

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

**POLİTİK BİRLİK KRİZİ ÇERÇEVESİNDE YENİ
IRAK ANAYASASI**

Wassan Theab Muner JANABI

DOKTORA TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Bünyamin BEZCİ

TEMMUZ - 2024

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**POLİTİK BİRLİK KRİZİ ÇERÇEVESİNDE YENİ
IRAK ANAYASASI**

DOKTORA TEZİ

Wassan Theab Muner JANABI

Enstitü Anabilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Enstitü Bilim Dalı : Siyaset ve Sosyal Bilimler

“Bu tez 24/07/2024 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. Bünyamin BEZCİ	Başarılı
Prof. Dr. İsmail HİRA	Başarılı
Prof. Dr. Serdar GÜLENER	Başarılı
Doç. Dr. Nebi MİŞ	Başarılı
Doç. Dr. Veysel KURT	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☒

Hayır ☐

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Wassan Theab Muner JANABI

24/07/2024

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	v
TABLO LİSTESİ.....	vi
HARİTA LİSTESİ.....	vii
ÖZET	viii
ABSTRACT	ix

GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE LİTERATÜR TARAMASI.....	9

1.1. Kavramsal Çerçeve.....	9

1.1.1. Politik Birlik	9

1.1.2. Anayasa	35

1.1.3. Politik Birlik ve Anayasa Arasındaki Karşılıklı Etkileşim.....	56

1.2. Literatür Taraması	69

2. BÖLÜM: 2003 YILI ÖNCESİNDE IRAK'IN TOPLUMSAL YAPISI VE POLİTİK BİRLİĞİN ÖNÜNDEKİ ENGELLER.....	118

2.1. Irak'ın Toplumsal Yapısını Oluşturan Unsurlar	119

2.1.1. Irak'ın Etnik Yapısı	121

2.1.2. Irak'ın Dini Yapısı.....	129

2.1.3. Irak'taki Aşiret Yapısı	138

2.2. Irak Toplumunda Kimlik Krizi.....	144

2.2.1. Irak Devletinin İnşa Süreci	145

2.2.2. Irak'ta Kimlik Probleminin Tarihsel Kökenleri	158

2.2.3. Irak Anayasaları ve Kimlik Sorunu.....	174

2.2.3.1. Irak Anayasalarının Ortaya Çıkışı.....	174

2.2.3.2. Irak Anayasalarında Kimlik Sorunu: Devlet ve Ulus	181

2.3. 2003 Öncesi Politik Birliğin Önündeki Engeller.....	185

2.3.1. Dışlama Politikası.....	188

2.3.2. Totaliter Rejim.....	200

2.3.3. Anayasal Orantısızlıklar	205

2.3.4. Toplumsal Yapıda Bozulma	208

2.3.5. Ekonomik Abluka/ Ambargo	212

3. BÖLÜM: AMERİKAN İŞGALİ VE IRAK SİYASETİNİN YENİDEN KURULMASI 218

3.1. 2003 Sonrası ABD'nin Irak Stratejileri	219
3.1.1. Hazırlık Konferansları	221
3.1.1.1. 1998'deki 1998 Lahey Konferansı: Diktatör Rejimin Sembollerinin Yargılanmasının Gündeme Gelmesi	222
3.1.1.2. 1999 Londra Konferansı: 2020 Projeksiyonu ile Irak Federalizmi ve Ekonomik Analiz	223
3.1.1.3. Temmuz 2002: Londra Askeri Konferansı	224
3.1.1.4. Aralık 2002: Son Konferans	224
3.1.2. Irak Devleti ve Siyasi Sisteminin Çöküşü ile Paul Bremer'in Politikaları	226
3.1.3. Geçici Koalisyon Yönetimi - GKY	238
3.2. Geçiş Döneminde Irak Devlet İdare Kanununun Çıkarılması ve Sonuçları.....	244
3.2.1. Geçici Hükümet Konsey'inin (GHK) Oluşumu	244
3.2.2. Irak Devlet İdare Kanunu'nun Çıkarılması	249
3.2.3. Geçici Irak Hükümeti'nin Oluşturulması	256
3.3. Anayasa Komisyonun Kurulması ve 2005 Anayasası'nın Çıkarılması	258
3.3.1. Anayasa Hazırlık Komitesi (Kuruluşu, Yapısı ve Yeterlik).....	260
3.3.2. Sünni Arapların Anayasa Sürecini Boykot Etmesi	267
3.3.3. Anayasanın Yasal Kaynakları	271
3.3.4. Anayasa Yazma Komitesinin Özellikleri	273
3.3.5. Anayasa'nın Özellikleri.....	274
3.3.6. Anayasada Anlaşmazlık Noktaları	277
3.3.7. Birleşmiş Milletler, Amerika Birleşik Devletleri ve Arap Devletleri Ligi (AL)'nin Anayasa Hazırlık Komitesi Üzerindeki Rolü.....	279
3.3.8. Siyasi Tarafların 2005 Anayasası Üzerine Görüşleri	283
3.3.9. Anayasa Referandumu ve Kabul Süreci.....	286
4. BÖLÜM: 2003 SONRASİ POLİTİK BİRLİĞİN ÖNÜNDEKİ ENGELLER VE KİMLİK KRİZİ ÇERÇEVESİNDE 2005 IRAK ANAYASASI 290	
4.1. 2003 Sonrası Politik Birliğin Önündeki Engeller.....	291
4.1.1. Anayasal Orantısızlıklar	291
4.1.2. Siyasal Engeller	318

4.1.2.1. Parlamenter Sistemin Özelliklerinin İhlali.....	318
4.1.2.2. Uzlaşmacı Demokrasi (Oydaşmacı Demokrasi)	326
4.1.2.3. Mezhepçi ve Irkçı Çoğulcu Siyasi Partiler	329
4.1.2.4. Seçim Sistemleri	337
4.1.2.5. Federal Mahkeme Kanunu’nun Belirsizlikleri.....	344
4.1.3. Güvenlik İle İlgili Engeller.....	351
4.1.3.1. Güvenlik Sisteminin Yapısal Orantısızlıkları	352
4.1.3.2. Askeri Teşkilatın Zayıflığı	356
4.1.3.3. Organize Suçlar.....	360
4.1.3.4. Resmi ve Gayri Resmi Şiddet.....	362
4.1.3.5. Bireysel Silahlanmanın Yaygınlaşması	366
4.1.4. Sosyal Engeller	369
4.1.4.1. Mezhepsel Kotalar ve Altı Kimlik Bağlılığı (Kota Sistemi).....	369
4.1.4.2. Ulusal Kimlik Sorunu	375
4.1.4.3. Barışçıl Yaşamının Zorluğu	377
4.1.4.4. Sosyal Kalkınma Eksikliği.....	378
4.1.4.5. Toplumsal Barışın Tehdit Edilmesi	380
4.1.5. Ekonomik Engeller.....	381
4.1.5.1. Yolsuzluğun Yayılması.....	383
4.1.5.2. İşsizliğin Yaygınlaşması	386
4.1.5.3. Yoksulluğun Yayılması.....	388
4.1.5.4. Dış Borçluluk	390
4.2. 2005 Anayasası’ndan Sonrası Irak’taki Kimlik Krizinin Yansımaları.....	393
4.2.1. “İhtilafli Bölgelerin” Krizi (Kerkük Örneği).....	394
4.2.1.1. 2005 Kalıcı Irak Anayasa’sına Göre “İhtilafli Bölgelerin” Sınırları	395
4.2.1.2. “İhtilafli Bölgeler” için Örnek Olarak Kerkük	398
4.2.2. Yeni Bölgelerin Kurulmasını İstemek.....	405
4.2.2.1. Orta ve Güney Bölgelerin Kurulması Çağrısı.....	406
4.2.2.2. Basra Bölgesinin Kurulması Çağrısı.....	409
4.2.2.3. İllerde Bölgelerin Oluşturulması Çağrısı (Salah al-Din, Anbar, Musul, Diyala)	413

4.2.3. Kuzey Bölgesi Referandumu.....	417
4.2.3.1. 2003 Sonrası Kuzey Irak Bölgesel Hükümet'inin Irak Federal Hükümet'inin Zayıf Yönlerin Kullanması.....	418
4.2.3.2. Federal Hükümet ile Bölgeler Arasındaki Tartışmalı Konular.....	421
4.2.3.3. 2005 Irak Cumhuriyeti Anayasası'nın Referandumla İlgili Konumu	422
4.2.3.4. Federal Yüksek Mahkeme'nin Kuzey Bölgesi'nin Ayrılma Referandumuna İlişkin Tutumu	425
4.2.3.5. Federal Temsilciler Konseyi ve Federal Hükümetin Referandum Konusundaki Tutumu.....	427
4.2.3.6. Referandumun Irak Ulusal/Politik Birliği Üzerindeki Etkisi.....	429
4.3. Irak'ta Kimlik Krizinin Geleceği.....	432
4.3.1. Krizin Devam Etmesi	433
4.3.2. Devletin Tasfiyesi.....	436
4.3.3. Vatandaşlık Kavramına Dayalı Bir Sivil Devlet	441
SONUÇ	447
KAYNAKÇA.....	456
EK	508
ÖZ GEÇMİŞ	562

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AL	: Arap Devletleri Ligi
Bak	: Bakınız
BBC	: British Broadcasting Corporation (İngiliz Radyo Televizyon Kurumu)
BM	: Birleşmiş Milletler
BP	: Baas Partisi
CPA	: Coalition Provisional Authority
DAEŞ	: Ed-Devle el-İslamiyye fi'l-Irak ve's-Şam
GDYK	: Geçiş Dönemi Yönetim Kanun
GHK	: Geçici Hükümet Konseyi
GKO	: Geçici Koalisyon Otorite
GKY	: Geçici Koalisyon Yönetim
H.z.	: Hazret
IDEA	: International Institute for Democracy and Electoral Assistance
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
Jany	: General Jay Carter
KDB	: Kürdistan Demokratik Partisi
KYB	: Kürdistan Yurtseverler Birliği partisi
M.Ö.	: Milattan önce
M.S.	: Milattan sonra
ORHA	: Office of Reconstruction and Humanitarian Assistance-
WB	: World Bank (Dünya Bankası)

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: 2003 Yılı Tahminlerine Göre Irak'taki Etnik Grupların Nüfusu	123
Tablo 2: Geçici Hükümet Konseyi GHK Üyeleri Listesi Alfabetik Olarak Verilmiştir	247
Tablo 3: Anayasa Hazırlık Komitesi Üyeleri	265
Tablo 4: Irak Bağımsız Yüksek Seçim Kurumu, Anayasaya Referandumun Sonuçları.....	288
Tablo 5: Irak'ın 2003 - 2020 Dönemde Uluslararası Şeffaflık Örgütü Yolsuzluk Algıları Endeksindeki Sıralama Tablosu	385

HARİTA LİSTESİ

Harita 1: Irak “Siyah toprak” Haritası	147
Harita 2: Irak Coğrafi Haritası	156
Harita 3: Irak Petrol Rezervleri Haritası	157
Harita 4: Irak ve Suriye’de DAEŞ Suç Çeteleri Tarafından Kontrol Edilen Bölgelerin Haritası	359
Harita 5: Kuzey Irak’taki Tartışmalı Bölgeler	397
Harita 6: Kerkük Şehrinin Irak’taki Konumu	399
Harita 7: Irak’ın Kuzey Bölgesinin Konumu	420
Harita 8: Bernard Lewis’in 5 Arap Ülkesini 15 Ülkeye Bölme Planı	439

ÖZET	
Başlık: Politik Birlik Krizi Çerçevesinde Yeni Irak Anayasası	
Yazar: Wassan Theab Muner JANABI	
Danışman: Prof. Dr. Bünyamin BEZCİ	
Kabul Tarihi: 24/07/2024	Sayfa Sayısı: ix (ön kısım) + 507 (ana kısım) + 54 (ek)
Irak, Irak Federal Cumhuriyeti Anayasası'nın 2005 yılındaki ilanından itibaren ulusal birliğini inşa etmek ve çeşitli oluşumları ortak bir Irak ulusal kimlik şemsiyesi altında bir araya getirmek konusunda bir çok engelle karşı karşıya kalmıştır. Ulusal birliğin inşa edilememesinde ve Irak toplumunun Amerikan işgalinden sonra politik birliğini sağlayamamasında işgalin yıkıcı etkilerinin yanı sıra, işgal sonrası ilan edilen Irak Federal Cumhuriyeti Anayasası'nın getirdiği engelleyici koşulların da etkisi olduğu bilinmektedir. Bu çalışmada, 2003 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin Irak'ı işgal etmesinden sonra kabul edilen 2005 Irak Federal Cumhuriyeti Anayasası ile oluşan ulusal kimlik krizi ve politik birliği engelleyen unsurlar, anayasa öncesinde ve sonrasında Irak Milli Birliği'nin oluşmasındaki temel engeller incelenip analiz edilmektedir. Bu çalışma, 2005 Irak Anayasası'nın politik birlik üzerindeki etkilerini analiz etmektedir. Anayasanın yan kimlikleri nasıl güçlendirdiği ve ulusal kimliği nasıl zayıflattığı incelenmektedir. Ayrıca, anayasanın çeşitlilik ve çok kültürlülük sorunlarıyla başa çıkma yöntemleri ve bunların politik birliğe olan etkileri değerlendirilmektedir. Çalışmanın amacı, Amerika Birleşik Devletleri'nin Irak'ta işgal sonrasında kapsamlı bir Irak ulusal kimliği inşa etmeyi seçmek yerine, 2005 Irak Federal Cumhuriyeti Anayasası aracılığıyla mezhepsel ve etnik ayrımlara dayalı bir toplum yaratılmasında nasıl etkin bir rol oynadığını ortaya koymaktır. Araştırma, nitel araştırma yöntemiyle tarihsel, tanımlayıcı, hukuki ve eleştirel yaklaşımlar perspektifinde gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda, ulusal birliğin güçlendirilmesini ve kapsamlı bir Irak ulusal kimliğinin inşa edilmesini engelleyen temel unsurların; sosyal, ekonomik ve güvenlik sorunları, anayasal dengesizlikler, siyasi zorluklar, mezhepsel çatışmalar ve uzlaşmaya dayalı bir demokrasi sisteminin kurulamaması olduğu saptanmaktadır. 2005 Irak Federal Cumhuriyeti Anayasası'nın uygulanmasıyla birlikte ortaya çıkan kimlik krizinin, ihtilafli bölgeler ve Kürtler arasındaki ayrılıkçı eğilimlerin diğer toplumsal gruplarda özerklik taleplerine yol açması gibi sonuçlara neden olduğu belirlenmektedir. Anayasanın, Irak halkını tek bir ulus olarak tanınamaması ve bu tanım ekseninde şekillenen maddelerin, ulusal kimlik krizini derinleştirerek yeni politik krizlere zemin hazırladığı sonucuna varılmaktadır. Ayrıca, 2005 Anayasası'nın, geçmişten gelen siyasi, ideolojik, etnik ve kültürel yapıların devamlılığını sağlaması nedeniyle Irak'taki ulusal kimlik krizinin şiddetini artırdığı tespit edilmektedir.	
Anahtar Kelimeler: Irak, Anayasa, Federalizm, Kimlik, Birlik Krizi	

ABSTRACT	
Title of Thesis: The New Iraqi Constitution in the Context of the Political Unity Crisis	
Author of Thesis: Wassan Theab Muner JANABI	
Supervisor: Prof. Dr. Bünyamin BEZCİ	
Accepted Date: 24/07/2024	Number of Pages: ix (pre text) + 507 (main body) + 54 (add)
Since the proclamation of the Iraqi Federal Republic Constitution in 2005, Iraq has faced numerous challenges in building national unity and bringing together various entities under the umbrella of a unified Iraqi national identity. The failure to establish national unity and the inability of Iraqi society to achieve political cohesion after the American occupation are not only attributed to the destructive effects of the occupation but also to the obstructive conditions imposed by the post-occupation Iraqi Federal Republic Constitution. This study analyzes the national identity crisis and the factors hindering political unity that emerged with the 2005 Iraqi Federal Republic Constitution, which was adopted after the United States' invasion of Iraq in 2003. Additionally, it examines the key obstacles to the formation of Iraqi national unity both before and after the constitution. This research analyzes the impact of the 2005 Iraqi Constitution on political unity. It examines how the constitution has strengthened sectarian and ethnic identities while weakening the concept of a unified national identity. Furthermore, it evaluates the constitution's approach to diversity and multiculturalism and the effects of this approach on political cohesion. The purpose of this study is to reveal how the United States, instead of choosing to build a comprehensive Iraqi national identity after the occupation, played an active role in creating a society based on sectarian and ethnic divisions through the 2005 Iraqi Federal Republic Constitution. The research is conducted using qualitative research methods within historical, descriptive, legal, and critical frameworks. The study finds that the key factors hindering the strengthening of national unity and the construction of a comprehensive Iraqi national identity include social, economic, and security issues, constitutional imbalances, political challenges, sectarian conflicts, and the failure to establish a consensus-based democratic system. The implementation of the 2005 Iraqi Federal Republic Constitution has led to a national identity crisis, with the crisis manifesting in disputed territories and separatist tendencies among Kurds, which, in turn, has fueled autonomy demands among other social groups. The study concludes that the constitution's failure to recognize the Iraqi people as a single nation and its provisions shaped by this definition have deepened the national identity crisis and paved the way for new political crises. Furthermore, it is determined that the continuation of pre-existing political, ideological, ethnic, and cultural structures under the 2005 Constitution has exacerbated the intensity of the national identity crisis in Iraq.	
Keywords: Iraq, Constitution, Political Unity, National Identity, Crisis	

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

Yazar Philip Flandran'ın "Batı'da, Mezopotamya üzerinde nüfuz sahibi olmak istemeyen büyük güç yoktur" sözüyle Irak'ın bugünkü durumuna da ışık tutmaktadır. Bununla birlikte, binlerce yıl önce adı bilinmeyen bir Sümerli şair, ülkesi ile ilgili duygularını "Hisselerin insanlara dağıtıldığı gün /Benim payıma düşen yoksunluk ve acıydı"¹ şeklinde ifade etmiştir. Bu iki söz arasında binlerce yıl olmasına rağmen her ikisi de tarihsel süreçte Irak'ın gerçek durumunu yansıtmaktadır. Irak, topraklarının zenginliğine ve doğal kaynaklarının bolluğuna rağmen meçhul Sümerli şairin tarif ettiği gibi çok eski zamanlardan beri hayatın her alanında yoksunluk ve acı çekmiştir. Irak toplumu kendi kaderini tayin edemeyecek kadar onun üzerinde nüfuz sahibi olmak isteyenlerin istilasına maruz kalmıştır.

Irak, toplumsal çeşitliliği, yaşadığı savaşlar, iç ve dış göçler, terörle mücadele gibi unsurlar ile siyasal, sosyal ve psikoloji araştırmaların önemli bir odak noktası olmuştur. Irak konusu üzerine çalışmanın temel nedeni, ülkenin karşı karşıya kaldığı bu karmaşık sosyal ve siyasal süreçlerin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmak, aynı zamanda bu süreçlerin uluslararası düzeydeki etkilerini ortaya koyarak akademik literatüre anlamlı katkılar sağlamaktır. Bu çalışma, sadece Irak'ın değil aynı zamanda benzer süreçlerden geçen diğer ülkelerin de toplumsal ve siyasal yapılarının anayasal çerçevede incelenmesinde yol gösterici olabilecektir. Türkiye, Irak'ın komşusu olarak bu ülkenin iç gelişmelerinin ve uyguladığı politikaların doğrudan etkilerine maruz kalmaktadır. Bu durum, Türkiye'nin ulusal güvenlik politikaları açısından Irak'ın toprak bütünlüğü ve istikrarını kritik bir mesele haline getirmektedir. 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgal etmesiyle başlayan süreçte Türkiye, Irak'ta meydana gelen politik, ekonomik ve toplumsal olayların yakın tanığı olmuştur. Bu olayların karmaşık yapısının tam olarak çözülmesi ve sürecin dinamiklerinin anlaşılması, Türkiye için de son derece önemlidir. Zira Irak'taki istikrarsızlık ve sınır ihlalleri gibi gelişmeler, Türkiye'nin güvenlik stratejilerini ve bölgedeki diplomatik duruşunu şekillendirmekte, aynı zamanda Türkiye'nin bölgesel politikalarında önemli bir yer tutmaktadır.

¹ 'Abdu'z-Zehra 'Amāra, *Anṭōlōciya'r Rivāyeti'l- 'Irāqıyyeti'l-Ḥadīṣ-i fi'l-Mehcer* 1980 ile 2016 (Irak: 'Amāra Bres Li-ṭibā'a ve'neşir, 2017), 7.

Bu çalışmada, Irak'ın 2003 sonrası dönemde karşılaştığı zorluklar, ABD'nin müdahaleleri, anayasal süreçler ve ülkedeki etnik ve mezhepsel dinamiklerin nasıl şekillendiği ele alınmıştır. Bu araştırma, ülkenin iç savaşlar, işgaller ve dış müdahaleler sonucunda maruz kaldığı sosyal parçalanmayı, bu çeşitliliğin yalnızca bir zenginlik unsuru olarak değil, aynı zamanda ciddi toplumsal gerilimlere neden olan bir etken olarak nasıl işlev gördüğünü analiz etmektedir.

İşgal sonrası dönemde kabul edilen 2005 Irak Federal Cumhuriyeti Anayasası, bu yıkıcı etkilerin hukuki çerçevede kurumsallaşmasına ve derinleşmesine zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, toplumsal birliği sağlayamamış ve ulusal kimliğini inşa edememiş olan Irak, birçok ulus-devletin aksine, politik birlik ve ulusal kimlikten yoksun olmanın getirdiği yapısal krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Elbette, Irak'ta ulusal ve politik birliğin oluşmamasını tek bir faktöre indirgemek mümkün olmayıp bu durum, bir dizi karmaşık ve birbirine bağlı etkenin sonucudur.

Bu bağlamda, araştırmanın birinci bölümünde çalışmanın kavramsal çerçevesi çizilmekte ve literatür taramasına yer verilmekte; ikinci bölümde ise Irak'ta ulusal kimliğin oluşumunu engelleyen tarihsel arka plan irdelenmekte, Irak'ın toplumsal yapısını oluşturan aşiretlerin dini ve etnik yapıları ile kimlik krizinin oluşumunda devletin inşasının rolü ele alınmaktadır. Bu doğrultuda, 2003 öncesi dönemde Irak'ta oluşturulmuş anayasalar incelenmekte, bu anayasaların Irak rejimlerinin bir yansıması olduğu düşüncesinden hareketle, anayasaların bu rejimlerin temel siyasi motivasyonlarının bir göstergesi olarak okunmasının yerinde olacağı değerlendirilmektedir. 2003 yılına kadar Irak'ta mevcut olan ardışık rejimlerin ve bu rejimler altında şekillenen yönetimlerin, ulusal birliği sağlamaktan ziyade, toplumsal kontrolü artırma amacıyla nasıl adımlar attıkları ortaya konulmaktadır.

Irak yöneticileri için, devletin korunması ve Irak halkının çeşitli bileşenlerini birleştiren bir ulusal kimliğin şekillendirilmesi hedefi, ikinci planda bırakılmakta; bu perspektiften hareketle, çalışmanın ikinci bölümünde Irak'ta ortaya çıkan rejimlerin ve bu rejimleri uygulayan yönetimlerin, ulusal bir anlayış geliştirmek ve vatandaşları birleştirmek yerine, farklı politikalar benimseyerek bu politikaların ulusal ve politik birliğin oluşumunu engellemede oynadığı rol araştırılmakta ve analiz edilmektedir.

2003 yılında Irak'ta gerçekleşen rejim değişikliğinin ardından, Sünni ve Şii mezheplerine, Müslümanlar ve Hristiyanlar gibi dini gruplara ve Araplar, Kürtler,

Türkmenler gibi etnik kimliklere dayalı olarak çeşitli girişimlerde bulunulmuş, bu girişimlerin büyük bir kısmı zor kullanılarak engellenmeye çalışılmıştır. Bu süreç, ülke genelinde terör ve kaosu yayılmasına zemin hazırlamış ve bu kaos ortamı, politik düzlemde geçici yasalar ve yönetimler aracılığıyla derinleştirilmiştir. 2003'teki işgalin ardından, Irak devletini ve Irak halkını tanımlayan kalıcı bir anayasa, bir ihtiyaç olmanın ötesinde bir zorunluluk haline gelmiştir. Ancak, 2005 Irak Federal Cumhuriyeti Anayasası'na giden süreçte atılan hukuki adımların, bu anayasanın oluşumunu ve perspektifini belirlemede kritik bir rol oynadığı düşünülmektedir. Bu çerçevede çalışmanın üçüncü bölümünde, 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgaline hazırlık süreci ve işgal sonrasında 2005'te Irak Federal Cumhuriyeti Anayasası'nın oluşum sürecine dair tarihsel arka plan incelenmektedir.

Bir anayasanın oluşum sürecinin, o anayasanın oluşturulduğu dönemde ülkenin içinde bulunduğu ekonomik, sosyal ve politik koşullarla doğrudan bağlantılı olduğu kabul edilmektedir. Zira bu koşulların şekillendirdiği özgür ya da baskıcı düşünce ortamı, anayasanın hazırlanmasındaki zihinsel süreci de etkileyen temel unsurlar arasında yer almaktadır. Ayrıca, anayasayı tasarlayanların ve uygulayacak olan yönetimlerin içinde bulundukları koşullar dikkate alındığında, anayasanın hangi ihtiyaçları karşılamayı hedeflediğinin belirlenmesinin mümkün olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda, 2005 Irak Federal Cumhuriyeti Anayasası'nın hangi koşullar altında oluşturulduğu büyük önem arz etmektedir. Anayasanın yürürlüğe girmesinden sonra ortaya çıkan krizler ve politik sorunlar ise, anayasanın toplumun ihtiyaçlarına uygun bir şekilde tasarlanıp tasarlanmadığına dair ciddi şüpheler doğurmaktadır.

Bu durum, "Irak ulusal kimliği gerçek bilimsel temellere dayanmakta mıdır?" sorusunu gündeme getirmektedir. Dahası, Irak, ulusal kimliğinin bilimsel bir perspektifte ele alınmasını sağlayacak koşullara erişmesini engelleyen dış baskılara maruz kalırken, politik birliğini sağlayacak araçlara gerçekten sahip midir? Özellikle, 2003 sonrasında Irak ulusal kimliğinin derin bir krize dönüştüğü dikkate alındığında, oluşturulacak olan yeni anayasanın düşünsel temellerinin, toplumsal birliğin sağlanması ve Irak'ta ulusal kimliğin sağlam temellerle inşa edilmesi gibi motivasyonlara gerçekten sahip olup olmadığı tartışmaya açıktır. 2003 sonrası yeni siyasi sistem, Irak'ın anayasal kimliğini belirlemek için temelde şu soruları yanıtlamak zorundadır: Irak ulusal kimliği hangi bilimsel ve tarihsel temellere dayanmaktadır? Bu kimlik, toplumun farklı bileşenleri

tarafından nasıl algılanmaktadır ve birleştirici bir unsur olarak işlev görebilecek midir? Anayasanın oluşturulması sürecinde bu soruların yeterince ele alınıp alınmadığı ve anayasanın bu sorulara yanıt verebilecek kapasitede olup olmadığı, Irak'ın gelecekteki ulusal kimliği ve politik birliği açısından kritik öneme sahiptir.

Bu bağlamda, şu temel soruların yanıtlanması gerekmektedir: Irak, işgal edilmeden önceki gibi ulusal kimliği Arap milliyetçiliği olan bir Arap ülkesi midir? Irak'ta monarşinin elde etmeye çalıştığı ulusal kimlik, Arap milliyetçiliğine mi dayanmaktadır? Irak, bir İslam devleti midir ve ulusal kimliği İslam'dan mı kaynaklanmaktadır? Ayrıca, Irak, Türkiye, Avrupa ülkeleri ve ABD gibi laik bir devlet midir? Bu soruları yanıtlamak, özellikle yeni Irak anayasasının Irak kimliğini çok boyutlu bir kavram olarak ifade etmeye çalıştığı dikkate alındığında, oldukça zordur.

İşgal güçleri, Irak'taki kimlik krizini çözeceğini ve Irak halkını birleştireceğini iddia etmesine rağmen, çoğu zaman bu iddialarının aksine hareket etmiştir. 2003 sonrası siyasi süreç, mezhep temelli bir yapı üzerine inşa edilmiş, Şii liderler ve temsilcileri muhalefet ve mağduriyet zihniyetiyle hareket etmeye devam ederken, Sünni liderler ise iktidar zihniyetiyle hareket etmeyi sürdürmüştür. Bu durum, Sünni liderlerin Irak'ta yaşanan büyük dönüşümü ve bu dönüşümün devlet yönetimiyle gerçekçi bir şekilde ilgilenmeyi gerektirdiğini anlamalarını engellemiştir. Kürt liderler ise bağımsız bir Kürt devleti kurma hayalini gerçekleştirmek amacıyla sürekli olarak merkezi iktidara karşı taleplerini artırma eğiliminde olmuşlardır.

Bu koşullar altında, 2003 sonrasında oluşturulacak yeni anayasa, Irak'ta ulusal birliği sağlama açısından en kritik unsurlardan biri olan kimlik krizinin çözümü için en önemli araçlardan biri haline gelmiştir. Anayasanın, bu krizle nasıl başa çıkacağı ve Irak'ta sürdürülebilir bir ulusal kimliğin inşasında ne kadar etkili olacağı, ülkenin geleceği açısından belirleyici olacaktır.

Buna ek olarak, siyasette yaygınlaşan yozlaşma, mezhep ve parti çıkarlarının ulusal çıkarların önüne geçmesine yol açmıştır. 2005 Irak Federal Cumhuriyeti Anayasası'nın uygulanmasıyla birlikte ortaya çıkan politik krizler, bu anayasanın toplumsal birliği sağlamaya yönelik sağlam bir temel üzerine inşa edilmediğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın son bölümünde, 2005 Anayasası'nın yürürlüğe girmesinden sonra Irak'ta politik birliğin sağlanmasını ve ulusal kimliğin inşasını engelleyen, aynı zamanda toplumsal kutuplaşmayı derinleştiren krizler, anayasal bir perspektif

çerçevesinde incelenecektir. Anayasa tarafından belirlenen “İhtilaflı Bölgeler”in sınırlarının bu bölgelerde krizlere yol açıp açmadığı ve anayasanın özerk bölgelerin kurulması ile referandum süreçlerine ilişkin tutumu değerlendirilecektir. Anayasanın bu süreçlerde üstlendiği rol ve bu rolün Irak’ın politik birliği ile ulusal kimliği üzerindeki etkileri kapsamlı bir şekilde analiz edilecektir.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Irak toplumu için ideal bir çözüm olarak sunulan “2005 Irak Federal Cumhuriyeti Anayasası”nın, toplumun birlik ihtiyacını karşılamaktan uzak olduğunu ve kimlik sorunlarını çözmek yerine kimlik krizini daha da derinleştirdiğini ortaya koymaktır. Irak’ta federal sistemin yalnızca Kuzey Irak’ta uygulanması, anayasal metin ile politik gerçeklik arasındaki çelişki olarak değerlendirilmekte ve bu çelişkinin anayasanın toplumsal bütünleşme hedeflerine ulaşmadığına işaret etmektedir. Buna karşın, bazı Iraklı politikacılar, anayasa maddelerinin ülke genelinde etkin bir şekilde uygulanması durumunda tüm kimlik krizlerinin çözüleceği varsayımını sürdürmektedir. Ancak, anayasa maddeleri gerçekten kimlik krizini çözmeye yönelik adımlar içermekte midir? Bu çalışma, bu sorulara yanıt aramayı hedeflemekte olup, aynı zamanda anayasanın toplumsal ve politik birliği sağlama konusundaki etkinliğini sorgulayan aşağıdaki temel soruları irdelemektedir:

1. Yeni Irak Anayasası, kimlik sorunlarını çözmeyi amaçladı mı, yoksa bu sorunları çözmek yerine daha da derinleştirdi mi?
2. ABD’nin 2003 sonrası Irak toplumunu bir araya getirmeye çalışarak tüm kimlikleri anayasaya dâhil etme çabası, bu kimliklerin birleşmesine mi yoksa ayrışmasına mı yol açmıştır?
3. Irak’ın yeni siyasi sistem politikaları ve siyasi kotaları, mevcut krizin daha da derinleşmesine neden oldu mu?
4. Irak’taki siyasal şiddetin kimlik krizi ile olan ilişkisi nedir?
5. Kürtler ve Şiilerin anayasa hazırlama sürecinde önemli rol oynaması, krizin derinleşmesinde bu kimliklerin getirdiği farklı bakış açılarının etkili olmuş mudur?
6. Bu kriz, Irak’ı üç küçük devlet (Sünni, Şii, Kürt) haline mi getirdi?

Araştırmanın Önemi

Irak'ta yaşanan zorlu siyasi koşullar ve Irak'a dayatılan kırmızı çizgiler nedeniyle ortaya çıkan kimlik krizi, literatürde önemli bir konu olmasına rağmen bu alanda ciddi eksiklikler bulunmaktadır. Saddam Hüseyin sonrası dönemde, Irak'ta yaşanan sorunların ve komplikasyonların derinlemesine incelenmesi gerekmektedir. Yeni Irak'ın, alanında uzman akademisyenler tarafından çalışılması, politik birliğin sağlanmasına ve kimlik bilincinin anlaşılmasına katkı sağlayacak ve gerçekçi çözüm önerilerinin ortaya konulmasına olanak tanıyacaktır. Her ne kadar Irak anayasaları çeşitli tezlerde ve kitaplarda ele alınmış olsa da, kimlik krizi ve politik birlik sorunu anayasal perspektiften yeterince incelenmemiştir. Bu konuda literatürde mevcut olan boşluğu doldurmayı hedefleyen çalışma, Irak'taki kimlik krizi ve politik birlik sorununu anayasal açıdan ele alarak, literatüre özgün bir katkı sunmakta ve mevcut bilgi birikimini genişletmektedir.

Türkiye, 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgal etmesiyle başlayan süreçte, Irak'ta meydana gelen politik, ekonomik ve toplumsal olayların yakından tanığı olmuştur. Bu çalışma, Irak anayasaları üzerine kapsamlı bir analiz yapmayı; Irak'taki bu olayların karmaşık yapısının çözülmesinde karşılaşılan zorlukları ve sürecin dinamiklerini açıklamayı; ayrıca, bu konuyla ilgili Arapça kaynakların literatüre kazandırılmasını hedeflemektedir. Böylece, Türkiye'de bu sürecin bütüncül bir analizini gerçekleştirecek akademik kaynaklara katkı sağlanması amaçlanmaktadır..

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmanın araştırma yöntemi; nitel araştırma yöntemidir ve veri toplama aracı ise doküman analizidir. Yıldırım ve Şimşek'e göre; "Nitel araştırma, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanabilir"².

Çalışmada veri toplama aracı olarak doğrudan görüşme ve gözlem mümkün olmadığı düşünüldükçe, Irak tarihi ve toplumsal yapısı ile ilgili kaynaklar, anayasa metinleri, konferans görüşmelerine dair metinler doküman incelemesi yöntemi ile toplanmıştır.

² Ali Yıldırım- Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 1999), 45.

Çalışmanın kapsamı gereği, ana dili olan Arapça kaynaklardan ve Irak'taki siyasi metinlerden yararlanılmıştır. Bu nedenle çalışma, hem bakış açısı hem de içerik açısından özgünlük taşımaktadır.

Araştırma, literatür ve anayasa tartışma tutanakları üzerinden yapılacaktır. Tezde anket ve alan araştırması kullanılmayacak fakat Irak hakkındaki istatiklere ve verilere yer verilecektir. Bununla birlikte, araştırma literatür taramasıyla sınırlı kalmayacak ve ulaşılan veriler ile sonuçlar eleştirel bir okuma ile analiz edilecektir. Araştırmanın veri analiz yöntemi; nitel veri analizi yöntemlerinden betimsel analizdir. Betimsel analiz tarihsel, hukuki, eleştirel ve tanımlayıcı yaklaşımlar perspektifinde gerçekleştirilmiştir. Elde edilen verilerin betimsel analiz yöntemiyle yorumlanması aynı zamanda siyasi bir bakış açısıyla ele alınan metinlerin eleştirel bir okuması ile analiz edilmesini içermektedir. Daha önce farklı açılardan bakılan anayasa metinleri bu kez “kimlik krizi” ve “politik birlik” sorunu kategorileri üzerinden oluşturulan başlıklarla ele alınmıştır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Etnik grupların dağılımındaki sürekli değişkenlik : Bu çalışmanın sınırlarından biri, Irak'taki etnik grupların dağılımı hakkında kesin bilgilere sahip olunmamasıdır. Irak, iç savaşlar, uluslararası müdahaleler ve terör örgütleriyle mücadele gibi nedenlerle büyük bir göç dalgası yaşamıştır. Bu durum, ülke içinde ve dışında yaşayan nüfusun demografik yapısını net olarak belirlemeyi zorlaştırmaktadır. Araştırmacılar, yakın tarihli istatistiksel verilere dayanarak bu demografik yapıyı anlamaya çalışırken güvenilirlik ve doğruluk sorunlarıyla karşı karşıya kalmaktadır.

Politik ve Güvenlik Zorlukları: Irak'ta siyasi ve güvenlik durumu değişkenlik göstermekte olup, araştırma yapmak amacıyla saha çalışmaları gerçekleştirmek veya doğrudan görüşmeler yapmak, güvenlik riskleri nedeniyle zorlaşmaktadır.

Kültürel ve Dil Engelleri: Irak'taki çok kültürlü yapının anlaşılması ve doğru yorumlanması, dil ve kültürel farklılıklar nedeniyle karmaşık hale gelebilmektedir. Arapça kaynaklara erişim veya bu kaynakların Türkçe'ye çevrilmesi, özellikle siyasi deyimlerin birebir karşılığının bulunmaması gibi dil engelleri, çalışmanın gerçekleştirilmesini güçleştirmektedir.

Veri Eksikliği ve Erişim Zorlukları: Irak'ta resmi istatistiklerin eksikliği ve bazı sosyo-kültürel verilerin yetersizliği, çalışmanın kapsamını ve genel geçerliliğini etkileyebilir.

Özellikle etnik, dini ve dil gruplarıyla ilgili güncel ve kapsamlı verilerin eksikliği araştırmanın derinliğini sınırlayabilir. Irak'ta kota sistemlerinin kullanılması ancak etik, din, dil gibi önemli sosyo-kültürel faktörler üzerinde resmi istatistiklerin bulunmaması, bir araştırmanın sınırlılıklarından biridir.

1. BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE LİTERATÜR TARAMASI

1.1. Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde, politik birlik, anayasa ve bu ikisi arasındaki diyalektik ilişkiyi açıklayan görüşler doğrultusunda çalışmanın temel kavramlarının teorik temelleri incelenmektedir. Ayrıca, politik birlik ve ulusal kimlik inşası açısından bu kavramlar arasındaki ilişkiler değerlendirilmektedir. Bu bağlamda ele alınan üç ana unsur şunlardır: Politik Birlik, Anayasa, Politik Birlik ile Anayasa Arasındaki Diyalektik İlişki.

1.1.1. Politik Birlik

• Teorik Çerçeve

Politik birlik, toplumların istikrarının temel unsuru olarak kabul edilmektedir. Toplumsal istikrarın sağlanabilmesi için, toplumdaki grupların birbirlerinin hak ve özgürlüklerine saygı göstermesi ve eşitlik ilkesine dayalı bir birlik oluşturulması gerekmektedir. Bu tür bir birlik olmadan, toplumsal istikrar mümkün değildir ve tüm toplumların hedeflediği tek devlet çatısı altında aidiyet ve uyum ruhunun güçlendirilmesine de katkı sağlanamaz.

Politik birliği sağlayan bütünleşme ve dayanışma, toplumun etnik, dini, mezhepsel veya ideolojik farklılıklarına rağmen, bireylerin ortak çıkarlar etrafında bir araya gelmesi ve iş birliği yapması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu ortak değerler, toplumdaki tüm bireylerin menfaatine hizmet ettiği için politik birliğin temel gerekçesini oluşturmaktadır. Politik birliğin mahiyetini derinlemesine kavrayabilmek için, kavramın bileşenlerini ayrıştırarak nihai bir tanım geliştirme yöntemi kullanılacaktır.³

“Politik birlik” tanımı, tarih boyunca farklı kültürler ve uluslararası çevresel koşulların etkisiyle değişkenlik göstermiştir.⁴ Politik birliğin kavramsal çerçevesini belirlemek ve bu kavrama net bir tanım kazandırmak son derece önemlidir. Bu sorunun aşılmasındaki

³ Mehmmmed Reşid, “E’lte’āiṣ E’lṣiyāsī Cedeliyyet E’lte’āiṣ ve E’lindimac ve E’lheūyīe”, Beşeri Bilimler Açısından Bir Arada Yaşama Kültürü ve Biçimleri, ed. Metin ŞERİFOĞLU (Ankara:Sonçağ Akademi, 2020), s.85; Hüsein Derviş E’l’adlī, “E’l Te’āiṣ ve E’lheūyīe E’lueṭnīye”, *E’lmūātāne ve E’lt’āiṣ Dergisi* 8 (2009), 5.

⁴ ‘Abdu’l Cebār Aḥmed, *E’l’ālem E’lṣālṣ Bein E’lueḥde E’lvaṭaniye ve E’ldīmūkrātīye* (Bağdat: Slsilet Dirāsāt,2011), 53.

en etkili yöntemlerden biri, kavramın mahiyetini ve sınırlarını kesin bir şekilde ortaya koymaktır. Böylelikle kavramın gerçek anlamından uzak amaçlarla kullanılması durumunda ortaya çıkabilecek belirsizlikler de engellenmiş olacaktır.

Politik birlik, iki temel boyuta sahiptir: ulusal birlik ve politik unsurların birleşimi. Bu iki boyut, politik birlik kavramını şekillendirmektedir. Birlik, dağılmış unsurların bir araya gelerek bütünleşmiş ve tutarlı bir yapı oluşturmasını ifade etmektedir. Siyaset kavramı ise, araştırmacılar arasında çeşitli biçimlerde tanımlanmıştır. Bazı araştırmacılara göre, siyaset, bireyin belirli bir devlete bağlılığı, vatandaşlık statüsü ve bu devlete sadakat göstermesi anlamına gelmektedir. Devlet, belirli bir coğrafi bölgede yerleşik bir insan topluluğundan oluşur ve düzenli bir hükümete tabidir.⁵

Politik birliğin tanımları, düşünürlerin farklı bakış açılarına göre çeşitlilik göstermektedir. Machiavelli, politik birliği devlet yöneticisinin kutsal bir mertebeye yükselmesi olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda, yöneticinin devletin siyasi birliğinin merkezinde yer aldığı ve yönetilenlerin bu yöneticinin otoritesine ve birliğin gerekliliklerine itaati zorunlu kıldığı ifade edilmektedir. Machiavelli'ye göre halkın görüşlerine başvurulması, kaosa ve istikrarsızlığa yol açabilir çünkü bireyler yalnızca zorunluluk nedeniyle uyumlu davranışlar sergileyebilirler. Bu anlayış, ulusal birlik ile politik birlik arasında belirgin bir ayrım yapmamaktadır.⁶

Thomas Hobbes, politik birliği devletin egemenliğini ve mutlak otoritesini pekiştirme süreci olarak tanımlamaktadır. Bu yaklaşım, devletin muhaliflerini ve rakiplerini etkisiz hale getirmesine imkân tanımaktadır. Hobbes ayrıca devletin, bireylerde sadakat ve vatanseverlik duygularını pekiştirmek amacıyla eğitim, öğretim ve yönlendirme programları aracılığıyla sistematik bir çaba göstermesi gerektiğini vurgulamaktadır.⁷

Jean-Jacques Rousseau'ya göre, politik birliğin tesis edilmesi, halk ile mevcut siyasi sistem arasında bir sosyal sözleşmenin oluşturulmasına dayanmaktadır. Bu sözleşme, halkın kader birliği ve ortak sorumluluk anlayışı içerisinde ulusal birliği sağlamasını ve bireylerin hükümete itaat etmesini gerektirmektedir. Hükümet, bireylerin özgür iradeleri ve tercihleri doğrultusunda kabul edilmiş bir sosyal düzeni temsil etmektedir. Rousseau, egemenliğin halkın birliğini ve değerlerini bir araya getirdiğini bu bağlamda halkın iradesinin genel irade içerisinde birleştiğini belirtmektedir. Genel irade, bireysel

⁵ Süleymān Mehmmmed E'ltemāūī, *E'lūhde E'lūtenīye* (Kāhire: E'lhey'e E'lmeşrīye lilkitāb, 1974), 17.

⁶ 'Abdu'l Rızā Hüseīn E'lte'ān, *Tāriḥ E'lḥikr E'lsiyāsī E'lhedīs* (Bağdat: Dāru'l Hikme, 1992), 40-43.

⁷ E'lte'ān, *Tāriḥ E'lḥikr*, 108.

iradelerin basit bir toplamı olmayıp, değerler ve idealler üzerine inşa edilmiş bir siyasi ifade olarak değerlendirilmektedir. Bu birliktelik, demokrasi ile ilişkilendirilmekte ve demokratik bir hükümet altında halkın bir araya gelmesi ile bireylerin birbirlerini tanıması mümkün hale gelmektedir.⁸

John Locke'a göre politik birlik, halkın özgür iradesiyle onaylanmakta olan bir kamu otoritesinin tesis edilmesi anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, egemenlik halkta toplanmakta ve yöneticilerin halkın içinden seçilmesi gerekmektedir. Yöneticilerin çıkarları ve iradeleri, halkın çıkarları ve iradeleri ile uyumlu olmak zorundadır.⁹

Georg Wilhelm Friedrich Hegel'e göre, politik birlik, verilen özgürlük sınırları içinde yasaya itaat etmekte anlam bulmaktadır; ancak yasaların, tarihsel adalet anlayışıyla uyumlu olması gerekmektedir. Hegel, bu tanımı Alman milliyetçiliğini yüceltmekte olan felsefesi çerçevesinde açıklamakta ve Alman halkının dünya üzerindeki misyonunun kutsal olduğunu vurgulamaktadır. Bu felsefi yaklaşım, 19. yüzyılın ikinci yarısında Almanya'nın birleşim hareketinde önemli bir rol oynamakta ve etkisini göstermektedir.¹⁰

Çağdaş Arap araştırmacılar, "politik birlik" kavramını kültürel farklılıklar, Batı düşünce okullarının etkileri ve çeşitli Arap ülkelerindeki sosyal ve politik dinamikler nedeniyle farklı şekillerde tanımlamaktadır. Iraklı siyaset bilimci Sadiq al-Asaad'a göre politik birlik, "Nüfus unsurlarını sosyal bir bütünlük olan ulus içinde birleştirmek, ardından bu unsurları belirli bir siyasi sistemde organize etmek ve devlet kurumları aracılığıyla entegre etmektir." Diğer bir deyişle, "Nüfus unsurlarını sosyal olarak düzenleyip, uluslararası sisteme bağımsız ve diğer ülkelerden ayırt edici milli özelliklere sahip bir yapı olarak sunmaktır."¹¹

Nadhim Abdul Wahid al-Jassour, politik birliği, "Sosyal entegrasyon süreci" olarak ulusun unsurlarının kaynaşmasını ifade eden bir kavram olarak tanımlamaktadır. Bu süreç, farklı ve kendine özgü (mezhebî ve etnik) grupların tek bir siyasi çerçevede, merkezi bir otorite tarafından yönetilen ve devletin tüm bölgelerinde geçerli olan yasalarla düzenlenmesini ve tüm toplumu ayrımcılığa tabi olmaksızın kapsamasını ifade

⁸ Āmer Ḥasan Feyāḍ - 'Alī 'Abās Murat, *Medḥel ile E'lfikir E'lsiyāsī E'lgerbī E'lhedīs* (Bağdat: Meṭbe'at vizāret E'lte'lim E'l'ālī, 2008), 107 - 108.

⁹ Feyāḍ - Murat, *Medḥel ile E'lfikir*, 87 - 84.

¹⁰ E'lte'ān, *Tāriḥ E'lfikir*, 515.

¹¹ Şādīḳ A'l 'Asved, *'İlm A'l 'İctimā' A'l Siyāsī 'Üsshu ve 'Eb'ādehu* (Bağdat: Dāru'l Ḥikme, 1991), 329.

etmektedir.¹² Bu tanımlamalara göre politik birlik kavramı, özellikle bağımsızlık sonrası üçüncü dünya ülkelerinin siyasi sistemlerini ele alan literatürde önemli bir yer tutmaktadır. Politik birlik ile ulusal birlik, insan unsuru, ortak dil, ulusal ve kültürel aidiyet gibi bazı ortak unsurları bünyesinde barındırmaktadır. Ulusal birlik, her zaman belirli bir toprak parçasıyla ilişkilendirilmeyebilirken, politik birlik, genellikle belirli bir coğrafi bölgeyle ilişkilendirilmekte ve bu bölgeyle bağlantılı insan topluluklarının varlığına dayanmaktadır. Politik birlik, bireylerin vatana olan sevgi ve yaşadığı topraklara bağlılık duygusunu ifade etmektedir.

Muhammad Amara'ya göre politik birlik, “Bir ulusun bireyleri arasında, vatandaşlık haklarına dayalı olarak sağlanan uyum ve ulusal bağlar aracılığıyla, inanç ve din nedeniyle ayrımcılığın reddedilmesini” ifade etmektedir.¹³

Dr. Abdul Salam al-Baghdadi'ye göre politik birlik, “ortak bir ulusal kültür üzerinde bir anlaşma ve uzlaşma sürecini, siyasi sistem ile siyasi topluluk üyeleri arasında ve farklı etnik gruplar arasında siyasi, ekonomik ve sosyal etkileşimlerin kurulmasını” ifade etmektedir. Bu etkileşimler, tüm siyasi topluluk üyeleri arasında bütünleşme ve etkileşimi sağlamakta ancak etnik köken, kültürel ve siyasi alt kimlikler, bölgesel ya da kabilevî aidiyetler gibi farklılıkları yeterince dikkate almamaktadır.¹⁴

Yukarıda zikredilen tanımlar, her yazarın kendi bakış açısına göre kavramı açıklamaya katkıda bulunmuş olmakla birlikte, politik birliğin sağlanmasında kullanılan yöntemin gönüllülük mü yoksa zorunluluk mu esasına dayandığına yeterince vurgu yapılmamıştır. Her iki yaklaşımın da politik birliği tesis edebileceği kabul edilmekle birlikte, gönüllülüğe dayalı bir yöntemin sürdürülebilirliği, zorunluluğa dayalı bir yöntemle kıyasla daha güçlü ve kalıcıdır. Bu bağlamda, politik birliği “toplum bireylerinin ortak bir grup içinde bir araya gelme ve bu gruba bağlılık hissetme arzusunu ifade eden bir durum” olarak tanımlamak mümkündür. Bu birlik, bireylerin ortak bağlar ve değerler aracılığıyla iş birliğini teşvik etmekte olup bu iş birliği, grubun genel çıkarlarını temsil eden ortak hedeflere ulaşmayı amaçlamaktadır.

• Politik Birliğe İlişkin Kavramlar

¹² Nāẓim ‘Abdelūahid E’l Cāsūr, *Meūsū ‘et E’lmüştelhāt E’lsiyāsīye ve E’lfelsefīye ve E’ldeūlīye* (Beyrūt: Dārulneḥze E’l‘arabīye, 2008), 685, 686, 46.

¹³ Mehmed ‘İmāre, *E’lislām ve E’lvihde E’lvatenīye* (Kāhire: Dār E’lhlāl, 1979), 27.

¹⁴ ‘Abdu’l Selām İbrāhīm E’lbağdadī, *E’lvihde E’lvatenīye ve Müşkilāt E’leklīyāt fī Afrikā* (Beyrūt: Merkez Dīrāsāt E’l Vḥde E’l ‘Arabiye, 1993), 291 - 294.

Politik birlik kavramı, vatandaşlık, entegrasyon, asimilasyon ve ulusal kimlik gibi benzer anlamlara sahip terimlerle doğrudan ilişkilidir. Şöyle ki:

➤ **Vatandaşlık**

Vatandaşlık, bireylerin ulusal, dini veya mezhebi aidiyetlerindeki farklılıklar ne olursa olsun, bütünleşmiş sosyal yapının temel unsuru olarak kabul edilmekte ve değerlendirilmekte. Vatandaşlık temeli üzerine kurulan devletler, özgür bireyler arasında iş birliğine dayalı bir sistem oluşturmakta ve tüm vatandaşlara temel hak ve özgürlükleri temin eden ilkeler üzerine yapılandırılmaktadır. Bu yapı, toplumun tüm kesimleri ve bileşenleri arasında entegrasyonu sağlamak amacı taşımaktadır.¹⁵

Vatandaşlık, bireyin veya topluluğun belirli bir toprak parçasına olan aidiyetini ve bu toprakla, orada yaşayan insanlarla kurmakta olduğu güçlü bağı ifade etmektedir. Bu aidiyet, kişinin yurtdışında bulunduğu hissettiği özlem ve bu toprağı tehdit eden tehlikelere karşı savunma kararlılığı ile pekişmektedir.¹⁶ Britannica Ansiklopedisi'ne göre, vatandaşlık, “bir birey ile devlet arasındaki, devletin yasalarıyla belirlenmekte olan hak ve yükümlülükleri içeren bir ilişki” olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, vatandaşlık, bireylere seçim yapma ve kamu görevlerinde bulunma gibi siyasi haklar tanımakta ve bu hakların kullanılmasına olanak sağlamaktadır.¹⁷ Vatandaşlık kavramı, çok boyutlu ve çeşitli anlamları içeren bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Siyaset Ansiklopedisi'nde vatandaşlık, “bireyin vatana olan bağlılığı doğrultusunda haklardan yararlanması ve bu bağlılığın getirdiği sorumlulukları yerine getirmesi” olarak tanımlanmaktadır.¹⁸

İngilizce'de “citizenship” (vatandaşlık), Oxford Sözlüğü'ne göre “bireyin bir devlete vatandaş olarak bağlı olması, bu bağlamda belirli haklara sahip olması ve sorumlulukları yerine getirmesi” olarak tanımlanmaktadır.¹⁹

Fransızca'da “citoyenneté” (vatandaşlık) kavramı, “bireyin bir siyasi toplulukta etkin bir üye olarak tanınması, bu doğrultuda medeni, siyasi ve sosyal hakların kendisine

¹⁵ Emīn Şerīf, *E'lmüvāṭene ve Deūrūhā fī Tekāmül E'lmücteme'āt E'lte'edüdiye* (Kāhire: Dār E'lkütüb E'lkānūniye, 2012), 13.

¹⁶ İbrāhīm Nāşir, *E'lmüvāṭene* (Ürdün: Dār Mektebet E'ira'id E'l'ilmīye, 2003), 12.

¹⁷ Beşir Nāfi' vd., *E'lmüvāṭene ve E'ldīmükrāṭiye fī E'lbüldān E'l'arabiye* (Beyrüt: Merkez Dīrāsāt E'l Vhde E'l'Arabiye, 2000), 3.

¹⁸ Abd E'lühāb E'lgālī, *Meūsü'et E'lsiyāsiye* (Beyrüt: E'lmü'sese E'l'arebiye, 1995), 6/374.

¹⁹ Russell J. Dalton, *Deūr E'lmüvāṭin fī E'ldīmükrāṭiyyāt E'lgerbiye*, çev. Aḥmed Ye'kūb E'lmcdübe, Meḥfūz E'lcibūrī (Ürdün: Dāru'lbeşir, 1996), 132.

verilmesi ve karşılığında belirli yükümlülüklerin üstlenilmesi” şeklinde tanımlanmaktadır.²⁰

Burhan Ghalioun, vatandaşlığı “toplumdaki çıkar ve görüş farklılıklarını tanıyan, bu farklılıkları düzenleyip denetleyen bir sistem olarak hakların geliştirilmesi ve bu hakların dayanışma ile topluluk oluşturma aracı olarak kullanılmasını” ifade etmekte ve bu bağlamda vatandaşlığı, toplumsal bütünleşmenin ve ortak çıkarların korunmasının bir aracı olarak değerlendirmektedir.²¹

Vatandaşlık, bireylerin vatanla olan bağlarını diğer bireylerle etkileşim içinde ifade etme biçimini temsil eden bir davranışsal eylem olarak tanımlanmaktadır. Bu kavram yalnızca soyut bir anlam taşımamakta aynı zamanda diğerleriyle paylaşılan insanî ve toplumsal değerleri de içermektedir. Vatandaşlık, bireylerin vatanla güçlü bir bağ kurmalarını ve bu bağın korunmasını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda vatandaşlık, bireylerin diğer vatandaşlarla birleştiği ve vatanla ilgili kimliklerini olumlu bir çerçevede ortaya koyduğu bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Vatandaşlık, ulusal ve insani boyutlarda vatan içinde gerçekleştirilmekte olup, bu süreç, gerçek anlamda vatandaşlığın sağlanmasını temin etmektedir.²²

Dolayısıyla, vatandaşlık, modern devletin en önemli temellerinden birini oluşturmaktadır. Vatandaşlık, bireyler ile devlet arasında yüzeysel bir bağdan ziyade, bireyin devlete entegre olduğu, bu çerçevede haklar sağladığı ve yükümlülükler üstlendiği temel bir ilişkiyi ifade etmektedir. Bu bağlamda, vatandaşlık, devletin bireylerle bütünleşmiş bir temel birim olarak işlev görmesini mümkün kılmakta ve devletin varlığını sürdürülebilir kılmaktadır.²³

➤ Birleşme/ Entegrasyon

Politik birliğe ilişkin araştırma konusu, ulusal birliğe yönelik araştırmaların da yapılmasını gerektirmekte ve bu iki kavram arasındaki etkileşim incelenmektedir.

²⁰ Jean François Lyotard, *Mü'cem E'l'ülüm E'l'ictimâ'ie*, çev. Jürj Kattûrah (Beyrût: Mejd E'İlmü'sese E'İlcâmi'ie, 2011), 122.

²¹ Burhan Geliyûn, *Neğd E'İsiyâse: E'İdeüle ve E'İdîn* (Merakiş: E'İmerkez E'İşekâfî E'İlarabî, 5.Basın, 2011), 154.

²² Nezle Ahmed E'İlcübürî, “E'İ Müüâte Teheüilât E'İlmefhüm ve E'İhiṭâb”, *Dirâsât Sîyâsiye Dergisi* 12 (2007), 90.

²³ Hüsein Derviş E'İ'âdlî, *E'İ Müvâṭne Be'İne Žerürîyât E'İlûâkı 've Cedeliyât E'İmedârs* (Bağdat: Sabah Dergisi Meṭba'a, 2007), 99.

Ulusal entegrasyon süreci, politik birliği hedefleyen kritik ve temel bir aşama olarak görülmekte olup bu sürecin sonunda politik birliğin sağlanması hedeflenmektedir.²⁴

Sosyal Kalkınma Terimleri Sözlüğü entegrasyonu, “şeylerin veya kişilerin bir araya gelerek tek bir grup veya varlık oluşturma süreci”²⁵ olarak tanımlamaktadır. Bu süreç, çeşitli çelişkili unsurları koordine etmekte ve bunları kişilikler, bireyler, gruplar veya daha geniş karşıt bloklar içinde birleştirmeyi amaçlamaktadır.

Birleşme, “farklılık ve heterojenlikten homojenlik ve düzenliliğe geçiş süreci” olarak tanımlanmaktadır. Bu süreç, dağınık parçaların bir araya getirilmesini ve bu parçaların işlevlerini etkili bir şekilde yerine getirerek, bütünün sürekliliğini ve gelişimini sağlamayı amaçlamaktadır.²⁶

Riyad Aziz Hadi, birleşmeyi “farklı parçaların bütüne entegre edilmesi ve bu entegre parçaların aynı koşullar altında bir arada tutulması süreci” olarak tanımlamaktadır. Hadi, bu sürecin bireylerin veya grupların inanç, yönelim ve bağlılıklarından tamamen vazgeçmelerini değil; aksine, bu değerleri koruyarak birleşme sağlanan grubun kolektif kimliğine katkıda bulunmalarını öngördüğünü vurgulamaktadır. Bu bağlamda, birleşme, aynı ulusa mensup bireyler arasında ulusal bütünleşme ve kaynaşmanın sağlanması olarak değerlendirilmektedir.²⁷

Birleşme ve politik birlik, yalnızca dilsel ve dini kökenlerle sınırlı kalmamaktadır. Aynı anda birden fazla dilsel, etnik ve dini grubun varlığına rağmen, bu gruplar arasında barışçıl bir yaşam sürdürülebilmektedir. Toplum, bu çeşitli gruplarla ilgili sorunlar yaşamıyor olabilir; ancak, politik birliğin sağlanması ve güçlendirilmesi hususunda zorluklar ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle, politik birliğe yönelik çabalar, yalnızca belirli bir ülkeye özgü değil, aynı zamanda tüm istikrarlı ve sağlam temellere sahip siyasi sistemler için de temel bir unsur olarak değerlendirilmektedir.²⁸ Birleşme, ulusal, bölgesel, siyasi ve sosyal olmak üzere çeşitli biçimlerde tezahür edebilmektedir.²⁹

Entegrasyon, “parçaların ve bileşenlerin uyum ve ahenk içinde bir araya gelerek bir bütün veya sistem oluşturduğu; bu birliğin veya sistemin özelliklerinin, her bir bileşenin

²⁴Zeyid ‘Adnān E’l’ekelī, *E’l’sekāfe E’l’siyāsīye ve E’lūhde E’lveīniye fī E’ldūvel E’lnāmīye* (Bağdat:E’lnehreīn Üniverste, Yüksek lisans Tezi, 2003),58.

²⁵ İdāret E’l’emel E’l’ictimā’i, *Mū’cem Mūšteleḥāt E’ltenmīye E’l’ictimā’īye ve E’l’ulūm E’lmüteṣīle bīhā* (Tūns: Cāmi’et E’ldūvel E’l’arabīye,1983)1/188.

²⁶ ‘Abd E’l’hadī Meḥmmmed Ūālī, *E’ltekāmūl ve E’ltenmīye* (Mısır: E’lmaṭbe’e E’lmiṣrīye, 1983), 23.

²⁷ Rīyāz ‘Āzīz Hādī, *E’l Mūṣklāt E’l Siyāsīye fī E’l ‘Ālem El Şālş* (Bağdat: Dāru’l Hūrīye,1989), 362.

²⁸ Aḥmed, *E’l ‘ālem E’lşālş Bein*, 28.

²⁹ Aḥmed, *E’l ‘ālem E’lşālş Bein*, 28.

kendiliğinden ortaya çıkması” olarak tanımlanmaktadır.³⁰ Sosyal entegrasyon ise, “çeşitli sınıflar ve etnik gruplar arasında koordinasyon sürecini ifade eden ve bu grupların entegre bir bütünlük içinde birleşmesini” tanımlamaktadır.³¹ Ekonomik bir perspektiften entegrasyon, “karşılıklı bağımlılığın belirli bir düzeyini ifade eden ve bu bağımlılık nedeniyle tarafların birbirinden vazgeçmesinin zorluğunu içeren bir süreç” olarak tanımlanmaktadır.³²

Entegrasyon ve birleşme süreçleri, “kapsayıcı bir ulusal, kültürel ve ideolojik konsensüs oluşturmayı” gerektirmektedir. Başka bir deyişle, bu süreçler, toplumun geniş kesimlerinin merkezi değerler sistemlerine ve kurumlarına entegrasyonunu sağlamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, entegrasyon ve birleşme, “geleneksel, dini, mezhebi ve ailevi birçok kurumun ulusal birlik kurumlarıyla değiştirilmesini” zorunlu kılmaktadır.³³

➤ Asimilasyon

Asimilasyon süreci, belirli bir bölgede yaşayan, etnik ve kültürel kökenleri farklı olan nüfus gruplarının, kültürel uyumu ve ulusal bütünleşmeyi güçlendirme amacıyla sürekli bir etkileşim içinde bulunmalarını ifade etmektedir. Bu süreç, sosyal ve yapısal asimilasyon gibi çeşitli biçimlerde gerçekleşebilmekte olup azınlık gruplarının egemen çoğunluğun kültürünü benimseyerek politik birliği sağlama amacını taşımaktadır. Bu yaklaşım, demografik olarak küçük ve siyasi olarak zayıf olan ülkelerde, azınlık gruplarının egemen etnik grubun kültürüne karşı etkin bir nüfuz ve etki sağlama kapasitesine sahip olmadıkları durumlarda başarılı olabilmektedir. Böylece, çoğunluk kültürü, toplumun siyasi kültürü haline gelmekte ve toplumun bütünleşmesini sağlamaktadır.³⁴

➤ Ulusal kimlik

Kimlik kavramı, sosyal bilimler uzmanları arasında tek bir tanım üzerinde uzlaşamamasıyla karakterize edilmekte olup bu durum beşerî bilimlerin pek çok kavramında karşılaşılan yaygın bir sorunu yansıtmaktadır. Erik Erikson, kimlik teriminin son yıllarda yaygınlaşmış olmasına rağmen hala belirsiz ve derinlemesine

³⁰ E'lgālī, *Meūsū 'et*, 799.

³¹ Aḥmed Zekī Bedetū, *Mū'ceim Müşteleḥāt E'l'ülüm E'lictimā 'īye* (Beyrūt: Mektebet Lübnān, 1978), 289.

³² Heirī 'Abdu'l A'l Rezāk Cāsım, *E'l'emeliye E'lsiyāsiye fī E'l'Iraq ve Müşkilāt E'lüşül Lideület E'lkānūn* (Bağdat: Merkez E'l'Iraq Lildirāsāt, 2009), 5.

³³ Arend Lijphart, *A'l Dīmokrāṭiye A'l Teūāfikiye Fī Müctamā' Mūte'dd*, çev. Hüsnī Zīne (Bağdat:A'l Fūrāt, 2006), 38.

³⁴ Aḥmed, E'l'ālem E'lşālş Bein, 35.

anlaşılamaz bir kavram olarak kaldığını belirtmektedir. Bu belirsizlik, kavramın çeşitli ve çok katmanlı algı ve yorumlarından kaynaklanmaktadır.³⁵

Kimlik, “varoluşun ve aidiyetin tanımı” olarak ifade edilmektedir ve iki temel unsurdan oluşmaktadır: tanımlayıcı ve tanımlanan. Kimliğin oluşturulma süreci, tanımlananların ortak değerlerinin içselleştirilmesini içeren özel bir süreç aracılığıyla gerçekleşmektedir.³⁶

Ulusal kimlik, bazıları tarafından “büyük kimlik” veya “şemsiye kimlik” olarak tanımlanmaktadır. Bu tanıma göre, ulusal kimlik, altında diğer daha eski alt kimliklerin (sosyal, dini, etnik vb.) toplandığı bir şemsiye işlevi görmektedir. Örneğin, bir birey hem İngiliz hem Britanyalı olabileceği gibi, Galli ve Britanyalı kimliklerini de aynı anda taşıyabilir.³⁷ Benzer şekilde, Irak’ta bir birey Arap Iraklı, Türkmen Iraklı veya Kürt Iraklı olabilir, ancak ulusal kimlik, üzerinde tartışma yapılamayan büyük kimlik olarak kalmaktadır.

Devletin siyasi ve hukuki bir anayasası olduğu gibi, ulusal kimlik de bir sosyal anayasa işlevi görmektedir. Bu kimlik, bireylerin çeşitli aidiyetlerine rağmen üzerinde uzlaştıkları bir çatı kimlik olarak tanımlanmakta olup, devlet içerisindeki tüm alt kimliklerin birleştiği ve ortak bir yapıyı temsil eden bir unsuru ifade etmektedir.³⁸

Ulusal kimlik, vatandaşları ülkelerini inşa etme, geliştirme, ilerletme, onurunu koruma ve geleceğini şekillendirme konusunda teşvik eden güçlü bir bağ niteliğindedir. Ulusal kimlik, aynı zamanda ülkenin içsel ve dışsal tehditlerine karşı koyma, krizleri aşma ve engelleri ortadan kaldırma çabasını da kapsar. İçsel tehditler, halk arasındaki bölünme ve parçalanmalardan kaynaklanabilirken, dışsal tehditler ise dış güçlerin müdahalelerinden gelebilir. Bu bağlamda ulusal kimlik, vatandaşların ülkenin onurunu koruma, insanlıklarına saygı gösterme, haklarını savunma ve yükümlülüklerini yerine getirme gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu süreç, siyasi, ekonomik ve sosyal istikrarın sağlanması, eşitlik ve fırsat eşitliği temelinde, ayrımcılık ve farklılık olmaksızın gerçekleşmektedir. Ancak, kimliğin savunulması ve bu savunmanın gerektirdiği çaba ve

³⁵ ‘Alī ‘Abās Mūrād, “İşkālīyet E’l-heūīye fī E’l-İraq E’l-üşūl ve E’l-hilūl”, *E’l Müsteḵbel E’l ‘Arabi Dergisi* 34/390 (2011), 90.

³⁶ Husamettin Inaç - Feyzullah Ünal, “ The Construction of National Identity in Modern Times: Theoretical Perspective”, *International Journal of Humanities and Social Science* 3/11(2013), 223.

³⁷ Frank Bechhofer - David McCrone, *National Identity Nationalism and Constitutional Change* (London:Palgrave Macmillan, 2009), 2.

³⁸ Smith, D; *National Identity* (Harmondsworth: Penguin books, 1991), 27.

fedakârlık düzeyi göz önünde bulundurulduğunda, bireysel farklılıkların kabulü de mümkün hale gelmektedir.³⁹

İngilizce’de “identity” (kimlik) terimi, bir şeyin kendisiyle örtüşmesi ve özdeş olması anlamına gelmekte olup, bu, bir şeyin çeşitli koşullar altında değişmeden aynı kalmasını ifade eder. Kimlik, ayrıca bir öznenin veya şeyin varlığını ve bu varlığın diğerlerinden farklı olduğunu belirtmektedir. Bu terim, doğa veya kalite açısından tam benzerlik ve özdeşlik anlamına da gelir. Batı düşüncesinde kimlik, öncelikle birey ile tanımlanmakta ve bireyin topluma entegrasyonu ikinci aşamada gerçekleşmektedir. Bu durum, kimliğin “benlik”ten türediği anlamına gelir. Buna karşılık, Arap düşüncesinde kimlik, toplumdan türetilmekte ve toplum dışında bir kimlik bulunmamaktadır. Ulus, bireylerin toplumsal varlıklarının benzerliği temelinde kimliğe sahip olan tek varlık olarak kabul edilmektedir. Bu çerçevede, birey toplumdan bağımsız olarak var olamaz. Arap ve Batı düşüncesi arasındaki bu fark, kültürel derinliklerdeki farklılıklardan kaynaklanmaktadır.⁴⁰

Kimlik, bireyin değerine anlam kazandırdığı ve kendisine bir sistem oluşturduğu çeşitli ilişkiler ve anlamlar bütünüdür bir ürünü olarak tanımlanmaktadır. Bu sistem, bireyin sosyo-kültürel ortam içinde kendini tanımlamasına ve bu tanımlamayı referans noktası olarak kullanmasına olanak sağlamaktadır. Kimlik, aidiyet, bağlılık ve benlik gibi kavramlarla iç içe geçmiş olup, bu kavramlar kimliğin kendisiyle örtüşen veya onunla belirli bir ilişki içinde bulunan kavramlardır.⁴¹

Sosyal boyutlar açısından kimlik tanımına odaklanan akademisyenlerden biri olan Alex Michelelli, kimliği “bilgi bütünleşme süreçlerini içeren maddi, manevi ve sosyal verilerden oluşan bir sistem” olarak tanımlamaktadır. Michelelli’ye göre, bu sistemin var olabilmesi için kimliğin bir bütün olarak anlamını ifade eden bir özellik taşıması gerekmektedir. Kimlik hissi, maddi duygular, aidiyet duygusu, bütünleşme ve varlık hissini birleşimi olarak anlaşılabilir. Bu bağlamda, kimlik statik bir olgu olmayıp,

³⁹ ‘Abās E’lcerārī, *E’lheūīye E’lūetenīye ve E’lcumhūrīye*, Menşūrāt E’lnādī E’lcerārī, (Erişim Tarihi 26/08/2024, <https://www.abbesjirari.com/alhawiyya.pdf>)

⁴⁰ Sa’dī İbrāhīm Hesen, *E’lfidrālīye Elnizām Elitihādī ve E’lheūīye E’lūetenīye E’l’Irāqīye* (Bağdat:Dāru’l Kütüb, 2012), 46 - 47.

⁴¹ Şenā’ Meḥemed Şālīh, *Qirā’āt fī ‘İlim E’lctimā’ E’lsiyāsī rū’yā İstişrāfīye* (Bağdat: Beytu’lḥikme, 2013), 35.

bireyin altında yatan mantık ve zihniyete bağlı olarak değişen ve gelişen bir gerçeklik olarak değerlendirilmektedir.⁴²

Bernard Lewis, kimlikleri üç temel kategoride sınıflandırır:

1. Kan Bağına Dayalı Kimlik, aileden başlayarak kabileye ve aşirete doğru genişlemekte ve nihayetinde etnik milliyete dönüşmektedir.
2. Mekân Bağına Dayalı Kimlik, köy, komşuluk, bölge veya mahalle kimliğini ifade etmekte olup, modern dönemlerde ulusal kimlik seviyesine ulaşabilmektedir.
3. Dinî Topluluk Kimliği, birinci veya ikinci tür kimliklerle ilişkili olabilmekte ve mezhepler ile tarikatlar gibi alt gruplara ayrılabilir.⁴³

Kimliğin bu temel ayrımları, insanların kendilerini ve yaşamlarında önemli buldukları şeyleri anlama ve algılama biçimlerini yansıtan kolektif benlik eyleminin bir ifadesi olarak görülmektedir. Kimlik, kültürel bağlamlarda birikimli özelliklerin sosyal olarak miras alındığı insan topluluklarının gelişim sürecinde ortaya çıkmakta ve belirli bir insan grubunun temel özelliklerini tanımlamaktadır. Bu durum, o grubun diğer topluluklardan farklı olarak belirgin özelliklerini oluşturmakta ve anlam, algı ve değerler açısından öncelikli bir yer edinmesini sağlamaktadır. Bu açıklamaya yakın bir yaklaşımla, sosyal bilimcilerin çoğu kimliği iki türde sınıflandırmaktadır: sosyal kimlik ve bireysel kimlik (kişisel kimlik). Bu ayrım, ikisi arasında bir kopuş olarak değerlendirilmemelidir; zira her iki kimlik türü, bireyin ait olduğu sosyal grubun ortak özellikleri ve tarihini paylaşması yoluyla sıkı bir şekilde bağlantılıdır.⁴⁴

Kimliği tanımlamada coğrafi köken, ulusal aidiyet, dil, renk ve inanç gibi çeşitli ayrımlar ve detaylar bulunmaktadır. Bu unsurlar, kimliği belirlemede hem temel hem de yan unsurlar olarak değerlendirilebilmektedir.⁴⁵

- Birinci grup: Araştırmacılar tarafından doğal ve kalıtsal olarak değerlendirilen, vücut şekli ve rengi gibi sabit unsurları içermektedir
- İkinci grup: Sosyal ve edinilmiş, bölge, dil, inanç ve davranış biçimleri gibi değişken unsurları da kapsamaktadır.

Bu iki kategoriye göre kimlik, sabit ve mutlak çerçeveler içinde değil her sosyal gruba göre dinamik ve değişken bir nitelik taşımaktadır. Bu analiz, iki temel gerçeğe işaret

⁴² Hesen, *E'lfidrālīye Elnizām Elitihādī*, 42.

⁴³ Bernard Lewis, *E'lheūyāt E'lmüte'edīde Lilşerķ E'l'aūşl*, çev. Hesen Behrī (Dimeşk: Dāru'lyenābī, 2006), 10-11.

⁴⁴ Yāsīn, 'Adnān. *E'lmüctem 'E'l'Iraqī ve Dīnāmīyāt E'ltegyīr* (Bağdat: Beytu'hīkme, 2011), 99.

⁴⁵ Mürād, *İşkālīyet E'lheūīye*, 90 – 91.

etmektedir: İlk olarak, insan tekil bir kimlikten ziyade çoklu kimliklere sahip bir varlıktır; kimlik çeşitliliği, bireyin bunlardan birini diğerlerine tercih etmediği anlamına gelmemekte, aksine birey kendisini en iyi bu kimliklerle ifade etmekte ve tanımlamaktadır. İkinci olarak, kimlikler karmaşık bir doğaya sahip olup, bireyin taşıdığı diğer kimliklerle ortak unsurları içermektedir. Bu bağlamda, birey insan kimliğinin yanı sıra erkek, kadın veya karmaşık bir cinsiyet kimliği ayrıca coğrafi, etnik, ulusal, siyasi veya sınıfsal kimlikler taşımaktadır.

Kimliklerin çeşitlenmesi ve bölünmesi, hem içsel hem de dışsal toplumsal süreçler aracılığıyla şekillenmekte ve bireyleri ulusal topluluğa yönlendirme eğiliminde bulunmaktadır. Ulusal topluluk, bireylerin tam entegrasyon sağladığı içsel bir birliği temsil etmektedir. Ancak entegrasyonun başarısız olması durumunda, sosyal ve yan kimlikler arasında şiddetli çatışmalar ortaya çıkabilir. Ulusal kimlik ile diğer kimlikler arasındaki ilişki, mevcut nesnel koşullara bağlı olarak çeşitlilik göstermektedir. Rasyonel bir ortamda, bu kimlikler birbirini tamamlayarak bireyin yaşamını zenginleştirir, psikolojik denge sağlar ve başkalarıyla olumlu etkileşimleri teşvik eder. Ancak, irrasyonel tartışmaların ortaya çıkması, ayrımcılığı keskinleştirir ve bu durum, kalıplaşmış stereotiplere ve uzun vadeli sosyal çatışma hatlarına dönüşebilir.⁴⁶ Bu durum, ulusal kimlik krizinin toplumsal istikrarı tehdit etmesine ve siyasi alana yansarak, siyasi kurumların bu ayrılığı gideremediği koşullarda ciddi sonuçların doğmasına neden olabilir.

Ulusal kimlik, belirli bir tarihsel anda aniden ortaya çıkmaz; aksine, tarihsel bir süreç ve gelişmiş bir bilinçle bir devlet veya ulusun varlığı çerçevesinde şekillenir ve gelişir. Bu kimlik, bir insan topluluğunu bir araya getirerek onu bir ulus ve halk haline dönüştüren temel bağ işlevi görür. Toplumun gelişimi ve entegrasyonu ile birlikte ulusal kimlik, siyasi bir boyut kazanır, çünkü bu kimlik, toplumun birleşik kimliği temelinde güç ve devlet yapılarının inşasında merkezi bir rol oynamaktadır.⁴⁷

Ulusal kimlik, bir vatana entegrasyon ve sadakat duygusunu ifade etmektedir. Coğrafi, mekânsal, etnik veya ulusal ayrımlara dayanan kimlikler genellikle alt kimlikler olarak ele alınmaktadır. Ancak, ulusal kimliğin, bir insan grubunun kendi devletine (politik

⁴⁶ Ahmed Gâlib Mühî, *E'lheüye E'lüetenîye E'l'Irakîye*, (Bağdat: Bağdat Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020), 27.

⁴⁷ Heyfâ' Ahmed Mehmed, "İşkâliyet E'lheüye E'lüetenîye E'l'Irakîye", *Dîrâsât Deûlîye Dergisi* 53 (2012), 2.

varlık) karşı kolektif bir aidiyet duygusu olduğu vurgulanmalıdır. Ulusal kimlik, siyasi sadakat çerçevesinde gelişmekte olup, kültürel politikalar bu kimliğin oluşumunda belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, ulusal kimlik, yöneten sistemlerin politikaları doğrultusunda şekillenmekte; bu sistemler, toplumsal eşitlik ve sosyal adalet ilkelerini benimseyerek kültürel politikaları oluşturmaktadır. Bu politikalar, farklı yönetim sistemlerinde benzer şekilde sürdürüldüğü takdirde, ulusal kimlik, o ülkenin kimliğini temsil eden bir kimlik olarak inşa edilebilir.

Dr. Sadiq El-Aswad, bu konuyu kültürel bir perspektiften ele alır ve siyasi kültürün stabilitesini değerlendirir. Ona göre, bir ülkenin siyasi kurumlarının uzun süreli istikrarı ve birliği, söz konusu sistemin siyasi kültürünün istikrarının bir göstergesidir. Bunun zıttı olarak, eğer bir siyasi sistem istikrarlıydıysa ve daha sonra keskin bir siyasi çatışma sonucu şiddet olayları meydana geldiyse, bu durum, o sistemin siyasi kültüründe bir bozulma olduğunu açıkça işaret eder. Ayrıca, bazı siyasi sistemler meşruiyet ve yasallık krizleri yaşar; bu sistemlerde, siyasi sistemin temel ilkeleri hakkında en azından bir asgari anlaşmanın bulunmadığı ortaya çıkar. Ayrıca, bu sistemlerde birbirleriyle çatışan kültürel ve siyasi kültürlerin var olduğu ve hiçbirinin diğerlerine üstünlük sağlayamadığı gözlemlenir.⁴⁸

Dr. Sadiq El-Aswad, çatışan kültürlerin, devletin veya siyasi birimin kimliğine karşı çıkan ve onunla uyumsuz olan alt kimliklerin bir parçası olduğunu ileri sürmektedir. Yüksek düzeyde bir siyasi kültür ve ulusal kimliğin eksikliği veya zayıflığı durumunda, siyasi ve toplumsal istikrarsızlık, bu tür ülkelerde en belirgin özellik haline gelmektedir. Bazı rejimler, devleti yasaların yerine güç kullanarak kontrol altında tutabilse de bu tür ülkeler yönetim değiştiğinde zayıf kalmakta ve parçalanma riski taşımaktadır. Güney Yarımküre ülkeleri, bu duruma dair birçok örnek sunmakta olup, bunlar arasında 2003 sonrası Irak ve 2011’de Kaddafi’nin devrilmesinden sonra Libya öne çıkmaktadır.

Ulusal kimlik, her ülkede bulunması gereken belirli geleneksel unsurlara bağlıdır; bu unsurlar olmadan, tek tip bir ulusal kimlik oluşturulamaz ve bu durum, bir ülke içinde çoklu kimliklerin ortaya çıkmasına neden olabilir. Bu unsurlar, ulusların varlığı ve çeşitliliği açısından farklılık göstermekte olup, halkın bireyleri arasındaki bağları güçlendirmekte ve onları belirli bir coğrafi bölgeye bağlamaktadır. Sonuç olarak, ulusal

⁴⁸ A’l ‘Asved, ‘İlm A’l ‘İctimā’ A’l Siyāsī, 343.

kimlik, bireyler ile toprak arasındaki bir ilişkiyi ifade eder ve bu durum, kimliğin temel bileşenlerin farklılıklarına bağlı olarak yerel farklılıklar göstermesine yol açar.

Bu basit kavramı örnekle ifade edecek olursak, Irak halkının ulusal kimliği, diğer halkların ulusal kimliklerinden farklıdır. Bu fark, Irak ulusal kimliğini belirleyen ortak unsurlardan kaynaklanmakta olup, bu unsurlar diğer halkların kimliklerini oluşturan unsurlardan ayrılmaktadır. Kimlikler arasındaki farklılıklar, maddi ve manevi ortak unsurlarla şekillenmektedir. Sosyal bileşenler bu unsurlar arasında yer almakta; kimlik, aidiyet, etnik köken, kabile ve aile gibi kavramlarla ifade edilmektedir. Ayrıca, kültürel bileşenler de ulusal kimliği belirginleştirmekte olup, bunlar arasında dini aidiyet, gelenekler, adetler, ortak çıkarlar ve ortak tarih bulunmaktadır. Jeografik bileşen ise bireyin sürekli olarak yaşadığı yeri temsil etmekte ve kimliğin oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır.⁴⁹

Ortak dilin önemi göz ardı edilmemelidir. Bir halkın ortak bir dil etrafında birleşmesi, aralarındaki sosyal bağları güçlendiren kritik bir unsurdur. Dil, kimliğin doğruluğunu koruyan ve ulusun bir hazinesi olarak işlev görmektedir, aynı zamanda ulusun belleği ve tarihinin kaydını tutmaktadır. Bir ulusun varlığı, dilinin varlığına bağlıdır; dillerini kaybeden uluslar tarih sahnesinden silinirken, dillerini terk eden ulusların varlığı sürdürülebilirliğini yitirmiştir. Dil, düşüncenin taşıyıcısı olarak, kimliğin ve aidiyetin belirleyici bir ölçütü olup, toplumsal bireyler arasında iletişimin sağlanmasında temel bir araç olarak işlev görmektedir.⁵⁰

Bu ifade, bazı ülkeler için ulusal kimlik açısından geçerli olabilirken, diğer ülkeler için evrensel bir kural oluşturmaz. Özellikle, bir ulusun kimliği ile halkın kimliği her zaman örtüşmeyebilir; örneğin, Amerika Birleşik Devletleri gibi, halkı çeşitli uluslardan oluşan ülkelerde, halk farklı kimliklerin bir birleşimini oluşturabilir. Bir ülkede ulusal kimliğin oluşumunu sağlayan unsurlar mevcut olduğunda, ulus halkla örtüşebilir ve bu durumda ulusal kimlik, ulusun kimliğiyle eşleşir. Ancak, bu durum tüm ülkeler için geçerli değildir.⁵¹

Bu çerçevede, devlet hukuki bir birim olarak tanımlanırken, ulus sosyal bir birim olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla, devlet ve ulus kavramları arasında belirgin bir fark

⁴⁹ Alex Michel, *E'lheūīye*, çev. 'Alī Ūtfe (Dimeşk: Dāru'l Neşir E'lfrensīye, 1993), 23.

⁵⁰ John Joseph, *E'lheūīye ve E'llüğe*, çev. 'Abd E'lnūr Hırkī (Kvūyet : 'Ālem E'lme'rife, 2007), 13.

⁵¹ Abdu'lgeanī Besyūnī, *E'lnüzüm E'lsīyāsīye* (Mısır: Münşe'at E'lma'ārif, 1990), 20.

bulunmaktadır. Bir ulus ve ulusal veya dini kimlikler var olabilirken, bu kimliklerin bireylerinin tek bir devlet çatısı altında birleşmesini zorunlu kılmaz.⁵²

Ancak, ideal bir devlette ulusal kimliğin, etnik, kültürel ve dilsel açıdan homojen bir toplum yapısıyla sağlanabileceği düşüncesi, mezhepsel temizliği teşvik eden tehlikeli bir yanılsamadır. Bu yaklaşım, günümüzdeki yaklaşık 200 devletten çok azında geçerlilik bulur. Dolayısıyla, ulusal kimliğin birliği, sosyal-antropolojik değil, siyasi-hukuki bir niteliğe sahiptir. Ulusal kimlik, kültür, dil ve etnik yapıdan bağımsız olarak, egemen bir halkın ortak yasalar ve anayasa altında yaşama iradesiyle oluşur.⁵³ Bu çerçevede, modern ulus kavramı, Fransız hukukçu Sieyès'in belirttiği gibi, "ortak bir yasa altında yaşayan ve aynı yasama organı tarafından temsil edilen bireylerin toplamı" olarak tanımlanmaktadır.⁵⁴

Ulusal kimliğin en önemli çağdaş bileşenleri, toplumun ortak değerlerine dayalı eşit ve adil bir şekilde uygulanan bir hukuk sistemi ile birleştirici anayasal düzenlemeler üzerine inşa edilmektedir. Bu kimlik, kültürel, dini ve ideolojik çeşitliliklerin tanınması ve korunması suretiyle, adalet, eşitlik ve fırsat eşitliği ilkeleri temelinde şekillenmektedir. Vatandaşlık bilincinin geliştirilmesi ve ekonomik sistemin bütünlüğü, ulusal kimliğin güçlendirilmesi açısından hayati bir rol oynamaktadır.⁵⁵

Özetle, ulusal kimlik, bireylerin devlete ve ortak değerlere bağlılıklarını ifade eden bir aidiyet duygusu ile şekillenmektedir. Bu aidiyet duygusu, devlet içindeki günlük ve derin etkileşimler ile ulusal meselelerle bireysel öncelikler doğrultusunda ilgilenme aracılığıyla güçlenir. Böylece, vatandaşlık, bireyi yalnızca bir katılımcı değil, aynı zamanda yapılandırıcı ve etkin bir unsur haline getirir.

Bu çerçevede, ulusal kimliğin bazı unsurları doğuştan gelen nitelikler olarak kabul edilebilirken, çoğu yönü edinilmiş özelliklerdir. Özellikle çeşitli topluluklara ve çok kültürlü devletlere sahip toplumlarda, ulusal kimlik, temel bileşenlerin sağlanmasıyla inşa edilebilir. Eğer kimlik parçalanması ve alt kimliklerin ulusal kimlik üzerinde baskın olması söz konusuysa, bu sorunu düzeltmek amacıyla uygun bir ortam oluşturarak birleşik bir ulusal aidiyet sağlanabilir.

⁵² Şelâh E'ldîn Feūzî, *E'lmühîl fî E'lnüzûm E'lsiyâsiye ve E'lkânûn E'ldistûrî* (Kâhire: Dâr E'Inehze E'l'arabîye, 1995), 109.

⁵³ E.J. Hobsbawm, Language, Culture, and National Identity, *Social Research*/63(1996), 1070.

⁵⁴ Schieder Theodor, "Typology und Erscheinungs – formdes Neuron alistaats in Europa", Heinrich August Winkler ed., *National-İsmus* (Athenaeum: konigsterinrrs, 1985), 50.

⁵⁵ Michel, Alex. *E'leūīye*, 18 – 26.

• Politik Birliğin Temel Unsurları ve Karşılaşılan Engeller

Politik birlik, bir ülkenin siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel istikrarı için temel bir gerekliliktir ve bu birliğin sağlanması, toplumlar ve siyasi sistemler için vazgeçilmez bir sorumluluktur. Politik birliğin varlığı, sosyal entegrasyonun ne kadar güçlü olduğunu yansıtır. Vatandaşlık, istikrarlı ülkeleri diğerlerinden ayıran en önemli ölçütlerden biridir. Etkili bir sistem, farklı grupları kabul eder ve bu grupları vatandaşlık, medeni ve siyasi haklar, özgürlükler ile adil servet dağılımı ilkeleri temelinde düzenler. Ancak toplumsal bölünmeler ve zorla entegrasyon çabaları, politik birliği ciddi şekilde tehdit edebilir. Bu çerçevede, politik birliğin sağlanmasındaki temel unsurlar ve bu süreçte karşılaşılan engeller ayrıntılı olarak analiz edilmektedir.

• Politik Birlik ve Ulusal Birliği Sağlayan Unsurlar

Politik birliğin tesis edilmesi, toplumun çeşitli kesimlerini bir arada tutacak sağlam temellere dayanmayı gerektirir. Bu temeller, devletin yapısının sağlıklı bir şekilde oluşturulmasını, istikrarını ve dini, etnik, mezhebi gibi bölünmelerden uzak kalmasını sağlar. Dolayısıyla, her toplumun politik birliği inşa edebilmesi için gerekli olan en önemli unsurlar şunlardır:

➤ Hukukun Üstünlüğü:

Devletin ve toplumun tüm kesimlerinin hukukun üstünlüğüne bağlı olması, adaletin sağlanması ve toplumdaki eşitlik duygusunun korunması. Demokratik bir anayasa, toplumların bütünlüğünü ve istikrarını güçlendirici bir rol üstlenir, zira geniş hak ve özgürlük alanları sağlar. Demokratik bir anayasa olmadan, uyumlu bir toplum ve istikrarlı bir ülke düşünülmesi mümkün değildir. Ancak, toplum bireyleri arasında demokratik kültürün inşası kolay bir süreç olmayıp, bu süreç, demokratik anayasanın güçlendirilmesi ve politik birliğin sağlanması için gerekli mekanizmaları içermektedir. Bu mekanizmalar, bireylerin demokratik değerleri benimsemesi ve toplumsal katılımın artırılması yoluyla, uzun vadede sürdürülebilir bir siyasi yapı oluşturulmasına katkı sağlar.⁵⁶ Bu mekanizmalardan bazıları şunlardır:⁵⁷

a) Siyasi çoğulculuğun anayasal olarak tanınması ve düşünce, ifade ve inanç özgürlüğünün güvence altına alınması.

⁵⁶ E'lmü'ti Mincib vd; Müüācehāt Beīn E'lislāmīyn ve E'lilmānīyn Bilmegreb (E'lribat: Metba'et E'lkeūsr),16.

⁵⁷ 'Abd E'l'eẓīm Cebr Hāfız, "Cedelīyet E'l'ilāke beīn E'ldīmūkrātīye ve E'lmücteme' E'lmedenī", Mecelet E'lislām ve E'ldīmūkrātīye Dergisi 13 (2006), 29.

- b) Kamu ve özel yaşamın anayasal güvence altında tanınması ve korunması.
- c) Toplumun genelini temsil eden adil seçim mekanizmalarının benimsenmesi, bu mekanizmaların anayasal yürütme ve yasama yetkilerini tesis etmesi ve güç değişiminin barışçıl bir şekilde gerçekleşmesini sağlaması.

Devletin siyasi ve hukuki anayasal düzeninin etkin bir şekilde işlemesi, vatandaşlar arasında politik birliği desteklemektedir. Ancak, egemenlik ve vatandaşların hak ve özgürlükleri üzerindeki kısıtlamalar yalnızca anayasa ile garanti altına alınamaz; bu düzenlemelerin gerçek hayatta uygulanabilir olması ve vatandaşların bu hakları etkin bir biçimde kullanabilmelerini sağlayacak şekilde hayata geçirilmesi gerekmektedir. Demokratik toplumlarda, vatandaşlar arasında eşitlik ilkesinin sağlanması ve toplumsal ayrımcılığın önlenmesi, temel ilkeler arasında yer almaktadır. Bu ilkelerin uygulanması, vatandaşların haklarını tam anlamıyla kullanabilmeleri için elzemdir ve toplumsal bütünlüğün korunması açısından kritik öneme sahiptir.⁵⁸

Çoğulculuk ve demokratik sistemlerin varlığı, politik birliği sağlama ve güçlendirme hususunda temel bir rol oynamaktadır. Demokratik sistemler, bireyleri mezhepsel ve kabilevi bağlılıklardan uzaklaştırarak ulusal bir toplumun inşasını teşvik etmektedir. Bu bağlamda demokrasi, politik birliğin temel unsurlarından biri olarak kabul edilmekte ve farklı siyasi unsurlar arasında uyumlu bir yaşam alanı sunmaktadır.⁵⁹ Çeşitli ulusal, dini veya kabilevi bağlılıkların mevcut olduğu toplumlarda, demokrasi eksikliği çoklu bağlılıkların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Ancak demokrasi var olduğunda, bu çeşitlilik ulusal bir toplumu oluşturan tek bir sosyal gruba dönüşmekte ve diğer bağlılıklar, ana bağlılıkla kıyaslandığında önemini yitirmektedir. Genel değerlere bağlılık, bireyler arasında politik birliğin pekişmesini sağlamaktadır.⁶⁰

Demokrasinin varlığı, ülkelerde politik birliği güçlendirmekte ve dini ile siyasi kimlikler arasında barışçıl bir uyum sağlamaktadır. Etnik kimlikler, köklü ve kolayca ortadan kaldırılamayan bir özellik taşıdığı için, etnik ve ulusal kültürler arasında aşamalı bir entegrasyon, politik birliği güçlendirmek adına en uygun yöntem olarak değerlendirilmektedir. Demokrasi eksikliği bulunan ülkelerde ise toplumsal krizler,

⁵⁸ Hesên Camîl, *Hukûk E'linsân fî E'lüeten E'l'arabî* (Beyrût: Merkez Dîrâsât E'l Vhde E'l 'Arabiye, 1998), 530.

⁵⁹ 'Alî Es'ed Üetfe, "İşkâlîyet E'lheüîye ve E'lintimâ' fî E'lmücteme'ât E'l'arabîye E'lmü'eâsîre", *E'l Müsteşbel E'l 'Arabi Dergisi* 25/282 (2002), 104.

⁶⁰ Cäsım Yunis E'lharîrî, "E'IVihde E'lvetenîye", *E'l Müsteşbel E'l 'Arabi Dergisi* 27/305(2004). 51 - 85.

bölünmeler, düşük halk katılımı ve sınırlı insan hakları gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu durum, özellikle Arap dünyasındaki geleneksel sistemlerde belirgin bir şekilde gözlemlenmektedir. Öte yandan, Avrupa'nın nispeten istikrarlı ülkelerinde, İkinci Dünya Savaşı sonrası siyasi ve düşünsel çeşitlilik korunmuş ve bu nedenle politik birlik sorunları yaşanmamaktadır.⁶¹

Toplum içindeki bölünmeler, akılcılığın ruhunun yitirilmesine yol açmakta; oysa akılcılık, politik birliğin temel özelliklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, demokrasi ve katılım, politik birliğin inşasında elzem ve kritik öneme sahip unsurlar olarak öne çıkmaktadır.⁶²

Siyasi elitlerin toplum içindeki sorumlulukları arasında, politik birliği sağlamak amacıyla öncelikleri ve temel gereksinimleri belirlemek yer almaktadır. Toplumun uyum ve bütünlüğünü temin edebilmek için gerekli temel gereksinimlerin doğru bir şekilde anlaşılması büyük önem taşımaktadır. Yönetici elitlerin meşruiyete sahip olması, sivil devletin inşası ve istikrarın sağlanması açısından kritik bir öneme sahiptir. Meşruiyet, bu elitlerin toplum desteğiyle günlük işlerin yönetilmesini ve vatandaşların hem iç hem de dış ihtiyaçlarının karşılanmasını mümkün kılmakta; aynı zamanda vatandaşların temel haklarının korunması ve güvence altına alınmasını da sağlamaktadır.⁶³

➤ Vatandaşlık Bilinci:

Vatandaşlık, bir toplumun kimliğini ve ortak çıkarlarını temsil eden temel sosyal ve siyasi bağ niteliği taşımaktadır. İstikrarlı toplumlar, eşitlik ve haklar üzerine kurulu güçlü bir vatandaşlık ve aidiyet duygusuna sahipken, istikrarsız toplumlar ise bu duygunun zayıflığı nedeniyle toplumsal bölünmelere ve ulusal çıkarlara zarar verecek çatışmalara maruz kalmaktadır.⁶⁴

Vatandaşlık değerlerinin insan hakları ilkeleri temelinde yapılandırılması, demokratik toplumların sağlıklı bir biçimde inşa edilmesi açısından hayati öneme sahiptir.

⁶¹ Süheyl 'Arūsī, *E'lmuctema 'E'lmedenī Lildevle* (Dimeşk: Dāru'lfikir E'lmü'āşır, 2008), 168.

⁶² Yerik Kılānī, *E'ldīmükrāṭiye ve E'lmüsāūāt* (Bağdat: E'lfürāt, 2006), 82.

⁶³ Şemrān E'l'ecilī - 'Edeūīye 'Oşmān, *E'lte'edüdiye ve E'luehde E'lueṭenīye E'lūāki' ve E'lūmūh* (Bağdat: Beytu'lḥikme, 2009), 53.

⁶⁴ Gelīyūn, Burhan. *Neḳd E'lsiyāse*, 145.

Bireylerin ve toplulukların haklarının korunması, devletin yasama ve yargı organları aracılığıyla hem ulusal hem de bölgesel düzeyde güvence altına alınmalıdır.⁶⁵

Vatandaşlık, sosyal çıkarlar arasındaki çelişkileri ve farklılıkları kabul eden bir sistem üzerine kuruludur. Bu sistem, anayasal olarak hak ve hukuk araçlarını geliştirerek bu çelişkileri düzenlemeyi hedeflemektedir. Sosyal eğitimden doğan ve “şekilsel” olarak adlandırılan bu ilişki biçimi, toplumsal gruplar arasında eşitliği sağlamak ve düzenlemeleri pratik bir şekilde ele almak için kullanılan bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yaklaşım, toplumlar içinde istikrarı sağlamak ve güvence altına almak amacıyla uygulanmaktadır.⁶⁶

Herhangi bir sosyal sistemin politik birliği sağlamadaki başarısı, toplumun farklı kesimlerini temsil eden etnik grupların görüşlerine, bu grupların yönelimlerine ve temel haklarının güvence altına alınmasına bağlıdır. Bu bağlamda, bu grupların alt kimlik ve bağlılıklarını aşarak devlete sadakat göstermeleri, kritik bir öneme sahiptir.⁶⁷

Toplumun birliği ve çıkarları, vatandaşların birliği, haklarına saygı gösterilmesi, eşit fırsatlar sunulması ve adil, ayırım gözetmeyen kriterlere dayalı muamele üzerine inşa edilmektedir. Bireyler arasında ayrımcılık politikalarının uygulanması ise toplumsal bölünmelere ve potansiyel olarak iç savaşa yol açabilecek ciddi sonuçlar doğurabilmektedir.⁶⁸

Ulusal kimliğin alt kimlikler ve dar bağlılıklar karşısında zayıf olması, devletin anayasal ve siyasi yapısındaki bir zayıflığa işaret etmektedir. Bu durum, vatandaşların ülkeyi tüm bireyler için değil, alt kimliklerin çıkar sağlamak amacıyla mücadele ettiği bir alan olarak algılamasına yol açabilir. Sonuç olarak, vatandaşlar ulusal aidiyet yerine mezhebi veya kabilevi bağlılıklara yönelebilirler, çünkü bu bağlılıklar, ulusal aidiyetten daha güçlü ve korunaklı olarak değerlendirilebilir.⁶⁹

“Vatandaş” terimi burada, “devletin tam üyesi olan ve tüm haklara sahip hem asli hem de kazanılmış niteliklere sahip birey” anlamında kullanılmaktadır. Bu terim, belirli bir devlete bağlı olan, o devletin egemenliği altında yaşayan ve ülkenin içinde yaşamayı ve

⁶⁵ Mehdī E’lḥāfız, *E’lān ve E’lged Mekālāt fī E’lḥiṣād ve E’lsiyāse* (Bağdat: Me’hed E’lḥekedüm Lilsiyāsāt Elinmā’yīye, 2009), 209.

⁶⁶ E’l Cāsūr, *Meūsū’et E’lmüştelhāt E’l*, 61.

⁶⁷ Feyād - Murat, *Medḥel ile E’lfikir*, 13.

⁶⁸ ‘Āṭif ‘Āṭiye, *E’ldevle E’lmü’cele* (Beyrūt: Dār Emūāc, 2000), 148.

⁶⁹ Ḥābīb Şālīh Mehdī, “Dīrāse fī Mefhūm E’lḥeūīye”, *Dīrāsāt İklīmīye Dergisi*5/13 (2009), 477.

katkıda bulunmayı kabul eden bireyleri ifade eden hukuki bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷⁰

Vatan, en temel anlamıyla, insanlar arasında ortak bir varlık olarak kabul edilmekte ve kendine özgü özellikleri ve kimliği ile diğer ülkelerden ayrılmaktadır. Vatandaş ile vatan arasındaki bağ, vatana aidiyet duygusu üzerinden şekillenmekte olup, bu bağ, köken, inanç, dil ve tarih gibi entelektüel ve manevi unsurlarla güçlenmektedir.⁷¹

Yukarıda belirtilenler doğrultusunda, vatandaşlık, aidiyetin temeli ve milliyetçiliğin kaynağı olarak tanımlanmaktadır. Bu, belirli coğrafi sınırlarla tanımlanmış bir toprak parçasına aidiyeti ifade etmekte olup bu toprak üzerinde yaşayan herkes vatandaş olarak kabul edilmektedir ve her vatandaşın hem hakları hem de yükümlülükleri bulunmaktadır. Bu bağlamda tüm vatandaşların din, mezhep, inanç ve etnik köken farkı gözetmeksizin bu ortak coğrafi sınırlar içinde birleşmeleri beklenmektedir. Ayrıca, vatandaşların bu anlayışla çelişen herhangi bir özel haktan feragat etmeleri gerekmektedir. Bu çerçevede, vatandaşların haklarının korunması, devlet ve hükümetin sorumluluğu altına girmekte olup, devletin temel işlevi, bu hakların güvence altına alınmasını sağlamaktır.⁷²

Hegel, bireyin özgürlüğüne ve tüm haklarına ancak devlet içinde vatandaş olarak sahip olabileceğini ifade etmektedir. Devlet, vatandaşlarına güvenlik ve ekonomik olanaklar sağlamakta, sosyal ve kültürel alanlarda düzenleme ve gelişim imkânları sunmakta ve herkesin geniş ölçekte siyasi hayata katılım fırsatlarına sahip olmasını temin etmektedir.⁷³

Birey ile devlet arasında anayasal, hukuki ve siyasi bir bağ olan vatandaşlığın varlığını ve bu bağın haklar ve yükümlülükler doğurduğunu ifade etmektedir. Vatandaşlık, birey ile vatan arasındaki diyalektik ilişkiyi ve aidiyet duygusunu ortaya koymakta, bireyin vatana ait olma hakkını tanımlamakta ve devletin yasalarıyla belirlenen bir ilişkiyi yansıtmaktadır. Bu ilişki, bireylere politik, hukuki, sosyal, ekonomik ve kültürel haklar sağlamaktadır. Bu bağlamda, bir devletin vatandaşlar olmadan ya da vatandaşların vatan olmadan var olamayacağını, bu ilişkinin aidiyet, sadakat ve hukuki ile siyasi

⁷⁰ Edward Padfield, *E'lmüvâten ve E'lsilûk E'lhezârî*, çev. Semîr 'İzet Neşâr (Ürdün: Dâru'Iniser, 1994), 14.

⁷¹ Üliyyem E'lhâzin, *E'lşî'ır ve E'lüetenîye fî Lübnân ve E'lbilâd E'l'arabiye* (Bayrût: Dâru'lmeşrik, 1979), 239.

⁷² Râşid E'lgenüşî, *Hûkûk E'lmüvâten* (USA: E'lme'hed E'l'âlemî Lilfikir E'lislâmî, 2. Basım, 1993)10.

⁷³ E'lşânî, *E'lte'sîl E'ltârihi*, 330 - 332.

taahhütlerle şekillendiğini, ayrıca haklar kadar yükümlülüklerin de mevcut olduğunu vurgulamak gerekmektedir.

➤ **Sosyal Entegrasyon ve Eşitlik Değerlerine Dayalı Kurumların İnşası:**

Sosyal kurumlar, bireylerin ortak hedeflere ulaşmasını sağlamak amacıyla ilişkileri düzenleyen ve organize eden yapılar olarak tanımlanmaktadır. Politik kurumlar ise belirli bir tür politik organizasyon olup, siyasi etkinliklere özel olarak adanmış yapılardır. Bu kurumlar, toplumsal rolleri, kuralları, grupları ve yöntemleri kapsamakta ve her bir model, bulunduğu toplumda önemli bir yer tutmaktadır.⁷⁴

Siyasi kurumların demokratik ve anayasal temellere dayanarak varlık göstermesi, politik birliğin sağlanması açısından temel bir gerekliliktir. Bu kurumlar, toplumun ihtiyaçlarına yanıt verecek şekilde yapılandırılmalı ve kurucularının ölümünden sonra da devam edebilmelidir. Devlet, kurucusunun yokluğundan sonra bile varlığını sürdüren ve gelişen bir kurum olarak bu ilkeyi örneklemektedir. Kurumların etkinliği, toplumun gelişmişlik düzeyine bağlıdır; gelişmemiş toplumlarda, özellikle baskıcı ve tek tip ideolojilere sahip rejimlerde, kurumlar genellikle zayıf ve etkisiz kalabilmektedir. Bu tür rejimlerde bireyler, genellikle hukukun ve kurumların üstünde bir konuma sahip olabilir. Ancak, güçlü ve anayasal temellere dayanan kurumlar, bireyleri hukuka tabi kılmakta ve devletin iç ve dış hareketlerinde bu kurumların rolü belirgin şekilde öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, kurumlar sabit ve istikrarlı bir yapı sunarken, bireyler değişkenlik gösterebilir.⁷⁵

Bir ülkedeki kurumların zayıflığı, genellikle o ülkede ilerlemenin önündeki önemli engellerden biri olarak değerlendirilmektedir. Bu zayıflık, idari kapasitelerin, teknik becerilerin ve insan kaynaklarının yetersizliğinden kaynaklanabilmektedir. Ayrıca, sömürgeci yönetimlerin etkisiyle ortaya çıkan devletin kamu politikalarındaki planlama eksiklikleri ve dış dünyadan izolasyon gibi faktörler de bu durumu açıklamaktadır. Ek olarak, ambargo veya yaptırımlar gibi ekonomik ve siyasi kısıtlamalar da bu zayıflığı daha da artırabilmektedir. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nin Küba'ya uyguladığı ambargo ve Irak'a, özellikle Körfez Savaşı sırasında uygulanan yaptırımlar, bu bağlamda değerlendirilebilir.⁷⁶

⁷⁴ Cāsım, *E'l'emelīye E'lsīyāsīye*, 24.

⁷⁵ E'l'hāfız, *E'lān ve E'lged Meḳālāt*, 1 – 3.

⁷⁶ Cāsım, *E'l'emelīye E'lsīyāsīye*, 25.

Adil ve sağlam bir sosyal yapı, toplum içindeki bireyler arasında eşitlik ve adaleti tesis ederek toplumsal bütünlüğü ve siyasi birliği güçlendirmektedir. Sosyal kökler, toplumsal ilişkilerin şekillenmesinde önemli bir rol oynamakta olup adil bir yapı, bireylerin hak ve özgürlüklerini etkin bir şekilde kullanmalarını sağlamaktadır. Sosyal adaletin eksikliği, hak ve yükümlülüklerde dengesizlik yaratarak toplumsal uyumu zayıflatabilir. Bu nedenle, adil bir siyasi sistem ve gelir dağılımı, toplumsal adaleti sağlayarak siyasi birliği desteklemektedir.⁷⁷

➤ Toplumda Hoşgörü Kültürünü Yaygınlaştırma

Hoşgörü, genellikle “düşünce özgürlüğünü tanıma ve başkalarını ön yargısız bir biçimde değerlendirme” olarak tanımlanmaktadır.⁷⁸ Bu tanım, hoşgörünün temel niteliklerinden biri olan özgürlüğü vurgulamaktadır; ancak bu özgürlük mutlak değil, fanatizmi teşvik etmeyecek şekilde sınırlandırılmış olmalıdır.

Muhammed Abed al-Jabri'ye göre hoşgörü, bireyin kendi inançlarından vazgeçmeden, bu inançları ifade etmeye ve savunmaya devam etmesi anlamına gelmektedir. Hoşgörü, şiddet ve hakaret gibi araçlara başvurmaksızın, farklı görüşlere saygı göstermeyi ve bu görüşlerin demokratik bir şekilde ifade edilmesine izin vermeyi içermektedir.⁷⁹ Bu bağlamda hoşgörü, bireyin hoşlanmadığı veya kendi düşünsel ve ahlaki değerlerine aykırı bulduğu fikirleri sabırla kabul etme yeteneğini ifade etmektedir.

Hoşgörü, farklılıkları barış içinde kabul etme, eşitlik ve adalet ilkelerine dayalı olarak en az bir temel düzeyde uyum sağlama ve diğerlerinin varlığını kabul etme anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, farklı bireyler arasında fırsat eşitliği sağlanmaktadır. Muhammed Arkoun, hoşgörüyü, bireylerin medeni alanda tüm politik, dini ve felsefi düşüncelerini ifade etme hakkını tanıma olarak tanımlamaktadır. Hiç kimse, bu düşünceleri nedeniyle cezalandırılmaz; yalnızca bu görüşleri başkalarına zorla ve şiddetle dayatırsa cezalandırılabilir.⁸⁰ Hoşgörü ayrıca, kişinin kendi inanç ve

⁷⁷ Şihāb Ahmed E'lfāzil, “E'lmüvāṭene ve E'lsilūk”, *E'lmüvāṭene ve E'lte'āüṣ Dergisi* 8 (2009), 23.

⁷⁸ Eşref 'Abdu'lüehāb, *E'ltesāmüh E'lictimā'ī Be'in E'türās ve E'lteğir* (Mısır: Merkez E'lüsre, 2006), 10.

⁷⁹ Mehmed 'Abid E'lcābirī, *Kezāyā fī Elfikr E'lmü'āşır* (Beyrüt: Merkez Dīrāsāt E'l Vhde E'l 'Arabiye, 1997), 28..

⁸⁰ Fātin Mehmed Rezāk E'lhefācī, *E'ltesāmüh fī Fikir E'leḥzāb E'l'Iraqiye E'lmü'āşire* (Bağdat: Merkez Hemürābī, 2013), 56.

uygulamalarıyla çelişen veya onlara karşıt olan inanç ve uygulamalara karşı anlayışlı ve entelektüel olarak özgür bir yaklaşımı ifade etmektedir.⁸¹

Hoşgörü ilkesine dayalı bir toplumun inşası, bireyler arasında ortak bir politik birliğin oluşturulmasını zorunlu kılmaktadır. Bu birlik, toplumsal bütünlüğü ve gelişimi sağlamada kritik bir rol oynamakta olup, toplumun genel kültürel görüntüsünü şekillendirmektedir. Hoşgörü ve diğerlerini kabul etme anlayışını yaygınlaştırarak, toplumsal uyumu teşvik etmektedir.⁸² Etnik, ırksal ve mezhebi gruplar arasındaki uyumu sağlamak için hoşgörü değerlerinin benimsenmesi hayati önem taşımaktadır. John Locke'un önerdiği üzere, din ve devlet arasında belirgin sınırlar koymak, sivil istikrarın sağlanması için en uygun yaklaşımdır. Bunun yanı sıra, toplumsal gruplar arasında dayanışma ve bütünleşmeyi teşvik eden bir davranış modeli oluşturmak, toplum içindeki hoşgörüyü destekleyen önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Hoşgörü, tüm tarafların katkı ve katılımını içeren kapsayıcı bir yaklaşımı gerektirmektedir.⁸³ Hoşgörü, belirli bir otoriteden veya yönetimden bir lütuf olarak değil, herkesin eşit hakları ve sorumlulukları çerçevesinde değerlendirilmelidir. Hoşgörü, toplumun dini, ulusal ve mezhebi bileşenleri arasında uyumlu bir yaşam alanı oluşturarak toplumsal barışı sağlamaktadır.⁸⁴

• Politik Birliğin Önündeki Engeller

Toplum içindeki siyasi birliği zayıflatan en önemli nedenler şunlardır:

➤ Siyasi Engeller

Siyasi sistemin demokratik ya da totaliter doğası, politik birliğin üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Demokratik sistemler, politik birliği pekiştiren önemli bir rol üstlenirken, totaliter sistemler bu birliği zayıflatabilmektedir. Tek parti sistemleri, devlet üzerinde hâkimiyet kurarak diğer toplumsal grupların ve siyasi akımların özgürlüklerini ve siyasi katılımını kısıtlayabilir. Bu durum, toplumda sosyal ve siyasi baskıya yol açarak gerilim ve tepkilere neden olabilir; bu da isyanlar, devrimler ve ayaklanmalar gibi şiddet eylemlerinin ortaya çıkmasına yol açabilir. Öte yandan çok partili sistemler,

⁸¹ 'Ali 'Abüvd E'lmeḥmedāü, "İşkālīyet E'ltesāmūḥ ve E'li'etirāf Bilāḥer", *E'lmüvāṭene ve E'lte'āüḥ Dergisi* 9 (2009), 8.

⁸² Hemīd Fāḍil Ḥasan, "Mebde' E'ltesāmūḥ İnsāḫhu E'l Fikrīye 've Deūrhu fī Te'zīz E'l 'Emelīye E'l Siyāsīye E'l 'Irāqīye", *E'l 'Ülüm A'l Siyāsīye Dergisi* 33 (2006), 276.

⁸³ Reşīd E'l Ḥāyūn, "E'lmücteme' El'Iraqī E'lşüre E'lmüştereki fī Elte'āüḥ", *Atīyāf Dergisi* 1, (2009), 91-92.

⁸⁴ Selīm Mātār vd., *Yeḳeẓet E'l Hevīye E'l 'Irāqīye* (Bağdat: Merkez Dīrāsāt E'l 'Üme E'l 'Irāqī, 2010), 15 – 14.

seçimler aracılığıyla barışçıl bir iktidar geçişini sağlamakta, bireylerin ve vatandaşların haklarını korumakta ve azınlıkların haklarına saygı göstermektedir; bu da devlet içinde siyasi istikrarı desteklemektedir.⁸⁵

Politik birliği zayıflatan başlıca nedenler arasında, vatandaşların hakları konusunda ilgisizlik, bilinçsizlik ve yetersiz siyasi eğitim yer almaktadır. Bu durum, iktidarın tüm yetkileri elinde toplamasına ve bireylerin hakları üzerinde zorlayıcı bir baskı kurmasına zemin hazırlamaktadır. Vatandaşların haklarına olan inancı ve bu hakları savunma çabası, insan haklarının temel güvencesini oluşturmaktadır. Dolayısıyla, siyasi ilgisizlik ve çoğunluğun haklarını eksiksiz şekilde kullanmaması ve savunmaması, politik birliği sağlama sürecinde önemli engeller teşkil etmektedir.⁸⁶

➤ Sosyal Engeller

Devlet içindeki yolsuzluğun yaygınlaşması, beyin göçü, hukukun üstünlüğünün çökmesi, devlet otoritesinin zayıflaması, toplumsal hayal kırıklığı ve geri kalmışlık, siyasi katılımın azalmasına ve bu durumun neticesinde politik birliğin zayıflamasına yol açmaktadır.⁸⁷

Siyasi yolsuzluk, önemli bir yolsuzluk türü olarak, bir ülkedeki politik birliği ve demokratik dönüşümü olumsuz yönde etkilemektedir. Hükümet elitleri tarafından uygulanan ve halen devam eden bu fenomen, özellikle seçim kampanyalarında açıkça gözlemlenebilmektedir. Yolsuzluğun çeşitli biçimleri arasında görevden çıkar sağlama, kamu fonlarının israfı, ihlallerin örtbas edilmesi ve suçluların korunması, kayırmacılık, rüşvet ve kara para aklama yer almaktadır. Yolsuzluk, özellikle Uluslararası Şeffaflık Örgütü tarafından yayımlanan dünya genelindeki yolsuzluk raporlarında belirgin bir şekilde ortaya konulmakta olup bu raporlar gelişmekte olan ülkelerin yolsuzluğun en yaygın olduğu ülkeler arasında bulunduğunu göstermektedir.⁸⁸ Yolsuzluk, aynı zamanda ulusal, kabilevi ve mezhebi gerilimlerin artışına neden olarak, bir siyasi sistemin toplumsal çeşitliliği etkili bir şekilde yönetme yeteneğindeki başarısızlığını ortaya koymakta ve neticede politik birliğin tesisinde başarısızlığa yol açmaktadır.⁸⁹

➤ Ekonomik Engeller

⁸⁵ E'lhariiri, *E'lViħde*, 75.

⁸⁶ Camil, *Hükük*, 527.

⁸⁷ 'Aşım E'ldEsükı, *'Eüāmil E'lueħde ve E'ltefekük El'arabi* (Mısır: Me'hed E'lbühüş ve E'ldirāsāt E'l'arabiye, 2001) 111.

⁸⁸ Burhan Ğelıyün, *E'l'arab ve Teħülāt E'l'ālem Min Şükūt Berlın ilā Şükūt Bağdat* (Merākiş: E'lmerkez E'lşekāfi E'l'arabi, 2005), 55.

⁸⁹ E'lħāfiz, *E'lān ve E'lged Meķālāt*, 205.

Ekonomik engeller, politik birliğin sağlanmasında önemli bir etkiye sahip olup, bu engeller, ülkelerde istikrarın sağlanamamasına yol açan ekonomik sorunlarla yakından ilişkilidir. Özellikle üretim yapısındaki dengesizlikler, işsizlik, ihracat yapısındaki bozukluk, ekonomik bağımlılık, adaletsiz ticaret değişimi ve dış borç gibi faktörler, ülkelerdeki ekonomik istikrarı olumsuz yönde etkilemektedir. Bu unsurlar, ülkeler arasındaki ekonomik farklılıkları da ortaya koymakta, Batı ülkeleri belirgin bir ekonomik gelişim, yüksek seviyede sanayileşme, gelişmiş taşıma altyapısı ve ileri düzey eğitim olanakları ile karakterize edilmektedir.⁹⁰

Devletlerin, özellikle ekonomik olarak geri kalmış veya yetersiz yatırım yapan ülkelerin, çok uluslu şirketlerle iş birliği yaparak projeler yürütmeleri, bu ülkelerin ekonomilerini bu şirketlere bağımlı hale getirebilmektedir.⁹¹ Ekonomik gerilik, kültürel, sosyal ve siyasi geriliklere yol açarak dış ekonomik ve siyasi güçlere bağımlılığı artırır. Ekonomik durumlar, demokratik sürecin gelişimini veya gerilemesini doğrudan etkiler. Ekonomik zorluklar, toplum içindeki bireyler üzerinde olumsuz etkiler yaratırken, Morris Duverger'in belirttiği gibi, "Kültürel seviyenin yüksekliği ve sosyal gerilimlerin azalması, toplumsal ilerlemeyi destekler ve demokratik sistemlerin işleyişi için gerekli koşulları oluşturur."⁹²

Yüksek gelir seviyeleri, ülkelerin istikrarında önemli bir rol oynamaktadır. Ancak, bu durum, ekonomik olarak gelişmiş ülkelerde ekonomik krizlerin yaşanmadığı anlamına gelmemektedir. Özellikle bazı ülkeler, yüksek milli gelir seviyelerine sahip olmalarına rağmen siyasi istikrarsızlık yaşayabilirler. Buna karşın, düşük gelir seviyesine sahip bazı ülkeler ise tam bir istikrarı sürdürebilmektedir.⁹³

Ekonomik belirsizlik ve net bir ekonomik vizyonun eksikliği, ülkeleri ciddi ekonomik sorunlarla karşı karşıya bırakmakta ve bu durum toplumun istikrarını olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca, toplumsal, ekonomik ve siyasi düşünceler arasındaki tutarsızlıklar, toplum içinde krizlerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır.⁹⁴

Etkili bir ekonomik kalkınma, devletin kültürel seviyesini ve siyasi kültürünü artırmakta, bu sayede siyasi istikrarı teşvik ederek güçlü bir politik birliğin oluşmasını

⁹⁰ Ra'ed 'Abdu'lcelil, "E'lḥiār E'lte'edūdī fī E'l'ālem E'lṣālīṣ", *E'l 'Ülüm E'l Siyāsīye Dergisi* 15-16 (1996), 18.

⁹¹ Tāhā E'l 'Enbekī, "Mü'eūikāt E'lteḥeul E'ldīmükrātī fī E'l'İrak", *E'ldīrāsāt E'leūliye Dergisi* 27 (2005), 129.

⁹² 'Abdu'lcelil, *E'lḥiār E'lte'edūdī*, 70.

⁹³ Hādī, *E'l Müşklāt E'l Siyāsīye*, 74.

⁹⁴ E'ldEsūkī, *E'ūāmil E'lueḥde* ve, 71.

mümkün kılmaktadır. Bu süreçte, siyasi sistemin bağıllık oluşturmaya yönelik çabaları ve meşruiyetini güçlendirme stratejileri, siyasi kalkınma yoluyla toplumun çeşitli kesimlerine maddi ve manevi değerlerin adil bir şekilde dağıtılmasını sağlamaktadır. Aynı zamanda, bireylerin ulusal ve yerel düzeyde karar alma süreçlerine etkin bir şekilde katılmalarını sağlayacak kurumlar ve kanallar oluşturulmaktadır. Bu durum, vatandaşların ekonomik ve sosyal kalkınma çabalarına aktif katılımını desteklemekte ve toplumsal katılımı artırmaktadır. Sonuç olarak, bireyler toplumsal ihtiyaçlara göre dağıtılan değerlerden yararlanabilmekte ve devletin kurumsal yapıları güçlenmektedir. Sivil yönetimin etkinliği, askeri kurumlar üzerindeki denetimi güvence altına almakta ve hükümetin bireylerin haklarını koruma ile refahlarını sağlama sorumluluğunu yerine getirmesi, ekonomik refahı destekleyen pozitif bir güç olarak işlev görmektedir.⁹⁵

➤ Güvenlik Dinamikleri

Sosyologlar, güvenliğin insanın her hareket ve eyleminde temel ve önemli bir motivasyon kaynağı olduğunu belirtmektedir. Güvenliğin sağlanması, ticaret, inşaat ve iş gibi alanlarda refahın elde edilmesine zemin hazırlamaktadır. Ulusal güvenlik, devletin iç ve dış tehditlerden korunmasını ve yabancı bir kontrol altına girmemesini ifade etmektedir. Bu tehditler, iç çöküşler veya dış baskılar nedeniyle ortaya çıkabilmektedir. Örneğin, 2003 sonrası Irak'ta güvenlik motivasyonları ve bunların sonuçları, devlet yönetimi açısından önemli engeller teşkil etmiştir. Bu motivasyonlar, terörizm, IŞİD'in Irak'ın büyük bir kısmını ele geçirmesi, şiddet olayları ve toplumun askerileşmesi gibi çeşitli fenomenler şeklinde kendini göstermiştir. Ayrıca, güvenlik yetkilerinin belirsiz bir şekilde dağıtılması ve merkezi yönetim ile Kürdistan Bölgesel Yönetimi arasındaki yetki karmaşası, devletin birliği ve istikrarı için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır.⁹⁶

Güvenlik, çeşitli seviyelerde incelenmekte olup, her seviye diğer seviyeleri olumlu veya olumsuz yönde etkilemektedir. Bu seviyeler şunlardır: bireysel güvenlik, toplumsal güvenlik, bölgesel güvenlik ve ulusal güvenlik.⁹⁷

⁹⁵ James D. Gwartney - Richard L. Stroup - Dwight R. Lee ve Tawni H. Ferrarini, *E'liktışād E'l'ām E'lqā'im 'Alā E'lfitre E'lsElīme*, çev. 'Abās Ebu'ltime (Bağdat: Müntedā Bağdat E'liktışādī, 2006), 155.

⁹⁶ 'Alī 'Abdu'lhādī E'l M'emūrī, *Sīyāset E'lemin E'lūetenī fī E'llrak* (Bayrūt, E'ldār E'l'arabīye, 2016), 249.

⁹⁷ Beşir E'lüendī, *E'lemin Elmeşkūd* (Beyrūt: Dāru'lsefār, 2013), 303.

1.1.2. Anayasa

Anayasa ile politik birlik ve ulusal kimlik arasındaki diyalektik ilişkiyi tanımlamadan önce, anayasanın ne olduğunu, tarihsel kökenlerini ve türlerini özet bir şekilde ele almak önem arz etmektedir. Bu çerçevede, anayasanın içerdiği temel ilkeleri ve işlevlerini kısaca incelemek gerekmektedir. Anayasanın incelenmesi, esasen devletin temellerini ve yapısını anlamaya yönelik bir araştırmayı teşkil etmektedir.

Anayasa, devletin temel yapısını ve işleyişini düzenleyen, hukukun üstünlüğüne dayalı bir belgedir. Bu belge, devletin siyasi, idari ve yargı yetkilerini toplumsal düzeni sağlamak, birey haklarını korumak ve ekonomik faaliyetleri düzenlemek amacıyla nasıl kullanılacağını belirlemektedir. Halk egemenliği ilkesi çerçevesinde, anayasa, halkın iradesini yansıtan bir toplumsal sözleşme olarak kabul edilmektedir. Ancak, birçok durumda halkın anayasanın hazırlanma sürecine katılımı sınırlı olabilmekte, bu da anayasanın gerçek anlamda halkın iradesini yansıtıp yansıtmadığı konusunda tartışmalara yol açmaktadır. Buna rağmen, halkın kamusal işlere katılma hakkı ve anayasa yapım süreçlerine katılımını teşvik eden yaklaşımlar, anayasal demokrasi ilkesinin önemli bir parçası olarak değerlendirilmektedir.⁹⁸

Her siyasi yapının anayasal bir durum içinde olması mümkündür, ancak her siyasi yapı bir anayasaya sahip olmayabilir. “Anayasa” terimi, bu iki durumu kapsayan farklı anlamlar içermektedir. İlk anlamda, “anayasa” terimi, bir ülkenin mevcut siyasi durumunu ifade ederken; ikinci anlamda, siyasi otoritenin kuruluşunu ve işleyişini düzenleyen yasaları ifade etmektedir. Bu bağlamda, anayasanın ilk anlamı deneysel veya tanımlayıcı bir nitelik taşımakta ve geçmişteki ya da mevcut siyasi durumu yansıtmaktadır. İkinci anlamı ise zorunlu ve köklü kuralları ifade etmektedir. Deneysel anlamda “anayasa”, belirli bir dönemde ve coğrafyada fiilen var olan siyasi koşulları tanımlamakta; normatif anlamda ise “anayasa”, siyasi otoritenin uyması gereken hukuki kuralları belirlemektedir.⁹⁹

Devletin işlevlerinin, yetkilerinin ve sorumluluklarının artmasıyla birlikte anayasa, toplumsal yaşama daha fazla müdahale etmeye başlamış, toplumsal değişimi hedef

⁹⁸ Michele Brandt- Jill Cottrell, Yash Ghai- and Anthony Regan, *Constitution Making and Reform Options for the Process*, (Lebanon: Interpeace, 2011), 45.

⁹⁹ Dieter Grimm, *Origin and Change of the Constitution*, Rule of Law Programme Middle East ve North Africa, P.2 (09/08/2024 15 – 16, <https://www.kas.de/en/web/rspno/fundamental-works-of-constitutional-law/detail/-/content/origin-and-change-of-the-constitution>)

almış ve dezavantajlı bireyler ile yerel grupların desteklenmesine yönelik sorumluluklar üstlenmiştir. Ayrıca eğitim, sağlık ve ekonomi gibi toplumsal açıdan kritik alanlarda da sorumluluk alarak toplum üzerinde derin etkiler yaratmaktadır. Hindistan, anayasanın sosyal, siyasi ve ekonomik ilişkileri dönüştürücü bir araç olarak kullanıldığı ilk ülkelerden biri olarak öne çıkmaktadır. Ancak bu gelişmelere yönelik eleştiriler de mevcuttur. Eleştirmenler, anayasanın temel işlevinin devlet kurumlarını tanımlamak ve görevlerini belirlemek olduğunu savunmakta ve anayasanın birçok hedefi gerçekleştirmekteki başarısızlığının, meşruiyetini ve güvenilirliğini sorgulattığını ileri sürmektedirler. Bu eleştiriler, genellikle eleştirmenlerin ideolojik bakış açılarına dayandığı için kesin bir sonuca ulaşmak zor olmaktadır.¹⁰⁰

• Teorik Çerçeve

Terminolojik açıdan, Türkçedeki “anayasa” terimi, “ana” ve “yasa” kelimelerinin birleşiminden oluşan bir bileşik kelimedir. “Yasa” kelimesi kanun anlamına geldiği için, “anayasa” kelimesi “ana kanun” veya “kanunların anası” gibi bir anlama gelmektedir. “Anayasa” teriminin İngilizce karşılığı “constitution” (İngilizce “konstitüsyon” şeklinde okunur) ve Fransızca karşılığı “constitution” (Fransızca “konstitüsyon” şeklinde okunur) olup, bu kelime “ana kanun” anlamına gelmemekte; daha çok “oluşum,” “kuruluş,” veya “teşkilat” anlamına gelmektedir.¹⁰¹ Birçok yazar anayasa terimini çeşitli şekillerde tanımlamıştır.

Anayasa, belirli bir yetki organı tarafından belirlenen usuller doğrultusunda hazırlanarak diğer tüm hukuki normlardan üstün kabul edilen bir belge niteliği taşımaktadır. Bu belge, siyasi yetkilerin düzenlenmesi, hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması ve hukuki normların belirlenmesine ilişkin kuralları içermektedir.¹⁰²

Anayasa, devletin ve toplumun işleyişini düzenleyen ilkeler ve kurallar bütünüdür. Bu belge, vatandaşların haklarını, görevlerini ve sahip oldukları özgürlüklerin kapsamını belirler. Ayrıca, anayasa, egemen gücün vatandaşlarla olan ilişkisini, mevcut siyasi sistemin şeklini ve yürütme ile yasama organları arasındaki ilişkiyi tanımlamaktadır. Anayasa, devletin yönetim biçimini (demokratik, totaliter, cumhuriyet, monarşi,

¹⁰⁰ Brandt, Cottrell, Ghai, and Regan, *Constitution Making*, 15 – 16.

¹⁰¹ Kemal Gözleri, *Anayasal Hukukunun Genel Esasları ders Kitabı* (Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2018), 23.

¹⁰² Mehmed Rizā Bin Hemād, *E'lḳānūn E'ldīstūrī ve E'lenzime E'lsiyāsīye* (Tünüs: Merkez E'İneşir E'lcāmi'ī, 3. Basım, 2016), 23.

başkanlık ya da parlamenter) belirlemenin yanı sıra, devlet işlerinin nasıl yürütüleceğine dair temel ilkeleri de ortaya koymaktadır¹⁰³

Louis Favoreu'ya göre anayasa, günümüzde sadece bir “fikir” veya “ideal kavram” olmaktan çıkmış, hukuken bağlayıcı bir “norm” haline gelmiş olup, etkileri vatandaşlar üzerinde somut olarak hissedilmektedir. Kemal Gözler'e göre, Louis Favoreu'nun anayasanın bir norm haline gelmesinin birincil nedeni olarak belirttiği faktör, anayasa yargısının ve dolayısıyla anayasa hukukunun yargısallaşmasıdır.¹⁰⁴

İmad el-Feki'ye göre anayasa, devletin yapısını (basit mi yoksa karmaşık mı), yönetim biçimini (monarşik mi yoksa cumhuriyetçi mi) ve hükümet sistemini (başkanlık, parlamenter veya yarı başkanlık) belirleyen kurallar bütünü olarak tanımlanmaktadır. Anayasa, ayrıca devletin kamu yetkilerini, bu yetkilerin kapsamını ve aralarındaki ilişkileri tanımlamakta; bireylerin hak ve özgürlüklerini belirleyip korumakta ve bu hakların ihlaline karşı koruma sağlamaktadır. Anayasal belgeler, genellikle devletin siyasi, sosyal ve tarihsel bağlamını yansıtan bir önsözle başlamakta ve ardından anayasanın içeriğini belirleyen çeşitli bölümler veya başlıklar içermektedir. Anayasa, devletin hukuki sisteminde üstün bir konuma sahip olup, diğer tüm yasaların anayasanın hükümlerine uygun olması gerekmektedir. Eğer diğer yasalar anayasa ile çelişmekteyse, anayasa hükümleri öncelikli sayılmakta ve bu durumda diğer yasalar geçersiz kabul edilmektedir.¹⁰⁵

Anayasa, her hukuk sisteminde merkezi bir rol oynamakta olup temel bir yasa olarak devletin tüm kurumları ve mevzuatları bu anayasaya dayanmaktadır. Anayasa, vatandaşların hak ve özgürlüklerini korumanın birincil güvencesi niteliğini taşımaktadır. Bu sebeple, yeni bir anayasanın hazırlanması ya da mevcut bir anayasada değişiklik yapılması, toplumsal yaşamda olağanüstü ve tarihsel bir olay olarak kabul edilmektedir. Özellikle diktatörlük, askeri yönetim, sömürgecilik veya ırkçılıkla yönetilen ülkelerde geçiş dönemlerinde, bu tür süreçler “kuruluş süreci” olarak adlandırılan kapsamlı bir

¹⁰³ Hānī 'Alī E'ltehrāūī, *E'lnüzūm E'lsiyāsīye ve E'lkānūn E'ldistūrī* (Ürdün: Dāru'lşekāfe, 3. Basım, 2011), 44.

¹⁰⁴ Kemal Gözleri, *Anayasal Hukukunun Genel Esasları*, s. 38

¹⁰⁵ 'İmād E'lfikḥī, *E'ldistūr E'lḥāle E'lmişriye* (Mısır: Elmünezeme El'arabīye Liḥūḳūḳ Elinsān , 2012), 13 - 14; Mehmed Rif'et 'Abdu'lvehāb, *E'lkānūn E'ldistūrī* (Mısır:Dāru'lcāmi'e E'lcedīde, 2007), 85.

dönüşüm sürecinin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu süreç, anayasanın oluşturulmasında bir dizi farklı aşamayı ve yöntemi içermektedir.¹⁰⁶

Özetle, anayasa, devletin işleyişini düzenleyen ve devlet organizasyonunun en yüksek kademesinde yer alan hukuki bir belge niteliği taşımaktadır. Anayasa, hukukun temel normlarını oluşturmakta ve idari kararların dayanağını sağlamaktadır. Anayasa altında yer alan kurallar, bireyler ile devlet arasındaki ilişkileri düzenlerken, aynı zamanda devlet içindeki yetkiler arasındaki ilişkileri de belirlemektedir. Bu düzenleme, her yetkinin sorumluluklarını ve görevlerini tanımlamakta, yetki sınırlarını çizmekte ve yetkilerin başlangıç ve bitiş noktalarını belirlemektedir. Anayasa, yetkililerin karar ve talimatlarını oluştururken dayandıkları temel ilke olup, bu kuralların ihlal edilmemesi gerekmektedir.

• Anayasa Türleri:

Anayasa, hem yazılı (dokümente edilmiş) hem de yazılı olmayan (geleneksel) biçimlerde varlık gösterebilmektedir. Geleneksel anayasalarda, hukuki kurallar yazılı olarak ifade edilmemekte, belirli bir uygulamanın sürekliliği sonucunda ortaya çıkmakta ve benzer durumlarda aynı yöntemin takip edilmesi zorunluluğunu doğurmaktadır. Geleneksel anayasa sistemlerinin en bilinen örneklerinden biri, İngiltere'nin anayasa düzeni olarak kabul edilmektedir. Tarihsel perspektiften değerlendirildiğinde, tüm anayasa sistemleri başlangıçta geleneksel nitelikte bulunmaktaydı. Ancak zamanla halk, egemenliği yöneticilerden zorla elde ederek, özgürlükleri güvence altına alan ve siyasi katılımı teşvik eden yazılı hukuki belgelerin oluşturulmasını sağlamış bulunmaktadır. Bu sürecin neticesinde, anayasa belgelerinin yazılı hale gelmesiyle birlikte geleneksel anayasalara olan ilgi azalmış ve yazılı anayasalar, çoğu ülkede yaygınlık kazanmış durumdadır.¹⁰⁷

Yazılı anayasaların oluşturulmasında mevcut iki temel yöntem bulunmaktadır: demokratik yöntemler ve demokratik olmayan yöntemler. Bunun yanı sıra bazı hukukçular, anayasanın uluslararası bir antlaşma yoluyla oluşturulmasını da üçüncü bir yöntem olarak değerlendirmektedirler.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Nercis Tāhir - Dünyā bin Remezān, *Vereke Niķāş Ān Şīyāget Meşrū' E'ldistūr* (Stokhölüm: IDEA, 2023), 4.

¹⁰⁷ Hasān Şefiķ E'l'ānī, *E'lenzime E'lsīyāsīye ve E'ldistūrīye E'lmükārīne* (Bağdat: Meṭbe'et Cāmi'et Bağdat, 2004), 83.

¹⁰⁸ İbrāhīm 'Abdu'l'azīz Şīyhā, *E'lnüzüm E'lsīyāsīye ve E'lķānūn E'ldistūrī* (Mısır: Münşe'et E'lme'ārif, 2000), 82.

➤ **Demokratik olmayan yöntemler:**

Anayasanın yalnızca halk tarafından değil, tek başına hükümdar tarafından (hibe olarak) veya halkla birlikte (sözleşme yoluyla) oluşturulmakta olduğu yöntemler ifade edilmektedir. Bu iki yöntem, mutlak monarşiden sınırlı monarşiye geçiş süreciyle paralel olarak gelişmekte ve şekillenmektedir.¹⁰⁹

Anayasanın “hibe” yoluyla oluşturulması: Hükümdarın bu belgeyi halkın katılımı olmaksızın bağımsız olarak hazırlamakta olduğu bir yöntem ifade edilmektedir. Bu yöntemde, hükümdar bazı yetkilerini halkına antlaşmalar veya belgeler aracılığıyla devretmekte olup, bu bağlamda anayasa, hükümdarın halkına sunduğu bir hibe olarak değerlendirilmektedir ve genellikle monarşik yönetimlerle hüküm süren ülkelerde uygulanmaktadır. Halkın, anayasanın hazırlanması ve onaylanması sürecinde herhangi bir rolü bulunmamakta, anayasa tamamen hükümdarın kendi iradesiyle veya içsel olaylar ve halk baskısı sonucunda ortaya çıkmaktadır; hükümdar, egemenliğine yönelik bir tehditten korktuğu için anayasa vermek zorunda kalabilmektedir. Bu yöntem, demokratik olmayan bir yaklaşım olarak nitelendirilmekte, zira halk anayasanın oluşturulması ve kabul edilmesinde yer almamakta, yalnızca birer tebaa olarak kalmaktadır. Bu tür anayasalara örnek olarak, 1814 tarihli Louis XVIII dönemine ait Fransız Anayasası, 1923 tarihli Mısır Anayasası ve 1971 tarihli Birleşik Arap Emirlikleri Anayasası verilebilmektedir.¹¹⁰

Anayasanın hibe yoluyla teşekkülü, halkın yetki ve sınırlarını tayin etmede sınırlı bir rol üstlenmesine rağmen, tarihsel açıdan önemli bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Bu yöntem, mutlak monarşiden sınırlı monarşiye geçiş süreciyle mündemiç olup, hükümdarın belirli yetkilerini zorunlu olarak devrettiği bir süreci ifade etmektedir. Hukuk camiasında genel bir mutabakat, hibe suretiyle oluşturulan anayasaların tek taraflı olarak geri alınamayacağı ve halkın kazanmış olduğu hakların ihlal edilemeyeceği yönündedir. Bu durum, hibe edilen hakların, hükümdarın tebaasına bahşettiği yeni haklar olmayıp, evvelden halkın elinden alınmış olan doğal hakların iadesi niteliğinde olduğunu göstermektedir.¹¹¹

¹⁰⁹Nü'mān Aḥmed E'lḥetīb, *E'lveṣīṭ fī E'lnüzūm E'lsiyāsīye ve E'lḳānūn E'ldistūrī* (Ürdün: Dāru'lşekāfe, 7. Basım, 2011), 481.

¹¹⁰Şīyhā, *E'lnüzūm E'lsiyāsīye*, 82.

¹¹¹E'lḥetīb, *E'lveṣīṭ fī E'lnüzūm E'lsiyāsīye*, 483.

Sözleşme yoluyla anayasa teşekkülü: Çoğunlukla halkın baskısı altında meydana gelen bir süreci ihtiva eder. Bu baskı, hukuki bir mahiyetten ziyade siyasi bir nitelik taşımakta olup, anayasa genellikle hükümdar tarafından tek taraflı olarak tayin edilmektedir. Bununla birlikte, toplumsal bilincin yükselmesiyle bu baskının hukuki bir zemine oturması mümkün hale gelebilmektedir. Bu dönüşüm, halkın anayasa yapım sürecine etkin şekilde iştirak etmesi ve hükümetle iş birliği içerisinde hareket etmesi suretiyle temin edilir. Böylelikle, anayasa, halk ile hükümet arasında akdedilen bir mukavele temelinde şekillenir ve bu tür anayasalar “sözleşmeli” olarak nitelendirilir. Sözleşme yoluyla teşekkül eden bir anayasa, hükümetin ve halkın özgür iradelerinin karşılıklı olarak müzakeresi neticesinde vücut bulur ve her iki tarafa da bu anlaşmanın şartlarını müzakere etme hakkı tanır.¹¹²

Bu yöntem, halkın yönetim sisteminin şekillendirilmesine katkıda bulunmasına izin veremekteyse de, hükümet ile halk arasındaki eşitliği sağlama konusunda yetersiz kalmakta ve bu nedenle eleştirilmektedir. Halkın, yani vatandaşların, esas ve tek yetki kaynağı olması gerektiği savunulmaktadır. Sözleşme yoluyla oluşturulan anayasalara örnek olarak, 1830 Fransız Anayasası, 1831 Belçika Anayasası, 1864 Romanya Anayasası, 1962 Kuveyt Anayasası, 1973 Sudan Anayasası, 1925 Irak Anayasası ve 1973 Bahreyn Anayasası verilmektedir. Bu anayasalarda, genellikle halk bir komite seçmekte ve bu komite anayasa taslağını hazırlamaktadır; taslak tamamlandıktan sonra hükümete sunulmakta ve görüş alınmaktadır.¹¹³

➤ **Demokratik Yöntemler**

Anayasa belgesinin oluşturulması genellikle iki temel yöntemle gerçekleştirilir: ilki, bir kurucu meclis aracılığıyla, ikincisi ise bir referandum yoluyla.¹¹⁴

Kurucu meclis aracılığıyla anayasa yapımı: Bu yöntem, anayasanın hazırlanması ve kabul edilmesi sürecinde özel olarak seçilmiş veya atanmış temsilcilerin yer aldığı bir organın devreye girmesini içermektedir. Kurucu meclis, genellikle anayasanın temel ilkelerini belirler ve taslağı hazırlar, ardından bu taslak onay için ilgili makamlara sunulur. Kurucu meclis, anayasa yapım sürecinin tamamlanmasının ardından yasama

¹¹² Bin Hemād, *E'lḳānūn E'ldīstūrī*, 233.

¹¹³ Ġāzī, *E'ldīstūr*, 42.

¹¹⁴ E'lmeḳrī, Nī'eme, E'lcede, Re'ed Nācī. E'Ineẓerīye E'l'āme fī E'lḳānūn E'ldīstūrī, 234.

organına dönüşebilir ve bu durumda, kurucu meclis yasama yetkilerini kullanma yetkisine sahip olur.¹¹⁵

Kurucu meclis fikri, aslında 16. yüzyılın sonlarına kadar uzanan köklü bir kavramdır. Bu kavram, Amerika'ya göç edenlerin yeni dünyada kurmayı planladıkları kolonilerin siyasi sistemini tasarlariken ortaya çıkmıştır. Kurucu meclis yöntemini anayasa yapımında benimseyen ilk ülke, 1787 yılında Amerika Birleşik Devletleri'dir. Bu yöntemle oluşturulan ilk anayasa, birçok ülkenin bu yöntemi takip etmesine öncülük etmiştir. Ancak, bu yöntemin eleştirilen yönlerinden biri, halk tarafından seçilen temsilcilerin seçim öncesi vaat ettikleri ilke ve programlara bağlı kalma zorunluluğunun olmamasıdır. Bu duruma örnek olarak 1947'de Japonya, 1949'da Hindistan, 1951'de Libya ve 1950'de Suriye'de kabul edilen anayasalar verilmektedir.¹¹⁶

Anayasanın referandum yoluyla oluşturulması yöntemi: Kurucu meclis yaklaşımından farklı olarak, anayasanın doğrudan halkın onayına sunulmasını ve yalnızca referandum sonucu halk tarafından onaylandığında yürürlüğe girmesini öngörmektedir. Bu süreç, öncelikle uzmanlardan oluşan bir grubun seçilmesiyle başlamaktadır. Söz konusu uzmanlar, hükümet veya halk tarafından seçilebilmektedir. Seçilen bu uzman grup, anayasanın temel ilkelerini belirler ve bu aşama hazırlık sürecini oluşturur. Anayasa taslağı, hazırlık sürecinin tamamlanmasının ardından halkın onayına sunulmakta ve referandum yoluyla oylanmaktadır. Anayasanın yürürlüğe girmesi, halkın onayını ve çoğunluğun kabulünü gerektirmektedir. Referandum yoluyla oluşturulan anayasalar arasında, 1956 yılında kabul edilen ve Cemal Abdünnasır ile ilişkilendirilen Mısır Anayasası ile 1976 yılında kabul edilen ve Houari Boumediene ile anılan Cezayir Anayasası örnek olarak verilmektedir.¹¹⁷ 2005 yılında kabul edilen Irak Anayasası yer almaktadır.¹¹⁸

Anayasa referandumu sürecinde sağlanması gereken bazı temel objektif şartlar şunlardır:¹¹⁹

- Anayasa referandumu, vatandaşların anayasa taslağı hakkında özgürce görüşlerini ifade edebilmeleri için her türlü baskı ve etkiden uzak, demokratik bir ortamda gerçekleştirilmelidir.

¹¹⁵ Bin Hemād, *E'lḳānūn E'ldīstūrī*, 236.

¹¹⁶ Hasān Şefīḳ E'l'ānī, *E'lenzime E'lsīyāsīye*, 191.

¹¹⁷ Bin Hemād, *E'lḳānūn E'ldīstūrī*, 239.

¹¹⁸ 2005 Irak Anayasası'nın (144) maddesi.

¹¹⁹ E'lmefrecī vd.; *E'lnezerīye E'l'āme fī E'lḳānūn E'ldīstūrī*, 236.

- Halkın, yeterli bir bilinç ve siyasi anlayış seviyesine ulaşmış olması gerekmektedir.
- Referandum öncesinde, anayasa taslağının içerdiği ilkeler, fikirler, yönelimler ve değerler hakkında halkın tam bilgi sahibi olabilmesi için yeterli düzeyde tartışma ve bilgilendirme sağlanmalıdır. Bu, bireylerin referandum sürecinde çeşitli yönelimler arasında bilinçli bir tercih yapabilmelerini mümkün kılar.

➤ **Uluslararası Anlaşma Yollar**

Anayasal kuralların, bir ülkenin ulusal ve içsel niteliklerini yansıtmaması beklenmesine rağmen bu kurallar bazen uluslararası faktörlerden etkilenebilir. Özellikle devrimler, darbeler veya bir ülkenin başka bir ülkeye karşı gerçekleştirdiği işgal ve sömürge faaliyetleri sonrasında, işgalci ülkenin işgal altındaki ülkeyi kendi politikaları ve çıkarları doğrultusunda yönlendirmek amacıyla bir anayasa veya temel yasa oluşturma eğiliminde olduğu gözlemlenmektedir.

Genel olarak gözlemlenen durum, belirli bir ülkede işgalci bir devlet tarafından anayasa hazırlanmasının, ülkenin kamuoyunun anayasa üzerindeki görüşlerinin olmaması nedeniyle çeşitli siyasi ve sosyal zorluklarla karşılaşabileceğini göstermektedir. Bu durum, zaman zaman meşruiyet ve egemenlik sorunlarını gündeme getirebilir. Bu bağlamda, işgalci devletler genellikle, halkı temsil edebilecek bir muhatap arayışına girerler ve bu muhatapla uluslararası bir anlaşma imzalayarak önerilen anayasanın genel çerçevesini belirlerler. Anlaşma, devletin çıkarlarını gerçekleştirmeyi ve anayasanın hukuki meşruiyetini sağlamayı amaçlar. Uluslararası anlaşma, önerilen anayasanın temel yapı taşlarından biri olabilir veya anayasal kuralların oluşturulmasında tam ya da kısmi bir rol oynayabilir. Bu durum, 2004 yılına ait Geçici Irak Yönetimi Kanunu'nun, 2005 yılına ait kalıcı Irak Anayasası'nın temeli haline gelmesi örneğinde olduğu gibi bir durumu yansıtmaktadır..

Bazı hukukçular, uluslararası anlaşmalar aracılığıyla oluşturulan anayasaların varlığını savunmaktadır. Bu bağlamda, uluslararası anlaşmaların anayasa yapımında bir yöntem olarak kullanıldığı ileri sürülmektedir. Bu görüşü destekleyen örneklerden biri, Amerika Birleşik Devletleri Anayasası'dır; bu anayasa, on üç eyalet arasında gerçekleştirilen bir uluslararası anlaşmanın sonucunda şekillenmiştir. Bu eyaletler, tek bir federasyon altında bir anayasa oluşturma hususunda mutabakata varmışlardır. Benzer şekilde, Orta Avrupa'da kurulan birçok federal ve konfederal anayasa, uluslararası anlaşmaların ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle, 1848'de kabul edilen ve 1874'te değiştirilen

İsviçre Anayasası, 1291 yılında üç kanton arasında yapılan bir uluslararası anlaşmaya dayanmakta olup, bu anlaşma kantonların ortak çıkarlarını savunmak amacıyla bir araya gelmelerini sağlamıştır. Aynı şekilde, 1815 tarihli Polonya Krallığı Anayasası ve 1848 tarihli Alman İmparatorluğu Anayasası da uluslararası anlaşmalar aracılığıyla şekillendirilmiştir. Bu örnekler, uluslararası anlaşmaların anayasa yapımında nasıl önemli bir rol oynadığını ve anayasal düzenlemelerin uluslararası düzeydeki müzakerelerle nasıl belirlendiğini göstermektedir.¹²⁰

Günümüz anayasa örneklerinden biri, uluslararası hukukun belirleyici bir rol oynadığı Bosna-Hersek Cumhuriyeti Anayasası'dır. Bu anayasa, uluslararası bir anlaşma çerçevesinde hazırlanmış ve anlaşmanın imzalanmasıyla kabul edilmiştir; bu süreçte referandum veya parlamento onayı alınmamıştır. Benzer şekilde, 1928 yılında kabul edilen Ürdün Hashemi Krallığı Anayasası, Britanya-Ürdün anlaşmasının 20. maddesi uyarınca oluşturulmuştur. Ayrıca, 1922 yılında Britanya ve Irak arasında imzalanan anlaşma, 1925 yılında yürürlüğe giren Irak Anayasası'nın temel anayasal ilkelerinin oluşumunda doğrudan bir rol oynamıştır. Bu anlaşma, üçüncü maddesinde Irak'a, bu kuralları anayasal normlar olarak belirleme yükümlülüğü getirmiştir. Bu örnekler, uluslararası anlaşmaların anayasa yapımındaki etkisini ve bu süreçlerin nasıl şekillendirildiğini göstermektedir.¹²¹

Anayasalarla İlgili Uluslararası Anlaşmaların Niteliği

Uluslararası anlaşma, uluslararası kamu hukukunun öznesi olan iki veya daha fazla taraf arasında gerçekleştirilen ve belirli hukuki sonuçlar doğurmayı amaçlayan bir anlaşmadır. Bu anlaşmalar, taraflar arasında hukuki bağlayıcılığı olan yükümlülükler ve haklar oluşturur ve uluslararası ilişkilerin düzenlenmesinde önemli bir rol oynar.¹²²

Bu tanımdan yola çıkarak, uluslararası anlaşmalara taraf olabileceklerin yalnızca devletler veya uluslararası organizasyonlar olması gerektiği sonucuna varılabilir. Zira, bu tarafların uluslararası anlaşma yapma yetkisine sahip olmaları zorunludur. Dolayısıyla, bireyler, kabileler veya şirketler uluslararası anlaşmalarda taraf olamazlar. Uluslararası anlaşmaların yürürlüğe girmesi, müzakereler, metnin hazırlanması, imzalama ve onaylama aşamalarını içeren dört aşamalı resmi bir süreçten geçmektedir.

¹²⁰ Bin Hemād, *E'lkānūn E'ldīstūrī*, 235.

¹²¹ E'litiḥād E'lperlemānī, *Mecmu'emt E'ldesātīr E'l'arabīye* (Mısır: 1975), 397.

¹²² Louis Henkin and others, *International Law Cases and Materials American Casebook Series* (West Publishing Company, 1987), 69.

Anlaşmanın geçerliliği için gerekli koşullar ise, tarafların anlaşma yapma yeterliliği, tarafların rızası ve anlaşmanın konusunun hukuka uygunluğu gibi üç temel unsuru içermektedir.

Konu bağlamında temel nokta, uluslararası anlaşmaların imzalanmasının egemenliğin önemli bir tezahürü olduğudur. Tam egemenliğe sahip bir devlet, uluslararası toplumda, diğer uluslararası hukuk öznesi olan devletler ve uluslararası organizasyonlarla anlaşmalar yapma yetkisine sahip hukuki kişidir. Bu yetki, devletlerin egemenliklerinin bir göstergesi olarak kabul edilmekte ve uluslararası ilişkilerde aktif rol oynamalarını sağlamaktadır.¹²³

Bir devletin uluslararası anlaşmalar yapabilmesi için tam egemenliğe sahip olması gerekmektedir. Egemenliği kısıtlanmış devletler, örneğin koruma altındaki devletler, bağımlı devletler, vesayet altındaki devletler veya işgal altındaki devletler açısından, uluslararası anlaşmalar yapma yetkisi, bu devletlere tanınan yetkilerle sınırlıdır. Bu yetkiler, koruma anlaşmaları, bağımlılık düzenlemeleri, vesayet sistemi veya diğer uluslararası düzenlemeler ve kararlar çerçevesinde belirlenmektedir.¹²⁴

Uluslararası anlaşmalar yoluyla anayasa oluşturma süreci, genellikle tam egemenliğe sahip devletler arasında yürütülmektedir; örneğin, İsviçre ve ABD anayasaları bu şekilde şekillendirilmiştir. Egemenliği kısıtlanmış devletler için de uluslararası anlaşmalar aracılığıyla anayasa oluşturulabilmektedir; 1925 tarihli Irak Anayasası ve 1928 tarihli Ürdün Anayasası bu duruma örnek teşkil etmektedir. Ayrıca, 2004 tarihli Irak Geçici Yönetim Kanunu, işgal altındaki Irak'ın yönetimi sırasında, sınırlı yetkilerle yürütülen bir düzenleme olarak uluslararası anlaşmalar çerçevesinde kabul edilmiştir.

Boris Mirkine-Guetzévitch, anayasanın iki veya daha fazla devlet arasında yapılan uluslararası anlaşmalarla oluşturulabileceğini ileri sürmektedir. Bu görüş, uluslararası anlaşmaların anayasal düzenlemelerde ve uluslararası hukukta nasıl kullanılabileceğine dair önemli bir perspektif sunar. Mirkine-Guetzévitch'in bu önerisi, uluslararası iş birliği ve anlaşmaların anayasa yapımında oynayabileceği rolü vurgular, bu bağlamda anayasanın uluslararası normlar ve anlaşmalar çerçevesinde şekillenebileceğini öne sürmektedir.¹²⁵ Bu bağlamda, devletler uluslararası bir anlaşma aracılığıyla birleşebilir

¹²³ Hāmid Sūltān, *E'lqānūn E'ldēūlī E'l'āim fī Vekt E'lsilm* (Mısır: Dāru'Inehze E'l'arabīye 1962), 95 .

¹²⁴ İbrāhīm E'l'enānī, *E'lqānūn E'ldēūlī E'l'āim* (Mısır, Me'hed Elidāre E'l'āme,1975), 87.

¹²⁵ Boris Mirkine-Guetzévitch, *Droit Constitutionnel International* (Paris: Librairie du Recueil Sirey, 1933), 7.

ve bu anlaşma, yeni devletin yönetim işlerini düzenleyebilir. Bu durumda, uluslararası anlaşma, devlet kurulduğunda iç hukuk düzenlemesi haline gelir.¹²⁶ Dr. Abdulhamid Metwali, Fransız ve Mısırlı anayasa hukukçularının hem tarihsel hem de modern bağlamda anayasa oluşturma yöntemlerini göz ardı ettiklerini belirtmektedir. Metwali, 1999 Bosna-Hersek Anayasası'nın Dayton Anlaşması çerçevesinde bu yöntemi yansıttığını vurgulamaktadır. Bu durum, uluslararası anlaşmaların anayasa oluşturma sürecindeki rolünün önemini ve bu tür yöntemlerin hukuki literatürde yeterince ele alınmadığını ortaya koymaktadır.¹²⁷

Ancak geniş bir akademik görüş, anayasanın uluslararası bir anlaşma yoluyla oluşturulamayacağını savunmaktadır. Bu görüşe göre, uluslararası anlaşmalar devletler arasındaki ilişkileri düzenlerken, anayasal düzenlemeler devlet ile egemenliği altındaki bireyler arasındaki ilişkileri düzenlemektedir. Dolayısıyla, uluslararası bir anlaşma ile anayasa oluşturulması gerektiğinde, bu durum dört temel yöntemden biriyle (hibe, sözleşme, kurucu meclis, anayasa referandumu) gerçekleştirilmelidir. Bu yaklaşımın gerekçesi, uluslararası anlaşmanın devlet üzerinde belirli anayasal kurallar getirmesiyle, bu kuralların uygulanabilirliğini sağlamak amacıyla anayasa belgesine entegre edilmesinin zorunlu olmasıdır; bu entegrasyon belirtilen yöntemlerden biri aracılığıyla sağlanmalıdır.¹²⁸

Bu görüşler, anayasanın uluslararası bir anlaşma aracılığıyla oluşturulmasının anayasanın doğası ve toplumsal işleviyle uyumsuz olduğunu öne sürmektedir. Anayasalar, bir toplumun tarihsel geçmişi, gelenekleri, ahlaki değerleri ve siyasi olgunluğunun bir yansıması olarak şekillenir. Bu bağlamda, bu unsurları tam anlamıyla kavrayamayan bir yabancıнын anayasa üzerinde etkili ve belirleyici olmasının zor olduğu vurgulanmaktadır. Ulusal egemenlik ve toplumsal özdeşlik açısından, anayasa yapım sürecinde yerel dinamiklerin ve toplumsal katılımın önemine dikkat çekilmektedir.¹²⁹

Bu çalışmanın bağlamında, 2005 Irak Anayasası'nın oluşturulma yöntemi ve bu anayasanın temel yasal kaynağı olarak kabul edilen Irak Geçiş Dönemi Yönetim

¹²⁶ Kemāl E'lğālī, *Mebādī' E'lḳānūn E'ldistūrī ve Enzimet E'lsiyāse* (Dimeşk: Menşūrāt Cāmī'et Dimeşk, 5. Basım, 1997), 145 - 146.

¹²⁷ Burdeau.G politique, Tomcal, Science de Retraite (paris:1950), 84; Şīyhā, *E'lnüzūm E'lsiyāsīye*, 2.

¹²⁸ Remzī E'lşā'ir, *E'lnezerīye E'l'āme Lilḳānūn E'ldistūrī ve E'lnizām E'ldistūrī Lilcumhuriye E'l'arabiye E'lmutehīde* (Mısır: Dāru'Inehde E'l'arabiye, 1970), 116.

¹²⁹ İsmā'il Mīrrzae, *Mebādī' E'lḳānūn E'ldistūrī ve E'l'ilim E'lsiyāsī* (Bağdat: Şaeriket E'Ineşir ve E'lṭebi' E'lehlīye, 1960), 1/89.

Kanunu'nun önemi vurgulanmaktadır. Irak Geçiş Dönemi Yönetim Kanunu, Geçici Koalisyon Yönetimi ile Irak Geçici Hükümeti arasında yapılan bir anlaşma çerçevesinde hazırlanmıştır. Bu anlaşma, kapalı görüşmeler sonucunda bir taslak yasal düzenlemenin hazırlanmasını, onaylanmasını ve yürürlüğe girmesini öngörmüştür. Anlaşma, Irak'ın egemen yönetim yapısını belirlerken federatif sistem, haklar ve özgürlükler ile askeri denetim gibi unsurları içermektedir. Ayrıca, geçici hükümete uluslararası anlaşmalar yapma yetkisi tanınmıştır. Bu düzenleme, 2005 Irak Anayasası'nın temeli olarak kabul edilmekte olup, Geçici Koalisyon Yönetimi ile Irak Geçici Hükümeti arasındaki anlaşmanın bu süreçteki belirleyici rolünü ortaya koymaktadır.¹³⁰

Özetle, 2004 Irak Yönetim Kanunu, Geçici Koalisyon Yönetimi ile Irak Geçici Hükümeti arasında yapılan bir anlaşmanın sonucudur. Bu anlaşma, uluslararası ilişkilerde “eşitsiz anlaşmalar” olarak tanımlanan bir durumu yansıtmaktadır; bu tür anlaşmalarda bir taraf güçlü, diğer taraf ise zayıf bir konumda bulunmaktadır. Bu bağlamda, uluslararası anlaşmalarla anayasa oluşturulması, özellikle işgal altındaki devletlerde demokratik bir süreçten uzak olabilir; çünkü halkın görüşü genellikle göz ardı edilir. Bu nedenle, böyle anayasaların dayatılmış ve “dayatılmış anayasalar” olarak adlandırılması mümkündür.

Uluslararası Toplumun Anayasa Oluşumuna Etkisi

Uluslararası toplum, anayasa hazırlama sürecini doğrudan veya dolaylı yoldan etkileyebilen, çeşitli ülke ve uluslararası aktörlerden oluşan geniş ve heterojen bir yapıyı ifade eder. Bu yapı, tek bir politika veya görüşü temsil etmez; aksine, çeşitli aktörlerin farklı hedef ve çıkarlarını yansıtır. Uluslararası toplum, anayasa süreçlerini farklı sebeplerle destekler. Bu sebepler arasında insan hakları, demokrasi, uluslararası standartlar, terörle mücadele, bölgesel veya ulusal güvenliğin artırılması, ekonomik ve doğal kaynakların korunması ve genişletilmesi, ya da yeni yönetim sistemlerinin mevcut sistemlerle uyumlu hale getirilmesi yer alır. Bosna-Hersek ve Irak, uluslararası toplumun anayasa süreçlerinde büyük çaba gösterdiği örnekler arasında yer alır. Uluslararası toplumun anayasa süreçlerinde rol oynayan başlıca aktörler şunlardır:¹³¹

- Uluslararası, bölgesel ve çok taraflı kuruluşlar, Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği ve Arap Birliği gibi, anayasa sürecini başlatabilmekte veya bu sürece yasal meşruiyet

¹³⁰ Helāl İsmā'īl E'lhedīšī, *E'lmü'āhedāt ge'īyr E'lmütekāfī'e E'lme'küde Ve'kt E'lsilm* (Bağdat: meṭbe'at Cāmī'at Bağdat, 1981), 75.

¹³¹ Brandt vd; *Constitution Making*, 175.

kazandırabilmektedir. Bu kuruluşlar, destek misyonları göndererek, özel temsilciler atayarak ve finansman sağlayarak sürece katkıda bulunabilmektedir.

- Uluslararası ajanslar ve finansal kuruluşlar, (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı ve Dünya Bankası gibi) uzmanlık, yardım programları ve finansman sağlayarak anayasa sürecine destek olabilmektedir.
- Tekil ülkeler, diplomatik koruma, teknik yardım veya kaynak sağlayarak doğrudan katkıda bulunabilmektedir. Bu ülkeler, genellikle Avustralya, Kanada, İskandinav ülkeleri, İsviçre, Birleşik Krallık ve ABD gibi devletlerdir.
- Uluslararası sivil toplum kuruluşları, anayasa hazırlama sürecinde deneyim, kaynak ve program yönetimi sağlayabilmektedirler.
- Yerel kuruluşlar, bazen anayasa süreçlerine özel bir ilgi gösterebilmekte ve diğer uluslararası aktörlerle etkileşime girmeden sürece dahil olabilmektedirler. Örneğin, ABD'deki bazı kiliseler, 2010 Kenya anayasa referandumunda “hayır” kampanyasını finanse etmişlerdir.
- Bireysel danışmanlar, genellikle uluslararası veya hükümet destekli kurumlar tarafından sağlanmakta olup, bu kurumları resmi olarak temsil etmemektedirler.

• Anayasa Yapım Komitesinin Seçim Yöntemleri

Torquato Jardim, eski bakan ve Brezilya Anayasa Komitesi'nin anayasa danışmanı olarak, anayasa yazım sürecini şu şekilde değerlendirmiştir: “Anayasa oluşturma süreci, tarihçiler, sosyologlar, antropologlar, filozoflar, yazarlar ve şairler gibi çeşitli akademik ve entelektüel disiplinlerden gelen bireylerin katkıda bulunduğu bir süreçtir. Ayrıca, tarih boyunca zulme uğramış ve cesaretle düşüncelerini ifade eden kişiler de bu sürecin bir parçası olabilmektedir. Anayasanın yalnızca profesyonel politikacılara bırakılması, ahlaki karmaşıklıkları ve zorlukları artırabilmektedir. Sadece hukukçulara bırakılması ise, insani standartlardan sapmayı beraberinde getirebilmektedir. Tarih, bu bağlamda daha acı verici dersler sunabilmektedir.”¹³²

Anayasa yapım sürecinin tasarımı yüksek derecede akılcılık gerektirir ve bu süreç, olası düzenlemelerin sonuçlarının dikkatli bir şekilde analizine dayanmalıdır. Bu bağlamda, anayasanın hazırlanmasında bir parlamentonun mı yoksa bir kurucu meclisin mi daha uygun olacağı değerlendirilmelidir. Ayrıca, görüş birliğinin sağlanmasında şeffaflığın

¹³² Markus Böckenförde - Nora Hedling - Winluck Wahiu, *A Practical Guide to Constitution Building* (Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance IDEA, 2011), 52.

mi yoksa gizliliğin mi daha etkili olacağı belirlenmelidir. Sürecin çeşitli aşamaları için belirli zaman dilimlerinin zorunluluğu ve yüksek düzeyde kamu katılımının etkileri de göz önünde bulundurulmalıdır.

Anayasa oluşturma süreci, genellikle toplumun çeşitli gruplarının özellikle de politikacıların çıkarları doğrultusunda şekillenmektedir. Bu durum, anayasa yapım süreçlerinin genellikle tasarım aşamasından ziyade müzakereler yoluyla belirlendiğini göstermektedir. Siyasi aktörlerin süreci kontrol etme yetkisi çoğu zaman sınırlı kalmaktadır. Ayrıca, süreç kendi dinamiklerini geliştirmekte; kamu katılımı reform ajandasını genişletebilmekte ve bazı ülkelerde hâlâ marjinal gruplar temsilde bulunma çabası göstermektedir. Beklenmedik engeller, süreci karmaşık hale getirerek tasarımı zorlaştırabilmektedir. Süreçte, belirli grupların süreci kısıtlaması veya katılımcıları korkutması da mümkün olabilmektedir (Irak ve Somali’de olduğu gibi). Resmi süreç ile ilgilenen kurumlar, politik baskılar ve siyasi oyunlar karşısında etkisiz kalabilmektedir. Uluslararası toplum da belirleyici bir rol oynayabilmekte ancak bu rol genellikle yazılı bir çerçeveye dayanmamaktadır. Ayrıca, resmi olmayan veya gizli paralel süreçler, sürecin sonucunu etkileyebilecek müzakereleri içerebilmektedir (II. Dünya Savaşı sonrası Japonya’nın anayasası veya ABD’nin Afganistan ve Irak üzerindeki örtük baskıları gibi).¹³³

Jon Elster, dört temel anayasa yapım organı tanımlamaktadır:¹³⁴

- Anayasa Konferansları: Yalnızca anayasa hazırlama amacıyla özel olarak seçilen organlardır. Bu tür organlar, modern terminolojide “*Kurucu Meclis*” olarak adlandırılmaktadır.
- Yetkilendirilmiş Kurucu Yasama Organları: Hem olağan yasama görevlerini hem de anayasa yapımını üstlenmek üzere seçilen organlar olarak tanımlanmaktadır.
- Kendiliğinden Kurulan Kurucu Yasama Organları: Başlangıçta sıradan yasama organı olarak seçilmekte, ancak süreç içerisinde anayasa yapımını da üstlenmektedir.
- Kendiliğinden Kurulan Yasama Organları: Başlangıçta yalnızca anayasa hazırlamak amacıyla seçilmekte, ancak süreç içinde yasama işlevlerini de üstlenmeye başlayan organlardır. Örneğin, 1991 yılında Kolombiya’da Kurucu Meclis ile Kongre arasında yaşanan rekabet sonucunda, Kongre feshedilmiş ve Kurucu Meclis üyeleri arasından

¹³³ Brandt vd; *Constitution Making*, 18 – 19.

¹³⁴ Jon Elster - Rune Slagstad, *E’ldistūrīye ve E’ldīmükṛāṭīye*, çev. Samīr İzet Neşār - Fārūḳ Menşūr (Ürdün: Merkez E’lkitāb E’lakādīmī, 2009), 150.

yeni bir yasama organı oluşturulmuştur. Bu durum, kendiliğinden kurulan bir yasama organının ortaya çıkmasına neden olmaktadır.¹³⁵

Çatışma sonrası dönemde seçimlerin yapılamadığı veya sınırlı ölçüde gerçekleştirilebildiği ülkeler için iki ek kategori daha tanımlanabilmektedir.¹³⁶

- Dolaylı ya da Kısmi Seçilmiş Kurucu Meclisler ve Anayasa Konferansları: Bu kategori, üyelerinin çoğunluğunun veya tamamının atama yoluyla belirlendiği durumları kapsar. Örneğin, 2005 yılında Burundi’de, geçiş dönemi yasama organı kısmen 1993 seçimlerinde seçilmiş parlamenterlerden oluşmuştur. Ayrıca, üyelerin tamamının seçimle belirlendiği, ancak bu seçimlerin yalnızca sınırlı bir nüfus grubu arasında yapıldığı Afganistan 2004 örneğinde olduğu gibi durumlar da bu kategoriye dahildir.

Yürütme Organları veya Devlet Başkanları: Yeni anayasal çerçevenin hazırlanması ve benimsenmesi sürecini üstlenen yürütme organları veya devlet başkanlarıdır. Bu aktörler, anayasanın taslak metnini hazırlamak üzere bir komite atayabilmekte, ardından bu metni gözden geçirip nihai olarak onaylayabilmektedirler.

Anayasa yapım süreçlerinde, anayasa meclisleri genellikle taslak metnin hazırlanması, kamu katılımının düzenlenmesi ve halkın görüşlerinin toplanıp analiz edilmesi amacıyla, meclis içinden veya dışından seçilen daha küçük komitelerden destek almaktadır. Bu komiteler, genellikle siyasi kurumlar ve/veya siyasi partiler tarafından atanmakta ve seçimle değil, atama yoluyla belirlenmektedir. Bu ek komitelerin oluşturulması süreci, anayasa meclisinin seçimi kadar kritik öneme sahiptir, zira yeni anayasa taslağının hazırlanmasındaki en büyük sorumluluk çoğunlukla bu komitelere ait olmaktadır.

Anayasa yapım organlarının seçimi, mevcut koşullara ve müzakerelere bağlı olarak şekillenmektedir, özellikle çatışmalardan etkilenen ülkelerde bu durum daha belirginleşir. Süreç, ortak kimlik oluşturmayı veya grupların bağımsızlığını ve temsili sağlamayı hedeflemektedir. Kimlik temelli kutuplaşmalarda demokrasi hem çözüm sağlayabilir hem de yeni sorunlar yaratabilir. Bu nedenle, anayasa yapıcılarının korunan

¹³⁵ D.T, Gallon Fox, – G. Giraldo And A. Stetson, “Lessons of the Colombian constitutional reform of 1991: toward the securing of peace and reconciliation?” in L.E.Miller ed; *Framing the State in Times of Transition* (Washington, DC: United States Institute for Peace, 2010),474.

¹³⁶ Kimana Zoloty – Fulcher Wsumit Bisaria, *İhtiyār (İntihāb) heyy’et ūzi’ E’ldistūr fī E’lbūldān E’lheşe ve E’lmütezerire mine E’lnizā’āt* (Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance IDEA, 2021), 16 - 17.

ilkelere ve kurumlara odaklanması önerilmektedir. Vatandaşlık temeline dayanan sosyal hareketler ve siyasi koalisyonlar, etnik kimliklere dayalı yaklaşımlardan daha etkili sonuçlar verebilir.¹³⁷

Kamu katılımının anayasa yapım organının seçimi üzerindeki etkisi konusunda görüşler, destekleyiciler ve karşıtlar arasında belirgin bir şekilde ayrılmaktadır. Bu farklılıklar, ideolojik ve bilimsel temellere dayanmaktadır. Kamu katılımının, anayasa yapım sürecinin başarısı ve uzun vadeli anayasal yönetim açısından belirgin avantajlar sağladığı savunulmaktadır. Anayasa yapım sürecinin uzlaşma, siyasi birliği güçlendirme veya sosyal programları genişletme gibi hedeflerinin kamu katılımı olmaksızın gerçekleştirilmesinin zor olduğu ifade edilmektedir. Ancak, Michelle Brandt, Jill Cottrill, Yash Ghai ve Anthony Regan, “Anayasa Yapımı ve Reform: Süreç Seçenekleri” adlı eserlerinde, kamu katılımının “halk” kavramını tam olarak temsil etmediğini vurgulamaktadır. Onlara göre, anayasa yapım sürecine katılan gruplar; dinî topluluklar, etnik gruplar, engelliler, kadınlar, gençler, orman köylüleri, göçebeler, yerli halk, çiftçiler, iş insanları, işçiler, avukatlar, doktorlar, açık artırma çalışanları ve başarılı ya da hırslı politikacılardan oluşmaktadır. Her grup, kendi programını gerçekleştirmek amacıyla sürece farklı anlayış ve becerilerle katkıda bulunmaktadır. Uluslararası aktörler de kendi hedeflerine ulaşmak için bu sürece dahil olabilmektedir. Bu durum, anayasa yapımında rol oynayan organların yapı ve işleyişinin, belirli gruplara avantaj sağlayabileceğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, süreçte görünmeyen bir siyasi elin etkisi yoksa, tüm bu grupların iyi bir anayasa yapımına katkıda bulunacağına güvenmek yanıltıcı olabilmektedir.¹³⁸

Anayasa yapım organlarının, aşağıdaki temel konularda bilgi sahibi olmaları gerekmektedir. Bu bilgi, organların amaçlarını ve hedeflerini anayasal terimlere dönüştürmelerine ve temsil ettikleri grupların çıkarlarını etkili bir şekilde savunmalarına yardımcı olmaktadır.¹³⁹

- Anayasaların genel doğası ve amaçları.
- Anayasaların kapsamı ve anayasa içine dahil edilmesi gereken ya da edilmeyecek konulara dair tartışmalar.

¹³⁷ Eugene Mazo, “The upstream problem in constitutionalism”, *Wake Forest Law Review*, 50/4 (2015), 833.

¹³⁸ Brandt vd; *Constitution Making*, 80 – 85.

¹³⁹ Brandt vd; *Constitution Making*, 55. .

- Anayasaların hukuki ve politik kullanımları, ayrıca diğer uygulama alanları.
- Anayasa dili: Hukuki teknik dil ile duygusal dil arasındaki farklar ve bu dillerin hangi durumlarda kullanılacağı.
- Anayasanın yapısının önemi: Anayasanın çeşitli bölümlerinin birbirleriyle nasıl etkileşimde bulunabileceği.
- Anayasanın temel unsurları.
- Anayasa tasarımıındaki ana değişkenler ve seçenekler. Hükümet sistemi veya güçler ayrılığı.
- Uluslararası hukuk ile anayasa arasındaki ilişki.
- Mevcut anayasanın işleyişi, güçlü ve zayıf yönleri dahil.

• **Anayasanın Konuları veya İçeriği, Anayasayı Çıkarma Yöntemleri**

Anayasa, belirgin bir ilerleme olarak değerlendirilmektedir, zira orta çağ sisteminin çöküşüyle kaybolan hukuki bağlayıcılığı yeniden tesis etmektedir. Modern devletin değişken koşullarında, hukuk statüsünü yeniden oluşturarak toplumsal işlev farklılaşmasına geçiş sağlamaktadır. Anayasa, yeni egemenlik ilkesine dayalı bir siyasi yönetim kurmakta ve bu yönetimi, işlevsel olarak farklılaşmış bir toplumun bağımsızlık ve uyum gereksinimlerine uygun hale getirmektedir.¹⁴⁰

Anayasa araştırmaları, belirli bir ideal anayasa modelinin bulunmadığını ortaya koymaktadır. Ülkeler arasındaki tarihsel, kültürel, kurumsal, etnik ve dilsel farklılıklar anayasa içeriklerinde kaçınılmaz olarak çeşitliliğe yol açmaktadır. Her anayasa, olduğu toplumun özgül ihtiyaçlarına ve karşılaştığı zorluklara göre şekillenmektedir. Ancak bir anayasanın kalitesini ve etkinliğini artırmak için izlenmesi gereken bazı temel ilkeler belirlenebilmektedir. Bu ilkeler demokrasiyi, insan haklarını ve medeni özgürlükleri teşvik etmeyi; toplumsal barışı sağlamayı, uluslararası standartlara ve anlaşmalara uyumu; güçler ayrılığını uygulamayı ve yargının bağımsızlığını güvence altına almayı içermektedir. Ayrıca anayasanın tüm vatandaşlara ayırım gözetmeksizin yasaları uygulama yükümlülüğünü ve adaletin siyasi, sosyal, ekonomik ve demokratik yönlerini güçlendiren diğer konuları kapsamı gerekmektedir.

Anayasadaki yenilik, yalnızca kapsamlı bir meşruiyet planının teorik taslağı veya hukuki sistemin hiyerarşik yapısı olarak değil, bu gelişim çizgilerinin entegrasyonu ile ortaya çıkmıştır. Her iki unsur daha önce mevcut olmasına rağmen, bu unsurların bir

¹⁴⁰ Dieter Grimm, *Origin and Change*, 13 – 14.

araya getirilmesi, anayasal yapının yeni bir boyut kazanmasını sağlamıştır. Anayasa, halkın “en yüksek yasa” olarak yetkilendirildiği ve tüm yetkilerin kendisine devredildiği bir hukuki teoriyi güçlendiren bir plan sunmaktadır. Bu şekilde, egemenlik bir yetki devri meselesine dönüşmektedir. Bu yapı, anayasal devlet kavramının “kanunların hükümeti, kişilerin hükümeti değil” şeklinde tanımlanmasını mümkün kılmaktadır.¹⁴¹

Anayasa yapımında, tüm temel sorunların her zaman çözülemeyebileceği ve anayasa yapıcılarının hangi konuların detaylandırılacağına dair kritik kararlar almak zorunda kalacağı bir gerçektir. Ulusal düzeyde yönlendirilen süreçlerde, anayasa yapıcıları yerel ihtiyaçlara uygun anayasa taslakları oluşturma özgürlüğüne sahip olabilmektedir. Ancak, tartışmalı konular süreci bozma riski taşıyabilmekte, bu nedenle anayasa yapıcıları, geniş bir destek kazanarak uygulamayı güvence altına almak amacıyla müzakerelere başvurmaktadır. Ayrıca, marjinal grupların beklentileri ve siyasi faaliyetlerin hukuki çerçeveleri de dikkate alınmalıdır.¹⁴²

Anayasa içeriğinin belirlenmesine ilişkin iki temel görüş bulunmaktadır: hukuki ve siyasi. Siyasi görüşe göre, anayasalar, güç dengelerini yansıtan ve geçiş sürecinde yapılan siyasi anlaşmaları temsil eden belgelerdir. Bu anlaşmalar, genellikle eski düzenlerden yenilerine geçişin en geçerli ve yeterli politik yöntemi olarak değerlendirilmektedir. Ancak, belirli bir siyasi görüşün desteklenmesi, yasama ve yargı yetkilerinin ön planda tutulmasını engelleyebilmektedir. Siyasi yaklaşımın savunucuları, bu durumu şu argümanlarla açıklamaktadırlar:¹⁴³

- Hukuki detaylardan ziyade, anayasanın genel ilkelerinin yansıtılması gerektiği savunulmaktadır.
- Anayasa ile ilgili konular yalnızca geçici kamu görevlileri tarafından nihai kararlarla çözüme kavuşturulmalıdır.
- Anayasal demokrasi, çoğu çatışmayı siyasi danışma ve oylama yöntemleriyle çözmeyi amaçlamaktadır.
- Yargı organları genellikle yeterli bilgiye sahip olmadan kapsamlı bilgiye dayalı kararlar almakta zorlanır.
- Hukuki kültür, son derece karmaşık meselelerin hukuki olarak uygulanmasını desteklemede yetersiz kalabilir.

¹⁴¹ Dieter Grimm, *Origin and Change*, 11.

¹⁴² Markus vd; *A Practical Guide to Constitution*, 21.

¹⁴³ Markus vd; *A Practical Guide to Constitution* , 24 – 25.

Siyasi yaklaşım, anayasal sorunların çözümünde hukuki kontrol yerine diyalogun önemini vurgular ve anayasaları, üzerinde anlaşmaya varıldığında güç dengesini yansıtan siyasi anlaşmalar olarak değerlendirir. Diğer yandan, yasama yaklaşımını savunanlar, mevcut anayasal kararların derin bölünmüşlük bağlamında çoğunluk yönetimine tabi olması gerektiğini belirtirler. Etkili bir koruma sağlamak için denetim ve dengeleme süreçlerinin uygulanabilir ve etkin olması gerekmektedir. Özellikle, çoğunluk gücünün sınırlandırılması ilkesinin, çoklu çoğunlukların olduğu devletlerde büyük bir öneme sahip olduğu vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, anayasanın en yüksek yasa olarak anlaşılması kritik bir önem taşır. Yasama yaklaşım savunucuları genellikle aşağıdaki argümanları ileri sürmektedir:¹⁴⁴

- Yönetim sistemi, her zaman demokratik bir çoğunlukla örtüşmeyebilir; örneğin, azınlık hükümeti veya dar bir çoğunluk hükümeti olabilir. Bu nedenle, anayasanın yöneticiler ve politikacılar üzerinde sürekli hukuki denetim ve sınırlamalar getirmesi gerekmektedir.
- Köklü değişikliklerin gerçekleştirilmesi, genellikle anayasa dışında nadiren bulunan maksimum bir uzlaşma gerektirmektedir.
- Anayasa üzerinde mutabakata varıldığında, koruma mekanizmaları geçici çoğunlukların temel ilkeleri kolayca değiştirmesini engellemelidir.
- Derin toplumsal bölünmelere sahip toplumlarda, anayasal görüşü savunan gruplar seçimleri kazanarak yasama organı, yürütme organı ve siyasi partiler gibi siyasi kurumlar üzerinde kontrol elde edebilirler. Bu durum, güçlerini koruma amacı taşıyabilmektedir.
- Anayasa hakkında daha fazla netlik sağlanması, yetkililerin hesap verebilirliğini artırabilir. Örneğin, anayasa bir madde, polisin kişiyi yakalandığı andan itibaren 48 saat içinde suçlama yükümlülüğünü belirleyebilir; bu durum, ihlallerin tespit edilmesini ve suçlunun belirlenmesini sağlar. Hayat ve özgürlük gibi kritik unsurların söz konusu olduğu durumlarda, şeffaflık ve netlik sağlanması önemlidir. Ayrıca, azınlıklar, yasama yetkililerinin gelecekteki müdahale alanını daraltmak amacıyla azınlık haklarını daha ayrıntılı bir şekilde tanımlanmasını talep edebilirler.

Siyasi ve hukuki yaklaşımlar arasındaki ilişkinin vurgulandığı bu bağlamda, birçok anayasa yapıcısının her iki yöntemi de benimsediği müşahade edilmektedir. Belirli

¹⁴⁴ Markus vd; *A Practical Guide to Constitution*, 23 – 24.

sorunlara, bilhassa insan hakları ve anayasa yorumu konularına yönelik olarak bir yaklaşımın öne çıktığı, diğer sorun türleri, mesela dış ilişkiler ve ekonomik yönetim gibi alanlarda ise farklı bir yaklaşımın tercih edildiği görülmektedir. Bununla birlikte, mevcut anayasal eğilimlerin genellikle hukuki (yasama) yaklaşımını desteklediği, bu eğilimin ise anayasal metinlerdeki artan detaylandırmalar ve yargı yetkisinin genişletilmesiyle kendini gösterdiği müşahade edilmektedir. Bu durum, yeni anayasa mahkemelerinin kurulması gibi gelişmelerle somutlaşmakta olup, son yıllarda Endonezya, Moğolistan ve Tayland gibi ülkelerde belirgin bir şekilde gözlemlenmektedir.¹⁴⁵

Modern ve karşılaştırmalı anayasa incelemeleri, dünya genelindeki anayasalarda ele alınan belirli konuların “anayasal asgari gereklilikler” olarak adlandırıldığını ortaya koymakta olup, bu gerekliliklerin anayasa yapım sürecinde evrensel kabul gördüğü müşahade edilmektedir. Demokratik geçiş süreçlerinde oluşturulan yeni anayasalarda karşılaşılan meselelerin ise “yenilikçi veya yeni anayasal meseleler” olarak tanımlandığı ve bu meselelerin anayasa hukukunun gelişiminde önemli bir rol oynadığı gözlemlenmektedir. Bununla birlikte, bazı anayasalarda yalnızca belirli ülkelere özgü yerel özelliklerle ilişkili konular ve meselelerin de yer almakta olduğu belirtilmektedir. Önceki anayasa tanımlamalarına dayanarak, anayasanın aşağıdaki konuları düzenleyen kuralları içerdiği anlaşılmaktadır:¹⁴⁶

- Anayasa, devletin yapısını tanımlar ve devletin merkezi bir hükümetin elinde toplandığı basit bir yapı mı, yoksa merkezi hükümetle birlikte eyaletler veya bölgeler arasında yetkilerin dağıldığı karmaşık bir yapı mı olduğunu belirler. Örneğin, Mısır Cumhuriyeti ve Fransa, merkezi bir yapıya sahip basit devletlerken, Amerika Birleşik Devletleri ve eski Sovyetler Birliği, karmaşık federal yapıya sahip devletlerdir.
- Anayasa, devletin hükümet biçimini belirler ve devletin monarşi mi yoksa cumhuriyet mi olduğunu açıklığa kavuşturur.
- Anayasa, devletin hükümet şekline ilişkin düzenlemeleri içermekte olup, başkanlık sistemlerinde başkanın geniş yetkilere sahip olup olmadığını belirtmektedir. Başkanlık sisteminde, hükümetin başkana yardımcı bir organ olarak işlev gördüğü, başkanın yürütme yetkilerini geniş bir çerçevede kullandığı anlaşılmaktadır. Buna

¹⁴⁵ Markus vd; *A Practical Guide to Constitution*, 25 .

¹⁴⁶ Dieter Grimm, *Origin and Change*, 19 – 20.

karşın, parlamenter sistemde başkanın daha çok sembolik bir rol oynadığı, hükümetin ise parlamentodaki çoğunluk tarafından belirlenen bakanlar kurulundan teşekkül ettiği görülmektedir. Yarı başkanlık sistemi ise, hem başkanın hem de hükümetin yönetimde etkili olduğu, dolayısıyla yetki paylaşımının daha karmaşık bir yapıda düzenlendiği bir sistemi ifade etmektedir.

- Anayasa, devletin temel kamu yetkilerini ve bu yetkilerin birbirleriyle olan ilişkilerini düzenleyen kapsamlı bir hukuki çerçeve sunmaktadır. Modern devletlerde bu yetkiler, genel olarak yasama, yürütme ve yargı olarak üç ana kategoriye sistematik bir biçimde ayrılmaktadır. Yasama yetkisi, kanunların önerilmesi, tartışılması ve onaylanmasından sorumlu olup, aynı zamanda yürütme yetkisinin denetlenmesini ve hukuki denge ile hesap verebilirliğin sağlanmasını üstlenmektedir; bu yetki genellikle halk tarafından seçilmiş meclis organları aracılığıyla icra edilmektedir. Yargı yetkisi ise, bağımsız mahkemeler aracılığıyla hukukun uygulanmasını ve adaletin sağlanmasını temin ederek, hukukun üstünlüğü ilkesinin korunmasına katkıda bulunmaktadır. Yürütme yetkisi ise, devlet başkanı, bakanlar kurulu ve yerel yönetimler aracılığıyla yasaların uygulanmasını, kamu politikalarının yürütülmesini ve kamu hizmetlerinin etkin bir şekilde yerine getirilmesini sağlamakla yükümlüdür. Bu üç yetki dalı arasındaki dengeler ve etkileşimler, devletin işleyişinde denge, istikrar ve etkinlik sağlanmasında temel bir rol oynamaktadır.
- Anayasa, vatandaşların haklarını, özgürlüklerini ve genel görevlerini belirler.
- Anayasa, devletin işleyişini ve vatandaşların haklarını güvence altına almak amacıyla, uygulanması gereken standartları net bir şekilde belirlemekte ve bu standartların hukuki olarak bağlayıcı olmasını sağlamaktadır. Anayasal düzenlemeler, sadece tavsiye niteliğinde ya da gönüllü uyum sağlanması gereken hükümler değil, aksine zorunlu uyulması gereken, yaptırım gücü olan hukuki normlar içermektedir. Bu bağlayıcılık, anayasanın en üst norm olarak devletin tüm organları üzerinde egemen olmasını ve bu organların eylem ve işlemlerinin anayasal çerçevede denetlenebilmesini mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla, anayasa, sadece teorik bir rehber niteliğinde değil, aynı zamanda pratikte uygulanması zorunlu olan kurallar manzumesi olarak işlev görmektedir.

- Geleneksel anayasa konularının yanı sıra, demokratik geçiş sürecindeki ülkeler, anayasal metinlerine genellikle yeni anayasal meseleleri de dahil etmektedirler.

Bu yeni konular, demokrasinin pekiştirilmesi ve hukukun üstünlüğünün tesis edilmesini amaçlamakta olup, önceki anayasal dönemlerin eksikliklerini ve hukuki boşluklarını giderme yönünde bir yaklaşım sergilemektedir. Bu yaklaşım, ülkenin özel tarihî ve toplumsal bağlamına bağlı olarak farklılık gösterebilmektedir; örneğin, savaş sonrası, sömürgecilik sonrası veya otoriter yönetimden demokrasiye geçiş süreçlerinde karşılaşılan spesifik zorluklara göre şekillenmektedir. Anayasanın üstünlüğünü güvence altına almak amacıyla, yasaların anayasa ile uyumunu denetleyen bağımsız kurumlar veya anayasa mahkemeleri kurulabilmektedir. Bu kurumlar, yasama organının anayasa hükümlerine uygunluğunu denetler, bireylerin temel hak ve özgürlüklerini korur ve devlet içerisindeki yetki dağılımının doğru bir şekilde uygulanmasını sağlar. Ayrıca, kamuya açık bağımsız organlar ve hassas kamu sektörleri, özellikle güvenlik, savunma ve maliye gibi alanlarda, özel hükümlerle düzenlenmektedir. Siyasi muhalefeti destekleyen ve anayasal güvence altına alınan hakların genişletilmesi de, demokratik geçiş sürecinde önemli bir yer tutmaktadır. Derin toplumsal bölünmüşlükleri göz önünde bulundurmak ve azınlıkların temsil edilme hakkını korumak amacıyla, anayasa yapım sürecine tüm karşıt grupların dâhil edilmesi elzemdir. Anayasa yapım sürecinin ilk aşamalarında farklı grupların dâhil edilmesi, sürecin sağlam temellere oturmasına katkı sağlamaktadır. Anayasa yapım komiteleri, seçmen tercihlerini dikkate almakta ve temsil edilmeyen gruplar için aday gösterme seçenekleri sunmaktadır.

1.1.3. Politik Birlik ve Anayasa Arasındaki Karşılıklı Etkileşim

Michelle Brandt, Jill Cottrill, Yash Ghai ve Antony Regan, “Anayasa Yapımı ve Reform” adlı kitabın önsözünde, anayasa yapım sürecinin toplumlar için eşsiz bir fırsat sunduğunu vurgulamaktadırlar. Bu süreç, toplumsal mutabakatın sağlanması, ortak kimlik, değerler ve hedeflerin oluşturulması için önemli bir zemin sunarken, aynı zamanda temel anlaşmazlıkların çözümüne yönelik önemli bir imkân da tanımaktadır. Bu bağlamda, anayasa yapımı, sadece bir hukuki metin oluşturma süreci olarak değil, aynı zamanda toplumun ortak geleceğini inşa etmeye yönelik bir diyalog ve uzlaşma süreci olarak da değerlendirilmektedir.¹⁴⁷ Savaşlar ve çatışmaların ardından barışın

¹⁴⁷ Brandtvd; *Constitution Making*, 1.

sağlanması, uzun vadeli ve zorlu bir süreç olarak karşımıza çıkmakta, siyasi birliğin yeniden tesis edilmesi ise daha da uzun bir zaman dilimini gerektirmektedir. Çatışmaların sona erdirilmesi ve uzun süreli savaşlar sonucunda parçalanmış olan devlet ve topluluk kurumlarının yeniden inşası, son derece hassas ve dikkat gerektiren bir görev olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum, özellikle anayasa yapım sürecinde en belirgin şekilde gözlemlenmekte olup, geçmişin titizlikle değerlendirilmesi ve genellikle kuşku ve güvensizlik içerisindeki vatandaşlar ile topluluklar arasında mutabakat sağlanmasının zorunlu olduğunu göstermektedir. Anayasa yapım süreci, bu bağlamda hem geçmişte yaşanan travmaların onarılmasına hem de toplumun ortak geleceğine dair güven inşa edilmesine yönelik kritik bir rol üstlenmektedir.

Daha önce izah edildiği üzere, vatandaşlık, birey ile devlet arasındaki karşılıklı bir ilişkiyi ifade etmekte olup, bu ilişki karşılıklı hak ve yükümlülükleri ihtiva etmektedir. Birey, belirli bir devlete olan aidiyeti dolayısıyla sivil, siyasi, ekonomik ve sosyal haklara sahip olurken, aynı zamanda anayasal yükümlülüklerini yerine getirmekle mükelleftir. Bu bağlamda vatandaşlık, sadece hakların değil, aynı zamanda sorumlulukların da paylaşıldığı bir statü olarak değerlendirilmektedir.¹⁴⁸ Ulusal kimlik, bir ulusun bireyleri arasındaki ortak bağı temsil ederken, vatandaşlık ilkesi, birey ile hükümet arasındaki ilişkileri düzenleyen anayasal bir ilkeye işaret etmektedir. Vatandaşlık, bireyin belirli bir devlete aidiyetini ifade ederken, ulusal kimlik ise daha geniş bir kavram olarak belirli bir devlete duygusal bağlılık temelinde şekillenen bir kimliği ifade etmektedir. Ulusal kimliğin tesis edilmesi, vatandaşlık ilkesinin gerçekleştirilmesini gerektiren daha ileri bir aşama ve karmaşık bir süreç olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, ulusal kimlik, vatandaşlık statüsünden öte, bireylerin ortak tarih, kültür ve değerler etrafında birleştiği daha derin bir aidiyet duygusunu ifade etmektedir.

Devlet, vatandaş ve ulusal kimlik arasındaki ilişki, birbirine bağlı bir zincir oluşturmaktadır. Bu zincirde vatandaşlık, bireyin belirli bir devlete olan aidiyeti ile sağlanmakta ve bireyi birleşik bir siyasi topluluğun üyesi haline getirmektedir. Vatandaşlık bağı, genellikle anayasal düzlemde tanımlanmakta ve bireyin kimliğini belirlemede temel bir ölçüt olarak kabul edilmektedir. Ulusal kimlik ise, bu vatandaşlık bağı üzerinden şekillenen ve bireylerin ortak bir tarih, kültür ve değerler etrafında

¹⁴⁸ *E'lmeūsū 'e E'l'arabiye E'l'ālemīye* (E'lriyād: Mü'esaset E'emāl E'lmūsū'e, 1996), 31.

birleştigi daha geniş bir kimlik kavramını ifade etmektedir. Böylece, vatandaşlık ile devlet arasındaki bağ, ulusal kimliği oluşturan ve pekiştiren önemli bir yapı taşı olarak işlev görmektedir.¹⁴⁹ Örneğin, Irak vatandaşlığına sahip olan her birey, hukuken Iraklı olarak kabul edilmekte ve bu vatandaşlık çerçevesinde, bireyler devletlerine karşı hak ve yükümlülüklerini belirleyen anayasal bir hukuk sistemine tabi tutulmaktadır. Ancak, bu hukuki aidiyetin, bireyler arasında ulusal kimliği güçlendirecek yeterli bir bağ tesis edemeyebileceği göz ardı edilmemelidir. Hukuki bağlılık, ulusal kimliği inşa etmek için gerekli olan derin toplumsal ve kültürel bağları her zaman oluşturamayabilir. Bu nedenle, ulusal kimliğin güçlendirilmesi, sadece hukuki aidiyetten ziyade, ortak değerler, tarih ve kültür temelinde inşa edilen daha kapsamlı bir toplumsal dayanışmayı gerektirmektedir.

Politik birlik ile anayasa arasındaki ilişki, ulusal kimlik ile anayasa arasındaki bağlantı üzerinden karşılıklı ve güçlü bir etkileşim sergilemektedir. Ulusal kimlik kavramı, vatandaşlık temelinde uygulandığında ve vatandaşlar arasında eşitlik ilkesine dayalı bir anayasal ve hukuki sistem kurulduğunda, bireylerin devlete olan aidiyet duygusu güçlenir. Bu tür bir sistem, genellikle etkili vatandaşlık olarak tanımlanmakta olup, serbest ve adil seçimlerin sağlanmasını, seçme ve seçilme hakkının teminat altına alınmasını, referandumlarda oy kullanma hakkının güvence altına alınmasını ve diğer hak ve özgürlüklerin kapsamlı bir biçimde düzenlenmesini içermektedir. Bu unsurlar, vatandaşların devlete olan bağlılık ve aidiyet duygusunu pekiştirirken, toplumsal farklılıkların ulusal kimlik altında birleşmesini sağlar ve böylece arzu edilen siyasi birliğin inşasına katkıda bulunur. Anayasa, bu süreçte, ulusal kimliği güçlendirici bir çerçeve sunarak, politik birliğin sürdürülebilirliğini ve istikrarını temin eder.¹⁵⁰

Vatandaşlığın sağlam anayasal temeller üzerine inşa edilmesi ve bu temellere uygun hukuki düzenlemelerin hayata geçirilmesi, ulusal kimliğin yapılandırılmasını ve toplumun farklı kesimlerinde aidiyet duygusunun güçlendirilmesini sağlamaktadır; bu da politik birliği destekleyen önemli bir unsurdur. Modern toplumlarda bulunan azınlıkların alt kimliklerinin korunması ve bu kimliklerin hukuki, siyasi ve sosyal güvencelerle desteklenmesi, stratejik bir öneme sahiptir. Vatandaşlık ilkesinin, azınlıkların devletle olan ilişkilerinde etkin ve eşit bir şekilde uygulanması elzemdir. Azınlıkların vatandaşlık haklarının ihlali veya diğer toplumsal gruplarla eşitlik ilkesine

¹⁴⁹ Sâmiḥ Feūzī, *E'lmūvāṭene* (Mısır: Merkez E'lḳāhire Lidirāsāt Hūḳūk E'linsān, 2007), 9.

¹⁵⁰ 'Abd E'lrezāk 'İed, *E'lşekāfe E'lūetenīye* (Hālep: Dāru'lsedeke, 1996), 21 - 17 .

aykırı olarak hak ve özgürlüklerinin kısıtlanması, bu bireylerin ulusal kimliklerine olan güvenlerini sarsabilir ve aidiyet duygularını zayıflatabilir. Bu tür bir durum, azınlıkların dini, etnik veya diğer alt kimliklerine yönelme eğilimlerini artırabilir; zira bu alt kimlikler, ulusal kimliklerinde yaşanan güven kaybı karşısında bir varoluş ve aidiyet sağlama işlevi görebilir. Bu süreçler, sonuç olarak, politik birliği olumsuz yönde etkileyebilir ve toplumsal bütünleşmeyi tehdit edebilir.

Bu bağlamda, çatışma sonrası toplumlarda anayasa yapım sürecine katılan aktörlerin, bu sürece başlarken karşılaşılabilecekleri çeşitli zorlukları öngörmeleri zorunludur. Bu zorluklar, devletin tarihine veya anayasa yapım sürecini tetikleyen mevcut koşullara bağlı olarak ortaya çıkabileceği gibi, sürecin ilerlemesiyle birlikte yeni zorluklar da kendini gösterebilir. Anayasa yapımından sorumlu olan yetkililerin, genel ve özel zorlukları erken aşamalarda tespit ederek, bunlarla başa çıkmak üzere sürecin başından itibaren etkili ve kapsamlı bir strateji geliştirmeleri gerekmektedir. Bu stratejik yaklaşım, anayasa yapım sürecinin başarılı bir şekilde ilerlemesi ve çatışma sonrası toplumun istikrarının sağlanması açısından kritik bir öneme sahiptir.

Anayasa, bir toplumda politik birliğin güçlendirilmesinde önemli bir rol oynamakta olup, alt kimliklerin ulusal kimliğin önüne geçmesine izin vermeden onları vurgulamakta ve toplumun siyasi bilincini artırarak demokratik süreçlere hazırlamakta, böylece toplumsal unsurlar arasında denge ve siyasi yetkinliğe dayalı bir politik birlik kültürünün oluşmasına olanak tanımaktadır. Eşitlik, adalet, anayasaya bağlılık ve toplumun anayasanın tüm hükümlerine riayet etmesi esasına dayanan bir vatandaşlık anlayışı, medeni bir devletin inşasına önemli ölçüde katkı sağlamakta olup, anayasa, toplumu bir arada tutan ve ortak değerler etrafında bütünleştiren bir çerçeve sunarak uzun vadeli toplumsal istikrarı ve sürdürülebilirliği desteklemektedir.¹⁵¹

Anayasa, tüm maddi sorunları çözme veya nihai bir uzlaşma sağlama kapasitesine sahip olmamakla birlikte, anayasa yapım sürecine katılanlar, hangi meselelerin anayasada yer alması gerektiğini ve bu meselelerin ne ölçüde ayrıntılandırılacağını tartışma özgürlüğüne sahip bulunmaktadır. Katılımcılar, yerel gereksinimlere uygun olarak anayasa tasarlama konusunda tam yetki ile hareket etmekte olup, anayasa yapımcıları, anayasanın yürürlüğe girmesini engelleyebilecek unsurlarla mücadele etmekte ve geniş bir paydaş kitlesinin güvenini kazanmaya çalışmaktadır. Bu süreç, kamu ve devlet

¹⁵¹ E' lzübe' ydī vd; E' l' sekāfe E' l' sīyāsīye, 91.

kurumlarının güçlendirilmesine ve sağlamlaştırılmasına katkı sağlamakta olup, aynı zamanda anayasa yapıcılarının, özellikle marjinalleştirilmiş grupların beklenti ve taleplerini dikkate alması gerektiği gerçeğini de içermektedir. Gerçek bir destek kazanmak, temel güvenlik ağlarının genişletilmesini gerektirmekte, ancak bu grupların sürece tam entegrasyonu zaman alabilmektedir.

Anayasalar, birlik duygusunun pekiştirilmesi, toplumsal bütünlüğün sağlanması ve ortak değerlerin tesis edilmesi açısından bazı temel ilkelerin güçlendirilmesinde kritik bir rol oynamakta olup, bu ilkeler yalnızca sembolik anlamlarının ötesine geçerek anayasanın işleyişini ve amacını derinlemesine aydınlatma yeteneğine sahiptir. Anayasal ilkeler, bölünmüş gruplar arasında uzlaşma sürecine önemli katkılar sağlamakta olup, bu ilkeler, farklı toplumsal kesimlerin taleplerinin karşılanması ve çeşitliliğin yönetimi konusunda kritik işlevler yerine getirmektedir. Çeşitliliğe ilişkin ilkelerin korunması, mevcut hukuki güvencelerle desteklenmekte olup, bu güvenceler anayasal ve yasal çerçeveler aracılığıyla sağlanmaktadır. Siyasi güvenceler ise, demokratik süreçler, temsil mekanizmaları ve azınlık haklarının korunması yoluyla temin edilmektedir. Anayasa, devletin dinle olan ilişkisini belirli bir çerçevede tanımlamakta ve düzenlemekte olup, bu ilişki, din özgürlüğüne olan bağlılığın korunması ve güvence altına alınması suretiyle anayasal güvence altına alınmaktadır. Anayasa, bu bağlamda, din özgürlüğünün korunmasını sağlayacak mekanizmaları ve hukuki düzenlemeleri tesis etmekte, bu sayede bireylerin inançlarını özgürce ifade etmeleri için gerekli koşulları yaratmaktadır.

Anayasa yapım süreçlerinde, özellikle şiddetli çatışmaları sona erdirmek veya toplumsal uzlaşmayı sağlamak amacıyla gerçekleştirilen çalışmalar, belirli özel gereksinimlere sahip bulunmaktadır. Savaşlar tarafından parçalanmış bir ülkede anayasanın oluşturulma şekli, devlet ve siyasi sistemlerin yeniden inşasında veya güçlendirilmesinde merkezi bir rol oynayabilmekte ve kalıcı barışın sağlanmasına önemli katkılarda bulunabilmektedir; bu özellikle, uzlaşmaya dayalı bir yol haritası çerçevesinde şekillenen kapsamlı bir sürecin varlığı durumunda geçerlilik kazanmaktadır. Bu süreçlerin rolü son derece kritik olmakla birlikte, akademik literatürde bu tür katılımcı ve kapsayıcı anayasa yapım süreçlerinin tasarımı ve uygulanması konusunda yeterli dikkat gösterilmediği gözlemlenmektedir. Bununla birlikte, uluslararası kuruluşlar, uluslararası çatışmalar veya savaşlar sonrasında anayasa yapımına destek sağlamak amacıyla kurulmuş olup,

bu süreçlerde önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin, Uluslararası Demokrasi ve Seçim Yardımı Enstitüsü (International IDEA) gibi kuruluşlar, bu tür süreçlerin desteklenmesine yönelik hizmetler sunmakta ve anayasa yapım süreçlerinin başarılı bir şekilde yürütülmesi için gerekli teknik ve stratejik yardımı sağlamaktadır. Bu tür uluslararası destek mekanizmaları, çatışma sonrası toplumlarda demokratikleşme ve toplumsal bütünleşme süreçlerine katkı sağlayarak, uzun vadeli istikrarın temin edilmesine yardımcı olmaktadır.

Anayasa yapım sürecinde anayasa yapımcılarının karşılaştığı bazı önemli sorunlar bulunmaktadır. Bu sorunlar, özellikle şiddetli çatışmalardan çıkmış toplumlarda şu kritik soruları gündeme getirmektedir: Anayasa, etnik farklılıklara ne ölçüde ayrıcalık tanımalıdır? Ulusal, kabile, dini ve dilsel kimlikler arasında uygun denge nasıl sağlanabilir? Kararların çoğunluk oyuyla alınması, etik açıdan ne kadar uygun sayılabilir? İlkeler ile politika detayları arasındaki dengeyi nasıl kurmak gerekir? Anayasada yer alması gereken bazı temel ilkeler nelerdir?

Güvensizlik ve şüpheyile dolu bir anayasa yapım sürecinden iyi bir anayasa ya da işlevsel bir anayasa üretmek olası değildir. Güven, zorla dayatılamaz, ithal edilemez veya satın alınamaz; güven, zamanla ve genellikle isteksizce gelişir ve küçük ve büyük meselelerin topluca tartışılması ve ortak bir vizyona tutarlı bir bağlılık yoluyla inşa edilir. Güven, toplumu bir arada tutan kritik bir yapıştırıcıdır ve her sürecin başarısı için temel bir unsurdur. Ancak müzakerelerin yakın zamanda çatışmış taraflar arasında gerçekleştiği durumlarda güven inşası özel bir önem taşır. Örneğin, Irak'taki zorlukların, anayasa yapım sürecinin aceleye getirilmesinden kaynaklandığı, bu nedenle güven inşa etmek veya ülkenin vizyonunu geliştirmek için yeterli zamanın bulunmadığı belirtilmiştir. Çatışan taraflar arasında güven inşa etmek için “geçiş” döneminin kullanılması önerilmektedir. Bu aşamada uzlaşmacı bir yaklaşım benimsenebilir; ancak bu yaklaşımı kalıcı anayasada koruma niyeti, Irak, Güney Afrika ve Sudan örneklerinde görüldüğü gibi, geçici düzenlemelerle zor konuların savaş sonrası dönemde ertelenip gelecekte ele alınmasını mümkün kılmaktadır.¹⁵²

Sonuç olarak, yalnızca geleneksel unsurların sağlanması, ulusal bir kimlik inşa etmek için yeterli olmayabilir. Geleneksel unsurların yanı sıra, çağdaş unsurların da dahil edilmesi zorunludur. Çeşitli topluluklarda ortak bir ulusal kimlik oluşturmak ve siyasi

¹⁵² Brandtvd; *Constitution Making*, 16,68.

birliği sağlamak için bu çağdaş unsurlar büyük önem arz etmektedir. Örneğin, Irak'ta vatandaşlar arasında ortak bir dil, ortak bir tarih ve büyük çoğunluk tarafından paylaşılan bir din mevcut olmasına rağmen, ülke kronik bir kimlik kriziyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu kriz, Irak'ın 1920'lerdeki kuruluşundan itibaren çeşitli akademik çalışmalarla ele alınmış olmakla birlikte, 2003'teki Amerikan işgalinin ardından kurulan yeni Irak devletinin oluşumuyla daha geniş bir boyut kazanmıştır.

Irak'ta politik birliği sağlamak, 1921 yılında modern Irak devletinin kuruluşundan bu yana en karmaşık sorunlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Bu karmaşıklığın temel nedenleri arasında, ülkenin siyasi, etnik, dini ve ulusal yapısındaki çeşitlilik önemli bir yer tutmaktadır. Irak'ı yöneten ardışık siyasi sistemler, devletin yasal, siyasi, sosyal ve ekonomik temellerini düzenlerken, genellikle baskı ve zorlamayı tercih etmiş, memnuniyet ve gönüllülük temelli barışçıl bir yaşam yerine, eşitlik ilkesi çerçevesinde rol ve statüye dayalı bir yaklaşımı benimsemiştir. Bu yaklaşım, toplumsal dokuda olumsuz etkiler yaratmış, çeşitli bileşenler arasında entegrasyonun temellerini zedelemiş ve hatta aynı bileşenler içinde bile bu etkiler gözlemlenmiştir.

Bu durum, Irak'taki politik birliğin sağlanmasının neden bu denli zor olduğunu anlamamıza yardımcı olmakta ve çağdaş unsurların, ulusal kimlik ve toplumsal bütünleşme süreçlerinde ne denli kritik bir rol oynadığını göstermektedir. Bu nedenle, Irak gibi toplumlarda, ulusal kimliğin inşası için sadece geleneksel bağların yeterli olmayacağı, çağdaş yaklaşımların ve politikaların da uygulanması gerektiği açıkça ortaya çıkmaktadır.¹⁵³

Daha önce belirtildiği gibi, tüm ülkeler için tek tip bir ideal anayasa modeli mevcut değildir. Ancak bu durum, bir ülkenin silahlı çatışmalar veya işgal sonrasında eski anayasayı tamamen yürürlükten kaldırması gerektiği anlamına gelmemektedir. Özellikle çatışmaların izleri henüz tazeyken veya sorunlar yeterince dikkatli bir şekilde ele alınmadığında, bu tür bir adım yeni ya da yeniden alevlenen çatışmalara yol açabilir. Dolayısıyla, anayasa yapım sürecine sıfırdan başlamak ve “beyaz bir anayasa sayfası” ilkesini benimsemek her zaman en uygun seçenek olmayabilir.¹⁵⁴ Örneğin, Irak'taki deneyimde, daha önce uygulanmamış olan “bileşenlerin dengesi” ilkesi benimsenmiş ve bu ilke, yeni anayasal düzenlemenin temel taşlarından biri olarak kabul edilmiştir. Irak

¹⁵³ Ğānim Cūvād, Māzā Be'de E'lteęir fī E'l'Iraq Mükedimāt Limeşrū' E'l'adāle E'lintikālīye (Baędat: E'lmektebe E'l'eşriye, 2005) 111 – 112.

¹⁵⁴ Brandt vd; *Constitution Making*, 37 – 38.

anayasa deneyimi, yeni demokratik düzenin temelini “bileşenlerin dengesi” ilkesine dayandırmıştır. Bu ilke, tüm toplumsal gruplara iktidara katılma hakkı tanımayı hedeflemektedir. Ancak, bu ilkenin uygulanması sürecinde, ilke gerçek amacından sapmış olabilir; bu da ilkenin içeriğinin ve değerinin kaybolmasına yol açmış olabilir. Devlet yetkilerinin parçalanması ve düzenlenmesi amacıyla kullanıldığında, Irak deneyiminin bu bağlamda elde ettiği sonuçlar ne olmuştur? Yeni siyasi sistemin ardışık dönemleri, Irak’ın çeşitli toplumsal bileşenleri arasında gerçek ve etkili bir denge sağlama konusunda başarılı olmuş mudur, yoksa bu ilke yanlış bir şekilde mi uygulanmıştır?

Bu sorular, Irak’ta “bileşenlerin dengesi” ilkesinin ne ölçüde başarılı bir şekilde hayata geçirildiğini ve bu ilkenin, ülkedeki toplumsal ve siyasi istikrarın sağlanmasına nasıl katkıda bulunduğunu anlamak için kritik öneme sahiptir. Anayasa yapım süreçlerinde, bu tür ilkelerin yalnızca teorik düzeyde değil, pratikte de etkin bir şekilde uygulanması, toplumsal barış ve istikrar açısından hayati önem taşımaktadır. Irak örneğinde görüldüğü gibi, bu tür ilkeler uygulamada sapmalar gösterebilir ve hedeflenen sonuçları vermeyebilir, bu da ülkenin uzun vadeli siyasi istikrarını tehlikeye atabilir.

Avusturyalı bilim insanı Fritz Heider, denge teorisini inceleyen ilk araştırmacılardan biri olarak kabul edilmekte olup, bu teori, toplum içindeki farklı unsurların birbirleriyle uyumlu olabileceği durumu ifade etmektedir. Bu uyum, bir arada yaşama sürecini kolaylaştırmakta ve çatışmaların önlenmesine katkı sağlamaktadır. Denge kavramı, çeşitli bağlamlarda kendini gösterebilir; örneğin, uluslararası ilişkilerde güç dengesi veya ekonomik piyasalarda bölgesel şirketler arasındaki denge olarak karşımıza çıkmaktadır. Teori, bireylerin hayatlarında denge ve uyumu tercih ettiklerini vurgulamakta; dengesizlikle karşılaştıklarında ise tutum ve davranışlarını bu dengeyi yeniden sağlamak amacıyla değiştirmeye çalışacaklarını belirtmektedir. Farklı gruplar arasındaki ilişkilerde, özellikle çatışma riski taşıyan durumlarda, denge kavramı farklı bir boyutta kendini göstermektedir; örneğin, rakip çeteler arasındaki rekabette, dost ve düşman arasındaki sınırlar belirlenmekte ve birey, bu dengeye dayalı olarak müttefik ya da düşman olarak konumlanmak zorunda kalmaktadır.

Heider’in denge teorisi, bireylerin yalnızca kişisel yaşamlarında değil, aynı zamanda toplumsal ve uluslararası ilişkilerde de dengeyi arzuladıklarını ve bu dengeyi korumak için çaba sarf ettiklerini öne sürmektedir. Bu teori, farklı unsurlar arasında çatışma

potansiyeli taşıyan ilişkilerde, dengeyi korumanın veya yeniden tesis etmenin önemli bir gereklilik olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda, denge kavramı, sadece bireysel psikolojik süreçlerde değil, aynı zamanda toplumsal dinamiklerde de belirleyici bir rol oynamaktadır.¹⁵⁵

Irak'ın siyasi deneyimi, yeni demokratik sürecin temelini “bileşenlerin dengesi” ilkesine dayandırmış olup, bu ilke, tüm toplumsal gruplara iktidar sürecine eşit katılım hakkı tanımayı amaçlamaktadır. Denge kavramı, toplumun çeşitli bileşenleri arasındaki karşıt çıkarlar üzerine temellendirilmiş olup, bu çıkarlar arasında hassas bir denge sağlanması gerekmektedir. Bu denge, demokratik ilkeler çerçevesinde gerçekleştirilmelidir. Denge anlayışı, yalnızca yetkiler arasındaki dengeyi değil, aynı zamanda ülke içindeki bölgeler, kabileler ve etnik gruplar arasındaki dengeyi de kapsamaktadır. Demokratik sistemlerin anayasaları, devletlerin bileşenleri, tarihleri ve özellikleri doğrultusunda farklılık göstermekte olup, araştırmacılar, demokratik ilkelerin teminatını sağlamak amacıyla çeşitli çözümler geliştirmeye ve bu ilkelerden hareketle temel prensipler belirlemeye odaklanmışlardır. Bu ilkeler, toplumun tüm bileşenlerinin, parlamentolar, yerel meclisler veya siyasi sistemlerin çeşitliliğine bağlı olarak değişkenlik gösteren diğer meclisler aracılığıyla demokratik süreçlere etkin bir şekilde katılımını sağlamayı hedeflemektedir.

Irak örneğinde olduğu gibi, “bileşenlerin dengesi” ilkesinin hayata geçirilmesi, toplumsal uyumun korunması ve çeşitli grupların siyasi sisteme entegre edilmesi açısından kritik bir rol oynamaktadır. Ancak bu dengenin sağlanması, yalnızca anayasal düzenlemelerle sınırlı kalmamakta, aynı zamanda toplumsal dinamiklerin ve tarihsel bağlamın da dikkate alınmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla, demokratik süreçlerin etkin bir şekilde işletilebilmesi için, bu denge anlayışının her düzeyde uygulanması büyük önem taşımaktadır.¹⁵⁶

Araştırmacıların karşılaştığı en önemli zorluklardan biri, çok bileşenli toplumlarda demokratik bir sistemin kurulması için uygun mekanizmaların geliştirilmesidir. Bu çeşitlilik, etnik, dini veya mezhebi farklılıkları içerebilir ve bu farklılıkları dikkate alarak bireylerin haklarını güvence altına almak, çıkarlarını korumak ve meşru taleplerini karşılamak esastır. Ayrıca, devlet yönetimi ve kurumlarında herkesin eşit

¹⁵⁵ Mühened Mehmed Se'îed E'lferhân, *Mükedime fî nezerîet E'lteûâzûn* (Mısır: E'lme'rife Lilcemî', 2019), 9-10.

¹⁵⁶ Ahmed Fethi Sürûr, *E'lhimāye E'ldistûriye Lilhükûk ve E'lhürîyât* (Mısır: Dâru'lşrûk, 1991), 26.

fırsatlara sahip olmasını sağlamak amacıyla mevcut siyasi katılım mekanizmalarının etkin bir şekilde uygulanması gerekmektedir. Bu bağlamda, düşünürler “uzlaşmacı demokrasi” veya “oydaşmacı demokrasi” teorisini geliştirmiştir; bu teori, farklı bileşenler arasındaki dengenin sağlanmasına yönelik bir yöntem olarak benimsenmiştir. Bu kavramın önde gelen teorisyenlerinden biri olan Hollandalı düşünür Arend Lijphart, “demokrasi”nin hukuki çerçevesini belirleyerek devletin istikrarını sağlamaya yönelik çözümler geliştirme konusunda derinlemesine incelemelerde bulunmuştur. Lijphart’ın çalışmaları, çeşitli gruplar arasında uzlaşma sağlanması ve siyasi süreçlere geniş katılımın teşvik edilmesi yoluyla, toplumdaki çeşitliliğin barışçıl ve demokratik bir şekilde yönetilmesini amaçlamaktadır. Bu teori, özellikle çok bileşenli toplumların karşı karşıya olduğu zorlukları ele alırken, devletin uzun vadeli istikrarını ve toplumsal bütünlüğü korumak adına önemli bir araç olarak görülmektedir.

Bu çerçevede, uzlaşmacı demokrasinin uygulanabilirliği, devletin ve toplumsal yapının özgün koşullarına uygun mekanizmaların geliştirilmesi ile yakından ilişkilidir. Özellikle farklı grupların çıkarlarının korunması ve eşit temsil edilmesi gibi temel ilkeler, demokratik sistemin başarısı için kritik öneme sahiptir. Lijphart’ın teorisi, bu zorluklara yanıt vermek üzere geliştirilmiş olup, demokratik sistemlerin çok bileşenli toplumlarda nasıl sürdürülebilir bir şekilde inşa edilebileceğine dair önemli bir perspektif sunmaktadır.¹⁵⁷

Lijphart, önerdiği çözümlerle, toplumsal bileşenler arasında meydana gelebilecek çatışmaları önleyerek devletin sürekli istikrarını sağlamayı hedeflemiştir. Bu bağlamda, özerklik ve federalizm gibi yönetim modellerinin hem çoğunluğun hem de azınlıkların siyasi süreçlere etkin bir şekilde katılımını mümkün kıldığını vurgulamıştır. Bu yaklaşımlar, toplumsal bileşenler arasında denge kurma kapasitesini artırarak, toplumsal uyumu ve demokratik istikrarı desteklemiştir.

Belçika, Avusturya, İsviçre, Kanada ve Hollanda, bu yaklaşımların başarılı uygulamaları olarak öne çıkmaktadır. Bu ülkeler, farklı etnik, dilsel veya dini grupların barış içinde bir arada yaşamasını sağlamak amacıyla, federalizm ve özerklik gibi modelleri etkin bir şekilde uygulamış ve bu sayede toplumsal bileşenler arasındaki hassas dengeyi koruyarak demokratik süreçleri güçlendirmiştir. Lijphart’ın teorileri, bu ülkelerde uygulanan yönetim modellerinin, toplumsal bileşenler arasında adil bir güç

¹⁵⁷ Lijphart, *A'l Dīmokrāṭiyye A'l Teūāfīkiyye*, 33.

paylaşımı sağlamada ve uzun vadeli istikrarı temin etmede ne denli etkili olabileceğini göstermektedir.¹⁵⁸

Uzlaşmacı demokrasi, toplumsal bileşenler arasındaki çatışma ve bölünme yerine, işbirliği ve entegrasyon temelinde bir yönetim anlayışını teşvik eden bir yaklaşımdır. Bu yönetim modeli, toplumsal çeşitliliği barışçıl bir şekilde yönetmeyi ve farklı gruplar arasında uyumlu bir yaşam sağlamayı amaçlamaktadır. Arend Lijphart, uzlaşmacı demokrasinin dört temel ilkesini öne sürmüştür:

Birinci olarak, geniş tabanlı koalisyon yönetimi, toplumun çeşitli sektörlerinden siyasi liderlerin yer aldığı bir koalisyon aracılığıyla sağlanmalıdır. Bu, farklı grupların hükümette temsil edilerek karar alma süreçlerine katılmalarını sağlar.

İkinci olarak, azınlıkların hayati çıkarlarını koruma amacı güden karşılıklı veto hakkı, her bileşene temel koruma garantisi sunar. Bu ilke, azınlık gruplarının çıkarlarını güvence altına alarak, çoğunluk egemenliğinin olası zararlarını önlemeyi hedefler.

Üçüncü olarak, kamu görevlendirmelerinde ve kamu fonlarının tahsisinde orantılı temsil sağlanarak, her grubun eşit şekilde temsil edilmesi temin edilmelidir. Bu yaklaşım, kamu kaynaklarının adil bir şekilde dağıtılmasını ve kamu hizmetlerine erişimde eşitliği garanti eder.

Son olarak, her bileşene iç işlerini yönetme konusunda yüksek derecede bağımsızlık tanınmalı, böylece toplumsal grupların kendi iç meselelerinde özerkliğe sahip olmaları sağlanmalıdır. Bu ilke, grupların kendi kültürel, dini veya etnik kimliklerini koruma ve geliştirme haklarını güvence altına alır.

Bu ilkeler, toplumsal bileşenler arasında dengeli bir yönetim ve kapsayıcı bir demokrasi sağlamak için gerekli mekanizmaları sunmaktadır. Uzlaşmacı demokrasi, bu prensipler sayesinde, çeşitli grupların barış içinde bir arada yaşamasını ve demokratik süreçlere etkin katılımını teşvik eder. Böylece, toplumsal istikrar ve uyum, uzlaşmacı demokrasinin temel hedefleri arasında yer almaktadır.¹⁵⁹

Bu tür bir demokratik sistem, toplumun çeşitli bileşenleri arasında genel bir uzlaşma sağlanmasını gerektirmektedir. Yasama organının seçimle oluşturulması durumunda, parlamento büyük parlamenter bloklardan oluşmalı ve hem çoğunluğu hem de azınlığı

¹⁵⁸ ‘Abdu’l-ezîm ‘Abdu’lhâfîz, “E’ldîmükrâtiyye E’lteûâfûkîyye fî E’l’Irâk Be’de 2003”, E’lsîyâse E’ldevlîye Dergisi 35 - 36(2017),536.

¹⁵⁹ Yâhyâ E’lkübeisî, E’l’Irâk Hürâfet E’ldîmükrâtiyye E’lteûâfîkîyye, E’lküdüs E’l’arabî, (Erisim: 4 Nisan 2018 <https://124.im/y0g>).

temsilen geniş bir yelpazeyi kapsamalıdır. Bu durum, tüm toplumsal bileşenler arasında karşılıklı tanıma ve kabulü zorunlu kılmakta olup, bu süreç “denge ilkesi” olarak adlandırılmaktadır. Denge ilkesi, özellikle 2003 sonrası Irak’ta yetki yapısının oluşturulmasında önemli bir rol oynamıştır. Irak’ın önde gelen siyasetçileri, toplumsal bileşenler arasında denge sağlamak amacıyla “uzlaşmacı demokrasi” kavramını benimsemişlerdir. Bu yaklaşım, geleneksel çoğunluk yönetimini ve azınlıkların muhalefet rolünü öngören demokrasi anlayışından farklı bir yönelimi ifade etmektedir.

Bu ilke, zaman içerisinde çeşitli siyasi ve hukuki etkenlerin etkisi altında şekillenmiş olup, Irak’ta uygulanan demokratik sistemin temel taşlarından biri haline gelmiştir. Söz konusu ilkenin etkileri ve uygulamaları, farklı dönemlerde ve farklı bağlamlarda değişiklik göstermiştir. Çalışmanın son bölümünde, bu konuyu detaylı bir şekilde ele alarak, “uzlaşmacı demokrasinin Irak’taki siyasi süreçlere nasıl etki ettiğini ve denge ilkesinin bu bağlamda nasıl şekillendiğini derinlemesine inceleyeceğiz. Bu analiz, Irak’ın demokratikleşme sürecinde denge ilkesinin ve uzlaşmacı demokrasinin önemini ve sınırlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Bileşenlerin dengesi ilkesi, toplumun tüm bileşenlerini kamu yetkilerine dâhil etmeyi ve halk egemenliğini sağlamayı amaçlamaktadır. Ancak, bu ilke bazı sınırlamalar ve başarısızlıklar da içerebilmektedir ki bu durum, demokratik deneyimin istikrarını tehdit edebilir. Dolayısıyla bileşenlerin dengesi ilkesinin avantajlarını ve dezavantajlarını ayrı ayrı incelemek önemlidir. Bileşenlerin dengesi ilkesinin olumlu etkileri, karar alma süreçlerinde şu şekillerde kendini göstermektedir:¹⁶⁰

- Kararların Dikkatli ve Aceleci Olmayan Şekilde Alınması: Bu ilke, kararların ve emirlerin aceleyle verilmesini önleyerek, karar alma süreçlerinde titiz bir değerlendirme yapılmasını teşvik etmektedir. Bu yaklaşım, alınan kararların daha kapsamlı bir analiz ve düşünce sürecine dayandırılmasını sağlayarak, olası hataların ve yanlış değerlendirmelerin önüne geçmeyi amaçlamaktadır.
- Tarafların Kabulü ve Sorumluluk Paylaşımı: Tarafların alınan kararları kabul etmeleri ve sonuçların ortak bir sorumluluk olarak paylaşılması, demokratik süreçlere katılımı artırmakta ve kararların daha geniş bir kesim tarafından kabul görmesini sağlamaktadır. Bu ilke, toplumsal ve siyasi uzlaşının güçlenmesine katkıda bulunarak, demokratik sistemin meşruiyetini pekiştirmektedir.

¹⁶⁰ Lijphart, *A'l Dīmokrāīye A'l Teūāfīkiye*, 36.

- Merkeziyetçilik ve Demokrasi İlkelerinin Pekiştirilmesi: Bu ilke hem merkeziyetçilik hem de demokrasi ilkelerinin güçlendirilmesini desteklemekte olup hoşgörü, ılımlılık ve dengeli çözümler arayışı yoluyla toplumsal uyum ve barışı teşvik etmektedir. Bu yaklaşım, güçlü bir merkezi otoritenin varlığını korurken demokratik süreçlerin etkinliğini artırarak toplumsal bütünlüğü ve istikrarı sağlamayı amaçlamaktadır.

Bileşenlerin Dengesi İlkesinin Dezavantajları.¹⁶¹

- Karar Alma Sürecindeki Gecikmeler: Bileşenler arasındaki farklı görüşler, karar alma süreçlerinde gecikmelere neden olabilir. Bu durum, etkili ve hızlı karar verme mekanizmalarını olumsuz etkileyerek, yönetim verimliliğini azaltabilir ve hükümetin işleyişinde aksamalara yol açabilir.
- Karar Alma Sürecindeki Gecikmeler: Bileşenler arasındaki farklı görüşler, karar alma süreçlerinde gecikmelere yol açabilir. Bu durum, etkili ve hızlı karar alma mekanizmalarını olumsuz etkileyerek, yönetim verimliliğini zayıflatır ve hükümetin işleyişinde aksamalara neden olabilir.
- Anayasal Çerçeveye Aykırılıklar: Sosyal bileşenlerin liderleri arasında uzlaşma ve müzakere süreçlerinin zorunlu olduğu durumlarda, anayasanın bazı hükümlerinin geçici olarak esnetilmesi gündeme gelebilir. Bu tür esneklikler, anayasal düzenin istikrarını ve tutarlılığını tehlikeye atabilir, bu da uzun vadede hukuki belirsizliklere ve yönetim krizlerine yol açma riski taşır.

Bileşenlerin dengesi ilkesi, demokratik uygulamaların bir modeli olarak değerlendirildiğinde, potansiyel olarak yanlış anlaşılma ve uygulama riskleri taşımaktadır. Bu ilkenin, devletin etnik, dini veya mezhebi temellere dayalı olarak parçalanmasına ve güç paylaşımına yönelik bir araca dönüşmesi ihtimali vardır. Böyle bir uygulama, kamu yararını göz ardı ederek belirli grupların çıkarlarını ön plana çıkartabilir, bu da demokratik bütünlüğü ve sosyal uyumu tehlikeye atma riski taşır. Bu riskler, ilkenin dikkatli ve hassas bir şekilde uygulanması gerektiğini göstermekte, aksi halde demokratik sistemin temel ilkelerinden sapmalara yol açabileceğini ortaya koymaktadır.

2003 sonrası Irak'taki siyasi süreç, mezhepsel ve etnik kimlik krizini derinleştirmiştir. Geçici Koalisyon Yönetimi'nin oluşturduğu ve üyelerini etnik ve mezhepsel temellere göre seçtiği Yönetim Konseyi, halkın ulusal kimliğini zayıflatmış ve bu yaklaşım,

¹⁶¹ Lijphart, *A'l Dīmōkrāṭiyye A'l Teūāfīkiyye*, 36.

sonraki hükümetlerde de devam etmiştir. 2005 Anayasası'nda yer alan “bileşenler” kavramı, ulusal kimliğin önünde bir engel olarak görülmüş ve vatandaşlık temelinde bir devlet-vatandaş ilişkisi kurulmasını engellemiştir. Bu çalışmada, anayasal düzenlemelerin ulusal kimlik üzerindeki etkileri ve vatandaşlık kavramının nasıl göz ardı edildiği incelenecektir.

Sonuç olarak, anayasanın politik birliği tesis etme konusundaki başarısı, devletin tüm bölgelerinde egemenlik yetkisini etkili bir şekilde kullanabilme kapasitesine dayanmaktadır. Egemenliğin yetersizliği, siyasi otoritenin sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda müdahale etme yetisini sınırlayarak ulusal birliğin sürekliliğini tehlikeye atma potansiyeline sahiptir. Irak Anayasası'nda kullanılan terminoloji ve uygulama pratiği, büyük toplumsal grupların çıkarlarının öncelikli olarak gözetildiğini ve vatandaşlık ilkesinin zayıfladığını göstermektedir. Bu durum, mezhepsel ve etnik temelli ayrımların anayasal zeminde kurumsallaşmasına zemin hazırlamıştır.

1.2. Literatür Taraması

Arap dünyasında hızla yayılan çatışmaların sebepleri üzerine farklı teoriler öne sürülmektedir. Bazı görüşler, bu savaşların kökenini İslamcılar ile liberaller arasındaki içsel gerilimlere dayandırırken diğer yaklaşımlar çatışmaları mezhepsel ve etnik farklılıklar bağlamında analiz etmektedir. Bu yaklaşımlara göre, söz konusu anlaşmazlıklar, dini ve mezhepsel farklılıklar ya da bölgesel rekabetten kaynaklanmaktadır. Üçüncü bir perspektif ise, Arap devrimlerinin tetiklediği siyasi dönüşüme direnen eski rejimlerin krizine ve bu süreçte dış müdahalelerin yarattığı yıkıcı etkilerine dikkat çekmektedir.

Bu farklı yaklaşımlar, Arap çatışmalarının nedenlerini açıklamada belirli bir geçerliliğe sahip olsa da mevcut siyasi bölünmelerin arkasındaki karmaşık dinamikleri kavramada yetersiz kalmaktadır. Özellikle Suriye, Irak, Yemen ve Libya gibi ülkelerdeki yoğun çatışmaların nedenlerinin basitleştirilmesi bu çatışmaların çözümüne yönelik gerekli politikaların geliştirilmesinde ciddi hatalara yol açabilir. Bu tür indirgemeci yaklaşımlar Batı'da önerilen mezhepsel bölgelere bölünme gibi çözümlerin gelecekte daha şiddetli çatışmaların zeminini hazırlama riskini artırmaktadır.

Genellikle göz ardı edilen önemli bir husus, bölgenin tarihsel olarak medeniyetlerin beşiği ve ilahi dinlerin doğduğu yer olması nedeniyle uzun bir toplumsal çoğulculuk

geçmişine sahip olduğudur. Arap toplumları, homojen yapılar sergileyen mezhep, etnik grup ve kabilelerden oluşan topluluklar değil aksine tarihsel süreçte farklı devletlerin egemenliğinde şekillenmiş, karmaşık bir toplumsal dokunun parçasıdır. Bu toplumlar, yönetim sistemlerinin ideolojik yapıları ve vatandaşlık kavramının siyasi, ekonomik ve kültürel boyutlarıyla sürekli bir etkileşim içinde olmuştur. Dolayısıyla vatandaşlık kavramı yalnızca yasal düzenlemeler ve uygulamalar düzeyinde değil, aynı zamanda siyasi haklar, ekonomik fırsat eşitliği ve dini-kültürel özgürlükler bağlamında bireyler arasında eşitliği tesis eden temel bir unsur olarak önem kazanmıştır.

Irak, jeostratejik konumu ve zengin doğal kaynakları nedeniyle tarih boyunca hem bölgesel hem de uluslararası güçlerin ilgisini çekmiş, bu durum ülkeyi çeşitli iç ve dış çatışmalar, vekalet savaşları ve sömürgeci emellerin etkisi altında bırakmıştır. Toplumsal çeşitlilik, savaşlar, göçler ve terörle mücadele gibi unsurlar, Irak'ın toplumsal yapısının dinamiklerini ve bireylerin psikososyal durumlarını derinlemesine analiz etmeyi zorunlu kılmıştır. Ülkenin maruz kaldığı işgaller, sürekli krizler ve yeniden yapılanma çabaları, Irak'ı uluslararası ilişkiler, tarih ve sosyal bilimler literatüründe merkezi bir inceleme alanı haline getirmiştir. Kürt azınlığının ayrılma eğilimleri, Irak'ın ulusal birliğini tehdit eden temel meselelerden biri olarak değerlendirilirken Türkmen, Hristiyan ve diğer azınlık gruplarının kimliklerini koruma çabaları ile devletin bu grupları Arap milliyetçiliği çerçevesinde entegre etme girişimleri de önemli araştırma alanları arasında yer almaktadır. Bu çalışmalar Irak'ın toplumsal yapısı ve devlet politikalarının derinlemesine analizine önemli katkılar sağlamaktadır.

Irak Savaşı, geleneksel savaş tanımının ötesine geçen bir karaktere sahiptir. Bu savaş, yalnızca Irak'taki diktatörlük rejiminin devrilmesini hedeflemekle kalmamış, aynı zamanda yeni bir demokratik sistemin inşası, ekonomik yapının yeniden şekillendirilmesi ve altyapının yeniden tesis edilmesini de amaçlamıştır. Irak, siyasi, sosyal, ekonomik, güvenlik ve ideolojik alanlarda oldukça karmaşık gelişmelere ev sahipliği yapmıştır. Ülke, yaşadığı köklü değişikliklerle önemli bir dönüşüm sürecinden geçmiştir.

2003 yılı Nisan ayında işgal güçlerinin Saddam Hüseyin rejimini devirmesi, Irak'ın tarihindeki bir dönüm noktasıdır. Bu olay, Irak'ın “ulus-devlet” tanımından çok kimlikli bir devlete dönüşmesini sağlamış ve yeni siyasi sistemin bu kimliklerin karar alma süreçlerinde ortaklıklarını yansıtmaları beklenmiştir. Bu çok kimlikli sistemin ilk taslağı,

Mart 2004'te yayımlanan Geçiş Dönemi Devlet Yönetimi Kanunu'nda şekillendirilmiştir. Bu yasa, geçici bir anayasa işlevi görmüş ve 2005'teki kalıcı anayasanın temelini oluşturmuştur.

2005 tarihli Yeni Irak Anayasası ve ulusal birlik konuları üzerine yapılan mevcut çalışmalar, anayasanın etnik ve dini gruplar arasındaki gerilimleri yönetme, bölgesel özerklik taleplerini ele alma ve genel olarak politik birliği sağlama kapasitesini tartışmaktadır. Ancak, bu alanda kapsamlı bir literatür taraması ve derinlemesine bir analiz henüz yapılmamıştır.

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi tarafından gerçekleştirilen araştırmalarda, Irak anayasaları, güvenlik, uluslararası ilişkiler, hukuk ve tarih gibi çeşitli alanlarda önemli çalışmalar bulunmaktadır. Ancak, Irak'taki kimlik krizi ve politik birlik sorununa anayasal perspektiften odaklanan çalışmaların yetersiz olduğu gözlemlenmektedir. Bu çalışma, anayasanın Irak'taki kimlik krizi ve politik birlik üzerindeki etkilerini inceleyerek literatürdeki bu boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın temel hedefi, anayasal düzenlemelerin politik birlik üzerindeki etkilerini derinlemesine analiz ederek mevcut literatüre anlamlı bir katkı sağlamaktır.

Irak Anayasası üzerine yapılan önemli çalışmalardan biri, hukuk araştırmacısı ve anayasa komisyonu üyesi Dr. Munzir El-Fazıl tarafından 2010 yılında Erbil, Kuzey Irak'taki Araz Yayıncılık tarafından yayımlanan “Irak Anayasası'nın Sorunları: Yazım Kökenleri, Yorumu, Değişiklikleri” başlıklı kitaptır.

Bu kitap, Arapça olarak yazılmış olup, Irak Anayasası'nın sorunlarını derinlemesine incelemekte ve yasal ve siyasi perspektiften Irak'ın demokratik geleceğine dair bir değerlendirme sunmaktadır.

Irak Anayasası ile ilgili olarak önemli ve değerli makalelere de mevcuttur. Bunlardan biri, anayasa komisyonunun önemli üyelerinden Ghazi Alscotti tarafından yazılmıştır ve anayasaya dair önemli bilgiler sunmaktadır. Bir diğer önemli çalışma, anayasa komisyonunun bir diğer üyesi Dr. Ghazi Alscotti tarafından kaleme alınan ve İngilizce olarak yayımlanan “The Chaos of Constitutional System and Political Failure in Iraq” başlıklı makaledir. Bu makale, Insight Turkey dergisinin 2022 Sonbahar sayısında (Cilt 24, Sayı 4, ss. 37-50) yayımlanmıştır.

Bu çalışma, 2005 yılından bu yana Irak anayasal sisteminin kaotik yapısını ve bunun siyasi, ekonomik ve toplumsal krizler üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, demokratik modern devlet anlayışı, liberal demokrasi, kurumsalcılık, güçler ayrılığı ilkesi ve insan haklarına saygı göstermeyen gerici partilerin kültürü arasındaki derin uçurumun neden olduğu mezhepsel sorunlar ve siyasi kota uygulamalarını da değerlendirmektedir.

Ek olarak, anayasa hukuku profesörü Dr. Raad Naji El-Jadda tarafından 2016 yılında Amman, Ürdün’de Dar Al-Manahij Yayıncılığı tarafından yayımlanan “Anayasal Felaket” başlıklı eser de dikkate değerdir. Bu Arapça eser, kitabın önsözünde belirtildiği gibi, 2003 Amerikan işgalinden sonra Irak’ta ortaya çıkan anayasal durumun dünya ülkeleri arasında eşsiz bir örnek teşkil ettiğini vurgulamaktadır. Dr. El-Jadda, anayasal düzenlemelerin Irak’taki devlet yapısını nasıl tahrip ettiğini, ulusal değerlerin nasıl ihlal edildiğini, ulusal birliğin nasıl parçalandığını ve kültürel ile tarihsel mirasın nasıl yok edildiğini ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır.

IDEA International, 2016 yılında anayasa hukuku alanında önde gelen uzmanlarla iş birliği yaparak, anayasalara yönelik yeni bir değerlendirme metodolojisi geliştirmiştir. Bu bağlamda, 2005 Irak Anayasası’nın performansı, “2005 Irak Cumhuriyeti Anayasası’nın Devlet ve Toplum Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi” başlıklı raporda ele alınmıştır. Kurum, Irak’ın özgül koşullarına uygun özel standartlar ve metodolojiler uygulamıştır. Bir uzman ve araştırmacılardan oluşan ekip, kamuoyu yoklamaları gerçekleştirmiş, sosyal ve ekonomik veriler toplamış ve 2005 Anayasası’nın yazım komitesinde yer alan önemli üyeler ile sonrasındaki değişiklik komiteleriyle görüşmeler yapmıştır. Toplanan veriler, anayasanın performansını belirli kriterlere göre ölçmek ve raporun sonuçları ile önerilerini oluşturmak amacıyla kullanılmıştır. Bu rapor Arapça olarak yayımlanmış olup, rapora kurumun web sitesinden erişilebilir: (<https://www.idea.int/publications/catalogue/assessing-2005-constitution-impact-republic-iraq-state-and-society?lang=ar>).

Irak devleti üzerine farklı dillerde yayımlanan önemli çalışmalar arasında, Dr. Ali Allawi’nin “Irak İşgali: Savaşı Kazanmak, Barışı Kaybetmek” başlıklı eseri öne çıkmaktadır. 2008 yılında Yale Üniversitesi Yayınları tarafından İngilizce olarak yayımlanan bu çalışma, 2003 sonrası Irak’ın karşı karşıya kaldığı zorlukları derinlemesine incelemektedir. Kitap, kimlik krizi ve bu krizin ulusal birlik üzerindeki

etkilerini ele almakta olup, eski Irak bakanı Allawi, yeni anayasa bağlamında ulusal birliğin sağlanmasının önündeki engelleri birinci elden elde edilen verilerle analiz etmektedir.

Adeed Dawisha'nın "Iraq: A Political History from Independence to Occupation" (2009) adlı eseri, Irak'ın siyasi tarihini derinlemesine incelemekte ve kimlik krizinin tarihsel kökenlerine ışık tutmaktadır. Dawisha, Irak devletinin tarihini 1921'de Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden günümüze kadar izleyerek, Irak'ın yönetici elitlerinin, etnik olarak çeşitli ve politik olarak patlayıcı bir toplumu bir arada tutmak için devlet yönetimini geliştirme, demokratik kurumları teşvik etme ve ulusal bir kimlik oluşturma çabalarını ayrıntılı bir şekilde analiz etmektedir. Bu eser, Irak'ın siyasi yapısının ve kimlik sorunlarının tarihsel arka planını anlamak için önemli bir kaynaktır.

Eric Davis'in "Memories of State: Politics, History, and Collective Identity in Modern Iraq" (2005) adlı eseri, modern Irak'ın kültürel tarihini ve ulusal kültür ile hafızanın ele geçirilmesi üzerine yürütülen siyasi mücadeleleri kapsamlı bir şekilde incelemektedir. Davis'in çalışması, yalnızca titiz ve ayrıntılı araştırmalara dayanmakla kalmayıp, aynı zamanda Irak toplumuna dair derin bir bilgi ve empatiyi de yansıtmaktadır. Davis, Irak'ın Batı kamuoyunda genellikle jeopolitik boyutları ve uzun yıllar hüküm süren kanlı rejimiyle tanındığını vurgularken, bu ülkenin zengin kültürel ve entelektüel tarihini özel bir yaklaşımla ortaya koymaktadır. Eser, Irak'ın kültürel kimliğinin şekillenmesindeki tarihsel dinamikleri ve bu kimliğin siyasi mücadeleler üzerindeki etkilerini analiz etmektedir.

Türkçe olarak yayımlanan önemli kitaplardan bazıları şunlardır: Emin Salihi'nin "Irak - Devletin Çöküşü ve Çatışma Süreci" (2017) adlı eseri, Irak örneğinden yola çıkarak Orta Doğu'da otoriter devletlerin çöküşünden sonra neden yeniden sağlıklı bir devlet yapılanmasının gerçekleşemediği sorusuna cevaplar sunmaktadır. Çalışma, özellikle Libya, Yemen ve Suriye gibi ülkelerde devletin çöküş sürecini ve ardından gelen çatışma ortamını ele alarak, bu ülkelerde neden yeniden güçlü ve istikrarlı bir devlet yapısının kurulamadığını kapsamlı bir şekilde analiz etmektedir. Salihi, bu incelemesinde, çöküş sonrası devletin yeniden inşası sürecinde karşılaşılan temel zorluklara, iç ve dış dinamiklerin rolüne odaklanarak, bölgedeki geniş çaplı kaosun nedenlerini ve bu kaosun uluslararası ilişkiler üzerindeki etkilerini derinlemesine tartışmaktadır.

Emin Salihi, Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezuniyet tezi olarak hazırladığı “Irak Siyaseti ve Etnik Kimlikler” adlı çalışmasında, Irak'taki güvenlik, refah ve istikrar sorunlarının nedenlerini ele almıştır. Kerkük doğumlu olan Salihi, bu araştırmada özellikle bir Iraklının bakış açısından, ülkenin başlıca sorunlarını tespit etmeye ve bu sorunlara çözüm önerileri getirmeye çalışmıştır. Çalışmada, ABD'nin Ortadoğu politikası ya da Irak'ta yaşananların Türkiye'ye olan etkisi gibi konulara değinilmemiştir. Bunun yerine, Irak içindeki etnik kimlikler ve siyasi dinamikler üzerine yoğunlaşmış, dış politika unsurları dışarıda bırakılarak, Irak'ın iç meselelerine odaklanılmıştır. Bu çalışma, Irak'ın karmaşık etnik yapısı ve siyasetinin anlaşılmasına katkı sağlamak amacıyla, etnik kimliklerin Irak siyaseti üzerindeki etkilerini ve bu etkileşimlerin yarattığı gerilimleri analiz etmektedir. Salihi'nin bu yaklaşımı, Irak'ın sorunlarına dair derinlemesine bir iç perspektif sunmaktadır.

Muharrem Hilmi Özen'in editörlüğünü yaptığı “Amerikan İşgalinin Ardından Irak'ta Devlet İnşası ve Güvenlik: State Building and Security In Iraq after the American” adlı eser, Amerikan işgalinden sonra Irak'ta devlet inşası ve güvenlik konularını ele almaktadır. İstanbul'da TASAM Yayınları tarafından 2011 yılında yayımlanan bu İngilizce baskı, Irak'ın gelecekte nasıl bir siyasi, hukuki, ekonomik ve askeri yapıya kavuşacağına dair belirsizlikleri ve bu belirsizliklerin beklenmeyen olayların ortaya çıkması olasılığı kadar, sorun kaynaklarının nasıl gelişeceğinin bilinmezliğinden kaynaklandığını vurgulamaktadır.

Eser, Irak'ın Türkiye, komşu ülkeler ve küresel güvenlik açısından taşıdığı risklerin tehdit haline dönüşmesini engellemenin, gelişmeleri doğru bilgiler ışığında ve karşılıklı öncelikleri dikkate alarak yönetmekten geçtiğini belirtmektedir. Ancak, bu önceliklerin gerçekleşmesi için harcanan çabaların dağılması, kriz kaynaklı problemlerle uğraşma eğilimine ve kısa vadeli tepkilere odaklanılmasına neden olarak, Irak ile ilgili politikaların etkin bir şekilde yönetilememesine ve bölgenin dış unsurların uyumsuz müdahalelerine açık hale gelmesine yol açmaktadır. Bu eser, özgün çözüm arayışlarına katkıda bulunmayı amaçlayan “Uluslararası Ortadoğu Kongresi”nde sunulan tebliğlerden oluşmaktadır ve bu bağlamda, Irak'ın güvenlik ve devlet inşası süreçlerini derinlemesine analiz etmektedir.

M. İkbâl Saylık tarafından çevrilen “Irak Soruşturma Raporu: Yönetici Özeti”, Sir John Chilcot başkanlığındaki beş kişilik bir komisyon tarafından hazırlanan ve “Chilcot Raporu” olarak da bilinen “The Iraq Inquiry Report” un özetini sunmaktadır. Gordon Brown’ın talimatıyla oluşturulan bu komisyon, 2003 Irak Savaşı öncesi ve sonrası İngiliz hükümetinin aldığı kararları incelemek amacıyla kurulmuş ve 2001-2009 yılları arasındaki olayları ve karar alma süreçlerini kapsayan en kapsamlı soruşturmayı gerçekleştirmiştir.

Rapor, 7 yıllık bir inceleme sürecinin ardından 6 Temmuz 2016’da Birleşik Krallık Parlamentosu’na sunulmuş ve kamuoyuna açıklanmıştır. Toplam 12 cilt, 6.147 sayfa ve 2,4 milyon kelimedenden oluşan rapor, Tony Blair, Gordon Brown ve dönemin diğer üst düzey yetkilileri de dâhil olmak üzere 150’den fazla kişinin ifadesini ve 150 binden fazla resmî belgenin incelenmesini içermektedir. Raporun yönetici özeti, soruşturmanın temel bulgularını ve çıkarılan dersleri özetlemektedir. Bu çalışma, Irak Savaşı’nın etkileri ve İngiltere’nin savaştaki rolü üzerine derinlemesine bir analiz sunmaktadır.

Ali Murat Yel’in çevirdiği ve Bülent Aras tarafından derlenen “Irak Savaşı Sonrası Ortadoğu” (2004), Ortadoğu’nun siyaseti ve uluslararası ilişkileri konusunda önemli bir boşluğu dolduran bir eserdir. İstanbul’da TASAM Yayınları tarafından yayımlanan bu çalışma, Irak Savaşı sonrası Ortadoğu’nun iç ve dış dinamiklerini farklı bakış açılarından ele alarak okurlara sunmaktadır. Kitapta, bölgenin siyasal yapısı ve uluslararası ilişkileri alanında uzman akademisyenler tarafından sunulan güncel bilgilerle, Irak Savaşı’nın bölge üzerindeki etkileri kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Bu eser, özellikle savaş sonrası dönemde Ortadoğu’nun değişen dengelerini ve bu değişimlerin bölgedeki uluslararası ilişkiler üzerindeki etkilerini anlamak isteyenler için değerli bir kaynak sunmaktadır.

Haldun Gülalp’in “Vatandaşlık ve Etnik Çatışma/ Ulus-Devletin Sorgulanması” adlı eseri, etnik çatışmalar ve vatandaşlık konularına dair önemli bir çalışma olarak öne çıkmaktadır. Ebru Kılıç tarafından çevrilen bu eser, 2007 yılında Metis Yayınları tarafından yayımlanmıştır ve Türkiye, Almanya, İsrail, Yunanistan, Irak ve Lübnan gibi ülkeleri karşılaştırmalı bir perspektifle ele alarak incelemektedir. Gülalp, kitabında ideal vatandaşlık modelinin varsayıldığı Batı ülkelerinden ziyade, tarih boyunca etnik çatışmalarla boğuşan ülkeleri merkeze alarak, bu ülkelerin ulus-devlet yapılarının nasıl sorgulandığını ve çatışmaların nasıl şekillendiğini analiz etmektedir.

Bu yaklaşım, hem kendi bölgemizi daha iyi anlamamıza olanak tanır hem de Türkiye'ye özgü sanılan problemlerin aslında daha geniş bir coğrafyada benzer biçimde var olduğunu gösterir. Kitap, böylece, etnik çatışmaların küresel boyutlarını ve ulus-devlet kavramının zorluklarını anlamaya yönelik değerli bir katkı sunar. Gülalp'in çalışması, etnik çatışmaların altında yatan dinamikleri ve bu çatışmaların vatandaşlık kavramı üzerindeki etkilerini derinlemesine inceleyerek, akademik literatürde yerini almıştır.

Siyasal toplumsallaşma, bireyin siyasal kimliğini ve ideolojisini şekillendiren, toplumsal gerçekliğin sürekli olarak üretildiği ve yeniden yapılandırıldığı karmaşık bir süreçtir. Mahmut H. Akın'ın "Siyasallığın Toplumsal İnşası: Siyasal Toplumsallaşma" adlı eserinde de bu süreç, toplumsal gerçekliğin çok yönlülüğü ve karmaşıklığı çerçevesinde ele alınmıştır. Akın, siyasal toplumsallaşmanın, toplumsal etkileşim ve iletişim aracılığıyla sürekli üretilen bir süreç olduğunu vurgular. Eserde, toplumsal süreçlerin ve gerçekliklerin tek bir doğruya indirgenemeyeceği, aksine farklılıklar dolayısıyla çeşitlilik gösterdiği kabul edilmektedir. Bu nedenle, siyasal toplumsallaşma sürecinin açıklanmasında, nesnel bir gerçeklikten ziyade, farklı perspektifler ve doğruların varlığına dikkat çekilmektedir.

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi'nde, Irak'la ilgili yapılan çalışmalar, çeşitli alanlarda kapsamlı araştırmaları içermektedir. Bu araştırmalar arasında Irak anayasaları, güvenlik, uluslararası ilişkiler, hukuk ve tarih gibi konular yer almaktadır. Ancak, Irak'taki kimlik krizi ve politik birlik sorununa anayasal bir perspektiften yaklaşan çalışmaların eksikliği dikkat çekmektedir. Bu konuda literatürde ciddi bir boşluk olduğu görülmektedir.

2010-2024 yılları arasında Irak üzerine Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi'nde yapılan araştırmalar temel konularıyla şu şekildedir:

Ulus Devlet, Devlet Yeniden İnşa Edilmesi, Heterojen Topluluklar, Kimlik:

1. ABUZAID, Motasem. Ramifications of Unwarranted Statehood: Tribe, Sect, and Social Power in Syria and Iraq. İstanbul: İstanbul Şehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.: Bu çalışma, sömürge sonrası Suriye ve Irak'ta Baasçı otoriter rejimlerin ve askeri kurumların nasıl ortaya çıktığını ve sürdüğünü, Michael Mann'ın IEMP modeli, Hazem Kandil'in güç üçgeni ve İbn Haldun'un 'assabiya, da'wah, ve mulk döngüsü' çerçevelerinden hareketle incelemektedir.

Analiz, mezhep ve kavimlerin bu rejimlerdeki rolünü ve rejim değişimlerinin sosyal güç dinamikleriyle nasıl şekillendiğini ortaya koymaktadır.

2. AL-LUHAIBI, Abdulqader Haddad Hadi. 2003 Sonrası Irak Cumhuriyeti'nin Yeniden İnşa Süreci. İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.: Bu çalışma, Amerika Birleşik Devletleri'nin 2003 yılında Irak'ı işgali sonrası Irak devlet kurumlarının tasfiyesi ve yeniden inşa sürecini kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Çalışma, Irak'ın Birinci Dünya Savaşı sonrası İngiliz idaresi altındaki tarihsel evriminden başlayarak, 1958 darbesi sonrası cumhuriyetçi dönemi, Saddam Hüseyin'in devrilmesini, Nuri el-Maliki dönemindeki siyasi krizleri, IŞİD'in bölgeyi işgalini ve Haydar el-Abadi'nin örgütle mücadelesini detaylı bir biçimde incelemektedir.
3. CANSEVER, Nesrin. Saddam Sonrası Irak'ın Yeniden Yapılanma. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.: Bu tez, 2003'te Saddam rejiminin devrilmesi sonrasında Irak'ta Şiiilerin artan etkisini ve bu süreçte üstlendikleri rolü analiz etmektedir. Çalışma, ABD'nin bölge politikalarının arka planını, Şiiilerin tarihsel ve siyasal konumlarını ve yeni Irak Anayasası'nda Şii taleplerinin nasıl karşılandığını ele almaktadır.
4. DANIŞAN, CENGİZ. Heterojen Toplumlarda Ulus Devlet Çıkmazı: Irak Örneği. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2009: Bu çalışma, Irak örneği üzerinden heterojen toplumlarda ulus devlet modelinin sürdürülebilirliğini incelemektedir. 2003 sonrası Irak'ın federal sisteme geçişi, heterojen toplumlarda karşılaşılan zorluklara bir çözüm olarak ele alınmıştır. Ancak, farklı etnik grupların ulusal kimliği benimsemedeki zorlukları, bu modelin siyasi birlik oluşturmadaki yetersizliğini göstermektedir. Çalışmada, Kürtlerin bağımsızlık talepleri ve Irak'ta yaşayan insanların ulusal kimlik yerine etnik kimlikleri tercih etmeleri, siyasi birliğin zayıflamasının somut göstergeleri olarak değerlendirilmiştir. Çalışma, 2005 Anayasası çerçevesinde Irak'ta ulusal kimliğin neden bütünleştirilemediğini ve siyasi birliğin önündeki engelleri analiz ederek çözüm önerileri sunmayı amaçlamaktadır.
5. Danışman, çalışmanın başlangıcında tez tamamlanmadan önce Irak'ın birden fazla parçaya bölünme olasılığının bulunduğunu öngörmüş, ancak ülkenin jeopolitik konumunun tarafları bir arada kalmaya zorladığını” vurgulamıştır. Bu değerlendirme,

bizim çalışmamızın bulgularıyla da örtüşmektedir. Irak'ın stratejik konumu, bölgesel ve uluslararası aktörlerin etkileriyle birleştiğinde, ülkenin parçalanma riskine rağmen toprak bütünlüğünü koruma eğiliminde olduğunu göstermektedir.

6. KIZILAY, Şeyma. Uluslararası İlişkilerde Ulus İnşası Kavramı Bağlamında Irak Örneği. Kırşehir: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.: Bu çalışma, Irak'taki ulus inşası sürecinin teori ve uygulama arasındaki farklarını ele alarak, 2003 Amerikan işgali sonrası ekonomik, toplumsal ve siyasi gelişmeleri analiz etmektedir. Ulus inşasının güvenlik, yeniden yapılanma, kimlik oluşturma ve kalkınma unsurları bağlamında yaşanan uygulama eksiklikleri ve farklılıkları incelemektedir.
7. MAHMOOD, Abdalsalam Mohammed. Irak'ta Yeniden Devlet İnşa Sürecinin Başarısız Olmasında İç ve Dış Faktörlerin Rolü (2003-2017). Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023. : Bu tez, Irak Devleti'nin 2003-2017 yılları arasında başarısız bir devlet olarak yeniden yapılandırılmasında etkili olan iç ve dış dinamikleri kapsamlı bir şekilde analiz etmektedir. Tez, başarılı ve başarısız devlet kavramları çerçevesinde Irak'ın tarihsel ve coğrafi bağlamını, ABD işgalinin etkilerini ve bölgesel müdahaleleri ele alarak, Irak'ın bu dönemdeki zayıf devlet yapısının çoklu nedenlerini ortaya koymaktadır.
8. OTHMAN, Hazhar Sabah Othman. Sömürge Sonrası Dünyada Modern Irak'ın Kuruluşu: Siyasal Yapı ve Sorunlar. Mersin: Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2021.: Bu tezi, Irak'ın modern bir ulus-devlet olarak kuruluşunu ve bu süreçte karşılaştığı sorunları ele almaktadır. Çalışma, Irak'ın sömürgecilik sonrası dönemde Batı'nın iç rekabetleri ve Ortadoğu'nun paylaşılması bağlamında nasıl şekillendiğini analiz eder. Bölgenin zengin enerji kaynakları ve milliyetçilik ideolojisi, Irak'ın modernleşme sürecinde belirleyici rol oynamıştır. Ancak, bu süreç istenilen sonuçları vermemiş ve modern Irak tarihi, siyasi kriz ve yıkımlar ile karakterize edilmiştir. Günümüzde Irak, Batı'nın çıkarları doğrultusunda istikrarsız bir bölge olarak varlığını sürdürmektedir.
9. SALİHİ, Emin. Irak Devleti'nin Yeniden Yapılandırılma Sürecinde Çatışma ve Güven Sorunu (2003-2012). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.: Salihi'nin doktora tezi, Irak'ın 2003 sonrasında yeniden yapılandırılma sürecindeki başarısızlıkları incelemektedir. Tezde, Irak'ın

işgal öncesi refah düzeyinin artacağı ve demokratik bir yapıya kavuşacağı beklentisinin aksine, günümüzde olumsuz bir örnek olarak gösterildiği vurgulanmaktadır. Çalışma, zayıf devletlerde rejim yıkıldıktan sonra ortaya çıkan anarşi durumunda aktörler arasında iş birliği yerine çatışmanın daha olası olduğunu savunmaktadır. Salihi, Irak'ta 2003 sonrası istikrar sağlanmadan demokrasinin pekiştirilmesinin, yerel milliyetçiliklerin rekabetine ve artan çatışmalara yol açtığını tespit etmiştir.

10. SALİHİ, Emin. Modern Devlet ve Aşiretler Arasında Irak. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.: Bu tez, Irak'ın geleneksel aşiret yapısının tarihsel süreçteki rolünü ve iktidar-toplum ilişkilerindeki işlevlerini incelerken, 2003 ABD müdahalesi sonrası yeni iktidar yapısında aşiretlerin geleneksel güç ilişkileri yoluyla nasıl yeniden şekillendiğini araştırmaktadır. Tez, aşiretlerin hem tarihsel hem de modern dönemlerde iktidarların toplumsal nüfuzlarını sağlama ve meşruiyet kazanma biçimlerini ele alarak, bu ilişkilerin güncel politik yapıdaki yerini değerlendirmektedir. Bu kapsamda, aşiretlerin merkezi otorite ile kurduğu ilişkiler ve bu ilişkilerin Irak'ın siyasi yapısındaki yansımaları derinlemesine analiz edilmektedir.

11. ŞAHİNOĞLU, Abdullah. Sykes-Picot Düzeninin Oluşturduğu Başarısız Devletler: Irak ve Suriye Örnekleri. İzmir: İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.: Bu tez, 1993'te Gerald B. Helman ve Steven R. Ratner tarafından tanımlanan başarısız devlet kavramını inceleyerek, Irak ve Suriye'nin uluslararası ilişkilerdeki başarısızlıklarını değerlendirmektedir. Araştırma, bu ülkelerin başarısızlıklarının kökeninde Sykes-Picot Protokolü ile oluşturulan yapay sınırların ve sömürgecilik politikalarının etkilerini tartışmakta, ayrıca dış müdahalelerin Irak ve Suriye'deki kalıcı siyasi istikrarsızlık üzerindeki rolünü analiz etmektedir.

12. TOPAL, Ömer Faruk. Problematizing Territoriality and Identity in The Middle East: The Case of Iraq. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.: Bu tez ülkenin ulusal kimliğin ve devlet egemenliğinin inşa edilmesindeki rolünü incelemektedir. Çalışma özellikle Irak'ın ulusal kimliği ve Irak devletinin oluşmasında ülkeselliğin konumuna

odaklanmaktadır. Tez, Ortadoğu’da ve özellikle Irak’ta ülkesellik, ülkesel devlet ve ülkesel milliyetçiliği incelemektedir.

13. VATANSEVER, Osman. Irak’ın Yeniden Yapılandırılması Sürecinde Şiiilerin Rolü. Ankara: Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.: Bu tez, Irak’ın etnik ve mezhepsel çeşitliliğinin ülke siyasetindeki rolünü ve 2003 sonrası dönemde ABD işgali, İran etkisi ve aşiretçilik olgusunun Irak’ın siyasi yapısındaki ayrışmayı nasıl derinleştirdiğini analiz etmektedir. Ayrıca, Şii çoğunluğun ve diğer yerel aktörlerin Irak’ın gelecekteki siyasi yapısının şekillenmesindeki rollerini değerlendirmektedir.

Sosyoloji Alanı:

1. ABBAS, Yousif Alaa Abbas. Barışçıl Otorite Dolaşımı Kavramı: Irak Örneği. İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2022.: Bu çalışmada, barışçıl otoritenin toplum üzerindeki etkisi ve bu etkinin nasıl gerçekleştiği ayrıntılı bir şekilde tartışılmakta, aynı zamanda sivil toplum kuruluşlarının (STK) karar alma süreçlerine katılım düzeyi ve bu kuruluşların otorite ile halkı bir araya getirme potansiyeli ele alınmaktadır. Ayrıca, otorite ve din arasındaki ilişki ve bu ilişkinin toplum üzerindeki etkileri de derinlemesine analiz edilmektedir. Araştırma, Irak’ta gerçekleştirilen ve 300 katılımcıyı kapsayan anket verilerine dayanarak, bu konulara dair kapsamlı bir inceleme sunmaktadır. Çalışma, otoritenin barışçıl yollardan toplum üzerinde nasıl nüfuz sahibi olduğunu, STK’ların toplumsal uyumu sağlamadaki rolünü ve otorite-din ilişkilerinin sosyal dinamikleri nasıl şekillendirdiğini analiz etmeyi amaçlamaktadır.
2. ABD, Hassan Hamad Abd. Kriz Topluluklarında Güvenliğin İnşası ve Gelişiminin Sosyal Dinamikleri (Irak Örneği). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.: Bu tez, kriz toplumlarında güvenliğin inşası ve kalkınmanın sosyal dinamiklerini sosyolojik bir bakış açısıyla incelemektedir. Irak örneği üzerinden gerçekleştirilen bu çalışma, güvenliğin sağlanmasının kalkınma fırsatları yaratma, adalet ve istikrar temin etme çabaları olarak değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Irak’ta güvenlik ve kalkınma planları, çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır; bu zorluklar arasında etkili kalkınma programlarının eksikliği, siyasi istikrarın belirsizliği ve sosyal politikaların kırılganlığı bulunmaktadır. Tez, insani güvenliğini sağlamak ve sürdürülebilir gelişme

planlarını oluşturmak için sosyal, politik ve ekonomik faktörlerin kapsamlı bir şekilde analiz edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, çalışma, güvenlik ve kalkınma arasındaki ilişkiyi derinlemesine ele alarak, kriz toplumlarında sosyal dinamiklerin nasıl şekillendiğini anlamayı amaçlamaktadır.

3. AKKUŞ, Muhammet. An Empirical Analysis of Sectarian Conflict in Iraq During The Period of 2004-2016. İstanbul: İstanbul Şehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.: Bu tez, 2004-2016 yılları arasında Irak'ta yaşanan mezhepsel çatışmaların kökenlerini ve belirli bölgelerdeki şiddet seviyelerinin neden arttığını incelemektedir. Tez, özellikle belirli bölgesel faktörlerin—Sünni nüfusun çoğunlukta olduğu, yüksek etnik heterojenliğe sahip, ekonomik olarak geri kalmış ve yoğun yol ağlarına sahip bölgelerin—çatışma riskini artırdığına dair bir argüman geliştirmektedir. Bu faktörlerin derinlemesine analizi, sadece Irak'ta şiddet düzeylerini azaltmaya yönelik stratejilerin geliştirilmesine değil, aynı zamanda benzer sorunlarla karşı karşıya olan diğer Ortadoğu ülkeleri için de etkili barış stratejilerinin oluşturulmasına katkı sunabilir. Tez, bölgesel dinamiklerin mezhepsel şiddet üzerindeki etkilerini sosyo-ekonomik ve coğrafi faktörler bağlamında değerlendirerek, çatışma çözümü ve barış inşası süreçlerine yönelik öneriler geliştirmeyi amaçlamaktadır.
4. DELİ, Volkan. Humanitarian Governance of Forced Migration: Experiences of İraqi Refugees Resettled in Arizona, United States of America. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.: Bu tez, Amerika Birleşik Devletleri'nin Arizona eyaletindeki Iraklı mültecilerin yerleştirme sonrası deneyimlerini inceleyerek, insani yönetim teorisi kapsamında zorunlu göçün sosyal, ekonomik ve kültürel boyutlarını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Araştırma, mülteci yerleştirme sürecinin etkilerini, mültecilerin entegrasyon stratejilerini ve kendi-kendine yeterlilik politikalarının bu süreç üzerindeki etkilerini değerlendirir.
5. KHALID, Samya Saeed. Sexual Violence in Conflicts and Social Policy: An Empirical-Descriptive Analysis of ISIS Violence in Sinjar Region, Iraq. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022. : Bu tez, IŞİD'in 2014 yılında Şengal'deki saldırılarında Ezidi kadın ve genç kızlara yönelik cinsel şiddeti bir savaş taktiği olarak nasıl uyguladığını incelemektedir. Çalışma, cinsel şiddetin nedenlerini ve sonuçlarını analiz etmekte; ayrıca, ulusal ve

uluslararası sivil toplum kuruluşları ile yerel hükümet kurumlarının, cinsel şiddetten hayatta kalanların psikolojik destek ve sosyal hizmet ihtiyaçlarına yönelik yanıtlarını değerlendirmektedir.

6. ÖNEN, Yıldız. Savaşa Hayır Demenin Birleştirici Gücü: “Irak’ta Savaşa Hayır Koordinasyonu” Deneyiminin Türkiye’deki Siyasal Kültüre Etkisi. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.: Bu tez, Türkiye’deki siyasal katılımın genellikle sınırlı olduğu bir ortamda, 2002-2003 yıllarında Irak savaşına karşı yürütülen kitlesel eylemleri ve Irak’ta Savaşa Hayır Koordinasyonu’nun (ISHK) etkisini incelemektedir. Çalışma, bu hareketin Türkiye’nin kutuplaşmış siyasal kültüründeki etkilerini mülakatlar ve birincil kaynaklar aracılığıyla değerlendirirken, siyasal kültür ve katılım kavramlarının teorik düzeyde ele alınmasına da odaklanmaktadır.
7. SHAKOR, Roxanne Jamal. Etnik Çeşitliliğin 2003 Sonrası Dönemde Irak’ın Siyasal İstikrarına Etkisi, İstanbul: İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.: Bu çalışma, 2003 sonrası Irak’taki etnik çeşitliliğin siyasi duruma ve siyasal yaşama etkilerini analiz etmektedir. Etnik kimlik ile ulusal kimlik arasındaki ilişkiyi inceleyerek, etnik çeşitliliğin olumlu yönetimi için öneriler sunmaktadır; bu öneriler arasında ulusal kimliği güçlendirmek, refahı adil bir şekilde dağıtmak ve anayasanın toplumsal rolünü güçlendirmek yer almaktadır.
8. TORLAK, Furkan. Ortadoğu’da Aşiret Siyaseti: Amerikan Müdahalesi Sonrası Irak Örneği. Ankara: Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.: Bu tez, Ortadoğu’daki aşiret ve siyaset ilişkisini İbni Haldun’un asabiyet teorisi bağlamında ele alarak, 2003 sonrası Irak’ta Amerikan müdahalesinin aşiret yapıları üzerindeki etkilerini incelemektedir. Çalışma, aşiret yapılarının etnik ve mezhepsel dinamiklerin ötesinde nasıl bir rol oynadığını araştırmaktadır. Tez, hem teorik hem de pratik boyutlarıyla ele alınmış olup, yapılandırılmış mülakatlar ve saha çalışmaları yoluyla derinleştirilmiştir. Bu bağlamda, araştırma, aşiret yapılarının Irak siyasetinin karakterini nasıl şekillendirdiğini analiz etmektedir. İbni Haldun’un asabiyet teorisi, aşiretlerin toplumsal dayanışma ve siyasi etkilerini anlamak için bir çerçeve sunmakta ve bu çerçevede, aşiretlerin Irak’taki siyasal güç ilişkilerine nasıl entegre olduğu değerlendirilmektedir.

9. TUNÇOL, İrem. Irak ve Suriye'deki Çatışmaların Göçe Etkisi: 2003-2015 Dönemi. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.: Bu tez, Irak ve Suriye'deki etnik, dini ve mezhepsel farklılıkların, iç ve dış aktörler tarafından çatışma unsuru olarak kullanıldığını incelemektedir. Ayrıca, bu çatışmaların siyasi istikrarsızlık ve ayrımcı politikalar nedeniyle halkın göç hareketliliği üzerindeki etkilerini analiz etmektedir.
10. ZUBAIDI, Reham. ABD'nin 2003 Yılında Irak'ı İşgali ve Sosyopolitik Sonuçları. Kütahya: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2022.: Reham Zubaidi'nin tezi, ABD'nin 2003 yılında Irak'ı işgalinin arkasındaki nedenleri ve bu işgalin toplumsal ve siyasi sonuçlarını kapsamlı bir şekilde incelemektedir. Tezde, Irak-Amerika ilişkilerindeki değişkenliklerin yanı sıra, savaşın siyasi ve ekonomik fırsatlar sağladığı vurgulanmaktadır. Araştırma, ABD'nin Irak'ın doğal kaynaklarını kontrol etme çabasının ve uluslararası müdahalelerin, Irak'ın iç istikrarsızlık ve rekabetin yoğunlaştığı bir bölge haline gelmesine neden olduğunu ortaya koymaktadır. Bu süreç, Irak toplumunun derin bir şekilde bölünmesine ve siyasi sistemin ulusal kimlik yerine alt kimlikler etrafında şekillenmesine yol açmıştır. Tez, bu dönüşümün Irak'ın toplumsal dokusu ve siyasi yapısı üzerindeki uzun vadeli etkilerini analiz etmektedir..

Tarih Alan:

1. AK, Levent. ABD'nin Irak Savaş Stratejisinin İncelenmesi (2003-2010). Ankara: Harp Akademileri Komutanlığı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.: Tez, ABD'nin 2003 yılında Irak'a yönelik başlattığı askeri müdahale ve sonrasındaki gelişmeleri incelemektedir. Çalışma, savaş stratejileri, strateji değişiklikleri ve sonuçlarını değerlendirerek, Irak'ta sürdürülen çatışmaların ve etnik-dini gerginliklerin bölgesel etkilerini analiz etmektedir.
2. IŞILAK, Halil. Irak'ta Merci-i Taklid Kurumu. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015. Bu tez, Irak'taki Şii toplumu içinde "Merci-i Taklid" kurumunun tarihsel, dini ve sosyal temellerini, oluşum sürecini ve siyasi ilişkilerini incelemektedir.
3. ÖZDOĞAN, Talip. Modern Irak'ın Oluşumu (1917-1941). Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.: Bu tez, 1917 yılında İngiltere'nin Bağdat'ı işgaliyle başlayan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun

mirasıyla şekillenen Modern Irak Devleti'nin oluşumunu kapsamlı bir şekilde incelemektedir. 1917-1941 dönemini ele alan çalışma, Irak'taki etnik ve dini gerilimler, Kürt ve Şii isyanları, Sünni elitin Arap milliyetçiliği stratejileri ve 1936'daki askeri darbelerin Irak siyasetindeki etkilerini ayrıntılı bir biçimde analiz etmektedir.

Hukuki Alan:

1. ABBAS, Ayead KH. Irak Anayasaları'nda Yürütme Organı. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.: Bu tez, 1925-2005 yılları arasında çıkarılan Irak anayasalarında yürütme organının yapısını ve yetki dağılımını incelemektedir. Çalışmada, yürütme organının tarihsel süreç içerisindeki evrimi ele alınmakta ve Irak anayasalarındaki kuvvetler ayrılığı ilkesi çerçevesinde yürütme gücünün nasıl uygulandığı değerlendirilmektedir.
2. ABBAS, Hameed Majeed Abbas. Irak Anayasal Sisteminde Terör ve Terör Suçu: 2003 Sonrası. Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2021.: Bu tez, 2003 sonrası Irak anayasal sisteminde terörün tanımını, sebeplerini ve terörle mücadelede kullanılan yasaları incelemektedir. Çalışma, terör suçlarının türlerini, Irak İslam Devleti'nin yükselişini ve Irak'ın terörle mücadelesinde dış politikanın rolünü ele almaktadır. Sonuç bölümünde, terörle mücadelede alınması gereken önlemler tartışılmaktadır.
3. AHMED, Mohammed Adnan Ahmed. Irak Danıştayı'nın (Irak Devlet Meclisi'nin) Yapısı, Görevleri ve Bağımsızlığı. Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.: Bu tez, 2017 yılında bağımsız bir yapı olarak yeniden düzenlenen Irak Danıştayı'nın (Irak Devlet Meclisi) yapısı, görevleri ve yargı bağımsızlığı açısından anayasal gelişimini, Mısır Danıştayı ile karşılaştırmalı olarak incelemeyi hedeflemektedir.
4. AL-BAYATI, Abdullah Musa Taha. Irak'ta Barışçıl Güç Aktarımının Önündeki Zorluklar ve Engeller. İstanbul: İstanbul Gedik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.: Bu tez, barışçıl güç devri ilkesini incelemekte, bu ilkenin Irak Cumhuriyeti Anayasası'ndaki konumunu değerlendirmekte ve bu sürecin uygulanmasında karşılaşılan engeller ile sağlanan anayasal güvenceleri ele almaktadır.

5. AL-HADEETHI, Osamah. The Effectiveness of International Law in the Iraqi Political Crises Between 2005-2020. İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.: Bu tez, ABD'nin 2003 yılında Irak'ı işgalinin ardından ülkenin karşılaştığı krizlerin ve iç çatışmaların Uluslararası Hukuk bağlamında analizini amaçlamaktadır. Bu konu, Uluslararası Hukuk'un doğasını, kısımlarını ve etkililik düzeyini; 2005-2020 arasında Irak'ta yaşanan en önemli krizleri ve Irak'ı felakete iten silahlı krizlerde Uluslararası Hukuk'un ve toplumun pozisyonunu ele alan bu çalışmada incelenmektedir.
6. ALI, Ali Anwer. 2005 Irak Anayasası'nda Federalizm. Ankara: Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.: Bu tez, Irak'ın 2005 Anayasası çerçevesinde benimsenen federal sistemin özelliklerini ve bu sistemin uygulamasını incelemektedir. Federalizm, merkezi hükümet ve bölgesel hükümetler arasında yetki paylaşımını içerir; bu bağlamda Irak'ın federal yapısı, etnik ve idari temellere dayalı bölgesel organizasyonla ele alınmaktadır. Çalışma, Irak'ın federal sisteminin, dünya genelindeki diğer federal uygulamalarla kıyaslandığında sağladığı yetki genişliğini ve idari adem-i merkeziyetçiliğin ulusal azınlıkların haklarını nasıl güvence altına aldığını analiz etmektedir.
7. AL-JASIM, Omar Alaa Mohammed. 2005 Irak Anayasası ve Anayasal Gerçeklik Işığında Irak Cumhuriyeti'nde Devletin Yapısı. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.: Bu tez, Irak'ın anayasal dönemlerindeki devlet yapısını analiz ederek, 2005 Anayasası bağlamında federalizm ve bölgesel yönetim düzenlemelerini ayrıntılı şekilde ele almaktadır. Ayrıca, Irak'ın tarihsel süreçteki anayasal evrimi ve bu anayasalarda benimsenen devlet modelleri karşılaştırmalı bir perspektifte incelenmiştir.
8. ALKSHAISH, Hussein. Irak Anayasalarında Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Düzenleme Hakkı. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024. :Bu tez, Irak Anayasalarında toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkının düzenlenmesini ve insan hakları çerçevesindeki uygulamalarını incelemektedir. Araştırma, bu hakkın tarihsel gelişimini, uluslararası sözleşmelerle ilişkisini ve Irak'ın anayasal düzenlemelerindeki eksiklikleri ve ihlalleri detaylandırmaktadır.

9. AL-OBAIDI, Soreid Fahmi Yaqoob. Irak Örneğinde Parlamenter Sistemde Cumhurbaşkanının Yasama Alanındaki Yetkileri. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.: Bu tez, çeşitli ülkelerdeki parlamenter sistemlerde cumhurbaşkanının yasama yetkilerini kapsamlı bir şekilde incelemeyi hedeflemekte olup, İngiltere, Irak, Lübnan ve Türkiye gibi farklı siyasi yapıların incelenmesiyle, cumhurbaşkanının yasama ve yürütme yetkilerinin devlet yönetimi üzerindeki etkilerini karşılaştırmalı bir yaklaşımla ele almaktadır. Çalışma, bu ülkelerdeki cumhurbaşkanının rolünü analiz ederek, bu yetkilerin anayasal ve siyasi bağlamda ne şekilde şekillendiğini ve bu durumun yönetim süreçlerine nasıl yansıdığını irdelemektedir.
10. AL-SAEDI, Haitham Muhi Radhi. Irak Federal Yüksek Mahkemesi. Ankara: Çankaya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.: 2003 yılında Irak'ta gerçekleştirilen siyasi değişikliklerin ardından kurulan Federal Yüksek Mahkeme, anayasa yargısında merkezî denetim modelini benimsemiştir. Bu çalışmada, mahkemenin yapısı, görevleri ve işleyişi ayrıntılı olarak ele alınmış, anayasa yargısının etkinliğini artırmaya yönelik tavsiyeler sunulmuştur. Ayrıca, mahkemenin uygulamalarını ve kararlarının niteliklerini inceleyerek, hukuki ve idari düzenlemelerin geliştirilmesi için önerilerde bulunulmuştur.
11. ALWINDAWI, Ahmed Thaer Jamal. Irak Federal Yüksek Mahkemesi, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.: Bu tez, Irak'ın Federal Yüksek Mahkemesi'nin yapısını, görevlerini ve işleyişini detaylı bir şekilde incelemekte ve mahkemenin etkinliğini artırmaya yönelik öneriler sunmaktadır. Ayrıca, mahkeme ile ilgili önerilen kanun tasarısı üzerine yapılan değerlendirmeleri içermekte olup, Irak'ın Anayasa Hukuku alanında katkıda bulunmayı hedeflemektedir.
12. BAYRAKTAR, Bedrettin. Irak Anayasalarına Göre Devlet Başkanının Konumu. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.: Bu çalışma, Irak'ın anayasal gelişmelerini ve devlet başkanının farklı dönemlerdeki rolünü incelemekte olup, 2003 sonrası dönemde devlet başkanlığının onursal bir pozisyon haline gelmesini analiz etmektedir. Araştırma, tarihsel ve güncel anayasa metinleri üzerinden bu değişimin etkilerini detaylandırmaktadır.

13. HABEED, Laythaldın Salah. Irak Örneğinde Uluslararası Sınır Anlaşmazlıkları. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.: Bu tez, Irak'ın komşu devletlerle yaşadığı uluslararası sınır anlaşmazlıklarını kapsamlı bir şekilde incelemektedir. Uluslararası sınırların belirlenmesinde anlaşma sağlanamaması, devletler arasında egemenlik gerilimlerine ve uluslararası ilişkilerde sorunlara neden olmaktadır. Bu bağlamda, Irak'ın sınır uyuşmazlıkları, bölgedeki en karmaşık ve kritik meselelerden biri olarak ele alınmakta ve detaylı bir analiz sunulmaktadır.
14. HAMAD, Hussein W. Irak'ta Anayasanın Yapısı ve Kabul Usulü. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.: Bu tez, Irak'ta anayasanın yapısı ve kabul süreçlerini detaylı bir şekilde incelemektedir. Çalışma, anayasanın genel ilkelerinden başlayarak, Irak'ta anayasal gelişimin tarihsel sürecini, 2004 Geçiş Dönemi Yönetim Yasası ve 2005 kalıcı anayasasını ele almaktadır. Araştırmanın temel amacı, Irak'taki anayasal sürecin hukuki çerçevesini ve tarihsel arka planını bilimsel bir perspektifle ortaya koymaktır.
15. IZAT, Ebrahim S. Irak Anayasalarında Yasama Organı. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.: Bu tez, 1925 yılından günümüze kadar Irak'taki anayasal istikrar eksikliğini ve yasama organının evrimini incelemektedir. Çalışma, 1925 ve 1970 anayasalarının yasama organlarını nasıl yapılandığını, bu organların etkili olup olmadığını değerlendirirken, 2003 sonrası geçici ve kalıcı anayasal düzenlemelerin yasama organı üzerindeki etkilerini ele almaktadır.
16. İBRAHİM, Abdülazim M. Irak Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlüklerin Gelişimi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.: Bu tez, 1958'deki anayasa değişiklikleri ile Irak'ın monarşik düzeninden cumhuriyetçi bir yapıya geçişini ve bu dönüşümün halkın hak ve özgürlükleri üzerindeki etkilerini değerlendirmektedir.
17. JANABİ, Firas Makki Abed. 2005 Tarihli Irak Anayasası'nın Yapım Süreci ve Belli Başlı Özellikleri. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017: Bu çalışma, 2005 Irak Anayasası'nın referandum yoluyla halk onayını alarak yürürlüğe girmesi ve bu anayasanın federal sistem ile parlamenter sistemi getirmesini incelemektedir. Anayasa, İslam ve diğer

kaynakları dikkate alırken, haklar, özgürlükler ve kuvvetler ayrılığı konularında çeşitli eksiklikler barındırmakta ve bu eksikliklerin anayasanın uygulanabilirliği üzerindeki etkileri değerlendirilmektedir.

18. KAYA, Hülya. Ransformation of The İnternational Law of Occupation: Case of Iraq. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.: Bu tez, 2003 Irak İşgali'nin klasik muharip devlet işgali anlayışından saparak hegemonik hedeflerle gerçekleştirilen yasadışı bir müdahale olarak analiz edilmesini amaçlamaktadır. İşgalin uluslararası hukuk çerçevesindeki yeri, egemenlik ve hukukun üstünlüğü ilkeleriyle uyumsuzluğu ve BM kararlarının işgal sürecindeki etkileri ele alınmıştır.
19. KHAFAJA, Anaam Mahdi Jaber. Anayasayı Değişirme Sorunu: Türkiye ve Irak Mukayesesi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.: Bu tez, Türk ve Irak hukuklarında anayasa değişikliklerinin tali kurucu iktidar tarafından gerçekleştirilme yetkisi ve sınırlarını, ayrıca bu değişikliklerin yargısal denetimini karşılaştırmalı bir biçimde incelemektedir. Tez, her iki ülkenin anayasa değişiklikleri süreçlerindeki farklılıkları ve yargısal denetim mekanizmalarını detaylı bir şekilde ele almaktadır.
20. KHALİD, Zinah. Irak Cumhuriyeti'nde Yürütmenin Kuruluş ve Yetkileri. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024Bu çalışma, 2005 Irak Anayasası çerçevesinde başbakan ve bakanların yetki ve görevlerini karşılaştırarak, anayasal düzenin uygunluğunu ve olası eksikliklerini değerlendirmeyi hedeflemektedir. Irak'ın etnik ve mezhepsel çeşitliliğini yansıtan heterojen yapısının ve bu yapının anayasal düzene etkilerinin derinlemesine analizi, mevcut yönetim sisteminin etkinliğini ve işleyişini daha iyi anlamayı amaçlamaktadır. Çalışma, özellikle başbakan ve bakanların yetki dağılımını inceleyerek, anayasal düzenlemelerin ne ölçüde bu farklılıkları yönetebildiğini ve mevcut yönetim yapısının sürdürülebilirliğini değerlendirir.
21. MIZRAK, Baransel. Türkiye'nin Irak ve Suriye'deki Müdahalelerinin Hukuki Meşruiyeti (2015-2018). İstanbul: Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.: Bu tez, Türkiye'nin 2015-2018 yılları arasında Irak ve Suriye'de gerçekleştirdiği askeri müdahalelerin uluslararası hukuktaki meşruiyetini incelemektedir. Çalışmada, Türkiye'nin bu

müdahaleleri Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 51. maddesinde tanımlanan meşru müdafaa hakkı çerçevesinde gerçekleştirdiği savunulmakta ve bu hukuki dayanağın geçerliliği tartışılmaktadır. Ayrıca, BM Güvenlik Konseyi'nin rolü ile uluslararası hukukun müdahaleler üzerindeki etkisi de analiz edilmektedir.

22. NURLADIN, Aram Wrya. ABD'nin Irak Savaşı ve Birleşmiş Milletlerin Rolü. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2015. Bu çalışma, ABD'nin 2003 yılında Irak'ı işgal etme gerekçeleri ve bu müdahalenin uluslararası hukuk açısından değerlendirilmesini kapsamlı bir şekilde incelemektedir. Çalışma, işgalin uluslararası hukuk ve Birleşmiş Milletler Antlaşması çerçevesindeki tartışmalı yönlerini, hukuksal gerekçelerini ve ABD'nin Irak'taki politikalarının insan hakları ve savaş hukuku açısından oluşturduğu eleştirileri detaylı olarak ele almaktadır.
23. SAADI, Rebaz Ahmed Saadi. Irak'ın 1925 – 2005 Arasındaki Anayasalarında Güçler Dengesi. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.: Bu çalışma, Montesquieu'nün 1748'de yayımladığı "Yasaların Ruhu" eserinde öne sürdüğü güçler ayrılığı ilkesinin demokratik sistemlerdeki önemini ve etkilerini ele almaktadır. Çalışmada, bu ilkenin Fransa ve diğer demokratik sistemler üzerindeki etkileri tartışıldıktan sonra, Irak'ın anayasal tarihindeki 1925 Kanun-i Esasi, 1925-1958 dönemindeki anayasal düzenlemeler, 2004 geçici anayasası ve 2005 Daimi Anayasa arasındaki güçler ayrılığı uygulamaları incelenmiş, bu anayasalarda devlet güçlerinin dağılımı ve güçler dengesinin nasıl ele alındığı analiz edilmiştir. 2005 Anayasası'nın demokratik temelleri ne ölçüde dikkate aldığı da değerlendirilmektedir.
24. SAADI, Wafaa. Irak'ın Siyasal Sisteminde Anayasal Kararlarda Değişiklikler ve Etkileri. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.: Bu tez, Irak'ın siyasal sistemindeki anayasal değişiklikleri ve bu değişikliklerin etkilerini incelemektedir. Tarihsel olarak, anayasal reformlar genellikle darbe ve işgaller sonrasında gerçekleştirilmiş olup, bu süreçlerin anayasa üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Özellikle 2005 yılında kabul edilen federal yapının, Irak'ın siyasi yapısı ve toplumsal dinamikleri üzerindeki etkileri detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

25. SAEED, Farooq Sattar Saeed. Economic Sanctions in The United Nations and İts Modern Applications (1990-2002): Case of Iraq. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.: Bu araştırma, kapsamlı ekonomik yaptırımların Irak gibi ülkeler üzerindeki olumsuz etkilerini derinlemesine ele alarak, geleneksel ekonomik yaptırımların insan hakları üzerindeki yıkıcı etkilerini vurgulamaktadır. Çoğu durumda, insan haklarını koruma gerekçesiyle uygulanan yaptırımların, aslında bu hakların ihlaline yol açtığına dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, ekonomik yaptırımların insan haklarına olan etkileri, uluslararası ilişkiler ve hukuk perspektifinden kritik bir değerlendirmeye tabi tutulmaktadır.
26. TAHİROVİÇ, Edin. 2003'te Irak'a Yapılan Müdahalenin "Güç Kullanma" Kavramına Olası Etkileri. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.: Bu tez, Soğuk Savaş sonrası tek kutuplu dünyada ABD'nin 2003 Irak işgali ve bu işgalin uluslararası hukuktaki güç kullanma kavramına etkilerini araştırmaktadır. Çalışma, uluslararası hukukun güç kullanma yasağını, işgalin hukuki geçerliliğini ve bu müdahalenin uluslararası hukukun gelecekteki şekillenmesine olan potansiyel etkilerini ele alarak, hegemonik uluslararası hukuk bağlamında değerlendirilmektedir.
27. TİMUR, Necdet. Irak Anayasal Gelişim Sürecinde Kürtler. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.: Bu tez, 1932 Deklarasyonu'ndan itibaren Irak Kürtlerinin Irak hükümetlerinden kazandığı anayasal hakları ve bu süreçte yaşanan iç çatışmaları incelemektedir. Ayrıca, işgal sonrası Irak'ta gerçekleştirilen yerel ve genel seçimler analiz edilerek, seçim sonuçlarının etkileri değerlendirilmiştir.
28. TURSUN, Özgün. The Nexus Between Hegemony and İnternational İstitutions: The Us Hegemony and The UN in The Case of Gulf Wars. Gaziantep: Zirve Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.: Bu çalışmada, ABD hegemonyası ve BM arasındaki bu karşılıklı ilişkiyi anlamak için, bu tez Irak Savaşlarının tarihsel sürecini Gramscici hegemonya teorileri ve kurumsalcı yaklaşımlar çerçevesinde yorumlayacaktır. Çalışma ABD hegemonyası ve BM arasındaki karşılıklı etkileşimi analiz ederek, BM'nin uluslararası politikadaki güncel etkisizliğini sistemsal bir kavrayışla açıklamaktadır.

Siyaset Bilim ve Kamu Yönetim, Uluslararası Alan:

1. ABBAS, Diya M. J. Irak'ta Şii Merciliğinin Siyasi Rolü. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.: Bu tez, Irak'ın Şii toplumu ve Şii Merciliği'nin tarihsel rolünü, özellikle 2003 sonrası dönemdeki etkilerini derinlemesine incelemektedir.
2. ABBASİGİL, Serkan Ömer. ABD'nin Obama Dönemi Orta Doğu Politikası: Irak, Suriye ve Libya Örnekleri. Yalova: Yalova Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2020.: Bu tez, Obama döneminde ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik politikalarının, özellikle Irak, Suriye ve Libya örnekleri üzerinden, neoklasik realizm ve Amerikan Grand Stratejileri çerçevesinde incelenmesini amaçlamaktadır. Çalışma, ABD'nin dış politikadaki karar alma süreçlerini birey, devlet ve sistem düzeyinde ele alarak, Obama'nın Ortadoğu'daki krizlere yönelik temkinli yaklaşımının, Trump döneminde de devam ettiği sonucuna varmaktadır.
3. ABU-KAMER, Kais. The Iranian Interventionist Policies in Iraq Between 2003 to 2020. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.: Bu çalışma, Amerika'nın Irak'ı işgalinin ardından Irak'taki siyasi kargaşanın derinleşmesini ve İran'ın bu bağlamda nasıl etkili bir bölgesel aktör haline geldiğini incelemektedir. Araştırma, özellikle İran'ın dış politikasını ve ABD işgalinin akabinde Irak üzerindeki neredeyse tam kontrolü sağlamak amacıyla uyguladığı stratejik araçları analiz etmektedir.
4. AĞDEMİR, Abdulvahap Murat. Neoklasik Realizm Çerçevesinde İsrail'in Irak Politikası, Ankara: Kara Harp Okulu Komutanlığı, Savunma Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.: Bu çalışma, İsrail'in 2003 ABD işgaline kadar Irak'ı varoluşsal bir tehdit olarak görme algısının, İsrail'in dış politikasını nasıl şekillendirdiğini ve bu politikanın neoklasik realizm perspektifinde iç dinamikler ve liderlerin tehdit algılarıyla nasıl etkileşime girdiğini analiz etmektedir.
5. AKBAY, Mehmet Ozan. Cumhuriyet ve Baas Rejimi Sürecinde Irak Şiiilerinin Siyasi Rolü (1958-2003). İstanbul: İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.: Bu tez, 1958-2003 yılları arasında Irak'taki siyasal dönüşümlerin Şii toplumu üzerindeki etkilerini incelemektedir. Şii toplumunun ideolojik ve politik değişimlere verdiği tepkiler, adaptasyon stratejileri

ve örgütlenme biçimleri, Baas rejimi dönemindeki sert politikalar ve çeşitli örgütlenme stratejileri çerçevesinde ele alınmıştır. Şii toplumunun, dini ve laik platformlarda gösterdiği direnç ile bu süreçteki rolü detaylı olarak analiz edilmiştir.

6. AL MUSAWI, Nooralhuda Jawad Kadhim. Oydaşmacı Demokrasi Modeli: Irak Örneği. İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022: Bu tez, 2003 yılında Irak'ın ABD tarafından işgal edilmesinin ardından uygulanan oydaşmacı demokrasi modelinin Irak'ın siyasi sistemiyle uyumunu ve modelin karşılaştığı sorunları araştırmaktadır. Tez, Arend Lijphart'ın oydaşmacı demokrasi teorisi çerçevesinde, Irak'ın bu modeli nasıl benimsediğini, Irak Anayasası'nın hazırlanma sürecini ve ABD'nin bu süreçteki rolünü incelemekte; ayrıca, modelin neden başarısız olduğunu ve bu başarısızlığın etkilerini ortaya koymaktadır.
7. AL-BAYATI, Bashar Mohammed Sattar. Irak'ta Yerinden Yönetim: Karşılaştırmalı Bir Analiz. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.: Bu tez, Irak yerel yönetim sisteminin tarihsel ve mevcut sorunlarını incelemeyi ve ABD, Hindistan, İspanya ve Türkiye'nin yerel yönetim sistemleri ile karşılaştırmalı bir analiz yapmayı amaçlamaktadır. Çalışmada, bu ülkelerin yerel yönetim yapılarındaki yetki, sorumluluk, mali kaynak ve denetim gibi merkez-yerel ilişkileri değerlendirilmektedir. Elde edilen bulgular ışığında, Irak yerel yönetim sistemine yönelik çözüm önerileri sunulmaktadır.
8. AL-ELLAM, Amena Mohanad Abdullah. Iraqi Foreign Policy and Ethnic-Sectarian Politicalidentity Since 2003. İstanbul: İstanbul Şehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.: Bu çalışma, ABD işgali sonrasında Irak'ın dış politikasında mezhepsel ve etnik kimliklerin nasıl araçsallaştırıldığını incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, mezhepsel ve etnik kimliklerin, Irak'taki yerel bölünmeleri ve rejimin meşruiyetini nasıl pekiştirdiğini, ayrıca bu kimliklerin dış politika stratejilerinde nasıl rasyonel bir şekilde kullanıldığını derinlemesine analiz etmektedir.
9. ALKHAFAJI, Mustafa Abbas Mohammed. Federal Devlet: Irak Tecrübesi Örneği. İstanbul: İstanbul Gedik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2021: Çalışma, Irak'taki federalizmin uygulama sürecini ve karşılaşılan zorlukları kapsamlı bir şekilde incelemektedir. Araştırma, Irak'taki federal sistemin ilk

aşamalarından itibaren gelişimini, eyalet ve illerdeki yerel yönetimlerin işleyişini ve bu sistemin sonuçlarını analiz etmektedir. Ayrıca, mevcut federal yapının etkinliğini değerlendirerek, Irak için daha iyi yönetim çözümleri öneren alternatif modelleri ele almaktadır. Türkiye'nin devlet yönetim deneyimlerinden yararlanarak, Irak'ın merkezi yönetim ve yönetim şekilleri ile ilgili sorunlarına çözüm önerileri sunulmuştur.

10. ALMEZORY, Huda. Crises of The Political System in Iraq Since 2005. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021. Bu çalışma, 2005 yılından bu yana Irak'ta ortaya çıkan siyasal sistem krizlerinin arkasındaki nedenleri ve sonuçları derinlemesine incelemiş ve siyasal sistemin değerlendirilmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır. Elde edilen bulgular, siyasi kültür eksikliği ve kabile toplumunun hakimiyetinin, Irak'ı siyasi istikrarsızlığa sürükleyen başlıca etkenler olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, devlet inşası sürecinde karşılaşılan zorlukların temelinde, sürekli devam eden yabancı devlet müdahalelerinin yer aldığı tespit edilmiştir.
11. AL-SAMMARRAIE, Rand Abdurrahman Hatem. After 2003 Iraqi Politics: Examining The Influences of Iran and the U.S. on The Iraqi Political. Ankara: Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.: Bu tez, 2003 yılındaki ABD öncülüğündeki işgalin ardından ABD ve İran'ın Irak üzerindeki siyasi müdahalelerini ele almakta ve her iki devletin Irak'taki siyasi süreçteki rollerini analiz etmektedir. Araştırma, bu müdahalelerin Irak'ın siyasi yapısındaki değişiklikler ve güç dengeleri üzerindeki etkilerini değerlendirerek, bölgesel stratejik çıkarlar çerçevesinde oluşturduğu sonuçları ortaya koymaktadır.
12. AL-TAMEEMI, Dalal Hikmat. 2003 Sonrası Irak Cumhuriyeti'ndeki İstikrarsızlıkların Ulusal ve Uluslararası Dinamikleri. İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.: Bu tezi, 2003 sonrası Irak'ta meydana gelen ve kronikleşen istikrarsızlık dinamiklerini hem ulusal hem de uluslararası düzeyde incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, bu istikrarsızlıkların kökenlerini ve gelişim süreçlerini araştırarak, Irak içindeki ve çevresindeki etkilerini değerlendirir. Ayrıca, tezin amacı, bu dinamiklerin ulusal ve uluslararası boyutlarını ortaya koymak ve Irak'taki istikrarsızlık sorununa ilişkin öneriler geliştirmektir.

13. BOZ, Ümmügülsüm. Amerikan Müdahaleciliği ve Irak: İşgal ve Çekilme. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.: Bu tez, 11 Eylül saldırılarının Amerikan dış politikasında yarattığı değişimleri ve Bush yönetiminin terörizmle savaş stratejisini incelemektedir. Irak işgali için öne sürülen gerekçeler ile bu gerekçelerin geçerliliği arasındaki uyumsuzlukları ele alırken, Obama'nın Irak'tan çekilme politikalarının açıklanan nedenleri ile arka plandaki gerçek gerekçeleri arasındaki farklılıkları da analiz etmektedir.
14. CESUR, Gökhan. Saddam Hüseyin'in 1. Döneminde Türkiye – Irak İlişkileri (1979-1991). İstanbul: Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020 Bu çalışma, 1979-1991 yılları arasında Türkiye ve Irak arasındaki ikili ilişkileri kapsamlı bir şekilde incelemektedir. Saddam Hüseyin'in 16 Temmuz 1979'da Irak'ın lideri olmasından itibaren, iki ülke arasındaki ilişkiler bölgesel, ekonomik ve tarihsel bağlar çerçevesinde şekillenmiştir. Çalışma, özellikle İran-Irak Savaşı ve 1990'daki Körfez Krizi'nin etkileri altında, ekonomik ve güvenlik alanlarında yapılan iş birliklerini ve liderlerin bu süreçteki rollerini analiz etmektedir. İkili ilişkiler, bu dönem boyunca dostluk ve sorun çözme çabaları ile değişen dinamikler açısından detaylı bir şekilde değerlendirilmektedir.
15. ÇABUK, Makbule. Irak'ta Sünni- Şii Rekabetinin Siyasal Yapılanmaya Yansıması: 2003 Sonrası Dönem. Bolu: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.: Bu çalışma, 2003 sonrası Irak'ta Sünni-Şii rekabetinin siyasi yapıya etkilerini detaylı bir şekilde ele almaktadır. Tez, bu rekabetin tarihi ve coğrafi arka planını, anayasa yapım sürecini, seçim ittifaklarını ve DEAŞ'ın ortaya çıkışını analiz ederek, bu dinamiklerin siyasal sonuçlarını ve halkın mezhebi söylemlere verdiği tepkileri incelemektedir. Ayrıca, şiddet sarmalına girmeden bu rekabeti yönetme konusunda öneriler sunulmaktadır.
16. ÇETİNKAYA, Mehmet. Geopolitical Curse and States Born to be Failed: A Case Study of Iraq and Bosnia. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.: Bu çalışma, Irak ve Bosna'daki sürekli çatışmaların devlet başarısızlığı üzerindeki etkilerini ve savaş sonrası koşulları şekillendiren büyük güçlerin rolünü incelemeyi amaçlamaktadır. Çok Benzer Sistemler Tasarımı yöntemiyle gerçekleştirilen analiz, her iki devletin de başarısızlık belirtileri

gösterdiğini, ancak Bosna'nın AB üyelik sürecinin etkisiyle Irak'a kıyasla daha istikrarlı bir yapı kazandığını ortaya koymaktadır.

17. ÇINAR, Çağrı. Secular Arab Nationalism vs Islamic Extremism: The Cases of Iraq and Syria in The Post-Cold War Era. İzmir: İzmir Ekonomi Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.: Bu tez, güncel İslamî radikalizmi Hafız Esad, Saddam Hüseyin ve devam eden dönemdeki milliyetçilik anlayışıyla karşılaştırmalı olarak analiz etmektedir. Bulgular, kapsayıcı bir ulusal kimlik yaratmadaki başarısızlığın ve İslami silahlı grupların benimsediği yeni taktiklerin, radikalizmin yükselişine zemin hazırladığını göstermektedir.
18. ÇOBANLI, Kudret. Türkiye-Irak Sınırında Kimlik ve Devlet. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017. Bu çalışmanın amacı, Türkiye-Irak sınırını, ulusal ve bölgesel gelişmelerin yanı sıra merkezi ve yerel düzeydeki aktörlerin etkisi altında sürekli olarak yeniden şekillenen bir süreç olarak analiz etmektir. Bu bağlamda, sınır hattının belirlenmesinden güncel gelişmelere kadar siyasal, toplumsal ve iktisadi değişimlerin sınır bölgesindeki konum, işlev ve geçirgenlik üzerindeki etkileri, ayrıca yerel toplumsal ve gündelik yaşam üzerindeki dönüşümler ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Çalışma, iki sınır köyünde yapılan derinlemesine görüşmelere dayanarak, Türkiye-Irak sınırının yerel düzeyde nasıl deneyimlendiğini de araştırmaktadır.
19. DAWOOD, Ali Abdulameer. Political İslam in Iraq and Its Impact on Foreign Relations From 2005 to 2020. İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.: Bu çalışmanın amacı, devlet yönetiminde İslami düşüncenin gelişmiş bir versiyonunu sunmayan siyasi İslam partilerinin yönetimi altındaki Irak dış politikası için net bir metodoloji bulmaya çalışmaktır.
20. DEMİRDÜZEN, Sinan. A Neoclassical Realist Explanation of Over-Commitment: The Case of American Foreign Policy Toward Iraq After 9/11. Ankara: TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019. Bu tez, son 30 yıllık dönemde neoklasik realizmin dış politika analizi konusundaki açıklayıcı gücünü incelemektedir. Neoklasik realist aşırı angajman teorisi çerçevesinde, iç politik faktörlerin, dış politika elitlerinin sistemsal baskılar doğrultusunda dış politika belirlemelerini nasıl etkileyebileceği ve bu durumun

gereğinden fazla angajmanla sonuçlanabileceği tartışılmaktadır. Tez, bu anomalinin üç alt hipotez aracılığıyla açıklanabileceğini savunmakta olup, prestij, çıkar grupları ve karşılıklı destek koalisyonu gibi içsel siyasi etkenlerin, ABD'nin 11 Eylül sonrası Irak'a uyguladığı dış politika çerçevesinde sistemsel faktörlerin ötesinde ve altında bir angajmana yol açabileceğini ileri sürmektedir. Bu çerçevede, vaka çalışması yöntemi kullanılarak, söz konusu teorinin geçerliliği değerlendirilmiştir.

21. DEMİRDÜZEN, Sinan. A neoclassical Realist Explanation of Over-Commitment: The Case of American Foreign Policy Toward Iraq After 9/11 / . Ankara: TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.: Bu tez, neoklasik realizmin aşırı angajman teorisi bağlamında, iç politik faktörlerin devletlerin dış politika kararlarında sistemsel baskıların ötesine geçerek dış politika angajmanını artırabileceğini savunmaktadır. 11 Eylül sonrası ABD'nin Irak'a yönelik dış politikasını, prestij, çıkar grupları ve karşılıklı destek koalisyonu gibi iç siyasi etkenlerin bu angajmanı nasıl şekillendirdiği çerçevesinde analiz etmektedir.
22. DOĞAN, Soner. Orta Doğu'da Devlet ve Sınır: Irak-Kuveyt İlişkilerinde Sınır Sorunları. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.: Bu çalışma, 1958-1994 yılları arasında Irak ile Kuveyt arasında yaşanan sınır anlaşmazlıklarını ve bu anlaşmazlıkların Irak'ın Kuveyt'i işgali üzerindeki etkilerini kapsamlı bir şekilde analiz etmeyi hedeflemektedir. Irak'ın Kuveyt üzerindeki tarihsel, ekonomik, jeopolitik ve stratejik hak iddialarının, tartışmalı sınır çizgileri ile nasıl ilişkili olduğunu ele alırken, Basra Körfezi'ne erişimle ilgili ekonomik ve siyasi faktörlerin de rolünü incelemektedir. Çalışma, özellikle 1980-1988 İran-Irak Savaşı'nın ekonomik etkilerinin, Kuveyt'in işgali üzerindeki etkilerini değerlendirir. Araştırma, nitel yöntemlerden açıklayıcı vaka çalışması yöntemini kullanarak, bu sınır sorunlarının kökenleri ve sonuçları hakkında derinlemesine bilgi sunmayı amaçlamaktadır.
23. DURAN, Didem Hızlı. Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında İngilizler ve Irak Şii'leri. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Türkçe, 2023.: Bu tez, 1914-1921 yılları arasında Irak'taki İngiliz işgaline karşı gerçekleşen Şii direnişini kapsamlı bir şekilde analiz etmektedir. Çalışma, direniş hareketinin ilk aşamasında dinî saiklerin, ikinci

aşamasında ise milliyetçi motivasyonların ön plana çıktığını ortaya koyarak bu süreçteki siyasi sonuçları ve toplumsal etkileri derinlemesine incelemektedir.

24. ERSOY, Meltem. Çatışma Süreçlerinde Medya-Uluslararası İlişkiler Etkileşimi: Irak Savaşı Örneğinde El-Cezire İngilizce'nin İncelenmesi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.: Bu tezde, medyanın siyaset ve uluslararası ilişkilerle etkileşimi, Irak Savaşı ve El Cezire İngilizce yayınları örnekleminde analiz edilmektedir. Araştırma, El Cezire'nin yayın politikalarının Katar'ın siyasal konjonktüründen bağımsız olmadığı ve bu süreçte Irak'taki savaşın meşruiyetini pekiştiren bir rol üstlendiğini ortaya koymaktadır.
25. ERTUĞRUL, Ümit. Ortadoğu'nun Yeniden Yapılanması ile Irak'ın İşgali Ekseninde Irak Türkleri ve Türkiye. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.: Bu çalışma, Büyük Ortadoğu Projesi çerçevesinde Amerika Birleşik Devletleri'nin Ortadoğu'yu yeniden yapılandırma stratejilerinin etkilerini ele almaktadır. Özellikle 2003 Irak işgali sonrası Irak Türklerinin karşılaştığı sorunlar ve Türkiye'nin Irak politikası üzerindeki Amerikan etkisi analiz edilmektedir. Irak Türklerinin yaşadığı zorluklar ve Türkiye'nin bu süreçteki stratejik yaklaşımları, uluslararası güçlerin Ortadoğu'daki çıkar çatışmaları bağlamında incelenmektedir.
26. EZZULDDIN, Mohammed Omeed Ezzulddin. 2003-2010 Yılları Arasında İran'ın Amerikan İşgali Altındaki Irak'a Yönelik Politikası Jeopolitik Değişimler Hakkında Bir Çalışma. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014: Bu çalışma, 2003-2010 yılları arasında Amerikan işgali altındaki Irak'a yönelik İran politikasını ve bu politikanın tarihsel arka planını kapsamlı bir şekilde incelemektedir. Tez, İran'ın farklı hükümetler döneminde Irak'taki etkisini nasıl şekillendirdiğini analiz etmekte ve bu etkinin Amerikan çıkarlarıyla ne ölçüde örtüştüğünü tartışmaktadır.
27. GÖKDEL, Mereve. The Role of Authoritarian Regimes: Arab-Kurdish Conflict in Saddam Hussein's Iraq. İstanbul: Marmara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, , Yüksek Lisans Tezi, 2011. : Bu tez, otoriter rejimlerin etnik gruplar arasındaki çatışmalar üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamakta olup, özellikle Saddam Hüseyin yönetiminin Arap-Kürt çatışması üzerindeki rolü ayrıntılı bir şekilde analiz edilmiştir.

28. GÜLER, Muhammed Çağrı. Yeni Muhafazakarlar, Irak Savaşı ve İslamofobi. Ankara: Başkent Üniversitesi, Avrupa Birliği Uluslararası İlişkiler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.: Bu çalışma, Yeni Muhafazakârların 11 Eylül 2001 terör saldırılarından önceki ve sonraki 10 yıllık dönemde “söylem”, “karşıtlık oluşturma” ve “şarkiyatçılık” kavramlarını bir iktidar pratiği olarak düşman yaratma üzerindeki etkilerini analiz etmekte ve incelemektedir. Ayrıca, Yeni Muhafazakârların dış politikadaki güvenlikçi yaklaşımlarını değerlendirerek, bu stratejilerin uygulanma biçimlerini detaylı bir şekilde ele almaktadır.
29. GÜN, Elif BAYRAKCI. Klasik Jeopolitik Perspektifinden ABD’nin Irak Müdahaleleri. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.: Bu tez, Soğuk Savaş sonrası dönemde Amerika Birleşik Devletleri’nin küresel hegemonya stratejilerinin bir unsuru olarak Ortadoğu’daki rolünü, klasik jeopolitik yöntemler çerçevesinde incelemekte ve analiz etmektedir. 2003 Irak işgali bağlamında, mekân üretimi ve söylem analizi aracılığıyla klasik jeopolitik teorilerin nasıl uygulanmakta olduğu ve bu teorilerin kolonizasyon süreçlerindeki etkileri derinlemesine değerlendirilmektedir. Çalışmada, klasik jeopolitiğin günümüzdeki geçerliliği ve bu teorinin Irak işgali üzerindeki eleştirel yansımaları ortaya konulmakta olup, bu bağlamda klasik jeopolitiğin güncel geçerliliğine vurgu yapılmakta ve teori, Irak işgali üzerinden eleştirel bir perspektifle yeniden okunmaktadır.
30. GÜNER, Özlem. Democratization Process of Iraq. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011Bu tez, 2003 Irak işgalinin ardından ülkenin demokrasi sürecini ve bu sürecin gerçekliğini kapsamlı bir şekilde araştırmaktadır. Çalışma, Irak’taki milliyetçilik anlayışını, etnik ve dini yapıyı, Amerikan işgalinin sebeplerini ve seçim sonuçlarını detaylı olarak incelemekte, ayrıca ABD’nin geri çekilme planının uygulanabilirliğini değerlendirmektedir. Bu bağlamda, demokrasi sürecinin etkinliği ve bu sürecin Irak’a özgü dinamikler üzerindeki etkileri sorgulanmaktadır.
31. GÜRLER, Recep Tayyip. Şii Aktörlerin Irak Politikasındaki Yeri. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.: Bu çalışmada, Şii aktörlerin Irak siyasetindeki rolü derinlemesine incelenmektedir.

32. GÜRLER, Recep Tayyip. Irak'ın İran Politikasında Lockeçu ve Kantçı Kültürün Yansımaları Rekabet, Çatışma ve Dostluk (1958-2020). Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.: Bu çalışma, Irak-İran ilişkilerindeki ani dönüşümleri analiz ederek, uluslararası sistemin anarşik yapısının devletler arasında sürekli bir düşmanlık ilişkisi üretmediğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma, ilişkilerin karşılıklı etkileşimler, kimlik atıfları ve uluslararası normlar gibi unsurlardan etkilendiğini, Alexander Wendt'in "Anarşi Kültürleri" kavramı çerçevesinde değerlendirmektedir.
33. HUSSEIN, Omar Ismael Hussein. 1979-2012 Yılları Arasında Türkiye-Irak Stratejik İlişkileri (Irak Kaynaklarına Göre). Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tez, 2020.: Bu çalışma, yirminci yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Türkiye ile Irak arasındaki ilişkilerde gözlemlenen gerilimler ve iş birliklerini incelemektedir. Özellikle Birinci ve İkinci Körfez Savaşları ile 2003 ABD işgali sonrası süreçlerin ikili ilişkiler üzerindeki etkilerini değerlendiren bu çalışma, Türkiye-Irak ilişkilerinin bölgesel ve uluslararası gelişmelerden nasıl etkilendiğini ve PKK terör örgütünün faaliyetleri ile mezhep savaşlarının bu ilişkilerdeki rolünü analiz etmektedir.
34. JAMEEL, OTHMAN ALI JAMEEL. 2003 Sonrası Irak'ta Güvenlik Meselesi: Bölgesel Dinamikler. Kırşehir: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2022.: Jameel'in çalışması, Irak'ın XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'ne katılmasını ve bunu takip eden yönetim dönemlerini tarihsel bağlamda ele almaktadır. Çalışma, Irak'ın Birinci Dünya Savaşı sonrasında İngiliz mandası altına girmesi ve ardından ABD'nin politik etkisi altına girme sürecini detaylı bir şekilde incelemektedir. 2003 yılında ABD ve Birleşik Krallık öncülüğündeki koalisyon güçlerinin Saddam Hüseyin'i devirerek Irak'ı işgal etmesi, bölgedeki güvenlik sorunlarını daha da derinleştirmiştir. Tez, ayrıca 2011'deki Arap Baharı'nın Irak üzerindeki etkilerini ve Irak halkının köklü değişim taleplerini vurgulayarak, 2003 sonrası Irak'taki güvenlik sorunları ve bölgesel dinamikleri kapsamlı bir şekilde analiz etmektedir.
35. KAPLAN, Mustafa. İkinci Körfez Savaşı Sonrasında Irak'ta Irak el-kaidesi'ne Katılan Sünni Grupların Radikalleşme Nedenleri. Ankara: Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.: Bu çalışma, Irak Savaşı

sonrasında Irak ve bölge coğrafyasında meydana gelen değişimleri ve radikalleşmenin bölgesel güvenlik üzerindeki etkilerini derinlemesine analiz etmeyi amaçlamaktadır. Araştırma, Irak'ın yeniden yapılanma sürecinde uygulanan politikaları, dönemin siyasi figürlerinin anı ve görüşlerini ayrıca Sünni gruplardaki radikalleşmenin nedenlerini kapsamlı bir şekilde incelemektedir. Çalışmanın temel iddiası, Irak Savaşı'nın radikal unsurların artışında önemli bir rol oynadığı, Irak'ta tesis edilmeye çalışılan demokrasinin Sünni ve Şii gruplar arasında ötekileştirmeye yol açtığı, siyasi istikrarsızlığın ülkenin ekonomik, eğitim ve sağlık sistemlerinde olumsuz etkiler yarattığı, ayrıca radikalleşen bölgelerde göç ve mülteci krizlerinin arttığı yönündedir.

36. KARSLI, İsmail Kerem. 11 Eylül Sonrası ABD-İran Rekabetinin Irak Siyaseti Üzerindeki Etkileri. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.: Bu çalışma, Irak'ı Orta Doğu'nun bir minyatürü olarak değerlendirerek, ABD'nin 11 Eylül saldırılarının ardından gerçekleştirdiği işgalin ve İran'ın bölgesel hegemonya arayışının etkilerini incelemektedir. Çalışma, ABD'nin işgali sonrası Irak'ta meydana gelen güç dengesi değişikliklerinin, İran'ın bölgesel nüfuz stratejilerinin ve iki ülke arasındaki rekabetin Irak'ın "başarısız devlet" olarak kategorize edilmesindeki rolünü analiz etmektedir. Ayrıca, bu rekabetin Irak siyaseti üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerini değerlendirerek, uluslararası rekabetin devletin başarısızlığı üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır.
37. KAYA, Merve Özman. Identities Under Construction: Iraq War, Life Writing and American National Identity. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.: Bu tez, 2003-2011 yılları arasında Amerika-Irak Savaşı'nda cephede görev almış Amerikalıların savaş anılarında ortaya çıkan özgün kimlik oluşum süreçlerini ve bu süreçlerin, kendilerine atfedilen basmakalıp kimlikleri nasıl reddettiğini incelemeyi hedeflemektedir. Çalışmada, sembolik etkileşimcilik yaklaşımı kullanılarak, savaşın Amerikan milli kimliği üzerindeki etkileri ve savaş öncesi, süresindeki ve sonrasındaki bireysel kimlik tanımlarındaki değişimlerin analizi yapılmakta; bu değişimlerin, Bush ve Obama yönetimlerinin savaş söylemlerine yönelik tepkileri ve ideolojik kimlik anlayışları ile ilişkisi değerlendirilmektedir.

38. Kerem, AYSU. Akıllı Güç Kavramı Çerçevesinde İran Dış Politika Araçları: Irak örneği (2003-2020). Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022 Bu çalışma, İran'ın 2003-2020 yılları arasında Irak'ta uyguladığı dış politika stratejilerini incelemektedir. İran'ın sert ve yumuşak güç unsurlarını uyumlu bir şekilde bir araya getirerek, akıllı güç stratejisi geliştirdiği ve bu stratejinin uygulanmasında başarılı bir performans sergilediği analiz edilmektedir.
39. KHALND, Shno Muhammed. The Impact of Ethno-Politics in Iraq. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.: Bu tez, Irak'taki etno-politik faktörlerin siyaseti nasıl yeniden şekillendirdiğini ve Amerikan askerlerinin geri çekilmesinin ardından siyasi ittifakların nasıl yeniden yapılandırıldığını kapsamlı bir şekilde analiz etmektedir. Ayrıca, etno-politik teoriler ve federalizm çerçevesinde, Irak'ın etnik ve dini yapılarından kaynaklanan güvenlik zorlukları ve bu zorlukların uluslararası ilişkilerdeki etkileri detaylı bir şekilde değerlendirilmektedir.
40. KİLİSLİOĞLU, Dilhan deniz. Sünnî-Şîî Çatışmasının 2000 Yılından Sonra Lübnan, Suriye, Irak ve Yemen Sahasına Yansıması. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2021: Bu çalışma, Lübnan, Suriye, Irak ve Yemen'de yaşanan gerilimlerin ve çatışmaların temel nedenlerini analiz etmektedir. Araştırma, bu ülkelerdeki gerilimlerin ve iç savaşların mezhepsel nedenlerden mi kaynaklandığını yoksa mezheplerin bir güç mücadelesinde araç olarak mı kullanıldığını incelemektedir. Elde edilen bulgular, 2000 sonrası Lübnan, Suriye, Irak ve Yemen'deki çatışmaların başlangıçta mezhepsel bir kökene sahip olmadığını, ancak iç karışıklıkların ardından mezheplerin güç mücadelesinde bir araç olarak kullanıldığını göstermektedir.
41. KORKMAZ, Ezgi Aydeniz. Klasik Jeopolitik Teorilerinin 2000-2016 Yılları Arasında Ortadoğu'ya Yansımaları: Irak, Suriye, Libya ve Türkiye Örnekleri. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.: Bu çalışma, klasik jeopolitik teorilerin 2000-2016 yılları arasında Irak, Suriye, Libya ve Türkiye'de yaşanan olaylar üzerindeki yansımalarını analiz etmekte ve incelemektedir. Teorilerin mekân, güç ve stratejik çıkarlar

çerçevesinde dış politika ve bölgesel dinamikler üzerindeki etkileri detaylı bir şekilde ele alınmaktadır..

42. KÖROĞLU, Güldal. George W. Bush ve Barack Obama Dönemi Amerika Birleşik Devletleri'nin Irak Politikasının Karşılaştırması. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.: Bu çalışma, Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) 11 Eylül 2001 terör saldırılarının ardından uyguladığı Irak politikasını George W. Bush ve Barack Obama dönemleri açısından karşılaştırmayı amaçlamaktadır. Çalışma, Bush'un "önleyici savaş" doktrini çerçevesinde Irak'taki stratejik hedeflerinin ve askeri müdahalesinin etkilerini ele alırken, Obama'nın "yumuşak güç" yaklaşımının Irak politikası üzerindeki dönüşümünü incelemektedir. İki başkanın söylemlerine dayalı karşılaştırmalı tarihsel analiz, bu dönemlerdeki politika değişimlerini, stratejik yönelimleri ve sonuçlarını değerlendirmektedir.
43. KÖSE, Hasan Hüseyin. Şiilerin Irak Siyasetinde Yükselen Etkisi: ABD İşgali Dönemi (2003- 2012). Ankara: Turgut Özal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.: Bu tez, Şiilerinin, ABD işgalinin ardından Irak siyasetindeki artan etkilerini ve bu etkilerin Batı ve İran politikaları üzerindeki yansımalarını incelemektedir. Ayrıca, 2003'te başlayan ABD işgalinin bu etkiler üzerindeki rolü değerlendirilmektedir.
44. MEMİŞ, Dilan hazal. Neoliberal Teori Perspektifinde ABD Demokrasi Teşviki: Irak Örneği (2003- 2007). İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.: Bu çalışma, Amerika'nın demokrasi teşviki politikasını Irak işgali bağlamında neoliberal bir perspektiften analiz ederek, Irak'taki Amerikan varlığını anlamaya ve demokrasi teşviki politikasının Irak üzerindeki etkilerini anlamlandırmaya yönelik bir değerlendirme sunmaktadır.
45. MOHAMMED, Zaid Jaafar Mohammed. Amerika Birleşik Devletleri-Irak İlişkileri (2003-2021). Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.: Bu tez, 2003-2021 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri ile Irak arasındaki ilişkilerin boyutlarını ve gelişimini incelemektedir. Irak-ABD Savaşı'nın nedenleri ve hukuki temelleri, işgal dönemi sürecindeki politik, ekonomik ve askeri ilişkiler ile 2011 sonrası dönemdeki yeni süreçlerde ikili ilişkilerin değerlendirilmesi gibi konular ele alınmaktadır. İkili ilişkilerin, egemen

eşitliği ilkesine dayandığı savunulmakta olup, aynı zamanda ABD çıkarlarının korunması amacıyla bu ilişkilerin kapsamlı bir çerçevede yürütüldüğü sonucuna varılmaktadır.

46. MOHAMMED, Ziadoon İsmael. Irak'ta Siyasi Kültür ve 2003 Sonrası Yasama Seçimleri Üzerindeki Etkisi. /Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2022.: Bu tez, 2003 sonrası Irak'ta siyasi kültürün yasama seçimleri üzerindeki etkisini derinlemesine incelemektedir. Çalışmada, Araplar, Kürtler, Türkmenler ve Ezidiler gibi etnik grupların yanı sıra Sünniler ve Şiiiler gibi dini grupların oy verme davranışları kapsamlı bir şekilde analiz edilmiştir. Bu bağlamda, söz konusu gruplar içerisindeki alt hizipler de araştırmaya dahil edilmiştir. Elde edilen bulgular, Irak'ın tüm siyasi kazanımlarına ve siyasi kurumların inşasına rağmen, uluslaşma sürecinde kayda değer bir ilerleme sağlayamadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, mezhebi ve etnik kimliklerin, oy verme tercihleri üzerinde doğrudan etkili olduğu tespit edilmiştir.
47. OKUDUCİ, İdris. Iranian Influence in Iraq 2011-2020. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, Lisansüstü Programlar Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.: Bu tez, ABD'nin 2011'de Irak'tan çekilmesinden sonra İran'ın Bağdat'taki dini, askeri, ekonomik ve siyasi nüfuzunu nasıl artırdığını ve bu etkilerin dönemsel olarak nasıl değiştiğini kapsamlı bir şekilde incelemektedir. Ayrıca, İran'ın Arap Baharı sonrası Suriye'deki çıkarlarını koruma çabaları ve DEAŞ'ın yükselişi ile birlikte Irak'taki etkisinin artışı analiz edilmekte, İran'ın Irak toprakları üzerindeki güç mücadelesinde nasıl bir rol oynadığı değerlendirilmektedir.
48. OMAR, Muwafaq Adil Omar. İşgal Sonrası Dönemde Irak'ta İslami Parti ve Grupların Yeni Konumları ve Demokrasiye Geçiş Sürecine Etkileri. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.: Bu çalışma, 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgalinin ardından ortaya çıkan siyasi İslami parti ve grupların konumlarını ve bu grupların Irak'taki demokrasiye geçiş sürecine olan etkilerini incelemektedir. Özellikle Şii ve Sünni İslamcı grupların rolü ve etkileri ayrıntılı olarak ele alınmakta, bu süreçte karşılaşılan sorunlar ve demokratikleşme sürecine yönelik engeller derinlemesine analiz edilmektedir.
49. ÖZDEMİRCİ, Ayşe Selcan. Türk Basınına Göre İran-Irak Savaşı'nda Türkiye'nin Arabuluculuk Faaliyetleri: 1980-1988. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Ortadoğu

Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.: Bu tez, 1980-1988 yılları arasında süregelen İran-Irak Savaşı'nda Türkiye'nin yürüttüğü arabuluculuk faaliyetlerini incelemektedir. Türkiye'nin savaş süresince izlediği tarafsızlık politikası bağlamında, İran ve Irak ile olan ilişkilerinin niteliği ve bu politikaların Türk basınında nasıl ele alındığı detaylı bir şekilde analiz edilmiştir.

50. ÖZTÜRK, Feyza Nur Atabay. Küçük Devlet Neden Süper Güç İttifakından Ayrılır? Soğuk Savaş Dönemi Irak, Mısır, İran Örneklerinin İncelenmesi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.: Bu tez, küçük devletlerin süper güç ittifaklarından ayrılma süreçlerini ekonomik ve siyasal faktörler çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, Soğuk Savaş dönemi Irak, Mısır ve İran örnekleri üzerinden bu süreçler analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, rejim değişikliği, lider değişikliği, travmatik olaylar, kapasite artışı ve meşruiyet krizi gibi unsurların, devletlerin ittifaktan ayrılma kararlarını şekillendiren temel dinamikler olduğunu ortaya koymaktadır.
51. POYRAZ, Cansel. Irak'ın İşgalinin ABD Dış Politika Doktrinleri Çerçevesinde Oryantalist Açından Değerlendirilmesi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.: Bu tez çalışması, Edward Said'in Oryantalizm kuramından yola çıkarak, Amerika Birleşik Devletleri'nin İkinci Körfez Savaşı dönemi ve sonrasında Irak'ta yürüttüğü devlet inşa sürecine yönelik dış politikasını oryantalist bir perspektiften analiz etmektedir. Çalışmada, oryantalizmin yalnızca bir söylem mi yoksa somut bir dış politika aracı olarak mı işlev gördüğü, ayrıca bu süreçte ABD'nin başarı ya da başarısızlığında oryantalist yaklaşımların etkisinin olup olmadığı değerlendirilmiştir.
52. QURANI, Ahmed Tahseen Qurani. Irak'ta Demokrasi Tartışmaları ve Yeniden Yapılanma Arayışları. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.: Bu çalışma, etnik çeşitlilik ve sürekli siyasi dalgalanmalarla karakterize edilen Irak'ta demokrasinin işleyişindeki sorunları derinlemesine inceleyerek çözüm önerileri sunmayı amaçlamaktadır. Irak'ın demokratik süreçlerinde karşılaşılan problemler, ülkenin sosyal ve ekonomik durumları ile siyasi geçmişi dikkate alınarak değerlendirilmektedir. Özellikle hukukun üstünlüğü, sivil özgürlükler, seçilmiş temsilciler, muhalefet partileri ve bağımsız yargı gibi

demokratik ilkelerin eksiklikleri analiz edilmekte olup, Irak'ın idealize edilen demokratik yapısına ulaşabilmesi için öneriler geliştirilmektedir.

53. SARI, Gamze. The Critique of Liberal Peacebuilding in Iraq (2003-2011). Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.: Bu tez, Soğuk Savaş sonrası dönemde liberal barış inşası uygulamalarının, çatışma sonrası bölgelerde sürdürülebilir barış sağlayamadığını ortaya koyan güncel bulguları ele almaktadır. Özellikle Irak örneğinde, ABD öncülüğündeki liberal barış inşası stratejilerinin yerel toplumsal ve kültürel bağlamlarla uyumsuzluğunu inceleyerek, bu uyumsuzluğun zayıf devlet-toplum ilişkileri ve olumsuz hibrid barış sonuçlarına yol açtığını analiz etmektedir.
54. SEMİN, Ali. 2003 Irak İşgali Sonrası Irak'ta Şii Kimliğinin Değişim Sürecinde İç ve Dış Faktörlerin Etkisi. Ankara: Gazi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.: Bu çalışma, ABD'nin Irak'ı işgali sonrasında Şiiliğin siyasallaşma sürecini ve bu sürecin Irak'ın iç ve dış politikaları üzerindeki etkilerini Konstrüktivist bir bakış açısıyla ele almaktadır. Araştırma, Şiiliğin bir inanç sisteminden siyasi bir kimliğe dönüşümünü, iç ve dış etkenlerin rolünü değerlendirerek, bu kimliğin Irak'ın siyasi, ekonomik, toplumsal ve askeri yaşamındaki yerini derinlemesine analiz etmektedir. Ayrıca, bu siyasallaşmanın Irak'ın iç dengeleri üzerindeki köklü değişiklikleri ve Tahran'ın Bağdat'a yönelik dış politika stratejilerini nasıl şekillendirdiğini incelemektedir.
55. SHEIKH, Arslan Asif. US President Barack Obama's Foreign Policy Strategy Towards Iraq: Saving The Face and Cleaning The Mess. İzmir: Yaşar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.: Bu çalışmada, Obama'nın Irak politikasına özel vurgu yaparak Irak'ın işgaline yol açan ABD dış politikasının analiz edilmesi ve Bush dönemi ile benzerlikler ve farklılıklarının tartışılması amaçlanmaktadır.
56. ŞAHİN, Zeynep. Türkiye Dış Politikasında Jeopolitik Bir Kavram Olarak Suriye-Irak Sınır Güvenliği: 2002-2017 Dönemi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.: Bu çalışma, Türkiye'nin 2002-2017 dönemindeki Suriye ve Irak sınır güvenliği politikalarını jeopolitik bir perspektiften ele almaktadır. Araştırma, sınır, devlet ve sınır güvenliği kavramlarını bilimsel bir çerçevede tanıtarak başlamış, ardından Türkiye'nin dış

politikasındaki temel ilkeler ve jeopolitik bakış açısının tarihsel olaylarla ilişkisini incelemiştir. Özellikle Türkiye-Suriye ve Türkiye-Irak sınır güvenliği politikaları ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmiştir.

57. ŞENER, Serhat Mustafa. Karar Verme Kuramları Çerçevesinde 2003 Irak İşgali Sürecinde Türk Dış Politikası. İzmir: İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.: Bu tez, Türkiye'nin 1990-1991 Körfez Krizi ve 2003 sonrası dönemde izlediği dış politika stratejilerini, komşu devletlerin işlerine müdahale etmeme ilkesini nasıl koruduğunu ve Batılı ülkelerin, özellikle ABD'nin, Türkiye üzerindeki baskılarını incelemektedir. Ayrıca, 2003 sonrası dönemde "Stratejik Derinlik" doktrini çerçevesinde uygulanan yeni dış politika anlayışı ve Türkiye'nin uluslararası ilişkilerde karşılaştığı sorunlar ile bu sorunlara yönelik çözüm stratejileri detaylı bir şekilde ele alınmaktadır.
58. TOMBAŞ, Recep. Arap Baharı Sonrası Irak'ta Mezhep Politikaları Türkiye, İran ve Suudi Arabistan Örneği. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.: Bu tez, Saddam Hüseyin rejimi sonrası Irak'ta mezhebi unsurların siyasi olarak ayrışmasını ve bu sürecin, 2010 sonrası Arap Baharı'nın etkisiyle Irak'taki mezhepsel çatışmalara nasıl yansıdığını incelemektedir. Ayrıca, terör örgütlerinin bu kaotik ortamı nasıl kendi lehlerine kullandığı, ülke içindeki Şii ve Sünni siyasi figürler ile önemli dini aktörlerin rolü ve bu gelişmelerin bölgesel etkileri detaylandırılmaktadır.
59. TUNÇ, Buket. Irak İşgali Sonrasında ABD'nin Ortadoğu Politikasında Türkiye'nin Rolü. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.: Bu çalışma, ABD'nin 11 Eylül saldırılarının ardından Irak'a müdahalesinin Ortadoğu'daki güç dengelerini nasıl etkilediğini ve Türkiye-ABD ilişkilerinde nasıl bir dönemeç yarattığını analiz etmektedir. Özellikle, Türkiye'nin Ortadoğu'daki rolü, iki ülke arasındaki krizler ve reel politik dinamikler ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.
60. Türkmen, Muhammed. ABD Müdahalesi Sonrası Türkiye'nin Irak Politikası. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.: Bu tez, Orta Doğu'daki enerji kaynaklarının bölgesel istikrarsızlıklara yol açan etkilerini, özellikle Irak ve Türkiye arasındaki ilişkilere yansıyan sonuçlarıyla birlikte ele almaktadır. Çalışma, ABD'nin Irak müdahalesi sonrasında Kürt grupların

özerklik kazanma süreci ve Türkiye'nin güvenlik politikalarında meydana gelen dönüşümlerin, iki ülke arasındaki stratejik ilişkiler üzerindeki etkilerini analiz etmeyi amaçlamaktadır.

61. VEFAİ, Saad Hüseyin. Power Sharing Lebanon, Iraq and Syria Comparison Study. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.: Bu çalışma, 20. yüzyılın başlarından itibaren Suriye ve Irak'ta ortaya çıkan otoriter rejimlerin ve askeri yönetimlerin nedenlerini ve sürekliliklerini incelemektedir. Ayrıca, Suriye'deki mevcut krizin çözümünde önerilen güç paylaşımı modelinin, Lübnan ve Irak'taki tarihsel örneklerle kıyaslanarak ne derecede etkili olduğunu ve bu modelin istikrar sağlama potansiyelini değerlendirmektedir.
62. YENAL, Serkan. 2003 Irak Savaşı Örneğinde İsrail'in ABD Politikaları Üzerindeki Etkisinin Değerlendirilmesi. Ankara: Kara Harp Okulu Komutanlığı, Savunma Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.: Bu tez, 2003 Irak Savaşı ve sonrasında İsrail'in politikalarını ve bu politikaların ABD'nin Irak stratejisi üzerindeki etkilerini incelemektedir. Çalışma, İsrail'in ABD politikalarına olan etkisini, savaş öncesi lobicilik faaliyetlerini ve savaşın gerekçelerini değerlendirirken, savaş sonrası dönemde İsrail'in güvenlik politikalarını ve Orta Doğu'daki gelişmelerin İsrail güvenliğine etkilerini de araştırmaktadır.
63. YILMAZ, Murat. Saddam Hüseyin Sonrası Irak'ın Yapılanmasında İran'ın Mezhepsel Etkisi. Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.: Bu tez, İran'ın mezhepsel etkisinin Irak'taki Şii hareketi üzerindeki rolünü ve bu etkinin tarihsel arka planını incelemektedir. İran'ın, Şii mercilerinin önderliğinde şekillenen mezhepsel stratejiler ve bu stratejilerin Saddam Hüseyin sonrası Irak'taki gelişmeler üzerindeki etkisi detaylı bir şekilde analiz edilmiştir.

Kerkük, Türkmenler:

1. ABDULRAHMAN, Mohammed Tahsen. Irak'ta DAEŞ'in Çıkışı ve Irak Türkmenlerine Etkisi. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.: Bu çalışma, Irak Türklerinin tarihsel ve güncel durumunu ele alarak, Türkmenlerin 2003 sonrası dönemde karşılaştığı zorlukları ve terör faaliyetlerinin etkilerini incelemektedir. Özellikle DAEŞ terör

örgütünün Türkmen bölgelerine yönelik saldırıları, demografik değişim çabaları ve Türkmenlerin yaşadığı katliamlar, tecavüzler ve zorunlu göç gibi travmalar, ulusal ve uluslararası düzeyde yeterince ele alınmamış ve akademik olarak incelenmemiş konular olarak değerlendirilmiştir.

2. ABDULWAHAB, Welden. Geopolitics of Kirkuk and It's Impact on The Future of Iraq. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.: Bu tez, 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgalinin ardından Kerkük bölgesinde yaşanan etnik ve mezhepsel çatışmaları ayrıntılı bir şekilde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışma, Kürtler, Araplar ve Türkmenler arasındaki güç dengesindeki değişimlerin bölgesel istikrarsızlık üzerindeki etkilerini ve Kerkük'ün stratejik önemini vurgulayan kapsamlı bir inceleme sunmaktadır. Özellikle, Kerkük'ün petrol rezervlerinin bölgedeki siyasi ve milliyetçi mücadeleleri nasıl şekillendirdiği ve bu durumun Türkiye ve İran gibi bölgesel güçlerin toprak bütünlükleri üzerindeki potansiyel tehditlerini nasıl artırdığı analiz edilecektir. Tez, bu bağlamda, ihtilafın çözülmesi ve Irak'ın istikrarının sağlanması için öneriler geliştirmeyi hedeflemektedir.
3. ÇELİK, Ahmet. ABD İşgali Sonrası Irak'ın Siyasi Durumu ve Türkmenler. İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.: Bu çalışma, 2003 yılı sonrası Irak'ın siyasi yapısını ve bu dönemde Irak Türkmenleri üzerindeki etkileri analiz etmektedir. Ayrıca, ABD'nin askeri müdahalesinin ardındaki jeopolitik ve ekonomik çıkarları, uluslararası tepkileri ve Irak'taki etnik grupların durumunu kapsamlı bir şekilde ele almaktadır.
4. DEMİRCİ, Canan. Irak ve Türkiye Üzerinden Irak Türkmenlerine Uygulanan Ötekileştirme Politikalarının Referandum Öncesi ve Sonrası Dönemde İncelenmesi. Ankara: Çankaya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.: Bu çalışma, Edward Said'in 1978 yılında yayımlanan "Şarkiyatçılık" kitabındaki oryantalist perspektiften hareketle, Doğu-Batı ayrımının tarihsel ve emperyal çıkar ilişkilerini nasıl şekillendirdiğini incelemeyi amaçlamaktadır. Özellikle Ortadoğu coğrafyasında Irak Türkmenleri çerçevesinde ötekileştirme süreçlerinin ve oryantalist pratiklerin etkileri analiz edilerek Kuzey Irak referandumunun bu bağlamdaki rolü ayrıntılı olarak değerlendirilecektir.

5. DEMİRHAN, Serdar. Kerkük'ün Değişen Demografik Yapısı ve Türkiye-Irak İlişkisine Olası Etkileri. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.: Bu tez, 2005 Irak Anayasası kapsamında idari statüsü belirsizliğini sürdüren Kerkük'ün demografik yapısındaki dönüşümleri ve bu dönüşümlerin Türkiye'nin Orta Doğu politikalarına muhtemel etkilerini derinlemesine analiz etmektedir. Kerkük'teki demografik değişim, Kürtleştirme ve Araplaştırma politikaları bağlamında ele alınmış, Türkmen nüfusunun azalması ve göç hareketleri ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Çalışma, Kerkük'ün demografik verilerini değerlendirirken, bu verilerin Türkiye'nin bölgesel stratejileri üzerindeki yansımalarını da dikkate alarak, 2010 Irak Ulusal Seçim sonuçları ve 2017 IKBY Bağımsızlık Referandumu verilerini esas almaktadır.
6. İŞCAN, Ahmet. Türkiye'nin Irak Türkmenlerine Yönelik Dış Politikası, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.: Bu tez, Türkiye Cumhuriyeti'nin Misak-ı Milli sınırları içinde kalmasına rağmen Musul ve Kerkük'ün İngiltere mandasındaki Irak'a bırakılmasının ardından Irak Türkmenlerinin, Türkiye'nin dış politika stratejilerinde nasıl bir dış politika unsuru haline geldiğini incelemektedir. Araştırma, Türkiye'nin 1918-2000 yılları arasında Irak Türkmenlerine yönelik politikalarını, uluslararası sistemin değişimleri ve Türkiye'nin iç dinamiklerinin etkisi altında analiz ederek, bu ilişkilerin dönemsel olarak nasıl şekillendiğini ortaya koymaktadır.
7. OSAMAH, Tahseen. Türkiye Irak İlişkileri ve Irak Türkmenlerinin Siyasi Statüsü. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022 Bu tez, Irak Türkmenlerinin siyasi konumlarını, Türkiye-Irak ilişkilerini ve Türkiye'nin Türkmenlere yönelik politikasını kapsamlı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, Türkmenlerin Irak siyasetine katılımını, siyasi temsildeki sorunlarını ve tarihsel süreçlerini değerlendirerek, Türkmenlerin siyasi alandaki etkisizlik nedenlerini ve Türkiye'nin bu bağlamdaki rolünü analiz etmektedir. Sonuç olarak, Türkmenlerin Irak siyasetindeki temsilde karşılaştıkları sorunlar nedeniyle etkili bir siyasi aktör olamadıkları tespit edilmiştir.
8. SABRAHİM, Sawash SH. Irak'ın Anayasal Aapısında Türkmenlerin Hukuki Pozisyonu. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.: Bu tez, Irak Türkmenlerinin tarihsel süreçte maruz kaldıkları siyasi

baskılar ile anayasal haklarının göz ardı edilmesini ve 2003 sonrası dönemde karşılaştıkları zorlukları kapsamlı bir şekilde incelemektedir.

9. YILDIZ, Tunahan. An Ethnic Group Embedded in Multiple Identities: The Case of Iraqi Turkmens in Turkey. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.: Bu tez, Irak Türkmenlerinin kimliklerini ve Orta Doğu'daki stratejik rollerini incelemeyi amaçlamaktadır. Irak Türkmenlerinin dini, mezhepsel, milli, etnik ve aşiret kimlik boyutlarının analizine odaklanarak, bu çoklu kimliklerin tarihsel arka planını ve güncel durumunu, Ankara'daki Irak Türkmeni mültecilerle gerçekleştirilen anket çalışmaları doğrultusunda değerlendirmektedir.

Güvenlik, Terörizm:

1. ACAR, Özlem. Irak'ta Radikalleşme Sürecinde Mezhepsel Farklılaşma: Irak ve İran Yanlısı Şii Gruplar. Ankara: Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.: Bu çalışma, radikalleşme kavramının özellikle 2001 sonrasında nasıl evrildiğini ve günümüzde bireylerin veya grupların aşırı fikirleri ve şiddeti savunma eğilimlerini nasıl ifade ettiğini incelemektedir. Çalışma, Irak'taki Şii mezhebine bağlı silahlı aktörlerin radikalleşme düzeylerindeki farklılıkları, “İki Piramit Modeli” çerçevesinde değerlendirerek, radikalleşmenin düşünce düzeyinde mi yoksa eylem düzeyinde mi gerçekleştiğini ve şiddetin bu süreçteki rolünü analiz etmektedir.
2. AÇOĞLU, Hasibe Özoğul. ABD'nin Irak İşgalinin Kültürel İstihbarat Açısından İncelenmesi. Ankara: Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.: Bu tez, 2003 Irak işgali sürecinde ABD'nin kültürel istihbarat faaliyetlerini ve bu faaliyetlerin işgal sonrası dönemde bölgedeki stratejik hedeflere ulaşmadaki yetersizliklerini analiz etmektedir. Çalışma, kültürel istihbaratın Irak'taki kontrol sağlama girişimlerinde neden etkili olamadığını kapsamlı bir şekilde değerlendirmektedir.
3. AĞALDAY, Burak. The Impact of 2003 US-led Invasion on The Rise of Terrorism in Iraq. Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.: Bu tez, ABD önderliğinde gerçekleştirilen 2003 Irak işgalinin, ülkede radikalleşmenin artmasına ve şedit örgütlerin yükselmesine zemin hazırladığını ortaya koymayı hedeflemektedir. Çalışma, ABD'nin askeri ve politik stratejilerinin, radikalleşmenin ve terörizmin yayılmasını

nasıl etkilediğini incelemektedir; özellikle bu etkilerin, ‘siyasi dışlama’ ve ‘intikam alma duygusu’ gibi faktörler üzerinden nasıl şekillendiğini tartışmaktadır. Bu çerçevede, ABD’nin “Teröre Karşı Savaş” adı altında yürüttüğü işgalin, terörizm üzerindeki rolü ve etkileri analiz edilmiştir.

4. BUDAK, Elif. Information Warfare Capability of A Non-state Armed Actor: A Case Study of The Islamic State of Iraq and Syria. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.: Bu çalışma, devlet dışı silahlı aktörlerin bilgi harbi kabiliyetlerini bir vaka analizi üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Irak ve Suriye İslam Devleti (İŞİD) örneği kullanılarak kumanda ve kontrol, psikolojik, siber, ekonomik ve elektronik bilgi harbi alanlarındaki etkinlikleri değerlendirilmiştir. Araştırma, İŞİD’in bilgi harbi yeteneklerinin sınırlı olduğunu ve devletlerle rekabet edebilecek düzeyde olmadığını göstermektedir.
5. ÇATAL, Nurullah. Vekâlet Savaşlarının Bir Aracı Olarak Özel Askeri Şirketler: Irak Savaşı Örneği. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2021.: Çalışma, özel askeri şirketlerin Irak Savaşı’ndaki askeri, politik, ticari ve asker-sivil ilişkiler bağlamındaki faaliyetlerini ele alır. Araştırma, bu şirketlerin savaşın seyrine, ülkeye ve insanlara etkilerini açıklayıcı ve tanımlayıcı vaka analizi yöntemiyle ortaya koymaktadır. Bulgular, özel askeri şirketlerin ABD yönetimleri tarafından savaşın askeri, ekonomik, siyasi ve insani maliyetlerini dışsallaştırmak için stratejik bir araç olarak kullanıldığını göstermektedir.
6. ÇAVDAR, Ebru. Politik Psikolojik Bir İnceleme: Irak Özelinde DEAŞ Örneği. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.: Bu tezin amacı, DEAŞ’ın ortaya çıkışını ve varoluşunu psiko-politik argümanlar üzerinden açıklamaktır. Çalışma, Osmanlı Devleti döneminde Irak’ı oluşturan vilayetlerin yapısını ve İngilizlerin bu bölgeyi işgaliyle başlayan tarihi süreci ele almaktadır. Bu tarihsel bağlamda DEAŞ’ın bir devlet olarak ilanı ve yayılması süreci, tezin kapsamını oluşturur.
7. ÇÖKENOĞLU, Taylan. The Evolution of The Shiite Politics and Militancy in Iraq: The Case of Hashd Al-Shaabi. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.: Bu çalışma, Irak Şii İslami hareketinin tarihsel dönüşüm sürecine odaklanarak, bu dönüşümün heterojen yapıya sahip olan Hashd Al-Shaabi üzerindeki yansımalarını açıklamayı amaçlamaktadır.

8. ERDOĞAN, İhsan. PKK/KCK Terör Örgütü: İran, Irak, Suriye silahlı yapılanması. Ankara: Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.: Bu tez, Suriye ve Irak'taki son yıllarda meydana gelen siyasi gelişmeler ve iç savaş sonucunda oluşan otorite boşluğunun PKK/KCK terör örgütüne nasıl geniş bir hareket alanı sağladığını incelemektedir. Çalışma, Türkiye'deki HPG, Suriye'deki YPG, İran'daki YRK ve Irak'taki YBŞ gibi PKK/KCK'nın çeşitli silahlı unsurlarının ilişkilerini, ideolojilerini, stratejilerini ve taktiklerini analiz ederek, bu örgütlerin birbirleriyle olan bağlantılarını ve coğrafi dağılımlarını değerlendirmeyi amaçlamaktadır.
9. GÜNDOĞDU, Ali Yasin. Savaşın Değişen Karakteri Üzerine: Irak'ın IŞİD'le Mücadele Stratejileri. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.: Bu tez, IŞİD'in yükselişine katkıda bulunan stratejileri ve Irak'ın IŞİD'le mücadelesinde uyguladığı hibrit stratejileri omnibalancing teorisi bağlamında incelemektedir. Çalışmada, Irak'ın IŞİD'e karşı geliştirdiği ittifak stratejileri ve bu stratejilerin hibrit savaş konsepti çerçevesindeki etkileri detaylı bir şekilde analiz edilmektedir.
10. GÜRCAN, Enes. Irak Savaşının Bilinmeyen Aktörleri: Özel Askeri Şirketler. Ankara: Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.: Bu çalışmanın amacı, özel askeri şirketlerin kamuoyunda yeterince tanınmadığı bir bağlamda, Irak Savaşı'ndaki faaliyetlerini detaylı bir şekilde aydınlatmaktır. Özellikle savaşın ön cephe görevlerinde yoğun olarak kullanılan bu şirketlerin, mevcut yasal eksiklikler nedeniyle karışıkları skandal olayların (cinayet, katliam, taciz, işkence vb.) savaş süreci ve şiddeti üzerindeki etkilerini incelemekte ve özel askeri sektörün düzenlenmesine yönelik önerilerde bulunmaktadır.
11. HADI, Amer Adil. The Causes and Consequences of Terrorism in the 21st Century: The Iraqi Case. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.: Bu tez, terörizmin Irak'taki başlıca neden ve sonuçlarına genel bir bakış sunmakta ve 21. yüzyıldaki küresel terörizmin Irak için en büyük ulusal ve uluslararası sorunlardan biri haline geldiğini ileri sürmektedir. Çalışma, terörizmin evrimini ve etkilerini detaylandırarak, Irak ve uluslararası toplumun bu olaya karşı verdiği tepkileri analiz etmektedir.

12. ÖZ, Volkan. Fighting Fire With Fire? An Assessment Of The Potential Threats of Westerners Fighting Against ISIS in Syria and Iraq. Portekiz: Universidade de Lisboa: ULisboa, Yurtdışı Enstitü, Doktora Tezi, 2021.: Bu çalışmada, IŞİD karşıtı Batılı savaşçıların profilleri titizlikle analiz edilmiş ve bu bireylerin potansiyel tehditleri değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, aşırı solcu radikal IŞİD karşıtı Batılı savaşçıların ve mensubu oldukları silahlı grupların, geniş çaplı terör eylemleri gerçekleştirme kapasitesine sahip olmaları nedeniyle, kendi ülkeleri için ciddi bir tehdit oluşturduklarını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, birçok Batılı devlet, IŞİD karşıtı savaşçıları, IŞİD yanlısı savaşçılarla aynı düzeyde değerlendirmemiştir. Bu durum, IŞİD karşıtı Batılı savaşçılara yönelik kapsamlı bir politika ihtiyacını doğurmuştur. Bu tez, uluslararası örgütler ve devletlerin, IŞİD karşıtı Batılı savaşçılar sorununu nasıl yönetebilecekleri ve bu sorunu çözme stratejileri üzerine öneriler ve değerlendirmeler sunmaktadır.
13. ŞEN, Abdulkadir. İran'ın Şiî Politikaları Bağlamında Ortadoğu'daki Vekâlet Savaşları: Irak, Suriye, Lübnan ve Yemen Örneği. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.: Bu tez, İran İslam Cumhuriyeti'nin Şiî ideolojisi doğrultusunda yürüttüğü bölgesel politikaların etkilerini ve bu bağlamda Irak, Suriye, Lübnan ve Yemen'deki vekâlet savaşlarını incelemektedir. İran'ın Şiiliğin dinî ve siyasî dönüşümünden nasıl faydalandığı, bu ülkelerde uyguladığı yöntemler, söylemler ve stratejiler detaylı bir şekilde ele alınmış ve 40 yıllık İslam Devrimi'nin bu vekâlet savaşlarına etkisi değerlendirilmiştir.
14. TETİK, Ümit. Orta Doğu'da Devlet Dışı Silahlı Aktörlerin Oluşumu: Irak ve Suriye Örnekleri. Ankara: Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.: Bu çalışma, Orta Doğu'daki devlet dışı silahlı aktörlerin (DDSA) ortaya çıkış nedenlerini açıklayıcı bir yaklaşımla ele almaktadır. Uluslararası sistem ve devlet düzeyindeki faktörleri dikkate alarak, Irak ve Suriye örnek olayları üzerinden DDSA'ların oluşumunu incelemekte ve bu bağlamda kuramsal bir açıklayıcı yapı sunmaktadır. Çalışma, ayrıca politika yapım süreçlerinde başvurulabilecek bir "Politika Yönelimli Teori" geliştirmeyi hedeflemektedir.
15. TOPÇU, Muhammed. Vekalet Savaşının İran Dış Politikasındaki Rolü: Irak ve Yemen Örneği. İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim

Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2021: Bu tezi, İran'ın vekalet savaşlarına yönelik stratejik yaklaşımını ele almaktadır. Çalışma, vekalet savaşlarının kavramsal çerçevesini belirleyerek, T. L. Groh'un tanımladığı dört vekalet savaşı türü üzerinden İran'ın Irak'taki Haşdi Şabi ve Yemen'deki Husiler ile olan vekalet ilişkilerini incelemektedir. Bulgular, İran'ın hayati çıkarlarını tehdit eden durumlara karşı yoğun destek içeren vekalet savaşlarına yöneldiğini, daha az önemli tehditlere ise sınırlı vekalet savaşları uyguladığını göstermektedir.

16. UMMAHAN, Merve Sevim. Güvenlikleştirme Perspektifinden Bir İnceleme: Irak'ta Haşdi Şaabi Yapılanması. Ankara: Başkent Üniversitesi, Avrupa Birliği Uluslararası İlişkiler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.: Bu tezi, güvenlikleştirme kavramı çerçevesinde Irak'taki Haşdi Şaabi yapılanmasını incelemektedir. Çalışma, 2003 sonrası Irak'taki değişimleri devletin inşası teorisi ile ilişkilendirerek değerlendirmekte ve bu süreçte ortaya çıkan güvenlik meselelerini ele almaktadır. Devlet dışı silahlı örgütlerin özellikle otorite boşluğundan yararlanarak Haşdi Şaabi'nin nasıl oluştuğu analiz edilmektedir. Tez, Irak'ın güvenlik, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel bağamlarını kapsamlı bir şekilde inceleyerek, güvenlikleştirme kavramının bu yapılanma üzerindeki etkilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.
17. ÜSTÜNEL, Rüstem. 2003 Yılı Sonrası Irak'taki Gelişmelerin Türkiye'nin Güvenliğine Etkilerinin İncelenmesi. Ankara: Kara Harp Okulu Komutanlığı, Savunma Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.: Bu tez, Türkiye ile Irak arasındaki tarihsel ilişkilerin, Osmanlı döneminden günümüze kadar nasıl dalgalı bir seyir izlediğini incelemektedir. Çalışma, I. Dünya Savaşı sonrası Irak'ın İngiliz yönetimine geçişi, Bağımsız Irak Devleti'nin kuruluşu ve özellikle 1991 Körfez Harekâtı ile 2003 Irak müdahalesinin Türkiye'nin güvenliği üzerindeki etkilerini analiz etmektedir. Ayrıca, Irak merkezî yönetiminin zayıflaması, Kürt bağımsızlık talepleri, sınır güvenliği sorunları ve enerji güvenliği gibi Türkiye'ye yönelik tehditler de kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır.
18. YILDIZ, Erdal. IŞİD ve Irak'ın işgali. Muş: Muş Alparslan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.: Bu çalışma, IŞİD'in (Irak ve Şam İslam Devleti) Irak ve Suriye'deki faaliyetlerini, silahlı grup yapısını ve halifelik kurma hedeflerini ele almaktadır. Ayrıca, IŞİD'in petrol kaynaklarına erişimi ve bu

kaynakları nasıl kullanarak dünya çapında etkili bir yasa dışı grup haline geldiğini incelemektedir.

Kuzey Irak Bölgesi:

1. ALKIŞ, Mehmet. De Facto Devletlerin Uluslararası Sistem ve Toplumda Yeri: Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Örneği. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.: Bu tezi, Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin de facto devlet olarak uluslararası sistem ve toplumla ilişkilerini analiz etmektedir. Tez, Krasner'in egemenlik teorisi ve Pegg'in "de facto devlet" tanımlaması ile Caspersen'in "tanınmayan devlet" kavramlarını temel alarak, Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin egemenlik taleplerini, dış ilişkilerini ve enerji kaynaklarını yönetme politikalarını incelemektedir. Çalışma, bu bağlamda Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin uluslararası arenada nasıl bir rol oynadığını ve toplum üzerindeki etkilerini değerlendirmektedir.
2. BİLGİN, Burcu Şahin. Amerika'nın Irak İşgalinden Günümüze Kuzey Irak'ta Devlet İnşa Süreci. Ankara: Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015: Bu tez, Kuzey Irak'ta yoğun Kürt nüfusunun yaşadığı bölgenin anayasal olarak tanınmış bir federal bölge statüsüne sahip olmasını incelemektedir. Çalışma, bölgedeki etnik çeşitlilik ve zengin petrol kaynaklarının devletler tarafından artan ilgiyi nasıl tetiklediğini ele almaktadır. Ayrıca, ABD'nin Irak işgali sonrası uygulanan konsesyonizm (eştoplumlaştırmacılık) yönetim modelinin etkisi ve bu modelin Kuzey Irak'ta devlet inşa sürecine katkıları analiz edilmiştir.
3. ÇAYIR, Ali. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Sosyo Politik Analizi. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.: Bu çalışma, Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin ayrıntıları ile incelenmesi ve Bölgesel Kürt Yönetimini kapsayan coğrafyanın demografik bir profili ve politik tarihine ilişkin önemli aktörler ve hadiselerle ilgili bilgiler vererek burada yaşayan insanların sosyal hafızasına dair bir bakış açısı yakalamak amaçlanmıştır.
4. DAĞDEVİREN, Zülfü. Türkiye'nin Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi Politikası: Devlet-Hükümet ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Analiz. Bolu: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.: Bu tez, Türkiye'nin Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi (IKBY) politikalarını, devlet-hükümet ve toplum ilişkileri bağlamında kapsamlı bir şekilde analiz etmeyi hedeflemektedir.

Çalışma, milliyetçilik kavramlarını ve Kürt milliyetçiliğinin tarihi kökenlerini ele alarak, Osmanlı döneminden günümüze kadar Kürt milliyetçiliği ve kimliğinin evrimini incelemektedir. Özellikle, Osmanlı'dan günümüze kadar Kürt özerklik taleplerinin ve federal yapı geçişlerinin tarihsel perspektifini sunar. Türkiye ve IKBY arasındaki siyasi, enerji ve ekonomik ilişkileri, inşacılık, karşılıklı bağımlılık ve bölgesel iş birliği kuramsal çerçevesinde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

5. HAMA, Fraidoon. IKBY Bağımsızlık Referandumu'nun Bölgesel Yönetim, Irak ve Bölge İlişkilerine Etkisi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tez, 2024.: Bu tez, 25 Eylül 2017'de gerçekleştirilen Kürdistan Bölgesi bağımsızlık referandumunu, Kürtlerin Irak'a ilhakından itibaren 2005'te federal bölge olarak tanınmalarına kadar uzanan hak ve özerklik mücadeleleri çerçevesinde incelemektedir. Araştırma, referandumun temel motivasyonlarını ve sonrasındaki iç politika üzerindeki etkilerini değerlendirirken IKBY'nin Irak, Türkiye ve İran ile olan ilişkilerindeki değişimleri kapsamlı bir biçimde analiz etmektedir. Bulgular, referandumun Kürdistan Bölgesi'nin zayıflamasına ve bağımsızlık hedefinin imkânsızlaşmasına yol açtığını, Türkiye'nin ise referandum sonrası güçlenen ekonomik ve güvenlik bağlarına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. İran ile güvenlik ilişkilerinin ise kırılğan kaldığı tespit edilmiştir.
6. İBRAHİM, Hatem Azeez. Ak Parti Döneminde Türkiye'nin Irak Politikasında Kuzey Irak Faktörü (2003-2018). Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.: Bu çalışma, Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) döneminde Kuzey Irak'ın Türkiye'nin Irak politikasını etkileyen bir faktör olarak rolünü 2003-2018 yılları arasında kapsamlı bir şekilde incelemektedir. Çalışma, Türkiye ile Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) arasındaki tarihsel ilişkileri ve bu ilişkilerin Türkiye'nin Irak politikası üzerindeki etkilerini değerlendirirken, özellikle ABD'nin Irak'ı işgali sonrasındaki dönemi ve AK Parti dönemindeki gelişmeleri ayrıntılı olarak analiz etmektedir.
7. ÖZDEMİR, Başak Deniz. Transformation Process of Northern Iraq to Kurdistan Regional Government After The Gulf War. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012. Bu tez, Kuzey Irak'taki Kürt unsurlarının yönetsel yapılarının tarihsel gelişimini ve ABD'nin Irak'ı işgali sonrası bu yapıların nasıl yasal bir statü kazandığını incelemektedir. Özellikle,

Bölgesel Kürt Yönetimi'nin 1. Dünya Savaşı sonrası evrimini ve mevcut konumunu, Türk dış politikasındaki etkileriyle birlikte analiz ederek, Kürt hareketinin bölgesel ve uluslararası etkilerini anlamayı amaçlamaktadır.

8. POPOVİCİ, Elena. From Minority to Nation: The State-Building Process of An Independent Kurdistan [In Iraq]. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.: Bu tez, sınırları dört parçaya bölünmüş bir ulusun devlet kurma sürecini analiz etmeyi ve o zamandan bu yana devlet ve bağımsızlık kazanma mücadelesini değerlendirmeyi amaçlamaktadır.
9. SAMEEN, Ali A. ABD'nin İşgalinin Ardından Türkiye-Irak Güvenlik İlişkilerinde Kuzey Irak Faktörü. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011: Bu çalışma, Irak'taki etnik, siyasi, dini ve ekonomik sorunları detaylı bir şekilde inceleyerek, Kürtlerin yanı sıra Türkmenler, Araplar, Asurîler ve Keldanilerin varlığını ve bu grupların yaşadığı zorlukları ele almaktadır. Çalışma, bölgesel sorunların çözümünde tüm bu unsurların dikkate alınması gerektiğini vurgularken, Birinci Körfez Krizi sonrası Türkiye'nin ulusal ve uluslararası güvenlik politikalarına etkilerini de değerlendirmektedir.
10. SÖNMEZ, Cuvan. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi, Devlet Oluşturma Çabaları: Demokrasi ve Bağımsızlık Arayışında Tarihi Olayların ve Siyasi Partilerin Rolü. Gaziantep: Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tez, 2020.: Bu tez, Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin (IKBY) bağımsızlık ve devlet oluşturma çabalarını, tarihsel olaylar ve siyasi partilerin demokratikleşme sürecindeki etkileri açısından ele almaktadır. Araştırma, 1991-2015 yılları arasındaki tarihi olayların ve siyasi partilerin, IKBY'nin bağımsızlık ve demokratikleşme arayışında nasıl rol oynadığını anlatmaktadır.

2. BÖLÜM: 2003 YILI ÖNCESİNDE IRAK'IN TOPLUMSAL YAPISI VE POLİTİK BİRLİĞİN ÖNÜNDEKİ ENGELLER

Nekâş ve diğerlerinin Irak Topluluğu: Etnik, mezhepler ve Sınıflar Kökenlerde Sosyolojik Kazılar adlı kitabının giriş bölümünde belirttiği üzere, “Irak, uluslararası medyada en çok konuşulan ülkelerden biri olmasına rağmen akademik araştırmalarda aynı konumda olmadığı görülmektedir. Özellikle 2000’li yılların başlarında, Irak, savaş, cinayetler ve baskıcı rejim haberleriyle medyada geniş yer bulmuş, bu durum diğer konuların gündeme gelmesini neredeyse imkânsız hale getirmiştir.”¹⁶²

Irak’taki akademik çalışmaların yetersizliği, sistematik bir sorun haline gelmiştir. Irak’ta toplum, politika, kültür ve antropoloji alanlarında çalışan uzmanlar ve sayıca oldukça sınırlı olan Iraklı araştırmacılardan ibarettir. Bu eksikliğin temel nedenlerinden biri, onlarca yıl süren akademik araştırma yasaklarıdır. Diğer bir neden ise, Iraklı araştırmacıların bilgiye erişim yollarının engellenmesi ve verilere ulaşma imkânlarının kısıtlanmasıdır. Ayrıca, yabancı düşmanlığı, yani “ksenofobi” terörizmi nedeniyle Batılı akademisyen ve araştırmacıların ülkeden kovulması, günümüzde dahi toplumsal psikolojide etkileri süren bir nevroz olarak varlığını sürdürmektedir.

Irak’ta akademik düşünce, kampüs sınırları içinde dahi silahlı tehditlerle karşı karşıyadır. Üniversite kütüphanelerindeki kaynakların devlet tarafından sıkı kontrolü, araştırmacıların referans kaynaklarına yeterli düzeyde erişememesine yol açmaktadır. Araştırmacılar, üniversite içinde yerel ve küresel veri tabanlarına sağlıklı bir şekilde erişim sağlayamamaktadır. Bu nedenle, araştırmacılar ve akademisyenler bilgi edinmek amacıyla internet kafelere başvurmaktadır. Bu kısıtlamalar, Iraklı araştırmacıların bilimsel çalışmalarını önemli ölçüde sınırlamaktadır.

Irak toplumunu anlamak için geliştirilen yaklaşımlara bakıldığında; ilk olarak onu modern sınıfların oluşumu açısından değerlendiren birinci yaklaşım, ardından mezhepler, kabileler ve toplumsal gruplar açısından ele alan ikinci yaklaşım ve bu iki temel yaklaşımı sentezlemeye çalışan üçüncü bir yaklaşım olduğu görülmektedir. Kuruluşundan bu yana ekonomik, siyasi ve sosyal krizlerle karşı karşıya kalması, Irak’ı ulusal birliği sürekli tehdit altında olan bir ülke konumuna getirmiş ve bu durum onu Orta Doğu’nun en istikrarsız bölgelerinden biri haline getirmiştir. Irak’ta yaşanan siyasi,

¹⁶² İshak Nekâş vd, *E’l-Müctemau’l- ‘Irakî Hâfriyât Sosyolocie fî’l-Aşeniyât ve E’t-Tauâ’îf ve ‘t-Tabakât* (Bağdat: E’l Furât, 2006), 5 – 6.

ekonomik ve sosyal krizlerin sorumluluğunu yalnızca siyasi rejimlere yüklemek doğru olmayacaktır. Çünkü Irak'taki siyasi rejimlerin faaliyetleri, ülkenin iç ve dış ilişkilerinde yaşanan krizlerin tek nedeni değildir. Irak'ın kuruluşundan bu yana süregelen bazı sorunların devamlılığını sağlayan bir dizi içsel ve bölgesel faktörler olduğu gibi, uluslararası faktörler de siyasi rejimlerle birlikte değerlendirilmelidir.

Irak'ta yaşayan etnik grupların dağılımı hakkında kesin bilgilere ulaşmak mümkün değildir. Irak, iç savaşın yanı sıra iki büyük uluslararası savaş yaşamış ve son dönemlerde el-Kaide ile DAESH'e karşı mücadele etmiştir. Bu olaylar sonucunda, Irak halkının büyük bir kısmı, ülke içinde ve dışında zorunlu göçmen olarak yaşamaya mecbur kalmıştır. Bu nedenle, Irak toplumunun etnik gruplarına göre demografik yapısını belirlemeye çalışıldığında, araştırmacılar, doğruluğu ve güvenilirliği tartışmalı olan güncel istatistik verilerini yorumlama sorunuyla karşı karşıya kalmaktadır. Orta Doğu coğrafyasında nüfus değişimlerinin ve dönüşümlerinin sürekli olduğu söylenebilse de, Irak'ta devam eden kaos ortamı, güvenilir nüfus istatistiklerinin oluşturulmasını açıkça engellemektedir. Ancak, sınırlı, derinlikten yoksun ve basit olmasına rağmen, mevcut resmi istatistiklere güvenmek zorunlu hale gelmektedir.

Bu bölümde, Irak'ın toplumsal yapısını oluşturan unsurlar perspektifinden, Irak toplumunda ortaya çıkan kimlik krizinin nedenleri incelenecek ve bu krizin Irak devletinin kuruluşundan itibaren var olan faktörlerden mi, yoksa Amerikan işgali sonrası ortaya çıkan etkenlerden mi kaynaklandığı araştırılacaktır. Birinci bölüm, üç ayrı alt başlıkta ele alınacaktır. İlk alt başlıkta, Irak'ın toplumsal yapısını oluşturan unsurlar incelenecektir. İkinci alt başlıkta, Irak toplumunda ortaya çıkan kimlik krizinin nedenleri araştırılacaktır. Üçüncü alt başlıkta ise, 2003 yılı öncesinde Irak'ta ulusal birliğin önündeki engellerin nedenleri ve sonuçları değerlendirilecektir.

2.1. Irak'ın Toplumsal Yapısını Oluşturan Unsurlar

Irak, diğer Arap toplumları gibi geleneksel bir toplumsal yapıya sahip bir ülkedir. Geleneksel toplum, belirli bir coğrafi bölgede yaşayan, yaşamın her alanında aktif olan bireylerin oluşturduğu bir grup olarak tanımlanır ve bu bireyler, belirli iletişim araçları ve yöntemleri aracılığıyla birbirleriyle etkileşimde bulunurlar.¹⁶³ İş birliği, rekabet veya çatışmanın ayırt edici özellikleriyle karakterize edilen sosyal ilişkiler kurar ve kendine

¹⁶³ Ahmed Vahdan Ahmed, *Tanzîmü'l-Müctema* (Kahire: Dâru'l-Vâhdan, 1973), 103.

özgü bir sınıf sistemine sahiptirler. Toplumun ilerlemesinde ve organizasyonunda aktif rol oynama görevini üstlenen bu yapılar, birleşik bir derinlik fikrine dayanmaksızın, farklı düşünce ve görüşlere yaslanan bir organizasyon yapısına sahip kurumlara dayanmaktadır. Ayrıca, geleneksel toplum, modernlikten uzak ve yalıtılmış bir toplumdur.¹⁶⁴ Üyeleri, ait olma duygusu ve kendi içlerinde sosyalleşme konusunda yüksek yeteneklere sahiptir.¹⁶⁵ Toplumsal değişim sağlanabilmesine rağmen, üyelerinin sadakatle bağlı kaldığı örf ve adetler mevcuttur.¹⁶⁶ Geleneksel toplum, okuryazarlık açısından çağdaş bir toplum olmakla birlikte, üyeleri geleneklerine bağlıdır ve onları bir araya getiren ortak değerlerle diğer toplumlardan ayrılmaktadır.¹⁶⁷ Geleneksel toplumlar, aşağıda tanımlanabilecek çeşitli özelliklere sahiptir:¹⁶⁸

1. Çok az değişiklik gösteren, uzun vadeli davranışlar nesilden nesile aktarılmaya devam etmektedir. Bu tür bir toplum, yenilikleri reddetme ve kendisine miras kalan paradigmalara uyumlu kalma eğilimindedir. Üyeleri, herhangi bir değişikliği, geleneksel normların ihlali olarak ve anormal bir eylem olarak görürler. Bu nedenle, geleneksel toplum, günümüzde basitlik, iç içe geçmiş ilişkiler ve sosyal sistemlerle karakterize edilen, geleneklerle yaşayan yerel toplulukları içeren bir toplum olarak sınıflandırılmaktadır.
2. Geleneksel toplumlarda davranışlar, yasalardan ziyade örf ve adetlerle yönlendirilmekte ve yönetilmektedir.
3. Geleneksel toplumlar, sosyal ilişkilerde hiyerarşik bir yapıya sahip olup, bu hiyerarşi, ilişkilerin temelini oluşturarak sabit kalmaktadır.

¹⁶⁴ Ahmed, *Tanzîmü'l-Müctema*, 105.

¹⁶⁵ Raymond Boudon - François Bourricaud, *Mü'cām 'İlim E'l İctimā' E'n-Nekdī*, çev.Selim Hadađ (Cezayir: Divāniü'l-Metbū'at E'l Cām'İye, 1986), 194.

¹⁶⁶ Örf ve adetler: Ne kadar ilkel olursa olsun, hiç bir topluluk yoktur ki iyi ve ya kötü olsun fikirler, inançlar ve değer yargıları barınan davranışları içermesin. Örflerin kaynağına gelince, bazıları bunu dinde arar. Örneğin Durkheim'e göre din, bütün sosyal olguların kaynağıdır. Bazı sosyologlar ise örf ve adetlerin, doğal yaşam içerisinde menfaat gayesinden doğduğunu ileri sürer. Örflerin kaynağı, sosyal yaşamın olağan döngüleri içerisinde aranmalıdır. Bu konu hakkında üzerine Bak.: Nurettin Topçu, *Ahlāk* (İstanbul: Dergāh Yayınları, 2018), 182 – 185.

¹⁶⁷ Muhammed El- Hātīb, *E'l Nitropolocie E'l İctimā' İye* (Suriye: Dār 'Alā' u'l Dīn, 2008), 112-115.

¹⁶⁸ Geleneksel toplumların özellikleri hakkında daha fazla bilgi için Bak.: Muhammed E'l Sūvidī, *Bedū E't- Tavarik bein E's-Şābīt ve E't-Teğir* (Cezayir: E'l Mū'sese E'l Vateniye İle E'l Kitāb, 1986) , 30 – 32; Muhammed S'aeid Farah, *Mā 'İlim E'l İctimā'* (Mısır: Menş'at E'l Me'arif, 2000), 40 – 52 ; Hālim Berekāt, *E'l Müctem' E'l 'Arabi E'l Mū'āsir Behiş Āistiṭla'iy Āictima'i* (Beyrut: Merkez Dīrāsāt E'l Vhde E'l 'Arabiye, 1998), 14 - 21.

4. Bireyin toplumdaki statüsü genellikle edinilmiş olup, birey, mensubu olduğu grup tarafından kontrol edilmekte ve toplum içindeki konumu bu grup tarafından belirlenmektedir.

5. Ekonomik verimlilik zayıf ve düşük seviyede kalmakta, iş bölümü ise basit ve sınırlı çeşitlilik içermektedir.

Irak, geleneksel toplumun yukarıda belirtilen en önemli özelliklerini taşımaktadır. Irak'ta demografiyi etkileyen unsurlar, coğrafi konum ve doğal afetler gibi coğrafi faktörlerin yanı sıra çeşitli diğer etkenlerle de şekillenmektedir. Ülkede yaşanan seller, yıkıcı salgınlar, farklı kültürlerin sürekli mücadele içinde olması ve tekrarlanan yabancı işgaller gibi olguların yarattığı kaos ortamı ile birbirini takip eden baskıcı rejimlerin uyguladığı zulümler, hem demografik hareketliliğe yol açmış hem de korku ve kaosu hakim olduğu bir toplumsal atmosferin oluşmasına neden olmuştur. Irak, tarih boyunca farklı din ve mezheplerin kutsal mekânlarına ev sahipliği yapmasının yanı sıra, coğrafi konumu nedeniyle bu grupların transit geçişini sağlayan bir köprü işlevi görmüş ve zengin doğal kaynakları nedeniyle göç alan bir ülke olmuştur.

Irak'ın toplumsal yapısındaki çeşitliliğin, 2003 yılı öncesi ve sonrasındaki toplumsal kimliğin oluşumuna etkisini belirlemek ve bu konuda bir analiz ortaya koymak amacıyla, i) Irak'ın Etnik Yapısı, ii) Irak'ın Dini ve Mezhepsel Yapısı ve iii) Irak'taki Aşiret Yapısı olmak üzere, Irak'ın toplumsal yapısını oluşturan üç önemli unsur incelenecektir:

2.1.1. Irak'ın Etnik Yapısı

Irak, Araplar, Kürtler, Türkmenler, Süryaniler, Şebekler ve diğer çeşitli etnik toplulukları barındırmaktadır.

1. Araplar: M.Ö. VI. yüzyılda Arap Yarımadasından Mezopotamya'ya göç etmiş olan Irak Araplarının kökeni, Arap yarımadasında yaşayan Sami halklarına dayanmaktadır. Arap Yarımadasından Irak'a çok sayıda göç gerçekleşmiştir. Irak Arapları çoğunlukla İslam'a inanmaktadır ancak farklı dini inançları olan bazı kesimler de mevcuttur. 1947'de yapılan Irak'ın ilk resmi nüfus sayımına göre, Irak'ın toplam nüfusunun

(4.564.000) %71'ini, 3.244.000 kişi ile Araplar oluşturmaktadır.¹⁶⁹ Günümüzde Araplar Irak toplumunun yaklaşık %80'ini oluşturduğu düşünülmektedir.¹⁷⁰

2. Kürtler: Sümer dilinde “dağın sakinleri” anlamına gelen “Kürdo” kelimesi, Kürtleri tanımlamaktadır. Irak'taki Kürtler, İslam dinini benimsemiş olup, büyük çoğunluğu Sünni mezhebine mensuptur. Bununla birlikte, Filî Kürtler Şii mezhebine, Yezidi Kürtler ise kendilerine özgü bir inanca mensuptur.¹⁷¹ 1947'de yapılan nüfus sayımına göre, Irak nüfusunun %19'u (870.000) Kürtlerden oluşmaktadır. Kürtler, günümüzde Irak nüfusunun %17'sini oluşturarak, Irak'ta nüfus çoğunluğu açısından ikinci sırada yer almaktadır.¹⁷²

3. Türkmenler: Orta Asya kökenli Türkmen kabileleri, anavatanlarından Irak'a tek seferde göç etmemiş; aksine, yıllar içinde gerçekleşen ardışık göçlerle Irak'a yerleşmişlerdir. İlk olarak Horasan ve Ceyhun Nehri ötesine yerleşmişler ve İslam dinini benimsedikten sonra Irak'a göç etmişlerdir.¹⁷³ Türkmenlerin Irak'a gelişi, 674 yılına kadar uzanmaktadır. Muaviye döneminde, Buhara Prensesi Hatun'un emrindeki Türk kuvvetleriyle savaştıktan sonra barış yapmak zorunda kalan Ubeydullah bin Ziyad, yanına aldığı Türkmen askerleriyle birlikte Irak'a dönmüştür.¹⁷⁴ Mezhep açısından, yaklaşık %55'i Sünni, % 45'i Şii'dir.¹⁷⁵ 1947 nüfus istatistiklerine göre (92.000 kişi) Türkmenler nüfusun %2'sini oluşturmaktadır.¹⁷⁶ Günümüzde ise yaklaşık % 5'ini oluşturmaktadır.¹⁷⁷ Bu, nüfus oranlarıyla da Irak'ta Araplar ve Kürtlerden sonra üçüncü sırada bulunmaktadır.

4. Şebekler: Arap, Kürt ve Türkmen etnik gruplarının bir karışımını içeren ve İslam dinini benimsemiş bir topluluktur. Şebeklerin çoğunluğu Şii mezhebine mensuptur.¹⁷⁸ Şebeklerin nüfus içindeki varlığı ile ilgili tahmin ve istatistikler değişiklik göstermekte kimi sayımlarda Şebek'lerin Yezidi olarak sayıldığı bilinmektedir. 1947 nüfus

¹⁶⁹ Hānā Baṭuṭ , *E'l- 'Irāq E't-Ṭābaḳat E'l- 'İctmā'īye ve E'l Ḥerekāt E'l Şvriye fī E'l 'Ahd E'l 'Öşmanī ḥātā Kıyām E'l Cümhuriye*, çev. ' Afif E'İrezaz (İran: Menşürat Ferhad, 2005), 1/ 60.

¹⁷⁰ 'Abdu'l Cābār Ahmed, *E'l Fedrālīye ve E'l Lāmerkezīye fī E'l 'Irāq* (Bağdat: Mū'esse Ferīd Riş Ālbert,2013), 2.

¹⁷¹ 'Azīz E'l Hāc, *E'l Kezīye A'l Kürdīye fī E'l 'Şrīnīyāt* (Beyrut: E'l Mū'sese E'l 'Arabīye,1984), 231.

¹⁷² Baṭuṭ , *E'l 'Irāq E'l Ṭābaḳat E'l 'İctmā'īye*, 1/ 60.

¹⁷³ Erşed E'l Hrmizī, *E'l Türkümān ve E'l Vatān E'l 'Irāqī* (Kerkük: Mū'seset Vakīf Kerkük, 2003), 13.

¹⁷⁴ Soner Doğan, *Irak Türkmenleri*,(Türkiye: INSAMER: İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, 2018),,2

¹⁷⁵ Selīm Mātār vd, *Yekezet E'l Hevīye E'l 'Irāqīye* (Bağdat: Merkez Dīrāsāt E'l Üme E'l 'Irāqī), 65.

¹⁷⁶ Baṭuṭ , *E'l 'Irāq E'l Ṭābaḳat E'l 'İctmā'īye*, 1/ 60.

¹⁷⁷ Ahmed, *E'l Fedrālīye ve E'l Lāmerkezīye*, 2.

¹⁷⁸ Ulusal Şebeke hakkında daha fazla bilgi almak için, Ahmed Hāmīd E'l Şerāf, *E'l Şebek min Ferāk E'l Gūlāt fī E'l 'Irāq* (Bağdat: Meṭb'āt E'l Meşārīf, 1954), 2 .

sayımında Şebekler, Yezidiler ile birlikte nüfusun %0,8'ini (33.000) oluşturmaktadır.¹⁷⁹ Günümüzde ise yapılan nüfus sayımlarında Şebeklere yer verilmediği görülmektedir.

Etnik gruplar	Yaklaşık boyut (bin olarak)	Toplam nüfusun yüzdeleri (100%)	Irak'taki coğrafi odak merkezleri
Kültürel dil seviyesi			
Arap	18.750 ile 20.000	75 ile 80	Kuzeybatı, Orta Ve Güney Irak
Kürt	3.750 ile 5.000	15 ile 20	Kuzeydoğu Irak
Değer (Türkmenler / İranlılar / Süryaniler / Ermeniler))	1.250	5	Orta Ve Kuzey Irak
		100	25.000
Dini Seviye			
Müslümanlar	23.000 ile 23.750	92 ile 95	Irak'ın Her Yerinde
Hristiyanlar (Süryaniler / Ermeniler / diğerleri)	1.250	5	Orta Ve Kuzey Irak
Diğer dinler (Sabine / Yahudiler / Yezidiler)	750	3	Irak'ın Her Yerine Dağılmış Durumda
	25.000	100	
Mezhepsel Seviye (Müslümanlar İçin)			
Şii Müslümanlar	14.000 ile 15.000	56 ile 60	Güney Ve Orta Irak
Sünni Müslümanlar	8.000 ile 9.000	32 ile 36	Orta Ve Kuzey Irak
	23.000	92	

Tablo 1: 2003 Yılı Tahminlerine Göre Irak'taki Etnik Grupların Nüfusu

Kaynak: Mecmüa't Bâhişin, *Evrāk Dimokrāṭiye E'l 'Ayīš me'āñ fī Żeū' E'l İhtilāf* ('Irak: Merkez M'alūmāt E'l Dīmokrāṭiye E'l 'Irakī, 2005), 2/14.

Amerikan işgali sonrasında kurulan Irak Demokratik Bilgi Merkezi,¹⁸⁰ işgalin ardından gelen fikir ve bilgileri desteklemek amacıyla faaliyet göstermiştir. Merkezin yayımladığı Demokratik Dergi'de yer alan yukarıdaki tabloya göre, Irak'ta nüfus açısından en büyük çoğunluğu Araplar oluşturmaktadır. İkinci büyük etnik grup olan Kürtler ise, Kuzey ve Kuzeydoğu Irak'ın dağlık bölgelerinde yoğunlaşmaktadır. Sünni

¹⁷⁹ Baṭuṭ, *E'l 'Irak E'l Tābaḳat E'l 'İctmā'īye*, 1/ 60.

¹⁸⁰ Demokratik Dergi, 2004 yılında Irak Demokratik Bilgi Merkezi tarafından, bir grup Amerikalı ve Iraklı sivil toplum kuruluşunun ortak girişimiyle kurulmuştur. Merkez, danışma ve yayın organı olarak, dünyanın çeşitli ülkelerinden demokrasi alanında seçkin yazarları, üniversite profesörlerini ve uzmanları içermektedir. Irak Demokratik Bilgi Merkezi, Irak'taki sivil toplum örgütleri ve diğer profesyonel, insani ve kültürel gruplarla iş birliği içinde, demokrasi ve insan hakları konularında eğitim materyalleri hazırlayıp dağıtarak, Irak'ta demokratik farkındalığın yayılmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Altı sayıdan oluşan dergi, demokratikleşme deneyimiyle ilgili en önemli konuları kapsamaktadır. Dergi, zulmün geri dönüşünün önlenmesi, hukukun üstünlüğünün tesis edilmesi, siyasi, etnik ve dini çoğulculuğa saygı gösterilmesi, kamu özgürlükleri, hükümetlerin hesap verebilirliği, sivil toplum, piyasa ekonomisi, kadınların süreçteki rolü gibi konuları içermektedir. Irak Demokratik Bilgi Merkezi, Irak okuyucusuna demokratik belgeler sunarak, demokratik yaşamın oluşması ve Irak'ta hukukun üstünlüğünün başarılı bir şekilde tesis edilmesi için gerekli bilgi ve uzmanlıkların sağlanmasına katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

ve Şii Müslümanlar açısından bakıldığında, Sünni nüfusun Orta ve Kuzey Irak bölgelerinde yer aldığı belirtilmiş, ancak Batı Irak'ta bulunan Sünni Müslümanlara dair bilgi verilmemiştir. Batı bölgesinin göz ardı edilmesi, araştırmanın eksikliği, yanlışlıkla gözden kaçırılması ya da bilinçli bir tercih olup olmadığı bilinmemektedir. Dolayısıyla, Irak'ın Batı bölgesinin hangi nedenle araştırmaya dâhil edilmediği belirsizdir. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda, yukarıdaki tablo, Irak'ta yaşayan etnik grupların nüfus dağılımı hakkında doğru, güvenilir ve kesin bilgiler sunmamaktadır.

Genel olarak, Irak toplumunu oluşturan bu çeşitli etnik grupların, toplumun genel yapısında alt kültürler oluşturduğu söylenebilir. Bu kültürlerin birbirleri ile bağdaşmayan, tutarsız hedefleri ve idealleri vardır ancak aynı sosyal çevrede bir arada yaşayabilmektedirler.¹⁸¹ Oysaki bir toplumda, doğal olarak uyum içinde yaşayan ya da diğer gruplara göre birlikte yaşama tercihleri farklılaşan gruplar aşağıdaki gibi bölümlenebilir.¹⁸²

- Dini, etnik, dilsel ve kültürel mahremiyetlerini korurken çoğulculuğa saygı duyan ve üst kültürle dayanışma içinde olan topluluklar.
- Üst kültürü kabul etmeyen, bağımsızlık ve karar alma özgürlüğü isteyen sözleşme grupları.
- Genellikle etnik veya dini hoşgörüsüzlükle karakterize edilen ve diğer gruplar üzerinde hakimiyet kurmak amacıyla mücadele eden gruplar.

Irak'taki etnik grupların, Irak toplumu için bir kırılma unsuru olduğunu düşünen yazarlar bulunmaktadır. Abdul-ilah Belkeziz, *“Bu sosyal çeşitliliklerin, sosyal yapıların geleneksel ilişki ve iletişim biçimlerine dönüşmesine yol açacağını; çünkü bu grupların yapısal kısıtlılıklarının modern toplum inşası sürecinde engel teşkil edeceğini”* öne sürmektedir.¹⁸³ Ancak, burada belirtilmesi gereken önemli bir husus vardır: Bir toplum, farklı din, mezhep, etnik köken veya akrabalık bağlarına dayalı olarak çeşitli alt kimlik gruplarına sahip olduğunda, bu durum onu otomatik olarak tutucu bir toplum haline

¹⁸¹ Şabîh ‘Abd A’l Mîn‘am Ahmed , “E’l Ensāk E’l Āsenīye ve Tābī’t E’lbin’ E’l İctima’ī lilMüctame‘ E’l ‘Irakī“, *Vāk’ MüşkiLāt E’l ‘Şenīyāt ve E’l ‘klīyāt fī E’l ‘Irak*, mlf.Şmrān E’l ‘Ecilī,(Bağdat: Beyt E’l Hıkme, 2012), 46

¹⁸² Daniel E. Hebding - Leonard Glick, *Introduction to Sociology* (New York: Wesley Publishing Company, 1976), 286.

¹⁸³ ‘Abdul’İlāh Belkīs, *E’l Devle ve E’l Müctema‘ Cedeliyāt E’l Tevhīd ve E’l İnķīsām fī E’l Müctama‘ E’l ‘Arabi E’l Mü’āsīr* (Beyrut: E’l Şebeke E’l ‘Arabiye Lilebhās, 2008),60 .

getirmez.¹⁸⁴ Abdul-ilah Belkeziz'in göre de bu gruplar kendi kurallarına göre işleyen ve devlet kanunlarını hiçe sayan nitelikte birimlere dönüştüğünde muhafazakâr toplum haline gelebilmektedir.¹⁸⁵

Irak'ı oluşturan etnik grupların çokluğuna rağmen, bu grupların hiçbirinin bağımsız bir siyasi varlık inşa etmeyi veya ulusal projeler gerçekleştirmeyi amaçladığı söylenemez. Bu bağlamda Irak'ta öne çıkan iki ulusal proje, "Arap Ulusal Projesi" ve "Kürt Ulusal Projesi"dir. Dolayısıyla, Irak ulusal kimliği, bu iki projenin yol açtığı çelişkiler ve tutarsızlıklar nedeniyle, hem Arap hem de Kürt ulusal kimlikleri arasındaki gerilimlerden olumsuz etkilenmiştir.

Arap ve Kürt ulusal kimliği, Irak ulusal kimliğinden daha geniş bir coğrafyaya hakim olduğu için, her iki ulusun da modern Irak devletinin sınırlarının ötesine uzanan, Arapların "Büyük Arap Dünyası" ve Kürtlerin "Büyük Kürdistan" daha geniş özlemleri vardır. Bu iki milliyetçi yaklaşımın Irak'taki ulusal kimliği inşa etme sürecine etkisi, siyasi, ideolojik ve bölgesel veya uluslararası alanda aldıkları desteklere, her bir grubun diğerine göre sağladığı güce bağlıdır. Irak'taki Arap ulusal hareketi tarihsel olarak, Irak'taki Kürt ulusal hareketinden, sonra gelmesine rağmen, Irak'taki Kürt ulusal hareketinden daha güçlü ve daha olgunlaşmış bir konumdadır. Aynı zamanda Irak ulusal kimliğinin oluşturulmasına katkıda bulunmak için, Kürt ulusal hareketinden daha fazla destek elde etmiştir. "Irak Devletinin İnşa Edilmesi" başlığı altında ayrıntılı olarak işleneceği üzere, Irak ulusal kimliğinin inşa sürecinde, ulusal kimlik üzerinde Arap milliyetçiliği ile oluşan Arap kimliğinin düşünce ve fikirlerinin dayatılması gibi bir durum söz konusu olmuştur.¹⁸⁶ Ancak, bu iki hareket, Irak devletinin kuruluşundan bu yana, Irak'taki bazı Kürt, Türkmen, Asuri gibi grupların her iki ulusal kimliğe de karşı çıkmasına neden olmuştur. Bazı kesimler ise kendilerini Iraklı olarak tanımlayarak Irak ulusal kimliğini savunmuşlardır.

Şerif'in düşüncesine göre, "Arap milliyetçiliği genel olarak ve özellikle Irak'ta Arap dünyasındaki ülkelerin kuruluşundan bugüne kadar, çözmeyi veya kontrol etmeyi başaramadığı kalıtsal hastalık gibi bir sorundur. Ve bu sorun parçalanma ve birlik

¹⁸⁴ Cafer Necim Neşr , " Neḥvā Zākīre Vetenīye lileklīyāt ve E'l Eḡenīyāt E'l 'Irāqīye " *Vāk' Mūškīlāt E'leḡenīyāt ve E'leklīyāt fī E'l 'Irāq*, mlf. Şmrān E'l 'Ecilī, (Bağdat: Beyt E'l Hīkme, 2012), 42.

¹⁸⁵ Belkīs , *E'l Devle ve E'l Müctema* , 6.

¹⁸⁶ Hāsān E'l 'Ālevi, *Devlet E'l İstī'mār E'l Kıvmiye* (London: Dāru'l Zevrā , 1993), 18.

sorunudur, yani milli ile ulusal arenalar arasındaki ilişkiyi tanımlama sorunudur”.¹⁸⁷ Bu sorun çeşitli sorular doğurmaktadır. Arap sadakati ile kastedilen nedir? Arap ulusal düşüncesi literatüründe tanımlanan ve Irak devletindeki Arapları kapsayan yerel devlet mi yoksa Büyük Arap Dünyası devleti midir? Öncelik hangisine verilmelidir? Ya da bu iki fikir arasında bir uzlaştırma gerekli midir?

Genel olarak Arap milliyetçileri, Büyük Arap Dünyası’na bağlı bir Arap devleti kurma düşüncesini iki ana esasa dayandırmaktadır: Birincisi, özellikle Irak’ta Arap milletine mensup olma ve devlet kurma düşüncesidir; ikincisi ise “Tek Arap Devleti” sloganıyla Arapların tek bir millet olduğu ve bu milletin bir devlete sahip olması gerektiği inancıdır. Bu doktrin, dil, kültür ve tarihsel birikimin kaynaşmasıyla oluşturulan birleşik bir Arap kimliğinin inşasını hedefler. Ancak, bu doktrin, Arap olmayan grupların yaşadığı bölgeleri içeren ülkelerin varlığını ya da bu bölgeleri tanımayı reddeder.¹⁸⁸ Arap kimliği, tarih boyunca var olan bir Arap kimliğini ifade eder ve bu kimlik, Araplar ve Arap milliyetçiliği arasındaki ortak özelliklerin örtüşmesinin bir sonucudur. Arap milliyetçiliği olarak algılanan bu kimlik, Arap Devletler Ligi’nin (AL) oluşumuna temel teşkil eder ve Arap dilini bu kimliğin en önemli unsuru olarak kabul eder. Bu kıstasla, Arap ülkelerini siyasi olarak tanıır. Arabizm ve Birleşik Arap kültürü, esasen Arap kimliğini tanımlayan unsurlardır.¹⁸⁹

Dolayısıyla, Arap Devletler Ligi (AL) kavramı, “Ayrımcılığın nedenlerini ortadan kaldıran, tüm Araplara güvenlik, haysiyet ve onur sağlayan tek bir Arap kuruluşu oluşturma arzusunu, yani Batı sömürgeciliğinin yarattığı engellerin olmadığı yeni bir toplum yaratma sürecini ifade eder.” Bu kavram, ulusal sınırlarla oluşturulan yeni bölgesel devletlere bağlılık temelinde vatanseverlik kavramının tam tersidir ve bu nedenle ulusal kimliğin oluşmasına ve geliştirilmesine karşıdır.¹⁹⁰

Modern tanımlara göre ulusal kimlik, istikrarlı bir siyasi yaşamın temelini oluşturan bir ulusun parçası olması duygusu ile beslenen kolektif bir kültürün özelliklerinin ürünüdür.

¹⁸⁷ Emîn Ferec Şerîf, *E’l Mûvâtena ve Devrühâ fî Tekâmül E’l Müctem’ât E’l T’adüdiye E’l Müctam’ E’l İraķi Nemûzc* (Sülymaniye: Mekteb E’l Fikîr ve E’l Va’î lilithâd Kürdîstân, 2009) 90 .

¹⁸⁸ Yusuf E’l Şvânî, *E’l Kıvmiye E’l ‘Arabiye ve E’l Vihde fî E’l Fikîr E’l Siyâsi E’l ‘Arabi* (Beyrut: Merkez Dîrâsât E’l Vhde E’l ‘Arabiye, 2003), 44 ; İlyâs Farâh, *Ttever E’l Fikîr E’l ‘Arabi E’l Şevrî* (Beyrut: E’l Mû’sese E’l ‘Arabiye, 1975), 2/139 ; Şâlih E’l Şersî, “Hevîyet E’l Ferd E’l ‘Arabi beyne E’l Devle E’l Kâterîye ve E’l ‘Üvleme”, *E’l ‘Üvleme ve E’l Hâveye*, mlf. Şâlih ‘Ebu Şübh (Ürdün: Dâru’l Mecde’l ‘Ülâ, 2002), 43.

¹⁸⁹ ‘Abdul İlâh Belkîs, *İşkâlîet E’l Vehde E’l ‘Arabiye Hîlâb E’l Regbe Hîlâb E’l Mümkin* (Kahire: E’l Dâru’l Beydâ’, 1991), 51.

¹⁹⁰ ‘Abdu’l Kerîm Aḥmed, *E’l Kıvmiye ve E’l Mezâhîb E’l Siyâsiye* (Kahire: E’l Metbâ’e ‘ E’l Şkāfiye, 1970), 386.

Modern ulusal kimlik kavramı, diğer tüm gruplara bağlılıkları aştığı anlamına gelse de başka kimliklerin varlığının silinmesi anlamına gelmemektedir.¹⁹¹ Ancak, modern ulusal kimlik kavramının gelişimi, Arap milliyetçileri tarafından planlanmış bir olgu değildi. Arap kimliğini savunanlar, ulusal çoğulculuğun gerçekleştiği bir modelin yanı sıra, bu modelle uyumlu olmayan Arap milliyetçiliği modelini de teşvik etmektedir. Bu yaklaşım, kuşkusuz Irak'ta Arap olmayan milletlerin (Kürtler, Türkmenler, Süryaniler vb.) vatandaşlık (Irak kimliği) kavramıyla farklılık göstermektedir.¹⁹² Bu düşünce, Al-Alawi tarafından da teyit edilmiştir. Al-Alawi, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Irak devletinin, aynı dönemde kurulan ve farklılıklarına rağmen halkın vatanına sadakat duygusunda birleştiği Mısır ulusalcılığına benzer bir yol izleyememesinin, Irak ulusal kimliğinin gelişmemesinde sorumlu olduğunu belirtmiştir. Al-Alawi ayrıca, Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan Haşimi otoritesinin ulusal projesinin, Alman ideolojik çerçevesine göre şekillendiğini ve bu yaklaşımın Arap kimliğini temel aldığını, bunun sonucunda Irak halkının sosyal dokusunda kapsamlı bir değişikliğe yol açtığını düşünmektedir.¹⁹³

Irak'taki Arap Sosyalist Baas Partisi (BP) fikri, Arap ulusal akımını ve Arap Devletleri Ligi (AL) düşüncesini somutlaştırdı. Böylece BP, Arap ulusal trendi içinde faaliyet gösteren en önemli siyasi akımlardan biri haline gelmiştir. Parti, birliğin bir devrim ve millet olması gerektiğine inanmış ve birliğin oluşması için düşmanlara karşı savaşılmaması gerektiğini savunmuştur. Partinin kurucularından biri olan Mişeil Aflag, birlik savaşının en zor savaş olduğunu ve Arapların öz çabalarını ve çok fedakârlık gerektirdiğini ifade etmiştir.¹⁹⁴

Parti anayasasının, ilk maddesinde: "Partinin (Arap Baas) genel ilkeleri, diğer Arap ülkelerinde şubeleri olan kapsamlı bir Arap partisi kurulmasıdır ve tek tek devletler siyasetiyle değil "Büyük Arap Dünyası"nın menfaatiyle ilgilenilmektedir."¹⁹⁵ Sonuç olarak BP, Irak'ın Arap dünyasının bir parçası olduğuna ve Irak halkının Arap ulusunun bir parçası olduğu inancına dayanarak Irak'ta Arap olmayan Iraklıların kimliğini görmezden gelmiştir ve Arap kimliğini üst kimlik olarak kabul ederek Irak'ta Arap

¹⁹¹ Leora Lockitz, *E'l 'Irak ve E'l Bahîş 'an E'l Hevîye E'l Vaṭāniye*, çev Dîlsad Mirân (Erbil: Dār 'Aras, 2004)114.

¹⁹² Lockitz, *E'l 'Irak ve E'l Bahîş 'an E'l Hevîye*,115.

¹⁹³ E'l 'Ālevi, *Devlet E'l İstî'mār*, 10.

¹⁹⁴ Mişîl 'Aflāk, *E'l Bāā's ve E'l Vḥde* (Beyrut: E'l Mū'sese E'l 'Arabiye, 1975) 9.

¹⁹⁵ Fāḍil Muḥamed E'l Bedrānī, *E'l Fikr E'l Kıvīmī ledā E'l 'Ḥzāb ve E'l Ḥerekāt E'l Siyāsiye fī E'l 'Irak 1945 – 1958* (Beyrut: Merkez Dīrāsāt E'l Vḥde E'l 'Arabiye, 2005) 48.

dünyasından farklı bütün alt kimlikleri yok saymıştır. Böylece, Irak'ta BP'nin iktidara gelmesiyle, Irak toplumunu oluşturan grupların kültürel çeşitliliği atlanarak, Arap milliyetçiliğinin açıkça hüküm sürdüğü Irak tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Ortaya atılan milliyetçi düşüncelerin Irak'ta Arap olmayanlar tarafından kabul edilmediği bir dönemdir.¹⁹⁶ Ancak, Irak'ın ulusal kimliğini oluşturma mücadelesinde yalnızca Arap milliyetçi eğiliminden muztarip olduğu anlamına gelmez. Aynı zamanda Irak, “Büyük Kürdistan Devleti” olarak temsil edilen, sözde bir tüzel kişiliği olan, Kürt milli eğiliminden de muzdariptir. Irak'taki Kürtler ile Araplar ortak bir toplumda yaşamalarına rağmen, Kürt-Arap ilişkileri çoğunlukla hassas dengeler içermekte ve Kürtler açıkça bir Arap ülkesine katılmayı reddettiklerini beyan etmektedir.¹⁹⁷ 1958 Devrimden hemen sonra, Irak Cumhuriyeti'nin geçici anayasası “Irak Cumhuriyetinin ve Arap ulusunun bir parçası olarak ve anavatandaki Kürt – Arap ortaklığını tanımıştır.” Irak devleti kapsamındaki Kürt milletin ve haklarının tanınması en önemli adımlardan biriydi. Çünkü bu adım, ayrılıkçı akımların dondurulması anlamını taşımakta ve Irak ulusal kimliğinin oluşmasında yapılacak uygulamalarda Kürtlere daha büyük bir rolün tanımlanmasının yolun açmaktadır.¹⁹⁸ Ancak bu eğilimin devam etmemesi, Irak hükümetine karşı Kürt milli varlığının açık bir şekilde ortaya konulması için silahlı bir Kürt isyanının başlamasına yol açmıştır. Bu isyan, 1961'de Molla Mustafa Barzani tarafından yönetilen Eylül İsyanı olarak bilinmektedir.¹⁹⁹

Mattar'a göre, Irak hükümetleri ve siyasetçiler tarafından yapılan, en büyük ve fanatik hatalardan biri şu fikirdir: Irak vatani Arap Dünyasının ve bütün Irak halkı Arap milletinden bir parçasıdır. Dolayısıyla, Iraklı olmak Arap millete ait bir kimliğe sahip olmayı gerektiriyor ve Arapların çoğunluğu olmayan herhangi bir bölge mutlaka tam olarak Iraklı değildir. Bu fanatik ulusal kavrama dayanarak, iktidara gelen Irak hükümetleri çoğunluğu Arap olmayan bölgeleri, Araplaştırmaya ya da yerinden etmeye ve bir Arap nüfusu getirmeye çalışmaktadır. Irak'taki Kürt milli eğiliminin Arap milli eğiliminden önce geldiğine, buna dayanarak Kürt milli kurtuluş hareketinin ve taleplerinin hatta Irak kurulmadan önce devam ettiği düşünülmektedir. Kürtlerin Irak'a

¹⁹⁶ S'ād Selūm, “Irak E'l Devle 1921 ile 2003 mīn Şedmet E'l Hevīye ile Şāhvet E'l Hevīyāt”, *Mesārāt Dergisi* 1 (2007), 29.

¹⁹⁷ Mecīd Hedūrī, *E'l 'Irak E'l Cumhuri* (Beyrut: E'l Dār E'l Mütēhīde, 1974) 11 - 12.

¹⁹⁸ Lockitz, *E'l 'Irak ve E'l Bahīs 'an E'l Hevīye*, 195.

¹⁹⁹ Eylül Devrimi hakkında ayrıntılar için, Bak.: David Makdowell, *Tārīh E'l Ekrād E'l Hādīs*, çev. Rāc Āl Muḥammed (Beyrut: Dāru'l Ferābī, 2004) 468 .

ilhaklarına şiddetle karşı çıktıklarına Irak'taki Kürt devrimlerinin 1918'den günümüze kadar devam ettiğine inanılmaktadır. Mattar, Irak'ta kurulan Türkmen partilerinden birinin “Anavatan Türkiye” sloganında görüldüğü üzere, gösterdiği milliyetçi tutumun parti fikrinin temel taşı temsil ettiğini ifade etmektedir. Bu tür düşüncelerin, temel ulusal ilkelere aykırı olarak ortaya çıkmasına izin veren Irak ulusal kimliğinin kırılma anı olarak ortaya çıkarmakta olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle Irak'taki Türkmen, Asur ve diğer milli hareketlerinin taleplerinin göz ardı edilmemesi gerektiğine inandığını ifade etmektedir. Kürtlerin de dahil olduğu herkes tarafından anlaşılan bir Irak ulusal kimliğinin inşa edilmesi gerektiğine inanılmaktadır.²⁰⁰

Böylece, Irak'ta Arap, Kürt, Türkmen gibi milliyetçi akımların Irak'ta ulusal kimlik oluşumu sürecini olumsuz etkilediği ve engellediği görülmektedir.

2.1.2. Irak'ın Dini Yapısı

Dini açıdan, Irak'ta üç ana din (İslam, Hristiyanlık, Yahudilik) yaygındır. Irak nüfusunun büyük çoğunluğu (%90'a yakın) İslam dinine inanmaktadır.²⁰¹ Iraklı Müslümanlar, iki ana mezhebe ayrılmaktadır: Birincisi, çoğunluğu Irak'ın güney ve güneydoğu bölgelerinde yoğunlaşan ve etnik olarak büyük oranda Arap olan Şiiilerdir. İkincisi ise, Kuzey Irak, Batı Çölü bölgeleri ve Kürt dağlarının hilal bölgelerinde yaşayan, Araplar ve Türkmenlerden oluşan Sünnilerdir.²⁰²

²⁰⁰ Selīm Mātār, *E'l Zāt E'l Cerīhe İşkālīyet E'l Hevīye fī E'l 'Irāq ve E'l 'Ālem E'l 'Arabi* (Beyrut: Dāru'l Kelīme E'l Tāyībe, 2008) 357.

²⁰¹ Vemīz Cemāl Neḍmī, *E'l Cizur E'l Siyāsiye ve E'l Fikrīye ve E'l İctimā'īye lil Hāreke E'l Kıvmīye E'l 'Arabiye E'l İstklālīye fī E'l 'Irāq* (Beyrut: Merkez Dīrāsāt E'l Vhde E'l 'Arabiye, 1984), 36.

²⁰² Irak meselesiyle ilgilenen ve bu konuyu inceleyenlerin dikkat etmesi gereken önemli hususlar bulunmaktadır. Özellikle istatistiksel açıdan, Irak'taki durum doğrudan mezhepsel (Sünni veya Şii) bir sorun içermektedir. 1920'lerdeki kuruluşundan bu yana, Irak tarihinde gerçek bir nüfus sayımının yapılmadığı, 1919'dan itibaren tüm nüfus sayımlarının her bir valilikteki tahminlere veya nüfus sayımlarına dayandığı bilinmektedir. Sünnilerin ve Şiiilerin oranını hesaplamak isteyenler, şu adımları izlemelidir: Sünni çoğunluğa ve Şii çoğunluğa sahip ilçeler ayrılmalıdır. Valiliklerin bildirimlerine göre Musul, Salahuddin, Ramadi, Erbil, Süleymaniye ve Duhok, Sünni oranının %90'ın üzerinde olduğu illerdir. Amara, Nasiriye, Samawah, Diwaniyah, Kerbela ve Necef ise Şii çoğunluğa sahip illerdir. Diyala, Sünni çoğunluğa sahipken, Şiiilerin oranı %30-35 arasında tahmin edilmektedir. Kut, Hilla ve Basra illerinde Şii ağırlıklı bir nüfus bulunmakta olup, Sünnilerin oranı %20-35 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bağdat ise tarihsel olarak Sünni çoğunluğa sahip bir başkenttir. Ancak, son yıllarda bu oran değişiklik göstermiştir. Geçen yüzyılın başında Sünnilerin oranı %80 olarak tahmin edilirken, bugün bu oran %60 olarak tahmin edilmektedir. Hatta Bağdat'ta Sünniler ve Şiiilerin oranlarının %50-%50 olduğu dahi iddia edilmektedir. Araştırmacının, Irak'taki Sünniler, Şiiiler ve azınlıkların oranlarını belirlemek için resmi nüfus sayımlarının yıllara göre dağılımını (1947, 1957, 1965, 1977 ve 1997) incelemesi gerekmektedir. Bu sayımlar, Sünnilerin oranını %52-56 arasında, Şiiilerin oranını ise %40-44 arasında yansıtmaktadır. Azınlıkların oranı, 1948'de Yahudilerin Irak'tan ayrılmasından sonra %4 civarında sabit kalmıştır. Yahudilerin oranı, Irak'tan ayrılmadan önce %8'e kadar ulaşmıştır. Bu bölümde yazar, bu rakamların özel olarak yapılmış herhangi bir istatistiğe dayanmamasına rağmen, tahmini verilere

dayandığını ve sömürge karşıtı oldukları iddia edilen bazı araştırmacıların ve uzmanların neden İngiliz istatistiklerine inandıklarını sorgulamaktadır. Bu sonuçları savunanların, ister dini ister seküler eğilimden olsun, objektif bir bakış açısıyla hareket etmediklerini vurgulamaktadır. Tanınmış Iraklı akademisyen Dr. Mazen Al-Ramadani, İslam Online web sitesine yaptığı açıklamalarda, “Şiilerin Irak’ta büyük çoğunluğu temsil ettiklerini iddia eden ilk kişi Yahudi yazar Hanna Batatu’dur” demiştir. Ramadani’ye göre, bu sahte istatistiklerin yaygınlaşmasına katkı sağlayan etken, Şiilerin güçlü seferberlik kapasitesi ve eyaletlerin nüfus yoğunluğu dikkate alınmaksızın, eyalet sayısı karşılaştırıldığında Şii eyaletlerinin sayıca fazla olmasıdır. Bu durum, çoğunluğun Şii olduğu inancına yol açmıştır. Hanna Batatu, kitabını İngiliz verilerine dayanarak yazmıştır (Irak: Osmanlı Dönemi’nden Cumhuriyetin Kuruluşuna kadar Toplumsal Sınıflar ve Devrimci Hareketler). Kitapta, Sünni Arapların oranının %19, sayılarının ise 1947 nüfus sayımına göre 900.000 olduğunu; Şiilerin oranının ise %51,4, sayılarının ise 2.344.000 olduğunu belirtmiştir. Batatu, 1990’da yayımlanan bu kitabında, 1947’de Irak İçişleri Bakanlığı’ndan aldığı bilgilere dayanarak, Irak’taki Şiilerin oranının daha yüksek olduğunu iddia etmiştir. Bu kitap, hem Arap hem de Kürt rejim muhalifleri tarafından, hatta dünyanın farklı ülkelerinde Irak konusunda araştırma yapan akademisyenler tarafından geniş kabul görmüştür. Bu çalışmada, Batatu’nun iddialarının yaygınlaşmasının arkasındaki olası nedenler ele alınmıştır.

- Irak’taki Şiilerin, çoğunluk olma arzusu ve tutkusu
- Yukarıda belirtilen İngiliz söylemi ile uyumluluk.
- Batato, Irak’ı ziyaret ettiğinde elde etti bilgilerin özel ve doğru olduğu; analitik araştırmasının güçlü olduğu; bir çok akademik araştırmacı ve tarihçi tarafından övgüde bulunulduğunu betirterek kitabının güvenilirliğini savunmuştur.
- Batılı kaynaktan gelen araştırmalar karşısında Arap yazarların özgüven eksiklikleri ve psikolojik durumları.

Gerçek şu ki, okuyucuların Hanna Batato’ya yanıt vermek için sadece aşağıdaki bazı gerçekleri dikkat etmesini gerektirmektedir. Hanna Batato’nun fikrini aksini isbatlamak veya çürütmek için Dr. Taha Hamad Al-Dulaimi, 2009 yılında Rafidain Elirtiyadiye Araştırmalar Merkezi’nde “*Gerçek bu: Irak’taki Sünnilerin ve Şiilerin sayıları ve nüfus oranları*” adıyla Sünniler ve Şiilerin oranları üzerine ayrıntılı bir çalışma içeren kitap yazdı.

- Irak’ta hiç bir zaman Sünniler ve Şiilerin yüzdelere dayalı bir istatistik yoktur.
- Batato’nun kendisinin 60. Sayfasında bunun bir tahmin olduğunu söylediği.
- Batato’nun açık bir hatası: 1947 nüfus sayımına göre Sünni Arapların sayısını 900.000 yazmıştır. Oysa o dönemde Musul’un toplam nüfusu 595.190 idi ve Musul, Duhok ile birlikte ele alındığında, bu bölgedeki Kürtlerin oranı %16-20 arasında olduğu için Musul’un nüfusu yaklaşık 480.000 olarak tahmin edilmektedir. Anbar’ın nüfusu 192.000’i aşmakta olup, Musul ve Anbar’ın toplam nüfusu yaklaşık 672.000’dir. Bağdat’ın nüfusu ise 817.205 olarak kaydedilmiştir. Eğer o dönemde Sünni oranı %70 olarak kabul edilirse, Bağdat’taki Sünni nüfusunun 450.000 civarında olduğu varsayılabilir. Bu durumda, Arap Sünnilerin toplam nüfusu 1.312.000 olarak hesaplanmaktadır. Ancak, Kerkük, Basra, Hilla, Kut ve diğer bölgelerdeki Sünni azınlıklar bu değerlendirmede göz ardı edilmiştir.
- Onlar için en düşük tahmin 200.000, böylece toplam 1.512.000, bunlar Sünni Araplar, Batato’daki Kürt Sünnileri 840.000 olduklarını söylüyor ve Türkmenlerin 50.000, böylece tüm Iraktaki Sünni nüfusu sayısı 2.402.000 olmalıdır.

Batato’ya göre Irak’ın nüfusu 1947 sayısına göre ise (4.564.000) ve gayrimüslim azınlıkların sayısı 596.000’dir.

Bu durumda $4.564.000 - 596.000 = 3.968.000$ Sünni ve Şiiler sayısıdır olmalıdır.

Daha önce belirtildiği gibi, Sünnilerin sayısının 2.402.000 olduğunu, yani Sünnilerin % 60’tan az olmadığını ve azınlığın % 8’dir.

Abdullah Al-Nafisi, Hassan Alawi ve başka yazarların desteklediği Batato’nun istatistikleri onlar ve bilimsel çalışmalar nerede? Sayıların dili açık bir dildir ve 1947 istatistiksel veriler ortadadır. Öyleyse bu kitabı destekleyenler, neden 1947 verilerini değil de Batato istatistiklerini kullandılar? Yazar, Hanna Batato’nun istatistiklerde çok fazla hata yaptığını düşünüyor ve hatanın nedeni iki olasılığa bağlıyor

- Batato’nun, belgeleri görmeyip aracı ile bilgi aktarımı olduğu. Hatanın aracıdan kaynaklı olduğudur.
- Kasten yanlışlık yapıldığıdır.

Irak, Arap, Türkmen, Kürt, Hristiyan, Asuri, Yezidi, Sabii, Yahudi, Şii ve Sünni gibi birbirinden farklı toplulukları barındıran mozaik bir yapıya sahiptir. Başka bir deyişle, Irak'ın sosyal yapısı ve nüfus dağılımı, adeta Ortadoğu'nun bir minyatürü gibidir. Irak'taki her bir bileşenin, komşu ülkelerdeki dini ve etnik gruplarla bağlantıları bulunmaktadır. Kuzey Irak'taki Kürtler, Türkiye, Suriye ve İran'daki Kürtlerle; Şii Araplar, Kuveyt, Bahreyn, İran ve Suudi Arabistan'daki Şii Araplarla; Sünni Araplar, Ürdün ve Suriye'deki Arap Sünnilerle ve Arap dünyasındaki İslami akımlarla; Türkmenler ise Türkiye ve Türk dünyasındaki ülkelerle ilişki içindedir. Dolayısıyla, Irak'taki gelişmelerin komşu ülkeleri etkilemesi kaçınılmaz olduğu gibi, komşu ülkelerin izleyeceği politikaların da Irak'ı doğrudan etkilemesi beklenmektedir.²⁰³

1. Yahudilik: Irak'taki Yahudilerin tarihi üç bin yıldan daha eskidir. ²⁰⁴ 1947 yılı nüfus sayımında Irak'ın toplam nüfusunun 117.000'ini Yahudiler oluşturmakta ve bu sayı Irak toplumunun %2,6'sına tekabül etmektedir. ²⁰⁵ 1950-1951 yılları arasında gerçekleştirilen göç operasyonlarıyla Yahudilerin sayısında köklü değişiklikler olmuştur. Çünkü Irak'ta 1950/1 sayılı, 1951/12 sayılı Bakanlar Kurulu kararnameleriyle Irak sınırlarından kendi isteğiyle çıkış yapan Yahudiler, Irak vatandaşlığından da çıkarılmışlardır. ²⁰⁶ Böylece, 1977 nüfus sayımına göre Irak'taki Yahudi sayısı önemli ölçüde azalarak, sadece 381'e düşmüştür.²⁰⁷ Fakat 2003 sonrası, Irak'ta kalan toplam Yahudi sayısı, çoğunluğu Bağdat'ta yaşayan yaşlılardan oluşan 100 kişiden az bir gruptur. ²⁰⁸ Yahudilerin çoğunluğu şehirlerde ve çoğunlukla Bağdat veya Basra'da yaşayan bir azınlıktılar ve finansal yetenekleri ve özel okulları aracılığıyla elde ettikleri gelirler veya çocuklarını Avrupa'ya yükseköğrenime göndermeleri nedeniyle güçlü ve etkili oldular. ²⁰⁹

Daha fazla bilgi için: yazarın çalışmasına bakın: 'Abdu'l 'Azîz Bin Şālîh E'l Māhmud, “*Nesb E'l Sünne ve E'l Şi'ā fî E'l 'Irak beyne İftirā'āt E'l İngiliz ve E'l Yāhūd*”, (Erişim Tarihi 18/10/2016): <https://sunnahorshiah.com/site/statistics/info/1090>

²⁰³ Ziya Abbas, *Irak'ta Şii Merciliği'nin Siyasi Rolü* (İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2013), 26 – 27.

²⁰⁴ Reşîd E'l Hâyûn, *E'l Edîyân ve E'l Mezâhib fî E'l 'Irak* (Bağdat: Menşürât E'l Cemel, 2007) 141 - 144.

²⁰⁵ Batûl , *E'l 'Irak E'l Tābakat E'l 'İctmā'îye*, 60.

²⁰⁶ Yahudilerin Irak'tan göçü hakkında daha fazla bilgi için Bak.: 'Abbās Şîblāk, *Hicret Yehūd E'l 'Irak E'l zürûf ve E'l T'eşîrāt*, çev. Mustāfā Nu'mān Aḥmed (Bağdat, Dāru'l Mürtezā, 2008) .

²⁰⁷ E'l Hâyûn, *E'l Edîyân ve E'l Mezâhib*, 111.

²⁰⁸ Mvķî' E'l Sekîne E'l İlkitrvnî, “*Hārîāt Tēvāif E'l 'Irak*”, Internet, web sitesi (Erişim Tarih 05/10/2018) : <http://www.assakina.com/center/parties/11663.htm>

²⁰⁹ Nedmî , *E'l Cizur E'l Siyāsiye ve E'l Fikrîye*, 36.

2. Hristiyanlık: Irak'ta Hristiyan nüfusun tarihi çok uzun eskilere dayanır. Hristiyanlığın, M.S. birinci yüzyılın ortalarında Irak'a girdiğine inananlar da vardır.²¹⁰ 1947 nüfus sayımına göre Hristiyanların sayısı 149.000, bu sayı, Irak'ın toplam nüfusunun %3,1'idir. Bazı bakanlıklar ile hükümet ve hükümet dışı kuruluşlar tarafından yürütülen resmi olmayan istatistikler, Hristiyanların sayısının 2003'te rejim değişikliğinden önce yaklaşık 1.200.000 olarak ancak bugün yaklaşık 500.000 kişi tahmin edildiğini göstermektedir.²¹¹ Yahudiler gibi Hristiyanlar da büyük şehirlerde (Musul, Bağdat, Basra) yoğunlaşmıştır. Fakat Yahudilerden farklı olarak, özellikle Musul eyaletinde bazı kırsal topluluklar da oluşturmaktadır. Kendi okullarında nispeten ileri eğitim almaktaydılar. Hristiyanların kendi içlerinde ayrıldığı mezhepler şunlardır: Keldaniler, Katolikler, Süryani Katolikleri, Süryani Ortodoks (Yakiba) ve küçük Ermeniler, Protestanlar ve Romalılar.²¹²

3. İslam: Irak'taki Müslümanlar, nüfusun %90'ını oluşturduğundan, İslam dini diğer dinlerle karşılaştırıldığında en fazla olanıdır. Hatta Irak'taki Müslümanların yüzdesinin nüfusun %97'si olduğunu gösteren bazı çalışmalar da vardır.²¹³ Müslümanlar Şii Müslümanlar ve Sünni Müslümanlar olarak ikiye ayrılmaktadır.²¹⁴

a. Şii Müslümanlar, Hz. Ali İbn Abi Talib'i sadakatle destekleyen İslam gruplarını ifade eder. Şiiler birçok gruba ayrılmaktadır; ancak Irak'ta en yaygın olan grup, "On İki İmam" Şiileri ve daha küçük bir grup olan "Ali İlahi"dir. On İki İmam Şiileri arasında, dini otoritenin (merci) varlığına inananlar bulunmaktadır ve bu grup, çoğunluğu oluşturmaktadır. Bu grup, "Usulüyyun" (Akılcılar) olarak bilinen köktendincilerdir. Diğer bir grup ise, Peygambere ve hadislerine saygı gösteren, ancak hiçbir dini mercinin siyasi kararlarını taklit etmeyen "Ahbariyyun" (Haberciler) olarak bilinir.²¹⁵

²¹⁰ Daha fazla bilgi için: Albîr Âbuna, *Târih E'lkenise E'lsürîniye E'lşerkye* (Beyrut: Dâru'l meşriq, 1993), 1/32 .

²¹¹ Daha fazla bilgi için Bak.: Azınlık Hakları Bölümü, *Etyâf E'l 'Irak Maşder Şra'ehu'l vaṭanî* (Bağdat: Irak İnsan Hakları Bakan, 2011), 5.

²¹² Azınlık Hakları Bölümü, *Etyâf E'l 'Irak*, 36.

²¹³ S'âdu'ddîn İbrahim vd, *E'l Müctema' ve E'l Devle fî E'l Vâtân E'l 'Arabi* (Beyrut: Merkez Dirâssat E'l Viḥde E'l 'Arabye, 1988), 251.

²¹⁴ Bu bağlamda Bak.: E'l Ḥâyûn, *E'l Edîyân ve E'l Mezâhib*, 141 – 144 ; Aḥmed, *E'l Fedrâlîye ve E'l Lâmerkeziye*, 2.

²¹⁵ Şii mezhepleri hakkında daha fazla bilgi için, Bak.: Cevdet E'l Kazvîni, *E'l merci'ae E'l Diniye E'l 'Ülyâ 'ainde E'l Şî'a E'l İmâmîye Drase fî E'l Teṭevr E'l Siyasi ve E'l 'İlmi* (Beyrut: Dâru'l Râfideîn, 2005), 167; Mecmûa't Bâhişin, *Şî'ât E'l 'Irak E'l Merci'ye ve E'l Âḥzâb* (Dübeî: Merkez E'l Misbâr, 2011).

b. Sünni Müslümanlar: Irak'taki Sünniler grubun "Ehl-i Cemaat" olarak bilinir. Sünnet dört düşünce okuluna ayrılır: Hanefî mezhebi, Şafî' mezhebi, Hanbeli mezhebi ve Maliki mezhebidir.²¹⁶

4. Sâbiîlik veya Mandeizm/Mandaeizm: Orta Doğu'da ki eski dinlerden biridir Araplarca "Sabiiye" olarak adlandırılan grup, ehl-i kitap arasındadır. 1947 nüfus sayımına göre sayıları toplam nüfusun 7.000'i yani toplam nüfusundan %0,2 'si idi²¹⁷ Şimdi ise, Hristiyan ve Diğer Dinler Vakfı istatistiklerine göre, Mandeizme inanalarının sayısının 10.000- 12.000 arasında değiştiğini göstermektedir.²¹⁸

5. Yezidiler ya da Ezidiler: Çok eski dinler ve tarihi üç bin yıldan daha eskidir ve kuzey Irak'ta yoğunlaşmıştır. Yezidiler dört dini sınıfa ayrılmıştır:²¹⁹

a. Yezidi Din Prensleri Sınıfı: Prens, Yezidilerin dünya lideridir ve otoritesi daha çok dünyevi bir nitelik taşır. Yezidi Yüksek Konseyi'ne başkanlık ederken, genellikle dini ve dünyevi yetkileri birleştirir.

b. Yezidi din Şeyhleri sınıfı: Şeyh, Yezidilerin dini başkanıdır. Dini konularda danışmanıdır ve Prens olarak anılır.

c. Elbir Sınıfı (Dini Sınıf): Elbir, yöntem veya dini rehber Şeyh anlamına gelir. Yezidiler'in en eski dini sınıfıdır ve din Şeyhleri sınıfından daha az değildir, her biri bir aileden oluşan kırk şubeye ayrılmıştır. Elbir, Şeyh ile aynı dini görevlere sahiptir ve bunlardan biri diğerini tamamlayıcı niteliktedir.

d. Mürid Sınıfı (Genel Kamu Sınıfı): Yezidiler arasındaki ortak sınıftır ve genel dini varsayımları yerine getirmektedir.

Bu sınıflar ve diğer dinler arasında evlilik yapmak yasaktır. Aynı şekilde, bir Yezidi'nin herhangi bir aşiretten biriyle evlenmesine izin verilmez, evlilik yapabildiği özel bir aşireti vardır. Yezidi dininde çok eşliliğe izin verilmektedir.²²⁰ 1947 nüfus sayımına göre Yezidi sayısı 33.000 veya Irak nüfusunun% 0.8'ini oluşturmaktadır.²²¹ Hristiyan

²¹⁶ E'l Hāyūn, *E'l Edīyān ve E'l Mezāhib*, 141 – 144 ; Dört Sünni düşünce okulu hakkında daha fazla bilgi için Bak.: Muḥamed Cvad Meḡnīye, *E'l Fıkh 'alā E'l Mezāhib E'l Hāms* (Tahrān: Mū'sesetu'l Şādık, 2005).

²¹⁷ Batūṭ, *E'l 'Irāq E'l Tābaḳat E'l 'İctmā'īye*, 1/ 60.

²¹⁸ Bak.: Rā'īd Ḥasūn - 'Udī As'ād, *E'l Şābi'e E'l Mend'ālūn* (Baḡdat: Dīvān E'l Veḳīf E'l Mesīḥi ve E'l Dīyānāt E'l Ūhrā, 2010).

²¹⁹ 'İzz E'ldīn Selīm Bākserī, *E'l Ezīdiye* (Dhūk: Merkez Lālş E'l Şekāfī, 2003).

²²⁰ 'Abidu'l Rezāk E'l Ḥesenī, *E'l Ezīdīūn fī Ḥaḳīyehūm ve Māḳīyehūm* (Baḡdat: Mātbā't E'l Ūme, 1980), 38 - 52.

²²¹ Batūṭ, *E'l 'Irāq E'l Tābaḳat E'l 'İctmā'īye*, 1/ 60.

ve Diğer Dinler Vakfı istatistikleri, günümüzde Yezidilerin sayısının 500.000 olduğunu göstermektedir.²²²

Bu dini azınlıklara (Sâbiîlik veya Mandeizm, Yezidiler) ek olarak, Irak'ta (Kakai, Babi, Baha'i, Alevi, Paktaşıyyah, Almeşiha vd.) başka dini azınlıklar da vardır, ancak bu dini azınlıklar hakkında kesin istatistikler yoktur ²²³. Dini değerlerin ayrıntılarına girmeden ve inançlar hakkında ortaya atılan farklı bakış açıları bulunmaktadır. Bununla beraber, bilim insanları, düşünürler ve araştırmacılar arasında iki temel konuda neredeyse düşünce birliği bulunmaktadır: ²²⁴

- Dini değerler evrenseldir: Dini değerlerin evrenselliği kesindir ve din fenomeni insanlığa başlangıcından beri eşlik etmiştir. Böylece sosyal yapısı dini bir temele dayanmadığı sürece bir topluluk toplum değildir ve her topluluk bir dizi dini değer içermektedir.

- Dinin sosyal işlevi: Toplumlarda bireyler ve gruplar tarafından bir dizi dini değer aracılığıyla uygulanan bir toplumsal gerçekliktir. Bu değerler arasında inanç, sevgi, merhamet, karşılıklı güven, iffet, sabır, hoşgörü, adalet, eşitlik ve tüm ilahi dinlerin gerektirdiği diğer değerler en önemli olanlardır. Dinin işlevleri toplumda istikrar, uyum ve dayanışmaya yol açan olumlu işlevi ile parçalanma ve çatışma olaylarında kullanılan olumsuz işlevi arasında değişmektedir. ²²⁵ Din, toplumu oluşturan bireyleri etkilediğinden, etkisi şüphesiz topluma uzanır. Birçok toplumda dini değerler, toplumsal sorunların çözümüne katkıda bulunur ve sorunları çözmek ve bu sorunların gelişmesini engellemek için kullanılır.²²⁶

Din, aynı zamanda her kültürde sosyal kontrolü sağlayan önemli kaynaklardan biridir. Sosyal kontrol kaynakları örf, hukuk, değerler, kültür, görgü kuralları, kamuoyu, aile, eğitim ve diğerlerinde temsil edilir. Spencer, dini ve politik sistemlerin sosyal kontrolün en önemli araçları arasında olduğunu vurgular, çünkü onun görüşüne göre, bir yandan

²²² Dīvān Evkāf E'l Dīyānāt E'l Mesihīye ve E'l Ezīdīye ve E'l Sābi'el- Ma'ın (CESE), “İstatistiksel Hristiyan ve diğer Dinler Vakfı Ofisi 2012”. <https://www.cese.iq/>

²²³ Irak'taki azınlıklar meselesi hakkında daha fazla bilgi için Bak.: Wassan Theab Muner janabi, “2005 Anayasasındaki Federal Sistem Kapsamında Irak'ın Yönetiminde Azınlıkların Rolü”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/26 (Mayıs 2024), 196 – 205. <https://doi.org/10.54838/bilgisosyal.1488261> ; Mātār, E'l Zāt E'l Cerīhe İşkālīyet, 352.

²²⁴ Mehdī Muḥamed E'l Kāšāš, *İlim E'l İctimā' E'l Dīni* (Mısır: Cāmi'tu'l Menşüre, 2008), 16.

²²⁵ E'l Kāšāš, *İlim E'l İctimā'* , 29. .

²²⁶ 'Ātīf 'Aṭīye, *E'l Müctema' E'l Dīni ve E'l teḳālīd* (Lübñān: Crūs Bres Menşürāt, 1992), 62.

önleme, diğer yandan rehberlik yoluyla insan davranışlarını düzenlemektedir.²²⁷ Bu aynı zamanda Arap düşünür İbn Haldun'un da belirttiği gibi dinin sosyal kontrolün araçlarından biri olmasının yansımasıdır.²²⁸

Dinin toplum üyeleri arasındaki sosyal uyumda önemli bir rolü vardır. Toplumsal dayanışma, sosyal adalet, eşitlik, sevgi ve benzeri dini değerler, dine ilişkin litürjiler gerçekleştirilmenin yanı sıra toplum üyeleri arasında daha yakın bağlara yol açar, dolayısıyla dini değerlerin toplumun bütünleşmesine önemli bir katkı sağladığı söylenebilmektedir.²²⁹

Irak'ta dininin toplumda ve politik, ekonomik, kültürel, sosyal, ahlaki ve diğer düzeylerinde etkili bir rol oynadığı düşünülmektedir. Dinin etkisi, ister semavi ister semavi olmayan olsun, Irak'ta var olan tüm dinlerde ortaya çıkmaktadır. Ancak bununla birlikte, odak noktamız üç semavi din (Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamlik) olacaktır.

Şüphesiz, din üç temel üzerine dayanmaktadır: İnanç, Şeriat ve Etik. Irak toplumu da dâhil olmak üzere diğer toplumlarda da bu üç temel dini değerler toplumun kültürel doğasını belirlemektedir. İnanç konusunda, tektanrıcılık, adalet ve kıyamet günü gibi semavi dinler arasında mutabık kalınan ortak noktalar vardır. Şeriat'ta ise dua, zekât, oruç ve Hac gibi ortak birçok ibadet vardır. Etik değerlere gelince, bütün dinler tarafından kabul edilmekte fakat uygulanması konusunda farklılıklar olduğu söylenebilmektedir. Bu nedenle, bazı kısmi kaynaklarda aralarındaki farka rağmen, tüm semavi dinler ortak olan konular arasında büyük inançlar ve etik değerlerin olduğu düşünülebilir, ancak bunlar neredeyse genel prensibe uygundur.

Üç semavi dinde (Yahudilik, Hristiyanlık, İslam) yer alan değerlerin ortak paydası “On Emir”de görülmektedir.²³⁰ Bu emirler, inanç, etik ve ahlaki değerler açısından üç dinin halkına da birleşebilecekleri ortak değerler sunmaktadır. Yani, bu emirler en yüksek insani değerleri ve dinlerin ruhu ve temelini temsil ettikleri gerçeğini göstermektedir. Bunlar, bir kişinin kendi dinine bağlılığına bakılmaksızın, kamusal sosyal konularda düzen oluşturması, bir buluşma noktası oluşturması ve dinler arasındaki yakınlaşmayı

²²⁷ Muḥamed Aḥmed Beyumī, *‘İlim E’l İctimā’ E’l Dīni ve Müşkīlāt E’l ‘Alem E’l İslāmī* (Mısır: Dāru’l Me’rife E’l Cāmī’iye, 2002), 90.

²²⁸ E’l Kāşās, *‘İlim E’l İctimā’*, 30.

²²⁹ Sabino Acuavive - Enzo Pace, *‘İlim E’l İctimā’ E’l Dīni E’l İşkālāt ve E’l Sīyākat*, çev. ‘İzzu’l Dīn ‘İnāye (Abu Dābī: Kelime Hey’et Abu Dābī lil Şekāfe, 2011) 62.

²³⁰ Cevat Muḥamed Tākī Abu’lkāşīm E’l Hū’ī, *E’l Veşāyā E’l ‘Aşīr fī E’l Qurānu’l Kerīm ve E’l ‘Āhde’l Dīrāse Mūkārīne* (Ürdün: Uluslararası İslami Bilim Üniversitesi, E’l Dāvā ve Üşulu’l Dīn Faklūte Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 2.

sağlaması açısından gerekli ve güvenli yasalardır. Bütün semavi dinlerde toplumsal davranışını belirleyen On Emir, iyilik, sevgi, hoşgörü, erdem gibi inançlar konusunda dinlerin birbirinden farklılık göstermediği bir temeli yansıtmaktadır.

Irak toplumu da dahil olmak üzere her toplumda bir dini değerler sistemi bulunmaktadır. Bu sistem, hoşgörülü bir toplumun oluşturulmasına, üyelerin birbirlerini kabul etmesine, sağlam ve uyumlu bir toplumun yaratılmasına, ayrıca kalkınma ve istikrarın sağlanmasına katkıda bulunur. Başka bir deyişle, bu değerler, Irak toplumu da dahil olmak üzere herhangi bir toplumda barış içinde bir arada yaşama kültürünü teşvik etmeye yardımcı olur. Bu dini değerler, Irak milli kimliğinin geliştirilmesinde de olumlu bir rol oynayabilmektedir.²³¹ Bu nedenle, dinin özüne inananlar ve gerçek değerler etrafında toplananlar, bölünmez ve birbirlerinden ayrılmazlar. Ancak bazı toplumlarda yaygın olan gösterişçi dindarlık olgusu, dinin toplumun birleşmesi üzerindeki etkisini olumsuz yönde etkileyebilir. Dindarlık, “din inançlarının kabulü olarak tanımlanır; böylece bu inançlar, bireyin bilgi ve davranışlarını düzenleyen bir referans çerçevesi işlevi görür.” Bu da bireyin, dinin değerlerini ve ahlakını benimsemesi, ibadet pratiğine katılması ve din tarafından kendisine verilen görevleri yerine getirmesi anlamına gelir. Günümüzde, Irak da dahil olmak üzere birçok Müslüman ülkede görülen, görünüşte Müslüman olma olgusu, Irak’ta yaygın olarak kullanılan “Bu görenektir, ibadet değil” deyişini akla getirmektedir.²³²

Ali El Verdi’ye göre, bunun nedeni; dinin düşünceden soyutlanarak sosyal alışkanlığa dönüşmesidir. Aynı zamanda, Irak toplum dinin değerlerinden ziyade bedevi değerlerine bağlıdır. Bedevi değerlerinin, çoğu din ilkeleriyle çelişmektedir veya birçok bireyin kişisel çıkarlarına uygun düşmektedir.²³³ Yine El Verdiye göre, Irak toplumunda fazlaca kabul edilen ve cehaleti temsil eden hoşgörüsüzlük, istila, intikam, ulusal bağınazlık gibi bedevi değerlerinin İslam inancıyla çelişmesine rağmen bu değerlere tutkuyla bağlılık görülmektedir.²³⁴ Al-Aboudi, bu nedenle, bazı hırsız veya katillerin, suçlarını işledikten sonra kutsal tapınakları ziyaret etmesi, dua etmesi, hacca gitmesi veya oruç tutması gibi dini ritüelleri yaparken görmek pek şaşırtıcı olmadığını söylemektedir. Hatta bazılarının dini değerlerle çelişkili davranışları olduğunu ifade

²³¹ E’l Hū’ī, *E’l Veşāyā E’l ‘Aşīr*, 2.

²³² ‘Ali E’l Vārdī, *Dīrāse fī Tebīātu’l Müctame‘ E’l ‘Irāqī Mūhāvele lidīrāst’ul Müctame‘ E’l ‘Arabi E’l Akber fī Żeu’ İlīmu’l Müctame‘ E’l Hedīs* (Bağdat: Metbātu’l ‘Anī, 1965), 100 - 106.

²³³ E’l Vārdī, *Dīrāse fī Tebīātu’l*, 100 - 106.

²³⁴ E’l Vārdī, *Dīrāse fī Tebīātu’l Müctame‘ E’l ‘Irāqī*, 91.

etmektedir. Dini ibadet veya türbeler gibi yerlerde çok görülen hırsızlık vakalarının bu çelişkiyi gösterdiğini vurgulamaktadır. Bu nedenle, gerçek dindarlık ve bedevi değerleri arasında gizli veya gerçek bir mücadele olduğunu ifade etmektedir.²³⁵ Irak da dâhil olmak üzere İslam ve Arap toplumundaki bireyler dini, genellikle yaşadığı koşullara ve özel ihtiyaçlarına göre açıklamaktadır. Böylelikle dini unsurların bazılarını ihmal etmekte, dini ilkeleri ve değerleri yeniden yorumlamakta ve bu ilkelere tercihlerine, eğilimlerine ve arzularına uygun olan anlamları vermektedir.²³⁶ Ayrıca, Irak'ta genellikle dine eğilimli olan grupların, yoksul veya varlıklı olmayan gruplar olduğunu da not düşmek gerekir. Max Weber, “Bu grupların, içinde yaşadıkları koşullardan kaçmanın bir yolu olarak değişme araçlarının olmaması, çünkü bu koşulların, yoksul grupların üyelerinin üstesinden gelemeyeceği ilahi durumlar” olduğunu belirtmektedir.²³⁷

Marksist düşünenler, bireyin dine bağlılığı ve dine ayırdığı zaman ne kadar çok artıyorsa, bireyin değişmeyi amaçlayan sosyal, politik ve ekonomik etkinliği o kadar az olduğunu düşünmektedirler. Nesnel gerçeklikle başa çıkma mücadelesi verilmediği için dine sığınmanın toplumdaki bireylerin oluşturduğu yanlış bilincin bir yansıması olduğuna inanırlar. Bu insanların dine kaçışları, toplumdaki ihtiyacını ve sınıf mücadelesinin ana kaynağını gizlenmesine neden olduğunu düşünülmektedir. Dolayısıyla, dinin toplumsal pratiğe çözüm önermeyen, nesnel bir zemine oturmayan hayali bir kadercilikle oluşturulmuş bir şey olduğunu düşünmektedirler. Ekonomik ve sosyal yoksunluktan kaynaklanan acı ve üzüntüyü hafiflettiğini ve “dini yanılısamanın” toplumda devrimci bir değişim yaratabilecek eğilimi engellediğin iddia edilmektedir.²³⁸ Marksistlerin din ile kastettikleri yukarıda Irak örneğinde bahsedilen görenekle yerleşmiş olan kabullenici bir anlayışı göstermektedir.

Özetle, Irak'ın Müslüman bir çoğunluğa ve Hristiyanlık, Yahudilik, Sabeanilik, Yezidilik gibi gayrimüslim azınlıklara sahip olması, yani çok dinli bir yapıya sahip olması, aslında Irak'ı olumlu bir şekilde etkilemelidir. Ancak asıl sorun, bu dini referansların Iraklı bireylerin siyasi kimliğiyle olumsuz etkileşimlerinde yatmaktadır.

²³⁵ Setār Nuri' l 'Abudī, “E' l Şehsiyetu' l Tārihye lil Müctame' E' l 'Irakī”, *Bābīl İnsani Araştırmalar Merkezi Dergisi* 1/2(Aralık 2011),16.

²³⁶ Beyumī, *İlim E' l İctimā' E' l Dīni*, 190.

²³⁷ Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, trans Talcott Parsons (London: Routledge Classics, 2001), 91.

²³⁸ ‘Ātifū' l ‘Akle ‘ Ūzeībāt, *E' l Dīn ve E' l Tgeūru' l İctimā' i fī E' l Müctame' a E' l İslāmi E' l Dīn fī E' l Müctem' u' l 'Arabi* (Beyrut: Merkez Dirāssat E' l Viḥde E' l 'Arabye, 1990), 48 .

Bu durum, bireylerin siyasi, kültürel ve sosyal olarak ikili bir tutum sergilemelerine neden olmaktadır. Yani bireyler, kendilerini “Müslüman siyasetçi,” “Şii siyasetçi” veya “Sünni Müslüman siyasetçi” olarak tanımlayarak, Irak milli kimliğini geri planda bırakmaktadır.

Üstelik Irak toplumundaki sosyal yaşam gerçeği, toplumun üyelerinin çoğunun dine atfettiği değerlerden saparak, dinin özünden uzaklaşıp mezhepçiliğe yaklaştığını göstermektedir. Öz dini değerler ile mezhepsel değerler arasında büyük bir boşluk bulunmaktadır. Çoğunluk, dini değerlerin toplumu, birbirine bağlılık, birlik, iyilik ve barış sevgisi etrafında birleştirmeye çalıştığını ve bölünmeyi, şiddet ve terörizmi reddettiğini bilmesine rağmen, zihinlerini mezhebi değerlere odaklamayı tercih etmektedir. Böylece, dini değerlerin sosyal yapı ve insan davranışlarında etkili olma gücünü elde edebilecek muhafazakârlar olmak yerine, mezhebi değerlerin toplumsal parçalanma ve bölünme sürecini desteklemesine neden olan mezhep taraftarları olmayı seçmişlerdir.

2.1.3. Irak'taki Aşiret Yapısı

Kabile veya aşiret (klan) Irak'ın siyasi yaşamında, devletin bugüne kadar kurulduğu günden bu yana etkinliği, işlevi, sosyal ve politik rolü nedeniyle, Irak da dâhil olmak üzere Arap ülkelerinde geleneksel sosyal yapıların en önemli birimlerinden birini temsil etmektedir. Bunun sırrı, bu aşiretlerin, özellikle devletin otoritesinin zayıf olduğu ve kanunun uygulanmasının zor olduğu ve daha zor hale geldiği dönemlerde, diğer kabilelere bağlı bireyler veya gruplar tarafından saldırıya uğrayarak veya haksız kalmaları durumunda, bu kabilelerin üyelerine ve destekçilerine sunduğu korumadır. Böylelikle aşiret örf ve gelenekleri, devlet yasalarından daha güçlü ve daha zorunlu hale gelmektedir. Irak'ı ard arda yöneten ve 2003 yılına kadar formalitede en laik olan hükümetler bile aşiretlerin kanun tanımazlığı ya da kendi kanunlarını uygulamaları karşısında çaresiz kalmıştır. Siyasi otorite, Irak toplumunda kabile ve klanların üyelerinin kabilelerinden ne kadar etkilendiğine, özellikle de kabile lideri ve klanın şeyhinin onları takip etmek için kullandığı ataerkil otoritenin yetkisine teslim olmaktadır. Iraklıların çoğunun sosyal ve eğitim düzeylerinden bağımsız olarak, klan ilişkilerine saygı duyduklarını ve onlara bağlı olduklarını görülmektedir. Çünkü klanları kendileri için bir güç kaynağı olarak görmektedir. Aynı bağlamda, Irak politik

arenasında çalışan ve iktidara gelen ya da gelmeyen tüm siyasi parti ve akımların, aşiret ve kabile liderliklerini kazanmaya çalıştıkları görülmektedir. Irak'taki kabileler, üyelerini gücün en önemli tezahürü olarak hafif ve orta silahlarla silahlandırmakta ve bundan dolayı silahsız kabile bulunmamaktadır.²³⁹

Aşiret, daha yüksek bir atadan dolayı aynı soylara ait bir grup bireyi kapsamakta ve genellikle bu en büyükbabanın takma adından oluşmakta ve birkaç aile, boy ve kabileden oluşabilmektedir. Genellikle aşiret üyeleri onlar için bir vatan olduğunu düşündükleri ortak bir bölgede yaşarlar, farklı bir lehçe konuşurlar ve bir ortak kültüre sahiptir. Kabile, aşiretin ana bileşenidir. Bu nedenle birkaç aşiretten oluşan bir koalisyon, kabileyi meydana getirmektedir. Ancak aşiret olmanın şartı, üyelerinin kabileden farklı olarak tek bir soydan oluşmasıdır. Öte yandan, kabile bir soydan veya farklı şecere soyundan ve aynı zamanda birkaç aşiretin biraraya gelmesiyle oluşmaktadır.²⁴⁰

Aşiret, çok önemli bir sosyal birimdir. Mevcut genel siyasi varlığa karşı bir pozisyon aldıklarında da tehlikeli bir sosyal varlığa dönüşebilmektedir. Aşiretin rolleri arasında modernliğe, devlet kalkınmasına ve sivil örgütlenmeye geçişte sosyal ve politik bir engele dönüştürmek gelmektedir. Yani, toplulukta birleşme sürecinin önünde bir engel olmaktadır. Bununla birlikte, muhafazakâr değerlerin ve toplumsal ahlakın teşvik edilmesinde ve toplumun tarih hareketiyle kademeli uyumluluğunda birlik ve dengenin güçlendirilmesinde olumlu bir sosyal ve politik rol oynayabilmektedir.²⁴¹ Aşiretçilik sisteminde, bireysel anlamda bir hak yoktur, aksine aşiret reisleri bireyler üzerindeki hakları kontrol etmektedir. Haklar ve görevler aşiret lehine tanımlanmıştır ve üyelerinin bunlara riayet etmesi ve taraftarı olması beklenir. Bu sıkı düzenleme, evlilik, kan davasında kıssasa kıssas kuralı, aşirete gelen davetsiz misafiri sorgusuz kabul etme, aşirete karşı bir tehditte birlik olma/birlikte savaşma gibi durumlarda görülebilir.²⁴² Burada önemle üzerinde durmak gerekir ki, bedeviler durumunda görüldüğü üzere eski

²³⁹ Watheq Al Sadooun, "Çağdaş Irak'ta Arap Aşiretlerinin Siyasi Rollerinin ", Ortadoğu Araştırma Merkezi Analizi/221, (Ekim 2018) ,13.

²⁴⁰ Hişâm Dâvûd, "E'l Müctem' ve E'l Şülte fî E'l 'Irâku'l Mü'âşîr", E'l Müctema' E'l 'Irâkî Hâfriyât Sosyologie fî E'l Aşeniyât ve E'l Tauâ'îf ve E'l Tabâkât , mlf. İshak Nekâş vd (Bağdat-Beyrut: E'l Furât, 2006), 149.

²⁴¹ Kâml Câsım E'l Mirâyatî, "E'l Nizâm E'l İkiyemî lil 'Aşâ'er E'l 'Irâkiye ve Devuru'l 'Aşire fî Bina' Müctema' Medenî Şeyrurâtu'l Ferd E'l Müctema' ve E'l 'Aşire E'l Devele", Sosyal Bilgiler Dergisi 31(2013), 116 - 117 .

²⁴² Raf'âil Beṭṭî, E'l 'Aşâ'er ve E'l Siyâse teḲrîr Sirî ledâ Dâ'iretu'l İstḥbârâtu'l Biriṭânîye Yübeîn E'l Ahvâlu'l İctimâ'ye ve E'l Siyâsiye lil 'Aşâ'er E'l 'Irâkiye ve 'İlâketüha biel'idâretu'l Biriṭânîye, çev. 'Abdu'l Celîl Tâhir (Bağdat: Mektebetu'l Hâdârât, 1958), 5 .

bir siyasi nitelikte olan kabile merkezinin, güçlü olması, bu gücün odağının yine aşiret ve birimlerine yönelmesiyle gerçekleşecektir. Bu yüzden Irak'taki olağan kullanımın kabile üzerine değil, aşiret yapısı üzerinde odaklanmakta olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü aşiret, sıla-i rahim yani “akrabalar, yakınlar arasındaki iletişimi ve bağı sağlam tutmak, bu ilişkileri koparmamaktır” ve soy ilişkisine sahip olmaktır.²⁴³

Irak'taki Arap kabileleri, Arap Yarımadasından inen Kahtaniye ve Adaniya kökenlidir.²⁴⁴ Kabilelerin kendileri arasında ortaya çıkan hiyerarşik bir sistem vardır. Bu sistemin özellikleri, nüfus olarak sayısal ağırlıklarının ve askeri güçlerinin çeşitliliğine bağlıdır. Aşiretlerin, askeri güç ve sayı bakımından sınıflandırılması yaşam tarzlarındaki farklılıklardan kaynaklanır. Bir aşiretin gücünü belirleyen en önemli unsur, ne kadar deveye sahip olduğudur. Daha sonra sahip olduğu koyunlar ve sonrasında da çiftçiler ve son olarakta manda yetiştiricileri gelmektedir.²⁴⁵ Deve sahipleri, sert savaşçılar olarak savaş yeteneklerinde en yüksek hareketliliğe ve üstünlüğe sahiptirler. Deve sahibi olmayan kabileler, hor görülmekte ve diğer kabileler onlarla evlenmeyi reddetmektedir.²⁴⁶ Ayrıca, deve sahibi bir aşiret, aristokrasiyi temsil eden sınıftır. Ali El Verdi, bedevilerin terzilik, bakkaliye veya manavlık gibi meslekleri yapan kişilere saygı duymadığını belirtmektedir.²⁴⁷

Dağlık bölgelerde yaşayan Kürtler, dağ aşiretlerinin kontrolü altında kalarak kabile veya aşiret kökenli olmayan ve yoksul insanlar (Mesakin) olarak sınıflandırılmaktadır.²⁴⁸ Birçok durumda, dağlık aşiret yetkilileri, yoksul insanların (Mesakin) yaşamasına veya ölmesine karar verme hakkına sahiptir.²⁴⁹ Ama karışık kuzey bölgelerinde, sınıflar arasındaki ayrım, genellikle doğal olarak hiyerarşi yerine etnik veya ırksal kökenlere dayanmaktadır. Böylece Erbil bölgesi, Kürtlerin yaşadığı 65 köyü içermekteydi, ancak

²⁴³ ‘Ādil ‘Abdu’l Hüseyn Şekāre, *Nezerīyet Hophous fī E’l Tenmīyetu’l İctimā’ye ve Teṭbīkātēha ‘alā Siyāset Tenmīyetu’l Müctema’ E’l ‘Aşā’eri fī E’l ‘Irak* (Bağdat: Meṭbe‘t Dāru’l Selām, 1975), 451.

²⁴⁴ Adnan kabilesinin soyu, Hz. İsmail’in torunlarından biri olan El-Adnan’a dayanmaktadır. Adnan Kabilesi Araplaşmış Arapların dedesi olduğu düşünülmektedir. Hicaz Arapları ve çevresinde yaşayan Araplar bu kabiledendir. Hz. Muhammed de bu kabileye mensuptur. Ancak El-Kahtaniye Kabilesi Hud Peygamberi oğlu Kahtan’dan gelen ortak bir soya dayanmaktadır. Asıl Araplar da bu aşirete mensuptur. Yemen ve Arap yarımadasının güneyi asıl yaşam yerleri olarak bilinmektedir. Fakat El-Kahtaniye kabilesi Arapların temelidir. Al Sadooun, *Çağdaş Irak’ta Arap*, 18.

²⁴⁵ Batut, *E’l ‘Irak E’l Tābakat E’l ‘İctmā’īye*, 1/ 30 – 60.

²⁴⁶ Batut, *E’l ‘Irak E’l Tābakat E’l ‘İctmā’īye*, 1/ 94.

²⁴⁷ ‘Ali E’l Vārdī, *fī E’l Tābī’etu’l Beşerīye Mühāvele lī Fehim mā Cerā* (Ürdün: E’l Ahlīye, 1996), 47-49.

²⁴⁸ G. C. Edmondson, *Kürt ve Türk ve ‘Arab Siyāset ve Riḥlāt ve Būḥuş ‘an E’l Şimāl E’l Şerki mine’l ‘Irak 1919 – 1925*, çev. Circiṣ Fetiḥu’l Allah (Bağdat: Meṭbā‘tu’l tāīms, 1971), 16.

²⁴⁹ Batut, *E’l ‘Irak E’l Tābakat E’l ‘İctmā’īye*, 1/ 16.

bu köylerden en az 45'i çoğunlukla köken açısından Türkmen kökenli Erbil'in seçkinlerinden bir ayana aittir. Ayrıca, Erbil şehrinde Türkmenler, varlıklı ve zengin kesimi oluştururken, nüfusun dörtte üçünü oluşturan Kürtler en yoksul kesimdir.²⁵⁰

Aşirete sadakat sadece köylere ve bazı valiliklere kalmadığı gibi, büyük şehirlerde de Bağdat, Musul ve Basra'nın yanı sıra Kerkük ile birlikte daha küçük ölçekte yer alan, Karbala, Necef, Kadhimiya ve Samarra'da temsil edilen dini merkezlerle sınırlı değildir.²⁵¹

On sekizinci yüzyılın başlarında Irak nüfusu, sosyal olarak göçebe aşiretler (Bedeviler), yerleşimci aşiretler (kırsal bölge sakinleri) ve kentsel topluluklar olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır.²⁵²

Bedevilik ve medeniyet arasında kalan halkın, Ali El Verdi'nin deyişiyle "çift kişilikli" hali nesiller boyu süren ve sürecek olan psikolojik ve sosyal bir mücadelenin oluşmasına neden olmuştur. Yani, Irak toplumu, geleneksel kapalı veya yarı kapalı bir sistem ile modern bir sınıf sistemi arasındaki toplumsal tabakaların ve grupların kesişiminde bulunmaktadır.²⁵³ Dahası, modern Irak devleti iki ilke üzerine dayanmakta, birincisi İslami Osmanlı İmparatorluğu'ndan edindiği miras, ikincisi ise devlet hükümdarının mutlak hâkimiyetine resmi kısıtlamalar getiren Batı'dan ödünç aldığı bazı kural ve düzenlemelerdir.²⁵⁴

1921'de devletin kuruluşundan bu yana, Irak'taki tarihsel, siyasi ve sosyal olayları takip edenler, Irak'ta aşiret ve kabile faktörünün oynadığı büyük rolün etkisini fark etmektedir. Bu etki hem siyasal hem de toplum sistem üzerinde belirgindir. 1921'den bu yana aşiretler ve kabileler, bir grup kültürel, sosyal, politik ve ekonomik koşulun yanı sıra, İngiliz işgalinin rolü nedeniyle, Irak'ta devletin ve siyasi sistemini şekillendirmede büyük rol oynamışlardır. İngiltere, çeşitli aşiret bölgelerinin kontrolünü sağlamak için, çıkarlarının aşiret sisteminin sosyal ve politik alanlarda sürdürülmesinin gerekliliğini düşünmektedir. Bu nedenle İngiltere, işgalin ilk yıllarından itibaren aşiret sisteminin varlığını ve onayını destekleyen politik ve ekonomik mevzuatı hayata geçirmek için

²⁵⁰ Baṭūṭ , *E'l 'Irāq E'l Tābaḳāt E'l 'İctmā'īye*, 1/ 66.

²⁵¹ Muḥamed Selmān Ḥasan, *E'l Teṭevr E'l İktisādī fī E'l 'Irāq E'l Ticāre E'l Ḥārcīye ve E'l Teṭevr E'l İktisādī 1864-1958* (Beyrut: E'l Meṭbā'e E'l Hedise,1965), 53.

²⁵² Ğassān 'Āṭīye, *E'l 'Irāq Neş'etu'l Devle 1908 - 1921*, çev. 'Āṭa 'Abdu'l Vehab (London: Dāru'l Lāmī, 1973), 73,84.

²⁵³ E'l Vārdī, *Dīrāse fī Teḳīṭu'l Müctame' E'l 'Irāki*, 351.

²⁵⁴ 'Alī Cvād Kāzım Vetūt , *E'l Devle ve E'l Müctem' fī E'l 'Irāq E'l Mü'aşır Dīrāse Tehlīliye fī Sosīolocīā E'l Mü'sese E'l Siyāsiye fī E'l 'Irāq 1922 - 2003* (Bağdat: Bağdat Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004), 84.

çabalamıştır. Örneğin, Medeni Aşiret Davaları Yasası²⁵⁵, 1918’de yayınlanmıştır. Bu yasa, aşiretler tarafından kullanılan bir dizi aşiret ve kabile geleneğinden oluşmaktadır. Bu yasa, 1925 Irak Temel Yasası’na dâhil edilerek anayasal bir metin haline gelmiştir. Böylece devlet, Genel Devlet Yasası ve Aşiret Davaları Yasası ile yönetilmenin önünü açmıştır. Söz konusu durum Haşimi Kraliyeti döneminde de devam etmiştir. Böylece Irak devleti uzun bir dönem iki ayrı yasa ile yönetilmiştir.²⁵⁶

İngiltere, Irak toplumunu yeniden tasarlamak için aşiret ve kabile reislerini kontrol altında tutarak onlardan en iyi şekilde yararlanmak istemiştir. Aşiret ve kabilelere destek vererek bu grupların sadakatini kazanmayı hedeflemiştir. Dolayısıyla, İngiltere hem iktidarda hem de kabileler ve aşiretler içindeki konumlarını aynı anda güçlendirmeye çalışmaktadır. Böylece, bir yandan toplumda istikrarı bir ölçüde korumayı başarırken öte yandan, kabile ve aşiret reisi veya şeyhlerin üzerindeki kontrolü de artırmıştır. Nihayetinde aşiret reisleri, bir yandan İngiltere Kralının ekonomik ve politik çıkarlarına, diğer yandan İngiliz varlığına bağımlı hale gelmiştir.²⁵⁷

Şii kabile liderlerinin, Irak ulusal kimliğini inşa etme sürecini etkilemedeki rolünü belirlemeye katkıda bulunan en önemli faktörlerin başında İngiltere ve Irak’taki monarşinin ve politikacıların birlikte hareket etmesi gelmektedir. Bu hareketin en önemli sonucu, Şiiler arasında bir bölünme yaratmak için din adamları ve aşiret reisleri arasında bir ayrım yaratma başarısında yatmaktadır. İngiltere ve Irak devleti, birlikte din adamlarının otoritesini azaltmak için çalışırken, aynı zamanda Şii aşiret reislerini ekonomik olarak güçlendirmeye çalışmıştır. Bunun için de Şii aşiretinin siyasi ağırlığını özellikle Parlamento’da artırmıştır. Böylece, aşiret liderliğinin modern Irak’ta bir sınıf olarak ortaya çıkmasına yol açmıştır. Başka bir deyişle, Irak’taki işgal otoritesi (İngiltere) Şii dini kimliği yerine aşiret ve kabile kimliğini güçlendirmeye çalışmıştır.²⁵⁸ Bu güçlendirme girişimleri monarşi yönetimi sırasında da devam etmiştir. Bu durumdan en çok etkilenen kesim ise yoksul köylüler olmuştur. Özellikle, aşiret reisleri aşiret topraklarına sahip olduktan sonra, aşiret mensupları tarafından artan baskı ve zulümden

²⁵⁵ Yasa, İngilizlerin Hindistan’ı işgali sırasında uygulanan Hint Sınır Suç Sisteminden esinlenmiştir. Bir kanunla ilgili daha fazla bilgi için, Bak.: Mekî Celîl, *Te’alîkât ‘alâ Nizâm D’âvâ E’l ‘Aşâ’er ve Te’dîlâth* (Bağdat: Metbe’atu’l Kerh, 1935) .

²⁵⁶ Stephen Hemsley Longrigg, *Iraq 1900 to 1950 A Political Social and Economic History* (London: Oxford University Press, 1968),185; ‘Âkîl E’l Nâşîrî, *E’l Ceîş ve E’l Şürte fî E’l ‘Irâk E’l Melekî 1921 ile 1958* (Demeşk: Dâru’l Hâsâd, 2000), 143 .

²⁵⁷ Toby Dodge, *Inventing Iraq The Failure of Nation Building and a History Denied* (New York: Columbia University Press, 2005), 83-84.

²⁵⁸ Yitzhak Nakash, *Şî’âtu’l ‘Irâk*, çev. ‘Abdu’l İlah E’l Ni’aimî (Bağdat: Dâru’l Medâ, 1996), 165.

dolayı çok sayıda köylü çalıştığı topraklardan şehirlere göç etmeye zorlanmıştır. Bunun sonucunda yoksul köylülerin vatanseverlik duyguları olumsuz etkilenmiştir. Bu nedenle, güney Şii kırsalındaki aşiret reislerinin, Irak milli kimliğini oluşturmada olumsuz bir rolü bulunmaktadır. Aynı durum, monarşi sırasında Sünni aşiret reisleri için de geçerlidir. Sünni aşiret reisleri, monarşi döneminde İngiliz varlığı ve elde ettikleri hibe ve imtiyazlar dışında Irak'taki varlıklarını düşünmediler. Aksine, Irak ulusal kimliğini oluşturmaya katkıda bulunmadıkları gibi kimlik inşa sorunsalının şiddetini derinleştirmek için çalıştıkları söylenebilir.²⁵⁹

Kürt toplumu aşiret niteliği ile karakterize edilir. Bu nedenle kökeni aşiret olmayan herhangi bir Kürt için, önemli bir siyasi rol oynamak zordur. Devlet ile Kürt aşiretleri arasındaki çatışmanın temel nedeni, Kürt aşiret reislerinin Kürt toplumunda devletin işlevini yerine getirmesinden kaynaklanmaktadır. Devlet gücü aşiret üzerinde etkili olursa, yargının vergilendirilme konusundaki yetkisi, Kürt topluluğundaki herkesi kapsayacak ve daha sonra devlet, aşiretin reisinin dış dünyayla arabuluculuk rolünü sona erdirecek, böylece kabile varoluşunun gerekçesi anlamsız hale gelecektir.²⁶⁰ Bu açıdan, Kürt aşiret reislerinin modern Irak devletine dâhil olmayı reddetmelerinin sebebi, onları birleştirmemekte ısrar etmeleri ve kendilerine getirilen kısıtlamalara direnmeleri olarak açıklanabilmektedir. Dolayısıyla, Kürt aşiretlerinin Irak'ta monarşilere karşı yaptıkları, büyük bir direnişe ve isyana dönüşmektedir. Ayrıca, Kürt aşiret reislerinin aynı zamanda din adamı kimliğine sahip oldukları görülmektedir. Bu durum, kendilerine güvenen ve dış etkilere karşı bağımsızlığı olan bir kültürel sistem kurmalarına izin vermektedir. Belki de bu sebep, Kürt düşmanlık geleneğinin doğasını ve kendilerine kendi çevrelerinin dışından dayatılan herhangi bir otoritenin reddini açıklamaktadır.²⁶¹

Michael Hudson, Kürt aşiret hoşgörüsüzlüğünü “aşiret milliyetçiliği” olarak adlandırmaktadır.²⁶² Ancak Kürt aşiret reislerinin aralarındaki rekabetin şiddetinin artması birbirlerine zarar vermelerine neden olmuştur. Bir aşiret reisi, ulusal harekete dâhil olduktan sonra, çoğu zaman rakiplerinin bu harekete karşı durmasının bir nedenini

²⁵⁹ Batûl, *E'l 'Irak E'l Tâbakat E'l 'İctmā 'iye*, 1/ 147.

²⁶⁰ Lockitz, *E'l 'Irak ve E'l Bahîş 'an E'l Hevîye*, 68.

²⁶¹ Hemîd Buzâslân, “E'l 'Aşābiye ve E'l Siyāse E'l Kürdîye min Menzûr İctema'î Tārîhî”, *E'l A'senîye ve E'l Devle E'lekrād fî E'l 'Irak ve İrân ve Tûrkiye*, mlf. Fâlih 'Abdu'l Cebâr - Hişâm Dāvûd, (Bağdat: M'ahed E'l Dîrāsât E'l İstrâtîciye, 2006), 223.

²⁶² Michael C. Hudson, *Arab Politics The search for legitimacy* (London: Yale University Press, 1979), 135.

oluşturmaktadır.²⁶³ Ama genel olarak söylenebilir ki, Kürt aşiret reislerinin büyük bir kısmı Irak devletine entegre olma fikrine karşıydılar. Bu durum, Irak milli kimliğini oluşturma sorununun bir parçası olmalarına da yol açmaktadır.

2.2. Irak Toplumunda Kimlik Krizi

Belki de modern toplumların en önemli özelliği, bu toplumların farklı yapı ve boyutlardaki insan gruplarına sahip olması ve bu farklılıklara rağmen vatandaşların bir devletin temsil ettiği ulusa ait olmalarıdır. Aynı mezhepten ya da aynı etnik gruptan kişiler farklı aşirette ya da farklı siyasi partilerde yer alabilmekte ve bunların gerektirdiği sosyal politik görevleri yerine getirebilmektedir.

Burada sorulması gereken soru şudur ki; Irak devleti kurulduğunda Iraklılar, alt bağlılıkları ya da alt kimlikleri (din, ırk, aşiret, vd.) ile devletle olan bağlılıklarını uzlaştırebildiler mi? Irak milli kimliğini oluşturan temel bileşenler nelerdir? Irak'ta birbirini takip eden siyasi rejimler, ülkenin milli kimliğini nasıl tanımlamıştır? Irak toplumunda alt kimlikler birbiriyle nasıl etkileşime girmektedir? Alt kimlikler için dayanışma / farklılaşma beklentileri nelerdir? Irak, bir veya birkaç millettten mi oluşuyor? Iraklıları diğer halklardan ayıran nedir? Iraklılar benzersiz bir millet midir? Yoksa diğer milletlerin bir parçası mıdır? Irak çoklu kültür ya da tek kültürden mi oluşuyor? Iraklıların zaten alt kimlikleri aşan bir üst kimliği var mı? Dış faktörlerin milli kimliği tanımlamadaki rolü nedir?

Din, mezhep ve milliyetçilik gibi unsurların yanı sıra, Irak hükümetlerinin davranışları ve devletin askeri, eğitim ve ekonomi kurumlarının da Irak'taki dini, etnik ve mezhepsel grupların milli kimliğinin oluşumunda etkisi bulunmaktadır. Bu durum, Irak milli kimliğinin yorumlanmasında büyük zorluklar yaratmaktadır. Irak'ta, Arap olmalarına rağmen, Şiiiler ve Sünniler arasında mezhepsel bir çatışma söz konusudur. Diğer yandan, Kürtler ve Araplar da etnik bir çatışma içindedir. Bu çatışmalar, Irak devletinin kuruluşundan itibaren süregelmiştir. Kırsaldan kente taşınan aşiret grupları ise kır-kent çatışmasına yol açarak, aşiret kurallarını devlet kurallarının önüne koymak suretiyle başka bir sosyal çatışmaya neden olmaktadır. Irak hükümetlerinin, iç ekonomik ve sosyal sorunlarla yüzleşmekten kaçınarak bu sorunların çözümünü sınırların dışında araması, başka bir krizi de beraberinde getirmektedir. Bu durum, Irak hükümetlerinin

²⁶³ Martin Van Buren, *E'l Ağā ve E'l Şeīh ve E'l Devle E'lbünā E'l'İctima'ye ve E'l Siyāsiye Likürdistān*, çev. Amcd Hüseyn (Beyrut: Me'ahd E'l Dīrāsāt E'l İstrātīciye, 2007), 1/34.

aidiyet ve birlik duygusunu sağlamak ve korumak için toplumu kasıtlı olarak bir “dış mihrak” düşmanlığına yönlendirdiği anlamına gelmektedir. Bu da bizi şu soruyla karşı karşıya bırakmaktadır:

Irak’ta yaşanan kimlik krizi, Irak devletinin kuruluşundan itibaren var olan bir olgu mudur, yoksa bu kriz Amerikan işgalinin bir sonucu mudur? Bu sorunun cevabı ya da cevapları, aşağıdaki başlıklarda tartışılacaktır.r.

2.2.1. Irak Devletinin İnşa Süreci

Irak, “verimli hilal” olarak adlandırılan bölgenin içinde yer almaktadır. Dünyanın ilk çiftçilerinin burada ortaya çıkmasıyla bu bölge tarih boyunca birçok medeniyete tanıklık etmiştir. Yazıyı kullanan ilk topluluk olmalarından dolayı “medeniyetler beşiği” olarak gösterilen Sümerler, M.Ö. 3500 – 2400 tarihleri arasında Mezopotamya’nın güneyinde kurulmuştur. Yine M.Ö. 2400 yılında Akad Devleti, ardından M.Ö. 2000 ile 539 yılları arasında Babiller bölgede hüküm sürmüştür. Milattan sonra ise Arap fethine kadar geçen dönemde, bölgeye bir göç dalgası yaşanmıştır. M.S. 750 – 1055 yılları arasında yaşanan Abbasiler döneminde 70.000’den fazla Türk birliği aileleri ile birlikte Orta Asya’dan Irak’a göç etmiştir. Abbasilerden sonra Selçuklu Devleti Dönemi, 1534’ten 1914’e kadar da Osmanlı İmparatorluğu dönemi yaşanmıştır. 1921 yılında ise Irak devleti kurulmuştur.²⁶⁴

Tarihsel devamlılık açısından Irak’ın nüfus yapısına bakıldığında, Irak’ın Ortadoğu diye adlandırılan coğrafyanın etnik dağılımının minyatürü olma özelliği gösterdiği söylenebilir. Bunun sebebini Irak’ın göç alan bir coğrafya olmasına dayandırmak pek yanlış olmayacaktır. Son dönemlerde, Irak’ta başta iç göç olmak üzere birçok nedenden dolayı nüfus değişimi yaşanmıştır. Özellikle Musul, Kerkük, Bağdat ve Basra başta olmak üzere, birçok şehirde değişik etnik kökenden insanları içeren nüfus yapıları oluşmuştur.²⁶⁵

Şimdiki, modern Irak’ı oluşturan bölgenin eski çağlardan bu yana bir hükümdardan diğerine geçtiğini ve sonuç olarak ya Irak topraklarını ele geçiren hükümdarın bölgeyi kendi toprağına kattığı ya da büyük bir devlet olma sürecinde bunun engellenmesi için devletin bölünmeye çalışıldığı söylenebilir. Kanuni Sultan Süleyman’ın 1534 yılında Bağdat’ı fethinden sonra Irak, Osmanlı topraklarına katılmıştır. 1534’ten, Birinci Dünya

²⁶⁴ Emin Salihi, *Irak Siyaseti Ve Etnik Kimlikler* (İstanbul: Kerkük vakfı, Şubat 2008), 37- 38.

²⁶⁵ Salihi, *Irak Siyaseti*, 47.

Savaşı'nda yaşanan İngiliz işgaline kadar Irak, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçasıydı. Dolayısıyla Irak, bugünkü sınırları ile yirminci yüzyıldan önce de hiçbir zaman ayrı bir siyasi birim oluşturmamıştır.²⁶⁶

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Fransa ve İngiltere'nin isteğiyle Irak'taki tüm gazetelerde yayınlanan, hatta kırsal bölgelerinde okuma ve yazma bilmeyenlerin de haberdar olması için temsilciler tarafından okutulan beyanlarda bu iki devlet: "Irak'taki halkların Osmanlı kontrolünden kurtulması ve bağımsız milli hükümetlerini kurmalarına yardımcı olmak amacıyla savaşmakta olduklarının"²⁶⁷ sözünü vermişlerdir. Ancak, iki sömürge devletin, 1920'de San Remo Konferansında²⁶⁸ Irak ve Filistin'inin İngiliz mandasına, Suriye ve Lübnan'ın Fransız mandasına alındığının ilan edilmesiyle anlaşılacağı gibi sözlerini tutmadıkları açıkça görülmektedir.²⁶⁹ Bunun sonucunda, aynı sene Necef'teki din mercileri isyana etmiştir. İngiliz işgalcilerine karşı yapılan savaş kutsal sayılmış ve daha sonra bu dönem "Yirminci Devrim" olarak adlandırılmıştır. İsyan, İngiliz karşıtı bir direnişi ortaya çıkartmış ve halkın büyük çoğunluğu İngiliz sömürgesi fikrine karşı olduklarını açıkça ifade etmiştir. Nedeni ne olursa olsun, isyan İngiliz politikalarına karşı memnuniyetsizliğin ürünüydü. Irak'ın önde gelen grupları; Kürtler, Sünniler ve Şii'ler isyana destek vermişlerdi.²⁷⁰

Herhangi bir yeni siyasi varlık ortaya çıktığında varlığının devam etmesi ona olan sadakatin derecesi, toplumun ihtiyaçlarını karşılama derecesi veya etkili siyasi grupların ortaya çıkan siyasi varlığın şekline ve sınırlarında ortaklaşması ile ilişkili olduğu için,²⁷¹ Irak devletinin ortaya çıkması, bu bağlamda tartışılmaya çalışılmaktadır.

²⁶⁶ 'Āṭiye, *E'l 'Irak Neş'etu'l Devle*, 33; Henry Allen Foster, *Neş'et E'l 'Irak E'l Hadīṣ*, çev. Tāhā E'l Tikrītī (Ürdün: E'l Ehliye lilneşer ve E'ltevzi', 2006), 16.

²⁶⁷ Bu vaatler, Hüseyin-McMahon Yazışması olarak bilinen yazışmalar sırasında verilmektedir. McMahon, Mısır'daki İngiltere Kralı yardımcısıdır ve bu yazışmalar onundur. Sekiz ay sürmüştür. Bu yazışmalar, varsayılan Arap ülkelerinin sınırları ve İngiltere ile olan ilişkiler ile ilgilidir. Bu yazışmaların metinleri ve 1916'daki Büyük Devrim'in ayrıntıları için Bak.: Emīn Se'īd, *Esrār E'lşyre E'l 'Arabiye E'l'kübrā ve M'sāt E'l Şerīf Hüseīn* (Beyrut: Dāru'l Kātib E'l 'Arabī, 1950) 64 - 86.

²⁶⁸ Hüseīn Lāṭīf E'l Zübēdī, *"Mevsū'ātu'l Ahzāb E'l 'Irakiye"*, Irak Siyasi Parti Ansiklopedisi (Bayrut: Mū'eseset E'l Me'ārīf li'l Metbū'āt, 2007) 21.

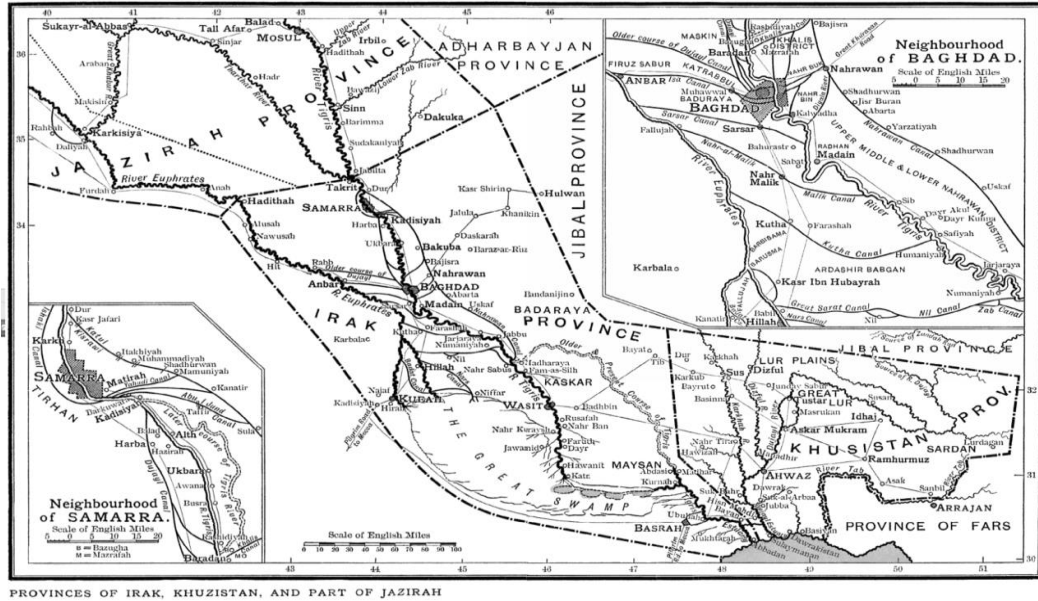
²⁶⁹ San Remo Konferansı: "18-26 Nisan 1920 tarihleri arasında Osmanlı sonrası Ortadoğu'nun durumunu görüşmek ve karara bağlamak için İtalya'nın San Remo şehrinde toplanmıştı. Bu kongrede Arap toprakları üzerinde asırlardır süren Osmanlı hâkimiyetine son verirken onun yerine İngiliz ve Fransız mandası altında yeni devletlerin ortaya çıkmasını karara bağlamıştı." Bak: İsmail Şahin vd., *"Birinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere'nin Irak'ta Devlet Kurma Çabaları"*, Gazi Akademik Bakış 8/15 (Aralık 2014), 112 – 113.

²⁷⁰ Nedīm 'İsā , *E'l Fikr E'l Siyāsī li Şevret E'l 'İşrīn* (Bağdad: Dāru'l Ş'ūvn E'l Şekāfiye, 1992) , 44 – 65.

²⁷¹ Ğessān Selāme, *E'l Müctama' ve E'l Devle fī E'l Meşrḳ E'l 'Arabi* (Beyrut: Merkez Dīrāsāt E'l Vḥde E'l 'Arabiye, 1999), 27.

İngilizler, Irak’a girmeden önce “Irak Devleti” olarak bilinen net bir devlet ve bu devleti tanımlayan coğrafi sınırlar yoktu. Başka bir ifadeyle, kuşkusuz İngiliz mandası öncesi Irak’ta bir devletten söz etmek mümkün değildir. Sınırlar meselesi, esas olarak modern devletle ilgili bir konudur. Ghassan Al-Attiyah; “bugünkü sınırları ile modern Irak’ın yirminci yüzyıldan önce asla ayrı bir siyasi birim olmadığını” iddia etmektedir.²⁷²

“Irak” adı M.S. yedinci yüzyıldan itibaren bilinmesine rağmen, El-Cezîre bölgesinin Müslümanlarca ele geçirilmesinden sonra bölge için “Sawad” isim kullanılmıştır. Bu isim İslam’ın ilk dönemlerinde (7-12. Yüzyıllar) “Siyah toprak” ya da “ekilebilir toprak” anlamına gelen, Güney Irak için kullanılan addı. Sawad, genel bir terim olarak Arapça ve Farsçada sulanan ve ekili alanları belirtmek için kullanılmaktadır. Fakat o günlerde “Irak” adı, bugünkü Irak’ın sınırlarını ifade etmek için değil sadece Fırat üzerindeki Anbar veya Haditha ile Dicle üzerindeki Tikrit’i güneydeki Basra’ya bağlayan bölgeyi ifade etmek için kullanılmaktaydı.²⁷³

Harita 1: Irak “Siyah toprak” Haritası

Kaynak: Guy Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate Mesopotamia Persia and Central Asia from the Moslem Conquest to the Time of Timu* (London: Cambridge at University Press, 1905) 25 – 27.

Ancak, bunun tam tersini ifade eden farklı görüşler de mevcuttur. Bunlardan biri, Irak’ın Dicle ve Fırat nehirleriyle belirlenen bir alanda olduğu görüşüdür. Bu görüş, Irak’ı çeşitli dönemlerde ve zamanlarda yönetenlerin onu tam olarak idare etmeyi veya tamamen terk etmeyi imkânsız kılan nedenin, iki nehrin kontrolü edilmesi gerektirdiği

²⁷² ‘Āṭiye, E’l ‘Irak Neş’etu’l Devle, 33.

²⁷³ Batut, E’l ‘Irak E’l Tabaḳat E’l İctmā’iye, 1/ 59.

düşüncesine dayandırmaktadır. Tarih, yedi bin yıl öncesinden şimdiye kadar buna tanıklık etmektedir.²⁷⁴ Bir başka görüş, “İrak’ın İslam öncesi dönemden önce dahi bu adla anıldığını iddia etmektedir. Dahası, Irak’ın İslami fetih öncesi sadece Bağdat, Basra ve Musul ile belirtilen üç eyaletten ibaret olmadığı, ayrıca Diyarbakır, Mardin, İbn Ömer Adası ve Deir Al-Zou da dahil olmak üzere, doğusundaki Irak’tan alınan ve İran’a eklenen Ahvaz ve Şahrazur illerinin de dahil olduğu bir bölgede yer aldığını iddia etmektedir.”²⁷⁵ Aynı görüş, buna rağmen, tarihsel gerçeklerin bir ülkenin şeklinin veya sınırlarının tek başına tanımlamadığını ifade etmekte, içinde yaşayan insanların ve ihtiyaçlarını karşılamaya yardımcı olan devletlerin iradesi ve arzusu tarafından belirlendiğini öne sürmektedir. Siyasal, askeri, ekonomik ve hukuki açıdan meşru bir devlet, toprakları Kanada veya ABD ve diğerlerinde olduğu gibi, tarihsel olarak farklılaşmış bir grup farklı coğrafi bölgeden oluşuyor olsa bile farklı etnik kökenleri ve dinleri olsa bile vatandaşları için ortak bir kimlik oluşturabilmektedir.

İrak’ın siyasi-tüzel kişiliğini ele aldığımızda, Irak devletinin kuruluşundan beri, bu ülkenin coğrafi alanını tanımlayan araştırmalar, çalışmalar ve makaleler farklılık göstermektedir. Bu fark, devletin kimliği ile ilgili bir sorunun varlığının ve hatta devletin kendisinin kimlik sorununun açık bir ifadesi olduğunu göstermektedir. Çünkü Irak’ın coğrafi bölgesini tanımlamak konusunda sürekli devam eden tartışmalar ve anlaşmazlıklar, kendi başına bu ülkenin kimliğinin ve bağlılığının bir kesim tarafından kabul edilmediğinin kanıtıdır. Bölgede devam eden dönüşüm ve değişim sebebiyle bölgenin tarihinin sabit olmadığını kanıtlamak için tarihsel alternatifler ve kanıtlar bulunabilir ya da tersini kanıtlamak için de karşıt argümanlar ileri sürülebilir. Ancak bu durum dünyadaki ülkelerin çoğunluğu için de geçerlidir. Çünkü, günümüzde sınırları belirli olan modern ülkelerin dahası batı sömürgeciliğinden bağımsızlık elde eden yeni ülkelerin birbirleri arasındaki sınırları ve ilişkileri düzenleyen uluslararası hukuk kuralları çoğunlukla İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya çıkmıştır. Bu bakımından geçmişteki sınırlar o kadar da önemli değildir. Fakat, bu istikrarın da kalıcı olduğu anlamına gelmemektedir. Parçalanma ve birleşmelerin sürdüğü, örneğin Yugoslavya’nın parçalanması ve Avrupa Birliği birleşimi gibi örneklerde görüldüğü

²⁷⁴ Vetüt , *E’l Devle ve E’l Müctem’ fî E’l ‘Irak*, 127.

²⁷⁵ Foster, *Neş’et E’l ‘Irak*, 18,160. Çevirmen :Salim Taha Al-Takriti şunları hakkında Henry Foster’ın Mezopotamya ve Irak coğrafyası hakkında söylediklerine yanıt olarak söylemiş, ancak çevirmen görüşünü doğrulamak ve belgelemek için herhangi bir Vetüt , *E’l Devle ve E’l Müctem’ fî E’l ‘Irak* kaynağa başvurmadı.

gibi siyasi varlıkların sınırları, coğrafyaları ve kompozisyonunda hala değişiklikler olabilmektedir.²⁷⁶

Adlandırma ve coğrafya, herhangi bir siyasi varlığın kimliğini ve varlığını belirlemenin ana unsurlarını oluşturmaktadır. Ancak Irak meselesini bu konuda analiz edebilmek oldukça karmaşık ve zordur. Irak devletinin ortaya çıkışında, özellikle yeni kurulan Irak hükümeti tarafından temsil edilen İngiliz sömürgeciliği bir yandan, diğer yandan Osmanlı İmparatorluğu'nun meşru varisi olan Türkiye Cumhuriyeti ile yaşanan Musul Sorunu gibi karşılaşılan ilk zorlukların coğrafi sebeplerle ortaya çıktığı görülmektedir.

Siyasi varlığı için bölgenin sınırlarını belirlemek, herhangi bir devletin oluşturulması ve kimliğinin belirlenmesinde önemli bir unsurdur. Harik'in bakış açısından, Irak devleti, sömürgecilik arzusuna yanıt olarak ortaya çıkmış ve yerel ve ulusal arzularla oluşan bir devlet kurma düşüncesinden uzaktadır. Bu bağlamda, İngiltere ve Fransa verimli hilal üzerinde iktidarı paylaştıkça, dünyada sömürgeci devletlerinin gücünün Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra doruğa ulaştığını ifade etmektedir. Şöyle ki, Fransızlar ve İngilizler hiçbir siyasi bir emsali olmayan verimli hilal bölgesinde önceden Osmanlı İmparatorluğuna bağlı olan üç eyalet üzerinden beş yapay ülke kurmuştur.²⁷⁷ Bu görüş Fayyad'ın bazı eklemeleriyle de desteklenmektedir. İç faktörler inkâr edilmemekle birlikte iç faktörlerin ortaya çıkmasına neden olan dış faktörler de oldukça etkilidir. Dış faktörler öncelikli olsa da İngilizleri ulusal hükümet kurmak için acele etmeye zorlayan 1920 isyanının temsil ettiği iç faktörlerin rolü göz ardı edilemez. Bu isyanda yerel Irak devletini kurma arzusu ve ideali açıkça görülmektedir.²⁷⁸ Bu görüşü destekleyenler, Irak devletinin bu şekilde kurulmasına yani yapay devlet olarak kurulduğu için devletin sınırları çizilirken ve kimlerin devletin vatandaşı olacaklarına/olmayacaklarına karar verilirken bölge gerçeklikleri, din, dil, etnik yapı, coğrafya ya da tarihsel unsurlar göz önünde bulundurulmamıştır. Dolayısıyla, Irak toplumunun entegrasyonunun önündeki en önemli engellerden biri olduğu düşünülmektedir. Başka bir ifadeyle, yeni Irak'ın devlet sınırları çizilirken, içinde yaşayan halktan kimlerin o devletin vatandaşı olmak

²⁷⁶ Ayrıntılar için: 'Āṭiye, *E'l 'Irāk Neş'etu'l Devle*, 34; Hedürî, *E'l 'Irāk*, 11 – 12; Muḥamed Cāsım Helāf, *Cügrāfiyyet E'l 'Irāk* (Kahire: Meṭbā'et E'l Me'ārif, 1965), 436 ; Şākîr Hşbāk, *E'l Kürt ve E'l Mes'ele E'l Kürdîye* (Bağdat, Menşurāt E'l Şekāfe E'l Cdîde, 1959), 7 ; 'Abidu'l Rezāk E'l Hesenî, *E'l 'Irāk Kedişen ve Hedîşen* (Lübnan: Meṭbā'et E'l 'İrfān, 1955), 33.

²⁷⁷ İliyā Herîk, "E'l Devle E'l 'Arabiye E'l Üşvl E'l Tārîhye ve R'üyā E'l Hāzr", *E'l Müstekbel E'l 'Arabi Dergisi* 99 (Mays 1087), 90.

²⁷⁸ 'Amer Ḥasan Feyād, *Cizur E'l Fikr E'l Dimokrātî fî E'l 'Irāk E'l Hedîş 1914 ile 1939* (Bağdat: Dāru'l Şi'vun E'l Şekāfiye E'l 'Āme, 2002), 190 - 191 .

isteyeceği/istemeyeceği dikkate alınmamıştır. Bu tasarım, sömürge devletlerin faydasına ve politikalarına uygun olarak kurulmuştur.²⁷⁹

Sömürgeciliğe karşı çıkan isyanların amacına gelince, bazılarının düşünüldüğünden daha da gizemli olduğu görünmektedir. Örneğin Gertrude Bell'e göre, Şiiler, devrimi İslami bir devlet kurma yolu olarak görürken, Sünniler ise bağımsız bir Arap devleti kurmanın yolu olarak görmektedir.²⁸⁰ Ancak, Irak'taki İngiliz Başkan Yardımcısı Wilson, Ağustos 1920'de Londra'ya, isyanın nedenlerini içeren telgrafında şu iki ifadeye yer vermiştir; Wilson'a göre, ilk olarak İngiliz yönetimi, özellikle çiftçilere tarım ve sulamada aşırı yüklenmişlerdir ve aşiret mensupları üzerinde hiçbir kontrolü olmayan aşiret reislerine aşırı derecede güvenmektedir. İkinci olarak, Hulefa-i Raşidinden sonra tüm hükümetlere direnen Şii müçtehitlerin/mercileri, herkesi düşman olarak görmüşlerdir.²⁸¹ El Verdi, 1920 isyanının sosyal analizinde, isyanın nedenlerini; yasaya ve düzene dayanarak yapılan yolsuzluk ve rüşvetle mücadele etme, insanların yeni kuralları kabul etmedeki zorluğu, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan nakit enflasyonun nedeninin halk tarafından İngilizler olarak algılanması olarak belirtmektedir. Buna ek olarak feodal aşiret reislerinin eskiden karşı çıktıkları hükümete yaklaşması, 1920 isyanının hem aşiretlerin feodal reislerinden hem de hükümet baskısından kurtulma umudunu taşımasına neden oldu. İsyen, Şii bölgelerden gelen destekle daha da alevlenmiştir. Şii aşiretler gibi Sünni aşiretlerin de yeni toprak mülkiyeti düzenlemelerinden ve buna bağlı vergilendirmelerden duyduğu rahatsızlık bir tarafa, cenazelerin kutsal Necef'e defnedilmesi için dahi vergi alınmaya başlanması Şiilerin bir hayli zoruna gitmiştir. Son olarak El Verdi, İngilizlerin ve Iraklı politikacıların ve askeri personelin, halkın örf ve geleneklerinin aksine davranışlarının halk için bir öfke nedeni olduğunu da belirtmektedir.²⁸²

Henry Foster, Irak devletinin inşasının İngiliz işgali sırasında tamamlanmadığını vurgulamıştır, ancak aslında Irak ilk adımı 3 Ekim 1932'de Millet Cemiyeti'ne

²⁷⁹ Şerif, *E'lmüvâten ve Devrûha*, 93; Kürt bölgesi Irak'a zorla bağlanmasını teyit eden görüşlere göre Bak.: Şvrş Hasan 'Ömer , *Hukuk E'l Şe'ab E'l Kürdî fî E'l Desâtîr E'l 'Irakîye* (Süleymaniye: Merkez Kürdistan lil Dîrâsât E'l Strâtiçîye, 2005), 17; Hasan E'l Brezânî , *E'l Hereke E'l Kavmiye E'l Kürdîye E'l Tehrîrîye fî Kürdîstân 1939 ile 1945* (Dhok: Dâr Sbîrîz, 2002), 14.

²⁸⁰ 'Abdu'l Rezāk E'l Hesenî, *Tārîhu'l 'Irak E'l Siyâsî E'l Hedîs* (Beyrut: E'l Râfideîn, 2008) 1/ 175 - 177.

²⁸¹ 'Ali E'l Vârdî, *Lemhât İctimâ'ye min Tārîh E'l 'Irak E'l Hedîs* (İrân: İntişārât E'l Şrîf E'l Redî, 1969), 1/ 19 - 35.

²⁸² 'Ali E'l Vârdî, *Lemhât İctimâ'ye min Tārîh E'l 'Irak E'l Hedîs* (İrân: İntişārât E'l Şrîf E'l Redî, 1969), 5/ 223 - 227.

bağımsız bir devlet olarak katılarak devlet statüsünün elde edilme sürecini tam olarak bitirmemiştir.²⁸³ Foster'ın görüşüne katılanlara göre, İngiliz mandası öncesi Irak'ta bir devletten söz etmek mümkün değildir. Böyle bir varlıktan söz edilemeyeceği gibi bir Irak ulusundan da bahsetmek olasılık dışıydı. Ancak, Irak'ın bir devlet olarak yükselişi Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünün bir sonucuysa, bu çöküşün kaçınılmaz bir sonucu değildi. Bu çöküşün kaçınılmaz olması, Irak devletinin kurulması için kendi başına gerekli bir neden değildi. Osmanlı İmparatorluğu'nun geri çekildiği bölgelerde birkaç alternatifi vardı ancak büyük güçlerin rekabeti ve menfaatleri tek bir sonucun doğmasına yol açıyordu. Böylece Suriye ve Lübnan Fransa'nın, Filistin ve Irak da İngiltere'nin manda yönetiminde meydana gelen yeni devletler olarak ortaya çıkmıştır.²⁸⁴

Irak devletine ve hükümetine karşı yöneltilen tüm eleştirilere ve gelişiminin kusuruna rağmen araştırmacı Saeed, vatan olarak ve tarihsel varlığı açısından Irak'ın, en eski tarihe sahip olması ve topraklarında oluşan medeniyetler nedeniyle tutarlı bir devlet kurmak için en iyi avantaja sahip olan dünya ülkelerinden biri olduğuna inanmaktadır. Ancak asıl kusur, yönetimlerin ortaya çıkma şeklinden, yapay devlet biçimine, anayasasından ordusuna kadar halkının en önemli bileşenlerinin ve gerçek katılımı olmadan ülkeyi yöneten ve dayatılan ulusal ortaklık biçimidir.²⁸⁵

Tüm bu isimlerin yanında Vetut'a göre de, Irak devletinin oluşumunun temel sorunlarından biri, temsil sorunudur.²⁸⁶ Yani ülkenin kuruluşu, bir toplumsal arzudan ve ihtiyaçtan ortaya çıkan bir temele dayanmamaktadır. Böylece devlet ve toplum arasında bir temsil ilişkisi kurulamamaktadır. Kürt araştırmacılara gelince, hepsi olmasa da çoğunluğu, kurulan Irak devletlerinin dini, sosyal, etnik, coğrafi ya da tarihî gerçekliklerden azade bir biçimde belirlenmesiyle (örneğin aynı kültürden insanları ayırarak veya farklı kültürleri veya tarihsel rakipleri aynı çatı altında toplanmasıyla) oluşan devletler olduğu görüşünü desteklemektedir. Bu nedenle onlara göre, toplumların yapay devletlerin otoritesini kabulleri genellikle dış gücün müdahalesinden kaynaklanmaktadır. Kürtlere göre, bu devletler adaletsizlik ve zulüm üzerine kurulmuş ve ırksal, etnik, mezhepsel ve mezhepçi bir grup kendi istekleri doğrultusunda bir araya

²⁸³ Foster, *Neş'et E'l 'Irak*, 15.

²⁸⁴ Edith Wii. İf Penrose, *E'l 'Irak Dîrāse fî 'Îlākāth E'l Hāricîye ve Tıvrath E'l Dāhîlîye 1915 ile 1975*, çev. 'Abdu'l Mecîd Hesîb E'l Kîsî (Beyrut: Mvsü'ât E'l Beyit E'l 'Arabi, 1989), 47.

²⁸⁵ 'Alî Kerîm Se'îd, *Hıle Müstakbel E'l 'Irak E'l Siyāsî* (Bağdat: 2004), 26.

²⁸⁶ Se'îd, *Hıle Müstakbel*, 180.

getirilmiştir. Bir arada var olma konusunda en ufak bir istek veya istikrarlı ve ahenkli siyasi bir birlikteliğin geçmişine sahip olmadan, yapay bir siyasi çerçevede bir arada var olmaya zorlanmışlardır. Dolayısıyla devlet, güç, şiddet, adaletsizlik ve zulüm kullanılarak ancak varlığını sürdürebileceğine inanmaktadır.²⁸⁷

El-Asadi, Irak'taki modern vatanseverlik ve ulusal bilinç hareketinin çekirdeğinin, hatta siyasal bağımsızlık isteklerinin İngiliz işgalinden önce, on sekizinci yüzyıla kadar dayandığından bahsetmekte, Irak'ta İngiliz işgalinden önce de bu hareketlerin var olduğuna dikkat çekmektedir. Irak'ta yerel bağımsızlık girişimlerinin köklerinin, 1750 yılı ve sonrasında hüküm süren adaletsizlik, ihmal ve idari yolsuzluklar nedeniyle Osmanlı makamlarına karşı tekrarlanan isyanlar olduğu vurgulanmaktadır.²⁸⁸ Irak'ta devletin kurulmasının, Irak devlet yapısının aşiret devlet aşamasını geçerek ulus-devlet aşamasına geçmesi sonucuna bağlanmaktadır. 1920 İsyanının katkıda bulunduğu ancak milliyetçiliğin tüm koşullarının elde edilmesini sağlamadığı düşünülmektedir. Fakat, bu hareketlerle ortaya çıkan en önemli olgu, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ve Irak'ın dış işgaliyle Irak'ta ulusal / dini bir canlanmanın ve ulusal bağımsızlığın anlaşılmasına yol açması olarak görülebilir. Bu görüşü desteklemeyenler de mevcuttur.²⁸⁹ Onlara göre, bu düşünce Irak'taki Arap ulusal hareketi hedeflerine odaklanmakta ve Kürt ulusal hareketi gibi, Irak'ta devlet kurma sürecine yönelik diğer siyasi hareketleri ihmal etmektedir.²⁹⁰

Irak, İngiliz işgalinden önce birleşik bir siyasi varlık oluşturmamış olmasına rağmen, Şam, Körfez ve Yarımada'daki Arap kökenli halklar arasında sosyal, ekonomik ve düşünsel açıdan bir birlik sağlanmıştı. Ancak, bu durum, üç bölgenin her birinde kendine özgü bir kimliğin ortaya çıkmasını engellememiştir. Sonuç olarak, Irak, Arap kimliğini kaybetmeden bölgesel farklılıklarını sürdürmüş ve bu süreçte Irak'ın tam anlamıyla ulusal bir kimlik geliştirmesi mümkün olmamıştır.²⁹¹ Ghassan Salama, modern Irak'ın Mezopotamya'da meydana gelen bir dizi siyasi sistemin doğal varisi olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle, herhangi bir modern Iraklı, tarihinin geniş bir

²⁸⁷ E'l Şersî, *E'l 'Üvleme*, 43.

²⁸⁸ Rîyad E'l Asedî, "Cizvr E'l Fikr E'l Siyâsî fî E'l 'Irâk E'l Hedîs 1750 ile 1817", *E'l 'İlûm E'l İnsāniye Dergisi* 3(2 Kasım 2005). İnternet üzerinde sitesi: <http://www.uluminsania.net>.

²⁸⁹ Bu görüşler hakkında ayrıntılar için Bak.: Nedmî, *E'l Cizur E'l Siyâsiye ve E'l Fikriye*, 131 ; Vemîz Cemâl Nedmî, *E'l Tîvûr E'l Siyâsî E'l Mü 'âşre fî E'l 'Irâk* (Irak: Bağdat Üniversitesi, 1977), 131.

²⁹⁰ Nedmî, *E'l Cizur E'l Siyâsiye ve E'l Fikriye*, 31.

²⁹¹ 'Avnî Fersh, *E'l Eklîyât fî E'l Tārîh E'l 'Arabi* (London : Rîyadü'l Reyîs, 1994), 373.

çerçevede entegre edildiği çeşitli aşamalarla birlikte, Irak'ın ayrı bir siyasi varlık olarak var olduğunu ve bu tarihin önemli aşamalarını görebilmektedir.²⁹²

Özetle, Irak devletinin kurulmasına ilişkin görüşler iki ana başlıkta toplanmaktadır. İlk olarak, kurulumu “sözde meşruiyet” olarak nitelendirenler, Irak'ın yapay bir devlet olarak değerlendirilmesini yalnızca sınırların çizilme biçimine değil, daha ziyade kamu otoritesinin tesis ediliş biçimi ve işleyişinin yapaylığına dayandırmaktadır. Bu görüşün en önemli destekçileri arasında Kürt ayrılıkçıları ve Arap milliyetçileri yer almaktadır. İkinci grup ise vatanseverlerden oluşmakta olup, devletin meşruiyetini savunmaktadır. Bu grup, bağımsız Irak devletinin varlığının meşruiyetine, tarihine ve ulusal projesine inanan; Irak'ı, M.Ö.'den Orta Çağ'a ve Orta Çağ'dan günümüze kadar uzanan medeniyetlerin mirası olarak kabul edenlerdir.

Yukarda açıklandığı gibi, Irak'ın bir ülke olduğu varsayıldıktan sonra, onun ortaya çıkış sorunuyla ilgili bazı görüşler sunulmaya çalışılmıştır. Metnin bundan sonraki aşamalarında da modern devlete ve modern standartlara göre Irak'ın nasıl bir devlet olduğu konusundaki görüşler tartışılacaktır.

Herhangi bir devletin, oluşum sürecinden tamamlanma aşamasına kadar uygun koşullar mevcut olduğunda büyümeye devam edeceği düşünülmektedir. Öte yandan, Irak da dahil olmak üzere Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan Arap ülkeleri hakkında araştırmacılar arasında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Basra, Bağdat ve Musul'un işgal edilmesi ve bu üç önemli eyaletin İngiliz kontrolü altına girmesi, bu farklı düşüncelerin temelini oluşturan bir olgu olarak değerlendirilmektedir.²⁹³ Irak hala devlet olma aşamasındadır ve bir türlü bu süreci tamamlayamamaktadır.²⁹⁴

Dolayısıyla, Irak'taki modern devletin anayasal bir sistem ve toplumu temsil eden kamu kurumlarına dayanmadığı söylenebilir. Devletin meşru bir otoriteye sahip olmaması, vatandaşların mezhep, ırk, aşiret ve aile kimliklerini ulusal kimliğin üzerinde tutmasına yol açmaktadır. Bu gruplar, devletin varlığını tehdit etmekte, gayri meşru siyasi otorite araçlarını kontrol etmekte ve hayatta kalmak için çeşitli baskı veya dışlama yöntemlerine başvurmaktadır. Gerekirse ulusal birliğin dağılmasını bile

²⁹² Selāme, *E'l Müctama ' ve E'l Devle*, 30.

²⁹³ Basra 22 Kasım 1914'te işgal edildi, ardından üç yıl sonra Mart 1917'de Bağdat'ı işgal etti ve son olarak Musul, Mudres'in Türklerle, yaptığı ateşkesten üç gün sonra işgal edildi, yani 30 Ekim 1918'de. E'l Brezāni, *E'l Hereke E'l Kavmiye*, 14.

²⁹⁴ Cemil Mātār, “ Bīdūn E'l 'Avleme E'l Devel E'l 'Arabiye Meşkübe “, *E'l Devle E'l Vatāniye ve Thdīyāt E'l 'Avleme fī E'l Vatān E'l 'Arabī*, mlf. Ahmed E'l Brkātūī (Kahire: Mktebet Medbulī, 2004), 335.

zorlamaktadırlar. Bu bağlamda, herhangi bir devrim veya hareketin gayri meşru siyasi gücü devirmek istediğinde, bu hem devletin hem de otoritenin çöküşü anlamına gelmektedir. Bu durum, devletin varlığının iktidarın mevcudiyeti ile tanımlanmasının kaçınılmaz bir sonucudur. Yukarıdaki açıklamalardan, Irak'ta yapay değil, gerçek anlamda bir devletin var olup olmadığına dair açık bir şüphe bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu durum bizi şu soruya götürmektedir: Devleti tanımlayan ve oluşturan kavramlara göre Irak'ta gerçekten bir devlet var mıdır? Eğer varsa, bu devlet, bir devletin sahip olması gereken temel unsurlara sahip midir? Bu araştırmada yapılan inceleme ve analizlerden sonra, Irak'ın tam olarak biçimlendirilmiş bir devlet olmaktan ziyade hâlâ bir devlet projesi olduğu sonucuna varılmıştır, çünkü Irak'ta hükümet ile devlet birleşmiş ya da otorite devleti tamamen ele geçirmiştir.²⁹⁵

Devlet, siyasi uygulama biçimini benimseyen, ulusal varlığını tanımlayan sabiteleri ve yasalarını belirleyen yasal referans kodlarını oluşturmuş bir kurumdur. Hükümet ise, bu yasal referans kodlarına göre politika ve kararları uygulayan yürütme organıdır. Bu araştırmada, Irak'taki siyasi organların, geçmişte ve halen, devlet ile hükümet arasındaki ayrımın önemini yeterince fark etmedikleri düşünülmektedir. Bunun yerine ulusal bağımsızlığın başlangıcından itibaren Avrupa'daki sosyalist, faşist veya Nazi ideolojilerinden esinlenerek çeşitli bahanelerle, devletin kurumlarını hükümdarın ya da iktidar partisinin çıkarlarına hizmet edecek şekilde kullanmışlardır.²⁹⁶ Bazı araştırmacıların görüşlerine göre, hükümet kavramı, devlet kavramının zihinlerde en iç içe ve karışık olan kavramdır. Hükümet aslında devletin bir parçasıdır ve en önemli kısmıdır. Ancak devlet kavramı, aynı zaman da karmaşık ve soyut bir kavramdır, çünkü kimse devletle tanışmaz veya görmez. Hükümete ise, insanları ve uygulamaları ile somuttur: memur, polis memuru, silahlı kuvvetlerin askeri ve aynı zamanda binaları, kurumları ve benzerlerini temsil etmektedir. Devlet, hükümeti yürütme / idari / yasama organı olarak içermektedir. Örneğin, bir ülkede vatandaşlarının çoğunluğu, hükümetine karşı çıkabilir ya da direnebilir ve meşruiyetini geri çekebilir, ancak bu zorunlu olarak ya da çoğu durumda devlete sadakatlerinin geri çekilmesi ya da devlete olan bağlılığı tanımayı reddetmesi anlamına gelmemektedir.²⁹⁷

²⁹⁵ Vetüt, *E'l Devle ve E'l Müctem' fî E'l 'Irak*, 339.

²⁹⁶ Se'id, *Hvle Müstkbel*, 29.

²⁹⁷ Daha fazla ayrıntılar için Bak.: Hâşim E'l Şāvī, *Mükedîme fî E'l 'Ülüm E'l Siyāsîe* (Bağdat: Metb'ât Dîmşq, 1968), 159; İbrahim vd, *E'l Müctema' ve E'l Devle*, 40 ; Joseph R. Strayer , *E'l Üşül E'l Vesîle lîl' devle E'l Hedîse*, çev. Muḥamed 'İtānī (Beyrut: Dāru'l Tenvîr, 1982), 10.

Araştırmacılara göre Irak'ta yürütme otoritesinin ihlal edilmesi, anayasanın etkisiz hale gelmesine yol açmış, anayasanın yokluğu ise hukukun üstünlüğünün yıkıma uğramasına neden olmuştur. Bu durum, Irak'ta iktidarın yüceltilmesi, ülke işlerinin yönetiminde tek taraflılık iddiası ve bireysel otoriter yönetimin baskısı sonucunda derinleşmiştir.²⁹⁸

Bahsedilenlerden hareketle, Irak'ın tam bir devlet değil, daha fazlası bir devlet projesi olduğu ve bu projenin eğitim ve inşa sürecinde olduğu söylenebilir. Projenin kuruluşundan bu yana tökezlemesine ve çok karmaşık engellerle karşılaşmasına rağmen eğitim ve inşa sürecinin devam ettiği sonucuna varılmaktadır. Irak siyasi meseleleri üzerine yapılan araştırmalar ve çalışmaların, özellikle 09.04.2003 tarihinden sonra Irak'ta devletin yeniden inşasını veya yeniden kurulmasını vurgulamaya devam etmesi bunun ispatı kabul edilebilir.

Irak ile ilgili ekonomik, tarihi ve coğrafi bilgilerin sunulması, ülkenin anlaşılabilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Irak'ı anlamak için, Iraklıların üzerinde yaşadıkları coğrafi yapıyı ve tarihsel kalıntıları bilmek gerekmektedir. Irak'ın coğrafi özellikleri, modern Irak'ı anlamada kritik bir rol oynamaktadır. 1921'de belirlenen sınırlarla birlikte, ülkenin toplam yüzölçümü 437.065 kilometrekaredir. Irak sınırlarından bahsederken, sıklıkla kullanılan “yapay sınırlar” söyleminin sorunlu yanlarına değinmek önemlidir. Irak sınırlarının yapay olduğu gerçeği kabul edilmelidir, ancak bu durumun yalnızca Irak'a özgü olmadığı ve neredeyse tüm ulus-devlet sınırlarının yapay olduğu da göz ardı edilmemelidir.²⁹⁹

²⁹⁸ Sâ'dî Kerîm Selmân, “E'l Distûr ve E'l Dimokrâtiye İ'âdet T'esîs E'l Devle E'l 'Irâkye Dîrâse Nezriye”, *E'l 'Ülüm E'l Siyâsiye Dergisi* 33 (2006), 251; 'Abdu'l Hüsîn Şebân, *E'l Distûr ve E'l Müctama 'E'l Medenî Rü'yâ Müstekbeliye* (Bağdat: Merkez Fecr, 2005),36 .

²⁹⁹ Salihi, *Irak Siyaseti*, 46- 47.

Harita 2: Irak Coğrafi Haritası

Kaynak: The World Factbook, “Iraq map showing major cities as well as parts of surrounding countries and the Persian Gulf”, (Erişim Tarihi 03/03/2020) <https://124.im/39Cj>

Şekil 2’de görüldüğü üzere, Irak, kuzeyinde Türkiye, doğusunda İran, güneyinde Basra Körfezi ve Kuveyt, güneybatısında Ürdün ve Suudi Arabistan, kuzeybatısında ise Suriye ile çevrili bir ülkedir. Irak’ın başta İran olmak üzere bu komşuları ile olan ilişkileri kendi iç ve dış politikalarını oluşturma sürecinde önemli etkileri olmuştur. Dicle ve Fırat Nehirleri Irak’ın bir diğer önemli coğrafi unsurlarını oluşturmaktadır.³⁰⁰

³⁰⁰ Salihi, *Irak Siyaseti*, 40.

Harita 3: Irak Petrol Rezervleri Haritası

Kaynak: İnternet Setesi: Şezā Helîl, “Fūḳ Beḥr min E’l Neḥl ve Neḥrîn ve İḥṭiyâtî Gāz E’l Enbār E’l ‘Irāq Eḡnā Dvel E’l ‘Aleḡ”, ‘Irāqīyūn websitesi (Erişim Tarihi 21/09/2017), <https://www.iraqyoon.net/21501/>

Harita 3’te görüldüğü üzere, koyu siyah noktalar ile Irak’ta işletmeye var olan açılmış petrol yatakları gösterilir. Yeni haritalarla da görüldüğü üzere, Irak’ın petrol yataklarının büyük bir kısmı ülkenin güneyinde ve kuzeyinde yer almaktadır. Irak’ı diğer ülkelerden ayıran bir diğer önemli özellik ise dünya çapında en düşük maliyetle üretilen petrole sahip olmasıdır. Irak’ta hâlâ kullanılmayan pek çok petrol havzası bulunmakta olup, bu durum ülkenin dünyanın en büyük petrol rezervlerine sahip ülkelerden biri olduğu yönündeki tahminleri güçlendirmektedir. Günümüzde Irak’ın güneyinde ve kuzeyinde işletmeye açılmış petrol yatakları mevcutken, Bağdat çevresinde ise henüz işletmeye açılmamış geniş bir petrol denizinin bulunduğu tahmin edilmektedir. Bu bölgenin, Suudi Arabistan’ın tüm petrol yataklarına denk büyüklükte bir rezerv içerdiği düşünülmektedir. Dolayısıyla, Irak’ın petrol açısından tahmin

edilenden çok daha zengin olduğu ifade edilebilir. Bu durum, Irak için büyük bir zenginlik olarak görülse de, Polk'a göre petrol, tarih boyunca Irak'ın hem nimeti hem de laneti olmuştur. Gerçekten de, Irak'ın sosyal kalkınma programları için petrol büyük bir nimet olarak değerlendirilebilirken, ülkenin maruz kaldığı dış saldırılar ve müdahaleler göz önüne alındığında petrol, Irak için tam anlamıyla bir lanet niteliği taşımaktadır.³⁰¹

2.2.2. Irak'ta Kimlik Probleminin Tarihsel Kökenleri

Irak'ta kimlik sorununun kökeninde iki temel eğilim bulunmaktadır. Birincisi, Irak devletinin kuruluş süreciyle ortaya çıkan yapısal bir sorundur. İkincisi ise Amerikan işgalinden sonra bu işgalin sonuçlarından biri olarak ortaya çıkan yapay bir sorun olarak değerlendirilmektedir. Herhangi bir devletin varlığını sürdürebilmesi için, kuruluş sürecinde genellikle cevaplanması gereken temel bir soru bulunmaktadır: Kurulacak olan ülkenin homojen kimliği neye dayanmaktadır? Bu soruya tatmin edici bir cevap verebilen liderler, ülkelerini krizlerden uzak tutmayı başarmakta ve ülkenin devamlılığı açısından istikrarı sağlamaktadır.

1921'de kurulan modern Irak devletinin kurucularından biri olan Irak'ın ilk kralı Kral Faysal'ın görüşlerine göre, liderlerin ortak bir düşüncede birleştiği homojen bir toplum ya da tek bir ulusal kimlik tanımına girecek entegre bir toplum düşüncesi mevcut değildir. Başka bir deyişle, modern Irak devletinin kurucuları “kurulan devletin kimliği ne olmalı” sorusunu yanıtlamamışlardır. Şehirlerin fıkıh hukukuna tabi olduğu dönemde, kırsal kesimde yaşayan insanlar genellikle kabile değerlerine, örf ve adetlere bağlı kalmışlardır. Türk kültürüne tabi olan “Efendi sınıfı”³⁰² ise milliyetçilik duygularının kutuplaşmasının merkezini oluşturmamıştır.³⁰³

Alman sosyolog Jürgen Habermas, kimlik krizinin temel nedeninin farklılık değil, anlaşmazlık olduğunu savunmaktadır. Habermas'a göre, her ne kadar farklılık ve

³⁰¹ Salihi, *Irak Siyaseti*, 41.

³⁰² Efendi Sınıfı: On dokuzuncu yüzyılda Irak'ta, genellikle modern okullardan mezun olan ve yavaş yavaş devlet dairelerindeki eski çalışanların yerini alan Efendiler adında yeni bir sosyal sınıf ortaya çıktı. Ayrıca onlar, modern medeniyetin özelliklerinin Irak toplumuna tanıtılmasında büyük bir etki olmaktadır. Efendi'nin barınma ve giyim, benzeri alanlarda yenilik yapma eğilimi açısından bir sosyal etkisi daha vardı: Modern mobilyaları ilk kullanan, gazete ve dergi okuyan ; o dönemde bu eylemler o dönemde gayrimüslim yabancıları taklit ettiği gerekçesiyle yasaklanmıştı ancak bu taklit, onları halkın çoğunluğundan ayıran bir medeniyet göstergesi olduğu için Efendi için bir gurur kaynağıydı. Bak.: E'l Vârdî, *Lemhât İctimâ'ye*, 1/ 25.

³⁰³ Hemîd Fâdil Hâsan, “E'l Hevîye E'l 'Irâkiye ve Bina' E'l Devle Bina' E'l Devle E'l 'Irâkiye E'l Mümkinât ve E'l Mühîdât”, *E'l 'Ülüm E'l Siyâsiye Dergisi* 34 (Ocak-Hâzîrân 2007) 153 .

anlaşmazlığı birbirinden ayırmak zor olsa da, kimlik krizinin kaynağı, içeriden, yani bireyin önce kendisiyle, ardından ise “öteki” ile olan toplumsal farkındalığının zayıflığından kaynaklanmaktadır. Bu zayıflık, bireylerin ve toplulukların kendi kimliklerini ve aidiyetlerini anlamada ve tanımlamada yaşadıkları zorluklara işaret eder.³⁰⁴

“Irak Devletinin İnşa Edilmesi” başlığı altında daha önce belirtildiği gibi, Irak devleti 1921’den bu yana süregelen bir kimlik sorunuyla karşı karşıyadır. Bu sorunun kökeni, Irak ulusal kimliğinin, devletin ve toplumun yeniden yapılandırılması sürecinde dış güçler tarafından şekillendirilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Özellikle İngiliz işgali, bu süreçte en belirgin dış müdahale olarak öne çıkmış ve Irak ulusal kimliğinin inşasında belirleyici bir rol oynamıştır. İngiltere’nin Irak üzerindeki bu etkisi, devletin kuruluş sürecinde derin kimlik krizlerine neden olmuş ve ulusal kimliğin sağlam temeller üzerine inşa edilmesini engellemiştir.³⁰⁵

Irak devletinin ulusal kimliği inşa etme sürecindeki başarıları değerlendirildiğinde, bu araştırma çerçevesinde, ulusal kimlik sorununun, Irak devletinin kuruluş aşamasından miras aldığı ve günümüze kadar çözümsüz bir şekilde devam eden bir mesele olduğu söylenebilir. Bu kimlik sorununun, son dönemde daha da karmaşıklaşarak ulusal entegrasyon ve meşruiyet sorunlarıyla birleştiği ve bu süreçte derinleştiği görülmektedir. Irak vatandaşları, vatanseverlik, milliyetçilik ve dini kimlik gibi birbirine rakip veya zaman zaman çelişkili olan en az üç kimlik meselesiyle karşı karşıya kalmaktadır.

Bu bağlamda, herhangi bir kimlik seçiminin iç veya bölgesel sorunlara yol açabileceği anlaşılmaktadır. Örneğin, bir Irak vatandaşı “vatanseverlik” temelli “Iraklı” kimliğini benimsediğinde, bu tercih, daha geniş bir coğrafi ve bölgesel ağda etkili olan Arap kimliği veya İslami kimliğin oluşturduğu değerler ve duyarlılıklarla çatışabilir. Arap kimliği, özellikle Kürtler ve Türkmenler gibi Arap olmayan Iraklı etnik grupları dışlamaktadır. İslami kimlik ise gayrimüslimlerin Irak devletine bağlılığını teşvik eden bir kimlik sunmamakta ve İslam içindeki Şii ve Sünni mezhepleri arasında yaşanan mezhepsel sadakat sorunlarıyla da çatışmaktadır. Bu çelişkili kimlikler, Irak

³⁰⁴ İbrāhīm E’l Hīderī, *Yekezet E’l Hevīye E’l ‘Irāqiye* (Irak : Merkez Dīrāsāt E’l Üme E’l ‘Irāqiye, 2010), 57 - 59.

³⁰⁵ ‘Abd ‘Alī Kāzım A’l M’āmūrī, “İşkālīet E’l Mwātene ve E’l Hveye E’l ‘Irāqiye”, *E’l Mwātene ve E’l Hveye E’l ‘Irāqiye ‘Āsf İhtlāl ve Mesārāt Tehküm*, mlf. Min‘ım Şāhī E’l ‘Amār vd (Beyrut: Bīsān, 2011), 48 – 49.

toplumunda derin yapısal sorunlar yaratmakta ve ulusal kimliğin inşası sürecini daha da zorlaştırmaktadır.³⁰⁶ Dolayısıyla, rakip kimlikler ile siyasi söylem dili arasında bir tercih yapmanın doğurduğu yankılar, Irak devletinin kuruluşundan bu yana karşılaştığı en temel sorunlardan biri olmuştur.

Kral Faysal, Irak kralı olarak atanmasının ardından, öncelikli olarak İngiltere'den kademeli olarak bağımsızlaşma politikasını gündemine almıştır. Yeni devleti inşa etmek amacıyla, devletin tüzel kişiliği ve resmi organları içerisinde var olan kırsal kesim, mezhepler, kabileler ve etnik toplulukları birleştirme politikası ile bu süreci sürdürmeye çalışmıştır.

Faysal, ilk hedefine 1932 yılının sonuna kadar Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne kabul edilmesiyle ulaşmış; böylece İngiliz Mandası'nın sona erdiğini ve Irak'ın resmi bağımsızlığını ilan etmiştir. Ancak, kralın zihniyeti, seçkinlere (Senato) ayrıcalık tanıma üzerine kurulu olduğu için, Sünni mezheplere ayrıcalık tanımış ve bu nedenle ikinci amacına ulaşma konusunda başarısız olmuştur. 1927 yılında İngiliz Uluslar Birliği'nin yıllık raporunda, Şiiilerin, ülkenin hükümetindeki belirgin Sünni etkisinden rahatsızlık duydukları ifade edilmiştir.³⁰⁷

Irak toplumunun bileşenlerinin alt kimliklerinin rolü ve Irak devletinin kuruluşundan bu yana kapsamlı bir Irak kimliğinin oluşumu üzerindeki etkileri incelendiğinde, Şii çoğunluğun yaşadığı güney bölgelerinde, 1920 İsyanı sırasında Orta Fırat Bölgesi'nden başlayarak tüm Irak'a yayılan Şii mercilerin liderlik rollerine rağmen Şiiilerin mezhepsel kimliği, kabile veya mahalle kimlikleriyle karşılaştırıldığında nispeten zayıf kalmıştır. Özellikle güneyde İngiliz Mandası ve Kraliyet politikalarının tarım sektörünü güçlendirmeyi hedeflemesi ve bu politikaların esas olarak tarıma bağımlı olan halkların siyasi ilişkilerini etkilemesi nedeniyle Şiiilerin mezhepsel kimliği geri planda kalmıştır. Başka bir ifadeyle, siyasi kimlik açısından, kabile veya mahalle bağlantıları, Şii bağından daha güçlüydü ve bu durum, Şii dini mercilerin etkisini kutsal şehirlerin çerçevesi dışında zayıflatmaktaydı.³⁰⁸

³⁰⁶ İbrahim vd, *E'l Müctema' ve E'l Devle*, 331.

³⁰⁷ 'Alī Tāhir E'l Hmūd, *E'l 'Irak min Şdmet E'l Hevīye ilā Şehvet E'l Hevīyāt* (Beyrut: Mü'esese Mesārāt, 2012), 133.

³⁰⁸ Necef'te, Şii topluluğunun manevi merkezi olan, ilk ve en güçlü mahalle veya kabileler bulmaktadır. Örneğin, Necef'in dört ana mahallesinden biri olan Al-Burak mahallesinin anayasası, yörenin sosyal yapısının kabileye dayandığını ve bu yapının değerlerinin özünde kabile kuralları ve örf ve adetleri olduğunu açıkça görülmektedir. Anayasa dini otoriteye herhangi bir siyasi rol vermemiştir. Bak.: Hānā Batūt , “ E'l Devr E'l Siyāsī lil Şīi'ā ve 'Ameliyet E'l İndimāc”, *E'l Müctema' E'l 'Irakī Hāfriyāt*

Öte yandan din adamları ve aşiret reisleri arasındaki bölünmeler ve rekabetin yoğunlaşması, aynı zamanda her grubun birbirinden ayrışması sonucunda birleşik bir Şii cephesi oluşturulamamıştır. Bu durum, Irak ulusal kimliği oluşturma projesini olumsuz yönde etkilemiştir. Kuzey Irak'a gelince, Kürt ağalar sınıfının Irak ulusal kimliğinin oluşturulması sürecinde önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Kuzey Irak'ta, öncelikle aileye, kabileye, aşirete ve tarikat şeyhlerine yönelik geleneksel bağlılıkların güçlü olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Bu geleneksel güçler, Kuzey Irak bölgesinde devlet otoritesinden daha etkili referanslar olarak öne çıkmaktadır.³⁰⁹

Aşiret reisliği ve dini şeyhlik gibi güç odaklarında genellikle hâkimiyet, otorite ve karar mekanizmaları çoğu zaman tek bir kişide toplanmaktadır. Bu nedenle, kabile reisleri aynı zamanda dini şeyh olarak da görev yapmakta ve reisliğin üzerinde bir mevki olan ağa mertebesine de sahip olabilmektedir. Dolayısıyla, bu figürlerin siyasi ve sosyal etkisi, genellikle sadece kendi topluluklarıyla sınırlı kalmakta; ancak bu topluluklar içerisindeki sadakat oldukça güçlüdür. Bu durum, Kürt liderlerin, Şeyh Mahmud El-Hafeed veya Ahmed Barzani gibi figürlerin şeyh ya da ağa sınıfından çıkmasının nedenini açıklamaktadır.

Irak'taki Kürt halkı, giderek kötüleşen yaşam koşullarına rağmen, toprak sahibi ağalarına karşı haklarını savunmak için harekete geçmemiştir. Hatta bu halk, içlerinde bulundukları sınıf çelişkilerinin farkında bile değildir. Bu bağlamda, Kürtlerden oluşan sosyalist genç neslin, sınıf mücadelesi yürüterek çiftçi sınıfını savunmak için seçimlere katılma çabaları, ancak bu girişimlerin başarısızlıkla sonuçlanması örnek olarak verilebilir. Seçimlerde başarılı olan adayların neredeyse her zaman ağalardan ya da onların çevresindekilerden çıkması, bu bağlılığın ne kadar güçlü olduğunu kanıtlamaktadır.³¹⁰ Bu durumdan anlaşılmaktadır ki, Kürt çiftçiler, toprak sahipleri tarafından adaletsizliğe ve sömürüye maruz kalmalarına rağmen, Kürt ulusal kimliğine duydukları bağlılık, bu haksızlıklara karşı direniş göstermelerinin önüne geçebilmektedir.

Özellikle Kürt toprak sahipleri, maddi ve manevi nüfuzları sayesinde tarım topluluğu üzerinde önemli bir etki bırakmayı başarmışlardır. Bu durum, Kürt çiftçilerin, kendileri

sosyologie fî E'l Aşeniyât ve E'l Tauâ'îf ve E'l Tabaka, mlf. İshak Neķāş vd (Bağdat: E'l Furât, 2006), 196 – 195; Baţuţ, *E'l 'Irak E'l Tābakat E'l İctmā'îye*, 1/ 38.

³⁰⁹ Buren, *E'l Āġā ve E'l Şeîh ve E'l Devle*, 1/34.

³¹⁰ Buren, *E'l Āġā ve E'l Şeîh ve E'l Devle*, 1/34.

ile toprak sahibi olan ağalar arasındaki sınıf çatışmasının farkındalığını kaybetmelerine neden olmuştur. Sonuç olarak, Kürt toplumunun büyük bir kısmı, hem çiftçiler hem de ağalar düzleminde, Irak'ın ulusal kimliğini benimseme fikrine karşı çıkmaktadır. Merkezi hükümete katılmayı reddedenler ise ağırlıklı olarak ağalar, yani toprak sahipleridir. Bu durumun Kürt ağalarının kişisel çıkarlarına dayanan ekonomik bir açıklaması bulunmaktadır.

Birincisi, Kuzey Irak'ın, özellikle de İngiliz kontrolündeki dağlık bölgelerin Bağdat'a bağlanması durumunda, toprak mülkiyeti konusunda bu bölgelerin aleyhine gelişmeler olabileceği endişesi, önemli bir engel teşkil etmektedir. Çünkü bu ağaların, herhangi bir yasal dayanağı olmadan geniş araziler üzerinde yasadışı tasarruflarda bulundukları bilinmektedir. Süleymaniye'de yaşayan Kürt liderlerinin, tapu kayıtlarının incelenmesi için Bağdat'a göndermeme konusundaki çekinceleri devam etmiş ve sahte tapuların ortaya çıkması endişesi son bulmamıştır. Kullandıkları çok sayıdaki büyük arazilerin yasadışı olarak tahsis edilmiş olma ihtimali bu kaygıları beslemeye devam etmiştir.³¹¹

İkincisi; vergi tahsilatı meselesidir. Merkez ve kurumlarıyla bağlantı kurma süreci, özellikle vakıf kaynakları ve bütün pazarlamasına vergi uygulama konusunda bu önemli kaynaktan mahrum kalmak anlamına gelmektedir.³¹² Bazı kaynaklar, Şeyh Mahmud El-Hafid tarafından yürütülen direniş ve isyanları, toprak sahibi ağa sınıfının aşiret üyelerinden topladığı vergilerden vazgeçmek istememesiyle açıklamaktadır. Bu bilgilere dayanarak, Kürt toprak sahibi ağa sınıfının, Kuzey Irak'taki basit köylülerden oluşan kitlesi üzerindeki maddi ve manevi nüfuzu sayesinde kendi çıkarlarını koruma çabasında olduğu ve bu durumun Irak ulusal kimliğinin oluşturulması önündeki en büyük engellerden biri olduğu açıkça görülmektedir.³¹³

Herhangi bir ülkede, toplumun temel direğini oluşturan ve değişim hareketlerinin liderliğini üstlenen orta sınıf, toplum içerisinde aktif, dinamik ve etkili bir rol oynamaktadır. Orta sınıfın sosyal devingenliği, sosyal kaynaşma ve gelişme derecesi ile doğrudan ilişkilidir.³¹⁴ Irak devletinin kuruluşundan itibaren, orta sınıf ve onu takip eden nesiller, kapsamlı bir yoksullaşma süreci içinde giderek daha alt seviyelere düşmüş ve

³¹¹ Gertrude Bell, *E'l 'Irak fî Resā'l E'l Mîs Bell 1917 ile 1926*, çev. Ce'fer E'l Hîyât (Beyrut: E'l Dāru'l 'Arabiye lil Mevsū'ât, 2005), 197.

³¹² Lockitz, *E'l 'Irak ve E'l Bahîş 'an E'l Hevîye*, 60.

³¹³ Buren, *E'l Āgā ve E'l Şeîḥ ve E'l Devle*, 1/35.

³¹⁴ 'Amer Ḥasan Feyād, "E'l Tebke E'l Vsītā E'l Şürūt E'l Sosîolocî lî'âdet E'l Silm E'l Medenî ve Bina' E'l Devle E'l 'Irakye", *E'l Cem'îye E'l 'Irakye lil 'Ülüm E'l Siyâsiye Dergisi* 1 (Mart 2008), 13.

parçalanmıştır. Hatta Monarşi döneminin son on yılında yaşanan petrol patlaması bile, Irak'ta var olan geniş sınıf ayrılıklarını azaltmaya yönelik bir katkı sağlamamıştır. Bu durum, ülkenin ekonomik büyümesine rağmen, toplumsal eşitsizliklerin derinleşmesine yol açmıştır.³¹⁵ Ordu subayları, yazarlar, öğretmenler ve gazetecilerden oluşan sabit gelirli orta sınıflar, o dönemde yaşanan krizler ve sınırlı gelir kaynakları nedeniyle önceki dönemlere kıyasla çok daha kötü bir duruma düşmüştür. Bu sınıf, ekonomik zorluklar ve toplumsal değişimlerin etkisi altında, hem maddi hem de sosyal açıdan ciddi bir gerileme yaşamıştır..³¹⁶

Müslümanlar dışındaki azınlıklar açısından Asurilere gelirse dini sistemleri, El Mar Şemun olarak bilinen patrikleri üzerine oturan hiyerarşik bir kabile dini sistemine dayanmaktadır. El Mar Şemun, Asur topluluğunun diğer mezheplerle veya aynı mezhep üyeleri arasında karşılaştığı tüm sorunlar hakkında tam yetkili görüşe sahiptir ve Asurların merkezi hükümetinin temsilcisidir. El Mar Şemun için din meselelerinde mutlak liderliğine ek olarak, aynı zamanda mezhep içinde aşiret şeyhlerinin tabi olduğu yerel bir prenstir.³¹⁷ Dolayısıyla, Asurilerin El Mar Şemun'un onayı dışında hükümetle ilgilenmemekte ısrar etmesi, Asurinin manevi liderinin grubuna uyguladığı büyük etkinin kanıtıdır. Bu durum, aynı zamanda Asur topluluğunun dini cemaatin geleneklerini sürdürme ve geleneksel değerleri koruma arzusunu da ifade etmektedir. Asur topluluğunun Irak ulusal kimliği oluşturmada en önemli tehdidi, dini liderlere olan sadakatlerini ulusal kimliğin önünde tutmalarıyla gerçekleşmiştir.

Ulusal kimliğin şekillenmesinde ve bu kimliğe entegre bir varoluşun özelliklerini kazandırmada önemli bir siyasi rol oynayabilecek siyasi partiler, bireylerin siyasi bilincini canlandırma ve vatandaşlık duygusunu geliştirme işlevini üstlenirler. Siyasi partiler, aynı zamanda, kendilerini temsil eden toplumsal ve politik güçler arasında ortaya çıkabilecek çatışmaları önlemek amacıyla, farklı sosyal gruplar arasındaki gerilimleri düzenleme ve dengeleme görevine sahiptir.

Siyasi partilerin ulusal kimlik oluşturma işlevlerini tam anlamıyla yerine getirebilmeleri için belirli unsurlar gereklidir. Bunlar arasında, partinin kurucu liderlerinin ölümünden sonra bile devamlılığını sürdürebilmesi, örgütün tüm ülkeyi kapsayacak şekilde

³¹⁵ Fâlih 'Abdu'l Cebâr, *E'l Dimokrâtî ye E'l Müsteḥîle E'l Dimokrâtîye E'l Mümknê* (Beyrut: Dâru'l Medâ, 1998), 36.

³¹⁶ 'Abdu'l Cebâr, *E'l Dimokrâtî ye E'l Müsteḥîle*, 127 – 128.

³¹⁷ 'Abdu'l Mecîd Ḥesîb E'l Kısî , *E'l Târîḥ E'l Siyâsî ve E'l 'Askerî lil Aṣûriyîn fî E'l 'Irâq* (Beyrut: E'l Dâru'l 'Arabîye lil-Mvsü'ât, 2004), 3.

genişletilmesi, sürekli olarak yeni katılımcı kitleleri çekme arayışı ve en önemlisi, iktidara ulaşma veya iktidara katılımın sağlanması yer almaktadır.³¹⁸

Kraliyet dönemi boyunca ortaya çıkan Irak siyasi partilerinin çoğu, zayıf bir altyapıya ve belirli bir sosyal sınıf elitine yönelik sınırlı sosyal hedeflere sahipti. Bu elitin varlığı genellikle kurucularının devam eden siyasi etkisine bağlıydı. Sonuç olarak, bu siyasi partiler, gevşeklik, kırılganlık ve süreksizlikle karakterize edilen süreçler tarafından şekillenmiştir. Bu durum, kurulan partilerin uzun soluklu siyasi süreçler yaşamamasına neden olmuştur. Ancak, 1920’li yılların başında ortaya çıkan ve bireylerin zihninde ulusal farkındalığı pekiştirmeye çalışan, aynı zamanda ulusal entegrasyon yolunda ilk adım olarak Sünniler ve Şiiler arasında yakınlaşma sağlayan Ulusal Parti gibi sınırlı sayıda parti bu genellemeden hariç tutulmalıdır.³¹⁹

Kraliyet döneminde önde gelen siyasi partiler, gruplar ve kulüpler, sadece vatandaşlık ruhunu geliştirmekle sınırlı kalmamış, aynı zamanda milliyetçi veya uluslararası eğilimleri nedeniyle ciddi bir şekilde Irak ulusal kimliğini inşa etme çabasına da girmemiştir. O dönemde Irak ulusal yönelimli siyasi partilere nadiren rastlanmaktaydı. Bu partilerin çoğunun etkilendiği fikirler, toplumun ihtiyaçlarından ziyade Avrupa düşüncesinden kaynaklanmaktaydı. Başka bir deyişle, partilerin ideolojileri tamamen Irak’ın toplumsal ve siyasi gerçekliğinden beslenmemekteydi.

Örneğin, 1935 yılında kurulan Al-Muthanna Club, Arap milliyetçiliğine yönelik çağrılarında “etnik saflık ve Arap özgünlüğü” kavramlarına odaklanmış ve Avrupa faşizminden güçlü bir şekilde etkilenmiştir. Benzer şekilde, Irak Komünist Partisi, Sovyet Komünist Partisi’nin ideolojisinden büyük ölçüde etkilenmiş, hatta bu partinin Irak’ın ulusal çıkarlarını değil, Sovyetler Birliği’nin dış çıkarlarını temsil ettiği iddia edilmiştir. Bu durum, kraliyet dönemindeki siyasi partilerin, Irak’ın ulusal kimliğinin oluşumunda sınırlı bir rol oynamasına neden olmuştur.³²⁰

Sonuç olarak, modern Irak devletinin kuruluşundan bu yana, ülkenin toplumsal gerçekliğini veya toplumun etnik, dini ve mezhepsel çeşitliliğini kapsayan, açık ve kalıcı bir Irak ulusal kimliğinden bahsetmek mümkün olmamıştır. Kimlik krizinin ilk

³¹⁸ Joseph La Palombara - Myron Welner, *Political Parties and Political Developments* (Amerika Birleşik Devletleri: Princeton University Press, 1966), 6.

³¹⁹ Nżār Tefīk E’l Hāsū, *E’l Şīrā’ E’l Melekī ‘alā E’l Sūlṭe fī E’l ‘Irāq E’l Melekī* (Bağdat: Mektebet E’l Kīndī, 1984), 69.

³²⁰ Eric Davis, *Müzkrāt Devle*, çev. Hātem ‘Abdu’l Hādī (Beyrut: E’l Müe’sese E’l ‘Arabīye, 2008), 116 - 131.

belirtileri, 1924 tarihli 42 sayılı Irak Milliyet Kanunu'nun çıkarılmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu yasa, 1924'ten önce Osmanlı vatandaşlığına sahip olan Iraklılarla, İran vatandaşlığına sahip olan Iraklılar arasında ayırım yapmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde zorunlu askerlikten kaçmak amacıyla İran vatandaşlığına geçen Iraklılar, ikinci sınıf vatandaş olarak değerlendirilmiştir. Bu kanun, özellikle bazı Iraklı Şiiler üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır.

Bu yasa, Iraklıların kimliğinde, devletin kuruluşundan 2003 yılında otoriter rejimin çöküşüne kadar devam eden sosyal bir çatlak ve yabancılaşma yaratmıştır. Bu durumun en iyi ifadesi, Irak'ın durumunu yakından bilen ve 12 yıl boyunca Irak yönetiminde önemli bir rol oynayan Kral Faysal'ın, 15 Mart 1932'de yazdığı deneyimlerinin özeti ve o döneme dair değerlendirmelerini içeren mesajında yer almaktadır. Bu mesaj, Faysal'ın birlikte çalıştığı, iş birliği yaptığı veya muhalefet eden Iraklı politikacılara sunulmuştur. Ancak Kral Faysal, Eylül 1933'teki ölümünden önce ulusal kimlik düşüncesinin merkezine geri dönmüştür. Bu amaçla, üst düzey politikacılara yönelik ve ülkedeki durum hakkında gerçek görüşünü yansıtan gizli bir mesaj yazmıştır. Kimlik konusunda mutabakat metnine göre yapılan açıklamalar, aşağıdaki şekilde yer almaktadır:³²¹

1. Irak, entelektüel, ulusal ve dini birlikten yoksun olan ülkeler arasında yer almakta olup, bu durum, ülkenin fikri ve sosyal yaşamının en önemli bileşenleri açısından dağılmış ve bölünmüş bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir..
2. Irak'ta çok farklı fikirler ve çatışmalar mevcuttur: Devlet adamları da dahil olmak üzere, eğitilmiş genç bürokratlarla geleneksel siyasi alışkanlıklara sahip bürokratlar, Sünniler, Şiiler, Kürtler, silahsız azınlıklar ve aşiretlerde yenilenmeyen muhafazakarlardan oluşan yaşlılar arasında bir çatışma söz konusudur. Bu geleneksel gruplar, tartışma veya değerlendirme olmaksızın her türlü zararlı fikri kabul etmeye hazır, cahil bir çoğunluğu oluşturmaktaydı.
3. Irak, Osmanlı yönetiminin kalıntıları üzerine inşa edilmiş bir Sünni Arap hükümeti tarafından yönetilen bir krallıktır. Bu hükümet, kişisel hırsları olan Iraklı kimliklerinden vazgeçmeleri için çağrıda bulunan milliyetlerini temsil etmeyen bu kimlikleri reddeden Kürtler tarafından kontrol edilen, eğitimden yoksun ve cahil bir Kürt çoğunluğunu yönetmektedir. Aynı şekilde, hükümetin kontrolü altında bulunan ve geçmişte maruz kaldıkları zulümler ile yönetimdeki tecrübe eksikliği nedeniyle yeni hükümete entegre

³²¹ Ayrıntılar için Bak.: 'Abdu'l Kerīm E'l 'zrī, *Müşkl E'l Hüküm fī E'l 'Irak min Feyīşl E'l Avel ilā Şedām* (Beyrut: E'l Dāru'l 'Arabiye lil Meūsūāt, 1991), 3.

edilemeyen cahil bir Şii çoğunluk da vardır. Bu durum, Arap halkını dini açıdan iki mezhebe (Şiiler ve Sünniler) bölen derin bir uçurumun oluşmasına yol açmıştır. Özellikle, dünyevi hırsları olan, liyakatten yoksun bir şekilde iş arayan ve yeni düzenin maddi faydalarından yararlanamayan kişilerin ortaya çıkmasıyla, bu gruplar hala Şii oldukları için zulüm gördüklerini iddia etmektedirler. Bu kişilerin basit ve cahil bireyler üzerindeki etkisi göz ardı edilemez.

4. Kral Faysal, ülkenin tek taraflılığa dayalı yönetim biçimini eleştirerek, “Ne kadar değersiz görünürse görünsün, herhangi bir fikri dikkate almamak affedilmez bir hatadır” demiştir. Ayrıca defalarca duyduğu “Şii’ye vergi, Şii’ye ölüm” gibi ifadelerden duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. Şiilerin moralini yükseltmenin ve onları devlet hizmetlerine dahil etmenin, devlet dairelerine girişlerini kolaylaştırmanın gerekliliğini vurgulayarak bu konuda güvence sağlamaya çalışmıştır. Ancak, Irak ulusal kimliğini oluşturma fırsatı, Kral Faysal’ın ölümü ve Arap milliyetçi eğilimleri açısından aşırı uçta olan “tecrübe eksikliği, ilgisizlik, alaycılık ve bilgi yetersizliği” ile tanınan oğlu Gazi’nin tahta geçmesiyle yok olmuştur.

5. Uluslararası politikaların azınlık haklarını talep etmeyi teşvik ettiği bir bağlamda, Hristiyan azınlıkların bağımsızlık taleplerinin yanı sıra nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan Şiilerin hakları da göz önünde bulundurulmaktadır. Bununla birlikte, kendi çıkarlarına ters düşen her türlü hükümetten kurtulmayı hedefleyen, çeşitli özelemler ve entrikalarla dolu klan üyelerinden oluşan geniş bir kitle de bulunmaktadır. Ne yazık ki, genç hükümet, büyük ölçüde Sünni ya da laik Arap milliyetçileri tarafından şekillendirilmiş olup, refah devletinin inşasında ilerleme arzusu taşımakta, ancak liderlik ettikleri kitleler arasındaki farklılıkları ve açgözlülükleri kabul etme konusunda isteksizlik göstermektedir. Bu genç hükümet, toplumu yönlendiren bu kitlelerden ve entrikalardan daha güçlü olduklarını varsaymakta, ayrıca kendi zayıf ve güçlü yanlarının farkında olan komşularının eleştirel bakışlarına da kayıtsız kalmaktadır.³²²

6. Tüm bu farklılıkların şiddetle çatışması, ülkenin huzur ve istikrarını bozan temel etmenler arasında yer almaktadır. Bu faktörleri ciddiyle ele almaz ve bu farklılıklardan kaynaklanan sorunları çözüme kavuşturamazsak, gerçek vatanseverlik oluşana dek tüm bu unsurlar ortadan kaybolur ve bunun sonucunda mezhepler ile dini tutuculuk, vatanseverliğin yerini alır.

³²² E’l Hımūd, *E’l ‘Irak mīn Şdmet E’l Hevīye*, 301 – 309.

7. Kral mesajını, yukarıdaki sorunları çözmek için önerilerinden bahsetmeden önce, o zaman Irak halkını tanımlayarak, bu durum hakkında ne hissettiğini açıklayarak bitirmektedir.

“Kalbim hüznü dolu, henüz Irak’ta Iraklı insan yok. Aksine, herhangi bir ulusal fikirden yoksun, içlerinde ortak bakış bir araya getirmediği dini gelenekler ve yalanlarla dolu insan kitleleri vardır. Kaosa eğilimli, her hükümete karşı ayaklanmaya hazır olan talihsizliği duyarlar. Bu durumda, bu kitlelerden kibar, eğitici ve öğretici bir insan oluşturmamız gerektiğini görüyoruz. Böylece, bir insanı kurmanın ve oluşturmamanın zorluğunu bilen, bu oluşumda tam olarak harcanmaması gereken büyük bir çabayı bilmesi gerekir.”³²³

“Her hangi hükümete karşı ayaklanmaya her zaman hazır” cümlesiyle devlete karşı tekrarlanan devrimler, ayaklanmalar ve başkaldırılarından sadece Kral Faysal şikâyetçi değildir. Irak halkını hükümdarlarına itaat etmeyen bir toplum olarak tanımlayan, M.S. 868- 255’te ölen Al-Cahiz tarafından söylenmiştir. Fakat Iraklıları isyanları ve hükümetten çıkışları için öven Al-Cahiz şunları söylemiştir:

“Bunun nedeni, Irak’ın yönetimlerine itaat etmede ve Şam halkının itaatkârlığı görülmemekte, Irak halkının sağduyulu, anlayışlı, farkındalığı yüksek olan ve dirayetli, akıllı sahibi insanlar olmasıdır. İnce akıllı ve anlayışlı olmak ile araştırma gereklidir. Araştırma varsa açıktan kınamak vardır ve o zaman adamlar arasında ağırlıklandırma, yetkililer ayırt edebilirler ve prenslerin kusurlarını gösterebilirler.”³²⁴

Büyük İskender’in M.Ö. 331’de Irak’ın fethinden sonra hocası Aristoteles’e; “Irak halkı beni yordu, onlardan kurtulmam için ne düzen ya da hile uyguladıysam, onların benden önce bir numara bulduklarını gördüm. Onları yakalayamıyorum ve son kişiye kadar öldürmek dışında başka bir çarem yoktur.” ifadesinde bulunduğu, Aristoteles’in ise Büyük İskender’e “Onları öldürmek iyi bir fikir değil ve hepsini yok etseniz bile mizaçlarını veya karakterlerin besleyen ve bu zekâdan kaynaklanan havayı bitirebilir misiniz? Eğer hepsi ölürse, o coğrafyada yeniden insanlar var olacağından sanki onlara hiçbir şey yapmamışsınız gibi görüneceksiniz.”³²⁵ dediği iddia edilmektedir. Eğer bu hikâye doğruysa, Irak halkını, tartışmalara ve eleştirilere yol açan itaatsizlikten

³²³ E’l Ĥmūd, E’l ‘Irak mīn Şdmet E’l Hevīye, 10.

³²⁴ ‘Alī E’l Vārdī, Şeḥṣīyet E’l Ferd E’l ‘Irakī Behṣ fī Nefsīyet E’l E’l Şe‘āb E’l ‘Irakī fī dev’ ‘İlim E’l İctamā’ E’l Ĥadīs (London: Dār Leylā, 2001), 54.

³²⁵ E’l Vārdī, Dīrāse fī Tebīātu’l Müctame’ E’l ‘Irakī, 336.

kaynaklanan şey, Irak halkının anlayışlı farkındalığı olan ve dirayetli insanlar olarak tanımlandığı görülmektedir. Böylece, Al-Cahiz'in görüşü, Ali Elverdi'nin bir yandan Irak halkını karakterize eden "tartışmacılık eğilimi" olarak adlandırdığı şeye benzemektedir. Bu da onun bir yandan akıllı ve açık fikirli olduğunu, diğer yandan yöneticilerine karşı birçok isyan ve eleştiri getirdiğini göstermektedir. Al-Cahiz'e göre Irak halkı, başka halklar gibi yöneticileri tarafından söylenenlere inanan ve emirlere itaat eden bir kitle değil, aksine her konuyu tartışıp irdeleyen, politik olarak zayıf ve entelektüel olarak güçlü bir halktır. Dolayısıyla, El-Verdi'ye göre, Iraklı birey, fikirlerini sosyal ortamının seviyesinden daha yüksek bir seviyeye yükselterek "çift kişilikli" hale gelmiştir. Söylenen her şeye itaatle inanmamakta ve bu yüzden inatçı bir şekilde tartışmaktadır.³²⁶

Notundan da anlaşılacağı üzere Kral, Irak'ta gerçek anlamda hiçbir Iraklı insan olmadığını ve Irak halkının daha sonra, düşündükleri şekilde, çıkarları ve dini, mezhepsel, aşiret, bölgesel ve ulusal bağlılıkları gibi birbirinden uyumsuz ve farklı gruptan oluştuğunu ve medeniyet düzeylerinde farklılık gösterdiğini ifade etmektedir. Irak devleti 1921'de kurulmadan önce Irak halkı İslami Osmanlı halifeliği yönetimi altında yaşıyordu. Osmanlı İmparatorluğu farklı etnik kökenlerden oluşan bir topluma sahip olduğu için Irak'ın İslam Devleti'nden daha yüksek bir kutsallık derecesinden ayırt etmek için bir kimliğe ihtiyacı yoktu. Bu nedenle, Iraklı birini tahayyülünde Irak ulusal kavramının olmaması çok doğaldır çünkü bu dönemde Arap milliyetçiliği gelişmemiştir. Irak, yüzlerce yıldır Osmanlı İslam halifeliğine bağlı bir bölgedir ve ulusal kimliğini sürdürmek isteyen düşünürler bulunmamakta, bunun yerine hâkim kavram sadece aşiret çatışması olmuştur. Kralın Irak devletinin kuruluşundan sonraki ilk görevi, bu dağılımı birleştirmek ve onu ulusal bir birliğe dönüştürmek ve ondan modern bir devlet kurmak için güçlü bir temel oluşturabilecek birleşik insanlar topluluğu oluşturmaktır. Dolayısıyla, 12 yıllık yönetimden sonra yukarıda değinilen Kralın yazdığı metin, modern bir Irak ulusal kimliği oluşturma projesinin başarısızlığı, Irak'ta uyum veya homojenlik fikrinin saf efsane ve gerçekçi olmadığı inancını doğurmuştur. Aynı zamanda bu mesaj Kral Faysal'ı rahatsız eden hayal kırıklığının bir ifadesi olarak yorumlanabilmektedir.³²⁷

³²⁶ E'l Vārdī, *Dīrāse fī Tebīātu'l Müctame' E'l 'Irāqī*, 267 – 269.

³²⁷ Selūm, *Irak E'l Devle 1921 ile 2003*, 26 – 27.

Faysal'ın, bölünmüş Irak toplumunu birleştirebilecek tutarlı bir ulusal kimlik inşa etme çabası, siyasi bilgelikten yararlanma ve Iraklı vatanseverlerin istekleri ile İngilizlerin ülkeyi kendi politikasına göre yönlendirme arzusu arasında bir denge sağlama isteği başarıya ulaşamamıştır. Bir yandan maruz kaldığı İngiliz baskısı, diğer yandan da onurlu subayların baskıları ile Irak toplumundaki sosyal ve sınıfsal bölünmeler gibi tüm faktörler Kral Faysal'ın ulaşmaya çalıştığı ulusal birlik hedefine ulaşılmasını engellemekteydi. Bu fikir, modern Irak üzerine pek çok yazı ve araştırma tarafından da desteklenmektedir. Bu konuda en önemli görüşler arasında, Irak halkının dini mezhep hoşgörüsüzlüğü duygusundan başka bir şey bilmediğini ve “vatanseverlik” gibi modern politik kavramların hiçbirini bilmediğini söyleyen Irak sosyolog Ali El Verdi'nin görüşleri yer almaktadır.³²⁸ Irak'ta kimlik mücadelesinin başlangıcı mezhepler, dinler ve milliyetler arasında değil sosyal sınıflar arasında her sınıfın değerlerini diğer sınıfa dayatması üzerine işlemekteydi. Ali El Verdi bu çatışmayı, medeniyet ve bedevilik arasında bir çatışma olarak görmektedir.³²⁹

Kral Faysal, 1933'te öldü ve yerine veliaht prensi Kral Ghazi tahta geçti. Ayrıca, yeni kralın yönetimi 1939'a kadar uzatıldı. Bundan sonra vesayet kurulu, Prens Abdullah Bin Ali tarafından II. Kral Faysal'ın vesayetini üstlenmiştir. O dönemde tanık olduğu gibi, partizan hayatının yokluğu, aşırı şiddet kullanımı, iktidar mücadelesi gibi olumsuzlukların yanında Arap dünyasında türünün ilk örneği olan 1936 yılındaki General Bakr Sidqi'nin darbesi döneme damgasını vurmuştur. Bu darbeden başlayarak, dönem bir dizi askeri darbe ile tırmandı ve İngiltere'nin 1941'de ikinci kez ülkeyi işgal etmesiyle sonuçlandı. İngilizler daha sonra monarşiyi Nuri Said gibi bir grup eski politikacıya teslim ettiler. 1958 darbesiyle birlikte monarşi sona ermiş ve Cumhuriyet dönemi başlamıştır.³³⁰ Ancak monarşinin sosyal anlamı, II. Faysal tahtının koruyucusu olan Prens Abdullah Bin Ali'nin hükümdarlığı sırasında tamamen değişmiştir. Abdullah, İngiliz boyunduruğuna girmiş ve halkın hoşnutsuzluğunu ve öfkesini uyandıran ulusal unsurları tasfiye etmek için şiddet mantığını benimsemiştir. Daha da önemlisi, Prens Abdullah'ın egemenliğindeki monarşi, toplumsal birleşmeyi arama rolünü oynamayı bırakarak, aşiretlerin reisleri ile ittifak halinde olmuştur. Bu monarşi,

³²⁸ E'l Vārdī, *Lemhāt İctimā'ye*, 5/ 15.

³²⁹ E'l Vārdī, *Dīrāse fī Tebīātu'l Müctame' E'l 'Irakī*, 11 – 12 .

³³⁰ Nīvīn 'Abdu'l Min'em Ms'ūd, *E'l Eklīyāt ve E'l İstkrār E'l Siyāsī fī E'l Vātān E'l 'Arabī* (Kahire: Merkez E'l Būhūs ve E'l Dīrāsāt E'l Siyāsīye, 1988), 33 - 37.

kırsal sosyal yapıya bağlılığıyla, Iraklıların birbirleriyle entegrasyonunu engelleyen bir toplumsal geriliğe neden olan faktörleri güçlendirmiştir.³³¹

Monarşinin rolündeki bu düşüş Iraklı bir ulusal kimlik oluşturma olasılığını engellemiştir. Monarşi, 1958’de bir darbe ile sona erdikten sonra ilk cumhuriyet dönemi, kısa sürede Irak’ın tek lideri olan ve Arap milliyetçi eğilimi olmayan Abdulkarim Qasim tarafından yönetilen “İlk Önce Irak” sloganı ile başlamaktadır.³³² Abdulkarim Qasim’ın saltanatı, Arap milietçiliği ve ulusal kimlikler arasında bir çatışma ile başlamıştır. Monarşinin devrilmesinden sonra, devrimin organizatörleri arasında en önemli çekişme noktalarından biri “Irak ulusal kimliği” konusunda olmuştur. Arap Milliyetçiliği ya da Irak vatanseverliğinden Irak ulusal kimliğini hangisi oluşturmalıdır? O dönemde Irak sokakları, AL fikrini destekleyenler ile Irak vatanseverliğini destekleyenler arasında bölünmüş ve bu çatışma Irak ulusal kimliğini oluşturma sürecini olumsuz etkileyen kanlı şiddet olaylarına neden olmuştur. İlk Cumhuriyet döneminde Irak’ı yöneten rejimin devrimi, toplumsal yaşamı militarize etmek, parlamentodaki siyasi hayatı eritmek, sivil gücün üzerinde mutlak hâkimiyetini uygulamak, iktidarın barışçıl transferi ilkesini ortadan kaldırmak ve kıdemli bir şekilde bir kişi yönetimine geçmeden önce ordunun küçük bir elitinin yoğunlaşmasına çalışmak üzere konumlanmıştır.³³³

Abdülkarim Kasım, kendisi ve partiler arasında sınırlar koymaya çalıştı. O döneminde milliyetçi, Nasırcı ve Komünist partiler ile BP en güçlü siyasi gruplar olarak görülmekteydi. Milliyetçiler Kasım’ı devirmek veya suikast yapmak için birden fazla girişimde bulundular. Fakat ağır bir bedel ödediler. Kasım önemli sayıda subay ve sivil idam ettirdi. Ancak bu girişimler Komünist Partinin gücünü de arttırdı.³³⁴ Arap milliyetçileri ve vatanseverler arasındaki ideolojik çatışma dalgasının ortasında ve siyasi kurumların yokluğunda dahası sosyal çelişkilerin çerçevesindeki asimilasyon eksikliğinde, komünist partinin güçlenmesi özellikle çatışmaların birleşik bir ulusal

³³¹ Batûl, *E’l ‘Irak E’l Tābaqat E’l ‘İctmā’iye*, 1/ 50 – 53.

³³² Hedûrî, *E’l ‘Irak*, 237.

³³³ ‘Adnān E’l Hālfî, *Te’sîs E’l Müctamā’ E’l Medenî Dîrāse fî E’l Tekālîd E’l Siyasîye E’l ‘Irakîye* (Dîmeşk Dāru’l Berāk, 1997), 224.

³³⁴ Celāl E’l Tēlebānî, *Kürdistān ve E’l Hereke E’l Qavmîye E’l kûrdîye* (Beyrut: Dāru’l Tēlîy’ā, 1970), 2 - 20.

kimliğin inşasını olumsuz yönde etkileyen Musul ve Kerkük³³⁵ şehirlerindeki olaylara dönüşmesine yol açmıştır.³³⁶

İkinci ve üçüncü cumhuriyetler, askeri darbelerle başladıkları ve iktidarın barışçıl bir şekilde el değiştirmesi yoluyla meşruiyet kazanmadıkları için, birleşik bir kimlik oluşturma sürecine olumlu bir katkı sağlayamamışlardır. 1963 yılında, Arap Sosyalist Baas Partisi ve Abdüsselam Arif liderliğindeki bir darbe ile ikinci Cumhuriyet dönemi başlamıştır. Bu dönem, Baas Partisi'nin etkisinin azalmasına ve nihayetinde sona ermesine kadar, yani 1968 yılına kadar devam etmiştir. Ancak Abdüsselam Arif'in iktidarı uzun sürmemiş, birden fazla grup onu devirmeye çalışmıştır. Sonunda, Baas Partisi bu girişimlerde başarılı olmuş ve 17 Temmuz 1968'de başlayan ve Amerikan işgaline kadar sürecek olan üçüncü Cumhuriyet dönemi başlamıştır.³³⁷

Bu askeri darbelerin sonuçlarından biri, toplumsal çeşitliliği şiddet yoluyla kontrol altına alarak başarı sağladığını düşünen ve dar görüşlü totaliter ideolojilerle şekillenen iktidar yapılarına zemin hazırlamış olmasıdır. Örneğin, bu rejimler, iktidarlarını sürdürebilmek için özellikle 1968'den sonra aşiret ve ailelerini ülkenin siyasi, ekonomik, kültürel ve askeri kurumlarıyla bütünleştirme eğiliminde olmuştur. Devlete olan sadakat, yerini partiye, devrime ve lidere olan sadakate bırakmıştır. Sonuç olarak, Irak ulusal kimliği, askeri darbelerin kurbanı olmuştur

Farklı düşünsel güçler arasındaki siyasi çatışmaların yanı sıra, askeri darbeler de Irak'ın ulusal kimliği üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. O dönemdeki rejimler, muhalifleri öldürme, suikast düzenleme, özgürlükleri kısıtlama ve partizan ya da milliyetçi kimlikleri diğer kimliklerin önüne geçirme politikalarını benimsemiştir. Bu duruma en belirgin örnek olarak Kerkük'te uygulanan Araplaştırma politikası ve bu politikanın

³³⁵ 8 Ağustos 1958'de Musul hareketi veya diğer adıyla Şevvaf İsyanı'nın ortaya çıkmasıyla Abdülkerim Kasım'a darbe yapmak istemektedir. Ancak darbe ifşa edildikten sonra Abdülkerim Qasim hareketin genel merkezini bombalamış ve Arap Ulusal Hareketi'nden 29 subay ve sivil idam etmiştir. Üstelik halkının milliyetçi ve İslami eğilimleriyle bilinen Musul şehri, isyandaki başarısızlıktan sonraki birkaç hafta boyunca Komünist ve Kürdistan Demokrat partilerinin militanları tarafından tamamen işgal edilmiştir. O dönemde çok sayı sivil asker, kadın ve erkek, milliyetçi fikirlerin savunucusu sayılan herkese karşı tasfiyeler gerçekleştirilmiştir. Kerkük olaylarına gelince, 14 Temmuz 1959'da Irak Kürt Komünist Partisi üyeleri, Irak Cumhuriyeti'nin kuruluşunun birinci yıldönümü kutlamaları sırasında, Türkmenlere karşı "Kerkük Katliamı" gerçekleştirmiştir. O olaylarda yüzlerce Türkmen sivilin ölümü, halk arasında, büyük bir psikolojik etki bırakmıştır. Irak Türkmenleri, katliamın amacının ülkedeki Türkmen varlığını ve liderlerini ortadan kaldırmak olduğu konusunda hemfikirdir. Daha fazla bilgi için Bak.: Tâlb Mhîbs Hasan - Kâbl Mihsn Kâzım, "Meûkf E'l Hizb E'l Şîüyî min Hükümet 'Abdu'l Kerîm kâsım 1958 ile 1963", *Vâsıl lil 'Ülüm E'l İnsāniye Dergisi* 23 (2014), 15.

³³⁶ Lockitz, *E'l 'Irak ve E'l Bahîş 'an E'l Hevîye*, 197.

³³⁷ Ahmed 'Abdu'l Rehîm Muştâfa, "E'l Ekrâd ve E'l Vîhde E'l Vâṭāniye fî E'l 'Irak", *E'l Siyāse E'l Devliye Dergisi* 23,(Ocak 1971), 15.

Irak toplumunda yarattığı olumsuz etkiler gösterilebilir. Bu tür politikaların etkileri günümüze kadar devam etmektedir.

Bu bağlamda, birçok araştırmacı, Irak ulusal kimlik krizinin kökenlerinde dini veya siyasi mezhepçiliğin, alt kimliklere ya da üst kimliklere sadakatin uzun süredir var olduğunu ve Irak'ta yeni bir olgu olmadığını düşünmektedir. Buna karşılık, bazı araştırmacılar ise Irak ulusal kimlik krizinin Amerikan işgaliyle birlikte ortaya çıktığını ve işgalin bir sonucu olarak derinleştiğini iddia etmektedir. Aslında, bu yapısal sorunlar, modern ulus devletinin eski dönemlerinin etnik, dini, mezhepsel ve aşiret kimliklerini barındıran modern bir Irak ulusal kimliği inşa etme çabalarının önündeki tarihsel bir miras olarak değerlendirilmelidir.

Irak devletinin inşa süreci başlığı altında daha önce belirtildiği gibi, bazı araştırmacılar - özellikle Kürt araştırmacılar- 1921'de Irak devletinin kuruluşundan sonra ortaya çıkan sınır sorunlarına dayanarak, yeni devletin siyasi-tüzel kişiliğinin kaleme alınması sırasında Irak'taki kimlik sorununun nasıl ortaya çıktığını açıklamaktadır.³³⁸ Nitekim sınırlar üzerindeki farklılıkların, devlette bir kimlik krizi varlığının, hatta devletin kendisinde bir kimlik krizinin varlığının açık bir ifadesi olduğu düşünülmektedir. Çünkü Irak'ın coğrafi sınırlarını tanımlamak ve bu konuda bir görüş oluşturmak için geçmişe dönük çabalara dayalı tartışmalar ve anlaşmazlıklar, bu ülkenin kimliğinin net bir şekilde anlaşılamadığının veya halkın bazı kesimleri tarafından kabul görmediğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Buradaki en önemli paradokslardan biri, bölgenin sürekli dönüşümü ve coğrafyasındaki değişimlerin bir sonucu olarak, tarafların her birinin farklı tarihsel kanıtlar ve mantıklarla savunduğu görüşler arasında bir uzlaşmaya varılamamasıdır. Bu durum, Irak'taki kimlik krizinin köklerinin ne kadar derin olduğunu ve bu krizin çözümünün ne denli karmaşık olduğunu ortaya koymaktadır.³³⁹

Bu bağlamda, devlet inşa etmek için çalışan bir ulus yerine, bir ulusu inşa etmek için çalışan bir devlet ortaya çıkmış ve ulusal denklemin işleyişi tersine dönmüştür. Devlet, kimliğini tanımlama görevini üstlenmiş, ancak bu süreçte Irak kimliğini hâlâ kendi çerçevesi dışında görmeye devam etmiş ve toplumdan kopmasına rağmen, ulusun inşası ve kimliğin tanımlanması görevini üstlenen bir kurum olarak varlığını sürdürmüştür. Bu

³³⁸ Bu konuda bakabilirsiniz 'Āṭīye, *E'l 'Irak Neş'etu'l Devle*, 34 ; Hedürī, *E'l 'Irak*, 227; Muḥamed Cāsım Ḥalf, *Cüğrāfiyyet E'l 'Irak* (Kahire: Metbā'etul Me'rife, 1965), 438 ; Ḥşbāk, *E'l Kürt ve E'l Mes'ele*, 7 ; E'l Ḥesenī, *E'l 'Irak Kediñeñ*, 33.

³³⁹ E'l 'zrī, *Müşkl E'l Hüküm fī E'l 'Irak*, 348.

durum, Irak ulusal kimliğinin oluşturulmasında derin bir sorunun varlığına işaret etmektedir.

Bu görüş doğruysa, bu araştırma çerçevesinde, bu durumun şu anda boyutları ve sınırları itibarıyla geçerli olduğu, geçmişte ise I. ve II. Dünya Savaşları sonrası yeni gelişmekte olan birçok ülke için de geçerli olduğu düşünülmektedir. Modern devletler, uluslararası sınırların istikrarlı bir şekilde korunması ve bu ülkeler arasındaki ilişkileri düzenleyen uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra Batı sömürgeciliğinden kazanılan bağımsızlıkların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Ancak bu istikrarın mutlak veya ebedi olduğu söylenemez, zira parçalanma ve birleşme fenomenleri (örneğin, Yugoslavya'nın parçalanması ve Avrupa Birliği'nin genişlemesi gibi) siyasi varlıkların ve coğrafyaların yapısında hâlâ dönüşümler ve değişiklikler meydana getirmektedir.

Dünya üzerindeki çok az sayıda ülke, homojen bir toplumsal yapıya, tek etnik kökene, tek dine veya tek dile sahip bir topluma dayanmaktadır. Dünya ülkelerinin çoğunluğu, kökenleri, kültürleri veya dinleri açısından çoğunluktan farklı büyük azınlıkları barındırmakta olup, dünya ülkelerinin üçte ikisinden fazlasında bu tür azınlıklar, toplam nüfusun %20'sini veya daha fazlasını oluşturmaktadır.³⁴⁰

Irak ulusal kimliği sorununu siyasi kimliğe bağlayan bir görüşe göre, belki de son deneyimlerle çözülemeyen en önemli sorun, genel olarak Irak devletinin ulusal kimlik özellikle de siyasi kimlik sorunu yaşadığına inanmaktadır. Bu kimlik sorunu, yalnızca sorunlu bir kavram değil aynı zamanda derinlemesine yapısal bir meseledir. 1921'de Irak devletinin kurulmasından bu yana, ulusal düzeyde kimlik meselesine yapılan atıflar, çoğu Irak bileşeni arasında söylem ve siyasi uygulama düzeyinde bir kriz yaratmaktadır. Bu durum, ulusal devletin kurulmasındaki başarısızlığın, yeni dünya düzeninde bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Söz konusu yapısal başarısızlık, Irak devletinin kimliğine, siyasi sistemine ve ulusal programlarına zarar vermiş ve sonuç olarak ciddi bir felakete yol açmıştır.³⁴¹

Irak devletinin ulusal kaynaşma eksikliğinde yatan yapısal sorunlar ve Irak nüfusunun bileşenleri arasındaki farklılıklar ve bölünmeler üzerine yapılan her türlü düşünce, siyasi bir duruşun ifadesi olarak görülmektedir. Bu duruşa göre, Irak halkının bileşenleri uyum ve birlikte yaşama odaklanmalıdır. Başka bir ifadeyle, Irak devletinin kuruluşundan bu

³⁴⁰ Selâme, *E'l Müctama' ve E'l Devle*, 71.

³⁴¹ Hüseyin Dervîş E'l 'Ädlî, *E'l Mûvâine* (Bağdat: Dâru'l Mürtzâ, 2006), 17.

yana süregelen siyasi kargaşaya rağmen, sadece bu sorunları teşhis etmek ve yapısal bir çerçeveye oturtmak, Irak halkının tüm bileşenlerinin kaynaşma sürecinde ilerlemeye inananların güçlü tepkilerine yol açmaktadır. Bu durum, Irak'taki olağanüstü sorunlara çözüm bulma çabalarını engellemekte ve sorunların temel nedenlerine odaklanmanın gerici bir nitelik taşıdığına inanılmaktadır. Bu nedenle, Irak ulusal kimliğini oluşturma süreciyle ilgili genel fikirlere odaklanma konusunda ısrar edilmektedir.³⁴²

Irak'taki kimlik krizinin kökenlerini dış etkenlere bağlayan bir görüş de mevcuttur. Bu bağlamda, Hasan El-Alawi şu değerlendirmede bulunmaktadır: “İngiliz işgali, vatansever unsurlara karşı güçlü bir direnç gösteren mezhepsel bir devletin inşasını teşvik etti. Bu güç yapıları, Batı stratejilerine ve özellikle İngiliz çıkarlarına bağlı olan azınlıklara avantaj sağladı. Bu otorite, farklı görüşlere ve ifade özgürlüğüne karşı katı bir tiranlık ve sürekli baskı rejimi uygulamaya başladı.”³⁴³

Irak'ı sürekli krizlerle boğuşan bir kimlik haline getiren tarihsel kökenler konusunda farklı çalışmalar ve görüşler mevcut olsa da, kimlik krizinin sorumluluğunun tek bir faktöre indirgenemeyeceği kabul edilmektedir. Krizin ifade biçimlerinin çeşitliliği ve sayısı gibi, krizin kökenleri ve nedenleri de aynı şekilde çeşitlidir. Bu nedenler arasında, tarih, coğrafya ve din gibi farklı düzeylerde birbirleriyle ilişkili iç faktörler bulunmaktadır. Bu iç faktörlerin her biri, farklı alt faktörlerle desteklenmektedir. Dış faktörler açısından ise, çeşitli senaryolar değerlendirilmektedir. Bu faktörleri, süper güçlerin etkileri olarak tanımlayanlar, sadece belgesele odaklananlar, küresel politikalar veya bölgesel dengeler arasında bağlantı kuranlar ya da dünya savaşları gibi büyük olaylara yoğunlaşanlar vardır. Sonuç olarak, Irak kimlik krizinin tarihsel nedenleri, iç ve dış etkenlerin bir araya gelmesi ve karşılıklı etkileşimin bir sonucudur. Dış etkenler önemli bir rol oynamakla birlikte, krizin büyümesi, etkileşimi, gelişimi ve sürekliliği için verimli bir zemin oluşturan iç faktörlerin varlığı da göz ardı edilemez bir gerçektir..

2.2.3. Irak Anayasaları ve Kimlik Sorunu

2.2.3.1. Irak Anayasalarının Ortaya Çıkışı

“Yeni Irak Rejimi”nin saf bir Irak arzusu temelinde ortaya çıkmadığı daha önce de ifade edilmiştir. 1920 İsyanı, İngilizlerin Irak'ta yeni bir rejim kurma iradesini harekete

³⁴² Lockitz, *E'l 'Irak ve E'l Bahi's 'an E'l Hev'iye*, 15 – 16.

³⁴³ Hāsān E'l 'levi, *E'l Şi'ā ve E'l Devle E'l Kvmiye fī E'l 'Irak* (Beyrut: Metbā'et Sübhān, 2005), 107.

geçirmek için tek başına yeterli olmamıştır. Mezopotamya'nın doğrudan yönetimi ve bu yönetim tarzının yarattığı yüksek maliyetlerle ilgili eleştiriler olmasaydı, İngiltere'nin Irak devletini kurma zorunluluğu doğmayacaktı. Ayrıca, 1918'de ilan edilen Wilson Prensipleri'nin "ulusların kendi kaderini tayin hakkı" ilkesi de Irak meselesini belirgin bir şekilde etkilemiştir. Dönemin en önemli dini mercii olan Muhammed Taqi Al-Shirazi, bu fırsattan yararlanarak Amerikan Başkanı'na bir telgraf göndermiş ve Irak'ın bağımsızlık arzusunu destekleme çağrısında bulunmuştur..³⁴⁴

Böylece Kahire Konferansı, o zamanki İngiliz Sömürge Bakanı Winston Churchill başkanlığında, Mart 1921'de yapılmıştır. Konferansa Irak'ta çalışan kıdemli bir İngiliz subay, Irak hükümetinde çalışan bazı üst düzey yetkililer ve iki Irak bakanı Cafer el-Askerî³⁴⁵ ve Sassoon Eskell³⁴⁶ katılmıştır. Konferansın temel hedefleri arasında, modern Irak devletinin anayasal biçimini belirlemek için, idari biçiminin özellikleri netleştirmek ve buna göre bir vizyon geliştirmek yer almaktadır.³⁴⁷ Kral pozisyonunda sunulan diğer isimleri olmasına rağmen, bu konferansta Kral Faysal Bin El Hüseyin, Irak Kralı olarak seçilmiştir. O sırada Abdul Rahman Al-Naqeeb başkanlığındaki Irak hükümeti, Kahire konferansını alınan kararları kısmi olarak onaylamıştır. Fakat temsilci ve demokratik bir anayasal hükümetin yasalara bağlı olması koşuluyla Faysal'ın Temmuz 1921'de Irak kralı olması konusunda çağrıda bulunmaktadır. Sonuç olarak, 23 Ağustos 1921'de Faysal, resmen Irak Kralı olarak taç giymiş ve önemli görevlerini özetlediği konuşmasını yapmıştır. Bu görevler arasında Irak'ta sosyal ve siyasi yaşamın temellerini atacak nitelikte bir anayasa hazırlamak üzere kurucu bir meclis oluşturulması için seçimlerin yapılması ve Irak – İngiliz antlaşmasının onaylanması yer almaktadır.³⁴⁸ Irak ve İngiltere arasındaki ilişkinin çözümlenmesi amacıyla, İngiltere, Irak halkının büyük bir kitlesi tarafından Irak mandasının reddedilmesi gibi bir durumla karşılaştığı için Irak Bakanlar Konseyi,³⁴⁹ Haziran 1922'de İngiliz – Irak anlaşmasını bir

³⁴⁴ E'l 'levi, *E'l Şi 'ā ve E'l Devle E'l Kıymīye*, 108.

³⁴⁵ Cafer El Askerî: Arap milliyetçi fikirleri olan ilk Irak savunma bakanı, 1886 doğumlu, 1936'da Bakr Sidqi darbesinin ardından öldürdü, Irak hükümetine iki kez başkanlık etti, Bak.. Necdt Fethî, *Müzekerāt Ce'fer E'l 'Askerî* (London: Dāru'l Lam, 1988), 9 - 22.

³⁴⁶ Sassoon Eskell (1860-1932) : Bir Iraklı Yahudi, 1921'de ilk Irak Bakanlığında Maliye Bakanlığını devraldı, Irak devlet tarihindeki ilk finansal bütçe için düzenlenmiş, Irak'ta yeni temeller üzerinde vergi yapısının ilk organizatörü. Bak.: Heldūn Nācī Me'rūf, *E'l 'Ekliye E'l Yhūdīye fī E'l 'Irak bein Senet 1921 ile 1952* (Bağdat: Merkez E'l Dīrāsāt E'l Fīlistīnīe, 1975), 1/107 - 108.

³⁴⁷ Charles R. H. Tripp, *Şefhāt min Tārīh E'l 'Irak*, çev. Zīne Cāber İdrīs (Beyrut: E'l Dāru'l 'Arabīye lil 'Ülüm, 2006), 87.

³⁴⁸ E'l Zübēidī, *Mevsū'ātu'l Ahzāb*, 37 – 38 .

³⁴⁹ E'l Hesenī, *Tārīhu'l 'Irak E'l Siyāsī*, 1/ 175.

şart ile onayladı. Bu anlaşmanın, henüz kurulmamış olan “Irak Kurucu Meclisi” tarafından onaylanması gerekliliği şartını koymuşlardır. Zira doğrudan Irak işgaliyle gelen egemenlik kaybının önüne geçebilmek, Milletler Cemiyetine üye olabilmek ve yönetimde söz sahibi olabilmek için Bakanlar Konseyi bu ara formülü önermiştir. İngilizler, bu antlaşmanın anayasal çerçeveye bağlanması konusunda ısrar etmiştir.³⁵⁰

Haziran 1924’te Temel Yasa taslağını oluşturan “Irak Kurucu Meclisi”ne gelince, bu meclis üyelerinin çoğunlukla yasaların ayrıntılarını detaylı olarak tartışmadıkları, dolayısıyla halkın lehine değiştiremedikleri görülmektedir. Zira meclisin bazı üyelerinin Temel Yasanın bazı paragraflarını değiştirmek için yaptığı önerilerin çoğu reddedilmiştir. Son olarak meclis, taslak anayasayı oy çokluğu ile onaylamıştır.³⁵¹

Irak Kurucu Meclisi’nin ilk oturumu Mart 1924’te açılmıştır. Temsil düzeyi, sadece şehirlerde yaşayan kişiler, politikacı ve avukatlardan oluşmadığı aynı zamanda aşiret reisleri ve Kürtler, Yahudiler ve Hristiyanlar da temsil edildiği için İngiltere için tatmin edicidir.³⁵² Irak – İngiliz Antlaşması, Kurucu Meclis tarafından onaylanmadığı için, Irak’ta görevli İngiliz Yüksek Komiseri Sir Henry Dobbs, antlaşmanın Kurucu Meclis tarafından 10 Haziran 1924 gece yarısından önce onaylamaması halinde, Kurucu Meclis’i feshetmesi için Kral Faysal’a bir uyarı yollamıştır.³⁵³ Kurucu Meclis tarafından antlaşma onaylandıktan sonra, Kurucu Meclis temel yasayı düzenlemekle görevlendirilmiştir. Temel Yasanın ilk taslağı 1921’de Irak devletinin kurulduğu sene içerisinde hazırlanmıştır. İngilizler, 1924’te Irak – İngiliz Antlaşması’nın imzalanmasıyla bağlantı kurarak Irak işlerini ve varlığını ve yeteneklerini kontrol altında tutmaya özen göstermiştir. Bu antlaşma ile yeni devletin genel esasları açıklığa kavuşturulmuş ve Kurucu Meclis tarafından çıkarılan “Irak Temel Kanunu” İngiliz mandasıyla yapılan anlaşmanın hiçbir maddesiyle çelişmemesi sağlanmıştır.³⁵⁴ Kralın geciken onayı ile Resmi Gazete’de yayımlanması 21 Mart 1925 tarihini bulmuştur.³⁵⁵

³⁵⁰ Tripp, *Şefhāt mīn Tārīh*, 93.

³⁵¹ Irak Anayasa Meclisinde Temel Yasa’nın 100 üyeden yalnızca 11’i Temel Kanun taslağını tartışılmaktadır. Bunun nedenlerinden biri, bir çok üyenin kültür eksikliği ve ya temel Yasa taslağını tamamen destekleyenleri İngiliz eğilimli ve İngiliz taraftarı oluşudur. Vatansever bir duygusu ve değişim arzusu olanlar ise, pozisyonunun etkin olmayacağını bilmektedir. Kurucu Meclis üyelerinin Temel Yasa taslağı üzerine tartışmaları hakkında daha fazla bilgi için Bak.: ‘Abdu’l Hüseyîn Şendl ‘İisâ, *Nizâm E’l Hüküm fî E’l ‘Irâq Vfiğ Desâtir Hedîse* (Bağdat: E’l Mktebe E’l Kânûniye, 2007), 39 - 56.

³⁵² Nigel Dawood Sun, *E’l ‘Irâq Ev E’l Devle E’l Cdîde*, çev. ‘Ecâc Nvîhş (Kûdûs: Metb’ât E’l ‘Arab, 1932), 19.

³⁵³ Tripp, *Şefhāt mīn Tārīh*, 99.

³⁵⁴ 1922 Irak-İngiliz Antlaşması’nın 3. maddesi aşağıdakileri öngördü: (...anayasanın bu antlaşmanın metinleriyle çelişen hiçbir şey içermemelidir), bu nedenle Kurucu Meclis önce Irak – İngiliz Antlaşmasını

İsmail Marza, 1925 tarihli Irak Temel Kanunu'nun kralın bir hibesi olmadığını düşünmektedir, çünkü kralın elinde iktidarın ipleri yoktu ve otorite ile halk arasındaki bu sözleşme asla kurucu meclisten geçmemektedir. Zira anayasanın hazırlanmasıyla görevli Kurucu Meclis, Irak – İngiliz Antlaşması'na bağlı kılınmıştır ve 1925'teki taslak anayasa 1921'de, yani Kurucu Meclisin kuruluşundan üç yıl önce hazırlanmıştır. Marza'ya göre, 1925 yılında çıkarılan Irak Temel Kanunu hem otoriteye ve hem de halka uygulanmış ve daha sonra, referandum yoluyla onu kabul edenlerin bir sonucu olarak meşruiyetini kazanmıştır.³⁵⁶

1925 Irak Temel Yasası, Irak'ta anayasal hayatın birçok sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Irak'taki monarşi yönetimi sırasında 16 kez sıkıyönetim ilan edilmiş, bunlardan ancak bir tanesinde tam anayasa oturumunun tamamlandığı 16 parlamenter meclis kurulmuştur. Ayrıca, kraliyet döneminde 16 Irak Parlamentosu Konseyinin Irak halkının büyük çoğunluğunu temsil etse de temsil durumunun işçi veya köylü sınıflarından birine dönüşmediği görülmektedir.³⁵⁷

Bu dönemde Irak siyasi hayatı büyük sarsıntılar yaşamıştır. Bunlardan en önemlisi 1936'da Bakr Sidki darbesidir.³⁵⁸ Bir diğeri Mart 1941 tarihinde subayların liderliğindeki darbe teşebbüsüdür. Prens Abdullah, tahtının koruyucusu olan İngiliz kuvvetlerinden yardım istemiş ve darbeyi engelleyerek darbecilerin idam edilmesini sağlamıştır.³⁵⁹

Irak parlamento seçimlerinde, “sahtekârlık” doğal ve sistematik bir hal almıştır. Monarşi sırasında hükümete üç kez başkanlık eden Tefvîk El Suwaidi, 1925'teki ilk parlamento seçimleri hakkında şunları söylüyor; “Seçimler, Kral, İçişleri Bakanı ve onun

onayladı ve daha sonra Temel Yasa taslağını tartışmış. Irak – İngiliz antlaşması hakkında daha fazla bilgi için Bak.: Hüseyin Cemîl, *E'l Hâyyât E'l Nîyâbiye fî E'l 'Irâk 1925 ile 1946* (Bağdat: Mktebet E'l Müşenâ, 1983), 18.

³⁵⁵ İngiltere, Irak ile arasındaki petrol imtiyaz sözleşmesini kabul ettikten sonra, Irak Temel Yasasını kral tarafından onaylamamaya hevesliydi, zira bu sözleşmenin Temel Yasanın onaylanması durumunda Irak Parlamentosu tarafından onaylanması gerekecektir. Bu konu hakkında daha fazla bilgi için Bak.: E'l Hesenî, *Târîhu'l 'Irâk E'l Siyâsî*, 258.

³⁵⁶ İsmâîl Mrze, *E'l Kânûn E'l Distûrî Dîrâse Mükârne li Desâtîr E'l Devel E'l 'Arabîye* (Bağdat: Dâru'l Melâk, 2004), 133.

³⁵⁷ Leîş Abdu'l Hüseyîn E'l Zübîdî, *Şvret 14 Temmûz fî E'l 'Irâk* (Bağdat: Dâru'l Reşîd, 1979), 20 - 21.

³⁵⁸ Hâzîm E'l Müftî, *E'l 'Irâk beyn 'Âhdeyîn Yâsîn E'l Hâşimî ve Bekr Şidkî* (Bağdat: Mtbâ'et Sümer, 1989).

³⁵⁹ E'l Zübîdî, *Şvret 14 Temmûz*, 113.

arkasındaki İngiliz danışmanı ve Başbakanı tarafından kabul edilen adayların seçilmesiyle sona erdi”.³⁶⁰

Kraliyet döneminde Irak'ta anayasal yaşam, kral çoğunlukla İngilizlerin iradesi altında ezilirken, halkta zaman zaman politik irade göstermesine rağmen genellikle hastalık, cehalet, geri kalmışlık ve zayıf ekonominin gerçekleriyle boğuşmaktadır. Yukarıda bahsedilen sebepler nedeniyle, bazı vatansever komutanlar ve ordunun elitleri 14 Temmuz 1958 tarihinde darbe gerçekleştirmiştir. Böylelikle, Irak tarihinde, monarşinin devrilmesi ve cumhuriyetçi sistemin duyurulmasıyla temsil edilen yeni bir aşama başlamıştır. Yeni sistemin ilan edilmesi ile 1925 tarihli Irak Temel Kanunu ve tüm değişiklikleri iptal edilmiş ve 27 Temmuz 1958 tarihinde geçici bir anayasa ilan edilmiştir.³⁶¹ Nitekim Irak'ta, 2005 yılına kadar süren geçici anayasalar çağı böylece başlamıştır.

Yeni rejimin liderleri, ülkenin 1925 Irak Temel Yasası'nın yerini alacak yeni bir anayasa geliştirmeye yönelik pratik adımları başlatmıştır. 20 Temmuz 1958'de iktidarı ele geçirmelerinden sadece bir hafta sonra, iki ana hususu dikkate alarak geçici anayasayı hazırlamaya başladılar. Bu hususlardan birincisi; “Irak Arap Dünyasının bir parçasıdır”, İkinci madde ise “Araplar ve Kürtler, bu ülkenin ortaklarıdır”. Ayrıca, bu iki hususun Ulusal Parti müfredatına alınmasını şart koşmuşlardır.³⁶²

1958 Anayasası'nın geçiş döneminin uzun sürmesi, geçiş anayasasının feshi konusundaki ve ülkeyi yöneten daimî bir anayasa yapılması yönündeki talepleri artırmıştır. Abdül El Kerim Kasım 23 Mart 1962'de, halk referandumu veya seçilen Ulusal Meclis tarafından onaylanacağını ilan ettiği daimî anayasanın hazırlanmasından sorumlu olacak komite adlarını yakında açıklayacağını duyurmaktadır.³⁶³ Ancak bu duyuru gerçeğe dönüşmemiş ve 8 Şubat 1963 darbesi daimî anayasayı 2005 yılına kadar devam eden yeni bir bekleme sürecine almıştır.

8 Şubat 1963'te Baasçılar, Abdul Karim Qassem'in yönetimini askeri bir darbe ile devirerek ‘İkinci Cumhuriyet Dönemini’ ilan etmiştir. Darbenin ikinci gününde, darbeciler tarafından temel bir yargılama yapılmadan Bağdat Radyosu'nun merkezi

³⁶⁰ Kraliyet döneminde milletvekili seçimlerinde sahtekarlık etmek metodolojisi hakkındaki diğer ifadeler için Bak.: Cemîl, *E'l Hāyāt E'l Nīyābiye*, 63 – 70.

³⁶¹ Nūrī 'Abdu'l Hemîd E'l 'Ānī vd. *Tārīḥ E'l Vizārāt E'l 'Irāqīye fī E'l 'Āhd E'l Cūmhūrī* (Bağdat: Beytu'l Hikme, 2002), 1/ 124 - 125.

³⁶² Muḥamed Hüseyin E'l Zübîdî, *Şyret 14 Temmūz fī E'l 'Irāq Esbābehā ve Mūkdimtehā ve Mesīretehā ve Tnẓīmāt E'l Zūbat E'l Āhrār* (Bağdat: Dāru'l Şū'un E'l Şkāfiye, 1983), 50.

³⁶³ E'l 'Ānī vd. *Tārīḥ E'l Vizārāt*, 5/ 264.

tasfiye edilmiştir. Böylece, Abdul Salam Aref, Baasçı yoldaşlarına bir karşı darbe yapmış ve ülkeyi tek kişilik yönetime çevirmiştir. Yasanın ihlal edildiği ve bir darbe ile yönetimin ele geçirildiği bir dönem olan Şubat-Kasım 1963 döneminde anayasal bir zeminin oluşmasının oldukça zor olduğu görülmektedir.

Özetle, yeni darbenin Ulusal Muhafız milisleri, muhaliflere karşı korkunç katliamlar gerçekleştirerek, Irak'ın en kanlı ve en şiddetli çağının yaşanmasına neden olmuştur.³⁶⁴ Başka bir deyişle, rejimi devirmek için harekete geçen kuvvet ordu olduğu için bu kuvvetin şiddetinin belirleyici faktör olduğu söylenebilmektedir. Her ne kadar halkın darbeye ilgili görüşü sorulmasa da darbeciler tarafından yayınlanan tüm açıklamalarda yapılanların hepsinin halk için yapıldığı söylenmiştir. Oysaki darbeden sonra halkın görüşlerini ifade etmesi için hiçbir şekilde meşru bir meclis seçilmemiştir. Buna rağmen, eylem ve kararların meşrulaştırılması için, darbeden iki ay sonra yapılan askeri açıklama lehinde bir anayasa çıkarılmıştır. Darbecilerin ilk gününden bu yana çıkarılan tüm yasa ve kararlar meşruiyeti bu anayasaya dayanarak yürürlüğe girmiştir. Bu yasa mecazi olarak 4 Nisan 1963 geçici anayasası olarak adlandırıldı çünkü politik ilke ve fikirlerden yoksundu ve anayasanın içermesi gereken ekonomik ve sosyal sistem yönergelerini belirtmiyordu. Sadece, yeni kurulan Devrim Komutanlığı Ulusal Konseyi'nin çalışmalarını organize ediyordu.³⁶⁵

Daha önce de belirtildiği gibi, Abd Al-Salam Aref önceki Baasçı darbenin yoldaşlarına karşı bir darbe başlattı, 18 Kasım 1963'te onları devirdi ve tek kişi olarak ülkeyi yönetmeye başladı.³⁶⁶ İlk açıklamasında, devletin liderinin şimdi 'Ulusal Devrimci Komutanlığı Konseyi' olduğunu ve onun eski konseyden farklı olduğunu ifade etti. Yeni 'Ulusal Devrimci Komutanlığı Konseyi' başkanına geniş ve neredeyse mutlak güçler verildi.³⁶⁷

22 Nisan 1964'te Aref'in iktidara gelmesinden yaklaşık beş ay sonra, Irak'taki iktidarın nasıl yönetileceğini ve Cumhurbaşkanı ile üyelerinin yetkilerini açıklayan on yedi maddeyle ilgili olarak 'Ulusal Devrimci Komutanlığı Konseyi'nin yeni geçici yasası

³⁶⁴ E'l 'Ānī vd. *Tārīḥ E'l Vizārāt*, 6/ 33; Tripp, *Şefhāt min Tārīḥ*, 238.

³⁶⁵ 4 Nisan 1963 Anayasası'nın 18. maddesi şöyledir: Bu yasa 3 Şubat 1963'e karşılık gelen 14 Ramazan 1382 H. tarihinden itibaren geçerli sayılmaktadır. Bu konuda daha fazla bilgi için Bak. : Hemid E'l Mfrecī vd, *E'l Neẓrīye E'l 'Āme fī E'l Qānūn E'l Distūrī ve E'l Nizām E'l Distūrī fī E'l 'Irāq* (Bağdat: E'l Mektbe E'l kânūnīye, 2007), 361 .

³⁶⁶ Marion Farouk Slugeltt - Peter Sluglett, *mine E'l Şvre ilā E'l Dīktātūrīye E'l 'Irāq Münzū Senet 1958* (Almanya: Menşūrāt E'l Cemal, 2003), 135.

³⁶⁷ R'āad Nācī E'l Cede, *E'l Nizām E'l Dstūrī fī E'l 'Irāq* (Bağdat: E'l Mktebe E'l kânūnīye, 2008), 369

çıkarılmıştır. 29 Nisan 1964'te, Irak için ikinci geçici anayasa, 1958 geçici anayasasından sonra yayınlanmıştır. Aref'in, bu yeni anayasanın, başta Birleşik Arap Cumhuriyeti (Suriye ve Mısır) olmak üzere diğer Arap devletleri ile anayasal bir yakınlaşmaya uygun olmasını istedi. Bahsedilen anayasa ile ilgili referandum halkların oylamasıyla gerçekleşmedi ve halkın iradesini yansıtan bir nitelik kazanmadı. Cumhurbaşkanı ve Başbakan'ın imzası ile onaylanmıştır.³⁶⁸ İkinci Cumhuriyet de 17 Temmuz 1968 darbesiyle sona ermesiyle yeni devrimciler 21 Eylül 1968'de ülke için yeni geçici bir anayasa yayınladı ve bu anayasayı dört kez değiştirdi. Bu değişiklikler daha çok vatandaşların haklarını ihlal ederek paralarını ele geçirmek ve zamanın iktidar rejimine hizmet etmek gerekçesiyle yapıldığı görülmektedir.³⁶⁹ 1968 darbesinden sonra yargının rolü gerilemiştir. Özel mahkemeler kurulmuş ve bu mahkemelerin üyeleri BP'nin liderleri veya o sırada kurulan hükümetlerin bakanları olmuştur.

İktidar aynı zamanda, Devrim Komuta Konseyi olarak adlandırılan bir konseyi elinde toplamıştır. 1970'in sonuna kadar bu konsey üç binden fazla yeni karar vermiştir. Oysaki konsey formalite bir makamdır, BP üyeleri, resmi bir makam olan Baas makamı dışında hiçbir makamdan sorumlu değildir.³⁷⁰

1968 geçici Anayasası Irak halkına ülke için kalıcı bir anayasa vaat etmesine rağmen, 1970 yılında 24 kez değiştirilen geçici yeni anayasa çıkarılmıştır. Ancak, 1968 Anayasası, Sözde Devrim Komuta Konseyi 1970'in geçici Anayasasını yayınlamaya karar verene kadar dört kez değiştirilmiştir. 1970 Anayasasının ilk maddesinde Irak Cumhuriyetinin ana hedefinin "birleşmiş bir Arap devleti kurmasıyla ülkede sosyalist bir rejim tesis etmek" olduğunu belirterek bu amaca ulaşılan kadar kalıcı anayasanın ertelendiği belirtilmektedir.³⁷¹

16 Temmuz 1979 tarihinde, iktidarda kaldığı dönem içinde yaptığı uygulamalar ve izlediği politikalar nedeniyle yıkıcı savaşlarla anılan Ahmed Hasan El-Bekir televizyona çıkıp Devrimci Komuta Konseyi başkanlığı ve devlet başkanlığı görevlerini Saddam Hüseyin'e devrettiğini açıkladı. Irak toplumu, 22 Eylül 1980'de başlayan İran savaşının 1988'de bitmesinin üzerinden sadece iki yıl geçtikten sonra, 1990 yılında Irak rejimi

³⁶⁸ R'āad Nācī E'l Cede, *E'l Tḡrī'āt E'l Dstūrīye fī E'l 'Irāq* (Bağdat: Beytu'l Hikme, 1988), 83 - 84.

³⁶⁹ Vā'l 'Abdu'l Lātif, *Desātīr E'l Devle E'l 'Irāqīye 1876 ile 2005* (Bağdat: Dāru'l Ş'ūvn E'l Şḡāfiye, 2006), 235.

³⁷⁰ Cvad Haşim, *Müzkrāt Vezīr 'Irāqī ma' E'l Bker ve Şedām* (London: Dāru'l Sāḳī, 2003), 184 - 279.

³⁷¹ Ulusal Konsey hakkında daha fazla bilgi için: Kemāl Edīb, *Zīlāl fī Arz E'l Şīḳāḳ* (Beyrut: Dāru'l Ferābī, 2003), 131.

Kuveyt'e girmesinin ardından Mart 1991'de bir halk ayaklanması patlak verdi. Ayaklanmanın güney ve kuzey bölgelerde sonlandırılmasının ardından 2003'te Amerikan'ın işgaline kadar bölge ekonomik abluka altında kaldı.³⁷²

1970 yılında açıklanan geçici anayasa, 2003'te Irak'ın işgaline kadar yani otuz üç yıl boyunca geçici anayasa olarak kaldı. Bu, fikri 1989'a dayanan kalıcı bir anayasa çıkarma girişimini dışarda tutarsak, bu amaçla bir komite oluşturulmasıyla 1990 taslak anayasanın yazılması için standartlar koyulsa da ancak Kuveyt'teki olaylar nedeniyle uygulamaya dökülmemiştir.³⁷³

Özetle, İngiliz ve Amerikalı işgalcilerden sonra hazırlanan daimî anayasalar hariç, Irak anayasalarının tamamı geçicidir, askeri darbeler altında yayınlanmıştır. Yani kalıcı anayasa ancak işgal sonucu gerçekleşmiştir. 1925 Irak Kraliyet Kanunu tarafından temsil edilen ve monarşi yönetimi süresince kullanılan 1925 anayasası ve 2005 yılında Amerikan işgalinden sonra oluşturulan 2005 anayasası, ikinci ve üçüncü bölümde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

2.2.3.2. Irak Anayasalarında Kimlik Sorunu: Devlet ve Ulus

Siyasi varlık, birleşik ulusal kimliğin temel direğidir. Şöyle ki, bir yandan egemenlik ve kapsayıcı ulusal kimliğin uygulanmasından kaynaklanan güvenlik ve istikrar durumu göz önünde bulundurulurken, diğer taraftan kimliğe diğerlerinden ayrımı teyit edilmektedir. Ancak siyasi varlık, kapsamlı bir birleşik ulusal kimlik içermiyorsa, bu varlık iç güvenliği ve istikrarını kaybederek aynı kurum farkat farklı kimlik mücadelelerine maruz kalmaktadır. Baskın olarak kabul edilen kimliğin diğer kimlikler üzerinde çıkması, siyasi varlığın çok kimlikli bir varlığa dönüşmesi, kendisi ile ifade edilen ulusal kimlikleriyle özdeş varlıklar yaratmak için bölünmesine neden olmaktadır.³⁷⁴

1925'teki ilk anayasadan 2003 yılında Irak'ın işgaline kadar olan anayasaların hemen hemen hepsinde, Iraklı ulusal kimliği ve dili belirtirmiştir. Ancak, bu bildirimler hemen hemen her anayasaya göre farklılık göstermiştir. Bunu farklılığı yaratan unsurlar da siyasi ve sosyal sistemlere koşullara göre değişmektedir. Bazı anayasalarda ulusal

³⁷² Tripp, *Şefhāt mīn Tārīḥ* , 334.

³⁷³ 1990 anayasa taslağı hakkında daha fazla bilgi için Bak.: E'l Cede, *E'l Tşrī'āt E'l Dstūrīye*, 131.

³⁷⁴ Vehīb E'l Şā'ir, *E'l Ürdün ilā aīn E'l Hevīye E'l Vetnīye ve E'l İstḥkākāt E'l Müstḳblīye* (Beyrut: Merkez Dīrāsāt E'l Vḥde E'l 'Arabiye, 2004), 17 - 18.

kimlik net ve açık bir şekilde belirtilmesine karşın, bazı anayasalarda bu açıklık ve netliğin görülmediği ulusal kimliğin metnin içine gizlendiği yorumlanmaya açık şekilde bırakıldığı görülmektedir. Bu, siyasi sistemlerin ulusal kimliği geliştirmesi ve şekillendirmesinde ve özelliklerini anayasal, kültürel ve politik olarak tanımlamasında önemli bir rol oynadığı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, 2003'te ABD işgalinden önce Irak'ta ortaya çıkan anayasalara göre, Iraklıların ulusal kimliği nasıl gördükleri öncelikle olarak ele alınmalıdır.

1925 Irak Temel kanununda, yeni Irak devletinin Arap kimliğine atıfta bulunan herhangi açık veya net bir metin içermemesine rağmen 17. madde uyarınca “ *kanunla istisna edilen durumlar dışında Irak'ın resmî dil Arapçadır*”.³⁷⁵ Bu nedenle, 1925 tarihli Temel kanun, Irak devletinin kimliğini Arap kimliği olarak açıkça belirtmemesine rağmen, Arapçanın devletin resmi dili olduğunu açıkça belirttiği görülmektedir. Dolayısıyla, 1925 tarihli Temel kanunun, Irak krallığının “Arap kimliği” ile ilgili konuya dikkat çekmediği söylenebilir. Öte yandan, Iraklıların büyük çoğunluğunun Müslüman olduğu gerçeğine dayanarak devletin İslami kimliğine dair açık ve net bir metin bulunmaktadır. 13. madde hükmüne göre devletin resmi dini İslam'dır. Her birey memleketin güvenliğine aykırı olmaksızın, kendi mezhebinin ve dininin geleneklerini uygulamakta özgürdür.³⁷⁶

İslam'ın devletin resmi dini olduğunu ve dini ritüellere saygı duyulduğunu iddia etmesine rağmen 1925 tarihli Temel Kanun laik düşünceye daha yakın bir sivil anayasadır. Şüphesiz o zaman hükümette yüksek mevkide görev alanlar, siyasi ve kültürel elitlerden doğrudan veya dolaylı olarak etkilendirmektedir. Dolayısıyla, bu kültürel ve düşünsel ortamda ister iktidarda ister muhalefette olsun, birçok bakan ve politikacının ailelerinde laik bireylerin mevcudiyeti Irak toplumuna yabancı bir toplumsal odak oluşmasına yol açmıştır. Böylece laik düşüncenin, devrimci düşünceye sahip milliyetçi ve komünist partilerin ortaya çıkmasından önce ortaya çıktığı ifade edilmektedir.³⁷⁷

27 Temmuz 1958 tarihli geçici anayasaya gelince, Irak devletinin Arap kimliğini açıkça vurgulayan bir madde bulunmaktadır. Bu madde ile Irak, Arap milletinin bir parçası

³⁷⁵ Irak Temel kanunun (1925), md.17.

³⁷⁶ Irak Temel kanunun (1925), md. 13.

³⁷⁷ 'Abdu'l Hüsîn Şebân, “ E'l Distür ve Nizâm E'l Hüküm”, *İhtelâl E'l 'Irak ve Tedâ 'îyâth 'Arabîyeñ ve İklêmîeñ ve Devlîyeñ*, muf. Ahmed Yüsûf Ahmed vd (Beyrut: Merkez Dîrâsât E'l Vhde E'l 'Arabiye, 2004), 515 – 516.

olarak nitelendirilmiştir.³⁷⁸ Anayasada Irak Cumhuriyeti'nin Arap kimliğine ilişkin açık ve net bir metin içermesine ve bu belirtme Arap dünyasına yönelik üniter özelemleri yansıtmamasına rağmen, aynı anayasanın 3. maddesinde de Irak'ta Araplarla Kürtlerin ortak olduğu ve haklarının anayasa tarafından güvence altına alındığı ifade edilmektedir. Bu bağlamda Kürtler, korunacak bir azınlık olarak değil ilk defa ülkeye “ortak” olarak kabul edilmektedir.³⁷⁹ Bu anayasa, devletin İslami kimliğini tüm etnik unsurların arasında bir birlik ve dayanışma faktörü olarak öngörmüş, “İslam, devletin dinidir” söylemi ile de bunu ifade etmektedir.³⁸⁰ Öte yandan, bu anayasada yer alan “Din özgürlüğü dokunulmazdır ve kamu düzenini aksatmamak ve kamu ahlakına aykırı olmamak koşuluyla dini ritüellere saygı duyulmalıdır” ifadesi ile kamu düzenini ve ahlakını ihlal etmemek kaydıyla, din özgürlüğünü ve dini törenlerin uygulanması garanti edilmektedir.³⁸¹ Böylece, 1958 anayasasında Irak devletinin hem Arap hem de İslam kimliği aynı anda nitelenmektedir.

4 Nisan 1963 ve 22 Nisan 1964'te yayınlanan iki geçici anayasaya gelince, daha önce de belirtildiği gibi, içeriği bir anayasadan çok askeri açıklamalara daha yakındır. Arap veya İslami kimliğe veya devletin diline atıfta bulunan herhangi bir metin içermedikleri gibi anayasal düşünceyle bağdaşan temel fikir ve ilkeler belirtilmeden getirilmiştir. 29 Nisan 1964 geçici anayasası, açıkça Arap kimliğine vurgu yapmasının yanı sıra İslami kimliğe de vurgu yapmıştır; “Irak Cumhuriyeti demokratik bir devlettir. Demokratiklik ve sosyallik usulünü İslam'ın ruhundan ve Arap kültürü alır bir ülkedir. Irak halkı, hedefi kapsamlı AL olan Arap milletinin bir parçasıdır ve hükümet, Birleşik Arap Cumhuriyeti'nden başlayarak mümkün olan en kısa sürede bu amacı ulaşılmaya kararlıdır”.³⁸² Ancak, Irak halkını ve devletini Arap kimliğinde kabul etmesine rağmen, Kürt haklarına da atıfta bulunmuştur. Şöyle ki: “...Tüm vatandaşlar Arap ve Kürtler dâhil olmak üzere yardımlaşarak vatanlarının varlığını korurlar. Bu anayasa, Irak birliği içerisinde milletçilik haklarını kabul eder...”.³⁸³ Ek olarak İslam kimliğine de vurgu yapılmaktadır; “İslam devletin dini ve anayasası için temel kuraldır, Arapça resmi

³⁷⁸ Irak Anayasası (27 Temmuz 1958), md.2.

³⁷⁹ Irak Geçici Anayasası (27 Temmuz 1958), md.3.

³⁸⁰ Irak Geçici Anayasası (27 Temmuz 1958), md.4.

³⁸¹ Irak Geçici Anayasası (27 Temmuz 1958), md.12.

³⁸² Irak Geçici Anayasası (29 Nisan 1964), md.1.

³⁸³ Irak Geçici Anayasası (29 Nisan 1964), md. 19.

dilidir”.³⁸⁴ Bu demek oluyor ki, Anayasa’nın sadece İslami kimliği tanımlamakla kalmamış aynı zamanda Arapça dilini devletin resmi dili olarak tanımış ve devletin din ile ilişkisini de ana mevzuat kaynağı olarak belirlemiştir. Bu anayasada kamu düzenini ve ahlakını ihlal etmemek kaydıyla dini özgürlüğü ve diğer dini törenlerin yapılmasını garanti etmektedir. Metin aracılığıyla ifade etmek gerekirse; “Din özgürlüğü dokunulmazdır ve devlet, kamu düzenini ihlal etmemek veya ahlakla çelişmemek şartıyla törenlerini uygulama özgürlüğünü korur.”³⁸⁵

17 Temmuz 1968’de Baasçılar, darbeden sonra 21 Eylül 1968 tarihli geçici bir anayasa geliştirmiştir. Bu yeni anayasa, açıkça Arap kimliğine vurgu yapmasının yanı sıra İslami kimliğe de vurgu yapmıştır. “Irak Cumhuriyeti demokratik bir devlettir. Demokratiklik ve sosyallik usulünü Arap kültürü ve İslam’ın ruhundan alır bir ülkedir. Irak halkı, hedefi AL olan Arap milletin bir parçasıdır ve hükümet Birleşik Arap Cumhuriyeti’nden başlayarak mümkün olan en kısa sürede bu amacı ulaşılmaya kararlıdır”.³⁸⁶ Bu metin de görüldüğü üzere, 29 Nisan 1964 geçici anayasasında yer alanların bir alıntısı ve tekrarından başka bir şey olmadığı belirtilmektedir. Irak devleti ve Irak halkının Arap milletin iki ayrılmaz parçası olduğu vurgulanmaktadır. Ancak, Irak halkını oluşturan azınlıkların geri kalanı olmaksızın, “Araplar ve Kürtler de dahil olmak üzere ulusun varlığını korumak için iş birliği yaptıklarını ve bu anayasa Irak birliği içindeki ulusal haklarını tanıdığını” ifade ederek Kürtlerin ulusal haklarını kabul etmektedir.³⁸⁷

1968 geçici anayasadan sonrası, 1970 tarihinde ilk olarak uzman bir komisyon tarafından geçici anayasa hazırlanmıştır. Yeni geçici anayasanın 1. maddesine göre, devletin kimliği Arap olarak belirlenmiştir, resmi dilinin Arapça olduğu şart koşulmuş, Irak’ın Arap ve Kürt olmak üzere iki ana milletten oluştuğu alıntılardaki cümlelerle ifade edilmiştir;

“Irak: demokratik, ulusal ve egemen bir Cumhuriyettir. Cumhuriyetin ana hedefi birleşmiş bir Arap devleti kurmak ve ülkede sosyalist bir rejim tesis etmektedir. Bu egemenliğin kaynağı ve dayanağı haktır, ülkenin toprağı bir bütündür, toprağının hiçbir bölümünden feragat edilmez, Irak halkı Arap ve Kürt halkları olmak üzere iki ana milletten oluşur, Arapça dili devletin resmi dilidir. Kürt bölgelerinde bu

³⁸⁴ Irak Geçici Anayasası (29 Nisan 1964), md.3.

³⁸⁵ Irak Geçici Anayasası (29 Nisan 1964), md.28.

³⁸⁶ Irak Geçici Anayasası (21 Eylül 1968), md.1.

³⁸⁷ Irak Geçici Anayasası (21 Eylül 1968), md.21.

dilin yanı sıra Kürtçe de resmi dil addedilir ve halkının çoğunluğu Kürt olan bölge otonom bölge addedilir.”³⁸⁸

Devletin ve toplumun kimliğinin Arap olarak belirlenmesi, Irak’taki ulusal azınlıklar sorununa, Irak halkının ulusal birliğini güçlendirecek şekilde insani bir bakış açısıyla muameleyi engellememektedir. 5. maddenin 2. fıkrasına göre “Irak halkı iki ana milletten oluşmaktadır: Kürtler ve Araplar. Bu Anayasa, Kürt milletinin meşru milli hakları ve diğer azınlıkların haklarını Irak’ın birliği içerisinde ikrar etmektedir”.³⁸⁹

Dolayısıyla, bu anayasa ile Kürt milletinden ve diğer ulusal azınlıklardan bahsedilmesiyle birlikte diğer anayasalarının bu konuda sınırlarını aşmıştır. Zira diğer anayasalar metinde sadece Kürt milletine yer vermiştir.³⁹⁰ Ancak, devletin İslami kimliğini tanımlamak, diğer dini ve inanç özgürlüğünün sağlanmasını ve bu anayasada diğerlerinin ayinlerinin kamu düzeni ve ahlakı sınırları içinde uygulanmasını engellememektedir. “Dinler, inançlar ve dini törenlerin özgürlüğü, bunun anayasa ve yasaların hükümlerine aykırı olmaması ve ahlak ve kamu düzeniyle çelişmemesi koşuluyla garanti edilir”.³⁹¹

Bu anayasaları gözden geçirerek, devletin kimliğini tanımlarken ve siyasi sistemi tanımlarken, biçimi ister monarşi ister cumhuriyet olsun, her zaman Arap ve İslam kimliğinin birleştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Anayasaların gelişi ve kabulü çoğunlukla referandum yolunu kullanılmadan halka atıfta bulunulmaksızın devrim niteliğinde gerçekleşmiştir. Anayasaların çoğu uygulanmayan maddeyle birlikte sadece kâğıda akıtılan mürekkep olarak kaldığı söylenebilir.

2003 yılında Irak’ın işgalinden sonra, 2004’te “Geçiş Dönemi Yönetim Kanunu (GDYK)” çıkarılmıştır ve bundan sonra 2005 yılı için kalıcı anayasa, devletin Arap ve İslami kimliğini ve dilini çarpık ve belirsiz bir şekilde ele almıştır. Bu çalışmanın ikinci bölümünde bu konular daha detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

2.3. 2003 Öncesi Politik Birliğin Önündeki Engeller

Üçüncü dünya ülkelerinde devletin yapısında içselleşen sorunlardan biri de çeşitli dış ve iç faktörlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan ulusal birlik sorunudur. Iraklı sosyolog Sadiq Al-Aswad ulusal birliği şöyle tanımlamıştır. “Bir sosyal ünite farklı nüfus

³⁸⁸ Irak Geçici Anayasası (16 Temmuz 1970), md.1.

³⁸⁹ Irak Geçici Anayasası (16 Temmuz 1970), md.5, b.Fıkrası.

³⁹⁰ Irak Geçici Anayasası (16 Temmuz 1970), md 4.

³⁹¹ Irak Geçici Anayasası (16 Temmuz 1970), md 25.

unsurlarının eritilerek oluşturulduğu millet ve bu bileşenleri belirli bir siyasal sistemde örgütlemek ve devlet kurumlarına dâhil etmektir. Veya başka bir deyişle, Nüfus bileşenlerini, diğer ülkelerden farklı çıkarları olan bağımsız bir devlet şeklinde düzenlemektir.”³⁹² Bunun sadece devletin siyasi varlığı çerçevesinde tek bir millet oluşturmak anlamına gelmediğini, aynı zamanda bir devlete ait olma hissini ve o ülkedeki aynı hedefi paylaşan diğer gruplarla uyum duygusunu yaydığını ifade edenler vardır. ³⁹³

Birçok yazar ve araştırmacı, Irak da dâhil olmak üzere üçüncü dünya ülkelerindeki ulusal birlik sorununun sadece çok kültürlülüğten kaynaklanmadığını ifade etmektedir. Çünkü dünya genelinde tek-oluşumlu bir toplum yapısına sahip bir ülkenin varlığını saptamak güçtür. Ülkelerinin çoğu, kökenleri, kültürleri ve dinleri ile karakterize edilen azınlıklardan oluşmaktadır. Bu düşünceye göre, ulusal birlik sorununa sahip olan ülkelerde devlet, çeşitliliğin egemen olduğu bir toplumda kendini sürekli olarak kanıtlaması gereken bir yapı olarak görülebilmektedir.³⁹⁴

Sömürge fenomeni, başka bir boyut oluşturmaktadır. Çünkü bu ülkelerin büyük bir kısmı, birkaç yüzyıla ulaşan farklı sömürgeci güçlerin kontrolü altına girmiştir. Ancak, bu sömürgeler bağımsız hale geldiğinde, sömürge kontrolü altındaki idari bölünmeler, kabilelerin veya etnik grupların iki veya daha fazla devlet arasında bölünmesine yol açmıştır. Böylece bağlılık ve aidiyet içeride ve dışarıda dağıtılmıştır. Dahası, bireyler belirli bir ülkeye değil, sömürgeci ülkeden ayrılan eyaletine sadık kalmıştır.³⁹⁵ Dolayısıyla, sömürgecinin sorumsuz davranışları, bu ülkelerin doğal, ekonomik, sosyal ve politik özelliklerinin çeşitliliğinde bozulmaya yol açmıştır.

Devletin oluşumu konusunda başka bir boyut da şudur: gelişmiş ülkelerde devletin oluşum süreci, devletini kuran milletler şeklinde olmasına karşın gelişmekte olan devletlerde bu süreç milletini arayan devlet şeklinde kuruldu. Yani gelişmiş ülkelerde önce millet devlet kurarken, gelişmekte olan ülkelerde önce devlet kurulup devletin tanımladığı ulusal kimliğe göre bir millet oluşturtulmaya çalışılmıştır. Çünkü Irak gibi

³⁹² Rīyāz ‘Āzīz Hādī, *E’l Müşklāt E’l Siyasīye fī E’l ‘Ālem E’l Şālş* (Bağdat: Dāru’l Hūrīye,1979), 407; E’l Zübīdī, *Şvret 14 Temmūz*, 20 - 21.

³⁹³ Rosa İsmailova, *E’l Mşklāt E’l ‘İrkīye fī Afrīkya E’l İstvā’īye hel Yümkin Helehā*, çev. Sāmī E’l Rezāz (kahire: Daru’l Şkāfe E’l Cedīde, 1983), 388.

³⁹⁴ Selāme, *E’l Müctama’ ve E’l Devle*, 71.

³⁹⁵ Hādī, *E’l Müşklāt E’l Siyasīye*, 416 – 414; ‘Abdu’l Allah ‘Abdu’l Rzāk İbrahīm, *E’l Müslmün ve E’l İst’mār E’l Örübi li Efrīkya* (Küvet: ‘Ālem E’l Me’rfe, 1989),12; Muḥamed ‘Abdu’l Bākī E’l Hrmsī, *E’l Müctamā’ ve E’l Devle fī E’l Mğrb E’l ‘Arabi* (Beyrut: E’l Merkez E’l ‘Arabi li Dīrāsāt E’l Vḥde, 1987),14-17 .

üçüncü dünya toplumları, kendi gelişimlerine göre sorunlarını çözme konusunda ve doğal haklarından faydalanmaktan yoksun bırakılmaktadır.³⁹⁶

Daha önce de belirtildiği gibi, sömürge devletlerindeki politik, sosyal, kültürel ve ekonomik yapıların örgütlenme ve yeniden şekillenme süreci, toplumların çıkarlarına ulaşmak için bir iradeden çıkan yasalar veya özel kurumlar tarafından yönetilmemektedir. Bu durumun tam aksine toplumun gelişimine uygun yeni yapılar inşa etmeden çalışan dış sömürgeci güçlere maruz kalmaktadır. Batı, kendi yasal ve siyasi kurumlar modelini, yeni bağımsız sömürge ülkelerine dayatmışsa da üçüncü dünya ülkelerinde, bu yasal kurumların demokratik yönetim araçlarının çalışmaları, formaliteden ibaret kalmaktadır ve istikrarsızlık ile karakterize edilmektedir. Nitekim siyasi partiler ile yasama ve yürütme konseyleri, kendilerine emanet edilen görevleri yerine getirmedikleri gibi iktidarın çıkarlarını yerine getirmek için güç kullanma yolunda adımlar atmış ve bu da siyasi otoriteye olumsuz yansımıştır.³⁹⁷ Bu durum ayrıca devletin meşruiyetine de³⁹⁸ olumsuz yansımıştır. Bunun sonucunda, ulusal birliği tesis edemeyen sosyal ve politik sistemlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.³⁹⁹

1921'den bu yana devleti yöneten rejimlerle oluşan birikintiler, ulusal birliğin önündeki engellerden, dış etkenlerdeki en etkili faktör olabilmektedir. Bunun nedeni, etnik, mezhepsel ve hatta aşiret azınlıkları fenomeninin, demokrasinin gerilemesi ve zulüm şemsiyesinin genişletilmesi koşullarında kendini yenileyen sosyal bir fenomen olarak büyümesi için bu ortama verimli bir zemin sağlayan baskılayıcı politikalarlardır. Bu etnik azınlıkların üyeleri, geleceğe ilişkin belirsizlik kaygısını yaşadıkları için bu baskıcı politikalar karşısında, devamlılıklarını sağlayabilmek ve varlıklarını pekiştirmek için sağlam bir şekilde bir arada durma gerekliliğini hissetmektedir. Bu durum toplumun bileşenleri arasında vatandaşlık kavramının zayıflamasına yol açmaktadır. Dolayısıyla, ulusal birliğe ve daha sonra siyasi sisteme ve tüm siyasi sürece olumsuz olarak

³⁹⁶ Ahmed Sékou Touré, *Efrîkyā ve E'l Şvre*, çev. Edîb E'l Lcmî (Demşk: Vezâret E'l Şkâfe, 1967), 25.

³⁹⁷ Ahmed Şâkir E'l Şübhî, *Müstekbl E'l Müctamā' E'l Mdenî fî E'l 'Alem E'l 'Arabi* (Beyrut: Merkez Dîrāsât E'l Vhde E'l 'Arabiye, 2000), 98.

³⁹⁸ Meşruiyet: Hükümeti meşru kılan, vatandaşlar tarafından hükümetin kabulüdür. Başka bir deyişle, meşruiyetin özü, hükümetin büyük çoğunluğunun hükümetin iktidarı yönetme ve iktidar kullanma hakkının kabulüdür. Daha fazla detay için Bak.: Sâmer Kâml Muḥemed E'l Hzrecî, *E'l Nüzḡm E'l Siyasiye E'l Hdîse ve E'l Siyasât E'l 'Âmiye* (Ürdün: Dâru'l Medelâvî, 2004), 77.

³⁹⁹ 'Alî E'l Dîn Hilâl, *Mfâhîm E'l Dîmoḡrâṭiye fî E'l Fîkîr E'l Siyasi E'l Hedîş Ezmt E'l Dîmoḡrâṭiye fî E'l Vātân E'l 'Arabi* (Beyrut: Merkez Dîrāsât E'l Vhde E'l 'Arabiye, 1987), 35 .

yansımaktadır. Böylece, ülkeye sadakat önceliği, siyasi haritaya ve tüm siyasi sisteme tehdit oluşturan gruba sadakat önceliğine dönüştürmektedir.⁴⁰⁰

Özetle, önceki rejimlerin yarattığı olumsuz birikimler, Irak toplumunu politik, ekonomik, sosyal ve güvenlik sorunları gibi birçok zorlukla karşı karşıya bırakmıştır. Bu sorunlar, toplumsal istikrarsızlık yaratarak ekonomik, sosyolojik ve politik alanlarda derinleşmiş ve bu durum, ortak bir ulusal kimlik tanımında birleşen bir Irak devleti kurma düşüncesini engellemiş ve halen engellemeye devam etmektedir.

2003 yılında Amerikan işgalinden önce, Irak'taki ulusal birliğin önündeki en önemli engeller şu başlıklar altında özetlenebilir::

2.3.1. Dışlama Politikası

Siyasi dışlama, politik izolasyonla ya da tecrit etmekle eşanlamlıdır. Rejim veya iktidar gruplarının rakipleri gerek çoğunluk gerekse de azınlık gruplar karşısında kendilerine yönelik siyasi eylem alanından çıkarmak için, hükümet işlerine veya pozisyonlara aday olma veya onlara karşı bir siyasi partiye üye olma gibi siyasi haklarının kullanılmasının reddedilerek engellendiği bir tedbir yöntemidir.⁴⁰¹

Siyasi dışlama, kamusal ve özel özgürlüklerin keyfi ve uyumsuz bir uygulaması ve siyasi eylem ilkelerinden bir sapma biçimidir. Bu nedenle siyasi dışlamaya eğilimli iktidarlar onu uygulamak için gerekçeler ve nedenler yaratmaya çalışmaktadır. Bu durum sonucunda başkaları ile paylaşmak istemedikleri çıkarlarını ve ayrıcalıklarını korumayı zorunlu kılmaktadır. Böylelikle, siyasi dışlama ile ilgili yasalar, zulümden demokrasiye geçişin farklı aşamalarında yer alan her ülkede yeni biçimler almaktadır. Bu süreç, barışçıl bir değişim süreci ile kanlı bir değişim süreci arasında da farklılık göstermektedir. Örneğin, kesin zaferle biten bir devrim durumunda, kan ve şiddetle gerçekleşen siyasi dışlama ile olmakta, kurumlarının çöküşüne ve parçalanmasına yola açmakta ve devrim güçlerinin iktidar kurumlarının siyasi, yasal, güvenlik ve askeri alternatifleri olarak dayatılmasına yol açan bir süreç olarak gerçekleşmektedir. Şiddet ve kan ile gerçekleşen değişimler intikam ve şiddet eylemleriyle gerçekleşen reaksiyonlara

⁴⁰⁰ 'Abdu'l Vehâb Hemîd Reşîd, *Müsteḳbl E'l 'Irâq E'l Fırş E'l Zâ'i'e ve E'l Hîyârât E'l Mütâḥe* (Demşk: Dâru'l Medâ, 1997), 139.

⁴⁰¹ Mecîd Nâşr E'l Şâṭrî, *Mü'cem E'l 'Âmîd lil Müstelhât E'l Siyasiye* (Bağdat: Dâru'l Cevahrî, 2012), 117; 'Abdu'l Kâdir E'l Kîâlî, *Mevsü't E'l Siyase* (Ürdün : Dâru'l Fârs, 2009), 104.

yol açmaktadır. Bu durumun en açık örneği, askeri darbelerin ardından Irak'ta meydana gelen siyasi izolasyonlardır.

Siyasi dışlanma kavramının Irak'taki karşılığına gelince; eski Irak hükümetleri özellikle 1958'den sonrası siyasi dışlanma kültürünü haklı çıkarmak için çeşitli sloganlar kullanmışlar ve siyasi ideolojileriyle tutarlı bir kültür modelini yaymak için çeşitli araçlara başvurmuşlardır. Kamusal özgürlüklerin sınırını daraltılmasına ve diğer alt kültürlerle karşı baskı uygulamasına izin veren "Ulusal Vatandaşlığı Korumalıyız" sloganı gibi, artan devlet düşmanlığı ve nefret duyguları yoluyla iç durumun zayıflamasına ve kötüleşmesine neden olmaktadır.⁴⁰²

Birbirini takip eden Irak hükümetlerinin monarşiden başlayarak kullandığı en önemli dışlama yöntemleri arasında: Şiddet kullanımı, yetkilerin bu çıkarlara yönelik kullanımı, tutuklamalar, suikastlar ve diğerleri aracılığıyla gerçekleşmiştir. Örneğin, yasal ve siyasi bağı temsil eden vatandaşlığı belgesi olan kimliği iptal etmeye kadar giden süreçte iktidara muhalefet olanların kimliğinin iptal edilmesi onların yurtdışında sürgüne yollanmasına neden olmuştur.

Irak devleti kurulduğunda, Irak'ın toplumu 1924 yılında çıkarılan Irak Vatandaşlık Yasası'na göre derecelendirilmekteydi. Bu yasayı, daha önce de belirtildiği gibi, A (asil) sınıfında olan milliyet bir kategorisi, Osmanlı kimliği taşıyan ve doğuştan Iraklı olan Iraklılar olarak tanımlanmaktaydı. B (tabi) vatandaşlık kategorisi birinciden daha düşüktür ve Iraklılara Osmanlı dışı bağımlılık nedeniyle verilmektedir. Irak vatandaşlığı ilkelerini belirleyen bu ayırım, Irak hükümeti ve İngiliz manda yetkilileri tarafından siyasi muhaliflerden kurtulmak için bir silah olarak kullanılmıştır. Öte yandan, iktidardaki kraliyet elitinin, bazı dini ve etnik azınlıklara olan güvensizliği nedeniyle, bu gruplar Irak vatandaşlığından yoksun bırakılmıştır. 1950'lerde A sınıfı vatandaşlar olsalar da ülkeden ayrılan tüm Irak Yahudileri de Irak vatandaşlığından çıkarılmıştır.⁴⁰³

Vatandaşlıktan çıkarma olayları, 1954 ve 1955'te olduğu gibi rejimin siyasi muhaliflerine yönelik siyasi bir cezaya dönüştükten sonra, Irak vatandaşlarının komünist faaliyetlerle suçlanmaları ile devam ederek daha geniş bir boyut kazanmıştır. Bu durumda, bir araştırmacının şöyle yorumlamaktadır: "Düzeni korumak için İngiliz

⁴⁰²İbtsām Muḥemmed 'Abdu'l 'Āmrī, "Devr E'l Şkāfe E'l Siyasiye fī Tşkīl E'l Hevye E'l Vātānīye fī E'l 'Irāk kbl ve b'ād E'l İhtilāl", E'l Dīrāsāt E'l Devlīye Dergisi 10/ 35, (Ocak 2008),141 .

⁴⁰³S'ād İskender Fīlī, "Ekrād Bağdat ve Nizām E'l Bā's", E'l Āṣenīye ve E'l Devle E'lekrād fī E'l 'Irāk ve İrān ve Türkiye, mlf. Fālih 'Abdu'l Cebār - Hişām Dāvūd (Bağdat: M'ahed E'l Dīrāsāt E'l Strātīciye, 2006), 305 .

temelli fikirlerinden kaynaklanan şiddet kullanımı, muhalifleri bastırmak için ülkenin kuruluşundan bu yana merkezi hükümetler tarafından benimsendi ve geliştirilerek mükemmelleştirildi. Muhaliflere karşı bu tavır bir istisnadan öte, kural haline getirildi.” Böylece, şiddet, başka bir faktör olarak, ulusal birliğin sağlanmasının engellenmesine ve Irak ulusal kimliği oluşturma sorununun karmaşıklığına katkıda bulunan faktörlere eklenmektedir.⁴⁰⁴

Irak devletinin kuruluş aşamasında bahsedildiği üzere iç ve dış faktörlerin bir sonucu olarak, İngilizler 23 Ağustos 1921’de, Kral Faysal Bin Al Hüseyin’i⁴⁰⁵ ulus-devlet olarak kuruluşunun ardından Irak’ı yöneten ilk Iraklı olmayan kralı ilan etmiştir.⁴⁰⁶ Belki de bu durum, Iraklıların İngiliz mandası tarafından siyasi dışlama yoluyla toplu bir şekilde cezalandırılması olarak görülebilir. Çünkü çeşitli biçimlerde Iraklılar mandayı reddettiğini ifade etmiştir ve bunların içinde en önemlisi 1920 isyanıdır. İngiltere, Suudi Arap tahtını Şerif Hüseyin’in ailesinden birine vererek, Arap ve uluslararası kamuoyuna Şerif Hüseyin’in ailesine verdikleri sözleri yerine getirdiğini göstermiştir. Şerif Hüseyin de Osmanlılara karşı küresel savaşta İngilizlerin yanında durarak bu çıkarların karşılıklı olduğunu göstermiştir.⁴⁰⁷

İngilizlerin, 1920 isyanında yaşanan eksikliklere ve askeri yenilgiye rağmen, Irak halkları, çeşitli sosyal statüdeki gruplardan, çeşitli milletlerden, etnik ve dini gruplardan oluşmasına rağmen bu isyanda ulusal birliği korumuşlardır. Bu durum da tasarımladıkları Irak düşüncesine ters düştüğü için İngilizler bu isyandan oldukça rahatsız olmuşlardır. Bu isyanda, kırsal kesim kentlinin yanında görüldü, eğitiminin yanında eğitimsiz, Müslümanın yanında Hristiyan, Kürtlerin yanında Arap ve Şiilerin yanında Sünniler görüldü ve hepsi tek bir ses ile sadece “Anavatan”ın birliğini korumak

⁴⁰⁴ Liam Anderson - Gareth Stansfield, *‘Irak E’l Müsteḳbl Dktātūrīye Dmoḳrāṭīye em Tksīm*, çev. Remzi Bdir (London: Dāru’l Verāk, 2005), 58.

⁴⁰⁵ Kral I.Faysal, 1883 yılının Mart ayında Mekke Al-Mukarramah yakınlarında Taif şehrinde doğdu ve 1933 yılında 18 Eylül’de Bern şehrinde öldü, Arap ve Türk dilini öğrendi ve 1916 yılında Arap Devrimi’nin önderliğiyle emanet edilmektedir. 18 Mart 1919’da Suriye Konferansı bunu Suriye Kralı olarak nitelendirmektedir. Daha fazla ayrıntı için Bak.: Lütfi Ce’fer Frec, *Aḥir Mlūk E’l ‘Irak Fīṣāl* (Beyrut: E’l Mevsū’e E’l ‘Arabīye, 2001), 19 - 27.

⁴⁰⁶ Faysal Bin El Hüseyin’in bir Iraklı olmadığı ve Irak’ta kendisini destekleyen büyük bir aşiretinin bulunduğu için, onu İngiltere’nin çıkarlarına ulaşmaya ve karşı çıkan herkesi dışlamaya yardım etmeye zorlayan İngiltere’nin desteğine bağımlı hale getireceğini belirtmekte fayda var. Daha fazla bilgi için Bak.: Fārūk Şālḥ E’l ‘Ömer, *E’l Siyase E’l Brīṭānīye fī E’l ‘Irak 1914 ile 1921* (E’l Beşre: Merkez E’l Ḥelīc E’l ‘Arabi, 1978), 104.

⁴⁰⁷ E’l Hesenī, *Tārīḥu’l ‘Irak E’l Siyāsī*, 1/ 103; Ahmed Rfīḥ E’l Berḳāūī, *E’l ‘Ilākāt E’l Siyasiye beyn E’l ‘Irak ve Brīṭānyā 1922 ile 1932* (Bağdat: Dāru’l Reşid 1980), 62 – 63.

üzere sloganlarda bulundu.⁴⁰⁸ Bu nedenle, İngilizler siyasi planlarında ortaya çıkan birliği çeşitli şekillerde ortadan kaldırmaya ve safları şu şekilde bölerek, gruplar arası ayrılığı ekmeye karar vermektedirler: Birincisi, monarşi ya da cumhuriyet rejimlerden hangisinin seçileceği konusunda olan ayrışmadır. İkincisi, devlet başkanlığı için kimin seçileceği ve Iraklı birinin mi yoksa Iraklı olmayan birinin mi seçileceği konusunda ihtilaf yaratmak ve devamında seçilen kişi eğer Iraklıysa, Bağdat'tan mı Basra'dan mı, Musul'dan mı? Seçilecek sorularıyla ihtilafı sürdürmek yer almaktadır. Üçüncüsü, eğer biri seçilirse Şii toplumundan mı yoksa Sünni toplumundan mı seçileceği konusunda ihtilaf yaratmaktır. Dördüncü ve son olarak, ülkeye başkanlık etmek için seçilen kişinin Arap ya da Kürt mü olacağı konusunda ırka dayalı ihtilaf yaratmak bulunmaktadır. Bunlar, sömürgecinin ortaya çıkan ulusal birliği ortadan kaldırmak ve kimi yönetmek istediğini seçmek için kullandığı ayrımcılık yöntemlerinden bazılarıdır.⁴⁰⁹ Sir Percy Cox, Iraklılardan veya başkalarından taht adayları listesinden uygunsuz isimleri bırakarak sonuca varmanın kolay olduğunu belirtmektedir. Çünkü Şerif Hüseyin'in oğullarından birinin adaylığı, hepsi olmasa da Irak halkının çoğunluğunun rızasını kazanmıştır.⁴¹⁰

Kral Faysal'ın taç giymesinin yıl dönümünün kutlaması sırasında tam olarak 23 Ağustos 1923'te, ülkedeki İngiliz yabancı varlığına karşı çıkan ulusal hareketler, Kral'a tebrikler sunduktan sonra muhalefet liderlerinin, Bağdat'ta barışçıl gösteriler düzenlemeye karar verdiler ve halkların bağımsızlık arzusunu ifade eden coşkulu konuşmalar yaptılar.⁴¹¹ Aynı zamanda İngiliz Yüksek Komiseri Percy Cox, Kral tebrikler sunmak için saraya gelmiştir. Ancak, Yüksek Komiser tarafından manda ve antlaşmayı kınayan gösteri ve sloganların yasaklanmasına rağmen göstericilerin Irak'ın bağımsızlığını istemek üzere daha fazla ses çıkarmaları komiserin bu gösterilere karşı çok fazla sinirlenmesine ve ard arda sert kararlar almasına neden oldu. Komiser o sırada kralın hastalığı ve hükümetin meşru bir monarşi bakanlığının olmaması gibi gerekçelerden yararlanarak, durumu arzularına ve Britanya'nın çıkarlarına uygun bir şekilde kendi başına ele aldı.⁴¹² Göstericilere karşı aşırı güç kullanılmış ve göstericiler zorla dağıtılmış, ulusal hareketin

⁴⁰⁸ Neğmi, *Siyaset Herkt E'l İstklāl*, 389 – 398.

⁴⁰⁹ Ni'emt E'l Se'id, *E'l Nüzüm E'l Siyasiye fī E'l Şerķ E'l Āvsıt* (Bağdat: E'l Mā'ārf, 1978), 56.

⁴¹⁰ E'l Hesenī, *Tārīhu'l 'Irak E'l Siyāsī*, 1/28.

⁴¹¹ 'Abdu'l Rzāk 'Abdu'l Drācī, *Ce'fer Ebu E'l Tīmen Ve Dvrehū fī E'l Hēreke E'l Vātānīye fī E'l 'Irak 1908 ile 1945* (Irak: Vizāret E'l Şkāfe, 1978), 194 - 195.

⁴¹² E'l Hesenī, *Tārīhu'l 'Irak E'l Siyāsī*, 1/119.

liderlerinin çoğu tutuklanmış ve Arap Körfezi'ndeki Hengâm Adasına sürülmüşlerdir. Ek olarak, antlaşmaya ve mandaya karşı çıkan milliyetçi güçlerin gazeteleri kapatılmıştır.⁴¹³ Devamında, tüm muhalefet siyasi partileri hatta üst düzey hükümet yetkilileri, görev ve antlaşmaya karşı ulusal hareketi destekleme ve teşvik etme suçlarından dışlandılar, çünkü düzey hükümet yetkilileri göstericilere, saray bahçesinde ulusal İngiliz karşıtı politikanın konuşmalarını sunmalarına izin vermişlerdir.⁴¹⁴ Ayrıca Irak Kalkınma Partisi de Irak Ulusal Partisi kapatılmıştır.⁴¹⁵ Böylece, Yüksek Komiser'in şiddet ve sürgüne karşı ilk siyasi dışlanma önlemlerinin uygulandığı bir dönemi başlamış olduğu söylenebilmektedir. Sonrasında Irak'ta, birbirini takip eden Irak hükümetleri benzer şiddet yoluna başvurmuştur.

Kralın İngiliz Yüksek Komiseri'nin göstericilere yönelik uygulamalarına ilişkin pozisyonuna bakarsak kendisi, komisere 11 Eylül 1922'de bir mektup yazmış ve mektupta şu ifadelerle yer vermiştir:

“Sevgili Efendim Percy Cox, şimdi Tanrı'nın lütfuyla iyileştiğim için doktorlarım ülkedeki çalışmalara devam etmeme izin verdi. Görevime dönmeden önce, Ekselansınızı yönetim sorumluluğunu üstlendiğiniz için yürekten teşekkürlerimi sunarım. Ekselanslarının, İngiliz Majestelerinin bir temsilcisi olarak, ani hastalığım sırasında kamu çıkarlarını korumak ve düzeni ve güvenliği sürdürmek için uyguladığı sıkı politika ve gerekli önlemleri takdir ettiğimi ifade ediyorum. Son olarak, sadık arkadaşınız Faysal Ekselansları olarak, değerli yardımınız için içten teşekkürlerimi tekrarlarım.”⁴¹⁶

Bu mektup, İngilizlerin muhaliflere yönelik acımasız eylemlerinin yasal çerçevesinin resmi olarak tanındığını göstermektedir. Bazıları, bu mektubun kraldan İngilizler tarafından istendiğini söylemiştir. Kralın barışçıl göstericilere karşı bu haksız uygulamaları destekleme konusundaki tutumunu kınamak için Şeyh Mehdi El-Khalis Al-Kadhimiya'daki okulunda, kralın biat sözünü tutmadığını ve Kral biat taahhüdünün şartlarını ihlal ettiği için onun kral sayılamayacağını açıkladı. Kralın bu beyana karşı olumsuz tepkisi daha sonradan ortaya çıkmıştır.⁴¹⁷ Şeyh Mehdi El-Khalis aynı zamanda Kurucu Meclis seçimlerine halkın gitmesini yasaklayan bir fetva vermiştir. Dolayısıyla, Ulusal hareketin liderleri ve dini mecraların desteğini alarak İngiliz antlaşmasını

⁴¹³ Hâşim 'İmād E'l Rāwī, *Mevsü't Bağdat E'lşehfīye ve Ricālhu* (London: Dāru'l Hikme, 2013), 38 - 43.

⁴¹⁴ E'l Hesenī, *Tārīhu'l 'Irak E'l Siyāsī*, 1/28

⁴¹⁵ E'l Hesenī, *Tārīhu'l 'Irak E'l Siyāsī*, 1/119.

⁴¹⁶ 'Abdu'l Drācī, *Ce'fer Ebu E'l Tīmen*, 202.

⁴¹⁷ Muḥmmmed Mehdī Kübe, *Mülāhẓtī fī Kelp E'l Hedeş 1918 ile 1958* (Beyrut: Dāru'l Tālī'e, 1965), 26.

reddetmekte, sürgünlerin affını, yayın ve toplantı özgürlüğünü ve İngiliz danışmanların diğer şehirlerinden Bağdat'a çekilmesini talep etmektedirler ⁴¹⁸ Ancak, hükümet o sırada, siyasi muhalifleri dışlamayı seçti. Irak Vatandaşlık Yasası kullanılarak, siyasi muhaliflerde B sınıf vatandaşlar yabancı olarak kabul edilip ülke dışına sürgüne gönderilirken A sınıf vatandaşlar, Irak mahkemeleri tarafından tutuklandılar. Fetva veren Şeyh Mehdi el-Salihi de İran'a sürgün edilmiştir. Belirtilmesi gereken tuhaf şeyler arasında, El Seyyit Hassan El Sedir, Şeyh El-Khalisi'nin tutuklanmasının ardından onu boykot ederek fetvasını reddetmiş ve dini bilim insanlarının Bağdat'taki Al-Kadhimiya'daki protesto hareketine karşı çıkmıştır. Hatta Kral Faysal'a, Şeyh El-Khalisi'nin yolsuzluk yayan bir kişi olduğunu ima eden şöyle bir mektup yazdı: "Dünyada yolsuzluk yayan adamların hizmetkârlarının ruhlarını temizleyen, Allah'a şükür olsun ve ben onların yaptıklarından sorumlu değilim, masumum." Necef şehrindeki dini bilim adamları ise Şeyh El-Khalisi'yi desteklediler ve sürgününü dine hakaret olarak gördüler ve onurlu bir şekilde geri gönderilmesini savundular.⁴¹⁹ Fakat hükümet Irak Vatandaşlık Yasası kullanılarak, onları da İran'a sürgün etmektedir.⁴²⁰ Böylece, şiddet kullanarak ya da muhalifleri vatandaşlığından tecrit ederek veya sürgüne göndererek I.Faysal'ın saltanatı devam etmiştir.

Kral Faysal'ın ölümünden sonra, oğlu Kral Ghazi tahta çıkmıştır. Ancak, siyasi deneyim eksikliği ve tecrübesizliği nedeniyle yeni kral, bu boşluğunu doldurmak, ordunun gücünden destek alarak, ordunun siyasi alana girmesine yardımcı oldu. Böylece, özellikle, askeri düzeni sağlamak ve korumak adına Kral Ghazi'nin kendisine karşı gelen Asur topluluğunu yok etmeye⁴²¹ yönelik hevesli çağrıları vardı. Kendisi ayrıca Hz. Hüseyin'in merasimlerinin uygulanmasını yasaklama kararı nedeniyle patlak veren 1935 aşiret ayaklanmasının bastırılmasını memnuniyetle karşılamıştır. Hatta hükümet ile müzakere etmek için kurulan heyetin talepleri red edilmiş ve hükümetle diyalog kurmak için gelen kişiler kovulmaktan beter edilmiştir. Nitekim silahlı kuvvetler, muhalefet içeren olaylara müdahale etmek için bir araç haline gelmiştir. Ancak ayaklanma sadece Bağdat'ta devam etmemiş, Bağdat dışında güney bölgelere de yayılmıştır. Bunun üzerine sıkıyönetim ilan edilmiş ve ayaklanma kanunlar ile

⁴¹⁸ Muḥmmmed Mehdī E'l Beṣīr, *Tārīḫ E'l Keẓīye E'l 'Irāqīye* (Bağdat: Dāru'l Felāḥ, 1923), 248.

⁴¹⁹ E'l Hesenī, *Tārīḫu'l 'Irāq E'l Siyāsī*, 1/173.

⁴²⁰ Lüṭfī Ce'fer Ferec, *E'l Melk Ġāzī Dvrehu fī E'l Siyase E'l 'Irāqīye fī E'l Mecālīn E'l Daḥlī ve E'l Ḥāricī* 1933 ile 1939 (Bağdat: Mktebetu'l Tenmīye E'l 'Arabiye, 1978), 20.

⁴²¹ Davis, *Müzkrāt*, 105.

engellendikten sonra, Irak yönetimi tam anlamıyla askeri yönetim haline dönüşmüştür.⁴²²

Özellikle 17 Mart 1935'te, başbakan Yassin el-Hashemi'nin ikinci kabinesinde başlayan ve 29 Ekim 1936'da dışlayıcı tedbirleri ve demokratik olmayan politikaları nedeniyle onu istifaya zorlayan eylemleri, anayasal sistemin içeriğini donduran ve yerine başka bir tür ve askeri otorite ile değiştiren bir nitelikteydi. Zira bu eylemler, diğer partilerin faaliyetlerini durdurmak ya da askıya almak için, devlet gazetelerini veya devletin destek verdiği gazetelerin, bu fikirlerin yayılmasını sağlamaya yönelik hükümetle işbirliği içinde çalışmasını dahi içeriyordu.⁴²³ Hashemi muhalefetin dışlanması için esas olarak orduya güvenmişti, ancak onun iktidarının sonu da 1936'da Arap dünyasında türünün ilk örneği olan askeri bir darbeyle gerçekleşmiştir. Araştırmacılar bu durumu, Al-Hashemi'nin darbe zihniyetini besleyen tutumunun, farkında olmadan askeri liderlerin zihninde de bir askeri diktatörlük kurma arzusuna neden olduğunu söylemektedir. Darbeden sonra, Bakr Sidqi liderliğinde ordu iktidarı ele geçirdi ve Haşimi hükümetindeki bazı yetkilileri öldürdü. Diğerlerini de Irak dışına sürgün etti. Darbenin gerçekleştiği aynı günde yani 29 Ekim 1936'da yeni bir hükümet de kurulmuştur.⁴²⁴

Kral Ghazi'nin ölümüyle birlikte, Irak'ta vesayet dönemi olarak bilinen yeni bir süreç başlamaktadır. Muhammed Mehdi Kubba anılarında bu dönemi şöyle tarif etmiştir: "Ülke ve halkları aynı zamanda küçük kral da için bir karamsarlık ve uğursuzluk dönemidir."⁴²⁵

Veliaht Prens Abdu Alillah döneminde birçok bakanlık kurulmuştur. Prens saltanatı, özellikle Mayıs 1941 darbesinde yer alan darbecilere karşı, öldürme, tecrit, siyasi dışlanma ve sürgünle anılmaktadır. 1941 Mayıs darbesindeki tutuklulardan biri olan Khalil Kanna, "Veliaht Prens Abdu Alillah sürüldükten ve geldikten sonra, kendine yapılan darbeye karışanları yakalamak ve cezalandırmak için intikamın en şiddetli ve en destekçi taraftarlarından biriydi ve bu noktada da İngilizlerle aynı safta durmuştur."

⁴²² Hemîd Ahmed Hamdân E'l Timîmî - 'İkâb Yüsûf E'l Rîkâbî, *E'l Seîyd 'Âlûân E'l Yâsrî E'l Ze 'âme E'l 'Âşâ'riye ve E'l 'Âmel E'l Vâîânî Dîrâse fî Sîrethu ve Meûâkîfhu E'l Vâîâniye fî Târîh E'l 'Irâk E'l Mû 'âşîr 1875 ile 1951* (Beyrut: 'İrfân Yanınları, 2013), 98.

⁴²³ Selîm E'l Hasenî, *Rû'sâ' E'l 'Irâk 1920 ile 1958 Dîrse fî İtecâhât E'l Hüküm* (London: Dâru'l Hikme, 1992), 88.

⁴²⁴ 'Abdu'l Amîr Hādî E'l 'Âkām E'l Hemîdāūî, *Hikmet Süleymân ve Dvrehu fî E'l Siyase E'l 'Irâkîye 1889 ile 1964* (Bağdat: Vizâret E'l Terbîye, 2000), 50.

⁴²⁵ Kübe, *Mûlâhizti fî Kelp E'l Hedeş*, 97.

demıştır.⁴²⁶ Hüseyin Jamil, o dönemde Irak'taki durumu “Irak'taki terörizm bu çağda uygar bir insanın hayal bile edemediği bir düzeye ulaştı. Ölüm cezası vatanseverler için bir ceza haline gelmiştir.” şeklinde açıklamaktadır.⁴²⁷ Mart 1941 darbesinden sonra tutukluların isimlerini inceleyenler, üniversite öğrencileri, öğretim üyeleri, doktorlar, avukatlar, gazeteciler, diplomatik alandaki çalışanlar, parti adamları, aşiret reisleri, milletvekilleri, ordu görevlileri ve subaylar gibi çeşitli rütbelere de dâhil olmak üzere, ülkenin farklı ve çok önemli kesimlerinden vatandaşlarının tutuklanmış olduğunu belirtmektedir. Tasfiyeden en çok etkilenen Irak ordusu, o dönemde Başbakanın, Savunma Bakanı olarak yürüttüğü en büyük dışlama kampanyasına maruz kalması durumunda, prosedürlere dâhil edilen toplam 1745 subayın 650'den fazlası ihraç edilmiştir.⁴²⁸ Dolayısıyla, meşrutî monarşi sırasında dışlanma ister mezhepsel ister dini ister etnik olsun, sosyal farklılığa göre değil, iktidar çevrelerine gösterilen sadakate göre gerçekleştiği görülmektedir. Bu nedenle, 1921'den 1958'e kadar meşrutî monarşi süresince, bakanlıklar, parlamento, eşraflar, yüksek rütbeli askerler, aşiret reisleri, ağalar ve tüccarlar monarşiyi destekleyerek hükümetin aristokrasisini kuran ve pekiştiren güçlü bir mevcudiyete sahiptir. Bu dönemde, “milliyetçilik” ve “Araplık” ve “Arap ulusu” kapsamında örtük olarak var olmaktadır.⁴²⁹

Kısacası, meşrutî monarşi dönemindeki Iraklı politikacılar, tek endişeleri kişisel çıkarlarını, siyasi ve maddi kazanımlarını korumak olan özel bir grubu temsil etmekteydiler. Farklı grupları kendileriyle birleşmeye çağırarak, siyasi muhalifleriyle bir ülke inşa etmek için iş birliği yapmadılar ya da bu konuda başarısız oldular. Tüm çabaları, otoriteyi memnun etmek ve onlara karşı çıkanları siyasetten dışlamak üzerine odaklanmıştır. Bu tutum, monarşinin devrilmesi ve 1958'de cumhuriyet rejiminin kurulması için gerçekleşen darbeye zemin hazırlamıştır.

14 Temmuz 1958'de meşrutî monarşinin düşmesi ve “Irak Cumhuriyeti”nin resmi olarak kurulmasının ardından, halkın çeşitli bileşenlerinin resmen temsil edilmesi konusunda herhangi bir değişiklik veya radikal gelişme kaydedilmemiştir. Başlangıçta tüm vatandaşlara “özgürlük devrimi” olarak sunulan bu devrimden yalnızca bir yıl

⁴²⁶ Helîl Kenân, *Irak E'l Ems ve E'l Ġed* (Beyrut: Dâru'l Reyhânî, 1966), 68.

⁴²⁷ Hüsyîn Cemîl, *E'l 'Irak E'l Cedîd* (Beyrut: Dâr Mnîmne, 1958), 38 - 39.

⁴²⁸ Recâ' Hüsyîn Hetâb, *Abdu'l Rehman E'l Nkîyb Hayâthu E'l Hâşe ve Arâ'hu E'l Siyasiye ve İlâkâtehu me' Mü'âsirih* (Bağdat: Dâru'l 'Arabi, 1985), 273.

⁴²⁹ Daha fazla bilgi için: Davis, *Müzkrât*, 260; E'l'levî, *E'l Şî'â ve E'l Devle E'l Kıymîye*, 106.

sonra, hükümet politikasını eleştirenler ve reform taleplerinde bulunanlar arasında yer alan birçok gazeteci tutuklanmış, gazeteler kapatılmıştır.⁴³⁰

1958 devriminin liderleri Abdülkerim Kasım ve Abdüsselam Arif arasındaki anlaşmazlığın ideolojik bir anlaşmazlık olduğunu ve amaçlarının bir alternatifini düşünmeden, kolektif olarak sadece monarşiyi devirmek olduğunu belirtmek gerekmektedir. Şöyle ki, Abdülkerim Kasım, bağımsız bir Irak kurmaya odaklanmış, Irak iç sorunlarının reformuna ve Irak'ın bir devlet olarak gelişmesini istemiştir. Bağımsız bir ulus düşüncesi nedeniyle, Komünist Parti ve Irak ulusalcıları tarafından desteklendi. Abdüsselam Arif ise, Arap ulusal kimliğini kabul etmiştir. 1958'de Mısır ve Suriye ile Cemal Abdül Nasır önderliğinde kurulan Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne katılma düşüncesini desteklemiştir.⁴³¹

Abdülkerim Kasım'a yakın bir kaynak, onun Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne katılma konusunda neden isteksiz olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir: “Daha yeni 37 yıldır bizi yöneten Hicazilerden kurtulmayı başarmışken, neden şimdi gidip boynuzlarımı tekrar dış kontrole teslim edelim?” Gerçekten de iç politikaya odaklanma hedefi, Başkan Cemal Abdülnasır gibi Arap toplumundaki tüm alt kimlikleri zorla kaynaştırmayı isteyen Arap milliyetçilerinin aksine, toplumu oluşturan alt kimlikleri ifade eden bir Irak toplumu yaratma çabasıdır.⁴³²

Yeni devrimci rejim, meşruiyetin halklara yansıtılmasını sağlayan ve onu tanımlayan araçlar ve bu araçların kurumsallaşmasıyla ilişkilendirilmemiştir. Bu nedenle, toplumda birbiriyle çatışan politik ve ekonomik çıkarları temsil eden herhangi bir kurumsal formun bulunmaması, 1958'den başlayarak Irak siyasi yaşamında baskın bir özellik haline gelen bir şiddet kültürünü hâkim kıldı. Bu durum da darbenin planlanmasına dönüşen bir süreci başlattı ve çatışmaların diyalog yoluyla çözülmesini imkânsız hale getirdi.⁴³³

Abdülkerim Kasım rejiminin, devrimin ilk günlerinden itibaren kurduğu ve siyasi muhalifleri dışlamak için benimsediği en önemli araçlardan biri, “Halk Direnişi” olarak bilinen Savunma Bakanlığı ile bağlantılı devlet tarafından desteklenen bir milistir. Bu milislerin paraminiler niteliktedir ve çoğunlukla Komünist Parti unsurlarının baskın

⁴³⁰ E'l 'Ānī vd. *Tārīḫ E'l Vizārāt*, 1/ 72.

⁴³¹ Penrose, *E'l 'Irāq Dīrāse fī 'Īlākāth E'l Ḥārīciye*, 344.

⁴³² Lockitz, *E'l 'Irāq ve E'l Bahīs 'an E'l Hevīye*, 195.

⁴³³ Fāliḥ 'Abdu'l Cebār, *E'l Devle ve E'l Müctamā' E'l Medenī ve E'l Tehvül E'l Dīmokrāṭī fī E'l 'Irāq* (Kahire: Dāru'l Emīn, 1995), 58.

olduğu bir nitelik sergilemektedir. Milisler özellikle AL'yi savunan muhaliflere karşıydılar ve onların tasfiye edilmesinde rol oynamışlardır.⁴³⁴

Abdül Kerim Kasım'ın rejimini sağlamlaştırmaya başvurduğu bir diğer yol da “Halk Mahkemesi” olarak bilinen Özel Askeri Yüksek Mahkemesi'nin kurulmasıdır. Bu mahkeme, “devlet güvenliğini tehdit etme” ve “yolsuzluk” gibi suçları ve eski monarşinin kraliyet sembollerini içeren unsurları yargılamak için kurulmuştur. Fakat orijinal işlevinin tamamlanmasından sonra, mahkeme, ilk olarak öncesinde Abdül Kerim Kasım ile iş birliği yapmış ancak daha sonra onunla ideolojik olarak anlaşamamış olan “devrim düşmanları” olarak adlandırılan grubu yargılamıştır. Özetle, onunla iktidar için mücadele eden özellikle asker yoldaşları siyasi muhaliflerinin yargılanması için kullanılmıştır.⁴³⁵

Abdülkerim Kasım, Kürtlere özerklik konusunda verdiği taahhütleri aşamalı olarak yerine getirmekten kaçınmıştır. Bu süreçte, Kasım ile Molla Mustafa Barzani arasındaki anlaşmazlık, giderek kişisel bir boyut kazanmıştır. Aynı zamanda, Kasım, iktidarını tehdit edebilecek tüm siyasi faaliyetleri sona erdirerek, askerî ve sivil kesimdeki sağ ve sol unsurlar üzerinde baskı kurmaya başlamıştır. Bu durum, onun totaliter bir yönetim anlayışına doğru evrilmesine ve başkalarının görüşlerine ya da olayların özgün niteliğine en ufak bir önem vermeksizin bireysel politikalar yürütmesine yol açmıştır. Sonuç olarak, bir süre sonra Komünistlerin ve Kürtlerin desteğini yitirmiş, giderek zayıflamış ve nihayetinde 8 Şubat 1963'te Baas Partisi'nin Irak kolu tarafından gerçekleştirilen bir darbeyle devrilmiştir.⁴³⁶

Askeri bir darbe ile başlayan “İkinci Cumhuriyet” döneminde ise, darbeden sonra perde arkasında kalmak isteyen darbeciler iktidarı Baasçılara bırakırken devlet başkanlığına da Arif'i getirmişlerdir. Ancak, askeri teşkilat, siyasal dışlamanın uygulayan bir araca dönüşmüştür. Siyasi partiler ve temsilci kurumlar ya da başka düşüncelerin dikkate alınabileceği demokratik siyasi yaşam biçimi kaldırılmıştır. Hatta ordudan aldığı destekle Kasım 1963'te Baasçıları da tasfiye etmiştir.

Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne katılmayı savunan Abdül Selam Arif, Iraklılar için başka bir kimliği kabul etmemekte ve kendine karşı herhangi muhalefeti tasfiye etmekteydi. Irak halkı yerine Arap kimliğine inanan bir grup subaylara güvenmekteydi. Irak'taki

⁴³⁴ Hedûrî, *E'l 'Irak*, 111.

⁴³⁵ Anderson- Stansfield, *'Irak E'l Müsteşbl*, 89.

⁴³⁶ Makdowell, *Tārîḥ E'l Ekrād*, 476.

subayların tek bir çatı altında toplandığı “Arap Sosyalist Birliği” örgütü, Mısır’dakinin çarpık bir imajını temsil etmektedir.⁴³⁷

Dolayısıyla, 1958 – 1968 döneminde, siyasal dışlama ve iktidarın muhalifleri düşürmesi dönemin iktidarlarının önemli bir özelliği olduğu için, ulusal birliğe ulaşma ve yaşamın ortak paylaşıldığı bir Irak halkı arzusunun olmadığı görülmektedir.

17 Temmuz 1968’de BP subayları tarafından düzenlenen askeri darbe sonrası başlayan “Üçüncü Cumhuriyet” döneminde yaşanan dışlanma biçimlerine gelince, bunlar BP resmi liderlerinin ifadeleriyle veya anayasal olarak da açıkça yazılmıştır. Yazıda, Arap ulusal kimliğini benimseme niyeti açıklanmıştır. Yeni anayasanın ilk maddesi “Irak, hedefi kapsamlı AL olan Arap ulusunun bir parçasıdır.”⁴³⁸ Bu formül ile Arap Sosyalist BP’nin Arap olmayan herhangi bir bileşeni reddederek, onları Arap milliyetçiliği potasında eritmeyi istediği açıkça görülmektedir. Örneğin, Türkmen vatandaşlarını ve Kürtleri milliyetlerini kalıcı olarak değiştirmeye ve Arap milliyetçiliğini benimsemeye çağıran bir kararı içermekte ve milliyetçiliğin bir kişinin doğumundan itibaren ortaya çıktığı ve hiçbir nedenle değiştirilemeyen içsel bir aidiyet duygusu olduğunu görmezden gelmektedir. Baas Arap Sosyalist Partisi’nin milliyetçi fikri, bir Arap ulusal organı içinde tutarlı olmayan üyelerin varlığının yok olmasıyla dini, ulusal ve mezhepsel ayrımları ortadan kaldırmaya dayanmaktadır.⁴³⁹

BP’nin Irak’taki ulusal azınlıklarla başa çıkma konusundaki görüşü, “Irak’ın içişlerine dış müdahale araçları” olarak belirlenmiştir. Bu sebeplerden dolayı, son derece baskıcı ve acımasız yöntemleri kullanarak, azınlıkları Arap milliyetçiliğinin potalarına zorla eritmeye çalışmıştır. Belki de ulusal baskıya ve şiddetli Baasçı uygulamalara maruz kalan bu grupların en önemlileri Kürtler ve Türkmenlerdir.⁴⁴⁰

Saddam Hüseyin rejiminin bir mezhebi dışladığı konusundaki değerlendirme sorunu, Iraklılar arasında mezhepsel ilişkilerine göre keskin bir bölünme olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda bu konunun objektif bir değerlendirmesinin yapılmamasına yol açmıştır. Bir yandan, Şiiilerin birçoğu Saddam Hüseyin rejiminin Şiiilere karşı mezhepçi ayrımcılığın somutlaşmış olduğunu ve Sünni topluluğunu bir

⁴³⁷ Hedûrî, *E’l ‘Irak*, 298.

⁴³⁸ Irak Geçici Anayasası (21 Eylül 1968), md.1.

⁴³⁹ Zühîr E’l Cezâ’rî, *E’l Sülteûl Şinâ’t E’l Kâ’id Şinâ’t E’l Şe’b* (Beyrut: E’l Dîrâsât E’l İstrâtîciye Enstitüsü, 2006), 202.

⁴⁴⁰ Davis, *Müzkrât*, 390; Kâzım Hebib, *Nezre ilâ Herekt E’l Tehrîr E’l Vâṭānî lilṣe’b E’l Kürdî fî Kürdistân E’l ‘Irak* (Erbil: Dâr Arâs, 2005).

şekilde temsil ettiğini düşünmektedir. Öte yandan, Sünni Arapların çoğunu içeren başka bir grup da Sünnilerin Baas rejimini temsil etmediğine Şiiler ve Sünnilerin de dâhil olmak üzere, diğer mezheplerin önceki rejimlerde olduğu gibi politikalarından etkilendiğine inanmaktadır. Çünkü önceki rejimin mezhepçiliği, mezhep ya da din ile ilgili olmayan politik bir mezhepçilik ve faydacılıktır.⁴⁴¹

Her ikisinde de kendi bakış açısı vardır.⁴⁴² Bu nedenle, Eski Baas rejimi Irak toplumunun tüm mezhepleri ve bileşenleri üzerinde adaletli bir şekilde adaletsizliği uyguladığından, bu iki görüşün bir ölçüde geçerlilik taşıdığını görülmektedir. Şöyle ki:⁴⁴³

1. Eski Baas rejimi, dine pek önem vermeyen, laik bir sistem olarak karakterize edilmekteydi ve daha çok kişisel ve parti sadakati unsuruna dayanmaktaydı. Örneğin, uzun süredir Hristiyan olan Tarık Aziz, Dışişleri Bakanlığı'na atanmış ve İran-Irak Savaşı sırasında İslam İşbirliği Teşkilatı'nda Irak'ı temsil etmiştir.
2. Eski Baas rejimi, özellikle İslam'ın siyasi hareketlerine karşı çıktı ve onlarla savaştı. Örneğin, Müslüman Kardeşler olarak Sünni ve Dawa Partisi olarak Şiilerle mücadele etti.
3. Pek çok Şii Arap, o dönemde parti sadakatine dayalı olarak liderlik pozisyonu almıştır.

Bu nedenle, eski Baas rejimi Arap olmayan her bileşeni dışlamak istedi. Irak toplumunun temel bileşenlerinden biri olan Arap, Türkmenler ve Kürtlerden sonra ülkede üçüncü milleti oluştursalar da anayasal olarak tanınmamışlardır. Sadece bu değil, aynı zamanda Baas rejimi, Türkmenlerin kimliğini yok etmek, temellerini ortadan kaldırmak ve mahremiyetini yok etmek için kasıtlı olarak her yola başvurmuştur. Bunun bir örneği Türkmen dilinde eğitimin yasaklanması ve Türkmenceyi kullananların rejim tarafından yasaklanmasıdır. Baas rejimi, Türkmenlerin varlığını özellikle Kerkük şehrinde ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Etraflarındaki suçlamaları genişleterek ve insan

⁴⁴¹ 'Adıl Re'uf, *E'l 'Āmel E'l İslāmī beyne E'l Mercī'yāt E'l Dīniye ve E'l Hzbīye fī E'l 'Irak* (Demşk: Merkez E'l 'Irak, 2005), 473.

⁴⁴² Ahmed Muhammed 'Alī, *E'l Tā'fīye ve Eşruhā fī E'l Hāyāt E'l Siyasiye, fī E'l 'Irak* (Bağdat: Bağdat Üniversitesi, Siyaset Bilimi Enstitü, Doktora Tez, 2008), 294.

⁴⁴³ Zübeyide Sāmī, *Şü'ūd ve Sükūt E'l Müctama' E'l Medenī fī E'l 'Irak* (Bağdat: E'l Dīrāsāt E'l İstrātiye Enstitü, 2006), 93 - 110.

haklarına aykırı ihlaller uygulayarak, çok sayıda Türkmen liderinin infaz edilmesinin yanı sıra yasadışı Dawa Partisine ait Şii Türkmenlerini de tasfiye etmiştir. ⁴⁴⁴

Hükümet yetkililerinin asimilasyon kaynaklı siyasi olaylara barışçıl bir yaklaşımla yaklaşmaması ve şiddet kullanımına tekrar tekrar başvurusu, yetkililerin siyasi iflasının, meşruiyetlerinin zayıflığının ve bir Irak ulusal kimliği oluşturma sürecindeki kamuoyu bölünmelerinin neden olduğu problemlerin kanıtıdır. Bu durum, ulusal birliği engellemiş ve Irak toplumunu oluşturan gruplardan birinin kendisine ait olmadığı ve devlete karşı silahlı mücadeleye başvurma hissi, ulusal kimlikte derin bir çatlak oluşturmuş ve birleşik bir kimlik oluşumunu engellemiştir. Ardışık olarak iktidara gelen Irak hükümetleri, özellikle Kürtler ve Türkmenler gibi azınlıkları dar bir ulusal bakış açısıyla ele alma konusunda ısrar etmiş ve bölgelerini Araplaştırmak için çeşitli yanlış politikalar uygulamışlardır. Ayrıca, Irak halkının büyük bir kesiminin sadakatini sorgulamak ve anavatanlarıyla ilişkilerini zayıflatmak gibi yöntemler, Kraliyet ve Cumhuriyet dönemlerinde Irak siyasi elitinin en belirgin özelliklerinden biri olmuştur. Bu yöntemlerin kullanılması, çok sayıda Iraklının yerinden edilmesiyle sonuçlanmış ve karşıt görüşleri dışlamayı açıkça amaçlamıştır.

2.3.2. Totaliter Rejim

Totalitarizm, birey veya bir grup tarafından vatandaşların geri kalanı fikirlerini sormadan, toplumun siyasal işlerinin tek taraflı bir şekilde yönetilmesidir. Aynı zamanda Totaliterizm, tek bir partinin siyasi, yasal ve askeri gücü kontrol ettiği ve toplumu yeniden yapılandırmaya ve bireylerin kişisel yaşamına müdahale etmeye, arzularını, hareketlerini ve özgürlüklerini tek bir siyasi parti ve geniş bir terör sistemi ile kontrol etmeye çalıştığı yaşamın tüm alanlarını kapsayan bir ideoloji bir hükümet sistemidir. Ekonomide merkezîyetçilik ve medyanın tam kontrolünü de içermektedir. ⁴⁴⁵

Abdölcabbar Ahmet Abdullah, 2003'ten önce Irak'ta hüküm süren sistemin tanımda belirtilen tüm özelliklerde birleştiğine ve başlangıçta herhangi bir akademik veya

⁴⁴⁴ Daha fazla ayrıntı için Bak.: 'Irak Türkmenleri İslam Birliği, *Şühedā' E'l Türküman Sefhāt min E'l Tārīh E'l Siyasi E'l Mü'āsr li Türkman E'l 'Irak 1979 ile 1991*, (Irak: Dāru'l Delīl,1999).

⁴⁴⁵ Nāşif Neşār, *Mentık E'l Sülte* (Beyrut: Dār Emūāc, 2001), 356 - 358.

araştırma tanımıyla çerçevenemeyecek benzersiz bir politik fenomen yarattığına inanmaktadır.⁴⁴⁶

William Polk, Irak siyasetinde var olan çok miktardaki otoriter kişiliği Irak tarihinden çeşitli çarpıcı örneklerin güncel uzantılarını takip ederek ortaya koymaktadır. M.Ö. 2000' lerde bu coğrafyada, Asur kralı Naram-Sin'in "Dünya Kralı" gibi önemli bir unvan alması, ya da 2. Sargon'un ve daha sonra Babil Kralı Kyros'un kendini " Dünya Kralı " olarak ilan etmesi, ile modern Irak'ta önce Abdül Kerim Kasım'ın " Tek Önder " ardından Saddam Hüseyin'in "Yiğit Reis" gibi ünvanları kendilerine takmalarının tarihsel devamlılığın bir sonucu olduğunu düşünmektedir.⁴⁴⁷

Iraklılar, Modern Irak devletinin kuruluşundan bu yana, Irak'ta ulusal birliğe yönelik herhangi bir modern demokratik uygulamaya tanık olmamışlardır. Belki de şu ya da bu tarafta demokrasinin kökleri vardı, ancak gelişmedi. Bu nedenle tüm Iraklılar için gerçekleştirilecek bir demokratik imkân mevcut değildi.⁴⁴⁸ Başka bir deyişle, meşruti monarşi Irak'ta, demokratik düşüncenin varlığına ve ulusal birlik düşüncesi uygulamalarına tanıklık etti, ancak bu varlık ve bu uygulama zayıf kaldı ve tüm dönemleri değil, sadece anları kapsadığını söylemek yanlış olmaz.⁴⁴⁹

1925 Irak Temel Kanunu, bir sivil toplumu yönetmek için tasarlanan liberal temellere dayandığından sosyal bir kuluçka makinesi işlevi görmüş ayrıca düzgün bir şekilde uygulanmamıştır. 1936'da General Bakr Sidki'nin darbesinde, kraliyetin zulüm eden ve totaliter tavrı gün yüzüne çıkmaktadır. Bu darbeyi, Mayıs 1941 darbesinde doruğa ulaşan birçok darbe girişimi izledi. Monarşi son yıllarında liberal tesislerinden, totaliterlik ve zulme eğilimi görülmektedir.⁴⁵⁰

Meşruti monarşinin çöküşünden sonra, yani 14 Temmuz 1958 darbesinden sonra kurulan cumhuriyetçi hükümet sisteminin temel fenomeni olan tek taraflı güç olgusu anayasal kurumların ortadan kalkmasını öngörmektedir. Silahlı Kuvvetler Başkomutanlığı, Başbakan ve Savunma Bakanı olarak görev yapan Abdül Kerim Kasım'ın bireyselliği, Bakanlar Kurulunun hem yasama hem de yürütme yetkisini kullandığı göz önüne alındığında bu durum açıkça görülmektedir. Irak'ta iktidar

⁴⁴⁶ Abdu'l Cābār Aḥmed , "E'l 'İnthābāt ve E'l İntikāl E'l Dīmokrātī fī E'l 'Irak", *E'l 'Ülüm E'l Siyāsīye Dergisi* 32 (2006), 113 – 114; İsmā'īl Nūrī E'l Rūbe'ī vd, *E'l İstbdād fī E'lenzme E'l 'Arabiye E'l Mū'āsire* (Beyrut: E'l Merkez E'l 'Arabi li Dīrāsāt E'l Vḥde, 2005),13 – 15 .

⁴⁴⁷ Salihi, *Irak Siyaseti*, 37.

⁴⁴⁸ Salihi, *Irak Siyaseti*, 37

⁴⁴⁹ Feyād, *Cizur E'l Fikr E'l Dimokrātī* , 77.

⁴⁵⁰ Selāme, *E'l Müctama' ve E'l Devle*, 37.

konusmasının, o tarihte 1958 – 1963 Birinci Cumhuriyet sistemi altında tek güç kaynağı haline gelen Başbakan’la sınırlı olduğunu net bir şekilde görülmektedir.⁴⁵¹

1968’den beri ve özellikle 1979’dan beri, yani Saddam Hüseyin siyasi iktidara geldiğinden beri Irak, önceki dönemlerde miras kalan siyasi parti çeşitliliğinin varlığına doğrudan politik tasfiyesi olan tehlikeli bir aşamaya tanıklık etmektedir. Dahası, 1958’den bu yana Irak’ta, iktidarın barışçıl biçimde el değiştirmesi için seçimlerin olmaması, Irak toplumu üzerindeki felaket etkilere yol açmış, şiddet araçlarına eğilime neden olmuştur.⁴⁵² Ayrıca, o zamanın Irak’ta hüküm süren tek siyasi otorite Saddam’ın kimsenin kendisine “Hayır” demesine izin vermemesi, zulüm ve boyun eğme ve itaat olgularını doğurmuştur. Amaç, o dönemde siyasi rejimin demokrasinin ve parti çoğulculuğunun ortadan kaldırılması ve etkileri hayatın her alanına yayılan tek partinin potasında Iraklıları eritmeye çalışmaktır. Bu totaliter rejimin egemenliği altında demokrasi olmadığı için onun yerine otoriterlik gelmektedir. Böylece, Hükümdar tarafından gücün tekelleştirmesinin elde tutulması, itaatkârlığın ve yönetilenlere boyun eğmenin halka dayatılmasına bunun da halkın iktidara korku durmasına yol açmıştır. Bütün bunlar Irak toplumunun, minimum düzeyde kolektif iradeyi kristalize edebilen, Irak toplumunun çok sayıda ve farklı çıkarlarını ifade edebilen ve onları uzlaştırmak için uygun çerçeveyi sağlamaya çalışan bir politik yönetim modelinin eksikliğine yol açmaktadır.⁴⁵³

Bazı araştırmacılar, Irak’ın politik sisteminin BP döneminde, otoriter bir sistemden, totaliter bir rejime doğru değiştiğine tanıklık etmiştir. Otoriter kalıplar, Irak siyasi sistemlerinde 1968 yılına kadar dayanmaktadır. Bu kalıplar, BP’nin iktidarı ele geçirmesi için uygun ortamı sağlamış ve Baas’ın iktidara yükselişi totali terlikçiliğe geçiş ve siyasi zulüm kalıplarının sağlamlaşmasına katkıda bulunmuşlardır.⁴⁵⁴ Böylece, Baas rejiminin totaliter otoritesi, şiddet içeren yöntemlerin kullanımına hâkim olan bir dizi güvenlik, istihbarat tedbirleriyle, partinin varlığını tehdit eden herhangi bir siyasi muhalefet biçiminin ortaya çıkma olasılığını ortadan kaldırmıştır. Dolayısıyla, Baas

⁴⁵¹ İbrahim vd, *E’l Müctema’ ve E’l Devle*, 192.

⁴⁵² Hâzım Şāğīe, *Bā’s E’l ‘Irak* (Beyrut: Dāru’l Sākī, 2003), 147 - 174.

⁴⁵³ William R. Polk, *Likī Nefhm E’L ‘Irak*, çev. ‘Abdu’l Hāī Yehīā Zelūm (Beyrut: E’l Mü’sese E’l ‘Arabiye, 2006), 220.

⁴⁵⁴ Anderson- Stansfield, *‘Irak E’l Müsteḳbl*, 8.

döneminde şiddet, önceki dönemlerde olduğu gibi, devletin yokluğunun bir sembolü değil, devleti yönetmek için bir araç olduğunu açık bir şekilde söylenebilmektedir.⁴⁵⁵

Totaliter yönetimi pekiştirme çabaları, BP'nin diğer parti faaliyetlerini yasaklaması ve siyasi partilerin BPni dışlamasına izin vermemesi, BP üyelerinin sayısının taktiksel olarak arttırılmasıyla sağlanmıştır. “Iraklılar BP'ye üye olmasalar bile, Baasçıdır”. Mevcut kaynaklara göre, 1968'de yaklaşık binden daha az bulunan üye sayısı 1976'da 500 bine yükselmiştir.⁴⁵⁶ Hatta BP ile “Ulusal Cephe ve Milliyetçi İlerici” olarak adlandırılan bir anlaşmaya katılan partiler bile sistematik olarak tasfiye edilmiştir. Darbeden önce üzerinde mutabık kalınan konuya göre, bu partilerin iktidardaki Baas ile ortak olması gerekmektedir.⁴⁵⁷

Sivil toplum kuruluşları ise Baas rejimi tarafından tamamen kontrol altına alınmıştır. Doğal kaynakların ve sosyal organizasyonların yanı sıra kültürel üretimin kontrolü, özetle tüm ekonomik, bilimsel, eğitimsel, kültürel, öğrenci, emekçi, gençlik, feminist ve diğer kuruluşlar, rejimin bir uzantısı haline getirilmiş ve Baas Partisi'nin çıkarları doğrultusunda seferber edilerek parti ile bütünleştirilmiştir. Bu kuruluşlar, rejimin ideolojik ve siyasi hedeflerine hizmet eden birer araç haline dönüştürülmüştür.⁴⁵⁸

Bu bağlamda, demokratik bir hükümet sistemi kurmak, temsili kurumlar inşa etmek ve ulusal birliğe katkıda bulunan Irak ulusal kimliğinin oluşmasını sağlamak, totaliter bir yönetim rejimi altında imkânsız hale gelmiştir. Özellikle 1979'dan sonra, sorunlar daha da derinleşmiş ve Saddam Hüseyin'in iktidara gelmesiyle birlikte tek kişilik bir yönetim aşamasına geçilmiştir. Bu aşamada, devlet aygıtı Baas Partisi'nin, Baas Partisi ise Saddam Hüseyin'in kontrolü altında bir hiyerarşiye tabi olmuştur.

Saddam Hüseyin'in temel amacı, iktidardaki konumunu pekiştirmek ve mutlak güç elde etmektir. Bu hedefe ulaşmak için siyasi çoğulculuğun ve sivil özgürlüklerin izlerini ortadan kaldırmaktan, çağdaş Irak devletinin tarihinde benzeri görülmemiş bir şekilde baskı ve şiddeti arttırmaya kadar çeşitli yöntemlere başvurmuştur. Hüseyin, Irak ulusal kimliğini oluşturmak için geleneksel topluluk bağlarını ortadan kaldırmayı ve birleşik kimlikleri küçük, dağınık birimlere ayırmayı hedeflemiştir. Bu bağlamda, geleneksel

⁴⁵⁵ Anderson- Stansfield, *Irak E'l Müsteşkil*, 138.

⁴⁵⁶ Fâlih 'Abdu'l Cebâr, *E'l Müctamâ' E'l Medenî mâ be'de E'l Herb* (Beyrut: M'ahed E'l Dîrâsât E'l Strâtîciye, 2006), 140 – 142; Cebâr, *E'l Devle ve E'l Müctamâ' E'l Medenî*, 83.

⁴⁵⁷ Anlaşmaya katılan tarafların dışlanma ve tasfiye edilme şekli hakkında daha fazla bilgi için Bak. : Rehîm 'Ecîne, *E'l İhtîâr E'l Mütcedîd Zkreîyât Şehşîyet ve Şefhât mîn Mesîret E'l Hzb E'l Şû'î E'l 'Irakî* (Beyrut: Dâru'l Kinûz, 1998).

⁴⁵⁸ Cebâr, *E'l Devle ve E'l Müctamâ' E'l Medenî*, 77 – 78.

bedevi kıyafetinden Kürt geleneksel kıyafetlerine, Şii kutsal mabetlerini ziyaret etmekten, kendi geçmişini Hz. Muhammed'in soyuna dayandırmaya kadar farklı stratejik manevralar yapmıştır. Ayrıca konuşmalarında tarihsel semboller ve medeniyetler üzerine yoğun bir şekilde odaklanmıştır.

Saddam Hüseyin, “kişisel ibadet” fenomenini yaratmayı ve bunu geniş bir boyutta tutmayı amaçlamış, bu doğrultuda Irak'ın köklü mirasından yararlanmıştır. Kendisini Babil Kralı Hammurabi gibi “Irak halkına adalet getiren” veya Nebukadnezzar gibi “Yahudileri yeniden esaret altına alan” figürler olarak tasvir eden büyük duvar resimlerinde yer almıştır. Kısacası, Saddam Hüseyin, Irak toplumunda çeşitli bileşenler arasında temel bağların olduğu bir yapı yaratmak için yoğun çaba sarf etmiştir.⁴⁵⁹

Saddam Hüseyin'in Irak toplumunun dini, mezhepsel ve etnik çeşitliliğine inandığını ve Irak için birleşik bir ulusal kimlik oluşturmayı amaçladığını tartıştığımız halde, çoğu toplumsal bileşene karşı kullandığı baskıcı formülasyonlar ters etki yaratmıştır. Dolayısıyla, totaliter yönetimin ve Baas rejiminin siyasi zorbalığının, hem birleşik bir Irak ulusal kimliği hem de ulusal birliğin önündeki en önemli engellerden biri olduğu söylenebilmektedir. Ancak, demokratik kültürün yayılması ve Irak halkının siyasi olgunluğunu güçlendirmesi önünde bir engel olan Irak'taki totaliterlik ve zulüm anlayışı geçmiş birikimlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.⁴⁶⁰ Teslimiyet kültürünü (İtaat kültürünü) devam ettirmiş bu kültürün sınırları dâhilinde, bütün vatandaşlar tekil bir zihniyetin tesis ettiği davranış birliğine zorlanmıştır. İtaat kültürüne bağlı olarak, vatandaş sessiz kamıştır. Dolayısıyla yeni, yenilikçi ve yaratıcı olan her şey yok olmaya ve ne soru ne de cevap üretmeye müsait bir ortam oluşmamıştır. Çünkü bu kültür, sadece bir “onaylama” kültürü halini almıştır. Bu nedenle, itaat kültürünün ulusal birlik sorununu çözmede yardımcı olmadığını, aksine çözümü engellediğini belirtmekte fayda vardır.⁴⁶¹

Tüm bunlara ek olarak, çeşitlilik Irak'taki kültürel dokunun bir özelliği olmasına rağmen istenilen Irak kültürünün tek bir kültüre inanan ve birden fazla kültürü reddeden üniter bir kültür haline gelmesidir. Fakat bu çeşitliliği yöneten otorite de bu çeşitliliği tanımayı reddeden mezhepsel bir eğilim göstermektedir.⁴⁶²

⁴⁵⁹ Anderson- Stansfield, *Irak E'l Müstekbl*, 152.

⁴⁶⁰ Ahmed, *E'l İntihābāt ve E'l İntikāl E'l Dīmokrātī*, 113 – 120.

⁴⁶¹ Amer Hasan Feyād, *E'l 'Irak ve Şekā' E'l Dīmokrātīye E'l Menşūde* (Ürdün: Dār 'Üsāme, 2009), 111.

⁴⁶² Hemīd Fāḍil Ḥasan, “İşkālīet E'l Tā'fīye E'l Siyasiye fī E'l 'Irak beyn E'l İstmrārīye ve E'l İnkfa'īye”, *E'l 'Ülüm E'l Siyāsīye Dergisi* 32 (2006), 188.

Bu çeşitliliği kabul etmemenin sonuçlarından biri, dini ve mezhebe bağlılığın yükselmesi, az gelişmişliğinden neden olduğu kopuştur. O yüzden, birçok azınlık tecrit hayatını seçmekte ve devletin siyasi sisteminde tanımlanan siyasi kültür ve kimlik ile ilgilenmemektedir.⁴⁶³

Sonuç olarak Irak halkına karşı baskı, hapis cezası, öldürme ve yerinden edilmenin hükümetin kontrolü ve sürdürülmesine kadar, tüm insanlık dışı araçları kullanarak yaklaşık otuz yıldan fazla rejimin zulmüne uğramıştır. Irak halkı, iktidar partisinin sahip olduğu her şeyi ve Irak devletinin rolünü Saddam Hüseyin'in kişiliğine indirgemektedir. Böylece, totaliter sistemin sosyal, ekonomik, kültürel, politik ve diğer tüm alanları birbirine bağlamasıyla ulusal birlik sürecinin oluşturulması karşısında her alanda gerçekleşen yeni zorluklar ve engeller meydana gelmiştir.

2.3.3. Anayasal Orantısızlıklar

Anayasanın varlığı, otoriter eğilimleri önlemeyi ve siyasi kurumlara istikrar ve süreklilik kazandırmayı sağlarken, anayasanın uygulanmaması (yokluğu) ya da niteliksel anlamda kötüleşmesi de istikrarsızlığa neden olmaktadır. Irak siyasi sisteminde 1921 – 2003 döneminin monarşisi veya cumhuriyet dönemindeki uygulamalara bakıldığında, Irak'taki anayasal deneyimin, anayasa hükümlerine fazla saygı gösterilmediğini ortaya koymaktadır. Anayasal kuralların sonlandırılması ya da felç olması genellikle anayasada öngörülen siyasi sistemden farklı bir sistemin kurulması ile sonuçlanmaktadır.⁴⁶⁴

Irak Ulusal Birliği Konusuyla ilgili, Irak Temel Kanunu'nun paragraf ve metinlerine bakıldığında, kanunun 6. maddesi; "Irak hakları arasında kanun önünde milliyete, dine veya dile göre bir fark bulunmadığını" belirtilmiş ve 18. madde de; "Iraklıların haklarından yararlanma ve görevlerini yerine getirme konusunda eşit"⁴⁶⁵ olduğu vurgulanmıştır. Özgürlüklere gelince, aynı bölümün 12. maddesi "Iraklıların fikirlerini ifade etmek, yayınlamak, kabul etmek ve dernek kurmak ve derneğe katılmak konusunda yasaların sınırları dâhilinde özgür olduklarını" belirtmektedir.⁴⁶⁶ Ancak geçmiş dönemlerde hükümetlerin görüş ve ifade alanlarında özgürlük kullanımını,

⁴⁶³ 'Adīl Re'ūf, *Irak bilā Kīyāde Kīrā'e fī 'Ezmet E'l Kīyāde E'l İslāmiye E'l Şi'īye* (Demşq: Merkez E'l 'Irak, 2002), 15 ; Hasan, *İşkālīet E'l Tā'fīye E'l Siyasiye*, 186.

⁴⁶⁴ Hādī, *E'l Müşklāt E'l Siyasiye*, 24.

⁴⁶⁵ *E'l Kānūn E'l Esās E'l 'Irakī m'e Te 'dīlāth Tārīh 1925* (Bağdat: E'l Mtbā'e E'l hūkūmīye, 1941), 2.

⁴⁶⁶ *E'l Kānūn E'l Esās E'l 'Irakī*, 3.

ulusal birlik kaybına yol açan bir neden olarak gördükleri için, hükümetlerin insanları ulusal birliği korumaya çağırdıklarını ve bunların başta ifade özgürlüğü dâhil olmak üzere, siyasi partilerin oluşumunu ve onları ifade eden gazetelerin çıkarılmasını genellikle yasakladıkları görülmektedir.⁴⁶⁷ Burada, çeşitli Arap ülkelerinde uygulanan iktidar rejimlerinin de genel olarak anayasaya dayalı yönetim tarzını yansıtmadığı görülmektedir. Irak devleti de anayasal hükümlerle ve yönetim yöntemleriyle bu durumla çelişen örnek bir model sunmaktadır.

Kraliyet döneminde anayasada, Iraklı kadınların oy kullanma hakkının yanı sıra çalışma hakkından da dışlandıkları görülmektedir. Bu durum yasa önünde eşitlik ilkesinin yerine getirilmediğini göstermekte ve kadınların siyasi haklarından yararlanmalarını reddetmek anlamına gelmektedir.⁴⁶⁸

Cumhuriyet döneminde, siyasi değişimin sona erdiği 14 Temmuz 1958’de Irak’taki monarşinin kaldırıldığı ve geçiş dönemi olarak adlandırılan dönemde Egemen Konsey olarak bilinen konseyin 27 Temmuz’da bir anayasa (geçici olarak)⁴⁶⁹ yayınladığı bilinmektedir. İkinci bölümün yedinci maddesi, halkın otorite kaynağı olduğunu öngörmesine rağmen, gerçekten yönetenler, bir darbe ile iktidara gelen ve halk tarafından seçilmemiş Bakanlar Kurulu ve Egemenlik Konseyi’dir. Ayrıca, kabinenin yasama ve yürütme yetkilerini birleştirmiştir.⁴⁷⁰

Böylece, 1958’den 2003’e kadar yürütme organı, siyasi yaşamdaki ağırlık merkezini işgal etmiştir. Hatta yasamanın da yerini almış ve bu yetkisini iktidara geldiği gerçeğinden elde etmiştir. Devrimci bir ideoloji adına bu yükselişi haklı çıkarmaya

⁴⁶⁷ Şenā’ Fū’ād ‘Abdu’l İlāh, *E’l Devle ve E’l Kūvā E’l İctamā’iye fī E’l Vātān E’l ‘Arabi* (Beyrut: E’l Merkez E’l ‘Arabi li Dīrāsāt E’l Vhde, 2001), 179 - 181.

⁴⁶⁸ E’l ‘levi, *E’l Şi’ā ve E’l Devle E’l Kūmīye*, 157 – 160.

⁴⁶⁹ Geçici: Geçici anayasa, devletin geçeceği bir geçiş dönemi olduğu ve yıllarca ölçülen bir süre için uygun olmadığı anlamına gelmektedir. Devlet, yasal ve meşru temellerini tanımlayan kalıcı bir anayasa olmaksızın nihai, sürekli biçimini almaz; kalıcı bir anayasa olmadan, istikrarlı temel dayanakları sağlam olamaz. Dolayısıyla, mantıksal çelişki, geçici bir anayasanın gölgesinde yaşarken devletin gücünü ve dayanıklılığını iddia edenler için açıktır. Ancak 1958’den 2003’e kadar Irak’taki siyasi sistem istisnalardan yararlanmıştır. Dünyada kalıcı anayasalar ve istikrarlı yasal hükümet rejimleri olduğunu hatırlamamaktadır. Hükümet değiştikçe değişimin ve değişimin doğasına hakim olduğu geçici anayasanın, yasama ve yürütme yetkilerinin işlevlerini yerine getirebilmesi için hükümetin grubunun iktidar üzerindeki sayısız ve istisnai güçlerine dayandığı unutulmamalıdır. Hāsān E’l ‘Ālevi, *E’l ‘Irak E’l Tenzīm E’l Sirī* (Cede: Mū’eseset E’l Ebhās E’l Sü’üdīye, 1990), 83; E’l Hesenī, *Tārīh E’l Vizārāt E’l ‘Irakīye*, 1/106 ; Hādī, *E’l Müşklāt E’l Siyasīye*, 103.

⁴⁷⁰ Ğassān ‘Āṭīye, “*E’l Kırā’e E’l Ūlā li Dīstūr 1925*”, Melf ‘Irakī Dirgisi 18 (2005), 28.

çalışmıştır. Dolayısıyla, hükümet sistemi sapmış ve anayasa maddeleri, özellikle de yürütmenin yetkilerine dair olanlar, siyasi yaşamda ciddi bir bozulmaya yol açmıştır.⁴⁷¹ Cumhurbaşkanı Abdül Kerim Kasım'ın devrildiği 8 Şubat 1963 darbesinden, 16 Temmuz 1970'te geçici anayasanın düzenlenmesine kadar olan dönemde, Irak anayasal deneyimi, üç askeri darbeye tanıklık etmiş ve üç geçici anayasa üretmiştir. Fakat bunlar halkın iradesini yansıtan anayasalar olmaktan çok Devrim Komutanlığı Konseyi olarak bilinen anayasal belgeler olarak geçmektedir. Neamat Al-Saeed, bu anayasaların halktan ayrı olarak formüle edildiğinden ve demokratik yollarla geliştirilmediğini belirterek ve halkın temsilcilerini özgürce seçme hakkına sahip olması gerektiği fikrine katılmaktadır.⁴⁷²

Geçici Anayasaların neden olduğu olumsuzluklarla başa çıkma çerçevesinde, 1970 yılında 79 sayılı Devrim Komutanlığı kararıyla yeni bir “Geçici”⁴⁷³ Anayasa çıkarılmıştır. Bu Anayasa, anayasal işlerde uzmanlaşmış bir teknik komite tarafından Irak cumhuriyet tarihinde yer alan ilk anayasal belge olarak kabul edilmektedir.⁴⁷⁴

Irak ulusal birliği açısından ilgili anayasal metinlere bakıldığında, 1970 “Geçici” Anayasasında Devrim Komutanlığı'nın Konseyi, mutlak güce sahip, yüce organ olarak kabul edilmektedir. Yüce organın kararları yasaların üzerinde ve herhangi bir adli veya anayasal denetime tabi değildir. Buna göre, söz konusu konseyin başkanı, Devrim Komutanlığı Konseyinin Cumhurbaşkanı, Milli Güvenlik Dairesi başkanı, aynı zamanda iktidar partisinin lideri ve bu nedenle de devlet başkanı olduğu için geniş yetkilere sahip ve mutlak bir güce sahip nitelikte olduğu düşünülmektedir.⁴⁷⁵

Arap ülkelerinde anayasa hazırlayanların genel özelliğinin, anayasal metinler ile pratik gerçeklik arasındaki ayrım olduğu belirtilmektedir. Ayrıca, kanun hazırlayanlar, gerektiğinde anayasal metinlerde manevra yapılmasına ve bazı usüllerin atlanmasına izin veren bir hareket marjını bilinçli bir şekilde tutarak, değişen durumlara uyarlanabilecek kanun hükümleri hazırlamıştır.⁴⁷⁶

⁴⁷¹ R'āad Nācī E'l Cede, *E'l Tetūrāt E'l Dīstūriye fī E'l 'Irāk* (Bağdat: Beytu'l Hīkme, 2004), 85.

⁴⁷² Ne'mt E'l Sā'id, *E'l Nüzūm E'l Siyasiye fī E'l Şerḫ E'l Āvsāt* (Bağdat: E'l Me'ārīf, 1978), 87; 'Abdu'l Hüsīn Şebān, *E'l Dīstūri ve E'l Devle mine E'l İhtilāl ilā E'l İhtilāl* (Kāher: E'l Meḥrüse, 2004), 17.

⁴⁷³ Geçici: Yukarıda belirtilen anayasanın, 16 Temmuz 1970'deki yürürlüğe girmesinden Nisan 2003'teki iktidar rejiminin çöküşüne kadar yürürlükte kalması nedeniyle geçici sözcüğün uygun olmadığına inanmaktadır. Dolayısıyla, geçici sözcüğün otuz üç yıllık dönemi yürürlükten kalmıştır.

⁴⁷⁴ Şebān, *E'l Dīstūri ve E'l Devle*, 65.

⁴⁷⁵ 'Abdu'l İlāh, *E'l Devle ve E'l Kūvā E'l İctamā'īye*, 192 - 196.

⁴⁷⁶ Şenā' Fū'ād 'Abdu'l Allāh, *Ālīyāt E'l Teḡīr E'l Dīmokrāṭī fī E'l Vātān E'l 'Arabi* (Beyrut: Merkez Dīrāsāt E'l Vḥde E'l 'Arabiye, 1997), 77.

Sonuç olarak, Irak anayasalarına bakıldığında, büyük bir çoğunluğunun barışçıl iktidar ilkesinden tamamen yoksun olduğu ve süresiz iktidarın tahsis edilmesine yönelik tasarlandıkları görülmektedir. Bu anayasalar, serbest seçimler ya da adil bir referandum yoluyla yapılmadığı için, kurum kavramlarının geniş sınırlarını kısıtladığı, sivil toplum kuruluşlarına dikkat etmediği ve yargı bağımsızlığı ilkesinin görmezden gelindiği ifade edilebilir.

2.3.4. Toplumsal Yapıda Bozulma

Irak'ın sosyal yapısını incelemek için öncelikle Irak toplumsal çeşitliliğinin doğasına bakmak gerekmektedir. Bugüne kadar Irak için nüfus veya coğrafi haritadan farklı olarak “demografik bir harita”nın çizilmediği görülmektedir. Iraklıların Irak hakkındaki görüşlerinin çok çeşitli olmasından da anlaşılacağı üzere, Irak toplumunun geniş bir kültür çeşitliliği bulunmaktadır. Irak, diğer kültürlerle ek olarak Arap kültüründen de parçalar taşır ve Iraklılar, geçmiş ve günümüz arasındaki farklılıklara rağmen, çağlar boyunca pek çok toplumla etkileşime geçerek kültürel alanda çeşitlenmişlerdir. Bugün Irak toplumunda hala gördüğümüz olgu, tarih boyunca iki bölüme ayrılabilen zincirlerin ürünüdür. Bunlardan birincisi, siyasi bir bölüm olarak tüm korkuları temsil ederken ikinci ise tam tersine en zengin medeniyetleri temsil eden sosyal bir bölümdür!⁴⁷⁷

Arka arkaya iktidara gelen Irak hükümetleri çalışmalarının öncelikleri arasında yer alması gerekliliğine rağmen, “ilk önce Irak” ilkesini benimseyen bir ulusal kimlik oluşturmak için büyük bir çaba göstermemiştir. Hükümetlerin bu hedefe ulaşamaması sadece ihmalden değil, aynı zamanda, iç, bölgesel ve dini faktörlerden ve hükümetlerin dış gündeme bağlı olmasından da kaynaklanmaktadır.⁴⁷⁸ Buna ek olarak, Irak toplumun siyasal anlamda ve eğitim düzeyinde ırkçılığın olmadığı barışçıl bir ortamda arada yaşama özelliğini geliştirememesi ve sessizlik politikasını benimsemesi bu hedefe ulaşılmamasının nedenleri arasında gösterilebilir. Çeşitlendirilmiş bir toplumun doğasını göz ardı etmek, bu tür konular hakkında konuşmak, ihlal edilememesi gereken kutsallardan biri haline gelmiştir. Böylece toplum içindeki her grup, diğer gruplardan ve ortak ulusal kimliğinden yabancılaşmıştır.⁴⁷⁹

⁴⁷⁷ Māṭār, *Cedel E'l Heviyāt*, 39.

⁴⁷⁸ Māṭār, *Cedel E'l Heviyāt*, 40 – 41.

⁴⁷⁹ 'Abdu'l 'Āmrī, *Devr E'l Şkāfe E'l Siyasiye*, 114

Irak'ta, 1921'de Irak devletinin kuruluşundan sonra ve daha önce tartıştığımız gibi Irak toplumunun sosyal inşası, sömürgecilik ve feodalizme bağlı olarak durgunluk ve geri kalmışlık ile karakterize edildi ve vatandaşların çok geniş bir kitlesi cehalet içinde bırakılarak Irak'ın kültürel ilerlemesine engel teşkil etti.⁴⁸⁰

23 Ağustos 1921'de taç giyen Kral Faysal'ın monarşisinin aşiret reisleriyle ittifak kurduğu bilinmektedir. “Aşiret reisleri” gibi geleneksel gruplar, geçici istikrarı sağlamak ve iç sosyal birimin temellerini atmak için olumlu bir adım olan “Parlamento” gibi modern bir siyasi aygıtta yer alsalar da bu dönemde söz konusu hedefe ulaşılmada engel oluşturmışlardır. Çünkü bu geleneksel grupların kontrol altına alınması modern ve etkili ulusal siyasi kurumların inşa edilmesini engellemektedir.⁴⁸¹

Kraliyetin Irak'taki sosyal krize etkisi, esas olarak siyasi yapının bir parçası olan ekonomik sömürünün nedeni ile açıklanabilir. 1921 – 1958 yılları arasındaki dönemde, Irak bakanlıkları ve parlamentoları gibi devlet kurumlarının sosyal yapısı, toprak sahiplerinin ve büyük tüccarların, aşiret reislerinin politik gücünü yansıtmaktadır. 23 Başbakan ve 175 Bakan iktidara gelmiştir ve bunlar içinde bulundukları sosyal sınıflara göre aşağıdaki şekilde sınıflandırılabilir:⁴⁸²

Dokuz Başbakan, 39 Bakan toprak sahiplerinden ve on Başbakan ve 83 Bakan şehirlerdeki büyük arazi sahiplerinden ve 12 Bakan büyük tüccar sınıfından ve dört Başbakan ile 41 Bakan özel dereceli bürokrat sınıfından oluşmaktadır. Parlamentolara gelince, aşiret reislerinin ve toprak sahiplerinin yüzdesi bakanlıklara verilen orandan önemli ölçüde daha yüksektir. Ayrıca parlamento, üyelerine köylülerin veya işçilerin gerçek temsilcilerini dâhil etmediği için, oylarını toprak sahiplerine veya aşiret reislerine vermenin başka bir yolu yoktur.⁴⁸³

14 Temmuz 1958 devrimi ile Irak toplumunun geleneksel yapısı iki tür değişikliğe tanık oldu: Birincisi yarı kapitalist gelişmeye ve iktidara hâkim olamayan büyük burjuva gruplarının ortaya çıkmasıdır. İkincisi: 1958 tarihli 30 sayılı Tarım Reformu Yasası ve 1961 tarihli 80 numaralı petrol yatırımına ilişkin ulusal burjuvazi modeline göre; sosyal oluşumların formülasyonunda temsil edilen bu iki tür sınıf değişikliğini daraltmaya

⁴⁸⁰ E'l Tāhir Lebīb vd, *E'l Şkāfe ve E'l Tā'düdiye E'l Şkāfeye fī E'l 'Ālem E'l 'Arabi* (Beyrut: Merkez Dīrāsāt E'l Vhde E'l 'Arabiye, 1992), 392-393.

⁴⁸¹ E'l Hāsū, *E'l Şīrā 'E'l Melekī 'alā E'l Sūlḥe*, 67.

⁴⁸² Hāldūn Hasan E'l Neķīb, *E'l Devle E'l Tsālūtīye fī E'l Mşrķ E'l 'Arabi E'l Mü'āşır* (Beyrut: Merkez Dīrāsāt E'l Vhde E'l 'Arabiye, 1996), 86.

⁴⁸³ Neđmī, *E'l Tıvūr E'l Siyāsi E'l Mü'āşre*, 200 – 202.

çalışan ve zenginleri fakirlerle eşitleyen sosyal reformlardır. Yaşamın gereklerine göre devletin değişmeye çalıştığı gibi, devletin neredeyse tüm şehirlerde çalışanlara, memurlara ve subay vd. konutlar dağıtarak halkın tüm üyelerine konut sağlanmasını amaç edinmesi ve bu yolla konut sorununun çözülmesi, refah koşullarıyla birlikte sosyal koşulların daha iyiye doğru değiştirmeye çalışılmasıdır.⁴⁸⁴ 1958 Devriminden sonraki en önemli sosyal politikalar şunlardır: ⁴⁸⁵

1. İşçiler için çalışma saatlerini azaltılması ve büyük fabrikaları işçileri için konut inşa etmeye zorlanması.
2. Hastalık ve işsizlik için bir sosyal koruma sistemi kurulması
3. İşçi ücretlerinin arttırılması, 1959'da %52 arttı.
4. Büyük gelirler için yeni vergi sistemlerinin ve miras ilgili yeni vergilerin geliştirilmesi.
5. Al-Thawra kentinin inşa edilmesi ile daire ve dükkânlar için ücretleri ve kiralari azaltılması

Bu sosyal politikaların bir yandan Irak ulusal birliğine olumlu katkıda bulunan toplumsal bölünmeyi azaltması için anlamlı etkileri vardır. Fakat diğer yandan bu politikalar Irak toplumundaki yapısal dengesizliğin bazı yönlerini korumaktadır. Devrimin hedeflerinden sapılmaması gerekçesiyle izin verilmeyen ancak şartların zorladığı nesnel ve öznel koşullar nedeniyle, yüksek ve mesleki eğitimin genişlemesini reddetmek mümkün değildir. Artık eğitim, kraliyet döneminde olduğu gibi belirli sınıfların oğullarıyla sınırlı değildir.⁴⁸⁶ Eğitimde de olumsuz bir görüşten olumlu bir görüşe geçmek amacıyla kadınlar için özel okullar açılmıştır. Fakat tüm bunlara rağmen, ülkedeki her kültürel ilerlemenin henüz ilk adımı olduğu için devrimin cehaleti ortadan kaldırma hedeflerine ulaşamamıştır. ⁴⁸⁷

1963 – 1968 arası İkinci Cumhuriyet dönemine gelince, eski Cumhurbaşkanı Abdül Selam Arif'in şirketleri kamulaştırdığına tanık olunmaktadır. Devletin sosyalist yasalarla, birçok tesisin ve petrol endüstrisinin sahibi olması, yerel güçlerin yeteneklerini azaltmıştır. Ancak, petrol üretiminden elde edilen karın kullanımı devletin

⁴⁸⁴ E'l Zübīdī, *Şvret 14 Temmūz*, 227.

⁴⁸⁵ Ākīl E'l Nāşirī, *E'l Kıra'e E'l Ūlā fī Sīret 'Abdu'l Kerīm Kāsım* (Demşk: Dāru'l Hāşād, 2002), 160.

⁴⁸⁶ Şābāh Mehmud, "Tāvr E'l Tā'līm fī E'l 'Irāk 1968 ile 1978", *E'l 'Ūlūm E'l İctamā'ye Dergisi* 14 (1980), 32 – 33.

⁴⁸⁷ Ālā' E'l Dīn Cāsım, "Meḥu'l Ūmīye ve E'l Teğīūr E'l İctamā'ī lil Mer'e", *Dīrāsāt E'l Ecīāl Dergisi* 2 (1981), 17.

kontrollünden çıktı ve bu kaynaklar maalesef sosyal büyüme ve toplumsal gelişimi sağlayacak hiçbir projeye ayrılmadı.⁴⁸⁸

1968 – 2003 arası Üçüncü Cumhuriyet döneminde, hükümet Haziran 1972’de petrol şirketlerini kamulaştırma kararı vermiş, bu da finansal kaynaklarında bir artışa yol açmış ve buna petrol fiyatlarında sürekli bir artış ve dünya pazarlarında artan talep eşlik etmiştir. Ekonomik ve sosyal koşullardaki en önemli gelişmelerden biri, Iraklı aile ve vatandaşlar arasında sosyal kökenlerine ve sınıfsal inişlerine bakılmaksızın, ekonomik ve sosyal farklılıkların bir ölçüde azaltılmasına ve gelirin toplumun ilk kesimleri arasında dağıtılması ile toplumun kesimleri arasındaki sosyal boşluğun azaltılmasına ve bir tür sosyal adalete ulaşma kredisine sahip olunmuştur.⁴⁸⁹

Dolayısıyla, eğitim, sağlık, refahı iyileştiren gibi sosyal hizmetlerin sosyal güvenlik mevzuatındaki payı arttıkça, gayri safi yurtiçi hâsıla 1976’da 690 milyon Irak dinarından 1980’e kadar bir milyar Irak dinarına yükselmiştir. Modern orta sınıflar büyük genişleme yaşamış, 1980’de sadece işçi sınıfı toplam nüfusun %25’ini oluşturmuştur.⁴⁹⁰ Ancak 1980’de İran – Irak savaşının patlak vermesiyle mevcut göstergeler yeniden değişmiştir. Sosyal hizmetler küçülmeye başlamış ve savaş devam ettikçe, savaşın izlediği ekonomik kemer sıkma politikası sosyal sınıflar arasındaki boşluğu genişletmiştir. Irak’ın 1991’de Kuveyt’e girmesiyle durum daha da kötüleşmiştir. Devlete bağımlı olan daha yüksek bir sınıfın üyeleri, özellikle devletteki nüfuzlu insanlarla akrabalık ve evlilik ilişkileri yaparak yeni bir sınıfın ortaya çıkmasına sebebi olmuşlardır (Aşiretçilik – sınıf).⁴⁹¹

Son olarak, Cumhuriyetin Üçüncü döneminin, Irak toplumundaki sosyal ve aktif siyasi güçleri kabullenmediği ve yetersiz olduğu söylenebilmektedir. Aynı zamanda, Kürt ve Türkmen grupları ve diğer azınlıklar için Arap toplumu bir partinin potasında zorla eritmeye çalıştığı için, onları karar alma süreçlerine dâhil edebilecek ve hayatlarını geleceklerini etkileyen politikalar belirleyebilecek demokratik kurumlar oluşturamamıştır. Bu durum, toplumun büyük gruplarının, o andaki mevcut kurumlar

⁴⁸⁸ E’l Nâşirî, *E’l Kıra’ e E’l Ülä*, 160.

⁴⁸⁹ İhsân Muhammed E’l Hasan, *E’l Benâ’ E’l İctamâ’î ve E’l Tebkî* (Beyrut: Daru’l Teli’e, 1985), 118.

⁴⁹⁰ ‘Abdu’l Cebâr, *E’l Dimokrâti ye E’l Müsteḥîle*, 98.

⁴⁹¹ Hasan Muhammed E’l Hasan, *Medḥl ile ‘İlim E’l İctamâ’* (Beyrut: Daru’l Teli’â, 1988) 144 - 147.

sistemi çerçevesinde herhangi bir siyasi faaliyette bulunmaları konusunda güven kaybına yol açmıştır.⁴⁹²

Bu alanda ele alınması gereken gerçekler arasında, BP iktidarında, eğitimin serbest bırakılması ve okullarda ve üniversitelerde genişleyen bir çalışma yapılarak olumlu bir politika izlenmesine rağmen, birçok eğitimci, akademisyen, farklı eğilimleri bahane edilerek işten çıkarılmıştır. Okul müdürleri ve üniversitelerdeki üst düzey kadroların yeri, BP'ye bağlılığını öncelik edinen kişilerle değiştirilmiştir. Dahası, BP görüşündeki öğrencilerinin üniversitelere, enstitülere ve lisansüstü çalışmalara daha düşük puanlarla kabul edilmelerine yol açmıştır. Dolayısıyla, ülkenin eğitiminin niteliğinde düşüşler yaşanması gibi kötü yansımalar meydana gelmiştir. Yine 1979'da rejim, mezuniyet ortalaması ve yılı ne olursa olsun, üniversitelerde yer alacak ordu, istihbarat, polis ve diğer güvenlik çalışanları da dâhil olmak üzere tüm güvenlik hizmetleri üyelerini kabul eden bir karar almıştır. Ambargodan sonra eğitim azaltılmış ve akademisyenlerin gizli göçüne neden olmuştur. Dolayısıyla, ülkenin etkili bilimsel gücü zayıflamıştır.⁴⁹³

Özetle, vatandaşın iktidar ve düzen içindeki konumu, yaşadığı korkuyla gösterdiği tutumu toplumun bütün bileşenlerine işlemiş otoriter güç ve düzenin doğasını göstermektedir. Sosyal bütünleşmenin başarılması, kırsal alan ile şehir arasındaki ve varlıklı ile yoksul arasındaki uçurumun daraltılmasına bağlıdır. Çünkü ulusal birliği pekiştirme süreci sadece yasal bir siyasi süreç değil, aynı zamanda sosyal bir süreçtir. Vatandaşların bir ulus olduklarını hissetmek için eşit anayasal haklara sahip olması yeterli değildir, aksine aralarında olduğundan farklı bir doğada sosyal ilişkiler kurmak için ortak ekonomik ve sosyal çalışma alanlarını geliştirilmesi gerekmektedir.

2.3.5. Ekonomik Abluka/ Ambargo

Üçüncü dünya ülkelerinin çoğunda ekonomik yapıların zayıflığı, siyasi yapıların zayıflığına da yol açmaktadır. Çünkü ekonomik sistemin ve geleceğin çalışmaları büyük ölçüde hükümet yetkilileri tarafından yönlendirilen ekonomik kaynakların tahsis mekanizmasına ve kaynaklarının seferber edilmesinde elde edilen başarıya bağlıdır.⁴⁹⁴

⁴⁹² Hemîs Hzem E'l Bedrî , “Binā' E'l Müctemā' E'l Siyasi li 'Irāq mā be'd E'l Herb”, *E'l Cerīde E'l 'Irāqīye Dergisi* 1 (2005), 7.

⁴⁹³ Ce'fer E'l Hüsîni , *āla Hāfet E'l Hāvie E'l 'Irāq 1986 ile 2002* (London: Beytu'l Hikme, 2003), 437 - 443.

⁴⁹⁴ Şebri Zāid E'l Se'di, *Nemū ve Thūl E'l İktisād E'l 'Irakī* (Beyrut: Daru'l Telī'ā, 1974), 10 - 11.

Irak, çok sayıda ekonomik kaynakları ile ekonomik kalkınma fırsatlarına sahip olmasına rağmen, kişi başına düşen düşük gelir seviyesi, üretimde denge eksikliği, gelir dağılımı adaletsizliği, yüksek işsizlik oranları ile sanayi ve ticaret ilişkisinde dengesizlikler nedeniyle en az gelişmiş ülkeler arasında sınıflandırılmaktadır.⁴⁹⁵

Modern Irak devleti kurulduktan sonra da kendi kişisel hırslarını ve hedeflerini gerçekleştirmeye çalışan bir grubun, ülkenin ekonomi politikalarını da bu yönde yönlendirmeye çalıştığı görülmektedir.⁴⁹⁶ Gruplar arası İktidar mücadelesi de aralarındaki farklı siyasi görüşlerden başlamamıştır. Aksine iktidar ve kişisel ekonomik çıkarlar için devam eden mücadelenin sonucudur.⁴⁹⁷ Dahası, Irak 1932’de bağımsız bir ülke ve Milletler Cemiyeti’nin bir üyesi olmasına rağmen, devletin ekonomik ve politik olarak İngiltere’ye bağlı kalması nedeniyle, Irak dinarı ekonomik olarak İngiliz sterlini ile eşleştirilmiştir.⁴⁹⁸

Kraliyetin son döneminde, tüccar sınıfı niceliksel ve niteliksel anlamda büyümüştür. Tüccar sınıfı, tasarruf ve yatırım varlıkları ile ilgili işlerini öncesinde devletle iş birliği ile yürütürken sonrasında birçok tüccar doğrudan şahsi hesaplarından yürütmüştür. Bunun üzerine devlet, ticari sektörü kontrol altına almıştır. Bu da iktidardaki azınlığın servetinin artmasına yol açmış ancak ekonomik büyüme gerçekleşmesine katkıda bulunmamıştır.⁴⁹⁹

Sanayi düzeyinde, tüketici endüstrileri ortaya çıkmıştır ve bu mütevazı başlangıçla, bazı endüstriler için bir dizi mevzuat, gümrük muafiyetleri ve toplu vergiler yoluyla devlet tarafından bir teşvik politikası sağlanmıştır. Üreticilere borç veren “Sanayi Bankası” 1931 yılında kurulmuş ve 1935 yılında Yassin Al Hashemi başkanlığında bir ekonomi konseyi kurulmuştur.⁵⁰⁰ Ancak, bu adımlar Irak toplumunun endüstriyel bir topluma geçişi anlamına gelmemektedir. Bu gecikmenin arkasında genellikle (tek taraflı ekonomi) bir meta ihracatı temelinde, Irak ekonomisinin yapısı ile ilgili nedenler vardır.

501

⁴⁹⁵ E’l Se’dî, *Nemû ve Thîlât E’l İktisād*, 60.

⁴⁹⁶ E’l Hāsū, *E’l Şîrâ E’l Melekî ‘alâ E’l Sûlîte*, 48 – 49.

⁴⁹⁷ E’l Hāsū, *E’l Şîrâ E’l Melekî ‘alâ E’l Sûlîte*, 24 – 25.

⁴⁹⁸ Mehmed ‘Abdu’l Fezîl, *E’l Tşkîlât E’l İctamâ’ye ve E’l Tekûnât E’l Tebkîye fî E’l Vâtân E’l ‘Arabi* (Beyrut: Merkez Dîrâsât E’l Vhde E’l ‘Arabiye, 1997), 119 .

⁴⁹⁹ Hasan, *E’l Teṭevr E’l İktisādî*, 331.

⁵⁰⁰ Feyâd, *Cizur E’l Fîkîr E’l Dimokrâṭî*, 80 - 86.

⁵⁰¹ ‘Abd E’l Min’ım E’l Seîd ‘Alî, “E’l İktisād E’l ‘Irakî Eîne Te’mülât ve Teṭelü’ât”, *E’l Müsteṭbel E’l ‘Arabi Dergisi* 20/228 (1998), 68.

14 Temmuz 1958 devrimi öncesinde, Irak ekonomisinin özel mülkiyete dayandığı görülmektedir. Doğal kaynakları zengin olan az gelişmiş ekonomilerin geleneksel olarak ihracata yönelik tek bir metaya (petrol) güvenmesi ve düşük verimlilik, düşük gelir ve düşük yatırımla temsil edilen yoksulluğun kısır döngüsünün varlığı en göze çarpan özelliştir. Özellikle tarımsal mülkiyete ilişkin olarak gelir adaletsizliği ve servetin yanlış dağılımı söz konusudur.⁵⁰²

14 Temmuz 1958 darbesi, ekonomik, sosyal ve kültürel sistemi değiştirmeyi ve Irak ekonomisini özel olarak hedeflenen bir ekonomiye (devlet kapitalizmi) aktarmayı amaçlayan bir modernizasyon projesi başlatmıştır. Siyasi sistem felsefesi, 1958 tarihli 30 sayılı Tarım Reformu Kanunu'nu düzenleyerek (sahiplik mülkiyet yapısını değiştirerek) büyük tarımsal sermayenin altını oymaya odaklanırken, küçük ve orta ölçekli işletmeleri koruyarak ve kentsel sermaye geliştirmeye odaklanmaktadır.⁵⁰³

7 Şubat 1963'te Ulusal Petrol Şirketi'nin kuruluşu onaylanmış ve sadece bir gün sonra Cumhurbaşkanı Abdül Kerim Kasım, aynı yılın 8 Şubat darbesi ile öldürülmüştür ve böylece İlk Cumhuriyet dönemi (1958 – 1963) sona ermiştir.⁵⁰⁴

1963-1968 İkinci Cumhuriyet döneminde ülkede iyi bir sanayi üssü inşa etmek, özel sektöre ait bir dizi büyük ve orta fabrikayı kamulaştırmak ve iç ticaret için ilk kamu sektörünü kurmak için bir karar vermek gibi önemli önemler üzerinde durulmuştur. Ancak, Irak ekonomisini geliştirme çabalarına rağmen, bürokratik unsurların uygulanması ve kontrolünün eksikliği, yolsuzluk çemberinin genişlemesi ve doğrudan ya da dolaylı olarak ülkenin yetenekleri üzerinde egemen olan burjuva ortamın hizmetinde kamu sektörünün zayıflığı bu gelişimi engellemektedir.⁵⁰⁵

Cumhuriyetin üçüncü dönemi, 1968 – 2003 yılları arasında ekonomik faaliyet tesisleri devlet kontrolü ile belirginleşmektedir. BP, devletin müdahalesini geliştirme ve işlevlerini genişletme eğilimlerini açıklarken, aynı zamanda partinin sekizinci ulusal konferansında da devletin sanayi, tarım ve ticaret alanlarındaki rolünü yoğunlaştıran bazı unsurlar belirlendi. İktidar grubu lehine devlet egemenliği eğilimleri şu alanlara odaklandı: petrol üretimi ve rafine etme, sanayi, dış ticaret, tarım. Bu kararlar, petrol

⁵⁰² 'Abdu'l Vehāb E'l Emīn, *E'l Nūẓim E'l İktisādīye Dīrāse Mūkārne E'l Re'smālīye E'l İştrākīye ve E'l İslām* (Küvvat: E'l Vātān, 1986), 287 – 288.

⁵⁰³ Zekī Heirī, *Mūlāhẓāt Hevle E'l İşlāh E'l Zrā'ī E'l 'Irākī* (Bağdat: Metb'āt E'L Şe'b, 1974), 59.

⁵⁰⁴ E'l Nāşirī, *E'l Kıra'e E'l Ülä*, 177 – 178.

⁵⁰⁵ 'Abdu'l Cebār, *E'l Dimokrātī ye E'l Müsteḥīle*, 26 – 27.

gelirlerini tam devlet kontrolüne aktaran, petrol şirketlerini millileştiren ilk adımı temsil etmektedir.⁵⁰⁶

1970'lerin ikinci yarısında, nüfusun yüksek yaşam seviyeleri ve yüksek işsizlik oranının azaltılmasına tanık olmuş, tüm bunlar devlete kapsamlı istihdam ve gelir artışı potansiyeli sağlayan petrol fiyatlarındaki artıştan kaynaklanmıştır.⁵⁰⁷

1980'de İran – Irak savaşının patlak vermesiyle, gelişme fırsatları kaybedilmiştir. Irak ekonomisi, ortaya çıkan maddi kayıpların ve yeteneklerin israfının zemininde bozulmaya başlamıştır. Ekonomik kayıpların, 1980 – 1988 arası savaş döneminde Irak'ın gayri safi milli hasılasının yaklaşık %112'si ve aynı dönem için 102 milyar ABD doları olan petrol gelirlerinin dört katı olan 452,6 milyar ABD doları olduğu tahmin edilmektedir. Bunun yanında parasal olmayan kayıpların büyüme ve refah için beklenen fırsatların da kaçırıldığına hatırlanması gerekir.⁵⁰⁸ Böylece, ekonomik yükler artmıştır. Söz konusu dönemde yaşanan ekonomik şoklar sadece savaşın sonucu değil, aynı zamanda petrol fiyatlarındaki düşüşün yanı sıra vergi kaçakçılığı, dış borçtaki artış ve sosyal gruplar arasında gelirin iş sistemine bağlı olmayan gruplara dağıtılmaktadır.⁵⁰⁹

Kuveyt olayları, doksanların başında özellikle İran – Irak savaşının sona ermesi ve çok sayıda silahlı gücün terhis edilmesinden sonra, görünüşte siyasi özünde ekonomik bozulma ve toplumsal gerginliğe yol açan boğucu bir krize neden olmuştur. Ayrıca Joseph Pradoy, bu dönemde Irak ekonomisini özelleştirme sürecinin aslında serveti iktidar çemberi üyeleriyle paylaşmanın yeni bir yolu olduğuna inanmaktadır.⁵¹⁰

Bu savaşların sonuçlarından biri, Irak'ı sanayi öncesi aşamaya döndürmesi ve insani, maddi kaynaklarının azalmasıyla Irak ekonomisini tamamen yok etmesidir. Savaş kayıplarının 400 milyar dolardan fazla olduğu tahmin edilmektedir. Irak'ın Kuveyt'e yönelik agresifliğinin karşısında dış borçları, Batı hükümetleri ve bankalar için 35 milyar ABD doları, eski Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkeleri için 11 milyar ABD doları ve Arap ülkeleri için 40 milyar ABD doları olmak üzere yaklaşık 86 milyar ABD

⁵⁰⁶ Cebār, *E'l Devle ve E'l Müctamā' E'l Medenī*, 70 – 71.

⁵⁰⁷ Bāsl Yūsūf Beck vd, *Strātīcīyet E'l Tedmīr Ālīyāt E'l İhtilāl E'l Amrīkī lil 'Irak ve Ntā'cehu E'l Tā'fīye E'l Hevīye E'l Vātānīye E'l Siyasat E'l İktisādīye* (Beyrut: Merkez Dīrāsāt E'l Vhde E'l 'Arabiye, 2006), 114 – 118 .

⁵⁰⁸ Beck vd, *Strātīcīyet E'l Tedmīr Ālīyāt E'l İhtilāl*, 117 - 118.

⁵⁰⁹ Cebār, *E'l Devle ve E'l Müctamā' E'l Medenī*, 161 – 166.

⁵¹⁰ Joseph Brawdī, *E'l 'Irak E'l Cedīd*, çev. Nemīr 'Ābās (Beyrut: Mekteb Būstān E'l Mā'refe, 2004), 195.

dolarıdır.⁵¹¹ Kuveyt'e girdikten sonra Irak'a dayatılan ekonomik abluka, Irak'ın ekonomik sorunlarını derinleştirmiş ve bozulmaya yol açmıştır. Ambargo, ithalatının %90'ının ve ihracatının %97'si ile uluslararası pazarlara bağımlı bir ülkenin sadece petrolünün satması için değil, gıda kaynaklarının %70-80'inin ve endüstriyel üretim gereksinimlerinin %60'ının satın alınmasını engellemiştir. Ambargodan kaynaklanan kayıpların, petrol üretimindeki düşüş ve endüstriyel ve tarımsal üretimdeki düşüş nedeniyle 19,1 milyar ABD doları olduğu tahmin edilmektedir.⁵¹²

Böylece, ambargo zaten zayıflamış olan Irak ekonomisinin daha fazla tükenmesine yol açmıştır.⁵¹³ Monarşi ve cumhuriyet dönemlerinde birbirini takip eden hükümetlerin, ortak bir ekonomik zenginlik görüşüne sahip olmadıkları görülmektedir. Ekonomik faktörün otoriter olarak yalnızca iktidarın yararına kullanılması ve ekonomik zenginliğin, ulusal birliğe ulaşılmasına yardımcı olan sosyal adaleti elde etmek için sosyal farklılıkların azaltılmasına katkıda bulunmaması yanlış ekonomik uygulamalarla pekiştirilmiştir. Irak petrol kaynakları ve mineral kaynakları bakımından zengin bir ülke olmasına rağmen, az gelişmiş ülkeler alanındaki konumunu terk edememiş ve olağanüstü bir başarı elde edememiştir. Bir serveti olmasına rağmen, özellikle petrol satışlarından elde ettiği gelirlere rağmen kişi başına düşen milli geliri diğer Arap petrol ülkelere kıyasla hala düşük kalmaktadır. Bu şekilde Irak, üçüncü binyılda, çeşitli politik, ekonomik, kültürel ve sosyal sektörlerde geride kalmıştır. 9 Nisan 2003'te Saddam Hüseyin rejiminin düşmesinden sonra Iraklıların bu istekleri patlatan yeniden inşasına ve oluşumuna ihtiyaç duymaktadır.

Sonuç olarak, toplumun birden fazla alt kimliğe bağımlılığının, toplum üyeleri ve bileşenleri arasında potansiyel bir çatışma kaynağı olmaya devam ettiği ve ortak faktörler aranmadan ulusal bir birlik olmayacağı ifade edilebilir. Bu nedenle, ulusal kimlik, grubun halkın ideolojik, tarihi ve kültürel mantığı ile uyumlu olarak formüle edilmesidir. Bu varsayımsal bağlılık, eşit haklar ve görevler temelinde birleşen ulusal kimlik oluşturma yeteneğini formüle etmektedir. Yani, siyasi bir kurum olarak devlet, topluma bağlılığın sağlanması için çalışması gereken ve kurumları tarafından kabul

⁵¹¹ Hüsîni, 'āla Hāfet E'l Hāvî, 456.

⁵¹² Cebār, E'l Devle ve E'l Müctamā' E'l Medenî, 70 – 71.

⁵¹³ Hüsîni, 'āla Hāfet E'l Hāvî, 546.

edilen politikaları ve felsefesi yoluyla barışçıl bir şekilde arada yaşama ve dahil olma ruhu kazandırması gereken bir yapı olarak bu noktada için ana rolü oynamaktadır.⁵¹⁴

Araştırmamızın konusu ile ilgili olarak önceki rejimlerin Irak'ın toplumun tüm bileşenlerine uyguladığı politik ve otoriter birikimleri, birleşik Irak ulusal kimliğinin parçalanma tohumlarının büyümesine yardımcı olduğu için, birleşik bütünün ulus-altı kimliklerinin bölünmesine ve birbirlerine karşı nefretlerini güçlendirmeye yol açmıştır. Böylece, ulusal birlik fırsatı da giderek zayıflamıştır.

Özetle, Irak toplumunun şahit olduğu ve hala tanıklık ettiği kültürel, sosyal, ekonomik ve politik diğer koşullar, iktidar ve toplum arasındaki doğal kesişimin bir sonucu olarak mezhebi, etnik, ulusal tehlikeli kavşakların olduğunu göstermektedir. İktidar, ulusal birlik için ilk adım olan ulusal kimliği yaratmaya çalışsa da bu eylemi halkın tüm bileşenlerini tanıyarak değil, teoride bunlara atıfta bulunarak ve onları gerçekte ihmal ederek gerçekleştirmeye çalışmıştır. Öte yandan toplum, devlete yabancılaşmış ve iç çatışmalardan muzdarip olmaya devam etmiştir.

⁵¹⁴ Ğessān Selāme, *E'l Dīmokrāṭiye min Ecil E'l Selām E'l Emnī* (Beyrut: Merkez Dīrāsāt E'l Vḥde E'l 'Arabiye, 1995), 113.

3. BÖLÜM: AMERİKAN İŞGALİ VE IRAK SİYASETİNİN YENİDEN KURULMASI

Irak'ta 9 Nisan 2003 tarihinde gerçekleşen siyasi değişim, doğrudan askeri işgalin bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Bu değişim, ne eski siyasi sistemin içinden bir teklifin ürünü ne de eski siyasi sistem ile muhalefet arasında varılmış bir anlaşma ya da protokolün sonucudur. ABD'nin Irak'ı işgali, uluslararası düzeyde çeşitli hegemonya mücadelelerinin bir sonucu olarak gerçekleşmiş ve Irak'taki siyasi sistemin köklü bir şekilde değişmesine yol açmıştır. Bu değişim, doğal bir süreç olarak gelişmeyen ve başka siyasi süreçleri de tetikleyen bir dönüşümü beraberinde getirmiştir..

ABD yönetimi, Irak'ı işgalini meşrulaştırmak için üç temel gerekçe öne sürmüştür. İlk olarak, Irak'ın kitle imha silahlarına sahip olduğu iddiasıydı. İkincisi, El-Kaide ile Saddam Hüseyin rejimi arasında bir bağlantı olduğu savunulmuştu. Son olarak, Irak'ta kurulacak demokratik bir sistemin Ortadoğu'da model teşkil edeceği öne sürülmüştü. Ancak, Irak'ın kitle imha silahlarına sahip olduğu iddiası ile El-Kaide ve Saddam Hüseyin rejimi arasındaki ilişki tezi kanıtlanamadığı için bu iki işgal gerekçesi geçerliliğini yitirmiştir. Dolayısıyla, ABD'nin “Ortadoğu'da siyasi değişim yaratmak ve bu çerçevede demokratik bir Irak inşa etmek” iddiası dışında başka bir savaş gerekçesi kalmamıştır.

İşgalin en önemli sonuçlarından biri, gözlemciler tarafından belgelenen ve gerçekliği teyit edilen, Irak rejiminin çöküşüdür. 35 yıl süren diktatörlük rejimi boyunca, Irak'ta tek parti sistemi dışında herhangi bir siyasi faaliyet veya politik etkileşim yasaklanmıştı. Bu durum, alternatif bir siyasi yönetim iradesinin oluşamamasına ve Irak'ta siyasi güçlerin yokluğu olgusunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu da Irak'ın henüz siyasi bir revizyona hazır olmadığı şeklinde yorumlanmıştır. Siyasi pozisyonların karışıklığı ve ortaya çıkan hareketlerin rastlantısallığı bu yorumu desteklemektedir. Ancak, bazı yerel güçlerin bu siyasi boşluğu doldurmak için çeşitli girişimlerde bulunduğu bilinmektedir. Irak'ın yeni siyasi sisteminin oluşturulmasında, bu siyasal güçler arasındaki rekabet önemli bir rol oynamıştır. Bu siyasi güçler, toplum yapısındaki mezhepsel farklılıklardan beslenmiş ve bu durum, Irak'ın siyasi yapısında rol alan tüm aktörler için bir dizi zorlayıcı ikilemler yaratmıştır.

Bu bölümde, Amerikan işgali ve Irak siyasetinin yeniden kurulması üç ana başlık altında ele alınacaktır. İlk olarak, 2003 öncesinde ABD'nin Irak işgaline hazırlık sürecine odaklanılacaktır. Bu bölümde, işgalin uluslararası alanda propagandası, Saddam sonrası Amerika'nın Irak üzerine tasarladığı planlar, Irak devletinin ve siyasi sisteminin çöküşü, ve Paul Bremer'in [Geçici Koalisyon Yönetimi (CPA)] politikalarına değinilecektir. İkinci bölümde, geçiş döneminde Irak Devlet İdare Kanunu'nun çıkarılması ve sonuçları üzerinde durulacak Geçici Hükümet Konseyi'nin (GHK) oluşumu, Irak Devlet İdare Hukuku'nun çıkarılması ve ulusal konseyin oluşumu incelenecektir. Üçüncü bölümde ise anayasa komisyonunun kurulması, 2005 Anayasası'nın çıkarılmasını etkileyen faktörler ve anayasa sürecinin ardından yaşanan gelişmeler ele alınacaktır.

3.1. 2003 Sonrası ABD'nin Irak Stratejileri

İkinci Körfez Savaşı'nın ardından, Saddam Hüseyin rejimini sona erdirmek amacıyla 1991 yılı Mart ayında başlatılan “El İntifada El Şabaniye” (Şaban Ayı Ayaklanması) adlı halk ayaklanması, Irak ordusu tarafından son derece sert ve kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Bu müdahale, rejimin siyasi muhalefete kesinlikle müsamaha göstermeyeceğini açıkça ortaya koymuştur. 1991 yılında gerçekleştirilen bir basın toplantısında Saddam Hüseyin, yabancı bir muhabire verdiği demeçte, “Ülkemizde muhalefet artık yerel bir mesele değildir, uluslararası bir boyut kazanmıştır. Bizim bakış açımıza göre, yabancılarla irtibat kurmak, yabancı ajanlığı yapmakla eşdeğerdir” ifadelerini kullanarak, rejimin muhalefet karşısındaki katı tutumunu net bir şekilde ifade etmiştir.⁵¹⁵

Başbakan Yardımcısı Tarık Aziz, 1996 yılında İngiliz kanallarına verdiği röportajlardan birinde kendisine yöneltilen “Irak muhalefetiyle nasıl başa çıkıyorsunuz?” sorusuna, “Iraklı bir muhalefet yok” yanıtını vermiştir. Program sunucusunun, “Londra’da ve Tahran’da seminerler düzenleyenler siz değil misiniz?” şeklindeki sorusu üzerine ise, “Bunlar muhalif kişiler değildir. Onlar, kendilerini finanse eden ülkeler için çalışan paralı askerlerdir; dış güçlerin hırsız ve kiralık katilleridir.” cevabını vermiştir. Bu açıklamalar, Irak siyasi arenasının iç muhalefetin varlığından yoksun bırakıldığını

⁵¹⁵ İnternet sitesinde, “*Eski Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin 1991 yılında bir Amerikan kanalının gönderdiği yabancı bir gazeteciyle Irak muhalefeti hakkında konuşmakta*” (Erişim Tarihi 19/11/2017) : https://www.youtube.com/watch?v=nRSDk9cv_ho

açıkça göstermektedir. Siyasi muhalefet, Irak'ı terk etmek zorunda kalmış; bir kısmı Arap ülkelerine (Suriye, Ürdün vb.) ve İslam ülkelerine (İran) sığınırken, diğer bir kısmı da Avrupa ülkelerine göç etmek zorunda kalmıştır. Irak'ta kalanlara ise yalnızca bir seçenek sunulmuştur: “Rejimin uygulamalarını kabul etmek ve yapılanlar hakkında fikir beyan etmemek.” Ancak, Güney Irak'taki Lahor bölgesi ve Kuzey'deki Kürt bölgesi gibi bazı coğrafi istisnaların olduğu da bilinmektedir. Bu iki bölge, siyasi ve askeri muhalefetin faaliyet alanı haline gelmiştir. Ne var ki, Irak muhalefeti, kendi başına siyasi rejimi devirmede başarısız olmuştur. Bu başarısızlıkta, muhalefetin sınırlı yetenekleri, bölgesel ve uluslararası politik iklimin olumsuzluğu ve muhalefet içinde yeterli iş birliğinin sağlanamaması gibi faktörler etkili olmuştur.

Irak muhalefeti tarafından düzenlenen konferanslar, değişimin tek sebebi olmasa da bu faaliyetlerin harekete geçirici etkisi yadsınamaz. Bununla birlikte, ABD yönetiminin değişim sürecini uygulama kararı alması ve bu çerçevede askeri müdahalede bulunması, doğrudan Irak muhalefetinden kaynaklanmamıştır. ABD'nin Irak'ın yeni siyasi hayatına geçiş sürecinde ciddi bir etkisi olmuştur. Bu bağlamda, yerel ve yurtdışındaki muhalif güçler arasında iki farklı grubun desteği ortaya çıkmıştır. Özellikle yurtdışında bulunan muhalifler, ABD'nin amaçlarını gerçekleştirme ve politik sürecin değişiminde önemli bir rol oynamıştır.⁵¹⁶

Hem yurtiçinde hem de yurtdışında muhalefet tarafından kabul edilen temel esaslar, aynı zamanda modern Irak devletinin temelleri olarak da özetlenebilir:⁵¹⁷

1. Mevcut rejimin devrilmesi.
2. Demokrasi getirerek çok partili sisteme geçiş yapmak ve medya özgürlüğünü tesis etmek.
3. Federal bir devlet kurmak (Başlangıçta muhalif siyasi partiler federal bir sistemi benimsemeye yanaşmamış, ancak zamanla çoğunluk bu sistemi kabul etmiştir).
4. Irak devletinin ve halkının birliğini muhafaza etmek.

Bu ilkeler, ABD ve İngiltere tarafından reddedilmemiştir; ancak iki temel ilke daha eklenmiştir:

- Terörizmle mücadele edilmesi.

⁵¹⁶ ‘Abdu’l Cābār Aḥmed, “Seb’ Müşklāt fī Efz̄l Esālib E’l Siyase E’l ‘Irāqīye”, *E’l ‘Ülüm E’l Siyāsīye Dergisi* 36 (2008), 119.

⁵¹⁷ Keḥtān Aḥmed Selmān, “E’l Üsüs E’l Fkrīye li Binā’ E’l Devle fī E’l ‘Irāq”, *E’l ‘Ülüm E’l Siyāsīye Dergisi* 34 (2007), 129.

- Irak'ın kitle imha silahlarından arındırılması.

Eski rejimin, Şiiilere yönelik baskı, suikast ve zulüm uygulamaları, Sünni Araplar için de bir tehdit unsuru oluşturmaktaydı. Ayrıca, işgalden önce gündeme getirilen meseleler arasında Kürt azınlığın ezilmesi, kimyasal silah kullanımı ve etnik zulüm de yer almaktaydı.⁵¹⁸

2003 sonrasında, Irak'ta ve uluslararası alanda muhalefet tarafından düzenlenen konferanslar, seminerler, paneller ve bunların sonucunda ortaya çıkan siyasi beyanlar, Irak'taki siyasi sistemin doğasının şekillendirilmesine katkıda bulunan temel unsurlar olarak değerlendirilmektedir.⁵¹⁹

3.1.1. Hazırlık Konferansları

Irak'taki siyasi muhalefetin büyük bir kısmı, komşu ülkeler olan Ürdün, Suriye ve İran'a yerleşmiş ve daha sonra bir kısmı Avrupa'ya göç etmiştir. Bu nedenle 1991 Körfez Savaşı'ndan sonra daha aktif hale gelen muhalefet, konferanslarını ve toplantılarını yurtdışında düzenlemek zorunda kalmıştır. Rejimin çöküşünün yaklaştığını hisseden komşu ülkeler, özellikle İran ve Suriye, Irak muhalefeti barındırmıştır. Ulus ötesi alanda bulunan Irak muhalefeti, rejime karşı birleşmiş olmakla birlikte, kendi içinde görüş ayrılıkları yaşamaktaydı. Beş ay süren uzun görüşmelerin ardından, siyasi muhalefet arasında anlaşmazlığa yol açan konuların çözülmesi sağlanmıştır. Birleşik bir cephe oluşturma amacıyla genel bir konferans düzenlenmiş ve 27 Aralık 1990'da İslamcılar, Araplar, Kürtler ve demokratlardan oluşan ana muhalefet temsilcileri tarafından “Ortak Eylem Komitesi” sıfatıyla ortak bir açıklama yapılmıştır. Yeni kurulan muhalefeti temsil eden bu komite, diktatörlük sisteminin devrilmesini, Saddam Hüseyin tarafından uygulanan tüm insanlık dışı ve adaletsiz yasaların kaldırılmasını ve tüm muhalif siyasi grupları içeren bir koalisyon hükümetinin kurulmasını amaçladığını deklare etmiştir. Ancak komite bu amaçlara ulaşmada başarısız olmuştur. Bu başarısızlığın en önemli nedenleri arasında, güvenilir bir politik program geliştirememek ve muhalefet içindeki çatışmalar yer almaktadır. Temsiliyet oranı ve nüfuz konusundaki anlaşmazlıklar, muhalefet hareketi üzerinde büyük bir olumsuz etki yaratmıştır. Bu durum Körfez Savaşı'ndan sonra Irak muhalefet gruplarının iki farklı cephede mücadele etmek zorunda kalmasına yol açmıştır:

⁵¹⁸ Tel'ât Remîh , “Be'de Fecvet Kırneîn Ahlu'l Sünne fî E'l 'Irak”, *E'l Beyân Dergisi* 2 (2004), 94.

⁵¹⁹ Münzer E'l Fezl, *İşkālîyât E'l Düstûr E'l 'Irakî* (Erbil : Ârās, 2010), 19 – 25 .

Birincisi, Saddam rejimine karşı verilen mücadele, ikincisi ise muhalefet güçleri arasındaki iç çatışmalar. Sonuç olarak, bu sorunlar muhalefetin zayıflaması ve parçalanması ile sonuçlanmıştır.⁵²⁰

Bağdat rejimi, tüm yerel muhalefet faaliyetlerini durdurmayı başarmış ve halkın yurtdışındaki muhalif gruplarla iş birliği yapmasını etkili bir şekilde engellemiştir. Saddam rejimi, muhalefet hareketini ülkedeki faaliyetlerinden koparmak için muazzam bir baskı mekanizması kullanmıştır. Devletin son derece merkezi bir yapıda örgütlenmesi ve rejimin şiddet içeren müdahaleleri, muhalefetin başarısız olmasının başlıca nedenlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte, Irak politik sisteminin muhalefetin performansını olumsuz yönde etkileyerek etkisini zayıflatmasında, muhalefet grupları arasındaki çatışmaların rolü de oldukça önemlidir. Ayrıca, bölgesel ve yabancı güçlerin müdahalesi, muhalefet içindeki anlaşmazlıkların artmasına önemli ölçüde katkıda bulunmuştur.

1995 yılında, Kral Hüseyin Bin Talal'in himayesinde Ürdün'de Irak siyasi muhalefet partileri "*Rejimin Sembolleri, Irak'taki İnsan Hakları Meselesi ve Federalizm Irak Sorunlarına Çözüm*" konulu bir konferans düzenlemeyi kabul etmiştir. Ancak bu konferans beklenen etkiyi yaratamamıştır. Etki yaratan konferanslar arasında ise 1998 Lahey Konferansı, 1999 Londra Konferansı, 2002 Londra Askeri Konferansı ve "Son Konferans" yer almaktadır.

3.1.1.1. 1998'deki 1998 Lahey Konferansı: Diktatör Rejimin Sembollerinin Yargılanmasının Gündeme Gelmesi

Lahey Konferansı, 1998 yılının Eylül ayında Hollanda'nın Lahey şehrinde gerçekleşmiştir. Konferansa, birçok Iraklı siyasi muhalefet, yabancılar ve uluslararası örgütler davet edilmiştir. Muhalefetin önemli bir kısmı davet edilmiş olsa da sadece dört kişiden konferans için geri dönüş alınmıştır. Bu sayının azlığının nedeni olarak, muhalefetin rejimin baskısından duyduğu korkudan kaynaklandığı düşünülmektedir. Lahey Konferansında, Irak'taki insan hakları ihlallerini ortaya çıkarmak ve rejimde sembol olmuş isimlerin uluslararası alanda yargılanması konusunda öneriler üzerinde durulmuştur.⁵²¹

⁵²⁰ 'Ālī Muḥmmmed Şmrān, *Şirā' E'l Mü'āreze* (London: Dāru'l Hikme, 2003), 425-240.

⁵²¹ E'l Fezl, *İşkālīyāt E'l Düstūr*, 21.

3.1.1.2. 1999 Londra Konferansı: 2020 Projeksiyonu ile Irak Federalizmi ve Ekonomik Analiz

Londra Konferansı, ABD yönetiminin “Irak’ın Kurtuluş Yasası”nı yayınlaması konusunda oldukça önemli bir aşama olarak kabul edilmektedir. Londra Konferansı sırasında kabul edilen şu hususlar yer almaktadır:

- ABD’nin, Saddam Hüseyin rejimini ortadan kaldırmak isteyen muhalefete ve mevcut rejimin yerini alacak demokratik bir hükümetin ortaya çıkmasını teşvik etme politikasının izlenmesi,
- ABD’ye Irak’ta demokrasiye geçişi destekleme ve yardım etme yetkisi verilmesi,
- Irak demokratik muhalefet örgütlerine yardım sağlamak amacıyla yayın organlarına destek sunulması; Irak’a radyo ve televizyon yayınlayan kuruluşlara gerekli desteğin sağlanması.

Bu hükümleri hayata geçirmek amacıyla, ABD Medya Ajansı’na iki milyon dolar tahsis etme yetkisi verilmiştir.⁵²²

Irak Ulusal Kongresi Genel Başkanı Dr. Ahmed Chalabi, “Irak’ın Kurtuluşu Yasası”nın yürürlüğe konulmasında önemli bir rol oynamıştır. Bill Clinton tarafından imzalanan bu yasaı hazırlamak için ABD Kongresi’ni ikna etmiş ve Saddam Hüseyin rejiminin yerine demokratik bir hükümet kurulması politikasının ABD tarafından benimsenmesini sağlamıştır. Irak’ta bir sonraki değişim sürecine hazırlık olarak, ABD Dışişleri Bakanlığı’ndan Frank Rechard Donny, Irak muhalefet güçlerinin koordinatörü olarak seçilmiştir. Ayrıca, federal ve demokratik bir Irak algısını geliştirmek ve yeni bir anayasa hazırlamak amacıyla Iraklı uzmanlardan oluşan bir ekip oluşturulmuştur.⁵²³

Londra’da düzenlenen konferansa hukuk, ekonomi ve politika alanında birçok uzman katılmıştır. Bu uzmanlar arasında Frank Richard, Denis David Mack, Ahmed Chalabi, Rend Rahim, Munther Al-Fadl, Ghassan Al-Attayah, Mowaffak Al-Rubai, His Halboss, Sinan Shabibi, Salah al-Sheikhli, İyad Allavi, Alseyid Bahr El-Ulûm, Abdul Hüseyin, Attia Adnan Alpaghja gibi isimler yer almıştır. Konferansın ilan edilen amacı, Irak’ın Saddam Hüseyin sonrası dönemdeki siyasi, ekonomik ve anayasal geleceği için bir strateji oluşturmaktır.

⁵²² E’l Meūsū’e E’l Aşūrīye Sitesi (Erişim Tarihi 07/09/2017), Arapçaya çevrilmiş ve sitesinde yayınlanan yasa metnine bakın : <http://www.betnahrain.net/Arabic/Documents/IL1998.htm>

⁵²³ E’l Fezl, *İşkālīyāt E’l Düstūr*, 22.

Konferans, çeşitli eksenler üzerinde odaklanmıştır. Federalizm çerçevesinde, Dr. Mowaffaq Al-Rubai, Irak'ta federalizm fikrini ortaya koymuş ve beşli bir federasyon kurulmasını önermiştir. Munther Al-Fadl ise en az üçlü bir federasyon kurulmasını savunurken, Ghassan Al-Attiah dokuzlu federasyon fikrini sunmuştur. Devletin yönetim şeklinin federal bir yapıya dönüştürülmek istenmesinin temel amacı, Saddam sonrası dönemde diktatörlüğün önüne geçmek olarak ifade edilmiştir.⁵²⁴

3.1.1.3. Temmuz 2002: Londra Askeri Konferansı

2002 yılının Temmuz ayında, Ürdün Prensi Hasan Bin Talal'ın himayesinde, Irak siyasi muhalefet liderlerinin, muhalif Iraklı generallerin ve bazı sivillerin katılımıyla Londra'da bir askeri konferans düzenlenmiştir. Konferansta, Irak'ın geleceğine dair kritik konular tartışılmıştır. Bu tartışmaların odak noktaları arasında diktatörlük rejimini değiştirmenin yolları, bu değişimde dış faktörlerin rolü, ordunun yeniden yapılandırılması ve yeni Irak'ın rol ve misyonları gibi meseleler yer almıştır.⁵²⁵

3.1.1.4. Aralık 2002: Son Konferans

14-17 Aralık 2002 tarihlerinde Londra'da gerçekleştirilen konferans, "Son Konferans" olarak adlandırılmıştır. Konferansa Irak dışındaki siyasi muhalefet başta olmak üzere, 51 parti ve siyasi hareketi, farklı etnik grupları, Irak'taki aktif siyasi oluşumları, akademisyenleri, üst düzey askeri yetkilileri, kabile liderlerini ve din adamlarını temsilen 330'dan fazla delege katılım sağlamıştır. Katılımcılar arasında Kürt partileri, aktif siyasi hareketler arasında öncü bir konumda yer almış olup bu durum muhalefet cephesinin söz konusu konferansı en başarılı toplantılardan biri olarak değerlendirmesine neden olmuştur.⁵²⁶

Konferans sırasında çeşitli komiteler oluşturulmuş ve her komite, önerilerini konferansın "Nihai Siyasi Beyanı"na dahil edilmek üzere yazılı olarak sunmuştur. Bu komiteler arasında "Federal Sistem ve Kerkük'ün Geleceği" komitesi, başkanlığını Cevhar Namık'ın yürüttüğü ve Munther El Fadıl, Saadi Berzenci, Mohamed Omar Meulud, Ferst Ahmed, Ali Eladad, Faysal Elistrabadi ve Visam Elçelebi'nin üyeleri olarak görev aldığı önemli bir komitedir. Bu komite, "Kerkük'te Saddam rejimindeki

⁵²⁴ E'l Fezl, *İşkālīyāt E'l Düstūr*, 23..

⁵²⁵ E'l Fezl, *İşkālīyāt E'l Düstūr*, 23.

⁵²⁶ E'l Fezl, *İşkālīyāt E'l Düstūr*, 40.

Araplaştırma operasyonları,” “Normalleşme süreci ve yerlerinden edilmiş kişilerin bölgelerine geri dönüşleri,” ve “Kerkük’te çatışmalardan etkilenenler için tazminatın kaldırılması” gibi başlıklar üzerinde çalışmıştır. Özellikle, Kerkük çatışmalarından etkilenenler için tazminatın kaldırılması konusu, komite üyeleri arasında yoğun tartışmalara neden olmuş ve bu mesele nihayetinde oy çokluğuyla kabul edilmiştir. Ancak, Faisal Al-Istrabadi ve Salem Al-Chalabi bu karara karşı oy kullanmıştır. Karşı oy gerekçeleri ise Kerkük’e yerleştirilen masum Arapların haklarının zedelenmesi ve bu kararın etnik temizlik girişimlerine yol açabileceği endişesidir.⁵²⁷

Konferansın bir üyesi olan Munther El Fadl, daha sonra 2005 Anayasası’nın yazım komitesine daimî üye olarak atanmıştır. El Fadl, “Irak Anayasası Sorunları” isimli kitabında, konferansın sona ermesinin ardından 17 Aralık 2012 tarihinde yayımlanan siyasi bir beyannamenin varlığını belirtmiştir. Bu beyannamede, Irak’ın geleceğiyle ilgili birkaç önemli husus ile birlikte Kerkük’teki durumun iyileştirilmesine yönelik öneriler de sunulmuştur. El Fadl, konferans katılımcılarından Faysal Al-Istrabadi’den, “Kerkük’te Araplara karşı yapılacak olan sözde etnik temizlikten sen sorumlu olacaksın” şeklinde bir İngilizce e-posta aldığını da ifade etmiştir. Tüm uyarılara rağmen, Irak muhalefeti konferansın sonuç bildirgesine bu konuya ilişkin bir ifadeyi dahil etmiştir. Bu ifade, sonrasında ‘Irak Geçici İdare Hukuku’na 58. madde olarak girmiş ve nihayetinde 2005 Irak Daimi Anayasası’nda 140. madde olarak yer almıştır. Anayasa’nın 140. maddesi, iç savaşa yol açma potansiyeli taşıyan maddelerden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu madde, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde daha detaylı bir şekilde incelenecektir. Sonuç olarak, Londra Konferansı’na yönelik en önemli eleştiriler aşağıdaki maddelerle özetlenebilir.⁵²⁸

1. Konferansın, Şii Araplar ve Kürtlerin yoğun hâkimiyetinde gerçekleşmesi, bu durumun Sünni Arapları marjinal bir pozisyona itmesi;
2. Irak halkını diktatörlükten kurtarma amacıyla ABD’nin belirgin etkisinin hissedilmesi;
3. Konferansta Iraklı muhaliflerden ziyade, özellikle yabancı unsurların ön plana çıkması ve Irak’ı coğrafi ve sosyo-kültürel açıdan yeterince tanımayan bu yabancı katılımcıların, konferansın sonuç metninin yazılmasında önemli ölçüde rol oynamaları.

⁵²⁷ Muḥmed Sūhīl Ṭekūṣ, *Tārīḥ E’l ‘Irāq E’l Ḥedās ve E’l Mū‘āṣīr* (Beyrut: Dāru’l Nefā’s, 2015), 408.

⁵²⁸ E’l Fezl, *İṣkālīyāt E’l Düstūr*, 41 – 43.

3.1.2. Irak Devleti ve Siyasi Sisteminin Çöküşü ile Paul Bremer'in Politikaları

1991 Körfez Savaşı'ndan sonra, ABD Savunma Sekreteri Dick Cheney, Richard Perle, Dünya Bankası Başkanı Paul Wolfowitz ve Zalmay Khalilzad ile birlikte Irak'ın geleceği üzerine bir plan hazırlamıştır. Ancak Cumhuriyetçilerin seçimlerde başarılı olamaması nedeniyle bu plan ertelenmiştir. 2000 yılında, George W. Bush'un ABD Başkanlık seçim sürecinde, Condoleezza Rice, Foreign Affairs dergisinde "ABD Dış Politikası ve Cumhuriyetçi Çıkarlar" başlıklı bir makale yayımlamıştır. 11 Eylül saldırılarından önce ABD'nin gündeminde ve dış politika önceliklerinin başında Irak'ın yer aldığını gösteren bu gelişmeler, 11 Eylül sonrası sürecin yalnızca Irak'ın işgalini meşrulaştırma çabası olduğunu ortaya koymaktadır.

Arap Birlik Çalışması Merkezi Beyrut Müdürü ve Irak uzmanı Dr. Khairuddin Hassib'e göre, ABD'nin Irak'ı işgalinin tek sorumlusu Saddam rejimi değildi. Bu mesele, Irak sınırlarını aşan daha geniş bir boyuta sahipti. Hatta bazı iddialara göre, savaş başlamadan iki ya da üç gün önce ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld, Saddam Hüseyin'in istifa etse bile Irak'ı işgal edeceklerini ifade etmiştir. Dolayısıyla, Hassib'e göre rejim, savaşı engellemek için mümkün olan her şeyi yapmıştır. BM Güvenlik Konseyi üyeleri, Irak'ta herhangi bir kitle imha silahı bulunmadığını açıklamış, ancak ABD bu durumu teyit etmek için daha fazla zamana ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir. Fransa, Almanya, Rusya ve Çin gibi büyük güçler, denetim süresinin uzatılmasını talep etmiş, ancak ABD, BM yasalarının ihlal edildiğini öne sürerek Güvenlik Konseyi'nden onay almadan savaş kararı almıştır. Bu durum, ABD'nin işgalini Güvenlik Konseyi tarafından verilmiş bir karara dayandırmasının mümkün olmadığını göstermektedir.

Irak'ta gerçekleşen işgal, uluslararası hukuka ve BM Şartı'na aykırıdır. ABD'nin Irak'a askeri müdahalesinin hukuka uygun olabilmesi iki durum çerçevesinde mümkün olabilirdi. Birincisi, silahlı saldırganlık durumunda, yani başka bir deyişle, Irak'ın Amerika'ya saldırması durumunda, ki bu durum gerçekleşmemiştir. İkincisi ise yakın bir saldırı veya tehdit durumunda, ancak Irak, Amerika açısından yakın bir tehdit unsuru olarak değerlendirilmemektedir.⁵²⁹

Nitekim, yapılan araştırmalar sonucunda Irak'ta kitle imha silahlarına rastlanmamıştır. Rejimin El-Kaide ile bağlantılı olduğu iddiası da kanıtlanamamıştır. BM Genel Sekreteri Kofi Annan, Irak savaşının yasadışı olduğunu açık bir şekilde ilan etmiştir.

⁵²⁹ Hesib, *E'l 'Irak min E'l İhtilāl*, 46.

Sonraki süreçte “demokrasi” söylemi ön plana çıkmıştır. Ancak işgal sonrası Irak’ta meydana gelen olaylar, bu sürecin arkasındaki motivasyonun “demokrasi” ile bağdaşmadığını gözler önüne sermektedir. Bu konuda Annan, BBC’ye verdiği bir demeçte, “Irak işgalinden sonra, bölgenin Taliban etkisi altında Afganistan’dan daha kötü bir terör merkezi haline geldiğini” ifade etmiştir.⁵³⁰

ABD tarafından vaat edilen siyasi sistemin değiştirilmesi ve demokratikleştirilmesi gerekçesinin meşruiyeti şüphelidir. Irak devletinin çöküşüne zemin hazırlayan BM Güvenlik Konseyi’nin 1483 sayılı kararına göre, ABD Irak’ta işgal gücü olarak kabul edilmiştir. Uluslararası anlaşmalar çerçevesinde, ABD’nin Irak’ın koruyucusu konumunda olması gerekmektedir. Ancak, ABD, Irak’ın bir vasisi olarak hareket ederken, eski hükümetteki bakanların yerine yeni atamalar yapmamış, aksine hükümet bakanlıklarını neredeyse tamamen ortadan kaldırarak yeni bir sistemle yeni bir hükümet kurmuştur. Bu hususlar ve gelişmeler, çalışmanın üçüncü bölümünde detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

2003 yılının Mayıs ayında, Başkan George W. Bush, Körfez bölgesinde bulunan Abraham Lincoln askeri üssünde, büyük askeri operasyonların sona erdiğini ve Irak işgalinin tamamlandığını ilan etmiştir. Ancak, Bush’un açıklamalarından sadece bir hafta önce Doğu Irak’taki Felluce şehrinde başlayan direniş, bu açıklamalarda hesaba katılmamıştır.⁵³¹

ABD Merkez Komutanlığı Eski Komutanı Anthony Zinni, Irak savaşının planlanmasındaki boşluklara ve eksikliklere dikkat çekmiştir. Zinni, “Dışişleri ve Savunma Bakanlığı’ndaki planlama komitesinin açıklamalarından, yeterli bir güvenlik ve askeri planımız olduğuna inandığımızı anladım. Ancak siyasi bir planın varlığına dair hiçbir şey duymadık. Aynı durum ekonomik, sosyal ve altyapı konuları için de geçerliydi... Bu konular hakkında net bir plan yoktu” ifadelerini kullanmıştır.

İşgal güçleri, Saddam sonrası Irak’ta uygulanacak yönetim tarzı konusunda net bir politikaya sahip değildi. Başka bir deyişle, işgal güçlerinin Irak’ın geleceği konusundaki siyasi ve ekonomik planlarının çoğu, dış muhalefet konferanslarında ortaya konan siyasetnamelerden ibaretti. Bu süreçte, ABD’nin Dışişleri Bakanlığı ile Savunma Bakanlığı arasında “Yeni Irak Yönetimi” konusunda bir anlaşmazlık ortaya çıkmıştır.

⁵³⁰ Hesīb, *E’l ‘Irak min E’l İhtilāl* 48 – 49.

⁵³¹ Gwynne Dyer, *E’l Füzā e’letī Nezēmūhā E’l Şerķ E’l Āvsıt ba ‘de E’l ‘Irak*, çev. Besām Şihā (Beyrut: E’l Dāru’l ‘Arabiye, 2008), 13.

ABD Başkanı George W. Bush, bu durumla ilgili olarak şunları söylemiştir: “Paul Bremer’in emirlerinin daha fazla tartışılması ve incelenmesi konusunda ısrar etmeliydim. Ahmad Chalabi’nin sürgünde geçirdiği uzun süre, onun Irak halkını, özellikle Sünnileri tanımadığını gösteriyor”.⁵³²

ABD’nin yeni Irak yönetimi konusundaki en yaygın görüşleri arasında, ilk olarak Irak’ta askeri bir hükümetin kurulması, yani ABD tarafından doğrudan yönetilmesi fikri yer almaktadır. Ancak bu düşünce, ABD’nin yerleşik yönetim hakkındaki inançlarında ortaya çıkabilecek sorunları göz ardı etmiştir. İkinci görüş ise, ülkeyi yönetecek sivil bir hükümet kurulmasıdır. Bu fikir, “İnsani Yardım” olarak adlandırılan bir ofisin kurulmasıyla hayata geçirilmeye başlanmıştır. Amerikan Generali Jay Garner yürütücü olarak atanmış, ancak bu ofisin ömrü kısa sürmüştür.

İşgalden sonra ilk kurulan hükümette Adalet Bakanı olarak görev alan Hashem El-Shalabi, anılarında şöyle yazmıştır: “Jay (General Jay Garner) zayıf ve yüzeysel bir karakterdi ve Irak hakkında hiçbir fikri yoktu.” Jay Garner tarafından yönetilen insani yardım ofisi, başarısızlık nedeniyle kaldırılmış ve yerine Geçici Koalisyon Otoritesi (GKO) adı verilen yeni bir yapı kurulmuştur. GKO’nun detaylı analizi ilerleyen bölümlerde ele alınacaktır.⁵³³

İşgalin ilk günlerinden itibaren Irak’ta direniş operasyonlarının hızla başlatılması, Amerikan planlarının önündeki en büyük engeli oluşturmuştur. Kısa bir süre içinde işgal güçleri, ciddi düzeyde ağır malzeme ve insan kayıpları vermiştir. Bu durum, Amerikan stratejisinin Irak’ta genel sosyal, ekonomik ve politik yapıları bölme ve parçalama üzerine odaklanmasına ve bu hedef doğrultusunda başarılı adımlar atılmasına yol açmıştır.⁵³⁴

İşgalin ardından Bağdat’ın ilk günlerinde Irak’ta facia olarak nitelendirilebilecek olaylar yaşanmıştır. Irak müzelerindeki tarihi eserler, kütüphaneler, devlet kurumlarının kayıtları gibi bir ülkenin kimliğini ve hafızasını oluşturan birçok değerli varlık kaçırılmıştır. Bu nedenle, Irak’ın tarihi ve kültürel mirasına dair geriye çok az şey kalmıştır. Bu olayların kasıtlı mı yoksa planlama eksikliği nedeniyle mi gerçekleştiği

⁵³² George W. Bush, *Müzkrāt George W. Bush Kṛārāt Meṣīrīye*, çev. Senā’ Herb (Beyrut: E’l Metbū’āt, 2013), 345.

⁵³³ R’ād Nācī E’l Cede, *E’l Kārīse E’l Düstūrīye Dīrāse fī E’l Şū’un E’l Düstūrīye E’l ‘Irāqīye* (Ürdün: Dāru’l Menāhc, 2018), 29.

⁵³⁴ Hālid E’l Me’īnī, *Mevk’ E’l Mükāveme E’l ‘Irāqīye fī E’l İstrātīcīye E’l Amrikīye E’l Cedīde* (E’l Rīyād: E’l Beyān, 2009), 195.

belirsizliğini korumaktadır. Ancak, bir İngiliz gazeteci, konuyla ilgili yazdığı kitabında, o dönemde Irak'ta bulunduğunu ve bu olayların önlenmesi için hiçbir girişimde bulunulmadığını; her şeyin işgal güçlerinin gözü önünde gerçekleştiğini belirtmiştir.⁵³⁵

ABD'nin kendi raporları da Irak'taki Amerikan çıkmazının ana sebebinin yanlış kararlar dizisi olduğunu doğrulamaktadır. Ordu, polis, güvenlik hizmetleri ve istihbarat teşkilatlarının kaldırılmasıyla ülkedeki tüm sosyal kontrol mekanizmaları devre dışı bırakılmıştır. Petrol Bakanlığı hariç, Irak devletinin egemen kurumları sistematik bir şekilde tasfiye edilmiştir.⁵³⁶

Saddam rejiminin “laik” olduğu bilinirken, muhalefet tarafından Sünni bir rejim olarak tanımlanması dikkat çekicidir. “Baas’ı kökten kazıma yasası” fikri ise abartılı, mezhepçi ve ırkçı bir şekilde istismar edilmiştir. Irak dışındaki siyasi muhalefet, sistemi mezhepsel bir perspektifle, Şii çoğunluğun baskıcılığı altında tanımak istemiştir. Bu savaşta güç dengelerinin eşit olmadığı açıkça ortadadır; hiç kimse Irak ordusunun ABD ordusunu yenebileceğini düşünmemektedir. Irak ordusunun, Körfez Savaşı’ndan çıkıp 13 yıl boyunca kuşatma altında kalmışken, üç hafta boyunca ABD’ye karşı direnemeyeceği aşikârdır. Bununla birlikte, yasaklanmış silahların kullanılması ve işgalden sonra direnişin ortaya çıkması dikkat çekicidir. Medya, Irak direnişini çirkin ve yanıltıcı bilgilerle karalamıştır.

Bir işgalin olduğu yerde direnişin de ortaya çıkması muhtemel ve doğaldır. Bir halkın toprakları yabancı bir güç tarafından işgal edildiğinde, direnişin kaçınılmaz olduğu bilinen bir gerçektir. Ancak, genellikle işgalin başlaması ile direnişin ortaya çıkması arasında aylar geçer. Irak’ta ise direniş, işgalden sadece birkaç gün sonra başlamıştır. Uluslararası alanda müdahaleye karşı direnç gösterilmesi için derin bir politik destek, askeri malzeme ve medya desteği sağlamak önemlidir. Ne yazık ki, Irak’taki direniş, uygun olmayan uluslararası koşullar altında başlamış ve bu nedenle dünya genelinde tek kutuplu bir politika ile karşı karşıya kalmış, dolayısıyla yeterli destek bulamamıştır.

ABD’nin beklentilerinin aksine, Amerikan ordusu Irak’ta güllerle karşılanmamış ve Irak ordusu tarafından hiçbir teslimiyet görülmemiştir. Hatta, Ordu’nun 51’inci Grubu’nun teslim olduğu söylendiğinde, gerçekte bu grubun pes etmediği ortaya çıkmıştır. Savaşın ilk anlarından itibaren ABD’nin gerçek olmayan bilgiler ürettiği bilinmektedir. Ayrıca, işgalden sonra Irak’taki durumu kontrol altına alabilmek için

⁵³⁵ Hesîb, *E’l ‘Irak min E’l İhtilâl*, 361.

⁵³⁶ E’l Me’îni, *Mevk’ E’l Mukâveme E’l ‘Irakye*, 200.

gerekli asker sayısı doğru bir şekilde tahmin edilememiştir. İşgale karşı direnişin boyutu da doğru değerlendirilmemiştir. Tüm bunların yanı sıra, İran'ın Irak'taki rolü tam olarak anlaşılamadığı gibi, Irak'ın Ortadoğu'da "demokrasi modeli" olarak sunulması, bölgede demokratik değişim için iddialı bir örnek olmuştur. Bu model, bölgede ve dünya genelinde tekrarlanmasından korkulan bir örnek haline gelmiştir.⁵³⁷

Saddam rejiminin "laik" karakterine rağmen, muhalefet tarafından Sünni bir rejim olarak tanımlanması dikkat çekicidir. "Baas'ı kökten kazıma yasası" fikri, abartılı, mezhepçi ve ırkçı bir şekilde istismar edilmiştir. Irak dışındaki siyasi muhalefet, sistemi mezhepsel bir perspektifle, Şii çoğunluğun egemenliği altında tanımak istemiştir. Bu savaşta güç dengelerinin eşit olmadığı açıkça görülmektedir; hiç kimse Irak ordusunun ABD ordusunu yenebileceğini düşünmemektedir. Körfez Savaşı'ndan çıkıp 13 yıl boyunca kuşatma altında kalan Irak ordusunun, ABD'ye karşı üç hafta boyunca direnemeyeceği aşikârdır. Bununla birlikte, yasaklı silahların kullanılması ve işgal sonrası direnişin ortaya çıkması dikkate değerdir. Medya, Irak direnişini çirkin ve yanıltıcı bilgilerle karalamıştır.

Bir işgalin olduğu yerde direnişin de ortaya çıkması muhtemel ve doğaldır. Bir halkın toprakları yabancı bir güç tarafından işgal edildiğinde, direnişin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Ancak, genellikle işgalin başlaması ile direnişin ortaya çıkışı arasında aylar geçer. Irak'ta ise direniş, işgalden sadece birkaç gün sonra başlamıştır. Uluslararası düzeyde müdahaleye karşı direnç oluşturmak için derin bir politik destek, askeri malzeme ve medya desteği sağlamak büyük önem taşır. Ne yazık ki, Irak'taki direniş, uygun olmayan uluslararası koşullar altında başlamış ve bu nedenle dünya genelinde tek kutuplu bir politikanın etkisi altında kalmış, dolayısıyla yeterli destek bulamamıştır.

ABD'nin beklentilerinin aksine, Amerikan ordusu Irak'ta güleryüzle karşılanmamış ve Irak ordusu tarafından teslimiyet belirtilmemiştir. Hatta, 51. Ordu Grubu'nun teslim olduğu söylendiğinde, gerçekte bu grubun pes etmediği ortaya çıkmıştır. Savaşın ilk anlarından itibaren ABD'nin yanıltıcı bilgiler ürettiği bilinmektedir. Ayrıca, işgalden sonra Irak'taki durumu kontrol altına alabilmek için gerekli asker sayısı doğru bir şekilde öngörülememiştir. İşgale karşı direnişin boyutu da yeterince takdir edilmemiştir. Bu durumun yanı sıra, İran'ın Irak'taki rolü tam olarak anlaşılamadığı gibi, Irak'ın

⁵³⁷ Hesīb, *E'l 'Irak min E'l İhtilāl*, 363.

Ortadoğu’da “demokrasi modeli” olarak sunulması, bölgede demokratik değişim için iddialı bir örnek teşkil etmiştir. Bu model, hem bölgesel hem de uluslararası düzeyde tekrarlanmasından korkulan bir örnek haline gelmiştir.⁵³⁸

Toplumun işgalden kurtulma çabalarında farklı yöntemler benimsendiği gözlemlenmiştir. Bu yöntemler iki ana sınıfa ayrılabilir: Birincisi, Iraklılara silahlı direniş çağrısı yapılması, ikincisi ise barışçıl direniş çağrısı yapılması, yani diplomatik yollarla işgalin sona ereceğine olan inançtır. Ancak bu iki direniş biçiminin birleştirilememesi önemli bir sorundur. Başka bir ifadeyle, direnişin hem silahlı hem de diplomatik olmak üzere iki kanadı olması, direnişin etkili olmasını sağlayacak bir unsur olarak görülmelidir. Ne yazık ki silahlı direniş çağrısında bulunan ilk grup eski rejimle ilişkilendirilerek suçlanmış ve eski rejime dönmek istedikleri yönünde bir algı oluşturulmuştur. Bu durum, direnişin aslında bir rejim savunmasından ziyade vatan savunması, yani Irak’ın savunması olduğu gerçeğini gölgede bırakmıştır.

Bir Sünni olan Şeyh Ahmed El-Kubaisi, işgal karşıtı protesto gösterileri düzenlemiştir. 18 Nisan 2003’te binlerce Şii gösterici Necef ve Kerbela’ya yürümüştür. Aynı zamanda Sünni ve Şii mezheplerinin geniş kesimleri işgale karşı çıkmışlardır. Sünniler ve Şiiler bir araya gelerek, “Hayır, hayır, Saddam’a hayır. İslam’a evet. Ülkemizde huzur istiyoruz.” sloganlarıyla ortak bir ses yükseltmişlerdir.

Barışçıl ve silahlı direnişin devamı ve genişlemesi, Sadr Hareketi’nin Irak direnişine katılımına bağlı olmuştur. Çünkü bu Sünniler ile Şiilerin birliği anlamına gelmektedir. Sadr Hareketi, Sadr Şehri, Necef, Kerbela ve diğer bölgelerde silahlı direnişe başlamıştır. Bunu takiben, barışçıl direniş ve hizmet talepli gösteriler de başlamıştır. Sadr Hareketi’nin silahlı direnişe katılımı, bir süre sonra Amerikan güçlerini geri çekilmeye zorlayan önemli bir faktör olmuştur.⁵³⁹

Eski rejimde, dikkate değer bir olumlu özellik varsa, o da adaletsizliğin dağılımında en azından bir tür denge bulunmasıdır. Eski rejimde adaletsizliğin ölçütü mezhepsel değil, daha çok farklı bir standarda dayanıyordu. Bu bağlamda, Ayetullah Sied Al Sistani, “Eski rejim mezhepsel değildi, ancak bir diktatörlüktü” ifadesini kullanmıştır.⁵⁴⁰ Yani adaletsizlikte ölçü sadece mezhep değildi aynı zamanda siyasi bir ölçüt de bulunmaktaydı.

⁵³⁸ E’l Me’îni, *Mevk’ E’l Mukāveve E’l ‘Irakye*, 203.

⁵³⁹ Hesīb, *E’l ‘Irak min E’l İhtilāl*, 50.

⁵⁴⁰ Hesīb, *E’l ‘Irak min E’l İhtilāl*, 164.

ABD hükümeti, medya önünde Irak direnişini ya önemsememekte ya da tamamen inkâr etmekteydi. Stratejik ve uluslararası çalışmalar konusunda uzman olan Anthony Cordesman'ın 19 Mayıs 2005 tarihinde yayımladığı “Irak İsyanı” başlıklı çalışma, direnişin kullandığı yöntemleri detaylı olarak açıklaması nedeniyle büyük önem taşımaktadır. Cordesman, çalışmasının ilk bölümünde “Irak'ta Amerika'nın Stratejik Hataları”, ikinci bölümünde “İsyan Tehdidinin Doğuşu ve Büyümesi”, üçüncü bölümde ise “Irak'ta İsyanın Evrim Geçiren Doğası” konularını ele almıştır. Uzman, direniş tarafından kullanılan araçları ve yöntemleri açıklarken, organizasyon ve direnişin çalışmaları arasındaki koordinasyonu, direnişin gelişimini ve ABD'nin müdahale araçlarını geliştirdikçe, Iraklı direnişin buna karşılık olarak geliştirdiği önlemleri ayrıntılı bir şekilde incelemiştir.⁵⁴¹ Başka bir ABD raporunda, Pentagon'a bağlı bir uzman, “Irak'ta ortaya çıkan direniş mücadelesinin, askeri okullarda dünya genelinden örnekler arasında ders olarak anlatılabileceğini” belirtmiştir. Yine ABD raporlarına göre, direnişçilerin %95'i Iraklılardan oluşmaktadır; geri kalan %5 ise yurtdışından gelen yabancı savaşçılardan ibarettir.

Arap Birlik Çalışması Merkezi Beyrut Müdürü ve Irak uzmanı Dr. Khairuddin Hassib'e göre, Irak direniş grupları aşağıdaki şekilde sınıflandırılabilir:⁵⁴²

1. Eski Irak Ordusu: Bu direniş grupları iki ana isim altında faaliyet göstermiştir. Çoğunluğu, “Gizli İslam Ordusu” adı altında örgütlenmiştir ve on binden fazla eski ordu ve istihbarat mensubunu bünyesinde barındırmaktadır. Lider kadrosu ağırlıklı olarak Arap kökenli olup, düşünce yapıları Arapçılık ve İslam odaklıdır. Zaman zaman kendilerini “Irak İslam Ordusu” veya “Irak Ulusal Ordusu” olarak da adlandırmışlardır. Bu grupların faaliyetleri özellikle Diwaniyah, Nasiriyah ve Amarah bölgelerine yayılmıştır.
2. Muhammed Ordusu: Bazı Irak ordusu ve BP mensuplarından oluşmuştur.
3. Ansar Al-Sunna Grubu: Bu grup organize bir yapıya sahiptir ve üyelerinin büyük bir kısmı Afganistan'da eğitim alarak Irak'a geri dönmüştür. Askeri faaliyetlerinde El-Kaide'yi takip etmelerine rağmen, bu grupla örgütsel bir bağları bulunmamaktadır; çünkü bazı konularda fikir ve ideolojik farklılıklar göstermektedirler. Grubun sayısı yaklaşık dört bin kişiden oluşmaktadır.

⁵⁴¹ Həsib, *E'l 'Irak min E'l İhtilāl*, 298.

⁵⁴² Həsib, *E'l 'Irak min E'l İhtilāl*, 301.

4. Ansar El-İslam Grubu: Bu grup, 5.000'in üzerinde mensubu olan organize bir yapıya sahiptir. Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) partisi ile çatışmalara girmiştir. Savaşın başında gerçekleştirilen hava saldırılarından en çok etkilenen grup olmuştur. Üyelerinin çoğunluğu Kürtlerden oluşmakla birlikte, grup bünyesinde çok sayıda Arap da bulunmaktadır. Bu Arapların büyük bir kısmı Kuveytli ve Suudi Arabistanlıdır. Operasyonlarını başlangıçta Kuzey Irak bölgesinde yoğunlaştırmış, daha sonra merkez ve güneydeki Basra ve Amarah bölgelerinde de faaliyetlerde bulunmuştur. Grubun lideri Mullah Krekar, iyi eğitilmiş ve güçlü liderlik özelliklerine sahip bir kişidir. Kürt kökenli olmasına rağmen, daha çok İslami kimliği ile tanınmaktadır.
5. 1920 Devrim Tugayları: Bu grubun Müslüman Âlimler Derneği ile ilişkisi olduğuna inanılmaktadır. Sayısal olarak küçük bir gruba sahip olmalarına rağmen, Arap ve uluslararası partilerden aldıkları yardımlar sayesinde maddi imkanları oldukça iyidir. Üye sayısı 1000 ile 1500 arasında değişmektedir. Grup, Felluce ve Ramadi'de operasyonlar gerçekleştirmiş, daha sonra Musul, Bağdat, Diyala ve diğer bölgelerde de faaliyetlerini sürdürmüştür.
6. Mühajirîn Ordusu: İşgal güçlerinin kötü muamelesine tepki olarak oluşan bazı gruplar, bu ordu altında organize olmuşlardır. Bu grupların büyük çoğunluğu Arap milliyetçilerinden oluşmaktadır ve üye sayısı 3000'den fazladır. Maddi imkânları sınırlı olduğu için silah satın alabilmek amacıyla sık sık para toplamak zorunda kalmışlardır. Operasyonları ise düzensiz bir şekilde gerçekleştirilmiş olup, kendi alanlarında diğer gruplara da yardım etmişlerdir.
7. Mühajirîn Şura Meclisi: Bir koalisyon ortaklığından daha çok örgütsel hareketlerden oluşan bir gruptur. Amerikalılara karşı operasyon yürütmek ve diğer örgütlerdeki eksiklikleri tamamlamak amacıyla kurulmuştur.
8. El-Kaide Grubu: Bu grup, en çok finanse edilen hareketlerden biridir ve diğer Arap gruplarıyla geniş bir ilişki ağına sahiptir. Suudi sermaye sahipleri ve Suudi iktidara muhalif olan bir grupla yakın iş birliği içinde oldukları bilinmektedir. Irak'taki üye sayısı 5.000'den fazladır. Grup, "Tevhit ve Cihat Cemaati" veya "Tanzim Kaide Al-Cihad fi Bilad Al-Rafideyn" olarak adlandırılmakta ve Ebu Musab El-Zerkavi tarafından yönetilmiştir. Bu grubun, direniş gruplarının geri kalanıyla örgütsel bir ilişkisi bulunmamaktadır.

9. İslami Köktendinci Direniş (Vehhabî): İşgalden sonra tutuklanan Şeyh Mehdi El-Sumaida'i tarafından yönetilmiştir. Küçük bir grup olarak kalmış ve sınırlı etkinliği olduğuna inanılmaktadır.

10. Sufi Müslümanlarının Silahlı Direnişi: Sayıları sınırlıdır ve etkili olduğu düşünülmektedir.

11. Son Grup: Bu grup, aile gruplarından oluşmakta ve belirli bir bölgeye ait olmaktadır. Irak'ın tüm bölgelerinde ve illerinde bu tür gruplar bulunmasına rağmen, yukarıda bahsedilen diğer direniş gruplarıyla aralarında hiçbir bağlantı bulunmamaktadır.

Bununla birlikte, Zarqawi grubunun yanı sıra CIA, Mossad ve İran istihbaratı ile iltisaklı olduğu düşünülen bazı gruplar, harici insanları öldürme ve bombalı saldırılar düzenleme eylemleri gerçekleştirmiştir. Yukarıda adı geçen gruplar, direnişin başlangıcında etkin olan gruplardır. Ancak, düzenli hale gelmek ve elde edilen başarıları sürdürmek amacıyla sonraki aşamalarda birleşmeye başlamışlardır..

Bu gruplar harici insanları öldüren ve bombalı saldırılar gerçekleştiren bazı grupların Zarqawi grubu, CIA, Mossad ve İran istihbaratı ile iltisaklı olduğu düşünülmektedir. Yukarıda adı geçen gruplar direnişin başında etkin olan gruplardır. Ancak düzenli hale gelmek ve edinilen başarıları sürdürmek için sonraki aşamada birleşmeye başlamışlardır.

İşgal güçlerine karşı Irak direniş gruplarının askeri operasyonları, tanık olunan birleşme operasyonlarından sonra dört kategoriye ayrılabilir.⁵⁴³

1. Mücahit Şura Meclisi: 2006 yılının Ocak ayında kurulan ve yedi silahlı örgütten oluşan bu Meclis, El Kaide, Muzaffer Mezhep Ordusu, Saraya İslami Cihad, Saraya El Ahwal, Saraya Ansar El Tawhid, Saraya El Ghuraba, Ahl El-Sünnet ve El-Cemaat Ordusu'na katılmıştır. Bu Konsey Irak'ta İslam Devletinin kurulduğunu açıklamıştır.

2. Cihat ve Reform Cephesi: 2007 Mayıs'ta kurulmuştur ve dört grup içerir: İslam Ordusu, Mühahideen Ordusu, Ansar El-Sünnetteki Ordunun meşru hayat ve Fatihlerin Ordusu. İslami Direniş Hareketi (Hamas) ve Irak Direnişinin İslam Cephesi (Caami), Irak direnişinin siyasi meclisini açıklamıştır.

3. Cihad ve Değişim Cephesi: 2007 Eylül'de kuruldu. Sekiz silahlı gruptan oluşmaktadır: El Raşidin Ordusu, 1920 Devrim Tugayları, Müslümanlar Ordusu, Irak

⁵⁴³ E'l Me'îni, *Mevk' E'l Mukāveme E'l Irakīye*, 201.

Mücahitlerinin İslami Hareketi, Saraya Dava ve Rabat, Saraya Jundulrahman, Saraya Eltemkin, Muhammed Al - Fateh Tugayları.

4. Ulusal Gruplar: El-Cihadi ve El-Tahreire liderlik yapan yirmi iki gruptan oluşmaktadır. En önemlisi Nakşibendi Adamlar Ordusudur. 2007 Eylül’de BP, İzzet El-Douri Kanat tarafından açıklamıştır. Daha önce üç liderin bir araya gelmesiyle Silahlı Kuvvetlerin Genel Komutanlığı adı verilmiştir.

Iraklılar tarafından asla kabul edilemez olan, El-Kaide’nin liderliğindeki İslam devleti programıdır. Bu gruplardan üçü, Irak’ın bağımsızlığı ve modern bir devletin kurulması konusunda uzlaşmıştır. Bu gruplardan biri olan Cihad ve Değişim Cephesi, Müslüman Âlimler Derneği Lideri Şeyh Dr. Harith Al-Dhari tarafından yönlendirilmiştir. Müslüman Âlimler Derneği, yalnızca Irak direnişinde değil, tüm Irak’ta ve Arap-İslami boyutlarda sembolik ve niteliksel bir ağırlığa sahiptir. Bu cephenin üyeleri, seçim sürecinde temsilcilerin halk oylamasıyla belirlenmesi gerektiğine inanmıştır. Irak halkının temsilcilerinin, sadece direnişçiler ve işgale karşı olan politik güçlerden ibaret olmadığı, aynı zamanda tüm sınıflardan yetenekli ve eğitimli bireylerin de Irak halkını temsil edebileceği kabul edilmiştir.⁵⁴⁴

Barışçıl direniş çağrısını savunan gruplar, işgalin diplomatik yollar ve uzlaşma ile sona erdirileceğini öne sürmüştür. Bu grupların büyük çoğunluğunu, işgal güçleri tarafından oluşturulan hükümetin destekçileri oluşturmaktadır. Seçimlerin ardından Irak Devlet Başkanı, “Amerikan kuvvetleri işgal güçleri değil, kurtuluş güçleridir. Onların kalmasına ihtiyacımız var” şeklinde bir açıklama yapmıştır. Bu açıklama, ABD’nin ve hatta BM’nin 1483 sayılı kararı ile resmi olarak işgal gücü olarak tanımlanmasına rağmen, Irak tarafından gelmiştir. Ayrıca, Cumhurbaşkanı da “ABD birliklerinin çekilmesi bir kan banyosuna yol açacaktır” şeklinde bir beyanda bulunmuştur. Bu açıdan bakıldığında, barışçıl direniş çağrısı yapan grupların Irak’ı nasıl özgürleştireceği konusu ciddi bir sorgulama gerektiren bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır.

Son grup, silahlı mücadeleyi ve siyaseti bir araya getirmiştir. Medyada bu grup hakkında yanlış bilgiler verilmesine rağmen, grup içinde herhangi bir bölünme yaşanmamıştır. 3 Eylül 2003’te Irak direnişinin siyasi ve stratejik platformu açıklanmıştır. “Ulusal İslami Direniş,” motivasyonu, referansları, organizasyonu, gelişimi ve örgütsel yapısı hakkında bir açıklama yapmıştır. Ayrıca, “İslami Direniş”in

⁵⁴⁴ E’l Me’îni, *Mevk’ E’l Mukāveme E’l Irakīye*, 201 – 202.

de bir programı mevcuttur ve 1 Nisan 2004 tarihinde “Irak Direnişi Ulusal Konseyi” başlığıyla temel bir program yayımlanmıştır. Bu programda, hükümete çağrıda bulunularak Irak direnişinin siyasi programı ilan edilmiştir. Milliyetçilerden ve milliyetçi İslamcılardan oluşan bu hareket hakkında medyada yapılan yanlış bilgilendirmelere rağmen, hareket genişlemiş, aktif hale gelmiş ve güçlü bir pozisyon almıştır. Daha da önemlisi, hareket farklı kültürlerden ve mezheplerden gelen unsurları bünyesinde barındırdığı için, herhangi bir bölünmeyi aşmış ve koalisyonları içinde iç savaşa yönelik tüm çağrılara karşılık vermiştir.

Hesib’e göre, en popüler ve güvenilir oluşumlardan biri olan “Ulusal Kurucu Meclis Konferansı,” Bağdat’ta 8 Mayıs 2005 tarihinde kurucu beyannamesini ve ulusal programını açıklamıştır. İlk toplantıda, Harith Al-Dari tarafından yapılan açıklamada, Iraklıların öncelikli olarak Irak halkının birliği üzerinde çalışması gerektiği vurgulanmıştır. Ardından, tüm meşru yollarla işgali sona erdirmek için çaba gösterilmesi gerektiği belirtilmiştir. Kurucu beyannamede, asılsız iddialara ve kanıtlanmamış delillere itibar edilmemesi gerektiği, ayrıca ABD’nin yalnızca Irak’ın çöküşünü hedeflemekle kalmayıp, aynı zamanda tüm Arap ve İslam dünyası üzerinde hegemonya kurmak istediği ifade edilmiştir. Konferansa katılan akademisyenler, parti temsilcileri ve siyasetçiler, tüm Irak halklarının eşitliğini ve birliğini sağlayacak bir sözleşme belgesi imzalanması çağrısında bulunmuşlardır. Bu sözleşme ile, 14 ilke çerçevesinde sunulan ulusal İslami kriterlere uygun olarak kurucu konferansa katılım çağrısı yapılmıştır.⁵⁴⁵

1. Irak’ın yabancı işgalinin tüm sonuçları ve yansımaları reddedilmeli; son işgalci asker çıkana kadar tüm mevcut ve meşru yollarla mücadele edilmelidir.
2. Irak’ın birliği, toprağı, halkı ve egemenliğine mutlak bağlılık ve sadakat gösterilmelidir.
3. Etnik veya mezhepsel gerekçelerle bölme girişimleri reddedilmeli ve asla kabul edilmemelidir.
4. Irak’taki işgalcilere karşı mücadele eden Irak gruplarının birleştirilmesi amacıyla birleşik Müslüman âlimlerine çağrı yapılmalıdır.
5. İslam hukukunun ana mevzuatının kaynakları bir olmalıdır.

⁵⁴⁵Hesib, *E’l ‘Irak min E’l İhtilāl*, 48 – 49.

6. Gücün barışçıl bir şekilde aktarımı sağlanmalı ve Irak, tek meşru sahibine, yani Irak halkına geri verilmelidir.
7. Ulusal Kurucu Meclis seçimi gerçekleştirilmelidir.
8. Diktatörlük geçmişte, günümüzde ve gelecekte reddedilmeli, ifade özgürlüğüne saygı duyulmalıdır.
9. Irak'ın bir Arap ülkesi ve Arap ulusunun ayrılmaz bir parçası olduğu vurgulanmalı; İslami ve Arap kimliği ön planda tutulmalıdır.
10. İşgale ait herhangi bir çıkarın yasalarca kabul edilmezliği teyit edilmelidir.
11. Etnik veya mezhepsel gerekçelerle halk arasında bölünmeye ve isyana neden olabilecek her türlü eylem veya davranış suç sayılmalıdır.
12. Filistin davası, Arapların ve Müslümanların birinci ana meselesi olarak teyit edilmelidir.
13. Irak ana vatanımızdır; ona sadakat gösterilmelidir. Başka bir ülkeye sadakat ve bağlılık suç olarak kabul edilmelidir. Ulusal silahlı kuvvetlerin rolü yeniden tanımlanmalıdır.
14. Bir hukuk devleti kurulması yönünde çalışılmalıdır. Irak halkının uğradığı tüm zararlar için işgal gücü sorumlu tutulmalıdır.
15. 16 Temmuz 2004'te, İngiliz "The Guardian" Gazetesi muhabiri Jonathan Steele, Irak Ulusal Kurucu Meclisi Başkanı Şeyh Cevad El-Halisi ile Bağdat'ta bir röportaj yapmıştır. Steele, yazısına "Irak Lideri Irak Kurtuluşu İçin Barışçıl Bir Yol Arıyor: Şiiler, Sünniler, Kürtler ve Hristiyanları Birleştiren Yeni Bir Parti. Bu parti daha fazla tanıtım ve desteği hak ediyor" başlığını vermeyi uygun bulmuştur.

Irak'taki Bağımsız Seçim Komisyonu tarafından belirlenen koşullar nedeniyle, Şeyh Cevad El-Halisi seçimlere katılamamıştır. Bu Komisyon, Koalisyon Geçici İdaresi'nin 31 Mayıs 2004 tarihli ve 92 sayılı kararı ile kurulmuştur. Seçimlere katılmak isteyen birey veya grupların, Irak'ta yürürlükte olan diğer yasa ve yönetmeliklere bağlı kalacaklarına ve Komisyonun siyasi kurumlar için hazırladığı davranış kurallarına uyacaklarına" dair bir metni imzalamaları gerekmektedir. Başka bir deyişle, bu metin, örtülü bir şekilde işgal kuvvetlerinin kabulünü garanti eden davranış kurallarını içermektedir. Şeyh Cevad El-Halisi, bu metni imzalamayı reddetmiştir, çünkü metin, daha önce belirtilen ilkelere aykırıydı.⁵⁴⁶

⁵⁴⁶ Irak Yüksek Seçim Komisyonu'nun internet resmi sitesi, <https://ihec.iq/>

2004 yılının sonuna kadar, Sünni direniş ile Şii lider Muqtada El-Sadr'ın önderliğindeki Mehdi Ordusu arasında hala iş birliği örnekleri mevcuttu. Örneğin, 2004 yazında Sadr'ın Necef'teki işgale karşı direnişi için Sünni gruplardan destek gelmiştir. Aynı yılın sonbaharında, Sünni şehirlerinden El-Felluce, yedi hafta süren bir ABD askeri operasyonuna maruz kalırken, Mehdi Ordusu'ndan bazı üyeler savunuculara katılmıştır. Ancak, bu iş birliği, Sünniler ve Şiiler arasındaki son iş birliği olmuştur.⁵⁴⁷

2006 yılında Sünniler ile Şiiler arasında patlak veren iç savaşın, iki dini fanatik grup arasındaki bir çatışma olmadığını belirtmek önemlidir. Irak, uzun süre Müslüman ülkeler arasında en laik ülkelerden biri olmuştur. Bu süreçte, mezhep farklılığı nedeniyle öldürülen Sünni veya Şiilerin büyük bir kısmının, yıllardır camiye gitmediği ve hatta bazılarının hayatında hiç gitmediği bilinmektedir. Binlerce sıradan Irak vatandaşı, dinine fazla ilgi göstermemekte ya da dinle hiç ilgilenmemekteydi. Ancak savaş boyunca, sırf kimlik kartlarında Sünni ya da Şii bir isim taşıdıkları için veya arabalarının plakalarının mezhepleri hakkında bilgi verdiği (Şii ya da Sünni şehirlerine ait olduğu) gerekçesiyle işkence görmüş veya öldürülmüşlerdir. Bu savaş, aslında insanların neye inandığıyla ilgili değil, uluslararası rekabet eden güçlerin nüfuz ve iradesine bağlı olarak yürütülen bir çatışmadır.⁵⁴⁸ Bu durumun kanıtı olarak, Haziran 2004'e kadar özellikle Bağdat'ta farklı mezheplerden vatandaşların bir arada yaşadığı toplumda mezhepçiliğe dair herhangi bir olayın kayıtlarda bulunmaması gösterilebilir. İşgalcilerin iddialarının aksine, Irak halkı arasında mezhepsel bir çatışma yaşanmamıştır.⁵⁴⁹

3.1.3. Geçici Koalisyon Yönetimi - GKY

ABD ve müttefikleri, 9 Nisan 2003 tarihinde Irak'a yönelik tam kapsamlı bir askeri işgal başlatmıştır. Bu durumla birlikte, yeni bir olgu ortaya çıkmıştır: İşgal altındaki bir ülkede halk, siyasi iktidardan yoksun kaldığında, yabancı güçlerin egemenliği devreye girmektedir. Böyle bir durumda, sivil hayatın sürekliliğinin sağlanması ve ülkenin yönetim işlerinin geçici olarak yürütülmesi, demokratik olarak seçilmiş bir ulusal otorite kuruluncaya ve yeni bir anayasa hazırlanuncaya kadar, devletin idaresi geçici olarak işgalci güçlerin yetkisi altına girmektedir. BM Güvenlik Konseyi'nin 2003 yılında

⁵⁴⁷ Dyer, *E'l Füzâ e'letî Nezmühâ E'l Şerķ E'l Âvıstı*, 24.

⁵⁴⁸ Dyer, *E'l Füzâ e'letî Nezmühâ E'l Şerķ E'l Âvıstı*, 25.

⁵⁴⁹ E'l Me'îni, *Mevķ E'l Mükâveme E'l Irakıye*, 200.

aldığı 1483 sayılı karar uyarınca, işgal altındaki toprakların yasalarını değiştirmeden ülkeye girme emri verilmiş, işgalcilere ülkeyi idare etme yetkisi tanınmıştır.⁵⁵⁰

ABD'nin Irak işgalinden sonra devleti yönetmek amacıyla hızlı bir şekilde bir ofis kurulmuştur. Bu ofis, “Irak Yeniden İmar ve İnsani Yardım Ofisi” (Office of Reconstruction and Humanitarian Assistance: ORHA) olarak adlandırılmış ve yönetici olarak ABD'li emekli General Jay Garner, 6 Nisan 2003 tarihinde atanmıştır. Garner, Savunma Bakanı Donald Rumsfeld'den emir almaktaydı. 7 Nisan 2003'te Irak'a vardığında geçici ikametgâhını Umm Qasr'da kurmuş ve 21 Nisan 2003'te Bağdat'a yerleşmiştir. Garner'ın yardımcılarında General Bruce Moore, Irak'ın Kuzey Bölgesi'nin işlerini takip etmek üzere görevlendirilmiştir. Güney Bölgesi'nin yönetimi için Peek Walters görevlendirilirken, Orta Bölge'nin sorumluluğu Barbara Bodine'e verilmiştir. Ayrıca, ofiste işgal öncesinde ilişki kurulan birkaç Iraklı çalışanın da bulunduğu bilinmektedir. ORHA, Irak bakanlıklarına yabancı danışmanlar atamak gibi bir dizi karar almıştır. Ofisin bütçesi Pentagon tarafından karşılanmıştır. Başlangıçta, ofisin en fazla üç ay süreyle faaliyet göstereceği açıklanmış olmasına rağmen, kısa bir süre sonra kapatılmıştır. ORHA'nın yerini Büyükelçi Paul Bremer'in atanmasıyla, Irak'ın sivil valisi olarak görev yapacağı yeni bir yönetim almıştır.⁵⁵¹

2003 yılının Nisan ayında işgalciler tarafından kurulan Geçici Koalisyon Yönetimi (GKY), Irak'ın siyasal işleyişini yönetmek amacıyla fiilen bir hükümet olarak oluşturulmuştur. Yetkisini, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 2003/1483 sayılı kararı ile almıştır. Bu durum, Savaş ve Askeri İşgal Kurallarına göre Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilmiştir. Koalisyonun iktidarı, 21 Nisan 2003'ten 28 Haziran 2004'e kadar sürmüştür. ABD Savunma Bakanlığı, GKY'nin bütçesini mali olarak desteklemekten sorumlu olmuştur. Bu süreçte, ABD Savunma Bakanı, koalisyon otoritesinden sorumlu en yüksek yönetici olarak görev yapmıştır.⁵⁵²

12 Mayıs 2003'te Bağdat'a geldikten sonra, Paul Bremer'e, Jay Garner'a verilen yetkilerden daha geniş yetkiler tanınmıştır. Bremer, Pentagon tarafından belirlenen sert ve katı bir politika izlemeye başlamıştır. Bu politika, Jay Garner tarafından takip edilen stratejilerde köklü değişiklikler yapmak amacıyla ortaya konmuştur. Paul Bremer, neo-

⁵⁵⁰Nebîl 'Abdu'l Raḥmān, *Krārāt Sūlṭ E'l İ'tilāf fī E'l İdāre ve E'l Kānūn ve E'l kezā* (Bağdat: E'l Mektebe E'l Kānūniye, 2003), 3.

⁵⁵¹Mehmud E'l Şināwī, *E'l 'Irak E'l Tā'h beyn E'l Tā'fīye ve E'l Kıvmiye* (Mısır: Dār Helā, 2012), 69 - 71.

⁵⁵²E'l Cede, *E'l Kārīse E'l Düstūrīye*, 29 - 30.

muhafazakârlar tarafından desteklenmiş ve Irak'ın de facto hükümdarı haline gelmiştir. BM tarafından kabul edilen Savaş ve Askeri İşgal Kuralları çerçevesinde, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 2003/1483 sayılı kararı uyarınca ülkede tüm yürütme, yargı ve yasama yetkilerini elinde bulundurmıştır.⁵⁵³ Aslında, 2003/1483 sayılı kararda, Irak'ta yasama gücü ve halkın temsilcisi olarak bir hükümet kurulması gerektiği ve Iraklıların sivil, demokratik bir devlet kurmasına yardımcı olmak için demokratik yönetim ilkelerinin uygulanmasının sağlanması gerektiği ifade edilmektedir.⁵⁵⁴

Geçici Koalisyon Yönetimi (GKY), siyasi, ekonomik, sosyal, güvenlik ve askeri alanlarda geniş kapsamlı ve tehlikeli kararlar almış ve bu kararları uygulamaya koymuştur. Bu kararlar ve yasalar, Resmi Gazete'de (Al-Waqa Al Irakiye) yayımlanarak resmileştirilmiş ve belgelenmiştir. Söz konusu kararlar, yasalar ve düzenlemeler, birden fazla ciltte toplanmış olup hem İngilizce hem de Arapça olarak yayımlanmıştır. Bu düzenlemeler, Irak'ın geleceği üzerinde derin ve kalıcı etkiler bırakmıştır.⁵⁵⁵

Paul Bremer, karar alma, yasa çıkarma ve Geçici Koalisyon Yönetimi (GKY) üzerinde tam yetki sahibi olmuştur. Bu yetkisini kullanarak şu açıklamayı yapmıştır: “GKY Direktörü olarak yetkilerim doğrultusunda ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 2003/1483 sayılı kararı uyarınca, aşağıdakileri beyan ederim.” Bu beyanın ardından alınan kararların maddeleri ise aşağıdaki şekilde oluşmuştur:

1. GKY'yi, geçici idare olarak Irak yönetiminden sorumludur ve bu çerçevede geçiş sürecini yönetecek ve siyasi şartları belirleyecektir.
2. GKY'yi resmi siyasi sistemin (yasama, yürütme ve yargı) tüm yetkilerini bünyesinde toplamıştır ve bunları Yönetici Paul Bremer'e sunmuştur.
3. ABD, bu yetki için gerekli desteği sağlama konusunda taahhütte bulunmuştur.

Daha sonra Bremer tarafından ikinci bir emir verilmiştir: “Irak'ta yürürlükte olan yasaların 16 Nisan 2003 tarihinden itibaren geçerli olup, GKY'yi kuralları ve görevleri ile çatışmadığı sürece geçerliliği devam edecektir.”⁵⁵⁶

⁵⁵³ Bu yetkilerle ilgili olarak Bak.: GKY'yi Gücü, İnternet sitesi: <http://www.worldwideweb.cpa.com>

⁵⁵⁴ Abd E'l Hüsin Şebân vd, *E'l İhtilâl E'l Amrikîye ve İşkaliet E'l Dîstür ve E'l Keûânîn* (Bağdat: Merkez Hamûrâbî, 2013), 74.

⁵⁵⁵ Merkez Dîrâsât E'l Vhde E'l 'Arabiye, *E'l Harb 'âlâ E'l 'Irak Yevmîyât Veşâ'k Tekârîr 1990 ile 2005* (Beyrut: Merkez Dîrâsât E'l Vhde E'l 'Arabiye, 2007), 991.

⁵⁵⁶ Web sitesinde bulunan Koalisyon Otoritesi tarafından çıkarılan 2 numaralı Yönetmelik: WWW.CPA-IRQ.ORG

12 Mayıs 2003 tarihinden 28 Haziran 2004'e kadar Bremer'in yönetimindeki GKY'yi 12 kanun düzenlemesi, 100 kararname ve 17 muhtıra yayınlanmıştır.⁵⁵⁷

ABD Başkanının anılarında ifade ettiği üzere, Paul Bremer'in aldığı kararları yeterince dikkatli incelememiş olduğu noktasında hatalı davrandığını kabul etmiştir. Bu kararlar, Irak'taki kurum ve kuruluşların çözülmesine ve varlıklarını kaybetmesine yol açmıştır. Kayıtlı varlıkların ve verilerin büyük bir kısmı kaybolmuş ve bunun sonucunda eşî görülmemiş bir güvenlik ihlali ortaya çıkmıştır. Bu durum, dağıtılan Irak ordusunun subaylarının silahlı direnişe katılmasına ve ABD ordusuna ağır kayıplar verdiren bir silahlı direnişin oluşmasına neden olmuştur.⁵⁵⁸

Irak'ta bulunan ABD ordusu, dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, Amerikan vatandaşı olan askerlerden oluşmaktadır. İkinci bölüm ise Yeşil Kart sahibi olan ABD'li askerlerdir, ancak bu gruptaki kayıpların sayısı kamuoyuyla paylaşılmamıştır. İşgal güçleri ile askerlerin aileleri arasında yapılan bir anlaşma, askerler öldükten sonra bedenlerinin ABD'ye götürülmek zorunda olmadığını kapsamaktadır. Üçüncü bir grup ise ne Amerikan vatandaşı ne de Yeşil Kart sahibi olan kişilerden oluşmaktadır; bu kişiler, savaş sonrası ABD vatandaşlığına sahip olma umuduyla gönüllü olarak orduya katılmışlardır. Bu grup hakkında ölü ve kayıp sayıları hiçbir zaman açıklanmamıştır. Dördüncü bölüm ise yemek pişirme ve yıkama gibi ikincil askeri hizmetleri yerine getiren askerlerden oluşmaktadır. Son yıllarda, ABD tarafından tahsis edilen bu hizmetler, ABD'li müteahhitler tarafından sağlanmakta olup, bu askerler ve işçiler arasında meydana gelen kayıplar da sayılmamıştır. Ayrıca, savaş sırasında bazı çevirmenler de hayatını kaybetmiştir. Bu nedenle, savaşta ölen işgalci kuvvet mensubu sayısı hakkında yayınlanan rakamlar, gerçek durumu tam olarak yansıtmamaktadır.⁵⁵⁹

ABD, beklenmedik bir şekilde karşılaştığı Irak'taki silahlı direniş karşısında stratejik planlarını revize etmek zorunda kalmıştır. Bu bağlamda, Amerikalı yetkililer Saddam Hüseyin ile gizli bir anlaşma sağlama arayışına girmiştir. Bu anlaşmanın amacı, Saddam Hüseyin'in silahlı örgütleri direnişi bırakmaya ikna ederek onları siyasi sürece katılmaya teşvik etmesidir. Ancak, tarafların üzerinde mutabık kalabileceği bir anlaşma zemini oluşmamıştır. Bu duruma ilişkin Saddam Hüseyin, "Irak'ı terk etmek isteseydim

⁵⁵⁷ Şebh Sâdıq Ce'fer E'l Anbârî, *Delîl E'l Teşri' E'l 'Irakî* (Bağdat: E'l Anbârî, 2008), 3 - 15.

⁵⁵⁸ E'l Şinâvî, *E'l 'Irak E'l Tâ'h beyn*, 73 - 74.

⁵⁵⁹ Hesîb, *E'l 'Irak min E'l İhtîlâl*, 162.

bunu çoktan yapardım. Ben Irak'ta doğdum ve Irak'ta öleceğim,” ifadelerini kullanmıştır”.⁵⁶⁰

Saddam Hüseyin'in avukatı Halil El-Dulaimi, “Amerikan Hapishanesinde Saddam Hüseyin: İşte Olay Bu” adlı anı kitabında, bir gün yaşadığı şu olayı aktarmaktadır: “Bir gün, istihbarat birimlerinden biri bana şu soruyu yöneltti: “Saddam Hüseyin size güveniyor ve size saygı duyuyor; onu etkileyebileceğinizi biliyoruz. Mahkeme oturumlarında, işgal güçlerine karşı operasyonlarını durdurması için onu ikna edebilir misiniz?” Bu soruya cevaben, “Bu talepte bulunan ben değilim,” dedim. Ardından, istihbarat görevlisi sormaya devam etti: “Direnişe Saddam mı liderlik ediyor? Eğer ediyorsa, ne kadarına liderlik ediyor?” Ben de şu yanıtı verdim: “Başkan Saddam Hüseyin, direnişi planlayan kişidir; direniş operasyonlarının yüzde 85'inden fazlasını, hatta daha fazlasını yönetmektedir.” Daha sonra ekledim: “Lütfen Halil El-Duleymi'nin bir avukat olduğunu ve siyasetçi olmadığını unutmayın.”.⁵⁶¹

Bremer'in emirleri neticesinde, Irak'ın genel yapısı ve hukuki düzeni karmaşık bir yapıya dönüşmüştür. Direniş hareketinin özgürlük talepleri ve Irak'ta seçilmiş bir hükümetin kurulması yönündeki baskılar sonucunda, ilk kurulan koalisyon olan Geçici Koalisyon Yönetimi (GKY) sona ermiştir. Bu gelişmelerin ardından, 13 Temmuz 2003 tarihinde yeni bir koalisyon olarak Geçici Hükümet Konseyi (GHK) kurulmuştur.⁵⁶²

Geçiş Döneminde Irak'ta Devlet İdare Kanununun Çıkarılması ve Sonuçları:

Geçiş dönemi, bir ülkenin olağanüstü durumdan olağan bir duruma geçişini sağlamak için gerekli olan süreçtir. Bu süreç, genellikle siyasal sistemlerde devrim veya darbe gibi şiddetli değişikliklerin ardından ortaya çıkar ve geçiş döneminin süresini önceden kesin olarak belirlemek her zaman mümkün olmamaktadır. Çoğu zaman, bu süreç öngörülenden daha uzun sürmektedir.

İşgal güçleri, Irak'taki geçiş dönemindeki kritik çıkmazın basit prosedürlerle çözülebileceğini düşünmüş ve bu çıkmazdan kolay bir çıkış yolu bulabileceklerine inanmıştır. Bu kapsamda, Irak'taki siyasi ve güvenlik yüklerinin Irak halkıyla paylaşılması gerektiği değerlendirilmiştir. Ancak, Mayıs 2003'te savaşın sona ermesinin ardından, ABD liderliğindeki işgal güçleri, durumun zorluklarını anlamaya başlamıştır.

⁵⁶⁰ Hesīb, *E'l 'Irak min E'l İhtilāl*, 364 – 365.

⁵⁶¹ Helil E'l Düleymi, *Şedām Hüseyin min E'l Zīnzāne E'l Amrikīye Hazā mā Hedş* (E'l İmārāt: Dāru'l Veżāh, 2010), 348 - 349.

⁵⁶² Rend Rehīm Frānkī, “Mürākbt E'l Dīmokrātīye fī E'l 'Irak”, *E'l Müsteķbel E'l 'Arabi Dergisi* 279 (2003), 80.

Silahlı direniş karşısında yaşanan başarısızlık, süreci daha da karmaşık hale getirmiştir. Birleşmiş Milletler'in Irak'ta düzeni ve güvenliği sağlama görevini üstlenmeyi reddetmesi, bu sorumluluğun işgal güçlerine kalmasına yol açmıştır. ABD, işgali sona erdirme ve iktidarı Irak'a devretme zorunluluğu ile iç ve dış kamuoyuna hesap verme yükümlülüğü nedeniyle, Irak'taki meselelerin yönetimi konusunda stratejisini değiştirmek zorunda kalmıştır.

İşgal sonrasında Irak'ta iktidarı elinde bulunduranlar, İdare Hukuku kapsamında, 30 Haziran 2004'ten 31 Aralık 2005 tarihine kadar olan süreyi -diğer bir deyişle, anayasal çerçevede seçilmiş kalıcı bir Irak hükümetinin kurulmasına kadar geçen süreyi- geçiş dönemi olarak belirlemiştir. Irak Devlet İdaresi Kanunu çerçevesinde bu tür hukuki metinlerin varlığı ve geçerliliği sorgulanabilir. Ayrıca, bu metinlerin hazırlanma sürecinde işgalcilerin desteklediği siyasi grupların, Irak'ın karmaşık siyasi koşullarından yararlanarak bir istismar alanı oluşturmuş olabileceği düşünülmektedir. O dönemde, ülkedeki bazı vatanseverler tarafından siyasi sürecin, özellikle seçimlerin boykot edilmesi, bu siyasi grupların işine yaramış ve onlar bu durumdan istifade etmiştir. Böylece, Amerikalılar, işgal kuvvetlerinin geri çekilmesi ve iktidarın Irak'a devri için bir yol haritası oluşturmayı da içeren yeni bir siyaset izlemiş ve bu geçiş döneminin 31 Aralık 2005 tarihine kadar sürmesini planlamıştır.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne göre, 30 Haziran 2004 tarihinde Irak'ın işgali sona ermiş ve sonrasında Iyad Allawi yönetiminde Geçici Hükümet Konseyi (GHK) kurulmuştur. Amerikalılar, güç paylaşımı fikrini, GHK'yi kurmak yerine Irak Devlet İdaresi Hukuku'nu çıkararak uygulamaya koymuşlardır. 8 Haziran 2004 tarihinde BM Güvenlik Konseyi'nin 1546 sayılı kararı çıkarılmıştır. Bu karar, Irak'ta yönetim için bir yol haritası çizmiş ve ulusal egemenliğin Iraklılara devredilmesini öngörmüştür. Diğer bir ifadeyle, bu karar, ülkenin tüm işlerinin Iraklılara teslim edilmesi için ulusal yönetişimin güçlendirilmesini ve ABD güçlerinin çekilmesine hazırlık yapılmasını amaçlamaktadır. Bu karar, aslında önceki Güvenlik Konseyi kararlarının, özellikle de 1511/2003 sayılı siyasi geçiş kararının onaylanması sonucunu doğurmuştur.

Bu revizyon, metni akademik ve siyasi dilde daha tutarlı, anlaşılır ve resmi bir üslupla ifade etmektedir. Karar 1546'nın dördüncü fıkrasında, siyasi geçiş olarak demokratik bir

sistemin uygulaması hakkında bir program tasarlamıştır. Önceden belirlenmiş takvime göre,⁵⁶³ 30 Haziran 2004 tarihinde geçici bir Irak Hükümeti kurulacaktır. Bu minvalde;

1. Irak halkının her kesimini yansıtan ulusal bir konferans düzenlenecektir.
2. 31 Aralık 2004'e kadar ya da en geç 31 Ocak 2005 tarihinde demokratik bir seçim ortamı oluşturulacak. Seçimden sonra kurulacak hükümetin en önemli görevlerinden biri, Geçiş Hükümeti kurulması ve Irak için kalıcı bir Anayasa hazırlanmasıdır. Dolayısıyla, 31 Aralık 2005 tarihine kadar yeni anayasal düzende seçilmiş bir hükümet hazır olacaktır.

Bu kısımda, geçiş dönemini ve Irak Devlet İdare Kanununun çıkarılması ve bunun yeni anayasayı nasıl etkilediği tartışılacaktır. İlk olarak, GHK'nin kurulması; ikinci olarak, Irak Devlet İdare Kanununun çıkarılması, son olarak da anayasa taslağını hazırlayan Geçici Irak Hükümeti ele alınacaktır.

3.2. Geçiş Döneminde Irak Devlet İdare Kanununun Çıkarılması ve Sonuçları

3.2.1. Geçici Hükümet Konsey'inin (GHK) Oluşumu

Saddam rejiminin çöküşünden 95 gün sonra, 13 Temmuz 2003 Pazartesi günü, Bağdat'ta Geçici Hükümet Konseyi'nin (GHK) kurulduğu ilan edilmiştir. Bu "Yönetim Konseyi"nin kurulması, ABD'nin savaşı başlatma gerekçelerinden biri olarak açıkladığı demokratik bir devlet inşa etme hedefine yönelik ilk adım olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, "Bremer Konseyi" olarak da anılan Hükümet Konseyi, kuruluş amacını "demokratik ve temsili bir hükümet oluşturmak; ortak hedefe doğru ilerlenen bir yolculuğun ilk adımı" olarak tanımlamıştır.⁵⁶⁴

Irak'ta uygulanması planlanan sivil yönetim kapsamında, Bremer'in en önemli görevlerinden biri, Irak ulusal konferansını düzenleyerek Irak Geçici Hükümetinin kurulmasını sağlamaktı. Ancak, sivil yönetimin başında bulunan direktör, koalisyon otoritesinin başına geçtiği andan itibaren bu hedefini revize etmeye başlamıştır. Asıl amaçtan sapılarak, bir danışma kurulu oluşturulmuştur. ABD tarafından atanan Iraklılardan oluşan bu kurul, Geçici Koalisyon Yönetimi'ne (GKY) tavsiyelerde bulunmaktaydı. Sözde "Geçici Hükümet Konseyi"nin (GHK) oluşumu ilan edilmiştir. Bu Konseyin oluşturulma sürecinin başlarında, Haşim El Şibli anılarında şu şekilde

⁵⁶³ E'l Fezl, *İşkālīyāt E'l Düstūr*, 64.

⁵⁶⁴ Paul Bremer, *'Am Kezītehu fī E'l 'Irak*, çev. Ömer E'l Eyübī (Beyrut: Dāru'l Kitāb E'l 'Arabi, 2006), 133.

anlatmaktadır: “Başlangıçta, GHK’ye beş üye ABD tarafından atandı. Bu üyeler, Irak işgalinden önce Amerikalılarla ilişki kurmuş bazı Iraklı siyasi grupların liderlerinden seçilmiştir. GHK, aşağıdaki beş kişiden oluşmaktaydı.⁵⁶⁵

1. Irak Ulusal Mutabakatı (Iraq National Accord) temsilcisi İyad Allavi
2. Irak İslam Devrim Konseyi temsilcisi Abdul Aziz al-Hâkim
3. KYB temsilcisi Celal Talabani,
4. Kürdistan Demokratik Partisi (KDB) temsilcisi Mesud Barzani,
5. Irak Ulusal Kongresi (Iraqi National Congress) temsilcisi Ahmet Çelebi

Celal Talabani’nin önerisi üzerine, Ulusal Demokrat Parti Başkanı Naseer El Chaderchi ve Dava Partisi’nin temsilcisi İbrahim El Caferi de komiteye katılmıştır. Böylece, bu komite yedi kişiden oluşmuş ve Bremer anılarında “Irak Liderlik Konseyi” olarak adlandırılmıştır. Bu komite, Bremer’in emriyle kurulmuş olup, geçiş dönemi boyunca ülkenin işlerini yönetmekle görevlendirilmiştir. Komite, sınırlı yetkilere sahipti; politik veya finansal nitelikte kararlar almamakta, yalnızca üyelerinden birinin başkanlığında haftada bir kez toplanarak siyasal sürecin seyri ve güvenlik durumu gibi konularda tartışmalar yapmaktaydı. Bremer, halkın daha geniş bir kesiminin temsil edilmesi için komiteyi genişletmeye çalışmıştır. Ancak, komitede yalnızca bir Sünni üye bulunmakta, Hristiyan, Türkmen ya da kadın üye bulunmamaktaydı. Bu durum üzerine Nasir El-Jadri şu ifadeleri kullanmıştır: “...Bu arada, Amerikalılar komitemizi daha geniş bir kitleyi kapsayacak şekilde genişletmek istiyorlardı. Bu yönde sinyaller aldık. Bilmediğimiz veya kabul etmeyeceğimiz isimlerin eklenmemesi için komiteyi kendimiz genişletmeliyiz.”⁵⁶⁶ Aslında, mevcut üyeler de Amerikalılar tarafından atanmıştı. Komite, hem halk tarafından seçilmiş gibi gösterilmiş hem de halkın desteğini almış izlenimi yaratılmaya çalışılmıştır. Irak toplumunun ulusal, dini, mezhepsel ve politik kesimlerinin daha iyi temsil edilmesi amacıyla, sözde Geçici Hükümet Konseyi’ne (GHK) 25 üye atanmıştır. Bu konseyin, çoğu parti ve siyasi akımın temsil edildiğine inanılarak 2003 sonrası politik süreci inşa etmede ana rolü üstlendiği düşünülmüştür. Konseyin çalışma süresi olarak 13 Temmuz 2003’ten 8 Haziran 2004’e kadar olan dönem öngörülmüştür. Konsey, Irak’ın mezhepsel yapısını yansıtan bir dağılımla, 13 Şii, beş Sünni, beş Kürt, bir Hristiyan ve bir Türkmen olmak üzere farklı gruplardan

⁵⁶⁵ E’l Cede, *E’l Kārîşe E’l Düstûriye*, 33.

⁵⁶⁶ E’l Cede, *E’l Kārîşe E’l Düstûriye*, 34.

gelen 25 üyeden oluşmuştur.⁵⁶⁷ GHK, ABD işgalinden sonra kronolojik sırada oluşan üçüncü idari organdır.

Konseyn sınırlı yetkisi, marjinal etkisi ve kısa süren çalışmaları olmasına rağmen, rolüyle ilgili iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Birincisi, Konseyn mezhepsel ve etnik yapıya dayalı olarak kurulmasının, Irak'taki mezhepsel ve etnik kota sisteminin, yani siyasal sekterliğin ilk tohumlarını attığına inanılmaktadır. Bu görüşe göre, Konsey, vatandaşlık veya milliyetçilik gibi daha genel ve bütünleyici değerler yerine, ayrışmalara yol açabilecek mezhep ve etnik yapılar dikkate alınarak oluşturulmuştur. Bu durumun, Irak toplumunu ciddi bir tehdit altında bırakabileceği ve hatta toplumsal parçalanmaya yol açabileceği savunulmaktadır. İkinci görüş ise, Konseyn, toplumun farklı bileşenlerini temsil etmek ve tanımak amacıyla oluşturulduğunu savunmaktadır. Bu eğilime göre, farklı etnik ve mezhepsel yapıları temsil etmesinin mezhepçiliği teşvik etmeyeceği, aksine politik temsiliyet için bir araç olduğu düşünülmektedir. Geçici Koalisyon Yönetimi'nin (GKY) yayımladığı en önemli düzenlemelerden biri, 6 numaralı düzenlemedir.⁵⁶⁸

⁵⁶⁷ Ce'fer 'Etrîsî, *E'l 'Irâq fî Kelp E'l İ'sâr Sükût Bağdat ve E'l Tehvlât E'l kübrâ ilâ Me'âlim E'l Şerq E'l Âvsî E'l Kebîr* (Lübnan: Dâru'l Mhce E'l Beyzâ', 2004),252; E'l Şinâvî, *E'l 'Irâq E'l Tâ'h beyn*, 82 ; İbrâhîm E'l Ce'ferî , *Tecrübet E'l Hüküm* (Beyrut: Merkez Dîrâsât E'l Şerq E'l 'Arabi, 2008), 70.

⁵⁶⁸ 6 No'lu Yönetmeliğin ilk bölümünde: “Koalisyon Geçici Yönetimi, Irak halkı 1483 sayılı Karar uyarınca temsil ettikleri bir hükümet kurana ve uluslararası toplum tanıyana kadar, Yönetim Konseyinin Irak Geçici Yönetiminin ana organı olarak kurulmasını kabul etmektedir.” İkinci bölüme gelince, Yönetim Konseyi ile CPA arasındaki ilişkinin şeklini şu açılardan çizmektedir: Yönetim Konseyi'nin yetkileri de dahil olmak üzere, Yönetim Konseyi ile koalisyon otoritesi arasındaki koordinasyon ve danışma. Bu düzenlemeler, Yönetim Kurulu'nun talep ettiği her ne olursa olsun, CPA'nın bunlara hızla yanıt vermesi gereken talimatları temsil eder. Üçüncü bölüm ise, 13 Temmuz 2003 tarihinde imzalandıkları tarihten itibaren bu yönetmeliklerin uygulanmasına ilişkin maddeler içermektedir. Bak.: Web sitesinde bulunan Koalisyon Otoritesi tarafından çıkarılan 6 numaralı Yönetmelik: www.iraqcoalition.org

İsim	Siyasi üyeliği	Kimlik veya milliyet	Siyasi yönelim	Cinsiyet
Abdul Aziz al-Hâkim	Irak İslam Devrim Konseyi	Şii / Arap	İslami	Erkek
Abdul Karim Mohammedawi	Hizbullah Irak	Şii / Arap	İslami	Erkek
Adnan Al-Paçaci	Bağımsız Demokratlar	Sünni / Arap	Laik	Erkek
Ahmed Şiaa Al Barrak	Avukat- Barolar Birliği ve Babil İnsan Hakları Derneği başkanı	Şii / Arap	İslami	Erkek
Ahmet Çelebi	Irak Ulusal Kongresi	Şii / Arap	Laik	Erkek
Aqila al-Hashimi	Bağımsız	Şii / Arap	İslami	Kadın
Celal Talabani	KYB	Sünni / Kürt	Laik	Erkek
Dara Nouredin	Yargıç	Sünni / Kürt	Bağımsız	Erkek
Ezzedine Salim	İslami Davet Partisi Basra Şubesi Başkanı	Şii / Arap	İslami	Erkek
Gazi Meşal Acil el-Yaver	Bağımsız	Sünni / Arap	Laik	Erkek
Hamid Majid Mousa	Irak Komünist Partisi	Şii / Arap	Komünist	Erkek
İbrahim El Aşakir El Caferi	İslami Davet Partisi	Şii / Arap	İslami	Erkek
İyad Allavi	Irak Ulusal Mutabakatı	Şii / Arap	Laik	Erkek
Mahmoud Othman	Kürdistan Sosyalist Partisi	Sünni / Kürt	Laik	Erkek
Mesud Barzani	KDB	Sünni / Kürt	Laik	Erkek
Mohammad Bahr al-Ulloum	Ahl al-Bayt Vakfı Başkanı	Şii / Arap	İslami	Erkek
Mowaffak al-Rubaie	Bağımsız	Şii / Arap	İslami	Erkek
Muhsin Abdulhamid	Irak İslam Partisi	Sünni / Arap	İslami	Erkek
Naseer Kamel al-Chaderchi	Ulusal Demokrat Parti	Sünni / Arap	Laik	Erkek
Raja Habib al-Khuzaai	Bağımsız	Şii / Arap	Laik	Kadın
Salaheddine Bahaaeddin	Kürdistan İslami Birliği	Sünni / Kürt	İslami	Erkek
Samir Sumaidaie	Bağımsız	Sünni / Arap	Laik	Erkek
Songül Çacuk	Bağımsız	Türküman / Sünni	Laik	Kadın
Wael Abdul Latif	Bağımsız Yargıç	Şii / Arap	Laik	Erkek
Yonadam Yusuf Kanna	Asur Demokratik Hareketi	Hristiyan	Laik	Erkek

Tablo 2: Geçici Hükümet Konseyi GHK Üyeleri Listesi Alfabetik Olarak Verilmiştir

Kaynak: E'l Şināvī, *E'l 'Irak E'l Tā'h beyn*, 80 – 83.

Zorunluluktan doğan Konseyde, başkanlık sorunu ortaya çıkmıştır. Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği'nin Irak Temsilcisi Dr. Ghassan Salama, bu soruna çözüm olarak kolektif liderliği veya dönemsel liderliği önermiştir. Bu öneriye göre, Sünni Araplar, Şii Araplar ve Kürtler arasında dönüşümlü olarak dönemsel başkanlığın kabul edilmesiyle

sorunun çözülebileceği düşünülmüştür. Ancak, bu görüşün pratikte bir değeri olmadığı da savunulmaktadır. Zira bu tür bir liderlik modeli, sadece oturumları yönetmekle sınırlı bir pozisyon olmaktan öteye geçememektedir. Ayrıca, dönemsel başkanlık tarzının benimsenmesi durumunda, her üyenin görev süresi bir aydan fazla olamayacağı için, bu pozisyonun liderlik açısından bir önemi kalmamaktadır. Konsey Başkanının yetkileri göz önüne alındığında, Yönetim Konseyinin kurumsal görevlerini yerine getiremediği durumlarda bu pozisyonun yalnızca toplantıların idaresi ile sınırlandırıldığı görülmektedir.⁵⁶⁹

Amerika Birleşik Devletleri, bazı Arap ve yabancı ülkelerle birlikte, Arap Birliği (AL) de Irak Geçici Hükümet Konseyi'ni (GHK) Irak'ın meşru temsilcisi olarak tanımış ve bu doğrultuda diplomatik ilişkiler tesis etmiştir. Saddam Hüseyin, tutuklu bulunduğu cezaevinden, Arap Birliği'nin bu tanıma kararını sert bir şekilde eleştirerek, "Arap Birliği'nin işgalin sembollerini meşru temsilciler olarak kabul etmesini anlamakta zorluk çekiyorum. Irak'ın Arap dünyası için birinci savunma hattı olduğunu bilmelerine rağmen bu kararı almaları, büyük bir stratejik hata olarak nitelendirilebilir. Zira Irak'ın ve bu savunma hattının çökmesi, bölgedeki tüm devletleri derinden etkileyecek ve büyük bir felaketin başlangıcı olacaktır" ifadelerini kullanmıştır.⁵⁷⁰

Bu konseyin yetkileri, yalnızca danışmanlıkla sınırlı tutulmuştur. Bununla birlikte, bakanlıkların atanması ve kaldırılması, diplomatik temsilcilerin tayini, bütçe hazırlığı ve geçici bir anayasa hazırlanması amacıyla anayasal bir komitenin kurulması gibi konularda da faaliyet göstermiştir. Geçici Koalisyon Yönetimi (GKY) tarafından, uluslararası alanda tanınmış bir hükümet kurulana kadar Geçici Hükümet Konseyi'nin (GHK) Irak devletini temsil ettiği kabul edilmiştir. Ayrıca, GKY ile GHK arasında belirli alanlarda, halkın yararına olacak şekilde iş birliği yapılmıştır.⁵⁷¹

Ancak, Geçici Hükümet Konseyi'ne (GHK) tanınan yetki ve güçler son derece sınırlıydı ve bu nedenle konseyin aslında meşru bir otoritesi yoktu. Geçici Koalisyon Yönetimi (GKY) Başkanının veto etme yetkisine sahip olması nedeniyle, Irak hükümetinin bağımsız bir karar alma yetkisi bulunmamaktaydı. Başka bir deyişle, GKY Başkanı, GHK tarafından alınan kararlara itiraz etme hakkına sahip olduğundan,

⁵⁶⁹E'l Cede, *E'l Kārīse E'l Düstūrīye*, 37 – 36.

⁵⁷⁰E'l Düleyimī, *Şedām Hüseyin min E'l Zīnzāne E'l Amrikīye*, 277.

⁵⁷¹Web sitesinde bulunan Koalisyon Otoritesi tarafından çıkarılan 6 numaralı Yönetmelik: <https://l24.im/C6MG>

hükümetin gerçek anlamda bir otoritesi mevcut değildi ve bu durum, Irak halkını etkin bir şekilde yönetme kabiliyetini zayıflatmıştır.⁵⁷²

Geçici Koalisyon Yönetimi (GKY) ile Geçici Hükümet Konseyi (GHK) arasındaki ilişki, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 1483 sayılı Kararı doğrultusunda şekillendirilmiştir. Bu karar, uluslararası hukuk ilkelerine uygun olarak Irak'ın işgal altındaki bir devlet statüsünde olduğunu kabul etmiş ve tüm yetkileri işgal güçlerine devretmiştir. Bu çerçevede, GHK ile Bremer liderliğindeki Koalisyon yönetimi arasındaki ilişkinin temel yapısı belirlenmiş; Konseyin aldığı kararlar, Bremer'in onayı olmadan yürürlüğe girememiştir. 15 Aralık 2003 tarihinde, GKY adına Bremer ve Geçici Yönetim Konseyi Dönem Başkanı Celal Talabani'nin “Siyasal Süreç Anlaşması”nı imzalamasıyla, Irak'ın siyasal yapılanma süreci somutlaşmaya başlamıştır.⁵⁷³

Geçici Hükümet Konseyi (GHK) tarafından kabul edilen kararlar ve yasaların çoğu tartışmalı olmuştur. Örneğin, Bağdat'ın düşüş günü olan 9 Nisan 2003'ün ulusal bayram ve resmi tatil ilan edilmesi kararı oldukça eleştirilmiştir. Ayrıca, Irak bayrağına ilişkin yapılan değişiklikler de önemli tartışmalara yol açmıştır. 1994 yılında Saddam Hüseyin tarafından bayrağın üzerine eklenen “Allah-u Ekber” ifadesinin yer aldığı dini içerikli bayrağın, İsrail bayrağına benzeyen bir versiyonla değiştirilmesi düşünülmüştür. Ancak, bu yeni bayrak tasarımı halk tarafından reddedilmiş ve bayrakta yalnızca küçük değişiklikler yapılarak, ortadaki üç yıldızın kaldırılması suretiyle orijinal bayrak büyük ölçüde korunmuştur.⁵⁷⁴

3.2.2. Irak Devlet İdare Kanunu'nun Çıkarılması

Önceki açıklamalarda belirtildiği gibi, 15 Aralık 2003 tarihinde gerçekleştirilen en önemli çalışmalardan biri, “Geçici Irak Hükümeti'ne Gücün Devredilmesi İçin Siyasi Süreç Anlaşması”dır. Bu anlaşma, kısaca “Siyasi Süreç Anlaşması” olarak adlandırılacaktır. Anlaşmanın ilk maddelerine göre, Geçici Irak Hükümeti (GHK) ve

⁵⁷² İbrāhīm Hlīl E'l 'lāf, “He'ākl Şūn' E'l Kərar E'l Siyasi fī E'l 'Irak”, (Erişim Tarihi 22/03/2010), İnternetteki blogu: http://www.wallafblogspot.com.blogspot.com/2010/03/blog-post_22.html

⁵⁷³Bu anlaşma, Koalisyon Otoritesinin tek başına düşündüğü yol haritasını oluşturmaktadır. GHK başkanının imzalamasının bir değeri yoktur. Çünkü bu konsey, Geçici Koalisyon Yönetiminin başkanı tarafından atanmış ve bu tür anlaşmaları kabul etme veya reddetme konusunda gerçek bir yetkisi yoktur. Ayrıca, GHK Başkanının imzasının Geçici Koalisyon Yönetimi başkanının onayına tabi olmaktadır. Bak.: E'l Cede, E'l Kārīse E'l Düstürīye, 38.

⁵⁷⁴ E'l Şināvi, E'l 'Irak E'l Tā'h beyn, 76 – 77.

Geçici Konsey (GKYİ) ile danışarak kısa vadeli bir “Irak Devlet İdare Kanunu” oluşturulması gerekmektedir. Bu yasada, Geçiş İdaresi’nin kapsamı ve yapısı resmen tanımlanmıştır. Devlet İdare Kanunu’nun ilgili komitesi resmi olarak kurulmuştur ve bu komite, Adnan Pachachi başkanlığında 9 üyeden oluşmaktadır. Komite, hukukçular, hâkimler ve hukuk uzmanlarından oluşan küçük bir uzman heyeti tarafından hazırlanmıştır. Yasanın kaynaklarını belirleme sürecinde çeşitli görüşler ortaya çıkmıştır. İlk olarak, Komite üyeleri tarafından sunulan altı farklı anayasal metin incelenmiştir. İkinci olarak, Konsey üyeleri üzerinde çalıştıkları çeşitli kanun taslakları ve notlar göz önünde bulundurulmuştur. Son olarak, en önemli öneri Al-Bajaji ve Kürtler tarafından sunulmuştur; bu öneri, belirli standartları içermektedir.⁵⁷⁵

Kanunu hazırlayan komisyon, Geçici Koalisyon Yönetimi ile Geçici Irak Hükümeti (GHK) arasındaki entegrasyon sürecini desteklemeye yönelik bir çaba içinde olmuştur. Bu çerçevede, komisyon Iraklı-Amerikan birliğini odağa alarak düzenlemeler yapmayı hedeflemiştir. Geçici Koalisyon Yönetimi, anayasa hukuku alanında uzmanlaşmış, Irak kökenli Amerikalı bir hukukçu olan Dr. Noah Feldman’ı uzman olarak görevlendirmiştir. Bazı görüşlere göre, bu yasa, Irak yasa arşivine dayanmadan, yabancı kaynaklardan aktarma yöntemleri kullanılarak hazırlanmıştır; bu durumun yasada olumsuz yönlerin daha belirgin olmasına neden olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca, kanunu hazırlayan komisyonun yasanın İngilizce olarak hazırlandığına dair başka bir görüş de mevcuttur.⁵⁷⁶

Geçiş Dönemi Devleti’nin İdare Hukuku’nun İngilizce olarak hazırlanmasında katkıda bulunan kişiler de dikkate alınmalıdır. Bu bağlamda, Faysal Al-Istrabadi’nin Yönetim Kurulu üyesi olarak aday gösterdiği Dr. Adnan Al-Bajaji önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca, Harvard Üniversitesi’nde hukuk profesörü ve Amerikan hukuku ile İslami hukuk uzmanı olan Dr. Noah Feldman da bu sürece katkıda bulunan bir diğer isimdir. İlgili yasa daha sonra Arapçaya çevrilmiştir; ancak Arapça çevirisinin dilsel ve teknik açıdan yeterli bir kaliteye sahip olmadığı belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır.⁵⁷⁷

Irak halkı, bu dönemde oldukça zorlu koşullar altında yaşamıştır. Güvenlik kaosu hâkim olmuş, Irak ordusu dağıtılmış ve mali açıklar ile ekonomik kriz ülkeyi sarmıştır. Bu karmaşık ortamda, komisyon, siyasi anlaşmanın belirlediği çerçevede yasayı hazırlama

⁵⁷⁵ ‘Abdu’l Rezāk, *E’l Merc ‘İye E’l Dinîye*, 63 – 64.

⁵⁷⁶ ‘Abdu’l Rezāk, *E’l Merc ‘İye E’l Dinîye*, 64.

⁵⁷⁷ E’l Fezl, *İşkālîyât E’l Düstür*, 58.

sürecine başlamıştır. Dolayısıyla, bu yasa, olağanüstü koşullar altında ortaya çıkmış ve çeşitli sorunlar barındırmaktadır. Şii ve Kürtler, bu mevzuat sürecini kendi taleplerini öne sürmek amacıyla kullanmışlardır.⁵⁷⁸

Kanunu hazırlayan komisyon, Geçici Koalisyon Yönetimi (GKY) ile nihai bir formüle ulaşana kadar istişareler ve toplantılar yapmıştır. Şii Geçici Irak Hükümeti (GHK) üyeleri, bazı paragraflar konusunda çekincelerini dile getirmişlerdir. Bu durum, Kanunun imzalanmasının, özellikle 3/a ve 61/c maddeleri ile ilgili olarak birkaç gün gecikmesine neden olmuştur. İmzalanan yasa, 8 Mart 2004 tarihinde yayımlanmıştır.

Kürtler, neredeyse Kuzey Irak'taki üç vilayette hâkimiyet kurmuş durumdaydılar. Bu nedenle, herhangi bir kanun talepleri karşılanmadığında, 61. maddenin c paragrafı uyarınca, Geçici İdare Kanunu'nun referanduma sunulması durumunda reddedilmesini garanti eden veto hakkını kullanma imkanını korumuşlardır. Sünni Araplar ise, gelecekteki olası bir kanun teklifinin reddedilmesi için bir alan sağlaması amacıyla, 61. maddenin c paragrafını kabul etmişlerdir.⁵⁷⁹

Irak Devleti GDYK, 8 bölüm ve 62 madde içermektedir. Kısa bir giriş metni ile başlamaktadır. Aslında bu kanun sadece “Geçiş Dönemi” için düzenlemiştir. Yani, 30 Haziran 2004'ten başlayıp en fazla 31 Aralık 2005 kadar olan süreçte yürürlükte olacaktır. Bu aşama, 30 Haziran 2004'te tam teşekküllü bir Irak hükümetinin iktidarı ele geçirmesiyle başlayan geçici bir aşama olmaya devam etmiştir. Madde 2/ b / 1 ile sağlanan ilk aşama, 30 Haziran 2004'te iktidarı üstlenen tam egemen Geçici Irak hükümetinin kurulmasıyla başlamaktadır. Bu hükümet, Yönetim Meclisi ve GKO si'nin Irak toplumunun çeşitli kesimleriyle gerçekleştirecekleri geniş çaplı istişare yöntemiyle oluşturulacaktır. Bu konuda, BM ile de istişare yapılabilecektir. Bu hükümet iktidarını; bahse konu bu kanun, kanundaki ilkeler, belirlenen temel haklar ve bu kanunun ayrılmaz bir parçası olan, üzerinde ittifak edilmiş ve geçici dönemin başlangıcından önce yayınlanan ekler uyarınca kullanacaktır.⁵⁸⁰

⁵⁷⁸ E'l Şināwī, E'l 'Irak E'l Tā'h beyn, 77.

⁵⁷⁹ 'Alī 'Abdu'l Amīr 'Alavī, *İhtilāl E'l 'Irak Ribh E'l Herb ve Hsāret E'l Selām*, çev. 'Ātā 'Abdu'l Vehab (Beyrut: E'l Mü'sese E'l 'Arabi li Dīrāsāt, 2009), 335.

⁵⁸⁰ Tārḫ Herb, *E'l Vecīz fī E'l Vizāre E'l 'Irāqiye* (London: Dāru'l Hikme, 2011), 125.

Dr. Ayad Allawi başkanlığındaki yeni geçici hükümet ilan edilirken, Irak Devleti GDYK eki 30 Haziran 2004 tarihinde yayımlanmıştır. Geçici hükümetin biçimi ve yetkileri tanımlamakta sınırlı kalmıştır. Ek, 3 bölümden oluşmaktadır:⁵⁸¹

1. Geçici Irak Hükümetinin Kurulması,
2. Geçici Irak Hükümeti Kurumları ve Yetkilileri,
3. Ulusal Geçici Konsey

Irak Devleti Geçici Devlet İdare Kanunu (GDYK), bir sonraki anayasanın temelini oluşturmaktadır. Bu kanun, özellikle yeni siyasi düzenin merkezi olmayan yapısını ve geçiş dönemi için belirli bir zaman çizelgesindeki prosedürel adımları ortaya koymaktadır. Bu çerçevede belirli bir zaman diliminde kurulması öngörülen adımlar aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

1. 31 Ocak 2005 tarihinde Kurucu Meclis seçimlerinin yapılması,
2. 15 Ağustos 2005 tarihine kadar daimi anayasanın hazırlanması ki buna 6 ay daha ilave süre verilebilir,
3. Kalıcı anayasa için 15 Ekim’de referandum yapılması,
4. 15 Aralık 2005’te parlamento seçimlerinin yapılması.

Irak Devleti Geçici Devlet İdare Kanunu (GDYK), varlığını ve meşruiyetini 1949 tarihli Cenevre Sözleşmesi’nden elde etmektedir. Bu sözleşmeye göre, bir devlet işgal altında olduğunda, işgal gücü tarafından atanan sivil yöneticinin yasalar ve kararlar verebilme yetkisi vurgulanmaktadır. Dolayısıyla, bu kanun Irak’taki sivil yönetici Paul Bremer tarafından onaylandığında meşruiyet kazanmıştır. Kanun, federal Irak Devletinin inşası için hazırlanacak anayasanın temel kaynak ve referansı olmuştur. Ayrıca, 1546 sayılı Güvenlik Konseyi Kararı ile uluslararası kamuoyunun desteğini almış ve böylece geçiş döneminin uluslararası meşruiyeti güçlendirilmiştir.

Geçici Kanun, sıradan bir kanun değil, anayasal bir belge olarak nitelendirilmektedir. Zira içeriğinde anayasal meseleleri kapsamaktadır ve gelecekteki politik, ekonomik ve sosyal seçenekleri de içermektedir. Ancak, bu kanun yalnızca geçiş dönemi boyunca devlet idaresinin örgütlenmesi ile sınırlıdır. Kanundaki seçenekler, mezhep ve etnik örgütlenmelerin ihtiyaçlarını karşılayan gelecekteki politik beklentilere yanıt vermektedir. Normal şartlar altında, böyle bir düzenlemenin referandum yoluyla halk tarafından onaylanması beklenir. Örneğin, Irak’ın üniter bir devletten federal bir devlete

⁵⁸¹ Rīyāz ‘Āzīz Hādī, *E’l Perlemān fī E’l ‘Irāq Dīrāset E’l Vāk’ ve Te’mulāt fī E’l Müsteḥbl* (Bağdat: 2005), 7 - 8.

dönüştürülmesi özellikle kritik bir aşamadır. Kalıcı anayasa kabul edildiğinde, federalizm benimsenmiştir. Dr. Raad Naji al-Cede, “Anayasal Felaket” adlı kitabında,

“Soru, bu Kanunun geçiş dönemi boyunca Irak’ı yönetebilecek bir kanun olup olmadığıdır, ya da Irak’ın bölünme planının uygulanmasında kilit bir taş olup olmadığıdır. Irak’ı mezhepsel, etnik veya dinsel devletlere bölüp, kurşun Federal Devleti adı altında iç savaşları ateşlemektedir. Bu, Orta Doğu’da gelecek vaat eden bir Amerikan demokrasisi modeli olarak kullanılmaktadır,”

ifadesini kullanmıştır. Bu durum, Kürtlerin 25 Eylül 2017’de Irak’tan ayrılmaları için bağımsızlık referandumu ilan ettikleri zaman kendini göstermiştir. Irak devleti GDYK hakkındaki gözlem ve eleştiriler aşağıdaki şekilde sıralanabilir:⁵⁸²

1. Kanun yapma bir sanattır; kelimelerin formu ve içeriği arasında güçlü bir ilişki vardır. Kanun metninin genellikle tekrarlardan kaçınan, kısa, açık ve anlamlı ifadelerden oluşması makbuldür. Ama kanun hazırlamada uzman olmayan hukukçular ve politikacılar tarafından hazırlandığında kanun yapma tekniğinden uzak ve zayıflıklar içeren metinler ortaya çıkmaktadır. Bu durum söz konusu Kanunun olumsuz bir yönünü oluşturmaktadır.

2. Kanunda birçok yazım hatası bulunmaktadır. Hazırlığa katkıda bulunanların bir kısmının Arapçayı bilmediği görülmektedir. Metinler İngilizceden Arapçaya çevrildiğinden bazı tekrarlayıcı ve zayıf ifadeler yer almıştır.

3. Kanunun kabul edilen isimlerinde bir çatışma vardır. Zaman zaman “Irak Devleti GDYK” olarak isimlendirilmiş bazen de “Kanun-u Esası” adı kullanılmıştır.

4. Kanunun ikinci maddesi temel bir hata içermektedir. Irak’ta nüfus sayımı ve seçmen sayısı belirlenmeden seçimler düzenlenmiştir.

Ayrıca, bu yasa Irak’ta konferans, uzmanlık seminerleri ve medya düzeyinde eleştirilere maruz kalmıştır. 14 Mart 2004 tarihinde çeşitli uzmanların katılımıyla düzenlenen bir konferansta, bu Kanuna yönelik olarak çok sayıda gözleme dayalı eleştiriler sunulmuştur:⁵⁸³

1. Bu Kanun, yetkisiz bir makam tarafından kabul edilmiştir. Bu makamın sıradan bir kanunu çıkartmak için bile yetkisi yok iken anayasa gibi esaslı ve kurucu bir kanunu

⁵⁸² E’l Fezl, *İşkālīyāt E’l Düstūr*, 60 – 63.

⁵⁸³ Daha fazla bilgi için: Merkez E’l resmi web sitesinde bulunan aşağıdaki bağlantıdaki seminer detaylarına bakabilirsiniz (Erişim Tarihi 14/03/2004): <http://www.fcds.com/nadawat/gov-managing.html>

çıkarması kabul edilir değildir. Dahası, bu kanun ileride seçilecek ulusal meclisi kısıtlayıcı hükümler ihtiva etmektedir.

2. Bu Kanun, dilin yeterince iyi kullanılmadığı gerekçesiyle, devletin geçici anayasası olarak kabul edilememektedir.

3. Kürt bölgesinde yerel yasama gücünün bu Kanundan daha üstün normlar yapabileceğinin kabul edilmesi, önemli bir zafiyet olarak değerlendirilmektedir. Oysa bu Kanun, ülkedeki en yüksek norm olarak kabul edilmektedir ve tüm Irak'ta, istisnasız herkesi bağlayıcı niteliktedir. Kanunun 3. maddesinin a/b paragraflarında şu hükümler yer almaktadır: “a- Bu Kanun, ülkede en üstün kanun olarak kabul edilir ve tüm Irak'ta, istisnasız herkesi bağlayıcı niteliktedir. Bu Kanun, ancak Milli Meclis üyelerinin dörtte üç çoğunluğu ve Başkanlık Meclisinin ittifakı ile değiştirilebilir. Aynı şekilde, ikinci bölümde belirtilen Irak halkının haklarında herhangi bir eksiltme yapılması, geçiş döneminin bu Kanunda belirtilen sürelerin ötesine uzatılması, yeni Meclis seçimlerinin ertelenmesi, bölge ve vilayetlerin yetkilerinin azaltılması, İslam'ı, diğer dinleri ve toplulukları ve dini törenleri etkileyecek herhangi bir değişiklik bu Kanunda yapılamaz. Bu Kanuna aykırı herhangi bir hukuki düzenleme geçersiz sayılır.”

4. Kanuna göre, Irak Silahlı Kuvvetleri Geçici Irak Hükümeti'nin egemenliği altındadır. Ancak, 59. maddede, Silahlı Kuvvetlerin Geçici Koalisyon Yönetimi (GKY) ile birleşik bir komuta altında olduğu belirtilmektedir. Bu durum, kanun metninde bir çelişki yaratmaktadır.

5. Arapça, hem resmi yazışma dili hem de Kur'an'ın dili olarak kabul edilmektedir. Ancak, Kanunun 8. maddesi, Arapçanın yanı sıra Kürtçenin de Irak'ın resmi dilleri arasında yer aldığını hükme bağlamıştır.

6. Kanuna göre, uluslararası antlaşma ve ittifakların yapılması konusunda karar verme yetkisi işgal güçlerine aittir. Ayrıca, Irak'ta güvenlik ve askeri konularda anlaşmalar yapılması hususunda Geçici Irak Hükümeti'ne (GHK) yetki verilmiştir. Bu durum, Irak'ın, kolayca katılamayacağı anlaşmalarla bağlanmasına yol açabilecek bir risk teşkil etmektedir.

7. Kanun, Milli Meclis üyelerinin dörtte üç çoğunluğu ve Başkanlık Meclisinin ittifakı ile değiştirilebilecektir. Ancak, Başkanlık Meclisi bir yürütme organı olarak yasama sürecinde yer almamalıdır; bu nedenle, yasama ile ilgili süreçlere dahil edilmesi anayasal ilkelere aykırı olabilir.

8. Kanuna göre, seçilme şartlarını sağlayan her Iraklı seçimlerde aday olma hakkına sahiptir. Bu bağlamda, kişinin aday olabilmesi için annesinin veya babasının Iraklı olması yeterli görülmüştür. Ancak, adayın hem anne hem de baba tarafından Iraklı olması daha uygun ve makbul bir şart olarak değerlendirilmelidir..

9. Kanun, Ulusal Meclis üyeliği için gerekli şartları belirlemiştir. Buna göre, Irak vatandaşı olmak ve 30 yaşından küçük olmamak gerekmektedir. Başkanlık Meclisi üyeliği için ise, en az kırk yaşında olmak ve belirli diğer niteliklere sahip olmak zorunludur. Ancak, Ulusal Meclis üyelerinin 40 yaşının altında olması durumunda, Başkanlık Meclisinin nasıl seçileceği belirsizdir. Bu durum, önemli bir sorun teşkil etmektedir.

10. Madde 61/c’de düzenlenen demokrasi ilkeleri arasında tutarsızlık bulunmaktadır. Madde metninde, “Irak’taki seçmenlerin çoğunluğu tarafından onay verilmesi ve üç veya daha fazla vilayette seçmenlerin üçte ikisi tarafından reddedilmemesi durumunda, anayasa taslağı onaylanmış ve halkoylaması başarılı olmuş sayılır,” ifadesi yer almaktadır. Bu durumda, azınlığın çoğunluğa egemen olma ihtimali doğmaktadır. Aynı zamanda, bu hüküm, daimî bir anayasanın oluşturulmasını engelleyici bir nitelik taşımaktadır.

Irak Devleti Geçici Devlet İdare Kanunu’nun (GDYK) 7/b maddesinde, devletin kimliği şu şekilde tanımlanmıştır: “Irak, farklı etnik yapılardan oluşan bir ülkedir. Arap halkı, Arap milletin ayrılmaz bir parçasıdır.” Bu hükümde, Irak, tek bir millet olarak değil, farklı etnik yapılardan oluşan bir halkın ülkesi olarak tanımlanmıştır. Bu ifade, geniş bir tartışmanın konusu olmuş ve Irak’ı Arap ortamından uzaklaştırmayı amaçlayan bir metin olarak değerlendirilmiştir. Anayasal bir metinde, gerekliliği olmaksızın bir gerçeği tanımlama yoluna gidilmiştir. Irak halkının %80’inin Araplardan ve %95’inin Müslümanlardan oluştuğu gerçeği göz önüne alındığında, bu metin, Arapların büyük çoğunluğu oluşturduğu Irak halkı arasında güçlü tepkilere neden olmuştur. Dolayısıyla, bu tür bir ifadenin varlığı aslında gereksizdir. Kürtler söz konusu olduğunda ise, 1957 istatistiklerine göre nüfus oranları %16,4 olarak belirlenmiştir, bu da 14 Temmuz 1958 devrimi öncesindeki durumu yansıtmaktadır. Irak halkının %80’i Arap kimliğini benimsemektedir.⁵⁸⁴ Raad Naji Alcedo de bu görüşü paylaşmaktadır. Irak halkının anayasal olarak bu şekilde tanımlanması, yalnızca kanun yapmada yeterli uzmanlığa

⁵⁸⁴ Hesīb, *E’l ‘Irak min E’l İhtilāl*, 46.

sahip olmayan kişiler tarafından hazırlanmış olmasından kaynaklanmamaktadır. Aksine, bu durumun, Irak'ı Arap kimliğinden uzaklaştırmak ve uluslararası ya da bölgesel bir gündemin uygulanmasına zemin hazırlamak amacı taşıdığı düşünülmektedir.⁵⁸⁵

3.2.3. Geçici Irak Hükümeti'nin Oluşturulması

Irak Devlet İdaresi Kanunu'nun 2. maddesinin a/b bendine göre, “Geçiş Dönemi” ifadesi, 30 Haziran 2004'te başlayıp bu Kanunun hükümleri çerçevesinde düzenlenen daimi bir anayasa gereğince seçilen Irak hükümetinin kurulmasına kadar olan dönemi kapsamaktadır. 61. maddenin uygulanması dışında, bu geçiş döneminin en son süresi 31 Aralık 2005 olarak belirlenmiştir. Geçiş dönemi iki aşamadan oluşmaktadır. İlk aşama, 30 Haziran 2004'te iktidarı devralan tam egemen Geçici Irak Hükümeti'nin kurulmasıyla başlar. Bu hükümet, Yönetim Meclisi ve Geçici Koalisyon Yönetimi'nin (GKO) Irak toplumunun çeşitli kesimleriyle gerçekleştirecekleri geniş çaplı istişareler sonucu oluşturulacaktır. Bu süreçte Birleşmiş Milletler ile de istişare yapılabilecektir. Hükümet, bu Kanun, Kanundaki ilkeler, Kanunda belirlenen temel haklar ve geçici dönemin başlangıcından önce yayınlanan ve Kanunun ayrılmaz bir parçası olan ekler uyarınca yetkilerini kullanacaktır. İkinci aşama ise, Kanunda belirtildiği üzere, 31 Aralık 2004'e kadar ve her hâlükârda 31 Ocak 2005'i geçmeyecek şekilde gerçekleştirilecek Milli Meclis seçimleri sonucunda oluşacak Geçici Irak Hükümeti'nin kurulmasıyla başlayacaktır. Bu aşama, kalıcı anayasaya göre Irak Hükümeti kurulduğunda sona erecektir.⁵⁸⁶

Geçici Irak Hükümeti, işgal sonrası kronolojik sırada kurulan dördüncü idari organdır. Bu hükümet, Geçici Koalisyon Yönetimi (GKY) ve Geçici Irak Hükümeti (GHK) yerine getirilmiştir. ABD, Geçici Hükümeti Irak'ın meşru temsilcisi olarak kabul etmiş olsa da, ABD Büyükelçiliği ve ABD askeri komutanlığı aracılığıyla geniş yetkilerini korumaya devam etmiştir.

Irak Geçici Hükümeti'nin Cumhurbaşkanı Ghazi Ajil El Yavar, Sünni Arap kökenlidir. Yardımcılarından biri Şii Arap, diğeri ise Sünni Kürt'tür. Yönetim kurulu üyeleri arasında yapılan oylamada Başbakan olarak seçilen Iyad Allawi, Şii Arap kökenlidir ve BM Özel Elçisi Lahdar İbrahimi'nin tavsiyesiyle bu göreve getirildiği düşünülmektedir.

⁵⁸⁵ E'l Cede, *E'l Kārşe E'l Düstürîye*, 71 – 72 .

⁵⁸⁶ Bağlantıdaki 2004 Geçiş Dönemi Devlet İdare Kanunu ekine bakabilirsiniz: http://www.constitutionnet.org/sites/default/files/transitional_admin_law_2003.pdf.

Ancak daha sonra Lahdar İbrahimi, New York Times'a verdiği bir demeçte, ABD Büyükelçisi Paul Bremer'ın Allawi'yi desteklemesi için kendisine baskı yaptığını belirtmiştir. Bu süreçte büyük zorluklar ve hayal kırıklığı yaşayan İbrahimi, Allawi'nin seçilmesinden iki hafta sonra görevinden istifa etmiştir. Allawi'nin bir Sünni Kürt yardımcısı olduğu bilinmekte olup, hükümette 30 bakan görev yapmıştır.

Iyad Allawi, yeni kurulan devlete sağlam bir otorite kazandırma amacıyla büyük çaba sarf etmiş ve hükümetin geçmişteki gibi birçok ekonomik, güvenlik ve politik sorunla karşılaşmaması için yoğun bir şekilde çalışmıştır. Laik bir siyasi görüşe sahip olan Allawi, dini ve siyasi mezhepçiliğe önem vermemiştir. Ancak bu dönemde, Sünni Falluja topluluğunu temsil eden bölgelerden birine müdahalede bulunması nedeniyle topluluk ile ciddi bir çatışma yaşamıştır. Özellikle Necef'in en kutsal bölgelerinden biri olan ve şehrin merkezinde yer alan Hz. Ali Türbesi'nde toplanan Moqtada el-Sadr ve adamlarına (Mehdi Ordusu) karşı başlattığı saldırı, büyük yankı uyandırmıştır.⁵⁸⁷

Geçici İdare Kanunu'nun 25'inci maddesine göre, Geçici Irak Hükümeti münhasıran aşağıdaki işlerde yetkilidir:⁵⁸⁸

1. "Diplomatik temsil ve dış politikanın belirlenmesi, uluslararası antlaşma ve ittifaklarla ilgili görüşmelerin yapılması, bu antlaşmaların imzalanması ve onaylanması; ayrıca ekonomik, dış ticaret ve borçlanma politikalarının şekillendirilmesi.
2. Ülke savunması ve sınır güvenliğinin korunması; sınırların güvence altına alınması amacıyla silahlı kuvvetlerin oluşturulması; milli güvenlik politikalarının oluşturulması, uygulanması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması.
3. Mali politikanın belirlenmesi, para basımı, gümrük düzenlemelerinin yapılması, Irak'ta bölge ve vilayet sınırları boyunca ticari politikanın düzenlenmesi, devletin genel bütçesinin oluşturulması, para politikasının belirlenmesi ve merkez bankasının kurulması ve yönetilmesi.
4. Ölçü ve tartı işlerinin düzenlenmesi ve genel ücret politikasının belirlenmesi.
5. Tabii kaynakların, bu kaynaklara sahip bölge ve vilayetlerin yönetimleriyle istişare edilerek yönetilmesi; bu kaynaklardan elde edilen gelirlerin, genel bütçe aracılığıyla adil bir şekilde dağıtılması; bu dağılımın, ülkenin tüm kesimlerinde nüfus dağılımıyla orantılı olarak yapılması ve geçmiş yönetim tarafından taraf

⁵⁸⁷E'l Şināvī, *E'l 'Irak E'l Tā'h beyn*, 83 – 82.

⁵⁸⁸Bağlantıdaki 2004 Geçiş Dönemi Devlet İdare Kanunu ekine Bak. . Üçüncü kısım / Madde 25 http://www.constitutionnet.org/sites/default/files/transitional_admin_law_2003.pdf

tutma suretiyle mahrum bırakılan bölgelerin durumu da göz önünde bulundurularak, ülkenin farklı bölgelerindeki ihtiyaçlar ve gelişme seviyelerine göre gerçekleştirilmesi,

6. Irak vatandaşlığı, göç ve sığınma işlerinin düzenlenmesi

7. İletişim politikasının düzenlenmesi”

Irak Devleti Geçici Devlet İdaresi Kanunu’nun (GDYK) 60. maddesi, Irak için kalıcı bir anayasa taslağının hazırlanması amacıyla Ulusal Meclisin oluşturulmasını hükme bağlamıştır. Bu madde şu şekilde ifade edilmiştir: “Milli Meclis, Irak Daimî Anayasası taslağını kaleme alır. Milli Meclis, anayasa taslağını hazırlarken, tüm Irak genelinde periyodik ve aleni genel toplantılar düzenlemek, iletişim araçlarından yararlanmak ve Irak vatandaşlarından öneriler almak suretiyle anayasa hakkındaki tartışmaları teşvik etme yöntemlerini kullanır.” Ayrıca, ilgili Kanunun 61. maddesi, kalıcı anayasa taslağının yazılma tarihini de belirtmektedir. Bu maddeye göre, “Milli Meclis, daimî anayasa taslağını en geç 15 Ağustos 2005 tarihine kadar yazmakla yükümlüdür.” Bu konu üzerindeki tartışmalar, bir sonraki bölümde ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

3.3. Anayasa Komisyonun Kurulması ve 2005 Anayasası’nın Çıkarılması

Anayasa, bir devletteki en yüksek yasal ve siyasal belge niteliğini taşır. Devletin sistemini tanımlar, erklerin görevlerini ve çalışmalarının genel çerçevesini düzenler ve ayrıca bireylerin ve çeşitli toplumsal grupların haklarını güvence altına alır.⁵⁸⁹ Anayasa, sadece yazılı bir belgedeki kurallar kümesi değildir. Bununla birlikte, ortaya çıkan siyasi iktidar felsefesinin yasal bir formülasyonudur. Diğer bir ifadeyle, siyasi bir fikir diğer fikirlerle mücadele ederek iktidara ulaşır ve felsefesini ve eğilimlerini bağlayıcı yasal kurallar olarak dayatır.⁵⁹⁰ Anayasa hazırlama ve yazma süreci, bir devlet için büyük önem taşıdığı kadar, oldukça riskli bir süreçtir. Özellikle bir devletin geçiş dönemi içerisinde olduğu durumlarda – Irak örneğinde olduğu gibi – bu süreçte anayasal ilkeler ve prensipler temel alınarak aceleci çözümlerden kaçınılmalı, dikkatle ve özenle planlanmış adımlar atılmalıdır.⁵⁹¹

⁵⁸⁹Sa’dî Kerîm, “E’l Dîstûr ve E’l Dîmokrâtiye”, *E’l ‘Ülüm E’l Siyâsiye Dergisi* 33 (2006), 224.

⁵⁹⁰Muhammed E’l Meczûf, *E’l Kânûn E’l Distûrî ve E’l Nizâm E’l Siyasi fî Lübnan ve Ehm E’l Nezeriyyât E’l Distûriye fî E’l ‘Âlem* (Beyrut: E’l Celebî, 2002), 6.

⁵⁹¹Meyâde E’l Hıccâmî, “Dirâset Nüzûm E’l Hükûm fî E’l Dstûr E’l ‘Irakî E’l Dâ’m”, *E’l Müsteşbel E’l ‘Arabi Dergisi* 9 (Mart 2007), 251.

Geçiş dönemi, bir ülkenin tarihinde en tehlikeli aşamalardan biridir. Irak özelinde, bu sürecin daha uzun tutulması gerektiği düşünülmektedir. Olağanüstü durumların sona ermesi ve normal koşulların tesis edilmesi beklenerek daha sağlıklı bir süreç izlenmesi gerektiği savunulmaktadır. Ulusal bir anayasa hazırlanabilmesi için, Irak halkının iradesine kısıtlamalar veya şartlar getirilmeden, uzlaşmacı, politik, ekonomik ve sosyal etkileri gözeten uygun bir felsefe oluşturulması gerekmektedir. Bu, Irak Devleti Geçici Devlet İdaresi Kanunu'ndan (GDYK) kalıcı anayasaya geçiş sürecinde olduğu gibi yapılmalıdır. Bu bağlamda, anayasal belge, gelecekteki politik ve ekonomik seçeneklere girmeksizin, iktidarın kullanımına ilişkin sınırlandırmalar içermelidir. Çünkü bu seçenekler, halkın genel iradesine bağlıdır. Irak Devleti GDYK, halk tarafından seçilmiş temsilcilerce değil, işgal gücü tarafından atanan kişilerce hazırlanmıştır. Ayrıca, bu kanun, Paul Bremer tarafından imzalanmıştır.

2005 yılında kalıcı anayasa yazıldığında, Irak'ta son derece karmaşık siyasi ve güvenlik koşulları hüküm sürmekteydi. Bu durum, hukukçular tarafından eleştirilmiştir, zira işgal altında yazılan anayasaların vatanseverlik niteliği genellikle şüpheyle karşılanmaktadır. Ayrıca, Irak'ın iç durumu oldukça karmaşık bir yapıya sahipti; kişisel çıkarlar peşinde olan parti taraftarları, mezhepsel ve etnik akımlar arasındaki rekabet gibi unsurlar, bu karmaşıklığı derinleştirmiştir. Bu bileşenlerin her biri, siyasi yönelimlerinin genel özelliklerini tanımlamaya başlamış ve bu eğilimler anayasa metinlerine yansımıştır. Dolayısıyla, anayasa metni, ulusal yaklaşımdan uzaklaşarak mezhep ve etnik eğilimlerin etkisi altında kalmıştır.

Irak Devleti Geçici Devlet İdaresi Kanunu'nun (GDYK) 61/A maddesine göre, "Milli Meclisin kalıcı anayasa taslağını en geç 15 Ağustos 2005'e kadar hazırlaması gerekmektedir." Ancak, Irak'taki mevcut koşullar dikkate alındığında, anayasanın yazılma süresinin belirli bir tarihle sınırlanmasının ne kadar doğru olduğu tartışmalıdır. Özellikle, meydanlardaki kargaşanın devam ettiği bir dönemde bu kararın alınması, doğru bir anayasa yazmak için gereken koşullarla çelişmektedir. Bu nedenle, normal şartlarda kabul edilmesi zor olan veya kabul edilmeyecek bir metnin, belirli bir tarihe sıkıştırılarak yazılmasının kasıtlı olup olmadığı tartışmaya açıktır. Irak Devleti GDYK'nda geçiş döneminin sona ermesi ve kalıcı anayasanın yazılması için bir tarih belirlenmiş olması, uygun olmayan koşulları ve geçici durumu ortadan kaldırmamaktadır.

Irak Devleti GDYK'nın bu hükümleri nedeniyle kalıcı anayasanın taslak biçimi olarak tanımlanmıştır ve Iraklılar arasında önceden olmayan çeşitli anlaşmazlıklara yol açmıştır. Irak'taki işgalden sonra ilk seçimler⁵⁹² 2005 yılı Ocak ayında gerçekleşmiştir. İlk seçilen hükümet aynı zamanda anayasayı hazırlamıştır. Meclisin ilk oturumu 16 Mart 2005'te gerçekleşmiştir. Bağdat'ta, tüm Meclis üyelerinin katılımıyla (275 üye) ve BM ile bazı devletlerin temsilcilerinin huzurunda açılış oturumu yapılmıştır.⁵⁹³

28 Nisan 2005 tarihinde, Geçici Milli Meclis, Kuzey Irak Bölgesi lideri Celal El Talabani'yi Irak Cumhurbaşkanı olarak seçmiş ve İbrahim El Caferiy'yi geçiş hükümetini kurmak üzere Başbakan olarak atamıştır. Bu hükümet, Mayıs 2006'ya kadar görevine devam etmiştir. Bu dönemde, Geçici Milli Meclis, ana görevlerinden biri olan Irak anayasasını hazırlamak amacıyla bir komite oluşturmuştur.

Aslında, Geçici Milli Meclis'in kurulması ve hükümetin oluşturulması, Şii kökenli partiler ile Kürt kökenli partiler arasında yürütülen müzakereler ve anlaşmalar nedeniyle zaman almıştır. Hatta Geçici Milli Meclis'in kuruluş amacı olan “anayasa taslağını hazırlama” görevini yerine getirme sürecinde bile, yeni bakanlıkların paylaşımı için yapılan müzakereler bu süreci uzatmıştır. Bu çalışmanın bu bölümünde, referandum yapıp onaylanıncaya kadar geçen süreçte Anayasa Hazırlama Komitesinin oluşumu ve mevcut koşullar ele alınacaktır.

3.3.1. Anayasa Hazırlık Komitesi (Kuruluşu, Yapısı ve Yeterlik)

Irak'taki anayasal süreç, 2003 yılı Ağustos ayında, Irak'ı işgal eden güçlerin yönetimi altındaki ilk iktidar olarak Paul Bremer liderliğinde Geçici Koalisyon Yönetimi'nin (GKY) kurulmasıyla başlamıştır. 13 Temmuz 2003 tarihinde Geçici Hükümet Konseyi'nin (GHK) kurulmasından yaklaşık bir ay sonra, anayasanın nasıl yazılacağına dair birkaç öneri gündeme getirilmiştir. Bu amaçla bir komite oluşturulmuş ve bu komite, GHK'ye aşağıdaki önerileri sunmuştur.⁵⁹⁴

1. 100 ile 150 kişi arasından seçilen kişilerden oluşan komisyon taslağı hazırlanması
2. Bu görev için sınırlı sayıda kişi atanması
3. Bazı kişilerin seçilmesi ve atanması

⁵⁹²Bu aynı zamanda anayasanın yazılmasından sorumlu olan Irak Mili Meclisi'nin seçilmesine ilişkin olan seçimdir.

⁵⁹³E'l Fezl, *İşkālīyāt E'l Düstūr*, 65.

⁵⁹⁴E'l Fezl, *İşkālīyāt E'l Düstūr*, 55 – 56; E'l Ce'ferī, *Tecrübet*, 71.

4. Geçici bir anayasanın hazırlanması

Irak Devleti Geçici Devlet İdaresi Kanunu'nun (GDYK) hazırlanması bu aşamada gerçekleştirilmiştir. Sonrasında, Milli Meclis'e kalıcı anayasanın yazılması görevi verilmiştir. Aynı zamanda, Sivil Devlet Başkanı Paul Bremer ve Geçici Hükümet Konseyi (GHK) ile birlikte Ayetullah El Uzma Seyyid Ali El Hüseyin El Sistani'nin görüşleri de anayasal süreçte önemli bir rol oynamıştır. Bu prosedür, Irak'ın tarihinden 2003 yılındaki işgaline kadar bir emsali olmayan bir durumdur. Ne Şii ne de Sünni kuruluşlar, Irak bakanlıklarının oluşumuna veya kanunların hazırlanmasına bu şekilde müdahale etmiştir.⁵⁹⁵ Ona bir mektup göndermiştir. Bu mektupta yer alan metnin içeriği şöyledir.⁵⁹⁶

“Bismillahirrahmanirrahim

Efendimiz ve Büyük referansımız Ayetullah el-Uzma Seyyid Ali el-Hüseyin el-Sistani

Allah'ın selamı rahmeti ve bereketi üzerinize olsun.

Irak'taki işgal otoriteleri, yeni Irak Anayasasını yazmak için bir komite oluşturmaya karar verdiklerini açıklamıştır. Ülkedeki siyasi ve sosyal kurumlara danışarak bu Komite üyelerini atayacaklardır. Komite tarafından onaylanan anayasa daha sonrası halka bir referandumla oylamaya sunulacakmış. Lütfen, sürecin dine uygunluğu konusunu netleştiriniz. Irak anayasasının hazırlanması konusunda müminlerin ne yapması gerekmektedir.”⁵⁹⁷

El-Sistani bu mektubu şöyle yanıtlamıştır:⁵⁹⁸

“Yüce Allah'ın adıyla,

“Bu makamlar, anayasa yazma komitesinin üyelerini atama yetkisine sahip değildir. Ayrıca, Irak halkının yüksek çıkarlarıyla eşleşen ve ulusal kimliğini yansıtan -ki bu kimliğin temel direği İslam dinidir- asil değerlere ve toplumsal değerlere uygun bir anayasa oluşturulmalıdır. Atanan komite garanti veremez. Söz konusu, süreç temel olarak kabul edilemez. Böyle bir anayasanın hazırlanması sürecinde ilk olarak, anayasa komitesinin geneli temsil edebilmesi için genel seçimler yapılmalı ve sonra bu komite tarafından onaylanan anayasa halka sunulup bir referandum yapılmalıdır. Bütün müminler bu önemli meseleyi talep etmeli ve başarısına mümkün olan en iyi şekilde katkıda bulunmalı. Yüce Allah, hayır ve

⁵⁹⁵Hesib, *E'l Irak min E'l İhtilāl*, 48 .

⁵⁹⁶E'l Fezl, *İşkālīyāt E'l Düstūr*, 57.

⁵⁹⁷E'l Fezl, *İşkālīyāt E'l Düstūr*, 57.

⁵⁹⁸E'l Fezl, *İşkālīyāt E'l Düstūr*, 56.

doğru yolu seçen herkesin elinden tutacak ve onlara yardım edecek. Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi üzerinize olsun.”⁵⁹⁹

Sonuç olarak, Geçici Koalisyon Yönetimi (GKY) Başkanı Paul Bremer, Irak Devleti için yeni bir anayasa hazırlama sürecinde çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Bremer'a göre, Irak'taki mevcut koşullar altında adil bir seçim gerçekleştirilmesi mümkün değildi. Bu nedenle, anayasa taslağını hazırlamak üzere atama yoluyla bir komitenin oluşturulması gerektiğine inanmıştır. Ancak, Najaf'taki en yüksek Şii din adamı olan Büyük Ayetullah Ali Sistani, anayasa komitesinin atamayla değil, seçimler yoluyla belirlenmesi gerektiği görüşündeydi. Bu görüşün temelinde demokratik bir fikirden ziyade, yapılacak seçimleri Şiilerin kazanacağına dair inanç yatmaktadır. Bu noktada, seçimlerin, destekçilere ulaşmanın bir yolu olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Sistani, bu doğrultuda kendi menfaatlerine ve hedeflerine ulaşmak amacıyla bir fetva çıkarmıştır. Nihayetinde, GKY, Sistani'nin baskısıyla seçimlere katılmak zorunda kalmıştır.⁶⁰⁰

Kalıcı anayasanın yazılma süreci, Irak Devleti Geçici Devlet İdaresi Kanunu'nun (GDYK) 60 ve 61. maddelerinde hüküm altına alınmıştır. Bu maddelere göre, anayasanın Milli Meclis tarafından hazırlanması öngörülmüştür. Bu bağlamda, 12 Nisan 2005'te seçilen 27 Sayılı Komite, bu görevi yerine getirmek üzere çalışmalarına başlamıştır. Söz konusu komite, 55 üyeden oluşmaktadır. Komite üyeleri arasında Birleşik Irak İttifakı'nın 28 üyesi, Kürt İttifakı'nın 15 üyesi, ulusal Irak listesi üyeleri ve Irak toplumunun diğer kesimlerini temsilen 4 üye yer almaktadır. Bu 4 üye arasında Irak Komünist Partisi lideri Hamid Majid Mousa, Asurileri temsilen Yonadam Yusuf Kanna, Yezidileri temsilen bir temsilci ve Sünni Arapların temsilcisi Adnan Al-Paçacı bulunmaktadır.⁶⁰¹ Irak'ta birçok güç merkezinin baskısı altında, Najaf'taki dini merciler, ABD, İngiltere ve bazı Körfez devletleri, seçimlerde kazanan listelerde yer alan ve Sünni Arapları temsil eden güçler (İslami Parti, Milli Diyalog Konseyi Partisi) ile istişarelerde bulunmuştur. Bu istişareler, Anayasa Komitesinde Sünni temsilin yokluğu nedeniyle oluşan dengesizliği ele almak amacıyla yapılmıştır.⁶⁰² Sonuç olarak, Sünni

⁵⁹⁹E'l Fezl, *İşkalîyât E'l Düstür*, 57.

⁶⁰⁰E'l Cede, *E'l Kârîse E'l Düstürîye*, 117 – 118.

⁶⁰¹E'l Zübeidî, *Mevsû'ātu'l Ahzâb*, 182; Cemâl Nâşr Cebâr, *Dirâsat Distürîye* (Bağdat: Merkez E'l 'Irâk, 2009), 626.

⁶⁰²E'l Şerh E'l Âvıst E'l Devlîye Gazetesi 9645, 25 Nisan 2005; E'l Şebâh Gazetesi 535, 27 Nisan 2005.

Arapların temsiliyeti 15 üyeye yükseltilmiştir. Ayrıca, komiteye ek olarak 10 danışman atanmıştır. Azınlıkların temsil oranı %15 artırılmıştır. Komitenin başkanlığına, Birleşik Irak İttifakı Başkanı Şeyh Humam Hamoudi getirilmiştir. Komitenin ilk başkan yardımcısı Kürt İttifakından Fuad Masum, ikinci başkan yardımcısı ise ulusal Irak listesinden Adnan Al-Paçacı olmuştur. Komitenin adı ise “Anayasa Müzakere Heyeti” olarak değiştirilmiştir.⁶⁰³

27 No’lu özel emir ile Anayasa’nın yazılması (taslağın hazırlanması) için seçilen komite kurulmuştur. Anayasa’nın bölümlerine göre altı komiteye dağıtılan üyeler alfabetik sıraya göre aşağıdaki isimlerden oluşmaktadır: ⁶⁰⁴

İsim	Cinsiyet	Siyasi yönelim	Komite
Ahmad al-Safi	Erkek	Irak Ulusal İttifakı	Temel İlkeler Komitesi / Başkan
Ahmed Wahab Mejid	Erkek	Kürdistan İttifakı	Kamu Hakları ve Görevleri Komitesi
Ekrem el Hekim	Erkek	Irak Ulusal İttifakı	Sistemi ve federal devlet kurumlarını oluşturma komitesi
İman el Asadi	Kadın	Irak Ulusal İttifakı	Anayasal Garantiler Komitesi
Bahaa el-Araji	Erkek		
Eltifat Abd Al - Sadah Mehdi Al - Fatlawi	Kadın	Irak Ulusal İttifakı	İl Devlet Kurumları Komitesi
Thamir Abbas Ghadhban	Erkek	Irak Listesi	Sistemi Oluşturma ve Federal Devlet Kurumları Komitesi / Başkan
Jalal El Din Ali al-Saghir	Erkek	-----	-----
Javad Kazım Javad Smesim	Erkek	-----	-----
Hussein Ali al-Shaalan	Erkek	Irak Ulusal Hareketi	----
Hussein Balisani	Erkek		-----
Hussein Azab	Erkek	Irak Ulusal İttifakı	Anayasal Garantiler Komitesi/ Başkan
Hamid Majid Mousa	Erkek	Kürdistan İttifakı	Temel İlkeler Komitesi
Hünain El kaddu	Erkek	Irak Ulusal İttifakı	Temel İlkeler Komitesi
Khudair Musa Jafar al-Khuzaie	Erkek	Irak Ulusal İttifakı	Kamu Hakları ve Görevleri Komitesi / Başkan
Dara Nour El din	Erkek	Kürdistan İttifakı	Anayasal Garantiler Komitesi
Dindar Şefik	Erkek	Kürdistan İttifakı	İl Devlet Kurumları Komitesi
Rasem Hüseyin Abdullah El-Awadi	Erkek	Irak Listesi	İl Devlet Kurumları Komitesi
Raja Habib al-Khuzaai	Kadın	Irak Ulusal İttifakı	-----
Riad Sari Kahieh	Erkek	Irak Ulusal İttifakı	Temel İlkeler Komitesi
Zahraa Abbas Hassan Al	Kadın	Irak Ulusal İttifakı	Kamu Hakları ve Görevleri

⁶⁰³ E’l Fezl, *İşkālīyāt E’l Düstūr*, 84; ‘Alavī, *İhtilāl E’l ‘Irak Ribh E’l Herb ve Hsaret*, 605.

⁶⁰⁴ E’l Fezl, *İşkālīyāt E’l Düstūr*, 65 – 68.

Hashemi			Komitesi
Sami Ahmed Ali Şebeyk	Erkek	Kürdistan İttifakı	Temel İlkeler Komitesi
Sami Jassim Attia Farhan al - Askari	Erkek	Irak Ulusal İttifakı	Temel İlkeler Komitesi
Sami Azara al-Majun	Erkek	Irak Ulusal İttifakı	Kamu Hakları ve Görevleri Komitesi
Saad Kandil	Erkek	Irak Ulusal İttifakı	Sistemi Oluşturma ve Federal Devlet Kurumları Komitesi
Saadi İsmail Barzanji	Erkek	Kürdistan İttifakı	İl Devlet Kurumları Komitesi/ Başkan
Şeirvan Kamel El Vaili	Erkek	Irak Ulusal İttifakı	İl Devlet Kurumları Komitesi
Taher halaf Cabr El Bakkaa	Erkek	Irak Listesi	Temel İlkeler Komitesi
Adel Nasser	Erkek	Kürdistan İttifakı	Sistemi Oluşturma ve Federal Devlet Kurumları Komitesi
Abbas al-Bayati	Erkek	Irak Ulusal İttifakı	Kamu Hakları ve Görevleri Komitesi
Abdul Khaliq Zanka	Erkek	Kürdistan İttifakı	Geçici Nihai Kararlar Komitesi / Başkanı
Abdul Rahman Al Nuaimi	Erkek	-----	-----
Abdul Hadi al-Hakim	Erkek	Irak Ulusal İttifakı	Temel İlkeler Komitesi
Aboud El - Issawi	Erkek	Irak Ulusal İttifakı	Kamu Hakları ve Görevleri Komitesi
Adnan Al Janabi	Erkek	-----	-----
Akela Aldahan	Kadın	Irak Ulusal İttifakı	Geçici Nihai Kararlar Komitesi
Ali al-Adeeb	Erkek	Irak Ulusal İttifakı	İl Devlet Kurumları Komitesi
Ali Aldabbagh	Erkek	Irak Ulusal İttifakı	İl Devlet Kurumları Komitesi
Ali Al Safi	Erkek		
Faridoun Abdul Qader Aziz	Erkek	Kürdistan İttifakı	İl Devlet Kurumları Komitesi
Fouad Masoum	Erkek	Kürdistan İttifakı	Temel İlkeler Komitesi
Kassem Davut	Erkek	-----	-----
Kamran Khairy Saeed	Erkek	Kürdistan İttifakı	Kamu Hakları ve Görevleri Komitesi
Muhsin el-Kazvini	Erkek	Irak Ulusal İttifakı	Temel İlkeler Komitesi
Maryam Al Rayes	Kadın	-----	-----
Munther Al Fadl	Erkek	Kürdistan İttifakı	Kamu Hakları ve Görevleri Komitesi
Munira Abdoul	Kadın	Kürdistan İttifakı	Sistemi Oluşturma ve Federal Devlet Kurumları Komitesi
Naciha Abdul Amir	Kadın		
Nadim Al-Jabri	Erkek	Irak Ulusal İttifakı	Sistemi Oluşturma ve Federal Devlet Kurumları Komitesi
NergizMohamed Amin	Kadın	Kürdistan İttifakı	Sistemi Oluşturma ve Federal Devlet Kurumları Komitesi
Nuri Boutros	Erkek	Kürdistan İttifakı	Geçici Nihai Kararlar Komitesi
Nuri Jawad al - Maliki	Erkek	Irak Ulusal İttifakı	Sistemi Oluşturma ve Federal Devlet Kurumları Komitesi
Humam Hammoudi	Erkek	Irak Ulusal İttifakı	Başkan

Wael Abdel Latif	Erkek	Irak Listesi	Kamu Hakları ve Görevleri Komitesi
Yonadam Youssef Kana	Erkek	Kürdistan İttifakı	Geçici Nihai Kararlar Komitesi

Tablo 3: Anayasa Hazırlık Komitesi Üyeleri

Kaynak: E'l Fezl, *İşkālīyāt E'l Düstūr*, 66 – 68; E'l Cede, *E'l Kārīse E'l Düstūrīye*, 115 – 121.

Bu tablo yukarıda gibi belirtilmiştir. Sünni Araplar, Anayasa Komitesi (Müzakere Heyeti)'nde ilk başta temsil edilememişlerdir. Sadece Ulusal Irak Listesinden iki üye olduğu bilinmektedir. Bu liste seküler bir anlayışa sahip olduğu için, mezhepsel bağlılığa dayanmamaktadır. Bu utandırıcı durumdan kurtulmak ve komitenin bileşimi nedeniyle karşılaşılan eleştirilerden kaçınmak için Komite'ye, 13 Temmuz 2005 tarihinde göreve başladıktan sonra da olsa Milli Meclis dışından Sünni Arapları temsilen üye dâhil edilmiştir. Dolayısıyla, Anayasa Yazma Komitesine Sünni Arapları temsil eden 15 üye eklenmiştir. Aslında bu işlem yasal değildir. Çünkü Komite üyelerinin seçilmişler meclisi olan Milli Meclis'in üyelerinden oluşması öngörülmüştür. Bu uygulama Komitede Irak halkının her kesiminin temsil edilmesini gaye edinen siyasi bir karara dayanmaktadır. Tabii olarak bu uygulama, ülkede boykot edilmiştir.

Anayasa Hazırlama Komitesinin bir üyesi ve hukukçu olan Dr. Munther Al Fadl, "Irak Anayasası'nın Sorunları" başlıklı kitabında, komitenin oluşturulma yöntemine ilişkin eleştirilerde bulunmuştur. Dr. Al Fadl, tablodan da görüldüğü üzere, komitenin parti ve mezhepsel kotalara göre yapılandırıldığını belirtmektedir. Gelişmiş ülkelerde böyle bir durumda, anayasal standartlar ve kurallar önceden belirlenmektedir. Bu bağlamda, anayasanın ve taslağının, anayasa ve hukuk alanında uzman Iraklılardan oluşan bir komite tarafından, üzerinde mutabık kalınan ilkeler ve prensipler doğrultusunda yazılması gerektiğini savunmaktadır. Daha sonra, bu çalışma daha genişletilmiş bir komite veya Irak Meclisi'nde tartışmaya açılmalıdır.⁶⁰⁵ Burada ortaya çıkan temel soru şudur: Bir ülkede, farklı dini ve etnik gruplar ile diğer bileşenler anayasa hazırlık komitesinde temsil edilmeli midir? Ancak, çelişkili ve bölücü nitelikteki bir temsil formülasyonu ne kadar doğru olabilir? Çoğunluğu Müslümanlardan oluşan bir toplumda, dini temelde yapılan sınıflandırmalar kabul edilebilirken, dini birliği zedeleyebilecek mezhepsel temelde bir sınıflandırma yapılması ne kadar doğrudur? Bu süreçte gayrimüslimler ve azınlıklar birden fazla temelde sınıflandırılmıştır..⁶⁰⁶

⁶⁰⁵ E'l Fezl, *İşkālīyāt E'l Düstūr*, 86.

⁶⁰⁶ E'l Cede, *E'l Kārīse E'l Düstūrīye*, 114.

Yeni Anayasa Hazırlama Komitesi, ilk oturumunu 24 Mayıs 2005 tarihinde gerçekleştirmiştir. Irak Devleti Geçiş Dönemi Yönetim Kanunu'na göre, anayasa sürecinin 15 Ağustos 2005 tarihinde tamamlanması gerekmekteydi. Her ne kadar üçüncü oturum, sürecin tamamlanması için öngörülen sürenin bitimine iki ay kala yapılmış olsa da, bu oturumda oldukça önemli kararlar alınmıştır.⁶⁰⁷

1. Sünni Araplar da Komite 'de temsil edilmeli ve bunun usulü önceden belirlenmelidir.
2. BM Genel Sekreterliği'nden yardım ve teknik destek talep edilmelidir.
3. Normal kanunla düzenlenebilecek konuların Anayasa'nın kapsamına alınmaması gerekmektedir.

4. Hukuk ve özellikle anayasa hukuku uzmanlarından oluşan bir komitenin kurulması; genel olarak taslak hazırlama yeni kanun yapma sürecini devralması gerekmektedir.

5. Irak Devleti GDYK, yeni anayasanın kaynaklarından birisi olarak kullanılabilecektir. Milli Meclis tarafından oluşturulan Komite, Irak İslam Devrim Konseyi ve Irak Ulusal İttifakı lideri Humam Hamoudi tarafından yönetilmiştir. Ancak Komite, Irak Devleti Geçici Devlet İdaresi Kanunu'nda (GDYK) öngörülen takvimde görevini tamamlayamamıştır. Kanun'da belirlenen altı aylık sürenin uzatılması mevcut düzenlemelere göre mümkün olmadığından, süreyi değiştirmek için Milli Meclis'in bir karar alması gerekmiş ve bu sürenin 22 Ağustos 2005'e kadar uzatıldığı açıklanmıştır.

Yeni anayasanın mümkün olan en kısa sürede çıkarılabilmesi için Komite üyeleri, aralarındaki farklılıklara rağmen oldukça motive olmuştur. Bazı maddeler üzerindeki anlaşmazlıklar Komite tarafından çözüme kavuşturulmuştur. Anayasa metnine eklenen 142. madde ile yeni anayasanın kabul edilmesinden sonraki dört ay içinde değişiklik yapılması öngörülmüştür. Ancak, 126. maddede kabul edilen değişiklik hükümleri bu düzenlemenin dışında tutulmuştur.

Anayasa Komitesi, çalışmalarını belirlenen sürede tamamlayamamıştır, çünkü önemli sorunların çözümü için tanınan zamanın yetersiz olduğu açıktır. Özellikle federalizm meselesi, Sünni Arapların Komite'de az sayıda temsil edilmesi ve sürece geç dahil edilmeleri, sürecin olumsuz etkilenmesine yol açmıştır. Şiiler ve Kürtler arasında da fikir ayrılıklarının olduğu bilinmektedir. Bu sorunların çözümünde ABD'nin Irak Büyükelçisi Zalmay Halilzad etkin bir rol oynamıştır. Ancak, bu farklılıkların üstesinden gelmek için baskı ve tehdit yöntemlerine başvurulmuştur. Komite üyeleri

⁶⁰⁷ E'l Cede, *E'l Kārīše E'l Düstūrīye*, 119.

arasında Sünni Araplar yer almış olsa da, görüşmelerdeki rolleri büyük ölçüde pasifleştirilmiştir. Komitenin çalışma sürecinde korku, terör ve tehdit atmosferinin hakim olduğu bilinmektedir. Hatta iki Sünni Arap üyenin suikasta uğraması, bu sürecin ne denli zorlu geçtiğini ortaya koymaktadır. Sünni Araplar, Komite çoğunluğuna uymaya zorlanmıştır.

3.3.2. Sünni Arapların Anayasa Sürecini Boykot Etmesi

Sünni Araplar, seçim sürecini baştan itibaren boykot etmiştir, çünkü bu süreci işgalin meşrulaştırılması olarak görmüşlerdir. Seçimlerin işgal altında yapılması, onların gözünde hukuka aykırıdır. Ayrıca, tüm yasalar işgal güçleri tarafından yürütüldüğünden, onlara göre işgal altındaki tüm hükümetler ve yasalar hukuka aykırıdır. Sünni Araplar, seçim sürecini baştan boykot etmiştir çünkü bu süreci, işgalin meşrulaştırılması olarak görmüşlerdir. Seçimlerin işgal altında yapılması, onların gözünde hukuka aykırıdır ve ayrıca tüm yasaların işgal güçleri tarafından yürütülmesi nedeniyle, bu hükümetler ve yasalar Sünni Araplara göre hukuk dışıdır.

Seçimler, Irak Devleti Geçici Devlet İdaresi Kanunu (GDYK) ve 2004'te kabul edilen 1546 sayılı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararı kapsamında gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte, mezhepsel veya etnik faktörlerin ötesinde, birleştirici bir liderlik vizyonu eksikliği nedeniyle Sünniler bu denklemin dışında kalmıştır. Ayrıca, Sünniler, Irak'a bağlılığın her türlü bağlılığın üzerinde olduğu gerekçesiyle ulusal tarafı desteklemeye devam etmişlerdir. Bu nedenle, birçok Sünni Arap siyasi süreci boykot etmeyi tercih etmiştir. Sonuç olarak, yasama ve yürütme makamları üzerinde Şiilerin ve Kürtlerin kontrolü, anayasa hazırlama mekanizmalarını da açıkça etkilemiştir. Sünni Araplar anayasa yazım komitesine katıldıklarında, siyasi sahnedeki egemen güçler tarafından önceden belirlenmiş olan mezhepçi veya etnik yaklaşımı değiştirmek konusunda etkili olamamışlardır.⁶⁰⁸

Ulusal Meclis ve Anayasa Hazırlama Komitesi'nde Sünni Arapların yeterince temsil edilmemesi, siyasi sürecin hem içinde hem de dışında yer alan tüm taraflar için bir endişe kaynağı olmuştur. Bu durum, başta Amerikalılar olmak üzere, diğer Arap ve yabancı ülkelerden de eleştiriler almıştır. Bu nedenle, Sünni Arapların anayasanın hazırlanması sürecine dahil edilmesi amacıyla, ABD'nin Irak Büyükelçisi Zalmay

⁶⁰⁸ Remîh , *Be'de Fecvet Kırneîn*, 99.

Halilzad doğrudan müdahalede bulunmuştur. Bu müdahalenin ardından, bazı Sünni Araplar 2006'da başlayan bir sonraki seçimlere katılmayı kabul etmiş, bazıları ise Anayasa Komisyonu'na katılmayı kabul etmiştir. Özellikle Adnan al-Janabi başkanlığında bir komite oluşturulmasının ardından, Sünni Araplarla müzakereler başlatılarak, onların anayasa komitesine katılması sağlanmıştır.⁶⁰⁹

Sünni adaylar, Ulusal Meclis üyelerinden seçilmedikleri sürece, anayasanın yazılması amacıyla oluşturulmuş Ulusal Meclise katılma şartlarını yerine getiremeyeceklerdi. Ayrıca, dağılmış olan Baas Partisi'ne (BP) liderlik etmemeleri ve mevcut siyasi sürece karşı olumlu bir tutum sergilemeleri gerekmekteydi. Bu çerçevede, Sünni adaylara "Baas Partisi'nin kökünü kazıma" fırsatı sunulacak ve onların, şiddet yanlısı eski rejimi kınamaları sağlanacaktı.⁶¹⁰

Sünni Arapları temsilen Anayasa Hazırlama Komitesine sonradan eklenen 15 üye, bu prosedür yasal olmadığı için, Meclis'te sağlanan uzlaşma neticesinde oy birliğiyle alınan siyasi bir kararla eklenmiştir. Aslında, bu üyelerin Ulusal Meclis'te yer almamaları nedeniyle Anayasa Yazma Komitesine üye olmaları mümkün değildi. Dr. Raad Naci Alcede, "Anayasal Afet" adlı kitabında Sünni Arapları temsil eden 15 üyenin sürece dahil edilmesini şu şekilde anlatmaktadır:

"Sünni Arapları temsil eden 15 üyeden biri olarak aday gösterildiğimi öğrendim. Ancak, bu adaylığı kabul etmedim çünkü anayasanın yazılması gibi yüce bir görevin üstlenildiği bir komite oluşturulurken herhangi bir mezhepsel formülün reddedilmesi gerektiğine inanıyordum. Sürecin en başından beri, anayasanın mezhepsel bir zemin üzerinde yazılması niyetinin başarısızlıkla sonuçlanacağını öngörmüştüm. Çünkü anayasalar, vatani korur ve güçlendirir, onu yok etmez. Ancak mezhep veya etnik temelde yazılan bir anayasa, Irak'ı yok etmek için tasarlanmış demektir."⁶¹¹

Alcede, sözlerine şöyle devam etmektedir:

"15 üyenin misyonunun başarısızlıkla sonuçlanacağını biliyordum. Çünkü dürüst niyetlere dayanmıyordu. Ancak Sünni Arapların bu süreçte etkili bir role sahip olmadan anayasa taslağını desteklemek istediğim bir süreçti. Sünni Arapların anayasa komitesinde temsil edilmesi, bu konudaki baskının ve yabancı eleştirilerin önüne geçebilmek için sembolik olarak sağlanmıştır. Özellikle bu çağrılar Anayasa

⁶⁰⁹ E'l Fezl, *İşkālīyāt E'l Düstūr*, 85.

⁶¹⁰ E'l Cede, *E'l Kārīse E'l Düstūrīye*, 124.

⁶¹¹ E'l Cede, *E'l Kārīse E'l Düstūrīye*, 116.

Hazırlama Komitesi çalışmalarında uzun bir yol kat edildikten ve Anayasa'nın birçok maddesinin tamamlanmasından sonra geldi."⁶¹²

Sünni Arap üyelerden bazıları, Komiteye sundukları önerilerin Başkanlık tarafından dikkate alınmadığını belirtmiş ve bu durumun, Sünni Arapların Anayasa Komitesindeki temsilinin zayıf ve etkisiz olduğunu gösterdiğini ifade etmişlerdir. Irak Anayasası Hazırlama Komitesi'nden bazı üyeler, özellikle Ulusal Meclis'teki "Şii" Koalisyon üyeleri, Sünni temsilciler Komiteye katıldığında Anayasanın yaklaşık %80'inin tamamlandığını açıklamışlardır. Bu durum, anayasa yazım sürecinin en önemli kısmının zaten Sünni Araplar katılmadan önce tamamlandığını göstermektedir.⁶¹³

ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice, 2005 yılı Mayıs ayı ortalarında Bağdat'a yaptığı sürpriz ziyaret sonrasında, Sünni Arapların Anayasa Hazırlama Komitesi'nde temsil edilmelerini sağlamak amacıyla 15 kişinin seçileceğini açıklamıştır.⁶¹⁴

Anayasa Hazırlama Komitesi'ne katılan Sünni Arap Temsilcilerini aşağıdaki kişiler oluşturmuştur;⁶¹⁵

1. Kamal Hamdoun Mulla Alo.
2. Mohamed Mahrous ELI Müderis El Azami
3. Mujbil Ali Hüseyin ElSheikh Issa. 19 Temmuz 2005'te Bağdat'ta suikasta öldürülmüştür.
4. Zamin Hassan Aliwi Majbel Sheikh Issa ile suikasta uğramıştır.
5. Saleh Mohammed Mutlaq Omar Al Dulaimi
6. Vissam Sabry Alani
7. Hassib Arif Nayef Al Obeidi
8. Arif Saleh Hamad Mukhlaf El Dulaimi
9. Mohamed Taher Al abd Rabe Al – Jubouri
10. Mahmoud Davut Salman Al Maşhadani
11. Salim Abdullah Ahmed Nasır Al – Jubouri
12. Salman Ali Hassan Al Jumaili
13. Iyad Saleh Mahdi Al Samarrai
14. Ali Sulaiman Jamil Al Maşhadani
15. Alaa Abdullah Hamoud Al Saadoun

⁶¹² E'l Cede, *E'l Kārīse E'l Düstürīye*, 116.

⁶¹³ Şebān, *E'l Dīstūri ve E'l Devle mine*, 18.

⁶¹⁴ E'l Cede, *E'l Kārīse E'l Düstürīye*, 120.

⁶¹⁵ E'l Fezl, *İşkālīyāt E'l Düstūr*, 87.

Taslak anayasanın hazırlanması sürecinde karşılaşılan başlıca engeller arasında, Iraklı taraflar arasında uzlaşma sağlama gerekliliği, dış baskıların yoğunlaşması ve sürece katılımın zorunlu hale getirilmesi, çalışmanın tamamlanması için öngörülen zamanın kısıtlı olması yer almaktaydı. Sünni Arapların komite içindeki çoğunluk görüşüne uymalarını sağlamak amacıyla baskı ve tehditler artırılmıştır. Ayrıca, komitenin iki Sünni Arap üyesi, Mujbil Şeyh Issa Jubouri ve Daman Hüseyin Aliawi Obeidi, suikasta uğramıştır.⁶¹⁶

Sünni Araplar, “El-Jabha el-Irakia li el-Hiwar el-Watani (Ahl-Sünnet Konferansı’nın bir Parçasıdır)” ile taleplerinin karşılanmasına kadar üyelerinin Taslak Komitesine katılımını geçici olarak askıya almaya karar verildiğine dair bir mesaj yayımlamıştır. Talepleri şöyledir;

1. Suikastlara ilişkin olarak uluslararası bir soruşturma açılarak planlamacıların ve icracıların cezalandırılması,
2. Farklı ırk ve mezheplere Anayasa Hazırlama Komitesinde temsil edilen gruplarla tanınan hakların sağlanması,
3. Anayasanın kabulü için çoğunluğun yeterli görülmeyle oybirliğinin aranması hususunun Cumhurbaşkanlığı ve Ulusal Meclis Başkanlığı tarafından teyit edilmesi.

Bazı Geçici Hükümet ve Ulusal Meclis üyeleri, BM ve bazı bölgesel taraflar, Sünni Arapları ikna etmek amacıyla girişimlerde bulunmuştur. El-Jabha el-Irakia li el-Hiwar el-Watani, bu arabuluculuklara yanıt vermiş ve 25 Temmuz 2005 tarihinde tüm taleplerinin onaylanmasının ardından Taslak Komiteye geri dönme kararı almıştır.

Sünni Arapların, Ağustos 2005’te açıkladıkları talepler karşılanmadığı takdirde anayasanın referandumda onaylanmasına engel olacaklarını belirtmeleri üzerine, ABD’nin Irak Büyükelçisi Zalmay Halilzad, 12 Ekim’de son anda bir anlaşma yapılması için girişimlerde bulunmuştur. Bu anlaşma, Şii liderler ile Sünni Arapların çoğunluğunun hakim olduğu Irak İslam Partisi arasında gerçekleştirilmiştir. Anlaşmaya göre, referandumdan sonra anayasanın tadil edilmesini sağlayacak bir madde eklenecektir (142. madde). Başka bir ifadeyle, bu anlaşma, referandum sonrasında anayasanın yeniden gözden geçirilmesini öngören bir mutabakattır. Bu şekilde, Sünni Arapların referanduma verdikleri destek karşılığında kaygılarının giderilmesi amaçlanmıştır. 12 Ekim’de anlaşmanın sonuçlanmasının ardından Halilzad, Bağdat’ta

⁶¹⁶ E’l Cede, *E’l Kārīşe E’l Düstūrīye*, 118 – 122.

yaptığı bir konuşmada anlaşılanın içeriğini şu sözlerle açıklamıştır: “Bu, seçilecek parlamentonun demokratik yollarla yetkilendirme kararıdır. Anayasanın referandum sonrası gözden geçirilmesini ve ulusal güvenin pekiştirilmesi için gerekli değişiklikleri tavsiye etmektedir. Çünkü bu anayasa, yeni doğan Irak demokratik hükümetinin temelidir ve geleceğinin yol haritası olacaktır.” Halilzad, bu görüşünü Aralık 2005’in ortalarında Washington Post tarafından yayımlanan bir araştırmada yinelemiştir.⁶¹⁷

İslam Partisi, anayasa değişiklikleri için zaman kazanmış ve referandum günü taslak anayasaya olumlu oy verilmesi çağrısında bulunmuştur. Ancak, diğer Sünni Arap grupları, özellikle Irak Müslüman Âlimler Heyeti ve Irak Ehyl Al-Irak Birliği, İslam Partisi’nin çizgiyi aştığını ve kendilerine yeterli teminat verilmeden anlaşmaların yapıldığını düşünmüşlerdir. Taslağın kabul edilmesi ile Millet Meclisi seçimleri arasında sadece 3 aylık bir süre bulunması, yeni anayasanın Sünni Araplar için emrivaki haline getirileceği endişesini artırmıştır. Bu nedenle, herhangi üç vilayetin önerilen değişiklikleri reddetmesi durumunda anayasanın kabul edilmesini engelleyebilecek özel bir madde eklenmiştir. Bu durum, Sünni Araplar için önemli bir risk teşkil etmektedir.⁶¹⁸

3.3.3. Anayasanın Yasal Kaynakları

Anayasa, büyük önem taşıyan bir belge olmasına rağmen, Irak’ta özellikle kapalı kapılar ardında ve gizli görüşmeler yoluyla temsil hakkının ellerinden alındığını ifade eden birçok kesim bulunmaktadır. Sonuç olarak, Irak tarihinde bir sayfayı kapatıp yenisini açma arzusunda olan kişilerin aktif rol oynadığı bir anayasa hazırlama süreci yaşanmıştır.⁶¹⁹

Anayasa hazırlığı sürecinde en önemli kaynaklardan biri Irak Devleti Geçici Dönemi Yönetim Kanunu (GDYK) olmuştur.⁶²⁰ Ayrıca, bazı Arap ülkelerinin ve uluslararası anayasaların da referans alındığı belirtilmiştir. Irak Devleti GDYK, yeni anayasanın büyük bir kısmının temeli haline gelmiştir. Harvard Üniversitesi’nden Yahudi-Amerikan profesör Noah Feldman⁶²¹ Irak Devleti GDYK’nın temel mühendislerinden

⁶¹⁷ Jonathan Morrow, *E’l İstımrârîye E’l Za’îfe E’l Devle E’l İtiḥādîye E’l ‘Irakîye ve ‘Âmelîyet Te’dîl E’l Distūr* (Vaşington: Me’hd E’l Selām E’l Amîrkî, Özel Rapor No. 168, Temmuz 2006),4 .

⁶¹⁸ E’l Cede, *E’l Kārîşe E’l Düstûrîye*, 127.

⁶¹⁹ Alavî, *İhtilāl E’l ‘Irak Ribḥ E’l Herb ve Hsâret*, 605.

⁶²⁰ E’l Fezl, *İşkālîyât E’l Düstūr*, 85.

⁶²¹ Noah Feldman: Oxford Üniversitesi’nden İslami düşünce alanında doktora yapmış, Yahudi kökenli bir yazar ve Felix Frankfurter Harvard Hukuk Fakültesi’nde Hukuk Profesörüdür. Kendisi aynı zamanda Paul Bremer’in danışmanı olarak görev yapmıştır. Feldman, 1970 yılında ABD’nin Boston kentinde doğmuş

biri olarak kabul edilmektedir. Feldman, 2003-2004 yılları arasında Irak'ta Geçici Koalisyon İdaresi'nde anayasal danışman olarak görev yapmış ve seçim sürecinin yürütülmesi ile yönetimin seçilmiş Irak hükümetine teslim edilmesi konularını içeren GDYK'nın hazırlanmasında yer alan ekibin bir üyesidir. New York Üniversitesi'nde Anayasa Hukuku ve İslami düşünce üzerine çalışmalar yapmıştır. Feldman, Irak Anayasası'nın "babası" olarak tanınmakta olup, merkez Irak Devleti aleyhine, Kürt liderlere fayda sağlayan çeşitli hükümlerin anayasaya dahil edilmesine katkıda bulunmuştur. Örneğin :

1. İki taraf arasında bir anlaşmazlık ortaya çıktığında, nihai karar mercii merkez devleti değil, federal bölge olacaktır. Bu durum, çağdaş dünya anayasa sistemlerinde örneğine rastlanmayan bir düzenlemeyi temsil etmektedir.
2. Petrol ve diğer doğal kaynakların ihracatı ve üretimi, tamamen merkezî yönetimden bağımsız olarak gerçekleştirilecektir..
3. Kerkük'ün Kuzey Irak Bölgesi'ne ilhakını kolaylaştırmak amacıyla, Anayasa'nın 140. maddesinin ikinci fıkrası uyarınca, çok kültürlü ve çeşitli dini kökenlere sahip bireylerin yaşadığı bu şehirde referandum için basit çoğunluk yeterli görülmüştür. Irak Geçici Yönetim Yasası'nın 58. maddesinde belirtilen ve geçiş hükümetinin sorumluluğunu düzenleyen hükümler, yeni anayasa uyarınca seçilecek yürütme organı göreve başlayana kadar yürürlükte kalacaktır. Bu çerçevede, Kerkük'te ve diğer

ve Maimonides Okulu'nda okumuştur (Muhafazakâr köktenli dinci Yahudi yönelimli bir okul ve Yahudi filozof Musa bin Maimon'a atfedilir). Yahudi kökenli olmasına rağmen, bazı partiler onun bir Hristiyanla evliliği ve Yahudileri Hristiyan kadınlarla evlenmeye teşvik etmesi nedeniyle birçok Yahudi çevreden reddedildiğini iddia etmektedir. Noah Feldman, Irak, Afganistan ve Mısır yeni anayasasını yazmış ortaya çıktıktan sonra Tunus Vakfı genel merkezinden ayrılmıştır. Ayrıca, Irak'ta Sünniler, Şii'ler ve Kürtler arasındaki çatışmada önemli bir neden olduğu söylenen, "görünmez el" olarak biliniyordu "*halkları bölmede sihirli teorisinin*" sahibi olarak nitelendirildi. Hatta Mısır'da bir dönem temeli İslam Şeriatı olan bir din devleti kurmaya zorlamakla suçlanmıştır. Bunu, Mısır'ı içten vurmak ve onu dış çevresinden izole etmek için yapmıştır.

Feldman, eski Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek'in görevden alınmasının ardından Amerikan ABC kanalına verdiği röportajda, Mısır anayasasının hazırlanmasına katılma teklifinde bulunulması durumunda bunu memnuniyetle kabul edeceğini belirtmiş ve 'Mısır anayasasını yazmaktan mutluluk duyuyorum' demiştir. Feldman, Arap ülkelerinde İslami güçlerin yükselişi ile ilgili teorisiyle tanınmaktadır. Teorisinin özeti şu şekildedir: ABD, Araplardan ve Müslümanlardan isteklerini şiddet kullanmadan ve düşük maliyetle elde edebilir; bu da 'Müslümanları, bir tür resmi İslami halifelik oluşturarak özgür oldukları konusunda kandırmak ile mümkündür. İçindeki Şeriat, formalite olsa dahi ayrıcalıklı bir konuma sahip olacaktır.' Feldman'ın 'İslam Devletinin Düşüşü ve Yükselişi' adlı eserinde öne çıkan yaklaşımlarından biri ise şudur: 'Batı, Müslümanlara belirli bir dereceye kadar haysiyet tanır ve onlara daha fazla saygı ve güven gösterirse, İslam dünyası düşmanlıkta ortak hale getirilebilir. Bu sayede İslami terörizm ortadan kaldırılabılır ve İsrail Devleti'ne karşı olan halk düşmanlığı sona erdirilebilir. A'l Menār Kanal, "*Feldman E'l Yehūdī Yūšār Bi'ūz' E'l Distūr E'l Tūnisī be'de E'l Mısıri ve E'l 'Irakī*", (Erişim Tarihi :13/01/2014 09:22) İnternet sitesi,; <http://archive.almanar.com.lb/article.php?id=710719>

bölgelerde normalleşme, nüfus sayımı ve Kerkük halkının iradesinin belirlenmesi amacıyla referandumun en geç 31 Aralık 2007 tarihine kadar tamamlanması gerekmektedir.

4. Referandumda üç Irak vilayeti onaylamamışsa yeni anayasa reddedilebilir.⁶²²

5. Gelecekte, yeni bir anayasa değişikliği veya taslağı, diğer 15 Irak vilayetinin referandumunda onaylansa dahi reddedilecektir. Çünkü 140. maddenin dördüncü fıkrasına göre, “Kullanılan oyların çoğunluğu olumlu olsa dahi, 3 veya daha fazla vilayette kullanılan oyların 2/3’ü ret yönündeysen metin onaylanmamış sayılır.” Bu bağlamda, Kürt bölgesinin vilayet sayısının üç olması da dikkate değerdir.

Ortadoğu Politik Analist Uzmanı Helena Copan’a göre, Amerikalı diplomat Peter Galbraith, Irak’ın Kürt bölgesinde politikacıların danışmanı olarak görev yaptığı süre zarfında basına şu açıklamada bulunmuştur: “Irak’ın Kürt Bölgesindeki yeni petrol kaynaklarının tam kontrolünü sağlamak için, Irak Kürtlerinin Bağdat hükümetinden azami bağımsızlık göstermeleri gerekmektedir.” Anayasa Hukuku Uzmanı Dr. Raad Naji Alcede’e göre, bu ifadede bir gerçeklik payı bulunmaktadır. Özellikle işgal sonrası dönemde, yeni Iraklı siyasetçilerin milli ve ahlaki durumlarının sorgulanması gerektiği vurgulanmaktadır.⁶²³

3.3.4. Anayasa Yazma Komitesinin Özellikleri

1. Komite, çeşitli konular üzerinde çalışmak amacıyla altı ayrı alt komiteye ayrılmıştır. Bu alt komiteler, belirlenen altı hassas konuda etkili bir şekilde çalışmalara başlamıştır. Komiteler, çalışma konularını Devlet İdare Hukuku ve diğer anayasal kaynaklardan yararlanarak inceleyecek ve üzerinde mutabakata varıldığını belgelemeye çalışacaklardır. Özellikle ihtilaflı konular üzerinde uzlaşma sağlanması hedeflenecek ve uzlaşmaya varılamayan konular için alternatif çözümler geliştirilecektir. Bu aşamada, dini veya siyasi liderleri harekete geçirecek stratejiler izlenecektir.⁶²⁴

2. “2005 yılında çıkarılan şu anki Irak Anayasası’nı hazırlamak için seçilen partilerin kimliklerine bakıldığında, üç temelde seçildiğini görüyoruz: mezhepçi, ulusal ve dini temel.” ifadelerini kullanan Faleh Abdul-Jabbar, dinsel kimliğin çeşitliliği bölünmenin

⁶²² Enteresan bir şekilde Kuzey Irak Kürt bölgesinde de üç vilayet (Erbil, Süleymaniye, Duhok) bulunmaktadır.

⁶²³ E’l Cede, *E’l Kārîşe E’l Düstûriye*, 129

⁶²⁴ E’l Cede, *E’l Kārîşe E’l Düstûriye*, 123.

tohumlarını ektiğini ifade etmiştir. Irak ulusal kimliği ise milliyetçiliği ve dolayısıyla “birliği” ifade etmektedir. Ancak bu partilerin anayasa hükümlerini belirleyen ilkelere bağlılıkları tartışmalıdır.⁶²⁵

3. Anayasa Hazırlık Komitesi, milliyetçiliğin ulusal kimlik ve bilimsel etkinlik üzerindeki bölünme ve sekte kimliğin üstünlüğünün parametrelerini oluşturmaktadır.

4. Yasa koyucular bu çelişiklere odaklanmıştır yoksa gelecek anayasanın temel prensiplerini oluşturmaya değil...⁶²⁶

5. Uyuşmazlık konuları oylama yoluyla değil, oy birliği ile çözülmektedir.⁶²⁷

3.3.5. Anayasa'nın Özellikleri

2005'te hazırlanan Irak Anayasası'nın ideal bir şekilde hazırlanıp hazırlanmadığı konusu tartışmalıdır. Bu anayasa, dünyada ilk anayasanın yazılmasından yaklaşık 200 yıl sonra kaleme alınmış olup, modern ilke ve prensipleri ne derece içerdiği sorgulanabilir. İlk Irak Anayasası'nın yazılmasından yaklaşık 80 yıl sonra oluşturulan bu Anayasa, bölgedeki özgürlük ihtiyaçlarına ve diktatörlük rejimlerinin etkilerinden kurtulma gereksinimlerine uygun bir model sunmayı başarmış mıdır? Bilgi çağında, bilgiye erişimin kolaylaştığı ve birçok farklı uzman ile uluslararası kuruluşların tecrübelerinin dikkate alındığı bir dönemde, bu anayasanın ideal bir anayasa olup olmadığı değerlendirilebilir.

Genel bir bakışla, başlangıç metninden itibaren anayasanın hazırlanmasında hukuk tekniğinden uzak kalındığı görülmektedir. Başlangıç kısmı, klasik anlamda anayasa başlangıç metni olmanın ötesinde, yeterince nitelikli bir şekilde yazılmamıştır. İçeriğinde hukuk üslubu yerine gündelik ifadeler kullanılmıştır. 2005 Anayasası, aşağıdaki özelliklere sahiptir:⁶²⁸

1. Cumhuriyet, temsili (parlamentar) ve demokratik sistem tanınmıştır (Madde1). Bu, seçilmiş kurumların halk adına iktidarı üstlenmesi anlamına gelmektedir. Çünkü parlamentar sistem ve meclis hükümeti biçimi kabul edilmiştir. Bu sistemde, devletin erkleri arasında iş birliği ve denge bulunmaktadır. Ancak Irak Parlamentosuna verilen yetki, parlamentar meclis sisteminin özelliklerine aykırıdır. Temsilciler

⁶²⁵ E'l Cede, *E'l Kārīse E'l Düstūrīye*, 113 – 114.

⁶²⁶ Nathan J. Brown, *Mülâhızât Tehlîlīe Hyle E'l Distūr E'l 'Irakī* (Bağdat: Daru'l Medā , 2006), 28.

⁶²⁷ E'l Fezl, *İşkālīyāt E'l Düstūr*, 84.

⁶²⁸ Hemîd Henûn Hâlîd, *Mebâdî' E'l Kānûn E'l Distūrî ve Tetevr E'l Nizâm E'l Siyasî fî E'l 'Irak* (Bağdat: E'l Senhûrî, 2015), 339.

Meclisi, Yürütme yetkisi karşısında güçlendirilmiştir. Netice itibariyle, parlamenter sistemin dayandığı temel ilke olan iki güç arasındaki denge ilkesinin kabul görmediği ifade edilebilir.

2. Irak Devleti GDYK tarafından da öngörüldüğü gibi Anayasa'nın 1. maddesinde yer alan: "Irak Cumhuriyeti egemen, bağımsız ve federal bir devlettir" hükmü uyarınca Irak'ın yönetim şekli federal devlettir.
3. Fakat federal ifadesinden sonra "bir" kelimesinin eklenmesi arapça dil kurallarına göre bakıldığında ilginçtir; bu gereksiz bir ekleme olarak durmaktadır. Anayasa, federal sistem tarafından kabul edilmesine rağmen, federal sistemin temel özelliğini görmezden gelmiştir. Federal Meclis kurma mekanizmasını ve otoritesini açıklamamıştır. Anayasa'nın 65. maddesi ile Federal Meclis'in kuruluşu, Millet Meclisi üyelerinin 2/3 çoğunlukla çıkartacağı bir yasaya bırakılmıştır. Üyelik koşulları, görev alanları ve bu meclisle ilgili diğer tüm hususlar çıkarılacak bu yasa ile düzenlenmesi öngörülmüştür. Oysaki bütün bu konular anayasa ile düzenlenmelidir. Ayrıca, 118. maddeye göre, Millet Meclisi ilk oturum tarihi üzerinden altı ay içerisinde toplantıya katılan üyeler tarafından salt çoğunluğun çıkartacağı bir yasayla birlikte bölgelerin oluşturulmasına ilişkin yürütme yetkilerini tespit etmektedir⁶²⁹
4. Katı (Sert) anayasa: 126. maddeye göre,⁶³⁰ Anayasada herhangi bir değişiklik için nitelikli çoğunluk öngörülmüştür. Anayasa Değişikliği Komitesinde profesyonel kişilerin yer alması gerekmektedir ve değiştirilecek maddelere ilişkin olarak vatandaş aydınlatacak kampanyalar yapmak ve eğitim atölyeleri oluşturma

⁶²⁹ 2008 Tarihli 13 Sayılı Bölgelerin Oluşumuna İlişkin Yürütme Usulü Kanunu, Ceridet E'l Veķā'ı' E'l 'Irakīye 4060 (11 Şubat 2008), 1 - 8.

⁶³⁰ Madde 126 : "1. Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu birlikte veya Millet Meclisi üyelerinin 1/5 'i anayasada değişiklik yapılması teklifinde bulunabilirler.

2. Anayasanın birinci bölümünde yer alan temel ilkeler ile ikinci bölümde yer alan haklar ve özgürlüklere ilişkin hükümler ancak arka arkaya iki seçim döneminden sonra, Millet Meclisi üye sayısının 2/3 'sinin onayı, halkın referandumla kabulü ve cumhurbaşkanı'nın yedi gün içerisinde onayı ile değiştirebilir.

3. Bu madde ikinci fıkrasında belirtilmeyen maddeler, Millet Meclisi üyelerinin 2/3 'sinin onayı, halkın referandumla kabulü, cumhurbaşkanı'nın yedi gün içerisinde onayı dışında değiştirilmez.

4. Federal Makamların kesin görev alanı kapsamına girmeyen bölgesel yetkileri azaltacak şekilde anayasa maddelerinde değişiklik yapılması ancak ilgili bölgedeki yasama organının kabulü ve yapılacak bir referandumla bölge sakinlerinin çoğunlukla kabulü ile mümkündür.

5. A. Cumhurbaşkanı bu maddelerinde ikinci ve üçüncü alt maddelerinde belirtilen süre içerisinde değişiklikler onaylanmış sayılır.

B. Değişiklikler Resmi Gazete'de yayınlandığı tarihten yürürlüğe girer."

gerekmektedir. 142. maddesi⁶³¹, ile toplumun Sünni kesiminin durumunu güvence altına almak ve kazanmak için bir düzenleme yapılmıştır. Bu düzenleme bir öncekinden daha az katı değildir. Ancak uygulanacak herhangi bir ciddi adım atılamamıştır. Ayrıca, 13. maddenin birinci ve ikinci fıkralarına göre; bu Anayasa Irak'taki en üst yasa olup, Irak'ın istisnasız her bölgesinde geçerli durumdadır. Anayasa ile bağdaşmayan yasanın çıkartılmaması gerekmektedir. Bölgesel anayasalarda veya diğer hukuki belgelerde Irak anayasasıyla çelişen hükümler ise geçersiz sayılmaktadır.⁶³²

5. İster federal seviyede olsun ister federal yetkili ile bölgesel yetkililer arasındaki ilişki olsun, anayasa uygulandığında Irak'taki iktidar kurumları arasında çok fazla sorun ortaya çıktığı görülmektedir. Anayasada öngörülen karakteristik mekanizma, dünyadaki herhangi bir anayasa ile benzerlik göstermemektedir.⁶³³
6. Ulusal devlet ve vatandaşlık odağından sapılmış mezhepsel ve dini bileşen kurma eğilimi tercih edilmiştir. Anayasa maddeleri incelendiğinde, Irak Devleti GDYK'ndan ve işgal otoritesinin idari yöneticisinin kararlarından etkilendiği görülmektedir. Bu bağlamda, Irak siyasal sisteminin inşasında mezhepsel ve etnik kotalar ilkesi benimsenmiştir. Irak halkının çoğunun eleştirisine ve kınamasına maruz kalan bu yasada, kavramsal olmayan ve çelişkili sözcük dağarcığı kullanmıştır. Ayrıca, yasa koyucu “vatan” ve “vatandaşlık” değerlerini yükseltmek yerine, “mezhep”, “cemaat” kelimeleri üzerinden toplumun farklı bileşenlerini yükseltme yoluna gitmiştir. Uygar ülkelerde benimsenen “hak ve yetkinlik sistemi”

⁶³¹ Madde 142 “1. Millet Meclisi, çalışmaya başladığında, Irak toplumunun bileşenlerinin temsil eden bir komisyon oluşturulur. Bu komisyon 4 ayı geçmemesi gereken bir sürede Anayasa üzerinde yapılması mümkün olan gerekli tadilat önerisi rporunu Millet Meclisine sunar. Komisyon, önerileri karara bağladıktan sonra, lağvedilir.

2Heyet tarafından önerilen tadilat tek paket olarak Millet Meclisi oyuna sunulur ve Meclis üyelerinin nitelikli çoğunluğu ile kararlaştırılır.

3. İkinci fıkrada geçen şekilde tadilat Millet Meclisi tarafından onaylanması tarihinden itibaren en geç 2 ay içerisinde referanduma sunulur.

4. Oy verenlerin çoğu olumlu oy ve 3 veya fazla ilde oy verenlerin 2/3'sinin ret oyu kullanmadığı takdirde referandum tadilatı onaylanmış addedilir.

5. Bu maddedeki tadilat karar bağlanıncaya kadar, bu maddede geçen hükümler Anayasa tadilatı ile ilgili 126. Maddenin hükümlerinden müstesna kılın”.

⁶³² Mühend Zîyâ 'Abdu'l Kâdır, “Teṭbîkât Fîkret E'l İstiftâ' E'l Şe'bî fî Distûr E'l 'Irak”, E'l 'Ülüm E'l Kânûniye Dergisi 33 / 2 (2018), 267.

⁶³³ Hüseyin 'Ezâb E'l Skînî, E'l Mevzû 'ât E'l Hilâfîye fî E'l Distûr E'l 'Irakî (Başre: E'l Gêdîr, 2012), 28 - 29.

aracılığıyla devletteki çeşitli makamlara atamalar veya görevlendirmeler yapılırken Irak Anayasasında “etnik ve mezhep kotaları” yöntemi benimsenmiştir.⁶³⁴

7. Anayasa metni hukuki açıdan yetersiz bir metindir ve içeriğinde birçok çelişkiyi barındırmaktadır. Özellikle “Başlangıç” kısmı bunun iyi bir örneğidir. Açık, kısa ve genel nitelikte olması gereken “Başlangıç” kısmı, siyasi süreçteki partilerden bazılarını tatmin edecek şekilde geliştirilmiştir. Ayrıca hukuk dilinden oldukça uzak, günlük dil kullanılarak yazılmış olduğu görülmektedir.⁶³⁵
8. Irak’ın siyasi tarihinde yeni bir evrenin başlangıcı için hazırlanan bir anayasanın yazılma süreci oldukça kısa bir sürede gerçekleşmiştir. Ayrıca mevzuat hazırlama ve hukuk alanında deneyim sahibi olmayan insanlar tarafından yazılmıştır. Bu durum Komitenin görevinin tamamen sahte olduğu izlenimini doğurmaktadır.⁶³⁶

3.3.6. Anayasada Anlaşmazlık Noktaları

Anayasa Hazırlama Komitesi üyeleri arasındaki diyaloglara ve uzun tartışmalara konu olan en önemli hususlar şunlardır:⁶³⁷

1. “Federalizm” kavramı Anayasa’ya eklenirken, Sünni Arapların, Irak’taki federal sistemin benimsenmesiyle ilgili çekinceleri;
2. Kürt Bölgesi sınırlarının ne olacağı;
3. Kürt Bölgesi’nin yetkileri ile Bağdat’taki Federal Hükümetin yetkilerinin ne olacağı ve sınırları;
4. Kürt Bölgesel Yönetimi ve Federal Hükümet arasındaki petrol ve doğal gaz yönetimi yetki ve sınırları;
5. Peşmergelerin federal ordunun ve eyalet muhafızlarının bir parçası olup olmadığı ya da bazı üyelerin iddia ettiği gibi milislerden biri olduğu konusu;
6. Irak kimliği meselesi üzerinden Arap kimliği, Kürt kimliği ve diğer kimlikler arasındaki etkileşimler;
7. Din ve devlet ilişkisinin göstergesi olarak anayasada İslam’ın durumu;
8. Kadınların anayasal durumu (Kadın Hakları);

⁶³⁴ Sülâf Muhammed, *E’l Ezme E’l Distûriye fî E’l ‘Irâkı* (Erbil: Şelâhu’l Dîn Üniversitesi, 2009), 5 - 6.

⁶³⁵ İsrâ’ ‘Elâ’ E’l Dîn Nûrî - ‘Alî ‘Öşmân Hüseîn “E’l Nizâm E’l Siyasi fî E’l ‘Irâkı”, *Kezâya Siyasiye Dergisi* 12 /63 (2020), 95.

⁶³⁶ E’l Cede, *E’l Kârîşe E’l Düstûriye*, 119.

⁶³⁷ E’l Fezl, *İşkâlîyât E’l Düstûr*, 92.

9. Doğal kaynakların durumu: Irak halkları arasında adil bir şekilde nasıl paylaşılacağı konusu;

10. Anayasada kişisel medeni durumun ne şekilde düzenleneceği ve buna uygun olarak çıkarılacak yasalar konusu;

11. Kerkük meselesi ve Kürt bölgesinde kesilen yerleri (Anlaşmazlık Alanları)

12. Baas fikri ve ideolojide aşırıcılık ve bunlardan ülke politikasının uzak tutulması;

13. Devlet bayrağı ve Irak'ın yeni logosu;

Anayasa Komitesi, taslak anayasadaki metinlerin çoğu üzerinde mutabakata varmaya çalışmıştır. Mutabakat sağlanamayan konular, siyasi partilerin ve çeşitli grupların siyasi liderlerinden oluşan siyasi mutfağa⁶³⁸ yönlendirilmiştir. Bunlar:

1. Irak'ın adı (beş seçenek);
2. Din konusu (üç seçenek);
3. Irak halkının bileşenleri (üç seçenek);
4. Resmi dil (iki seçenek);
5. Irak'ın kimliği (beş seçenek);
6. Dini Merciiilerin durumu (iki seçenek);
7. Kutsal türbelerin durumu (İki seçenek);
8. Cumhurbaşkanı (üç seçenek);
9. Bakanlar (iki seçenek);
10. Doğal Kaynaklar (üç Seçenek);
11. Medeni kanun (iki seçenek);
12. Kendi kaderini tayin hakkı ve gönüllü birlik (iki seçenek);
13. Başkan (iki seçenek);
14. Çift kimlik meselesi (üç seçenek);

⁶³⁸ Siyaset mutfağı, "siyaset bilimi alanındaki araştırmacılar ve siyaset dünyasında çalışanlar tarafından bilinen bir terimdir. Bu terim, siyasi karar alıcılara çeşitli seçenekler sunabilen, siyaset ve güvenlik bilimleri alanlarında uzmanlaşmış bir grup anlamına gelir. Başka bir deyişle, siyasi kararları alan ve önemli konuları kabul edilebilir bir uzlaşılı ile çözen sınırlı bir lider grubunu ifade eder. Siyaset mutfağının rolü, devletin izleyeceği yolun ana hatlarını belirlemekle sınırlı kalabileceği gibi, ülkenin geleceği ve bugünü ile ilgili hassas kararların alındığı durumlarda bu mutfak genişleyebilir. Mutfağın büyüklüğü, devletin ve siyasi sistemin durumuna ve üyelerinin niteliğine bağlı olarak değişiklik gösterir. Ülkenin siyasi elitinin yapısına göre, uzmanlar ve eski yetkililerden oluşan siyasi mutfaklar olabileceği gibi, sosyal bileşenlerin liderlerini (mezhepler, aşiretler, dinler vb.) veya parti liderlerini de içerebilen mutfaklar da bulunmaktadır. Siyasi mutfak, resmi bir yapıya sahip olabilir veya belirli bir şekli olmadan varlığını sürdürebilir. 2003'ten sonra, Irak'ın siyasi mutfağı, büyük siyasi blokların liderlerinden oluşarak, yeni devletin inşasında anayasa değişiklikleri, petrol ve doğal gaz yasası gibi konularda kilit bir rol oynamıştır. Nebil Rağıb, *Esrār E'l Meṭbeḥ E'l Siyasi Red E'l İ'tibār ile Mākīāfīll* (Kāhire: Dār Ğerīb, 1997), 95.

15. Kerkük Şehrinin durumu (iki seçenek)
16. Kürt Bölgesi sınırları;
17. Parlamento;
18. Irak Devleti GDYK.

Yukarıda belirtilen konulardaki çekişme ve anlaşmazlıkların çoğu, Kürtler ile yaşanmıştır. Kuzey Irak'taki öz-yönetim deneyimi, Kürtlerin tam olarak ne istediklerini anlamalarına olanak sağlamıştır. Federalizm çerçevesinde Kürtlerin taleplerine gelince, öncelikle Konfederasyon ve daha sonra bağımsız bir devletin ilan edilmesi planlanmıştır. Irak Devleti Genel Devlet Yürütme Komitesi'nde (GDYK) öngörülen, tüm Irak halkı için bir anayasa hazırlanmasıdır. Ancak yapılan düzenleme, %16 oranında azınlığın varlığına izin vermemektedir. Bu nedenle Tekûş'a göre, Irak'taki kaos ortamında siyasi ve toplumsal kazanımların kaybindan korkulması, yeni yönelimlerden kaçınılması, Kürt devletinin kurulması fikrinin geçici olarak terk edilmesi ve Irak'taki mevcut federal sistemin benimsenmesi, geçmiş yılların başarılarını sürdürmenin en iyi yolu olarak değerlendirilmektedir.⁶³⁹

3.3.7. Birleşmiş Milletler, Amerika Birleşik Devletleri ve Arap Devletleri Ligi (AL)'nin Anayasa Hazırlık Komitesi Üzerindeki Rolü

Daha önce belirtildiği üzere, ABD, 2005 yılında Irak Anayasası'nın hazırlanması sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Irak'taki savaşın ABD için yüksek maliyetler ve birçok askerin kaybıyla birlikte maddi ve manevi kayıplar doğurduğu göz önüne alındığında, ABD'nin Irak Anayasası'nın hazırlanma sürecine müdahale etmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Oxford Üniversitesi'nde İslam Düşüncesi üzerine doktora yapmış olan Noah Feldman, Irak Anayasası'nın temeli olan Irak Devleti Genel Devlet Yürütme Komitesi'ni (GDYK) kaleme almıştır. Feldman, Amerikalılar için tarih, hukuk ve İslam düşüncesinde önde gelen bir uzman olarak kabul edilmiştir. 11 Eylül olaylarından sonra Arapların ve Müslümanların düşünce yapısı ve 'İslami terörizm'le nasıl mücadele edileceği konularında kendisine danışılmıştır. Bu süreçte Dick Cheney ve George Bush'un liderliğindeki yeni muhafazakâr bloğa katılmıştır.

2003 yılında Irak'ın işgalinden sonra, Irak'taki Genel Devlet Yürütme Komitesi'nde (GKY) CPA Danışmanı olarak görev yapmış ve Paul Bremer'in önderliğinde, özellikle

⁶³⁹Tekûş, *Tārîḫ A'l 'Irak*, 409 – 410.

de GKY grubunda yetkilendirilmiş ve anayasa hazırlık süreçlerine katkıda bulunmuştur. Resmi bir rolü olmamasına rağmen, birçok akademisyen ve politikacı Irak Anayasası'nın mimarı olarak Feldman'ı değerlendirmiştir. Feldman, Şiilerin Irak'ı yönetmesine olanak sağlayan düzenlemeleri doğrulamamış ancak inkâr da etmemiştir. Dolayısıyla, Irak'ın mevcut siyasi ve anayasal yapısında Feldman'ın etkisinin olduğu inkâr edilemez.

ABD, Irak savaşında beklediği başarıya ulaşamamasının ardından “demokrasinin koruyucusu” rolünü üstlenmiştir. Özellikle, hiç hesapta olmayan bir yerel direniş ile karşılaşması ABD'nin askeri ve mali açıdan büyük kayıplarına neden olmuştur. Çünkü yurt dışındaki bazı muhaliflerin; “Iraklıların, ABD askerlerini çiçeklerle karşılayacağını” ifade etmelerinin ardından karşılaşılan direniş ABD'nin beklemediği bir sonuçla karşılaşmasına yol açmıştır.⁶⁴⁰

Anayasa Yazma Komitesinin üyelerinden Dr. Munther al-Fadl, *Irak Anayasasının Sorunları* başlıklı kitabında, ABD'nin rolünü teyit etmiştir. Kasım 2004'te, Irak Devleti GDYK'nın kabulünden sekiz ay sonra, ABD'nin Irak'ın Anayasası Taslağı Hazırlığı için özel bir bütçe ayırdığı konusunda Amerikan Barosu Derneği'nin web sitesinde bir duyurunun yer aldığını belirtmiştir. Dernek, Irak yasalarında ve Irak meselelerinde uzmanlaşmış hukukçulardan oluşturulacak bir çalışma grubu için başvuru almıştır. Dr. Munther al-Fadl'a göre, seçimler sonrasında ilk Irak Ulusal Meclisi'nin toplanmasından ve Anayasa Komitesi'nin oluşturulmasından sonra anayasa metinlerini incelemek için gölgede bir ihtisas komisyonu oluşturulmuştur. Hatta ABD Büyükelçiliği, Aralık 2005'te Irak Ulusal Meclisi tarafından onaylanmadan önce Anayasa Taslağı hakkında bir bilgilendirme toplantısı vermiştir.⁶⁴¹

BM'in rolüne gelince, maalesef güvenlik ve barış için uluslararası bir örgütlenme seviyesine yükselememiştir. BM, küresel güvenlik ve barıştan sorumlu uluslararası bir örgüt olmasına rağmen, ABD'nin Irak'ta savaşı başlatmasını engelleyememiş ve hatta Irak savaşında uluslararası alanda yasaklanan silahların kullanımını kınamamıştır. Savaşı bütünüyle kınamamış ancak savaş sürecini bazı insani yönlerden ele almıştır. 22 Mayıs 2003 tarihli BM oturumunda, tarihinde ilk defa uluslararası hukuk ilkelerine atıfta bulunmaksızın ABD'nin savaş kararını kabul etmek durumunda kalmıştır.

⁶⁴⁰Selmān E'l Cümeilī, “De'vāt E'l Mükāte'e ve E'l Te'cīl beyne Meşrū'iyetha ve E'l Teşķīk Binetā'cūha”, *Ārā' Dergisi* 5 (2005), 98.

⁶⁴¹E'l Fezl, *İşkālīyāt E'l Düstūr*, 65.

Böylece BM Güvenlik Konseyi, yasa ve uluslararası tüzüğü ihlal eden bir görevi ele almak için bir karar almıştır. Fakat sadece işgal güçlerini ve onların uluslararası insan hakları hukuku uyarınca sorumluluklarını, 1483 sayılı kararında açıklamıştır. Güvenlik Konseyi, 22 Mayıs'ta, savaş sonrası yeniden yapılanma sorunuyla ilgili olarak 1483 sayılı kararı oybirliğiyle kabul etmiştir. Kararında, askeri ithalatın yasaklanması dışında, Irak'a uygulanan yaptırımları 661 sayılı kararına dayanarak askıya almıştır.⁶⁴²

16 Ekim 2003 tarihli ve 1511 sayılı BM Kararına göre, Geçici Yönetim Konseyi, arabuluculuk rolü gereği, Geçici Anayasa Taslağını hazırlamak ve seçimleri düzenlemek için bir program hazırlamakla yükümlüdür. Geçiş dönemi için düzenlenen Irak Devleti GDYK'sını yürürlüğe koymak için GKY ile Geçici Yönetim Konseyi arasında anlaşma yapılmıştır. 2004 tarihli Irak Devleti GDYK Taslağını küçük bir grup uzman, hukukçu ve yargıç hazırlamıştır. Temel görevi Irak'ın kalıcı anayasasını yazmak olan Ulusal Meclis'in seçilmesi için temel adımlar bu kanun içinde belirlenmiştir. BM Güvenlik Konseyinin 1500 sayılı Kararı gereği, 14 Ağustos 2003 tarihinde, Irak'a Yardım Misyonu (UNAMI) resmen kurulmuştur. Bu Misyon yaklaşık 650 uluslararası personelden oluşmaktadır. Bunlardan 300'ü Bağdat'taki Canal Hotel'e yerleştirilmiştir. Ancak, bir kamyonu bağlanan bomba aracılığıyla Misyon Başkanı dahil 22 kişi öldürülmüştür. Bir ay sonra, Irak'taki El-Kaide uzantısı örgüt tekrar oteli hedef almıştır. Sonuçta, BM personelinin çoğu tahliye edilmek zorunda kalmıştır. Bunu takiben dört yıl boyunca, BM Irak'taki varlığı konusunda ciddi kısıtlamalar yapılmış ve Irak'a yönelik programlarını büyük ölçüde komşu ülkeler üzerinden yönetmiştir. Fakat Irak hükümetinin talebi üzerine, misyonun görev süresi her yıl yenilenmiştir. 2007 yılında 1770 sayılı kararla misyonun büyük ölçüde genişletilmesi yönünde önemli bir adım atılmıştır.⁶⁴³

30 Mayıs 2005'te BM, Güney Afrika'da anayasası olan bir danışmanı ile Irak anayasasının yazılması ve hazırlanması konusunda yardım teklifinde bulunmuştur. Daha sonra Anayasa Yazma Komitesi, Mandela'nın danışmanı ve ekibi de dâhil olmak üzere bir dizi uzmanla görüşmüştür. Buna rağmen, Irak meselesi ile ilgilenenler, BM'nin Irak seçimlerini denetlemedeki katkısını oldukça mütevazı olduğunu söylemektedir. BM'nin

⁶⁴² Marina Sprunva, *E'l Tehvilât E'l Dstûriye fî E'l 'Irak Şfehât min Târîh E'l Te'etûr E'l Distûrî ve E'l Siyasi fî E'l 'Irak*, çev. Fâlih E'l Hmrânî (Bağdat: Mektebet 'Âdnân, 2006), 69 - 70.

⁶⁴³ 'Âlî E'lmvlûî, “*Îlâket E'l Ümm E'l Mutehîde Bi'l'Irak*”, Merkez E'l Beyân , (Erişim Tarihi 11/02/2018), Web Sitesinde : <http://www.bayancenter.org/2018/02/4283>.

Batı Papua ve Doğu Timor gibi düşük nüfuslu yerlerde, yüzlerce gözlemciyle katkıda bulunurken Irak'ta 20 gözlemcisi ile sürece dâhil olması oldukça çarpıcı bir durumdur. Bu uzmanlar da zamanlarının çoğunu Yeşil Bölge'de geçirmiştir. BM Örgütünün Irak'taki seçim uzmanlarının sayısı ise sadece dört ya da yedi arasında sınırlı kalmıştır.⁶⁴⁴ Söz konusu Anayasa Hazırlığı sürecinde Irak'taki BM Misyonuna ek olarak, medya kanalları, ulusal ve uluslararası örgütler, BM Kalkınma Grubu Irak Fonu aracılığıyla genel diyalogu desteklemek üzere seferber edilmiştir.⁶⁴⁵

2003'te Irak'taki BM diplomatik misyonunun danışmanlarından Dr. Ghassan Salama⁶⁴⁶, Al-Mashwar programında BBC News Arabi verdiği röportajda,⁶⁴⁷ "Irak'ta ne olduğu" sorulduğunda şöyle yanıtladı:

"Irak'ın ünlü atasözünde olduğu gibi, aslında Basra'nın yıkılmasından sonra geldik. Biz onlara sorduk, ama onlar bize sormadılar ve geldiğimiz ilk günden beri sürekli anlaşmazlık içindeydik. BM in Irak'taki önemli rolü üzerine söylenenlerin hiçbiri geçerli değildir. Bu konuda verilen BM kararı, aslında Bremer'in başkanlık ettiği koalisyon gücüne tüm yetkiyi vermektedir. Hatta Bremer'in yetkilerinin Saddam Hüseyin'in gücünden üç kat daha fazla olduğu söylenebilir. İşgal makamı ile önemli bir anlayış ve çözüm önerisi farkımız vardı: Belirsizliğin giderilmesini istedimekteydik ve Anayasa hakkında birçok noktada farklı düşünüyorduk. Bunlara ek olarak, biz Irak Devlet ordusunun dağıtılmasını reddettik. Aynı şekilde BP'nin ortadan kaldırılması kararını ve tüm Irak parasının harcanması hususunu da...

Savaştan sonra bu saçma kararlar olmasaydı Irak'ı kurtarmak mümkün olurdu."

AL'ye gelince, Irak'ın işgalinden sonra ne olduğunu tartışmak için bir Arap zirvesi çağrısı yapması gerekirken veya Arap Ortak Savunma Anlaşmasına uygun olarak direnişe katılması gerekirken, bunun aksine Irak'ın işgalini normalleştirmeye çalışmıştır. İşgalci güçler tarafından yaratılan sözde "Geçici Yönetim Konseyi", Arap ülkeleri tarafından tanınmış ve Irak'ta hiçbir gelişme olmamış gibi davranılmıştır. AL, işgalden ancak iki yıldan uzun bir zaman geçtikten sonra Irak sorunu ile ilgilenmeye başlamıştır. Özellikle Irak'ın yeni Anayasa Taslağında "Irak'ın kimliğinin belirlenmesi"

⁶⁴⁴ E'l Cümeilî, *De 'vât E'l Mükâte'e ve E'l Te'cîl*, 118.

⁶⁴⁵ Nibrâs E'l Me'murî, *Mhnet E'l Distûr ve İşkâliet E'l Te'dîl* (Kahire: E'l 'Arabi, 2015), 54.

⁶⁴⁶ Ghassan Salameh: Lübnanlı akademik ve diplomatik politikacı, Beyrut'ta Arap Zirvesi ve diğer zirveleri düzenleyen Refik Hariri hükümetinde Kültür Bakanı olarak görev yaptı. Enformasyon ve dışişleri bakanı vekiliydi ve aşağıdakiler de dahil olmak üzere çeşitli siyasi pozisyonları denetledi: BM Genel Sekreteri Danışmanı, Kofi Annan ve 2003'teki Irak uluslararası misyonunun danışmanı.

⁶⁴⁷ Giselle Khoury, BBC News 'Arabi kanaldaki A'l Mişvâr programı (Erişim Tarihi 13/01/2015), internet setesi: <https://l24.im/hE10>

konusunda, AL Genel Sekreteri Amr Musa, “Arap Irak kimliğinde ısrar eden Sünni Arapların konumunu desteklemek amacıyla” Irak Geçici Cumhurbaşkanı Talabani ile çevrimiçi bir görüşme gerçekleştirmiştir. Ardından Moussa’nın Bağdat ziyareti, işgal altında olsa da Irak’ın Arap katına dönüşünü açıkça ortaya koyan önemli bir tarihsel olaydır. Amr Moussa’nın “Irak’ın yeni gerçekliği ile uğraşmak zorundayız.” şeklindeki sözleri yine bu yönde değerlendirilmektedir. Bu ziyaret, 20 Kasım’da Kahire’de siyasi partilerin Ulusal Uzlaşma Konferansını düzenlemesine yol açmıştır. Bu durum Sünni Arapların Anayasa Taslak Komitesinde yer almasıyla başlayan ulusal diyalog sürecini hızlandırmıştır.⁶⁴⁸

3.3.8. Siyasi Tarafların 2005 Anayasası Üzerine Görüşleri

Anayasa Komitesi, birçok önemli sorunu çözmekle uğraşmaktan çalışmalarını tamamlayamamıştır. Bir yanda Şiiler ve Kürtler diğer yanda az sayıda ve geç katılmalarına rağmen Sünni Araplar, birçok konuda farklı düşünmekteydiler. Gruplar arasında büyük tartışmalara yol açan konuların başında: i) Dinin devletle olan ilişkisi ve İslam’ın mevzuattaki yeri, ii) Federalizm ve âdem-i merkeziyetçilik, iii) Kerkük sorunu, iv) Azınlık hakları gibi konular gelmektedir. Irak’ın kimliğini ve Arap uzantısı ile ilişkisinin tanımlanmasına ek olarak, başkan ve yardımcılarının seçimi için önerilen modeller, Irak’ın iç ve dış su kaynaklarının dağılımı, Bass partisinin kökünün kazınması, resmi dilin belirlenmesi, çifte vatandaşlık konularında görüş birliğine varılamayan tartışmalı konuları oluşturmaktadır. Bu yönde Zalmay Halilzad, bu taraflar arasındaki farklılıkların çözümünde etkili bir rol oynamıştır. Bu etki, farklılıkların üstesinden gelmek için baskı ve tehdit oluşturma tarzında gerçekleşmiştir.⁶⁴⁹

Anayasal süreç, farklı gruplar ve mezhepler arasındaki siyasi iktidar mücadelesini ve ekonomik kaynakların yeniden dağılımı sorununun artmasına yol açmıştır. Faleh Abdul-Jabbar’ın ifade ettiği gibi, “Anayasa hazırlayıcıları, mezhepsel, dinsel ve etnik temellerde bölmüşlerdir. Ayrıca, aralarındaki güven sorunu yanında, ideolojik ve kültürel açıdan da bölünme söz konusudur.”⁶⁵⁰ Bu konuda ortaya Şii, Kürt, Orta Yolcu, Sünni ve Azınlıklar olmak üzere farklı bakış açıları ortaya çıkmıştır.

⁶⁴⁸Hesîb, *E’l ‘Irak min E’l İhtilâl*, 46 .

⁶⁴⁹E’l Me’mürî, *Mhnet E’l Distür*, 52 – 53 .

⁶⁵⁰Cebâr, *A’l Müctamâ’ A’l Medenî* , 5 – 6.

➤ Şii Bakış Açısı:

“Birleşik Irak İttifakı, İslami güçlerin egemen olduğu bir oluşumdur ve siyaset ile toplumun İslamileşmesini, medeni statüde muhafazakâr bir kanunun kurulmasını ve sıkı etik kuralların uygulanmasını kabul etmektedir. Basit çoğunluk prensibiyle hareket eden bu ittifak, Kürtlerle federalizm konusunda belirli limitler dâhilinde uzlaşmaya açık olmasına rağmen, geniş tabanlı ve kapsayıcı bir katılımı kabul etmeye hazır olmamıştır. Kıdemli Şii din adamları, Büyük Ayetullah Ali Sistani ve Mahmud Yacoubi Anayasa’yı desteklemiştir. Ancak, Mukteda el-Sadr, son dakikaya kadar anayasaya karşı olduğunu açıklamış ve muhalefeti gizli tutmuştur.

Kadhimiya’dan Jawad Khalisi, Anayasa’ya ‘karşı oy’ çağrısında bulunmuştur. Alseid Ali el-Sistani tarafından temsil edilen Necef dini makamı, işgal güçlerini ‘*Kurtaran Güç*’ olarak gördüğünden karşı çıkılmaması gerektiğini savunmuş ve taraftarlarının sürece katılımı için her türlü çabayı göstermiştir. Bu çabalar arasında, Anayasa hazırlamak üzere oluşturulacak Ulusal Meclis’in seçimlerine katılmayanların eşleri için boşanma hükmü içeren bir fetva verilmesi dahi bulunmuştur..⁶⁵¹

➤ Kürt Bakış Açısı

Kürt İttifakı, etnik federalizmin sağlanması, uzlaşma temelinde katılım, gaz ve petrol kaynaklarının adil dağıtımı, liberal medeni hakların garanti altına alınması, kadın hakları ve ılımlı laiklik konularına odaklanmıştır. Kürt İttifakı, Ulusal Meclis ile Sünniler arasındaki muhalefetin güçlenmesi durumunda federalizmin tehlikeye gireceğinden endişe duymaktaydı. Buna rağmen, bu ittifak Anayasa’yı şiddetle desteklediklerini ilan etmiştir. Ayrıca, Kürt İttifakı, Sünnilerin –özellikle Baasçıların– bazı taleplerine karşı daha esnek bir tavır sergilemiştir..⁶⁵²

➤ Orta Yolcu Bakış Açısı

Küçük solcu ve liberal örgütlerden oluşan merkezci gruplar, göreceli zayıflıklarının farkındaydılar. Ülke genelinde oyların %18’ini temsil eden bu kesim, ülkenin sosyo-etnik ve mezhep temelli güçlerden uzak durması gerektiğini savunmaktaydı. Her ne kadar ‘güçlü bir merkezi devlet’ ülkenin lehine olsa da Kürt federalizmini destekleyerek bir tür âdem-i merkeziyeti kabul ettiler. Bu gruplar, İslamlaşmaya ve şeriatın mutlak uygulanmasına karşı çıkmaktaydı. Ayrıca, mezhep temelli kavramları ve dine dayalı kişisel statü hukukunu da reddettiler. Ancak, Sünni talepler konusunda daha ılımlı bir

⁶⁵¹ Bremer, *‘Âm Kezîtehu*, 46.

⁶⁵² E’l Fezl, *İşkâlîyât E’l Düstür*, 88 – 90.

yaklaşım sergilemişlerdir. Anayasa'ya destek verdiklerini de kamuoyuna ilan etmişlerdir.⁶⁵³

➤ **Sünni Bakış Açısı**

Baas partisinin kökünü kazıma, âdem-i merkeziyet, federalizm ve kaynakların dağıtımı konularının anayasada yer almasına karşı çıkararak muhalefette birleşmişlerdir. Bu kitle, Birleşik Irak İttifakı ve Kürt İttifakı'nın aksine, birleşik bir liderlik arayışı içinde ılımlı İslamcı gruplar ile kökten Baasçı kanat arasında bölünmüştür. İlk grup, anayasa taslağını değiştirmek için en fazla imtiyazı elde etmeye daha yatkındı, ikinci grup ise süreci bildirmeden ertelemeyi tercih etmiştir. Çoğu Sünni grup, şeriat fikrini ve kişisel durum kanununu desteklemiştir. Ancak her iki kanat da siyasi marjinalleşmelerini sona erdirmeyi amaçlamış ve bir sonraki seçimlere katılacaklarını açıklamıştır.

➤ **Azınlıkların Bakış Açısı**

Anayasanın yazılmasından önce ve sonra tüm diğer azınlıklar, bu süreçte marjinalleşme endişelerini dile getirmişlerdir. Sabean'ın Meclis'te sandalyesi bulunmazken, bir Keldani-Süryani koltuğu ve üç Türkmen koltuğu olduğu bilinmektedir. Hristiyanlar, ülke nüfusunun yaklaşık %3'ünü oluşturmaktadır ve Türkmenler gibi farklı coğrafi bölgelere dağılmışlardır. Keldani, Asurlular, Türkmenler ve Kerkük Arapları gibi küçük etnik azınlıklar, Kürt illerinde dışlanmaktan ve ikinci sınıf vatandaş olarak muamele görmekten endişe duymaktaydılar. Hristiyanlar, Yezidiler ve Sabiiler gibi dini azınlıklar ise muhafazakâr Şii İslam ve anayasa üzerindeki İslamcı etkiler nedeniyle risk altında olduklarını düşünmekteydiler. Dini özgürlüklerini kaybetmekten ve normal yaşamlarını sürdürememekten korkuyorlardı.

Netice itibariyle Anayasa hazırlık sürecindeki siyasi bloklar Kürt İttifakı ve Birleşik Irak İttifakı gibi, Anayasayı destekleme eğilimindeydiler. Bununla birlikte, İslam Partisi ve bazı Sünni güçler, özellikle Irak'ın kimliği, federalizmin uygulanması ve Baas partisinin kökünün kazınması gibi konulara dair Anayasa'nın bazı hükümlerini reddetme eğilimindeydiler. Son olarak İslamcı Parti gibi gruplar, başlangıçta itiraz etmiş olsalar da, bazı taleplerinin karşılanacağına kanaat getirerek sürece destek vermişlerdir.⁶⁵⁴

⁶⁵³Cebār, *E'l Devle ve E'l Müctamā' E'l Medenī*, 5.

⁶⁵⁴Naẓim Neūāf E'l Şīmerī, "Sīyādet E'l 'Irāq E'l Vāṭanīye E'l Vāk' ve Āfāk E'l Müstekbl", *E'l Siyasiye ve E'l Devlīye Dergisi* 21 (2012), 70 - 99.

3.3.9. Anayasa Referandumu ve Kabul Süreci

Referandum, kavram olarak, halkın, egemenliğin sahibi sıfatıyla, herhangi bir yasal, anayasal veya politik bir soruna ilişkin onay veya ret vermek suretiyle görüşlerini almak için başvurulmakta olan hukuksal bir yol olarak değerlendirilmektedir. Referanduma sunulmakta olan husus, bir yasa tasarısı veya siyasi bir karar olabilmektedir. Aynı zamanda referandum, halkın kendi egemenliğini doğrudan kullanmakta olduğu bir yol olarak kabul edilmekte olup, neredeyse doğrudan demokrasinin en önemli ve en açık şekli olarak görülmektedir. Burada toplumdaki bireylerin sosyal anlamda birey olmaktan öte, siyasi haklardan yararlanan parlamento seçim listelerinde isimleri bulunan veya seçmen niteliklerini haiz olmak koşuluyla tüm vatandaşları kapsamakta olduğu önemli bir noktadır. Özetle, genel oy kullanma ilkesi kapsamında tüm vatandaşların hak sahibi olduğu kabul edilmekte olup referandumlarda yaygın olarak ilgili konu halkın onayına, onay ve reddetme arasında seçim yapmak suretiyle sunulmaktadır. Referandum kartında (oy pusulasında) ‘onay’ ve ‘red’ kelimeleri veya ‘evet’ ve ‘hayır’ kelimeleri yer almaktadır.⁶⁵⁵

Irak’ta daha önce anayasaların referanduma sunulması gibi bir usul uygulanmamış olup, Irak halkının referandum ile tanışması ilk kez, Prens Al-Faysal’ın başa geçmesi ile ilgili referandumda gerçekleşmiştir. Bu referandum, anayasada yer almamasına rağmen, 11 Temmuz 1921 tarihinde yapılmış ve %97 oranında onaylanmıştır. 1995 yılında, feshedilen Devrim Komuta Meclisi’nin 85 sayılı kararı ile referandum sistemi 1970 Anayasası’na bir madde ile eklenmekte olup, bu değişiklik 57. maddeye uygun olarak yapılmıştır. Yine bu madde uyarınca, Cumhurbaşkanı doğrudan halk tarafından seçilmektedir. 1995 yılında çıkarılan 13 sayılı Referandum Kanunu çerçevesinde, eski Cumhurbaşkanı Saddam Hüseyin tarafından iki kez referanduma gidilmiştir. 2002 yılında yapılan referandumda oyların %100’ü kabul yönünde sonuçlanmıştır. Ancak, dünya referandum tarihinde %100 kabul oyu ile sonuçlanan başka hiçbir referandum bulunmamaktadır.⁶⁵⁶ Kuşkusuz, anayasa taslağı hazırlama süreci, dünya genelinde her ülkede en hassas ve belki de en tehlikeli durumlardan biri olarak kabul edilmektedir. Anayasanın hazırlanması görevi, özel bir hukuki ve uzman komiteye emanet

⁶⁵⁵Abdu’l Kādir Muḥemmed E’l Keīsī, *E’l İstiftā’ E’l Şe ‘bī ve Eṣreḥu fī E’l Nizām E’l Siyasi* (Bağdat: E’l Mektebe E’l Kānūniye, 2012), 14 - 15.

⁶⁵⁶E’l Keīsī, *E’l İstiftā’ E’l Şe ‘bī ve Eṣreḥu*, 68.

edilmemekte olup, bu durum metnin hazırlanma aşamasını Irak için oldukça zorlayıcı süreçlerden biri haline getirmiştir.⁶⁵⁷

Anayasa ile ilgili referandum Irak Devleti GDYK'nun 61/b maddesinin kapsamında gerçekleştirilmiştir. Bu madde şöyledir; “Daimi Anayasa Taslağı, genel bir halkoylamasıyla Irak halkının onayına sunulur. Daimi Anayasa Taslağı, halk oylaması öncesinde, kamuoyu önünde tartışılması amacıyla geniş ölçüde basılır ve dağıtılır.”⁶⁵⁸

Ayrıca bu referandum, 2005 yılı 11 Sayılı Referandum Kanunu'nun 5. maddesi çerçevesinde yapılmıştır. Referandumun başarılı veya başarısız olup olmadığı hususu ise 61. maddenin “C” bendinde düzenlenmiştir. Buna göre; “Irak'taki seçmenlerin çoğunluğu tarafından onay verilmesi ve üç ya da daha fazla vilayette seçmenlerin üçte ikisi tarafından reddedilmemesi durumunda, anayasa taslağı onaylanmış ve halkoylaması başarılı olmuş sayılır.”⁶⁵⁹

Irak Bağımsız Yüksek Seçim Kurumu, 25 Ekim 2005'te, yani oylamadan sekiz gün sonra, seçmenlerinden yaklaşık %78'inin yeni Anayasaya “Evet” oyu verdiğini açıklamıştır. Seçmenlerinden yaklaşık %21'i, ki bunlar Sünni çoğunluğun yaşadığı şehirlerdir, referandumda “Hayır” oyunu kullanmıştır. Salah al-Din ve Anbar'da sırasıyla %81 ve %96 “Hayır” oyu verilmiştir. Fakat Irak Devleti GDYK'nun 60/C maddesinde düzenlenen “Irak'taki seçmenlerin çoğunluğunca onay verilmiş olması ve üç veya daha fazla vilayette seçmenlerin üçte ikisi tarafından reddedilmemesi” durumu söz konusu olmamıştır. Çünkü Ninewa eyaletinde, taslak %55 oranında “Hayır” çıkmasına rağmen; netice itibarıyla “Hayır” oranı üçte ikilik koşulu karşılamadığından dolayı yeni Anayasa kabul edilmiştir.⁶⁶⁰

Eyalet	Seçmenlerden “Evet” diyenler	Seçmenlerden “Hayır” diyenler	Eyalet	Seçmenlerden “Evet” diyenler	Seçmenlerden “Hayır” diyenler
Anbar	3,04	96,96	Maysan	96,79	2,21
Babil	94,56	5,44	Muthanna	98,95	1,35
Bağdat	77,7	22,30	Necef	95,82	4,18
Basra	96,2	3,98	Ninova	44,92	55,08
Dohuk	99,12	0,64	Qadisiyah	96,74	3,32
Diyala	51,2	48,73	Selahaddin	18,25	81,75
Erbil	99,36	0,64	Süleymaniye	98,96	1,04
Kerbela	96,58	3,42	Dikar	97,1	2,85

⁶⁵⁷E'l Hıccāmī, “Dirāset Nüzūm E'l Hükūm, 259.

⁶⁵⁸Cebār, *Dirāsāt*, 262.

⁶⁵⁹Geçiş Dönemi Devlet İdare Kanunu (2004).

⁶⁶⁰E'l 'lāf, *He'ākl Şūn' E'l Kērar*.

Kerkük	62,91	37,9	Wasit	95,7	4,30
Toplam				78,59	21,41

Tablo 4: Irak Bağımsız Yüksek Seçim Kurumu, Anayasaya Referandumun Sonuçları

Kaynak: Yüksek Seçim Komisyonu’nun Resmi Web Sitesi: <https://ihec.iq>

Yukarıdaki tabloda gösterildiği gibi, Anayasa seçmenlerin %78,59’unun “Evet” oyu ile kabul edilmiştir. Ancak Sünni bölgelerde büyük bir çoğunluk “Hayır” oyu kullanmıştır. Bu durum, bir yandan ulusal bir uzlaşmaya diğer yandan siyasi sürece katılma arzusuna erişilemediğini göstermektedir. Amerikan Barış Enstitüsü’nün konu ile ilgili raporunda; “Anayasa, Sünni Arap muhalefetine göre herhangi bir anayasanın temel kriterini ve özellikle tüm büyük ulusal toplulukların memnuniyetini kaybetmiştir.” şeklinde bir değerlendirme yer almıştır.⁶⁶¹

Ocak 2005’te yapılan Irak seçimleri, ülkenin yaklaşık yarım yüzyıldır şahit olmadığı yeni bir deneyimi tecrübe etmesine vesile olmuştur. Ancak, bu duruma yol açan etken sadece eski rejimin tiranlığının gölgesi değildir. Seçimlerin resmen 30 Ocak 2005 tarihinde yapılması gerekmektedir. Demokratik ve hukuka uygun bir anayasanın hazırlanması ve kabul edilmesi sürecinde, halkın hareket ve ifade özgürlüğüne sahip olması en önemli koşullardan biridir. Ancak işgal altındaki bir ülkede insanların hareket ve seçme özgürlüğüne tam anlamıyla sahip oldukları söylenemez. Dolayısıyla, referandum demokratik şartlar altında gerçekleşseydi bu Irak’ta 46 yıl sonra gerçekleştirilen ilk bağımsız referandum olacaktı.⁶⁶²

7 Aralık 2005 tarihinde, Ulusal Meclis Anayasa’yı kabul etmiş ve yayımlanmak üzere resmi gazeteye iletmiştir. Ardından, 2014 sayılı Irak Resmi Gazetesi (el-Vekâiu’l-Irakıyye)’nde yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Böylelikle yeni Irak Anayasası, mevzuatın gerektirdiği tüm aşamaları tamamlamıştır. Anayasanın yürürlüğe girmesiyle ilgili olarak 144. maddesinde, “İşbu Anayasa referandumla onaylanmasından, Resmi Gazete’de yayınlanmasından ve bu Anayasa uyarınca hükümet kurulduktan sonra yürürlüğe gire” hükmü yer almaktadır. 144. madde çerçevesinde aşağıdaki değerlendirmeler yapılabilir: ⁶⁶³

1. Halk, %78,59 oranındaki “Evet” oyu ile yeni Anayasa’yı onaylamıştır.

⁶⁶¹ E’l Cede, *E’l Kārīse E’l Düstūrīye*, 129.

⁶⁶² ‘Abdu’l Cābār Ahmed, “Ba’z E’l Mü’ādelāt fī İşkālīet E’l İnḥābāt E’l ‘Irākīye”, *E’l ‘Ülüm E’l Siyāsīye Dergisi* 35 (2007), 77.

⁶⁶³ E’l Fezl, *İşkālīyāt E’l Düstūr*, 183.

2. 28 Aralık 2005 tarihli ve 2014 sayılı Resmî Gazete’de (el-Vekâiu’l-İrakıyye) Irak’ın yeni Anayasası yayımlanmıştır. BM tarafından beş milyon kopya basılmış ve dağıtılmıştır.

3. Irak hükümeti 20.05.2006 tarihinde kurulmuştur. (Temsilciler Meclisi’nin ilk toplantısı 17 Mart 2006’da yapıldı.)

4. Diktatörlüğün çöküşünden sonra ilk seçilen yeni Irak hükümeti 20.05.2006 tarihinde yemin etmiş ve göreve başlamıştır.

Dolayısıyla, bu tarih Irak Anayasası’nın yürürlüğe girdiği tarihtir. Aynı zamanda, bu tarihte Irak Devleti Genel Devlet Yürütme Komitesi’nin (GDYK) 3/C maddesi uyarınca, kanunun yürürlüğü sona ermiştir. İlgili hüküm şu şekildedir: “Bu Kanunun yürürlüğü, daimi anayasa gereği seçilmiş hükümetin kurulmasıyla sona erer.”⁶⁶⁴

Referandum sürecinde, Irak halkının büyük bir kısmı, taslak Anayasa’da yer alan hükümleri tam olarak anlayamamış ve dolayısıyla siyasi farkındalık kazanmamıştır. Bu durum, halkın yeterli süreye sahip olmamasından kaynaklanmıştır. Ancak bu eksikliklere rağmen referandum yine de gerçekleştirilmiştir. Seçmenlerin çoğu, mezhepsel konuların ve belirli çıkarların etkisi altında oy kullanmaya gitmiştir.⁶⁶⁵

⁶⁶⁴ Irak Devleti GDYK.

⁶⁶⁵ E’l Cede, E’l Kārīse E’l Düstūrīye, 127.

4. BÖLÜM: 2003 SONRASI POLİTİK BİRLİĞİN ÖNÜNDEKİ ENGELLER VE KİMLİK KRİZİ ÇERÇEVESİNDE 2005 IRAK ANAYASASI

Irak devletinin kuruluşundan bu yana, Irak ulusal birliğinin en önemli sorunlarından biri, devlet arayan bir ulus ve farklı toplulukların bileşenlerini bir araya getirebilecek bir kimlik arayan bir devlet olmasıdır. 2003'ten sonra iktidara gelen işgal otoritesi, Irak'ta çözümün çok basit olacağını düşündü. Bu çözüm, milletlerden, dinsel ve mezhepsel unsurlardan oluşan bir devletin kurulmasını içermektedir. Yani, anayasada her bir bileşeni kendi adıyla anarak Irak halkını oluşturmaktı. Ancak, devlet kavramına ve onu inşa etme sürecine dair net bir vizyonun olmaması nedeniyle, 2003'ten sonra iktidara gelen siyasi güçler, iktidarın uygulanması sürecine yeni girmiş ve ona tutunmakla meşgul olmuştur.

2005 Anayasası'nın girişinde bile mezhep kota sistemi ve bileşenleri teşvik edilmektedir. Siyasi süreçte daha sonra siyasi bir gelenek (örf) olarak kabul edilen mezhepsel kota sistemi, temelde Irak Yönetim Konseyi'ni kuran sivil yönetici Paul Bremer'in oluşturduğu haliyle kalmıştır. Mezhepçi sistem, her düzeyde ulusal birlik sorunlarının en önemli nedenlerinden biri olarak görülmektedir. Bu sistem, siyasi istikrarsızlıktan kaynaklanan siyasi sorunlara ya da toplumda mezhepçiliğin ve ayrımcılığın büyümesine, devlete bağlılığın zayıflamasına ve toplumsal bir arada yaşamayı olumsuz etkileyen sosyal sorunlara yol açmaktadır. Bununla birlikte, askeri kurumların zayıflığı ve toplumsal güvenliği tehdit eden milislerin artan gücünden kaynaklanan güvenlik sorunları, anayasal orantısızlıklar, yoksulluk, işsizlik ve sanayi ile tarım sektörlerinin ihmal edilmesine yol açan ekonomik sorunlar da temelde mezhepçi sisteme dayanmaktadır. 2005 Anayasası Sonrası Irak'taki Siyasi Sorun Alanları ve Kimlik Krizi üç kısım üzerinden ele alınmaktadır:

İlk başlıkta 2005 anayasasında genel olarak (anayasal, siyasi, güvenlik, sosyal, ekonomik) ulusal birlik sorunları, 2005 anayasasının maddelerinin zeminde uygulanıp uygulanmadığı ve Irak halkının birlik altında birleşmiş olup olmadığı tartışılacaktır. İkinci başlıkta 2005 sonrası Irak'taki kimlik krizinin yansımaları ele alınacaktır. Bunlardan en önemlisi merkezi hükümetin Kürtlerle çatışması ve “Kerkük Krizi”dir. Üçüncü ve son başlıkta ise Irak'ta kimlik krizinin geleceği konusunda çıkarımlarda

bulunulacaktır. Irak'ta kimlik krizi devam edecek mi? Irak mezhep ve ırk esasına göre bölünecek mi? Irak'ta birlik sağlanacak ve vatandaşlık temelinde sivil devlet inşa edilecek mi? gibi sorular ışığında Irak'ın geleceği irdelenecektir.

Ancak bu bölüm için veri temin edilirken doğru, güncel ve tarafsız istatistiklerden söz etme sorunu ile karşı karşıya kalınmaktadır. Çünkü işgalden sonraki çalışmaların çoğu ya siyasi içerikli ya da siyasi amaçlarla yayınlanmıştır. Veri güvenliğini engelleyen bir diğer unsur araştırmacıların tehdit edilmesidir. Bu sebeple Irak konusundaki çalışmalarda araştırmacılar her ne kadar eksik ve basit kalsa da resmi istatistikleri kullanmak zorunda kalmaktadırlar.

4.1. 2003 Sonrası Politik Birliğin Önündeki Engeller

Bu başlık beş kısımdan oluşmaktadır: i) Anayasal Orantısızlıklar, ii) Siyasal Sorunlar, iii) Güvenlik Sorunları, iv) Sosyal Sorunlar ve v) Ekonomik Sorunlar.

4.1.1. Anayasal Orantısızlıklar

Bir hukuk devleti inşa etmek, anayasal belgede kayıtlı sabit ilkelere ve hukuk kurallarına bağlı kalmayı gerektirmektedir. Ancak, metinlerin muğlaklığı, eksikliği veya birden fazla anlam taşıması, çoğu zaman metinlerde yer alan maddelerin gerçek anlamını bulma sorununu ortaya çıkarmaktadır.

Anayasa metinlerini kaleme alırken, üzerinde anlaşmaya varılan maddelerin açık ve net olması amacıyla anayasayı hazırlayanların çabalarına rağmen, Irak'ta olduğu gibi, mezhepsel veya siyasi düşünceler ya da belirli bir grubun çıkarlarına dayalı anayasa metinleri, kilit bir itici güç olabilmektedir. Irak Anayasası'nın hazırlanma koşulları ve bazı anayasa maddelerinin belirsizliği, Irak hükümetini ve diğer seçilmiş kurulları kendilerine verilen görevleri yerine getiremez hale getirmektedir. Bu sebeple, birçok durumda sorunları çözmek amacıyla tartışmalı metinler, Federal Yüksek Mahkeme'nin görüşüne göre karar, görüş beyanı veya açıklama şeklinde ele alınmaktadır. 2005 yılında yürürlüğe giren Anayasa'nın 93. maddesine göre, Federal Yüksek Mahkeme'nin görevi bu tür sorunları çözmektir.

Kalıcı anayasanın yürürlüğe girmesinden sonra, genel ve esnek ifadelerin açık yapılarla kullanılması nedeniyle sayısız sorun ortaya çıkmış, bu da ulusal anayasayı engelleyen açık bir neden olan yorumlama veya açıklama sürecine duyulan ihtiyacın doğmasına

neden olmuştur. Yeni anayasa ilkesi uyarınca Irak, çoğulcu bir toplum olarak tanımlanmakla birlikte, Irak toplumunun doğası, milli, etnik, dini ve mezhepsel açıdan ayrımları abartılı bir şekilde yansıtılmıştır. Oysa Irak halkının bileşenlerinin çeşitliliği dünyadaki tek örnek değildir; birçok ülke, çeşitli bileşenlerden oluşan bir halk yapısına sahiptir. Birleşik Devletler ve müttefikleri, bu ilkeyi benimseyerek ve Irak Anayasasında tüm bileşenleri isimlendirerek marjinalleşme ve kimlik krizine son verileceğini düşünmüşlerdir. Ancak, yeni Irak anayasasında mevcut olan metin çakışmaları, anayasal hükümlerin eksikliği ve metinlerin muğlaklığı gibi sorunlar göz ardı edilmiştir. Sonuç olarak bu anayasa insanları birleştirmek yerine, kimlik krizini derinleştirmektedir.

Genellikle anayasa, dayandığı temel ilkeleri ve toplumun ulaşmayı hedeflemekte olduğu amaçları içermesi gereken bir başlangıç kısmı (Dibace) ile başlamaktadır. Önsöz, anayasanın kökenlerini ve üzerine oturmakta olduğu temel ilkeleri açıklamakta olup aynı zamanda toplumun hedeflemekte olduğu amaçları da belirtmektedir. Anayasa'nın hazırlayıcıları tarafından ana hatlarıyla bir devlet politikası ve iradesi yöntemi olarak tasarlanmaktadır.⁶⁶⁶ Başlangıç kısmının içeriği, Anayasa'ya yasal ve siyasi bir metne giriş olarak hizmet etmekte olup, özlü, açık ve kesin ifadelerle ayırt edilmesi gereken yasal, politik ve toplumsal bir içeriğe sahiptir.⁶⁶⁷

Anayasadaki çelişkiler ve yetersizlikler, çeşitli soruları gündeme getirmektedir. Bu çerçevede, söz konusu Anayasanın başlangıç kısmının idealist bir şekilde hazırlanmış olup olmadığı sorgulanmaktadır. Dünyadaki ilk anayasanın yazılmasından 200 seneden fazla bir süre sonra yürürlüğe giren bir anayasanın veya ilk Irak Anayasası'nın yazılmasından 80 seneden fazla bir süre sonra yazılan bu anayasanın başlangıç kısmı böyle mi olmalıdır? Ortadoğu'da model oluşturması amaçlanan Irak'a yardım sağlamak isteyen ve bu konuda geniş bir deneyime sahip olan uluslararası kuruluşların varlığına rağmen, nasıl böyle bir anayasa ortaya çıkmıştır? Anayasa'nın maddeleri önünde, mezhep yönelimleri nedeniyle uzun ve tartışmalı bir önsöz geliştirilmiş olup, bu durum ilk sorun olarak değerlendirilebilmektedir. Böyle bir önsöz ile vatandaşlık kavramına dayanan sivil bir devlet kurmak mümkün görünmemektedir. Irak toplumunun yıkıcı

⁶⁶⁶ Henān Muḥammed E'l Kīsī, *E'l Vecīz fī Nezrīyet E'l Distūr* (Bağdat: E'l Şebāḥ, 2012), 67.

⁶⁶⁷ 'Alī Hādī Hemdī E'l Şekrāvī, "E'l Mebād' E'l 'Āme fī Dībācetü'l Distūr ve Kīmetühā E'l Kānūniye ve E'l Siyasiye Drāse Mükārne me' Distūr E'l 'Irāk 2005", *E'l 'Ādāle Dergisi* 1 (2008), 154 .

mezhepsel eğilimlerini yansıttığı için, Raad Naji al Jede, “Anayasal Felaket” adlı kitabında bu önsözü “şok edici başlangıç kısmı” olarak tanımlamaktadır.⁶⁶⁸

Yeni aşamanın ilkelerini ve politik yönelimlerini özlü ve anlamlı bir şekilde içermesi gereken bir zamanda, bu başlangıç kısmı, eski medeniyetlerin başarılarını turistlere tanıtmak amacıyla müze girişlerinde dağıtılan broşürlere veya İslami siyasi partilerin ve toplumların yayınlarına benzemektedir. Ancak, en üst düzey yasal belge olan Anayasa’nın başlangıç kısmı olmaya layık değildir. Coşkulu ve hevesli bir dille yazılmış olmasına rağmen, yapısal siyasi beyan, yalnızca bazı tarafları tatmin etmeye yöneliktir. Yasal taslaklar dikkate alınmadan kaleme alınmış olan bu başlangıç kısmı, ilkelerin ve politik yönelimlerin yeni aşamayı kısa ve öz olarak içermesi gereken bir metin olmaktan uzaktır.

Eski rejimin düşüşünden sonra Irak tarihinin belirli bir dönemini yönetmeye yönelik bu anayasa, anayasal ve hukuki kurallara uygun olarak inşa edilmek amacıyla yapılmamıştır. İfadelerinin çoğu hoşgörü ve milli birliğin ruhunu yansıtmamakta, aksine savaşıma ve intikam almaya teşvik etmektedir. Özellikle Irak devletini, dağınık dinler, mezhepler ve milletlerden oluşan bir grup olarak tanımlayan bu Anayasa, Irak’ı tarihsel bir varlık olarak değil, zaman içinde gelişen ve son haliyle birleşik bir devlet olarak tanımlamaktan uzaktır.

Irak Anayasası’nın başlangıç kısmında, bu Anayasanın “dini, ulusal liderlerimizin ve ulusal güçlerimizin çağrısına yanıt vererek ve yüce mercilerimizin, önderlerimizin” ifadeleri belirtilerek yalnızca Şii doktrinine uymakla ilgili bir ifade olduğu gibi, açık bir mezhepsel yaklaşım benimsenmiştir. Başlangıç kısmında şu ifadeye atıfta bulunmaktadır: Irak Anayasası’nın başlangıç kısmı okuyucuyu, bazı Iraklıların maruz kaldığı baskının başka bir temelde değil mezhepsel temelde olduğunu ve önceki otoritenin diktatörlük veya bireysel otorite değil mezhepsel bir otorite olduğunu göstermektedir.

Irak anayasasının başlangıç kısmında, bu anayasa

“dini, ulusal liderimizin ve ulusal güçlerimizin çağrısına yanıt vererek ve yüce mercilerimiz, önderlerimizin, politikacılarımızın kararlılığını, arkadaşlarımızın ve bizi sevenlerin verdiği uluslararası desteği yanımıza alarak, dikta rejiminin mezhep ayrımcılığı siyaseti kapsamında verdiği eziyet ve trajedilerini, Şii-Sünni, Arap-

⁶⁶⁸ E’l Cede, *E’l Kārīşe E’l Düstūrīye*, 7.

Kürt-Türkmen ve diğer vatan şehitlerinin acılarının, şaban ayaklanmasında düşen kutsal şehirlerimizi ve güney bölgesinin yağmalanmasını hatırlayarak, bataklık bölgesi, Duceyl ve başka bölgelerdeki toplu mezarların sızısını içimizde yaşayarak, Halepçe’de Barzan’da ve Anfal’dekiler ile Kürtlere karşı gerçekleştirilen soykırımları hatırlatarak, Türkmenlere karşı Beşir’de gerçekleşen trajedi ve Irak’ın diğer bölgelerindekilerle beraber batı bölgesinde liderlerin, sembol olmuş kişilerin ve şeyhlerin öldürülmesi, nitelikli şahısların göçe zorlanması, ülkede düşünce ve kültür kaynaklarının kurutulmasını dile getirerek, ırkçılık, mezhepçilik, bölgecilik ukdelerinin yer almadığı, soykırım ve ayrımcılığın olmadığı yeni Irak’ımızı, gelecek Irak’ı el ele, omuz omuza hep birlikte yapmaya ikna olarak tarihimizde ilk defa 30 Ocak 2003’te milyonlarca erkek, kadın, yetişkin ve yaşlı seçim sandıklarına akın ettik”

ifadeleriyle net bir şekilde mezhepsel bir yaklaşımı benimsediğini göstermektedir. “Yüce mercilerimiz” ifadesi yalnızca Şiilere ait bir ifadedir. Başlangıç kısmı aynı zamanda, mezhepsel baskıların sıklığından bahsetmektedir. Böylece, herhangi bir okuyucu Iraklıların çektiği baskıların mezhepsel bir otorite kaynaklı olduğunu, diktatörlük veya başka bir sıfat taşımadığını sonuç olarak çıkartabilir. Dolayısıyla, başlangıç kısmının içeriği eski rejimin yaklaşımının sadece mezhepsel ayrımcılığa dayandığını ve tüm yaptıklarını bu yaklaşım üzerinden gerçekleştirdiğini ifade etmektedir.

“Ulusal güçleri” ifadesi yerine “dini liderimizin” ifadesi ve “siyasi önderlerimizin” ifadesi yerine “yüce mercilerimiz” ifadesine öncelik verilmiş, dini liderler ve merciler her şeyin üstünde tutulmuş ve onlardan (dini liderlerden ve mercilerden) yasama gücünün kaynağı olarak bahsedilmiştir. Anayasada dinsel referanslar “yüce merciler”in başlangıç kısmında yer alan açıklamalar bir ilham kaynağı olarak durmakta ve yasama gücünün dayanağı haline gelerek küresel, bölgesel ve yerel anlamda bile İslamın birleşik bir referansının yokluğundan istifade ederek “İslam’ın hükümleri” yasal olarak onlara (dini liderlerden ve mercilerden) İslam’ın anlamını belirlemede kendi bakış açılarından açıklama rolünü vermektedir. Dolayısıyla, seçimlerin dâhil olduğu anayasal yöntemler ve siyasal hayat, ulusal temelde uygulamalar hakkındaki tüm açıklamalar birleşik bir İslami referans yer almadığından dolayı mezhepçiliğe dönüşecektir. Dini liderlerden ve mercilerden, İslam’ın anlamını belirleme rolüne atıfta bulunulması Anayasa Mahkemesine (kanunların anayasallığına karar verecek en yüksek organ)

sızmak için devam eden çabalar başarılı olduğu süreçte yasama gücü din adamlarının egemenliği için kapı açabilmektedir. Bu ihtimal, 92. madde ikinci fıkrada “federal yüksek mahkemenin belirli sayıda hâkim, İslam fikhı ve hukuk uzmanlarından oluşmasını” öngörmesi nedeniyle uygulanma ihtimali daha fazla artmaktadır.

Bu başlangıç kısmı, trajedileri tekrar dile getirirken geçmişin sıkıntılarını yeni Irak’ın inşasında harç olarak kullanarak Irak’ı bu temel üzerinden tanımlama girişimleridir. Anavatan, nefret ile kin üzerine değil geleceğin vaatlerine dayanarak inşa edilmektedir. Bu yaklaşımda, Şii kimliğinin ve onunla bağlantılı olarak eğitim ve öğretim yönteminin özgünlüğünü yeniden teyit etmektedir. Bu durum trajedilerin sürekli olarak hatırlatılmasına ve bu kimliğin acılar ve kin üzerinden yetiştirilmesine dayanmaktadır. Dolayısıyla, ortaya çıkan manzara Şii toplumunun anayasal komitenin en etkili grubu olduğunu net bir şekilde göstermektedir.

Anayasa’nın başlangıcında: “Biz bütün farklı kesim ve bileşenleriyle Irak halkı olarak, kendi kaderimizi belirlemek ve birlik içinde seçmeye karar verdik....” ifadeleri bulunmaktadır. Burada Irak halklarının, Anayasa’yı yazanlara göre yeni Anayasa’nın yazılmasından önce toplanamamakta ve kendilerini açıklamaları mümkün gözükmediği belirtilmektedir. Bu mantıkta, yeni Anayasa’nın hükümleri, güçlü bir devlet pahasına dar kimliklerin (mezhepçi ve etnik) yükselişine kapı açan bir şekilde hazırlanmıştır.

Son satırdaki ifadeye göre “Bu anayasaya bağlılık Irak için halklarının, topraklarının ve egemenliğinin güvencesidir.” Bu durum, birliğin devamlılığı için Anayasaya uymanın bir gerekliliği anlamına gelmekte ve sonuç olarak özgür ve gönüllük esası ile bağlı olan birlik, anayasa paragraflarından birini bile ihlal ettiğini iddia ederse birlikten vazgeçmek hakkına sahip olunabileceğini göstermektedir. Devamında “bileşenleriyle Irak halkı olarak kendi kararı ve özgür ifadelerle birlik seçmeye karar verdi” ifadesi kullanılarak, bu birliğe özgürlük ve seçim ilkesi ile uymazlarsa, birliği ortadan kaldırmak ve varlığını özgürlük ve seçim ilkesi ile bitirme ve ayrılma hakkına sahip olduğu anlamına gelmektedir. Yeni anayasa herkese doğru bir şekilde uygulanılmazsa ayrılmak ve bölünmek için yeni anayasa kapsamında anayasal bir temel ile ahlaki gerekçe sunmaktadır.

Böyle tartışmalı bir başlangıç kısmı ile Irak, çok kültürlü durumunu açıkça ifade ederek halk kesimlerini oluşturan her bir etnik azınlığın ve dini grubun adını anarak kimlik krizini çözmek için kullanmıştır. Böyle bir başlangıç kısmı ile kimlik krizinin çözülüp

çözümeyeceği ve vatandaşlık kavramına dayalı bir sivil devlet kurma temellerinin atılıp atılamayacağı bu bölümde daha açık bir şekilde tartışılacaktır.

Madde 1’de “Irak Cumhuriyeti egemen, bağımsız ve federal bir devlettir. Yönetim şekli cumhuriyet, temsili sistem ve demokrasidir. Bu anayasa Irak’ın toprak bütünlüğünü garanti etmektedir”. Bu madde, “bu Anayasanın Irak’ın birliğinin garantörü olduğunu” belirten tek maddedir, ancak yasal ifadede bir hata olmasına rağmen, metinde Irak’ın “bir federal devlet” olduğu, “bir” kelimesinin muğlak bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Anayasa metnine ek olarak, hükümet sistemi parlamenterdir, ancak söz konusu Anayasada parlamenter sistemin niteliğinden uzaklaşan diğer maddeler çelişmektedir.⁶⁶⁹ Fakat o sırada Irak’taki aktif güçler parlamenter sistemin özelliklerini hesaba katmamıştır. Siyasi sorunlar bölümünde daha fazla irdelenecek olan uzlaşmacı demokrasi ve kota ilkesini oluşturmuşlardır.⁶⁷⁰

Madde 2’nin hem birinci hem de ikinci fıkrasındaki farklılıklar belirsizliği, muğlaklığı ve çelişkisi nedeniyle ulusal birliği engelleyen görüş ayrılıklarına yol açabilmektedir. Birinci fıkrada “Devletin resmi dini İslam’dır ve yasamada temel bir kaynaktır” ve birinci fıkranın a maddesinde “İslam’ın değişmez hükümleriyle çelişen yasa çıkartılamaz” ifadeleri bulunmaktadır. Bu ifadeler, İslam’ı tek mevzuat kaynağı yapmaktadır. B maddesinde ise “Demokrasi ilkeleriyle çelişen yasa çıkartılamaz” ve C Maddesinde “Bu anayasada yer alan temel hak ve özgürlüklerle çelişen yasa çıkartılamaz” ifadeleri bulunmaktadır. Madde 13. birinci fıkrası ise “Bu anayasa Irak’taki en üst yasa olup, Irak’ın istisnasız her bölgesinde geçerlidir” şeklindedir. Böylece, 13. maddeye atıfta bulunarak, bu maddelerdeki zayıf dil ve hukuki ifadelerin yanı sıra çarpık ve çelişkili metinler içerdiğine dikkat çekmek gerekmektedir. En önemlisi, burada ortaya çıkan soru olarak “İslam’ın değişmez hükümleriyle” ne kastedilmektedir. Özellikle de Şeriattaki çeşitli konuların yönleri ve anlayışları bakımından farklılık gösteren çok sayıda mezhep olduğu ve bu mezheplerin her birinin farklı İslami yorumlara dayandırılabilmesi bilinmektedir.

“Demokrasi ilkeleriyle çelişen bir yasa çıkarılamaz” ilkesi de muğlak bir ifadedir. Demokrasinin birden fazla biçimi ve farklı uygulamaları olduğu için, onu ihlal eden bir yasanın çıkarılmasına her türlü izin verilmediğinden, Anayasa herhangi bir

⁶⁶⁹ Fā’z ‘Āzīz Es‘d, *Dirāse Nāḳde Lidistūr Cūmhūrīyet E’l ‘Irak* (Bağdat: Dāru’l Büstān, 2005), 36.

⁶⁷⁰ Hemīd Henūn Hālīd, “E’l Sūltāt E’l İtiḥādīye fī Distūr E’l ‘Irak Lisenet 2005”, *E’l ‘Ulūm E’l Kānūnīye Dergisi* 24/1 (Haziran 2009), 75.

demokrasiden bahseder ve bunun birkaç türü bulunmaktadır. 2005 Anayasasında kabul edilen demokrasinin Batılı bir demokrasi olduğu söylenirse, Batılı demokrasi teorisyenlerinin iddia ettiği gibi, o zaman anayasa neden “aileyi” toplumun temel direği yapmıştır? Batılı demokrasi teorisyenlerinin üzerinde durduğu gibi toplum ve “birey” bu yapıya dahil değil midir?⁶⁷¹ Çünkü 2005 Irak Anayasası 29/I/a maddesinde öngörüldüğü üzere “Aile toplumun temelidir. Devlet aile yapısını, dini, ahlaki ve milli değerlerini korur.” ifadesi bulunmaktadır.

İslam ise bir değerler, ilkeler, kavramlar ve yaşam biçimi kümesi olmasının yanında İslam’daki içeriklerin yorumlanması bir mezhepten diğerine farklılık göstermektedir. Demokrasi ise bir ülkedeki siyasi süreci yönetmek için bir dizi mekanizmanın sağlanması gerekmektedir. Dolayısıyla, İslam ve demokrasi karşılaştırılamayacak farklı yaklaşımlardır ve aralarında farklılıklar olması doğalken bir anayasa metninde bir arada ele alınması bazı zorluklar ve çelişkiler barındırabilmektedir.

Bu noktada şu iki soru ortaya çıkmaktadır. Anayasa demokrasiyle ve temel hak ve özgürlüklerle çelişmiyorsa, demokrasinin ilkeleri İslam’ın değişmez hükümleriyle aynı mıdır? Eğer bir mevzuatta bir çelişki varsa, hangisi seçilecektir? Bunun en basit örneği, devletin alkollü içki dükkânı ve alkol satışı düzenlemeleridir. Alkol satışının yapıldığı dükkânların veya alkollü gece kulüpleri ve benzerlerinin kapatılmasını yasaklayan bir emirin yasa veya mevzuatı yasaklama, sorumlu tutma, çıkarma hakkına sahip olup olmadığı görülmektedir. Alkol kullanımının yasaklanması gibi kaideler İslam’ın değişmez hükümleridir. Fakat bir kişi demokrasinin temel hak ve özgürlüklerle çelişme başlığı altında bu yasa veya mevzuata itiraz ederse nasıl hareket edileceği çeşitli belirsizlikleri beraberinde getirmektedir.

Anayasanın 3. maddesinde, “İrak milletler, dinler ve mezhepler ülkesidir. Arap Camiasının kurucusu ve aktif üyesidir, Arap Camiası sözleşmesine bağlıdır ve İslam âleminin parçasıdır”. Maddenin bu şekilde ifadesi, Irak’ı kimliksiz bir devlet haline getirmeyi amaçlamaktadır. Çünkü yasa koyucu, vatandaşın ve vatandaşlığın önemini yükseltmek yerine mezhep ve bileşenlerin önemini yükseltmeyi tercih etmektedir.

⁶⁷¹Örneğin Batı dünyasında miras ve mahkeme önünde ifade vermede kadın ve erkek eşittir ancak İslam’ın bu konuda farklı yasaları vardır. İslam, bankalara olan ilgiyi faiz olarak görerek reddederken, Batı demokrasisi onu önemli bir ekonomik dayanak olarak görmektedir v.s. Daha fazlası için Bak.. Gâzî Feysâl Mehdî, *Nüşûş Distûr Cümhûriyet E’l ‘Irâk Lisenet 2005 fî E’l Mîzân* (Bağdat: Mü’seset E’l Şekâfe E’l Kânûniye, 2008), 6 – 12; Hemîd Henûn Hâlîd, *E’l Enzme E’l Siyasiye* (Bağdat : E’l Fâ’k, 2008), 30-60.

Irak'ın çok milletli bir ülke olması şartı kabul edilirse, dünyada dinlerin ve dolayısıyla mezheplerin olmadığı bir ülke bulmak çok zor olduğu için çok sayıda din ve mezhep şartı koşturmak kabul edilemez bir durum yaratmaktadır. Bu durum Anayasa'nın yasa koyucusu tarafından, herkes için eşit olması gereken vatandaş hakları çerçevesi dışında haklar düzenlemesi sonucunu doğurmaktadır. Irak "Arap Camiasının kurucusu ve aktif üyesidir, Arap Camiası sözleşmesine bağlıdır ve İslam âleminin parçasıdır" maddesinde Irak'ın Arap dünyasının bir parçası olup olmadığı net bir şekilde yazılmamıştır. Arapların nüfusun yaklaşık %80'ini oluşturduğu ve Arap ulusunun bir parçası olduğu ve devletin bir Arap ülkesi olarak tanımlanmasını içermemektedir. Bu eğilimin Kürtleri memnun etme girişiminin bir parçası olduğuna inanılmaktadır. Metinde Arap kimliğinden bahsedilirse, ulusal azınlıkların haklarında uzlaşmadığına dair bir yorum doğurabilmektedir. Ek olarak, devletin kimliğinin belirlenmesi genellikle ulusal çoğunluğun üyeliğine tekabül eder ve diğer kimliklerin varlığı, dünyanın çoğu ülkesinde olduğu gibi çoğunluğun kimliğini reddetmez.⁶⁷²

4. maddeye göre "Arapça ve Kürtçe Irak Cumhuriyeti'nin resmi dilleridir". Dünya ülkelerinin çoğu, halkın çoğunluğu tarafından konuşulan ve konuşmalarında başka bir resmi dili benimsemeyen resmi bir dile sahiptir. Buna göre pasaport ve para birimi, federal ülkelerde federal devletin birliğini korumak için geleneksel olarak tek bir dilde düzenlenmektedir. Kürt dilinin Irak genelinde resmi dil olarak dayatılması, büyük çoğunluğun anlamadığı bir dil olduğu için mantığa uymayan bir konudur. Dünyada toplam nüfusun sadece %16-17'sini oluşturan bir azınlık yoksa halkın %85-83'ü eşit olarak katılmaktadır. Böyle bir düzen ulusal kimliği zayıflatabilmektedir. Yerel dil sayılabilecek Kürtçenin Türkmence, Süryanice ve diğer alt diller gibi genelleştirilmesi konusunda bir abartı olduğuna inanılmaktadır. Böyle bir tutum ulusal kimliğin ortadan kaldırılmasına kadar varabilecek siyasi bir niyetin sonucu olarak görülmektedir. Resmi bir dilin varlığı, etnik veya mezhepsel grupların kendi dilini kullanma, kendi kültürlerini yaşama ve kültürel miraslarını canlandırma hakkını engellemez.

Ayrıca bu madde idari kararlar ve resmi yazışma, yasalar ve resmi iletişim düzeyinde kaos yaratmıştır, birleşik devlet veya federal devlet ilkesine katılmazlar. Ayrıca madde metninde dördüncü fıkra yer alan "Nüfuslarının yoğun olduğu idari birimlerde Türkmence ve Süryanice diğer iki resmi dildir" ifadesi ile nüfus yoğunluğu yorumunu

⁶⁷² E'l Cede, *E'l Kārīše E'l Düstūrīye*, 162.

açık bırakmaktadır. “Nüfus yoğunluğunun” sayıca en yüksek olduğu konusu düşünüldüğünde bu konu istismara açık hale gelmektedir. Nitekim Kürtler bunu zaman zaman kendi lehlerine kullanmıştır. Bu durum Kerkük İl Meclisi federal mahkemeden eyaletteki dairelerin düzenlemelerini Arapça ve Kürtçenin yanı sıra Türkmençe ve Süryanice olarak “nüfus yoğunluğu” terimini netleştirmek için yazılmasını isteyene kadar devam etmiştir. Federal Mahkeme, Anayasa hükümlerine ve dilbilimsel sözlüklere döndükten sonra, şöyle bir karar böyle vermiştir. No:15/ federal yıl 2008’de Anayasa’nın (4.madde/4. fıkrası) öngörülen ifade olan “nüfus yoğunluğu” kavramı birkaç milletten oluşan şehirlerde ağırlık ve belirgin bir görünüm oluşturan gruplara aittir ve bu gruplar toplumda etkilerin olduğu tanınmaktadır. Böylece, Federal Mahkeme Anayasa’nın (4.madde/ 4. fıkrası) maddesinde öngörülen “nüfus yoğunluğu” kavramı içinde bulunan Kerkük vilayetinde yaşayan Türkmençe konuşan Türkmenler ve Süryanice konuşan sakinler için geçerli olduğuna karar vermiştir.⁶⁷³ Sonuç olarak karar nüfus yoğunluğunun mutlaka nüfusun çoğunluğu anlamına gelmediğini ve bu nedenle vilayet merkezindeki ve yargıdaki bölümler ile Arapça, Kürtçe, Türkmençe veya Süryanice dillerinde gösterge levhaları yazma olasılığının bulunduğunu doğrulamaktadır.

4.maddenin 5. fıkrası şu şekildedir; “Bir bölge veya ilde yaşayan ahalinin düzenlenecek bir referandumda çoğunlukla karar vermesi halinde herhangi bir yerel dil ek resmi dil olarak kabul edilir”. Bu bağlamda şu soru sorulabilmektedir: Anayasa Konfederasyon sistemini mi yoksa federal sistemi mi benimsemiştir? Raad Naji El Cidde, anayasa yazarlarının resmi dili yerel dille karıştırdığına inanmaktadır ve bu kafa karışıklığını bilgisizliğe değil, Irak birliğini parçalama projesine hazırlık amaçlı siyasi bir amaca bağlamaktadır. O dönemde hükümeti kontrol eden Irak Ulusal İttifakı’nın Farsça’yı Arapça ve Kürtçe gibi ülkenin resmi dillerinden biri haline getirme girişimi de olmuş ancak reddedilmiştir. Ülkede birden fazla dilin varlığı, her biri resmi dilini koruyan Konfederasyon devletlerinin koşullarından birine benzeyen bir niteliktir.⁶⁷⁴

Araştırmacı Aydın Aksoy’u en çok rahatsız eden şey ise Irak’ın kuzeyinin “Kürdistan” olarak isimlendirmiş olduğu maddelerdir. Anayasa bunu 117. madde 1. fıkrasına göre şu şekilde tanımıştır. “Yürürlüğe girdikten sonra bu anayasa, Kürt Bölgesini ve mevcut

⁶⁷³ Irak Federal Mahkeme, “*Nüfus Yoğunluğu Nüfusun Çoğunluğu Demek Değildir*”, Alsumaria tv, (Erişim Tarihi 23/01/2018 Saat 10:04), İnternette: <https://www.alsumaria.tv/news/227655/>

⁶⁷⁴ E’l Cede, *E’l Kārîşe E’l Düstûriye*, 177.

organlarını federal bir bölge olarak kabul eder”. Anayasanın Irak’ın bir kısmına Irak alt kimliklerinden birinin adını vermesi bir kriz durumunu da beraberinde getirmektedir. Çünkü bu terime göre Kuzey Irak tüm Iraklılar için değil, yalnızca Iraklı Kürtler için bir ülke olduğu anlamına gelebilmektedir ve gelecekte Irak bölgelerini birbiri ardına ayırmanın kapısını açabilmektedir. Bu durum ülkedeki etkili partilerin gelecekte Kürt deneyimini taklit etmelerine kapı açması bakımından önemli hale gelmektedir.⁶⁷⁵

7. madde 1/fıkrasına “Saddam Baasçılığı ve tüm sembolleri başta olmak üzere ırkçı, terörist, fundamentalist veya etnik ayrımcılığı benimseyen, onu teşvik eden, ilerleten, propagandasını yapan veya gerekçelendiren herhangi program veya doktrin hangi isim altında olursa olsun yasaktır ve Irak’ta bulunan siyasi çoğulculukta yer alamaz. (Bu durum) Yasayla belirlenir”. Ancak bu kanunla düzenlenmemiştir. Madde, tanımlanması gereken mutlak kavramları içermektedir, bu durumda bunları kimin tanımlayacağı konusu önemli hale gelmektedir. Ayrıca bu madde ile yeni kavramların yaratılması “entelektüel terörizm” tehdidini de beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla bu madde, kötüye kullanılması halinde ulusal birliği tehdit eden en tehlikeli maddelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Herhangi bir program veya doktrin hangi ad altında olursa olsun yasaktır” maddesinde ise program veya doktrin ile kastedilen şeyin ne anlama geldiği, bir parti mi, siyasi bloklar mı, yoksa sivil toplum örgütleri mi olduğu konusu belirsizdir. Doktrinle ne kastedildiği konusunda çeşitli anlaşmazlıklar bulunmaktadır. Bir görüşü benimseyen entelektüeller, ideolojik yönelimler, bir grup entelektüelin kanunla düzenlenmek üzere bırakılan belirsiz terimlerin labirentlerine girmeden görüşlerini barışçıl yollarla sunmanın bir yolu olarak benimsediği düşünceler gibi birçok yöne çekilebilecek bir terim olarak yasada bulunmaktadır. Metinde “Saddam Baasçılığı” ile kastedilenin ne olduğu da belirsizdir. Arap Sosyalist BP’nin müttefiki olan Suriye şubesini içermemek için, Irak şubesi “Saddam Baasçılığı” olarak mı tanımlanmıştır? Bu durumda yeni Irak hükûmeti sadece “Saddam Baasçılığını” düşman olarak görmekte ve yasaklamakta ama Suriye Baas Partisi’nin müttefikleri olduklarını belirtmektedir. Arap Sosyalist BP’nin amacı Arap ulusunu birleştirmek olan milliyetçi bir partidir ve tüm kolları da aynı amaç ve fikirleri taşıdığı unutulmamalıdır. Arap Sosyalist BP (2005 Irak Daimî Anayasası’nın açıklamasına göre terörist) kucaklayan ve Irak’taki BP düşüncesini yasaklayan Suriye

⁶⁷⁵ Aydın Ākşū, *E’l Sūh E’l Müteşdi’e Asıl E’l Şirā’at fī Kerkūk* (Kerkūk: Merkez Kerkūk E’l Ġed, 2006), 108.

rejimiyle uğraşırken ve desteklerken Suriye’deki durum Irak’tan farklı mıdır? Bu soruların cevabı bilinmezlik içermektedir. Bu kanun maddesinin uygulanması için, Hesap Verebilirlik ve Adalet Komisyonu Kanunu’na göre, BP düşünce, yönetim, politika ve uygulamada herhangi bir ad altında iktidara veya Irak’taki kamusal hayata geri dönmesini engellemeyi amaçlayan siyasi bir kurum olarak kanunla kurulmuştur ve bu amaç görevlerinden biridir. Ayrıca BP mağdurlarının tazminat almalarını sağlamak da görevlerinden biridir.⁶⁷⁶

9. Maddenin 1. Fıkrasının a. metnine gelince,”Irak Silahlı Kuvvetleri ve Emniyet Güçleri, Irak milletini oluşturan kesimlerden ayrımcılık gözetmeksizin ve hiçbir kesimi dışlamadan dengeli bir şekilde oluşturulur, sivil otoritenin komutasına bağlanır ve yönetim değişikliğinde rol oynamaz”. 105. madde metni ise

“Bölgelerin ve bir bölgeye dâhil olmayan illerin çeşitli federal devlet kuruluşlarının idaresinde, öğrenim burslarının dağıtımında, yurtdışına gönderilecek heyetlerde, bölgesel ve uluslararası kongrelerde adil bir şekilde temsil edilmelerini sağlamak üzere bir kamu kurumu kurulur. Bu kurum federal hükümet, bölgeler ve bir bölgeye dâhil olmayan vilayet temsilcilerinden oluşturulur. Bu kurumla ilgili hükümler yasayla düzenlenir”

şeklindedir. Bu metinler birçok anlaşmazlığa neden olabilecek ve Irak’ın ulusal birliğini yıkmayı amaçlayan etnik ve mezhepsel kotaları sağlamlaştırabilecek hassas konuların metinleri olarak görülmektedir. Örneğin, anayasa yasa koyucu, 105. madde metnindeki - kota - kelimesini - adil bir şekilde temsil edilmelerini - ifadesiyle değiştirmiştir.

Irak’taki anayasa yasa koyucusu tarafından etnik ve mezhepsel kota yönteminin benimsenmesi yerine, medeni ülkelerde benimsenen liyakat ve verimlilik sistemi aracılığıyla devletteki kariyer pozisyonlarına ve devletteki üst düzey pozisyonların doluluğuna ulaşmak için gelişmiş ve medeni bir yöntemin benimsenmesinin gerekli olduğuna inanılmaktadır. Ayrıca, bölgesel konferanslara ve resmi delegasyonlara katılımın önemli olduğu ve bu çalışmaların çoğunlukla uzmanlaşmış konferanslar olduğu bilinmektedir. Sırf belirli bir bileşeni temsil ettikleri için o konferansta nelerin öne sürüleceği hakkında yeterli bilgisi olmayan bölge veya illere temsilcilerinin dâhil edilmesi uygun değildir.

⁶⁷⁶ Hesap Verebilirlik ve Adalet Komisyonu Kanunu’nun tam metni için Bak.. Sorumluluk ve Adalet Yüksek Ulusal Kurumu Kanunu, Ceridet E’l Vekā’i’ E’l ‘Irakīye 4061 (14 Şubat 2008), 8 – 22.

Irak ordusunun oluşumu ve silahlı kuvvetlerin yeniden inşası ile ilgili olan 9. maddenin 1. Fıkrasının a. metni birleşik bir ulusal ordunun kurulmasında devletin sorumluluğuna değinmemesi nedeniyle ciddi tartışmalara, farklılıklara ve bölünmelere yol açmıştır. Metinde yer alan “milletini oluşturan kesimlerden” ifadesi silahlı kuvvetleri ve güvenlik kurumlarını bir grup millet, mezhep ve aşiret olarak sınırlandırmaktadır. Toplumun bileşenleri oldukları gerekçesiyle ayrıştırılan gruplar, vatana sadık olmanın önemi dikkate alınmadan bu tür stratejik mevkilere yerleştirilirse ileride çeşitli sorunların çıkmasına sebep olabilmektedir. Orduyu çoklu unsurlardan oluşan bir grup haline getiren kotalar temelinde bu hassas kurumla uğraşmanın tehlikesi buradadır. Böylece ordunun ilk ve en önemli görevi olan devletin milli güvenliğini sağlamaya yönelik görevi boşaltılmış olur. Bu sebeple “milletini oluşturan kesimlerden” terimi yerine Irak “halkları” veya “vatandaşları” gibi başka terimlerden bahsetmek daha doğru olacaktır.⁶⁷⁷ Bu son derece önemli ve hassas bir konudur, bu nedenle sadece devlete bağlılığı olması gereken silahlı kuvvetlerin ve güvenlik hizmetlerinin varlığı, ulusal birliğin güçlendirilmesine katkıda bulunmaktadır. Bu durumda çeşitli etnik dini gruplar bahse konu kurumların hepsi ya da bir kısmını kullanma yollarını deneyecek, devleti savunma, koruma gibi birincil görevleri dışında özel amaçlar için kullanılacaktır. Bu kurumların tek görevi devlet güvenliği ve kamu düzeninin korunması olmalıdır. Irak’taki kotalar konusunda şaşırtıcı olan şey, bunların yasallaştırılması ve hesap verebilirlikten korumak için yasaların yürürlüğe konmasıdır. Örneğin, Irak’taki Askeri Yüksekokula katılmak için başvuru formu hala başvuranın soyadını ve dinini sorgulayan bilgiler içermektedir. Soyadının ve dinin bu kurumlara kabulde rol oynaması yüzünden bu kurumlara olan güven zedelenmektedir.

Milis oluşumunun yasaklanmasına ilişkin olarak, aynı maddenin B fıkrasında “Silahlı Kuvvetler haricinde askeri milis kuvveti oluşturulamaz” ifadesinde “Milislerin yasaklanması” yerine “milis kuvveti oluşturulamaz” ifadesinin kullanılması, yasağın yalnızca gelecekte oluşması amaçlanan milisleri kapsamaması anlamına gelmektedir. Çünkü var olan Peşmerge veya Bedir Kolordusu gibi oluşumlar yasaklanmamıştır. Silahlı Kuvvetler içinde çeşitli gruplara ait milisler bulunmaktadır. Hatta milisler her

⁶⁷⁷ ‘Āmer Ḥasan Feyād, *Serdīyāt E’l ‘Āql ve ŞeḲā’ E’l Tehvl E’l Dīmokrāṭīye fī E’l ‘Irāq E’l Mū‘āşır* (Bağdat: E’l Şebāh Dergisi Metba‘e, 2007),172 ; Irak’taki mezhepsel ve ulusal kotalar konusunda daha fazla bilgi için şu kitaba bakın: Şebān, *Cedel E’l Heviyāt*.

geçen gün artmakta ve hükmet onlara karşı herhangi bir eylemde bulunamamaktadır.⁶⁷⁸ Aksine iktidar bile hükümete katılan partilerin liderleri ile ilişkilerini gizlememekte ve hükümet bazı milisleri destekleyerek silahlı kuvvetlerinden bile daha güçlü hale gelmesine neden olmaktadır.

Madde 12. 1. fıkrası olarak Irak bayrağının şeklinin bile mezhepçilik ve kota kriterine tabi tutulduğunu görünmektedir şöyle ki: “Irak’ın bayrağı, sembolü ve milli marşı Irak haklının bileşenlerini yansıtacak şekilde yasayla belirlenir”. Bayrağın Irak tarihini ve halkının birliğini simgelemesi gerektiğini ifade etmek yerine, bayrağın “*Irak halkının bileşenlerini*” yani mezhebi ve etnik kimliği oluşturan bileşenleri simgelemesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Vatandaşlık konusuna gelince, Anayasa, 2. fıkranın 18. maddesinde, “Iraklı baba veya Iraklı anadan doğan herkes Iraklıdır. Bu hüküm yasayla düzenlenir”. Bu madde Iraklıların devletin kuruluşundan bu yana çok acı çektiği önemli bir konuyu, yani Irak vatandaşlığı konusunu düzenlemiştir ve bu madde tartışmalı maddelerden biri olmuştur. Çünkü Irak’ın toplumsal gerçekliği üzerinden ilk kez ortaya çıkan yeni hükümleri içermektedir. Şöyle ki, yabancı bir babadan ve Iraklı bir anneden doğan bir kimseye Irak vatandaşlığı hakkı verilebilir ancak bu Irak’ta toplumsal örf olarak kabul edilemeyebilir. Irak sosyal gerçekliği soyun babadan devam ettiğini kabul etmektedir.⁶⁷⁹ Buna rağmen, bu maddede, anne ve babadan birinin yabancı olması durumunda doğan çocukların Irak vatandaşlığı alması hususu eşit tutulmuştur. Böylece yeni anayasa, önemli konulardan biri olan ve uygulandığı takdirde değeri yüksek olan kadın ve erkek ayrımcılığının yasaklanmasını sağlamıştır. Bu metin, BM Genel Kurulu tarafından 1979’da onaylanan kadınlara yönelik ayrımcılık biçimlerinin ortadan kaldırılmasına ilişkin sözleşmenin 2 maddesini doğrulamaktadır.⁶⁸⁰

18. Maddenin 4. fıkrasına ise “Iraklılar aynı anda birden fazla ülkenin vatandaşlığına sahip olabilirler. Cumhurbaşkanlığı veya herhangi bir yüksek düzeyde ya da güvenlikle ilgili makamlarda görev yapanlar sonradan kazandıkları vatandaşlıklardan feragat etmek

⁶⁷⁸Mervān Küblān, *Mevāzīn E’l Kūvā E’l İklīmīye be’de İnhiār E’l ‘Irak Drese fī İdāret Tevzī’ E’l Kūvā ve Tcelīyāthā fī Mentket E’l Hlīc ve E’l Şerk E’l Āvsū* (Ketār: E’l Merkez E’l ‘Arabiye lil Ebhās ve Dīrāsāt E’l Siyasat, 2016),46; Marr, *Tārīh E’l ‘Irak*,46; Anthony Cordesman - Jose Ramos, “E’l Şedır ve Ceīş E’l Mehdī E’l Teṭevūrāt E’l Kūdrāt ve E’l İtcāhāt E’l Cedīde”, *E’l Müsteḳbel E’l ‘Arabi Dergisi* 31/355 (2008),140 .

⁶⁷⁹E’l Cede, *E’l Kārīse E’l Düstūrīye*, 185..

⁶⁸⁰Mehmud Şerīf Beşūnī, *E’l Desātīr E’l ‘Irakīye Drāse Mükārne fī Mā’āīr E’l Hūkūḳ E’l Dstūrīye E’l Devlīye* (Chicago: DePaul Üniversite, Uluslararası İnsan Hakları Enstitüsü, 2005),199.

zorundadır. Bu hüküm yasayla düzenlenir”. Anayasa metninin, Irak vatandaşlığı ile başka bir vatandaşlığı olan bir Iraklıya parlamento seçimlerinde aday olma hakkı verdiğini ve yüksek güvenli bir egemenlik pozisyonu üstlenilmesi durumunda, edinilen diğer herhangi bir vatandaşlıktan vazgeçme hakkını verdiğini göstermektedir.⁶⁸¹ Ancak, bu makamlar veya yüksek güvenli pozisyonları belirtmek için bir kanun çıkarılmamıştır. Bu makamların Cumhurbaşkanı, Başbakan, Bakanlar ve Milletvekilleri, Güvenlik makamları ve İstihbarat Teşkilatlarının Başkanları vd. olduğu varsayılmakla birlikte vekiller, vekillerin danışmanları ve genel müdürleri vd. içerip içermediği konusunda belirsizlikler mevcuttur. Bu maddeye yapılan yorum, ikinci vatandaşlıklarından vazgeçemediklerinde, görevlerinin geçersizliğine neden olacak anayasal bir ihlalde bulunup bulunmadıkları konusundaki görüşlerdir. Çünkü genelde herhangi bir kanunu ihlal etmek bu işin geçersizliği sonucunu doğurmaktadır.

Sıradan bir vatandaş yasayı ihlal ederse, suç işlediği ve sorumlu tutulduğu eylemin hukuka aykırılığı olduğunu gösterir. Bu, hukuk bilminde hükümlüleri veya vatandaşları dışlamayan istikrarlı yasal bir ilkedir. Ancak bu durumda Anayasayı üst düzey makamlar tarafından ihlal etmenin açıkça bu Anayasaya saygı duymamak ve onu tanımamak anlamına gelmesi söz konusudur. Özellikle üst düzey yetkililer, Anayasayı korumak, onu dürüstlük, samimiyet ve sadakatle uygulamak için yemin etmektedir. Siyasi gerekçeler ve devletin içinde bulunduğu koşullara gelince, bunların açık ilkelerle belirlenmiş yasal gerçekler karşısında hiçbir değeri yoktur. Irak’ın 2003’ten önce çok uluslu bir ülkenin egemenlik görevini üstlenmeye uygunluğu konusunda herhangi bir anlaşmazlığa tanık olmadığına dikkat edilmelidir.⁶⁸² 2005 Anayasası edindikleri vatandaşlıktan vazgeçmeleri gerektiğini belirtir. Uygulamada bu hüküm uygulanmamıştır. Edinilen vatandaşlık üzerinde yüksek siyasi veya güvenlik pozisyonu

⁶⁸¹Ayrıca, 2006 tarihli (26) Irak Vatandaşlık Kanunu’nun (9/dördüncü) maddesinde, çok uluslu bir Iraklının, kazanılmış vatandaşlığından vazgeçmedikçe yüksek rütbeli bir egemen veya güvenlik pozisyonu üstlenmesini yasaklayan bir hüküm bulunmaktadır.

⁶⁸²“Bunun nedeni, o dönemde yürürlükte olan yasaların çoklu milliyet olgusunu düzenlememesi, aksine onu sınırlama eğiliminde olmasıdır. Örneğin, 1924 tarihli 42 sayılı Irak Vatandaşlık Kanunu’nun 13. maddesi, ‘Kendi isteğiyle yabancı bir ülkede yabancı vatandaşlık kazanan her Iraklı, Irak vatandaşlığını kaybeder ve Irak hükümeti izin vermedikçe yeni vatandaşlığını Irak’ta tanımaz; eğer bu kişi Irak’a dönerse, Irak hükümeti onu Iraklı olarak kabul etme veya Irak’tan sürme hakkına sahiptir’ şeklinde bir hüküm içermektedir. Benzer şekilde, 1963 tarihli 43 sayılı Irak Vatandaşlık Kanunu’nun 11/1 maddesi, ‘Yabancı bir ülkede gönüllü olarak yabancı vatandaşlık kazanan her Iraklı, Irak vatandaşlığını kaybeder’ demektedir. Aynı maddenin 2. fıkrasında ise, ‘Iraklı bir kadın, yabancı bir erkekle evlenir ve kocasının vatandaşlığını kendi isteğiyle alırsa, Irak vatandaşlığını kaybeder’ hükmü yer almaktadır. Yani, bir yabancıyla evlenen veya yabancı uyruklu bir Iraklı, Irak vatandaşlığını korur; ancak, eğer kadın, kocasının vatandaşlığını iradesiyle ve seçimiyle edinirse, Irak vatandaşlığını yasal olarak kaybetmektedir.

üstlenen herhangi bir kişi görev alabilmektedir. Burada ortaya çıkan soru, bunun anayasal bir ihlal olarak kabul edilip edilmediğidir ve bunun gerektirdiği sorumluluk ciddi bir konudur, çünkü Anayasaya aykırı bir eylemde bulunduğu için bu kişinin yaptığı şey geçersiz sayılır.

Kişisel durumu düzenlemesine gelince, yeni Irak anayasası 41. maddeyi açıklığa kavuşturmuştur: “Iraklılar din, mezhep ve inançları yönünde aile hukukuna bağlı kalma özgürlüğüne sahiptirler. Bu husus yasayla düzenlenir”. Fakat bu maddenin metni ülkedeki mezhepçiliğin derinleşmesine katkıda bulunmaktadır ve geri adım olduğu için bu madde birçok tartışmayı beraberinde getirmektedir. Bazılarına göre, mezheplerine bakılmaksızın Iraklıları birleştiren ve kadınlara haklarını veren 1959 tarihli 188 sayılı Kişisel Durumu Kanununun kaldırılması ve kanunlara din adamlarının kişisel yorumlarının karışması ülkenin bir adım geriye gitmesine neden olduğu düşünülmektedir.⁶⁸³ Bu madde ile kişisel durumu kanununda Sünni yargısının, Şii yargısından ayırmak mümkündür böylece Irak’ta Şiiler için özel mahkemeler ve Sünniler için başka mahkemeler olacaktır. Ayrılığın yanı sıra evlilik, boşanma, doğum ve ölüm işlemleri, medeni hal ve hukuki sorunlar, Sünni mi Şii mi olduklarına ilişkin adli işlemlerde hüküm verilecektir. Oysaki 1959 kanununa göre, herhangi bir Iraklı evliliğini belirli bir mezhep içinde kaydettirmeye zorlamadan herhangi bir mezheple evlenmesinde bir mahsur bulunmamaktadır. Yeni yasayla Irak toplumunda kocanın Şii, karısının Sünni olduğu veya bunun tersi durumunda hangi mezhep üzerinde yargılama yapılacağı konusu problem alanlarının başında gelmektedir. Aynı şekilde diğer azınlıklar da kendi mahkemelerini kurarsa yargıda karmaşanın artması beklenmektedir. Iraklı yasa koyucu, ulusal birlik sözlüğü yerine mezhepçilik ve ayrımcılık sözlüğünü anayasanın içeriğine kullanmaya devam etmektedir. Madde 43/1 ‘in “Bir din veya mezhebe inançla bağlı olanlar aşağıda belirtilen konularda özgürdürler:” a fıkrasına “Şii Hüseyiye törenleri dâhil, dini törenler düzenlemek”. A paragrafındaki “dini törenler” ifadesi, aynı paragrafta geçen “Şii Hüseyiye törenleri” ibaresinin ayrıca ayrımcı bir tutumun göstergesidir. Çünkü “Şii Hüseyiye törenleri” belirli bir mezhebin dini ayinlerinin bir parçası olarak görülmektedir. Bu da devletin mezhepsel kimliğinin kurulmasına yönelik olarak yorumlanabilmektedir. 42. maddede “Her ferdin fikir, vicdan ve inanç özgürlüğü vardır” ibaresi bulunmaktadır. Bu madde ile, İslam

⁶⁸³Reşîd E’l Hâyûn - Bdûr Zekî Meħmmed, *E’l Distûr ve E’l Mer’e* (Bağdat: E’l Dîrāsât E’l İstrâtiçîye Enstitüsü, 2006), 8.

hukukuna karşı olsa bile, tüm fikri esasları kapsayan mutlak bir formül oluşturulduğu belirtilmektedir. 43. maddenin b fıkrasında, “Vakıf işlerini ve dini kuruluşları idare etmek yasayla düzenlenir” ifadesi yer almaktadır. Dolayısıyla, 2005 Anayasası’na göre, Sünniler için bir kuruluş ve Şiiler için başka bir kuruluş olacaktır. Oysa daha önce dini işler, tek bir kuruluş olan ‘Diyanet İşleri Bakanlığı’ tarafından yönetilmekteydi. Burada aslında amaçlanan, vatanseverlik ve vatana aidiyet duygusunun zayıflamasına yol açmak ve vatandaşın ulusal aidiyeti yerine mezhepsel duygularını teşvik etmektir.

45. Maddenin 2. fıkrasında “Devlet, Iraklı kabilelerin ve aşiretlerin kalkındırılmasına özen gösterir, din ve hukuk kurallarına uygun olan işleriyle ilgilenir, toplumu geliştirme bakımından katkısı olan asil insani değerlerini pekiştirir ve insan haklarıyla bağdaşmayan aşiret geleneklerini yasaklar”. Burada yasa koyucu, vatandaşlığı yüceltmek yerine “mezhep” ve “aşiret” gibi alt kimlikleri öne çıkarmaya yönelmektedir. Bu metin, aslında vatandaş devleti anlayışından bir vazgeçişini temsil etmektedir. Bu açıdan, hem yapısı hem de anlamı bakımından çelişkiler barındırmaktadır. Genel olarak, aşiretlerin her işinde onları yöneten geleneksel kuralları vardır ve bu kurallar, modern sivil devletin çerçeveleri, ilkeleri ve yasaları ile kesişmeyen, yazılı olmayan örf ve adetlere dayanır. “Aşiret geleneklerini yasaklar” ifadesi, ayrıntılarının çoğunda modern sivil devletin ilkeleri ve yasaları ile örtüşen geleneksel aşiret sisteminin açık bir şekilde kınanmasını temsil etmektedir. Ancak, devletin çıkardığı yasalara sırt çeviren ve kendi aşiret üyeleri arasındaki anlaşmazlıkların çözümünde eski örf ve adetlere dayanan aşiretlerin, devlet tarafından desteklenmesi, devletin kendi karşısına çıkardığı bir çelişki olarak karşımıza çıkmaktadır.

50. Maddede açıklandığı üzere Temsilciler Meclisi üyesine Anayasal yemini “Irak’ın birliğini korumayı” değil yalnızca “Irak’ın bağımsızlığını ve egemenliğini koruyacağıma” yönelik olan bir yemini içermektedir. Bu Anayasa maddesinde görüleceği üzere, Irak anayasaları arasında Temsilciler Meclisi üyelerinden birinin yeminindeki Irak topraklarının birliğine olan bağlılığını içermeyen tek anayasadır. madde 50:

“Milletvekilleri Meclis’te görev sürelerine başlamadan önce aşağıda belirtilen kayıtlı yemini ederler: “Yasal görev ve sorumluluklarımı sadakat ve özveri içerisinde yerine getireceğime, Irak’ın bağımsızlığı ve egemenliğini koruyacağıma, halkımın çıkarlarını savunacağıma, topraklarını, havasını, sularını ve doğal servetlerini muhafaza edeceğime, demokratik federal rejimin selameti için

çalışacağıma, genel ve bireysel özgürlüklere saygılı hareket edeceğime, yargının bağımsızlığını müdafaa edeceğime, yasaların dürüst ve tarafsız bir şekilde uygulanması için çalışacağıma Yüce Allah'ın huzurunda yemin ederim”.

Madde 48'e göre: “Federal Yasama organı Millet Meclisi ve Federal Meclis'ten oluşur”. Federal Meclis bu nedenle ikinci Federal Yasama organıdır. Federal Meclisin önemine rağmen anayasa, Federal Meclis ile olan tartışmasını yalnızca iki maddeyle sınırlamıştır. Birincisi 65. madde “Federal Meclis adı altında bir yasama Meclisi ihdas edilir. Bu Meclis, bölgelerden ve bir bölgeye dâhil olmayan vilayetlerden gelen temsilcilerden oluşur. Millet Meclisi üyelerinin 2/3 çoğunlukla çıkartacağı bir yasayla yapısı, üyelik koşulları ve görev alanları ve bu Meclisle ilgili tüm hususlar düzenlenir”. İkincisi ise 137. maddesi “Bu anayasada Federal Meclis'e ilişkin hükümlerin uygulanması, bu anayasanın yürürlüğe girmesini takip eden birinci seçim döneminden sonra 2/3 çoğunlukla karar vermesine kadar ertelenir”.

Böylece Anayasa, bölgelerden ve bir bölgeye dâhil olmayan vilayetlerden gelen temsilcileri içeren Federal Meclis'in kurulmasını öngörmektedir. Bu Meclis'in yapısı, görev alanları, üyelik koşulları ve bu Meclis'le ilgili tüm hususlar, Millet Meclisi üyelerinin 2/3 çoğunlukla çıkaracağı bir yasayla düzenlenir. Ancak, bu konuda bir karar alınana kadar, Federal Meclis'in kurulması ertelenen bir anayasal fikir olarak kalacaktır. Dolayısıyla, gerekli karar alınmazsa Federal Meclis kurulamayacaktır. Bu durum, anayasada öngörülen federal parlamenter sistemin bir koşulu olarak Federal Yasama organı ikiliğine dayandığı varsayılan bir sistemde Federal Meclis'in küçültülmesi olarak değerlendirilmektedir. Millet Meclisi, her ili nüfus ağırlığına göre temsil ederken, Federal Meclis ise küçük veya büyük iller arasında fark gözetmeksizin, eyaletler arasında eşit temsil ilkesine dayanmaktadır.

Federal Meclis'in genel çerçevesi anayasal metinlerle tanımlanması gerektiği için, bu Meclis'in ihmal edilmesinin ciddiyeti, siyasi engeller bağlamında daha ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Çünkü Federal Meclis, yasama kapasitesine sahip bir meclistir. Millet Meclisi'nin yetkilerinin Anayasa'nın maddelerinde ayrıntılı olarak açıklandığı gibi Federal Meclis'in yetkilerini ve bileşimini yalnızca bir veya iki maddede özetlemek ya da bir kanunla düzenlenmiş halde bırakmak uygun değildir. Anayasa'nın Millet Meclisi'ne dengeli olması gereken bu Federal Meclis'in bileşimini ve sahip olduğu yetkileri belirleme hakkı vermesi çelişkili bir durum olarak değerlendirilmektedir.

Meclisin önemi, temsil ettiği bölgelerin hak ve çıkarlarını koruma yeteneğini azaltacağından, yapısının ve yetkilerinin anayasal bir hükümle açıkça belirlenmesi daha doğru olacaktır. İsviçre’de Danıştay’ın Birleşik Eyaletler, ABD’de Senato’nun eyaletleri, Fransa’da ise bölgesel bölgeleri temsil eden senatörler ile ilgili örnekler, bu duruma ışık tutabilir. Bu ülkelerde Meclis’in sahip olduğu yetkiler anayasal dokunulmazlıkla korunurken, Irak’ta Federal Meclis’in yetkileri için herhangi bir anayasal koruma bulunmamaktadır.⁶⁸⁴

49. maddenin 4. fıkrasına göre, “Seçim yasası, kadınlara Millet Meclisi’nde üye sayısının 1/4’den daha az olmayan bir temsil imkânı sağlamayı amaçlar”. Araştırmacılar bu konuda farklı görüşlere ayrılmaktadır. Bazı araştırmacılar Millet Meclisi üye sayısının en az dörtte birini kota tahsis ederek karar alma sürecine katkıda bulunmak ve iktidarı kullanmak da dâhil olmak üzere toplumun tüm faaliyetlerine katılmalarını sağlamak için kadınlara ayrıcalıklı bir durum verdiğine inanmaktadır⁶⁸⁵

Diğerleri ise kadınlar için Millet Meclis üye sayısının en az dörtte biri oranında kota koyarak tahsis edilmesinin, metinde belirtildiği üzere Anayasa’nın 20. maddesinde onaylanan eşitlik ilkesine aykırı olduğunu düşünmektedir. 20. maddesi “Vatandaşlar arasında kadın-erkek ayrımı yapılmaksızın genel hayata katılma hakkına sahiptir, seçme, seçilme ve aday olmak üzere bütün siyasi haklardan yararlanırlar”.⁶⁸⁶

Kadınlara kota tahsis edilmesinin, Millet Meclisi’nde kadınların temsilini sağlamak amacıyla benimsenmesi gerektiğine inananlar vardır. Ancak bu durum, bazı kadın adayların, kadınlara ayrılan kontenjana dayanarak oy sayısına bakılmaksızın Millet Meclisi’ne üye olmalarına yol açmıştır.⁶⁸⁷ Bu nedenle, seçmenlerin Temsilciler Meclisi için aday seçme iradesinin kısıtlanmasına yol açabileceğinden bu kota tahsisinin ulusal birliğin önündeki engellerin nedenlerinden biri olabileceği söylenebilmektedir. Millet Meclisi’ne adaylığın, Millet Meclisi’ne üyeliğe kimin uygun gördüğüne karar vermesi için koltukları bölüp tahsis ederek ve seçmene bırakarak değil, halkını temsil edebilecek ve ülkesine hizmet edebilecek kişilerden olması gerektiği düşünülmektedir.

⁶⁸⁴ E’l Cede, *E’l Kārşe E’l Düstüriye*, 213 .

⁶⁸⁵ Vşāl Necīb E’l ‘Ezāūī, *E’l Mer’e E’l ‘Arabīye ve E’l Tegīr E’l Siyasi* (Ürdün : Dār Üsāme, 2012), 156.

⁶⁸⁶ Mehdī, *Nüşüş Distūr Cümhūriyet E’l ‘Irak* , 35.

⁶⁸⁷ Örneğin Erbil Valiliği’nde Al Rafidain Listesi adayı olan Basma Youssef’in aldığı oy sayısı (630) oya ulaşarak 2010 seçimlerinde Millet Meclisi üyeliğine hak kazandı. Bak.: Belķīs Muḥemmed Cevād, “E’l Mer’e E’l ‘Irakīye ve E’l Dīmokrāṭiye”, *E’l Siyase E’l Devliye Dergisi* 21/41 (Ḥeziran 2010), 215.

54. Madde metninin “Cumhurbaşkanı genel seçim sonuçlarının onaylandığı tarihi takip eden 15 gün içerisinde yayımlayacağı bir bildiri ile Meclis’i toplantıya çağırır. İlk Meclis oturumu en yaşlı üyenin başkanlığında gerçekleştirilir ve bu oturumda Meclis Başkanı ile iki yardımcısı seçilir. Yukarıda belirtilen toplantıya çağırma süresi uzatılamaz”. Bu metni incelendiğinde yasal taslağın başarılı olmadığını görülmektedir. Çünkü toplantıya çağırılmama halinde sorunlar yaşanabileceğinden Anayasa, belirtilen süreden daha fazla uzatılmasına izin verilmemesi şartı ile Cumhurbaşkanının Anayasa metninde belirtilenleri uygulamaması durumunda çözümün ne olduğunu belirtmemiştir.

Yürütme yetkisi konusunda gelindiğinde ise 68. maddenin 3. fıkrası, Cumhurbaşkanlığı adayı olmak için “iyi bir şöhrete ve siyasi tecrübeye sahip olmak; nezih, dürüst, adil olmak ve vatanına bağlılığıyla tanınır olmak” ifadelerini içermektedir. Bu fıkrayı okumak birtakım soruları gündeme getirmektedir. Bunlar, bu adayın yeterli siyasi tecrübeye sahip olduğuna karar veren kişi ya da kurum kimdir? Bu deneyimin kontrolleri veya özellikleri nelerdir? Bu durum kapalı başka bir koşul olduğu intibasını da uyandırabilmektedir. Adayın devlette siyasi pozisyonlarda bulunmuş olması gerektiği konusu da ayrıca önemlidir çünkü deneyim yalnızca işle kazanılmaktadır. Aday ile ilgili bir diğer soru maddede bahsedilen diğer özelliklerle ilgili olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Cumhurbaşkanı için herhangi bir milliyet belirtmediği ve herhangi bir Iraklının bu pozisyon için aday olma hakkı var mıdır? Bu sadece Kürt milliyetçiliği ile sınırlı mıdır? ⁶⁸⁸

“İyi bir şöhrete sahip olması” cümlesi adayın vatandaşlar arasında iyi bir özgeçmişe sahip olmasına ve yüz kızartıcı suç işlemediği anlamına gelmektedir.⁶⁸⁹ “Siyasi tecrübeye sahip olmak” ise adayın bir süre siyasi çalışmada bulunmuş olmasına ve ülkede siyasi arenada karşı karşıya kalacağı riskli durumların üstesinden gelme yeteneğine sahip olmasına atıf yapmaktadır.⁶⁹⁰ Görüldüğü gibi, anayasa kanun koyucusu metinde “tecrübe” kelimesinden bahsetmiştir ve siyasi tecrübe akademik bir seviyeden

⁶⁸⁸ Madde 68: Cumhurbaşkanına aday olan kişilerde şu şartlar aranır: 1. Doğuştan Iraklı olmak, Iraklı ana ve Iraklı babadan doğmuş olmak. 2. Tam ehliyetli ve 40 yaşını tamamlamış olmak. 3. İyi bir şöhrete ve siyasi tecrübeye sahip olmak; nezih, dürüst, adil olması ve vatanına bağlılığıyla tanınır olmak. 4. Yüz kızartıcı suçlardan hüküm giymemiş olmak.

⁶⁸⁹ Muhammed Ahmed İbrahim E’l Mslmānī , *Re’īs E’l Devle beyne E’l Nüzüm E’l Dstūrīye ve E’l Fkr E’l Siyasi E’l Mü’āsr* (Mısır: Dāru’l Fkr E’l Cāmi’ī, 2015), 60.

⁶⁹⁰ Velid Hasan Hemid E’l Zīādī, “Şerḥ E’l Ḥebre E’l Siyasīye fī İhtiyār Re’īs E’l Cumhuriye”, *Risālet E’l Hükūḳ Dergisi* 8/3 (Aralık 2016), 271 – 272.

gelebileceği gibi, pratik hayat ve siyasi tecrübeden de gelebilmektedir.⁶⁹¹ Cumhurbaşkanlığı adayının “nezih, dürüst, adil olması ve vatanına bağlılığıyla tanınır olması” kısmında geçen bu ifadeler, yoruma açık geniş ve muğlak terimlerdir. Oysa anayasa koyucu, Cumhurbaşkanı adayında bu şartın varlığını tespit etmek veya ölçmek için belirli bir kriter belirlememiştir veya bunu doğrulamakla görevli yetkili bir merci oluşturulmamıştır. Yasa koyucu, bu şartın uygunluğunu kanıtlayan organı belirlerse Cumhuriyet Başkanlığı adaylığı Gösterme Kanun’un 3. maddesi, adayların aynı kanunun 1. maddesinde öngörülen koşulları kanıtlayan resmi belgeleri ibraz etmelerini şart koşturmaktadır. Sonrasında, bu belgeler Millet Meclisi’ne sunulur ve Millet Meclisi Başkanlığı şartları sağlayan adayların isimlerini duyurmaktadır.⁶⁹² Buna dayanarak Millet Meclisinin, Cumhurbaşkanı adaylığındaki koşulların mevcudiyetini onaylayan uzman yasama organ olacağı, bunun da Millet Meclisinde ve ardından Temsilciler Meclisi’ndeki büyük siyasi blokların kontrolü altında olacağı anlamına gelmektedir. Aynı şekilde, anayasa koyucu “nezih, dürüst, adil olması ve vatanına bağlılığıyla tanınır olması” eksikliğinin cezasını da belirtmemiştir.⁶⁹³

70. maddenin 1. fıkrası ise, “Millet Meclisi, üyeler arasından üyelerinin 2/3 çoğunluğu ile Cumhurbaşkanını seçer”. Metin mevcut haliyle halkın bileşenlerinden herhangi bir Iraklının aday gösterme hakkına sahip olduğu Cumhurbaşkanlığı adayının kimliğini, uyruğunu veya mezhebini belirtmemektedir. Ancak uygulamada anayasal bir gelenek olarak bu makam, sadece Kürt bileşeni haline gelmiştir. 2005 anayasasına bakılacak olursa, Millet Meclisi Başkanlığı, Cumhurbaşkanı veya Başbakanlık görevlerinden bahseden maddelerin yani 54. 70. ve 76.’ncı maddelerin bu pozisyonlarda aday koymak için mezhepsel, ulusal veya din şart içermediğini fark edilebileceğini belirtmekte fayda vardır. Ancak GKYİ’nin kurulmasıyla başlayan ve temelleri Paul Bremer tarafından atılan siyasi gelenek, Cumhurbaşkanı’nın Kürt uyruklu, Başbakanın Arap/Şii uyruklu

⁶⁹¹ İdrīs Ḥasan Muḥemmed E’l Cübürī - Mācd Necm ‘İdān E’l Cübürī “E’l İmāme Ri’āset E’l Devle fī E’l Şeri’e E’l İslāmīye ve E’l Kānūn E’l Vż’ī”, *Tkrīl lil ‘Ulūm E’l Kānūnīye ve E’l Siyasiye Dergisi* 1/2 (2005),12.

⁶⁹² Bak.. 2008 Tarihli (8) Sayılı Cumhurbaşkanlığı Görevine Aday Gösterilme Kanunun, Ceridet E’l Veķā’i’ E’l ‘Irākīye 4231, 3.md.1.f (27 Şubat 2012), 1 - 4.

⁶⁹³ Meḥmmmed ‘Abdu’l Kāzım ‘Ürfī, “Āḥkām E’l Trşīḥ Limenşb Re’īs E’l Cumhuriye Vfķeñ Lidistūr Cumhuriye E’l ‘Irāk Lisenet 2005”, *Risālet E’l Ḥūkūḳ Dergisi* 9/3 (Aralık 2017), 302.

olması ve Arap/Sünni uyruklu Millet Meclisi Başkanı'nın yanı sıra bakanlık ve mevki dağılımı siyasi temsil denklemi şeklinde devam etmektedir.⁶⁹⁴

Anayasa'nın 72. maddesinin 2/B fıkrasında, "Cumhurbaşkanı yeni Millet Meclisi için seçimler yapılana ve Meclis toplanana kadar görevine devam eder. Ancak, Millet Meclisi'nin ilk oturumunu takip eden 30 gün içerisinde yeni Cumhurbaşkanı seçilmelidir". Bu madde, Millet Meclisi'nin cumhurbaşkanını seçmesi gereken süreyi şu şekilde belirtmiştir: "Millet Meclisi'nin ilk oturumunu takip eden 30 gün içerisinde yeni Cumhurbaşkanı seçilmelidir", Ancak kanun koyucu, Millet Meclisi tarafından Cumhurbaşkanı seçilmeksizin belirtilen sürenin sona ermesinden kaynaklanan etki veya cezadan bahsetmemiştir.

72. Maddenin 2/c fıkrasına göre "Cumhurbaşkanlığı makamı herhangi bir sebeple boşaldığı takdirde kalan görev süresi için yeni bir Cumhurbaşkanı seçilir". Aynı şekilde, 75. maddenin 4. fıkrasında "Cumhurbaşkanlığı makamı boşaldığında ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı bulunmadığında, Millet Meclisi Başkanı bu göreve vekâlet eder. Bu durumda da makamın boşaldığı tarihten itibaren 30 gün içerisinde ve anayasanın hükümlerine uygun olarak yeni Cumhurbaşkanı seçilir". Burada yasa koyucunun, Cumhurbaşkanının boşluğunu düzenlemede başarılı olamadığına dikkat edilmelidir. 72. maddenin 2/c fıkrası metni mutlak boşlukları ifade eder ve ardından 75. maddedeki hem geçici hem de mutlak boşluklar düzenlenmiştir. Bu nedenle, anayasanın Cumhurbaşkanının yetkilerini kalıcı olarak kullanamaması sorununu ele almadığına dikkat çekilmektedir. Görevlerini yerine getirmemesinden kaynaklanan sorun ve ülkedeki anayasal kurumların çalışmalarını etkileyecek çözüm için açık bir metnin bulunmaması konusu sorun oluşturabilmektedir. Bu, Cumhurbaşkanı Celal Talabani'nin yokluğunda olanların tekrarlanmasını ve 2012'nin sonundan Temmuz 2014'e kadar cumhurbaşkanının yokluğu bahanesiyle oluşturulan bir boşluk değil, bir buçuk yıldan fazla bir süre cumhurbaşkanı seçilememesini önlemek içindir.

76. Maddenin 1. fıkrasında "Cumhurbaşkanı seçildiği tarihi takip eden 15 gün süresinde en fazla sandalyeye sahip olan siyasi kitlenin adayı Bakanlar Kurulunu oluşturmakla görevlendirir". "En fazla sandalyeye sahip olan siyasi kitlenin" ifadesi açık bırakıldığı için yasal açıdan tartışmalıdır ve tartışmalı olmaya devam etmektedir. Dolayısıyla, o dönemde iktidar ve nüfuza sahip siyasi kitlelerinin bunu kendi lehlerine yorumlamasına

⁶⁹⁴ Irak Daimi Anayasası (2005), md. 54, 70, 76; Şebîh E'l 'Aṭūānī, "‘İlāket Re'īs Meclis E'l Vizerā' E'l 'Irāqī fī Zıl Distūr 2005 me'e Ā'zā' E'l Meclis", *E'l Küfe Üniversite Dergisi* 1/22 (2011), 233.

neden olmaktadır. Siyasi engeller kısmında, meselenin vatandaşın iradesine saygı duyulmaması ve vatandaş iradesinin manipülasyonu nedeniyle vatandaş ile otorite arasında nasıl bir güven krizine yol açtığı daha ayrıntılı olarak tartışılacaktır. “En fazla sandalyeye sahip olan siyasi kitlenin” ifadesi ile seçim sonucu ortaya çıkmadan önce oluşan blokta mı yoksa seçimlerden sonra meclis içinde oluşan en büyük blokta mı en fazla sandalyeye sahip olunması konusu net bir şekilde açıklanmamıştır. Bu durum 2010 seçimleri başta olmak üzere seçimlerin hepsinde olmasa da çoğunda sorunlara yol açmaktadır. Yapılması gerekenin seçim sonuçları ortaya çıkmadan önce en büyük bloğun olması gerektiğine inanılmaktadır çünkü seçimlerden sonra parlamentodaki en büyük blok seçmenlerin gerçek görüşünü yansıtmamaktadır. Bunun sebebi seçimden sonra gerçekleşen ittifaklar sonucunda oluşmuş olması ve siyasi programları her birinden farklı olan siyasi partiler için diğerleri, ancak siyasi çıkarlar ve anlaşmalarla bir araya getirilmiş olmasıdır.

Anayasanın başbakanı seçme mekanizması madde 76/1’de açık ve net bir şekilde belirtmesine rağmen, yukarıda yer alan en fazla sandalyeye sahip olma durumu Cumhurbaşkanı tarafından görevlendirilmiştir. 2003’ten sonraki tüm siyasi süreç hüküm süren büyük bloklar arasında siyasi uzlaşmaya dayanmaktadır. Örneğin Kürdistan İttifakının Cumhurbaşkanlığı adayına itiraz etmesi üzerine, Irak Ulusal İttifakı’nın dönemin en fazla sandalyeye sahip olan siyasi kitlenin adayı İbrahim El Caferi’yi atamayı reddetmektedir. Kerkük’teki durumun normalleşmesiyle ilgili olan 2004 tarihli Irak Devleti GDYK’nın 58. maddesinin uygulanmasına ilişkin tutumu veya bakışı nedeniyle, çok sayıda parlamento bloğu onu başka bir adayla değiştirmeye zorlamaktadır.⁶⁹⁵

110. maddede, anayasanın doğal zenginlik ve diğer kaynakların nasıl yönetileceğine ilişkin hükümlerinin düzenleniş tarzının birden fazla soruyu gündeme getirdiğini göstermektedir. 110. maddenin 3. fıkrasında “Maliye politikası ve gümrük rejimini belirlemek, para basmak ve Irak’ta bölgelerin ve illerin sınırlarından yapılan ticaret politikasını düzenlemek, devletin genel bütçesini ve para politikasını belirlemek, Merkez Bankasını kurmak ve idare etmek” ifadeleri bulunmaktadır. Merkezin mali ve gümrük politikası oluşturma ve Irak’taki bölgeler ve valilikler sınırları dışında ticaret

⁶⁹⁵ ‘Alī Yūsūf E’l Şūkrī, “Re’īs Meclis E’l Vizerā’ fī E’l ‘Irāq Re’īs Nizām Perlemānī em Mūhtaltī”, *Kulīyet E’l Terbiye Lilbenāt Dergisi* 1/1 (Eylül 2007), 88; ‘Alī Yūsūf E’l Şūkrī - Muḥemmed E’l Nāṣrī - Maḥmud E’l Tā’ī, *Dirāsāt Hevle E’l Dstūr E’l ‘Irakī* (Bağdat: Mü’essest Āfāk, 2008), 335 - 377.

politikası düzenleme yetkilerinden bahsedilmektedir. Bu durum bölgeler arasında sınır kurma ve bunlara vize yoluyla giriş yapma amacı gibi görünmektedir.

Petrol ve doğal gaz konusunda hem 111. hem de 112. maddede bahsedilmiştir ancak bu iki maddenin açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. 111. maddeye göre: “İrak’ta bulunan petrol ve doğa gaz, çeşitli bölge ve illerde yaşayan bütün Irak halkının malıdır”. 112. maddenin 1. fıkrasına göre:

“Federal Hükümet, mevcut yatlardan çıkarılan petrol ve doğal gaz yönetimini bölge hükümetleri ve illerle birlikte yapar. Elde edilen gelir, ülkenin tamamında nüfus dağılımına göre adaletli bir şekilde dağıtılır. Eski rejim tarafından haksız bir şekilde mahrum bırakılarak zarara uğrılan ya da sonradan zarar gören bölgelerin dengeli bir şekilde kalkınmasını sağlayacak belirli bir süre zarfında ilave pay verilir. Bu husus yasayla düzenlenir”.

Bu paragrafta, henüz keşfedilmemiş veya keşfedilmiş üzeri ve yatırım yapılmamış olanlara atıfta bulunulmadan mevcut petrol sahaları, ayrıca diğer doğal kaynaklar olmadan yalnızca petrol ve doğal gaz ele alınmıştır. 112. maddenin 2. fıkrasına göre ise: “Federal Hükümet ile petrol ve doğal gaz üreten bölge ve vilayet hükümetleri bir araya gelerek, Irak milletine en fazla menfaati sağlayacak şekilde ve mevcut en ileri pazarlama ve yatırım ilkelerini ve teknolojisini kullanarak petrol ve doğal gaz yataklarını geliştirmek için gerekli strateji ve siyaseti tayin ederler”. Bu doğal kaynakların yönetimi, merkezi hükümetin yetkilerinin bir parçası olarak ele alınır, ancak metinde Anayasanın yazıldığı sırada keşfedilen petrol sahaları anlamı çıktığı için belirsiz bir ifade olmaktadır. Keşfedilecek olan petrol sahalarını kapsamaz. Bu durum gelecekte, merkezi hükümet ile bölgesel hükümet arasında bir kriz oluşturabilecektir. Diğer bir sorun ise, yorumlanabilecek genel bir tekliften başka ayrıntı olmamasıdır. Söz konusu Anayasanın 111. maddesine göre mali gelir tüm Irak halkını kapsarken neden sadece petrol ve doğal gaz üreten bölge ve iller için üretmekten bahsedilmektedir? Diğer tartışılan konu ise petrol ve doğal gaz sadece yatırım, çıkarma için mi yoksa ihracatı da kapsayan bir konu mudur ? ⁶⁹⁶

Federal ve bölgesel hükümetler arasında ortak olarak yürütülen görevler içeren 114. maddede:

⁶⁹⁶ Petrol ve gaz hakkında daha fazla bilgi için Bak.: Muhammed ‘Alī E’l Zīnī, *E’l İktisād E’l ‘Irakī E’l Māzī ve E’l Hāzır ve Hiyārāt E’l Müsteḳbl* (Bağdat: Dāru’l Melāk,2009)

“1. Gümrüklerin yönetimi ve düzenlemeleri bölgesel hükümet ve bir bölgeye dâhil olmayan illerle eşgüdüm sağlanarak yapılır. Bu husus yasayla düzenlenir. 2. Elektrik enerjisi ana kaynaklarının düzenlenmesi ve dağıtımı, 3. Çevre kirliliğinin önlenmesi, bölgeler ve bir bölgeye dâhil olmayan illerle iş birliği halinde çevrenin temiz tutulmasına yönelik çevre siyasetinin belirlenmesi, 4. Kalkınma ve genel planlama politikasının belirlenmesi, 5. Bölgelerle ve bölgeye dâhil olmayan illerle yapılacak iş birliği ile genel sağlık politikasının belirlenmesi. 6. Bölgelerle ve bölgeye dâhil olmayan illerle istişare içerisinde eğitim ve öğretim politikasının belirlenmesi. 7. Ülke içi su kaynakları politikası ve dağılımın adil olarak düzenlenmesi. Bu husus yasayla düzenlenir”.

Yukarıdaki maddeden yola çıkarak, Federal makamlarla bölge ve il yetkilileri arasında ulusal birliği olumsuz yönde etkileyen birçok sorun ve anlaşmazlığın ortaya çıkmasına yol açacak esnek ifadeler kullanıldığı ve yasal ifadeler açısından kusurlu olduğu için yeniden ele alınması gerekmektedir. İlk metindeki gibi “Gümrüklerin yönetimi ve düzenlemeleri bölgesel hükümet ve bir bölgeye dâhil olmayan illerle eşgüdüm sağlanarak yapılır.” veya altıncı maddede geçtiği şekilde “Bölgelerle ve bölgeye dâhil olmayan illerle istişare içerisinde eğitim ve öğretim politikasının belirlenmesi” gibi referans şartları her iki taraf için de ortaksa, her bir maddede merkezi otoriteye yönlendirme vardır. İdareyi devralan federal makamlardır, bu nedenle katılımın yasal mevzuatla değil, uygulama yoluyla olması daha doğru olacaktır. Böylece, 114. maddede belirtilen hususlar, önemleri, kamuya açık olmaları ve özellikle bölgeler ve iller Parlamentoda temsil edildiğinden devletin tüm vatandaşlarını ilgilendirmeleri bakımından oldukça önemlidir. Bu nedenle federal makamlar tarafından düzenlenmelidir. Anayasa yasa koyucu 115. maddede “Federal otoritenin görev alanı içerisinde sayılmayan bütün yetkiler bölgelere ve bir bölgeye dâhil olmayan illere verilmiştir. Federal otorite ile bölgesel ve il yönetimleri arasında diğer yetkilerin kullanımı konusunda anlaşmazlık ortaya çıktığı takdirde, bölge ve il yasaları geçerlidir” ifadesini kullanmıştır. Anayasa yasa koyucu bu maddede federal yasayla uyumsuzluk halinde “Federal otorite ile bölgesel ve il yönetimleri arasında diğer yetkilerin kullanımı konusunda anlaşmazlık ortaya çıktığı takdirde, bölge ve il yasaları geçerlidir” demiştir. Böylece federal sistemlerde alışılmadık bir yöntem kullanılmıştır. Bu eğilimi kabul etmek zordur, çünkü anlaşmazlık olması durumunda yerel yasa federal yasaya nasıl üstün gelmektedir. Bir bölge parlamentosunun veya il meclisinin kararının, tüm halkı

temsil eden federal parlamentonun kararını iptali mantıklı görülmemektedir. Bu madde, özellikle Irak'ın kuzey bölgesi ile merkezi hükümet arasında siyasi istikrarsızlığın önemli bir nedeni ve ulusal birliğin önündeki engellerin sürekli bir nedeni olmuştur. Bu maddeden anlaşılmaktadır ki, bölgeler ile merkezi hükümet arasındaki yetki dağılımı, bölgelere geniş yetkiler ve merkezi hükümetin yetkilerini aşan yetkiler vermiştir. Örneğin, bölge anayasasını hazırlamak ve referandum yapmak merkeze atıfta bulunmadan anayasanın herhangi bir maddesine “kendi kaderini tayin etme hakkı” dahil olmak üzere bu anayasal bir ayrılma hakkı sağlamakta, bölünmeyi ve parçalanmayı sürdürmektedir. Bölgeler ve merkezi hükümet arasındaki güç dağılımı, merkezi hükümetin yetkileri, Anayasa ve referandum hazırlanması dâhil olmak üzere, merkezi referans olmadan Anayasada herhangi bir madde içinde “Kendi kaderini tayin hakkı” dâhil geniş yetki verilmiş olan bu madde ile bölünme ve parçalanma için anayasal bir hak sağladığı açıktır. Yukarıda geçem ifadede yola çıkarak, 115. maddenin bölge ve illerin gücünün artmasının önünü açabileceği ve ayrılıkçılığı güçlendirerek ülkenin birliğini tehdit edebileceği görülmektedir.⁶⁹⁷

Anayasa, bölgesel yönetimlere ve il meclislerine, 121. maddenin 4. Fıkrasında “Kültürel, sosyal işler ve kalkınmayı takip etmek üzere Irak Büyükelçiliklerinde ve diplomatik misyonlarında bölgeler ve iller için ofisler açılır” ifadesini kullanarak merkezi hükümetten geçmeden yabancı ülkelerle dış ilişkiler kurma hakkı vermiştir. Bu durum dış ilişkilerde bir kaos ve belirsizlik ortamı oluşturarak merkezi yönetimin güçsüzleşmesine ve dışsallaşmasına neden olmaktadır. Bu tüm federal devletlerde bulunmayan bir anomalidir.⁶⁹⁸

121. maddenin 5. fıkrasında “Bölgesel hükümet, başta polis, güvenlik güçleri ve bölgesel muhafızları da içeren bölgesel güvenlik birimlerinin kurulması ve örgütlenmesi olmak üzere bölgenin bütün idari ihtiyaçlarının karşılar” ifadesi geçmektedir. Bu paragrafta geçen “Bölgesel Muhafızları” ile kastedilen tanım ve bu muhafızların görevleri tam olarak açıklanmamaktadır. Eğer bununla kastedilen, sınırlarını koruyan “Bölge ordusu” ise bunun problemli bir yaklaşım olduğu düşünülmektedir. Anayasa'nın 110. maddesinin 2. fıkrasında belirtilen Federal hükümetler sadece aşağıdaki görevleri

⁶⁹⁷ Irak'ta İdari Âdem-i Merkeziyetçiliğin Uygulanması Sorunu hakkında daha fazla bilgi için Bak: Wassan Theab Muner Janabi, “2005 Anayasası Kapsamında Irak'ta İdari Âdem-i Merkeziyetçiliğin Uygulanması Sorunu”, *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*10/2 (Ağustos 2024),117-132. <https://doi.org/10.25272/icps.1488422>

⁶⁹⁸ E'l Cede, *E'l Kārīše E'l Düstūrīye*, 241.

yerine getirir. “Silahlı Kuvvetlerin teşkil edilmesi, Irak’ın sınır güvenliğini sağlanması ve ülkenin savunulması dâhil olmak üzere milli güvenlik politikasını belirlemek ve uygulamak” olduğunu belirten hükümle çelişmektedir. Bu nedenle, bu ifadeyi Anayasadan çıkarmanın ve silahlı kuvvetlerle ilgili her şeyi yalnızca federal makamların yetkisi haline getirmenin daha olumlu olacağına inanılmaktadır.

2005 anayasası, Irak’ın birden fazla bölgeden oluşmasını şart koşmasa da 117. maddenin 1. fıkrasında belirtildiği gibi “Yürürlüğe girdikten sonra bu anayasa, Kürt Bölgesini ve mevcut organlarını federal bir bölge olarak kabul eder” açıklamasıyla Kuzey Irak bölgesinin varlığı öngörülmüştür. Aynı maddenin 2. fıkrasında gelecekte olacak yeni bölgeleri tanımaktadır: “Bu anayasa, hükümleri uyarınca kurulacak yeni bölgeleri tanır”. Ancak, 126. maddenin 4. fıkrasına göre “Federal makamların kesin görev alanı kapsamına girmeyen bölgesel yetkileri azaltacak şekilde anayasa maddelerinde değişiklik yapılması ancak ilgili bölgedeki yasama organının kabulü ve yapılacak bir referandumla bölge sakinlerinin çoğunlukla kabulü ile mümkündür”. Anayasanın belirli bir bölge değil, genel olarak bölgelerin yetkilerini sağladığı iyi bilinmektedir. Beşinci bölümde geçen “Bölgelerin Otoriteleri” kısmının başlangıçta (bölgeler) kelimesinden bahsediyor olduğu ardından (anlam bölgesi) kelimesinden bahsettiği için yanlışlıkla karakterize edildiğine dikkat çekmek gerekmektedir. Belirli bir bölgenin yetkilerini düşürdüğü için anayasa değişikliği yapmak mantıklı değildir çünkü anayasada belirli bir bölgeye ait yetkiler yoktur. Bir bölge diğerine tercih edilemez. Bu nedenle, bu metnin varlığının hiçbir gerekçesi olmadığını ve bölgelerin yetkilere ilişkin bir değişiklik yapılması durumunda Federal Meclisi’nin oy çokluğu ile onaylanmasının doğru olduğuna inanılmaktadır. Dolayısıyla, bu metnin değişmeden kalması, onu daha çok anayasa değişikliği konusunda kalıcı bir yasak gibi göstermektedir. Bölgenin yasama otoritesi ve nüfusunun çoğunluğunun bölgelerin yetkilerini azaltmayı kabul etmesi zordur. Bu durum merkez ile bölgeler arasında kalıcı sorunlara yol açacak olan milli birliğin önündeki engellerden biridir.

Ulusal birliğin önündeki engellerin başında gelen 140. maddeyi bu bölümün ikinci kısmında Irak’taki Ulusal Kimlik Krizinin Yansımaları “İhtilafli Bölgelerin Krizi, Kerkük Örneği” başlığı altında ayrıntılı olarak ele alacağız.

142. Maddenin 1. fıkrası şöyle der: “Millet Meclisi, çalışmaya başladığında, Irak toplumunun bileşenlerini temsil eden bir komisyon oluşturulur. Bu komisyon 4 ayı

geçmemesi gereken bir sürede Anayasa üzerinde yapılması mümkün olan gerekli tadilat önerisi raporunu Millet Meclisine sunar. Komisyon önerileri karara bağladıktan sonra lağvedilir”. Yukarıdaki maddeden yola çıkarak, anayasa kanun koyucusu, anayasanın herhangi bir maddesinin önceki mekanizmaya uygun olarak değiştirilmesine izin vermiştir ve bu daimi anayasayı yazan Ulusal Meclis tarafından Anayasa’nın maddelerinin çoğunu gölgeleyen birçok kusurun varlığının açık bir şekilde tanınmasıdır. Bununla birlikte, Ulusal Meclis’teki güç dengesizliği oy kullanan katılımcıların yüzdesine bakılmaksızın üç ildeki seçmenlerin üçte ikisine veto hakkı vererek 142. maddenin içeriğini boşaltmıştır.

Millet Meclisi’nin çalışmalarının başında bir komite oluşturulmak zorunda kalındığı ve çalışmalarının başlangıcının ilk ayında bu komitenin oluşumu için net bir tarih belirtilmediği için 142. maddenin ifadesinde açık bir kusur olduğu belirtilmektedir. Ayrıca komitenin dört ay olarak belirtilen süre içinde görevini yerine getirmemesi durumunda alınacak eylem de belirtilmemiştir. Anayasa Değişikliği Komisyonu görevini yerine getiremediği için bilimsel açıdan bu şekilde olmaktadır.

142. Maddenin eklenmesinin temel nedeni, Anayasanın planlanan tarihte güncellenmesi ve ardından üzerinde anlaşmaya varılmayan konularda değişiklik yapmak amacıyla bileşenler arasındaki farklılıkların sona erdirilmesi ve en önemlisi Sünni bileşeni tatmin etmektir. Ancak yukarıdaki paragrafın metni daha sonra değişmemek için kasıtlı bir niyeti de gösterebilmektedir. Sanki bu durum anayasa yazarları tarafından farklılıkların devam etmesi ve ulusal birlik krizinin derinleşmesi konusunda ısrarlarının sonucu gibidir.

Özetle, anayasa maddelerinin bu şekilde kaleme alınması, medeniyet ve kültür mirasından uzak yeni birliği Irak kimliği kavramlarını formüle edememiştir. Irak Anayasası, dolayısıyla birlik Irak ulusal kimliğinin kaybını yasal olarak güvence altına almıştır. Dolayısıyla, yukarıda gösterilenlerden hareketle, Anayasanın öneminden, onu yasalaştırmak, yayınlamak ve yetkili kişilere emanet etmek için beklemenin gerekli olduğu söylenebilmektedir. Anayasa yasal şekilde hazırlandıktan sonra referanduma halka sunulur ve Anayasa gerekli çoğunluğu alırsa çıkarılır. Bağlayıcı bir anayasa ancak bu şekilde oluşturulabilmektedir.

4.1.2. Siyasal Engeller

Irak'taki siyasi sürecin 2003 sonrası yaşadığı sorunları, Irak siyasi sisteminin krizinden ayırmak mümkün değildir; çünkü bu siyasi sistemin yapısı, pek çok sorunun doğal bir başlangıç noktasıdır. Sorunun kökeni, üçüncü bölümde anlattığımız gibi, işgalin fiilen inşa ettiği ve ilk yapı taşlarının atıldığı dönemden, işgalden kısa bir süre önce gerçekleşen ve yıllar önce yapılan muhalefet konferanslarının tamamlayıcısı olan Londra Konferansı'ndan bu yana şekillenen siyasi sistemdir. O dönemde, temsil meselesi ve koordinasyon komitelerinin temsil yüzdesi üzerinde siyasi bir mücadele yaşanmaktaydı. Irak halkının bileşenlerini oluşturan Sünniler, Şiiler, Kürtler ve diğer azınlıkların temsil oranı yeterince dikkate alınmamıştır. Bu durum, Irak muhalefetinin yurtdışında düzenlenen tüm konferanslarında tartışılmış olup, aşırıcılığın yalnızca Amerikan işgalinin doğrudan bir sonucu olmadığını açıkça göstermektedir.⁶⁹⁹ Bu durum, o dönemde yurtdışında sözde Irak muhalefetini temsil eden siyasi elitlerin doğasının bir sonucudur.

Irak'ın tanık olduğu siyasi değişimin hem olumlu hem de olumsuz yönleri bulunmaktadır, ancak demokrasi kavramları çoğunlukla tartışmalı içeriklere sahip bir formaliteden ibarettir. Bazı yazarlar, bu dönüşümün Irak halkının iç dinamiklerinden kaynaklanmadığını, aksine Irak toplumunun özgüllüğüne uyum sağlamadan önce Amerikan işgalinin temsil ettiği dış faktörler nedeniyle aniden ve hızlı bir şekilde gerçekleştiğini savunmaktadır. Bu durumun, sürecin insanlara ve topluma hizmet eden olumlu ve tatmin edici bir düzeye ulaşmamasına yol açtığına dikkat çekmektedirler. Dolayısıyla bu dönüşüm toplumun güvenliğini ve istikrarını tehdit eden olumsuz bir forma yansımaktadır.⁷⁰⁰ En önemli engelleri veya siyasi sorunları araştırmak ve konuyu ele almak için şu başlıklar kullanılmıştır:

4.1.2.1. Parlamenter Sistemin Özelliklerinin İhlali

Bu başlık altında Irak'taki Parlamenter sistemin özelliklerinin en önemli ihlalleri ele alınmaktadır.

➤ Kuvvetler Ayrılığı İlkesinin İhlali

⁶⁹⁹ Bkınız: Tezin Üçüncü Bölüm s.223 – 227 .

⁷⁰⁰ Visām Hüseîn E'l 'İşāuī, *E'l Tehdīs ve E'l İstkrār fī E'l Nizām E'l Siyasi E'l 'Irakī be'de 2003* (Almany: E'l Merkez E'l Dīmoqrāṭiye E'l 'Arabi, 2018),90 .

47. Maddeye göre “Federal otoriteler yasama, yürütme ve yargı makamlarından oluşur. Söz konusu makamlar güçler ayrılığı ilkesine göre görevlerini yerine getirir”. En önemli dayanağı yasama ve yürütme ve yargılama organları arasındaki dengedir.⁷⁰¹ Bununla birlikte, federal makamların bileşimini, yetkilerini ve aralarındaki ilişkiyi Anayasada öngöröldüğü şekilde incelediğimizde, dengenin yasama gücüne ve daha doğrusu Millet Meclisine üstün çıktığı sonucuna ulaşılmaktadır. Çünkü Millet Meclisi yasama organının iki bölümünden biridir. İkincisi ise daha sonraki paragrafta detaylı olarak anlatılacak olan Federal Meclisi’dir. Yetkilerinin düzenlenmesi Millet Meclisi tarafından çıkarılan bir yasaya bırakılmıştır. Yani anayasa koyucunun, kuvvetler ayrılığı ilkesini ihlal edecek şekilde birden fazla yetki vererek, Millet Meclisi’ne yürütme yetkisi karşısında öncelik verme durumu söz konusudur.

Anayasanın 61. maddesinde Millet Meclisine tanınan yetkiler, 47. maddesinde yer alan kuvvetler ayrılığı ilkesiyle bağdaşmamaktadır. Millet Meclisi’nin, bu kurumlara ekledikleri yetkileri vermeden diğer kurumların işlerine müdahale edebileceği belirtilmektedir. Örneğin parlamentoya Başbakan olan kişiye güveni geri çekme ve dolayısıyla onu devirme yetkisi verilerek Başbakanla karşı karşıya gelmesinde parlamento lehine bir üstünlük ortaya çıkmaktadır. Millet Meclisi’nin Başbakanın çalışmaları üzerinde uyguladığı diğer denetim araçlarının yanı sıra, aynı zamanda Başbakanın bunun karşılığında herhangi bir yargı yetkisine de sahip olmaması parlamenter sistemin yapısında var olması gereken iki güç arasında dengesizliğine yol açmaktadır.

64. Maddenin 1. fıkrasına göre “Millet Meclisi, üyelerinin 1/3’ünün istemi veya Başbakanın talebi ve Cumhurbaşkanının onayı üzerinde nitelikli çoğunlukla karar alındığı takdirde fesh olunabilir. Ancak, Başbakan hakkında verilen gensoru önergesi sonuçlandırılmadan Meclis feshedilmez”. Devlet Başkanına parlamenter sistemde olduğu gibi Millet Meclisi’ni feshetme hakkı verilmemiştir. Bu yetki Meclis’e verilmiştir ve Meclis üyelerinin salt çoğunluğuyla kendisini feshedebilmektedir. Cumhurbaşkanının onayından sonra Millet Meclisi üyelerinin veya Bakanlar Kuruluna başkanlık eden kişilerin üçte birinin talebi üzerine fesih gerçekleşmektedir.

Parlamenter sisteme sahip ülke anayasaları arasında, başbakan adayının kabine oluşumunu parlamentoya sunan ve parlamentoda bakanların birbiri ardına oy vermesi

⁷⁰¹ Bilāl Emīn Zeīn E’l Dīn, *E’l Āḥzāb E’l Siyasiye min Mnẓūr E’l Dīmokrāṭiye E’l Mū’āṣire* (Mısır: E’l Fikir E’l Cāmi’ī, 2011), 163.

zorunluluğu getiren tek anayasa Irak Anayasası'dır. Konsey sistemi (örneğin İsviçre'deki meclis hükümeti) parlamenter sisteme en yakın sistem olarak görülmektedir.⁷⁰² Parlamenter sistemde bakanların seçim yetkisi başbakana aittir. Bakan atama hakkına gelince ister monarşi ister cumhuriyet olsun, parlamentodan güven verilmeden önce veya sonra devlet başkanının yetkisi dâhilindedir. Her durumda parlamento, bakanlara bireysel olarak oy veremez. Aksine, güven vermenin temeli ya başbakan hükümet programı ya da bütün olarak bakanlar kabinesine aittir. Bu durum 76/4. maddenin tam tersidir: "Görevlendirilmiş Başbakan, Bakanlar Kurulu'nun listesini ve hükümet programını Millet Meclisi'ne sunar. Bakanlar tek tek program, nitelikli çoğunlukla onaylandıktan sonra Başbakan Meclis'ten güvenoyu almış olur". Dolayısıyla, parlamento blokları başbakana belirli isimler yükleyerek bakanları seçmektedir, aksi takdirde onlara güven vermezler. Ayrıca anayasa koyucu, bakanların atanması konusunda Cumhurbaşkanı'nın rolünü ihmal etmiş ve cumhurbaşkanı tarafından çıkarılacak bir kararnameye gerek olmadığını belirtmiştir. Anayasa başbakanın bakanları görevden alma hakkını öngörmesine rağmen, bakanların görevden alınması bile, ancak Millet Meclisi'nin onayı üzerine görevden alınmanın geçerliliği askıya alınmaktadır.⁷⁰³

2005 Daimî Anayasasının parlamentoya hem yasama hem de denetim alanında geniş yetkileri garanti etmesine rağmen⁷⁰⁴ uygulamada Bakanlar Kurulu'na (yürütme organı) üstünlük tanımaktadır. Siyasi sürecin ilerlemesini takip ederek, Irak Parlamentosu'nun yasama ve denetleme performansının zayıflığını ve şeffaf olmayışı fark edilmektedir. Özellikle yolsuzluk dosyalarının, sorgulamaların ve bunların sonuçlarının yönetilmesinde mevzuatın onaylanması ve denetleyici rolü de zayıftır. Bunun nedeni siyasi uzlaşmada yatmaktadır.

Yukarıda yer alan açıklamalardan yola çıkarak uzlaşmacılığın devamının, siyasi muhalefet, siyasi çoğunluk, siyasi azınlık gibi demokrasinin siyasi kavramlarının öldürülmesine yol açtığı, iktidar ile muhalefet arasında karışma yarattığı ve kuvvetler ayrılığı ilkesinin ihlalinden bahsedilebilir. Bu durum, hükümetin çalışmalarına eşlik

⁷⁰² İbrâhîm 'Abdu'l 'Azîz Şihâ, *E'l Nüzûm E'l Siyasiye ve E'l Kânûn E'l Distûrî* (Mısır: Dâru'l Nehze E'l 'Arabîye, 2006), 429; Âdmûn Ribât, *E'l Vesît fî E'l Kânûn E'l Distûrî E'l 'Âm* (Beyrut : Dâru'l Melâîn, 1983), 1/650.

⁷⁰³ Bak.. 2005 yılı Irak Cumhuriyeti Anayasası'nın 78. maddesi "Başbakan devletin genel politikasının yürütülmesinden sorumludur. Silahlı Kuvvetlerin Başkomutanıdır. Bakanlar Kurulu'nu yönetir, toplantılarına başkanlık eder. Millet Meclisi onayı ile bakanları görevlerinden alabilir".

⁷⁰⁴ Bak.. Irak Daimi Anayasası (2005), md. 61.

eden idari yolsuzluğun yanı sıra, siyasi istikrarsızlığa ve hükümet hareketinin felce uğramasına ve vatandaşların taleplerine cevap verememesine yol açmaktadır. Dolayısıyla, olumlu özellikleri henüz belirlenmemiş olan hükümetin başarısından ve başarısız bir devlet açıkça ortaya çıkmaktadır. Çünkü genel olarak bakanlar kendi siyasi grubunun veya geldiği bloğun çıkarları için çalışmaktadır, bir hükümet programı veya bir iç sistem üzerinde anlaşılamayarak hükümete girmektedir.

Irak'ta yargının bağımsızlığı konusu hakkında 2005 Anayasası'nda yargının örgütlenmesi hususunda yasama organına atıf yapılmış, 96. maddeye göre "Mahkemelerin yapısı, çeşitleri, dereceleri, ihtisas alanları ile yargıçların ve savcılarının atanması, görevleri, disiplin konuları ve emekliye sevk edilmelerine ilişkin esaslar yasayla düzenlenir" şeklinde ifade edilmiştir.

Yasama organının yargıyı düzenlemesine izin veren Irak anayasa yasa koyucusundan, söz konusu 96. maddede yasama organının yetki alanına kısıtlama getirmeden "yasayla düzenlenir" şeklinde bir düzenleme yapılmasına izin verildiği ve bunun yargı bağımsızlığı üzerinde olumsuz etkisi olduğu görülmektedir. Özellikle, yasama organı bu durumu yargının bağımsızlığını sınırlayacak amaçlarla kullanıyorsa, örneğin bir yargıcın beğenmediği bir karar vermesi nedeniyle yargıçların naklini gerektiren bir yasa çıkarabilir.

Ayrıca 2005 yılı Irak Anayasası'nın 91. maddesinin 2. fıkrasında yer alan ve yargının bağımsızlığını etkileyen bu maddede belirtildiği gibi, şu ifadeler yer almaktadır: "Federal Yüksek Mahkeme belirli sayıda yargıçlar, İslam fıkhi ve hukuk uzmanlarından oluşur. Millet Meclisi üye sayısının 2/3 çoğunluğu ile çıkartılacak bir yasayla üye sayısı ve nasıl seçilecekleri ve mahkemenin işleyiş şekli belirlenir".

Millet Meclisi tarafından yapılan atama yargı yetkisini yasama yetkisinin etkisi altına bırakabilmektedir. Dolayısıyla bu atama Millet Meclisi'ne sunulmadan doğrudan Yüksek Yargı Konseyi tarafından yapılmalıdır. Böyle yapılırsa yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığına saygı doğacaktır. Yukarıdakilerden yola çıkarak 2005 Irak Anayasası'nın, başta yürütme ve yasama olmak üzere kuvvetler ayrılığı ilkesini tam olarak tesis etmediği görülmektedir.

➤ Çift Meclisli Yasama Organları İhlali

2005 yılı Irak Cumhuriyeti Anayasası'nın 48. maddesi şöyle diyor: "Federal Yasama organı Millet Meclisi ve Federal Meclis'ten oluşur". Böylece Iraklı yasa koyucu Çift

Meclisli Yasama Organlarını benimsemektedir. Ancak Federal Meclisin önemine rağmen, anayasada yetkilerini belirtmemiştir. Anayasa teşkilatı, yapısı (anayasal orantısızlıklar kısmında belirttiğimiz gibi), üyelerinin 2/3 çoğunlukla çıkartacağı bir yasayla yapısı, üyelik koşulları ile görev alanları ve bu Meclisle ilgili tüm hususlar düzenlenmemiştir.⁷⁰⁵ Bu nedenle normal bir kanunla federal bir organ kurulamaz. Çünkü bu durum Millet Meclisi'ne rakip olarak ikinci bir yasama Meclisinin (Federal Meclis) yetkiyi kontrol etmesine yol açabilmektedir. Ancak bu Meclis kanunu bu yazının yazıldığı tarih itibariyle henüz çıkmamıştır.

Çift Meclisli Yasama organı sistemi, yasamanın kendi aralarında katılımı ilkesini gerektirir ve diğer meclisin onayı olmadan yasa çıkarılamaz. Ancak, Irak Anayasası'na gelince, tüm yetkileri parlamentoya vermiş, Federal Meclis'in yetkileri konusunda ise sessiz kalmıştır.⁷⁰⁶

Millet Meclisi'nin hükümleri Anayasa'da düzenlenmiştir. Federal Meclis'in hükümleri ise Millet Meclisi tarafından çıkarılan bir yasa ile düzenlenmektedir. Anayasa'nın 65. maddesine göre, Millet Meclisi'ne bu yetki verildiğinden, Millet Meclisi, Federal Meclis'i düzenleyen ve yetkilerini sınırlayan hükümleri belirleyebilecektir.⁷⁰⁷

Anayasa'nın 137. maddesine göre, “Bu anayasada Federal Meclis'e ilişkin hükümlerin uygulanması, bu anayasanın yürürlüğe girmesini takip eden birinci seçim döneminden sonra 2/3 çoğunlukla karar vermesine kadar ertelenir”. Anayasanın değiştirilmesine izin veren 126. maddenin 1. fıkrasına göre: “Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu birlikte veya Millet Meclisi üyelerinin 1/5'i anayasada değişiklik yapılması teklifinde bulunabilirler”. Bazı araştırmacılar, bir ölçüde bütünleşik bir parlamenter sistemin kurulması amacıyla Irak anayasasında yapılacak anayasa değişiklikleriyle ilgili olması gereken ilk görevin Federal Meclisi'ni oluşturma mekanizmasını, görev tanımlarını ve tüm yasama süreci açısından iki Meclis arasındaki ilişkiyi öneri, onay, uyuşmazlık çözümü gibi konular olarak ele almak olduğuna inanmaktadır.⁷⁰⁸

⁷⁰⁵ Bak.. Irak Daimi Anayasası (2005), md. 65.”Federal Meclis adı altında bir yasama Meclisi ihdas edilir. Bu Meclis, bölgelerden ve bir bölgeye dâhil olmayan illerden gelen temsilcilerden oluşur. Millet Meclisi üyelerinin 2/3 çoğunlukla çıkartacağı bir yasayla yapısı, üyelik koşulları ve görev alanları ve bu Meclisle ilgili tüm hususlar düzenlenir”.

⁷⁰⁶ Irak Daimi Anayasası (2005), md.60 f.2, “Yasa tasarıları 10 milletvekili veya ilgili komisyonlardan biri tarafından Millet Meclisi'ne sunulur”.

⁷⁰⁷ Leîş ‘Abdu’l Hüseyin Cvād E’l Zübeidî, “Müstekbl E’l Nizām E’l Siyasiye fî E’l ‘Irāk”, *Ḳzāā Siyasiye Dergisi* 30 – 29 (2014), 73.

⁷⁰⁸ Ḥālīd, *Mebādi’ E’l Ḳānūn E’l Distūrī*, 367 – 369.

Örneğin Federal Meclis projesi hayata geçirilirse, Cumhurbaşkanının seçilmesi sürecine katılanların çemberini genişletecektir yani Federal yasama otoritesini temsil eden Millet Meclisi ve Federal Meclis, Cumhurbaşkanının seçilmesi sürecini üstlenen organ haline gelecektir. Federal Meclis, Cumhurbaşkanının seçilmesi sürecinde onları iyi temsil etmek ve Millet Meclisi'nin süreç üzerindeki etkisini sınırlamak amacıyla, bölgede ve bir bölgeye dâhil olmayan illerde kendi temsilcileri aracılığıyla temsil ederek Cumhurbaşkanını seçme hakkı olacaktır. Böylece, Irak'ta söz konusu Anayasanın öngördüğü federal sistem uygulanacaktır. Özetle, anayasa koyucu, Almanya gibi birçok federal ülkenin yaptığı gibi bölgede ve bir bölgeye dâhil olmayan illerde, temsilcilerinin cumhurbaşkanının seçimi sürecine katılmasına izin vermemiştir. Almanya'da Cumhurbaşkanı, Federal Meclisi olan parlamentonun ve eyalet yasama meclislerinin temsilcilerinden oluşan Federal Kongre tarafından seçilmektedir.⁷⁰⁹

➤ Etkili Siyasi Muhalefetin Kaybı

Parlamente sistemde çoğunluğun iktidara gelmesi gelenekseldir, bunun karşılığında azınlığın muhalefete ve çoğunluğun kontrolüne başvurması gerekmektedir. Ancak, Irak'ta parlamente muhalefetin bulunmaması, muhalefetin açık anayasal düzenlenmesinin olmaması, resmi yasal muhalefet konumunun olmaması ve muhalefetin potansiyelini görmezden gelmesinden kaynaklanıyor olabilmektedir. Fakat bunun en önemli nedeni, 2003'ten sonra Irak siyasi sistemine kök salmış mezhepçi kotaların benimsenmesine yol açan demokratik geçişin koşulları ve gereksinimlerinin gerektirdiği siyasi sürecin pamuk ipliğine bağlı ittifaklar ve dengeler tarafından yönetilmesidir. Bu durum siyasi bakanlık makamlarının paylaşılmasına yol açmış, alt ve geleneksel bağlılıkları yasallaştırıp pekiştirerek mezhepsel ve etnik kutuplaşmaları derinleştirmiştir. Böylece, parlamentodaki muhalefetin yokluğu mevcut hâkim sahnede ve devam etmesi beklenmektedir. Parlamente muhalefetin bu zorunlu/ gönüllü yokluğu krizleri artırmakta ve mevcut rejim için gerçek bir tehdit oluşturmaktadır. Dolayısıyla parlamentonun gözetim rolünün zayıflığı, parlamentonun içinde bulunması halinde ülkede siyasi istikrara yardımcı olacak ve siyasi sapmaları önleyecek bir muhalefet bloğunun bulunmamasından kaynaklanmaktadır.⁷¹⁰

⁷⁰⁹ 1949 tarihli Değiştirilen Alman Temel Kanununun (28 Mart 2018), md.54 f. 3.

⁷¹⁰ İnās 'Abdu'l Sāde E'l 'İnzī, "Hükümet E'l Zēl Tehte E'l Zēl E'l Tegīb E'l Qesrī lil Mü'āreze E'l Prēmānbiye E'l 'Irāqīye", *E'l 'Ülüm E'l Siyāsīye Dergisi* 41(2010), 278 .

Bu siyasi sürecin, hükümete katılan siyasi partiler arasındaki karşılıklı teoriye göre parlamentonun denetleyici rolüne yansıyan mezhepsel kotalar temelinde inşa edilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu durumda hükümetin performansı için ideal bir gözlemci olan parlamento muhalefetine yokluğuna neden olmaktadır. Irak siyasi partilerinin, kota politikasının önceki rejim altında ezilen toplumsal bileşenler için ulusal bir hak ve o dönemde uğradığı zararın tazminini temsil ettiğine inanmasının, bu politikadan feragat etmesinin ya da tazminattan vazgeçmesinin bir yolu yoktur. Dolayısıyla yeni siyasi harita fikri siyasi eğilimler temelinde değil, toplumsal bileşenler temelinde çizilmektedir. Başka bir deyişle, devletin vatandaşlıktan uzak bileşenlere bağımlılığı, mezhepsel ve ulusal karakterin ulusal karakter pahasına somutlaştırılması ve kurumların kişiselleştirilmesiyle temsil edilen olumsuz etkilere neden olmuştur. Her bakanlık işlevini bir siyasi organa devrettiğinde, kısa sürede partisini veya kişisel menfaatin yönelimlerini bakanlığa dayatmaktadır.⁷¹¹

Blokların ve siyasi partilerin oluşumunun niteliğinin siyasi bir örtü ile dini, milli ve mezhepsel bir temelde kuruldukları için mezhep kotalarının varlığını belirleyen en önemli nedenlerden biri olduğu ve olmaya devam ettiği görüşü mevcuttur. Bu durum Irak'ı iç çatışmaya ve mezhepsel kutuplaşmaya sürükleyen partizanlık ve mezhepçi (yani alt kimlik birleşen kimlik değil) fikirleriyle seçmenleri cezbetmek için çalışan çeşitli siyasi grupların oluşmasına yol açmaktadır.⁷¹²

Tüm siyasi partiler ve bloklar bir hükümet kurmaya istekli olduklarından ve hepsi muhalefet etmeyi reddettiklerinden, hükümetin oluşumu ve bu tür müzakere ve istişarelerin sonuçları konusunda anlaşmak için bloklar arasında gerçekleşen uzlaşmalara tabi olacaklardır. Bu kotalara, pazarlıklara, uzlaşmalara pozisyonların ve ayrıcalıkların dağılımına dayalı bir anlaşmalar hükümetinden farklı bir tür değildir. Böyle bir hükümet, gerçek bir ulusal fikir birliğine sahip bir hükümet olması konusunda endişeler bulunmaktadır. Siyasi partilerin çoğu, siyasi sürece katılımın ancak yürütme organında pay düşülerek sağlandığına ve bu kesinti olmadan siyasi sürecin dışında yaşayacaklarına inanmaktadır. Bu durum hükümetin Millet Meclisi içindeki destekleyici

⁷¹¹ 'Amer Hasan Feyād, *Vilāyāt E'l Şer E'l Müt'slim* (Beyrut: Dāru'l 'Arab, 2015), 88 - 89.

⁷¹² İsrā' 'Elā' E'l Dīn Nūrī, "E'l 'Emeliye E'l Siyasiye fī E'l 'Irak Meşāhid E'l İstmrār ve E'l Teğīr", *E'l Müsteḫbel E'l 'Irakī Dergisi* 232 (2006), 51.

ve muhalif güçleri arasında dürüst yasal rekabete dayanan bir parlamenter sistemin uygulanabilirliğine olan inanç eksikliğini göstermektedir.⁷¹³

Başbakan, hükümetin kuruluşu sırasında yapılan anlaşmalara göre, bakanın ait olduğu bloğa atıfta bulunmadan herhangi bir bakanlık değişikliği yapamaz. Bu bağlamda, 2010 seçimlerinde Irak Ulusal Listesi'ne ait bakanlar arasında yapılacak herhangi bir değişiklik, ilgili izin alınmadan reddedilmektedir. Bu durum, istişarelerin hükümetin bakanlıklarında gerekli gördüğü değişiklikleri yapma konusunda yetersiz kaldığının bir kanıtı olarak görülmektedir. Dönemin Başbakanı Nuri El Maliki, 13 Mayıs 2009 tarihinde uzlaşmaya dayalı demokrasiden çıkmayı ve çoğunluk hükümeti kurmayı arzuladığını belirtmesine rağmen, Irak'ın yalnızca siyasi fikir birliği ile yönetilemeyeceğini ilan etmiştir. Buna yanıt veren siyasi kitle, bu açıklamayı reddederek şu şekilde yanıt vermiştir: Irak, yalnızca siyasetin uzlaşma aracı olarak benimsediği siyasi uzlaşma ile yönetilmekte olup, mevcut duruma uygun vizyon ve pozisyonlar birleştirilmektedir.⁷¹⁴

Bunun nedeni, homojen bir hükümetin görevini sonuna kadar yerine getirebilmesi ve böylece Millet Meclisi'nin güvenini kazanan programı tam anlamıyla uygulayabilmesidir. Parlamentoda bu hükümeti desteklemeyenlerin yeri muhalefetin yanındır ve muhalefetin rolü, hükümetin rolünden daha az önemli değildir.

Ulusal ortaklık hükümetinin, halkın ve siyasi sürecin çıkarına olan uzlaşmaların sonucu olmadığı, aksine vatandaşın zararına ve onun isteklerine aykırı uzlaşmaların bir ürünü olduğu artık herkes tarafından kabul edilmektedir. Bu durum, mevcut siyasi haritanın oluşmasına yol açmış, krizler ve uyum eksikliği yaşayan bir hükümet ve parlamento ortaya çıkarmıştır. Herkesin hükümete katılması ve pozisyonları paylaşması nedeniyle muhalefet tamamen ortadan kalkmış, bu da siyasi süreç üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Örneğin, parlamentoda, Anayasa'nın 65. maddesine göre, Millet Meclisi, Anayasa'da öngörülen Federal Meclis yasasını çıkaramamıştır.⁷¹⁵

Çift Meclisli Yasama Organlarının (Millet Meclisi ve Federal Meclis) muhalefetin haklarını daha da sağlamlaştırdığını belirtmekte fayda vardır. Kültürel veya coğrafi çeşitlilikle ilişkili çift temsil, genellikle yasama sürecinde azınlık görüşlerinin dikkate

⁷¹³ Feyād, *E'l 'Irak ve Şekā' E'l Dīmokrāṭiye*, 162 – 163.

⁷¹⁴ Nūrī A'l Mālki, “Yūhācīm Mebde' A'l Dīmokrāṭiye Al Mebnī 'alā A'l Teūāfk ve Yū'ked 'alā A'l 'Üde Lilkānūn ve Mebde' A'l Münāfese”, Radio Sawa, (Erişim Tarihi 23/05/2009) internetten: <https://l24.im/He13zdt>

⁷¹⁵ Irak Daimi Anayasası (2005), md.65.

alınmasını sağlamak amacıyla her iki meclisin de katılımını gerektirdiği fikriyle ilişkilidir. Çift meclisli yasama organının varlığı, bazen birinci meclisteki muhalefetin ikinci mecliste parlamento çoğunluğunu oluşturmaya olanak tanır. Bu durumda, parlamento muhalefeti daha uygun bir konumda olur ve eğer iki meclis arasında eşitlik varsa, bu durum muhalefet üyeleri açısından daha avantajlı hale gelir. Böylece, birinci ve ikinci yasama organlarında muhalefet üyeleri arasında gerçek bir işbirliği kurmak mümkün hale gelir ki bu, yasama sürecine benzer şekilde tüm partiler (azınlık ve çoğunluk) arasında işbirliğine neden olur. Sonuç olarak, böyle bir yapı, demokrasinin bir ifadesidir, çünkü muhalefetin yasama sürecine tam olarak katılmasına olanak tanır.⁷¹⁶

4.1.2.2. Uzlaşmacı Demokrasi (Oydaşmacı Demokrasi)

Uzlaşmaya dayalı demokrasi (oybirliği demokrasisi), etnik, ırksal ve mezhepsel ayrımların yaşandığı toplumlarda bir yönetim modeli olarak kullanılmaktadır. Uzlaşmaya dayalı demokrasinin avantajları olduğu gibi dezavantajları da bulunmaktadır. Bu demokrasi modeli, kazananın yanı sıra kaybedenin de hükümete katılmasına izin verdiğinden, ortaklık hükümeti veya ulusal birlik hükümeti gibi çeşitli bileşenler ve isimler altında uygulanmalıdır.⁷¹⁷

Uzlaşmaya dayalı demokrasinin ilk çabaları, Belçika, İsviçre, Hollanda ve Avusturya gibi Batı Avrupa ülkelerinde ortaya çıkmıştır. Ancak bu çabalar, daha önceki herhangi bir teoriden kaynaklanmamış, daha ziyade bölünmüş yani heterojen (milletler, dinler, diller, mezhepler vs.) toplumlardaki pratik ihtiyaçların bir sonucu olarak gelişmiştir. Uzlaşmaya dayalı demokrasi, bu dört ülkenin kalkınmasında yalnızca bir aşama olarak yer almıştır. Sadece tarihsel önemi nedeniyle değil, aynı zamanda küresel öneme sahip olması ve yeteneğinin ve gücünün somut örneklerini sunmuş olması nedeniyle ilgiyi hak eden bir olgudur.⁷¹⁸

Uzlaşmaya dayalı demokrasi, çoğunluğun rekabeti ve karar alması yerine, çeşitli taraflar arasında iş birliği ve uzlaşma yoluyla çatışmaları yönetmeye yönelik bir stratejidir. Bu sistem, farklı sosyal bileşenlerin temsil edilmesini, kendi politik rollerini arayan ve bağımsız kimliklerini savunmakta ısrar eden çelişkili grupların uzlaşmasını gerektirir.

⁷¹⁶Vilīm Cem, “E’l Mü‘āreze E’l Perlemāniye”, *E’l Kānāūn E’l ‘Ām ve ‘Īlim E’l Siyase Dergisi* 25 (2006), 1399.

⁷¹⁷Cābr Hēbīb Cābr, “Vlādet E’l ‘Irāq E’l Dīmōkrātīye”, *İşkāliyet E’l Tehūl E’l Dīmōkrātīye fī E’l ‘Irāq*, Mecmūa’t Bāhişin (Necef: Daru’l žā’, 2008), 6.

⁷¹⁸Lijphart, *E’l Dīmōkrātīye E’l Teūāfikīye*, 6 – 10.

Uzlaşmaya dayalı demokrasiyi uygulayan bir toplum, kültürel olarak heterojen, sosyal olarak çatışmalı ve bileşenleri arasında güvensizliğin yoğun olduğu bir toplumdur. Bu bağlamda, uzlaşmaya dayalı demokrasi, toplumsal bileşenlerinin aşırılığı ve birbirlerine olan güvensizlikleri nedeniyle bölünme riskiyle karşı karşıya olan çok bileşenli bir toplumda iktidarın barışçıl bir şekilde transferi için bir mekanizma olarak özetlenebilir.

Her ne kadar yukarıda belirtilen özellikler Irak toplumunda mevcut olsa da, Irak Anayasası'nda demokrasiye yapılan atıf, demokrasinin temelleri ve niteliği belirtilmeden mutlak bir genelleme ile yapılmıştır. Bu durum, bize Anayasanın onayladığı demokrasinin uzlaşmaya dayalı bir demokrasi olduğunu söyleme hakkını vermemektedir. 2003 yılından günümüze kadar Irak'ın siyasi davranışını takip ettiğimizde, Irak'ın siyasi yaklaşımının demokrasi mekanizması ve uygulaması açısından anlaşmalı veya uzlaşmalı demokratik bir yaklaşım olarak tanımlanamayacak kadar belirsiz ve net olmadığı açıktır.

Mezhepsel kota ilkesi, Irak'taki işgal sonrası tüm siyasi süreci ve ülkenin kurumsal ve yasal yapısını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu kota politikası, kota ilkesinin önkoşullarından kaçınmak için farklı isimlendirmelerle çerçevelendirilmiş ve bu nedenle siyasi sürece dâhil olan güçler, uzlaşmaya dayalı demokrasi veya demokratik fikir birliği kavramını benimsemek zorunda kalmışlardır.⁷¹⁹

Arend Lijphart'a göre, uzlaşmaya dayalı demokrasi, yeterince demokratik olmamakla suçlandığı için dezavantajsız değildir. Bu model, mezhepsel bir toplumu andırmasının yanı sıra, etkili ve istikrarlı bir hükümete ulaşmak için yeterli kapasiteye sahip değildir. Daha da önemlisi, güçlü bir muhalefetin olmaması, uzlaşmaya dayalı demokrasinin en önemli eleştirilerinden biri olarak öne çıkmaktadır.⁷²⁰

Uzlaşmaya dayalı demokrasi, “muhalefet,” “siyasi çoğunluk” ve “siyasi azınlık” gibi demokratik siyasi değer kavramlarının zayıflamasına veya yok olmasına yol açmaktadır. Bu durumda, uyumluluk, muhalefetin temel direği olan farklılık meselesini ortadan kaldırmaya çalışır. Oysa, farklılık olduğu sürece muhalefetin varlığı kaçınılmazdır ve muhalefet, her demokratik siyasi süreçte bulunması gereken elzem bir unsurdur. Eğer uzlaşma, siyasi çoğunluk kavramının çözülmesine katkıda bulunursa, iktidar ile

⁷¹⁹Hāzım E'l Şimerī, “Mü'zlet E'l İhtilāl ve Binā' E'l Devle”, *E'l 'Ülüm E'l Siyāsīye Dergisi* 34 (2007), 143.

⁷²⁰Lijphart, *E'l Dīmokrāṭīye E'l Teūāfīkīye*, 79.

muhalefet arasında ayırım yapmanın zorlaştığı ve bunun da hükümetin istikrarsızlığına yol açabileceği söylenebilir.⁷²¹

Uzlaşmaya dayalı demokrasinin 2003 sonrası Irak'taki siyasi süreç üzerindeki olumsuz etkisi, siyasi güçlerin birbirini izleyen hükümetlerin karşılaştığı krizler karşısındaki tutumlarıyla açıkça ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, Ulusal Ortaklık Hükümeti, Irak halkının ve siyasi sürecin çıkarlarına yönelik bir fikir birliğinin sonucu değildir. Başbakan Nuri el-Maliki'nin ikinci göreve gelişinde yaptığı konuşmada, uzlaşmaya dayalı demokrasinin birçok krize neden olduğunu, hükümetin çalışmalarını aksattığını veya engellediğini, yürütme ve yasama organları arasındaki uyumun azalmasına yol açtığını ve en önemlisi, her bir unsurun hükümete katılımını, görev paylaşımını engellediğini ve meclis muhalefetini ortadan kaldırdığını ifade etmiştir.

Bu durum, siyasi farklılıkların ve fikir birliğinin hükümetin düzgün işleyişine engel olmasına ve Irak'ta demokratik sistemin siyasi ve idari olarak gelişmesini engellemesine neden olmuştur. Millet Meclisi'nde uzlaşmaya dayalı demokrasinin sonuçlarına gelince uzlaşma koşulu, siyasi ve yasama kararının alınmasını engelleyen⁷²² yürütme organının adaletsizliğinden emniyet supabı görevindeki parlamentonun denetleyici rolünü bozmaktadır. Oylama, çoğunluk kuralına göre milletvekilinin görüşüne ve kararın genel halkın çıkarına verdiği cevaba göre değil, dengelerle yönetilen blokların ve mezheplerin liderleri arasındaki fikir birliği yoluyla yapılır ve genellikle müteakip bir oylamadır. Çünkü bu bloklar arasındaki fikir birliği, parlamentonun dışında gerçekleşmektedir.⁷²³

Ayrıca, uzlaşma modeline göre işleyen kota mekanizması, tüm devlet kurumlarının, yargı kurumu ve Bağımsız Yüksek Seçim Komisyonu gibi bağımsız olması gereken yapıların bile sosyal bileşenlerle temsil edilmesini gerektirmektedir.⁷²⁴ Böylece,

⁷²¹ Hems E'l Bedri, "E'l Dīmokrāṭiye E'l Teūāfīkiye ve E'l Heyāt E'l Siyasiye fī E'l 'Irak", *Dirāsāt 'Irāqīye Dergisi* 4 (Nisan 2006), 20.

⁷²² Millet Meclisi raportörü Muhammed Halidi'nin belirttiği üzere, uzlaşmaya dayalı demokrasinin Millet Meclisi üzerindeki etkisinin açık göstergelerinden biri şöyledir: "Yasaların konsey gündemine alınması, üç ana bloğun mutabakatına ihtiyaç duyar, aksi takdirde çoğunluk dengesizliği nedeniyle kanun veya mevzuat çıkarılamamaktadır. Başka bir deyişle, fikir birliğinin olmaması yasayı zayıflatacak ve bakanlar kurulunda veya yürütme organında uygulanamayacaktır. Hükümet, siyasi birimlerin uzlaşması ile kurulduğundan, federal mahkeme kanunu, Yüksek Yargı Kurumu ve vatandaşla doğrudan ilişkisi olan diğer kurumlar dâhil olmak üzere, tüm birimlerin mutabakatını almadığı için yasal hale gelmemektedir". Daha detaylı bilgi için Bak.: Şebāh Gazetesi 2467, Mart 2012, 2.

⁷²³ Yāsīn Se'd Meħmmed E'l Bekrī, "İşkāliyet E'l Dīmokrāṭiye E'l Teūāfīkiye ve İn'kāsātūh 'alā E'l Tecrūbe E'l 'Irāqīye", *E'l Müstnşırıye lil Dirāsāt E'l 'Arabiye ve E'l Devliye Dergisi* 27 (2009), 72.

⁷²⁴ Örneğin, Bağımsız Yüksek Seçim Kurulu üyelerinin seçimleri konusunda, bazı üyelerin Konsey üyelerinin dokuz yerine on beş üyeye çıkarılması yönünde çağrıda bulunmuşlardır. Ancak bazı birimler,

tarafların karşılıklı veto hakkına sahip olması nedeniyle, üzerinde fikir birliği sağlanmadığında siyasi kararlar askıya alınmaktadır. Bu durum, devletin kurumsal yapısını kırılgan hale getirirken, mezhep çatışması tehlikesine de açık hale getirmektedir. Aynı zamanda, istihdam alanında verimlilik kriterinin yerini mezhepsel ve ulusal gruba ait olma şartı almaktadır. Bu da devletin zayıflamasına ve nihayetinde başarısız bir devletin ortaya çıkmasına yol açmaktadır.⁷²⁵

Sonuç olarak, demokrasi kelimesi, ilk ortaya çıkışından bu yana sadece bir kelime olarak kullanılmamış, aynı zamanda anlamı üzerinde şiddetli tartışmaların yaşandığı bir kavram olmuştur. Dünyada, Irak'taki uzlaşuya dayalı demokrasinin benzeri bir demokrasi örneği bulunmamaktadır. Bu sistem, sahte demokrasi olarak adlandırılan ve açık suç ortaklığı şüphesini gizleyen bileşenler arasındaki benzersiz bir kota modeli sunmaktadır. Bileşenlerin partileri, çeşitli seçimlerde başarılı olsalar da olmasalar da sistemin pastasındaki paylarını korumaya devam etmektedir. Bu nedenle, muhalefet pozisyonunun bulunmaması sebebiyle, karşıt bir kampa dönüşmeleri mümkün olmamaktadır.

4.1.2.3. Mezhepçi ve Irkçı Çoğulcu Siyasi Partiler

Siyasi partiler, gayri resmî kurumlar olmasına rağmen, resmî kurumlarda temel bir rol oynamakta ve siyasi sürecin temelini oluşturmaktadır. Bu rol, özellikle resmi seçimlerde belirgin hale gelmektedir. Maurice Horiot, siyasi partiler arasındaki gücü ve seçmenlerin oy kullanma yetisini 'oylama otoritesi' olarak adlandırmaktadır. Farklı ülkelerde ve farklı siyasi sistemlerde partilerin etkili bir araç olarak varlık göstermesi, onların ilişkilerinin, faaliyetlerinin ve sosyal çevrelerindeki belirli taraflar ve olaylarla etkileşimlerinin kapsamı açısından bir sistemden diğerine farklılık göstermesini gerektirmektedir. Dolayısıyla, Irak siyasi sisteminin diktatörlük rejiminden demokratik

özellikle komisyon üyesinin bir yandan bakanlık rütbesine sahip olacağı için, hükümet harcamalarını artırma ve devlet kurumlarını sarkma korkusuyla bunu yapmayı reddetmiştir. Öte yandan Millet Meclisi Başkanı, adayların oy kullanmasını engellemede büyük rol oynayan kotalar koymaktadır. Komisyon kurulu üyelerinin parlamento oturumunda Dava Partisi'nin iki üyesi, Kürdistan Birliği'nin iki üyesi, Irak İslam Devrim Konseyi bir üyesi, Sadr Hareketi bir üyesi, Irak Ulusal Diyalog Cephesi bir üyesi, Bağımsız Hareket'in bir üyesi şeklinde oylanması gerekmekteydi. Dokuzuncu koltuk ise, azınlıklara ait olmakla birlikte bu koltuğun Hristiyan bileşene mi yoksa Türkmen bileşene mi ait olacağı konusunda bir anlaşmazlık vardır. Ayrıca Irak Listesi'nde, listeye ayrılan sandalyelerin Anbar eyaleti üyelerinin tekelinde olması ve diğer partilerin dışlanması konusunda da bazı eleştiriler ve anlaşmazlıklar vardır. Daha fazla ayrıntı için Bak.: Irak Millet Meclisi, 23 oturum tutanakları 17 Eylül 2012 , Irak Millet Meclisi'nin resmi internet sitesinde yayımlandı : <https://124.im/7ZVd>

⁷²⁵ Bekri, "İşkâliyet E'l Dîmokrâtiye E'l Teûâfikîye ve İn'kâsâtüh, 73.

bir rejime dönüşmesi, tek parti sisteminden çok partili bir sisteme geçişi zorunlu kılmıştır. Ancak, bu çoğulculuk, partilerin varlığını belirleyen ve çalışmalarını düzenleyen yasal bir çerçevenin eksikliği nedeniyle aşırı ve tanımsız bir nitelik taşımaktadır.⁷²⁶

Irak, dini, mezhepsel ve ulusal çeşitliliğin öne çıktığı bir ülke olduğundan, bu durum halkın siyasi ve fikirsel yönelimlerine de yansımıştır. Irak'ta, bir kısmı eskiye dayanan, bir kısmı ise siyasi değişimden sonra oluşan birçok açık siyasi partinin ortaya çıkmasına tanık olunmuştur. Bu partilerden bazıları dini, seküler veya uzlaşmacı belirli liderlik kadrolarına ve ideolojilere sahipken, bazıları ise sadece bir isim ve mekândan ibaret partiler olarak varlık göstermektedir.⁷²⁷

Irak'ta işgalin başladığı zamandan bu yana pek çok siyasi parti kurulmuştur. Savaştan kısa bir süre sonra yaklaşık 150 parti kurulmuş ve özellikle seçim dönemlerinde parti sayıları sürekli artmıştır. Irak'ın bugün çok sayıda parti çeşitliliği nedeniyle tanık olduğu parti kaosa rağmen, tek bir parti veya örgütün Irak'taki olaylar ve gelişmeler üzerinde rakipsiz bir şekilde hakimiyet kurduğu söylenemez. Ancak, İslami akımların, Irak'ın işgalinden sonra önemli bir ağırlık oluşturabilecek aktif bir varlığa dönüştüğü açıktır. Bu durum, İslami partilerin kutuplaşması, siyasi olaylarda kitlesel hareketlerin yanı sıra dini mercilerin fetvalarının etkisiyle de kanıtlanmaktadır.⁷²⁸ Irak'ta 2003'ten sonra çok partililiğin ortaya çıkış nedenleri çeşitli faktörlerde özetlenebilir:

1. Irak'ta siyasi eylemi tekelleştiren tek partili sistemin yıkılması, geniş bir siyasi eylem alanı sağlamış ve bu durum, farklı yönelimlerden birçok partinin kamuoyuna çıkmasına neden olmuştur. 2003'ten önce Irak'ta faaliyet gösteremeyen ve yurtdışında çalışmaya mahkûm olan eski ve tanınmış partiler, 2003'ten sonra nüfuz alanlarını genişletme fırsatı bulmuşlardır. Bunun yanı sıra, yurtiçinden isimler de farklı yönelimlere sahip çok sayıda siyasi partinin kurulduğunu duyurmak için harekete geçmektedir.⁷²⁹

2. Demokratik sistemin benimsenmesi, çok partili olma eğilimine katkıda bulunmuştur. Demokrasi, birçok kaynağa, yönetime ve çalışma platformuna ihtiyaç duyan olumlu bir

⁷²⁶Neğm Mehmmed Şâlih , “E'l Te'üddiye E'l Hzbiye fî E'l 'Irak fî Zil Gîab E'l Kânûn”, *E'l 'Ülüm E'l Siyâsiye Dergisi* 34 (2011), 55.

⁷²⁷Abdu'l Câbâr Ahmed, “Vâka' ve Müsteḳbel E'l HîârE'l Dîmokrâtiye fî E'l 'Irak”, *E'l 'Ülüm E'l Siyâsiye Dergisi* 39 (2004), 139; E'l Bekrî, *İşkâliyet E'l Dîmokrâtiye E'l Teûâfikîye*, 59 .

⁷²⁸Adam Roberts vd, *E'l İhtilâl E'l Amrîkî lil 'Irak Şüre ve Meşâ'ir* (Beyrut: Merkez Dîrâsât E'l Vhde E'l 'Arabiye, 2005),95 ; Se'd E'l 'Übeidî , “E'l Müsteḳbl E'l Siyasi lil 'Irakî Rü'ye fî T'sîr E'l Müteḡîr E'l Sîükülûcî”, *Dirâsât 'Irakîye Dergisi* 3 (2005),9 .

⁷²⁹Neğm Mehmmed Şâlih , “Müsteḳbel E'l Nizâm E'l Hzbî fî E'l 'Irak”, *E'l 'Ülüm E'l Siyâsiye Dergisi* 41 (2010), 295.

inşa sürecidir ve partilere katılmanın, rekabet etmenin demokratik sistemlerin öne çıkan özelliklerinden biri olduğu açıktır.⁷³⁰

3. Seçimlerde orantılı temsilin benimsenmesi, çok partililiğin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur, çünkü bu sistem, her partiye aldığı oy sayısı ile orantılı olarak sandalye tahsis etmektedir. Ayrıca, azınlıkların ve küçük partilerin parlamentoda temsiline garanti edilmesi de bu sistemin avantajları arasındadır. Ancak, çok partili parlamentolardan çıkan hükümetler genellikle zayıf olmakta ve siyasi krizler karşısında dağılmaya eğilim göstermektedirler.⁷³¹

4. Irak toplumu, dini, ulusal ve etnik bileşimi açısından çokluk ve çeşitlilikle karakterize edilir ve bu nedenle, Irak toplumsal oluşumları, kişiliklerini ve farklılıklarını ortadan kaldırmadan, ortak paydalar etrafında buluşturmaya çalışan bir sisteme ihtiyaç duymaktadır. Mevcut siyasi sistemin, bu bileşenler arasında barışçıl rekabetin sonucu olarak bir arada yaşamanın güçlüğüne gözetmesi gerekmektedir. Bunun yerine, her birine kendi haklarına dair güven duygusu veren, mutabakata dayalı bir şekilde paylaşım yapan, varoluşlarını, haklarını, özgürlüklerini ve haksızlığa uğramadan ülke yönetiminde rol alma haklarını koruyan bir sistemin var olması gerekmektedir.⁷³²

5. Partilerin parçalanması ve iç bölünmelerden nasıl etkilendikleri, doğrudan partilerin doğası ile ilişkilidir. Bu olgu, ister İslami ister laik, modern veya tarihi olsun, Irak'taki çeşitli siyasi örgütler için de geçerlidir. Bu partiler, liderliklerinin ve örgütsel yapılarının istikrarsızlığından ve içlerindeki çok sayıda bölünmeden mustarıptır. Ayrıca, partilerin tanık olduğu bu parçalanma ve bölünmeler, istikrarlı bir parti yaşamının eksikliğini de yansıtmaktadır.⁷³³

6. Irak'ta 2003'ten sonra siyasi süreci düzenleyen anayasa yasaları, yasama tesisleri partilerin oluşumunu ve çoğalmasını teşvik ettiğinden, Irak Devleti GDYK ve 2004 tarihli 96 ve 97 sayılı kanun 2004 tarihli de dâhil olmak üzere çok partili olgunun güçlendirilmesine katkıda bulunmaktadır.⁷³⁴

7. Partilerin çoğalmasına katkıda bulunan bir diğer nesnel faktör, dış iradelerin ve farklı çıkarların yönlendirdiği ülkelerin varlığıdır. Bunların en başında, Irak geçiş

⁷³⁰ Züher 'Ātūf, *E'l Tecrūbe E'l Hzbiye fī E'l 'Irāk be'de 2003* (Surya: Merkez İdrāk, 2018), 6 - 7.

⁷³¹ Ezhār E'l Ġerbāvī, *Füṣūl E'l Meṣhed E'l İntihābī E'l 'Irākī* (Bağdat : Beytu'l Hīkme, 2012), 15.

⁷³² E'l Ġerbāvī, *Füṣūl E'l Meṣhed E'l İntihābī*, 295.

⁷³³ Heider Edhm E'l Tā'ī, "Mezāhir Kānūniye lil Tā'fiye fī E'l 'Irāk", *Şū'un Meşrikiye Dergisi* 1 (2008), 145.

⁷³⁴ Esma' Cemil, "Teṭvrat E'l Ehṣāb E'l Siyasiye fī E'l 'Irāk", *Medārik Dergisi* 7 (2007), 82.

hükümetinin kurulmasından ve egemenliğin kendisine devredilmesinden bir yıldan fazla bir süre önce kurulan Irak GKY'yi gelmektedir. Irak'ta GKY'yi oluşturan Paul Bremer, Irak'taki tanınmış aşiretlerin liderlerini ve ileri gelenlerini, yeni Irak devletinde önemli kazanım vaatleri karşılığında siyasi bloklar ve partiler kurmaya teşvik etmektedir.⁷³⁵

8. Bir siyasi partinin anlamının ve niteliğinin tam olarak anlaşılamaması, birçok partinin varlığını zorunlu kılmaktadır. Bunun nedeni, onaylanan standartların siyasi olmaması ve mezhepsel veya aşiretler olabilmesidir. Siyasi programlara dayalı bir siyasi kriterin kullanılması ise partilerin entelektüel eğilimlere ve siyasi programlara göre dağılımını güvence altına alan kriterdir. Üstelik bu partilerin sayıları çok fazladır çünkü o dönemde bunların kuruluş ve varlık koşullarını belirleyen bir kanun yoktu.⁷³⁶

Böylece yukarıdaki ve diğer sebeplerden dolayı Irak siyaset sahnesinde birden fazla isme sahip partiler ve örgüt yapıları ortaya çıkmış, ulusal, dini ve mezhepsel çerçeveler içinde yer almış, bazıları büyük ve güçlü, bazıları zayıf, bazıları ise partiden anlamı sadece isim veya mekân kalmıştır. Tüm partiler olmasa da partilerin çoğunluğu vatanseverlikten uzaklaşmaktadır ve ilk amacı güç, nüfuz ve para kazanmak olmaktadır. Aynı zamanda siyasi müzakerelere ve diyalog diline ulaşma ve devleti nasıl yöneteceğine, siyasi sürecin gidişatını nasıl organize edeceğine, siyasi partileri ve halkı yeni Irak politik gerçeklik nasıl başa çıkacağına dair ortak ve net bir siyasi fikir bulmak amacıyla doğru siyasi ve mantıksal düşünce yolundan uzaklaşmaktadır.⁷³⁷

Yukarıdaki ifadeden yola çıkarak 2003'ten sonra Irak siyasi partilerinin çoğunun resmi ve demokratik düzeye yükselemeyen bir grup parti olduğu görülmektedir. Zira demokrasiyi kendi içyapılarında ve parti düzeylerinde uygulayamamaktadırlar. Bu partilerin çoğu halkın görüşlerinin darlığı ve kitle tabanları nedeniyle kırılganlık, zayıflık ve yumuşaklık ile karakterize olmasının yanı sıra entelektüel gerçekliklerinde demokrasiyi reddeden dini partilerdir. Sayıları çok olmasına rağmen, yalnızca o partinin milliyetine, dinine veya mezhebine bağlıdırlar. Açıkça belirlenmiş ulusal siyasi

⁷³⁵ Kāsım Hasan E'l 'Übeidi, *E'l Te'ddüdiye E'l Hzbiye fī E'l 'Irak*, E'l Medā Gazetesi 314, 2008.

⁷³⁶ 'Amer Hasan Feyād, *E'l Ehzāb E'l Siyasiye fī E'l 'Irak E'l Vāk'* ve *E'l Müsteḳbel*, E'l Sīyade Gazetesi 25, 13 Eylül 2003, 30.

⁷³⁷ Kāve E'l Telebānī, *E'l Tcnīd E'l Hzbi lil Nühēb E'l Fkrīye Thte Sitār E'l Dīmokrāṭīye* (Kaher: Dāru'l Nehze, 2014), 14.

programlardan yoksun olmaları, entelektüel çerçevelerin ve örgütsel yapılarının da çözülmesinin bir sonucu olarak ulusal vakıflara bağlı hiçbir halk temeli yoktur.⁷³⁸

Aynı zamanda bu partiler iktidara geldiklerinde muhalefet halindeyken liderlerinin kişiliği etrafında toplanan kişisel partilerdir. Buna Irak'taki demokratik sürecin yavaş ilerlemesini de eklenmelidir. Irak'ta toplumun demokrasinin anlamını tam ve gerçek bir şekilde anlamamasının nedenini ne siyasi elitlerinin ne de genel toplum düzeyinde Irak'taki demokrasi kurumlarının netlik kazanmış olmasıdır.⁷³⁹

2003'ten sonra Irak'taki siyasi partilerin iki temel özeliği vardı: Birincisi yönetimde çoğulcu toplumun tamamı siyasi liderlerden oluşan geniş bir koalisyon oluşturmuştur. İkincisi, siyasi temsilde ve tüm kamu hizmeti atamalarında orantılılık olmuştur.⁷⁴⁰ Siyasi süreçteki Irak partilerini anlatırken, kota ve uzlaşmacılıkta temel direklerinden biri haline gelen milliyetçilik ve mezhepsellik önemli olmaktadır. Örneğin Dava Partisi, Yüksek Konsey veya Sadr hareketi gibi Şii dini hareketleri belirli bir bileşenin büyük çoğunluğunu kendine çekmeyi başarmaktadır. Aynı zamanda, İslami parti gibi Sünni dini hareketin de başka bileşenleri olabilmektedir. Bu durum Komünist Parti gibi laik hareket, Irak Ulusal Kongresi, Kürdistan Demokrat Partisi ve KYB gibi milliyetçi hareketin, Türkmen kalkınma hareket gibi azınlık partilerinin yanı sıra Keldani gibi partiler için de geçerlidir. Asur-Süryani Konseyi de kendine benzeyen başka bir bileşeni çekebilmeye başarmaktadır.⁷⁴¹ Böylece partiler, topluma hizmet etmek ve siyasi sistemi desteklemek için kamu politikası oluşturma ve karar verme sürecine katkıda bulunmak yerine, siyasi performanslarını yalnızca milliyetçiliğe ve mezhebine, daha doğrusu temsil ettikleri bileşene hizmet etmek için sunmaya başlamaktadırlar.⁷⁴²

Irak Cumhuriyeti'nin 2005 yılı Daimî Anayasası'nın 39. maddesinin 1. fıkrasında şöyle denmektedir: “Dernek ve siyasi parti kurma ve bunlara üye olma özgürlüğü güvence altındadır. Bu hususlar yasayla düzenlenir”. İkinci maddeye göre: “Hiç kimse bir partiye, derneğe veya siyasi oluşuma üye olması ve/veya üye olmaya devam etmesi için zorlanmaz”. Yasasını düzenleyen emir Millet Meclisi'ne bırakılmaktadır. Bahsedilen

⁷³⁸ ‘Ābīr Sūhām Mehdī, “Cedeliyet E’l ‘İlāke beyne E’l Dīmōkrātīye ve Tedāül E’l Sūlte E’l ‘Irāk Nemūzch”, *E’l Siyasiye ve E’l Devliye Dergisi* 18 (2011), 260.

⁷³⁹ Hāfız ‘Alvān Hūmādī E’l Dūleīmī, “Dīmōkrātīye E’l Ehzāb ve Ehzāb E’l Dīmōkrātīye”, *E’l ‘Ülüm E’l Siyāsīye Dergisi* 44 (2012), 277 - 278.

⁷⁴⁰ Lijphart, *E’l Dīmōkrātīye E’l Teūāfīkiye*, 11, 47.

⁷⁴¹ Heirī ‘Abdu’l Rezāk Cāsım, *Nizām E’l Hüküm fī E’l ‘Irāk be’de 2003 ve E’l Kūā E’l Mü’sre* (Bağdat: Beytu’l Hikme, 2012), 73.

⁷⁴² Ās’d Tārş ‘Abdu’l Rızā, “E’l Müūāfene ve E’l Müşārke E’l Siyasiye”, *E’l ‘Ülüm E’l Siyāsīye Dergisi* 41 (2010), 410.

kanun, siyasi blokların mevzuatını devre dışı bırakmak için uyguladığı erteleme ve oyalamanın ardından sonunda 2015 yılında 36 sayılı “Siyasi Partiler Kanunu” adıyla çıkarılmaktadır.⁷⁴³ Yani anayasanın yayımlanmasından yaklaşık 10 yıl sonra, o dönemde Irak’a yayılan ve hükümete baskı yapan gösterilerin sağladığı sağlıklı ortam sayesinde oylamalar gerçekleşmektedir. Çünkü Millet Meclisi’nin 24 Mart 2011’de hükümet tarafından sunulan parti Yasası taslağını tartışması gerekmektedir. Bununla birlikte, siyasi gözlemciler, yasanın kabul edilmesindeki gecikmenin nedenini, Iraklı liderlerin faaliyetlerini sınırlandıracağı ve finansman kaynaklarını ifşa etmeye zorlayacağı ve mevcut partilerin çalışmalarını iptal etmeye zorlayacağı için kabul etmek istememesine bağlamaktadır.⁷⁴⁴

Iraklı siyasi partilerin çoğu, etnik, ailevi veya kişisel liderlikleriyle partiyi seçimle yönetme fikrini benimsemiş olup, bu durum demokratik partilerin felsefesiyle tutarlı değildir. Demokrat Parti’nin kendi iç uygulama ve örgütlerinde de benzer bir durum söz konusudur. Partiler aynı zamanda şeffaflıktan, dürüstlükten ve birbirini kabul etme kültüründen yoksundur ve özeleştirilmesini benimsemezler. Çatışmalar, genellikle diyaloga üstün gelmektedir. Bu sebeple, demokratik uygulama ve barışçıl rekabet yerine, siyasi bloklar ve liderleri arasındaki kazanımlar ve faydalar, güç kazanma arzusu sebebiyle çatışmaya dönüşmekte ve bu da siyasi sürece ve demokrasiye zarar veren siyasi, idari ve mali yolsuzluklara yol açmaktadır.⁷⁴⁵

Anayasa, 7. maddenin 1. fıkrasında yer alan yasak dışında parti kurma özgürlüğünü sınırlamamıştır: “Saddam Baasçılığı ve bütün sembolleri başta olmak üzere ırkçı, terörist, kökten dinci veya etnik ayrımcılığı benimseyen, onu teşvik eden, önünü açan, propagandasını yapan veya gerekçelendiren herhangi program veya doktrin hangi isim altında olursa olsun yasaktır ve Irak’taki siyasi çoğulculukta yer alamaz. (Bu durum) Yasayla belirlenir”. Ayrıca, “ırkçı, terörist, kökten dinci veya etnik ayrımcılığı benimseyen, ona teşvik eden, önünü açan, propagandasını yapan veya gerekçelendiren herhangi program veya doktrin hangi ad altında olursa olsun” ifadeleri anayasada tanımlanmadan bırakılmış, bu kelimeler ve terimlerle ilgili kesin bir kavram

⁷⁴³ 2015 Tarihli 36 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu, Ceridet E’l Veķā’i E’l ‘Irakīye 4383 (12 Ekim 2015), 20 - 37.

⁷⁴⁴ Güfrān E’l Hedād, “ ‘Edm İkrār Kānūn E’l Ehzāb Efzīl min İmrār Kānūn Seī’”, E’l Medā Gazetesi 2498, Mayıs 2012, 3.

⁷⁴⁵ Min’ım Şāhī E’l ‘Āmār, “Hel Bimekdūr E’l Dīmokrāīye en Tekūn Beūābe li Fihm E’l ‘Irak”, *Kezāā Siyāsīye Dergisi* 18/1 (2009), 15.

geliştirmemiştir. “2015 tarihli 36 sayılı ‘Siyasi Partiler Yasası’, bu terimleri yasalarla düzenleme umuduyla getirilmiş olsa da, belirsizliğini korumaktadır. Siyasi partiler yasası çıkarıldığında, bu terimlerin açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Anayasada, belirsiz cümlelerin kullanımı açısından mevcut olan bazı metinler bulunmaktadır. Örneğin, 5. maddenin 1.2.3. fıkrası şu şekildedir: Birinci fıkra: “Parti, vatandaşlık temelinde ve Anayasa hükümlerine aykırı olmayacak şekilde kurulur”. İkinci fıkra: “İrkçilik, terörizm, tekfircilik, mezhepsel, etnik veya ulusal hoşgörüsüzlük temelinde bir parti kurulamaz”. Üçüncü fıkra: “Kapatılan Baas Partisi’nin ideolojisini veya yaklaşımını benimseyen ve destekleyen bir parti kurmak yasaktır”. Bu metinlerin, 2005 Anayasası’nın 7. maddesinin 1. fıkrasında yer alan bir kanunla düzenlenmeye bırakılan metinlere benzediğini görülmektedir. Metinler yorumlarında yanlışlıklar veya kafa karışıklığı içermektedir. Örneğin, 5. maddenin 2. Fıkrasının metninde yasa, dini veya ulusal partilerin kurulmasını yasaklamamakta, ancak mezhepsel, etnik veya ulusal hoşgörüsüzlük amacıyla kurulan partileri yasaklamaktadır. “Hoşgörüsüzlük” (Taassup) kelimesi tanımlanmamış muğlak ve geniş bir genel kelimedir, dolayısıyla bu kelimeyle ne kastedildiğini, hoşgörüsüzlüğün göstergeleri ve çağrışımlarının neler olduğunu, bunu belirleme yetkisinin kimde olduğunun açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.

Demokratik Sivil İttifak lideri Ali Kadhum Alrufaie’ye göre, Siyasi Partiler Yasası’nın 5.maddesinin 2.fıkrasında yer alan mezhepsel veya ulusal hoşgörüsüzlüğün yasaklanmasıyla ilgili metin, yalnızca partinin kuruluş dönemiyle bağlantılı olduğu için yetersizdir ve bu kabul edilemez. Bu nedenle, metnin, yasakların partinin faaliyetine yayılacak şekilde değiştirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Ayrıca, Siyasi Partiler Yasası’nın 5. maddesi, özellikle 2003’ten sonra Irak’ta ortaya çıkan siyasi partilerin çoğunun dini, mezhepsel, etnik ve milliyetçi kavramlar üzerine kurulmuş olması nedeniyle, bir tür abartı ve idealizm içermektedir. Bu partilerin kuruluş koşulları yeterince önemsenmemiştir.

Siyasi partiler yasasında vatandaşlık ilkesinin doğrulanması, partiye kabulün din, mezhep veya etnik kökene bakılmaksızın yapılmasının ulusal ve uluslararası standartlara uygun, mantıklı bir yaklaşım olduğu belirtilmektedir. Ancak, Siyasi Partiler Yasası’nın 5. maddesinin mantığı şu soruları gündeme getirmektedir: Anayasa hükümlerine aykırı düşünceleri teşvik etmek ne anlama gelmektedir? Anayasanın hangi hükümlerinde bu tür düşünceleri açıkça tanıtmak suç sayılmaktadır? Eğer bu fikirler

gizlice tanıtılsaydı, bu durum suç kapsamı dışında kalır mıydı? En önemlisi, bu tür fikirleri cezalandıran yasa nedir? Örneğin, bir partinin, parlamenter sistemin Anayasa tarafından benimsenmesine karşı çıkarak, federalizmin kaldırılması ve başkanlık sisteminin desteklenmesi gibi bir fikir öne sürmesi, hesap verebilirlik kapsamına girer mi? Bu ve benzeri birçok soru, ne yazık ki belirsizliğini korumaktadır.

Gerçek çok partililik, şiddet kullanımından uzak olmalı ve demokratik yola bağlı kaldıkları sürece partiler için daha fazla ifade özgürlüğüne izin vermelidir. Ancak, yeni partilerin ortaya çıkması ve mevcut partilerin bölünmesi mekanizmalarıyla partiler o kadar çoğalmıştır ki, bu çoğulculuk siyasi yaşam üzerinde bir yük haline gelmiş ve olumsuz gelişmelere tanıklık edilmiştir.⁷⁴⁶

Siyasi parti ve güçlerin performanslarının Irak ulusal kimliğinin birleştiriciliği üzerindeki etkilerine bakıldığında, bu güçlerin ortaya çıktığı yönelimlerin bazılarının aşırılığa kaçtığını ve uygulamalarında ılımlılıktan yoksun olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum, bu güçlerin Irak ulusal kimliğiyle değil Irak'ın alt kimlikleri (mezhepsel ve ulusal) çerçevesiyle sınırlandırıldığını göstermektedir. Sonuç olarak, Irak toplumu, siyasi güçlere göre bölünmüş bir hale gelmiştir. Bu durumda, Iraklı Şiiiler yalnızca Şii politikacıları, Iraklı Sünniler ise yalnızca Sünni politikacıları tercih etmektedir. Benzer şekilde, Iraklı Kürtler ve Türkmenler gibi diğer toplumsal bileşenler de kendi kimliklerine uygun politikacıları desteklemektedir.

Özetle, siyasi güçlerin siyasi düzeyde alt kimliklere bağlı kalması ve bunlardan türetilen siyasi yönelimlerin uygulanmasında ılımlılık eksikliği, Irak ulusal kimliğine olumsuz bir şekilde yansımıştır. Bu siyasi yönelimlerdeki farklılık, genellikle siyasi programların çeşitliliğinden kaynaklanmamaktadır; zira çoğu siyasi parti, parti içi programlara sahip değildir ve seçim kampanyalarının çoğu mezhepsel desteği artırmaya yönelik çağrılardan ibarettir. Bu durum, Irak ulusal kimliğini zayıflatmakta ve toplumsal bölünmeyi derinleştirmektedir. Oysa bu güçlerin, ulusal kimliği pekiştirmek ve Irak toplumunu karakterize eden ortak yönleri savunmak için çalışmaları gerekmektedir.

⁷⁴⁶ Cūād E'l 'Ātār, *E'l Bü'ūd E'l Siyasi fī Kānūn E'l Ehzāb E'l 'Irākī* (Bağdat : Meṭb'et E'l Fereh, 2011), 27; Caber Ḥebīb Caber, *E'l 'Irāk Te'düdiye Müfṛte*, E'l Şerḳ E'l Āvsiṭ Gazetesi 11303, 8 Kasım 2011; Şebāḥ Yāsīn, "E'l İhtilāl E'l Amīrkī ve Tefkīk E'l Bünā E'l Ḥzbīye E'l 'Irākīye", *İhtilāl E'l 'Irāk E'l Ehdāf E'l Netā'c E'l Müsteḳbl*, mlf. Muḥemmed E'l Hzāt vd (Beyrut: Merkez Dīrāsāt E'l Vḥde E'l 'Arabiye, 2004), 137 - 138.

4.1.2.4. Seçim Sistemleri

Bazı uzmanlara göre, 2003'ten sonra yapılan tüm seçimlerde, gerçek katılım rakamları ve her seçimden sonra tekrarlanan seçim sahtekârlığı iddialarını bir kenara bıraksak bile, seçim sisteminin kendisi vatandaşın oylarının çalınması olarak kabul edilmektedir.

2005 Irak Cumhuriyeti Anayasası, birden fazla maddede çok partililik, eşitlik ve ifade özgürlüğünü öngörmektedir.. 14. maddede “İraklılar cinsiyet, ırk, milliyet, etnik köken, renk, din, mezhep, inanç, görüş veya sosyal statü ayrımı yapılmaksızın kanun önünde eşittirler”. Ayrıca 20. Maddede “Vatandaşlar arasında kadın-erkek ayrımı yapılmaksızın genel hayata katılma hakkına sahiptir, seçme, seçilme ve aday olma dâhil bütün siyasi haklardan yararlanırlar”. 38. maddede 1. fıkrada “Devlet, kamu düzeni ve genel ahlaka aykırı düşmeyecek şekilde aşağıdaki hususları güvence altında tutar: 1. Tüm vesilelerle ifade özgürlüğü...”. Ancak Irak vatandaşının yaşadığı ve halen yaşamakta olduğu en belirgin ihlallerden biri Irak'ta farklı olan oy sayma mekanizması nedeniyle Irak vatandaşının iradesinin asıl oy verdiği partiye gitmemesi ve parlamento seçimlerinde iradesine saygı duyulmamasıdır. Irak'ta her vatandaşın oy kullanma hakkı vardır, ancak bir vatandaş bir tarafa oy verdiğinde oyu diğer tarafa geçer çünkü Iraklı yasa koyucu seçimlerin nispi temsil sistemi ve liste sistemi ile yapılmasını öngörmüştür. Dolayısıyla nispi temsil sisteminin liste seçimleriyle bağlantılı olduğu durumlarda, nisbî temsil sistemi yalnızca liste seçimleri altında uygulanabilir, çünkü nispi temsil sisteminin getirilmesi durumunda bireysel seçimler geçerli değildir.⁷⁴⁷

Demokratik sistemlerdeki seçim sistemleri, ideal bir seçim sistemi olmadığı için ülkelerin ihtiyaçlarına göre değişiklik gösterebilir. Her ülke, kendi siyasi, ekonomik ve sosyal koşullarına en uygun gördüğü seçim sistemini benimsemektedir. Bu sistemler, kalıcı olmayan yasal normlar olup, siyasi krizleri çözmek veya seçim sisteminde daha geniş katılım sağlamak amacıyla reform yapmak için değiştirilebilirler.⁷⁴⁸

Irak, 2005 yılında, 8 Mart 2004 Irak Devleti Genel Devlet Yürütme Komitesi'nin (GDYK) çizdiği çerçeveye uygun olarak, 275 üyeden oluşan Millet Meclisi seçimlerinin onaylanmasıyla başlayan birden fazla seçim sürecine sahne olmuştur. İl meclisleri

⁷⁴⁷ Nispi temsil sistemi hakkında daha fazla bilgi için Bak.: R'āad Nezīh, *E'l Kānūn E'l Distūrī E'l 'Ām* (Beyrut: E'l Mü'sese E'l Hedīse, 2010), 55.

⁷⁴⁸ 'Abdu'l 'Azīz 'İlūī 'Abdu'l 'İsāūī, *Nüzūm İntḥāb Meclis E'l Nūāb E'l 'Irakī be'de 2003* (Beyrut: Dāru'l E'l Hce E'l Beizā', 2013), 17; Erūā Feḥrī 'Abdu'l E'l Letīf, “Mebāde' E'l Nizām E'l İntḥābī fī E'l 'Irak li 'Ām 2010”, *Tkrīt Üniversitesi lil Hükūḫ Dergisi* 2/5 (2010), 158 .

seçimleri ve Irak'ın Kuzey Bölgesi Ulusal Konseyi seçimlerinin ardından, 15 Aralık 2005 tarihinde 275 sandalyeden oluşan Irak Millet Meclisi'ni seçmek üzere genel seçimler yapılmıştır. 30 Ocak 2005'te gerçekleştirilen Geçici Ulusal Meclis (el-Cam'iyya al-Wataniyya) seçimleri, Irak halkının 2003'ten sonraki ilk seçim deneyimidir. Irak'ta demokrasiye geçiş süreci başladıktan sonra, yeni aşamanın gerekliliklerini karşılayan bir seçim yasasının çıkarılması için acil bir ihtiyaç doğmuştur.⁷⁴⁹

Bu, Irak'ın tek bir seçim bölgesi olarak kabul edilmesini öngören 15 Haziran 2014 tarih ve 96 sayılı GKY'i Emri'nin çıkarılmasıyla yapılmıştır. Seçimler nispi temsil sistemine göre doğrudan gizli oyla yapılmış ve siyasi bloklar için kapalı listesinin kabulü ve kadınlara koltukların dörtte biri için kontenjan verilmiştir.⁷⁵⁰ GKO'si ayrıca, Irak'taki seçim sürecini yönetmek ve organize etmekle için Yüksek Seçim Komisyonu'nun (YSK) kurulmasına yönelik 2004 tarihli 92 sayılı Kararı da yayınlamıştır.⁷⁵¹

Yukarıdaki seçim yasası, Irak'ı birden fazla bölgeye bölmek yerine tek bir seçim bölgesi haline getirmiştir. Bu sistemin seçilmesinin nedeni, o dönemde doğru bir nüfus sayımının yapılmamış olması, seçim bölgesi sınırlarına ilişkin siyasi anlaşmaların olmaması, Irak'ın o dönemde seçim bölgelerine bölünmesinin zor olması ve Irak halkının bileşenlerinin daha geniş temsil edilmesine fırsat verilmek istenmesidir. Ancak, bu sistemin birçok dezavantajı bulunmaktadır. Irak'ı tek bir seçim bölgesi olarak görmek, adayı semendenden uzaklaştırmakta, seçmeni kendi seçim bölgesinden olmayan, onların ihtiyaç ve sorunlarına aşına olmayan adaylara oy vermeye zorlamaktadır.⁷⁵²

Tek bir seçim bölgesinin benimsenmesi, Irak toplumunu, seçmenlerin adayın kişiliğinden çok siyasi bloklar tarafından belirlenmesi nedeniyle mezhepsel, etnik ve partizan çatışmalara iten olumsuz bir duruma yol açmaktadır. Bu listeler, dini, milli veya mezhepsel kökenlere göre seçilmekte ve halkın çıkarları dikkate alınmadan büyük siyasi blokların çıkarlarına hizmet etmektedir. Kapalı liste sisteminin kabulü, siyasi kültürü zayıf olan milletvekillerinin yükselmesine neden olabilir, bu da devlet

⁷⁴⁹ Yāsīn E'l 'İsāuī, “Devlet E'l Kānūn fī E'l 'Irāk E'l Mūkeūmāt ve E'l Mū'ūkāt”, *Şū'un 'Irākīye Dergisi* 19/36 (2008), 201; Zīā' E'l Esedī, *Cerā'm E'l İnḥābāt* (Beyrut: Zen E'l Hükūk, 2009), 19.

⁷⁵⁰ Geçici Koalisyon Yönetimi Emri'nin 2004 tarihli 96 Sayılı Kararı

⁷⁵¹ Geçici Koalisyon Yönetimi Emri'nin 2004 tarihli 92 Sayılı Kararı

⁷⁵² Kāsım Muḥmmmed 'Übed, “Eşr E'l Nizām E'l İnḥābī fī Edā' E'l Perlemān E'l 'Irākī “, *Kzāyā Siyāsīye Dergisi* 27-28 (2012), 89 - 90.

kurumlarının, hükümetin ve parlamento performansının zarar görmesine yol açmaktadır.⁷⁵³

GKY’i kanununa dayanarak, Irak’ta tek bir seçim bölgesi, kapalı liste sistemi ve tam nispi temsil sistemine dayalı olarak 30 Ocak 2005 tarihinde Millet Meclisi seçimleri düzenlenmiştir. Siyasi bloklar, adaylarıyla birlikte Irak genelinde kapalı listelere dahil olmuştur. Oyların bölünmesi, toplam oy sayısını koltuk sayısına bölme yöntemiyle gerçekleştirilmiş ve kalan koltukların daha geniş bir şekilde dağıtılmasında yalnızca kısmi bir sistem benimsenmiştir.⁷⁵⁴

Bu seçimlerin önündeki en önemli zorluk, seçim sürecinin bütünlüğü ve şeffaflığı değil, Sünni Arapların seçimi boykot etmesi nedeniyle meşruiyet meselesiydi. Yüksek Seçim Komisyonu’nun belirttiği sonuçlara göre, oy kullanmayanların sayısı 14 milyon seçmen içerisinde 6 milyonun üzerine çıkmaktadır. Sonuç olarak, seçimleri boykot etme oranı %42 gibi yüksek bir düzeyde gerçekleşmiştir. Bu durum, Millet Meclisi’nde bazı bileşenlerin temsil edilmesine, diğerlerinin ise dışarıda bırakılmasına yol açmıştır. Özellikle Sünni kesimin yaşadığı illerde katılım oranının düşük olması (Enbar %2, Ninova %20, Selahaddin %25) siyasi dengeleri altüst etmiştir.⁷⁵⁵

Buna rağmen, bu boykot dikkate alınmamış, aksine seçimlerin sonuçları hükümetin ve sonraki hükümetlerin oluşumunu belirlemiştir. Bu durum, Irak toplumunu mezhepsel, etnik ve partizan çatışmalar sarmalına sürükleyen olumsuz durumlar ve olguların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Çünkü seçmenler, adayların kişiliklerinden ziyade, dini veya mezhepsel bir geçmişe dayanan siyasi hareketler tarafından belirlenen adayları tercih etmiştir. Bu nedenle, bu yöntem, kendilerine oy veren kitlelerin çıkarlarını gözetmek yerine, büyük siyasi hareketlerin çıkarlarına öncelik vermektedir. Milletvekilleri, seçmenlerinden ziyade bu büyük siyasi hareketlerin çıkarlarıyla daha fazla ilişkilendirilmektedir.

Ayrıca, tek bir seçim bölgesi mekanizmasının ve kapalı liste sisteminin, ülkenin yaşadığı siyasi karışıklık aşamasına çare olarak benimsenmesi de bir başka hata olarak görülmektedir. Bu yöntem, çözüm olmaktan ziyade, seçmenlerin istemedikleri adayları da kabul etmek zorunda kaldıkları bir sorun haline gelmiştir ve sonuçları hem devlet

⁷⁵³ Lükman ‘Ösmān Ahmed - E’l Farūk ‘Abdu’l Rehman ‘Abās, “Teṭūr E’l Nizām E’l İnthābī fī E’l ‘Irāk 2005 ile 2014”, *Tkrīt Üniversitesi lil Hükūk Dergisi* 6/23 (Eylül 2014), 331.

⁷⁵⁴ Serbst Müstafā Reşid ‘Amīdī, *E’l Nüzüm E’l İnthābī E’l ‘Irākīye* (Irak: , Yüksek Seçim Komisyonu, 2010), 31.

⁷⁵⁵ Ahmed, *E’l ‘İnthābāt ve E’l İntikāl E’l Dīmokrātī*, 23.

kurumları hem de hükümet ve parlamento performansı üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır.⁷⁵⁶

Seçim sistemine yönelik eleştiriler sonucunda, ilk daimî parlamento ile bir değişiklik yapılmıştır. 2005 tarihli 16 sayılı kanun, Millet Meclisi'nin 2005 seçimleri için yeni seçim sisteminin özelliklerini tanımlamış ve olumlu nedenlerini “Tek bölgeli sistemin avantajlarını ihmal etmeden, daha temsili bir seçim sistemi olan çok bölgeli sistemi benimsemek” olarak belirtmiştir. Bu kanun, seçmen ve adayların koşulları açısından, ayrıca her listenin ilk üç ismi ile ilk altı isimden ikisinin arasında bir kadının adının yer alması şartı bakımından, bir önceki kanuna benzerlik göstermektedir.

Bu düzenleme ile Irak, ülkenin il sayısına göre 18 seçim bölgesine bölünmüş ve bu seçim bölgelerine parlamentoda 230 sandalye tahsis edilmiştir. Ayrıca, Irak'ın geri kalan 45 sandalyesi “telafi edici” olacak şekilde tek bir seçim bölgesi olarak kabul edilmiş ve bu sandalyeler nispi temsil yöntemine göre dağıtılmıştır. Ek olarak, kapalı liste sistemi onaylanmış ve bireysel aday gösterilmesine izin verilmiştir. Ancak, listede adı geçen isimler, komisyon tarafından belirlenen bir süreden sonra değiştirilememektedir.⁷⁵⁷

Bu kanunda yasa koyucu, Millet Meclisi'nin 45 sandalyesini “telafi edici ulusal sandalye” olarak tanımlamış ve bu sandalyelerin öncelikle on sekiz ilden birinde sandalye kazanamayan siyasi kuruluşlara tahsis edilmesini öngörmüştür. Kalan koltuklar ise “en büyük kalan” hesaplamalarına göre bloklara ve siyasi partilere dağıtılacaktır. Ancak, bu telafi edici ulusal koltukların “en büyük kalan” yöntemiyle yönetim tarafından dağıtılması, haksız bir dağılıma yol açmış ve siyasi güçler arasında dengesizliğe neden olmuştur. Bu dengesizlik, milletvekillerinin parlamento temsiline de yansımıştır.

Diğer bir sorun ise, kazanan siyasi oluşumların parlamentoda siyasi çoğunluk oluşturamamasıdır. Bu durum, demokratik parlamenter sistemin temel dayanağı olan muhalefetin eksikliğine ve hükümet performansını olumsuz etkileyen uyum eksikliğine yol açmıştır. Sonuç olarak, kazanan oluşumların uzlaşmaya dayalı bir hükümet kurmaya zorlandığı, ancak uyum eksikliğinden dolayı hükümet performansının zayıf kaldığı iddia edilebilir.⁷⁵⁸

⁷⁵⁶ E'l Ğerbāwī, *Füṣūl E'l Meṣhed E'l İntihābī*, 15- 16.

⁷⁵⁷ “Übed,” *Eṣr E'l Nizām E'l İntihābī*, 89 - 90.

⁷⁵⁸ Aḥmed - ‘Abās, *Teṭūr E'l Nizām E'l İntihābī*, 246 – 247.

Yeni yasaya yönelik birçok eleştiri ve o dönemdeki tüm siyasi sistemin şekli üzerindeki olumsuz yansımalar, yasanın yürürlükten kaldırılması veya değiştirilmesi ihtiyacını gündeme getirmiştir. Ancak, büyük siyasi bloklar arasında ciddi anlaşmazlıklara yol açtığı için yeni bir yasa çıkarmak yerine, önceki yasada değişiklik yapmakla sınırlı kalınmıştır. Tartışmalı konuların en önemlilerinden biri, Yüksek Seçim Komisyonu tarafından hazırlanan ve birinci dönem seçimlerinin 2005 yılında yapıldığı bir önceki seçmen sayısına göre Milletvekillerinin bir bölümünün Kerkük ilinde seçim yapılmasına yönelik itirazdır.

Ayrıca, aday gösterme yöntemindeki farklılıklar da önemli bir tartışma konusu olmuştur. O dönemde hâkim olan eğilim, adaylığın açık veya yarı açık listeye dayalı olarak nispi temsil yöntemiyle yapılması yönünde olmuştur. Bu durum, seçim sistemi üzerinde daha fazla tartışma yaratmış ve siyasi güçler arasındaki anlaşmazlıkları derinleştirmiştir.⁷⁵⁹

Millet Meclisi üyeleri, yeni bir yasa çıkarmanın mümkün olmadığına ikna olduktan sonra, 2005 tarihli 16 sayılı Seçim Yasasında değişiklik yaparak 2009 tarihli 26 sayılı yasaı çıkarmış ve bu yasa ile 2010 yılı Millet Meclisi üyeleri için seçim yapılmasına karar vermiştir. Değiştirilen yasa, Irak'ın her valiliğinin resmi sınırlarına göre 18 seçim bölgesine bölünmesini onaylamıştır. Ayrıca, Hristiyan bileşenler için Irak genelinde bir seçim bölgesi oluşturulması koşuluyla, Ninova, Bağdat, Erbil, Kerkük ve Dohuk valiliklerine birer sandalye tahsis edilmesine karar verilmiştir. Bağdat Valiliği'nde Mandeizm veya Sabiilik mezhebine bir sandalye, Yezidi bileşenleri için bir sandalye ve Musul Valiliği'nde Şabak bileşenleri için bir sandalye ayrılmış olup, bu durum diğer listelere katılımların yüzdelelerini etkilememektedir.

Kapalı liste yerine nispeten açık listeye nispi temsil sisteminin benimsenmesinin yanı sıra, parlamentodaki sandalyelerin dağıtılması yöntemi de seçim ortalamasına dayalı nispi temsil sistemine göre yapılacaktır. Listedeki sandalye dağılımı ise basit çoğunluk sistemine göre gerçekleştirilecektir. Dağıtımın ilk aşamasından sonra boş kalan sandalyelerin yeniden dağılımı seçim oranına değil, seçmen ortalamasına eşit veya daha fazla oy kazanan listelere verilmesi üzerine bir yöntemle onaylanmıştır. Oy sayısı seçim ortalamasına ulaşmayan listelere ise boş sandalye verilmemektedir.⁷⁶⁰

⁷⁵⁹ Amīdī, *E'l Nüzūm E'l İnṭihābī*, 28.

⁷⁶⁰ Mürtezā Aḥmed Hızır, "E'l Nizām E'l İnṭihābī fī E'l 'Irāqī", *Tkrīt Üniversitesi lil Hukūk Dergisi* 2/20 (2014), 194.

2009 yılında değiştirilen 26 Sayılı Seçim Kanunu, önceki kanundan daha iyi olduğu söylenemez. Bu kanunun da olumsuz yönleri bulunmaktadır ve seçim sistemi, küçük siyasi bloklar aleyhine büyük siyasi blokların çıkarlarına hizmet etmektedir. Katılan 297 siyasi partiden sadece 9'u kendi seçim bölgesi içinde seçim birimine ulaşabilmiştir. Bunun nedeni, en büyük kalan sistemine uyulmaması, sandalye kazanmayanların dikkate alınmaması ve dışlanan siyasi varlık mekanizmasının uygulanmasıdır.⁷⁶¹ Ayrıca, 7 telafi sandalyesi kazanan siyasi varlıklara dağıtılmakta ve küçük siyasi varlıklar bu dağıtımdan mahrum bırakılmaktadır. Buna göre, bu sandalyeler devredilebilir oylardan seçilmiş olan adaylar arasında şu şekilde dağıtılmaktadır: Irak listesi, Kanun Devleti listesi ve Ulusal Koalisyon Listesi'nin her biri iki sandalye, Kürdistan İttifak Listesi ise bir sandalye kazanmaktadır. Bu durum, küçük siyasi partilerin temsil edilme şansını daha da azaltmakta ve büyük siyasi blokların güçlenmesine yol açmaktadır.⁷⁶²

Yeni seçim sistemi, istenen sonuçları vermemiş ve seçimlerin daha adil bir şekilde yapılabilmesi ve siyasi temsiliyetin artırılması amacıyla değiştirilmesi veya yeni bir yasa çıkarılması gerektiği ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda, 2014 yılı Millet Meclisi seçimlerini düzenlemek amacıyla 2013 tarihli 45 sayılı Kanun çıkarılmış ve önceki kanun iptal edilmiştir. Yeni çıkarılan yasa, birden fazla seçim bölgesini içermesi (Irak'ı 18 seçim bölgesine ayırması), nispeten açık liste yöntemi ve kadınların temsil oranı açısından önceki yasaya pek çok açıdan benzemektedir.

Irak Parlamentosu'ndaki sandalye sayısı, önceki seçimlere göre 3 sandalye artarak 328'e yükseltilmiştir. Bu sandalyelerden 320'si seçim bölgelerinden gelen adaylar tarafından doldurulurken, 8 sandalye ise azınlık kotaları için ayrılmıştır. Yasa, nispi temsili benimsemekle birlikte, yapılan en büyük değişiklik, Hare kotası sistemi yerine Sainte-Laguë sisteminin getirilmesidir. Bu değişiklik, oyların daha adil bir şekilde dağıtılmasını ve küçük partilerin temsil şansını artırmayı amaçlamaktadır.⁷⁶³

⁷⁶¹Dışlanan siyasi varlık: Yüksek Seçim Komisyonu tarafından rakip siyasi partilere sandalye dağılımında kullanılan bir terimdir. Buna göre, seçimlere katılan siyasi parti, kendi seçim bölgesi içinde seçim birimine ulaşamazsa dışlanacaktır. Böylece kazanan listeler, dışlanan siyasi parti kazandığı koltukları devralmaktadır. Bak.: Millet Meclisi seçimleri için sandalye dağılım sistemi, 2010 No. 21, Bağımsız Yüksek Seçim Komisyonu, Bölüm 3. 1,2.

⁷⁶²Tāhā 'Ömer Rşīd, *E'lesās E'l Kānūnī liḥḳ E'l Mü'ārze E'l Siyasiye E'l 'Irāq Nmūzcn* (E'l Sülīmāniye, Dār Sernm, 2011), 395 – 396.

⁷⁶³Sainte-Lague, Norveçli bilim adamı Sainte-Lague yönetim onu tarafından icat edilen ve ilk Formülünü 1951'de Norveç ve İsveç'te uyguladığı ve her liste için doğru oyları tek sayılar dizisine bölmek istediği bir yöntemdir (1, 3, 5, 9 .. , vb.). Bak.: Aḥmed - 'Abās, *Tetūr E'l Nizām E'l İntḥābī*, 359 – 363.

Irak Millet Meclisi genel seçimleri 30 Nisan 2014 tarihinde gerçekleşmiş olup, seçimlerin doğruluğunu ve bütünlüğünü sağlamak amacıyla Yüksek Seçim Komisyonu, ilk kez oylamada seçmenin ıslak imzası yerine elektronik kartını kabul etmiştir. Bu düzenlemeyle, bir seçmen, seçim merkezi, oy kullandığı istasyon ve adı hakkında bilgi içeren bir elektronik karta sahip olmadığı sürece oylamaya katılamamaktadır. Bazıları bu seçimlerin uzlaşmaya dayalı kotaları kaldıracağına inanmış olsa da, aslında önceki seçimlerden hiçbir farklılık göstermemiş ve uzlaşmaya dayalı kota sistemi devam etmiştir.

Nispi temsil sisteminin Irak'taki siyasi ve kültürel gerçeklikle uyumsuzluğu nedeniyle pratik başarı elde edemediği söylenebilir. Bu nedenle, küçük partilerin pastadan aldığı payın arttırılmaması, 2014 yılında bağımsız adaylar ve küçük partiler için sağlanan avantajların kaybedilmesine yol açmıştır. Sonuç olarak, görüşleri dikkate alınmayan seçmenler hayal kırıklığı yaşamış ve sistem, bu seçmen kitlesi nezdinde beklentileri karşılamamıştır. Bu durum, seçimlerin, uzlaşmaya dayalı kotaların varlığını sürdürmesi ve siyasi temsiliyetin sınırlı kalması nedeniyle demokratik ilerlemeyi tam olarak sağlayamadığını göstermektedir.⁷⁶⁴

Yukarıdaki ifadelerden yola çıkarak, her seçim döngüsünde olmasa da birden fazla seçim döngüsünde seçim sistemini değiştirme girişimlerinin, Irak durumuna uygun bir seçim sistemi tasarlamada başarılı olmadığı görülmektedir. Aksine, bu yöntemde adayların ve yasama gücünün belirlenmesinde tamamen siyasi partiler hâkim olduğu için seçmen iradesi sonuçlara tam anlamıyla yansımamıştır. Bu durum, seçim sisteminin aynı yüzleri iktidarda tutmasına neden olmuştur. Bir vatandaş seçme hakkından mahrum kalırsa, bu durum anayasal haklarından birinin ortadan kaldırılması olarak değerlendirilmektedir. Çünkü özgürlük, bireyin seçme yeteneğine dayanmaktadır ve kamu özgürlükleri diğer özgürlüklerin garantisidir.

Bu durum, ulusal birliğin önündeki en önemli engellerden biri olan meşruiyet, güven ve kimlik krizini derinleştirmiştir. Irak'ta siyasetin sağlıklı bir şekilde işletilmesini engelleyen tek unsur seçim sistemi değildir. Aynı zamanda mezhepsel siyasetin sona erdirilmesi, millî uzlaşının teşvik edilmesi ve milis grupların ülkenin genel siyasi ve toplumsal dokusuyla kaynaştırılmasının yollarının bulunmasına da ihtiyaç vardır.⁷⁶⁵

⁷⁶⁴Ahmed - 'Abās, *Teṭūr E'l Nizām E'l İntihābī*, 227 – 272.

⁷⁶⁵kerīm Yūsūf Kşkāş, *E'l Hürriāt E'l 'Ame fī E'l Enzme E'l Siyasiye E'l Mü'āsire* (Mısır: Menş'at E'l Ma'ārif, 1987), 557.

4.1.2.5. Federal Mahkeme Kanunu’nun Belirsizlikleri

Irak’taki hukuk devletinin inşası, Federal Yüksek Mahkeme’nin 93. maddede belirtilen yetkileri doğrultusunda şekillenmektedir. Anayasa, bu mahkemeyi anayasanın üstünlüğü ilkesine uygun olarak yürürlükte bulunan yasa ve yönetmeliklerin anayasaya uygunluğunu denetlemeye yetkili tek organ olarak kabul etmektedir. Ayrıca Federal Yüksek Mahkeme, anayasa hükümlerinin yorumunu yapmakla yükümlüdür ve en önemlisi, Federal Yüksek Mahkeme’nin kararları kesindir ve tüm diğer organlar için bağlayıcıdır. Bu bağlamda Federal Yüksek Mahkeme’nin dolaylı amacının anayasanın üstünlüğü ilkesini gerçekleştirmek ve hukuka aykırılıklardan korumak olduğu söylenebilir. Zira mahkemenin gözetimi, tüm yasama metinlerini içerdiği için bireylerin kamu hak ve özgürlüklerinin doğrudan korunmasına katkıda bulunmaktadır. Bu durum, hukukun üstünlüğü ilkesinin hem hükümetler hem de halklar üzerinde gerçekleştirilmesini sağlamaktadır ve bu da Federal Yüksek Mahkeme’yi, ulusal birliğin ortak bir kimlik yaratması için bir emniyet supabı haline getirmektedir. Mahkemede meydana gelebilecek herhangi bir kusur, ulusal birliği şu veya bu şekilde olumsuz etkileyecektir.

Mevcut Federal Yüksek Mahkeme Kanunu, 2004 Geçici Dönem Devlet İdare Kanunu’nun 44. maddesine istinaden, Bakanlar Kurulu’nun - O dönemdeki yasama yetkilerine dayanarak - 17 Mart 2005 tarihli ve 30 sayılı Yasama Emri üzerine çıkarılmıştır. Ancak, 2005 tarihli Daimî Anayasaya göre Irak Federal Yüksek Mahkemesi’nin kanunu henüz çıkarılmamıştır. Millet Meclisi, Irak Cumhuriyeti’nin 2005 Daimî Anayasası kapsamında yeni bir kanunun çıkarılması konusunda anlaşmaya varamamıştır. Bu durum, kritik bir anayasal kusur teşkil etmekte olup, mevcut kanunun meşruiyeti hala şüpheli ve tartışmalara açık bir konu olmaya devam etmektedir.⁷⁶⁶

⁷⁶⁶2005 Anayasası’nın 92. maddesinin 2. fıkrasında “Federal Yüksek Mahkeme; belirli sayıda yargıç, İslam fıkhi ve hukuk uzmanlarından oluşur. Millet Meclisi üye sayısının 2/3 çoğunluğu ile çıkartılacak bir yasayla üye sayısı, nasıl seçilecekleri ve mahkemenin işleyiş şekli belirlenir.” atıfta bulunulan kanunu’nun yürürlükte olan Anayasayanın çıkartılmasının üzerinden 20 yıl geçmesine rağmen “Federal Yüksek Mahkeme Kanunu” çıkarılmamıştır. Ortaya çıkan sorun; bu mahkemenin kanuni dayanağının olup olmaması, hukuki dayanağı geçici Anayasanın iptal edilmesi ile bitip bitmemesi hususudur. Dolayısıyla, Federal yüksek Mahkeme’nin meşruiyeti hakkında birçok soruyu gündeme getirmesine yol açmaktadır. Çünkü Mahkeme hâla eski geçici anayasaya dayanılarak çıkarılan 2005 yılı ve 30 sayılı kanuna göre görevlerini yapmaktadır. 2005 Anayasa Kanunu’na göre mahkeme üyeleri üç gruptan oluşmaktadır. Yargıç, İslam fıkhi uzmanı ve hukuk uzmanlarıdır. Ancak mevcut oluşumda, 2005 Anayasası’nın 92. maddesinin 2. fıkrasına göre, İslam fıkhi uzmanı ve hukuk uzmanlarından oluşan bu iki kategori yoktur. Başka bir deyişle “Irak Federal Yüksek Mahkemesi” eski 2004 Anayasası’na göre kurulmuştur. Ancak görev ve yetkileri yürürlükte olan 2005 Anayasası’na göre yürütülmektedir. Bu

92. maddenin 2. fıkrasına göre Federal Yüksek Mahkeme'nin üyeleri, üç gruptan oluşturulacaktır: yargıçlar, İslam fikhı uzmanları ve hukuk uzmanları. Bu düzenleme, mahkemenin üyelik yapısına iki yeni faktör eklemektedir: İslam fikhı uzmanları ve hukuk uzmanları. Ancak, bu üç grubun sayısının eşit olup olmayacağı konusunda net bir açıklık bulunmamaktadır. Anayasanın ilgili maddesi, grup üyelerinin sayısının nasıl belirleneceği veya bu gruplar arasında nasıl bir denge kurulacağı konusunda ayrıntılı bilgi vermemektedir.

Bu belirsizlik, şu soruları gündeme getirmektedir:

1. Üye Sayısının Eşitliği: Yargıçlar, İslam fikhı uzmanları ve hukuk uzmanları arasında bir sayısal denge sağlanacak mı? Yoksa bu gruplardan birinin diğerlerine göre daha fazla üyesi mi olacak?

bağlamda hukukçular iki görüşe ayrıldı: İlki, varlığının meşruiyetini ve onun tarafından çıkarılan hükümlerin yasallığını sorgulayan görüştür. Bu, 2004 geçiş aşaması Irak devlet idaresi Yasası'nın 44. maddesi C fıkrasında varlığının anayasal temelinin bulunmamasına rağmen çıkarılmıştır. İptal edilen: "Federal Yüksek Mahkeme, bir kanunun, tüzüğün, talimatın veya hakkında itiraz olan bir uygulamanın bu kanunla uyumlu olmadığına karar verirse, o hükümsüz sayılır. ". Zira bu kanun, 2005 anayasası'nın 143. maddesi ile açıkça yürürlükten kaldırılmıştır. şöyle : "Yeni Irak Hükümeti kurulduktan sonra Geçici İdari Yasa ve eki 53/a ve 58. madde dışında iptal edilir". Daha fazla ayrıntı için Bak.: Mehā Behct E'l Şālḥī, *E'l Mḥkeme E'l İtīḥādīe E'l 'Ülā ve İḥtışāshā Bilreḳābe 'ālā Distūrīet E'l Keūānīn* (Bağdat: Beytu'l Hikme, 2008), 55.

İkinci görüş, geçiş aşaması Irak Devleti GDYK'na dayanan 2005 yılı ve 30 sayılı Kanuna Federal Yüksek Mahkeme Kanunu'nun bu meşru bir dayanak olduğunu inanmaktadır. Çünkü 2005 anayasası 2005 Anayasası'nın 130. maddesinde belirtilen şu ifadeye dayanılarak halen yürürlükte "Yürürlükteki yasalar bu anayasaya uygun olarak değiştirilmedikleri veya iptal edilmedikleri sürece yürürlükte kalmaya devam eder". İkinci görüşüne göre mahkeme, yargı yetkisini uygulamada kullanmış ve önündeki davalarda çok sayıda karar vermiştir. Daha fazla ayrıntı için Bak.: Mekī Nācī, *E'l Mḥkeme E'l İtīḥādīe E'l 'Ülā fī E'l 'Irāq* (Necef: Dāru'l Žīā', 2007), 126.

İkinci görüşte ise birinci görüşa, Anayasa'nın 130'uncu maddesi metninin, mevzuatın bu Anayasa hükümlerine aykırı olmadığı sürece yürürlükte kalacağını zımnen ifade ettiğini söyleyerek cevap vermektedir. Böylece 2005 Anayasası, mahkemenin oluşumu ve yetkileri açısından 92 ve 93. maddelere göre, 2005 tarihli 30 sayılı Federal Yüksek Mahkeme Kanunu'nda yer alan hükümlere, özellikle 3. ve 4. maddelere çelişen ve aykırı yeni hükümler getirmiştir. Dolayısıyla Federal Yüksek Mahkeme yasasını olduğu gibi tutmak, 2005 anayasası hükümlerine uygun yeni bir Federal Yüksek Mahkeme yasası çıkarılarak mümkün olan en kısa sürede kaçınılması gereken bir anayasaya aykırılık durumu oluşturmaktadır. Bu konu hakkında daha fazla bilgi için Bak.: E'l Şālḥī, *E'l Mḥkeme E'l İtīḥādīe E'l 'Ülā*, 21.

Dolayısıyla, mahkeme yasasının 2005 anayasası hükümlerine aykırı olduğunu, bu nedenle Anayasa'nın 13. maddesinin 2. fıkrasına " Anayasayla bağdaşmayan yasa çıkartılamaz. Bölgesel anayasalarda veya diğer hukuki belgelerde Irak anayasasıyla çelişen hükümler geçersiz sayılır" dayanarak anayasaya aykırı sayıldığını düşünmektedir. "Yürürlükteki yasalar bu anayasaya uygun olarak değiştirilmedikleri veya iptal edilmedikleri sürece yürürlükte kalmaya devam eder" öngörülen Anayasa'nın 130. Maddesinin metnine dayanmak geçerli değildir. Çünkü bu madde, "Anayasayla bağdaşmayan yasa çıkartılamaz" öngörülen 13. Maddenin 2. fıkrasına çelişki ve aykırıdır. Yukardan yola çıkarak, söz konusu yasanın 2005 anayasa hükümlerini ihlal ettiğini söyleyebilmektedir. Sonuç olarak, Federal Yüksek Mahkeme yasasının, yasa ve yönetmeliklerin anayasaya uygunluğunu izleyen anayasaya aykırı olması utanç vericidir. Başka bir deyişle, yasa koyucu, özellikle federal mahkeme yasası anayasal nitelikte olduğu için, federal mahkemenin çalışmalarını yeni anayasa hükümlerine uygun olarak düzenleyen bir yasa çıkarmak için acele etmelidir.

2. Mahkemenin Yapısı: Mahkeme, daha fazla yargıcın, İslam fikhı uzmanının veya hukuk uzmanının bulunduğu bir yapı mı olacak? Eğer öyleyse, bu durum karar alma süreçlerinde hangi grubun daha etkili olacağına dair bir hiyerarşi mi oluşturacak?

Bu sorular, Federal Yüksek Mahkeme'nin işleyişine ve karar alma süreçlerine doğrudan etki edebilecek önemli konuları içermektedir. Anayasanın bu belirsizliği, yasaların uygulanmasında ve hukuki süreçlerin işleyişinde potansiyel sorunlara yol açabilir. Bu nedenle, Federal Yüksek Mahkeme Kanunu'nda, üyeler arasındaki dengenin nasıl sağlanacağına dair net düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Bu düzenlemeler, hem mahkemenin meşruiyetini hem de hukukun üstünlüğünü koruma açısından kritik öneme sahiptir. “Federal Yüksek Mahkeme belirli sayıda yargıçlar, İslam fikhı ve hukuk uzmanlarından oluşur. Millet Meclisi üye sayısının 2/3 çoğunluğu ile çıkartılacak bir yasayla üye sayısı ve nasıl seçilecekleri ve mahkemenin işleyiş şekli belirlenir”. İslam fikhı uzmanları ve hukuk uzmanlarının Federal Yüksek Mahkeme'ye dâhil edilmesi, mahkemenin bağımsızlığı üzerinde potansiyel etkiler yaratabileceği endişesiyle Irak'ta geniş hukuki tartışmalara neden olmuştur. Irak anayasa tarihinde ilk defa bu iki uzmanlık alanının yargıya birlikte dâhil edilmesi, farklı uzmanlar arasında tartışmalara yol açmış ve üç temel görüş ortaya çıkmıştır.

Birinci görüşe göre, mahkemenin yargıç, İslam fikhı uzmanı ve hukuk uzmanlarından oluşan yapısı, bu uzmanlıkları desteklemeyen bir şey olarak değerlendirilmektedir. Mahkemenin yapısında adli ve hukuki unsurların bulunması eleştirilmemektedir, ancak İslam hukukçularının dâhil edilmesi anayasalar ve mevzuat tarafından olumlu karşılanmamaktadır. Bu görüşe göre, mahkeme bileşeninin yargıç ve hukuk unsurlarını içermesi doğal kabul edilebilirken, İslam fikhı uzmanlarının dâhil edilmesi zorunlu kılınmamış bir durumdur.

2005 Irak Cumhuriyeti Anayasası'na göre, medeni bir devlet yapısına sahip olması gereken bir ülkede İslami unsurların da yer aldığı bir mahkeme yapısını garanti eden tek kurumun Iraklı yasa koyucu olabileceği belirtilmektedir. Bu durum, Irak'taki hukuk sisteminin İslami unsurlar ile medeni hukuk unsurları arasında nasıl bir denge kuracağı konusunda devam eden bir tartışmayı yansıtmaktadır.⁷⁶⁷

İkinci görüş, İslam fikhı uzmanlarının Federal Yüksek Mahkeme üyeliğine alınmasını başarılı bir adım olarak değerlendirmektedir. Bu görüşe göre, Irak Anayasası'nın 2.

⁷⁶⁷Māzn Līlū Rāzī, “Zemānāt Ihtrām E'l Kūā'd E'l Distūrīye”: <http://www.brob.org/hadatha/makala1/destor117.htm>

maddesinin 1. fıkrasının (a) bendi, “İslam’ın değişmez hükümleriyle çelişen yasa çıkartılamaz” ifadesini içerdiğinden, İslam hükümlerinin belirlenmesi ve bu hükümlerin kanunlarla uyumlu olup olmadığının değerlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Ancak, yargıçların çoğu İslam fıkında uzman olmadığından, kanunların İslam hükümlerine uygunluğunu tam olarak kestiremeyebilirler.

Aynı maddenin (b) bendi ise, “Demokrasi ilkeleriyle çelişen yasa çıkartılamaz” ifadesini içerir. Bu iki hüküm arasında bir uzlaşma sağlanması gerektiğini savunan bu görüş, anayasayı hazırlayanların, 2. maddenin (a) ve (b) bentleri arasında bir denge kurmak amacıyla bu düzenlemeyi koyduklarını ileri sürmektedir. Bu nedenle, İslam fikhı uzmanlarının mahkemede bulunmaları, çıkarılan kanunların hem İslam hükümlerine hem de demokratik ilkelere uygun hale getirilmesi açısından gerekli görülmektedir.

Bu görüşe göre, İslam fikhı uzmanları mahkemeye dâhil edilmezse, anayasanın ihlal edilme riski doğabilir. Bu durumda, İslam hükümleri ve anayasa ile çelişen kanunların çıkarılmasının önü açılabilir. Dolayısıyla, anayasal uyumun sağlanması ve kanunların İslam hükümleriyle çelişmemesi için İslam fikhı uzmanlarının mahkemede yer alması gerektiği savunulmaktadır.⁷⁶⁸

Üçüncü görüş, önceki iki görüşü uzlaştırmayı amaçlamaktadır ve Federal Yüksek Mahkeme’nin yetkilerini iki bölüme ayırarak bu sorunu ele almayı önermektedir. Bu görüşe göre, mahkemenin yetkileri iki ana kategoriye ayrılmalıdır:

Yargı Yetkileri: Bu yetkiler, yargıçlar ve hukuk uzmanları tarafından kullanılan, geleneksel yargı organı yetkileridir. Yargıçlar, kanunları yorumlar ve anlaşmazlık durumlarında uygulama yapar. Hukuk uzmanları ise yargıçlara hukuki meselelerde destek sağlar ve gerekli uzmanlık bilgisiyle katkıda bulunur.

Yargı Dışı Danışma Yetkileri: Bu yetkiler, Anayasa metnlerinin yorumlanması, Millet Meclisi üyeliği için genel seçimlerin nihai sonuçlarının onaylanması ve üyelerin üyeliğinin geçerliliğinin değerlendirilmesi gibi yargı dışı danışma yetkilerini içerir. Bu yetkiler, yargıçlar, İslam fikhı uzmanları ve hukuk uzmanlarının ortaklaşa kullanabileceği yetkilerdir. Herkesin karar almada oy kullanma hakkı bulunmaktadır, bu da kararların kolektif bir şekilde alınmasını sağlar.

⁷⁶⁸ Nācī, *E’l Mh̄keme E’l İt̄ihādīe*, 128.

Bu görüşe göre, yargıcın görevi, kanunları yorumlamak ve anlaşmazlık durumlarında bunları uygulamak iken, İslam fıkıh uzmanı ve hukuk uzmanları teknik hususlarda görüş ve destek sağlamakla görevlidir. Bu yaklaşım, yargıçların bağımsızlığını korurken, uzmanların da gerekli yerlerde katkıda bulunmasına olanak tanır.

Ancak, bu görüş de eleştirilmiştir. Eleştiriler genellikle, yargı ve danışma yetkilerinin bu şekilde ayrılmasının, mahkemenin karar alma süreçlerini karmaşık hale getirebileceği ve yargı bağımsızlığını zayıflatabileceği yönünde olmuştur. Ayrıca, karar alma sürecine farklı grupların katılımı, mahkemenin etkinliği ve tarafsızlığı üzerinde olumsuz etkiler yaratabilir. Bu durum, mahkemenin karar alma sürecinin daha fazla tartışmaya açık hale gelmesine ve yargı kararlarının meşruiyetinin sorgulanmasına yol açabilir.⁷⁶⁹

Anayasa yasa koyucusunun, Federal Yüksek Mahkeme'nin tamamen yasal yargı yetkisine sahip olması nedeniyle, Federal Yüksek Mahkeme'nin bileşiminde İslam fıkıh uzmanlarının bulunmasını talep etmesi başarılı bir adım olduğuna inanılmamaktadır. Anayasa ile tanımlanan yetkilerin ve hükümlerin herhangi bir ihlalden korunmasının yasama ve yürütme makamları tarafından yapılması gerektiği bu bağlamda İslami fıkıhın değil hukuki uyuşmazlıkların değerlendirilmesiyle çözümün oluşacağı belirtilmektedir. Bununla birlikte, İslam hükümlerinin kesin bir ifadeyle tespit edilmesi pek mümkün değildir. Bu durumun nedeni olarak Kuran-ı Kerim'in tefsiri, hadislerin yorumlanması ve mezhepler arasında bazı ihtilafların bulunması gösterilebilir. Bunun yanı sıra Anayasa'nın 3.maddesinde belirtildiği gibi Irak'ın çok etnik kökenli, çok dinli ve çok mezhepli yapısı da konuyu zorlaştıran bir durumdur. Bu gibi gerekçeler neticesinde İslam fıkıh uzmanlarının Mahkemelerde görev alması mantıklı olarak görülmemektedir. Tüm bunların yanında İslam fakihleri arasında yapılan mezhep tartışmaları da mahkemeye taşınacaktır.

Ayrıca, fıkıh uzmanlarının varlığı ve üye sayısının belirtilmemesi, siyasi otoritenin mahkemenin üye sayısını kendi çıkarına göre artırmak için kullanabileceği anayasal boşluklardan biri olarak kabul edilmektedir. 47. maddeye göre mahkemenin bağımsızlığını, yargı bağımsızlığı ilkesini ve kuvvetler ayrılığı ilkesini

⁷⁶⁹Mühsin Cemil Cerîh, *E'l Mhkeme E'l İtîhādîe E'l 'Ülâ Dirāse Mükārne* (London: Dāru'l Se'āb, 2009), 79 - 80.

etkileyebilmektedir.⁷⁷⁰ Anayasa koyucu, Federal Yüksek Mahkeme'nin üye sayısının Anayasada belirlenmesinin, normal kanunda belirlenmesine göre daha iyi olacağını savunmuştur.

Yukarıda belirtilen anayasanın 92. maddesinin özellikle endişe kaynağı olduğu düşünülmektedir. Sadece Irak'ta değil, tüm dünyada Müslümanlar için ortak bir dini merci ya da liderlik bulunmadığı için Müslümanların üzerinde anlaşmaya varamadığı konular arasında yer alan İslami hükümleri kim yorumlayacaktır? Federal Mahkeme üyeliğine İslami fıkıh uzmanı kişiler atanacak mıdır? Bu iki maddenin birleşimi, Velayet-i Fakih'in yeni bir versiyonu olarak dini referanslar (Şii ve Sünni) için bir tür üst otoriteye işaret etmiyor mudur? Bu gibi soruların cevapları belirsizliğini korumaktadır.

Federal Mahkeme kararlarının ulusal birlik ve kimlik krizine olan etkisini gösteren en belirgin örnekler arasında, 76 madde 1. fıkrasını içeren ifadesi “en fazla sandalyeye sahip olan siyasi kitlenin adayını” tabirinin yorumlanması yer almaktadır. 2010 Irak Millet Meclisi seçimlerinin tamamlanmasının ve 92 sandalyeli Irak Ulusal Hareketi (Al İraqiya) ile 89 sandalyeli Kanun Devleti Koalisyonu arasında büyük ölçüde yakın seçim sonuçlarının açıklanmasının ardından, 76. madde 1. fıkrası, “Cumhurbaşkanı seçildiği tarihi takip eden 15 gün içerisinde en fazla sandalyeye sahip olan siyasi kitlenin adayını Bakanlar Kurulunu oluşturmakla görevlendirir”, ışığında kimin hükümet kurma hakkına sahip olduğu sorusu gibi bir sorun ortaya çıkınca, gözler Yüksek Federal Anayasa Mahkemesine çevrilmiştir. Böylece başbakanlık makamından sandalye sayısına sahip olma ifadesinin yorumlanmasına ilişkin resmi bir yazıyla (M.R.N / 1979 sayılı) ve 21/03/2010 tarihli federal mahkemeye sunulmaktadır.⁷⁷¹

Mahkeme bu konudaki görüşünü şu sözlerle ifade etmiştir:⁷⁷²

“Federal Yüksek Mahkeme, 2005 Irak Cumhuriyeti Anayasası'nın 76. maddesinin beş paragrafından oluşan metnini ve diğer ilgili metinleri çıkarım yaparak karar

⁷⁷⁰ Örnek: ABD Başkanı “Roosevelt”, Napoli'nin politikasına ilişkin bakış açısını desteklemek amacıyla ABD Federal Yüksek Mahkemesi üyelerini değiştirmek ve yeni üyeler eklemek istediğinde denediği ancak Kongre'nin bu girişimi reddettiği. Bak.: İbrâhîm Hesenî'n, *E'l Reḳābe E'l Kezā'īye 'ālā Distūriyet E'l Kūānīn fī E'l Fıḳh ve E'l Kzā'* (Kahire: Dāru'l E'l Kütüb E'l Kūānūnīye, 2003), 81.

⁷⁷¹ Münzer E'l Fezl, “E'l Mḥkeme E'l İtīḥādīe E'l 'Ülā ve Tefsīr E'l Nüşüş”, *E'l Hūvār E'l Mütamedin Dergisi* 2962 (Erişim Tarihi 01/04/2010, 06:21): <https://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=210022>

⁷⁷² Bak.: Irak Federal Yüksek Mahkemenin 25 Mart 2010 tarih ve 25/Federal/2010 Sayılı Yorum Kararı, Federal Yüksek Mahkeme resmi web sitesi (Erişim Tarihi 25/07/2012), <https://124.im/bvgErks>

almıştır: Anayasa'nın 76'ncı maddesi hükümlerinin uygulanması, Anayasa'nın 54'üncü maddesi hükümlerine uygun olarak Millet Meclisi'nin Cumhurbaşkanının daveti üzerine toplanmasının sona ermesinden sonra gerçekleşmektedir. Millet Meclisi'nin ilk oturumunda Anayasa'nın 55. maddesine göre “ Millet Meclisi ilk oturumunda bir başkan ve iki başkan yardımcısı seçilir. Gizli ve doğrudan oylama yapılır ve nitelikli çoğunluğu alan adaylar seçilir” Ardından Anayasa'nın 70. maddesi 1. fıkrasına göre Cumhurbaşkanını seçer. “Millet Meclisi, üyeler arasından üyelerinin 2/3 çoğunluğu ile Cumhurbaşkanını seçer”. Cumhurbaşkanı seçildikten sonra, seçim tarihinden itibaren on beş gün içinde, Bakanlar Kurulu'nu oluşturmak üzere “en fazla sandalyeye sahip olan siyasi kitlenin adayını atamaktadır”.

Ancak Federal Mahkeme'nin aleyhine alınan husus, etrafındaki tartışmalı konuyu çözememesi ve kararlı ve birleşik bir görüş bildirmek yerine yasaları sıralamasıdır ki bu, bağlayıcı yasal yorumlama mantığından uzaktır. Başka bir deyişle, “en fazla sandalyeye sahip olma” ifadesinin kimi kapsadığı belirsizdir. Seçimlerden sonra tek bir seçim listesi üzerinden kurulan, seçimlere belli bir isim ve numara ile giren ve en çok sandalye kazanan blok mudur? Ya da seçimlere farklı isim ve numaralarla giren ve seçim sonuçlardan ardından Millet Meclisin ilk toplantıda tek bir varlık ile tek bir blokta birleşen iki veya daha fazla seçim listesinden toplanan blok mudur?⁷⁷³

Yukarıda siyasi farklılıklar ve federal mahkemenin bu konudaki tutumu özetlenmektedir. Ancak anayasa metnlerinin yorumlanmasından kaynaklanan anlaşmazlıklar da vardır. Seçimden sonra oluşan “siyasi kitlenin adayı” ifadesinden bahsedilmiş ancak “seçim kitlesinin adayı” ifadesinden bahsedilmemiştir. Aralarındaki fark önemlidir, çünkü en çok sayıda siyasi kitlenin adayı, cumhurbaşkanı tarafından Bakanlar Kurulu'nu oluşturmak üzere atanacak adaydır. 76. Maddenin 1. fıkrasının metnine uygun olarak Cumhurbaşkanı seçildiği tarihi takip eden 15 gün içerisinde en fazla sandalyeye sahip olan siyasi kitlenin adayını Bakanlar Kurulunu oluşturmakla görevlendirir. 2010 seçimde “siyasi kitlenin adayı” olmak üzere toplam 325 üye arasından 163 üye olması gerekirken Millet Meclisi toplantısından sonra oluşturulan Irak Ulusal Hareketi (Al İraqiya) o dönemde yalnızca 91 sandalyeye sahiptir.⁷⁷⁴

⁷⁷³Rāfi' Şālih Şüber, *Dirāsāt fī Ms'ulīyet Re'īs E'l Devle E'l 'Irāqīye* (Bağdat: Merkez E'l 'Irak lil Dirāsāt, 2009), 92.

⁷⁷⁴Bu yoruma dayanarak, Nuri El Maliki'nin ikinci hükümeti, Kanun Devleti Koalisyonu Millet Meclisi'nde bulunduktan sonra kuruldu ve seçim kazanan Irak Ulusal Hareketi hükümeti oluşumundan çıkarılmaktadır. Bak.: Rāfi' Şālih Şüber, *E'l Mebād' E'l Distūrīye ve E'l Teşkīl E'l Mü'sesī lil Sūltāt E'l*

Bazı araştırmacılar bu durumun seçimlerde kazanan siyasi kitleye karşı bir adaletsizlik teşkil ettiğini görmektedir. Çünkü bu karara göre iki siyasi kitle, seçimlerden sonra ittifak kurarak seçimlerde oy sayısı bakımından ilk sırada yer alan kitleden daha büyük bir kitle oluşturabilmektedir. Dolayısıyla Cumhurbaşkanı, müttefik kitlelerin adayını Bakanlar Kurulunu oluşturmak için seçebilmektedir. Bu durum seçimlerde kazanan kitleye oy veren seçmenlerin oylarının ihmalini ve dolayısıyla bu kitlenin hükümeti kurma hakkına yapılan haksızlığı oluşturmaktadır. Buna göre, ikilem çözülememekte hatta mevcut durum daha karmaşık bir hale gelmektedir. Yurttaşlar ile hükümet arasında bir güven ve itibar krizi oluşmakta ve ulusal birlik krizi derinleşmektedir.⁷⁷⁵

Metne en yakın açıklamanın seçimlerde en çok oyu alan kitle olduğu fikri ön plana çıkmaktadır. Aksi halde neden seçimlerde birinciliği elde eden bir kitle olması gerekiyor, bu nedenle bu kitlenin hükümet kurma hakkına sahip olması gerekmektedir. Veya bu konular seçimlerden önce kararlaştırılmalıdır.⁷⁷⁶ Bu görüş, parlamenter sistemi benimseyen ülkelerde devlet başkanının çoğunluk partisinin başkanını, bakanlığın başına ataması yönünden kanıtlanmıştır.⁷⁷⁷

Elbette, 2005 Irak Anayasası, parlamenter sistemle ilgili bazı eksiklikler ve uygulama sorunları içerse de, ülkenin siyasi ve hukuki yapısı için temel bir referans noktası olma potansiyeline sahiptir. Anayasanın eksikliklerini ve ihlallerini tartışmak, onun tamamen olumsuz olduğu anlamına gelmez; aksine, bu tür değerlendirmeler ve yapıcı eleştiriler, anayasal sistemi güçlendirmek ve demokratik prensipleri daha etkin bir şekilde hayata geçirmek için gereklidir.

4.1.3. Güvenlik İle İlgili Engeller

Irak devletinin ortaya çıkışından 2003 yılına kadar askeri kuruluşun tarihsel koşulları ve gelişimi karıştırılmaktadır. Siyasi hırslar, tarihsel korkular ve bölgesel müdahalelerle, ordunun imajını olduğundan daha fazla zayıflatacak, dolayısıyla onu aralarındaki bileşenlerin çatışma alanı ve devletin ulusal güvenliğini korumanın temel görevini

İtiḥādīye (Bağdat: Merkez E'l 'Irak lil Dirāsāt, 2009),92; Kāsım Ḥasan E'l 'Ābūdī, *Te'sīr E'l Nüzūm E'l İntḥābiye fī E'l Nizām E'l Siyasi* (Ürdün: Dār Verd, 2012), 117 .

⁷⁷⁵Sācd Meḥmməd E'l Zāmīlī - 'Alī Yūsūf E'l Şekercī, “Şelāḥīet Re'īs E'l Devle fī Tesmīyet Re'īs E'l Vezrā' ve Meūkḥ Disātīr E'l Devel Ḥīyālehā”, *E'l Kūfe Üniversitesi lil 'Ülüm E'l Kānūniye ve E'l Siyasiye Dergisi* 4 (2010), 85 – 86 .

⁷⁷⁶Aḥmed Ḥūrşīd Ḥemīdī, “*E'l Sülṭe E'l Tenfīziye Bimūceb E'l Distūr E'l 'Irakī Lisenet 2005*”, Kerkūk University lil Dirāsāt E'l İnsāniye 2 (2012), 493.

⁷⁷⁷Meḥmməd Tāḥā E'l Ḥüseīnī, *E'l Nüzūm E'l Siyasiye* (Beyrut: Dāru'l Selām E'l Kānūniye, 2016), 83 – 84.

sağlamak yerine iktidarı yeniden ele geçirmesini sağlayacak bir araç haline getirecek şekilde karıştırılmaktadır. Yani, Irak siyasi partilerinin 2003'ten sonraki çalışmaları, siyasi sistemi ve devlet içinde çalışmaya değil, aksine hem siyasi sistem hem de devleti kontrol etmeye odaklanmaktadır. Böylece, ordu gibi askeri devlet teşkilatlarını kontrol altına alarak iktidarı ele geçirmek amacıyla onları siyasi mücadelenin sahası haline getirmektedir. Şii bileşenin 2003'ten önce güvenlik güçlerine karşı hissettiği adaletsizlik duygusunun, 2003'ten sonra yeniden oluşturulan güvenlik güçlerine yönelik Sünni bileşenin geçmesine neden olacak şekilde olmaktadır. Dolayısıyla, Sünni, Şii, Kürt ve Irak'ın diğer birleşenleri, devlet içindeki siyasi bir çatışmadan ziyade farklılıkları çözmek için silah kullanmaya başvurmaktadır.⁷⁷⁸ Bu durum, Irak'ın kurulmasıyla birlikte askerî açıdan yetersiz kalan, komşu müttefiklerine tehdit oluşturmayan ve başta İsrail olmak üzere müttefiklerine herhangi bir baskı uygulamayan Amerikan yönelimlerine hizmet etmektedir. Bunun en belirgin örneği, o zamanki GKY Başkanı Paul Bremer'in Irak ordusunun dağıtması ve kendilerini bir anda işsiz bulan liderlerin ve askerlerin terhis edilmesidir.⁷⁷⁹ Ulusal birliği etkileyen en önemli güvenlik sorunları aşağıdaki şekilde özetlenmektedir.

4.1.3.1. Güvenlik Sisteminin Yapısal Orantısızlıkları

Paul Bremer liderliğindeki Geçici Koalisyon Yönetimi'nin (GKY), 2003 tarihli 1483 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararı da dahil olmak üzere, BM Güvenlik Konseyi kararlarına ve 23 Mayıs 2003 tarihli 2 no'lu İdari Kararname'ye dayanarak Irak'taki güvenlik kurumlarını feshetme politikası, ülkenin 2003 sonrasında güvenlik açısından önemli bir düşüş ve istikrarsızlık yaşamasına neden olmuştur. Savaş geleneklerine ve yasalarına dayalı olarak, bu kararlar Irak'ın güvenlik yapısında derin etkiler bırakmış, güvenlik kurumlarının ani feshi, ülkede güvenlik boşluğuna yol açmış ve bu boşluk istikrarsızlıkla sonuçlanmıştır. Savaş geleneklerine ve yasalarına dayanarak metinde şu ifadeler yer almaktadır: “Bu emre göre, tüm oluşumlarıyla Millî Savunma Bakanlığı ve teşkilatı, askeri gelişme için Devlet Bakanlığı, Millî İstihbarat Teşkilâtı, Ulusal

⁷⁷⁸İmān Receb , “E'l 'Irak be'de 2011 E'l Tehdīyāt fī Ftret mā be'de E'l İnshāb E'l Amrikīye”, *E'l Müsteḳbel E'l 'Arabi Dergisi* 34/396 (2011), 66.

⁷⁷⁹James Petras, *Seḫūt İsrā'ıl fī E'l Vilāyāt E'l Muteḥide*, çev. Ḥasan E'l Büstānī (Beyrut: E'l Dāru'l 'Arabiye lil 'Ülüm, 2007), 42; Yūsūf Ḥelīfe E'l Yūsūf, *Meclis E'l Te'āun E'l Ḥelīcī fī Müslṣ E'l Vrāse ve E'l Nfī ve E'l Kūā E'l Ecnebīye* (Beyrut: Merkez Dīrāsāt E'l Vḥde E'l 'Arabiye, 2011), 297 .

Güvenlik Bürosu, Emniyet Genel Müdürlüğü, Özel Güvenlik Sistemi ve Cumhuriyet Muhafızları dahil olmak üzere, ekte belirtilen Irak kurumları feshedilmektedir”.⁷⁸⁰

Fesih kararından önce, Irak’ta askeri kuruluştaki bir milyondan fazla asker ve subay görev yapmaktaydı ve bu güçler, farklı askeri bölümler arasında dağılıyordu. Ancak bu kararın ardından, askeri kurumlar kaos durumuna düşmüş ve bu kurumlarda çalışanlar tüm haklarını kaybetmiştir. Bu gelişme, çalışanların devlete karşı tutumlarını ve sadakatlerini olumsuz etkilemiş, birçok kişinin görevlerine dönmeye rağmen devlete olan güvenleri ve bağlılıkları ciddi şekilde zayıflamıştır.

Askeri kurumların, kuruldukları andan itibaren, manevi bir karaktere sahip olması ve kurucularından bağımsız hale gelmesi gerekmektedir; bu bağımsızlık, devletin varlığı ve sürekliliği açısından kritik öneme sahiptir. Ancak, bu fesih kararı, bu bağımsızlığı zedelemiş ve askeri kurumların devletle olan bağıyı koparma tehlikesi yaratmıştır. Bu durum, hem askerlerin hem de subayların devletle olan ilişkilerini zayıflatmış, güvenlik ve sadakat duygularının sarsılmasına neden olmuştur.⁷⁸¹

Bu karar ve benzeri kararlar, Irak’ın toplumsal dokusunun parçalanmasına ve ulusal birliğin ciddi şekilde istikrarsızlaşmasına yol açmıştır. Zaten kontrol edilmesi zor olarak bilinen Irak toplumu, bu tür kararlarla uçurumun eşiğine gelmiş, toplumsal bölünmeler ve güvensizlikler derinleşmiştir. Bu gelişmelerin olumsuz etkilerini gidermek ve durumu düzeltmek amacıyla, Irak hükümeti 2005 yılında askeri kurumları yeniden kurma kararı almıştır.

Bu kapsamda, emekliliğe sevk edilen üst düzey rütbeliler dışında, eski subayların orduya geri dönmelerine izin verilmiş ve orduya dönmek veya emekliliğe sevk edilmek isteyen bazı subaylar davet edilmiştir. Bu adımlar, askeri kurumların yeniden yapılandırılması ve ordu içindeki deneyimli personelin geri kazanılması amacıyla atılmıştır. Hükümetin bu çabası, askeri kurumların yeniden toparlanmasını sağlamak ve devlete olan güvenin yeniden inşa edilmesine katkıda bulunmak amacıyla yapılmıştır. Ancak bu sürecin başarılı olması, toplumsal dokunun yeniden güçlendirilmesi ve ulusal birliğin sağlanması açısından hayati bir öneme sahiptir.⁷⁸²

⁷⁸⁰Güvenlik Brimlerinin ve Irak Baas Partisi’nin vd feshedilmesi Kanunu, Ceridet E’l Veķā’i ‘E’l ‘Irakīye 3977 (17 Haziran 2003), 9-11.

⁷⁸¹Hasan Türkī ‘Ümīr, “E’l Mü’sese E’l ‘Eskerīye E’l ‘Irakīye fī Mūvācehet E’l Tenzīmāt E’l İrhābiye”, *Defātr E’l Siyase ve E’l Qanūn Dergisi* 12 (2015), 128.

⁷⁸²Michael Knights, *Müsteķbl E’l Kūāt E’l Müsleħe E’l ‘Irakīye* (Bağdat: Merkez E’l Beīān, 2016), 16 - 21.

Ancak Irak'ta Güvenlik Kurumunun yeniden yapılandırılması ve inşası sürecinde pek çok sorunla karşı karşıya kalınmaktadır.

1. Askeri kurumun yeniden yapılandırılması sürecinde yapılan en büyük yanlışlık, liderler ve komutanların seçiminde gerekli standartlara uyulmamasıdır. Bu durum, askeri ve güvenlik liderlerinin profesyonellik ve verimlilik açısından yetersiz kalmasına neden olmuş, bu da planlama ve savaş yönetiminde zayıf performans sergilemelerine yol açmıştır. Ayrıca, temel istihbarat standartlarına güvenilmemesi, istihbarat ve güvenlik boyutunun zayıflamasına sebep olmuştur. Bu zayıflık, teröristlerin sızmasını önlemek için komşu ülkelerle işbirliği yaparak sınır geçişlerini kontrol etmede de yetersizliklere yol açmıştır. Bu eksiklikler, güvenlik durumunu daha da karmaşık hale getirmiş ve ulusal güvenliğini tehlikeye atmıştır.⁷⁸³

2. Irak güvenliğinin 2003'ten sonra karşılaştığı önemli sorunlar arasında liderlik sorunları ve pozisyon satın alma olgusu yer almaktadır. Bu sorunlar, ister işgal hükümetleri isterse seçilmiş hükümetler olsun, 2003'ten sonra ortaya çıkan hükümetler tarafından yeterince çözülmemiştir. Askeri ve güvenlik liderlerinin genellikle kota sistemi aracılığıyla mezhepsel ve etnik bağlılık temelinde seçilmesi, güvenlik yapısının etkinliğini zayıflatmıştır. Ayrıca, siyasi partilerin liyakatsiz subayları aday göstermesi ve bu subayların genellikle liderlik pozisyonlarına atanması, güvenlik kurumlarındaki verimliliği daha da azaltmıştır.

Bu durumun bir başka nedeni ise, 7 Haziran 2003 tarihinde Geçici Koalisyon Yönetimi'nin (GKYİ) aldığı Bremer Kararı (No. 91) ile yüksek askeri rütbelere ulaşan birçok askeri pozisyonun hukuka ve askeri düzenlemelere aykırı olarak verilmiş olmasıdır. Bu karar, güvenlik kurumlarında ciddi bir liyakat eksikliğine ve liderlikteki kalite düşüklüğüne yol açmıştır. Ayrıca, Irak güvenlik kurumlarının yapısı aidiyet sürecinin mezhepsel kotalara ve güvenlik kararının çokluğuna bağlı olması bu güvenlik kurumları arasında koordinasyon eksikliğine yol açmaktadır.⁷⁸⁴

3. 2009-2011 yıllarında ABD ordusunun Irak'tan çekilmesiyle birlikte, güvenliğin aşırı siyasallaşması Irak'ta liderlik kalitesini doğrudan olumsuz etkilemiştir. Amerika'nın çekilmesinden sonra, Irak güvenlik güçleri, yapısal olarak tersine çevrilmiş bir piramide

⁷⁸³Şelāh Mehdī Hādī E'l Şimerī, "Mümāne'āt İ'ādet E'l Kūdre E'l İstrāticīye", *E'l 'Ülüm E'l Siyāsīye Dergisi* 56 (2018), 387 - 388.

⁷⁸⁴R'āad Mecīd E'l Hemdānī, "Vāk' E'l Mü'sesāt ve E'l Kūāt E'l Emnīye ve E'l 'Eskerīye E'l 'Irāqīye E'l Cedīde ve Mdā Kāblīyethā lil İslāh", *E'l 'Irāq Tehte E'l İhtilāl*, mlf. Anthony H. Cordesman (Beyrut: Merkez Dīrāsāt E'l Vhde E'l 'Arabiye, 2008), 92.

benzemeye başlamıştır. Bu piramidin üst kısmında, çoğu yolsuzluk fırsatları için birbirleriyle rekabet eden üst düzey subaylar ve kurumlar yer alırken, alt kısmında ise küçük bir grup genç ve iyi görevlendirilmemiş subay bulunmaktadır. Bu durum, güvenlik güçlerinin etkinliğini ve liderlik kalitesini ciddi şekilde zayıflatmıştır. 2017 yılında, Irak ordusu içindeki yolsuzluk hakkında çeşitli resmi kayıtlar ve tartışmalar ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, Irak ordusunda 50.000'den fazla sahte asker bulunduğu ve yeni Irak ordusu saflarında dört sahte tümenin oluşturulduğu iddia edilmiştir. Sahte askerlerin varlığı, Irak Hazinesine büyük mali zararlar vermiştir; bu yozlaşmış subayların ve sahte askerlerin, terörist grup DAESH'in Musul ve diğer Irak şehirleri üzerindeki kontrolünü kolaylaştırmada rol oynadığı ve bunun Irak Hazinesine 500 ila 600 milyon ABD doları arasında bir maliyete neden olduğu ileri sürülmektedir.⁷⁸⁵

4. Düşük liderlik kalitesi, eğitim eksikliği ve askerlerin suikast ve korkutma gibi tehditlere maruz kalması, Irak'taki güvenlik birimlerinin moral ve motivasyonunu ciddi şekilde etkilemiştir. Bu durum, askerlik üzerindeki olumsuz etkilerin artmasına yol açmıştır. Yetersiz eğitim, asker ve polislerin görevlerini etkili bir şekilde yerine getirmelerini zorlaştırırken, sürekli tehdit altında olmaları onların moralini daha da düşürmüştür. Buna ek olarak, sahte askerlerin bulunduğu askeri birimlerdeki görev saatlerinin artması, bu birimlerdeki gerçek askerler üzerinde büyük bir yük oluşturmuştur. Gerçek askerler, hem sahte askerlerin iş yükünü taşımak zorunda kalmış hem de bu sahte askerlerin yarattığı güvenlik zaaflarıyla başa çıkmak durumunda kalmıştır. Bu durum, askerlerin moralini daha da bozmuş ve güvenlik güçlerinin genel etkinliğini olumsuz yönde etkilemiştir.⁷⁸⁶

5. Federal güvenlik güçleri ve özellikle sıcak noktalarda görev yapan federal polis birimlerinin yetkilerini kötüye kullanmaları, bu bölgelerdeki isyanların bastırılmasında halkın işbirliğini zayıflatmıştır. Bu tür kötüye kullanımlar, güvenlik güçlerine olan güveni ciddi şekilde sarsmış ve halkın güvenlik güçleriyle birlikte çalışmaktan kaçınmasına neden olmuştur. Güvenlik hizmetlerindeki sızıntı olgusu, eğitim, hazırlık ve koordinasyon eksiklikleriyle birleştiğinde, güvenlik sisteminin zayıflamasına yol

⁷⁸⁵Mühşn Hasan, "Müsteşbl E'l İktşād E'l 'Irakī be'de Dā'ş İnfrāc em T'züm", *E'l Beyān Dergisi* 2 (2017), 173.

⁷⁸⁶Firās E'l Be'iyātī, *E'l Siyase E'l 'Āme lilemn E'l Vetenī E'l 'Irakī be'de 2005* (Bağdat: E'l Sīma', 2017), 134.

açmıştır.⁷⁸⁷ Ayrıca, askeri güçlere ve güvenlik hizmetlerine silah ve teçhizat temini sözleşmelerindeki yolsuzluklar, güvenlik sisteminin temel sorunlarından biri haline gelmiştir. Bu tür yolsuzluklar, güvenlik güçlerinin yeterli donanıma sahip olmasını engellemiş ve operasyonel etkinliklerini zayıflatmıştır. Sonuç olarak, Irak'taki güvenlik sisteminin üzerine inşa edildiği kaideler, bu tür yapısal sorunlar nedeniyle zayıflamış ve güvenlik güçlerinin görevlerini etkili bir şekilde yerine getirme yetenekleri ciddi şekilde zarar görmüştür.⁷⁸⁸

6. Emniyet teşkilatlarında ve askeri rütbelerde yaşanan yolsuzluklar, güvenlik güçlerinin prestijini ciddi şekilde zedelemiştir. Bu olumsuzluklardan biri, askeri ve polis kolejlerinden mezun olmayan kişilere askeri rütbe verilmesidir. Bu durum, askeri rütbelerin değerini düşürmüş ve liyakat ilkesini zayıflatmıştır. Hatta bazı askeri rütbeye sahip olan kişilerin okuma yazma bilmediği bile görülmüştür, bu da güvenlik güçlerinin profesyonelliği ve etkinliği üzerinde ciddi bir olumsuz etki yaratmıştır. Federal Yüksek Mali Denetim Kurulu'nun birkaç yıldır yayımladığı raporlar, yolsuzluğun güvenlik kurumlarını çeşitli biçimlerde etkilediğini göstermektedir. Bu raporlar, güvenlik güçlerinin içindeki yolsuzluğun yaygın olduğunu ve güvenlik sisteminin zayıflamasına katkıda bulunduğunu ortaya koymaktadır. Belki de en olumsuz gelişme, bazı parlamenterlerin görsel medyada Savunma ve İçişleri Bakanlıklarındaki orta ve üst düzey pozisyonları pazardaki bir mal gibi sattıklarının doğrulanması olmuştur.⁷⁸⁹

4.1.3.2. Askeri Teşkilatın Zayıflığı

Irak askeri teşkilatının zayıflığı, güvenlik sistemi yapısındaki orantısızlıkla yakından bağlantılıdır ve 2003'teki Amerikan işgalinden sonra yaşanan olaylar bu zayıflığı büyük ölçüde etkilemiştir. Bu zayıflık bir dizi nedenden kaynaklanmaktadır ve bunlardan en önemlileri şunlardır: ⁷⁹⁰

1. Büyük askeri rütbelerdeki belirgin ciddi zaafiyet: Irak ordusunda büyük askeri rütbelerdeki ciddi gevşeklik, ordunun yönetim ve liderlik sistemini olumsuz etkilemiştir.

⁷⁸⁷Fikret Nāmī E'l 'Āni - Krār Enūr E'l Bdīrī, "E'l 'Irāk ve Tenzīm Dā'ş Dirāse fī E'l Esbāb E'l Mūnşī' e līl İrhāb", *Ḳāzā Siyāsīye Dergisi* 41 (2015), 24.

⁷⁸⁸Hemze Müştēfā, "Fezā' iū E'l 'Irāk Ceīş min E'l Fāsdīn Tehte E'l Arz," E'l Şerḳ E'l Āvstī Gazetesi 13161, 12 Ekim 2014, 9.

⁷⁸⁹Mācd Meḥmmēd Ḥasan E'l Şūerī, *Şnā't E'l Ḥdīd ve E'l Şūlb E'l 'Arebīye* (Beyrut: E'l İn mā' E'l 'Arabī Enstitüsü, 1978), 219.

⁷⁹⁰İmād 'Alū, "Ṭḥedīyāt E'l Binā' fī Bī'et Ḳitāl İşkālīyāt E'l Mü'sese E'l 'Eskerīye E'l 'Irākīye fī 2020", *Ḥiūār E'l Fikir Dergisi* 50 (2019), 57.

Bu durum, silahlı kuvvetlerin rütbelere ve subaylara yönelik eğitim ve hazırlık sistemine olan etkisini de olumsuz yönde etkilemiş ve savaş hazırlığı ile performans düzeyine yansımıştır. Irak ordusunun kadrosu, özellikle kıdemli rütbelerdeki genişlemeyle, korgeneral rütbesine sahip olanların sayısının 80'e, tümgeneral rütbesine sahip olanların sayısının ise 200'e ulaştığı görülmektedir. Bu durum, diğer ülkelere kıyasla üst düzey rütbelerin oransız bir şekilde büyük olduğunu göstermektedir. Örneğin, ABD ordusunda korgeneral rütbesine sahip 40 subay, Çin'de ise tümgeneral rütbesine sahip 265 subay bulunmaktadır. Bu tür bir dengesizlik, askeri teşkilatın yönetimini ve performansını olumsuz yönde etkilemiştir.⁷⁹¹

2. Askeri ve Savaş Doktrininin Olmaması: 2003 sonrasında yapılan değişikliklere uygun bir askeri ve savaş doktrininin olmaması, terörist gruplarla ve diğer tehditlerle savaşmak için gerekli eğitim ve hazırlığın eksikliği, Irak askeri teşkilatının zayıflığının önemli bir diğer nedenidir.⁷⁹²

3. Alt Orduların Varlığı: Irak'ta 2003 öncesinde mevcut olan Hamid Şövalyeleri, Jandarma, Ulusal Muhafız, Halk Direnişi, Cumhuriyet Muhafızları gibi alt orduların yanı sıra, 2003 sonrasında Mehdi Ordusu, Bedir Örgütü, Peşmerge, Halk Seferberlik Güçleri (Haşdi Şabi) gibi yeni alt ordular ortaya çıkmıştır. Birbirini izleyen Irak hükümetleri tarafından alt orduların kullanılması, komuta ve kontrol ikilemleri, eğitim, savaşa hazırlık, teçhizat, çoklu bağlılıklar ve komuta zincirindeki farklılıklara yol açmış ve bu faktörler, devletin zayıflamasına neden olmuştur.⁷⁹³

4. ABD'nin Yardım Eksikliği: ABD yönetiminin, Irak'taki güçlerini süresiz olarak tutmak için Iraklılara silahlı ve güvenlik güçlerini oluşturma konusunda ciddi bir şekilde yardım etmemesi, Irak güvenlik güçlerinin yeterince gelişememesine neden olmuştur. Şiddet içeren operasyonların devam etmesine rağmen, ABD'nin bu operasyonları sınırlamak için gerekli önlemleri almada yetersiz kalması, Irak güvenlik güçlerinin etkinliğini daha da azaltmıştır.⁷⁹⁴

5. Terörizmin Yayılması: Irak'taki özel psikolojik ve sosyal etkenler, terörizmin yayılmasına ve toplumsal tabanda üretilmesine katkıda bulunmuştur. Terörizm, El-

⁷⁹¹ Hemdānī, *Vāk' E'l Mü'sesāt ve E'l Kūāt E'l Emnīye*, 108.

⁷⁹² Hemdānī, *Vāk' E'l Mü'sesāt ve E'l Kūāt E'l Emnīye*, 109.

⁷⁹³ 'Abd 'Alī Kāzım E'l M'āmūrī, "E'l Ceīş ve E'l Feşā'l Ġīr E'l Nizāmīye fī E'l 'Irāk", *'Ümrān Dergisi* 6/22(2017), 126 - 128.

⁷⁹⁴ Tāhā E'l 'Enbekī, "Mü'eūkāt E'l Tehül E'l Dīmokrātī fī E'l 'Irāk", *Dirāsāt Devlīye Dergisi* 27 (2018), 134.

Kaide'den başlayarak, El-Kaide'nin bir ürünü olarak kabul edilen DAESH (İslam Devleti) gibi terör örgütlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu durum, ulusal birlik üzerinde büyük olumsuz etkiler yaratmış ve askeri teşkilatın zayıflığı ile hükümetin yanlış güvenlik politikaları nedeniyle daha da derinleşmiştir.⁷⁹⁵

DAESH'in Musul'u ele geçirmesi ve ardından Irak'ın diğer stratejik bölgelerine yayılması, ülkenin güvenlik durumunu ciddi şekilde zayıflatmıştır.⁷⁹⁶ Musul'un düşmesinden önceki güvenlik politikaları, DAESH'in Irak'ta güç kazanmasına ve genişlemesine zemin hazırlamıştır. DAESH, Musul Barajı, petrol kuyuları ve önemli arkeolojik alanlar gibi hayati bölgeleri ele geçirerek, Irak tarihinin en vahşi ve acımasız dönemlerinden birini temsil eden bir egemenlik kurmuştur.⁷⁹⁷ Bu dönemde etnik azınlıklara yönelik soykırım, insanlığa karşı suçlar ve savaş suçları işlenmiş, yerinden edilen kişilerin sayısı yaklaşık 400 bine ulaşmıştır, bunlardan yaklaşık 65 bini iç mülteci olarak sınıflandırılmaktadır

Bu faktörler, Irak askeri teşkilatının zayıflığının temel nedenleri arasında yer almakta ve ülkenin güvenlik yapısını ciddi şekilde zayıflatmaktadır.⁷⁹⁸

⁷⁹⁵Refāh 'Abdu'l E'l 'Azīm E'l Derācī, *E'l Siyase E'l 'Ame lilemn E'l Vetenī fī Mūkāfāt E'l İrhāb* (Ürdün: Dār Emcd, 2019), 63.

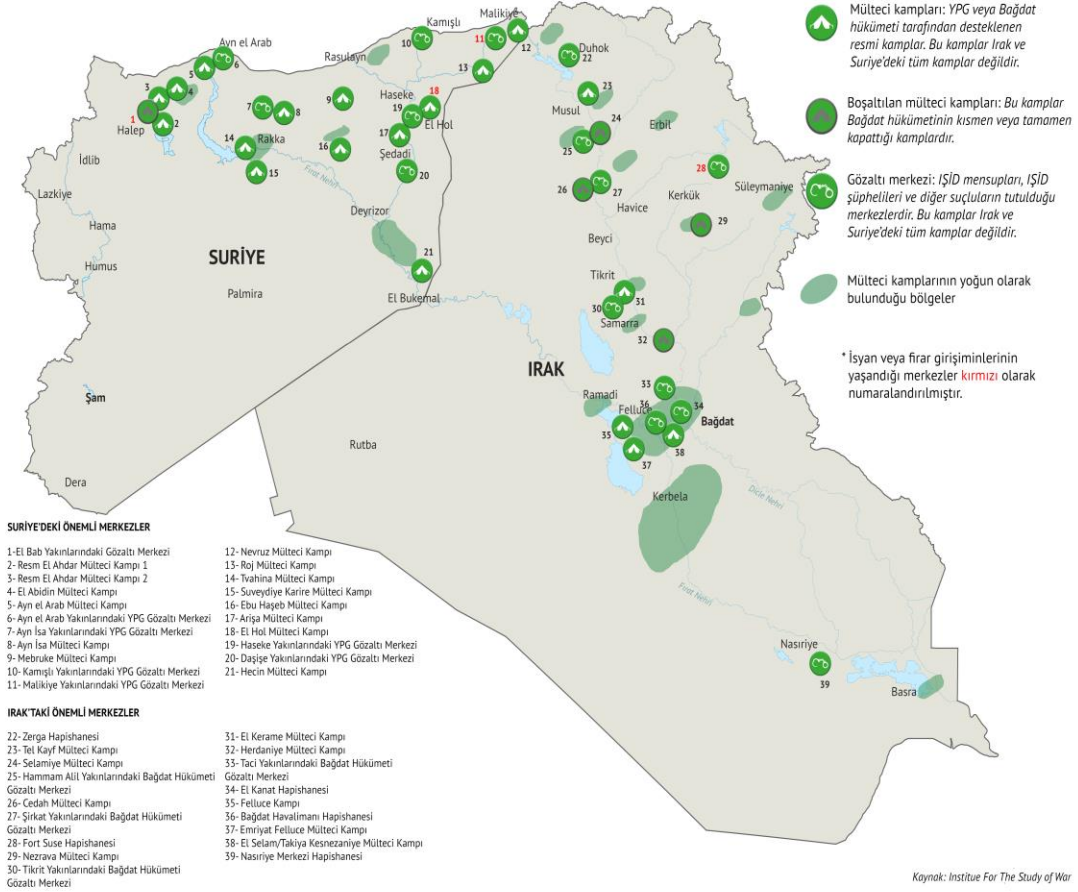
⁷⁹⁶ Meḥmmmed E'l Heūārī, "E'l İrhāb E'l Mefhūm ve Sübül E'l 'İlac", *Dirāsāt ve Ebḥāṣ Dergisi* 4 (2009), 61.

⁷⁹⁷ İmād E'l Dīn Tāhā Yāsīn, "E'l İstrātīciye E'l Kītālīye Lidā'ş fī Müvācht E'l Kūāt E'l Emniye", *E'l İrhāb Da'ş Nemūzcn*, mlf. Mecmūa't Bāhişin (Bağdat: Merkez E'l Nehrīn lil Dirāsāt E'l İstrātīciye, 2015), 50 – 49 .

⁷⁹⁸Celīl Tālīb Ce'fer E'l Ye'kūbī, *E'l İrhāb ve Müvāchthu fī E'l 'Irak* (Beyrut: Dāru'l Cīel, 2016), 412; Irak İnsan Hakları Yüksek Komisyonu, "10 Haziran 2014 ile 31 Aralık 2016 tarihleri arasındaki dönemde DAİŞ terör çetelerinin işlediği suçlar ve Ninova Valiliği'ndeki insani duruma ilişkin belgesel rapor", Bağdat: 2017, 8.

SURİYE VE IRAK'TA İŞİD MENSUPLARININ TUTULDUĞU MERKEZLER

MEPA NEWS
mepanews.com

Harita 4: Irak ve Suriye’de DAESH Suç Çeteleri Tarafından Kontrol Edilen Bölgelerin Haritası

Kaynak: İnternet sitesinde (Erişim Tarihi 16/10/2019 Çarşamba 14:28): <https://l24.im/Dl7OKqN>

Uluslararası Göç Örgütü’nün (IOM) Kasım 2014 verilerine göre, DAESH’in kontrolü altındaki tüm Irak bölgelerinden yerinden edilenlerin sayısı yaklaşık 759 bin kişiyi bulmuştur. Irak Bakanlığı’nın istatistiklerine göre, DAESH tarafından kontrol edilen bölgelerden yerinden edilen toplam insan sayısı ise 2014 yılında yaklaşık 5.965.860 kişiye ulaşmıştır.⁷⁹⁹ Bu mesele, vatandaşların zorla yerinden edilmesiyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda DAESH çetelerine karşı yürütülen mücadele sırasında kamu hizmetlerinin durdurulması ve altyapının tahrip edilmesi gibi ciddi sonuçlar doğurmuştur. Musul’da Merkez Bankası’nın yağmalanması nedeniyle ekonomik

⁷⁹⁹Internal Displacement in Iraq, *Barriers to Integration*, The International Organization,40.

gerileme yaşanmış, birçok ticari şirket faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmıştır. Bu durum işsizlik, enflasyon ve yoksulluk oranlarının artmasına neden olmuştur. Ayrıca, Musul kentindeki petrol sahaları ve rafinerilerin kontrolünün DAESH tarafından ele geçirilmesi, bazı ülkelerin dış finansmanına ek olarak terör örgütüne mali kaynak sağlamış ve bu durum, terörizmin bu şehirler üzerindeki kontrolünün devam etmesine yol açmıştır.⁸⁰⁰

Yaşanan olumsuz durumun etkileri, DAESH'in kontrolündeki alanlarla sınırlı kalmamıştır. Devletin ekonomik, sosyal, siyasi ve güvenlik durumu kötüleştiği, sürdürülebilir bir güvenlik politikasının olmaması nedeniyle istikrar ve güvenlik çökme noktasına gelmiş, bu tehdit Irak'ın tüm illerine yayılmıştır. Terör tehlikesi, Irak ulusal güvenliğine yönelik en büyük zorluk ve tehdit haline gelmiş, ulusal birliği ve birleşik bir ulusal kimlik oluşturma olasılığını olumsuz yönde etkileyen en önemli nedenlerden biri olmuştur. Terör, Irak'ın insan ve maddi kaynaklarının çoğunu tüketen bir tehdit olarak öne çıkmaktadır.⁸⁰¹

Kısacası, terörizm sadece siyasi süreci hedef almakla kalmamış, bunun ötesine geçerek tüm vatandaşları, altyapıyı, resmi ve yarı resmi kurumları, dini ve kültürel sembolleri hedef alarak devletin, kurumlarının ve yapılarının inşası için açık ve ciddi bir tehdit haline gelmiştir. Bu durum, devletin istikrarsızlığının yayılmasına ve süreklilik kazanmasına neden olmaktadır.

4.1.3.3. Organize Suçlar

Organize suç, sosyal terörizmin bir başka biçimi olarak değerlendirilmektedir ve aynı coğrafyada yaşayan insanlar arasında birleşik bir ulusal kimlik inşa etme ve toplumsal dayanışmayı sağlama konusundaki güven kaybının başlıca nedenlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu olgu, devletin karşı karşıya kaldığı en ciddi güvenlik tehditlerinden biri haline gelmiştir. Irak'ta organize suç, bir terörizm formuna dönüşmüş ve bu suçların işlenmesi için uygun ortamı sağlayarak toplumda korku ve panik yaratmayı amaçlayan bir unsur olarak varlık göstermektedir. Bu durum, toplumsal yaşam, hukuk ve adalet

⁸⁰⁰Hüseîn 'Alîûî E'l Mfrecî - Żühâ Mühend E'l Hemdânî, "Dâ's fî E'l 'Irâk beyne Feşl E'l Devle E'l Mdenîye ve E'l Siyase E'l Hükûmîye E'l Emnîye", *E'l Hükûk ve E'l 'Ülüm E'l Siyâsiye Üniversite Dergisi* 1/3 (2019),55 .

⁸⁰¹'Alâ' 'Abdu'l Hâsan Cebr E'l Sîlâûî, "E'l Cerîme E'l Münzme ve Eşrhâ fî İntşâr E'l Fesâd E'l İdarî", *E'l 'Ülüm E'l Kânûnîye ve E'l Siyâsiye E'l Kûfe Üniversite Dergisi* 1/2 (2009) , 225 .

sistemleri üzerinde kaçınılmaz bir etki yaratmakta, ulusal birliğe doğrudan zarar veren sosyal yozlaşma ve yolsuzluğun yayılmasına neden olmaktadır.⁸⁰²

Ek olarak, iş olanaklarının yetersizliği ve devletin her yıl işgücü piyasasına giren yeni bireylere yeterli istihdam sağlayamaması, organize suç örgütlerinin yayılmasına zemin hazırlamaktadır. Bu durum, genç bireylerin karşısına iki seçenek çıkarmaktadır: ya giderek genişleyen devlet güvenlik teşkilatlarına katılmak ya da devletten bağımsız hareket eden radikal örgütlere yönelmek. Bu radikal örgütler, kontrol ettikleri bölgelerde yaşayan vatandaşlara kendi vergilerini dayatmakta ve bu durum, El Kaide ve DAESH gibi örgütlerin Musul, Anbar ve diğer şehirlerdeki etkinliklerini artırmalarına olanak tanımaktadır. Bu bağlamda, devletin güvenlik hizmetlerindeki başarısızlık ya da bu örgütlerle olan örtülü ilişkiler, güvenlik zafiyetlerini derinleştirmektedir.⁸⁰³

Ayrıca, açık sınırlar ve güvenlik kaostan faydalanan organize suç grupları, Irak'a sızarak suç faaliyetlerini genişletmekte, uyuşturucu ve insan kaçakçılığı, şantaj ve suikast gibi eylemlerle toplumsal düzeni tehdit etmektedir. Özellikle 2003 sonrasında Irak'ta kara para aklama, çeşitli biçimlerde ve yöntemlerle yaygınlaşarak, bu süreçlerin bir parçası haline gelmiştir.⁸⁰⁴ Örneğin, Irak'ta 2003'ten sonra kara para aklama olgusu, aşağıdakiler de dâhil olmak üzere birçok biçim ve görünüm almıştır. Suç örgütleri:⁸⁰⁵

1. Bankaları ve özel döviz işyerlerini soymaktadır.
 2. Petrol ve petrol türevlerinin kaçakçılığı yapmaktadır.
 3. Kamu hizmet projeleri için tahsis edilen fonları zimmetlerine geçirmektedir.
 4. Yasadışı faaliyetlerden kaynaklanan şüpheli fonların Irak dışına aktarılması sağlanmaktadır.
 5. Mali tabloların hızlı ve anında denetlenmemesi durumunda, sahte fatura veren hayali proje sahiplerinin paralarını alıp projeyi hayata geçiremeden kaçmaları söz konusudur.
- Organize suç, sıradan suçlardan belirgin şekilde ayrılmaktadır. Çete üyelerinin yönetimi, planlanması, örgütlenmesi ve infazı gibi unsurlar, organize suçun daha karmaşık ve tehlikeli bir yapı sergilemesine neden olmaktadır. Bu suç türü, eylemlerini

⁸⁰² E'l Sīlāūī, “E'l Cerīme E'l Münzme ve Eshrā fī Intşār, 228.

⁸⁰³ 'Alī E'l Me'mūrī, “ E'l Şebāb E'l 'Arabi ve E'l Hrekat E'l Rādīkālīye”, *E'l Şebāb ve Cmā'āt E'l 'Ünūf Rū'yā Şebābiye*, mlf. Ömrü E'l Şübki vd, çev. Sünīā Ferīd (Kahire: Rozā Lüksemburg Mü'sest, 2016), 105.

⁸⁰⁴ Kūşer 'Abās E'l Rūbeī'ī, “ E'l İnşāb E'l Amīrkī min E'l 'Irak ve Mü'adlet E'l Emin ve E'l Sīyāde”, *İstrātīciyet Binā' Devlet E'l 'Irak be'de E'l İnşāb E'l Amīrkī*, mlf. Mecmūa't Bāhisin (Bağdat : Beytu'l Hıkme, 2011), 571 - 572.

⁸⁰⁵ Zeīd Hasan 'Alī E'l Grnāfī - Hasan Se'd 'Abdu'l Hemid, “E'l Emin E'l Vatenī E'l 'Irakī ve E'l Thedīyāt E'l Dāhlīye Limerhlet mā be'de Dā's”, *Tikrīt Üniversite Dergisi* 17 (2019), 110 – 111 .

gizlilik ve titizlikle gerçekleştirmeyi hedefleyen gruplar veya örgütler tarafından yürütülmekte olup, şiddet, örgütlenme ve liderlik gibi özellikleri terörizmle paylaşmaktadır. Hem organize suç hem de terörizm, vatandaşlara ve yetkililere aynı anda korku, endişe ve istikrarsızlık yayma amacını taşımaktadır.

Irak'ta ulusal birlik için en ciddi tehditlerden biri olan kara para aklama operasyonları, organize suçların tehlikeli sonuçlarının en belirgin örneği olarak devam etmektedir. Bu operasyonlar, etnik ve dini çatışmaları körüklemekte, terör örgütlerinin finansmanına katkı sağlamakta, toplumsal farklılıkları derinleştirmekte ve aklanmış paralarla silahlanmayı finanse etmektedir. Ayrıca, Irak halkı için kapsayıcı bir ulusal kimlik oluşturma sürecini engelleyen adam kaçırma ve suikast olayları da artış göstermektedir. Irak güvenlik teşkilatları, özellikle 2014 yılında Musul'un işgalinden sonra kara para aklama, adam kaçırma, suikast ve terör örgütleri arasında güçlü bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Bu durum, Irak'ın o dönemde petrol ve türevlerinin kaçakçılığı yoluyla terörist grupların finansmanını kolaylaştıran, mali transferleri izleme kabiliyetinin zayıflığıyla daha da belirginleşmiştir.⁸⁰⁶

4.1.3.4. Resmi ve Gayri Resmi Şiddet

Anayasal ilkelere göre, hükümet, devletin egemen otoritesi olarak düzeni koruma ve güvenliği sağlama sorumluluğunu taşır. Hükümetin meşruiyeti ne olursa olsun, güç unsuru, hükümetin otoritesinin temel dayanaklarından biridir. Bu güç, devletin varlığını ve güvenliğini koruma amacıyla gerektiğinde kullanılan askeri ve güvenlik gücü şeklinde tezahür eder. Ancak, Irak'ta Nisan 2003'ten bu yana yaşananlar, resmi siyasi şiddetin artışına zemin hazırlamıştır. Bu durum, güvenlik kurumlarının feshedilmesi yasası uyarınca tüm güvenlik kurumlarının lağvedilmesiyle ortaya çıkan beklenen bir sonuçtur. Irak'ın askeri ve güvenlik oluşumlarının yerini, çok uluslu güçler almış ve bu güçler, Irak'ın işgal edilmesi sürecinde ABD'nin komutası altındaki silahlı kuvvetlerle değiştirilmiştir.

Bu bağlamda, Irak devletinin ulusal güvenliğini koruma bahanesiyle istikrarsızlık olgusunun yayılmasıyla birlikte, çeşitli biçimlerde yeni bir resmi siyasi şiddet ortaya çıkmıştır. Çok uluslu güçler, 2004 yılında Irak kuvvetlerinin yeniden inşasından sonra bile Irak halkına karşı resmi şiddet uygulamalarını sürdürmüştür. Bununla birlikte, Irak

⁸⁰⁶ E'l Grnā'ī - Abdu'l Hemid, *E'l Emin E'l Vateni E'l 'Iraki*, 112.

kuvvetleri de, vatandaşlarını korumak yerine, resmi şiddet uygulamalarına katılmaya başlamıştır. Bu uygulamalardan bazıları şu şekilde sıralanabilir:⁸⁰⁷

1. Yetkili bir yargı makamının izni olmadan rastgele tutuklamalar ve gözaltı işlemleri yapılabilmektedir.
2. Mevcut yetkililerin görüşlerine katılmayan insani ve sivil örgütlerde çalışanları ve medya kurumlarının çalışanlarını tehdit etmek için evlerine baskın yapılmaktadır.
3. Barışçıl gösterilere karşı şiddet ve askeri güç kullanmak, muhalif gazetecilere saldırmak, çalışmaları sırasında özgürlüklerini kısıtlamak, dövmek, hatta bazen suikast düzenlenmektedir.

Bu durum, Irak vilayetlerinde 2013 sonrasında meydana gelen gösterilerin tekrar tekrar bastırılmasını da kanıtlar niteliktedir. Hatta ABD güçlerinin 2011’de Irak’tan ayrılmasından seçilmiş Irak hükümetin vatandaşlara yönelik resmi şiddetinin devam etmesi ve resmi şiddetin en yoğun şekilde 2019 ve sonrasında son gösterilerde yaşanması da bu bağlamda değerlendirilmektedir.⁸⁰⁸ Devlet, göz yaşartıcı gaz gibi şiddet içeren araçlar ile göstericilere baskı uygulamış, onlara karşı tutuklama kampanyaları başlatmıştır. Sivil aktivistleri yargılayıp ve silahsız vatandaşlara karşı tasfiye operasyonları gerçekleştirmektedir. Irak’ta resmi siyasi şiddetin artırması çeşitli nedenlere bağlanabilir:⁸⁰⁹

1. Irak anayasası, yürütme yetkilerini bakanlar Kurulu ile sınırlandırsa da siyasi uygulama tamamen farklıdır. Başbakanın şahsı, özellikle Bakanlar Kurulu’nun karar alma mekanizmasını belirten bir iç tüzüğünün bulunmaması durumunda yürütme gücünü tamamen tekeline alabilmektedir. Ancak en ciddi konu, “Silahlı Kuvvetler Başkumandanlığı” ifadesinin başbakana bu dosyayı yönetme konusunda mutlak yetki vermesi olarak yorumlanmasıdır. Krizlerin çoğuna yol açan yorum budur. Bu mutlak yetkinin tüm güvenlik güçlerini kapsayacak şekilde genişletildiği bilinmektedir.
2. Irak güvenlik güçlerinin oluşumunda mezhepsel kota mekanizması mevcuttur.
3. Güvenlik güçlerini mezhep çatışmalarının ortasına bırakıp mezhep kontrolünü sağlamak için.

⁸⁰⁷ Kehtān Hüsein, “E’l ‘Ünüf E’l Siyasi fī Mzmūnh ve Eşkālh ve Esbābh”, *E’l ‘Ülüm E’l İnsānīye Dergisi* 2/20 (2014), 347.

⁸⁰⁸ Ahmed E’l Seīd Türkī , “A’rāz mā be’de E’l İhtilāl E’l Tedā’īāt E’l Siyasiye ve E’l Emnīye Linshāb E’l ‘Amrikīye min E’l ‘Irāk”, *E’l Siyase E’l Devlīye Dergisi* 48/187 (2012),148 .

⁸⁰⁹ Yehīā E’l Kübeisī, “E’l ‘Irāk E’l İhtcācāt ve Ezmt E’l Nizām E’l Siyasi”, *Siyāsāt ‘Arabīye Dergisi* 2 (2013), 90 - 91.

4. Yürütme organı, başta güvenlik kurumları olmak üzere tüm devlet kurumlarında insan hakları ilkelerini sürdürmek, korumak, uygulamak ve insancıl hukuka saygı için gerekli önlemleri alamamaktadır.

5. Devlet hapisanelerinde meydana gelen işkence operasyonlarına ilişkin denetim ve soruşturma eksik kalmaktadır.

6. Rastgele tutuklama, yargılanmadan uzun süreli gözaltı ve aranan kişilerin kendilerine teslim olmaları için baskı amacıyla bazen askeri güç birinci derece akrabalarından kadınları tutuklamaktadır.

7. Güvenlik kurumlarında insan hakları kültürü geliştirilememektedir.

Dolayısıyla resmi siyasi şiddet nedeniyle vatandaşların, kendisine ve topluma ve çeşitli güçlerine karşı aşırı şiddet kullanması nedeniyle hükümete ve güvenlik kurumlarına olan güvenini yitirdiği söylenebilmektedir. Bu durum vatandaşların devlete ulusal bağlılığını zayıflatmakta ve ulusal birliğe engel teşkil etmektedir. Vatandaşların devlete ve anavatanına olan sadakatinin azalmaya başlamasıyla, ona baskı yapmaya başlayan hükümet ve güvenlik kurumlarına olan sadakatini ve özel kimliklerin kutsanmasını telafi etmek için alt kimliği yani etnik, dini, mezhepsel ve aşiret sadakati güçlenmektedir. Bu bağlamda, Irak toplumunun genel ulusal kimliği zayıflamaktadır.

Gayri resmi şiddet ise bir vatandaşın diğerine karşı yönelttiği mezhepsel şiddeti ifade etmektedir. Yani şiddetin, kişiyi bir mezhebe veya milliyete ait olma temelinde güç kullanımının yaygınlaştığı özellikle karmaşık çeşitlilikle karakterize üniter bir toplumun bileşenleri arasında ortaya çıkmaktadır.⁸¹⁰

Irak toplumunun bileşenleri arasındaki şiddet ve karşı şiddetin 2006 ve 2007 yıllarında zirveye ulaştığı, bunun da devleti daha parçalı hale getirdiği ve güvenlik kurumlarını zayıflattığı belirtilmelidir. Sonuç olarak şiddet mezhep bağlarını güçlendirmiş, milislerin iradesini topluluklarına dayatmış, mağdur gibi görünmek açısından karşılıklı duyguları derinleştirmiş ve daha önce birbirine karışmış yaşayan bileşenlerin arasındaki ayrılmasını güçlendirmiştir.⁸¹¹ BM misyonu UNAMI'nin 2006 yılı raporuna göre, Temmuz ve Ağustos aylarında sadece mezhepsel şiddet olaylarında yaklaşık 6.599 kişi

⁸¹⁰Hâriş Hasan, *E'l Ezme E'l Tā'fīye fī E'l 'Irāq İrs min E'l İkşā'* (Beyrut: Mü'sest Karnīgī Lil Selām E'l Devlī, 2014), 23.

⁸¹¹ Hasan, *E'l Ezme E'l Tā'fīye*, 23.

öldürülmüştür. Bunun yanı sıra, 2006 yılında 34.452 sivil şiddet sonucu ölmüştür ve sadece mezhepsel şiddet sonucu da 36.685 sivil yaralanmıştır.⁸¹²

Irak'ta en dikkat çeken şiddet olaylarından biri 2003-2009 döneminde yaşanmıştır. 350'den fazla üniversite öğretim görevlisi ve akademisyen öldürülmüştür. Üniversite kadrolarının tasfiyesinin yanı sıra nitelikli sağlık kadroları da tehdit edilerek veya öldürülerek ülkeyi terk etmeye zorlanmaktadır. Ayrıca Sünni ve Şiilerden birçok imam ve din adamı öldürüldüğü için şiddet din adamlarını da etkilemektedir.⁸¹³

Dini ve etnik azınlıklar da öldürüldükleri ve zorla yerlerinden edildikleri için Türkmenler, Sabiiler, Şabaklar, Yezidiler ve Hristiyanlar da gayri resmi siyasi şiddet mağdurlarının bir parçasıdır. Şiddet nedeniyle Kuzey Irak bölgesi topraklarına göç edenlerin sayısı 2006 yılında yaklaşık 50 bin kişiye ulaşmıştır. Şiddet sonucu yerlerinden edilen Iraklıların sayısı ise yaklaşık 200 bindir. Ayrıca Iraklılar DAESH'in 2014 yılında Irak topraklarına girip kontrolü ele geçirmesiyle toplu infazlara maruz kalmış ve başta Yezidiler olmak üzere zorla yerinden edilmeye zorlanmış, kadınları esir alınmış, mirasları yok edilmiş ve çeşitli zulümlerin kurbanı olmuşlardır.⁸¹⁴ 3.000 Yezidi öldürülmüştür. Duhok, Erbil ve Zaho bölgelerinde 400 bin Yezidi yerinden edilmiştir. 1.000 kadın pazarda köle olarak satıldığı bilinmektedir. Bu sebeple Yezidilerin soykırıma maruz kaldığı söylenebilmektedir.⁸¹⁵ Müslümanlar ise, kitlesel infazlar ve kimlik cinayetleri ile temsil edilen terör örgütü DAESH'in şiddet eylemlerinden ve örgüt tarafından kendilerine katılmayan herkes için zorla yerinden edilmeleri ve mallarına el konulmasından da etkilenmektedirler. Gayri resmi siyasi şiddet, hâkimleri ve gazetecileri de etkilemiştir. Birçok suikast meydana gelmiştir. Fidyeye için polis üniforması giyen kişilerin korkutma, tehdit, gasp ve adam kaçırmalarının devam etmesinin yanı sıra, bu tür olayların mezhepsel çağrışımları da vardır.⁸¹⁶

Gayri resmi siyasi şiddet olgusunun Irak'taki siyasi yaşam üzerinde ciddi olumsuz etkileri ve sonuçları olmuştur. Bunların belki de en önemlisi çatışan ve farklı etnik, mezhepsel, dini ve hatta siyasi ve sosyal güçler arasındaki güvenin zayıflaması ve

⁸¹² Preti Taneja, *Şehir ve Nizuh ve Ist'sal Cem'at E'l Aklîyât fî E'l 'Irak Menz 2003*, çev. 'Abdu'l İlâh E'l Ni'imî (Beyrut: Dirâsât 'Irâkiye, 2009), 7.

⁸¹³ Mü'tez İsmâ'îl Half E'l Şühbî, *E'l Devle E'l Medenîye fî E'l 'Irak* (Bağdat: Dâru'l Kütüb E'l 'İlmîye, 2017), 221.

⁸¹⁴ Culbertson - Robinson, *Tehkîk Akşâ Fâ'ide min E'l Neşr*, 4.

⁸¹⁵ Rizâ Sâlim Dâud, "E'l 'Eklîye E'l Ezîdiye fî E'l 'Irak Behiş fî E'l Cügrâfiye E'l Siyasiye", *Medâd E'l Âdâb Dergisi* 1/1 (2019), 159.

⁸¹⁶ İnsan Hakları Raporu, "1 Temmuz ile 31 Ağustos BM Irak Yardım Misyonu" (UNAMI), 114, 16.

korkular nedeniyle diyalog ve uzlaşma fırsatlarının kaybedilmesidir. Gayrı resmi siyasi şiddetin bir sonucu olarak, her tarafta savaş güçlerini bırakıp başkalarına güvenirlerse zulüm göreceklere ve yok edileceklerine dair korkular vardır. Bu nedenle bazı gruplar iktidarı ele geçirmeye çalışmak veya en azından ona katılım sağlamak, etki ve nüfuz sağlamak için dış güçlerin desteğini tercih etmektedir. Bu da Irak'taki siyasi yaşamın istikrarını ve güvenliğini çoğu zaman çelişkili bir hale gelmesine yol açmaktadır. Böylece ülkeyi uluslararası ve bölgesel tarafların iradesine ve seçimlerine bağlı kılmakta ve bu her düzeyde parçalanma ve parçalanmanın devamı anlamına gelmektedir.

4.1.3.5. Bireysel Silahlanmanın Yaygınlaşması

Silahların yayılması, disiplin seviyesi ve yasal taahhütler ne olursa olsun, her toplum için ciddi bir tehlike arz etmektedir. Savaşlar veya iç çatışmalar sonucunda zor dönemler geçiren ülkelerde, silahların kontrolsüz bir şekilde yayılması, toplumsal düzeni derinden sarsan kritik bir etken olarak kendini göstermektedir. Bu durum, organize suçların hızla artmasına, cinayet ve diğer cezai suçların yükselmesine neden olarak, milli birliği tehdit eden bir unsur haline gelmektedir. Kontrolsüz silahlanma, devlet otoritesini zayıflatırken, toplumsal güvenliği de ciddi şekilde tehlikeye sokmaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri'nin 2003 yılında Irak'ı işgal etmesinin Irak toplumu üzerindeki olumsuz etkileri, organize suçlar, suikastlar, kimlik temelli cinayetler, uyuşturucu ticareti, insan organı kaçakçılığı, zina ve organize bombalamalar gibi daha önce toplumun aşına olmadığı olguların yaygınlaşmasıyla kendini göstermiştir. Silahların yaygınlaşması ve bu silahların yalnızca devlet kontrolüyle sınırlı tutulmaması, bu olumsuz gelişmelerin başlıca nedenleri arasında yer almaktadır. Bu durum, vatandaşların sürekli olarak güvenliklerini kaybettikleri duygusunu yaşamalarına neden olmaktadır. Ayrıca, 2003'ten sonra silahların yayılması olgusunun yaygınlaşmasının en önemli nedenleri şu şekilde sınırlanabilir: ⁸¹⁷

1. BP kurumlarının dağılmasından sonra, tüm askeri ve güvenlik kurumları ve BP'nin merkezleri, o sırada bazı vatandaşlar tarafından soygun ve yağmalanmaya (EL-Farhoud) maruz kalmaktadır.

⁸¹⁷Hasan Selmān E'l Beīzānī, *E'l 'Irāq ve Ceīsh E'l Vāk' E'l Dīmūgrāfī ve Te'sīrhu 'ālā Binā' E'l Ceīsh* (Bağdat: E'l Mktebe E'l 'İlmīye, 2020), 177.

2. Silahların elde tutulma hızının artmasına yol açan nedenlerden biri de güven eksikliği ve kanunsuzluktur.
3. Özellikle resmi sosyal kontrolün bozulması, bazı Iraklıların sosyal kaosa ve yaygın güvensizliğe katkıda bulunmaları sonucunu doğurmaktadır.
4. Vatandaşın kendisini, ailesini ve mülkünü korumanın silah dışında bir yolunu bulamamasına yol açan yasalar ve yasal önleyiciliğin olmamasıdır.
5. Toplumun militarizasyonu olgusunun (militarizasyon kültürü) yaygınlığı ve eski rejimin yıkılmasından sonra toplum üyeleri tarafından silah bulundurulması. Kampların ve askeri birliklerin merkezlerinin yağmalanması nedeniyle devlet silahlarının devlet dışı aktörlerin eline geçmesi gibi gelişmeler mevcuttur. Bunun yanı sıra bireylerin davranış kalıplarının, diğerini zorlama ile karakterize edilen kalıplara dönüştürülmesi gibi örneklerle de rastlanılmaktadır.⁸¹⁸
6. Irak'ta devlet tarafından silah bulundurmayı kısıtlandıran yasaların çıkarılmasına ve 2017 tarihli 51 sayılı silah kanununun 4. maddesinin 2. fıkrasında belirtilmese rağmen Bağdat'ın bazı bölgelerinde silah satışı için bir pazar kurulması, yetkili makamlardan açıkça ve izinsiz silah satışının mevcut olması.⁸¹⁹ Irak'taki yasadışı silahların en belirgin işaretleri arasında şunlar yer almaktadır: ⁸²⁰
 - Genellikle belirli partilere ve taraflara ait silahlı gruplar farklı isimler altında ve çeşitli amaçlarla silahlı gruplara sahiptir. Bu gruplar silahları devlet sisteminin dışında tutmak için çeşitli gerekçeler üreterek silah bulundurmalarını meşrulaştırmaya çalışmaktadır.
 - Aşiretlerin silahları: Iraklı aşiretlerin ve sosyal yapının korunmasında, geleneklerin yeniden canlandırılmasında ve halk mirasının korunmasındaki büyük rollerinin yanı sıra Iraklı aşiretlerin sömürgecilik veya zorbalarla mücadelede, ezilenleri savunmada veya devletin kendi bölgelerinde güvenliği sağlamlaştırmasına yardım etmede oynadığı rol oldukça büyüktür. Ancak aşiretlerin çoğunluğu arasında ateşli silahlar yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Aşiretlerin 2003'ten sonra orta ve bazen ağır ölçekte silahlara sahip olması aşiretler arasında meydana gelen çatışmaları daha tehlikeli bir hale

⁸¹⁸ Hemîd Kürdî 'Abdu'l 'Azîz E'l Felâhî, "E'l Aşâr E'l İctamâ'îye Lilherb 'âlâ E'l Müctame' Dirâse Meidâniye Medînet E'l Felûce", *Âdâb E'l Frâhîdî Dergisi* 7/22 (Haziran 2015), 376 – 413 .

⁸¹⁹ 2017 Tarihli (51) Sayılı Silah Kanunu, Ceridet E'l Vekâ'î' E'l 'Irakîye 4439 (20 Mart 2017), 2.

⁸²⁰ 'Alî Mürâd E'l 'Abadî, "Keîfe Yümkün Nez' E'l Silâh E'l Meûcûd Hârc E'l Sül'le fî E'l 'Irak", Merkez E'l Fûrât lil Tenmîye ve E'l Dirâsât E'l İstrâtîciye, (Erişim Tarihi 19/12/2017), elektronik bağlantıdan ulaşılabilir: <http://www.fcdrs.com/polotics/986>

getirmektedir. Böylece bazı zamanlar küçük bir çatışma daha büyük bir çatışmaya dönüşebilmektedir. Bu durum çeşitli silahların kullanıldığı ve valiliğin güvenliğini ve istikrarını tehdit eden Basra Valiliği'ndeki aşiretler arasında meydana gelen çatışma örnekleri üzerinden kanıtlandığı gibi, tüm şehirler veya devlet kurumlarını ve hatta güvenliği tehdit etmektedir.⁸²¹

- Çeşitli silahlarla soygun, adam kaçırma ve cinayet işlemeye başvuran organize çeteler bulunmaktadır.
- Halkın silahları: Irak toplumunun çoğu üyesi, genellikle lisanssız olan bir veya birden fazla hafif ölçekte ateşli silaha sahiptir. Bu durum da yasalara aykırıdır ve toplumun tüm bireyleri için tehlike oluşturmaktadır. Toplumsal barışı tehdit eden ve istikrarsızlığa neden olan terörist grupların sahip olduğu silahlara ise değinmeye gerek yoktur.

Irak'taki yönetici elitlerin ve siyasi güçlerin birbirleriyle olan zayıf ilişkilerinin, topluma güvensizlik olarak yansıyan farklı yönelim ve hedefleri üzerinden düşmanın kim olduğu konusunda hemfikir olmadıklarını belirtmekte fayda vardır. İslami Cihatçılar mı? Tekfirciler mi? Baasçılar mı? Komşu ülkeler mi? Yoksa ABD mi? Yönetici elitler arasında bu düşmanla nasıl mücadele edileceği konusunda, ister diyalog yoluyla, ister savaşılarak, ya da her iki yöntemin kombinasyonu ile olsun, ortak bir anlaşma bulunmamaktadır. Irak'ın sınır ötesi faaliyetlerde bir siyasi güç olarak yer alması bir çözüm mü? Devletin güvenlik çalışmalarını yürütmek ve uzun vadede ulusal güvenliği sağlamak için milislere güvenmesi doğru bir strateji midir? gibi sorular gündeme gelmektedir. Sonuç olarak, iktidardaki siyasi güçlere derinlemesine bakıldığında, herhangi bir kamu güvenliği politikası oluşturmanın asgari amaçları, hedefleri ve araçları konusunda mutabakat sağlanamadığı, hatta bazı siyasi grupların hükümetin bir parçası olmalarına rağmen güvenlik politikalarına yönelik itirazlarını dile getirdikleri sonucuna varılmaktadır.⁸²²

Özetle Irak Anayasasının 9. maddesi 1 / a metni; “Irak Silahlı Kuvvetleri ve Emniyet Güçleri, Irak milletini oluşturan kesimlerden ayrımcılık gözetmeksizin ve hiçbir bileşeni dışlamadan dengeli bir şekilde oluşturulur, sivil otoritenin komutasına bağlanır ve yönetim değişikliğinde rol oynamaz” şeklindedir. Fakat maddedeki “bileşenler”

⁸²¹Irak Bilgi ve Araştırma Merkezi, *E'l 'Irak Veķā'i' ve Ahdāṣ 1914 ile 1958* (Bağdat: Bilgi ve Dokümantasyon Müdürlüğü, 2010),1/204.

⁸²² Beīyātī, *E'l Siyase E'l 'Ame lilemn E'l Veķenī*, 222 -223.

kelimesini yorumlama noktasında başarısız olmaktadır. Çünkü “bileşenler”, silahlı kuvvetleri ve güvenlik kurumlarını topluluklardan, mezheplerden ve aşiretlerden oluşan oluşumları Irak toplumunun bileşenleri oldukları bahanesi üzerinden gösteren bir açıklama olarak yorumlanabilmektedir. Böylece, siyasi çalışmaya etnik, dini ve mezhepsel dağılım zihniyeti hâkim olmasıyla hatta güvenlik kurumlarının oluşum biçimiyle güvence altına alınmaktadır.⁸²³

4.1.4. Sosyal Engeller

Irak'ta 2003'ten sonraki ulusal birlik krizi, devletin etnik, din, mezhepsel, aşiret ve diğer çeşitliliği ile karakterize edilen halkının çeşitli bileşenleri arasında birlik ve uyum sağlama yeteneğinin zayıf olmasından kaynaklanan sosyal engelleri içermektedir.⁸²⁴ 2003 sonrası Irak'ta ortaya çıkan ulusal birlik krizi, devletin etnik, dini, mezhepsel, aşiretsel ve diğer çeşitliliklerle karakterize edilen toplumsal bileşenleri arasında birlik ve uyum sağlama yeteneğinin zayıf olmasından kaynaklanan sosyal engelleri içermektedir. Bu durum, ulusal birliğin sağlanması ve kapsayıcı bir Irak ulusal kimliğinin oluşumu üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır.

Irak devleti, toplumsal bileşenleri arasında barışçıl bir şekilde bir arada yaşamayı sağlayamamış ve bu durum, devletin kuruluşundan bugüne kadar süregelen hükümetler boyunca tekrarlanarak bu krizin ciddiyetini, şiddetini ve olumsuz etkilerini daha da artırmıştır. 2003 yılından sonra ulusal birliğin önündeki en önemli sosyal engeller, “Mezhepsel Kotalar ve Alt Kimlik Bağlılığı”, “Ulusal Kimlik Sorunu”, “Barışçıl Yaşamın Zorluğu”, “Sosyal Kalkınma Eksikliği” ve “Toplumsal Barışın Tehdit Edilmesi” başlıkları altında analiz edilecektir.

4.1.4.1. Mezhepsel Kotalar ve Altı Kimlik Bağlılığı (Kota Sistemi)

Kota fikri, belirli bir siyasi düşünür tarafından önerilmiş veya belirli bir ülkedeki bir partinin girişimi olarak ortaya çıkmış değildir. Aksine, bu fikir, modern uygar toplumların, Avrupa toplumları da dahil olmak üzere, gelişim sürecinde kendiliğinden

⁸²³ Feyād, *Serdīyāt E'l 'Ākl ve ŞeKā' E'l Tehvl*, 127; Irak'ta mezhepsel ve ulusal kotalar konusunda daha fazla bilgi için Bak.. Şebān, *Cedel E'l Heviyāt*.

⁸²⁴ Modern toplumların çoğunun farklı ulusal, dini, mezhepsel ve çok etnikli bağlara sahip sosyal grupların varlığından pek yoksun olmadıklarını, yerel özgüllüklerine ve çeşitli kültürel kimliklerine güçlü bir şekilde bağlı olduklarını belirtmekte fayda vardır. Daha bilgi almak için Bak.: Belkīs, *E'l Devle ve E'l Müctema*, 61 – 62.

ortaya çıkan bir kavram olarak, bazı ülkelerin yasalarına ve anayasalarına yerleşmiştir.⁸²⁵

Bununla birlikte, “kota” terimi genellikle etnik köken ve mezhepçilik kavramlarıyla birlikte kullanılarak, rakip gruplar arasındaki pozisyonların mezhepsel veya etnik temelde dağılımını ifade etmektedir. Bu bağlamda, kotanın iki yönü bulunmaktadır. Birincisi, devletin üst kademelerinde temsil, yani egemen pozisyonların ve bakanlıkların dağılımıdır. İkincisi ise, sivil kariyer basamaklarında, görev ve pozisyonların kontenjanlara göre en yüksekten en düşüğe doğru dağılımıdır.⁸²⁶

Irak’taki kotalar, yaşamın çeşitli yönlerini, ekonomik, sosyal, politik ve hatta güvenliğini etkileyen bir sorunlar sarmalına sokmaktadır. Bu sistem, Irak toplumunun bileşenleri arasında bir uyumsuzluk durumu yaratmaktadır. İşgal sonrası otorite, Irak’ta karmaşık bir mezhep temelinde bir GKY oluşturarak bu durumu üstelenmiş ve bunu derinleştirme konusunda büyük bir role sahiptir. Din üzerinden gerçekleşen ayrımcılık Müslümanlar ve gayrimüslimler üzerinden yapılmaktayken milliyetçilik üzerinden yapılan ayrımcılığın ise Kürtler ve Türkmenler ve diğer etnik kökenliler arasında gerçekleştiği görülmektedir. Bu bileşenlerin her birinin diğer bileşenleri vatandaşlık ve huzur içinde bir arada yaşama temelinde kabul etmeme yönelimini derinleştirmektedir. Sonuç olarak herkesi çoğu zaman silahlı ve şiddet yanlısı haline getiren etkileri Irak sosyal dokusuna olumsuz yansıyan, sivil barışa tehdit oluşturan, çatışmaya sürükleyen, siyasi süreci olumsuz etkileyen partiler ile siyasi güçler arasındaki güven eksikliğidir. Bu durum mezhepsel, etnik ve bölgesel kutuplaşmalara ve bunların olumsuzluklarının yoğunlaşmasına, devletin kurumsal yapısının parçalanmasına ve istikrarsızlığına neden olmaktadır.⁸²⁷

Irak’ta mezhepsel kotaların ortaya çıkmasının iç, bölgesel ve uluslararası nedenleri vardır. Irak halkının varsayılan olarak büyük bileşenlere ve diğer küçük veya azınlık bileşenlere ve her birinin haklarını talep eden siyasi figürlere sahip olduğu düşünüldüğünde, siyasi süreçte kotaların ortaya çıkmasının bileşenlerin temsiline

⁸²⁵Mihrân Mûşîh, “Mefhûm E’l Mûhâşşe fî E’l Kâmûs E’l Siyasi E’l Mû’âşır”, *E’l Hûâr E’l Mûtemedin Dergisi* 1934 (Erişim Tarihi 02/06/2007, 11:19), Web sitesinde : <https://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=98423>

⁸²⁶Hâlid Hâşim Muḥmmmed, “İhtcâcât E’l ‘Irak 2019 Neḡre Tehlîlîye”, *E’l Merkez E’l Dîmokrâtiye E’l ‘Arabi*, Almanya (Erişim Tarihi 19/12/2019): Merkezin resmi web sitesinde yayınlanan makale: - <https://democraticac.de/?p=64017> ; Fâlih ‘Abdu’l Cebâr, *Hrekât E’l İhtcâc E’l ‘Irakîye min Siyaset E’l Hevîye ilâ Siyaset E’l Keḡze* (London: Merkez Dirâsât E’l Şerḡ E’l Âvst, 2018), 12.

⁸²⁷Yâsîn E’l ‘İsâûî , “E’l İn’kâsât E’l Silbîye Lilmûhâşşe E’l Siyasiye ‘âlâ E’l Bûniye E’l Mû’sesîye ve E’l Mûcteme’îye Lilnizâm E’l Dîmokrâtiye fî E’l ‘Irak”, *Dirâsât Devlîye Dergisi* 60 (2015), 24 .

dayanmasıyla ilgili birçok içsel nedeni bulunmaktadır. Dahası kotalar belirli kurumlarla sınırlı kalmamış tüm devlet kurumlarına ve bunların çeşitli kollarına dağıtılmıştır. Bunların içinde ordu ve hatta dışişleri bakanlığı gibi kurumlar da bulunmaktadır. Diğer nedenleri ise bölgesel ve uluslararası bileşenler oluşturmaktadır. Çünkü 2003 öncesinde bile birleşik bir Irak halkının temsili bulunmamakta ancak temsil ediliyor olduğu şeklinde kabullenilmektedir. İşgalden sonra da benzer politikalar ile devam edilmiş ve neticede ulusal birlik sürecini kapsayıcı bir Irak ulusal kimliğinin oluşmasını olumsuz etkilemiştir.⁸²⁸

Irak'taki önde gelen kotaların en önemli biçimleri ulusal, mezhepsel ve hatta aşiret kotalarıdır. Mezhepçilik, bir vatandaşın mezhepsel bağlılığını siyasallaştıran ve onu fikirler, topluluklar ve iktidar düzeyinde siyasi hayata dâhil eden politik bir yaklaşımdır. Bu mezhepsel bağlılığın yarattığı mezhepsel duyguların bir kısmı, cemaatinin haklarını savunmak sloganı altında, destekçilerinden özel veya dar siyasi kazanımlar için destek seferber etmek için kullanılmaktadır. Böylece, bir grubun mezhepsel siyasallaşması, onun karşılığında başka bir mezhepsel grubun siyasallaşmasını zorlayacak ve bu “eşler arası” politika, mezhepsel siyasallaşmanın ve mezhep duygularının hızını artıracaktır. Bu durumda mezhepçilik çalışmaları kendi siyasi alanı içinde başlayacaktır. Bunu yaparak devlet tarafından tek bağ kabul edilen vatandaşlık ortadan kalkacak, siyasi hayatın kurulmasında ve yönetiminde ve toplumunun çıkarlarında mezhepsel bağ belirleyici olacaktır. Böylece, mezhepçilik toplumun ve devletin birliğini tehdit eden tehlikeli bir silaha dönüşmektedir.⁸²⁹

Ülkedeki mezhepçilik sorunu iki ana unsur tarafından beslenmekte ve üretilmektedir. Birincisi, vatandaşları arasında mezhepsel temelde ayrımcılık yapma politikasına dayanmak ve mezhepsel çatışma durumlarını siyasi amaçlarla teşvik etmektedir. İkincisi ise mezhep duygularını beslemek ve ötekini kışkırtmak için farklılığın olumsuz noktalarına, tarihin ve mirasın sürekli ifade edilmesine odaklanarak mezhebin seferber edilmesinde dini söylemin yaklaşımına bağlıdır.⁸³⁰

⁸²⁸ Se'dî İbrâhîm Hasan, “E'l Mühâşese E'l Siyasiye ve Viḥdet E'l Ḥitâb E'l 'Irakî E'l Ḥarcî be'de 2003”, *E'l Siyasiye ve E'l Devliye Dergisi* 39 - 40 (2019), 379 – 380.

⁸²⁹ Hâlid 'İlîûî E'l 'Rdâûî - Sâmir Mü'îed 'Abdu'l Latîf, “Deûr Merākiz E'l Ebḥâs fî Binâ' E'l Nemûze E'l Ḥezârî E'l İslâmî”, *Dirâsât E'l Küfe Dergisi* 40 (2016), 277.

⁸³⁰ Hasan Mūsâ E'l Şefâr, *E'l Tâ'fîye be'ine E'l Siyase ve E'l Dîn* (Beyrut: E'l Merkez E'l Şekâfî E'l 'Arabî, 2009), 7.

Irak'taki bazı araştırmacılar, mezhep krizinin derinleşmesinin Irak toplumunun sosyal dokusunu bozmasının tesadüfî bir sonuç olmadığını, aksine işgalin planlı bir parçası olduğuna inanmaktadır. Bu görüşe göre, ABD, Sünniler, Şiiler, Müslümanlar, Hristiyanlar, Araplar, Kürtler ve Türkmenler arasındaki mezhepsel çatışmayı kışkırtarak, Irak toplumunun sosyal yapısını kasıtlı olarak parçalamak istemiştir. Bununla birlikte, Irak'ta devletin mezhep temeline dayalı bir hükümet kurması, ülkenin yüksek egemenlik makamlarının devlete devredilmesi süreci üzerinden mezhepçi kotalara vurgu yapmaktadır. Ayrıca, din adamları ve âlimler tarafından temsil edilen dini sembollere yönelik saldırılar da bu stratejinin bir parçası olarak görülmektedir.⁸³¹

ABD'nin getirdiği kota sistemini, 2003'ten sonra birbirini takip eden Irak hükümetlerinin oluşumunda, yalnızca yasama, yürütme ve yargı arasındaki kuvvetler ayrılığında değil birçok farklı alanda uygulamıştır. Askeri pozisyonların yanı sıra, devlet kurumlarının genel müdürlüklere kadar sivil idari pozisyonları da içeren kota ilkesi işgalden sonra Irak siyasi hayatında mevcut hale gelmiştir.⁸³²

Öte yandan, dünyanın hiçbir ülkesinde bu şekilde uygulanmayan devlet işlerinin bu temelde dağıtılması emsalsiz bir model ortaya çıkartmıştır. Çünkü pozisyonlar ve kadrolar verimlilik ve profesyonellik esasıyla dağıtılması gerekirken kotalar aracılığıyla Irak'ta siyasi partiler arasında dağılmaktadır.⁸³³

Dolayısıyla, Irak toplumunun özellikle Amerikan işgalinden sonra yaşadığı bu dönüşümler mezhepsel bölünmeleri derinleştirmiş ve mezhepsel kimliklerin kurumsallaşması için koşullar yaratmıştır. Bu sadece ulusal kimliği zayıflatmakla kalmamıştır. İşgalden sonra başlayan anayasal ve siyasi sürecin yanı sıra mezhepsel gerginlikle tehdit edildiği ve artan mezhepsel bölgesel çatışmaların uyguladığı baskıyla şiddetlenen ulus-devletin varlığını da şüpheyne düşürmektedir.⁸³⁴

Irak'taki mezhepsel durumun, Irak modelini diğer ülkelerdeki mezhepsel durumlardan ayıran bazı yönlerin netleştirmesine katkıda bulunduğuna dikkat edilmelidir. Bu özelliklerden en önemlileri şunlardır:⁸³⁵

⁸³¹ Meyâde Aḥmed 'Abdu'l Reḥmān E'l Cede, "Mezāhır E'l Tā'fiye fī E'l 'Irak", *Lārāk Dergisi* 7/17 (2015), 287.

⁸³² E'l 'İṣāuī, "E'l İn 'kāsāt E'l Silbiye Lilmühāşeşe, 33.

⁸³³ Harith Hasan Al-Qarawee, *Iraq's sectarian crisis a Legacy of exclusion* (Beirut: Carnegie Endowment for International Peace, 2014), 5.

⁸³⁴ Harith Hasan Al-Qarawee, "Sectarian Relations and Socio-Political Conflict in Iraq", *Analysis, ISPI.200* (2013), 11.

⁸³⁵ Ḥasan, "İşkālīet E'l Tā'fiye E'l Siyasiye fī E'l 'Irak, 187-188.

1. Irak'taki mezhepsel durumu karakterize eden şey, dini bir nitelik kazanmasıdır. Genel olarak politik ve iktidarla ilgili olduğundan ve başlangıçta diğer ülkelerde olduğu gibi öncelikle vatandaşlar arasında veya bir şehir ile diğeri arasında gerçekleşmediğinden, halk siyasi çerçeveye girmektedir. Ancak son zamanlarda, mezhepçiliğin halk düzeyine yayıldığına dair ciddi göstergelerin ortaya çıktığı, yani mezhep ideolojisini ve somutlaşmasını benimseyen aşırılık yanlısı siyasi- askeri örgütlerin ortaya çıkışıyla temsil edildiği gözlemlenmektedir. Şöyle ki, ibadet ve dini toplanma yerleri silah depolama sığınaklarına, milisler için askeri ve mezhepsel eğitim merkezlerine, siyasi toplantıların merkezlerine, yaralılara tıbbi tedavi merkezine, barınaklara, mezhepsel kimlik temelinde cinayet ve adam kaçırma yerleri haline getirilmektedir. Öldürülenlerin çoğunluğu, siyasi görüş veya sosyal bağlılık kriterlerine dayanmayan mezhepsel kimlikleri nedeniyle öldürülmektedir.
2. Irak'ta kontrol altına almanın tek seçeneğinin mezhepsel kota sistemi olduğu konusunda fikir birliği ve mutabakat olmadığı için başta mezhep sistemi dahil olmak üzere pek çok sosyal ve siyasi konuda tüm Irak bileşenlerinden insanlar arasındaki görüş ayrılığı devam etmektedir.
3. Irak siyasi alanının dini bir mezhebe mensup kişileri tanımaması ve hükümet tarafından aday gösterilmedikçe çıkıp mezhep adına konuşma hakkına sahip olduklarını iddia etmesine birçok din adamı ve siyasetçi karşı çıkmaktadır.
4. Mezhepçilikten bahseden Iraklı siyasetçiler bu yaklaşımdan çıkar sağlamaya çalışmaktadır. Böylece, siyasi pozisyonlara ulaşmak için mezhepçiliği kullanmaktadırlar. Çünkü seçim programlarında çoğu siyasetçi, mezhepçi söylemi üzerinden siyaset yapmaktadır. Üstelik pozisyonları yönetmek ve dağıtmak için kota sisteminin sağlam ve kalıcı bir temel olarak devam etmesi gerekliliğini vurgulamaktadırlar.
5. Başta liberal ve seküler Sünni ve Şii olmak üzere bazı siyasi güçler, seçimdeki yenilgileri ve herhangi bir siyasi kazanım elde edememelerinin bir sonucu olarak mezhepsel bir kimlik benimseme eğilimine geçmektedir.
6. Irak'taki birçok siyasi mezhepçi, mezhepçi fikirlerini demokrasi çatısı altında desteklemektedir ve bu ciddi bir çelişki olarak görülmektedir. Çünkü demokratlarla mezhepçiler arasında bir ilişki olmadığı gibi demokrasi, ifade özgürlüğü ve mezhepçilik arasında da bir ilişki yoktur. Dolayısıyla, mezhepsel hoşgörüsüzlük demokratik görüş

içinde çerçevesiz, ona karşı görüşleri bastırıldığı ve diğer bileşenlerle ilişkiler düzeyinde hoşgörüyü çeliştirdiği için bu iki kavram birbirlerini desteklememektedir.

7. Medya, mezhepçiliğin körüklenmesinde rol oynamaktadır. Medya, uygun bir ifade özgürlüğü ortamının mevcudiyetine rağmen özellikle mezhepçi bir karaktere bürünen siyasi tirmanıştan sonra birçok zorlukla yüzleşmeye başlamaktadır.⁸³⁶

Bu durum diğer politikalarla birlikte yaşama unsurlarını ortadan kaldıran mezhepsel kota sistemini benimsemesi yoluyla, ister bazı grupların ve mezheplerin çoğulculuk gerekçesiyle diğerlerine karşı çatışmasını körükleyerek, ulusal bir arada yaşama unsurlarını olumsuz etkilemektedir. Ayrıca, ABD'nin insan hakları, demokrasi ve halkların gelişimi gibi kavramları küreselleştirme çabaları, diğer ülkelerin işlerine müdahaleye doğru ilerlemek için slogandan başka bir şey değildir. Irak kırk yılı aşkın süren totaliter bir rejimden çıktıktan sonra demokrasiyle başlayan yeni bir aşamaya girmiştir. Ancak mezhepsel eğilimleri takip etmek için gidişatından sapmak zorunda kalmaktadır. Siyasi kazanç için liderlerin, Irak devletinin yapısında siyasi, ekonomik ve sosyal olarak gerçek kalkınmaya ulaşmak için uygun göstergelerin verilmesine olumsuz yansıyan mezhepsel kotalar olumsuz olarak görülmektedir. Ayrıca, komşu ülkelerin olumsuz etkisi de mevcuttur çünkü onlar Amerika'dan ithal edilen Irak demokrasi modelini topraklarına devretme korkusunu arttırmaktadır.⁸³⁷

Irak'taki mezhep sahnesi, devletin mezhepsel kota hükümeti yerine milli katılıma dayalı bir hükümet kuramamasından kaynaklanmaktadır. Bunun 2006-2007 yıllarından sonra Irak toplumunu farklılaştıran bir özelliği haline gelen mezhepsel kimlik cinayetleri de dâhil olmak üzere ciddi sonuçları olmuştur. O zamanlarda işlenen cinayetler bölgesel ve mezhepsel bir temele dayanmaya başlamıştır. Veriler, dönem için mezhepsel şiddete bağlı mağdur sayısının (2004-2008) yıllarına göre 2004 için 5271 sivil mağdur, 2005 için 8093 mağdur, 2006 için 17.832 mağdur ve 2007 için mağdur sayısının 13.692 olduğunu göstermektedir. 2008'de ise mağdur sayısı yaklaşık 6.789 olduğu açıklanmıştır. Verilerden işgalcinin kışkırttığı ve ilk olarak mezhepsel hoşgörüsüzlüğün ateşlediği mezhepsel şiddet kültürünün kurbanı oldukları için (2006-2007) yıllarının silahsız sivil vatandaşlar arasında en kanlı yıllar ve kimlik kavgasının en yaygın olduğu yıllar olduğu görülmektedir. İkincisi ise Irak devletindeki güvenliğin bozulması sonucu

⁸³⁶ Neclā' İsmā'īl Ahmed, *E'l İ'lām E'l Tā'fī* (Ürdün, Dāru'l Mü'tez, 2018), 169.

⁸³⁷ Senā' Kāzım Kātī', "E'l Tā'fīye ve Tedā'īyāthā 'ālā Bina' E'l Devle E'l 'Irāqīye E'l Mü'āsire", *E'l 'Ülüm E'l Siyāsīye Dergisi* 36 (2008), 134.

toplum barışına ve güvenliğine yönelik tehdit, devleti istikrarsızlaştıran araçların yayılması, toplumun belirli bileşenlerini hedef almak amacıyla bomba, patlayıcı, suikast, adam kaçırma ve terör eylemleri gibi araçların kullanılması nedeniyle, diğer bileşenler zorla yer değiştirmektedir.⁸³⁸

Sonuç olarak, ulusal ve mezhepsel kotalardan kaynaklanan şey, toplumun birliğinin ve sosyal dokusunun parçalanması, uyumsuzluğu ve ulusal uzlaşma potasında kaynaşmaktadır. Dolayısıyla bu, Irak toplumunun çoğulluğu ile ayırt edilen bileşenleri arasında barış içinde bir arada yaşamının sağlanmasını engellemiştir. Bu durum Irak devletinin birliğinin bileşenlerine ve ulusal kimliğinin oluşumuna yansımaktadır.

4.1.4.2. Ulusal Kimlik Sorunu

Vatandaşlık kavramı hakkında çeşitli belirsizlikler bulunmaktadır. Kavramın kapsamı, vatandaşın yaşadığı kültürel ve siyasal ortamın dinamiklerine ve farklı siyasi sistemlerin bu kavrama getirdiği uyarlamalara bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Bu bağlamda, bazı durumlarda vatandaşlık yalnızca asli vatandaşlarla ilişkilendirilirken, bazı durumlarda ise siyasi sisteme sadakatle bağlantılı olarak ele alınmaktadır. Ancak, en tehlikeli olanı, vatandaşlık kavramının ırkçı anlamlarla ilişkilendirilmesidir. Bu durum, vatandaşlık kavramının gerçek anlamının kaybolmasına, alt kimliklerin değiştirilmesine ve toplumsal aidiyet ruhunun zayıflamasına yol açmaktadır. Sonuç olarak, bu tür bir yaklaşım, bir toplumda uyum ve birlik ruhunun yokluğu başta olmak üzere birçok olumsuzluğu beraberinde getirmektedir.⁸³⁹

2003 sonrası Irak'ta tanık olunan manzara, daha az ciddi ve karmaşık olmayan başka sorunların ortaya çıkmasının yanı sıra, bu tarihten önce mevcut olan aidiyet sorununu daha da derinleştirmiştir. 2003 yılı, Irak devletinin yaşadığı en zorlu dönemi temsil etmektedir. Güvenliğin bozulmasının ötesinde, bu krizler insani kalkınma üzerinde büyük ve acil maliyetler doğurmuştur. Can kaybı, yaralanmalar ve zorla yerinden edilmeler, toplum üyelerinin doğrudan maruz kaldığı olumsuz sonuçlar arasında yer almaktadır. Dolaylı sonuçlar ise sağlık ve eğitim hizmetlerinin parçalanması, altyapı sistemlerinin çökmesi, stres ve psikolojik travma gibi unsurları içermektedir. Bu

⁸³⁸E'l Cede, "Mezāhır E'l Tā'fīye, 289.

⁸³⁹İsrā' Cūād Hātem, "E'l İrhāb ve Eşerhu fī Mefhūm E'l Müvātne", *Kẓā'ā Siyasīye Dergisi* 37-38 (2014), 355.

olumsuzluklar, vatandaşların egemen otoriteye olan güvensizliğini artırarak, toplum ile devlet arasındaki barış içinde bir arada yaşama bağlarını zayıflatmaktadır.

Bu korkutucu ulusal, dini ve mezhepsel bölünmenin 2003 sonrası hükümetlerin oluşumu üzerindeki etkileri, hükümet pozisyonlarının paylaşılmasında kotaların rol oynamasına yol açmaktadır. Bu dönemde, toplum yüksek işsizlik oranları ile karşı karşıya kalırken, yoksulluk sınırının altında yaşayan vatandaşların oranı oldukça yüksektir ve vatandaşların %70'inden fazlası hizmet eksikliği nedeniyle sıkıntı çekmektedir. Şüphesiz ki, bu uygulamalar, vatandaşlık ve sosyal adalet ruhuyla çatışmakta, ezilen vatandaşın yoksunluk ve mahrumiyeti ile şiddet, aşırılık, terörizm ve mezhepsel kimlik cinayetleri gibi sosyal çürüme arasındaki etkileşimli ilişkiyi vurgulamaktadır. Tüm bu olumsuzluklar, birbirini takip eden Irak hükümetlerinin vatandaşlık duygusunun değerlerini koruyan politikalar izlememesinden kaynaklanmaktadır. Buna ek olarak, mevcut siyasi partilerin söylemindeki kafa karışıklığı ve dengesizlik, Irak vatandaşlarının ulusal kimliklerini ve vatandaşlıklarını tam anlamıyla hissetmemesine neden olmaktadır; çünkü alt kimlik bağlılıklarının ulusal sadakat üzerindeki üstünlüğü, vatandaşlık duygusunu zayıflatmaktadır.⁸⁴⁰

2003 sonrası Irak sahnesinde yer alan Iraklı siyasi partiler, politikalarında ve söylemlerinde dar etnik köken, milliyetçilik, bölgecilik ve mezhepçilik fikrini pekiştirme yönünde çaba göstermiştir. Ancak, Irak vatandaşlığına aykırı olan bu dar görüşlü yaklaşımlar, parti uyumu ve uzlaşmaya dayalı demokrasi fikrine dayandığında, anayasanın yasal çerçevesini oluşturan dinamik kalkınmanın temeli olarak devlet ve toplum için gerekli olan istikrar sistemi sağlanamamaktadır. Bu nedenle, Irak'ın toplumsal bileşenleri hakkında kapsamlı bir vizyon ve ulusal birlik üzerine yapıcı bir vizyon oluşturmak mümkün görünmemektedir. Bu durum, Irak siyasi partilerinin geleneksel bileşenlerin kalıntılarıyla ne kadar bağlantılı olduklarını yansıtmaktadır. Bu bağlamda, anavatana sadakati olmayan ve birden fazla tarafa bağlılık gösteren çoklu sadakat, Irak vatandaşlığı kavramının temel yapılarını yıkmaktadır. Böylece, vatandaşın yurtseverlik duygusu, bireyin dini veya ulusal bileşenini, anavatandaki diğer ortak bileşenlerden izole ederek, vatanın en küçük çemberine doğru küçülüp geri çekilmesiyle karakterize edilmektedir. Bu süreçte, anavatani korumak ve siyasi sürecin gidişatını tüm liderlik tarafından birleşik bir şekilde yönlendirmek için gerekli olan aidiyet tartışmaları

⁸⁴⁰Küşeî 'Abūd Ferc E'l Cābirī, "E'l Tekālīf E'l İktşādīye Liğīāb İhsās E'l İnsān E'l 'İraqī Bil' müvātne", *E'l 'İraqī Lil 'Ülüm A'l İktşādīye Dergisi* 47 (2012), 41 – 42 .

gündeme gelmektedir. Grup liderlerinin mezhepsel, dini, ulusal ve partizan davranışları, ulusal anlayışa egemen olmakta ve hatta bazı durumlarda bu etkiler aşiretlerden şehirlerin mahallelerine kadar yayılmaktadır.⁸⁴¹

Bu bağlamda, Irak hükümetinin adil ekonomik, sosyal ve siyasi politikalara uymaması, vatandaşların aidiyet duygusunu ve ulusal kimliğini zayıflatmaktadır. Bu durum, ulusal birliğin çökmesine ve toplumun farklı bileşenleri arasında iletişim ve uyum bağlarının parçalanmasına yol açmaktadır. Aynı zamanda, Irak ulusal kimliğinin inşasını olumsuz etkilemekte ve toplumsal bütünleşmeyi zedelemektedir..

4.1.4.3. Barışçıl Yaşamın Zorluğu

Barış içinde bir arada yaşamak, “ulusal, dini ve mezhepsel çeşitliliğin her toplum için temel bir kural olduğu ve bu çeşitlilik olmadan hiçbir devletin var olamayacağı gerçeği göz önüne alındığında, çoğulculuğun diğer görüşlere saygı duyan, hakları koruyan ve vatandaşlar arasında eşitliği sağlamaya çalışan bir sistem” olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle, barış içinde bir arada yaşama, devleti oluşturan siyasi grubun varlığı için bir zorunluluktur. Ayrıca, barış içinde yaşamak için toplumda iki temel dayanağın bulunması gereklidir: hoşgörü kültürü ve diyalog kültürü.⁸⁴²

Irak'ta barış içinde bir arada yaşamının altını çizirken, ülkenin uzun tarihi boyunca, çeşitli dini, mezhepsel ve ulusal dokularına rağmen, birkaç istisna dışında barış içinde bir arada yaşadığı belirtilmektedir. Ancak, 2003'ten sonra Irak'ta egemen otorite veya dış güçler tarafından meydana gelen değişimlerin ardından, bu barış içinde bir arada yaşama durumu olumsuz etkilenmiştir. Dolayısıyla, Irak toplumunun durumu ve barış içinde bir arada yaşama değerleri giderek kötüleşmektedir. İçeride ve dışarıda yaşanan savaşların etkisiyle ve 2003 sonrasında uygun zeminin hazırlanmasıyla birlikte, toplum yavaş yavaş çöküşe sürüklenmektedir. Irak'ta mezhep çatışmalarının yaşanmasının ardından, mezhep kotalarının sağlamlaştırılması, ülkenin sosyal dokusunun parçalanmasına neden olmaktadır.⁸⁴³

⁸⁴¹Likā' Yāsīn Ḥasan, “ *Devlet E'l Mūkeūnāt fī E'l 'Irāk be'de 2003 E'l Vākī' ve E'l Mūstekbl* “ , E'l Merkez E'l Dīmokrātīye E'l 'Arabi, Almanya , (Erişim Tarihi 06/09/2016), <https://democraticac.de/?p=36858>

⁸⁴²Sūdād Meūlūd Sebi', "E'l Hevīye E'l Vatanīye ve Te'zīz E'l Te'āiūš E'l Silmī fī E'l 'Irāk", *Dirāsāt Devlīye Dergisi* 68 (2017), 115 – 16.

⁸⁴³Ömer Hāşim Zūnūn, “Mürtkzāt E'l Te'āiūš E'l Silmī be'de E'l Ḥerb Mūşūl İn müzeccn”, *Tikrīt Üniversite Dergisi* 16 (2019), 185.

Baskı, zulüm, ötekileştirme, dışlanma, sosyal adalet eksikliği ve siyasi hakların belirli güçlerin elinde olmasının bir sonucu olarak, milliyetçi motifler terörizm ve şiddetin ortaya çıkış nedenleri olarak ortaya çıkmaktadır. Toplum üyeleri arasında şiddetli çatışmaların patlak vermesine yol açan ve Irak toplumunun bileşenleri arasında barış içinde bir arada yaşamayı güçleştiren mezhepçilik, toplumu sindirmek ve Iraklı ailelerin zorla yerinden edilmesi için çalışan terör örgütlerinin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Bu sonuçlar devlet ile toplum arasındaki uyum eksikliğinden kaynaklanmaktadır.⁸⁴⁴

Sonuç olarak, ulusal birlik eksikliği barış içinde bir arada yaşamayı güçleştirmekte, bunun sonucunda ortaya çıkan olumsuz etkiler sosyal dokuda uyumun ve Irak toplumu için kapsamlı bir ulusal kimliğin sağlanmasına engel olmaktadır.

4.1.4.4. Sosyal Kalkınma Eksikliği

Sosyal kalkınma, toplumu geliştirmeyi, azgelişmişlikten kurtarmayı, ihtiyaç duyulan toplum hizmetlerini adil bir şekilde sağlayarak yaşam standartlarını iyileştirmeyi ve topluluk üyelerini teşvik eden ilişkiler ve bağların güçlendirilmesini amaçlamaktadır. Bu amacı, Irak toplumunun mevcut gerçekliği ile karşılaştırdığımızda, söz konusu hizmetlerden yoksun olduğu görülmektedir. 2003'ten sonra Irak toplumunu etkileyen ve sosyal kalkınmada değişikliklere neden olan ardı ardına gelen krizler ve koşullar nedeniyle, fiili sosyal kalkınmada ciddi eksiklikler yaşandığı kanıtlanmaktadır. Bu krizler, toplumun tüm kesimlerine yansımış ve dolayısıyla bazılarını eğitim, sağlık, barınma ve sosyal koruma alanlarında bir yoksunluk döngüsüne sürüklemiştir. Bireyleri ve toplulukları bu risklerden korumak ve bunların üstesinden gelmelerine yardımcı olmak, kalkınma ortaklarının temel önceliklerinden biri haline gelmiştir. Bu ortaklar arasında en önemlisi devlet olmalıdır. Devletin, herkesi kapsayan güvenlik ve süreklilik fırsatlarını destekleyen, yetenekleri geliştiren ve sosyal kalkınma için elverişli bir ortam yaratan sosyal refah, adalet ve mesleki gelişim sağlama taahhüdü, bu çerçevede merkezi bir rol oynamaktadır.⁸⁴⁵

Irak'ta devlet, toplumdaki bireylerin yaşam standartlarını istikrar ve güvenliğini sağlayıp halklar arasında uyumu sağlayacak ölçüde yükseltmeye çalışan ulusal

⁸⁴⁴İsrā' 'Elā' E'l Dīn Nūrī - Fālih Mübārık Berdān , "Siyasat E'l Te'āiūs E'l Silmī fī E'l 'Irāk be'de 2003", *E'l Siyasiye ve E'l Devliye Dergisi* 39 - 40 (2019), 289 - 291.

⁸⁴⁵Adnān Yāsīn Müstafā, "E'l Tnmīye E'l İctimā'īye fī E'l 'Irāk Mesār Müte'sr", *İzāfāt Dergisi* 28 (Eylül 2014), 16 - 17.

kalkınma planları ve mekanizmaları geliştirme yönündeki çabalarına rağmen, sosyal kalkınma başarısını etkileyen birçok engel veya engelle karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum Irak'ta üst üste gelen krizlerin koşullarını ve sosyal sorunları daha da şiddetlendirerek tehlikeli hale getirmektedir. Kolektif güvenliği tehdit etmekte ve sosyal kalkınmayı bir dönüm noktası haline getirmektedir. Dolayısıyla, Irak'ta devletin sosyal kalkınmasının önündeki en önemli engeller şöyle özetlenebilir: ⁸⁴⁶

1. Siyasi Engeller: 2003 yılında Amerika'nın Irak'ı işgal etmesinden sonra devlet, sosyal kalkınma sürecini destekleyen plan ve projeler sunmayı bırakmıştır. Çünkü devlet esas olarak güvenlik boyutuna odaklanarak diğer boyutları yarı kapalı dosyalar olarak ele almaktadır. Bunun nedeni, siyasi sürece katılım konusunda partiler ve bileşenler arasındaki güç çatışması ve iktidar mücadelesidir. Bu yüzden devletteki istikrarı etkileyen siyasi sürece katılmak ve daha sonra sosyal gerçekliği ilerletmek için tüm kalkınma planları yapılmaktadır.

2. Sosyal ve Kültürel Engeller: Sosyal ve kültürel engellerin en önemlileri, eğitimin niteliğinin ve kalitesinin düşmesi, sağlık hizmetlerinin yetersizliği, topluma sağlanan temel hizmetlerin düşük seviyelerde olması, işsizlik, yoksulluğun yayılması ve okuma yazma oranlarındaki düşüştür. Bunlar, Irak toplumunun şu anda karşı karşıya kaldığı en önemli zorluklardır. Tüm bunlar Irak'taki sosyal kalkınma üzerinde olumsuz yansımalar yaratmaktadır. Bunlara ek olarak kültürel değerlerin bütünü, Irak toplumundaki bireylerin tutumları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Toplumun bileşenlerinin çeşitliliği, ahlaki, dini ve hatta işle ilgili değerler gibi çeşitli kültürel değerlerden kaynaklanmaktadır. Ancak bu durum Irak gibi çoklu bir toplumda başka görüşlerin kabul edilmesine izin veren demokratik bir sosyal ve politik kültürün bulunmaması nedeniyle sosyal kalkınmanın sağlanmasını olumsuz yönde etkilemektedir.

3. İç Çatışmalar: Irak'ta özellikle 2003'ten sonra yaşananlar, çatışmalar ve mezhepsel anlaşmazlıklara yayılmasından sonra olup bitenler, cinayetlere, bölgelerin tahrip edilmesi orada yaşayan sakinlerin bölgelerden uzaklaştırılmasına neden olmaktadır. Bilim adamlarının hedef alınması onların ülke dışına göç etmeye zorlanması gibi olaylar yüzünden Irak'ta devlet, kalkınma planlarına yönelememekte asıl dikkatini devletin güvenliğini sağlamaya ve istikrarını korumaya odaklamaktadır.

⁸⁴⁶Muḥmmmed Cemīl Aḥmed, "Mü'ūkāt E'l Tnmīye fi E'l Müctamā' E'l 'Irākī", *E'l Kādsīye Üniversite Dergisi* 16(2013), 493 – 499.

Sonuç olarak, sosyal kalkınma eksikliği Irak'ta ulusal birliğin sağlanmasını olumsuz etkilemiştir. Çünkü refah, sosyal adaletin sağlanması ve halkın tüm üyelerine cinsiyet, mezhep veya din, millet vs. ayrımı yapılmaksızın temel hizmetlerin sağlanması vatandaşa aidiyet hissettirecek ve ulusal birliğin sağlanmasına yardımcı olacaktır.

4.1.4.5. Toplumsal Barışın Tehdit Edilmesi

Toplumsal barış, bir ülkenin toplumunun normal yaşamının ayrılmaz bir parçası olup, bir devlet için ekonomi de dâhil olmak üzere tüm boyutlarıyla istikrarın sağlanması adına acil ihtiyaçlardan biridir. Toplumsal barışın bozulması, genellikle devletin zayıflamasının doğal bir sonucu olarak ortaya çıkar ve güvenlik ile istikrarın kaybına yol açar. Toplumsal barış ortadan kalktığında, toplum istikrar halinden çatışma durumuna geçer; bu süreçte toplumun farklı bileşenleri birbirine mümkün olduğunca fazla zarar vermeye çalışır ve sosyal sınırlar bozulur. Bu durum, barış ve huzurun kaybına, kutsal değerlerin ihlal edilmesine, kamu çıkarlarının yok edilmesine ve nihayetinde toplumdaki tarafların varlığına yönelik bir tehdit duygusunun hâkim olmasına neden olur.⁸⁴⁷

Toplumsal barış bazı araştırmacılar tarafından “demokratik uygulamaların ve ifade özgürlüğünün genel olarak toplum kesimleri arasında devlet içinde yol açtığı sonuç ve devletin iç gücünün ekonomik kalkınma planları ve gelişimsel açısından dayandığı mantıklı bir sonuç” olarak tanımlanmıştır.⁸⁴⁸

Toplumsal barış, devletin farklı bölgelerindeki halklar ve etnik kökenler arasında tam bir arada yaşamayı ve istikrarı içerir. Bu anlayıştan halkların arasında iyi komşuluktan, diğer görüşlere saygıdan, azınlıkların birbirleriyle bir arada yaşamasının kabul edilmesiyle en önemli şey bir toplumun bileşenleri arasındaki sorunların varsa şiddet başvurmadan anlaşarak çözülmesinden kaynaklanmaktadır. Bireylerin toplumdaki veya ülkeler arasındaki haklarını garanti eden istikrar, güvenlik ve adaletin mevcudiyeti ile beslenmektedir.⁸⁴⁹

Irak'ta toplumsal barış, özellikle 2003 yılında eski rejimin yıkılmasından, başta güvenlik olmak üzere devlet kurumlarının çöküşünden ve buna eşlik eden güvensizlik

⁸⁴⁷Hasan E'l Şefâr, *E'l Silm E'l İctemâ'î Mükûmâthu ve Himâithu* (Beyrut: Dâru'l Sâkı, 2011), 10.

⁸⁴⁸Mehmmmed Vâ'l E'l Keisî, *E'l Silm E'l İctemâ'î E'l Mükûmât ve Âliât E'l Himâiye* (İrak: Merkez Nûn Lildirâsât E'l İstrâtiçîye, 2017), 3 – 4.

⁸⁴⁹'Azîz Sem'ân De'îm, “Şkâfet E'l Silm E'l Müctamâ'î Ekebât ve Te'zîzât min Vicht Neẓr 'Eîne Müctamâ'îye”, *E'l Hüseyîn Bin Telâl Lil Buhûş Üniversitesi Dergisi* 5/3(2019), 20.

ve istikrar kaybindan sonra, etnik, mezhepsel, ekonomik ve diğer sosyal nedenlerle ciddi şekilde zedelenmiştir. Bu durum, Irak toplumunun farklı bileşenleri arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkların çözümünde barışçıl yöntemlerden güç ve şiddet kullanımına geçişle bir tehdit haline gelmektedir. Bu bağlamda, en önemli nedenlerden biri, Iraklıların mezhep, ulus ve din farklılıklarının üstesinden gelememeleridir. Mezhepsel ve dini farklılıklar, Irak toplumundaki büyük çeşitlilik nedeniyle, iç çatışmaları körükleyen en önemli faktörlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu durumu daha da derinleştiren, dış güçlerin bu farklılıkları beslemesi ve kışkırtmasıdır. Bu bağlamda, mevcut başarısız devlet yapısı, siyasi ve diğer çıkarlar için tanık olunan istikrarsızlık durumunu sürdürmektedir.

Toplum barışını tehdit eden bir diğer önemli mesele, Kürt sorunudur. Irak devletinin kuruluşundan bu yana, Irak hükümeti ile Kürtler arasında süregelen çatışmalar toplumsal barışın zedelenmesine yol açmıştır. DAEŞ'in Irak topraklarına girmesi ve ülkenin pek çok bölgesi üzerindeki kontrolü de toplumsal barışı ciddi şekilde tehdit etmektedir. DAEŞ'in yayılma dalgası, tüm bölgelerde toplumsal barışa yönelik bir tehdit oluşturmaktadır. Irak'ta sistematik yıldırma uygulamaları nedeniyle devlet içi çatışmalar körüklenmekte ve bu durum, ülkenin sosyal barışını olumsuz etkilemektedir. Özellikle din temelli kurulan bazı siyasi partiler, bu süreçte büyük bir rol oynayarak şiddet olgusunun yaygınlaşmasına katkıda bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, kimlik temelli cinayetler, kimliğe göre yerinden edilme ve diğer nedenler de toplumsal istikrarsızlığın bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.⁸⁵⁰

Dolayısıyla, toplumsal barışa yönelik tehdit, Irak halkı arasında ulusal birlik ve barış içinde bir arada yaşamanın sağlanamaması, bunun sonucunda güvenlik, emniyet ve istikrar eksikliğinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Krizin devam etmesi Irak'ta toplumsal barış için tehdit oluşturmaktadır.

4.1.5. Ekonomik Engeller

Irak, doğal ve insan kaynakları açısından zengin bir ülkedir. Bununla birlikte, doğal kaynakların değeri yalnızca mevcudiyetlerinde, miktarlarında ve kalitelerinde değil, esas olarak ulusal düzeyde yatırımlarında ve bu yatırımın getirilerini sürdürülebilirlik unsuruyla kalkınma amacıyla kullanmada yatmaktadır. Irak Anayasası'nın 25.

⁸⁵⁰Tārīk 'Ā'id Mātār, "E'l Tenzīmāt E'l İrhābīye ve Te'sīrhā 'ālā E'l Silm E'l Müctamā'ī Mühāfezt Şelāh E'l Dīn Nemūzeñ", *Ādāb E'l Frāhīdī Dergisi* 11/83 (Haziran 2019),537 .

maddesinde ekonomi; “Devlet, Irak’ın bütün kaynaklarından faydalanılmasını ve bu kaynakların çeşitlendirilmesini temin etmek amacıyla, modern iktisadi esaslara uygun olarak özel sektörün teşvik edilmesini ve geliştirilmesi sağlar, bu şekilde Irak ekonomisinin ıslah edilmesini güvence altına alır” sözleriyle ele alınmıştır. Bu maddede modern iktisadi esaslarla açık şekilde belirtilmemiştir. Bu açıdan birçok ekonomist bu maddenin belirsiz olduğunu, dolayısıyla hangi modern iktisadi esaslardan bahsettiğini, modern ekonomi tekniklerinden mi yoksa piyasa ekonomisinden mi bahsedildiğinin anlaşılmadığını ifade etmektedir. Bu maddede 2005 anayasası yürürlüğe girmeden önce Irak’ta hüküm süren kamu sektörü ve bu büyük sektörle nasıl başa çıkılacağı konusuna da değinilmemektedir.⁸⁵¹

2005 Irak anayasası, tüm Iraklılar için iyi bir yaşamı garanti altına almak amacıyla çalışma hakkını güvence altına almaktadır. Anayasa, işçiler ve işverenler arasındaki ilişkiyi yalnızca ekonomik gerekçelerle kurup sömürölmelerini yasaklamaktadır. Anayasa, sendikaların ve meslek birliklerinin kurulmasına, bunlara katılmasına ve bu hakkın sağlanmasından devleti sorumlu tutmasına izin vermektedir.⁸⁵²

2005 Anayasası, 23üncü maddenin mülkiyet konusu şöyle düzenlemiştir: 1. fıkra özel mülkiyetin korunduğu, “Özel mülkiyet güvence altındadır. Mülk sahipleri yasaların çizdiği sınırlar dâhilinde mallarından yararlanabilir ve dilediği şekilde tasarrufta bulunabilir”. Anayasa’nın 2. fıkrasının aynı maddesinde, “Hiç kimsenin özel mülküne, kamu menfaati için ve adil bir tazminat verilmediği sürece el konulmaz. Bu husus yasayla düzenlenir”. Aynı maddesinde 3. fıkrasında “a) Iraklıların Irak’ın herhangi bir yerinde gayrimenkul edinme hakkı vardır. Irak vatandaşı olmayanlar yasalarla getirilen istisnalar haricinde gayrimenkul edinemezler. b) Demografik yapının değiştirilmesi amacıyla gayrimenkul edinmek yasaktır”. 2005 anayasası ayrıca 24. maddede “Devlet Iraklı iş gücünün, mallarının ve sermayelerinin bölgeler ve iller arasında özgür bir şekilde dolaşmasını güvence altına alır. Bu hususu bir yasa düzenler”. Ayrıca, Anayasa 28. madde 1. ve 2. fıkrasında vergi konusundan şu şekilde bahsedilmektedir “ 1. Yasada belirtilmedikçe vergi ve harç konulamaz, değiştirilemez, toplanamaz ve kimseye

⁸⁵¹Şakir Leîf, *Mülâhazât İktisādīye* (Bağdat: E’l Dirāsāt E’l İstrātīciye Enstitüsü, 2006), 227.

⁸⁵²Bak. 2005 Irak Anayasası’nın 22. maddesinin 3. fıkrasına. Irak Anayasası, sendika kurma ve sendikaya katılma hakkıyla ilgili hususları onayladı, şöyle” Devlet, vatandaşların sendika, meslek örgütleri kurma ve bunlara üye olma hakkını teminat altına alır. Bu hususlar yasayla düzenlenir”. Aynı şekilde Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin 8. maddesi. Daha fazla bilgi için Bak.. Besiūnī, *E’l Desātīr E’l ‘Irāqīye Drāse Mükārne*, 258.

muafiyet tanınmaz. 2. Dar gelirliilere asgari yaşam standardı sağlamak üzere vergiden muafiyet tanınır. Bu husus yasayla düzenlenir”.

2005 Anayasasının Maddeleri 2005 (110 , 111, 112 , 113 , 114 , 115) anayasal orantısızlıklar kısmında açıklığa kavuşturulan Anayasa’nın doğal zenginlik ve mali kaynakların nasıl yönetileceğine ilişkin hükümlerinden bahsedilmiştir.⁸⁵³ Ancak yatırımlarla ilgili önemli konuları (petrol ve doğal gaz gibi konular) bölge ile merkez yetkileri arasındaki çatışmayı açık bırakarak ve yasalaşması gereken yasaların çoğunun yürürlüğe girmemesi ile ilgili önemli konuları çözmemesiyle 2003’ten sonra Irak ekonomisinin ilerlemesinin önünde büyük bir anayasal engel olarak durmaktadır. Bu açıdan 2005 Anayasası 2003 yılından sonra Irak’ta ulusal birliğin sağlanmasının önünde duran en önemli ekonomik engelleri şöyle ele almaktadır:

4.1.5.1. Yolsuzluğun Yayılması

Uluslararası Şeffaflık Örgütüne göre, “Yolsuzluk ister politikacılar ister memurlar olsun, kamu sektöründeki yetkililerin, kendilerine emanet edilen kamu gücünü kötüye kullanarak kendilerini veya yakınlarını zenginleştirmek için yasal ve yasadışı olarak davranışlarını içermektedir”.⁸⁵⁴

2003 BM Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi bunu şu şekilde tanımlar: “Tüm biçimleriyle rüşvet, kamu veya özel sektörde zimmete para geçirme, işlevlerin kötüye kullanılması, nüfuz ticareti, yasadışı zenginleştirme, suç gelirlerinin aklanması, yolsuzluk suçlarından kaynaklanan mülklerin gizlenmesi, adaletin engellenmesi, yukarıdakilerin hepsine katılım ve başlama eylemleridir”.⁸⁵⁵

Herhangi bir devlet içindeki yolsuzluğun şiddetlenmesi, bilim insanlarının göç etmesi, hukukun çöküşü, devletin prestiji ve toplumun uğradığı hüsrana ve geri kalmışlık, siyasi katılımın olmamasına ve dolayısıyla ulusal birliğin zayıflamasına yol açan nedenlerdir. Bu bağlamda, suç ve terörizm için mali referansı kolaylaştırıcı bir yöntem olarak

⁸⁵³Bu araştırmada Bak.. s. 313 – 316 .

⁸⁵⁴Corruption A Glossary Of International Criminal Standards (France: Organisation For Economic Co-Operation And Development, 2007),19-20

⁸⁵⁵‘Amār Feūzī E’l Meīāhī , “E’l Fesād E’l İdārī Ve Sebeb ‘İlāchu Vfķñ Litekdīrāt E’l Bī’e E’l ‘Irākye”, *E’l Müsteķbl E’l ‘Irāķī Dergisi* 13 (2008),102.

kullanılabildiği için ulusal güvenlik açısından bir tehdit oluşturmaktadır. Yani etkileri ekonomik, sosyal, psikolojik, kültürel ve politik ölçeklerde ciddi ve yaygındır.⁸⁵⁶

Irak'taki yolsuzluk yeni bir olgu değildir ve önceki rejimlere dayanmaktadır ancak eskiden kontrol altında olduğu düşünülmektedir. Bu durumun 2003'ten sonra daha kontrolsüz ve belirgin hale gelmesiyle, hükümetin temel hizmetleri sağlama yeteneğini sınırlandırmış, sadakati ve sistemin devamını sağlamak için adam kayırma ve kayırmacılığa dayalı eski himayeye dayalı politikaların bir uzantısı haline gelmiştir.⁸⁵⁷

Bu olgu, 2003'ten sonra hızla yayılmış ve bunun sonucunda Irak toplumundaki değerler ve etik sisteminin çözülmesine neden olmuştur. Uzunca bir süre devletin hesap verebilirlik ve şeffaflığının olmaması, birbiriyle çatışan güçler ve yetkiler, zayıf örgütsel kurumlar gibi faktörlerin yanı sıra savaş ve reel ekonomi politikasının hayata geçirilememesi sonucunda Irak ekonomisinde yüksek enflasyon ve yüksek işsizlik meydana gelmiştir. Bu olgunun hızlı bir şekilde büyümesi ve yayılması için uygun zemini oluşturan iç ve dış faktörlerin yanı sıra Amerika'nın getirdiği ithal yolsuzluk da bunda etkili olmaktadır. Ayrıca çok sayıda yozlaşmış insan ve şirketin Irak pazarına şartsız, kısıtlamasız, sınırsız girişi de etkilidir. Dolayısıyla Irak, aşağıdaki tabloda gösterildiği gibi Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nün Yolsuzluk Algıları Endeksi'nde üst sıralarda yer almaktadır. Yatırımların onaylama sürecinin tamamlanmasında birçok engelle karşı karşıya kalması yolsuzluğun bir başka yüzüdür. Bunun ile birlikte Irak'ta, rüşvete harcanan para miktarlarından oldukça yüksektir bu bağlamda Irak yatırım izni vermede en karmaşık ülkelerden biri olarak sınıflandırılmaktadır.⁸⁵⁸

Yıl	Derece	Toplam katılımcı ülke sayısı	20 Arap ülkesi arasında Arap dünyasındaki sıralama	Küresel sıralama
2003	2.2	133	16	113
2004	2.1	146	17	129
2005	2.2	159	17	137
2006	1.9	163	17	160
2007	1.5	159	18	178
2008	1.3	180	19	178
2009	1.5	180	17	176
2010	1.5	180	19	175

⁸⁵⁶Muhammed Sâlih Şetîb, "E'l Nizâm E'l Siyasi ve İşkaliet E'l Te'düdiye E'l Şkâfiye fî E'l 'Irâk be'de 2003", *Dirâsât İklîmiye Dergisi* 12/37 (2018), 237 – 262.

⁸⁵⁷Cüâd Kâzım E'l Şimerî, "E'l Fesâd E'l İdârî fî E'l 'Irâk E'l Mü'âlece E'l Metlûbe", *E'l Fûrât Dergisi* 2 (Haziran 2006), 71.

⁸⁵⁸Rebî' Half Sâlih, "Müstekbl E'l İktisâd E'l 'Irakî fî Zil E'l 'İlâkât E'l İktisâdiye E'l İklîmiye", *E'l Kût Lil 'Ülüm E'l İktisâdiye Dergisi* 1/14 (2014), 117.

2011	1.8	183	18	175
2012	1.8	176	18	196
2013	1.6	177	17	170
2014	1.6	174	18	170
2015	1.6	168	18	161
2016	1.7	180	17	169

Tablo 5: Irak'ın 2003 - 2020 Dönemde Uluslararası Şeffaflık Örgütü Yolsuzluk Algıları Endeksindeki Sıralama Tablosu

Kaynak: Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nün 2003-2017 Yıllarına Ait Raporları

Buna göre Irak'ta yolsuzluk olgusu çeşitli şekillerde sinyaller vermeye başlamaktadır. Bunlar şöyle özetlenebilir:⁸⁵⁹

1. Yasaları ve talimatları çiğnemek, kamusal işlerde kaos ve rastlantısallığın yayılması ve en önemli şey pozisyonların sınırlı yetkinliğe sahip kişilere devredilmesi.
2. Aşırı ve ani zenginlik olgusunun toplumda yaygınlaşma olması.
3. İhale, tedarik, ithalat, miktar tablolarının belirlenmesi ve fiyatlandırma gibi alanlarda uzman olmayanlardan oluşan komiteler oluşturulması.
4. Yetkinlik, mesleki beceri, liyakat ve dürüstlük yerine iş ve pozisyonlarda adam kayırma, bağlılık ve sadakatin ön planda olması.
5. Rüşvet olgusunun yaygınlaşması ve her türlü resmi işlemde talep edilir hale gelmesi.
6. Hem üst düzey hem de alt pozisyonları doldurmada fırsat eşitliği ilkesinin olmaması.
7. Mali, idari ve muhasebe sistemlerinin eski olması ve zayıflığından dolayı bir formalite haline gelmesi. Hatta genelde açılan soruşturmalar ya açık kalır ya da ihmal edilmektedir.

Tüm bu nedenler ve diğer ekonomik nedenler, kötüleşen koşullar ve yüksek yaşam maliyeti ile temsil edilmektedir. Sosyal nedenler savaşların etkileri ve sonuçları, mezhep müdahaleleri, istikrarsızlık ve toplumun değerlerinin, ahlakının ve dininin çöküşü ile temsil edilir. Bunun ile birlikte, toplum kurumlarında özgürlüklerin ve demokratik sistemin bulunmamasıyla ilgili siyasi konular ve karmaşık prosedürler, mevzuatın belirsizliği ve çokluğu veya uygulama eksikliği gibi idari ve örgütsel siyasi nedenler yolsuzluğa neden olmaktadır.⁸⁶⁰ Yaşanan tüm hadiseler 2003'ten sonra Irak'ta yolsuzluk olgusunun alevlenmesine katkıda bulunmuştur. Yolsuzluk; Irak ekonomisini teşvik etmek, toplumun refahını sağlamak, temel ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlam ve

⁸⁵⁹Eİmn Ahmed Muhammed, *E'l Fesād ve E'l Mūsā'le fī E'l 'Irāq* (Beyrut: Friedrich Ebert Mü'ssesi, 2013), 4.

⁸⁶⁰Misem Şakir Şeil E'l Mūsē, "E'l İşlāh E'l İdārī ve Deūrehu fī Mūkāflāt E'l Fesād", *E'l Beyān Dergisi* 2 (2017), 124 – 125.

insana yakışır geçim kaynakları için stratejik ve ulusal planların geliştirilmesine rağmen ekonomik kalkınmanın sağlanmasında gecikmeye ve önemli kayıplara mal olmaktadır.⁸⁶¹ Irak'ta yaşanan yolsuzluğun en belirgin örneklerinden biri, 2003'ten sonra doğuşunun ve yeniden inşasının başlangıcında meydana gelmiştir. 2005 yılında Irak'ın yeniden inşası sürecine büyük bir küresel yolsuzluk skandalına dönüşmesine atıfta bulunan Uluslararası Şeffaflık Raporu'na göre, 23 Ocak 2006'da yayınlanan Irak'ın yeniden inşası için tahsis edilen fonların çoğu, verimsiz projelere gitmiş, on milyarlarca dolar boşa harcanmıştır. Dolaylı yolsuzluğun yıkıcı etkileri demokrasinin inşası sürecini tehdit etmektedir.⁸⁶²

4.1.5.2. İşsizliğin Yaygınlaşması

İşsizlik olgusu ilk bakışta bireysel bir problem olarak algılanmasına rağmen, özellikle toplum üyeleri ve kurumları üzerindeki güvenlik, sosyal ve sağlık hatta siyasi etkileri ile ilgili olmak üzere toplumda ciddi etkileri olan önemli konulardan biridir. Dolayısıyla, işsizlik terimi, yaygın olarak kullanılan terimlerden biridir ve yerel ve küresel ölçekte köklü sorunların başında gelmektedir.⁸⁶³ İşsizlik, çalışma çağında olup yeteneklerine ve isteklerine rağmen iradesi dışındaki sebeplerle işsiz kalması durumudur. Böylece işsizlik toplumdaki işgücünün bir kısmının zorla durdurulması olarak tanımlanır ve işgücü ekonomik olarak aktif nüfusta temsil edilmektedir.⁸⁶⁴

Irak'ta eski rejimin yıkılmasından sonra yaşanan yüksek işsizlik oranı, geçiş döneminde devletin karşılaştığı zorlukların sonucudur. Irak'ta yüksek işsizlik oranına yol açan birçok neden bulunmaktadır. Bu nedenler şunlardır:⁸⁶⁵

1. Ekonomik nedenler: Düşük ekonomik büyüme oranları, enflasyonist eğilime göre değişilmeyen istikrarlı ücretler ya da maaşlar, sermayeyi artırmak için istihdam azaltma yöntemleri örnek olarak gösterilebilir. Buna ek olarak, kemer sıkma politikalarının yönlendirdiği dış borçluluk ve yatırımı teşvik eden yasaların yeterli istihdam fırsatları

⁸⁶¹Mehā Muḥmmmed Eīūb Zbīān, “E'l Teşri'āt E'l Kānūniye E'l 'Irāqīye Fīmā Yte'lk Bil Fesād”, *Şū'un 'Irāqīye Dergisi* 5 (2011), 61.

⁸⁶²Reğd 'Abdu'l Setār, “Neḥūe Fe'ālīye Ekşr Lil Şehāfe E'l Mkrū'e fī Mümārst E'l Deūr E'l Reḳābī ve Tetbīk E'l Nzāhe”, *E'l Nzāhe ve E'l Şefāfiye Dergisi* 7 (2014) 97 – 98 .

⁸⁶³Tārīk 'Abdu'l Reū'ūf Muḥmmmed - 'İhāb 'İsā E'l Meşrī, *E'l Beṭāle Mefhūmhā Esbabhā Heşā'shā* (Kahire: Dāru'l 'Ülüm, 2017), 11.

⁸⁶⁴Heīşm 'Abdu'l Kāder E'l Cenābī - Esmā' Hızīr Yās, “Vaḳı' E'l Beṭāle fī E'l 'Irāq ve Sübül Mü'ālecthā”, *A'l Tūrāş Üniversite Dergisi* 8 (2010), 51.

⁸⁶⁵Arşed Tāhā 'Ösmān , “Esbāb ve Heşā's ve Eşār E'l Beṭāle fī Medīnet Erbīl”, *Tkrīt lil 'Ülüm E'l İdārīye ve E'l İktşādīye Dergisi* 16/47 (Mart 2020), 131 – 133; Firās 'Ābās E'l Beīātī, *E'l İncār E'l Sūkānī ve E'l Tehedīāt E'l Müctamā'ye* (Ürdün: Dāru'l Gīdā', 2011) , 131 – 133 .

yaratamaması, en kötüsü de daha önce bahsedilmiş olan sebeplerden dolayı devralacak yetkin, becerikli ve yetenekli nesiller üretememektir.

2. Sosyal nedenler: Bunlar arasında nüfus artışıdaki artış, bireylerin kamu işlerine yönelme eğilimi, akademik, eğitim gibi mesleklerin kamu sektöründe çalışmayı özele tercih etmesidir. Ayrıca bireyler arasında belirli iş modellerine yönelik eğilimlerin varlığı yer almaktadır. Belirli bir sektörde iş yoğunluğu mevcutken diğer sektörde yoktur.

3. Siyasi nedenler: Siyasi istikrarsızlık ekonomik faaliyetlerin çarkının durmasına yol açtığı için bu nedenler işsizlik oranının artmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bunu ek olarak ihmal, düşük tasarruf hacmi, kötü yönetim ve şartsız özel yatırıma yönlendirme nedeniyle doğal kaynaklar etkin ve verimli şekilde kullanılmamaktadır. Devlet fonlarının dış finansal piyasalara yatırılmasının yanı sıra, halk için iş fırsatları yaratan projeler yapılmamaktadır.

2003'ten sonra işsizlik oranının yükselmesine neden olan en önemli nedenler bunlardır. 2016'da işsizlik yaklaşık %10,82'ye ulaşmaktadır. Çalışabilen erkeklerin yüzdesi 8,49, kadınların ise 22,22 idi. Bu durum kentsel ve kırsal alan arasında değişirken, kentte %11,50, kırsalda ise yaklaşık %8,75 olarak gerçekleşmektedir.⁸⁶⁶ İşsizlik kentsel alanlarda kırsal alanlara göre daha yüksektir.

Irak'ın işgalden sonraki geçiş aşamasındaki sorunlar kaos, şartlar ve fırsatlarda adalet ve eşitliğin olmaması, mali ve idari yolsuzluğun ağırlaşması, geçiş prosedürleriyle ilgili sosyal yük, şeffaflık ilkesinin olmaması, petrol gelirlerine bağımlılık, dış borç krizinin kötüleşmesi ve en önemlisi devleti tüketen siyasi gruplar arasındaki çatışmalardır.⁸⁶⁷

Irak sınırlarını yerel ürünleri korumaya yönelik yasalar oluşturmadan çeşitli yabancı mallara açılmasında benimsenen politika, birçok yerel fabrikanın kapanmasına sebep olmaktadır. Çünkü onlar ya tedariklerini sağlayamadıkları ya da ürünlerini boşaltamadıkları için üretim kapasitelerinin düşmesine ve sonucunda işten ayrılarak çalışanlarına yansımalarına yol açmasıyla işsizlik oranının yükseltilmesinde aktif rol oynamaktadır.⁸⁶⁸

⁸⁶⁶Irak Cumhuriyeti Planlama Bakanlığı, "2017 Yılı Yıllık İstatistik Koleksiyonu", Nüfus ve İşgücü Bölümü, Merkezi İstatistik Bürosu, Tablo 2/8, 62.

⁸⁶⁷E'l 'İşāūī, E'l Tehdīs ve E'l İstkrār, 162.

⁸⁶⁸Sālim Meħmmed 'Abūd - Sā'd 'Abdu'l Setār Tālib, E'l Emn E'l Vatānī beyne E'l Beṭāle ve E'l Tenmīye (Bağdat: Dāru'l Döktür lil 'Ülüm, 2013), 60-67; Selām Cebār - Lürens Yehiā, "Āfāk E'l Nemū E'l 'İktşādī ve E'l 'Irāqī", Hūār E'l Fikir Dergisi 50 (2019), 107 – 110 .

4.1.5.3. Yoksulluğun Yayılması

Irak, 2003'ten sonra meydana gelen ve ekonomik, sosyal ve siyasi koşulların derinleşmesine ve giderek kötüleşmesine yol açan değişimin yanı sıra eski siyasi rejimin bıraktığı ağır mirasın bir sonucu olarak bileşenleri arasında büyük oranda yoksulluk sorunundan mustarıptır.⁸⁶⁹ Yoksulluğun en önemli nedenleri şu şekilde özetlenebilir:

1. Siyasi nedenler: Çok sayıda çalışanı olan bazı resmi kurumların dağılmasının yanı sıra yaygın yolsuzluğa, rüşvete, projelerin aksamasına ve yasaların kabul edilmesine yol açan kota temelli hükümet sisteminin doğası. Buna ek olarak, iç kontrolün zayıflığı ve terörle mücadele sonucunda mali kaynakların tükenmesi ve doğrudan ve dolaylı yabancı yatırımlar için itici bir ortam yaratılması sonucunda yerinden edilmiş kişilerin sayısının artması. Ayrıca komşu ülkelerin üretim fabrikalarının devre dışı kalmasını gerektiren politikası Irak'ın komşu ülkelerin ürünlerini satabileceği bir pazar olarak haline getirilmesi ile döviz elde etmektedir.⁸⁷⁰

2. Ekonomik nedenler: Genel olarak küresel ekonomik krizler ve özellikle Irak ile ilgili olarak ise petrol fiyatlarında ve üretimde çıkan krizlerdir. Bu da kemer sıkma politikasının açıklanmasına, harcama kesintilerine ve federal bütçenin içinde yeni memur atamaları için iş dereceleri tahsis edilmemesine, ayrıca bazı çalışanların ve emeklilerin maaşlarından belirli bir yüzde kesinti yapılmasına neden olmaktadır. Dahası, Irak'ta ekonomi politikasının araçlarından biri olarak enflasyon oranlarını kontrol altına alamayan ekonomi politikaları da durumu zorlaştırmaktadır. Maliye politikası başta olmak üzere politikaların verimsizliği yüzünden ne borca düşmekten kaçınılmakta ne de genel bütçede dengeye ulaşmaktadır. Para politikasına gelince, hane halkı gelirindeki düşüşün yanı sıra mali açık dönemleri boyunca tüketme ve temel ihtiyaçlarını karşılamayı etkileyen genişletici bir politika uygulanmaktadır.⁸⁷¹

3. Sosyal nedenler: Toplumun geniş kesimlerini içeren cehaletin ve geri kalmışlığın yayılmasıyla temsil edilmektedir. Diğer nedenler vatandaşlar arasında sağlık hizmetleri ve istihdam olanaklarının sağlanmasında eşitliğin uygulanmasına ilişkin Irak toplumunun kültürüyle ilgilenmektedir. Bu yoksulluğun en önemli nedenlerinden biri

⁸⁶⁹Alī 'Abdu'l Hādī Sālīm - Aḥmed Hemīd Ḥömādī, "Teḥlīl Sīyāsāt Mū'alecāt E'l Fūkūr fī E'l 'Irāq ve E'l İstrātiḥiye E'l Vaṭeniye E'l Mükterhā", *E'l Enbār lil 'Ülüm E'l İktisādīye ve E'l İdārīye Dergisi* 7/13 (2015), 160 – 165.

⁸⁷⁰E'l Cenābī - Yās, *Vakı' E'l Beṭāle*, 52.

⁸⁷¹Hüseīn Kāsım Muḥmmmed E'l Yāsiri, "Müşkilet E'l Feḳır fī E'l 'Irāq E'l Esebāb ve E'l Mū'alecāt", *Ādāb E'l Beṣre Dergisi* 88 (2019), 312 - 313.

olan vatandaşların etkin katılımını etkileyen bir sınıf farklılaşması sisteminin ortaya çıkmasına yol açmaktadır.⁸⁷²

4. Çevresel nedenler: Kuraklık ve çölleşme, nehirlerde su tahliye oranlarının azlığı, yüksek üretim maliyetleri, sulama projelerinin bozulması, su depoları yoklaması, modern sulama araçları ve tarımsal üretim ve yatırımda modern teknolojilerin sağlanamaması. Ayrıca kırsal nüfus özellikle balıkçılar ve av hayvanlarına üreme fırsatı vermeden doğru olmayan bir şekilde aşırı avlamak ve kaynaklarını yenilememek gibi çevreye zarar veren uygulamalar genel faydada düşüş olarak ekonomiye yansımaktadır.⁸⁷³

Irak'taki yoksulluğun kökleri başka hiçbir ülkeye benzememektedir. Bunun nedeni, devletin mali kaynaklarının zayıflığı değil, sürekli savaşlar ile uğraşmış olduğu için iktidar rejimlerinin devletin kaynakları üzerindeki kontrolü, halk arasında adil dağılımın olmaması ve yoksulluğu ele almak için ciddi stratejilerin geliştirilememesi oluşturmaktadır. Bu durum konuyu sadece ekonomik kaynaklarla ilgili olmayan karmaşık özelliklere sahip hale getirmektedir. Irak, bilindiği gibi doğal ve insan kaynakları bakımından zengin bir ülkedir. Ancak yaşananlar Irak'ta 2003 sonrası geçiş aşamasında olanlarla örtüşmektedir. Kırsal alandaki yoksulluk kentselden alandaki yoksulluk oranından daha fazlaydı, kırsal kesimde yoksulluk oranı %47,5'e ulaşırken, kentsel alanlarda yoksulluk oranı %32,0'a ulaşmaktadır.⁸⁷⁴

2003'ten sonra Irak hükümeti, 2010-2014 dönemi, 2013-2017 dönemi ve 2018-2022 dönemi için Ulusal Kalkınma Planının çıkarılması gibi bir dizi plan ve programı benimsemektedir. Ayrıca Irak'ta 2018-2022 dönemi için Yoksullukla Mücadele Stratejisi Planı ve benzer programlar da benimsenmektedir. Bununla birlikte tüm stratejiler yoksulluğun ortadan kaldırılmasını ya da yayılmasının sınırlamasını başaramamış, aksine yoksulluk daha da artmıştır. Tüm belgeler Irak'ın fakir bir ülke olmadığını ancak disiplinsiz politikaların, tekrarlanan krizlerin ve çok sayıda savaşın kurbanı olduğunu doğrulamaktadır. Sonuç olarak, yukarıdaki nedenlerden dolayı bir toplum doğal kaynaklarına ve potansiyeline kıyasla yüksek oranlarda yoksulluktan mustarıptır. Buna federal bütçelerin onaylanmasındaki gecikme, zayıf hükümet desteği

⁸⁷² E'l 'İşāūī, *E'l Tehdīs ve E'l İstkrār*, 162.

⁸⁷³ E'l Yāsiri, " *Müşkilet E'l Fekr fī E'l 'Irak*, 314.

⁸⁷⁴ Adnān Yāsīn Müstafā, *E'l Tehlūl E'l Dimügrāfī ve E'l Müteğirāt E'l İctimā'īye fī E'l 'Irak* (Bağdat: Münezzet E'l Emel E'ldevlī, 2022), 25.

ve sınırlı tahsisat boyutu gibi stratejilerin karşılaştığı zorluklar da eklenmelidir. Ayrıca hazırlanan projelerde yoksulları hedef alacak ciddi bir politikanın olmaması ve bunların hayata geçirilmesi için yasa ve mevzuat paketinde zorluklarla karşılaşılması da bir diğer sorundur.⁸⁷⁵

Bu durumun ortaya çıkmasında devletin birey, aile ve yerel toplumla ilgili sorunları ele almak için geliştirdiği kalkınma plan stratejilerini uygulamadaki başarısızlık belirleyici olmaktadır. Ayrıca yolsuzluk ve kişisel güvenlik kaybının yaygınlığı, gelişim yolunda tökezleme ve gecikmeler bir güvensizlik ve belirsizlik atmosferinin ortaya çıkmasına neden olmakta ve sonuç olarak da Irak'ta vatandaş ile hükümet arasındaki güven kaybına katkıda bulunmaktadır. Böylece güven kaybı, sosyal istikrarsızlık ve bunun siyasi istikrar, ulusal birlik ve birleşik bir ulusal kimliğin yaratılması üzerindeki olumsuz etkileri nedeniyle toplumun bileşenleri arasında bir arada yaşama ve uyum sağlama konusunda sorunlar yaşanmaktadır.⁸⁷⁶

Sonuç olarak yoksulluğun hak ve özgürlüklerin kaybı, kimlik krizi, suçun yaygınlığı, şiddet, zorla yerinden edilme ve güvensizlik gibi olumsuz etkileri nedeniyle barış içinde bir arada yaşama sürecini ve ulusal birliğin sağlanmasını olumsuz yönde etkilemektedir.

4.1.5.4. Dış Borçluluk

Dış borçluluk, eski rejimin politikalarının bıraktığı ağır mirasın ve onu borçla bağlayan çeşitli ülke ve kuruluşlardan aldığı borcun bir sonucu olarak Irak ekonomisini ve Irak'ın 2003 sonrası yeniden yapılanma sürecini engelleyen sorunlardan biridir. Bir diğer sorun BM'in Kuveyt'e girmesinden sonra 1991 yılında Irak'a uyguladığı yaptırımlardır. BM Komisyonu'nu kararlaştırdığı tazminatın ödenmesi için Irak petrol satışlarının %30'unun düşülmesine ve daha sonra % 5'e düşürülmesine karar vermiştir.⁸⁷⁷

Fakat dikkat edilmesi gereken bir husus 2003'ten sonra Irak'taki devletin bu borçların farkında olmamasıdır. Eski rejimin yıkılmasından ve Amerika'nın girmesinden sonra Irak borçlarının envanterine başlanmıştır. Araştırmacılar Irak'ın dış borcunun gerçek değeri konusunda bir belirsizlik olduğu için tahmin yürütmektedirler. Bir çalışma Irak'ın dış borcunun büyüklüğünün 131,8 milyar ABD doları olduğunu gösterirken, bir

⁸⁷⁵ Adnān Yāsīn Mūsṭafā, *E'l Emin E'l İnsāī ve E'l Tenmīye fī E'l 'Irāk* (Ürdün: Dāru'l Emced, 2016), 39.

⁸⁷⁶ E'l 'İṣṣāū, *E'l Tehdīṣ ve E'l İstkrār*, 162.

⁸⁷⁷ Hāmīd 'Übīd Hedād, "E'l Medīūniye E'l 'Irākīye", *Dirāsāt Devlīye Dergisi* 9/33 (2007), 110.

başka çalışma da Irak'ın dış yükümlülüklerinin büyüklüğünün 383 milyar dolar olarak tahmin edildiğini göstermektedir. Irak Merkez Bankası ise Irak'ın faizleriyle birlikte mevcut resmi borçlarının 53 milyar doları geçmediğini gösteren resmi sözleşme rakamlarını elinde tutmaktadır. 2003 yılı sonuna kadar gecikme faizinin hesaplanması durumunda borçların 65 milyar dolara ulaşılması mümkün olup, 1990 yılında anapara yani faizsiz borcunun değeri 23 milyar ABD dolarını geçmemektedir.⁸⁷⁸

Irak borcunu azaltmak veya iptal etmek için yapılan tüm çabalara rağmen, Uluslararası Para Fonu 1995 yılı sonunda Irak'ın dış borcunu 51 milyar ABD doları olarak tahmin etmektedir.⁸⁷⁹ Öte yandan işgal sonrası Irak borçlarının kapatılması çağrısı, yeniden yapılanma çabalarının veya Irak ekonomisinin reformunun önünde gerçek bir engel olarak görülmektedir. Böylece Paris Kulübü ülkeleri, Irak'a olan borçlarının %80'inin 40 milyar dolar tutarını 2004 yılında iptal etmektedir. Ancak bu iptal, kumanya karnesi (Albitaqat Altamwiniat) desteklerin kaldırılması, petrol türevleri üzerindeki sübvansiyonların kaldırılması ve kamu sektörü şirketlerinin özelleştirilmesine geçilmesiyle belirlenen koşullar kontrol ve prosedürler altında uygulamaktadır.⁸⁸⁰

Borçlardan kurtulmak için yapılan tüm çabalarına rağmen dış borç sorunu, devletin güvenlik eksikliği ve yeniden terör operasyonları sonucudur. DAES'in 2014 yılında Irak topraklarına girmesi nedeniyle yurt dışı borçlarının yenilenmesi, yeni bir Irak'ın inşasına engel teşkil etmektedir. Böylece Irak, 2017 yılına kadar süren güvenlik ve finans olmak üzere boğucu iki krize maruz kalmaktadır. Dolayısıyla, federal operasyonel bütçenin onaylanmaması veya onaylanmasındaki gecikme, nakit akışının sağlanmasını olumsuz etkilemekte bu sebeple maaşlar ve mali askeri operasyonları karşılamak için yeniden tüketim kredisi alınmaya başlanmaktadır. Sonuç olarak, 2014 sonrası dış borcun büyük kısmının yukarıda bahsedilen iki krizden kaynaklandığı söylenebilmek mümkündür. Özellikle, Mayıs 2016'da Tokyo açıklamasında verilen sözlere göre, WB ve Uluslararası Para Fonu gibi çok taraflı uluslararası kurumların sağladığı krediler, DAES'e karşı Irak'ı destekleyecek, büyük yedi ülkenin borçlarının (yaklaşık 12 milyar dolar) yarısı veya belki de çoğunluğu 2015-2017 yılları arasında

⁸⁷⁸ Eîsr Yâsir E'l Ğrîzî - 'Alî 'Abdu'llah E'l Şîh , “Medîûnîet E'l 'Irâk E'l Hârcîye E'l Vâkı' ve E'l Âfâk”, *Tkrît Lil 'Ülüm E'l Kânûnîye ve E'l Siyâsiye Dergisi* 4/10 (2008), 89 .

⁸⁷⁹ 'Aķîl 'Abd Muħemmed Câsım, “Eşr E'l Müteĝîr E'l İķtîşâdî 'âlâ E'l Siyase E'l Hârcîye”, *E'l 'Ülüm E'l İķtîşâdîye Dergisi* 6/22 (2008), 63 – 64 .

⁸⁸⁰ Min'ım Dhâm E'l 'Aķîye, “E'l 'Aķbât El'İtî Tüvâch E'l İķtîşâdî E'l 'İrâķî be'de 2003”, *E'l İdâre ve E'l İķtîşâd Dergisi* 93 (2012),360 .

federal tüketici bütçesini desteklemek için harcanacaktır.⁸⁸¹ Dış borçluluk sorununun sonucu olarak ortaya çıkan birçok etki şu şekilde özetlenebilir:⁸⁸²

1. Siyasi etki: Siyasi açıdan devlet üzerindeki büyük dış borçluluk en önemli tehlikelerden biridir. Şöyle ki, Irak gibi devletlerde iç sorunlar varsa ve borca başvurması özellikle IMF'nin bu süreçte taraf olması durumunda, borçlu ülkelere politikalarını uygulama konusunda getirdiği kısıtlamalar ve sert kemer sıkma programı nedeniyle bu ülkelerin sorunlarını artabilmektedir.

2. Sosyal etki: Borçlu ülkenin alacaklı tarafa borç ödeme yükümlülükleri sonucunda ülkesinde bir kemer sıkma politikası benimsemektedir. Bu durum siyasi ve ekonomik tarafların doğal bir sonucudur ve nesiller üzerinde bariz etkisi bulunmaktadır. Özellikle fakir kesim için şiddetli ve tehlikeli olabilmektedir.

3. Ekonomik etki: Borcun büyüklüğünün ekonomik bağımlılık durumuna yol açtığına şüphe yoktur. Böyle bir durumda alacaklı, borcunu alabilmek için borçluya belirli programlar uygular ve bu da ekonomik kalkınmanın bağımlılığını derinleştirmektedir. Çünkü borçlu ülkeyi ekonomik kalkınma için dış yardıma veya borca güvenmeye ve borç yükünü azaltmak için katı bir kemer sıkma politikası benimsemeye zorlamaktadır. Ayrıca alacaklılar parayı üretkenliğe değil tüketim eğilimlerine harcamakla sınırlayan koşullar getirebilmektedirler.

Sonuç olarak, Irak'ta devletin dış borç sorunu, ülkenin kronik ekonomik sorunlarından biri olup, Irak'ın yeniden inşası ile siyasi ve ekonomik kararlarının bağımsızlığına ciddi bir engel teşkil etmektedir. Bu durum aynı zamanda Irak'taki ulusal kimlik krizinin bir yansımasını oluşturmakta ve yoksulluk, işsizlik gibi sorunlarla birlikte vatandaşın ulusal bağlılığını etkileyen diğer krizlerin derinleşmesine olumsuz katkılarda bulunmaktadır.

Irak'taki siyasi sürecin başarısızlığı sonucunda, vatandaşlar arasında eşitliği sağlamaya yönelik, mezhepsel, dini veya etnik kökenlerine bakmaksızın herkese adil muamele sunan tatmin edici bir kurumlar devleti inşa edilememektedir. Ayrıca, özellikle yürütme organındaki idari mekanizmanın etkisizliği nedeniyle devlet politikaları uygulanamamaktadır. Ülkedeki yönetim anlayışında, devletin prestijini herkese dayatma

⁸⁸¹Müzhir Muhammed Şalih, "İtlâle 'alâ Dîün E'l 'Irâk E'l Sîyâdiye", *E'l Hûâr E'l Mütemedin Eliktrunik Dergisi* 6455 (Erişim Tarihi 04/01/2020 14:50): <https://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=661174>

⁸⁸²Â'îâd 'Abdu'l Rizâ 'Abdu'âl - 'Adnân Kâzım E'l Şîbânî, "E'l İktîşâdî E'l Reî'î ve Eşru fî Binâ Devlet E'l 'Irâk ve Kûtihi", *E'l Müstşirîye Lil Dirâsât E'l 'Arabiye ve E'l Devliye Dergisi* 13/56 (2016), 295.

ve ulusal birliği sağlama gücüne sahip bir otoritenin başarması gereken netlik eksikliği, ulusal birliğe olumsuz bir şekilde yansımaktadır.

Askeri düzeyde, Irak'ta askeri kurumun rolü ve güvenlik görevlerinin ordu, polis ve diğer güvenlik kurumları arasında dağılımı konusunda ciddi bir kafa karışıklığı yaşanmaktadır. Bu durum, ordunun misyonunu ve rolünü zorlaştırmakta, devletin ulusal güvenliğini koruma amacını çarpıtan bir i güvenlik meselesine dönüşmektedir. Uyuşturucu kaçakçılığı, organ mafyaları, insan kaçakçılığı, ocuk veya kadın kaçırma, yağma, cinayet gibi suçların artmasıyla birlikte, Irak'ta bulunan ve siyasetle bağlantılı suç çetelerinin faaliyetleri de daha görünür hale gelmektedir.

Sosyal düzeyde ise, Irak'ta her alanda yapılan yanlış uygulamalar, toplumsal güven duygusunun kaybolmasına yol açmaktadır. Bu durum, farklılıkların bir arada yaşama konusundaki hazırlıksızlığı sonucunda ortaya çıkan tıkanıklık, sinirlilik, mezhepçilik, sınıf, aşiret, din, mezhep ve etnik uyum sorunlarını doğurmaktadır.

Ekonomik düzeyde, vatandaşlar arasında ciddi bir eşitsizlik durumu söz konusudur. Siyasi ve sosyal yaşamda sunulan fırsatlar, düşük ekonomik durumlara, yoksulluk hissine, düşük sosyal ve yaşam standartlarına, artan yoksulluk ve işsizlik oranlarına, her türlü yolsuzluğun yaygınlaşmasına ve Irak'ın doğal kaynaklarının ve dövizin kontrolsüz bir şekilde yurtdışına kaçırılmasına yansımaktadır. Bu durum, ulusal birlik duygusu ve kapsayıcı bir Irak ulusal kimliğinin oluşturulması üzerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır.

Bu bağlamda, 2005 Anayasasına yöneltelen eleştirilerin, özellikle bu konularla ilgili olduğunu belirtmekte fayda vardır. Ancak bu, söz konusu Anayasanın hiçbir olumlu yönü olmadığı anlamına gelmez. Bu eleştirilerin temel amacı, dengesizlik olasılığını düzeltmek ve tüm Iraklılar için daha net ve kapsamlı bir referans noktası oluşturmayı sağlamaktır. Kimlik krizinin çözülmesine ve halk arasında ulusal birliğin sağlanması yardımcı olacak ideal bir anayasaya ulaşmak için bir sonraki bölümde “Kimlik Krizinin Yansımaları” ve “Kerkük Krizi” gibi hususlar tartışılacaktır..

4.2. 2005 Anayasası'ndan Sonrası Irak'taki Kimlik Krizinin Yansımaları

Daha önce de değinildiği gibi, Irak'ın 2003 sonrası anayasal siyasi deneyimi, önceki dönemlerden birçok açıdan farklılık göstermektedir. Siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel yönleriyle mevcut sorunlara rağmen, 2005 Irak Anayasası'nda kalıcı ve etkili

yeni düzenlemeler öngörülmektedir. Bu Anayasaya atıfta bulunarak, 1921'deki kuruluşundan bu yana Irak devletinin tüm anayasalarından farklı bir şekilde yazıldığı görülmektedir. Taslak hazırlama sürecinde karşılaşılan en önemli sorunlar şunlardır: Irak siyasi sürecinde taraflar arasında fikir birliği oluşturma zorunluluğu, Anayasanın zamanında çıkarılması için dış baskıların yoğunluğu, Irak toplumunun tüm bileşenlerini Anayasa Komitesinde temsil etme gerekliliği ve zamanlama baskıları. Bu zorluklar sonucunda Anayasa ortaya çıkmıştır, ancak içerdiği olumlu ilkelere rağmen, başlangıç kısmından son maddeye kadar yasama taslağında birçok kusur bulunmaktadır.

2005 Anayasasına göre Irak siyasi sistemi, önceki sistemlerden niteliksel olarak farklıdır. Anayasa, hükümet sistemini basit bir devletten birleşik bir devlete dönüştürmüş ve bölgesel yapılar oluşturma (Kuzey Irak Özerk Bölgesi'nin daha önce fiili olarak tanınması) hakkını tanımıştır. Ancak, 2003 sonrası ortaya çıkan ihtilaflı bölgeler sorunu, Irak ulusal kimliğinin oluşumunu ve dolayısıyla Irak topraklarının birliğini olumsuz yönde etkileyerek, ülkenin bölünmesi tehdidini doğurmuştur. 2005 Anayasasının uygulanmasından sonra ortaya çıkan ulusal kimlik krizinin en önemli yansımaları şunlardır: i) İhtilaflı Bölgelerin Krizi: Kerkük Örneği, ii) Yeni Bölgelerin Oluşturulması Talebi, iii) Kuzey Bölgesi Referandumu. Bu yansımalar, Irak'ın ulusal kimliğini ve toprak bütünlüğünü tehdit eden ciddi unsurlar olarak öne çıkmaktadır.

4.2.1. “İhtilaflı Bölgelerin” Krizi (Kerkük Örneği)

Irak'ın siyasi tarihinde “İhtilaflı Bölgeler” terimi, özellikle 2003 sonrası dönemi tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu sorun, 2005 Anayasasının uygulanmasından sonra Irak'taki kimlik krizinin en önemli yansımalarından biri olarak ortaya çıkmıştır. “İhtilaflı Bölgeler” veya “Tartışmalı Bölgeler” olarak adlandırılan bu mesele, özellikle isimlendirme ve ihtilaflı idari sınırlarının belirlenmesi açısından, Irak içindeki partiler, bloklar ve siyasi gruplar arasında önemli ve tartışmalı bir konu haline gelmiştir.

Bu dönemde, Irak'ın çok etnik yapıli milletleri ve bileşenleri, edebiyat ve romanlarda yer alan tehlikeli tarihsel iddialar eşliğinde, bu alanların geri dönüşünü zorlaştırmada ciddi bir rol oynamıştır. Bu durum, Irak'ın mevcut sınırlarının yeniden inşası ve tanımlanması sürecini engelleyen ve geciktiren sorunlu konulardan biri haline gelmiştir. Aynı zamanda, iç savaş belirtilerinin ortaya çıkmasına kadar siyasetin gerilimini

artırmış, uzlaşmazlık ve ulusal hoşgörüsüzlüğün yoğunluğunu artırmış ve uzlaşma, fikir birliği ve anlayış araçlarını zayıflatmıştır.

Bu bağlamda, hangi alanların “ihtilaflı” olarak tanımlandığı, 2005 Anayasası’nın bu bölgelerle nasıl başa çıktığı ve ihtilaflı bölgeler arasında bir model olarak Kerkük’ün nasıl ele alındığı incelenmektedir. Kerkük, özellikle işgal öncesi yurtdışındaki muhalefet konferanslarında sıkça gündeme getirilmiş ve bu şehrin stratejik önemi vurgulanmıştır. Bu durum, 14-17 Aralık 2002 tarihlerinde Londra’da düzenlenen Irak dışındaki Irak muhalefetinin Londra Konferansı’nın sonuçlarından biridir. Konferansta, eski rejimin Kerkük’te gerçekleştirdiği Araplaştırma operasyonlarının etkilerinin ortadan kaldırılması gerektiği tartışılmıştır. Bu süreçte, sınır dışı edilenlerin bölgelerine iade edilmesi ve tazminatlarının ödenmesi gibi normalleşme adımlarına özellikle vurgu yapılmıştır.

Uzun tartışmalar ve anlaşmazlıklar sonucunda, komite üyelerinin çoğu (Faysal El Istrabadi ve Salem Çelebi hariç) bu sonuçları ve tavsiyeleri kabul ederek imzalamıştır. Ancak Faysal Al-Istrabadi ve Salem Çelebi, Kerkük’teki durumu Araplaştırma öncesi döneme döndürecek her türlü eylemin Arapların kente getirdiği haklar pahasına olacağı ve bunun da onlara karşı etnik temizlik anlamına geleceği gerekçesiyle bu sonuçları ve tavsiyeleri imzalamayı reddetmişlerdir. Buna rağmen, Kürtler, ulusal birlik üzerindeki olumsuz etkisine rağmen, bu sonuçların uygulanmasında ısrarcı olmuştur. Ancak, gerçekte bu konular, çözülmesi zor sorunlardan biri haline gelmiştir.⁸⁸³

4.2.1.1. 2005 Kalıcı Irak Anayasa’sına Göre “İhtilaflı Bölgelerin” Sınırları

Yürürlükte olan Irak Anayasası ve 15.09.2005 tarihinde yapılan referandumu 140. maddenin 2. fıkrasında belirtilen Kerkük şehri hariç “tartışmalı bölgeleri” açıkça tanımlamamıştır. Dolayısıyla, ihtilaflı bölgelerin belirlenmesi ve tanımlanması konusunda ulusal bir fikir birliği yoktur. Bunun aksine ulusal, sınıfsal ve parti çıkarlarının çatışması nedeniyle mevcut durumlarını düzeltmek için önerilen bir dizi idari önlem ve bölgelerin isimlendirilmesi ve tanımlama mekanizmaları konusunda birçok anlaşmazlık bulunmaktadır.

Irak siyasi güçleri, taraflar arasında ihtilaflı bölgelerle ilgili görüş ve konumların uyuşmazlığı ışığında ve araştırmanın niteliğini ve tarafsızlığını güçlendirmek için,

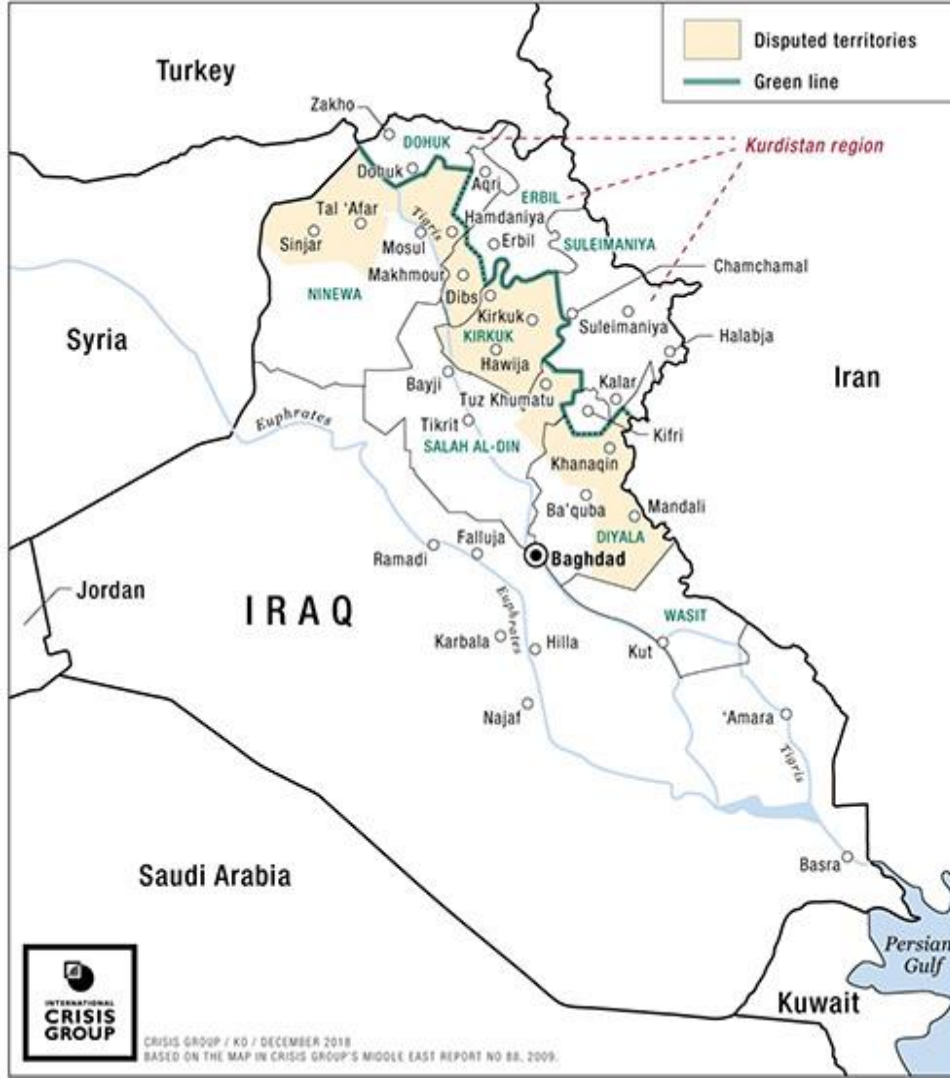
⁸⁸³Bak. Tezin Üçüncü Bölümü s. 227.

Irak’a destek ve tavsiye sağlamak amacıyla kurulan ve UNAME olarak bilinen Irak’taki BM Misyonunun güncellemelerini takip etmeyi gerekli görmektedir. Misyon Başkanı Staffan de Mistura’nın Haziran 2008’de yayınladığı mutabakat zaptına göre, Irak’taki sözde “tartışmalı bölgelerin” iç sınırlarını belirleme operasyonlarına ilişkin ifadelere yer verilmektedir.⁸⁸⁴

Ancak BM’nin herhangi bir siyasi gündemi olmayan tarafsız bir örgüt olması ve tarih tarafından siyasi güçleri ve insanları sınıflandırmaya veya onlara karşı haksız kararlar almaya zorlayacak şekilde yüklenmemesi temelinde, tüm taraflar BM’nin bu rolünden dolayı Irak’ın yanında olmasını ve desteklemesini istemektedir. Ancak bu durum aynı zamanda BM’nin tarafsızlığına gölge düşürmektedir.⁸⁸⁵

⁸⁸⁴BM Irak’a Yardım Misyonu (UNAME), 14 Ağustos 2003 tarihinde kabul edilen 1500 sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararının, genel sekreterin görevini yerine getirmesine yardımcı olmak için ilk 12 aylık bir süre için verilmesiyle resmen kurulmasıyla Gıda için Petrol Programının 21 Kasım 2003’te teslim etmektedir. UNAMI misyonunun iki ana sütundan oluştuğuna dikkat edilmelidir: siyasi, yeniden yapılanma ve kalkınma ofisi ve BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği ile birlikte çalışan insan hakları ofisidir. Siyasi taraf üç ofis aracılığıyla yürütülür: siyasi bölüm, seçim meslek bölümü ve anayasal destek ofisi. Genel sekreter özel temsilci yardımcısı, misyon başkanı adına siyasi tarafı yönetir ve siyasi taraf, misyonun Bağdat’ın yeşil bölgesinde bulunan merkezinden faaliyet göstermektedir. UNAMI ile ilgili olarak, BM Irak Yardım Misyonu - UNAMI’nin web sitesine bakın, <http://www.uniraq.org>; Alışun. J. K. Bâiliz, “E’l Emn E’l ‘Âlemî fî ‘Âm 2005 ve Dürüs E’l ‘Irak”, *E’l Müsteḳbl E’l ‘Arabi Dergisi* 323 (2006), 30.

⁸⁸⁵Burada, “Gıda için Petrol” programındaki yolsuzluktan Irak halkına yasadışı yaptırımlar uygulanmasına ve silah müfettişlerinin kitle imha silahları arama bahanesiyle yürüttüğü faaliyetlere kadar Irak ile BM arasındaki ilişkinin sayfalarını hatırlamalıdır. Bu sayfalar ve diğerleri, bazılarının BM personelinin niyetlerinin samimiyeti, tarafsızlıkları ve Irak’ın parasından yararlanmak için çalışma görevlerini uzatma konusundaki davranışları hakkındaki naif görüşünü ortadan kaldırmaya yeterlidir. Hatta BM askerlerinin eylemleri ile işgal askerlerinin eylemlerinde fazla bir fark görülmemektedir. Daha fazla ayrıntı için Bak.: A’l ‘Irak Yed’ü E’l ‘Ümm E’l Müteḥîde Lilmüsâ‘ede fî Ḥell ‘Azmet Kerkük, Çin Xinhua Tongxunshe Ajansı, (Erişim Tarihi 15/06/2009): http://www.arabic.xinhuanet.com/arabic/06/middle_opi.htm

Harita 5: Kuzey Irak'taki Tartışmalı Bölgeler

Kaynak: Kriz Grubu'nun Orta Doğu Raporu No. 194, *Irak'taki ihtilaflı iç sınırlara ilişkin BM arabuluculuğunun canlandırılması* (Bağdat, Erbil, 14 Aralık 2018) , 25; Mehmmed Müttâû , “*Terîk E'l Herîr E'l Cedîd fî E'l İstrâtiçîye E'l Şîniye*”, Siyâsât 'Arabiye Dergisi 46 (2020), 25.

De Mistura mutabakat zaptına, Irak meseleleri adlarını “ihtilaflı bölgeler” olarak gördüğü yönleri içermesiyle analizini iki aşamaya ayırmaktadır.⁸⁸⁶ İlk aşama aşağıdaki alanları içermektedir:

1. Akre İlçesi/ İdari olarak Ninova Valiliğine bağlıdır.
2. Al-Hamdaniya Bölgesi/ İdari olarak Ninova Valiliğine bağlıdır.
3. Mahmur İlçesi / İdari olarak 1932'den beri Erbil Valiliğine, 1991'den beri Ninova Valiliğine bağlıdır.

⁸⁸⁶İhtilaflı bölgeler hakkında daha fazla bilgi için Bak.. Kriz Grubu'nun Orta Doğu Raporu No194, *Irak'taki ihtilaflı*, 25.

4. Mandali bölgesi / Beldroz Bölgesi 1932'den beri Diyala Valiliği'ndedir ve Mandali'nin idari seviyesi 1987'de bir ilçeden bir kasabaya düşürülmüştür.

İkinci aşama aşağıdaki bölgeleri içermektedir:

1. Telafer Bölgesi/ İdari olarak Ninova Valiliğine bağlıdır.
2. Tel Kaif Bölgesi / İdari olarak Ninova Valiliğine bağlıdır.
3. Al-Shikhan Bölgesi/ İdari olarak Ninova Valiliğine bağlıdır.
4. Sincar Bölgesi/ İdari olarak Ninova Valiliğine bağlıdır.
5. Hanekin Bölgesi / İdari olarak Diyala Valiliğine bağlıdır.
6. Kerkük Valiliği.

4.2.1.2. “İhtilaflı Bölgeler” için Örnek Olarak Kerkük⁸⁸⁷

Kerkük, en önemli ve öne çıkan “ihtilaflı” bölgelerden biri olarak kabul edilmektedir. Anayasa'da bu bölgeler içindeki tek ve açık şekilde belirlenen alandır. Aşağıdaki haritada gösterildiği gibi jeopolitik öneme sahip bir konumda görülmektedir. Orta ve Güney Irak Ovaları ile Kuzey Irak'ın dağlık bölgeleri arasında bir bağlantıdadır. Önemi Erbil ve Süleymaniye'ye, oradan İran üzerinden Orta Asya'ya, Musul'a ve oradan da Türkiye üzerinden Avrupa'ya giden ana yollarla daha da artmaktadır. Kerkük bir zamanlar İpek ve Baharat yolları üzerinde bulunmaktadır⁸⁸⁸. Coğrafi konumunun önemini daha da artıran ise ham petrol, tuz, alçıtaşı, mermer, kireç taşı ve benzerleri gibi maden kaynaklarının zengin olduğu bir şehir olmasıdır.⁸⁸⁹ Kerkük'te petrol sahalarının rezervlerinin on milyar varil olduğu tahmin edilmektedir.⁸⁹⁰ Irak'ın toplam petrol rezervlerinin %20'sini oluşturan ülkedeki en büyük ikinci petrol sahasını oluşturmaktadır.⁸⁹¹ Bu nedenle şehir, sadece petrol ve doğal gazdan elde edilen doğal kaynak zenginliği dünya rezervlerinin % 4'ünü oluşturduğu için dünyanın en zengin

⁸⁸⁷Kerkük şehir hakkında daha fazla bilgi için Bak: Kerkük şehir hakkında daha fazla bilgi için Bak: Mahir Nakip, *Kerkük'ün Kimliği* (Ankara: Bilgi Yayınevi, Mart 2007).

⁸⁸⁸İpek ve Sultani Yolları: İpek Yolu, Güneydoğu Asya'yı İran'a, ardından Irak ve Suriye'yi Akdeniz'deki Antakya'ya bağlar. Sultani Yolu ise 1921 yılına kadar Mezopotamya'yı Şam memleketleri ve Anadolu'ya bağlayan yoldur. Daha fazla bilgi için Bak.: Şehrzâd Âdmâm, “Terîk E'l Herîr E'l Şîniye E'l Keditîm ve Terîk E'l Herîr E'l Şîniye E'l Cedîd” , *Cezâ'r lil Hûkûk ve E'l 'Ülûm E'l Siyasiye Dergisi* 80/1 (2023), 1103 - 1113; Mütâû', *Terîk E'l Herîr E'l Cedîd* , 25.

⁸⁸⁹Şâkîr Hşbâk, *E'l 'Irâk E'l Şimâlî* (Bağdat: Şefîk, 1973), 19.

⁸⁹⁰Tuğçe Varol Sevim, “Rethinking Past, Today and Future of Kirkuk and Its Black Gold” *European Journal of Research on Education, Special Issue* (2014), 12 - 16.

⁸⁹¹Liam Anderson - Gareth Stansfield, *Crisis in Kirkuk the Ethnopolitics of Conflict and Compromise* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2009), 137.

şehirlerinden biri olarak kabul edilmektedir.⁸⁹² Dolayısıyla bu çatışmaların temelinde şehrin geleceği ve nasıl yönetildiği yer olsa da petrolün rolünün göz ardı edilemeyeceği söylenebilmektedir.⁸⁹³

Harita 6: Kerkük Şehrinin Irak'taki Konumu

Kaynak: İnternet web sitesinde, Erişim Tarihi 03/02/2013, <https://l24.im/O1d7>

Kerkük şehrinden bahsetmek, aslında Irak'tan bahsetmek demektir. Bu şehir, Irak'ın kuzeyini ve güneyini birleştiren, Araplar, Kürtler, Türkmenler, Süryaniler gibi farklı etnik grupları ve çeşitli dinleri birbirine bağlayan önemli bir merkezdir. Dolayısıyla, Kerkük, varlığını koruyan yasal prosedürler yoluyla herkes için meşru etkileşimlerin içinde yaşayan bir şehir sembolü olmaya devam etmektedir. Etnik, dilsel, dini ve kültürel çeşitliliği nedeniyle Kerkük, “mini Irak” olarak adlandırılmıştır. Bu nedenle,

⁸⁹²S. Bilson et al , *Kirkuk Reaching a Comprehensive Settlement for a Disputed Province* (2011), accessed on 05/11/2016, <http://bit.ly/2gayty7>

⁸⁹³Münzer E'l Fezl, *Heüle E'l kezîye E'l Kürdîye ve Müsteḡbl E'l 'Irak* (Erbil: Dār Erās, 2004),53.

Kerkük ile ilgili herhangi bir soruna çözüm bulmak, tüm Irak genelinde istikrarın sağlanmasına katkıda bulunacak olumlu bir rol oynayacaktır.⁸⁹⁴

Kerkük'ün tüm Iraklılar tarafından tanınması ve Irak halkının çeşitli bileşenleri arasında birlik ve barış içinde bir arada yaşama modelinin oluşturulması üzerinde çalışılması gerekmektedir. Bu bağlamda, Kerkük krizi şu kritik soruyu gündeme getirmektedir: “Özellikle 2003'ten sonra yeni Irak devletinin kurulması sürecinde, şehrin çeşitli bileşenlerinin haklarının güvence altına alınması ve herkesin ortak özlemler doğrultusunda varlığını sürdürmesiyle Kerkük, herkes için bir şehir olursa Kürtler ne kaybetmektedir?”

Bu soru, Kerkük'ün çok etnikli yapısının korunması ve tüm bileşenlerinin haklarının gözetilmesi durumunda, herhangi bir grubun, özellikle de Kürtlerin, hangi çıkarlarını kaybedebileceği sorusunu gündeme getirmektedir. Ancak, Kerkük'ün bir barış ve işbirliği merkezi olarak gelişmesi, Kürtler de dahil olmak üzere tüm bileşenlerin fayda sağlayacağı bir durumu işaret etmektedir. Bu bağlamda, şehrin tüm Iraklılar için ortak bir değer haline gelmesi, Kürtler açısından bir kayıp olarak değil, ortak bir kazanım olarak değerlendirilebilir.”

2005 yılında daimi Anayasa'nın kabul edilmesinden sonra, 140. madde Kerkük meselesine karar vermek ve Irak Devleti Geçiş Dönemi Yönetim Kanunu'nun 58. maddesinin içeriğini doğrulamak için gelmektedir.⁸⁹⁵ Ekim 2005'te kabul edilen mevcut Irak Anayasası'nın 140. Maddesi, Kerkük'ün karışık ve karmaşık meselesini özel ve doğrudan ele aldığı ve her zaman söylendiği gibi aktif bir fay üzerinde yaşattığı için en tartışmalı maddelerinden biridir. Belirten şudur: Madde 140:

“1. Yürütme organı, Irak Geçici İdare Yasası'nın 58. maddesinin tüm fıkralarıyla uygulanmasının tamamlanması için gerekli adımları atar. 2. Irak Geçici İdare Yasası'nın 58. maddesinde bulunan ve Geçiş Hükümeti'nin sorumluluğunda geçen hususlar, bu anayasaya mutabık kalarak seçilecek yürütme organı yerine getirilene değin sürdürülür. Bu çalışmalar, normalleştirme, nüfus sayımı ve sakinlerinin iradesini tespit için Kerkük'te ve diğer anlaşmazlık bölgelerinde en geç 31.12.2007 tarihinde referandum düzenlenmesi tamamlanmalıdır”.

Irak Devleti GDYK 58. madde ise:

⁸⁹⁴Sāmīr Mū'īd 'Abdu'l Latīf - Yāsīr 'İtūī E'l Zūbeīdī, “Müşķilet E'l Āķālīm E'l Mūtenāz” ‘Alīhā fī Zīl E'l Devle E'l Fīdrālīye Kerkūk İnemūzeñ”, *Rsālet E'l Hūķūk Dergisi* 1 (2020), 120 .

⁸⁹⁵'Abdu'l Latīf - E'l Zūbeīdī, *Müşķilet E'l Āķālīm E'l Mūtenāz* , 108 – 109.

A. “Geçici Irak hükümeti ve Gayrimenkul Uyuşmazlıklarını Çözme Yüksek Kurulu ve diğer ilgili kurullar, geçmiş yönetim uygulamalarının neden olduğu; fertleri yerleşim yerlerinden zorla göç ettirme ve sürgüne yollama, bölge içinden ve dışından göç ettirme, yabancı kişilerin bölgeye intikali, bölge sakinlerinin işten yoksun bırakılması ve kavmiyet yapısını düzeltme suretiyle, Kerkük dâhil olmak üzere belirli bölgelerin nüfus yapısını değiştirmek şeklinde ifadesini bulan zulmü ortadan kaldırmak için ivedilikle tedbir alırlar. Bu zulmle baş etmek için geçici Irak hükümeti aşağıdaki adımları atar:

1. İkamet edenler, zorla göç ettirilenler, sürgüne gönderilenler, mülteciler ve göçmenler hakkında, Gayrimenkul Uyuşmazlıklarını Çözme Yüksek Kurulu Kanunu ve diğer kanuni uygulamalara uygun olarak, hükümet; makul bir süre zarfında, ikamet edenlere ev ve mallarının iade edilmesini sağlamak, bu durum mümkün değilse onlara adil bir tazminat ödemek zorundadır.
2. Belirli toprak ve bölgelere yerleştirilen fertler hakkında, Gayrimenkul Uyuşmazlıklarını Çözme Yüksek Kurulu Kanunu’nun 10. maddesi hususunda hareket edecek olan hükümet; yerleşim yerlerine dönme imkânı sağlar veya devletten tazminat alma, geldikleri bölgedeki ikamet yerleri yakınında kendilerine yeni bir arazi verilmesi ya da bu bölgelere taşınma giderleri için tazminat talep etmelerinden imkânlarından birini sunar.
3. Bölge ve topraklarındaki ikamet yerlerinden göçe zorlanmak gayesiyle, işten veya geçim araçlarından mahrum bırakılan kişilerle ilgili olarak devlet, bu arazi ve bölgelerde, onlar için yeni iş fırsatları sağlanmasını destekler.
4. Hükümet, kavmiyet yapısını düzeltme ile ilgili tüm kararları ilga eder. Zarar gören şahıslara, zorlama ve baskı olmaksızın, milli kimliklerini ve ırk mensubiyetlerini kararlaştırma hakkını tanır.

B. Geçmiş yönetim, bunlara ek olarak siyasi hedeflerini gerçekleştirmek için idari sınırlarla ve başkaca oynamalar yapmıştır. Başkanlık Meclisi ve Irak geçici hükümeti, adil olmayan bu değişikliklerin çözüme ulaştırılması için, Milli Meclisine öneriler sunar. Başkanlık Meclisi, öneri grubu üzerinde mutabık kalamazsa, konuyu araştırmak ve öneriler sunmak amacıyla ittifaktan bağımsız bir hakem atar. Başkanlık Meclisi, hakem konusu üzerinde anlaşamazsa, Başkanlık Meclisi; BM Genel Sekreteri’nden hakem tayinini sağlamak üzere farklı ulustan bir kişiyi atamasını ister.

C. Kerkük de içinde olmak üzere, tartışmalı yerlerin nihai çözüme kavuşturulması; yukarıda bahsi geçen önlemler alınıncaya, adil ve şeffaf bir nüfus sayımı

yapılıncaya ve daimî anayasa onaylanıncaya kadar ertelenebilir. Bu çözüm, bu bölgelerde yaşayanların iradesi dikkate alınarak, adalet ilkesiyle imtizaçlı bir şekilde gerçekleştirilir.”

Böylece 140. maddede Yürütme organı, Geçici İdare Yasası’nın 58. maddesinin tüm fıkralarıyla uygulanmasının tamamlanması için gerekli adımların atmasını istemektedir. Geçici İdare Yasası’nın 58. maddesinde yer alan ve Geçiş Hükümeti’nin sorumluluğunda uygulanan hususlar, bu anayasaya uygun olarak seçilecek yürütme organı tamamı yerine getirilene değin sürdürülmektedir. Ancak bu anayasa uyarınca seçilen yürütme organına, Kerkük’te ve çevresinde “nüfus sayımı ve sakinlerinin iradesini tespit” en geç 31.12.2007 tarihine kadar belirlemelidir. Anlaşmazlığının olduğu diğer alanlarda tam “normalleştirme, nüfus sayımı, sakinlerinin iradesini tespit, referandum” yapılması şartıyla, metinde (Kerkük’te vatandaşların idaresinin belirlenmesi hangi konu da olacak) belirtilmemiştir.

Yasa koyucusu, 140. maddenin ikinci fıkrasında “referandum” tabirini belirtmişse 58. maddenin metnini yazarken neden bu kelimeyi kullanmamıştır? 58. madde metninde referandum kelimesiyle eşanlamlı başka tek bir terimden de bahsedilmemiştir; “sakinlerinin iradesini tespit etmek için” dışında başka bir ifade yoktur. Fakat belli bir bileşene mensup araştırmacıların bir bölümü, bu ifadenin “referandum” anlamına geldiğini söylemektedir. Öyleyse yasa koyucu neden “referandum” kelimesinden açıkça bahsetmemiştir? Ayrıca, metnin referanduma atıfta bulunan tanınmış herhangi bir yasal terim içermediğine dikkat edilmelidir. Metin, “sakinlerinin iradesini tespit için” kelimelerini içerir ve “irade” kelimesinin anayasal ve yasal olarak referandum kelimesiyle eşanlamlı terimlerden biri olmadığı iyi bilinmektedir. Oysaki referandum, bir görüşün (evet) veya (hayır) şeklinde iki seçenekle yanıtlanması yoluyla yapılan anayasal ve yasal bildirimli bir beyandır. Yukarıdan yola çıkarak, “referandum” teriminden hiç bahsedilmediği ve halkın iradesinin hangi yolla alındığından bahsedilmediği, 58. maddenin C fıkrası “bu topraklarda yaşayanların iradesi göz önüne alınarak” metni “referandum” fikrini güçlendirmez ve desteklemez ve bu ifadenin birden fazla yorumunun var olduğu görülmektedir.⁸⁹⁶

Anayasanın 119. maddesine ek olarak şu paragraf yer almaktadır: “Bir veya birden fazla sayıda vilayetin, aşağıdaki belirtildiği şekilde istekte bulunması durumunda

⁸⁹⁶Nebîl ‘Abdu’l Rehman Hîāūī, *Qānūn İdāret E’l Devle li E’l Merh̄le E’l İntikālīye* (Bağdat: E’l Qānūniye, 2004),16.

referandumla yeni bir bölge oluşturması mümkündür. 1. Bölge oluşturmak isteyen vilayet meclislerinden her birinin üyelerinin 1/3'ünün talebi üzerine. 2. Bölge oluşturmak isteyen illerdeki seçmenlerin 1/10'unun talebi üzerine". Bu maddeden, hiçbir vilayetin mevcut bir bölgeye katılma hakkına sahip olmadığı ve anayasa yasa koyucusu tarafından açıkça dile getirilmediği görülmektedir. Çünkü anayasa yasa koyucusu metinde içinde açık ve net bir şekilde (bir ile mevcut bir bölgeye katılmak) bahsetmemektedir. Dolayısıyla, Kerkük ili, mevcut bir bölgeye katılmak değil, tek başına veya diğer illerle birlikte bölge olma hakkına sahiptir. Bu, Irak'ın diğer illeri için de geçerlidir.⁸⁹⁷

Irak Devleti GDYK, Kerkük ile ilgili 58. maddeyi aşağıdaki madde olan 61. maddede "referandum" kelimesini beş kez açıkça kullanması nedeniyle Kerkük için "referandum" yapılmasını istemediğini, amaçlamadığını veya arzulamadığını düşünenler bulunmaktadır. Böylece, 58. maddenin anayasa metninde, ilk olarak "topraklarda yaşayanların iradesi göz önüne alınarak" kelimesinin "referandum", ikincisi ise: yalnızca Irak'ın kuzey bölgesine katılma fikri üzerine yapılan referandum anlamına geldiğine dair bir sonuç yoktur. Bundan ziyade, yasa koyucunun 58. maddenin c.fikrasında açık ve tartışılmaz olan "nüfus sayımı yapıncaya" kelimesini kullanmasına dayandırmaktadırlar. Dolayısıyla metinde "referandum" kelime olarak geçmemekte ve geçenler ise eşanlamlı olmadığı için Devlet İdare Kanunu'nun 58. maddesinde Kerkük'ün akıbeti veya bölgeye katılma konusunda referandum çağrısı yapılmadığını göstermemektedir.⁸⁹⁸

Sonuç olarak, Devlet İdaresi Kanunu'nun 58. maddesi Anayasa'ya devredildiğinde, 140. maddenin ikinci fıkrasında "referandum" terimi yer almaktadır. Ancak "referandum" kelimesinin ortaya çıkması sorunu karmaşıklaştırmıştır. Çünkü 140. madde 58. maddeye ne bir açıklama ne de alternatiftir, ancak tüm paragraflarıyla alıntılanmış bir metindir. Bu metnin paragraflarında "referandum" kelimesi yoktur ve daimî Anayasa'nın 140. maddesi parantez içinde referandumdan hatırlatma amaçlı olarak söz etmektedir.

Burada anayasal ve hukuki açıdan açıklama dikkate alınmamakta, aslı sunulmaktadır. Referandum kelimesi vatandaşların iradesini belirlemek için eklenmiştir ve 140. maddenin 2. fıkrasında "Kuzey Irak topraklarına katılmak için referandum" ifadesi ile

⁸⁹⁷ Hālīd, *Mebādi' E'l Qānūn E'l Distūrī*, 396.

⁸⁹⁸ 'Abdu'l Rehman. *Qānūn İdāret E'l Devle*, 38.

bir hüküm bulunmamaktadır. Ayrıca ne 58. maddede ne de 140. maddede metinde “Kuzey Irak” veya “Kuzey Irak Bölgesi” ifadesi yer almamaktadır. Dolayısıyla, referandumun anayasal temelini çok zayıf ve değersiz olduğu ve hiçbir hukuki veya bilimsel görüşe dayanmadığı için bu şüpheli önerilerde meşruiyet, anayasaya uygunluk ve yasallığın olmadığı söylenebilir.⁸⁹⁹

En önemlisi, yasa koyucunun, Anayasa’nın 140. maddesini tüm ayrıntılarıyla uygulamak için 31.12.2007 tarihli bir zaman sınırı belirlemiş olmasıdır. Bu madde, anayasal olarak belirlenen süre içinde uygulanmadığı için otomatik olarak geçerliliğini yitirmiştir. Ancak, Anayasayı kutsal bir koruyucu olarak görenler ile onu tehdit edenler arasında farklı görüşler bulunsa da, Anayasanın tartışma ve anlaşmazlık konusu olduğu gerçeği göz ardı edilmektedir.

Bu nedenle, çözüm, uzlaşmaya ve mutabakata dayalı siyasi eylemde yatmaktadır. Eski Irak Başbakanı Nuri el-Maliki’nin de belirttiği gibi, “Kerkük sorununun çözümü, tüm tarih boyunca başarısız olan bir sonucu zorla veya dayatarak gerçekleştirilemez; bu nedenle, çözüm fikir birliği ve anlayışla mümkündür ve bunu bir dava haline getirmek gereklidir.” Buna karşın, üst düzey Kürt siyasetçilerin beyanlarına göre, “Bu madde bin yıl ertelense bile uygulanacaktır.”

Bu ifadeler, taraflar arasındaki derin görüş ayrılıklarını yansıtırken, uzlaşmaya dayalı bir yaklaşımın önemini de vurgulamaktadır.”⁹⁰⁰

Dolayısıyla, en uygun çözüm, bazı bölgesel veya uluslararası aktörleri müdahaleye sevk edebilecek ve Irak’a kaosu geri dönmesine neden olabilecek etnik bir iç savaşın kırılcımını ateşlemek yerine, tüm tarafları tatmin edecek uzlaşmacı bir çözüm bulmaktır. Sonuç olarak, Kerkük’ün Kuzey Irak Bölgesi’ne ilhakı için referandum yapılması yönündeki herhangi bir talep veya bunun zorla gerçekleştirilmesi, Anayasa’nın 119. maddesine aykırıdır. Bu durum, hukuki çerçeveye uygun olmayan bir hareketin, anayasal düzeni ihlal edeceğini ve ciddi sonuçlar doğurabileceğini göstermektedir.

⁸⁹⁹Fāzıl E’l Rûbe’î, “*Kerkük E’l Tedûil ‘âlâ E’l Ebûâb*”, (Erişim Tarihi 05/01/2011), E’l Jazeera Haber Kanalı web sitesinde: <https://studies.aljazeera.net/ar/reports/2011/201172231449390645.html>

⁹⁰⁰*Cebhe ‘Arabîye Türkümānîye Zîde E’l İstifta’*, E’l Şerq E’l Âvstı Gazetesi 11219, 19 Ağustos 2009.

4.2.2. Yeni Bölgelerin Kurulmasını İstemek

2005 Anayasası, 1924'ten bu yana seçilmiş bir Kurucu Meclis tarafından hazırlanan ilk belge olup, Irak devleti tarihinde basit bir devletten birleşik bir devlete geçiş açısından bir dönüm noktasıdır. Ancak, o dönemdeki siyasetçiler, federalizmi coğrafi veya idari temelde değil, alt kimlikler temelinde inşa etmek istemişlerdir. Bu nedenle, bu tür çağrılar doğrudan veya dolaylı olarak Irak ulusal birlik kimliğini etkilediği ve ulusal birlik pahasına alt kimliklerin yükselmesine yardımcı olduğu, dolayısıyla ulusal birliğin önündeki engellerden biri olarak görüldüğü söylenebilir.

2005 Irak Cumhuriyeti Anayasası, federal sistemi benimseyerek illere bölge kurma hakkı tanımış ve Kuzey Irak Bölgesi'nin meşruiyetini tanımıştır. Anayasal yasa koyucu, federal sistemi güçlendirmek amacıyla, Anayasa'nın önsözünden ve ilk maddesinden başlayarak Irak Devleti'nin bir biçimi olarak federalizmi onaylamayı hedeflemiştir. Ayrıca, bu Anayasa, Irak'taki toplumsal çeşitliliği yansıtmakta ve herkesin hükümete katılım sorununu çözmek için federal sistemin kabul edildiğini vurgulamaktadır. Bu durum, Anayasa'da birden fazla yerde dile getirilmiştir. Örneğin, Anayasa'nın ilk maddesinde şu ifadeler yer verilmektedir: “ Irak Cumhuriyeti egemen, bağımsız ve federal bir devlettir. Yönetim şekli cumhuriyet, temsili (parlamentar) ve demokrasidir. Bu Anayasa Irak'ın bütünlüğünü garanti eder”. Bu açık ve net madde, hükümet sisteminin federal olduğunu ve federalizmi tanıdığını göstermektedir. 48. maddede ise “ Federal Yasama organı Millet Meclisi ve Federal Meclis'ten oluşur”. Federal sistemin iki meclisli sistemine açık bir şekilde atıfta bulunmaktadır. Aynı şekilde, madde 116: “Irak Cumhuriyeti'nin federal sistemi başkent, bölgeler, bir bölgeye dâhil olmayan iller ve mahalli idarelerden oluşur”. 117. maddenin 1. fıkrasında, “Yürürlüğe girdikten sonra bu Anayasa, Kuzey Irak Bölgesini ve mevcut organlarını federal bir bölge olarak kabul eder”. Aynı şekilde, madde 119; “Bir veya daha fazla sayıda ilin, aşağıdaki belirtildiği şekilde talep gelmesi durumunda referandumla bir bölge oluşturması mümkündür. 1. Bölge oluşturmak isteyen il meclislerinden her birinin üyelerinin 1/3'ünün talebi üzerine, 2. Bölge oluşturmak isteyen illerdeki seçmenlerin 1/10'unun talebi üzerine bölge oluşturulabilir”.⁹⁰¹

⁹⁰¹Şebh Şadık Ce 'fer E'l Anbārī, *Delīl E'l Teşrī ' E'l 'Irakī* (Bağdat: E'l Anbārī, 2008), 5,32.

22. maddenin ikinci fıkrasında şöyle denilmektedir: “Bir bölgeye dâhil olmayan illere adem-i merkeziyet ilkesi temelinde işlerini yürütebilmek için geniş idari ve mali yetkiler tanınır. Bu husus yasayla düzenlenir”. Bu metinden yola çıkarak, Anayasa’nın federalizm, idari âdem-i merkeziyetçilik ve yerel yönetimler sistemlerini aynı anda benimsediği açıktır.⁹⁰² Federal ve bölgesel otoriteler arasındaki yetkinliklerin dağılımı açık ve net bir şekilde ele alınmamış olsa da ve hala aralarında bir anlaşmazlık noktası olmasına rağmen bu Anayasada olumlu noktaların olması için tartışmalı maddelerin gelecekte çözülmesi veya değiştirilmesi ile federal devletin koşulları üzerine siyasi kurumlar inşa ederek demokratik yönelimi güçlendirmektedir. Bu nedenle, 2005 daimî Irak Anayasası’nda federalizmin benimsenmesi, bazı Irak siyasi güçlerinin çeşitli nedenlerle illerde, yeni bölgelerin oluşumunu istemektedir. Bunlar; “Orta ve Güney Bölgelerin Kurulması Çağrısı”, “Basra Bölgesinin Kurulması Çağrısı”, “Valiliklerde Bölgelerin Oluşturulması Çağrısı (Salah al-Din, Anbar, Musul, Diyala)” başlıkları üzerinden ele alınacaktır.

4.2.2.1. Orta ve Güney Bölgelerin Kurulması Çağrısı

2005 yılında Irak İslam Yüksek Konseyi, Kut’tan Basra’ya kadar uzanan bir federal bölge kurulması çağrısında bulunmuştur.⁹⁰³ Bu bölge, Kut, Hilla, Necef, Kerbela, Divaniye, Samawa, Amara, Nasiriye ve Basra illerini kapsayacak şekilde tasarlanmıştır. Irak İslam Yüksek Konseyi Kurul Başkanı Abdülaziz El Hakim tarafından açıklanan bu çağrı, hem halk tabanından hem de liderlerin çoğundan geniş destek görmüştür. 2006 yılında Samarra’daki Askeri Camii saldırısının ardından, birleşik bir (Şii) bölge kurma fikri de zirveye ulaşmış ve büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır.

Abdülaziz El Hakim ve oğlu Ammar El Hakim, bu fikri tanıtmak ve destek kazanmak amacıyla basın toplantıları, medya ve kültürel seferberlik yoluyla Irak’ın Orta ve Güney eyaletlerine art arda ziyaretlerde bulunarak bir kampanya başlatmışlardır. Bu kampanyanın en önemli adımlarından biri, Abdülaziz El-Hakim’in 11 Ağustos 2005 tarihinde Necef şehrinde büyük bir kutlama şeklinde düzenlenen etkinlikte, kardeşi

⁹⁰²Şelâh Ceber Şedâm, “E’l Fîdrâliye ve İdaret E’l Nizâ’ fî E’l ‘Irâq”, *Risâlet E’l Hûkûk Dergisi* 2 (2012), 114.

⁹⁰³Bu çağrı, anının sonucu değil, Irak’taki İslam Yüksek Konseyi delegasyonunun katıldığı tüm muhalefet konferanslarında, Sonuncusu 2002’de Londra’da federal sistem kabul ederek anayasal olarak onaylamak için yapılan bir anlaşmadan önce gelmektedir. Daha fazla bilgi için Hollandalı araştırmacının kitabına bakın: Ryder Fesser, *Şî‘et E’l ‘Irâq Cizûr E’l Hereke E’l Fîdrâliye*, çev. Fâzil Cektir (Beyrut: E’l Dirâsât E’l İstrâtiçîye Enstitüsü, 2007), 58.

büyük dini merci Muhammed Bakir El-Hakim'in şahadetinin ikinci yıldönümünü anarken, Orta ve Güney bölgelerini kapsayan federal bir bölge kurma fikrini kamuoyuna duyurması olmuştur.

Bu çağrı ve kampanya, Irak'ın federal yapısını güçlendirmek ve ülkenin Orta ve Güney bölgelerinde Şii nüfusa dayalı bir federal bölge oluşturmak amacıyla yapılmıştır. El-Hakim ailesinin liderliğindeki bu hareket, o dönemde Irak'taki siyasi dinamikleri ve bölgesel güç dengelerini önemli ölçüde etkilemiştir. Bu adım, Irak'ta mezhepsel temelli bir federal yapının oluşmasına zemin hazırlarken, aynı zamanda ülkedeki farklı etnik ve dini gruplar arasındaki gerilimi de artırmıştır. El-Hakim ailesi, bu kampanya aracılığıyla Irak'ın federal yapısını yeniden şekillendirmeye yönelik bir vizyon sunarken, aynı zamanda Şii topluluğun siyasi ve idari kontrolünü pekiştirmeyi hedeflemiştir. Bu hareket, Irak'ın uzun vadeli siyasi yapısını ve ulusal birliğini derinden etkileyen bir dönüm noktası olarak değerlendirilmiştir.⁹⁰⁴

Bu bağlamda, Abdülaziz El-Hakim şunları söylemiştir: “Eğer federalizmi anlarsak, kimse bize zarar veremez. Kimse bizi kontrol edemez, adaletsizlikleri yeniden başlatamaz ve zulümden şikayetleri tekrar geri getiremez. Federalizm, en basit anlamıyla insanların kendi kendilerini yönetmesidir. Eğer federalizmi kurarsak, durumumuzu garanti altına alırız; geleceğimizi, çocuklarımızın ve hatta torunlarımızın geleceğini güvence altına alırız. Federalizm, yatırım projeleri gibi birçok ayrıcalık sunmaktadır. Yaşadıkları yerler için yatırım yapmak, başkalarının kararına bağlı olmayacaktır... Biz neyin iyi olduğunu görürüz ve onu yaparız.”

El-Hakim'in bu sözleri, federalizmi savunma amacını net bir şekilde ortaya koyarken, bu yönetim biçiminin Şii topluluğun kendi kaderini tayin etme hakkını ve geleceğini güvence altına alacağına dair güçlü bir inanç taşıdığını göstermektedir. Bu açıklamalar, federalizmi, merkezi otoriteden bağımsız olarak bölgesel yönetimlerin kendi kalkınma projelerini yürütme yetkisiyle donatan bir model olarak sunmaktadır.⁹⁰⁵

Ammar El-Hakim'e göre, Orta ve Güney bölgelerinin oluşturulmasının amacı, Irak'ın geri kalanında başka bölgeler kurulması için herkese eşit fırsatlar sunarak, ülkede istikrar sağlayacak bir siyasi denge yaratmaktır. Çünkü federalizm anayasal olarak

⁹⁰⁴Hāmid E'l Beīātī, *E'l Fīdrālīye fī E'l Distūr E'l 'Irāqī Tūhd ve lā Tūksīm E'l 'Irāq* (Bağdat: E'l Merkez E'l 'Irāqī lil Dirāsāt E'l İstrātīcīye, 2005), 149 .

⁹⁰⁵Irak İslam Devrim Konseyi, *E'l Meclis E'l 'alā Rā'd E'l Meşrū' E'l Vatanī E'l Tehrūrī fī E'l 'Irāq* (Irak: E'l Şekāfe E'l Siyasiye , 2009), 21 -22.

kabul edildiğinden ve Kuzey Irak'ta zaten bir federal bölge bulunduğundan, geri kalan bölgelerin de Anayasa'nın öngördüğü şekilde oluşumunu desteklemek için çaba gösterilmelidir. Bunun yanı sıra, geçtiğimiz yıllarda altyapının tahrip olması ve önceki siyasi sistemlerin adaletsizliği sonucu tüm illerdeki düşük kalkınma açığını kapatmak amacıyla, nüfusun illeri idari verimlilikle yönetmesini sağlamak ve merkezi bürokrasiden kurtulmak hedeflenmektedir.⁹⁰⁶

Liberal bir güç olarak Irak Ulusal Kongresi partisinin genel başkanı Ahmed Çelebi'nin de Yüksek Konsey'in Orta ve Güney'de bir bölge kurulması çağrısını desteklediğini belirtmek önemlidir. Çelebi bu konuda şöyle demiştir: “Güney halkının, Irak Federal Federasyonu'nun bir parçası olarak güney bölgesini istemesi, Irak anayasasının açıkça garanti ettiği federal ilkeye aykırı değildir.”⁹⁰⁷

Öte yandan, bu proje, birçok Iraklı ve bölgesel siyasi ve sosyal güçler ile şahsiyetlerden sert ve ılımlı eleştirilerle karşı karşıya kalmıştır. En sert eleştiriler, projenin mezhepçi bir proje olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır; çünkü Güney bölgesinin nüfusunun çoğunluğunun Şii topluluğundan olması, bu bölgeyi Irak'tan ayrılmanın ve İran'ın bölgedeki etkisini artırma projesini uygulamak için İran'a katılmanın bir başlangıcı olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, İslam Dava Partisi gibi Şii siyasi liderlerden gelen ılımlı eleştiriler arasında, federalizmin ulusal birlik için âdem-i merkezîyetçilikten daha az uygun bir model olduğu görüşü yer almıştır. İkinci bir eleştiri de, dokuz ilden oluşan federal bölgenin, haksızlığa uğramış bir yer haline gelebileceği ve geçmişte zaten ezilen kesimlerin yeniden görmezden gelinmesine neden olabileceğidir.⁹⁰⁸

İslami Fazilet Partisi ise, bu çağrıyla siyasi liderler hazır olana ve federalizmin başarısız olacağı mevcut koşullar ortadan kalkıncaya kadar ertelemeyi önermiştir. Milislerin ve dış müdahalelerin varlığı nedeniyle federalizmin başarısız olacağına inanan bu parti, idari âdem-i merkezîyetçiliğin şu anda en iyi model olduğunu savunmaktadır.⁹⁰⁹ Sadr

⁹⁰⁶Irak İslam Devrim Konseyi, *Me'âlim E'l İsrâtîciye E'l Vetâniye li Tei'yar Şehîd E'l Mehrâb* (Irak: E'l Şekâfe E'l Siyasiye, 2010), 42 – 43.

⁹⁰⁷kâmil Muḥmmmed Aḥmed, “E'l Fîdrâlîye Dâ' em Deûâ'”, (Erişim Tarihi 25/05/2011, 19:24), Bûrâsâ Haber Ajansı web sitesinde: <https://burathanews.com/arabic/articles/123892>

⁹⁰⁸Bak. Münâ Hemdî Hikmet, “E'l Fîdrâlîye Cedelîyet E'l Refz ve E'l Kûbûl”, *E'l Devliye ve E'l Siyase Dergisi* (2012), 112 – 113.

⁹⁰⁹İslami Fazilet Partisi'nin Siyasi Programı <http://www.alfadhela.net.iq/>

Hareketi ise, federalizmi reddetmek yerine, eğer ulusal veya mezhepsel temellere dayanıyorsa, federalizmin tüm illerde onaya sunulması gerektiğini ifade etmiştir.⁹¹⁰

Özetle, yukarıda belirtilen nedenlerle ve açıklanmayan, siyasi veya bölgesel olabilecek diğer sebeplerle, Orta ve Güney bölgelerinin oluşturulmasına yönelik talebin yoğunluğu azalmış veya başka sebeplerle ertelenmiştir. Ayrıca, bu çağrıların temel nedeninin, federalizm konusunda Irak'taki siyasi güçlerin nabzını aynı anda ölçmek olduğu düşünülebilir. Ya da bu çağrıların, Irak'taki ulusal projenin güvenlik, ekonomi, kalkınma ve zayıf ulusal birlik gibi büyük zorluklarla karşı karşıya olduğu bir dönemde, aceleci ve gözden kaçan yönler nedeniyle başarısız olma riskine sahip geniş bir bölgede toprak oluşumunun koşullarını zorladığı değerlendirilmektedir.

4.2.2.2. Basra Bölgesinin Kurulması Çağrısı

Basra, Irak'ın güneyinde yer alan en eski şehirlerden biridir ve jeopolitik konumu açısından Irak'ın en önemli illerinden biri olmayı sürdürmektedir. Küresel ticaret ağına erişimi, İran, Suudi Arabistan ve Arap Körfezi arasındaki stratejik arabuluculuğu ile ekonomik, politik ve askeri açıdan etkili bir şehir olarak ön plana çıkmaktadır. Basra'nın bağımsızlığına yönelik ilk çağrılar, Irak devletinin 1921'de kurulmasıyla birlikte, Basra'dan ayrılmak ve bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdürmek isteyen ayrılıkçı bir hareketin ortaya çıkmasıyla başlamıştır. Ancak bu çaba başarıya ulaşamamıştır.

Zamanla, güvenliğin bozulması, yasanın kaybedilmesi, idarenin zayıflığı ve kötü yönetim, sosyal, ekonomik ve eğitim koşullarının bozulması gibi faktörler, Basra'da özyönetim taleplerinin artmasına yol açmıştır. Yerel gelirleri yönetmek için yerel bir kurulun kurulması talebi de bu özyönetim çağrılarının bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Bu süreç, Basra'nın bağımsızlık ve özyönetim arayışlarını, bölgedeki siyasi ve ekonomik koşulların doğrudan bir sonucu olarak şekillendirmiştir. Basra'nın tarihsel önemi ve stratejik konumu, bu tür taleplerin Irak'ın genel siyasi dinamikleri üzerinde kalıcı bir etkiye sahip olmasına neden olmuştur.⁹¹¹

13 Haziran 1921'de Basra'nın önde gelenlerinden dört bin beş yüz Basra vatandaşının imzaladığı bir not, halkın temsilcisi olarak, Bağdat'taki İngiliz Yüksek Temsilcisi Percy

⁹¹⁰Feūzī E'l Rāūī, “Vehdet E'l 'Irāq fī Hevīyeth E'l 'Arabīye”, *E'l Müsteḳbel E'l 'Arabi Dergisi* 29/331 (Eylül 2006), 161 – 162.

⁹¹¹Daha fazla bilgi için Bak.: Tripp, *Şefhāt mīn Tārīḥ* , 58.

Cox'a sunulmuştur. Bu not, Basra'nın özyönetim ve bağımsızlık taleplerini içermekteydi. Ancak, bu girişimden sadece birkaç ay sonra, 23 Ağustos 1921 tarihinde, Kral Faysal Irak tahtına çıkmış ve Irak'ın birliği açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Kral Faysal'ın Irak tahtına çıkışı, Basra'nın bağımsızlık taleplerini gölgede bırakmış ve bölgedeki ayrılıkçı hareketlerin zayıflamasına yol açmıştır. Bu durum İngiliz mandasının desteğiyle oluşturulan merkezi Irak devletinin güçlenmesine katkıda bulunmuştur.⁹¹²

Sekiz yılı aşkın bir sürenin ardından, Basra'daki siyasi güçler, eski Basra valisi Yargıç Wael Abdul Latif liderliğinde, 9 Ağustos 2008'de Basra Federasyonu hakkında referandum çağrısında bulunan bir imza kampanyasını duyurmak için Barış ve Kalkınma Çalışma ve Araştırma Merkezi'nde bir konferans düzenlemiştir. Bu girişim, Basra'nın federal bir bölge olarak kurulmasını desteklemeyi amaçlamıştır. Tüm anayasal koşullar yerine getirildikten sonra, federal kampanyanın sahipleri, merkezi hükümet tarafından devralınan ve Sawlat Alfursan operasyonu adı verilen bir güvenlik istikrarı önleminin ardından harekete geçmek için Ağustos 2008'i uygun bir zaman olarak seçmişlerdir. Bu dönem, Sawlat Alfursan⁹¹³ operasyonunun Basra'da güvenlik ve istikrarı sağladığı bir zamana denk gelmiştir, bu nedenle federalizm yanlıları bu istikrarlı ortamı fırsat bilerek referandum kampanyasını başlatma kararı almışlardır. Bu kampanya, Basra'nın daha fazla özerklik kazanarak kendi kendini yönetme yetkisine sahip olmasını hedeflemiş ancak merkezi hükümetin baskıları ve bölgedeki siyasi dengeler nedeniyle bu çabalar sınırlı kalmıştır.⁹¹⁴

Bu çağrıyı açıklamadan önce Basra eski Valisi Wael Abdul Latif, Mart 2004'te tüm Iraklıların federal sistemin avantajları konusunda bilgilendirilmesini isteyen Kürt liderlerin düzenlediği Irak'ın kuzey eyaletinde düzenlenen bir konferansa katılmıştır. Böylece, Wael Abdul Latif'in bu fikri benimsediği ve Basra'daki politikacıları kendisine katılmaya ikna ettiği açıktır. Zira memleketi Basra ili de dâhil olmak üzere 18 bölgeden oluşan bir Irak federasyonu içinde geniş ayrıcalıklara sahip bir varlık

⁹¹² E'l 'Irak Vekā'i' ve Ahdās ,1/41.

⁹¹³ Sawlat Alfursan yada Basra Savaşı, 25 Mart 2008'de Irak Ordusu'nun Mehdi Ordusu milislerini güney Irak'ın Basra kentinden çıkarmak için bir operasyon başlatmasıyla başladı. Operasyon, 2003 işgalinden bu yana Irak Ordusu tarafından planlanan ve yürütülen ilk büyük operasyondur. Daha bilgi için : Ranj Alaaldin, *The Origins and Ascendancy of Iraq's Shiite Militias*, Analysis Paper, (Washington DC: Hudson Institute, Erişim Tarihi 01/11/2017), <https://www.hudson.org/research/13993-the-origins-and-ascendancy-of-iraq-s-shiite-militias>

⁹¹⁴ Kehtān Ahmed Selmān E'l Hemdānī, "E'l Nizām E'l İthādī fī E'l 'Irak", *Dirāsāt 'Irakīye Dergisi* 5 (2006), 40.

olduğunu, yani her Irak eyaletinin bir bölgeye eşit olduğunu veya bölgenin bir ilden oluştuğunu hayal etmektedir.⁹¹⁵ Ona göre, Basra'nın "ikinci Dubai" olma vizyonunu, mutlaka petrolden elde edilen geniş kaynakların kontrolünü ele alarak değil, Basra Körfezi'nin başındaki konumundan yararlanarak onu gelecekteki bir ticari istasyona dönüştürerek yapılacağını öngörmektedir.⁹¹⁶

Basra Federal Kampanyası lideri Milletvekili Yargıç Wael Abdel Latif, Basra bölgesine yaptığı çağrı nedeniyle savunmasında şunları söylemiştir. Basra'da federalizmin uygulanması, Basra'yı bölgedeki en gelişmiş şehir haline getirecektir ve bu zenginliğin adil bir şekilde dağıtılmasına olanak tanımaktadır. Böylece, Basra sakinleri artık Bağdat'taki federal hükümetten mali kaynak istemek zorunda kalmayacaktı. Dünya nüfusunun % 45'inin federal bir hükümet sistemine sahip olmasının sebebi bu sistemin vatandaşlara hizmet sağlamada yönetim ve yönetişim açısından en iyi organizasyon olmasından kaynaklanmaktadır. Irak'ın Kuzey bölgesi hükümetinin 1991'den bugüne kadar federal hükümete aldığı gümrük vergisi ve vergilerin hiçbir yüzdesini ödemediğine dikkat çekmektedir. Öte yandan, limanları ve petrol zenginliğine rağmen Basra sakinleri en basit hizmetlerden mahrum kalmakta ve kötü koşullar altında yaşamaktadır... Bunun adil ve insafli olmadığını belirterek konuşmasını şöyle tamamlamıştır: Dolayısıyla, bu aşamada Basra ilinin federal sistemi benimsemesi siyasi dışlamadan kurtulmanın tek yoludur. Arıca mevcut hükümette veya seleflerinde Basralılardan herhangi bir B. Elçi veya bakan yer almamaktadır.⁹¹⁷

Böylece, talep eski Basra Valisi Wael Abdul Latif tarafından ilde halka açık bir referandumun gerekliliğini kabul etmek için, tüm anayasal gereklilikleri yerine getirdikten sonra 06.12.2008 'de Bağımsız Yüksek Seçim Komisyonu Basra şubesi Ofisine sunulmasıyla, Basra'nın sunduğu başvuruyu onaylamaktadır.⁹¹⁸

Usul açısından Bağımsız Yüksek Seçim Komisyonu, 15 Aralık 2008'den başlayarak ve 14 Ocak 2009'da sona eren bir ay boyunca, sabah 8'den akşam 4'e kadar sekiz çalışma saatiyle imza toplamak için yaklaşık 34 Merkez açmaktadır. Katılım oranının artırılması

⁹¹⁵Ryder Fesser, *E'l Besrā ve Hilīm E'l Cūmhūrīye E'l Helīciye*, çev. Se'īd E'l Ġānmī (Almanya: E'l Cemel, 2008), 413; Vā'l 'Abd E'l Lātīf, "E'l Mūhāfze İklīm", *E'l 'Irakī lil 'Ülüm E'l Siyasiye Dergisi* 1 (2008), 45 - 55.

⁹¹⁶Fesser, *Şi'et E'l 'Irak*, 43.

⁹¹⁷Araştırma ekibi, *Şirā' E'l Merkeziye ve E'l Lāmerkeziye fī E'l Besrā 2003 ile 2009* (Beyrut: Dirāsāt 'Irakīye, 2010), 212 - 213.

⁹¹⁸Bağımsız Yüksek Seçim Komisyonu'nun Erişim Tarihi 06/12/2008 tarihli açıklaması, Bağımsız Yüksek Seçim Komisyonu'nun resmi internet resmi sitesinde yayınlandı: <https://ihec.iq/>

amacıyla süre 19 Ocak 2009'a uzatılmıştır. Böylece, Basra'da federal girişim, oyların %10'unu alamadıktan sonra başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁹¹⁹ Bu girişimin başarısız olmasına neden olan en önemli nedenler şu şekilde özetlenebilir:

1. Basra'nın ili içindeki federalizmin destekçileri ile muhalifleri arasındaki siyasi gerilimler. Basra bölgesinin ilanı çağrısı, Orta ve Güney Federasyonu çağrısından farklı olmasıyla bölgesinin ilanını etme kampanyasının başarısının yararına olabilecek oyların dağılmasına yol açmaktadır. Zira Basra halkı iki gruba ayrılmaktadır. Birincisi laiklik/ılımlı doğanın hâkimiyetindeydi, ikincisi ise mezhepsel kimliğe dayalı İslami eğilimlerin hâkimiyetindeydi. Böylece, eski vali Wael Abdul Latif ve destekçilerinin, hem Arap Körfezi ülkeleriyle gizli anlaşma yapmak hem de Şii birliğini parçalamasının nedeni olduğu suçlamasına yol açmaktadır. Dolayısıyla, Basra federalizm hareketinin liderlerini, bu suçlamaların ciddiyetini azaltmaya, sükûnet göstermeye zorlayarak, Basra federalizminin orta ve güney federalizmine veya üçlü federalizme karşı olmadıklarını ilan etmektedirler.⁹²⁰

2. Irak federal bir devlet olduğu için bölgeler kurulabilmektedir. Fakat bunu kabul etmek için gereken ölçüde halk iradesi olmamaktadır. Üstelik bazı Basralılar, bölge fikri uygulanınca bu durumun hem toplumun hem de devletin bölünmesine yol açabileceğinden korkmaktadır. Ayrıca, Komisyonun hâlihazırdaki bütçesi referandum sürecini gerçekleştirebilmek için yeterli değildir.⁹²¹

3. Teknik nedenler: Bunların en önemlileri, oy verme merkezlerinin az sayıda olması, üstelik vatandaşlar arasındaki adreslerinin bilinmemesi, son olarak komisyonun çalışma saatlerinin sabah 8'den akşam 4'e kadar olan çalışma saatlerinin çalışanların resmi çalışma saatleriyle çakışmasıdır.⁹²²

⁹¹⁹ Araştırma ekibi, *Şirā' E'l Merkezīye*, 204 ; eski Vali Vā'l 'Abd E'l Lātīf'in Radio Sawa'ya yaptığı açıklama, "*Vā'l 'Abd E'l Lātīf Yū'ln Feşl Meşrū' İklīm E'l Besrā*", (Erişim Tarihi 16/01/2009): <https://l24.im/AfE>

⁹²⁰ Hakim Vā'l 'Abd E'l Lātīf'in E'l 'Irakīye Haber Kanalı'ndaki televizyon röportajı, "*Heḳā'k Mügeibe E'l Kāzī Vā'l 'Abd E'l Lātīf E'l Cemī' Hārb Fikret İklīm E'l Besrā bimā Fīhum 'Alāū'*", (Erişim Tarihi 18/12/2020) <https://www.youtube.com/watch?v=qcRF3Pq0tq0>

⁹²¹ Tāhā E'l Enbekī, *E'l 'Irakī beyīn E'l Lāmerkezīye E'l İdārīye ve E'l Fīdrālīye* (Abu Zebī: Merkez E'l İmārāt lil Dirāsāt ve E'l Būhūs E'l İstrātīciye, 2010), 59.

⁹²² BM Haberleri, "*E'l 'Ümm E'l Mutehīde Tūsānid E'l Müfūzīye A'l 'Ülīyā Lil İntihābāt fī Tenzīm Cem' A'l Teūḳī'āt Lil İstfītā' A'l Müktrh fī A'l Beşre*", (Erişim Tarihi 17/12/2008), BM 'in resmi web sitesinde yayınlanan: <https://news.un.org/ar/story/2008/12/97132>

4.2.2.3. İllerde Bölgelerin Oluşturulması Çağrısı (Salah al-Din, Anbar, Musul, Diyala)

Amerika'nın Irak'tan çekilmesinin ardından, 2011 yılı öncesinde Irak siyasetinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde, özellikle Sünni nüfusun yoğun olduğu kuzey illerinde (Salah al-Din, Anbar, Musul, Diyala) federasyonların kurulmasına yönelik çağrıların yeniden gündeme geldiği gözlemlenmiştir. Bu çağrılar, Sünni bölgelerdeki siyasi ve sosyal güçler tarafından, bölgesel özerklik elde etmek ve merkezi hükümetin denetiminden daha fazla bağımsızlık sağlamak amacıyla dile getirilmiştir. Aynı zamanda, güney illerinde kronikleşmiş yetersiz kamu hizmetlerine yönelik şikayetlerin giderilmesi amacıyla, İl Meclislerinin yetkilerini genişletmek ve merkezi hükümet üzerinde baskı oluşturmak için bölgeler oluşturulmasına yönelik talepler de artmıştır.

2004 ve 2005 yıllarında Kürtler ve Şii gruplar tarafından federal bölgeler oluşturma projeleri öne sürülürken, Sünni gruplar bu projelere karşı çıkmış ve federalizmin Irak'ı bölme riski taşıdığı yönünde görüş beyan etmişlerdir. Buna ek olarak, bu illerdeki siyasi ve sosyal güçler, federalizm ilkesine karşı durarak, Orta ve Güney bölgelerindeki federalizm veya Basra ili için yapılan federalizm çağrılarını şiddetle eleştirmişlerdir. Ancak, Amerika'nın Irak'tan çekilmesinin ardından, bu illerde federalizmin benimsenmesine yönelik çağrıların artış göstermesinin nedenleri arasında aşağıdaki unsurlar ön plana çıkmaktadır.

1. Irak'ın kuzeyindeki ve batısındaki bazı iller, beraatları açıklanmasına rağmen defalarca yasak olan BP'nin bazı eski üyelerinin tutuklanmasına merkezi hükümetin politikasına karşı çıkmaktadır. Irak Anayasası'nın 7. maddesinde yer alan “BP'nin Kökünü Kazıma Heyeti” nin yerini alan “Adalet ve Soruşturma Yüksek Ulusal Otoritesi”⁹²³ Salah Al Din Üniversitesi'ndeki bazı öğretim görevli ve profesörlere uygulamaya çalışmaktadır. Üstelik bunu 135. maddenin 5. fıkrasına aykırı olmakla birlikte, “Kapatılmış BP'ne üye olmak yargılanmak için yeterli dayanak sayılmaz. Üye, Baas'ı kökten kazıma hükümleri ve onların mucibince çıkan talimatların kapsamı dâhilinde olmadığı sürece, yasal haklardan ve güvenlikten eşit şekilde yararlanır”. Dolayısıyla, Salah al-Din ilinin meclisi bir toplantı yaparak Selahaddin Bölgesi'nin

⁹²³2008 Tarihli (10) Sayılı Sorumluluk ve Adalet için Yüksek Ulusal Komisyon Kanunu, Ceridet E'l Veķā' i' E'l 'Irakīye 4061 (14 Şubat 2008), 8 - 22.

kurulması çağrısında bulunmaktadır. Hemen ardından, merkezi hükümetin elinde iktidarın yoğunlaşmasını önlemek amacıyla yerel yönetimde daha fazla bağımsızlık talep etmek için Anbar, Ninova ve Diyala eyaletleri başvurmaktadır.⁹²⁴

2. Yukarıdaki olaylardan önce, eski Parlamento Başkanı Osama al-Nujaifi'nin İngiltere'ye yaptığı son ziyaret sırasında BBC'ye verdiği röportajda, şu açıklamayı yapmaktadır “Sünni kesimin dışlanması ve ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmesi onları gelecekte ayrılmaya ya da en azından yeni bir bölgenin oluşumunu talep etmeye zorlamaktadır”. Bu ifade, birkaç gün önce 27 Haziran 2011 tarihinde ABD’ni “Sünni kesimin ayrılması veya kendi bölgelerinin oluşumu” hakkında yetkilileri ziyaret ettiğini belirtmesiyle Sünni halkı arasındaki genel hayal kırıklığı durumuna bağlanmaktadır.⁹²⁵

3. Güney illerinin katılmadığı valiler ve il meclis başkanları ile yapılan bir başka toplantıda eski parlamento başkanı Osama Al Nujaifi, uyarısını tekrarlamıştır: “Sünni bileşenin dışlanması durumu devam ederse, anayasal olan bölgelerin kurulması hakkını kullanmak için başvurabilir. Üstelik bu hakkı hiç kimse reddetme hakkına sahip değildir” diyerek Salah al-Din ilinin bir bölgeye yönelik iddiasına atıfta bulunmaktadır.⁹²⁶

4. Selahaddin ilinde bölge kurulması çağrısı yapıldığı dönemde Musul, Anbar ve Diyala illeri, sivil toplum kuruluşları aracılığıyla federalizm ilkesini tanıtan bilgilendirme eğitim seminerleri düzenlemeye başlamışlardır.⁹²⁷

5. 28 Kasım 2011 tarihinde, Selahaddin Bölgesinin kuruluş talebinin yasal oylama formları hazırlanarak uygulamanın hayata geçirilmesine başlatılması için Selahaddin ilinin kurucu konferansı düzenlenmiştir. Ardından 14 Aralık 2011 tarihinde Diyala ili Konseyi tarafından, Diyala ilinin Bölgeye dönüştürülmesi çağrısı da duyurulmuştur.⁹²⁸ Bu çağrılara verilen siyasi ve toplumsal çeşitli tepkiler, reddetme ile destekleme arasında değişmektedir. Örneğin, o dönemin Irak başbakanı Nuri El Maliki bu çağrıları reddederek, çözümün bölgelerin oluşması için koşullar olgunlaşıp sağlanana kadar daha fazla âdem-i merkeziyetçilik vermek olması gerektiğini ilan etmektedir. Kanun devleti,

⁹²⁴Cevâd Kazım E'l Bekrî, “E'l Fîdrālîye fî E'l 'Irakî”, *Hemûrâbî lil Dirâsât Dergisi* 2 (2012), 94.

⁹²⁵Ryder Fesser, “*Nujayfi Uses the F Word Again*”, (Erişim Tarihi 15/10/2011, 12:29) <https://l24.im/B6RFLAc>

⁹²⁶Me'd Feiâz , “*Nâ'b E'l Re'îs E'l 'Irakî fî Terîkh lil Tekşîm İzâ İstemert E'l Siyâsât E'l Tâ'fîye*”, E'l Şerq E'l Âvstî Gazetesinin internet sitesi, (Erişim Tarihi 09/12/2015, 23:59): <https://l24.im/90BpV>

⁹²⁷Abdu'l Azîm Cebr, “E'l Hîtâb E'l Siyâsât E'l 'Irakî Azâ' E'l Fîdrālîye be'de E'l Tegîr E'l Siyasi fî 09 Nisan 2003”, *Vâsıt lil 'Ülüm E'l İnsânîye Dergisi* 29 (2015), 228.

⁹²⁸Aljarida Haber Sitesi, “*Dîālā Tenzîm İlā Şelâh E'l Dîn ve E'l Beşre ve Tütâlib Bîlklîm*”, (Erişim Tarihi 14/12/2011, 00:01) <https://www.aljarida.com/articles/1461990840402127900>

Yüksek Konsey ve Bedir Örgütü federalizmden yana bir duruş sergilemekle birlikte federalizmi tesis etmek için henüz erken olduğunu düşünmekteydiler. Sünni bir grup olan Irak Listesi ise ikiye bölünerek üyelerinin çoğu federalizmi desteklemektedir. Öte yandan, Irak Listesi lideri olan Ayad Allawi federalizmi “yangına körükle gitmek” olarak nitelendirerek, karşı çıkmaktadır.⁹²⁹

6. O dönemdeki Irak maliye bakanı Rafie Al-Issawi’nin korumasının tutuklanmasından sonra, serbest bırakılma çağrısında bulunan gösteriler çıkmış, bu tutuklama Sünni bileşenin kişiliğine yönelik bir saldırıya bağlanmıştır. Göstericilerin, tutuklama olayından sonra talepleri “Madde/4 terörizmi”⁹³⁰ iptal etmek, Hesap Verebilirlik ve Adalet Komisyonu Kanunu’nun iptal etmek, tüm tutuklu serbest bırakmak, genel af yasası çıkartmak ve ardından bu talepler karşılanmazsa illerden bölge kurmak (Salah al-Din, Musul, Anbar, Diyala) talep etmektedir.⁹³¹ “Tuzak kurma ya da asılsız suçlamalar” ile tutuklananlar için genel af çıkarılması ve terörle mücadele yasasının dördüncü maddesinin değiştirilmesi ya da iptal edilmesi, Irak hükümeti tarafından dikkate alınmayan tekrarlanan Sünni talepler arasında yer almaktadır. Hatta bu talep 2021’de Sünni Müftü Şeyh Mehdi Al-Sumaidaie tarafından Irak Cumhurbaşkanı Barham Salih ile yapmış olduğu görüşme esnasında da tekrarlanmaktadır. Al Sumaidaie’ye göre, bunu nedeni “söz konusu yasanın Irak halklarına yönelik paragraflarındaki adaletsizlik ve zulümdür”. Irak’taki Sünni siyasetçiler, söz konusu madde nedeniyle 2013’ten bu yana binlerce masum insanın gizli muhbirler aracılığıyla tuzak kurularak tutuklanıp cezaevlerine atıldığını söylemektedir. Ayrıca göstericiler tarafından düzenlenen pankartlar, Anbar ilindeki Ramadi semtinde “Terörizmin 4. maddesi Sünnilerin tutuklanması anlamına gelmektedir” yazılı olarak kaldırılırken görülmektedir. Ayrıca, Sünni Iraklı milletvekilleri veya siyasetçiler, mevcut hükümetinin Sünni bileşeni terörle

⁹²⁹Cebr, *E’l Hiṭāb E’l Siyāsāt E’l ‘Irākī*, 229.

⁹³⁰2005 tarihli 13 sayılı Irak Terörle Mücadele Kanunu, dördüncü maddesinin 1. Fıkrasında, şu ifade yer almaktadır: “terör eylemlerinden herhangi birini- asıl fail veya iş ortağı sıfatıyla- ve kışkırtıcı, planlayıcı, finansör ve teröristlerin içerdiği suçları işlemesine izin veren herkes bu kanunda asıl fail cezası ile cezalandırılır. Bu yasada belirtilen suçları işlemesine olanak sağlayan kişi idam ölümle cezalandırılacaktır.” Aynı maddenin ikinci fıkrasında, “herhangi bir terör eylemini kasten gizleyen veya bir teröristi barındıran herkes müebbet hapis cezası ile cezalandırılır” hükmü yer almaktadır. Bak.: 2005 Tarihli (13) Sayılı Terörle Mücadele Kanunu, Ceridet E’l Veḳā’i E’l ‘Irākīye 4009 (9 Kasım 2005), 1 - 4.

⁹³¹E’l Kübeīsī, *E’l ‘Irāk E’l ‘İhticāt*, 95 – 99.

ilişkilendirme her zaman hazır olan suçu, “madde 4/terörizm” adlı yasal bir maddeye dayanarak tutukladığını söylemektedir.⁹³²

Tutuklama konusuna gelince, eski maliye bakan Rafie Al-Issawi, Bağdat’ta düzenlediği basın toplantısında medyaya, 200 kişinin Başbakan’ın doğrudan verdiği emirler üzerine askeri güçler tarafından adli tutuklama emri olmadan tutuklandığını açıklayarak Başbakan Nuri El Maliki’yi bu meselenin tüm gelişmelerinden sorumlu tutmaktadır. Maliye Bakanının da dâhil olduğu ve Başbakan Listesi ile rekabet halinde olan Irak Listesi, söz konusu tutuklular serbest bırakılmazsa hükümetten ve Meclis’ten çekilme tehdidinde bulunmaktadır. Üstelik Al-Issawi’nin meselesinin, Irak Listesi’nden bir lideri hedef alan ilk olay olmadığına dikkat çekmektedir. Bu olaydan neredeyse bir yıl önce, cumhurbaşkanı yardımcısı ve Irak listesindeki Sünni halktan saygı duyulan ve sevilen Sünni lider Tarık El Haşimi’nin, El Maliki’nin doğrudan emriyle koruma mensupları ve kendisine yakın kişiler tarafından tutuklanmasının ardından gerçekleşmektedir. Böylece Haşimi’ye siyaseti bıraktıracak önce başkent Bağdat’tan ayrılarak Irak’ın kuzey bölgesine gitmeye, ardından da Türkiye’ye yerleşmeye zorlamaktadır. Daha sonra kendisi gıyaben yargılanarak beş kez idam cezasına çarptırılmıştır.⁹³³ Yukarıda anlatılanlara benzer şekilde, Washington’daki Brooking Siyasi ve Stratejik Araştırmalar Enstitüsü’ndeki Saban Merkezi’nin hazırladığı, Irak’ta federalizmin uygulanma ihtimali ve uygulamada karşılaşılabilecek zorluklar hakkında bütünlük bir vizyon içeren çalışma; “The Case for Soft Partition in Iraq (Irak’ta Yumuşak Bölünme Durumu)” başlığı altında, uzun vadeli strateji hedeflerine ulaşmak için Irak’ı bölmenin bir yolu olarak bölgeler oluşturma’nın gerekliliğini doğrulamaktadır.⁹³⁴

Tüm bu gelişmelerden yola çıkarak, Irak birliğinin Amerikan açısından buna uygun olan ulusal, dini ve mezhepsel bir temele bölünerek parçalanması ve Irak’ta Şii, Sünni ve Kürt olmak üzere üç mini devletin yaratılması, Irak’ın parçalanmasına yol

⁹³² Alî Cûad , “*Müftî Sünnet E’l ‘Irak Yd’ü Li’fû ‘Am ve Te’dîl Kânûn Mükāfeht E’l İrhāb*”, Anadolu Ajansı, (Erişim Tarihi 28/01/2021) , Arapça Anadolu Ajansı’nın resmi internet sitesinde: <https://l24.im/oC3qH>

⁹³³ Şimāl ‘Ekrāūī , “*‘Irakīūn Yhtifūn Bimūdūn Sūniye E’l Şe’b Yürīd İşkāt E’l Nizām*”, Anadolu Ajansı, (Erişim Tarihi 26/12/2012) , Arapça Anadolu Ajansı’nın Resmi İnternet Sitesinde yayınlanmaktadır : <https://l24.im/apzGB>

⁹³⁴ Edward P. Joseph - Michael E. O’Hanlon, *The Case For Soft Partition In Iraq* (Washington: The Saban Center for Middel East Policy at Brookings Institution, June 2007) Published on the Internet: : <https://www.brookings.edu/articles/the-case-for-soft-partition-in-iraq/>

açmaktadır. Dolayısıyla, Irak birliği ulusal kimliği ve kimlik krizinin artmasıyla Irak birliğin önündeki en büyük engellerden biri olduğu söylenilmektedir.

4.2.3. Kuzey Bölgesi Referandumu

1921 yılında Irak devletinin kurulmasından bu yana, Kürt meselesi, Irak'ın ulusal birliğinin temel taşı oluşturan ve tüm Irak hükümetlerinin gündemine gelen ilk sorunlardan biri olmuştur. Yani, her yeni Irak rejimi veya hükümeti, iç ve dış politikalarını açıkladığında, bu politikalar içerisinde Kürt meselesi de yer almaktadır. Ancak, 2003 yılında eski rejimin yıkılmasından sonra, Irak toplumundaki ulusal, dini ve kültürel çeşitliliği dikkate almak ve Kürt bileşeninin taleplerini karşılamak amacıyla, Irak Cumhuriyeti anayasal olarak merkezi devletten federal bir devlete dönüştürülmüştür. Burada, federal sistemin kabul edilip edilmediğine dair bir görüş belirtmek veya onaylamak söz konusu değildir; bunun yerine, federalizmin 2005 yılı Daimî Anayasası'nda öngörülen bir gerçeklik olarak ele alındığına dikkat çekilmektedir.⁹³⁵ Federalizm, Irak'ın birliğini koruma, tüm bileşenler arasında uzlaşmaya dayalı barışçıl bir kültürün gelişmesine katkıda bulunma ve dışlayıcı yönetim yaklaşımlarının geri dönmeyeceğinin garantisi olarak görülmektedir.

Ancak, bu dönüşüme rağmen Kürtler memnun kalmamışlardır. Irak'ın Kuzey Bölgesi'nin eski başkanı Mesud Barzani, görev süresi 2017 yılında sona erdiğinde, 03.08.2017 tarihli ve 106 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'ni yayımlayarak 25.09.2017 tarihinde referandum yapılmasını duyurmuştur. Bu referandum, üç ilde (Dohuk, Erbil ve Süleymaniye) ve ilhak etmeyi amaçladığı ihtilafli bölgelerde (Diyala, Ninova ve Kerkük) yapılmak üzere planlanmıştır. Kürtler, referandum taleplerini Anayasa'nın 140. maddesinin uygulanmaması, Federal Meclis'in kurulmaması, petrol ve gaz yasasının onaylanmaması ve diğer üzerinde anlaşmaya varılamayan meseleler nedeniyle Irak hükümetinin kendilerine yönelik adaletsizlik, zulüm ve anayasal ihlallerine dayandırmışlardır.

Kuzey Irak Bölgesi'nin geleceği ve referandumun yasallığı konusunda açık bir anayasal hüküm bulunmamasına rağmen, Kürtler referandumlarının geçerliliğini anayasal bir dayanakla savunmaya çalışmışlardır. Anayasanın giriş kısmında, ülkenin bütünlüğünün anayasanın uygulanmasına bağlı olduğu vurgulanmakta ve mevcut Irak devleti bu

⁹³⁵Bak.: İbthāl Rizā Dāwā, “Vāqı‘ E’l Fīdrālīye ve Müstekblhā fī E’l ‘Irak”, *E’l Siyāsiye ve E’l Devlīye Dergisi* 31 (2016), 106 - 109.

esaslar üzerine kurulmaktadır..⁹³⁶ Ancak referandum isteği; “Bu anayasaya bağlılık Irak için halklarının, topraklarının ve egemenliğinin güvencesidir” şeklinde bir paragrafın varlığına dayandırmaktadır.⁹³⁷

Dolayısıyla, 2003 sonrasında Irak’ta siyasi elitler, halkı birleştirme fırsatını değerlendirememiştir. Birleşik bir ulusal vizyonun eksikliği ve birçok Kürt liderin bireysel veya partisel çıkarları nedeniyle, tüm siyasi ve sosyal bileşenlerin yeni Irak devletini kurmak amacıyla birleştiği ulusal bir proje formüle edilememiştir. Bu durum, Kürt meselesinin Irak devleti üzerindeki karmaşıklığını artırmış ve Irak’ın ulusal birliği üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. Sonuç olarak, Kürt meselesi, Irak’taki ulusal birliğin önündeki en önemli engellerden biri haline gelmiştir.

Ayrıca, Kürtlerin ayrılma ve büyük bir Kürt ulusal devleti kurma konusundaki umutlarının uzun bir geçmişe dayandığını belirtmekte fayda vardır. Kuzey Irak’taki Kürtlerin ayrılıkçı iddiaları ve kendi devletlerini kurma girişimleri, 2003’ten önce sahip oldukları tüm özerkliğe ve 2003’ten sonra Irak’ta elde ettikleri siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel haklara rağmen devam etmiştir. Irak Kuzey Bölgesi’nin görevinden ayrılan başkanı Mesud Barzani, Irak’ın özelde DAESH’e karşı savaşından, genelde ise bölgenin içinde bulunduğu durumdan yararlanmaya karar vermiştir. Bu bağlamda, Kürt siyasetçilerinin uluslararası, bölgesel ve federal merkezi hükümetin itirazlarına rağmen, bağımsızlık referandumu (2017’deki ayrılıkçı girişim) düzenlem.⁹³⁸ Dolayısıyla, konunun önemi nedeniyle referandumun Irak birliği ulusal kimliği üzerindeki etkisinin boyutunu, anayasal açıdan meşruluğunun boyutunu ve konuyla ilgili diğer hususları ortaya koymak amacıyla aşağıdaki gibi bir anlatıma gidilmiştir.

4.2.3.1. 2003 Sonrası Kuzey Irak Bölgesel Hükümet’inin Irak Federal Hükümet’inin Zayıf Yönlerin Kullanması

Amerika’nın 2003’te Irak’ı işgal etmesi burada çeşitli nedenlerle karmaşaya yol açmaktadır. Önceden bir siyasi projenin olmaması, yani işgalden sonra ne tür bir siyasi projenin uygulanacağını bilinmemesi anlamına gelmektedir. Bunun yanında siyasi elitlerin demokratik entelektüel doğasındaki orantısızlıkları ve devletin hem inşasında

⁹³⁶Abdu’l Cebār E’l ‘Übeidī - Eīüb Anūr Hemd, “Tecrūbet İklīm Şimāl E’l ‘Irāq E’l Tenmeūīye”, *E’l ‘Ülüm E’l İktisādīye ve E’l İdarīye Dergisi* 83 (2015), 283.

⁹³⁷Bak. Irak Daimi Anayasası (2005), Dibace (Ön Söz) kısmı.

⁹³⁸Hasan Müştēfā Aḥmed - Hezīr ‘Abās ‘Atūān, “Ḥīārāt E’l Devle E’l kürdīye fī E’l ‘Irāq Merḥelt mā be‘de Dā‘ş”, *Tkrīt lil ‘Ülüm E’l Siyasīye Dergisi* 3/9 (2017), 29 .

hem de yönetiminin bağlı olduğu partilerin mezhepçiliği yer almaktadır. Dolayısıyla önceki rejimlerden kalan borçlar ve ekonomik, sosyal ve siyasi altyapının zayıflığı gibi nedenlerden dolayı artık ülkenin her alanda az gelişmiş statüsünde olduğunu söylemek bile mümkün görünmemektedir. Ayrıca, Amerika'nın işgalinin kamu tesislerinin ekonomik, kurumsal ve idari yapılarında yarattığı büyük yıkımdan, Irak devleti için birçok kriz ve birçok güvenlik, ekonomik ve siyasi ihlale yol açtığından bahsedilmediği halde durum bu haldedir. 2003'te önceki rejimin devrilmesinden 2017'deki referandumun yapılmasına kadar Kürtlerin yararlandığı ve Bağdat'taki merkezi hükümetin rolünü zayıflatan en belirgin zayıflıkların şunlar olduğunu belirtmek gerekmektedir.⁹³⁹

1. Irak devlet yapısının çöküşü: ABD'nin Irak'taki politikası nedeniyle devleti yeniden inşa süreci Iraklıların bugüne kadar karşı karşıya kaldığı krizlerden biri haline gelmektedir.
2. Irak toplumunun sosyal dokusunun bozulması ve parçalanması: Mezhepsel farklılıklar işgalden kısa bir süre sonra ortaya çıkmaktadır.
3. Devletin altyapısının tahrip edilmesi: Bu da ekonomik ve kamu hizmet durumunun kötüleşmesine neden olmaktadır.
4. Irak'taki güvenlik durumu kötüleşmektedir.⁹⁴⁰
5. Mali ve idari yolsuzluk: Ülkelerin karşı karşıya olduğu en önemli risklerden biridir. Çünkü kamu mali israfına, verimsiz alanların yatırılmasına, yararlanıcılar ve sömürücüler tarafından bütçelerin çalınmasına, böylece ülkenin kamu servetinden mahrum kalmasına ve yoksulluğun artmasına yol açmaktadır. Irak, özellikle 2003'ten sonra tüm devlet kurumlarında yaygın bir salgın haline gelen ve tehlikeli boyutlara ulaşarak Irak devletinin inşasının geleceğini tehdit eden mali ve idari yolsuzluğun acısını çekmeye devam etmektedir.⁹⁴¹
6. Politikacılar Arasındaki Güven Eksikliği ve Anlaşmazlıklar: Merkez ile bölge arasında yetki dağılımı ve ihtilafli bölgeler üzerindeki anlaşmazlıklar, politikacılar arasındaki güven eksikliği nedeniyle derinleşmiştir. Bu durum, siyasi iradelerin Meclis içindeki çatışması ve oturumların zaman zaman boykot edilmesi gibi nedenlerle yeni

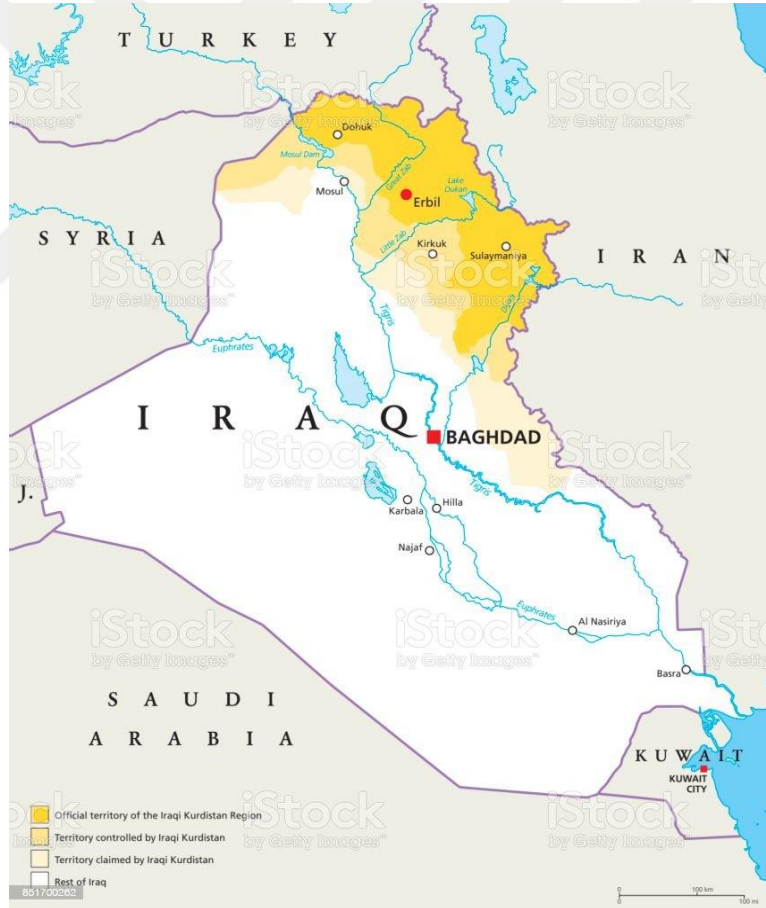
⁹³⁹ E'l Mfrecî - E'l Hemdânî, "Dā'ş fî E'l 'Irak", 51 – 52.

⁹⁴⁰ E'l Mfrecî - E'l Hemdânî, "Dā'ş fî E'l 'Irak", 54.

⁹⁴¹ Neūāl Tārīk İbrāhīm, "E'l Fesād E'l Mālî ve E'l İdārî Mefhūmeh Esbābih Enūā'h ve Sübl Mü'ālth fî E'l 'Irak", *E'l 'Ülüm E'l 'İktisādîye ve E'l İdārîye Dergisi* 93 (2016), 225 .

kanunların çıkarılmasını engellemektedir. Bu anlaşmazlıklar, hem merkezi hükümet ile bölgesel yönetimler arasında yetki paylaşımı konusunda hem de ihtilaflı bölgeler üzerindeki hak iddialarıyla ilgili olarak, Irak siyasetinde ciddi tıkanıklıklara yol açmaktadır.⁹⁴²

7. Irak'ın İç Meselelerine Bölgesel ve Uluslararası Müdahaleler: Irak'ın iç meselelerine yönelik hem bölgesel hem de uluslararası müdahaleler, ülkede birçok krize yol açmaktadır. Irak, çeşitli bölgesel ve uluslararası aktörlerin hesaplaşmalarının ve çıkar çatışmalarının sahnesi haline gelmiştir. Irak'ın İsrail, İran, Türkiye ve Suudi Arabistan gibi bölge ülkelerinin stratejik alanındaki konumu, ülkeyi sık sık bu ülkeler arasındaki çatışmaların merkezi yapmaktadır. Bu nedenle, bazı ülkeler, çıkarlarını korumak amacıyla Irak'ı zayıf ve parçalanmış bir halde tutmaya çalışmaktadır. Aşağıdaki harita, Irak'ın kuzey bölgesinin konumunu göstermektedir.

Harita 7: Irak'ın Kuzey Bölgesinin Konumu

Kaynak: Web sitesinde yayınlandı, (Erişim Tarihi 21/09/2017): <https://124.im/ZrpbL>

⁹⁴²Ahmed 'Ādnān Kāzım, “Tā'sīr Şırā' E'l İrādāt E'l Siyasiye fī E'l Tcrübe E'l Dīmokrāṭiye E'l 'Irāk be'de 2003”, *Dirāsāt Devliye Dergisi* 68 (2017), 76.

4.2.3.2. Federal Hükümet ile Bölgeler Arasındaki Tartışmalı Konular

Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi, 2005 yılından bu yana Irak sahnesinde açık ve etkili bir rol oynamış olup, tüm federal hükümetlerin oluşumunda önemli bir aktör olarak istikrarın ve sürekliliğin sağlanmasında kritik bir rol üstlenmiştir. Ancak, taraflar arasında pek çok tartışmalı konu bulunmaktadır. Bu konular arasında en önemlileri şunlardır:⁹⁴³

1. Anayasal anlaşmazlıklar: Kalıcı Irak Anayasası, Bölgeyi Federasyonun ötesine Konfederasyona kadar uzanan yetkilere sahip bağımsız bir devlet olarak el almaktadır. Bu durum bazı yönlerden Kürtlerin federal hükümetin zayıflamasını etkileme, stratejik veya yatırım projelerini etkileme hatta federal orduyu güçlendirmeyi etkileme ile yarı bağımsızlığa ulaşmaktadır.

2. Kerkük Valiliği ve İhtilafli Bölgeler Meselesi: Kerkük valiliği ve ihtilafli bölgeler meselesi, birçok açıdan federal hükümet ile bölgesel hükümet arasında en büyük sorunlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Bu sorunun temelinde Kerkük şehrinin sahip olduğu potansiyel, doğal kaynaklar ve stratejik konum yatmaktadır. Ayrıca, Kürt talepleri ile etnik ve ulusal çeşitliliği dikkate alındığında, Kerkük, Kürtler tarafından Irak'ın kuzey bölgesine ait bir Kürt ili olarak kabul edilmektedir. Kerkük ili, Baker-Hamilton Komisyonu olarak da bilinen Irak Çalışma Grubu'nun raporlarından birinde tanımlandığı gibi, her an patlamaya hazır bir "barut fıçısı" olarak nitelendirilmektedir.⁹⁴⁴

3. Peşmerge Güçlerinin Durumu: Peşmerge milislerinin iyi silahlanmış organize bir orduya dönüşmesiyle birlikte, bu güçler, örgütlü ve etkin polis, güvenlik ve istihbarat güçlerinin yanı sıra, Irak Anayasası'nın 121. maddesinin 5. fıkrası gereği "bölgesel muhafızlar" adı altında Irak savunma kuruluşunun bir parçası haline gelmiştir. Peşmerge güçleri, bölge sınırlarının güvence altına alınmasından sorumlu tutulmaktadır. Ancak, asıl anlaşmazlık, bölgesel yönetimin Peşmerge güçlerini Irak ordusuna entegre etmeyi veya sayılarını azaltmayı kabul etmemesi noktasında ortaya çıkmaktadır. Bu durum, federal hükümet ile bölgesel yönetim arasında ciddi bir gerilim kaynağıdır.

⁹⁴³Hemîs Dehâm Hemîd, "E'l Mü'ârze fî İklîmî Kürdîstân E'l 'Irâk ve Deûrühâ fî Tersîh E'l Dîmokrâtiye", *E'l Dirâsât E'l Devlîye Dergisi* 75 (2017), 75; 'Abdu'l Latîf - E'l Zübîdî, *Müşkilet E'l Âkâlîm E'l Mutenâz' Alîhâ*, 133.

⁹⁴⁴Târîk 'Abdu'l E'l Hâfez E'l Zübîdî, "Fikret Meşrû' İklîm Kerkük beyn E'l Refz ve E'l Kûbûl Rû'îye Fikriye", *Dirâsât Devlîye Dergisi* 57 (2014), 175.

4. Doğal Kaynakların Dağılımı Krizi: Bağdat hükümeti ile Kuzey Irak Bölgesi arasındaki en hassas konulardan biri, doğal kaynakların dağılımı krizidir. Bu kriz, bölgesel yönetimin uluslararası şirketlerle petrol arama sözleşmeleri imzalamasının yanı sıra, bölgede keşfedilen ve daha sonra ihraç edilen petrol kaynaklarıyla ilgilidir. Federal hükümet, bu adımların Irak Anayasası'na aykırı olduğunu ve yapılan sözleşmelerin yasa dışı olduğunu savunmaktadır. Sorunun kökeninde, birleşik bir petrol ve gaz yasasının çıkarılmasının gecikmesi yatmaktadır. Ayrıca, Bağdat hükümeti, bölgesel hükümeti birkaç yıl önce ihraç edilen 156 milyon varil ham petrolün akıbetini açıklamamakla suçlamaktadır. Bu durum, Mali Denetim Raporu'nda ortaya çıkmış ve Meclis Başkan Yardımcısı, Maliye, Planlama ve Petrol Bakanları ile federal hükümetteki Mali Denetim Bürosu Başkanı bir araya geldiğinde tartışılmıştır. Bu tür iddialar ve anlaşmazlıklar, Bağdat ve Kuzey Irak Bölgesi arasındaki ilişkileri daha da karmaşık hale getirmektedir.

5. Kürtler, 2012 sonlarında Irak şehirlerinde gerçekleşen halk protestolarının yanı sıra, 2006-2007 yıllarındaki mezhepsel olaylar gibi Bağdat ve diğer orta ve güney illerinde yaşanan gerilim ve sorunlardan uzak durmaktadır. Merkezi ve bölgesel yönetimler arasındaki karşılıklı niyetlere dair artan şüpheler, tarafları siyasi olarak bir çatışmaya sürüklemektedir. Karşılıklı açıklamalar ve ardından gelen suçlamalar, bölgesel siyasetçilerin federalleşme, ihtilafli bölgeler ve Peşmerge güçlerinin bölgeyi korumak için silahlı kuvvetler olarak tanınması gibi Kürt taleplerini savunmasına yol açmaktadır. Bu talepler, Irak'ın mevcut durumundan faydalanarak hayallerini gerçekleştirme amacını taşımaktadır. Buna karşılık, Irak merkezi hükümeti 2013 yılı Peşmerge bütçesini federal bütçeye dahil etmemiş ve 2014 yılında bölge çalışanlarının maaşlarında kesintiye gitmiştir. Bu durum, ilişkilerde gerginliklerin yaşanmasına neden olmuştur..⁹⁴⁵

4.2.3.3. 2005 Irak Cumhuriyeti Anayasası'nın Referandumla İlgili Konumu

Irak Cumhuriyeti'nin 2005 Anayasası, bölgelere tek taraflı olarak ayrılma hakkı tanıyan açık veya zımni bir hüküm içermediği gibi, sadece Kürtlerin iradesiyle anayasanın değiştirilmesine izin veren bir düzenleme de barındırmamaktadır. Kürt bileşeni, Birleşik Irak Devleti'nin federal sistemini benimseyen anayasa lehine oy kullanarak, kendi kaderini tayin hakkını kullanmış olup, bu bağlamda böyle bir ayrılma hakkına sahip

⁹⁴⁵Hüseîn Müştefâ Aħmed, "E'l Mes'le E'l Kürdîye fî E'l Şerķ E'l Āvst", *E'l Siyase E'l Devlîye Dergisi* 61 (2016), 233.

değildir. Ayrıca, referandumun gerçekleştirildiği coğrafi sınırlar belirlenmeden yapılmış olması, özellikle Anayasa'nın 140. maddesi kapsamında henüz karara bağlanmamış ihtilaflı bölgelerin referanduma dahil edilmesi, Türkmenler, Araplar, Süryaniler gibi diğer bileşenlerin de Kürtler gibi kendi kaderini tayin etme taleplerine yol açabilecektir. Bu durum, bölgede sonsuz çatışmaların önünü açabilecek potansiyel bir tehlike arz etmektedir. Bunun yanı sıra, Kürt olmayan bileşenlerin Kuzey Irak topraklarında kalmayı tercih etmeleri durumunda, çeşitli haklarından yararlanma ve kültürel kimliklerini koruma noktasında ciddi sıkıntılarla karşılaşılabilir. Bu referandum, federal hükümet ile mutabakata varılmaksızın, ne Birleşmiş Milletler'in ne de yerel veya uluslararası kuruluşların gözetiminde gerçekleştirilmiş olup, bu sebeple referandumun bütünlüğü ve tanınması hususunda ciddi eksiklikler barındırmaktadır.⁹⁴⁶

Bu bağlamda, yeni Irak rejiminin ve anayasanın ruhuna ve amacına uygun olarak, Irak devletinin karşı karşıya olduğu hukuki ve siyasi sorunların çoğunun çözümünde uzlaşma ilkesine dayalı bir yaklaşım benimsenmelidir. Kürt bileşeninin ayrılık taleplerine çözüm bulmak amacıyla, hem federal hükümetle hem de Millet Meclisi'ndeki diğer bloklarla müzakerelere girilmesi gerekmektedir. Ayrıca, Kuzey Irak bölgesinin ayrılma talebi ile merkezi hükümet arasındaki müzakereler, tarafların kanlı çatışmalara başvurmalarının önüne geçecektir. Başka bir deyişle, bir devletin belirli bir bileşeninin ondan ayrılması, devletlerin ulusal birliğini ve bölgesel entegrasyonunu tehdit edecek, bu da kendi kaderini tayin hakkını devlet egemenliğiyle çatışmaya sokacaktır. Böyle bir durumda, hükümetler bu birliği korumak adına gerekli gördükleri her türlü tedbiri alacaklardır. Bu duruma örnek olarak, Batı Sahra'nın Fas'tan ayrıldığını ilan eden anlaşmazlığa ilişkin Birleşmiş Milletler kararı verilebilir; bu karar, Fas ulusal topraklarının birliğinin korunması ve Batı Sahra'nın Fas egemenliği altında kalması amacıyla Fas lehine sonuçlanmıştır.⁹⁴⁷

⁹⁴⁶ Uluslararası alanda oluşturulmuş olana uygun olarak, Avrupa Demokrasi Komisyonu tarafından sözde "Venedik Yasası" veya sözde "Seçim Konularında İyi Uygulamalar Yasası" uyarınca belirlenen bir dizi standart kabul edildi." Şöyle ki: Bu, referandumun tüm bileşenler arasında eşitliği ve fırsat eşitliğini garanti eden bir yasaya uygun olarak tarafsız bir organ tarafından denetlenmesi gerekmektedir. Yan sıra Seçmenlere oy vererek isteklerini ifade etme özgürlüğünün sağlanmasıyla, yerel ve uluslararası medya ve kuruluşların da bu sürecin seyrini ve sonuçlarını izlemelerine ve bu sonuçlara itiraz etme yollarının sağlanması gerekliliğine izin verilmelidir. Bak.: Tālib Yādkār, "İstiftā' İstiqlāl İklīm Şimāl A'l 'Irak", (Erişim Tarihi 09/07/2016) Rudaw Haber Sitesinde Yer Alan Makale: <https://www.rudawarabia.net/arabic/opinion/070920161>

⁹⁴⁷ Mes'ūd Abdul Rehman Zīdān, *Tedhūl E'l 'Ümm E'l Muthide fī E'l Nizā'āt E'l Müselḥe Ġīr Zāt E'l Tāb ' E'l Devlī* (Mısır: Dāru'l Kütüb E'l Kānūniye, 2008), 320.

Referandumun yapılmasına karşı çıkanlar, Kuzey Irak Bölgesi halkının büyük oranda 2005 yılı Irak Cumhuriyeti Anayasası lehinde oy kullanmasına güvenmektedir. Böylece Anayasa'nın 1. maddesi şunu şart koşmaktadır: “Irak Cumhuriyeti egemen, bağımsız ve federal bir devlettir. Yönetim şekli cumhuriyetçi, temsili (parlamentar) ve demokrattır. Bu anayasa Irak'ın bütünlüğünü garanti eder” diyerek aşağıdaki ifadelerle yer vermektedir:

1. Kürtler, federal sistemin benimsenmesini onaylayan Irak Anayasası'na oy vererek, kendi kaderini tayin hakkını daha önce kullanmışlardır ve bu durum, kendi kaderini tayin hakkının içsel bir tezahürünü temsil etmektedir.
2. Anayasa metni, açık ve net bir şekilde Irak'ın birliğinin garantörü olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda, anayasanın Irak'ın birliğini vurgulaması, ayrılma talebinin anayasanın ihlali anlamına gelmektedir; zira anayasa, Irak'tan ayrılmaya izin veren herhangi bir hüküm içermemektedir.

Bu durum, Kürtlerin bu konuyu ele almak amacıyla merkezi hükümet ve Parlamento'da temsil edilen diğer partilerle müzakerelere girmelerini gerektirmektedir. Kürtler, Irak'ın Kuzey Bölgesi Anayasa Taslağı'nın 7. maddesinde belirtildiği gibi, tek taraflı olarak ayrılma ilan edemezler. Söz konusu taslak, şu hususları belirtmektedir: “Kürdistan-Irak halkı, kendi kaderini tayin hakkına sahiptir ve federal, demokratik, parlamenter, çoğulculuk sistemine ve Federal Anayasa'da öngörülen bireysel ve kolektif insan haklarına bağlı kaldıkları sürece, Kürdistan-Irak'ın Irak içinde federal bir bölge olmasını kendi özgür iradesiyle seçmişlerdir.”⁹⁴⁸ Böylece bu metin, hem yukarıda bahsi geçen Anayasa'nın 1. maddesinin, hem de Irak Cumhuriyeti'nin 2005 Anayasası'nın “Federal anayasaya tezat teşkil etmeyecek şekilde bölgesel otorite, görev alanları ve bunların uygulanmasını belirleyen bölgesel bir anayasa hazırlar” şeklindeki 120. maddesinin ihlali olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla, bu metin sadece Irak Anayasası'na aykırı olmakla kalmamakta, aynı zamanda Irak'ın geleceğine de zarar vermektedir. Bununla birlikte, 8 Haziran 2017 tarihinde yayınlanan ve Kuzey Irak bölgesi ile bölge dışındaki ihtilaflı bölgelerde 25 Eylül 2017 tarihinde referandum yapılmasını öngören 106 Sayılı Bölgesel Kararname, yürürlükteki Irak Anayasası'nın hükümlerini, özellikle 13. maddenin 2. fıkrasını ihlal etmektedir. 13. maddenin 2. fıkrasında şu ifade yer almaktadır: “Anayasayla bağdaşmayan yasa çıkarılamaz.

⁹⁴⁸ Kuzey Irak Bölgesi Başkanlığı'nın resmi internet sitesinde yayınlanan Kuzey Irak Bölgesi Anayasası Taslağı Yedinci Maddesi: <https://presidency.gov.krd/krp/arabic/documents.aspx>

Bölgesel anayasalarda veya diğer hukuki belgelerde Irak Anayasası'yla çelişen hükümler geçersiz sayılır.” Bu nedenle, Kuzey Irak bölgesinin çıkardığı emir geçersiz sayılmaktadır, çünkü bu emir, bölge yasaları üzerinde üstünlük sahibi olan yürürlükteki Irak Anayasası ile çelişmektedir ve bu nedenle anayasaya aykırıdır.

Sonuç olarak, bu Anayasa'nın dibacesinde, 1., 13., 116. ve 109. maddelerinde belirtilen hükümler doğrultusunda yürürlükte olan Irak Anayasası, Irak'ın kuzey bölgesinin tek taraflı referandum yapmasına, Irak'tan ayrılmasına, ülkenin egemenliğini tehdit etmesine ve Irak'ı küçük devletlere bölme girişimlerine izin vermemektedir. Dolayısıyla, Irak'ın kuzey bölgesinde gerçekleştirilen referandum süreci, hiçbir şekilde anayasaya uygun değildir. Ayrıca, 2005 Irak Anayasası, Irak halkı için referandum yapılmasını gerektiren durumları münhasıran madde 4/5, madde 119/2, madde 126/2, 3, 4, madde 140, madde 131, madde 142 ve madde 144'te düzenlemiştir. Irak Anayasası, ayrılma durumunu düzenleyen herhangi bir metinden yoksundur; zira bu mesele, Irak devletinin birliğiyle çelişmektedir ve bu durum Anayasa'nın 1. maddesinde açıkça vurgulanmaktadır. Ayrıca, Kuzey Irak bölgesinin dışında yer alan ve tartışmalı bölgeler olarak bilinen bazı bölgelerin bu referanduma dahil edilmesinin, yürürlükteki Irak Anayasası'nın 143. maddesinin ihlali anlamına geldiğini de belirtmek gerekmektedir. Bu madde şöyledir: “Yeni Irak Hükümeti kurulduktan sonra Geçici İdari Yasa ve eki 53/a ve 58. madde dışında iptal edilir. Madde 144: İşbu anayasa referandumla onaylanmasından, Resmî Gazetede yayınlanmasından ve bu anayasa uyarınca hükümet kurulduktan sonra yürürlüğe girer”. Ayrıca referandumun bizzat bölgenin yönetimi tarafından duyurulması da anayasaya aykırıdır, çünkü bu duyurunun bölgesel parlamentonun teklifi üzerine federal parlamento tarafından yapılması gerekmektedir.

4.2.3.4. Federal Yüksek Mahkeme'nin Kuzey Bölgesi'nin Ayrılma Referandumuna İlişkin Tutumu

Irak federal hükümeti, herhangi bir bölge veya ilin Irak'tan ayrılmasının anayasaya aykırı olduğuna dair Federal Mahkeme'ye başvuruda bulunmuştur. Ayrıca, Kuzey Irak bölgesinin ayrılma referandumuna ilişkin prosedürlerin durdurulması için tedbir kararı çıkarılmasını talep etmiştir.⁹⁴⁹ Bu talep doğrultusunda, Yüksek Federal Mahkeme, 18

⁹⁴⁹Tedbir kararı (E'l Emir E'l Velâ'î): Yargının acil durumlarda alabileceği bir karar türüdür ve bu kararlar adli olmaktan ziyade idari nitelikte olup acil bir konuda kanunda öngörülen hallerde hâkim tarafından verilen geçici bir karardır. Böyle durumda davacılar arasında yüzleşmek ya da serbest

Eylül 2017 tarihli oturumunda tüm üyelerinin huzurunda yapılan değerlendirmeler sonucunda, bu konuda açılan davalar anayasal açıdan çözümleninceye kadar, Kuzey Irak Bölgesi'ndeki referandum prosedürlerinin askıya alınmasına karar vermiştir.⁹⁵⁰ Mahkeme, Anayasa'nın 1. maddesinin yorumlanmasına ilişkin 6 Kasım 2017 tarihli kararında şu ifadelerle yer vermiştir: "Irak Cumhuriyeti, egemen, bağımsız ve federal bir devlettir. Yönetim şekli cumhuriyet, temsili (parlamenter) ve demokrasidir. Bu anayasa, Irak'ın bütünlüğünü garanti eder." Federal Yüksek Mahkeme, Irak halkının tüm bileşenlerinin, anayasanın 1. maddesi de dahil olmak üzere burada yer alan tüm maddelerin hükümlerine uymak için oy kullandığını ve anayasanın Irak'ın birliğini garanti altına aldığını belirtmiştir. Mahkeme ayrıca, uluslararası kabul görmüş coğrafi sınırları ve Anayasa'nın 116. maddesinde öngörülen federal sistemin bileşenleri olan başkent, bölgeler, bir bölgeye dahil olmayan iller ve mahalli idarelerle birlikte, Irak'ın tam egemenliğe ve sisteme sahip tek, bağımsız bir federal devlet olduğunu vurgulamıştır. Hükümet, temsili bir cumhuriyet olarak anayasanın maddelerine uygun şekilde Irak'ın birliğini garanti altına almaktadır.

Ayrıca, Anayasa'nın 109. maddesinde, Anayasa'nın 47. maddesinde belirtilen yasama, yürütme ve yargı makamlarından oluşan federal otoritelerin, Irak'ın birliğini, bütünlüğünü, bağımsızlığını, egemenliğini ve demokratik federal düzenini korumakla yükümlü oldukları ifade edilmektedir. Dolayısıyla, Federal Yüksek Mahkeme, 2005 yılı Irak Cumhuriyeti Anayasası metinlerini inceleyerek, Irak Cumhuriyeti'ndeki federal sistemin herhangi bir bileşeninin ayrılmasına izin veren bir hüküm bulamamıştır. Bu karar, Anayasa'nın 93. maddesinin 2. fıkrası hükümlerine dayandırılarak verilmiştir. Söz konusu hükümler şu şekilde ifade edilmektedir: "Federal Yüksek Mahkeme, aşağıdaki yetkileri kullanır: 2. Anayasadaki hükümlerin yorumunu yapar."⁹⁵¹

Kuzey Irak bölgesinin ayrılmasına ilişkin referandum konusu, Federal Yüksek Mahkeme'nin 20 Kasım 2017 tarihinde verdiği ve bu referandumun anayasaya aykırılığını teyit eden kararı ile çözüme kavuşturulmuştur. Federal Yüksek Mahkeme karar metnine göre, "25 Eylül 2017 tarihinde Irak'ın kuzey bölgesinde ve bazı ihtilaflı

birakmak gerekli değildir. Bu bağlamda Bak.. Midht E'l Mehmūd, *Şerh Kānūn E'l Mürāf'āt E'l Medenīye Reḡm 83 Lisenet 1969* (Bağdat: E'l Mektebe E'l Kānūnīye, 2011),195 ; Vecdī Reḡib, "Neḡū Fikre 'Ame Liḡezā' E'l Veḡtī fī Kānūn E'l Mürāf'āt", *E'l 'Ulūm E'l Kānūnīye ve E'l İḡtişādīye Dergisi* 13/1 (1973), 164.

⁹⁵⁰ Bak. Tedbir Kararı: Irak Federal Yüksek Mahkemenin, 91,94,96/Federal/2017, (8 Eylül 2017).

⁹⁵¹ Bak. Irak Federal Yüksek Mahkemenin, 122/Federal/2017 , (11 Haziran 2017).

bölgelerde yapılan referandumun, Irak'ın kuzey bölgesinin ve referanduma dahil olan bazı ihtilaflı bölgelerin bağımsızlığına kavuşması amacıyla gerçekleştirilen amaca yönelik olarak, Anayasa'da hiçbir dayanağı bulunmamaktadır ve bu bağlamdaki hükmü anayasaya aykırıdır.” Karar, Anayasa'nın 93. maddesinin 3. fıkrası hükümlerine dayanarak verilmiştir ve şu ifadeleri içermektedir: “Federal yasalar ile federal otorite tarafından uygulamaya konulan karar, yönetmelik, talimat ve emirlerin uygulanmasından kaynaklanan sorunları hükme bağlar. Bakanlar Kurulu, ilgili kişiler ve başkalarının mahkemeye direkt olarak itiraz hakkı yasal güvence altındadır.” Bu kararla, 25 Eylül 2017 tarihinde Irak'ın kuzeyindeki bölge ve buna dahil olan bazı ihtilaflı bölgelerde yapılan referandumun anayasaya aykırılığına hükmedilerek, tüm etkileri ve sonuçları iptal edilmiştir.⁹⁵²

4.2.3.5. Federal Temsilciler Konseyi ve Federal Hükümetin Referandum Konusundaki Tutumu

Irak Millet Meclisi, 12 Eylül 2017 tarihinde yapılan oturumda, öneriye oy vermeyi reddeden ve oturumdan çekilen Kürt temsilciler dışındaki üyelerinin çoğunluğuyla, 25 Eylül 2017'de yapılması planlanan referandumun gerçekleştirilmemesi yönünde oy kullanmıştır. Ayrıca, merkezi hükümet ile bölgesel hükümet arasında diyalogun başlatılması sırasında, Irak'ın birlik ve egemenliğini koruyacak her türlü tedbirin alınması konusunda dönemin Başbakanı'na yetki verilmiştir. Bu yetki, merkez ile bölge arasındaki çözülmemiş sorunları çözmek amacıyla ciddi bir diyalog süreci başlatılmasını öngörmektedir. Ancak Kuzey Irak bölgesi, bölgesel ve uluslararası devletler ile kuruluşların referandumun ertelenmesi yönünde yaptığı çeşitli arabuluculuk girişimlerini ve Federal Millet Meclisi'nin kararını görmezden gelerek, referandumu planlandığı tarihte, yani 25 Eylül 2017'de gerçekleştirmiştir.⁹⁵³

Bu referandumun düzenlenmesinden sonra, Irak Millet Meclisi'nin 3.10.2017 tarihinde yapılan oturumunda Irak'ın kuzey bölgesi ile finansal ve bankacılık işlemlerini askıya almak için oy kullanmasıyla olaylar gelişmeye başlamaktadır. Ayrıca Kuzey Irak

⁹⁵²Bak. Irak Federal Yüksek Mahkemenin,89, 91, 92, 93/Federal/2017,(20 Kasım 2017).

⁹⁵³Kuzey Irak Bölgesi Seçim ve Referandum Yüksek Komisyonu'nun Erbil'de düzenlediği basın toplantısında açıkladığı sonuçlara göre katılım oranı yüzde 72,16 olmaktadır. Oysa seçmenlerin yüzde 92,73'ü “evet” oyu verirken şu ifadelerin yer aldığı oy pusulasında “Kuzey Irak bölgesinin ve bölge dışındaki Kürt bölgelerinin bağımsız bir devlet olmasını istiyor musunuz ? “. Bak.: BBC Arapça, *İstiftā' İklīm Kūrdīstān E'l 'Irāq Ekşer min 92% Eīdū E'l İnfişāl 'An E'l 'Irāq*, (Erişim Tarihi 27/09/2017) : <https://www.bbc.com/arabic/middleeast-41417117>

bölgesinde referanduma katılan milletvekillerine ilişkin 10.09.2017 tarihli (Sh.L./01/09/10829) sayılı yazısı uyarınca Federal Yüksek Mahkeme'ye danışmıştır ve bu Anayasa'nın "Milletvekilleri Meclis'te göreve başlamadan önce aşağıda kayıtlı yemini ederler: "Yasal görev ve sorumluluklarımı özveri ve sadakat içerisinde yerine getireceğime, Irak'ın bağımsızlığı ve egemenliğini koruyacağıma, halkımın çıkarlarını savunacağıma, topraklarını, havasını, sularını ve doğal servetlerini muhafaza edeceğime, demokratik federal rejimin selameti için çalışacağıma, genel ve bireysel özgürlüklere saygılı hareket edeceğime, yargının bağımsızlığını müdafaa edeceğime, yasaların dürüst ve tarafsız bir şekilde uygulanması için çalışacağıma Yüce Allah'ın huzurunda yemin ederim". Şeklindeki 50. maddesinde belirtilen anayasal yemine aykırıdır. Millet Meclisi daha önce referandumun konusunu takip ederek referandumda katılan milletvekillerin isimlerini belirleyecek bir parlamento komisyonu kurulması yönünde oy kullanmaktadır. Ancak Federal Yüksek Mahkeme, 11.10.2017 tarihinde verdiği kararla Millet Meclisi'nden gelen talebi reddederek, şöyle cevap vermiştir: Mevcut durumlar ve gerçekler göz önünde tutularak, diğer tarafların görüş ve tavsiye vermeye yetkili olduğu Millet Meclisinin istediği konu ve durum hakkında, mahkememizin görüş bildirme ve hüküm verme yetkisi yoktur.⁹⁵⁴

Bu bağlamda, Temsilciler Meclisi'nin referandumu reddetmesiyle birlikte, Irak'ın birliğini koruma konusunda gerekli tüm tedbirleri almak için Başbakan, genel bir yetkiye sahip olmuştur. Federal Anayasa'nın 109. maddesi, "Federal otoriteler, Irak'ın birliğini, bütünlüğünü, bağımsızlığını, egemenliğini ve demokratik federal düzenini korur" hükmünü içermektedir. Bu maddeye göre, federal otoritenin Irak'ın herhangi bir yerinden ayrılma girişimini engelleme görevi bulunmaktadır. Bu doğrultuda, Federal Bakanlar Kurulu, 24 Eylül 2017 tarihinde Kuzey Irak Bölgesi'ne, bölgedeki havalimanları da dahil olmak üzere tüm sınır geçişlerinin federal hükümetin otoritesine devredilmesi yönünde talimat vermiştir. Ayrıca, tüm dünya ülkelerine, havalimanları da dahil olmak üzere tüm sınır geçişlerinin ve Irak petrolünün ihracatına ilişkin işlemlerin yalnızca Bağdat'taki merkezi federal hükümet ile yapılması çağrısında bulunulmuştur. 9 Ekim 2017'de, Haydar el-Abadi başkanlığındaki Ulusal Güvenlik Bakanlar Konseyi, Kuzey Irak bölgesi ve ihtilafli bölgelere yönelik olarak, bu bölgelerin federal otoriteye

⁹⁵⁴Bu konuda Bak. Irak Federal Yüksek Mahkeme,105/Federal/Media/2017 (10 Kasım 2017).

iade edilmesi amacıyla yeni tedbirler almıştır. Bu tedbirlerin amacının Kürt vatandaşların aleyhine değil, lehine olduğunu vurgulayan bu önlemler şu şekildedir: ⁹⁵⁵

1. Kuzey Irak bölgesindeki referandum işlemlerini yürüten devlet görevlileri hakkında soruşturma açılması için Cumhuriyet Başsavcılığınca dava açılmaktadır.
2. Cep telefonlarına yönelik iletişim ağlarının federal otoritenin kullanımına sunulması ve internet hizmetleri Bağdat'a devredilmesi gerekmektedir.

Federal hükümet, 16 Ekim 2017 tarihinden itibaren Kerkük ili de dahil olmak üzere ihtilafli bölgelerde kontrolünü yeniden sağlamaya ve askeri güçlerini yeniden konuşlandırmaya başlamıştır. Bu adım, durumu 10 Haziran 2014 olaylarından önceki haline döndürmeyi amaçlamaktadır. Dolayısıyla, federal hükümetin bu hamlesi, Federal Anayasa'da belirtildiği üzere, ülkenin birliğini ve egemenliğini korumak için egemen anayasal yetkilerinin yalnızca bir kısmını kullanmaktır.

4.2.3.6. Referandumun Irak Ulusal/Politik Birliği Üzerindeki Etkisi

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 1960 yılında yayınladığı kararda, “bağımlı milletlerin tam bağımsızlık haklarını barışçıl bir şekilde ve serbestçe kullanmalarına imkan vermek için, onların aleyhine yöneltilmiş olan bütün silahlı hareketler veya her çeşit baskıcı tedbirler son bulacaktır ve ülkelerin bütünlüğüne saygı gösterilecektir” ifadesine yer verilmektedir. Bu kararda doğrulanan hususlar arasında, devletleri ayrı birimlere bölmek ve devletlerin birliğini parçalamak amacıyla kendi kaderini tayin hakkının kullanılmasının kabul edilemez olduğu da vurgulanmaktadır. Bu durum, “Bütün Devletler, BM Şartı'na, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'ne ve bu Bildiri hükümlerine, bütün Devletlerin eşitliğine ve iç işlerine karışmama ve bütün halkların egemen haklarına ve ülke bütünlüğüne saygı esasına göre sadakatle harfiyen riayet edeceklerdir” ifadesiyle de desteklenmiştir. ⁹⁵⁶

Ayrıca, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, self-determinasyon ilkesinin devletlerin toprak bütünlüğünü zedeleyici veya ülkenin tamamen ya da kısmen herhangi bir yolla bölünmesine yol açıcı şekilde yorumlanamayacağını vurgulamaktadır. Yukarıda yer alan paragraflardaki hiçbir şey, yukarıda tanımlanmış bulunan halkların eşit hakları ve kendi geleceğini tayin etmesi ilkesine uygun olarak, kendilerini yöneten ve böylece ırk,

⁹⁵⁵Erbil’le tüm ticari ilişkilerin durdurulması çağrısını yeniliyor:Al-Arab Gazetesinin “*Bağdat Tüüs ‘Kübāthā ‘Lā Erbīl Bilsītere ‘Lā Şerikāt E’l İtşāl*”, (Erişim Tarihi 09/10/2017); <https://124.im/0o2b>

⁹⁵⁶Sömürge İdaresi Altındaki ülkelere ve Halklara Bağımsızlık Verilmesine İlişkin Bildiri, 7. maddesi.

inanç ya da renk ayrımı yapmaksızın ülkede yaşayan bütün halkı temsil eden bir yönetimi bulunan egemen ve bağımsız devletlerin toprak bütünlüğü ya da siyasal birliğini tamamen ya da kısmen bozacak veya zedeleyecek herhangi bir harekete izin veriyormuş ya da bunu teşvik ediyormuş gibi yorumlanamaz. Her devlet, herhangi başka bir devletin ulusal birliğini ve toprak bütünlüğünü kısmen ya da tamamen bozma amacını güden her türlü hareketten kaçınacaktır.⁹⁵⁷

Mevcut Irak hükümetinin, Irak halkının tüm bileşenlerini ve mezheplerini temsil ettiğine dair şüphe bulunmamaktadır. Bu durumun en kuvvetli göstergesi, 2003 sonrasında kurulan tüm hükümetlerin, kazanan çoğunluk esasına göre değil, hem kazanan hem de kaybedenlerin katılımına dayalı seçim uzlaşısı ilkesine göre yapılandırılmış olmasıdır. Bu çerçevede, federal hükümetin Irak halkını bir bütün olarak temsil ettiği ve bileşenleri arasında ayrım gözetmediği sürece, Kuzey Irak bölgesinin Irak Cumhuriyeti'nden ayrılmak için kendi kaderini tayin hakkını kullanma talebinde bulunması kabul edilemez.⁹⁵⁸

Başka bir ifadeyle, bir devletin belirli bir bileşeninin ayrılmasını kabul etmesi, devletlerin ulusal birliğini ve bölgesel bütünlüğünü tehdit edebilir ve bu durum devlet egemenliğinin çatışmaya girmesine neden olabilir. Bu sebeple, hükümetler ulusal birliği korumak için uygun gördükleri her türlü tedbiri alma hakkına sahiptir. Dolayısıyla, Irak hükümetinin Federal Anayasa'nın 109. maddesine dayanarak Kuzey Irak'ın ayrılması için yapılacak referanduma karşı aldığı tedbirler, uluslararası hukukun yerleşik normları doğrultusundadır. Bir parçanın ana ülkeden ayrılması durumunda, kendi kaderini tayin hakkının uygulanmasını reddeden bu norm, uluslararası hukukun genel kabul görmüş ilkelerindendir.

Federal devlette egemenlik, merkezi devlete dayanır ve bu egemenlik, tüm bileşenleri ve mezhepleriyle birlikte halk tarafından temsil edilir. Devletin her yerindeki siyasi

⁹⁵⁷Bak. BM Genel Kurulunun, Antlaşması Doğrultusunda Devletler Arasında Dostça İlişkiler ve İşbirliğine İlişkin Uluslararası Hukuk İlkeleri Konusundaki Bildirge ve Eki, 24 Ekim 1970, 2625 Sayılı Karar.

⁹⁵⁸Federal Yüksek Mahkeme 20 Kasım 2017'de verdiği kararda, 2005 yılında yayınlanan Irak Anayasasının 109. maddesine göre federal hükümet de dahil olmak üzere federal yetkililerin Irak'ın birliğini, güvenliğini, bağımsızlığını, egemenliğini ve federal demokratik sistemini korumakla görevli olduğu sonucuna varmaktadır. Aynı bağlamda Kanada Yüksek Mahkemesi, 1998 yılında verdiği kararında, Kanada'nın toprak bütünlüğünü koruma görevi ilkesine bağlı kalmak zorunda ve Kanada anavatanının egemenliği olması nedeniyle merkezi Kanada hükümetinin Quebec şehrini terk etmesini ve bağımsızlığına izin vermemesini engellediği sonucuna varmaktadır. Bu bağlamda Bak.. Şefâ' Şâbir Helifê, "E'l Mükün E'l Lüğü'l Kemühkr Lilşirâ'ât E'l Aşnîye fî E'l 'Îlâkât E'l Devlî ye", *E'l Siyase ve E'l İktisâd Dergisi* 15/14 (2022), 431 - 441.

otorite, halkın temsilcisi olarak bu egemenliği kullanır. Bu bağlamda, merkezi hükümetin, bölgedeki referandumu tanımadığını ve Irak'ın egemenliğini korumakla yükümlü olduğunu defalarca vurgulaması geçerlidir. Irak halkının egemen sıfatıyla hükümete tanıdığı yetkiye ek olarak, Kürt bileşeni yalnızca kendi kaderini tayin hakkını kullanarak ayrılma kararı veremez; bu tür bir karar ancak tüm Irak halkının bileşenlerinin ortak iradesiyle alınabilir. Kendi kaderini tayin hakkı, bireysel bileşenler tarafından değil, kolektif bir hak olarak tüm halk tarafından kullanılmaktadır

Federal Irak Cumhuriyeti, federal anayasasıyla yönetilen bağımsız bir devlettir ve egemen bir devlet olarak tüm Irak halkının hakları ve görevleriyle ilgili düzenlemeleri yapma yetkisine sahiptir. Bu nedenle, Irak Kürt bileşeni, kendi kaderini tayin hakkını savunan herhangi bir işgal veya sömürgeci devlete tabi değildir. Bu bağlamda, bölgedeki ayrılma referandumunun, devletlerin egemenliklerine ve toprak bütünlüğüne saygıyı temel alan uluslararası hukuka aykırı bir eylem olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Referandum, hem iç hem de dış onay almadığı için hukuki bir sonuç doğurmamaktadır; aksi takdirde, örfi bir kural haline gelerek herhangi bir azınlığın ana vatanından ayrılma talebinde bulunmasına neden olabilir.

Irak'ın küçük ülkelere bölünmesi, bu yeni oluşumların çevrelerindeki mezhepsel veya ulusal yapıdaki ülkelere bağımlı hale gelmelerine yol açabilir.⁹⁵⁹ Bu durum, Irak'ın vekâlet savaşları alanına dönüşmesi anlamına gelebilir ve çevre ülkeler için endişe kaynağı olabilir. Ayrıca, ayrılık tüm sorunları kökünden çözmeyip yeni sorunlara yol açabilir, örneğin Kuzey Irak bölgesi dışında yaşayan Kürtlerin sorunları da dahil olmak üzere. Kürtlerin Irak'tan ayrılarak Kuzey Irak'ta kendi devletlerini kurma çabası, bölgesel güvenliği tehdit edebilir, Türkmen milliyetçiliğini teşvik edebilir ve Kürtleri örnek alarak Irak'tan ayrılma talebinde bulunabilirler.⁹⁶⁰

Özetle, referandumun bağlayıcılığı ve gayri resmi olması nedeniyle anayasa hukuku düzeyinde hukuki bir değeri bulunmamaktadır. Bu durum, o dönemde parlamento tarafından değil, görev süresi dolmuş bir bölge başkanı tarafından verilmiş olmasıyla da ilişkilidir. Ayrıca, Irak Anayasası'nda federal bileşenlerin ayrılma ihtimalini düzenleyen bir madde bulunmamaktadır. Bu referandum, federal hükümetin DAES'e karşı

⁹⁵⁹ Hâzım Şebâh Âhîmd, "El Nizâm El İthâdî E'l Fîderâlî fî E'l 'Irâq", *Tkrît Üniversitesi lil Hûkûk ve E'l Siyase Dergisi* 5/19 (2013), 321.

⁹⁶⁰ Ahmed Se'îd Nüfel, *Deûr İsra'îl fî Teftî E'l Vetân E'l 'Arabî* (Lübnan: E'l Zeitûne Lildirâsât, 2010), 77.

yürütülen savaşın istismar edilmesi ve bölgenin sınırlarının yeniden çizilerek dayatma politikalarının uygulanması anlamına gelmektedir. Bölgesel hükümet, petrol ve doğal gaz yasası çıkararak ve federal anayasayı ihlal eden sözleşmeler yaparak daha fazla petrol kazancı elde etmeye ve bütçeden paylarını artırmaya çalışmaktadır. Sonuç olarak, referandum demokratik bir araç olmaktan çıkarak, Kürtlerin bağımsız bir devlet kurma hedefi için siyasi bir araca dönüştürülmektedir.

4.3. Irak'ta Kimlik Krizinin Geleceği⁹⁶¹

Irak'ın uzun süreli ve hâlâ devam eden kimlik krizi, geçmişten günümüze uzanan bir süreç içinde değerlendirilerek geleceğe yönelik çıkarımlar yapılabilir. Kimlik krizi, kronik bir hal almış olsa da, bu durumun gelecekteki yansımaları üç ana senaryo üzerinden incelenebilir. Birincisi, mevcut durumda kalınması durumunda krizin devam etmesidir. Bu senaryoda, mevcut sorunlar ve gerilimler çözülmeden sürer, kimlik ve toplumsal ayrışma problemleri derinleşebilir. İkincisi, krizin daha da derinleşmesi ve devletin tasfiyesine yol açmasıdır. Bu durumda, kimlik krizinin devletin yapısını tehdit eden bir boyuta ulaşması ve sonuçta devletin bütünlüğünün sarsılması beklenir. Üçüncüsü ise, krizin çözülmesi ve bir vatandaşlık devleti inşası üzerine odaklanmaktır. Bu senaryoda, kimlik ve aidiyet problemleri çözülür ve tüm vatandaşları kapsayan, adil ve kapsayıcı bir devlet yapısının kurulması hedeflenir. Bu senaryolar, Irak'ın gelecekteki gelişimine yön verebilecek potansiyel yönleri temsil eder ve kimlik krizinin çözülmesi için gereken stratejilerin belirlenmesinde temel oluşturabilir.

⁹⁶¹ Gelecek kaygısı, insanın ortaya çıkışından bu yana doğasında vardır. Geleceği, tarihsel koşullara göre belirlemenin birçok örneği de mevcuttur. Bunlardan birincisi başlangıçdurumudur. Tanrılarla veya ruhlarla ve diğer görünmeyen güçlerle temasa ve doğa olaylarını yorumlamaya dayanmaktadır. İkinci ise ideolojik durumdur. Bu da evren ve yaşamla ilgili kapsamlı inançlara veya teorilere dayanmaktadır. Daha sonra üçüncü aşamaya, yani hayal etme aşamasına geçilmiştir. Bu, yaşamın ideal bir resmini ütopya olarak çizmeye dayanmaktadır. Son olarak, hayal gücünden uzak, mantıksal yöntemle bağlı, bilimin ürünü olan ve toplumdaki aktif değişkenleri, bunların etkileşimlerini ve eğilimlerini inceleyerek bu eğilimleri geleceğe yayarak gerçeğe bağlanan bilimsel duruma geçilmektedir. bakKstent'in Zerik, *Nehnü ve E'l Müstekebel* (Beyrut: Dāru'l 'İlim limelān, 1980), 65 – 101;

Geleceği tahmin etmek, belirli bir toplumun koşullarının temel özelliklerini içeren bir dizi koşullu öngörüyle formüle etmeyi amaçlayan organize bir bilimsel çabadır. Şöyle ki kısa, orta ve uzun bir zaman diliminde geçmişe ve bugüne ilişkin bazı özel varsayımlardan yola çıkarak, gelecek unsurların girişinin toplum üzerindeki etkisini keşfetmeye çalışmaktadır. Bizi bekleyen geleceğe doğru ilerlerken geleceğe dair çalışmalara yönelik güncel ilgi önemli bir konu haline gelmiştir. Çünkü bir ülkenin, şirketin veya kuruluşun istediği yaşam tarzını belirlemek için tarihsel koşulları ve bugünü dikkate alarak incelemek, geleceğe bakmak, tehditleri inceleyerek ve yöneterek gelecek beklentilerini belirlemek ve gelecekte ortaya çıkabilecek riskleri belirlemek büyük önem arz etmektedir. Jacques Attali, *Āfāk E'l Müstekebl*, çev. Muhammed Zekrīā İsmā'īl (Beyrut: Dāru'l 'İlim limelān, 1992), 16; *Žiā' E'l Dīn Zāhir, Mükedime fī E'l Dirāsāt E'l Müstekebelīye* (Kahire: Merkez E'l Kitāb, 2004), 51.

4.3.1. Krizin Devam Etmesi

Kimlik krizinin daha da kötüleşmeden ve mevcut siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel ve anayasal sorunların çözülmeden devam etmesi durumunda, mevcut kimlik krizi ve başarısız devlet modeli sürdürülür. Bu, Irak devletinin tamamen çökmeyeceği, ancak bu durumun yeni bir otoriter rejimin başlangıcını işaret edebileceği anlamına gelir. Bu senaryo, ABD'nin Orta Doğu'da örnek bir demokratik yönetim sistemi kurma vaadiyle çelişmektedir. Ayrıca, bu durumda, yeni Irak hükümetinin durumu kontrol altına almak amacıyla sert önlemler alması, insan haklarını ihlal etmesi ve eski rejimin yöntemlerine geri dönmesi beklenebilir. Bu, Amerikan güçleri ile Iraklılar arasındaki ilişkilerin gerilmesine neden olabilir. Ek olarak, su, elektrik ve kamu güvenliği gibi temel hizmetlerin yeterli seviyede olmaması muhtemeldir.

2003'ten sonra Irak'ta siyasi sistemin değişmesi sürecini ve yeni bir siyasi sistem kurma çabasını takip eden herkes için bunun Irak'ın öznel ve nesnel koşullarının gelişmesinin bir sonucu olmadığı bir sır değildir. Tıpkı 1990'larda doğrudan askeri müdahale yoluyla Haiti, Panama ve Somali'de olduğu gibi, Irak da 2003 yılında 1483 sayılı BM Güvenlik Konseyi'nin Kararı uyarınca işgale yol açan, ABD liderliğindeki müttefik dış güçlerin müdahalesi ile gerçekleşmiştir.

Yeni siyasi sistem, önceki Irak anayasalarından (1925 Anayasası, 1958 Anayasası, 1964 Anayasası, 1968 Anayasası, 1970 Anayasası ve 1990 Anayasası) farklı olarak 2005 kalıcı Irak anayasasına dayalı olarak formüle edilmiştir. Mesela Irak'ın yönetim sistemi oldukça merkezileştikten sonra idari merkezileşmeyle yönetilen federal bir parlamenter devlet haline getirilmektedir. Ayrıca, pek çok dini, fikri vs. özgürlüğe yer vermesinin yanı sıra kuvvetler ayrılığı ilkesine dayanması, yargı bağımsızlığı ve diğer önemli hususlar olsa da 3. maddeye göre Arap ile İslam arasında gidip gelen özellikle devletin kimliğini tanımlama konusunda zayıflıklar ve boşluklar içermektedir.

Hatta Uluslararası Demokrasi ve Seçim Vakfı'nın (International IDEA) "Irak Cumhuriyeti 2005 Anayasasının Devlet ve Toplum Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi" başlıklı raporu da bu durumu doğrulamaktadır. Rapor, 2016 yılında anayasa hukukunun önde gelen uzman ve uzmanlarının iş birliğiyle hazırlanmış, kamuoyu araştırmaları yapılmış, resmi ekonomik ve sosyal veriler toplanmış, 2005 Anayasası Hazırlama Komisyonu ve sonraki değişiklik komisyonlarının önde gelen üyeleriyle röportajlar yapılmıştır. Rapora göre, anayasadaki kanunlarda bir tutarsızlık

bulunmaktadır. Bunun çatışmanın en yoğun şekilde Birinci Bölüm, “Temel İlkeler” kanunlarında olduğu görülmektedir. Bu, devletin kimliğine ilişkin anlaşmada derin bir yapısal kusura işaret etmektedir. Zira 17 yılı aşkın bir süredir “temel ilkeleri” olan bayrak ve amblem konusunda bir anlaşmaya varılamaması, milli marş ve milli gün konusunda anlaşmaya varılamaması, anlaşmazlığın Federal Mahkeme Kanunu ve Federal Anayasa Mahkemesi üzerinden daha da yoğun hale gelmesi mantıklı değildir. Petrol ve Gaz Kanunu ve Federasyon Konseyi’nde neredeyse tamamı tartışılan ve üzerinde anlaşmaya varılamayan ana siyasi bileşenler ve güçler ile bunların federal kimliği ile bu konu arasında böyle bir anlaşmaya varılması ufukta görünmemektedir. Özellikle bu yasalarla ilgili anlaşmazlığın odağı federal hükümet ile Kuzey Irak bölgesi arasında olduğundan, devletin kimliğinde ciddi bir sorun olduğunu gösteren şey budur.

Ayrıca kota kuralının sürekli uygulanmasından kaynaklanan sorunlar devletin siyasi piramidinin en üst kısmıyla sınırlı kalmamakta ve başbakanıdan başlayarak tüm çalışanlar üzerinden devletin kurumlarına ve çeşitli şubelerine kadar uzanmaktadır. Bu durum da devlet kurumlarının performansının zayıflamasına ve çalışanın ait olduğu alt kimliğe hizmet etmeye kendini adamamasına yol açmaktadır. Bununla birlikte, çalışanlar liyakat, yetenek, yeterlilik ve dürüstlük standartlarına göre seçilmediği için zayıf mesleki performansın yanı sıra, kurumun en yüksek yetkilisinin mensubu olduğu siyasi partinin taleplerini yerine getirmekle meşgul olması nedeniyle performans düşmektedir.⁹⁶²

Mesele sadece devletin siyasi ve idari kurumlarıyla ilgili olmayıp, bundan daha vahimdir ve büyüyerek eğitim kurumlarını da kapsamaktadır. Gönüllü bütünleşme ve kapsamlı Irak ulusal kimliğine bağlılık fikriyle büyüyen Irak insanı yerine, bölünme ve alt kimliklere bağlılık temel fikri üzerinden yetiştirilmektedir. Kotalar, alt kimliklere inanan bireylerin eğitim kurumlarını Millî Eğitim Bakanlığı ve YÖK ve medya vs. işlerini devralmasına ve sorumluluğunu üstlendikleri kurumlar aracılığıyla çağrı yapmalarına yol açmaktadır.⁹⁶³

Buna ek olarak 2003’ten sonra Irak’ta ortaya çıkan siyasi partilerin çoğunun partinin iç düzey dahil demokrasi ve kalkınma parti programları bulunmamaktadır. Partilerin

⁹⁶² Yāsīr ‘Alī İbrāhīm - ‘Adnān ‘Abdu’l Emīr E’l Zübēidī, “Deūr Mü’sesāt E’l Müctamā’ E’l Mednī fī Mükāfīht E’l Fesād fī E’l ‘Irāq be’de 2003”, *Kezāā Siyasīye Dergisi* 55 (2018),133 .

⁹⁶³ ‘Abdu’l Vehāb Hemīd Reşīd, *E’l Tehūl E’l Dīmokrāīye fī E’l ‘Irāq* (Beyrut: Merkez Dīrāsāt E’l Vhde E’l ‘Arabiye, 2006), 257.

büyük bir kısmına uzun süreler boyunca bireysel ve kalıtsal parti liderleri hâkim olmuştur. Dolayısıyla, lider makamında dururken liderlik koltuğuna geçmek çok mümkün değildir. Öte yandan, partilerin demokrasi konusuna ilişkin vizyonunda ve metodolojisinde netlik eksikliği vardır. 2003 sonrası Irak partilerinde İslami veya milliyetçi siyasi partilerin yaygınlaşmasıyla liderlerin entelektüel, dinsel ve milliyetçi geçmişinden dolayı çoğunlukla teori olarak demokrasiyle kesişmektedir. Ancak dikkat çeken nokta, bu partilerin 9 Nisan 2003'teki siyasi değişimden sonra demokrasiye geçmeleri ve yeni siyasi sahneye uyum sağlamalarından kaynaklanmaktadır.

Ayrıca, 2003'ten sonra Irak'ın gelecekteki ekonomi politikası ve kalkınma projeleri netleşmemektedir. Çünkü işgalden sonra verilen siyasi vaatler, Irak ekonomik kalkınma projelerinden, Irak Savaşı'ndan bu yana Irak'ın altyapısını yeniden inşa etmeye dönük vaatlere dönüşmektedir. Bu durum projelerin aşamalı olarak gereklilikleri, aralarındaki bağlantı, birbirleriyle ve devletin genel ekonomiyi olan ilişkileri üzerindeki etkilerinin etkili bir şekilde değerlendirilmemesiyle ekonomi daha kötüleşmektedir. Üstelik kamu sektörünü canlandırmak, üretimini geliştirmek, özel sektörü yerli mal üretmeye yönlendirmek yerine piyasayı ithal tüketim mallarıyla doldurmaktadır.

Irak'ta etkili sivil toplum kurumları yoktur ve orta sınıfa etkin bir rol verilmemektedir. Aslında Irak siyasi sistemi, kraliyet siyasi sisteminin çöküşünden sonra, orta sınıfın ortaya çıkmasıyla sonuçlanan yeni ekonomik uygulamalar ve eğitim politikalarıyla başlamış, ancak Irak-İran savaşının etkileri ortaya çıkmasıyla, bunlar sürekli devam etmemiştir. Ülkenin yaklaşık 160-200 milyar dolar arasında değişen dış borcu vardı.⁹⁶⁴ 1990-2003 yılları arasındaki ekonomik ablukanın yanı sıra, İran-Irak savaş sonrasında parasal enflasyon ve fiyat seviyelerinin yükselmesi sonucunda insanların yaşamları genel olarak daha kötüleşmektedir. Bu durum siyasal sistemin çöküşü ve işgal sonrasında da devam etmiş ve tüm bu belirtiler orta sınıfın rolünü zayıflatmıştır. Dolayısıyla, bu sınıf geçim kaynakları aramaya yönelmiş, kültürel, siyasal ve toplumsal çıkarlarından vazgeçmiştir. Sorun farklı yeteneklere sahip çok sayıda Iraklının Irak dışına göç etmesiyle daha da kötüleşmektedir.

Dahası ulusal birliğin sağlanması, Irak halkının tüm bileşenlerinin aidiyetleri ve alt kimlikleri ne olursa olsun kapsamlı bir Irak ulusal kimliği altında ulusal entegrasyonunu

⁹⁶⁴Irak'ın dış borcu konusunda daha fazla bilgi için Bak.. Graham Fuller, *E'l 'Irak fî E'l 'Aqid E'l Mükbil Hel Seikûa 'alâ E'l Bekâ' Hetâ 'Am 2002* (Abu Dâbî: Merkez E'l İmârât lil Dirâsât ve E'l Buhûş E'l İstrâtiçîye, 1992), 88 – 92 .

sağlama sürecini ciddi şekilde benimseyen siyasi elitlerin varlığını gerektirmektedir. Bu, bugün Irak'ta olduğu gibi mezhepçiliğe veya alt kimliğiyle dayalı siyasi elitlerin değil, kapsamlı bir Irak ulusal kimliğine dayanan ulusal bir siyasi programa göre ulusal duygunun geliştirilmesi yoluyla gerçekleşmektedir. 2003'ten sonraki yılların deneyimi, Irak ulusal birliğinin inşasının sağlanmasındaki sorunlardan en önemlisi, bu dönemde ortaya çıkan siyasi elitlerin çoğunun elde edilen perspektifte ulusal birliği ve Irak ulusal kimliğini tam bir birlik olarak görmemesi ve Irak sınırları dışında olsa bile her zaman alt kimliklere bağlı olmalarıdır.⁹⁶⁵

Dolayısıyla, toplumsal bileşenler arasında temel bir güven zemininin sağlanması gerekmektedir. Herkes bu yaklaşımı benimsediği sürece Irak herkesin vatani ve sığınağı haline gelecek ve ülkenin bileşenleri arasında Irak ulusal birliğinin sağlanması ihtimali mevcut ve mümkün olacaktır. Belki bu durumda Baker-Hamilton raporunun Irak'a ilişkin sonuçlarından bahsetmek mümkün olacaktır. Çünkü raporda Irak'ta sihirli bir çözümün olmadığı gösterilmektedir. Şöyle ki rapora göre, karışıklık devam ederse seçim bugün olduğundan daha net olabilmektedir. En olası senaryo, Irak'ın zayıf ve parçalanmış bir devlete dönüşmesi, yoğun ve uzun vadeli bir iç savaş ve tehdit oluşturan dış müdahaleler olabilir. Yani, başkaları adına yürütülen bir savaşı büyütmek mümkün değildir. Fakat Irak'taki hükümet bileşenlerinin bir olaya dâhil olması Irak'taki bileşenlerin devletin sınırları dışındaki alt kimlikleriyle bağlantılı olması nedeniyle, büyük olasılıkla sonuç büyük bir bölgesel çatışma olabilmektedir. Böylece, yön değiştirmeleri gerekip gerekmediğini ve değiştirmezlerse ne olacağını merak etmek için pek çok neden vardır.⁹⁶⁶ Çünkü bu ikinci senaryo olan bölünmenin uygulanmasına yol açabilmektedir.

4.3.2. Devletin Tasfiyesi

Irak devleti, çeşitli alanlarda büyük zorluklarla karşı karşıya olup bu zorluklar devletin birliğini tehdit edebilecek ciddi bir potansiyele sahiptir. Bu nedenle eğer etkili çözümler bulunmaz, diyalog ve ulusal birlik güçlendirilmez ve en önemlisi kapsayıcı bir Irak ulusal kimliğinin inşası konusunda ısrar edilmezse, bu senaryo gelecekte Irak'ın karşılaşılabileceği olası bir durum olarak karşımıza çıkacaktır. Bu bağlamda, siyasi,

⁹⁶⁵ 'Alī E'l Se'dī, "E'l Tā'fīye ve E'l Eşnīye fī E'l 'Irak", *Şü'ün Meşrikiye Dergisi* 317 (2006), 182.

⁹⁶⁶ James A. Baker - Lee H. Hamilton, *Baker_Hamilton mā E'l'mel fī E'l 'Irak* (Brüksil: E'l Mecmü'e E'l Devlīye Lilezmāt, 2006), 11.

ekonomik, sosyal, kültürel, güvenlik ve anayasal krizlerin damgasını vurduğu olumsuz bir ortam söz konusu olacaktır. Bu krizler ya mevcut siyasi sistemin ve anayasal meşruiyetin zayıflamasıyla barışçıl bir bölünme sürecine yol açacak ya da iç veya dış askeri müdahaleler sonucunda, yönetimde radikal değişiklikler getirecektir. Bu durumda yürütme yetkisi ve Temsilciler Meclisi feshedilecek, olağanüstü hâl ilan edilecek ve askeri bir hükümet atanacaktır. Ardından, ortaya çıkan yeni bölgeler veya devletler için yeni yasalar oluşturulacak ve bu bölgelerin demokratik dönüşüm süreçlerinin barışçıl bir şekilde yürütülmesi için alternatif çözüm yolları aranacaktır.

Irak'ın bölünmesi projesine dair tartışmaların, özellikle 2005 yılında Federal Irak Cumhuriyeti'nin kalıcı anayasasında federal sistemin kabul edilmesinden sonra, hem bölgesel hem de uluslararası ve hatta yerel siyasette yeni bir konu olmadığı unutulmamalıdır. Bu bağlamda, konu Amerikan karar alma çevrelerinde araştırma, analiz, raporlar veya uyarılar yoluyla geniş ilgi görmüştür.

ABD'nin eski Dışişleri Bakanı Henry Kissinger, Başkan Richard Nixon ve Gerald Ford dönemlerinde, 1973 Ekim Savaşı sonrasında yaptığı bir açıklamada, Irak'ın işgalinin en önemli nedenlerinden birinin, Irak toplumunu parçalamak olduğunu belirtmiştir. Kissinger, Benedit Moore adlı bir gazetecinin “Irak'ın güvenliğine yönelik gerçek tehlike nedir?” sorusuna verdiği cevapta, “Irak halkıdır” ifadesini kullanmıştır. Gazete, Irak'ın İsrail'e karşı askeri bir tehdit oluşturmadığına dikkat çekerken, Kissinger “Amerika'nın Irak'tan korktuğu şey, bir askeri savaş değil, toplumsal bir savaştır” demiştir. Açıklamasının devamında Kissinger, Irak toplumunun, diğer Arap ülkelerinin aksine, herhangi bir dış vesayeti reddeden ve birbirine sıkı sıkıya bağlı bir kabile toplumundan oluştuğunu, dolayısıyla Amerika'nın bölgedeki çıkarlarını tehdit edebilecek bir potansiyele sahip olduğunu vurgulamıştır. Bu nedenle, Irak toplumunu parçalayarak Amerika'nın çıkarları doğrultusunda dengeyi sağlamak için gerekli hazırlıkların yapılması gerektiğini belirtmiştir.⁹⁶⁷

Bazı araştırmacılar, Irak'ın bölünme projesinin, 1980'lerin başında İsrail Dışişleri Bakanlığı'nın üst düzey çalışanlarından Oded Yinon tarafından kaleme alınan ‘1980’ler İçin İsrail Stratejisi’ başlıklı bir çalışmaya dayandığını ileri sürmektedir. Bu çalışmaya atıfla, Irak'ın kuzeyde Kürt, merkezde Sünni ve güneyde Şii olmak üzere üç eyalete bölünmesini öngören bir planın var olduğu iddia edilmektedir. Bu bağlamda, bölünme

⁹⁶⁷ Emīne Dāhīl E'l Tmīmī, “Meşrū‘ Cüzīf Bāīdın Liteksīm E'l ‘Irak 2007”, *E'l ‘Ülüm E'l İnsānīye ve E'l Tebī‘īye Dergisi* 1/5 (2020), 351 – 352.

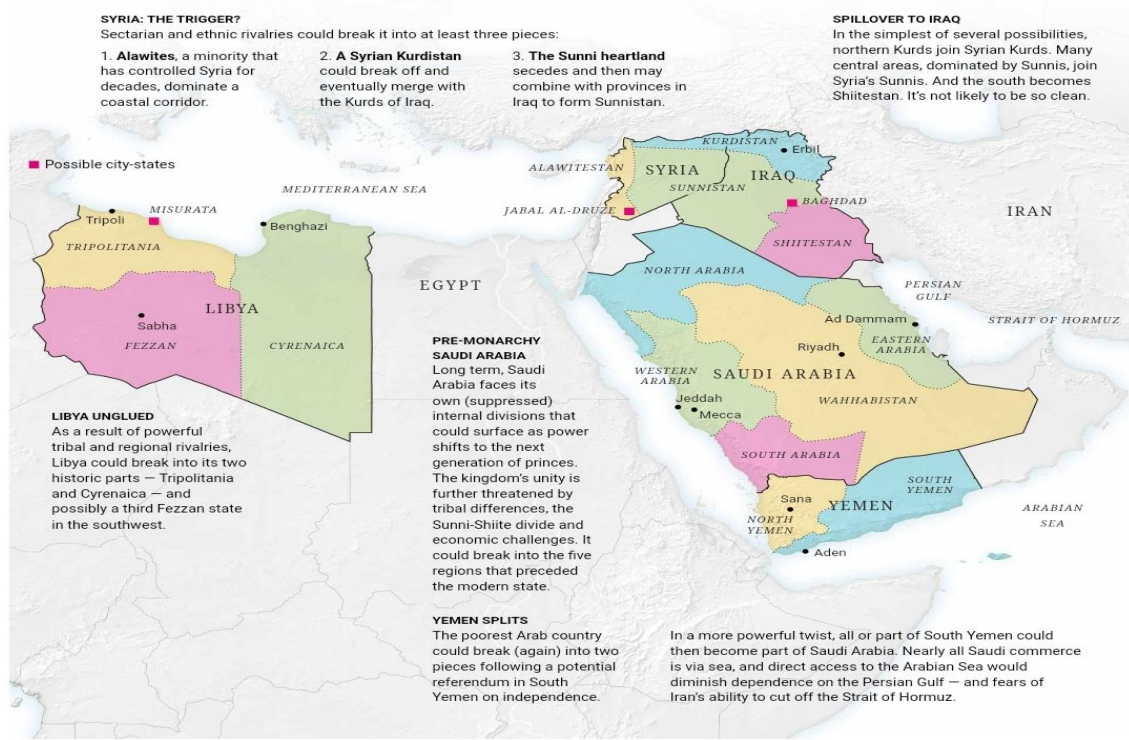
planının, Irak'ın etnik ve mezhepsel ayrılıklarını derinleştirerek, ülkenin siyasi ve sosyal dokusunu kalıcı olarak değiştirmeyi hedeflediği savunulmaktadır.⁹⁶⁸ 1957 yılında yayımlanan yazar R. K. Kranigia'nın 'İsrail'in Hançeri' adlı kitabında, 'Kranigia Belgesi' olarak bilinen bir belge yer almaktadır. Bu belgede, 'Sykes-Picot' Anlaşması ile yapılan bölünmelerden sonra Arap ülkelerinin daha da parçalanmasına yönelik gelecek planları öngörülmektedir. Bu planlar arasında, Irak'ın kuzeyinde bir Kürt devleti ve güneyinde bir Şii devleti kurulması hedefi yer almaktadır. Bu bağlamda, İsrail'in bölgedeki stratejik çıkarlarını korumak adına Irak'ın zayıflatılması ve parçalanması gerektiği ileri sürülmektedir.

Ayrıca Amerikalı Yahudi tarihçi Bernard Lewis, Irak'ı İngiltere'nin neden olduğu tarihsel bir hatanın sonucu olarak gördüğünü belirterek bu hatanın, Irak'ın işgali ve bölünmesi yoluyla düzeltilmesi gerektiğini düşünmektedir.

Bu noktada, İsrail'in Arap Doğu'sundan, özellikle de Irak'tan gelebilecek olası tehditlere karşı, Yahudi devletini yok etme kompleksiyle bağlantılı tarihsel ve psikolojik sebeplerle, Irak'ı zayıflatmayı ve parçalamayı arzuladığı unutulmamalıdır. Bu istila, antik tarihte Babil esaretinde Yahudilerin yaşadığı kötü duruma, yani Iraklı Babillilerin eski İsrail Krallığını devirip Yahudi tutsakları zincirleyerek Babil'e götürdüğü döneme benzer bir anlam taşımaktadır.⁹⁶⁹

⁹⁶⁸ Sermd E'l 'Übîdî, "E'l Meûkf E'l Dâhîlî min Kêrâr E'l Kûnğris Biteksîm E'l 'Irak", *Merkez E'l Dirâsât E'l Devlîye Dergisi* 32 (2007), 3.

⁹⁶⁹ Afrasia Merkezi'nin web sitesinde yayınlanan "Kranigia" belgesi ve Arap dünyasını yeniden bölme komplosu araştırması (adalet, özgürlük ve insan hakları arayışı), "*Meşârî' Teksîm ve Teczi't E'l Mûcze' Veşîkt Grânicâ ve Mü'âmert Teksîm E'l Veţân E'l 'Arabî*", (Erişim Tarihi 18/02/2016): <https://124.im/bfc04d>

Harita 8: Bernard Lewis'in 5 Arap Ülkesini 15 Ülkeye Bölme Planı

Kaynak: Robin Wright, “How 5 Countries Could Become 14”, Analysis by The New York Times, (Erişim Tarihi 28/09/2013), Published on the official website of The New York Times: <https://l24.im/xsmEt>

Bu fikir, Irak'ın 2003'teki işgalinden sonra, Demokrat Senatör Joe Biden ve ABD Dış İlişkiler Konseyi'nin onursal başkanı Leslie Klopp'un Irak'ın üç bölgeye bölünmesi çağrısında bulunması ile güçlü bir şekilde yeniden su yüzüne çıkmaktadır. Bölünme planı; Kuzeyde Kürt devleti, batıda ve kuzeybatıda Bağdat'a kadar Sünni devleti, Bağdat'ın güneyinde ise Şii devleti olarak kurulacak ve her ülke kendi kendini yönetme hakkına sahip olacaktır.⁹⁷⁰

Böylece, Irak'ın işgalinden sonra bölünmesi için ortaya atılan pek çok plan bulunmaktadır. Bunlardan en önemlileri Leslie Gelb planı, Henry Kissinger'ın planı, “Büyük Ortadoğu Projesi”, Galbraith planı ve Joe Biden'ın planı olarak ortak noktaları da Irak'ın üç ülkeye bölünmesini desteklemekte oldukları görülmektedir.⁹⁷¹

Yukarıda da görüldüğü gibi dış faktörler bu ülkenin dağılmasını ve bölünmesini teşvik etmektedir. Bugün Irak'ın iç kesimlerinde iki kuşak arasında bir çatışma ve rekabet süreci yaşanmaktadır. İlk kuşak, başta Kürtler olmak üzere ayrılıkçı eğilimlere sahip

⁹⁷⁰ E'l 'Übîdî, “E'l Meûkf E'l Dâhîl”, 3.

⁹⁷¹ İbrâhîm Hîlî E'l 'lâf, “Veħdet E'l 'Irâk ve İstikrârhu fî 'Alm Mûteğîr”, *Dirâsât İklîmîye Dergisi* 20 (2010), 12.

siyasi partiler ve güçler tarafından yönetilmektedir. İkinci kuşak ise birlik nesli veya Irak'ın bir toprak ve halk olarak birliğine inanan nesildir. Kapsamlı Irak ulusal kimliğini benimsemek, ulusal birliği sağlamak, anayasada reform yapmak ve Irak'ın bölünmüşlüğüne dair tüm önermeleri ortadan kaldırmak için birçok araştırmacı bu kuşağa güvenmektedir.⁹⁷²

Araştırmacılara göre, Irak'ın bölünmesine neden olan en önemli faktörlerden biri anayasal federal sistemin benimsenmesi ve bunu uygularken coğrafi veya idari değil, ulusal ve mezhepsel ayrımın benimsenmesinde ısrar edilmesidir. Dolayısıyla ulusal birlik, homojen ve kenetlenmiş bir halk ve kendini inşa edebilen güçlü bir devletten bahsetmek zor olacaktır. Aslında Kürt bölgesi dışında, barış içinde bir arada yaşamanın zorluğu, şu veya bu eyaletten ayrılıp bağımsız bir bölge yaratma arzusu Amerika'nın Irak'ı işgalinden önce yoktur, bu öneri ve çağrılar Amerikan işgalinden sonra ortaya çıkmıştır.⁹⁷³

Dolayısıyla, dünyada federal devletlerin çoğunun sonunu getiren çatışmalar ve anlaşmazlıkların Irak devletinin geleceğinden uzak olduğu söylenememektedir. Özellikle bazı araştırmacılara göre Irak'ta her partinin kendi parti programı ve ideolojisinin olduğu gerçek bir siyasi çoğulculuk yoktur, aksine Irak'ta etnik ve dinsel bir siyasi çoğulculuk vardır. Bu yüzden araştırmacılar, siyasi elitler arasında var olan anlaşmazlık durumunun Irak toplumunun içinde yayılabileceği yönünde gerçek bir korkuyu dile getirmektedir ⁹⁷⁴. Bu korku, bu partilerin uzlaşmaya dayalı demokrasi denilen şeyi benimsemesiyle daha da derinleşmektedir. Şöyle ki, Irak'ta 2003'ten sonra ilk siyasi kurum olan Irak Yönetim Konseyi'nin kurulduğu ilk günden bu yana uygulanan, seçim sonuçları ne olursa olsun herkesin memnun olmasını ve hiçbir partiyi veya bileşeni ötekileştirmemesini gerektiren bir uygulamadır.⁹⁷⁵

Her an patlaması muhtemel bombalardan biri de Anayasa'nın 140. maddesi kapsamındaki bombadır. Kürt milliyetçi partileri ile Irak halkının geri kalan vatandaşları, özellikle çatışmanın odağı olan Kerkük şehri ve sözde ihtilaflı bölgelerde

⁹⁷² Neđmī, *E'l Tıvūr E'l Siyāsī E'l Mü'āşre*, 56.

⁹⁷³ Muḥmmmed, *Ezmet İnşā' E'l Akālīm*, 4.

⁹⁷⁴ Hārş Muḥemmed Hasan , *Ālīyāt E'l Tehūl E'l Dīmokrāṭī fī E'l 'Irāq* (Kerbela': E'l Fürāt Merkez, 2005), 79 - 94.

⁹⁷⁵ Lijphart, *E'l Dīmokrāṭīye E'l Teūāfıkiye*, 65 – 71.

Kürt olmayan vatandaşlar arasındaki anlaşmazlığın çözümlenmesine ilişkin durumdur.⁹⁷⁶

Irak'ın doğal kaynaklarına yatırım yapılmasıyla ilgili maddelerin yanı sıra, bunların nasıl ve kimin çıkarıp işleteceği konusunda da anlaşmazlıklar mevcuttur.⁹⁷⁷ Alt kimliklerin benimsenmesi çağrısında bulunan federal hükümet mi yoksa partiler tarafından kontrol edilen bölgesel otoriteler mi? Ayrıca bölgelerin oluşumuyla ilgili maddeler, sınırlarıyla ilgili sorulan sorular, dayandıkları temeller ve bunları kurmanın faydası ve amacı nedir?⁹⁷⁸

Sonuç olarak, mevcut koşulların devam etmesi, siyasi sürecin kötüleşmesi ve ulusal birlik hükümetindeki siyasi koalisyonlar arasındaki ilişkilerin bozulmasıyla birlikte, ülke genelinde güvenlik durumunun kötüleşmesi kaçınılmaz hale gelmektedir. Bu süreçte, silahlı milislere sahip siyasi partiler arasındaki çatışmalar artmakta ve hükümet ile Temsilciler Meclisi'ndeki kilit güçler sahneden geri çekilmektedir. Bu bağlamda, silahların yaygınlaşması olgusu kontrol altına alınamazsa, mezhep çatışmaları devam ederse ve din adamları devlet üzerindeki kontrollerini sürdürürse, Irak'ın bölünmesi senaryosu hem mevcut olma hem de güçlenme ihtimalini artırmaktadır.⁹⁷⁹

4.3.3. Vatandaşlık Kavramına Dayalı Bir Sivil Devlet

Bu senaryo, kapsamlı bir Irak kimliğinin inşası ve vatandaşlığa dayalı bir sivil devletin oluşturulması için ulusal birliğin sağlanması sürecinin başarıyla tamamlanmasını varsaymaktadır. Ancak bu, en iyimser ve gerçekleştirilmesi en zor senaryodur, çünkü ulusal birlik ve kapsamlı bir Irak kimliği için Irak toplumunun yapısında köklü değişiklikler yapılması gerekmektedir. Bu durum, devletin, toplumun ve anayasanın yapısında köklü reform ve değişikliklerin gerçekleştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Irak halkının karşılaştığı zorluklar ve trajedilere rağmen, 9 Nisan 2003 sonrası dönemde devlet ve toplum yapısında meydana gelen olumsuzluklara rağmen, hala bir fırsatın var olduğu söylenebilir. Ancak bu fırsatın değerlendirilmesi, birleşik ve kapsamlı bir Irak kimliğinin yaratılması için ulusal birliğin formüle edilmesini ve güçlendirilmesini

⁹⁷⁶ Irak Daimi Anayasası (2005), md.140; Vesāl Necīb E'l 'Azāūī, *Kif E'l Sebīl ilā Hel Kezīt Kerkūk* (Bağdat: Merkez E'l 'Üme, 2009), 7 – 8 .

⁹⁷⁷ Irak Daimi Anayasası (2005), md.112.

⁹⁷⁸ Şebān, *Cedel E'l Heviyāt*, 76 – 77.

⁹⁷⁹ Hasan Leṭīf E'l Zübēidī vd, *E'l 'Irak ve E'l Behīs 'an E'l Müsteḳbl* (Necf: E'l Merkez E'l 'Irakī, 2008), 507.

gerektirmektedir. Bu süreç, alt kimliklerin Irak kimliğine üstün gelmesi sonucu yapılan hataların aşılmasıyla mümkün olacaktır.

Bu senaryo şu şekilde gerçekleştirilebilir: Kapsayıcı bir Irak kimliğine dayanan, anayasaya inanan, hukukun üstünlüğünü benimseyen, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygılı bir ulusal birlik devleti inşa edilmelidir. Bu bağlamda, partiler içinde askeri ve milis örgütlenmelerine izin verilmemeli, ayrıca mezhepsel, etnik, ırksal ve dini partilere de yer verilmemelidir. Bunun yerine, sadece sivil temellere ve standartlara dayalı yeni bir yasa siyasi partiler için uygulanmalıdır. Bu sayede, gerçek partizan çoğulculuk ve genel olarak siyasi çoğulculuk sürdürülebilecektir. Yeni ortaya çıkan sivil partiler, sosyal, kültürel ve dilsel kabulün kaynağını temsil ederek, siyasi ve kültürel çeşitliliğin yanı sıra farklılıkların tanınması yoluyla kitleleri çoğulculuk kültürüne ve başkalarını kabul etmeye yönelik eğitmelidir. Böylece, tarafların anlaşmazlıkları doğal sınırları içinde tutarak, ulusal birliği sağlamanın en iyi yolu elde edilecektir.⁹⁸⁰ Ayrıca vatandaşlığın korunması ilkesine dayanan ve halkın hak ve çıkarlarını temsil edebilecek etkili bir yasama organının inşa edilmesi gerekmektedir. Bu yasama organı, hiçbir bireyin ayrımcılığa uğramadan faydalanması gereken temel hakları gözetmelidir. Vatandaşlık, ulusal birliğin temel kavramlarından biridir ve karar alma süreçlerine gerçek katılıma dayanan çoğulcu bir siyasal sistem olmadan sağlanamaz.⁹⁸¹

Her ne kadar Irak ulusal kimliği, Irak devletinin kuruluşundan günümüze kadar birikimli ve çok boyutlu bir yapısal kriz yaşamış olsa da, bu olumsuzlukların giderilmesi koşuluyla bir Irak ulusal kimliği formüle edilebilmektedir. Ancak, bu hedefin gerçekleştirilmesi, değişim sürecinin anahtarı olan siyasi, kültürel ve ekonomik unsurların mevcudiyeti olmadan mümkün değildir.

Irak ulusal kimliğini inşa etmek için siyasi düzeyde gerekli olan temel hususlar şu şekilde özetlenebilir:⁹⁸²

1. Irak'ın toplumsal yapısındaki bölünme ve dengesizlik belirtilerinin aşılmasını sağlayacak şekilde mezhepsel ve etnik kutuplaşmanın tezahürlerini pekiştirebilecek her şeyin üstesinden gelinmelidir.

⁹⁸⁰ 'Amer Hasan Feyād, *Afkār Te'sisye fī Şkāfet E'llā'ünf ve Bina' E'l Devle E'l Medenīye E'l 'Irakīye E'l Hedīse* (Ürdün: Dār Üsāme, 2007), 141.

⁹⁸¹ Feyād, *Ahcār Kerīme fī Müstenk' Āsn*, 115.

⁹⁸² Hemīd Fāḍil Hasan, "Mebde' E'l Tesāmūh İnsākhū E'l Fikrīye 've Deūrhu fī Te'zīz E'l 'Emelīye E'l Siyasīye E'l 'Irakīye", *E'l 'Ülüm E'l Siyāsīye Dergisi* 33 (2006), 286.

2. Vatandaşların, günlük yaşamlarıyla ilgili olarak hükümetin siyasi performansını güçlendirdiğini ve temel ihtiyaçlarının iktidardaki rejim tarafından karşılandığını hissetmeleri durumunda, Irak ulusal kimliğini inşa etmek için temel vatandaşlık haklarına dayalı ulusal bir duygu geliştirmeleri mümkündür.

3. Resmi siyasi söylemi birleştirmek ve bunu yüksek ulusal çıkarlarla tutarlı hale getirmek, belirli ideolojik veya bölgesel değerlendirmelere tabi tutulmamalıdır. Bu şekilde, kitlelerin yönetici elitlere olan güveni güçlendirilecek, bu söylem etrafında toplanmaları ve yeni bir Irak ulusal kimliği inşa etmek için birlikte çalışmaları mümkün hale gelecektir.

Kültürel düzeyde ise Irak ulusal kimliğinin inşası, Irak toplumunun öz farkındalığına ve sosyal oluşumlar arasında anlayış için ortak bir kültürel dil oluşturabilme yeteneğine dayanmaktadır. Farklı kimliklerin tek bir ulusal kimlik çerçevesinde barındırılabilmesi açık, aydınlatıcı kültürel temeller üzerinde ulusal diyalogun kapısı açılmalıdır. Sosyal hoşgörü, bir toplumun üyelerinin farklı kabile, etnik, dil ve dinsel oluşumlara mensubiyetlerinin, millete ve tek bir devlete bağlılık ilkesini etkilemeden açıkça tanınması anlamına gelmektedir. Kültürel hoşgörü ise, kültürel olarak farklı olanlara saygı duymayı ve bu farklılık çerçevesinde bir arada yaşama olasılığını kabul etmeyi ifade etmektedir. Dolayısıyla, bir ülkede yaşayanların kültürel farklılıkları ve eşitsizlikleri, toplumsal çatışmanın gerekçesi olmamalıdır.⁹⁸³

Bu perspektiften değerlendirildiğinde, bireylerin ve toplumsal oluşumların ulusal, mezhepsel ve dinsel bağlılık gibi alt kimliklerin sınırlarından kurtulmaya yönelik psikolojik bir hazırlık olmaksızın birlikte yaşama fırsatını yakalamanın mümkün olmadığı ortaya çıkmaktadır. Zira tek bir kültüre bağlı kalmak, toplumu asabiyet ve tutuculuk seviyesine indirgemek anlamına gelir. Bu doğrultuda, alt kimlikler arasındaki gerilim arttıkça, milletin diğer unsurlarıyla ayrışma ve çatışma olasılığı da aynı oranda yükselmektedir.⁹⁸⁴

Bu sorunun aşılabilmesi ve bu çıkmaza çözüm bulunabilmesi için, millî aidiyet kavramlarını benimseyen, farklılıkları sıradanlaştırarak kabul eden bir farkındalığı yaygınlaştıran demokrasi kültürünün yerleşmesi gerekmektedir. Ayrıca, vatandaşlık ilkesinin, bir ulusun üyeleri arasındaki ilişkilerin temelini oluşturması ve toplumsal

⁹⁸³ Hasan, *Mebde' E'l Tesāmūh*, 288.

⁹⁸⁴ Alī Vetūt, “fī Sū'āl E'l Heūīye 'an eī Cinūn Neteħdeş”, *E'l Müvāṭene ve E'l Heūīye E'l Veteñīye Dergisi* 1 (2006), 46.

oluşumlar arasında, farklılıklara bakılmaksızın, birleştirici bir kural haline gelmesi zorunludur. Bu durum, öncelikle eğitim kurumlarında ulusal diyalog değerlerinin aşılmasına, sosyal ve kültürel açıdan farklılıkların kabul edilmesine ve hoşgörünün toplumda sosyal bir değer olarak yerleşmesine yönelik çalışmaların önemine de işaret etmektedir.⁹⁸⁵

Ekonomik açıdan bakıldığında, Irak ulusal kimliğinin inşası, doğal kaynakların adil dağıtımı ile mümkün olabilecek ideal bir çözümü gerektirmektedir. Ancak, bu hedefin gerçekleştirilmesi için planlı ve iyi tasarlanmış ekonomi politikalarının benimsenmesi, kapsamlı ekonomik reform programlarının uygulanması, stratejik kalkınma projelerinin geliştirilmesi ve toplumu etkileyen sınıfsal ayrımların ortadan kaldırılması zorunludur. Irak ekonomisinin mustarip olduğu yapısal dengesizliklerin giderilmesi bu adımların hayata geçirilmesine bağlıdır. Bu bağlamda, sağlam bir toplumsal desteği temsil eden orta sınıfın varlığı olmaksızın ulusal bir kimlikten söz etmek mümkün değildir. Zira orta sınıf, bağımsız ekonomik refaha ve çeşitli zihinsel aydınlanmalara sahip olup, istikrarlı bir siyasi iklimin ardından ekonomik ve sosyal altyapıyı kurmayı amaçlayan kapsamlı ve sürdürülebilir bir modernizasyon projesi için vazgeçilmezdir.⁹⁸⁶

Üst düzey iş dünyası sınıfları ve endüstriyel işçi sınıfları gibi mezhepsel ve ulusal bağımsızlık potansiyeline sahip modern toplumsal güçlerin gelişiminden yararlanmak da mümkündür. Bu grupların, çıkarlarına dayalı olarak kendi dernekleri, sendikaları ve örgütleri bulunmaktadır. Bu nedenle bu sınıflar, uygarlığın ve organize ekonomik hareketlerin temel taşlarını oluşturabilir. Kârın etnik kökeni veya dini yoktur; aksine, evrensel bir niteliğe sahiptir. Bu bağlamda, ekonomik çıkarlara yapılan vurgu, piyasa ekonomisine dayandığı için mezhepler üstü bir nitelik taşır. Para ve vergi politikalarının yanı sıra yatırımların ve mülkiyet haklarının korunması önem arz etmektedir, çünkü hiçbir piyasa hukukun üstünlüğü sağlanmadan düzgün bir şekilde işleyemez.⁹⁸⁷ Böylece, geleneksel aidiyetler, ekonomik çıkarların gereklilikleri karşısında Irak ulusal kimliğinin inşası projesine hizmet edecek şekilde boyun eğmektedir.

Bu projenin hayata geçirilmesi için en uygun ekonomik sistem ise, Irak'ın mevcut durumunun doğasıyla da uyumlu olan yeniden yapılanma ekonomisidir. Bu, Irak'ı

⁹⁸⁵ Hasan, *Mebde' E'l Tesāmūh*, 287.

⁹⁸⁶ Feyād, *E'l Tebke E'l Vsīṭā E'l Şūrūt E'l Sosīolocī*, 19.

⁹⁸⁷ Araştırma ekibi, *Dīnāmīkiyāt E'l Nizā' fī E'l 'Irak Tḫīym İstrātīcī* (Bağdat: E'l Dīrāsāt E'l İstrātīcīye Enstitüsü, 2007), 44.

yeniden inşa etmeyi amaçlayan ve bireysel özelleştirme ile yerli ve yabancı yatırımların teşvikine dayanan bir serbest piyasa ekonomisi modelidir.⁹⁸⁸

Aynı zamanda, Irak vatandaşı, kalkınma projelerinin birincil odağı olmalıdır. Bu hedef, çalışma hakkının toplumsal olarak tanınması, sosyal garantilerin sağlanması ve vatandaşların temel ihtiyaçlarının karşılanması yoluyla güvence altına alınmalıdır. Böylece, bu tedbirler, toplumun geniş kesimlerinin verimliliğinin artırılmasına, yoksulluğun yapısal olarak ele alınmasına, kendine yeterlilik ilkesinin desteklenmesine, kapsamlı bir kalkınma sürecinin sağlanması için ulusal teşviklerin derinleştirilmesine, daha geniş iş fırsatlarına erişimin sağlanmasına, işsizlik sorununun çözülmesine ve fiyatların ve enflasyonun kontrol altına alınmasına katkıda bulunabilecektir.⁹⁸⁹

Buradaki gelişme, dört temel koşulun sağlanmasını gerektirmektedir: bağımsızlık altında ulusal karar alma özgürlüğü, demokrasi çerçevesinde katılım, dağıtım bağlamında adalet ve gelişmiş bir savunma gücü altında güvenlik. Ayrıca, kamu özgürlükleri ve insan hakları, bireylerin temel ihtiyaçlarının vazgeçilmez bir parçasıdır. Bu haklar, genel zulmün, özellikle hükümdarın zulmünün ortaya çıkmasını engelleyen en önemli unsurlardır. Kalkınma, katılımla zenginleşirken, zulümle fakirleşmektedir. Bu durum, kalkınmanın hem özünde hem de sonuçlarında katılımcılığın merkezde olduğu gerçeğinden kaynaklanmaktadır.⁹⁹⁰ Böylece, bu temel koşulların sağlanmasıyla, Irak ulusal kimliğinin inşası için gerekli olan ekonomik temelin oluşturulması mümkün olacaktır. Bu koşullar, ulusal kimliğin güçlendirilmesi için ekonomik altyapının sağlam bir zemin üzerinde inşa edilmesine katkıda bulunacaktır..

Sonuç olarak, Irak meselelerindeki çoğu uzmanın bu farklı senaryoları inceledikten sonra Irak devletindeki gelişmelere ilişkin öngörülerini mevcuttur. İşgal yetkililerinin yaptığı hatalar ve Irak'ın karşı karşıya olduğu tarihi zorlukları göz önünde bulundurarak bu sonuçları analiz ettiğimizde, kısaca şu sonuca varabiliriz: İşlerin bu kadar kolay ilerlemesi beklenmediğinden, üçüncü senaryo pek mümkün görünmemektedir. Aynı zamanda Iraklıların yaşam koşullarını iyileştirme, anavatanlarının birliğine bağlı kalma ve iç savaş ile iç çatışma iddialarının etkisini reddetme konusundaki kararlılıkları, ikinci senaryonun da aynı derecede ihtimal dışı kalmasına yol açmaktadır. Bu durum, yalnızca

⁹⁸⁸ Feyād, *E'l Tebke E'l Vsiṭā E'l Şürūt E'l Sosīolocī*, 19.

⁹⁸⁹ İsmā'īl Şebrī 'Abdu'l Allah, *E'l Tenmīye E'l Müsteḳle Mühāüle Litehdīd Mefhūm Mechūl* (Beyrut: Merkez Dīrāsāt E'l Vḥde E'l 'Arabiye, 1987), 78.

⁹⁹⁰ Reşīd, *E'l Tehūl E'l Dīmokrāṭīye*, 233.

ilk senaryonun geçerli olabileceği anlamına gelmektedir. Yani, bölgeyi yeniden bölmeye yönelik uluslararası bir plan veya Büyük Orta Doğu Projesi uygulamaya konulmadığı takdirde, mevcut durumun önümüzdeki on yıl içinde de devam etmesi muhtemeldir.

SONUÇ

“Politik Birlik Krizi Çerçevesinde Yeni Irak Anayasası” adlı bu çalışmada, Irak’ta 2005 Irak Federal Cumhuriyeti Anayasası’na kadar olan politik sürecin tarihsel arka planını ve anayasadan sonra ortaya çıkan politik krizleri araştırılmakta ve bunların toplumsal birliğin sağlanması ve kimlik krizinin derinleşmesine dair olan etkileri analiz edilmiştir. Irak devletinin vatandaşlık temelinde yeniden inşa edilmesi fikrini, bir takım entelektüel ve stratejik gerekçeler belirlemektedir. Ortaya çıkan yeni devletin kuruluş sürecinin birçok anayasal, siyasi, güvenlik, sosyal ve ekonomik dayatmayla gerçekleştiği ve bunun etkilerinin bir dizi iç ve dış boyutla bağlantılı olduğu sonucuna varılmıştır.

Irak devleti ve halkının ulusal kimliğini inşa etme projesi, birçok engelle karşı karşıya kalmakta ve çeşitli tarihi dönemeçlerde tökezlediği için bugüne kadar hayata geçirilmesi mümkün olmayan bir siyasi proje olarak değerlendirilmektedir. Ancak, bu çalışmada elde edilen bulgular doğrultusunda, Irak’ın kültürel, sosyal, dinsel, dilsel ve mezhepsel çeşitliliğinin, ulusal kimlik sorununu kaçınılmaz kılan bir unsur olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte, bu sorunun varlığı, aşılmasının imkânsız olduğu ya da kapsamlı bir Irak ulusal kimliğinin oluşturulmasının mümkün olmadığı anlamına da gelmemektedir. Zira, gerekli şartlar sağlandığında, kapsamlı ve kapsayıcı bir Irak ulusal kimliğinin oluşturulabileceği düşünülmektedir.

Monarşi döneminde, Irak’ın halkını birleştirmeye yönelik bazı uygulamalara tanık olunmuşsa da, anayasal saptamalar ve yürütme otoritesinin hükümet üzerindeki hakimiyeti nedeniyle bu girişimlerin sürdürülemediği görülmektedir. Dört cumhuriyet dönemi boyunca ise Irak’ta yalnızca tiranlık, diktatörlük, darbeler, askeri yönetim, tek aile ve tek parti yönetiminin egemen olduğu tespit edilmektedir.

Amerika’nın 2003 yılında Irak’ı işgal etmesinin ardından yaşanan büyük değişim süreci, temel olarak vatandaşlığa dayanan ve kapsamlı bir Irak ulusal kimliğine sahip birleşik bir Irak devleti inşa etme olasılığına ilişkin önemli bir sorunun yanıtlanması gerektirmiştir: Cinsiyet, mezhep, milliyet, din ve kültür ayrımı gözetmeyen bir Irak devletini kurmak ve bu devleti sorunsuz bir şekilde hayata geçirmek mümkün müdür? Vatandaşlığa dayalı sivil bir devletin inşası, işgalden sonra Irak’ın gündemine gelen en önemli meselelerden biri olmuştur. Özellikle, Irak halkının seçimler, anayasa referandumu, parti ve siyasi çoğulculuk, yayın özgürlüğü gibi demokratik değişiklikleri

uygulamaya başlamasından sonra, bu süreç çoğu zaman birçok olumsuzluk ve müdahale ile karşılaşmış olsa da sivil devletin inşası fikri, demokratik anlamda olumlu bir adım olarak değerlendirilmeye devam etmektedir.

2005 yılında Irak'ın kalıcı anayasasına ilişkin yapılan referandum, aynı yıl gerçekleştirilen ilk parlamento seçimleri ve hükümetin kurulması, işgal sonrasındaki siyasi sisteme göreceli olarak anayasal ve siyasi meşruiyet kazandırmıştır. Bununla birlikte, bazı kesimlere göre bu meşruiyetin o dönemde belirgin bir şekilde sarsıldığı ileri sürülmektedir. Zira bu meşruiyetin, Irak'ın tüm unsurlarının yeni siyasi sürece katılma hakkı tanınana ve seçilmiş hükümetin güvenlik ve kamu hizmetleri alanında somut başarılar elde edene kadar geçerli olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda, Irak'ın gelecekteki siyasi istikrarı ve ulusal birliği için vatandaşlığa dayalı bir sivil devletin inşası, kilit bir rol oynamaya devam etmektedir. Irak'taki askeri müdahalenin hukuka aykırılığı açık olduğu halde, bu durum ABD'nin savaştan sonra BM'ne dönmesini ve Irak'ın işgalini meşrulaştıran ve BM'den geçici otoritesiyle işbirliği yapmasını talep eden bir karar yayınlamasını engellememiştir. Dolayısıyla, Güvenlik Konseyi'nin ve onun arkasındaki BM'nin rolü ve bu kurumların Irak'ın işgali konusundaki tutumları hakkında kafa karışıklığı yaratmaktadır. İşgal aşamasına ilişkin dikkat edilmesi gereken en önemli hususlardan biri, eski Irak ordusunu, tüm askeri ve medya kurumlarının dağıtılması planına alternatif olarak, Irak yönetiminin bir planının olmayışı nedeniyle karşı karşıya kaldığı bir takım zorluklardır. Irak'ta kaosu yayılmasının ve silahlı eylemlerin büyümesinin en önemli nedenlerinden biri de bu alternatifsizliktir. Bunun yanında siyasi süreci oluşturmadaki acele adımlar da bir dizi özellikle karakterize edilmektedir. Bunlar; Askeri bir yönetim kurulup çok kısa bir süre sonra sivil yönetime dönüştürülmesi, siyasi süreci destekleyen ve GKO'nun çabalarını teşvik eden ve destekleyen bir dizi BM kararının yayınlanması, Irak Geçici Yönetim Konseyi'nin oluşturulması, seçimlerin düzenlenmesi, Geçici Irak Devlet İdaresi Kanunu'nun çıkartılması, kalıcı anayasanın hazırlanması ve genel referandumun ardından onaylanması sonucunda genel olarak zayıflık, bölünme, diyalog eksikliği ile karakterize edilen hükümetlerin kurulması bununla birlikte mezhepsel ve etnik kotaların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Irak'a uluslararası destek sağlamak ve yeniden inşa edilmesine yardımcı olmak, borç ve tazminat sorunlarını çözmek, güvenlik ve ulusal uzlaşmayı sağlamak için bir grup konferans ve toplantı düzenlenmiştir. Bu konferanslar,

Irak işgalinin başlangıcındaki Amerikan askeri varlığının varlığını sürdürülmesini ve işgalci güçlerin maddi ve insani kayıplarını azaltma isteğini meşrulaştırmak için uluslararası siyasi destek yaratmıştır.

Irak'ta yapılan anayasal tartışmaların, genel olarak anayasa hukuku hukukçuları tarafından tartışıldığı, ancak tartışmacıların belirli bir görüş üzerinde hem fikir olamadığı görülmektedir. Bu tartışmalar temelde; Anayasa devletten önce mi gelir yoksa devlet mi anayasadan önce gelir? Sorusuna bir cevap aranarak sürdürülmüştür. Devletin kurulması durumunda devletin üç temel direğinin (halk, bölge ve otorite) sağlanması gerektiği konusunda herkes hemfikirdir. Ancak, Irak'ta işgalin yarattığı devletin yetki meşruiyetini işgalcilerden aldığı açıktır. İşgalin kurduğu devletin unsurları, onu ulusal birlik karakterinden uzaklaştırmıştır. 1921'de Irak devletinin inşasına katkıda bulunan Irak halkı kavramı günümüzde bir bütünü ifade etmemektedir. Irak halkı kavramı bir grup bileşenden oluşuyor gibi görünse de bu bileşenler yalnızca ulusal temellere dayanmamıştır. Bu bileşenleri oluşturan dini, mezhepsel, kültürel ve dilsel faktörler bulunmaktadır. İşgal sonrasında bölgesel yönetim fikrinin ortaya çıkmasının yanı sıra ister mevcut ister talep edilen bölgelerin çoğu kendi içlerinde ulusal ve mezhepsel bir karaktere sahiptir. Böylece, yeni bölünmeye ilişkin ortaya çıkmaya başlayan haritaların da doğrulamasıyla; Irak devlet yönetiminin bir biçimi olarak federal formüle ulaşmaya hazırlık amacıyla Irak'ın bölgelerinin (Sünni, Şii, Kürt) yeniden bölünmesine ilişkin çalışmalar bulunmaktadır. Ayrıca işgalden sonra ortaya çıkan yeni devletin üstünde hiçbir otorite olmaması gerekmektedir. Zira birden fazla otoritenin bulunduğu yeni devlette bu durum sağlanamamış ve devletteki en yüksek otoritenin gerçek mahiyetini bilmek zorlaşmıştır. Asli otoritenin işgalci otorite mi, anayasada yer alan resmi unvanların otoritesi mi, dini ve mezhepsel otorite mi, aşiretlerin otoritesi mi Millet Meclis'i içindeki siyasi oluşumların başkanlarının otoritesi mi veya 2003 sonrası devletin kuruluş sürecinde, gerçek bir vatandaşlık fikrinin hayata geçirilememesi ve devletin temeli olarak çeşitli kota sistemlerinin benimsenmesi, sürecin en belirgin zayıflıklarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, Irak'ın ulusal birliğini sağlamada ve kapsayıcı bir vatandaşlık anlayışı inşa etmede yaşadığı en büyük zorluklardan biri olarak değerlendirilmektedir.ilmeyen başka bir otorite mi olduğu konusu belirsizliğini korumaktadır.

2003 sonrası devletin kuruluş sürecinde gerçek bir vatandaşlık fikrinin bulunmaması ve devletin temeli olarak her türlü kota fikrinin ortaya çıkması bir sır değildir. Dolayısıyla, bu durum millî bağlılığın ortadan kalkmasına, bunun yerini mezhepsel, din, kültür ve dil olmak üzere yeni alt bağlılıkların almasına yol açmıştır. Bu sebeple, böyle bir devletten çıkacak anayasanın, 2005 Irak Anayasası'nda olduğu gibi, devletle aynı özelliklere sahip olması şaşırtıcı değildir. Dolayısıyla, siyasi mezhepçiliğin olumlu ve olumsuz olmak üzere iki dönemeçte yer aldığı söylenebilir. Olumlu yanı birden fazla mezhebe, dine ve etnik kökene sahip ülkeleri yönetmek için uzlaştırıcı ve uygun bir seçenek olasılığının varlığıdır. Pratik sonuçları bağlamında ise olumsuz yanı ağır basmaktadır. Bu da mezhepçi kota politikasına aşırı derecede bağlı olunması kaynaklıdır. Bu durum da pek çok olumsuz sonuç doğurmuş, mezhepler arasındaki bölünmeyi derinleştirmiş ve halkın devlete olan bağlılığını zayıflatmıştır.

9 Nisan 2003'ten sonra, çoğu zaman Arap milliyetçiliğiyle ilişkilendirilen milliyetçilik unsurunun Irak kimliğine yansımalarının ardından, umutlar kapsamlı bir Irak ulusal kimliğinin inşasına bağlanmıştır. Ancak 2005 Anayasası aynı zamanda hem devletin kimliğini hem de Irak'ın kapsamlı ulusal kimliğini de ortadan kaldırmış ve Irak kimliğini Arap ve İslam dünyası arasında dağıtmıştır. Irak Anayasası'nın 3. maddesinde vurgulanan "İrak milletler, dinler ve mezhepler ülkesidir. Arap camiasının kurucu, aktif üyesidir, Arap camiası sözleşmesine bağlıdır ve İslam âleminin parçasıdır" ifadesinden de anlaşılacağı gibi kapsamlı bir Irak ulusal kimliği yaratmak için büyük bir fırsat kaçırılmıştır. Başka bir ifadeyle, Irak'taki kimlik krizinin her şeyden önce bir özgürlük krizi ve buna dair farkındalık krizi, ötekiyle anlayış ve diyalog krizi, yani bir vatandaşlık krizi olduğu söylenebilmektedir. Diğer yandan tamamlanmamış, olgunlaşmamış bir devletin ve sürekli vatandaşlarının haklarını ihlal eden bir siyasal sistemin krizidir.

2005 anayasasında ortaya çıkan anayasal federalizm kavramının yanlış anlaşılması ve bunun yanı sıra anayasanın özel okumaları nedeniyle anayasada kuvvetler ayrılığı ilkesi ve kuvvetlerin ayrılması ya da genişletilmesi arasında gidip gelmektedir. Dolayısıyla, bölgelerin kurulmasını düzenleyen yasaların ve Kuzey Irak Bölgesi ile merkezi Irak hükümeti arasındaki ilişkinin niteliği de yeniden gözden geçirilmelidir. Bu iki taraf arasındaki kimlik konusunda olan anlaşmazlık, her iki tarafta da kapsamlı bir ulusal Irak kimliğinin yokluğu ve buna olan inancın zayıflığı Irak toplumunun bileşenleri arasında

bir çatlak yaratabilmektedir. Bu ilişki gözden geçirilmediği takdirde Irak'ın onu anayasal olarak federalizm yoluyla bölmek isteyen bölgesel veya uluslararası güçler tarafından istismar edilmesi durumunu muhtemel kılmaktadır.

Dünyadaki tüm halklar için uygun olan tek bir demokrasi modeli bulunmamaktadır. Bunun yerine, halkların sosyal ve dini yapısı ile kültürel düzeyleri dikkate alınmalıdır. Bazı toplumlar için azınlığa saygı göstererek çoğunluğun yönetimini esas alan demokrasi modeli uygun olabilirken, diğer toplumlar için yalnızca uzlaşmaya dayalı bir demokrasi modeli daha uygun olabilmektedir. Bu nedenle, Batılı bir toplumda başarılı bir şekilde uygulanan bir demokrasi modeli, uygun siyasi hazırlık ve eğitim olmadan, Irak gibi Doğulu, Arap çoğunluklu Müslüman bir toplumda aynı başarıyı göstermeyecektir. Özellikle de bu demokrasi, uluslararası meşruiyetin ötesine geçen bir işgal gücü tarafından, demokratik olmayan bir süreçle dayatılıyorsa.

ABD, Irak halkına ideal bir demokrasi modeli vaat etmiş ve Irak'ı Orta Doğu'nun demokratik örneği haline getireceğini iddia etmiştir. Ancak bu demokrasi, sosyal ve özgürlükçü bir hibrit sistem olarak tanımlanmış olsa da, vatandaşlık değerleri ve hesap verebilirlik ilkelerinin uygulanması Batı'daki sistemlerden farklıdır. Irak'ta hesap verebilirlik, hükümet dışı temsilciler ve özellikle dini kurumlar aracılığıyla sağlanmaktadır. Bu bağlamda, Irak işgalinden çıkarılacak en önemli dersin, demokrasinin ihraç edilemeyeceği olduğu ifade edilebilir. Demokrasi, siyasi iktidarın tepesindekilerin başkalarına dayatabileceği bir karar değil, toplumsal ve siyasi iklimin doğal bir sonucudur. Demokratik dönüşüm fırsatlarının bulunabilmesi için, bu sürecin anayasal, siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel ve diğer gereklilikler doğrultusunda olgunlaşması gerekmektedir.

Irak'taki siyasi sürecin gerçekten demokratik olabilmesi için demokrasinin seçim sisteminden, rakip partiler ve bloklar için eşit fırsatlara kadar siyasi ve toplumsal gerçekliği simüle eden bir bütün olarak ele alınması gerekmektedir. Ancak bu şekilde, Irak'ta sağlıklı bir demokratik süreç oluşturulabilir ve sürdürülebilir bir demokratik dönüşüm sağlanabilir. 2003'ten sonra siyasi partilerin ve elitlerin ulusal birliği, hoşgörüyü, diyalogu ve başkalarını kabul etmedeki rolü zayıflamıştır. Çünkü Irak'ta parti haritası, siyasi sürecin üzerinden yirmi yılı aşkın bir süre geçmesine rağmen, siyasi güçlerin belirli bir ideolojik temele dayanmadan, kar-zarar hesabına veya kazanan-kaybedene dayalı olarak bir yönden diğerine hareket etmektedir. Partizan siyasi

güçlerden hiçbirinin Iraklıları birleşik bir ulusal proje etrafında ciddi bir şekilde kutuplaştırmadığını ve aynı zamanda diğer siyasi güçlerle bir toplumsal sözleşme sonucuna ulaşamadığını belirtmeye gerek bile yoktur. Bu durum kişiselleştirme ile karakterize edilmekte ve bu, siyasi gücün liderinin kişiliğiyle etiketlendiği anlamına gelmektedir. Ayrıca sıfır toplamli oyunun hâkimiyeti, ortak çözümlerin yokluğu, ana ilkeler ve ulusal sabitler üzerinde anlaşmanın olmayışı, sorunların çözümünde yalnızca güce dayanılması hem otoriter sistemin hem de tek taraflı düşüncenin yeniden devreye girme ihtimalini ortaya çıkarmaktadır.

Irak'ta ulusal birlik sorununun toplumsal tabanlardan ziyade Irak siyasi elitleri arasında ortaya çıktığı, yani sorunun temelinin toplumsal boyutta değil siyasi boyutta olduğu görülmektedir. Çünkü toplumun bileşenleri arasında siyasi elitler arasında olduğu kadar karşılıklı bir düşmanlık yoktur. Ayrıca 2003 sonrasında ortaya çıkan ulusal ortaklık kavramı, siyasi sürece katılan taraflar arasındaki güvene dayanmaktadır. Fakat Irak örneğinde, öncelikle siyasi elitler arasında güven bulunmadığı gibi bu elitler arasında şüphe ve intikam alma ruhunun hâkimiyeti temelinde birleşmektedir. Zira mezhep sistemi gerçekte ne bir din sistemidir ne de dine hizmet etmektedir. Bu sistem dinin sosyolojik yönüne yaslanmaktadır ve dinin özüne ve yükümlülüklerine ilgiden ziyade dinin bazı dışsal yönlerini vurgulamaya dayanmaktadır. Bu sistemin amacının mezhepçi grubun uyumunu güçlendirmek ve bazı siyasi ve dini liderlerin konumlarını güçlendirmek olduğu düşünülmektedir.

Sonuç olarak bazı öneri ve çalışmalar, Irak'ın birçok nedenden ötürü kapsamlı bir Irak ulusal kimliği oluşturmaya yeterli olmadığını iddia etmektedir. Ancak bu öneri ve çalışmaların nesnel bir bakıştan uzak olduğu düşünülmektedir. Ulusal kimliğin inşa edilmesinin önündeki engellerin varlığı, kapsamlı Irak ulusal kimliğinin ölümü anlamına gelmemektedir. Irak'ın toplumunu birleştirilebilir ve kapsamlı bir Irak ulusal kimliği inşa edilebilme fırsatı hala mevcuttur. Fakat şunu da söylemek gerekir ki, inşa süreci zorlu ve uzun olabilecek bir yoldur ve başlangıçta ulusal birliği güçlendiren değerlerin inşasını ve bu değerlerin güçlendirilmesini gerektirmektedir. Farklı toplumlar arasında hoşgörü ve karşılıklı saygı değerleri teşvik edilerek, Irak'ta ulusal birliğin önündeki engeller ve kimlik krizi aşılabılır. Bunun için kültürel ve dini çeşitliliğin karşılıklı anlaşılması ve kabulüne yönelik açık ve yapıcı bir diyalog desteklenmelidir. Irak anayasası, tüm azınlıkların haklarının korunması, herkesin bireysel kimliğini ifade

etme hakkının güvence altına alınması, tüm grupların ayrım gözetmeksizin siyasi katılımının sağlanması, ulusal birlik ve beraberlik fikrinin geliştirilmesi konusunda bir model olmalıdır. Bu değer ve ilkelerin uygulanmasıyla zorluklar aşılabılır ve yeni Irak'ta kapsamlı bir ulusal birlik ve bütünleşme sağlanabilir. Bunun yapılmasında yönetici elitlerin sorumluluğu büyüktür ve projenin başarısında etkilidir. Bununla birlikte, bugün var olan yönetici elit kesim, bu rolü üstlenecek nitelikte değildir. Dolayısıyla, Irak sivil devleti projesini başarıya ulaştırabilecek elitlerin yetiştirilmesi sorumluluğu, gücün ve egemenliğin sahibi olan Irak halkına düşmektedir.

Vatandaşlık kavramına dayalı bir sivil devlet ve ulusal birlik sürecinin başarısı yoluyla kapsamlı bir Irak ulusal kimliğini inşa etmeye yönelik en önemli öneriler arasında; birden fazla kültüre, dine, milliyete ve mezhebe sahip tek bir halk inşa etmek için Irak hafızasını yeniden şekillendirecek bir politika benimsenmesi gelmektedir. Geçmişte ortaya çıkan her şeyin toplum için mutlaka iyi olmadığı unutmamalıdır. Örneğin İran'da toplumsal birlik, acının ve nefretin hatırlatılmasıyla sağlanmaktadır. Türkiye'de ise birlik zaferlerin ve olumlu gelişmelerin anılmasıyla sağlanmaktadır. Böylece tarihsel hafıza, siyasi elitlerin elinde, derin toplumsal bütünleşmeye sahip yeni bir grup oluşturmak amacıyla kontrollerini ve meşruiyetlerini artırmak için önemli bir araç haline gelebilmektedir. Bunu yapmanın en iyi yolu, bu fikirleri yaymak için eğitimi kullanmaktır.

Alt kimliklerin, ister devletin ana kimliği çerçevesinde tutmasıyla ister dil ister kültür kurumlarını oluşturmasıyla olsun, kendi kültürünü yaşamasına olanak sağlanmalıdır. Çeşitliliği ve farklılığı kabul ederken, bir bileşenin kimliğinin diğer bileşenlere üstün gelmemesine dikkat edilmelidir. Çoğunluğun dilini ulusun tek resmi dili olarak tanıyan resmi dil yasalarının kabul edilmesi, bunun devlet kurumlarında kullanılan tek dil olmasını gerektirmektedir. Çoğunluğun dilini, edebiyatını ve tarihini öğretmeye odaklanan bir müfredat sağlayan zorunlu bir eğitim sistemi oluşturulmalıdır. Bu sistem çoğunluğun sembollerini, tarihini, kahramanlarını ve kültürünü kutlamalıdır. Aynı zamanda adil ve birleşik bir hukuk ve yargı sistemi kurulmalıdır.

Ülkenin, toplumun her kesimine ait olduğu ve devletin bu kesimlere eşit bir yaklaşımı olduğunu gösteren çoklu kültür anlayışı teşvik edilmelidir. Bunun yanında, devlet kurumlarında istihdamda ayrımcılık ve ırkçılık politikası reddedilmelidir. Ayrıca eşitliğin uyum anlamına gelmediği, yani azınlıkların kültür, dil, din, düşünce ve benzeri

konularda çoğunluğa uymasını gerektirmediği gibi bazı yanlış anlamalar da düzeltilmeye çalışmalıdır. Çok kültürlü uygulamaların da uygar bir şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Kültürel çoğulculuk, kişinin kendi kültürünün hapishanesinden çıkması, başkalarının kültürüyle iletişim kurması ve özgürlüğünü iletişim yoluyla elde etmesi nedeniyle insan özgürlüğünün önemli bir yönü ve koşuludur. Özellikle bazı dini grupların devlet sınırlarını aştığı durumlarda, dini grupların doğasıyla değil, devletin doğasıyla bağlantılı bir dini söylem üretilmeye çalışılmalıdır. Çünkü bu seçim, bir dini grubu dini kimliğine bağlı olan başka bir ülkenin otoritesine itecektir. Başka bir deyişle, kapsamlı Irak ulusal kimliğini güçlendiren ve ulus ötesi dini toplulukların kimliğiyle bağlantılı olmayan yerel bir dini söylem üretilmelidir. Devletin sınırları içerisinde yerel medyada dini otoritelerin güçlendirilmesi için çalışmalar yapılmalıdır.

Irak'taki siyasi partiler, partinin müzakereci liderlik, düşüncede çoğulculuk, iç şeffaflık ve bir partinin diğer partilerin varlığını kabul etmesini içeren sivil koşullara dayanmalıdır. Aynı zamanda, diyalog kültürünü, diğer görüşlerin kabulünü, iktidarın barışçıl bir şekilde devredilmesini, insan haklarına saygıyı, parti çoğulculuğunu, inanç ve fikir özgürlüğünü yaygınlaştırarak demokratik bir siyasetçi profilini yetiştirme üzerinde de çalışılmalıdır. Ayrıca Irak halkının tüm bileşenlerinin katılımına ve büyük siyasi blokların hâkimiyetinden uzak, kendi bileşenlerini temsil edebilecekleri konumlara ulaşmalarına olanak tanıyan bir seçim sistemi seçilmelidir. Kuvvetler ayrılığı ilkesi üzerinde çalışılarak bağımsız organların bağımsızlığını sağlamalıdır.

Çalışmada sunulan analiz ve araştırmalara dayanarak yetkililerin, başta Irak ulusal kimliği meselesi olmak üzere Anayasa'nın maddelerinde değişiklik yapmayı hedefleyen ve Irak halkının tüm bileşenleri arasında hoşgörü ve karşılıklı saygı değerlerini teşvik eden kapsamlı ve radikal reformlar gerçekleştirmesi gerekmektedir. Bu anayasa Iraklılar için ayrılıkçı bir unsur değil, birlik unsurunu sağlamalıdır. Bu nedenle birçok sorunu gündeme getirmeye devam eden maddelerin ve metinlerin değiştirilmesi gerekmektedir. Böylece, Irak'ın değişiklik yoluyla ihtiyacı olan şey açık, kapsamlı, ayrımcı ve muğlak olmayan bir anayasadır. Anayasadan daha önemli olan ise anayasaya uygunluktur, yani anayasanın metinlerine, maddelerine, paragraflarına saygı gösterilmesidir.

Irak siyasi ve partizan güçlerinin siyasette sıfır toplam ilkesinden uzaklaşması, birbirini tanıması ve hukukun üstünlüğü ilkesini savunması gerekmektedir. Tüm Iraklılar

arasında bir ayrım olmaksızın eşitlik ilkesinin benimsenmesi, tüm partizan milislerin ve onların silahlı kuvvetlerinin silahsızlandırılmasının yanı sıra demokratik eğitimin ve gerçek sivil toplum kuruluşlarının rolünün hızlandırılması ve tüm devlet kurumları için hesap verebilirlik ve sorumluluk ilkesinin benimsenmesi elzemdir. Bu doğrultuda bir federalizm anlayışı yaygınlaştırılmaya çalışılmalıdır. Federalizm, devleti yönetmeye yönelik bir mekanizma olarak önerilebilir ve uygulaması Kuzey Irak Bölgesini kapsayacak şekilde genişletilebilir veya sınırlandırılabilir. Ancak federalizm Irak için bir kader değil sadece bir seçenektir. Yani başarısızlık ihtimalinde yerine başka bir sistemin uygulamaya konulması bir alternatif olarak değerlendirilebilir.

Irak hükümetinin ekonomik reformlar gerçekleştirmesi, net bir ekonomi politikası benimsemesi, komuta ekonomisinden piyasa ekonomisine kademeli dönüşümü başlatması ve bu dönüşümün gerçekleşebilmesi için tüm şartların yerine getirilmesi gerekmektedir. Ulusal birliğin güçlendirilmesinin en önemli koşullarından biri olan piyasada daha açık bir sisteme geçiş ve dönüşümün ve en önemli motivasyonlarından biri olan ekonomik kalkınmanın sağlanmasını hızlandırmak için çalışılmalıdır. Birçok araştırmacı, ekonomik istikrarın siyasi istikrar yarattığını, ekonomik ve siyasi istikrarla karakterize edilen rejimlerin ulusal bütünleşmeye daha açık olduğunu vurgulamakta, siyasi kriz ile ekonomik kriz arasında bir senkronizasyon ve karşılıklı ilişkinin varlığını kanıtlamaktadır. Böylece, ekonomik kalkınmanın sağlanması, sosyal uçurumun azaltılması ve yoksulluğun ortadan kaldırılması sosyal boyuta yansımakta ve bu da vatandaşların ulusal birliğe olan ilgisini arttırmaktadır. Son olarak, seçimlerle siyasi meşruiyet kazandıktan sonra, Irak hükümeti kamu yararına hizmet eden somut adımlar atmalı, kamu politikalarını planlayıp uygulamalı ve bu süreçte güvenlik, siyasi ve sosyal istikrarı sağlarken kamu hizmetlerinde de kolaylıklar sunmalıdır.

KAYNAKÇA

- 1924 Tarihli 42 Sayılı Irak Vatandaşlık Kanunu (21 Ekim 1924) .
- 1949 tarihli Değiştirilen Alman Temel Kanunu (28 Mart 2018).
- 1963 tarihli 43 sayılı Irak Vatandaşlık Kanunu.
- 2005 Tarihli 13 Sayılı Terörle Mücadele Kanunu. Ceridet E'l Veķā'i' E'l 'Irakīye 4009. 9 Kasım 2005.
- 2005 Tarihli 16 Sayılı Seçim Kanunu. Ceridet E'l Veķā'i' E'l 'Irakīye 4010. 23 Kasım 2005.
- 2006 tarihli 26 Irak Vatandaşlık Kanunu.
- 2008 Tarihli 10 Sayılı Sorumluluk ve Adalet için Yüksek Ulusal Komisyon Kanunu. Ceridet E'l Veķā'i' E'l 'Irakīye 4061. 14 Şubat 2008.
- 2008 Tarihli 13 Sayılı Bölgelerin Oluşumuna İlişkin Yürütme Usulü Kanunu. Ceridet E'l Veķā'i' E'l 'Irakīye 4060. 11 Şubat 2008.
- 2008 Tarihli 8 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Görevine Aday Gösterilme Kanunun. Ceridet E'l Veķā'i' E'l 'Irakīye 4231. 27 Şubat 2012.
- 2015 Tarihli 36 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu. Ceridet E'l Veķā'i' E'l 'Irakīye 4383. 12 Ekim 2015.
- 2017 Tarihli (51) Sayılı Silah Kanunu. Ceridet E'l Veķā'i' E'l 'Irakīye 4439. 20 Mart 2017.
- 'Abbas, Ziya . *Irak'ta Şii Merciliği'nin Siyasi Rolü*. İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2013.
- 'Abd E'l Lātif, Vā'l. "E'l Mühāfze İklīm" (Valilik = Bölge). E'l 'Irakī lil 'Ülüm E'l Siyasiye Dergisi 1 (2008), 40 - 58.
- 'Abdu'āl, Ā'īād 'Abdu'l Rizā - E'l Şībānī, 'Adnān Kāzım. "E'l İktisādī E'l Re'ī ve Esrhu fī Binā' Devlet E'l 'Irak ve Kūtihi". (Tek Taraflı Ekonomi ve Bunun Irak Devletinin İnşasına Etkisi ve Gücü). *E'l Müstşirīye lil Dirāsāt E'l 'Arabiye ve E'l Devliye Dergisi* 13/56 (2016) , 269 – 311.
- 'Abdu'l Allah, İsmā'īl Şebrī. *E'l Tenmīye E'l Müstekle Mühāüle Litehdīd Mefhūm Mechūl*. (Bağımsız Kalkınma: Bilinmeyen Bir Kavramı Tanımlama Girişimi) Beyrut: Merkez Dīrāsāt E'l Vhde E'l 'Arabiye , 1987.
- 'Abdu'l Allāh, Şenā' Fū'ād. *Ālīyāt E'l Tegīr E'l Dīmokrātī fī E'l Vātān E'l 'Arabi*. (Arap Dünyasında Demokratik Dönüşüm Mekanizması Olarak Sivil Toplumun Aktive Edilmesi) Beyrut: Merkez Dīrāsāt E'l Vhde E'l 'Arabiye, 1997.

- ‘Abdu’l Cebār, Fālih. “Mützādāt E’l Distūr E’l Dā’m”. (Kalıcı Anayasanın Çelişkileri). *Mā’zīk E’l Dstūr Nkd ve Tehlīl*, mlf. Bedūr Zekī Aḥmed vd. Beyrut: E’l Dīrāsāt E’l İstrātīciye Enstitüsü, 2006.
- ‘Abdu’l Cebār, Fālih. *E’l Devle ve E’l Müctamā’ E’l Medenī ve E’l Tehvūl E’l Dīmoqrātī fī E’l ‘Irak*. (Irak’ta Devlet, Sivil Toplum ve Demokratik Dönüşüm). Kahire: Dāru’l Emīn, 1995.
- ‘Abdu’l Cebār, Fālih. *E’l Dimoqrātī ye E’l Müsteḥīle E’l Dimoqrātīye E’l Mümkīne*. (İmkansız Demokrasi Mümkün Demokrasi). Beyrut: Dāru’l Medā, 1998.
- ‘Abdu’l Cebār, Fālih. *E’l Müctamā’ E’l Medenī mā be’de E’l Herb*. (Irak’ta Devlet: Sivil Toplum ve Demokratik Dönüşüm). Beyrut: M’ahed E’l Dīrāsāt E’l Strātīciye, 2006.
- ‘Abdu’l Cebār, Fālih. *Hrekāt E’l İhtcāc E’l ‘Irakīye min Siyaset E’l Hevīye ilā Siyaset E’l Kezīye*. (Kimlik Politikalarından Sorun Politikalarına Irak Protesto Hareketleri). London: Merkez Dīrāsāt E’l Şerḫ E’l Āvstī, 2018.
- ‘Abdu’l Drācī, ‘Abdu’l Rzāk. *Ce’fer Ebu E’l Tīmen ve Dvrehū fī E’l Hereke E’l Vātānīye fī E’l ‘Irak 1908 ile 1945*. (Ja’far Abu al-Timen ve Irak’taki ulusal hareketteki rolü: 1908-1945). Irak: Vizāret E’l Şḫāfe, 1978.
- ‘Abdu’l Fezīl, Mehmud. *E’l Tşkilāt E’l İctamā’ye ve E’l Tekūīnāt E’l Tebkīye fī E’l Vātān E’l ‘Arabi*. (Arap Dünyasında Toplumsal Oluşumlar ve Sınıf Oluşumları). Beyrut: Merkez Dīrāsāt E’l Vḥde E’l ‘Arabiye, 1997.
- ‘Abdu’l ‘İsāuī, ‘Abdu’l ‘Azīz ‘İlīuī. *Nüzūm İnṯḥāb Meclis E’l Nūāb E’l ‘Irakī be’de 2003*. (2003’ten Sonra Irak Millet Meclis’ni Seçme Sistemi). Beyrut: Dāru’l E’l Hce E’l Beīzā’, 2013.
- ‘Abdu’l İlāh, Şenā’ Fū’ād. *E’l Devle ve E’l Kūvā E’l İctamā’īye fī E’l Vātān E’l ‘Arabi*. (Arap Dünyasında Devlet ve Sosyal Güçler). Beyrut: E’l Merkez E’l ‘Arabi li Dīrāsāt E’l Vḥde, 2001.
- ‘Abdu’l Kādır, Mühend Zīyā’. “Teṯbīkāt Fıkret E’l İstiftā’ E’l Şe’bī fī Distūr E’l ‘Irak”. (Halk Referandumu Fikrinin Irak Anayasasındaki Uygulamaları). *E’l ‘Ülüm E’l Kānūnīye Dergisi* 33 / 2 (2018), 267 – 316.
- ‘Abdu’l Laṯīf, Sāmīr Mü’īed - E’l Zūbeīdī, Yāsir ‘İlīuī. “Müşkilet E’l Āḳālīm E’l Mūtenāz ‘Alīhā fī Zīl E’l Devle E’l Fīdrālīye Kerkūk İnemūzcḥ”. (Federal Devlet Altındaki İhtilaflı Bölgeler Sorunu: Bir Model Olarak Kerkūk). *Rsālet E’l Hūḳūk Dergisi* 1 (2020), 102 – 122.
- ‘Abdu’l Lāṯīf, Vā’l. *Desātīr E’l Devle E’l ‘Irakīye 1876 ile 2005*. (1876’dan 2005’e Kadar Irak Devletinin Anayasaları). Bağdat: Dāru’l Ş’ūvn E’l Şḫāfiye, 2006.
- ‘Abdu’l Raḥmān, Nebīl. *Ḳrārāt Sūltt E’l İ’tīlāf fī E’l İdāre ve E’l Kānūn ve E’l kezā’*. (Geçici Koalisyon Yönetimi İdare Hukuk ve Yargı Kararları). Bağdat: E’l Mektebe E’l Kānūnīye, 2003.

- ‘Abdu’l Rezāk, Şelāh. *E’l Merc’iye E’l Diniye fī E’l ‘Irak ve E’l İntihābāt E’l Perlemāniye ve Te’ziz E’l Vhde E’l Vātāniye*. (Irak’taki Dini Mercii ve Parlamento Seçimleri ve Ulusal Birliğin Güçlendirilmesi: Çağdaş Irak’ta Siyasi Rolün İncelenmesi). Byrut: Müntedā E’l Me’ārf, 2010.
- ‘Abdu’l Rızā, Ās’d Tārş. “E’l Müūātene ve E’l Müşārke E’l Siyasiye”. (Yeni Irak’ta Vatandaşlık ve Siyasi Katılım). *E’l ‘Ülüm E’l Siyāsiye Dergisi* 41 (2010), 406 – 412.
- ‘Abdu’l Setār, Regd. “Nehūe Fe’ālīye Eksr Lil Şehafe E’l Mkrū’e fī Mümārst E’l Deūr E’l Reḳābī ve Teḳbīk E’l Nzāhe”. (Gözetim Rolünün Yerine Getirilmesinde ve Dürüstlüğün Uygulanmasında daha Etkili Bir Yazılı Basına Doğru). *E’l Nzāhe ve E’l Şefāfiye Dergisi* 7 (2014), 79 – 118.
- ‘Abdu’l Zehre, Eşir İdrīs. *Müsteḳbl E’l Tecrübe E’l Distūriye fī E’l ‘Irak*. (Irak’ta Anayasal Deneyimin Geleceği). Beyrut: Dāru’l Beşār, 2011.
- ‘Abdu’lcelīl, Ra’ed. “E’lhār E’lte’edüdi fī E’l’ālem E’lşālīs”. (Üçüncü Dünya’da Çoğulcu Seçim). *E’l ‘Ülüm E’l Siyāsiye Dergisi* 15-16 (1996). 15 – 35.
- ‘Abdu’lhāfiz, ‘Abdu’l’ezīm. “E’ldīmükrātiye E’lteūāfūkiye fī E’l’Irak Be’de 2003”. (2003 Sonrası Irak’ta Uzlaşmaya Dayalı Demokrasi). *E’lsiyāse E’ldevliye Dergisi* 35 - 36(2017). 507 – 539.
- ‘Abdu’luehāb, Eşref. *E’ltesāmūh E’lictimā’i Beīn E’ltürās ve E’lteḡir*. (Miras ve Değişim Arasındaki Sosyal Hoşgörü). Mısır: Merkez E’lūsre, 2006.
- ‘Abdu’lvehāb, Mehmed Rif’et. *E’lḳānūn E’ldistūri*. (Anayasa Hukuku) . Mısır:Dāru’lcāmi’e E’lcedīde, 2007.
- ‘Abūd, Sālīm Meḥmmmed - Tālīb, Sā’d ‘Abdu’l Setār. (İşsizlik ve Kalkınma Arasında Ulusal Güvenlik). *E’l Emn E’l Vatānī beyne E’l Beṭāle ve E’l Tenmiye*. Bağdat: Dāru’l Döktür Lil ‘Ülüm, 2013.
- ‘Abudī, Setār Nuri’l. “E’l Şehsiyetu’l Tārihye lil Müctam’ E’l ‘Irakī”. (Irak Toplumunun Tarihsel Şahsiyeti). *Bābīl İnsani Araştırmalar Merkezi Dergisi* 1/2 (Aralık 2011), 1 - 24.
- Ābuna, Albār. *Tārih E’lkenise E’lsürīniye E’lşerḳye*. (Doğu Süryani Kilisesi Tarihi). 1Cilt. Beyrut: Dāru’l Meşriḳ, 1993.
- Acuavive, Sabino – Pace, Enzo. *İlim E’l İctimā’ E’l Dīni E’l İşkālīāt ve E’l Sīyākat*. (Dini Sosyoloji: Sorunlar ve Bağlamlar). çev. ‘İzzu’l Dīn ‘Ināye. Abu Ḍābī: Kelime Hey’et Abu Ḍābī lil Şekāfe, 2011.
- Ādmām, Şehrād. “Terīk E’l Herīr E’l Şīniye E’l Ḳedīm ve Terīk E’l Herīr E’l Şīniye E’l Cedīd”. (Eski Çin İpek Yolu ve Yeni Çin İpek Yolu: Güç Politikaları Perspektifinden Sürekli ve Değişen). *Cezā’r lil Hūḳūḳ ve E’l ‘Ülüm E’l Siyasiye Dergisi* 80/1 (2023), 1103 - 1113.

‘Aflāk, Mīṣīl. *E’l Bāā’s ve E’l Vhde.*(Al-Baath ve Birlik). Beyrut: E’l Mū’sese E’l ‘Arabiye, 1975.

Afrasia Merkezi’nin web sitesinde yayınlanan “Kranigia” Belgesi ve Arap Dünyasını yeniden bölme komplosu araştırması (Adalet, Özgürlük ve İnsan Hakları Arayışı). “*Meṣārī’ Tekṣīm ve Teczi’t E’l Mūcze’ Veṣīkt Grānīciā ve Mū’āmert Tekṣīm E’l Veṭān E’l ‘Arabi’*”. (“Bölünmüş” Olanı Bölme ve “Bölünmüş” Olanı Parçalama Projeleri). Erişim Tarihi 10/02/2016: <https://l24.im/bfc04d>

Ahīmd, Hāzim Şebāh. “E’l Nizām El İthādī E’l Fīderālī fī E’l ‘Irak’”. (Irak’ta Federal Sistem: Mevcut Zorluklar ve Gelecek Beklentiler). *Tkrīt Üniversitesi lil Hūkūk ve E’l Siyase Dergisi* 5/19 (2013), 293 – 327.

Ahmed, ‘Abdu’l Cābār. “Ba’z E’l Mū’ādelāt fī İşkāliet E’l İnṭhābāt E’l ‘Irakīye”. (Irak Seçimlerinin Sorunsalında Bazı Denklemler). *E’l ‘Ülüm E’l Siyāsiye Dergisi* 35 (2007), 77 – 86.

Ahmed, ‘Abdu’l Cābār. “Seb’ Mūṣklāt fī Efzīl Esālib E’l Siyase E’l ‘Irakīye”. (Irak Siyasetinin En İyi Yöntemlerinde Yedi Sorun). *E’l ‘Ülüm E’l Siyāsiye Dergisi* 36 (2008), 115 – 134.

Ahmed, ‘Abdu’l Cābār. “Vāk’ ve Mūstekbel E’l HīārE’l Dīmokrātiye fī E’l ‘Irak’”. (Irak’ta Demokratik Seçeneğin Gerçekliği ve Geleceği). *E’l ‘Ülüm E’l Siyāsiye Dergisi* 39 (2004), 130 – 157.

Ahmed, ‘Abdu’l Cābār. *E’l Fedrālīye ve E’l Lāmerkezīye fī E’l ‘Irak’*. (Irak’ta Federalizm ve Ademi Merkeziyetçilik). Bağdat: Mū’esest Ferīd Riş Ālbert, 2013.

Ahmed, Ahmed Vahdan. *Tanẓīmü’l Mūctema’*. (Topluluk Organizasyonu). Kahire: Dāru’l Vāhdan, 1973.

Ahmed, Hasan Mūṣṭefā - ‘Atūān, Hezīr ‘Abās. “Hīārāt E’l Devle E’l kürdiye fī E’l ‘Irak Merhelt mā be’de Dā’s”. (Irak’taki Kürtler için Devlet Seçenekleri: IŞİD’ten Sonra Aşaması). *Tkrīt lil ‘Ülüm E’l Siyāsiye Dergisi* 3/9 (2017), 29 – 42 .

Ahmed, Hüsein Mūṣṭefā. “E’l Mes’le E’l Kürdiye fī E’l Şerḳ E’l Āvsıt”. (Ortadoğu’da Kürt Sorunu: Sorun - Sonuçlar - Çözümler). *E’l Siyase E’l Devliye Dergisi* 61 (2016), 223 – 256.

Ahmed, Kāmil Muḥmmmed. “*E’l Fīdrālīye Dā’ em Deūā’*”. (Federalizm bir hastalıktır mı ya da tedavidir mi?). Erişim Tarihi 25/05/2011. Būrāsā Haber Ajansı web sitesinde: <https://burathanews.com/arabic/articles/123892>

Ahmed, Lūkmān ‘Ösmān - ‘Abās, E’l Farūk ‘Abdu’l Reḥmān. (Irak’ta Seçim Sisteminin Gelişimi 2005-2014). “Teṭūr E’l Nizām E’l İnṭhābī fī E’l ‘Irak 2005 ile 2014”. *Tkrīt Üniversitesi lil Hūkūk Dergisi* 6/23 (Eylül 2014), 320 – 384.

- Ahmed, Muhammed Cemil. "Mü'ukāt E'l Tnmīye fī E'l Müctamā' E'l 'Irakī". (Irak Toplumunda Gelişimin Engelleri). *E'l Kādsīye Üniversite Dergisi* 16 (2013), 484 – 504.
- Ahmed, Şabih 'Abd A'l Mīn'am. "E'l Ensāk E'l Āşenīye ve Tābr't E'lbin' E'l İctimā'ī lilmüctam' E'l 'Irakī". *Vāk' MüşkīLāt E'l 'Şenīyāt ve E'l 'klyāt fī E'l 'Irak*. (Etniklikler ve Irak Toplumunun Sosyal Yapısının Doğası). mlf. Şmrān E'l 'Ecilī. Bağdat: Beyītu'l Hikme, 2012.
- Ahmed, 'Abdu'l Cābār. "E'l 'İnthābāt ve E'l İntikāl E'l Dīmokrātī fī E'l 'Irak". (Irak'ta Seçimler ve Demokratik Geçiş). *E'l 'Ülüm E'l Siyāsīye Dergisi* 32 (2006), 112 – 128.
- Ahmed, 'Abdu'l Cebār. *E'l 'ālem E'l şālş Bein E'l luehde E'l vātaniye ve E'l dīmūkrātīye*. (Ulusal Birlik ve Demokrasi Arasında Üçüncü Dünya). Bağdat: Sılsilet Dirāsāt, 2011.
- Ahmed, 'Abdu'l Kerīm. *E'l Kevmīye ve E'l Mezāhib E'l Siyāsīye*. (Milliyetçilik ve Siyasi Mezhepleri). Kahire: E'l Metbā'e' E'l Şkāfiye, 1970.
- Ākşū, Aydın. *E'l Ştūh E'l Mūteşdi'e Asıl E'l Şirā'āt fī Kerkūk*. (Kerkūk'te Çatışmaların ve Yabancı Müdahalelerin Kökeni). Kerkūk: Merkez Kerkūk E'l Ğed, 2006.
- A'l 'Asved, Şādīk. *'İlm A'l 'İctimā' A'l Siyāsī 'Üsshu ve 'Eb'ādehu*. (Siyasal Sosyoloji: Temelleri ve Boyutları). Bağdat: Dāru'l Hikme, 1991.
- A'l Menār Kanal. "Feldman E'l Yehūdī Yūşārķ Biüz' E'l Distūr E'l Tūnisī be'de E'l Mısıri ve E'l 'Irakī". (Yahudi Feldman'ın Mısır ve Irak Anayasalarının Ardından Tunus Anayasasının Hazırlanmasına). Erişim Tarihi 13/01/2014: <http://archive.almanar.com.lb/article.php?id=710719>
- Al Sadooun, Watheq. "Çağdaş Irak'ta Arap Aşiretlerinin Siyasi Rollerinin", Ortadoğu Araştırma Merkezi Analizsi /221, (Ekim 2018), 3 – 18.
- Alaaldin, Ranj. *The Origins and Ascendancy of Iraq's Shiite Militias*. Analysis Paper. Washington DC: Hudson Institute. Erişim Tarihi 01/11/2017. <https://www.hudson.org/research/13993-the-origins-and-ascendancy-of-iraq-s-shiite-militias>
- Al-Arab Gazetesinin. "Bağdat Tūūs' 'Kūbāthā 'Lā Erbīl Bilsītere 'Lā Şerikāt E'l 'İtşāl". (Bağdat, Telekomünikasyon Şirketlerini Kontrol Ederek Erbil'e Yönelik Yaptırımlarını Genişletiyor). Erişim Tarihi 09/10/2017: <https://l24.im/0o2b>
- 'Alavī, 'Alī 'Abdu'l Amīr. *İhtilāl E'l 'Irak Ribh E'l Herb ve Hsāret E'l Selām*. (İşgalci Irak Savaşı Lazandı ve barışı kaybetti). çev. 'Ātā 'Abdu'l Vehab. Beyrut: E'l Mū'sese E'l 'Arabi li Dirāsāt, 2009.
- 'Alī, 'Abd E'l Min'im E'l Seīd. "E'l İktisād E'l 'Irakī Eīne Te'mülāt ve Tetelū'āt". (Irak Ekonomisi: Yansımalar Nerede). *E'l Müsteķbel E'l 'Arabi Dergisi* 20/228 (1998), 68 – 87.

‘Alī, Aḥmed Muḥemmed. *E’l Tā’fīye ve Esruhā fī E’l Hāyāt E’l Siyasiye, fī E’l ‘Irak*. (Mezhepçilik ve Irak’ın Siyasi Hayatı Üzerindeki Etkisi). Bağdat: Bağdat Üniversitesi, Siyaset Bilimi Enstitüsü, Doktora Tez, 2008.

Aljarida Haber Sitesi. “*Dīālā Tenzīm İlā Şelāḥ E’l Dīn ve E’l Beşre ve Tütālib Bīklīm*”. (Diyala’nın Selahaddin ve Basra’ya katılıp bölge talebinde bulunmaktadır). Erişim Tarihi 14/12/2011.
<https://www.aljarida.com/articles/1461990840402127900>

Al-Qarawee, Harith Hasan. “*Sectarian Relations and Socio Political Conflict in Iraq*”. Analysis, ISPI.200 (2013).

Al-Qarawee, Harith Hasan. *Iraq’s sectarian crisis a Legacy of exclusion*. Beirut: Carnegie Endowment for International Peace, 2014.

Alrufaie, Ali Kadhum. “*Tḫīm li Meşrū’ E’l Ehzāb E’l Siyasiye E’l Me’rūz ‘ālā Meclis E’l Nūāb*”. (Millet Meclisi’ne Sunduğu Siyasi Partiler Projesine İlişkin Değerlendirme). Facebook. Erişim Tarihi 24/02/2015.
<https://www.facebook.com/dr.alikadhumalrufaie/posts/1555970957998058/>

‘Alū, ‘İmād. “*Tḥedīyāt E’l Binā’ fī Bī’et Kītāl İşkālīyāt E’l Mü’sese E’l ‘Eskerīye E’l ‘Irakīye fī 2020*”. (Savaş Ortamında İnşa Etmenin Zorlukları: 2020’de Irak Askeri Kurumunu İnşa Etmenin Sorunları). *Ḥiūār E’l Fikir Dergisi* 50 (2019), 50 – 78.

‘Alūān, İbtisām Ḥātım – Cebir, Dīnā Muḥammed. “*İşkālīyet E’l Heūīye ve E’l İntmā’ ve Rihānāt E’l Viḥde E’l Veṭānīye*”. (Kimlik ve Aidiyet Sorunu ile Ulusal Birliğin Riskleri Arasında). *E’l Siyasiye ve E’l Devlīye Dergisi* 35 – 36(2017), 229 – 256.

‘Amāra, ‘Abdu’l Zehra. *Anṭōlōciya’r Rivāyeti’l ‘Irākīyyeti’l Ḥadīşi fī’l Mehcer 1980 ile 2016*. (Ontology of the Modern Irak Novel in the Diaspora (1980-2016)). Irak: ‘Amāra Bres Li’tībā’a ve E’lneşir, 2017.

‘Amīdī, Serbst Müştāfā Reşīd. *E’l Nüzūm E’l İnthābī E’l ‘Irakīye*. (Irak Model Olarak Uygulanan Seçim Sistemleri). Irak: Yüksek Seçim Komisyonu, 2010.

‘Āmrī, İbtisām Muḥemmed ‘Abdu’l. “*Devr E’l Şkāfe E’l Siyasiye fī Tşkīl E’l Hevyē E’l Vātānīye fī E’l ‘Irak kbl ve b’ād E’l İhtilāl*”. (İşgal Öncesi ve Sonrası Irak’ta Ulusal Kimliğin Şekillenmesinde Siyasal Kültürün Rolü). *E’l Dīrāsāt E’l Devlīye Dergisi* 10/ 35, (Ocak 2008), 135 – 158.

Anderson, Liam – Stansfield, Gareth. *Crisis in Kirkuk the Ethnopolitics of Conflict and Compromise*. Philadelphia: University of Pennsylvania Pres, 2009.

Anderson, Liam – Stansfield, Gareth. *‘Irak E’l Müstekbl Dktātūrīye Dmokrātīye em Tḫsīm*. (Gelecekteki Bir Irak: Bir Diktatörlük ve Demokrasi veya Bir Bölünme). çev. Remzi Bdir. London: Dāru’l Verāk, 2005.

- Araştırma ekibi. *Dīnāmīkiyāt E'l Nizā' fī E'l 'Irak Tķīym İstrātīcī*. (Irak'taki Çatışma Dinamikleri: Stratejik Bir Değerlendirme). Bağdat: E'l Dīrāsāt E'l İstrātīciye Enstitüsü, 2007.
- Araştırma ekibi. *Şırā' E'l Merkezīye ve E'l Lāmerkezīye fī E'l Besrā 2003 ile 2009*. (Basra'da Merkezileşme ve Yerelleşme Çatışması 2003-2009). Beyrut: Dirāsāt 'Irakīye, 2010.
- 'Arūsī, Süheīl. *E'lmuctema' E'lmedenī Lildevle*. (Devlet Sivil Toplumun). Dimeşk: Dāru'lfikir E'lmü'āşır, 2008.
- 'Atīye, 'Ātif. *E'l Müctema' E'l Dīni ve E'l teķālīd*. (Dini Toplum ve Gelenekler). Lübnān: Crūs Bres Menşürāt, 1992.
- 'Ātīye, Ğassān. "E'l Kırā'e E'l Ülä li Dīstūr 1925". (1925'te Anayasanın İlk Okuması). *Melf 'Irakī Dergisi* 18 (2005), 20 – 43.
- 'Ātīye, Ğassān. *E'l 'Irak Neş'etu'l Devle 1908 ile 1921*. (Irak: Devletin İnşa Etmesi). çev. 'Āta 'Abdu'l Vehab. London: Dāru'l Lāmī, 1973.
- 'Atīye, 'Ātif. *E'ldevle E'lmü'cele*. (Ertelenmiş Devle). Beyrüt: Dār Emūāc, 2000.
- Attali, Jacques. *Āfāk E'l Müstekbl*. (Gelecek Ufuklar). çev. Muḥmmmed Zekrīā İsmā'īl. Beyrut: Dāru'l 'İlim limelāīn, 1992.
- 'Ātūf, Züher. *E'l Tecrübe E'l Hzbīye fī E'l 'Irak be'de 2003*. (Irak'ta Partizan Deneyimi.. Gerçeklik ve Zorluklar). Surya: Merkez İdrāk, 2018.
- Azınlık Hakları Bölümü. *Etyāf E'l 'Irak Maşder Şra'ehu'l vaṭanī*. (İnsan Hakları Bakanlığı: Performans İzleme ve Hak Korunma Hizmeti Dairesi). Bağdat: Irak İnsan Hakları Bakan, 2011.
- Bāīliz, Alīsūn. J. K. "E'l Emn E'l 'Ālemī fī 'Ām 2005 ve Dürūs E'l 'Irak". (2005'te Küresel Güvenlik ve Irak'tan Dersler). *E'l Müstekbl E'l 'Arabi Dergisi* 323 (2006), 29 – 42.
- Baker, James A. – Hamilton, Lee H. *Baker-Hamilton mā E'l'mel fī E'l 'Irak*. (Irak'ta ne yapılır?). Brüksil: E'l Mecmūa'e E'l Devlīye Lilezmāt , 2006.
- Bākīr, 'Ālī. *E'l 'Irak ve E'l Terācü' E'l Amerikī*. (Irak ve Amerikan geri çekilmeleri). E'l Rīyād: E'l Beyān, 2008.
- Bākserī, 'İzz E'ldīn Selīm. *E'l Ezīdiye*. (Yezîdiler). Dhūk: Merkez Lālş E'l Şekāfī, 2003.
- Batūt, Hānā. "E'l Devr E'l Siyāsī lil Şī'ā ve 'Amelīyet E'l İndimāc". (Şiilerin Siyasi Rolü ve Bütünleşme Süreci). *E'l Müctema' E'l 'Irakī Hāfriyāt sosyologie fī E'l Aşeniyāt ve E'l Tauā'if ve E'l Tabaka*. mlf. İshak Neķāş vd. Bağdat: E'l Furāt, 2006.

- Batut, Hānā. *E'l 'Irak E'l Tābakat E'l 'İctmā'īye ve E'l Herekāt E'l Şvriye fī E'l 'Ahd E'l 'Ösmanī hātā Kıyām E'l Cūmhuriye*. (Irak: Cumhuriyetin Kuruluşuna Kadar Osmanlı Döneminde Toplumsal Sınıflar ve Devrimci Hareketler). çev. 'Afif E'İrezaz. 1 Cilt. İran: Menşürat Ferhad, 2005.
- Batut, Hana. *E'l Şiū'ūn ve E'l Bā'siūn ve E'l Żübātu'l Āhrār*. (Komünistler, Baasçılar ve Özgür Subaylar). çev. 'Afif E'l Rzāz. 3Cilt. İran: E'l Ğedīr, 2005.
- BBC Arapça." *İstiftā' İklīm Kürdistān E'l 'Irak Ekşer min 92% E'īdū E'l İnfişāl 'An E'l 'Irak*". (Kuzey Irak Referandumu: Yüzde 92'den Fazlası Irak'tan Ayrılmayı Destekledi). Erişim Tarihi 27/09/2017: <https://www.bbc.com/arabic/middleeast-41417117>
- Beck vd, Bāsl Yūsūf. *Strātīciyet E'l Tedmīr Āliyyāt E'l İhtilāl E'l Amrīkī lil 'Irak ve Nī'cehu E'l Tā'fīye E'l Hevīye E'l Vātāniye E'l Siyasat E'l İktisādīye*. (İmha Stratejisi: Amerikan Irak İşgali Mekanizmaları ve Sonuçları: Mezhepçilik, Ulusal Kimlik ve Ekonomik Politikalar). Beyrut: Merkez Dīrāsāt E'l Vhde E'l 'Arabiye, 2006.
- Bedeūi, Aḥmed Zekī. *Mū'ceim Müştēleḥāt E'l'ulūm E'lictimā'īye*. (Sosyal Bilim Terimleri Sözlüğü). Beyrūt: Mektebet Lübnān, 1978.
- Belkīs, 'Abdul'İlāh. *E'l Devle ve E'l Müctema' Cedeliyyāt E'l Tevhīd ve E'l İnkişām fī E'l Müctama' E'l 'Arabi E'l Mū'āsīr*. (Devlet ve Toplum: Çağdaş Arap Toplantısında Birleşme ve Bölünme Tartışmaları). Beyrut: E'l Şebeke E'l 'Arabiye Lilebhās, 2008.
- Belkīs, 'Abdul'İlāh. *İşkālīet E'l Vehde E'l 'Arabiye Hīlāb E'l Regbe Hīlāb E'l Mümkin*. (Arap Birliği Sorunu: Arzu Konuşması, Mümkün Konuşma). Ḳahire: E'l Dāru'l Beydā', 1991.
- Bell, Gertrude. *E'l 'Irak fī Resā'l E'l Mīs Bell 1917 ile 1926*. (1917 – 1926 Arasında Yakınlarında Irak Bölümleri). çev. Ce'fer E'l Hīyāt. Beyrut: E'l Dāru'l 'Arabiye lil Mevsū'āt, 2005.
- Berekāt, Hālim. *E'l Müctem' E'l 'Arabi E'l Mū'āsīr Beḥis Āistitla'iy Āictima'i*. (Çağdaş Arap Topluluğu: Sosyal Keşif Araştırmaları). Beyrut: Merkez Dīrāsāt E'l Vhde E'l 'Arabiye, 6 Basım, 1998.
- Besīūnī, Meḥmud Şerīf. *E'l Desātīr E'l 'Irakīye Drāse Mükārne fī Mā'āir E'l Hūkūk E'l Dstūriye E'l Devliye*. , (Irak Anayasaları: Uluslararası Anayasal Hak Standartlarının Karşılaştırmalı Bir Çalışması). Chicago: DePaul Üniversite, Uluslararası İnsan Hakları Enstitüsü, 2005.
- Besyūnī, Abdu'lḡeanī. *E'lnüzūm E'lsiyāsiye*. (Siyasi Sistemler). Mısır: Münşe'at E'lma'ārif, 1990.
- Bettī, Raf'aīl. *E'l 'Aşā'er ve E'l Siyāse teḲrīr Sirī ledā Dā'iretu'l İstḥbārātu'l Biriṭāniye Yūbeīn E'l Aḥvālu'l İctimā'ye ve E'l Siyāsiye lil 'Aşā'er E'l 'Irakīye ve 'İlāketūha biel'idāretu'l Biriṭāniye*. (Aşiretler ve Politika: İngiliz İstihbarat

Servisi tarafından Irak Aşiretlerinin Sosyal ve Politik Koşullarını ve İngiliz Yönetimi ile İlişkilerini Gösteren Gizli Bir Rapor). çev. 'Abdu'l Celil Tahir. Bağdat: Mektebetu'l Haddarat, 1958.

Beyumî, Muhammed Ahmed. *'İlim E'l İctimā' E'l Dīni ve Müşkilāt E'l Alem E'l İslāmī*. (Din Sosyoloji Bilim). Mısır: Dāru'l Me'rife E'l Cāmī'ye, 2 Basım, 2002.

Bin Hemād, Mehmed Rizā. *E'l kânūn E'ldīstūrī ve E'lenzime E'lsiyāsīye*. (Anayasa Hukuku ve Siyasi Sistemler). Tünüs: Merkez E'Ineşir E'lcāmī'î, 3. Basım, 2016.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun. 2625 Sayılı Karar Antlaşması Doğrultusunda Devletler Arasında Dostça İlişkiler ve İşbirliğine İlişkin Uluslararası Hukuk İlkeleri Konusundaki Bildirge ve Eki. 24 Ekim 1970.

Birleşmiş Milletler Haberleri. “E'l 'Ümm E'l Mutehide Tüsānid E'l Müfūziye A'l 'Ülīyā Lil İntihābāt fī Tenzīm Cem' A'l Teūkīāt Lil İstfītā' A'l Müktrh fī A'l Beşre”. (Basra’da Önerilen Referandum İçin İmza Toplanmasının Organize Edilmesinde Bağımsız Yüksek Seçim Komisyonunu Destekliyor). Erişim Tarihi 17/12/2008 <https://news.un.org/ar/story/2008/12/97132>

Boudon, Raymond – Bourricaud, François. *Mü'cām 'İlim E'l İctimā' E'l Neqdī*. (Eleştirel Sosyoloji Sözlüğü). çev. Selim Haddad. Cezayir: Divāniyu'l Metbū'āt E'l Cāmī'ye, 1986.

Böckenförde, Markus - Hedling, Nora - Wahiu, Winluck. *A Practical Guide to Constitution Building*. Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance IDEA, 2011.

Brandt, Michele - Cottrell, Jill - Ghai, Yash and Regan, Anthony. *Constitution Making and Reform Options for the Process*. Lebanon: Interpeace, 2011.

Brawdi, Joseph. *E'l 'Irak E'l Cedīd*. (Yeni Irak). çev. Nemir 'Abās. Beyrut: Mektebt Büstān E'l Mā'efe, 2004.

Bremer, Paul. *'Am Kezītehu fī E'l 'Irak*. çev. 'Ömer E'l Eyübī. (Irak'ta Geçirdiğim Bir Yıl). Beyrut: Dāru'l Kitāb E'l 'Arabi, 2006.

Brown, Nathan J. *Mülāhazāt Tehlīlīe Hvle E'l Distūr E'l 'Irakī*. (Anayasa Üzerine Analiz Notlar). Bağdat: Daru'l Medā, 2006.

Buren, Martin Van. *E'l Āgā ve E'l Şeīh ve E'l Devle E'lbünā E'l İctima'ye ve E'l Siyāsīye Likürdistān*. (Ağa, Şeyh ve Devlet: Kürdistan'ın Sosyal ve Siyasi Yapıları). çev. Amcd Hüseyin. 1Cilt. Beyrut: Me'ahd E'l Dīrāsāt E'l İstrātīcīye, 2007.

Bush, George W. *Müzkrāt George W. Bush Krārāt Meşīrīye*. (George Bush'un Anıları: Kader Kararları). çev. Senā' Herb. Beyrut: E'l Metbū'āt, 2. Basım, 2013.

Buzāslān, Hemīd. “E'l 'Aşābīye ve E'l Siyāse E'l Kürdīye min Menzūr İctema'i Tārīhī”. (Sosyal-Tarihsel Bakış Açısından Asabiyeti ve Kürt Siyaseti). *E'l*

- Ā'senīye ve E'l Devle E'lekrād fī E'l 'Irak ve Irān ve Türkiye.* mlf. Fālih 'Abdu'l Cebār - Hişām Dāvūd. Bağdat: M'ahed E'l Dīrāsāt E'l Strātīciye, 2006.
- Caber, Caber Hebib. *E'l 'Irak Te'düdiye Müfrte.* (Irak: Aşırı Çoğulculuk). E'l Şerh E'l Āvsıt Gazetesi. Sayı 11303, 8 Kasım 2011.
- Cābr, Cābr Hebib. "Vlādet E'l 'Irak E'l Dīmokrātīye". *İşkāliyet E'l Tehül E'l Dīmokrātīye fī E'l 'Irak.* (Demokratik Irak'ın Doğuşu). mlf. Mecmua't Bāhişin. Necef: Daru'lzīā, 2008.
- Camīl, Hesin. *Hūkūk E'linsān fī E'lūeten E'l'arabī.* (Arap Dünyasında İnsan Hakları). Beyrūt: Merkez Dīrāsāt E'l Vhde E'l 'Arabiye, 1998.
- Cāsım, 'Aqıl 'Abd Muḥemmed. "Esır E'l Müteğir E'l İktisādī 'ālā E'l Siyase E'l Hārcīye". (Ekonomik Değişkenin Dış Politika Yapımına Etkisi). *E'l 'Ülüm E'l İktisādīye Dergisi* 6/22 (2008), 42 – 73.
- Cāsım, 'Ālā' E'l Dīn. "Meḥu'l Ümīye ve E'l Teğīūr E'l İctamā'ī lil Mer'e". (Kadınlar için Okuryazarlık ve Sosyal Değişme). *Dīrāsāt E'l Ecāl Dergisi* 2 (1981), 17.
- Cāsım, Heirī 'Abdu'l A'l Rezāk. *E'l'emeliye E'lsiyāsīye fī E'l'Irak ve Müşkilāt E'lūşūl Lideulet E'lqānūn.* (Irak'taki Siyasi Süreç ve Hukukun Üstünlüğünü Sağlama Sorunları). Bağdat: Merkez E'l'Irak Lildīrāsāt, 2009.
- Cāsım, Heirī 'Abdu'l Rezāk. *Nizām E'l Hüküm fī E'l 'Irak be'de 2003 ve E'l Kūā E'l Mū'sre.* (2003 Sonrası Irak'taki Rejim ve Onu Etkileyen Güçler). Bağdat: Beytu'l Hīkme, 2012.
- Cebār, Cemāl Nāşr. *Dirāsāt Distūriye.* (Anayasa Araştırmaları). Bağdat: Merkez E'l 'Irak, 2009.
- Cebār, Selām - Yehiā, Lürens. "Āfāk E'l Nemū E'l 'İktisādī ve E'l 'Irakī". (Irak Ekonomik Büyümesine İlişkin Beklentiler). *Hūār E'l Fikir Dergisi* 50 (2019), 107 – 130.
- Cebr, 'Abdu'l Azīm. "E'l Hītāb E'l Siyāsāt E'l 'Irakī Azā' E'l Fīdrālīye be'de E'l Teğir E'l Siyasi fī 09 Nisan 2003". (04.09.2003 Tarihindeki Siyasi Değişimin Ardından Federalizme İlişkin Irak Siyasi Söylemi: Eleştirel Bir Bakış). *Vāsıt lil 'Ülüm E'l İnsāniye Dergisi* 29 (2015), 213 – 236.
- Cebr, 'Abdu'l Azīm. *Şekāfet E'l Mū'āreze.* (Muhalefet Kültürü). Şebāh Gazetesi Āfāk İstrātīciye Eki. Sayı 844, Mayıs 2006.
- Celīl, Mekī. *Te'alīkāt 'alā Nizām D'āvā E'l 'Aşā'er ve Te'dilāth.* (Aşiret İddiaları Sistemi ve Değişiklikleri Hakkında Yorumlar). Bağdat: Meṭbe'atu'l Kerh, 1935.
- Cem, Vilīm. "E'l Mū'āreze E'l Perlemāniye". (Parlamentar Muhalefet). *E'l Kānāūn E'l 'Ām ve 'İlim E'l Siyase Dergisi* 25 (2006), 1365 – 1404.

- Cemîl, Esma'. "Tetvürât E'l Ehzâb E'l Siyasiye fî E'l 'Irak". (Irak'ta Siyasi Partilerin Gelişmeleri). *Medârik Dergisi* 7 (2007), 72 – 98.
- Cemîl, Hüsyîn. *E'l Hâyât E'l Nîyâbiye fî E'l 'Irak 1925 ile 1946*. ((Irak'ta Parlamento Hayatı 1925-1946)). Bağdat: Mktebet E'l Müşenâ, 1983.
- Cerîh, Mühsîn Cemîl. *E'l Mhkeme E'l İtiḥādîe E'l 'Ülîâ Dirāse Mukārne*. (Federal Yüksek Mahkeme: Karşılaştırmalı Bir Çalışma). London: Dāru'l Seîāb, 2009.
- Cevād, Belkîs Muḥemmed. "E'l Mer'e E'l 'Irakîye ve E'l Dîmokrâtiye". (Iraklı Kadınlar ve Demokrasi). *E'l Siyase E'l Devliye Dergisi* 21/41 (Haziran 2010), 214 – 217.
- Cordesman, Anthony – Ramos, Jose. "E'l Şedir ve Ceîş E'l Mehdî E'l Tetevürât E'l Kudrât ve E'l İtcâhât E'l Cedîde". (El-Sadr ve Mehdi Ordusu: Evrim - Yetenekler ve Yeni Yönleri). *E'l Müsteḳbel E'l 'Arabi Dergisi* 31/355 (2008), 130 – 158.
- Cordesman, Anthony H. – Baetjer, Patrick. "Iraq's Evolving Insurgency" Center for Strategic and International Studies. Erişim Tarihi 23/06/2005. Web sitesinde www.csis.org veya <https://l24.im/Q0BZ>
- Corruption A Glossary Of International Criminal Standards. France: Organisation For Economic Co-Operation And Development, 2007.
- Cüād, Alî. "Müftî Sünet E'l 'Irak Yd'ü Li'fû 'Am ve Te'dîl Kānûn Mukāfeḥt E'l İrhâb". (Irak Sünni Müftüsü: Genel Af ve Terörle Mücadele Yasasında Değişiklik Yapılması Çağrısında Bulunmaktadır). Anadolu Ajansı. Erişim Tarihi 28/01/2021. Arapça Anadolu Ajansı'nın resmi internet sitesinde: <https://l24.im/oC3qH>
- Cüvād, Gānim. *Māzā Be'de E'lteḡîr fî E'l 'Irak Mukedimât Limeşrû' E'l 'adāle E'lintîkālîye*. (Irak'ta Değişimden Sonra ne Gelir: Geçiş Dönemi Adalet Projesine Giriş). Bağdat: E'lmektebe E'l'eşriye, 2005.
- Çin Xinhua Tongxunshe Ajansı. "A'l 'Irak Yed'ü E'l 'Ümm E'l Muteḥîde Lilmüsā'ede fî Hell 'Azmet Kerkük". (Irak, Birleşmiş Milletleri Kerkük krizinin Çözümüne Yardım Etmeye Çağırıyor). Erişim Tarihi 15/06/2009: http://www.arabic.xinhuanet.com/arabic/06/middle_opi.htm
- Dalton, Russell J. *Deūr E'lmüvaṭın fî E'ldîmükrâtiyât E'lgerbiye*. (Batı Demokrasilerinde Vatandaşın Rolü). çev. Aḥmed Ye'kûb E'lmcdübe, Mehfüz E'lcibürî. Ürdün: Dāru'lbeşîr, 1996.
- Dāuā, İbthāl Rizā. "Vākı' E'l Fîdrālîye ve Müsteḳblhâ fî E'l 'Irak". (Federalizmin Gerçekliği ve Irak'taki Geleceği) *E'l Siyāsîye ve E'l Devliye Dergisi* 31 (2016), 101 – 124.

- Dāūd, Rizā Sālīm. “E’l ‘Eklīye E’l Ezīdiye fī E’l ‘Irak Behiṣ fī E’l Cügrāfiye E’l Siyasiye”. (Irak’taki Ezidi Azınlık: Siyasi Coğrafya Araştırmaları). *Mdād E’l Adāb Dergisi* 1/1 (2019), 143 – 162.
- Davis, Eric. *Müzkrāt Devle*. (Irak’taki Siyaset, Tarih ve Birliği Kimlik Anıları). çev. Hātem ‘Abdu’l Hādī. Beyrut: E’l Müe’sese E’l ‘Arabīye, 2008.
- Dāvūd, Hiṣām. “E’l Müctem’ ve E’l Şülte fī E’l ‘Iraku’l Mü‘āşīr”. (Çağdaş Irak’ta Toplum ve İktidar). *E’l Müctema’ E’l ‘Irakī Hāfriyāt Sosyolocie fī E’l Aşeniyāt ve E’l Tauā’īf ve E’l Tabakat*. mlf. İshak Nekāş vd. 149 – 191. Bağdat: E’l Furāt, 2006.
- De’īm, ‘Azīz Sem‘ān. “Şkāfet E’l Silm E’l Müctamā’ī Ekebāt ve Te’zizāt min Vicht Neẓr ‘Eīne Müctamā’īye”. (Toplumsal Barış Kültürü: Bir Toplum Örneği Açısından Engeller ve Güçlendirmeler). *E’l Hüseyin Bin Telāl Lil Būhūs Üniversitesi Dergisi* 5/3(2019), 19 – 33.
- Dīvān Evkāf E’l Dīyānāt E’l Mesihīye ve E’l Ezīdiye ve E’l Sābi’ E’l Ma’ın (CESE), “İstatistiksel Hristiyan ve diğer Dinler Vakfı Ofisi 2012”. <https://www.cese.iq/>
- Dodge, Toby. *Inventing Iraq The Failure of Nation Building and a History Denied*. New York: Columbia University Press, 2005.
- Doğan, Soner. *Irak Türkmenleri*. Türkiye: INSAMER: İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, 2018.
- Dyer, Gwynne. *E’l Fūzā e’letī Nezmūhā E’l Şerķ E’l Āvıṣt ba’de E’l ‘Irak*. çev. (Yaptığımız Kaos: Irak’tan Sonra Orta Doğu, Gözden Geçirildi ve Düzenlendi). Besām Şihā. Beyrut: E’l Dāru’l ‘Arabiye, 2008.
- Ebū Beṭīḥ, Ğessān. “E’l Sülte E’l Teşri’ye fī E’l ‘Irak be’d 2003”. (9 Nisan 2003’ten Sonra Irak’taki Yasama Otoritesi). *E’l Perlemānīye Dergisi* (2010), 33 – 55.
- ‘Ecīne, Reḥīm. *E’l İhtīār E’l Mütcedīd Zkreiyāt Şehşiyet ve Şefhāt mīn Mesīret E’l Hz̄b E’l Şiū’ī E’l ‘Irakī*. (Irak Komünist Partisi Mart ayından Yenilenen Test, Kişisel Anılar ve Sayfalar). Beyrut: Dāru’l Kinūz, 1998.
- Edīb, Kemāl. *Zīlzāl fī Arz E’l Şīkāķ*. (Uyuşmazlık Ülkesinde Bir Deprem). Beyrut : Dāru’l Ferābī, 2003.
- Edmondson, G. C. *Kürt ve Türk ve ‘Arab Siyāset ve Riḥlāt ve Būḥuṣ ‘an E’l Şimāl E’l Şerķi mine’l ‘Irak 1919 ile 1925*. (Türkler ve Araplar: Irak’ın Kuzeydoğusu Üzerine Siyaset, Geziler ve Araştırmalar 1919-1925). çev. Circīss Fetihū’l Allah. Bağdat: Meṭbā’tu’l tāīms, 1971.
- Eīüb Zbīān, Mehā Muḥmmmed. “E’l Teşri’āt E’l Kānūnīye E’l ‘Irakīye Fīmā Yte’lķ Bil Fesād”. (Irak’ta Yolsuzlukla Mücadeleye İlişkin Irak Yasal Mevzuatı). *Şū’ūn ‘Irakīye Dergisi* 5 (2011), 61.

- ‘Ekrāūī , Şimāl. “‘*Irakūn Yhtifūn Bimūdūn Sūniye E’l Şe’b Yürüd İşkāt E’l Nizām*”. (Iraklılar Sünni İllerde "Halk Rejimi Devirmek İstiyor" Diye Slogan Atmaktadır). Anadolu Ajansı. Erişim Tarihi 26/12/2012. Arapça Anadolu Ajansı’nın Resmi İnternet Sitesinde yayınlanmaktadır: <https://l24.im/apzGB>
- E’l ‘Abadī, ‘Alī Mürād. “*Keıfe Yümkün Nez’ E’l Silāh E’l Meūcūd Hārc E’l Sülte fī E’l ‘Irak*”. (Irak’ta Devletin Yetkisi Dışındaki Silahlar Nasıl Silahsızlandırılabilir?). Merkez E’l Fūrāt lil Tenmīye ve E’l Dirāsāt E’l İstrātīciye. Erişim Tarihi 19/12/2017. <http://www.fcdrs.com/polotics/986>
- E’l ‘Ābūdī, Kāsım Hasan. *Te’sīr E’l Nüzūm E’l İnḥābiye fī E’l Nizām E’l Siyasi*. (Seçim Sistemlerinin Siyasi Sistemler Üzerindeki Etkisi). Ürdün: Dār Verd, 2012.
- E’l ‘Ādlī, Hüseyn Dervīş. *E’l Mūvāṭne*. (Vatandaşlık). Bağdat: Dāru’l Mürtzā, 2 Basım, 2006.
- E’l ‘Ālevi, Hāsān. *Devlet E’l İstī’mār E’l Kvmīye*. (Milli Metafor Devlet). London: Dāru’l Zevrā, 1993.
- E’l ‘Ālevi, Hāsān. *E’l ‘Irak E’l Tenzīm E’l Sirī*. (Irak, Gizli Örgüt Devleti). Cede: Mū’eseset E’l Ebḥās E’l Sü’ūdīye, 1990.
- E’l ‘Āmār, Min’ım Şāhī . “Hel Bimekdūr E’l Dīmoqrāṭīye en Tekūn Beūābe li Fihm E’l ‘Irak”. (Demokrasi Irak’ı Anlamaya Açılan Bir Kapı Olabilir Mi?). *Ḳzāīā Siyāsīye Dergisi* 18/1 (2009), 1 – 18.
- E’l Anbārī, Şebḥ Şādīk Ce’fer. *Delīl E’l Teşri’ E’l ‘Irakī*. (Irak Yasalı Rehberi). Bağdat: E’l Anbārī, 2008.
- E’l ‘Ānī vd, Nūrī ‘Abdu’l Hemīd. *Tārīḥ E’l Vizārāt E’l ‘Irakīye fī E’l ‘Āhd E’l Cūmhūrī*. (Cumhuriyet Döneminde Irak Bakanlıklarının Tarihi). 1 Cilt. Bağdat: Beytu’l Hikme, 2002.
- E’l ‘Ānī vd, Nūrī ‘Abdu’l Hemīd. *Tārīḥ E’l Vizārāt E’l ‘Irakīye fī E’l ‘Āhd E’l Cūmhūrī*. (Cumhuriyet Döneminde Irak Bakanlıklarının Tarihi). 6 Cilt. Bağdat: Beytu’l Hikme, 2002.
- E’l ‘Ānī, Fikret Nāmḳ - E’l Bdīrī, Krār Enūr. “E’l ‘Irak ve Tenzīm Dā’s Dirāse fī E’l Esbāb E’l Münşī’e lil İrhāb”. (Irak ve İŞİD: Terörizmin Nedenleri Üzerine Bir Araştırma). *Ḳzāīā Siyāsīye Dergisi* 41 (2015), 1 – 25.
- E’l Asedī, Rīyad . “Cizvr E’l Fīkīr E’l Siyāsī fī E’l ‘Irak E’l Hedīs 1750 ile 1817”. (Irak’ta Siyasi Düşüncenin Kökenleri: Irak’ta Yerel Bağımsızlık Girişimleri 1817-1750). *E’l İlūm E’l İnsāniye Dergisi* 3 (Erişim Tarihi 02/11/2005). <http://www.uluminsania.net>
- E’l Asved, Şādīk. *İlm E’l İctimā’ E’l Siyāsī*. (Siyaset Sosyolojisi, Temelleri ve Boyutları). Bağdat: Dāru’l Hikme, 1991.

- E'l 'Ātār, Cūād. *E'l Bü'ūd E'l Siyasi fī Kānūn E'l Ehzāb E'l 'Irāqī*. (Irak Partiler Hukukunun Siyasi Boyutu). Bağdat : Metb'et E'l Fereh, 2011.
- E'l 'Atīye, Min'im Dhām. “E'l 'Akbāt El'ltī Tüvāch E'l İktisādī E'l 'Irāqī be'de 2003”. (2003'ten Sonra Irak Ekonomisinin Karşılaştığı Engeller). *E'l İdāre ve E'l İktisād Dergisi* 93 (2012), 357 – 362.
- E'l 'Aṭūānī, Şebīh. “İlāket Re'īs Meclis E'l Vizerā' E'l 'Irāqī fī Zil Distūr 2005 me'e Ā'zā' E'l Meclis”. (2005 Anayasasına Göre Irak Başbakanının Meclis Üyeleriyle İlişkisi). *E'l Küfe Üniversite Dergisi* 1/22 (2011), 227 – 244.
- E'l 'Azāūī, Vesāl Necīb. *Kif E'l Sebīl ilā Hel Kezīt Kerkūk*. (Kerkük Sorununu Çözmenin Yolu Nasıldır). Bağdat: Merkez E'l 'Üme, 2009.
- E'l Bedrānī, Fādīl Muḥamed. *E'l Fikr E'l Kıymī ledā E'l 'Hzāb ve E'l Herekāt E'l Siyāsiye fī E'l 'Irāq 1945 ile 1958*. (Irak'taki Siyasi Partiler ve Hareketler Milliyetçi Düşüncesi 1945-1958). Beyrut: Merkez Dīrāsāt E'l Viḥde E'l 'Arabiye, 2005.
- E'l Bedrī, Hemīs Hzem. “Binā' E'l Müctemā' E'l Siyasi li 'Irāq mā be'd E'l Herb”. (Savaş Sonrası Irak için Siyasi Bir Toplum İnşa Etmek). *E'l Cerīde E'l 'Irāqīye Dergisi* 1 (2005), 5 – 10.
- E'l Bedrī, Hemīs. “E'l Dīmokrāṭīye E'l Teūāfīkīye ve E'l Heyāt E'l Siyāsiye fī E'l 'Irāq”. (Irak'ta Uzlaşmaya Dayalı Demokrasi ve Siyasi Yaşam). *Dirāsāt 'Irāqīye Dergisi* 4 (Nisan 2006), 15 – 33.
- E'l Beīātī, Firās 'Ebās. *E'l İncār E'l Sükānī ve E'l Tehedīāt E'l Müctamā'ye*. (Nüfus Patlaması ve Toplumsal Sorunlar). Ürdün: Dāru'l Gīdā', 2011.
- E'l Beīātī, Hāmid. *E'l Fīdrālīye fī E'l Distūr E'l 'Irāqī Tūhd ve lā Tūksīm E'l 'Irāq*. (Irak Anayasasında Federalizm: Irak'ı Birleştirip Bölmez). Bağdat: E'l Merkez E'l 'Irāqī lil Dirāsāt E'l İstrātīciye, 2005.
- E'l Beīyātī, Firās. *E'l Siyase E'l 'Āme lilemn E'l Veṭenī E'l 'Irāqī be'de 2005*. (2005 Sonrası Irak Ulusal Güvenliğinin Genel Politikası). Bağdat: E'l Sīma', 2017.
- E'l Beīzānī, Ḥasan Selmān. *E'l 'Irāq ve Ceīşh E'l Vāk' E'l Dīmügrāfī ve Te'sīrhu 'ālā Binā' E'l Ceīş*. (Irak ve Ordusu: Demografik Gerçeklik ve Ordunun İnşasına Etkisi). Bağdat: E'l Mktebe E'l 'İlmīye, 2020.
- E'l Bekrī, Cevād Kazım. “E'l Fīdrālīye fī E'l 'Irāqī”. (Irak'ta Federalizm). *Hemūrābī lil Dirāsāt Dergisi* 2 (2012), 88 – 112.
- E'l Bekrī, Yāsīn Se'd Meḥmmmed. “İşkālīyet E'l Dīmokrāṭīye E'l Teūāfīkīye ve İn'kāsātūh 'ālā E'l Tecrūbe E'l 'Irāqīye”. (Uzlaşmaya Dayalı Demokrasinin Sorunları ve Irak Deneyimine Etkileri). *E'l Müstşırīye lil Dirāsāt E'l 'Arabiye ve E'l Devliye Dergisi* 27 (2009), 59 – 82.

- E'l Berkāūī, Aḥmed Rifk. *E'l 'İlākāt E'l Siyasiye beyn E'l 'Irak ve Bīrūānyā 1922 ile 1932*. (Irak ve İngiltere Siyasi İlişkileri 1922 – 1932). Bağdat: Dāru'l Reşid 1980.
- E'l Beşīr, Muḥmmmed Mehdī. *Tārīḥ E'l Kezīye E'l 'Irakye*. (Irak Meselesinin Tarihi). 2 Cilt. Bağdat: Dāru'l Felāḥ, 1923.
- E'l Brezāni, Ḥasan. *E'l Hereke E'l Kavmiye E'lkürdiye E'l Tehrriye fī Kürdistan 1939 ile 1945*. (Kürdistan Bölgesin'daki Kürt Ulusal Liberal Hareketi 1939 – 1945). Dhok: Dār Sbīrīz, 2002.
- E'l Cābirī, Kūşer 'Abūd Ferc. “E'l Tekālīf E'l İktşādīye Liġiāb İḥsās E'l İnsān E'l 'Irakī Bil'müvātne”. (Iraklı Kişinin Vatandaşlık Duygusunun Olmamasının Ekonomik Maliyetleri). *E'l 'Irakī lil 'Ülüm A'l İktşādīye Dergisi* 47 (2012), 10– 57.
- E'l Cāsūr, Nāzūm 'Abdelūahid. *Meūsū'et E'lmüştelhāt E'lsiyāsiye ve E'lfelsefiye ve E'lideūliye*. (Siyasi, Felsefi ve Uluslararası Terimler Ansiklopedisi). Beyrüt: Dārulnehze E'l'arabiye, 2008.
- E'l Cede, Meyāde Aḥmed 'Abdu'l Reḥmān. “Mezāhır E'l Tā'fiye fī E'l 'Irak”. (Irak'ta Mezhepçiliğin Tezahürleri: Sosyolojik Bir Bakış). *Lārāk Dergisi* 7/17 (2015), 283 – 297.
- E'l Cede, R'āad Nācī. *E'l Kārīse E'l Düstūriye Dīrāse fī E'l Şū'un E'l Düstūriye E'l 'Irakīye*. (Anayasal Felaket: Irak Anayasal İşleri Üzerine Bir Araştırma). Ürdün: Dāru'l Menāhc, 2018.
- E'l Cede, R'āad Nācī. *E'l Nizām E'l Dstūrī fī E'l 'Irak*. (Irak'ta Anayasal Sistem). Bağdat: E'l Mktebe E'l kânūniye, 2008.
- E'l Cede, R'āad Nācī. *E'l Teṭūrāt E'l Dīstūriye fī E'l 'Irak*. (Irak'ta Anayasal Gelişmeler). Bağdat: Beytu'l Hikme, 2004.
- E'l Cede, R'āad Nācī. *E'l Tşri'āt E'l Dstūriye fī E'l 'Irak*. (Irak'ta Anayasa Mevzuatı). Bağdat: Beytu'l Hikme, 1988.
- E'l Ce'ferī, İbrāhīm. *Tecrūbet E'l Hüküm*. (Hüküm Deneyimi). Beyrut: Merkez Dīrāsāt E'l Şerḫ E'l 'Arabi, 2008.
- E'l Cenābī, Heişm 'Abdu'l Kāder - Yās, Esmā' Hızīr. “Vaḳı' E'l Betāle fī E'l 'Irak ve Sübül Mü'ālecthā”. (Irak'taki İşsizliğin Gerçekliği ve Çözmenin Yolları). *E'l Tūrās üniversite Dergisi* 8 (2010), 49 – 80.
- E'l Cezā'rī, Zühīr. *E'l Sülteūī Şinā't E'l Kā'id Şinā't E'l Şe'b*. (Otoriter: Bir Lideri Yapma : Halk Yapma). Beyrut: E'l Dīrāsāt E'l İstrātiye Enstitüsü, 2006.
- E'l Cübūrī, İdrīs Ḥasan Muḥemmed - E'l Cübūrī, Mācd Necm 'İdān. “E'l İmāme Ri'āset E'l Devle fī E'l Şeri'e E'l İslāmīye ve E'l Qanūn E'l Vz'ī”. (İslam Hukuku ve Pozitif Hukukta İmamet :Devletin Başkanı). *Tkrīt lil 'Ülüm E'l Kānūniye ve E'l Siyasiye Dergisi* 1/2 (2005), 1 – 35.

- E'l Cümeilî, Selmân. "De'vât E'l Mükâte'e ve E'l Te'cîl beyne Meşrû'iyetha ve E'l Teşķik Binetâ'cûha". (Meşruiyetinin Kaldırılması ve Sonuçlarının Sorgulanması Arasında Boykot ve Erteleme Çağrıları). *Ârâ' Dergisi* 5 (2005), 91 – 123.
- E'l Derâcî, Refâh 'Abdu'l E'l 'Azîm. *E'l Siyase E'l Âme lilemn E'l Vetenî fî Mükâflet E'l İrhâb*. (Terörizmle Mücadelede Ulusal Güvenlik İçin Genel Politikalar). Ürdün: Dâr Emcd, 2019.
- E'l Düleimî, Hâfız 'Alvân Hümâdî. "Dîmokrâtiye E'l Ehzâb ve Ehzâb E'l Dîmokrâtiye". (Partilerin Demokrasisi ve Demokrat Partiler). *E'l 'Ülüm E'l Siyâsiye Dergisi* 44 (2012), 267 – 292.
- E'l Düleimî, Tâhâ Hâmid. *Hazhi hie E'l Heķiķe E'le'dâd ve E'lniseb Liehl E'lsünne ve Elşi 'â fî E'l 'Iarķ*. (Gerçek Bu: Irak'taki Sünnilerin ve Şiiilerin Sayıları ve Nüfus Oranları). Merkez El Fûrat lil Dirâsât E'lirtîade. 2009.
- E'l Düleymî, Helîl. *Şedâm Hüseyîn min E'l Zînzâne E'l Amrikîye Hazâ mâ Hedş*. (Amerikan Zindanından Saddam Hüseyin: Bu Oldu). E'l İmârât: Dâru'l Vezâh, 2 Basım, 2010.
- E'l Emîn, 'Abdu'l Vehâb. *E'l Nüzım E'l İktîşâdiye Dirâse Mükârne E'l Re'smâliye E'l İştrâkiye ve E'l İslâm*. (Ekonomik Sistemler: Kapitalizm, Sosyalizm ve İslam'ın Karşılaştırmalı Bir Çalışması). Küvvat: E'l Vâtân, 1986.
- E'l 'Enbekî, Tâhâ. "Mü'eûķât E'lteheûl E'ldîmükrâti fî E'l 'Irak". (Irak'ta Demokratik Dönüşümün Önündeki Engeller). *E'ldirâsât E'lideûliye Dergisi* 27 (2005). 119 – 133.
- E'l 'Enbekî, Tâhâ. "Mü'eûķât E'l Tehûl E'l Dîmokrâti fî E'l 'Irak". (Irak'ta Demokratik Dönüşümün Engelleri). *Dirâsât Devliye Dergisi* 27 (2018), 127 – 140.
- E'l Enbekî, Tâhâ. *E'l 'Iraki beyîn E'l Lâmerkeziye E'l İdarîye ve E'l Fîdrâliye*. (Irak: İdari Adem-i Merkeziyetçilik ile Federalizm Arasında). Abu Zebî: Merkez E'l İmârât lil Dirâsât ve E'l Bûhûş E'l İstrâtiçiye, 2010.
- E'l Esedî, Zîâ'. *Cerâ'm E'l İnthâbât*. (Seçim Suçları). Beyrut: Zen E'l Hükûķ, 2009.
- E'l 'Ezâûî, Vşâl Necîb. *E'l Mer'e E'l 'Arabîye ve E'l Tegîr E'l Siyasi*. (Arap Kadınları ve Siyasi Değişim). Ürdün: Dâr Üsâme, 2012.
- E'l Felâhî, Hemîd Kürdî 'Abdu'l 'Azîz. "E'l Aşâr E'l İctamâ'îye Lilherb 'âlâ E'l Müctame' Dirâse Meidâniye Medînet E'l Felûce". (Savaşın Toplum Üzerindeki Sosyal Etkileri: Felluce Şehrinde Bir Saha Çalışması). *Âdâb E'l Frâhîdî Dergisi* 7/22 (Haziran 2015), 371– 433.
- E'l Fezl , Münzer. *İşķâlîyât E'l Düstûr E'l 'Iraki*. (Irak Anayasasının Sorunları). Erbil: Ârâs, 2010.
- E'l Fezl, Münzer. "E'l Mhķeme E'l İtiḥâdiye E'l 'Ülîâ ve Tefsîr E'l Nüşûş". (Federal Mahkeme ve Metinlerin Yorumlanması). *E'l Hûvâr E'l Mütemedin Dergisi*

- E'l Fezl, Münzer. *Heûle E'l kezîye E'l Kürdîye ve Müstekbl E'l 'Irak*. (Kürt Meselesi ve Irak'ın Geleceği Üzerine). Erbil: Dâr Erâs, 2 Basım, 2004.
- E'l Ğerbâvî, Ezhâr. *Füşûl E'l Meşhed E'l İntihâbî E'l 'Irakî*. (2010'da Irak Seçim Sahnesinin Mevsimleri). Bağdat: Beytu'l Hîkme, 2012.
- E'l Ğrîzî, Eîsr Yâsir - E'l Şîh, 'Alî 'Abdu'llah. "Medîünîet E'l 'Irak E'l Hârcîye E'l Vâkı' ve E'l Âfâk". (Irak'ın Dış Borcu, Gerçekliği ve Görünümü). *Tkrît Lil 'Ülüm E'l Kânûniye ve E'l Siyasiye Dergisi* 4/10 (2008), 58 – 93.
- E'l Ğrnâtî, Zeîd Hasan 'Alî - 'Abdu'l Hemid, Hasan Se'd. "E'l Emin E'l Vatenî E'l 'Irakî ve E'l Tthedîyât E'l Dâhlîye Limerhlet mâ be'de Dâ's". (Irak Ulusal Güvenliği ve IŞİD Sonrası Aşamanın İç Zorlukları). *Tikrît Üniversite Dergisi* 17 (2019), 101 – 122.
- E'l Hâc, 'Azîz. *E'l Kezîye A'l Kürdîye fî E'l 'Şrîniyât*. (1920ler'de Kürt Meselesi). Beyrut: E'l Mû'sese E'l 'Arabîye, 1984.
- E'l Hasan, Hasan Muhammed. *Medhl ile 'İlim E'l İctamâ'*. (Sosyolojiye Giriş). Beyrut: Daru'l Telî'â, 1988.
- E'l Hasan, İhsân Muhammed. *E'l Benâ' E'l İctamâ'î ve E'l Tebkî*. (Sosyal ve Sınıf Binası). Beyrut: Daru'l Telî'e, 1985.
- E'l Hasenî, Selîm. *Rû'sâ' E'l 'Irak 1920 ile 1958 Dîrse fî İtecâhât E'l Hüküm*. (Irak Cumhurbaşkanları 1920-1958: Yönetim Eğilimleri Üzerine Bir Araştırma). London: Dâru'l Hîkme, 1992.
- E'l Hâsû, Nzâr Tefvîk. *E'l Şîrâ' E'l Melekî 'alâ E'l Sûlte fî E'l 'Irak E'l Melekî*. (Kraliyet Irak'ta İktidar Mücadelesi). Bağdat: Mektebet E'l Kîndî, 1984.
- E'l Hâtîb, Muhammed. *E'l Ntropolocie E'l İctimâ'îye*. (Sosyal Antropoloji). Suriye: Dâr 'Alâ'u'l Dîn, 2008.
- E'l Hâyûn, Reşîd - Meħmmed, Bdûr Zekî. *E'l Distûr ve E'l Mer'e*. (Anayasa ve Kadınlar). Bağdat: E'l Dîrâsât E'l İstrâticîye Enstitüsü, 2006.
- E'l Hâyûn, Reşîd. "E'lmücteme' El 'Irakî E'lşüre E'lmüştereke fî Elte'âiûş". (Irak Toplumunun Ortak Yaşam İmajı). *Atîyâf Dergisi* 1, (2009). 88 – 100.
- E'l Hâyûn, Reşîd. *E'l Edîyân ve E'l Mezâhib fî E'l 'Irak*. (Irak'ta Dinler ve Mezhepler). Bağdat: Menşûrât E'l Cemel, 2 Basım, 2007.
- E'l Hedâd, Ğüfrân. "Edm İkrâr Kânûn E'l Ehzâb Efzl min İmrâr Kânûn Seî". (Parti Yasasını Onaylamamak Kötü Yasa Çıkarmaktan İyidir). E'l Medâ Gazetesi 2498, Mayıs 2012.

- E'l Hemdānī, Kehtān Ahmed Selmān. "E'l Nizām E'l İthādī fī E'l 'Irak". (Irak'taki Federal Sistem). *Dirāsāt 'Irakīye Dergisi* 5 (2006), 35 – 48.
- E'l Hemdānī, R'āad Mecīd. "Vāk' E'l Mü'sesāt ve E'l Kūāt E'l Emniye ve E'l 'Eskeriye E'l 'Irakīye E'l Cedīde ve Mdā Kāblīyethā lil İşlāh". (Yeni Irak Güvenlik ve Askeri Kurum ve Kuvvetlerinin Gerçekliği ve Bunların Reform Potansiyelinin Boyutu). *E'l 'Irak Tehte E'l İhtilāl*. mlf. Anthony H. Cordesman. Beyrut: Merkez Dīrāsāt E'l VhdeE'l 'Arabiye, 2008.
- E'l Hemīdāūī, 'Abdu'l Amīr Hādī E'l 'Ākām. *Hikmet Süleymān ve Dvrehu fī E'l Siyase E'l 'Irakīye 1889 ile 1964*. (Hikmet Süleyman ve Irak Siyasetindeki Rolü: 1889 – 1964). Bağdat: Vizāret E'l Terbiye, 2000.
- E'l Hesenī, 'Abidu'l Rezāk. *E'l Ezīdiūn fī Hāziyehūm ve Māziyehūm*. (Şimdiki ve Geçmişlerindeki Yezidiler). Bağdat: Mātbā't E'l Üme, 5 Basım, 1980.
- E'l Hesenī, 'Abidu'l Rezāk. *E'l 'Irak Kēdīmeñ ve Hedīşeñ*. (Irak, Geçmiş ve Şimdiki). Lübnan: Metbā'et E'l 'İrfān, 1955.
- E'l Hesenī, 'Abdu'l Rezāk. *Tārīhu'l 'Irak E'l Siyāsī E'l Hedīs*. (Modern Irak'ın Siyasi Tarihi). 1 Cilt. Beyrut: E'l Rāfīdein, 2008.
- E'l Heūārī, Muḥmmmed. "E'l İrhāb E'l Mefhūm ve Sübül E'l 'İlac". (Terörizm: Kavramı ve Tedavi Yöntemleri). *Dirāsāt ve Ebḥās Dergisi* 4 (2009), 56 – 69.
- E'l Hez'elī, Emel Hndī. "Cedelīyet E'l 'İlāke beyne E'l Dīmokrātiye ve E'l Mūvātene ve E'l Müctemā' E'l Medenī E'l 'Irak Nemūzcñ". (Demokrasi, Vatandaşlık ve Sivil Toplum Arasındaki İlişkinin Diyalektiği: Bir Model Olarak Irak). *E'l 'Ülüm E'l Siyāsīye Dergisi* 32 (2006), 128 – 147.
- E'l Hıccāmī, Meyāde. "Dirāset Nüzūm E'l Hüküm fī E'l Dstūr E'l 'İraiķī E'l Dā'm". (Kalıcı Irak Anayasa Çerçevesinde Hükümet Sistemini İncelemesi). *E'l Müsteḳbel E'l 'Arabi Dergisi* 9 (Mart 2007), 251.
- E'l Hīderī, İbrāhīm. *Yekezet E'l Hevīye E'l 'Irakīye*. (Irak Kimliğinin Uyanışı). Irak : Merkez Dīrāsāt E'l Üme E'l 'Irakīye, 2010.
- E'l Hıfī, 'Ādnān. *Te'sīs E'l Müctamā' E'l Medenī Dīrāse fī E'l Tekālīd E'l Siyāsīye E'l 'Irakīye*. (Sivil Toplumun Kurulması: Irak Siyasi Gelenekleri Üzerine Bir Araştırma). Dīmeşk Dāru'l Berāk, 1997.
- E'l Hmūd, 'Alī Tāhir. *E'l 'Irak mīn Şdmet E'l Hevīye ilā Şehvet E'l Hevīyāt*. (Irak: Bir Kimlik Travmasından Uyanış Kimliklerine). Beyrut: Mü'esest Mesārāt, 2012.
- E'l Hrmizī, Erşed. *E'l Türkümān ve E'l Vatān E'l 'Irakī*. (Türkmenler ve Irak Vatani). Kerkük: Mū'seset Vakīf Kerkük, 2 Basım 2003.
- E'l Hrmsī, Muḥamed 'Abdu'l Bākī. *E'l Müctamā' ve E'l Devle fī E'l Mğrb E'l 'Arabi*. (Mağrip'te Toplum ve Devlet). Beyrut: E'l Merkez E'l 'Arabi li Dīrāsāt E'l Vhde, 1987.

- E'l Hū'ī, Cevat Muḥamed Tākī 'Abu'l-kāsīm. *E'l Veşāyā E'l 'Aşīr fī E'l Qurānu'l Kerīm ve E'l 'Ahde'n Dirāse Mükārīne*. (On Emir Hem Kur'an-ı Kerim'de Hemde İki Ahit'te: Karşılaştırmalı Çalışma). Ürdün: Uluslararası İslami Bilim Üniversitesi, E'l Dāvā ve Ūşulu'l Dīn Faklūte Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- E'l Hüseini, Meḥmmmed Tāhā. *E'l Nüzüm E'l Siyasiye*. (Siyasal Sistemler). Beyrut: Dāru'l Selām E'l Kānūniye, 2016.
- E'l Hüsini, Ce'fer. *'āla Hāfet E'l Hāvi'e E'l 'Irak 1986 ile 2002*. (Uçurumun Kenarında: ALIrak 1968-2002). London: Beytu'l Hikme, 2003.
- E'l Hzreci, Sāmer Kāml Muḥamed. *E'l Nüzüm E'l Siyasiye E'l Hdise ve E'l Siyasāt E'l 'Āmiye*. (Modern Politik Sistemler ve Kamu Politikaları). Ürdün: Dāru'l Medelāvi, 2004.
- E'l 'İşāuī, Visām Hüseini. *E'l Tehdīs ve E'l İstkrār fī E'l Nizām E'l Siyasi E'l 'Irakī be'de 2003*. (2003'ten sonra Irak Siyasi Sisteminde Modernizasyon ve İstikrar). Almany: E'l Merkez E'l Dīmokrāṭiye E'l 'Arabi, 2018.
- E'l 'İşāuī, Yāsīn. "Devlet E'l Kānūn fī E'l 'Irak E'l Mūkeūmāt ve E'l Mū'ūkāt". (Irak'ta Hukukun Devleti, Kurucular ve Engeller). *Şū'ūn 'Irakīye Dergisi* 19/36 (2008), 202 – 303.
- E'l 'İşāuī, Yāsīn. "E'l İn'kāsāt E'l Silbiye Lilmühāşese E'l Siyasiye 'ālā E'l Būniye E'l Mū'sesiye ve E'l Mücteme'īye Lilnizām E'l Dīmokrāṭiye fī E'l 'Irak". (Irak'ta Siyasi Kotaların Demokratik Sistemin Kurumsal ve Toplumsal Yapısına Olumsuz Yansımaları). *Dirāsāt Devliye Dergisi* 60 (2015), 21 - 54.
- E'l 'İnzī, İnās 'Abdu'l Sāde. "Hükümet E'l Zel Tehte E'l Zel E'l Teğīb E'l Kesrī lil Mū'āreze E'l Prlemānbiye E'l 'Irakīye". (Gölge Hükümet Gölge Altında: Irak Parlamento Muhalefedinin Zorunlu Yokluğu). *E'l Ūlüm E'l Siyāsiye Dergisi* 41 (2010), 285 - 288.
- E'l Kānūn E'l Esās E'l 'Irakī m'e Te'dilāth Tārīḥ 1925. (1925 Tarihli Değişikliklerle Irak Temel Kanunu'nun). Bağdat: E'l Mtbā'e E'l hukūmīye, 1941.
- E'l Kāşāş, Mehdī Muḥamed. *'İlim E'l İctimā' E'l Dīni*. (Dini Sosyoloji Bilim). Mısır: Cāmi'tu'l Menşūre, 2008.
- E'l Kāzī, Muḥemmed Cebār kürīdī. *Heḳ Teḳrīr E'l Meşīr Dirāse Mükārīne*. (Kendi Kaderini Tayin Hakkı: Karşılaştırmalı Bir Çalışma). Mısır: Dāru'l Te'līm E'l Cāmi'ī, 2016.
- E'l Kāzvīni, Cevdet. *E'l Merci'ae E'l Dinīye E'l Ūlyā 'ainde E'l Şū'a E'l Imāmīye Drase fī E'l Teṭevr E'l Siyasi ve E'l İlmi*. (İmami Şiilerinin Yüce Dini Merci: Siyasi ve Bilimsel Gelişim Üzerine Bir Araştırma). Beyrut: Dāru'l Rāfidein, 2005.

- E'l Keisî, Abdu'l Kâdir Muḥemmed. *E'l İstiftâ' E'l Şe'bî ve Esrehu fî E'l Nizâm E'l Siyasi*. (Halk Referandumu ve Siyasi Sistem Üzerindeki Etkisi). Bağdat: E'l Mektebe E'l Kânûniye, 2012.
- E'l Keisî, Meḥmmed Vâ'l. *E'l Silm E'l İctemâ'î E'l Mükûmât ve Âliât E'l Himâiye*. (Toplum Barışı: Unsurları ve Koruma Mekanizmaları). 'Irak: Merkez Nûn Lildirâsât E'l İstrâtîciye, 2017.
- E'l Kîâlî, 'Abdu'l Kâdir. *Mevsû't E'l Siyase*. (Siyaset Ansiklopedisi). Ürdün: Dâru'l Fârs , 2009.
- E'l Kisi, Ḥenân Muḥemmed. *E'l Vecîz fî Nezriyet E'l Distûr*. (Anayasa Teorisinde Al-Wajeez). Bağdat: E'l Şebâḥ, 2012.
- E'l Kisi, 'Abdu'l Mecîd Hesîb. *E'l Târîḥ E'l Siyâsî ve E'l 'Askerî lil Aşûriyîn fî E'l 'Irak*. (Irak'taki Süryanilerin Siyasi ve Askeri Tarihi). Beyrut: E'l Dâru'l 'Arabîye lil-Mvsü'ât, 2004.
- E'l Kübeisî, Yehîâ. "E'l 'Irak E'l İhtcâcât ve Ezmt E'l Nizâm E'l Siyasi". (Irak: Protestolar ve Siyasi Sistemin Krizi). *Siyâsât 'Arebîye Dergisi* 2 (2013), 83 - 99.
- E'l Kûreîyşî, Alî. *mîn E'l Hecre ilâ E'l Devle fî Tecrûbet E'l İslâm E'l Siyâsî fî E'l 'Irak ve İhtemâlât E'l Müsteḥbl*. (Göçten Devlete: Irak'taki Siyasi İslam'ın Deneyiminde ve Geleceğin Dair Beklentiler Üzerine). Irak: Merkez E'l 'Irak lil Dîrâsât, 2006.
- E'l 'lâf, İbrâhîm Ḥlîl. "Heîâkl Şün' E'l Kerar E'l Siyasi fî E'l 'Irak". (Irak'ta Siyasi Karar Alma Yapıları). Erişim Tarihi 22/03/2010. http://www.wallafblogspotcom.blogspot.com/2010/03/blog-post_22.html
- E'l 'lâf, İbrâhîm Ḥlîl. "Veḥdet E'l 'Irak ve İstikrârhu fî 'Alm Müteḡîr". (Değişen Dünyada Irak'ın Birlik ve İstikrarı). *Dirâsât İklîmîye Dergisi* 20 (2010), 9 – 21.
- E'l Lâmi, 'Âlâ'. "Distûr Galbraith ve E'l Dolârât E'l Amrikîye". (Galbraith Anayasası ve Kürt Doları). *E'l Hûvâr E'l Mütemedın Dergisi*. Erişim Tarihi 04/11/2010. <http://www.m.ahewar.org/s.asp?aid=234087&r=225&cid=0&u=&i=2&q>
- E'l Letîf, Erûâ Fehrî 'Abdu'l. "Mebâde' E'l Nizâm E'l İntḥâbî fî E'l 'Irak li 'Âm 2010". (2010 Yılı Irak'ta Seçim Sisteminin İlkeleri). *Tkrît Üniversitesi lil Hûḳûk Dergisi* 2/5 (2010), 145 – 162.
- E'l Mâḥmud, 'Abdu'l 'Azîz Bin Şâlîḥ. *Nesb E'l Sünne ve E'l Şi'â fî E'l 'Irak beyne İftîrâ'ât E'l İngiliz ve E'l Yâhûd*. (Irak'taki Sünni ve Şiilerin Oranlar, İngiliz ve Yahudilerin Uydurmaları Arasında). (Erişim Tarihi 18/10/2016): <https://sunnahorshiah.com/site/statistics/info/1090>
- E'l M'âmürî, 'Abd 'Alî Kâzım. "E'l Ceîş ve E'l Feşâ'l Ğîr E'l Nizâmîye fî E'l 'Irak". (Ordu ve Irak'taki Düzensiz Gruplar: Devlet Tartışması ve Etnik Alternatif, İmran). *Ümrân Dergisi* 6/22(2017), 117 - 145.

- E'l M'āmūrī, 'Abd 'Alī Kāzīm. "İşkālīet E'l Mvātene ve E'l Hveye E'l 'Irākiye". *E'l Mvātene ve E'l Hveye E'l 'Irākiye 'Āşf İhtlāl ve Mesārāt Tehküm*. (Vatandaşlık ve Irak Ulusal Kimlik Sorunu). mlf. Min'im Şāhī E'l 'Amār vd. 45 – 65. Beyrut: Bīsān, 2011.
- E'l Meczūf, Muhammed. *E'l Kānūn E'l Distūrī ve E'l Nizām E'l Siyasi fī Lübnan ve Ehm E'l Nezerīyāt E'l Distūrīye fī E'l 'Ālem*. (Lübnan'da Anayasa Hukuku ve Siyasal Sistem ve Dünyadaki En Önemli Siyasi Anayasa Teorileri). Beyrut: E'l Celebī, 2002.
- E'l Mehmūd, Midht. *Şerh Kānūn E'l Müraf'āt E'l Medenīye Rekm 83 Lisenet 1969*. (83 Sayılı 1969 tarihli Medeni Usul Kanununun Açıklaması ve Pratik Uygulamaları). Bağdat: E'l Mektebe E'l Kānūnīye, 2011.
- E'l Meīāhī, 'Amār Feūzī. "E'l Fesād E'l İdārī Ve Sebeb 'İlāchu Vfķñ Litekdīrāt E'l Bī'e E'l 'Irākiye". (Irak Çevre Tahminlerine Göre İdari Yolsuzluk ve Tedavisinin Nedeni). *E'l Müsteķbl E'l 'Irāķī Dergisi* 13 (2008), 95 – 125.
- E'l Me'īnī, Hālīd. *Mevķ' E'l Mükāveme E'l 'Irākiye fī E'l İstrātīciye E'l Amrikīye E'l Cedīde*. (Irak Direnişinin Yeni Amerikan Stratejisindeki Yeri). E'l Rīyađ: E'l Beyān, 2009.
- E'l M'emūrī, 'Alī 'Abdu'lhādī. *Sīyāset E'lemin E'lūetenī fī E'l'Irak*. Bayrūt. (Irak'ta Ulusal Güvenlik Politikası). E'ldār E'l 'arabīye, 2016 .
- E'l Me'mūrī, 'Alī. "E'l Şebāb E'l 'Arabi ve E'l Hrekāt E'l Rādīkālīye". (Arap Gençliği ve Radikal Hareketler). *E'l Şebāb ve Cmā'āt E'l 'Ünüf Rü'yā Şebābīye*. mlf. 'Ömrü E'l Şūbkī vd. çev. Sūnīā Ferīd. Kahire: Rozā Lūxemburg Mü'sest, 2016.
- E'l Me'mūrī, Nibrās. *Mhnet E'l Distūr ve İşkālīet E'l Te'dīl*. (Anayasanın Çilesi ve Değişiklik Sorunu). Kahire: E'l 'Arabi, 2015.
- E'l Meūsū'e E'l Aşūrīye Sitesi. Erişim Tarihi: 07/05/2017. Arapçaya çevrilmiş ve sitesinde yayınlanan yasa metnine: <http://www.betnahrain.net/Arabic/Documents/IL1998.htm>
- E'l Mfrecī vd , Hemīd. *E'l Neẓrīye E'l 'Āme fī E'l Kānūn E'l Distūrī ve E'l Nizām E'l Distūrī fī E'l 'Irak*. (Irak'ta Anayasa Hukuku ve Anayasa Sistemi Genel Teorisi). Bağdat: E'l Mektbe E'l kānūnīye, 2 Basım, 2007.
- E'l Mfrecī, Hüseīn 'Alīūī - E'l Hemdānī, Żühā Mühend. "Dā'ş fī E'l 'Irak beyne Feşl E'l Devle E'l Mdenīye ve E'l Siyase E'l Hükūmīye E'l Emnīye". (Irak'ta IŞİD: Sivil Devletin Başarısızlığı ile Hükümetin Güvenlik Politikası Arasında: Analiz Bir Çalışma). *E'l Hükūk ve E'l 'Ülüm E'l Siyāsīye Üniversite Dergisi* 1/3 (2019), 50 – 60.
- E'l Mirāyati, Kāml Cāsım. "E'l Nizām E'lkiyemī lil 'Aşā'er E'l 'Irākiye ve Devuru'l 'Aşire fī Bina' Müctema' Medenī Şeyrurātu'l Ferd E'l Müctema' ve E'l 'Aşire E'l Devele". (Irak Aşiretlerinin Değerler Sistemi ve Sivil Toplumun İnşasında Aşiretin Rolü). *Sosyal Bilgiler Dergisi* 31 (2013), 116 - 117.

- E'l Mslmānī, Muḥmmmed Aḥmed İbrahīm. *Re'īs E'l Devle beyne E'l Nüzüm E'l Dstūrīye ve E'l Fkr E'l Siyasi E'l Mü'āşr*. (Çağdaş Anayasal Sistemler ve İslami Siyasi Düşünce Arasında Devlet Başkanı). Mısır: Dāru'l Fkr E'l Cāmi'ī, 2015.
- E'l Mūseūī, Mīsem Şākir Şcil. “E'l İslāh E'l İdārī ve Deūrehu fī Mūkāfht E'l Fesād”. (İdari Reform ve Yolsuzlukla Mücadeledeki Rolü). *E'l Beyān Dergisi* 2 (2017), 120 – 145.
- E'l Müftī, Hāzim. *E'l 'Irak beyn 'Āhdeyīn Yāsīn E'l Hāşimī ve Bekr Şidkī*. (Irak İki Dönem Arasında: Yassin al-Hashemi ve Bakr Sidki). Bağdat: Mtbā'et Sümer, 1989.
- E'l Nāşirī, 'Ākīl. *E'l Ceīş ve E'l Şūrte fī E'l 'Irak E'l Melekī 1921 ile 1958*. (1921 – 1958 Kraliyet Irak'ta Ordu ve İktidar). Demeşq: Dāru'l Hāsād, 2000.
- E'l Nāşirī, 'Ākīl. *E'l Kırā'e E'l Ūlā fī Sīret 'Abdu'l Kerīm Kāsım*. (Abdel-Karim Qassem'in Biyografisinde İlk Okuma). Demeşq: Dāru'l Hāsād, 2002.
- E'l Nekīb, Ḥāldūn Hasan. *E'l Devle E'l Tsālūtīye fī E'l Mşrk E'l 'Arabi E'l Mü'āşr*. (Çağdaş Arap Doğu'daki Otoriter Devlet). Beyrut: Merkez Dīrāsāt E'l Vḥde E'l 'Arabiye, 1996.
- E'l 'Ömer, Fārūk Şālḥ. *E'l Siyase E'l Brīṭānīye fī E'l 'Irak 1914 ile 1921*. (1914-1921 Irak'ta İngiliz Politikası). E'l Beşre: Merkez E'l Helīc E'l 'Arabi, 1978.
- E'l Rāūr, Feūzī. “Veḥdet E'l 'Irak fī Hevīyeth E'l 'Arabiye”. (Irak'ın Arap Kimliğindeki Birliği). *E'l Müsteḥbel E'l 'Arabi Dergisi* 29/331 (Eylül 2006), 159 – 162.
- E'l Rāwī, Hāşim 'İmād. *Mevsū't Bağdat E'lşehfīye ve Ricālhu*. (Bağdat Basın Ansiklopedisi ve Adamları). London: Dāru'l Hikme, 2013.
- E'l 'Rdāūr, Ḥālid 'İlūrī - 'Abdu'l Latīf, Sāmīr Mū'īed. “Deūr Merākiz E'l Ebḥās fī Binā' E'l Nemūzc E'l Hezārī E'l İslāmī”. (İslam Medeniyet Modelinin İnşasında Araştırma Merkezlerinin Rolü). *Dirāsāt E'l Küfe Dergisi* 40 (2016), 257 – 303.
- E'l Reşīdī, Ḥasan. *Lū'bet E'l İntihābāt E'l 'Irakīye*. (Irak Seçimleri Oyununu). E'l Rīyad: E'l Beyān, 2006.
- E'l Rūbe'ī, Fāzl. “Kerkūk E'l Tedūil 'ālā E'l Ebūāb”. (Kerkük Sorununun Uluslararasılaşması). Erişim Tarihi 05/01/2011. E'l Jazeera Haber Kanalı web sitesinde:
<https://studies.aljazeera.net/ar/reports/2011/201172231449390645.html>
- E'l Rūbe'ī'ī vd, İsmā'īl Nūrī. *E'l İstbdād fī E'lenzme E'l 'Arabiye E'l Mü'āsire*. (Çağdaş Arap Rejimlerinde Otoriterlik). Beyrut: E'l Merkez E'l 'Arabi li Dīrāsāt E'l Vḥde, 2005.
- E'l Rūbe'ī'ī, Kūşer 'Abās. “E'l İnşāb E'l Amīrkī min E'l 'Irak ve Mū'ādlet E'l Emin ve E'l Sīyāde”. (Amerika'nın Irak'tan Çekilmesi ve Güvenlik ile Egemenlik

Denklemi). *İstrātīciyyet Binā' Devlet E'l 'Irak be'de E'l İnshāb E'l Amīrkī*, mlf. Mecmū'a't Bāhişin. Bağdat: Beytu'l Hikme, 2011.

E'l Sā'id, Ne'amt. *E'l Nüzüm E'l Siyasiye fī E'l Şerķ E'l Āvsāt*. (Ortadoğu'da Siyasal Sistemler). 1Cilt. Bağdat: E'l Me'ārīf, 1978.

E'l Şālḥī, Mehā Behct. *E'l Mḥkeme E'l İtiḥādīe E'l 'Ülā ve İhtişāshā Bilreķābe 'ālā Distūrīet E'l Keūānīn*. (Federal Yüksek Mahkeme ve Kanunların Anayasaya Uygunluğu Üzerindeki Yargı Yetkisi). Bağdat: Beytu'l Hikme, 2008.

E'l Şebāḥ Gazetesi 535. Bağdat, 27 Nisan 2005.

E'l Se'dī, 'Alī. "E'l Tā'fiye ve E'l Esniye fī E'l 'Irak". (Irak'ta Mezhepçilik ve Etnik Köken). *Şū'un Meşriķīye Dergisi* 317 (2006) 175 – 190.

E'l Se'dī, Şebri Zāid. *Nemū ve Thḥtī E'l İktşād E'l 'Irakī*. (Irak Ekonomisinin Büyümesi ve Planlaması). Beyrut: Daru'l Telī'a, 1974.

E'l Şefār, Hasan Mūsā. *E'l Tā'fiye beīne E'l Siyase ve E'l Dīn*. (Siyaset ve Din Arasındaki Mezhepçilik). Beyrut: E'l Merkez E'l Şekāfī E'l 'Arabi, 2009.

E'l Şefār, Hasan. *E'l Silm E'l İctemā'ī Mükūmāthu ve Himāīthu*. (Toplumsal Barış: Unsurları ve Korunması). Beyrut: Dāru'l Sākī, 2011.

E'l Se'id, Ni'emt. *E'l Nüzüm E'l Siyasiye fī E'l Şerķ E'l Āvsāt*. (Ortadoğu'da Siyasal Sistemler). Bağdat: E'l Mā'ārīf, 1978.

E'l Şerāf, Aḥmed Ḥāmīd. *E'l Şebek min Ferāk E'l Gūlāt fī E'l 'Irak*. (Irak'taki Aşırılık Yanlısı Gruplardan Şebek). Bağdat: Metb'at E'l Meşārīf, 1954.

E'l Sīlāuī, 'Alā' 'Abdu'l Ḥasan Cebr. "E'l Cerīme E'l Münzme ve Esrhā fī İntşār E'l Fesād E'l İdarī". (Organize Suç ve İdari Yolsuzluğun Yayılmasına Etkisi.). *E'l 'Ülüm E'l Kānūnīye ve E'l Siyāsīye E'l Kūfe Üniversite Dergisi* 1/2 (2009) , 222 – 284.

E'l Skīnī, Hüseyin 'Ezāb. *E'l Mevzū'āt E'l Hilāfiye fī E'l Distūr E'l 'Irakī*. Başre: (Irak Anayasasındaki Tartışmalı Sorunlar: Bir Yasal İnceleme ve Siyasi Bir Vizyon). E'l Gēdīr, 2012.

E'l Şūerī, Mācd Meḥmmed Ḥasan. *Şnā't E'l Hdīd ve E'l Şūlb E'l 'Arebiye*. (Arap Demir-Çelik Endüstrisi). Beyrut: E'l İnmā' E'l 'Arabi Enstitüsü, 1978.

E'l Sūvidī, Muḥammed. *Bedū E'l Tavarīķ beīn E'l Şābūt ve E'l Tegīr*. (İstikrar ve Değişim Arasındaki Tuareg Bedevileri). Cezayir: E'l Mū'sese E'l Vateniye Li'l Kitāb, 1986.

E'l Şubḥī, Aḥmed Şākīr. *Müstekbl E'l Müctamā' E'l Mdenī fī E'l 'Alem E'l 'Arabi*. (Arap Dünyasında Sivil Toplumun Geleceği). Beyrut: Merkez Dīrāsāt E'l Vḥde E'l 'Arabiye , 2000.

- E'l Şübḥī, Mū'tez İsmā'īl Ḥalf. *E'l Devle E'l Medenīye fī E'l 'Irak*. (Irak'ta Sivil Devlet). Bağdat: Dāru'l Kütüb E'l 'İlmīye, 2017.
- E'l Şvānī, Yusuf. *E'l Kıvmiye E'l 'Arabiye ve E'l Viḥde fī E'l Fīkır E'l Siyāsi E'l 'Arabi*. (Arap Siyasi Düşüncesinde Arap Milliyetçiliği ve Birlik). Beyrut: Merkez Dīrāsāt E'l Vḥde E'l 'Arabiye, 2003.
- E'l Şā'ir, Vehīb. *E'l Ürdün ilā aīn E'l Hevīye E'l Veṭniye ve E'l İstḥkākāt E'l Müstḳbliye*. (Ürdün: Nereye? Ulusal Kimlik ve Gelecekteki Faydalar). Beyrut: Merkez Dīrāsāt E'l Vḥde E'l 'Arabiye, 2004.
- E'l Şātrī, Mecīd Nāşr. *Mū'cem E'l 'Āmīd lil Müstelḥāt E'l Siyasiye*. (Dekan'ın Siyasi Terimler Sözlüğü). Bağdat: Dāru'l Cevahrī, 2012.
- E'l Şāwī, Hāşim. *Mükedīme fī E'l 'Ülüm E'l Siyāsīe*. (Siyaset Bilimine Giriş). Bağdat: Metb'āt Dīmşq, 1968.
- E'l Şekrāvī, 'Alī Hādī Hemdī. "E'l Mebād' E'l 'Āme fī Dībācetu'l Distūr ve Kımetühā E'l Kānūniye ve E'l Siyasiye Drāse Mükārne me' Distūr E'l 'Irak 2005". (Anayasanın Başlangıç kısmındaki Genel İlkeler ve Bunların Hukuki ve Siyasi Değeri - 2005 Irak Anayasasıyla Karşılaştırmalı Bir Çalışma). *E'l 'Ādāle Dergisi* 1 (2008), 152 – 179.
- E'l Şerḳ E'l Āvsiṭ Gazetesi 11219. "Cebhe 'Arabīye Türkümānīye Zīde E'l İstifta". (Referanduma Karşı Arap-Türkmen Cephesi). 19 Ağustos 2009.
- E'l Şerḳāwī, Sü'ād. *E'l Ahzāb E'l Siyasiye*. (Siyasi Partiler). Kahire: Meclis E'l Şe'b, 2005.
- E'l Şersī, Şālīh. "Hevīyet E'l Ferd E'l 'Arabi beyne E'l Devle E'l Kāterīye ve E'l 'Üvleme". *E'l 'Üvleme ve E'l Hāveye*. (Ulusal Devleti ve Küreselleşme Arasındaki Arap Bireyin Kimliği). mlf. Şālīh 'Ebu Şübḥ. 40 – 55 . Ürdün: Dāru'l Mecde'l 'Ülā, 2002.
- E'l Şimerī, Cūād Kāzım. "E'l Fesād E'l İdārī fī E'l 'Irak E'l Mü'ālece E'l Metlūbe". (Irak'ta İdari Yolsuzluk ve Gerekli Tedavi). *E'l Fūrāt Dergisi* 2 (Haziran 2006), 71 – 72.
- E'l Şimerī, Hāzım. "Mū'zlet E'l İhtilāl ve Binā' E'l Devle". (İşgal ve Devlet İnşası Sorunu). *E'l 'Ülüm E'l Siyāsīye Dergisi* 34 (2007), 143 – 144.
- E'l Şimerī, Nāzım Neūāf. "Sīyādet E'l 'Irak E'l Vāṭanīye E'l Vāk' ve Āfāk E'l Müstḳbl". (Irak'ın Ulusal Egemenliği: Gerçeklik ve Gelecek Beklentileri). *E'l Siyasiye ve E'l Devlīye Dergisi* 21 (2012), 70 – 99.
- E'l Şimerī, Şelāḥ Mehdī Hādī. "Mümāne'āt İ'ādet E'l Kūdre E'l İstrātīciye". (2003 Sonrası Irak'ın Stratejik Kapasitesini Geri Kazanmanın Önündeki Engeller). *E'l 'Ülüm E'l Siyāsīye Dergisi* 56 (2018), 381 – 406.

- E'l Şināwī, Mehmud. *E'l 'Irak E'l Tā'h beyn E'l Tā'fiye ve E'l Kıvmiye*. (Irak: Mezhepçilik ve Milliyetçilik Arasında Kaybolan). Mısır: Dār Helā, 2012.
- E'l Şükri, 'Alī Yūsūf - E'l Nāşrī, Muḥemmed - E'l Tā'ī, Maḥmud. *Dirāsāt Hevle E'l Dstūr E'l 'Irakī*. (Irak Anayasası Üzerine Çalışmalar). Bağdat: Mü'essest Āfāk, 2008.
- E'l Şükri, 'Alī Yūsūf. "Re'īs Meclis E'l Vizerā' fī E'l 'Irak Re'īs Nizām Perlemānı em Mūhtalt". (Irak Başbakanı: Parlamenter veya Karma Sistemin Başkanı). *Kūliyyet E'l Terbiye Lilbenāt Dergisi* 1/1 (Eylül 2007), 83 – 111.
- E'l Tā'ī, Heīder Edhm. "Mezāhır Kānūniye lil Tā'fiye fī E'l 'Irak". (Irak'ta Mezhepçiliğin Hukuki Yönleri). *Şū'ūn Meşrikiye Dergisi* 1 (2008), 128 – 155.
- E'l Telebānī, Celāl. *Kürdistān ve E'l Hereke E'l Kıvmiye E'lkürdiye*. (Kürdistan Bölgesi ve Kürt Ulusal Hareketi). Beyrut: Dāru'l Telīy'ā, 1970.
- E'l Telebānī, Kāve. *E'l Tcnīd E'l Hzbī lil Nūheb E'l Fkriye Thte Sitār E'l Dīmokrātiye*. (Partiye Demokrasi Adı Altında Entelektüel Elitlerin Partiye Alımı). Kaḥer: Dāru'l Nehze, 2014.
- E'l Timīmī, Hemīd Aḥmed Ḥamdān - E'l Rikābī, 'İkāb Yūsūf. *E'l Seiyyd 'Ālūān E'l Yāsrī E'l Ze'āme E'l 'Āşā'riye ve E'l 'Āmel E'l Vātānī Dīrāse fī Sīrethu ve Meūākīfhu E'l Vātāniye fī Tārīḥ E'l 'Irak E'l Mū'āşir 1875 ile 1951*. (Kabile Liderliği ve Ulusal Eylem Çağdaş Irak Tarihinde Biyografisi ve Ulusal Duruşları Üzerine Bir Çalışma). Beyrut: 'İrfān Yanınları, 2013.
- E'l Tmīmī, Emīne Dāḥil. "Meşrū' Cūzīf Bāīdın Liteksīm E'l 'Irak 2007". (Joseph Biden'ın Irak'ı Bölme Projesi 2007). *E'l 'Ülüm E'l İnsāniye ve E'l Tebī'īye Dergisi* 1/5 (2020), 349 – 457.
- E'l 'Übeīdī, 'Abdu'l Cebār - Hemid, Eīūb Anūr. "Tecrūbet İklīm Şimāl E'l 'Irak E'l Tenmeūiye". (Sürdürülebilir Kalkınmanın Ekonomik ve Sosyal Göstergeleri Işığında Kuzey Irak Bölgesinin Kalkınma Deneyimi). *E'l 'Ülüm A'l 'İktisādiye ve A'l İdarīye Dergisi* 83 (2015), 255 – 287.
- E'l 'Übeīdī, Se'id. "E'l Müstekbl E'l Siyasi lil 'Irakī Rū'ye fī T'sīr E'l Mütēgīr E'l Sūkūlūcī". (Irak'ın Siyasi Geleceği: Değişen Psikolojik Etkinin Vizyonu). *Dirāsāt 'Irakīye Dergisi* 3 (2005), 1 – 25.
- E'l 'Übeīdī, Kāsım Hasan. "E'l Te'ddūdiye E'l Hzbīye fī E'l 'Irak ". (Irak'ta Partizan Çoğulculu). E'l Medā Gazetesi 314, 2008.
- E'l 'Übīdī, Sermd. "E'l Meūkf E'l Dāḥilī min Kerār E'l Kūngris Bīteksīm E'l 'Irak". (Kongrenin Irak'ı Bölme Kararına İlişkin İç Tutum). *Merkez E'l Dirāsāt E'l Devliye Dergisi* 32 (2007), 2 – 5.
- E'l Vārdī, 'Alī. *Dīrāse fī Tebīātu'l Müctam' E'l 'Irakī Mūḥavele lidīrāst'ul Müctam' E'l 'Arabi E'l Akber fī Žeu' 'İlimu'l Müctam' E'l Ḥediş*. (Irak Toplumunun

Tapısı (Doğası) Üzerine Bir Çalışma: Arap Toplumunu Modern Sosyoloji Işığında İncelemeye Giriş). Bağdat: Metbātu'l 'Anī, 1965.

E'l Vārdī, 'Alī. *fī E'l Tābī'etu'l Beşerīye Mühāvele lī Fehim mā Cerā*. (İnsan Doğası Üzerine: Neler Olduğunu Anlama Girişimi). Ürdün: E'l Ahlīye, 1996.

E'l Vārdī, 'Alī. *Lemhāt İctimā'ye min Tārīḥ E'l 'Irak E'l Hedīs*. (Modern Irak Tarihinden Sosyal Bakış). 1 Cilt. İran: İntişārāt E'l Şrīf E'l Redī, 1969.

E'l Vārdī, 'Alī. *Lemhāt İctimā'ye min Tārīḥ E'l 'Irak E'l Hedīs*. (Modern Irak Tarihinden Sosyal Bakış). 5 Cilt. İran: İntişārāt E'l Şrīf E'l Redī, 1969.

E'l Vārdī, 'Alī. *Şeşīyet E'l Ferd E'l 'Irakī Behş fī Neşīyet E'l E'l Şe'āb E'l 'Irakī fī dev' 'İlim E'l İctamā' E'l Hadīs*. (Iraklı Bireyin Kişiliği: Modern Sosyoloji Işığında Irak Halkının Psikolojisi Üzerine Bir Araştırma). London: Dār Leylā, 2 Basım, 2001.

E'l Yāsiri, Hüseyin Kāsım Muḥmmmed. “Müşkilet E'l Feḳır fī E'l 'Irak E'l Esebāb ve E'l Mü'ālecāt”. (Irak'ta Yoksulluk Sorunu: Nedenleri ve Tedavileri). *Ādāb E'l Beşre Dergisi* 88 (2019), 306 - 336.

E'l Ye'kūbī, Celīl Tālb Ce'fer. *E'l İrhāb ve Müvāchthu fī E'l 'Irak*. (Irak'ta Terörizm ve Terörle Mücadele). Beyrut: Dāru'l Cīel, 2016.

E'l Yūsūf, Yūsūf Helīfe. *Meclis E'l Te'āun E'l Helīcī fī Müşlş E'l Vrāse ve E'l Nft ve E'l Kūā E'l Ecnebīye*. (Petrol ve Dış Güçler Üçgeninde Körfez İşbirliği Konseyi). Beyrut: Merkez Dīrāsāt E'l Vḥde E'l 'Arabiye, 2011.

E'l Zāmilī, Sācd Meḥmmmed - E'l Şekercī, 'Alī Yūsūf. “Şelāḥīet Re'īs E'l Devle fī Tesmīyet Re'īs E'l Vezrā' ve Meūkḥ Disātīr E'l Devel Hīyālehā”. (Devlet Başkanının Başbakanı Seçme Yetkisi: Ülke Anayasalarının Bu Konudaki Görüşü). *E'l Kūfe Üniversitesi lil 'Ülüm E'l Kānūnīye ve E'l Siyasiye Dergisi* 4 (2010), 55 – 101.

E'l Zīādī, Velīd Ḥasan Hemīd. “Şert E'l Ḥebre E'l Siyasiye fī İhtiyār Re'īs E'l Cumhuriye”. (Cumhurbaşkanlığı Seçiminde Siyasi Deneyimin Durumu). *Risālet E'l Hūḳūḳ Dergisi* 8/3 (Aralık 2016), 266 – 288.

E'l Zīnī, Muḥmmmed 'Alī. *E'l İktşād E'l 'Irakī E'l Māzī ve E'l Hāzr ve Hīyārāt E'l Müsteḳbl*. (Irak Ekonomisi, Dünü, Bugünü ve Geleceği Seçenekleri). Bağdat: Dāru'l Melāk, 3 Basım, 2009.

E'l 'zrī, 'Abdu'l Kerīm . *Müşkl E'l Hūḳūm fī E'l 'Irak mīn Feyīşl E'l Avel ilā Şedām*. (Irak'ta Yönetişim Sorunu: 1. Faysal'den Saddam'a). Beyrut: E'l Dār E'l 'Arabiye Lil Meūsūāt, 1991.

E'l Zūbeīdī vd, Hasan Leṭīf. *E'l 'Irak ve E'l Behīz 'an E'l Müsteḳbl*. (Irak ve Gelecek Arayışı). Necf: E'l Merkez E'l 'Irakī, 2008.

- E'l Zübēdī, Hüseīn Lātīf. "Mevsū'ātu'l Aḥzāb E'l 'Irāḳiye". (Irak Partileri Ansiklopedisi). Bayrut: Mū'esaset E'l Me'ārīf li'l Metbū'at, 2007.
- E'l Zübēdī, Leīs 'Abdu'l Hüseīn Cvād. "Müstekbl E'l Nizām E'l Siyasiye fī E'l 'Irak". (Irak'taki Siyasi Sistemin Geleceği). *Ḳzā'ā Siyasiye Dergisi* 30 – 29 (2014), 71 – 106.
- E'l Zübēdī, Leīs 'Abdu'l Hüseīn. *Syret 14 Temmūz fī E'l 'Irak*. (14 Temmuz Irak'ta Devrim). Bağdat: Dāru'l Rešīd, 1979.
- E'l Zübēdī, Muḥemed Hüseīn. *Syret 14 Temmūz fī E'l 'Irak Esbābehā ve Mükdimtehā ve Mesīretehā ve Tnzīmāt E'l Zūbat E'l Āhrār*. (Irak'ta 14 Temmuz Devrimi, Nedenleri, Tesisleri, Seyri ve Serbest Subayların Örgütleri). Bağdat: Dāru'l Şū'un E'l Şkāfiye, 1983.
- E'l Zübēdī, Tāriḳ. 'Abdu'l E'l Hāfez. "Fikret Meşrū' İklīm Kerkūk beyn E'l Refz ve E'l Ḳübūl Rū'īye Fikriye". (Reddedilme ve Kabullenme Arasında Kerkūk Bölgesi Projesi Fikri: Entelektüel Bir Vizyon). *Dirāsāt Devliye Dergisi* 57 (2014), 157 – 178.
- E'l'adlī, Hüseīn Dervīş. "E'l Te'ānūş ve E'lheūīye E'lūetnīye". (Birlikte Yaşama ve Ulusal Kimlik). *E'lmūāṭāne ve E'lt'āiṣ Dergisi*/8 (2009), 1-19.
- E'l'adlī, Hüseīn Dervīş. *E'l Mūvātne Beīne Żerūrīyāt E'lūāḳī ve Cedeliyāt E'lmedārs*. (Gerçekliğin Gereklilikleri ile Okulların Diyalektiği Arasındaki Vatandaşlık). Bağdat: Sabaḥ Dergisi Metba'a, 2007.
- E'l'ānī, Hasān Şefīḳ. *E'lenzime E'lsiyāsīye ve E'ldistūrīye E'lmükārīne*. (Karşılaştırmalı Siyasi ve Anayasal Sistemler). Bağdat: Metbe'et Cāmi'et Bağdat, 2004.
- E'lbağdadī, 'Abdu'l Selām İbrāhīm. *E'lviḥde E'lvaṭenīye ve Mūşkilāt E'leklīyāt fī Afriḳiā*. (Afrika'da Ulusal Birlik ve Azınlık Sorunları). Beyrūt: Merkez Dīrāsāt E'l Vḥde E'l 'Arabiye, 1993.
- E'l'cābirī, Mehmed 'Ābid. *Ḳezāyā fī Elfikr E'lmū'āşır*. (Çağdaş Düşüncedeki Sorunlar). Beyrūt: Merkez Dīrāsāt E'l Vḥde E'l 'Arabiye, 1997.
- E'l'cerārī, 'Abās. *E'lheūīye E'lūetenīye ve E'lcumhūrīye*. (Ulusal Kimlik ve Cumhuriyet). Menşūrāt E'lnādī E'l'cerārī. (Erişim Tarihi 26/08/2024. <https://www.abbesjirari.com/alhawiyya.pdf>).
- E'l'cübūrī, Nezle Aḥmed. "E'l Mūuāṭene Teḥeūilāt E'lmeḥmū ve E'lḥiṭāb". (Vatandaşlık: Kavram ve Söylem Dönüşümleri). *Dirāsāt Siyāsīye Dergisi* 12 (2007), 85 – 100
- E'ldEsūkī, 'Aşım. *E'ūāmil E'lūeḥde ve E'lteḥfekūk El'arabī*. (Arapların Birlik ve Dağılma Faktörleri). Mısır: Me'hed E'l'būḥuş ve E'ldīrāsāt E'l'arabīye, 2001.

- E'l'ecilī, Şemrān - 'Oşmān, 'Edeūīye. *E'lte'edüdiye ve E'lühde E'lüetenīye E'lūāki' ve E'lūmūh*. Çoğulculuk ve Ulusal Birlik, Gerçeklik ve Hırs). Bağdat: Beytu'lḥikme, 2009.
- E'l'ekelī, Zeyīd 'Adnān. *E'lşekāfe E'lsiyāsīye ve E'lühde E'lveteniye fī E'ldüvel E'lnāmīye*. (Gelişmekte Olan Ülkelerde Siyasi Kültür ve Ulusal Birlik). Bağdat: E'lnahreīn Üniversitesi, Yüksekliksen Tezi, 2003.
- E'l'enānī, İbrāhīm. *E'lḳānūn E'lideūlī E'l'ālm*. (Uluslararası Kamu Hukuku). Mısır: Me'hed Elidāre E'l'āme, 1975.
- E'l'fāzil, Şihāb Aḥmed. "E'lmüvāṭene ve E'lsilūk". (Vatandaşlık ve Davranış). *E'lmüvāṭene ve E'lte'āüş Dergisi* 8 (2009). 20 – 35.
- E'lferḥān, Mühened Mehmed Se'ied. *Mükedime fī nezerīet E'lteūāzūn*. (Denge Teorisine Giriş). Mısır: E'lme'rife Lilcemī', 2019.
- E'l'fikhī, 'İmād. *E'ldistūr E'lḫāle E'lmısrīye*. (Anayasa: Mısır Örneği). Mısır: Elmünezeme El'arabīye Liḥūḳūḳ Elinsān , 2012.
- E'l'gālī, Kemāl. *Mebādi' E'lḳānūn E'ldistūrī ve Enzimet E'lsiyāse*. (Anayasa Hukuku ve Siyasi Sistemlerin İlkeleri). Dimeşk: Menşūrāt Cāmī et Dimeşk, 5. Basım, 1997.
- E'l'genūşī, Rāşid. *Ḥūḳūḳ E'lmüvāṭene*. (Vatandaşlık Hakları). USA: E'lme'hed E'l'ālemī Lilfikir E'lislāmī, 2. Basım, 1993.
- E'l'gālī, 'Abd E'lühāb. *Meūsū'et E'lsiyāsīye*. (Siyaset ansiklopedisi). 6. Cilt. Beyrūt: E'lmü'sese E'l'arebīye, 1995.
- E'lḫāfız, Mehdī. *E'lān ve E'lged Meḳālāt fī E'liktişād ve E'lsiyāse*. (Şimdi ve Yarın: Ekonomi ve Politika Üzerine Denemeler). Bağdat: Me'hed E'lteḳedüm Lilsiyāsāt Elinmā'yīye, 2009.
- E'lḫarīrī, Cāsım Yunis. "E'lviḫde E'lveteniye". (Ulusal Birlik). *E'l Müsteḳbel E'l'Arabi Dergisi* 27/305 (2004). 51 - 85.
- E'lḫāzin, Üilīyem. *E'lşī'ır ve E'lüetenīye fī Lübnān ve E'lbiād E'l'arabiye*. (Lübnan ve Arap Ülkelerinde Şiir ve Vatanseverlik). Bayrūt: Dāru'lmeşriḳ, 1979.
- E'lḫedişī, Ḥelīl İsmā'ıl. *E'lmü'āhedāt geīyr E'lmütekāfī'e E'lme'ḳūde Veḳt E'lsilm*. (Barış Zamanında Yapılan Eşitsiz Anlaşmalar). Bağdat: Meṭbe'at Cāmī at Bağdat, 1981.
- E'lḫefācī, Fātin Mehmed Rezāk. *E'ltesāmūh fī Fikir E'leḫzāb E'l'Irakīye E'lmü'āşire*. (Çağdaş Irak Partilerinin Düşüncesinde Hoşgörü). Bağdat: Merkez Hemūrābī, 2013.
- E'lḫetīb, Nū'mān Aḥmed. *E'lveşīt fī E'lnüzüm E'lsiyāsīye ve E'lḳānūn E'ldistūrī*. (Siyasi Sistemlerde ve Anayasa Hukukunda Arabulucu). Ürdün: Dāru'lşekāfe, 7. Basım, 2011.

- E'lkübeisî, Yâhyâ. *E'l'Irak Hürâfet E'ldîmükrâtiye E'lteüâfîkiye*. (Irak, Uzlaşmaya Dayalı Demokrasinin Hürâfe). E'l'küdü's E'l'arabî. (Erişim Tarihi 04/04/2018) <https://l24.im/y0g>
- E'l'levî, Hâsân. *E'l Şi'â ve E'l Devle E'l Kıvmiye fî E'l Irak*. (Şiiler ve Irak'ta Milliyetçi Devlet). Beyrut: Metbâ'et Sübhân, 2005.
- E'lme'frecî, İhsân Hemîd - Ni'eme, Ge'rân Zge'ir - E'lcede, Re'ed Nâcî. *E'lnezeriye E'l'âme fî E'l'kânûn E'ldistûrî ve E'lnizâm E'ldistûrî fî E'l'Irak*. (Irak'ta anayasa hukukunun genel teorisi ve anayasal sistem). Mısır: El'etâk, 4.Basım, 2010.
- E'lme'hmedâûr, 'Alî 'Abüvd. "İşkâliyet E'ltesâmûh ve E'li'etirâf Bilâher". (Hoşgörü ve Başkalarının Tanınması Formalitesi). *E'lmüvâ'tene ve E'lte'âüş Dergisi* 9 (2009). 5 – 23.
- E'lmvlûî, 'Âlî. "İlâket E'l Ümm E'l Mutehîde Bi'l'Irak". (Birleşmiş Milletler Irak ile İlişkiler). Merkez E'l Beyân. (Erişim Tarihi 11/02/2018. <http://www.bayancenter.org/2018/02/4283>).
- Elster, Jon – Slagstad, Rune. *E'ldistûriye ve E'ldîmükrâtiye*. (Anayasacılık ve Demokrasi). çev. Samîr İzet Neşâr - Fârûk Menşûr. Ürdün: Merkez E'lkitâb E'lakâdîmî, 2009.
- E'lşâ'ir, Remzî. *E'lnezeriye E'l'âme Lil'kânûn E'ldistûrî ve E'lnizâm E'ldistûrî Lilcumhuriye E'l'arabiye E'lmutehîde*. (Anayasa Hukukunun Genel Teorisi ve Birleşik Arap Cumhuriyeti Anayasa Sistemi). Mısır: Dâru'Inehde E'l'arabiye, 1970.
- E'lte'ân, 'Abdu'l Rizâ Hüseîn. *Târih E'l'fikir E'lsiyâsî E'l'hediş*. (Modern Siyasal Düşüncenin Tarihi). Bağdat: Dâru'l Hikme, 1992.
- E'ltehrâûî, Hânî 'Alî. *E'lnüzûm E'lsiyâsiye ve E'l'kânûn E'ldistûrî*. (Siyasi Sistemler ve Anayasa Hukuku). Ürdün: Dâru'lşekâfe, 3. Basım, 2011.
- E'ltemâûî, Süleymân Mehmmed. *E'lühde E'lûtenîye*. (Ulusal Birlik). Kâhire: E'lhey'e E'lmeşriye lilkitâb, 1974.
- E'lüendî, Beşîr. *E'lemin Elmeşkûd*. (Kayıp Güvenlik). Beyrut: Dâru'lsefâr, 2013.
- Eski Vali Vâ'l 'Abd E'l Lâtîf'in E'l 'Irakîye Haber Kanalı'ndaki Televizyon Röportajı. "He'kâ'k Müge'ibe E'l Kâzî Vâ'l 'Abd E'l Lâtîf E'l Cemî' Hârb Fikret İklîm E'l Besrâ bimâ Fîhum 'Alâûî". (Gizli Gerçekler: Hakim Wael Abdul Latif, Allavi Dahil Herkes Basra İlinin Bölge Fikrine Karşı Çıkmaktadır). Erişim Tarihi 18/12/2020 <https://www.youtube.com/watch?v=qcRF3Pq0tq0>
- Eski Vali Vâ'l 'Abd E'l Lâtîf'in Radio Sawa'ya yaptığı açıklama. "Vâ'l 'Abd E'l Lâtîf Yû'ln Feşl Meşrû' İklîm E'l Besrâ". (Wael Abdul Latif, "Basra Bölgesi" Projesinin Başarısızlığını Duyurdu). Erişim Tarihi 16/01/2009'da İnternette yayınlandı: <https://l24.im/AfE>

- ‘Etrīsī, Ce‘fer. *E’l ‘Irak fī Kelp E’l İ‘şār Sükūt Bağdat ve E’l Tehvlāt E’l kübrā ilā Me‘ālim E’l Şerķ E’l Āvsıt E’l Kebīr*. (Fırtınanın Kalbinde Irak: Bağdat’ın Düşüşü ve Büyük Dönüşümler, Büyük Orta Doğu’nun İlk Dönüm Noktaları). Lübnan: Dāru’l Mhce E’l Beyzā’, 2004.
- Farāh, İlyās. *Tıever E’l Fikīr E’l ‘Arabi E’l Şevrī*. (Devrimci Arap İdeolojisinin Evrimi). 2 Cilt. Beyrut: E’l Mü’sese E’l ‘Arabiye, 5 Basım, 1975.
- Farah, Muhammed S‘aeīd. *Mā ‘İlim E’l İctimā’*. (Sosyoloji Nedir). Mısır: Menş‘at E’l Me‘ārif, 2000.
- Fāris, Fāris Kerīm. *Müsteķbl E’l ‘Irak ve Aşrhu ‘alā E’l Emin ve E’l İstikrār E’l İklīmī*. (, Irak’ın Geleceği ve Bölgesel Güvenlik ve İstikrar Üzerindeki Etkisi). Bağdat: Dāru’l Kütüb ve E’l Veş‘k, 2015.
- Fehmī, Nurhān Münir Hesen. *E’l Kīemu’l Dīniye lil Şebāb mīn Menzur’l Hīdmetu’l İctimā’ye*. (Sosyal Hizmet Perspektifinden Gençliğin Dini Değerleri). Mısır: E’l Mekteb E’l Cāmī‘iū’l Hediş, 1999.
- Feīāz , Me‘d. “Nā‘b E’l Re‘īs E’l ‘Irakī fī Terīkh lil Tekşīm İzā İstemert E’l Siyāsāt E’l Tā‘fiye”. (Irak Cumhurbaşkanı Yardımcısı: Mezhepçi politikalar devam ettikçe Irak Bölünmeye Doğru Gidiyor). E’l Şerķ E’l Āvsıt Gazetesinin. Erişim Tarihi 09/12/2015. <https://l24.im/5Vid6c>
- Ferc, Musa. *El Feūzā El Müstedāme fī E’l ‘Irak Hūār Meftūh*. (Irak’ta Süregelen Kaos Açık Bir Diyalogdur). Avustralya: Mü’seset E’l Müşekēf E’l ‘Arabi, 2020.
- Ferec, Lütfī Ce‘fer. *E’l Melk Ġāzī Dvrehu fī E’l Siyase E’l ‘Irakīye fī E’l Mecālīn E’l Dahlī ve E’l Hāricī 1933 ile 1939*. (Kral Gazi : İç ve Dış Alanlarda Irak Siyasetindeki Rolü: 1933-1939). Bağdat: Mktebetu’l Tenmīye E’l ‘Arabiye, 1978.
- Fersh, ‘Āvnī. *E’l Eklīyāt fī E’l Tārīh E’l ‘Arabi*. (Arap Tarihinde Azınlıklar). London: Rīyađu’l Reyīs, 1994.
- Fesser, Ryder. “Nujayfi Uses the F Word Again”. Erişim Tarihi 15/10/2011. <https://l24.im/B6RFLAc>
- Fesser, Ryder. *E’l Besrā ve Hilīm E’l Cümhūrīye E’l Helīciye*. (Basra ve Körfez Cumhuriyeti Rüyası). çev. Se‘īd E’l Ġānmī. Almanya: E’l Cemel, 2008.
- Fesser, Ryder. *Şī‘et E’l ‘Irak Cizūr E’l Hereke E’l Fīdrālīye*. (Irak Şiileri: Federalist Hareketin kökleri). çev. Fāzil Cekt. Beyrut: E’l Dirāsāt E’l İstrātīciye Enstitüsü, 2007.
- Fethī, Necdt. *Müzekerāt Ce‘fer E’l ‘Askerī*. (Cafer’in El-Askerî Anıları). London: Dāru’l Lam, 1988.
- Feūzī, Sāmih. *E’lmūvātene*. (Vatandaşlık) .Mısır: Merkez E’l İlhāhire Lidirāsāt Hükük E’linsān, 2007.

- Feūzī, Şelāh E'ldīn. *E'lmühīt fī E'lnüzüm E'lsiyāsīye ve E'lkānūn E'ldistūrī*. (Siyasi Sistemlerde ve Anayasa Hukukunda Çevre). Kāhire: Dār E'lnehze E'l'arabiye, 1995.
- Feyād vd, 'Āmer Ḥasan. *Ezmt E'l Ḥüküm fī E'l 'Irak*. (Irak'ta Yönetişim Krizi). Irak: Öğretmenler Lisansüstü Çalışmalar Enstitüsü, 2010.
- Feyād, 'Āmer Ḥasan - Murat, ' Alī 'Abās. *Medhel ile E'lfikir E'lsiyāsī E'lgerbī E'lhediş*. (Modern Batı Siyasi Düşüncesine Giriş). Bağdat: Metbe'at vizāret E'lte'lim E'l'ālī, 2008.
- Feyād, 'Āmer Ḥasan. "Āliyyāt E'l Binā' E'l Distūrī li 'Irak mā be'de E'l İntihābāt". (Seçim Sonrası Irak için Anayasal İnşa Mekanizmaları). *E'l İslām ve E'l Dīmokrātīye Dergisi* 9 (2005), 70 – 95.
- Feyād, 'Āmer Ḥasan. *Cizur E'l Fikr E'l Dīmokrātī fī E'l 'Irak E'l Hedīş 1914 ile 1939*. (Modern Irak'ta Demokratik Düşüncenin Kökleri (1914 – 1939). Bağdat: Dāru'l Şi'vun E'l Şekāfiye E'l 'Āme, 2002.
- Feyād, 'Āmer Ḥasan. *E'l Ehzāb E'l Siyasīye fī E'l 'Irak E'l Vāk' ve E'l Müstekbel*. (Irak'ta Siyasi Partiler, Gerçek ve Gelecek). E'l Sīyade Gazetesi 25, 13 Eylül 2003.
- Feyād, 'Āmer Ḥasan. *E'l 'Irak ve Şekā' E'l Dīmokrātīye E'l Menşūde*. (Irak ve İstenen Demokrasinin Sefaleti). Ürdün: Dār 'Üsāme, 2009.
- Feyād, 'Āmer Ḥasan. *Serdīyāt E'l 'Ākl ve Şekā' E'l Tehvl E'l Dīmokrātīye fī E'l 'Irak E'l Mü'āsır*. (Aklın Anlatıları ve Çağdaş Irak'ta Demokratik Geçişin Sefaleti). Bağdat: E'l Şebāh Dergisi Metba'e, 2007.
- Feyād, 'Āmer Ḥasan. *Vilāyāt E'l Şer E'l Müt'slim*. (İslamlaştırılmış Kötülüğün Vilayetleri). Beyrut: Dāru'l 'Arab, 2015.
- Feyād, 'Āmer Ḥasan. "E'l Tebke E'l Vsīlā E'l Şürūt E'l Sosīolocī lī'ādet E'l Silm E'l Medenī ve Bina' E'l Devle E'l 'Irakīye". (Orta Sınıf: Sivil Barışı Sağlamak ve Irak Devletini İnşa Etmek İçin Sosyolojik Koşul). *E'l Cem'īye E'l 'Irakīye lil 'Ülüm E'l Siyasīye Dergisi* 1 (Mart 2008), 10 – 32.
- Feyād, 'Āmer Ḥasan. *Afkār Te'sisye fī Şkāfet E'llā'ūnf ve Bina' E'l Devle E'l Medenīye E'l 'Irakīye E'l Hedīşe*. (Kültüründe Temel Fikirler ve Modern Irak Sivil Devletinin İnşa Edilmesi). Ürdün: Dār Üsāme, 2007.
- Fikrī, Fethī. *E'l Kānūn E'l Distūrī*. (Anayasa Hukuku). 2 Cilt. Mısır: Dāru'l Nehze, 2000.
- Filī, S'ād İskender. "Ekrād Bağdat ve Nizām E'l Bā's". (Feyli Bağdat Kürtleri ve Baas Rejimi). *E'l Āşenīye ve E'l Devle E'lekrād fī E'l 'Irak ve İran ve Türkiye*. mlf. Fālīh 'Abdu'l Cebār - Hişām Dāvūd. 300 – 328. Bağdat: M'ahed E'l Dīrāsāt E'l Strātīciye, 2006.

- Foster, Henry Allen. *Neş'et E'l 'Irak E'l Hadīş*. (Modern Irak'ın Doğuşu). çev. Tāhā E'l Tikrītī. Ürdün: E'l Ehliye lilneşer ve E'ltevzi', 2006.
- Fox, D.T, Gallon – Giraldo, G. And Stetson, A., "Lessons of the Colombian Constitutional Reform of 1991 Toward The Securing of Peace and Reconciliation?" in L.E.Miller ed; *Framing the State in Times of Transition*. Washington DC: United States Institute for Peace, 2010. 467 – 82.
- Frank Bechhofer - David McCrone, *National Identity Nationalism and Constitutional Change*. London: Palgrave Macmillan, 2009.
- Frānkī, Rend Reḥīm. "Mürākbt E'l Dīmokrātīye fī E'l 'Irak". (Irak'ta Demokrasiyi İzleyin). *E'l Müsteḳbel E'l 'Arabi Dergisi* 279 (2003), 80 – 100.
- Frec, Lütfī Ce'fer. *Āḥir Mlūk E'l 'Irak Fīṣāl*. (Irak'ın Son Kralı II. Faysal). Beyrut: E'l Mevsū'e E'l 'Arabiye, 2001 .
- Fuller, Graham. *E'l 'Irak fī E'l 'Aḳid E'l Mükbil Hel Seīkūā 'alā E'l Beḳā' Hetā 'Am 2002*. (Gelecek On Yılda Irak: 2002'ye kadar hayatta kalabilecek mi). Abu Ḍābī: Merkez E'l İmārāt lil Dirāsāt ve E'l Būḥūs E'l İstrātīcīye, 1992.
- Galbrith, Peter W. *Nehāyet E'l 'Irak*. (Irak'ın Sonu). çev. Eīād Aḥmed. Beyrut: E'l Dāru'l 'Arabiye lil 'Ülüm, 2007.
- Geçici Koalisyon Yönetimi Emrileri.
- Geçiş Dönemi Devlet İdare Kanunu (2004).
- Ġelīyūn, Burhan. *E'l 'arab ve Tehūilāt E'l 'ālem Min Şūkūt Berlīn ilā Şūkūt Bağdat*. (Berlin'in Düşüşünden Bağdat'ın Düşüşüne Kadar Araplar ve Dünyadaki Dönüşümler). Merākiş: E'lmerkez E'lşekāfī E'l 'arabī, 2005.
- Ġelīyūn, Burhan. *Neḳd E'l siyāse: E'l deūle ve E'l dīn*. (Siyasetin Eleştirisi: Devlet ve Di)). Merakiş: E'lmerkez E'lşekāfī E'l 'arabī, 5.Basın, 2011.
- Gözleri, Kemal. *Anayasal Hukukunun Genel Esasları ders Kitabı*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2018.
- Green, Philip. *E'l Dīmokrātīye*. (Demokrasi). çev. Meḥmmed Dervīş. Bağdat: Dāru'l Me'mūn, 2007.
- Grimm, Dieter. Origin and Change of the Constitution, Rule of Law Programme Middle East ve North Africa, s.2 . Erişim Tarihi 09/08/2024 15 – 16. <https://www.kas.de/en/web/rspno/fundamental-works-of-constitutional-law/detail/-/content/origin-and-change-of-the-constitution>
- Güvenlik Brimlerinin ve Irak Baas Partisi'nin vd feshedilmesi Kanunu. Ceridet E'l Veḳā'i' E'l 'Irakīye 3977 .17 Haziran 2003.

- Gwartney, James D. – Stroup, Richard L. – Lee, Dwight R. ve Ferrarini, Tawni H; *E'liktışād E'l'āim E'lķā'im 'Alā E'lfiṭre E'lsElīme*. çev. 'Abās Ebu'ltime. (Ekonomi Sağduyuya Dayalı Bilimdir). Bağdat: Müntedā Bağdat E'liktışādī, 2006.
- Hādī, Rīyāz 'Āzīz. *E'l Müşklāt E'l Siyasiye fī E'l 'Ālem E'l Şālş*. (Üçüncü Dünyadaki Siyasi Sorunlar). Bağdat: Dāru'l Hūrīye, 1979.
- Hādī, Rīyāz 'Āzīz. *E'l Perlemān fī E'l 'Irak Dīrāset E'l Vāk' ve Te'mülāt fī E'l Müstekbl*. (Irak Parlamentosu: Gerçeklik ve Gelecek). Bağdat: 2005.
- Hāfız, 'Abd E'l'eẓīm Cebr. "Cedelīyet E'l'ilāke beīn E'ldīmükrāṭīye ve E'lmücteme' E'lmedenī". (Demokrasi ve Sivil Toplum Arasındaki İlişkinin Diyalektiği). *Mecleet E'lislām ve E'ldīmükrāṭīye Dergisi* 13 (2006), 5 – 30.
- Half, Muḥemed Cāsım. *Cügrāfiyet E'l 'Irak*. (Irak Coğrafyası). Kahire: Metbā'etul Me'rife, 1965.
- Hālīd, Hemīd Henūn. "E'l Sūltāt E'l İtiḥādīye fī Distūr E'l 'Irak Lisenet 2005". (2005 Yılı Irak Anayasasında Federal Yetkililer). *E'l 'Ülüm E'l Kānūniye Dergisi* 24/1 (Haziran 2009), 24 – 77.
- Hālīd, Hemīd Henūn. *E'l Enzme E'l Siyasiye*. (Politik Sistemler). Bağdat : E'l Fā'ķ, 2008.
- Hālīd, Hemīd Henūn. *Mebādi' E'l Kānūn E'l Distūrī ve Teṭevr E'l Nizām E'l Siyasī fī E'l 'Irak*. (Irak'ta Anayasa Hukukunun İlkeleri ve Siyasi Sistemin Gelişimi). Bağdat: E'l Senhūrī, 2015.
- Hasan, Hāriş. *E'l Ezme E'l Tā'fiye fī E'l 'Irak İrs min E'l İķşā'*. (Irak'ta Mezhepsel Kriz: Bir Dışlama Mirası). Beyrut: Mü'sest Karnīġī Lil Selām E'l Devlī, 2014.
- Hasan, Hārs Muḥemmed. *Ālīyāt E'l Tehūl E'l Dīmoḳrāṭī fī E'l 'Irak*. (Irak'ta Demokratik Dönüşümün Mekanizmaları). Kerbelā': E'l Fūrāt Merkez, 2005.
- Hasan, Hemīd Fāḍil. "E'l Hevīye E'l 'Irakiye ve Bina' E'l Devle Bina' E'l Devle E'l 'Irakiye E'l Mümķīnāt ve E'l Mühḍīdāt". (Irak Kimliği ve Devlet Binası: Irak Devletinin İnşası: Etkinleştiriciler ve Sınırlamalar). *E'l 'Ülüm E'l Siyāsīye Dergisi* 34 (Ocak-Hāzīrān 2007) 153 – 155.
- Hasan, Hemīd Fāḍil. "İşkālīet E'l Tā'fiye E'l Siyasiye fī E'l 'Irak beyn E'l İstmrariye ve E'l İnkfa'iye". (Irak'ta Süreklilik ve Gerileme Arasındaki Siyasi Mezhepçilik Sorunu). *E'l 'Ülüm E'l Siyāsīye Dergisi* 32 (2006), 183 – 193.
- Hasan, Hemīd Fāḍil. "Mebde' E'ltesāmūh İnsākhu E'l Fikriye 've Deūrhu fī Te'zīz E'l 'Emeliye E'l Siyasiye E'l 'Irakiye". (Hoşgörü İlkesi, Entelektüel Çerçevesi ve Irak Siyasi Sürecini Güçlendirmedeki Rolü). *E'l 'Ülüm A'l Siyāsīye Dergisi* 33 (2006). 237 – 292.

- Hasan, Likā' Yāsīn. “Devlet E'l Mukeūnāt fī E'l 'Irak be'de 2003 E'l Vaqı' ve E'l Müsteḳbl”. (2003'ten Sonra Irak'taki Bileşenden Kuran Devlet: Gerçeklik ve Gelecek). E'l Merkez E'l Dīmokrāṭiye E'l 'Arabi. Almanya. Erişim Tarihi 06/09/2016. <https://democraticac.de/?p=36858>
- Hasan, Muḥamed Selmān. *E'l Teṭevr E'l İktışādī fī E'l 'Irak E'l Ticāre E'l Hārciye ve E'l Teṭevr E'l İktışādī 1864 ile 1958*. (Irak'ta Ekonomik Kalkınma, Dış Ticaret ve Ekonomik Kalkınma: 1864 – 1958). Beyrut: E'l Metbā'e E'l Hedise, 1965.
- Hasan, Mühnsn. “Müsteḳbl E'l İktşād E'l 'Irakī be'de Dā'ş İnfrāc em T'züm”. (İŞİD'den Sonra Irak Ekonomisinin Geleceği: Rahatlama mı, Kriz mi). *E'l Beyān Dergisi* 2 (2017), 160 – 175.
- Hasan, Se'dī İbrāhīm. “E'l Mühāseşe E'l Siyasiye ve Viḥdet E'l Hıṭāb E'l 'Irakī E'l Hārcī be'de 2003”. (Siyasi Kotalar ve 2003 Sonrası Irak Dış Söyleminin Birliği). *E'l Siyasiye ve E'l Devlīye Dergisi* 39 - 40 (2019), 375 – 390.
- Hasan, Tālḥ Mhīb̄s - Kāzım, Kābl Miḥsn. “Meūkf E'l Hızb E'l Şūy'ī min Hükümet 'Abdu'l Kerīm ḳāsım 1958 ile 1963”. (Komünist Partinin Abdulkerim Qasim Hükümeti Hakkındaki Tutumu 1958-1963). *Vāsıt lil 'Ülüm E'l İnsāniye Dergisi* 23 (2014), 9 - 22.
- Hasūn, Rā'id - As'ād, 'Üdī. *E'l Şābi'e E'l Mend'āiūn*. (Sābiilik veya Mandeizm/Mandaeizm). Bağdat: Dīvān E'l Veḳīf E'l Mesīhi ve E'l Dīyānāt E'l Ūhrā, 2010.
- Haşım, Cvad. *Müzkrāt Vezīr 'Irakī ma' E'l Bker ve Şedām*. (El-Bakr ve Saddam ile Irak Bakanı'nın Anıları). London: Dāru'l Sāḳī, 2003.
- Hātem, İsrā' Cūād. “E'l İrhāb ve Eşerhu fī Mefhūm E'l Müvāṭne”. (Terörizm ve Vatandaşlık Kavramı Üzerindeki Etkisi). *Ḳzāiā Siyasiye Dergisi* 37-38 (2014), 355 – 386.
- Hebding, Daniel E. - Glick, Leonard. *Introduction to Sociology*. New York: Wesley Publishing Company, 1976.
- Hebīb, Kāzım. *Neṣre ilā Herekt E'l Tehrūr E'l Vātānī lilşe'b E'l Kürdī fī Kürdistān E'l 'Irak*. (Irak Kürdistan Bölgesi'ndeki Kürt Halkının Ulusal Kurtuluş Hareketine Bir Bakış). Erbil: Dār Arās, 2005.
- Hedād, Hāmid 'Übīd. “E'l Mediūnīye E'l 'Irakīye”. (Irak Borçluluğu). *Dirāsāt Devlīye Dergisi* 9/33 (2007), 105 – 120.
- Hedūrī, Mecīd. *E'l 'Irak E'l Cumhuri*. (Irak Cumhuriyeti). Beyrut: E'l Dār E'l Mütchīde, 1974.
- Heirī, Zekī. *Mülāhẓāt Hevle E'l İşlāḥ E'l Zrā'ī E'l 'Irakī*. (Irak Tarım Reformu İle İlgili Notlar). Bağdat: Metb'āt E'l Şe'b, 1974.

- Helîl, Şezâ. “*Fûk Behr min E’l Neft ve Nehrîn ve İhtiyatî Gâz E’l Enbâr E’l ‘Irâk Egnâ Dvel E’l ‘Alem*”. (Bir Petrol Denizi, İki Nehir ve Anbar’ın Gaz Rezervleri Üzerinde: Irak Dünyanın En Zengin Ülkesi.. Askıda). ‘Irakîyûn websitesi. Erişim Tarihi 21/09/2017. <https://www.iraqyoon.net/21501/>
- Helife, Şefâ’ Şâbir. “E’l Mükûn E’l Lügûr Kemühîrk Lilşirâ’ât E’l Aşnîye fî E’l ‘İlâkât E’l Devlîye”. (Uluslararası İlişkilerde Etnik Çatışmaların İtici Gücü Olarak Dilsel Bileşen: Kanada’nın Quebec Eyaleti, Bir Örnek Olay Çalışması). *E’l Siyase ve E’l İktisâd Dergisi* 15/14 (2022), 395 – 452.
- Hemîd, Hemîs Dehâm. “E’l Mü’ârze fî İklîmî Kürdistân E’l ‘Irâk ve Deürühâ fî Tersîh E’l Dîmokrâtiye”. (Kuzey Irak Bölgesindeki Muhalefet ve Demokrasinin Güçlendirilmesindeki Rolü). *E’l Dirâsât E’l Devlîye Dergisi* 75 (2017), 68 – 104.
- Hemîdî, Ahmed Hürşîd. “*E’l Sülte E’l Tenfiziye Bimuceb E’l Distûr E’l ‘Irakî Lisenet 2005*”. (2005 Irak Anayasasına Göre Yürütme Otoritesi). Kerkûk University lil Dirâsât E’l İnsânîye 2 (2012), 484 – 505.
- Herb, Târk. *E’l Vecîz fî E’l Vizâre E’l ‘Irakîye*. (Irak Bakanlığı Özetlemek). London: Dâru’l Hikme, 2011.
- Herîk, İliyâ. “E’l Devle E’l ‘Arabiye E’l Üşvl E’l Târîhye ve R’üyâ E’l Hâzr”. (Arap Devleti: Tarihsel Kökenler ve Bugünkü Görüşler). *E’l Müsteşbel E’l ‘Arabi Dergisi* 99 (Mays 1987), 77 – 95.
- Hesen, Sa’dî İbrâhîm. *E’l İdrâliye Elnizâm Elitihâdî ve E’ltheûye E’l lûetenîye E’l ‘Irakîye*. (Federalizm: Federal sistem ve Irak’ın ulusal kimliği). Bağdat: Dâru’l Kütüb, 2012.
- Hesenîn, İbrâhîm. *E’l Reķābe E’l Kezā’îye ‘ālā Distūriet E’l Kūānîn fî E’l Fıkh ve E’l Kzā’*. (Fıkıh ve Yargıda Kanunların Anayasaya Uygunluğu Üzerinde Yargı Denetimi). Kahire: Dâru’l E’l Kütüb E’l Kūānūniye, 2003.
- Hesîb, Heîr E’l Dîn. *E’l ‘Irâk min E’l İhtilâl ilâ E’l Tehrîr*. (Irak’tan İşgalden Kurtuluşa). Beyrut: Merkez Dirâsât E’l Vhde E’l ‘Arabiye, 2006.
- Heţâb, Recâ’ Hüsyîn. *‘Abdu’l Reķmân E’l Nķyîb Hayāthu E’l Hāşe ve Arā’hu E’l Siyasiye ve ‘İlākātehu me’ Mü’āsırîh*. (Abd-Rahman el-Nakib: Özel Hayatı, Siyasi Görüşleri ve Çağdaşlarıyla İlişkileri). Bağdat: Dâru’l ‘Arabi, 1985.
- Hîāūî, Nebîl ‘Abdu’l Reķmân . *Kānūn İdāret E’l Devle li E’l Merh̄le E’l İntikālîye*. (Geçiş Dönemi Devlet İdaresi Kanunu). Bağdat: E’l Kānūniye, 2004 .
- Hızr, Mürtezâ Ahmed . “E’l Nizām E’l İntihābî fî E’l ‘Irakî”. (Irak’ta Seçim Sistemi, Olaylar ve Sorunları). *Tkrîr Üniversitesi lil Hükûk Dergisi* 2/20 (2014), 164 – 210 .

- Hikmet, Münā Hemdī. “E’l Fīdrālīye Cedelīyet E’l Refz ve E’l Kūbūl”. (Federalizm Bir Reddetme ve Kabul Diyalektığıdır). *E’l Devliye ve E’l Siyase Dergisi* (2012), 100 – 136.
- Hilāl, ‘Alī E’l Dīn. *Mfāhīm E’l Dīmōkrātīye fī E’l Fıkīr E’l Siyasi E’l Hedīş Ezmt E’l Dīmōkrātīye fī E’l Vātān E’l ‘Arabi*. (Modern Siyasal Düşünce de Demokrasi Kavramları: Arap Dünyasında Demokrasinin krizi). Beyrut: Merkez Dīrāsāt E’l Vhde E’l ‘Arabiye, 1987.
- Hobsbawm, E.J. Language. Culture, and National İdentity. *Social Research*/63 (1996). 1065-1080.
- Hşbāk, Şākīr. *E’l Kürt ve E’l Mes’ele E’l Kürdīye*. (Kürtler ve Kürt Mesele). Bağdat, Menşurāt E’l Şekāfe E’l Cdīde, 1959.
- Hudson, Michael C. *Arab Politics The search for legitimacy*. London: Yale University Press, 1979.
- Hüseīn, Kehtān. “E’l ‘Ünüf E’l Siyasi fī Mzmūnh ve Eşkālh ve Esbābh”. (Siyasi Şiddet: İçeriği, Biçimleri ve Nedenleriyle). *E’l ‘Ülüm E’l İnsānīye Dergisi* 2/20 (2014), 347 – 354.
- ‘İed, ‘Abd E’lrezāk. *E’lşekāfe E’lūetenīye*. (Ulusal Kültür). Hālep: Dāru’Isedeke, 1996.
- Inaç, Husamettin,- Ünal, Feyzullah. “The Construction of National Identity in Modern Times Theoretical Perspective”, *International Journal of Humanities and Social Science* 3/11(2013), 223 – 232.
- Internal Displacement in Iraq. *Barriers to Integration The International Organization for Migration Iraq Mission*. Iraq: International Organization for Migration IOM, 2014.
- Irak Bilgi ve Araştırma Merkezi. *E’l ‘Irak Vekā’i’ ve Ahdās 1914 ile 1958*. (Irak Gerçekleri ve Olayları 1914 – 1958). 1Cilt. Bağdat: Bilgi ve Dokümantasyon Müdürlüğü, 2 Basım, 2010.
- Irak Cumhuriyeti, Planlama Bakanlığı. Merkezi İstatistik Bürosu. “2017 Yılı Yıllık İstatistik Koleksiyonu”. Nüfus ve İşgücü Bölümü Tablo 2/8.
- Irak Daimi Anayasası (2005).
- Irak Federal Mahkeme. “Nüfus Yoğunluğu Nüfusun Çoğunluğu Demek Değildir”. Alsumaria tv. Erişim Tarihi 23/01/2018. <https://www.alsumaria.tv/news/227655/>
- Irak Federal Yüksek Mahkeme. 122/Federal/2017.11 Haziran 2017.
- Irak Federal Yüksek Mahkeme. 25/Federal/2010. 25 Mart 2010. “Yorum Kararı”. Federal Yüksek Mahkeme resmi web sitesi. Erişim Tarihi 25/07/2012: <https://124.im/1oKj>

Irak Federal Yüksek Mahkeme. 89, 91, 92, 93/Federal/2017. 20 Kasım 2017.

Irak Federal Yüksek Mahkeme.” *Tedbir Kararı*”. 91,94,96/Federal/2017. 8 Eylül 2017. .

Irak Federal Yüksek Mahkeme.105/Federal/Media/2017. 10 Kasım 2017.

Irak Geçici Anayasası (16 Temmuz 1970).

Irak Geçici Anayasası (21 Eylül 1968).

Irak Geçici Anayasası (27 Temmuz 1958).

Irak Geçici Anayasası (29 Nisan 1964).

Irak İnsan Hakları Yüksek Komisyonu. “10 Haziran 2014 ile 31 Aralık 2016 tarihleri arasındaki dönemde DAIŞ Terör Çetelerinin İşlediği Suçlar ve Ninova Valiliği’ndeki İnsani Duruma İlişkin Belgesel Rapor”. Bağdat: 2017.

Irak İslam Devrim Konseyi. *E’l Meclis E’l ‘alā Rā’d E’l Meşrū’ E’l Vatani E’l Tehrūrī fī E’l ‘Irak*. (Irak’ta Ulusal Kurtuluş Projesinin Öncüsü Olan Devrim Konseyi). Irak: E’l Şekāfe E’l Siyasiye , 2009.

Irak İslam Devrim Konseyi. *Me‘ālim E’l İstrātīciye E’l Vetāniye li Teīyār Şehīd E’l Mehrāb*. (Şehit-ül Mehreb Hareketi Ulusal Stratejisinin Özellikleri). Irak: E’l Şekāfe E’l Siyasiye, 2010.

Irak Millet Meclisi Medya Departmanı’na.” *‘Umūr E’l Mūāzene ve ‘İsteğlāl E’l Şerūe E’l Niftīye Li’edm Teşrī’ Kānūn E’l Nefīt ve E’l Ġāz*”. (Millet Meclisi, Referanduma İlişkin Parlamento Kararını Oylayarak Bir Sonraki Oturumda Başbakanı Ağırılar). Erişim Tarihi 25/09/2017. Irak Millet Meclisi’nin resmi internet sitesinde yayınlamaktadır: <https://l24.im/YbyWzPe>

Irak Millet Meclisi.”23 oturum tutanakları”. Erişim Tarihi 17/09/ 2012 Irak Millet Meclisi’nin Resmi İnternet Sitesinde Yayınlandı: <https://l24.im/7ZVd>

Irak Temel kanunun (1925) .

Irak Türkmenleri İslam Birliği. *Şühedā’ E’l Türkūman Sefhāt min E’l Tārīh E’l Siyasi E’l Mū‘āsr li Türkman E’l ‘Irak* 1979 ile 1991. (Türkmen Şehitleri: 1979 – 1991 Irak Türkmenlerinin Çağdaş Siyasi Tarihinden Sayfalar). Irak: Dāru’l Delīl,1999.

Irak UNAMI Web Sitesine <http://www.uniraq.org>

Irak Yüksek Seçim Komisyonu’nun Resmi Web Sitesi: <https://ihc.iq/>

İbrahīm, ‘Abdu’l Allah ‘Abdu’l Rzāk. *E’l Müslmūn ve E’l İst‘mār E’l Örubī li Efrīkyā*. (Müslümanlar ve Afrika’nın Avrupa Sömürgeciliği). Küvet: ‘Ālem E’l Me‘rfe, 1989.

İbrāhīm, Neūāl Tārık. “E’l Fesād E’l Mālī ve E’l İdārī Mefhūmeh Esbābih Enūā’h ve Sübl Mü’ālceth fī E’l ‘Irak’”. (Mali ve İdari Yolsuzluk: Irak’ta Kavramı, Nedenleri, Türleri ve Tedavi Yolları). *E’l ‘Ülüm E’l ‘İktisādīye ve E’l ‘İdārīye Dergisi* 93 (2016), 224 – 242.

İbrāhīm, Yāsīr ‘Alī - E’l Zübeīdī, ‘Adnān ‘Abdu’l Emīr. “Deūr Mü’sesāt E’l Müctamā’ E’l Mednī fī Mükāflht E’l Fesād fī E’l ‘Irak’ be’de 2003”. (2003 Sonrası Irak’ta Yolsuzlukla Mücadelede Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü). *Kezāā Siyasiye Dergisi* 55 (2018), 97 – 142.

İbrahim vd, S’ādu’ldīn. *E’l Müctema’ ve E’l Devle fī E’l Vātān E’l ‘Arabi*. (Arap Dünyasında Toplum ve Devlet). Beyrut: Merkez Dirāssat E’l Viḥde E’l ‘Arabiye, 1988.

İdāret E’l’emel E’lictimā’i, *Mü’cem Müştaleḥāt E’ltenmīye E’lictimā’īye ve E’l ‘ülüm E’lmüteşile bīhā*. (Sosyal Gelişim ve İlgili Bilimlere İlişkin Terimler Sözlüğü). 1.Cilt. Tūns: Cāmi’et E’ldüvel E’l ‘arabiye, 1983.

İf Penrose, Edith Wii. *E’l ‘Irak Dirāse fī ‘Ilākāth E’l Hāricīye ve Tıvrath E’l Dāḥilīye 1915 ile 1975*. (Irak: Dış İlişkileri ve İç Gelişmeleri Üzerine Bir Çalışma 1915 – 1975). çev. ‘Abdu’l Mecīd Ḥesīb E’l Kisi. Beyrut: Mvsü’āt E’l Beyit E’l ‘Arabi, 1989.

‘İsā, ‘Abdu’l Hüseyn Şendl. *Nizām E’l Hüküm fī E’l ‘Irak Vfīk Desātīr Hedīse*. (Modern Anayasalarına Göre Irak’ta Hükümet Sistemi). Bağdat: E’l Mktebe E’l Kānūniye, 2007.

‘İmāre, Mehmed. *E’lislām ve E’lviḥde E’lvaṭeniye*. ((İslam ve Ulusal Birlik)). Kāhire: Dār E’lḥilāl, 1979.

‘İmāre, Reşīd. “E’l Dīmokrātīye E’l Teūāfīkīye Dirāse fī E’l Silūk E’l Siyasi E’l ‘Irak’”. (Uzlaşmaya Dayalı Demokrasi: Irak Siyasi Davranışı Üzerine Bir Araştırma). *Süleymaniye Üniversitesi Dergisi* 30 (Ekim 2010) ,130 – 169.

İnsan Hakları Raporu 1 Temmuz ile 31 Ağustos. Birleşmiş Milletler Irak Yardım Misyonu (UNAMI).

İnternet Web Sitesinde: Erişim Tarihi 03/02/2013 <https://l24.im/O1d7>

İnternet Sitesinde. “Eski Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin 1991 yılında bir Amerikan kanalının gönderdiği yabancı bir gazeteciyle Irak muhalefetini hakkında konuşmaktadı”. Erişim Tarihi 19/11/2017: https://www.youtube.com/watch?v=nRSDk9cv_ho

İnternet Sitesinde. Erişim Tarihi 16/10/2019: <https://l24.im/Dl7OKqN>

İnternet Sitesinde. Erişim Tarihi 19/11/2017: <https://l24.im/s2Cn> -

İnternet Web Sitesinde Yayınlandı. Erişim Tarihi 21/09/2017: <https://l24.im/ZrpbL>

İnternet Web Sitesinde. Erişim Tarihi 14/03/2004: <http://www.fcdrs.com/nadawat/gov-managing.html>

‘İsā, Nedīm. *E’l Fıkīr E’l Siyāsi li Şevret E’l ‘İsrīn*. (Yirminci Devrimin Politik Düşüncesi). Bağdad: Dāru’l Ş’ūvn E’l Şekāfiye, 1992.

İsmailova, Rosa. *E’l Mşklāt E’l ‘İrkīye fī Afrīkyā E’l İstvā’īye hel Yümkin Helehā*. (Tropikal Afrika’da Etnik Sorunlar Çözülebilir mi). çev. Sāmī E’l Rezāz. Kahire: Daru’l Şkāfe E’l Cedīde, 1983.

Janabi, Wassan Theab Muner. “2005 Anayasası Kapsamında Irak’ta İdari Âdem-i Merkeziyetçiliğin Uygulanması Sorunu”. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi* 10/2, (Ağustos 2024) 117-132. <https://doi.org/10.25272/icps.1488422>.

Janabi, Wassan Theab Muner. “2005 Anayasasındaki Federal Sistem Kapsamında Irak’ın Yönetiminde Azınlıkların Rolü”. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/26 (Mayıs 2024), 194 – 224. <https://doi.org/10.54838/bilgisosyal.1488261>.

Joseph, Edward P. - Hanlon, Michael E. O. *The Case For Soft Partition In Iraq*. Washington: The Saban Center for Middel East Policy at Brookings Institution, June 2007. Published on the Internet: <https://www.brookings.edu/articles/the-case-for-soft-partition-in-iraq/>

Joseph, John. *E’lheūyīe ve E’llüğe*. (Kimlik ve Dil). çev. ‘Abd E’lnūr Hırkī. Kvüyet : ‘Âlem E’lme’rife, 2007.

Kāṭı’, Senā’ Kāzım. “E’l Tā’fiye ve Tedā’iyāthā ‘ālā Bina’ E’l Devle E’l ‘İrakīye E’l Mü’āsire”. (Mezhepçilik ve Çağdaş Irak Devleti’nin İnşasına Yansımaları). *E’l ‘Ülüm E’l Siyāsiye Dergisi* 36 (2008), 127 – 136.

Katzman, Kenneth. *Iraq Politics Elections and Benchmarks*. CRS Report for Congress: Congressional Research Service, March 1, 2011.

Kāzım, Aḥmed ‘Ādnān. “Tā’sīr Şırā’ E’l İrādāt E’l Siyasiye fī E’l Tecrübe E’l Dīmokrātiye E’l ‘İrak be’de 2003”. (Siyasi İrade Mücadelesinin 2003 Sonrası Irak Demokratik Deneyimine Etkisi). *Dirāsāt Devlīye Dergisi* 68 (2017), 69 – 94.

Keḇānī, Ḥālīd. *E’l Lāmerkeziye ve Mes’let Teṭbīkehā fī Lübnān*. (âdemi Merkeziyet ve Lübnan’da Uygulanması Sorunu). Lübnān: E’l Beḥr E’l Mūtevesit, 1981.

Kenān, Ḥelīl. *‘İrak E’l Ems ve E’l Ğed*. (Irak Dün ve Yarın). Beyrut: Dāru’l Reyhānī, 1966.

Kerīm, Sa’dī. “E’l Dīstūr ve E’l Dīmokrātiye”. (Anayasa ve Demokrasi). *E’l ‘Ülüm E’l Siyāsiye Dergisi* 33 (2006), 243 – 256.

Khoury, Giselle. BBC News ‘Arabi kanaldaki A’l Mişvār programı. Erişim Tarihi 13/01/2015. İnternet setesi: <https://l24.im/hE10>

- Kilānī, Yerik. *E'ldimūkrātīye ve E'lmūsāūāt*. (Demokrasi ve Eşitlik). Bağdat: E'lfürāt, 2006.
- Knights, Michael. *Müsteḳbl E'l Kūāt E'l Müsleḥe E'l 'Irakīye*. (Irak Silahlı Kuvvetlerinin Geleceği). Bağdat: Merkez E'l Beīān, 2016.
- Kriz Grubu'nun Orta Doğu Raporu No 194. "*Irak'taki İhtilaflı İç Sınırlara İlişkin BM Arabuluculuğunun Canlandırılması*". Bağdat 14 Aralık 2018.
- Kşkāş, Kerīm Yūsūf. *E'l Hürīāt E'l 'Ame fī E'l Enzme E'l Siyasiye E'l Mü'āsire*. (Çağdaş Siyasi Rejimlerde Kamu Özgürlükleri). Mısır: Menş'at E'l Ma'arif, 1987.
- Kuzey Irak Bölgesi Anayasası Taslağı:
<https://presidency.gov.krd/krp/arabic/documents.aspx>
- Kübe, Muḥmmmed Mehdī. *Mülāḥẓat fī Kelp E'l Hedeş 1918 ile 1958*. (Olayların Kalbindeki Notlarım: 1918 – 1958). Beyrut: Dāru'l Tālī'e, 1965.
- Küblān, Mervān. *Mevāzīn E'l Kūvā E'l İklīmīye be'de İnhiār E'l 'Irak Drese fī İdāret Tevzī' E'l Kūvā ve Tceliyāthā fī Mentket E'l Hlīc ve E'l Şerḳ E'l Āvsūt*. (Irak'ın Çöküşünden Sonra Bölgesel Güç Dengesi: Körfez Bölgesi ve Orta Doğu'daki Güç Dağılımı ve Belirtilerini Yönetme Üzerine Bir Çalışma). Keṭār: E'l Merkez E'l 'Arabiye lil Ebḥāş ve Dīrāsāt E'l Siyasat, 2016.
- Lebīb vd, E'l Tāhir. *E'l Şkāfe ve E'l Tā'düdiye E'l Şkāfeye fī E'l 'Ālem E'l 'Arabi*. (Arap Dünyasında Kültür ve Kültürlü). Beyrut: Merkez Dīrāsāt E'l Vḥde E'l 'Arabiye, 1992.
- Leṭīf, Şākir. *Mülāḥẓāt İktşādiye*. (Ekonomik Notlar). Bağdat: E'l Dirāsāt E'l İstrātīciye Enstitüsü, 2006.
- Lewis, Bernard. *E'ltheūyāt E'lmüte'edīde Lilşerḳ E'l'aūşt*. (Ortadoğu'nun Çoklu Kimlikleri). çev. Ḥesen Behrī. Dimeşḳ:Dāru'lyenābī',2006.
- Lijphart, Arend. *E'l Dīmokrātīye E'l Teūāfīkiye fī Müctamā' Müte'dd*. (Çoklu Toplumda Uzlaşmaya Dayalı Demokrasi). çev. Hüsnī Zīne. Bağdat: E'l Fūrāt, 2006.
- Lockitz, Leora. *E'l 'Irak ve E'l Baḥiṣ 'an E'l Hevīye E'l Vaṭāniye*. (Irak ve Ulusal Kimlik Araştırmaları). çev. Dīlsad Mirān. Erbil: Dār 'Aras, 2004.
- Longrigg, Stephen Hemsley. *Iraq 1900 to 1950 A Political Social and Economic History*. London : Oxford University Press, 1968.
- Lyotard, Jean François. *Mü'cem E'l'ülüm E'lİctimā'īye*. (İnsan Bilimleri Sözlüğü). çev.Jürj Kattūrah. Beyrüt: Mejd E'lmü'sese E'lcāmi'īye, 2011.
- Maeterlinck, Maurice. *İlim E'l İctamā'*. (Sociology). çev. 'Alī Aḥmed. Ḳahire: Mektebetu'l Nehze, 1989.

- Makdowell, David. *Tārīḥ E'l Ekrād E'l Hādīṣ*. (Modern Kürtlerin Tarihi). çev. Rāc Āl Muḥammed. Beyrut: Dāru'l Ferābī, 2004.
- Mālkī, Muḥammed. “Müstekbl E'l Dīmokrāṭiye E'l Teūāfīkiye fī E'l Meḡrib E'l 'Arabi”. (Fas'ta Uzlaşmaya Dayalı Demokrasinin Geleceği). *E'l Müsteḡbel E'l 'Arabi Dergisi* 29/334 (2006), 95 – 114.
- Marr, Phebe. *Tārīḥ E'l 'Irak E'l Mü'āṣīr E'l 'Āḳīd E'l Cümhūrī E'l Avel*. (Irak'ın Çağdaş Tarihi). çev. Müstefā Nū'mān Āḥmed. 1 Cilt. Bağdat: Mü'seset Mıṣır Mürtādā li E'l Kātib E'l 'Irakī, 2009.
- Mātār vd, Selīm. *Yeḡezet E'l Hevīye E'l 'Irakīye*. (Irak Kimliğinin Uyanışı). Bağdat: Merkez Dīrāsāt E'l Üme E'l 'Irakīye, 2010.
- Mātār, Cemīl. “ Bīdūn E'l 'Āvleme E'l Devel E'l 'Arabiye Meṣḳūbe “. (Küreselleşme Olmadan ... Arap Devleti Delinmiş). *E'l Devle E'l Vatāniye veṬḥdīyāt E'l 'Āvleme fī E'l Vatān E'l 'Arabī*. mlf. Aḥmed E'l Brḳāūī. 300 – 358. Ḳahire: Mktebet Medbūlī, 2004.
- Mātār, Selīm. *Cedel E'l Hevīyāt Ṣīrā' A'l İntīmā'āt fī E'l 'Irak ve E'l Ṣerḳ E'l Avsāt*. (Kimlik Tartışması: Irak ve Orta Doğu'da Üyelik Çatışması). Beyrut: E'l Mü'sese E'l 'Arabiye, 2003.
- Mātār, Selīm. *E'l Zāt E'l Cerīḥe İṣḳālīyet E'l Hevīye fī E'l 'Irak ve E'l 'Ālem E'l 'Arabi*. (Yaralı Benlik: Irak ve Arap Dünyasında Orta Doğunun Kimlik Sorunları). Beyrut: Dāru'l Kelīme E'l Ṭāyībe, 2008.
- Mātār, Ṭārīḳ 'Āīd. “E'l Tenzīmāt E'l İrhābiye ve Te'sīrhā 'ālā E'l Silm E'l Müctamā'ī Mūḥāfeẓt Ṣelāḥ E'l Dīn Nemūzēn”. (Terör Örgütleri ve Toplumsal Barışa Etkileri: Model Olarak Irak'ta Selahaddin Valiliği). *Ādāb E'l Frāhīdī Dergisi* 11/83 (Haziran 2019), 531 – 543.
- Mazo, Eugene. “The Upstream Problem in Constitutionalism”. *Wake Forest Law Review*. 50/4 (2015). 795 – 841.
- Mebīzīn, Şefūān Muḥammed. *E'l 'Unf E'l Müctamā'ī E'l Esbāb ve E'l Ḥūlūl*. (Toplumsal Şiddet: Sebepler ve Çözümler). Ürdün: Dāru'l Yāzūrī, 2013.
- Mecmūa't Bāhişin. *Evrāk Dīmokrāṭiye E'l 'Ayīṣ me'ān fī Zeū' E'l İḥtīlāf*. (Demokrasi Yazıları: Farklılıkların Işığında Birlikte Yaşamak). 2 Cilt. 'Irak: Merkez M'alūmāt E'l Dīmokrāṭiye E'l 'Irakī, 2005.
- Mecmūa't Bāhişin. *Ṣū'āt E'l 'Irak E'l Mercī'ye ve E'l Āḥzāb*. (Irak Şiileri: Merciler ve Partiler). Dūbeī: Merkez E'l Misbār, 3 Basım, 2011.
- Meḡnīye, Muḥamed Cvad. *E'l Fıḳīḥ 'alā E'l Mezāhib E'l Ḥāms*. (Beş Düşünce Okuluna Göre Fıkıh). Ṭahrān: Mü'sesetu'l Şādīḳ, 5 Basım, 2005.
- Mehdī, 'Ābīr Sūhām - Yāsīn, 'Amir Ḥemīd. “İṣḳālīyet E'l Hevīye fī E'l 'Irak”. (Irak'ta Kimlik Sorunu). *E'l Siyasiye ve E'l Devlīye Dergisi* 28 - 29 (2015), 393 – 418.

- Mehdî, ‘Âbîr Sühâm. “Cedelîyet E’l ‘Îlâke beyne E’l Dîmokrâtiye ve Tedâül E’l Sülte E’l ‘Irâk Nemûzceñ”. Demokrasi İle İktidarın Devri Arasındaki İlişkinin Diyalektiği Bir Model Olarak Irak: Saha Çalışması). *E’l Siyasiye ve E’l Devliye Dergisi* 18 (2011), 257 – 280.
- Mehdî, Gâzî Feysâl. *Nüşûş Distûr Cümhûriyet E’l ‘Irâk Lisenet 2005 fî E’l Mîzân*. (Terazide 2005 Yılı Irak Cumhuriyeti Anayasası Metinleri). Bağdat: Mü’seset E’l Şekâfe E’l Kânûniye, 2008.
- Mehdî, Hâbîb Şâlîh. “Dîrâse fî Mefhûm E’l heûiye”. (Kimlik Kavramı Üzerine Bir Araştırma). *Dîrâsât İklîmiye Dergisi* 5/13 (2009). 475 – 493.
- Meħmed, Heyfâ’ Aħmed. “İşkâlîyet E’l heûiye E’l lûetenîye E’l Irâkîye”. (Irak Ulusal Kimlik Sorunu). *Dîrâsât Deûliye Dergisi* 53 (2012), 1 – 20.
- Meħmud, Şâbâh. “Ttâvr E’l Tâ’lîm fî E’l ‘Irâk 1968 ile 1978”. (Irak’ta Eğitimin Gelişimi 1968 – 1978). *E’l ‘Ülüm E’l İctamâ’ye Dergisi* 14 (1980), 32 – 53.
- Merkez Dîrâsât E’l Vħde E’l ‘Arabiye, *E’l Harb ‘âlâ E’l ‘Irâk Yevmiyât Veşâ’k Tekârîr 1990 ile 2005*. (Irak Savaşı Günlükler: Belgeler - Raporlar 1990 – 2005). Beyrut: Merkez Dîrâsât E’l Vħde E’l ‘Arabiye, 2007.
- Me’rûf, Hıldûn Nâcî. *E’l ‘Eklîye E’l Yhûdiye fî E’l ‘Irâk beîn Senet 1921 ile 1952*. (Irak’taki Yahudi Azınlık 1921 – 1952 Arasında). 1.Cilt. Bağdat: Merkez E’l Dîrâsât E’l Fîlistînîe, 1975.
- Mîrrzae, İsmâ’il. *Mebâdî E’l kânûn E’l distûrî ve E’l ilim E’l siyâsî*. (Anayasa Hukuku ve Siyaset Biliminin İlkeleri). 1.Cilt. Bağdat: Şaeriket E’l neşir ve E’l tebi’ E’l lehlîye, 1960.
- Michel, Alex. *E’l heûiye*. (Kimlik). çev. ‘Alî Ütfê. Dimeşk: Dâru’l Neşir E’l İfrensîye, 1993.
- Mincib vd; E’lmü’tî. *Müüâcehât Beîn E’l islâmîyn ve E’l ilmânîyn Bilmegreb*. (Fas’ta İslamcılar ve Laikler Arasındaki Yüzleşmeler). E’l ribat: Metba’et E’l İkeuşr.
- Mirkine-Guetzevitch, Boris. *Droit Constitutionnel International*. Paris: Librairie du Recueil Sirey, 1933.
- Morrow, Jonathan. “E’l İstımrârîye E’l Zâ’ife E’l Devle E’l İtiħâdiye E’l ‘Irâkîye ve ‘Âmelîyet Te’dîl E’l Distûr”. (Zayıf Süreklilik: Irak Federal Devleti ve Anayasa Değişikliği Süreci). Vaşington: Me’hd E’l Selâm E’l Amîrkî, Özel Rapor No168, Temmuz 2006.
- Mrze, İsmâîl. *E’l Kânûn E’l Distûrî Dîrâse Mükârne li Desâtîr E’l Devel E’l ‘Arabiye*. (Anayasa Hukuku: Arap Anayasalarının Karşılaştırmalı Bir Çalışması). Bağdat: Dâru’l Melâk, 3 Basım, 2004.

- Ms'üd, Nivîn 'Abdu'l Min'em. *E'l Eklîyât ve E'l İstkrâr E'l Siyâsî fî E'l Vâtân E'l 'Arabî*. (Arap Dünyasında Azınlıklar ve Siyasi İstikrar). Kahire: Merkez E'l Buhûş ve E'l Dirâsât E'l Siyâsiye, 1988.
- Muhammed, Sûlâf. *E'l Ezme E'l Distûriye fî E'l 'Irakî*. (Irak'ta Anayasa Krizi). Erbil: Şelâhu'l Dîn Üniversitesi, 2009.
- Muhammed, Eîmn Ahmed. *E'l Fesâd ve E'l Mûsâ'le fî E'l 'Irak*. (Irak'ta Yolsuzluk ve Sorumluluk). Beyrut: Friedrich Ebert Mü'ssesi, 2013.
- Muhammed, Hâlid Hâşim. “İhtcâcât E'l 'Irak 2019 Nezre Tehlîlîye”. (Irak Protestoları 2019: Analitik Bir Bakış) E'l Merkez E'l Dîmokrâtiye E'l 'Arabi. Almanya. Erişim Tarihi 19/12/2019: Merkezin resmi web sitesinde yayınlanan makale: <https://democraticac.de/?p=64017>
- Muhammed, Târiq 'Abdu'l Reü'ûf - E'l Meşirî, 'İhâb 'İsâ. *E'l Beṭâle Mefhûmhâ Esbahâ Heşâ'shâ*. (İşsizlik: Kavramı, Nedenleri ve Özellikleri: Arap ve Uluslararası Eğilimler). Kahire: Dâru'l 'Ülüm, 2017.
- Mulhim, Kemî. “E'l Nökte E'l Fîzîâ'ye E'l Hrice min Blkenet Lübnân ilâ Lebnnenet E'l 'Irak”. (Fiziksel Kritik Nokta: Balkanlaşma' Lübnan'a, Irak'a Lübnanlaşma'a). *Mesârât Dergisi* 1 (Bahar 2007), 33 – 48.
- Muşṭâfa, Ahmed 'Abdu'l Reḥîm. “E'l Ekrâd ve E'l Vîhde E'l Vâtânîye fî E'l 'Irak”. (Irak'taki Kürtler ve Ulusal Birlik). *E'l Siyâse E'l Devlîye Dergisi* 23,(Ocak 1971), 10 – 15.
- Müşîh, Mihrân. “Mefhûm E'l Mühâşese fî E'l Kâmûs E'l Siyasi E'l Mü'âşır”. (Çağdaş Irak Siyasi Sözlüğünde Kota Kavramı). *E'l Hûâr E'l Mütemedîn Dergisi* 1934. Erişim Tarihi 02/06/2007. <https://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=98423>
- Müḥî, Ahmed Gâlib. *E'lheüye E'lüetenîye E'l 'Irakîye*. (Irak Ulusal Kimliği) .Bağdat: Bağdat Üniverstesi, Doktora Tezi, 2020.
- Mürâd, 'Alî 'Abâs. “İşkâlîyet E'lheüiye fî E'l 'Irak E'lüşül ve E'lhlîlül”. (Irak'ta Kimlik Sorunu...Kökenleri ve Çözümleri). *E'l Müsteḳbel E'l 'Arabi Dergisi* 34/390 (2011), 80 – 96.
- Müşṭafâ, 'Adnân Yâsîn. “E'l Tnmîye E'l İctimâ'îye fî E'l 'Irak Mesâr Mûte'sır”. (Irak'ta Sosyal Kalkınma Bocalayan Bir Yoldur). *İzâfât Dergisi* 28 (Eylül 2014), 15 – 28.
- Müşṭafâ, 'Adnân Yâsîn. *E'l Emin E'l İnsâî ve E'l Tenmîye fî E'l 'Irak*. (Irak'ta İnsan Güvenliği ve Kalkınması). Ürdün: Dâru'l Emced, 2016.
- Müşṭafâ, 'Adnân Yâsîn. *E'l Tehûl E'l Dimügrâfî ve E'l Mûteḡîrât E'l İctimâ'îye fî E'l 'Irak*. (Irak'ta Demografik Geçiş ve Sosyal Değişkenler). Bağdat: Münezmet E'l Emel E'ldevlî, 2022.

- Müştefâ, Hemze. *Fezâ'ü E'l 'Irak Ceîş min E'l Fâsdîn Tehte E'l Arz*. (Irak'ın Uzeylîları: Yolsuz Yeraltı Ordusu). E'l Şerķ E'l Āvsıt Gazetesi, Sayı 13161, 12 Ekim 2014.
- Mütâu', Meħmmed. "Terîķ E'l Herîr E'l Cedîd fî E'l İstrâtîcîye E'l Şînîye". (Çin Stratejisinde Yeni İpek Yolu). *Siyāsāt 'Arabîye Dergisi* 46 (2020), 28 – 43.
- Mvķî', E'l Sekîne E'l İlkitrvnî. "*Hārîṭāt Tevāîf E'l 'Irak*". (Irak Mezhepleri Haritası). Erişim Tarihi 05/10/2018: <http://www.assakina.com/center/parties/11663.htm>
- Nācî, Mekî. *E'l Mħkeme E'l İtîḥādîe E'l 'Ülā fî E'l 'Irak*. (Irak'taki Federal Yüksek Mahkemesi). Necef: Dāru'l Zîā', 2007.
- Nāfî' vd; Beşîr. *E'lmüvātene ve E'ldîmükrātîye fî E'lbüldān E'l'arabîye*. (Arap Ülkelerinde Vatandaşlık ve Demokrasi). Beyrüt: Merkez Dîrāsāt E'l Vḥde E'l 'Arabiye, 2000.
- Nakash, Yitzhak. *Şî'ātu'l 'Irak*. (Iraklı Şiiler). çev.'Abdu'l İlah E'l Ni'aimî. Bağdat: Dāru'l Medā, 1996.
- Nakip, Mahir. *Kerkük'ün Kimliği*. Ankara: Bilgi Yayınevi, Mart 2007.
- Nāşîr, İbrāhîm. *E'lmüvātene*. (Vatandaşlık). Ürdün: Dār Mektebet E'lra'id E'l'ilmîye, 2003.
- Neḍmî, Vemîz Cemāl. *E'l Cizur E'l Siyāsiye ve E'l Fikîrye ve E'l İctimā'îye lil Hāreke E'l Kvmîye E'l 'Arabîye E'l İstḳlālîye fî E'l 'Irak*. (Irak'taki Arap Ulusal Bağımsızlık Hareketinin Siyasi, Düşnce ve Sosyal Kökenleri). Beyrut: Merkez Dîrāsāt E'l Vḥde E'l 'Arabiye, 1984.
- Neḍmî, Vemîz Cemāl. *E'l Tıvūr E'l Siyāsî E'l Mü'āşre fî E'l 'Irak*. (Irak'ta Modren Siyasi Gelişme). Irak: Bağdat Üniversitesi, 1977.
- Nekāş vd, İshak. *E'l Müctema'u'l 'Irakî Hāfriyāt Sosyolocie fî E'l Aşeniyāt ve E'l Tauā'îf ve E'l Tabakāt*. (Irak Topluluğu: Etnik, Mezhepler ve Sınıflar Kökenlerde Sosyolojik Kazılar). Bağdat: E'l Furāt, 2006.
- Neşār, Nāşîf. *Mentîķ E'l Sülte*. (Otorite Mantiğı). Beyrut: Dār Emūāc, 2 Basım, 2001.
- Neşr, Cafer Necîm. "Neḥvā Zākîre Veṭenîye lileḳlîyāt ve E'l Eşenîyāt E'l 'Irakîye ". (Irak Azınlıkları ve Etnik Kökenleri İçin Ulusal Bir Anı Oluşturmaya Doğru). *Vāķ' Müşḳilāt E'leşenîyāt ve E'leḳlîyāt fî E'l 'Irak*. mlf. Şmrān E'l 'Ecilî. Bağdat: Beyît E'l Hîkme, 2012.
- Nezîh, R'āad. *E'l Kānūn E'l Distūrî E'l 'Ām*. (Genel Anayasa Hukuku). Beyrut: E'l Mü'sese E'l Hedîse, 2010.
- Nūrî, İsrā' 'Elā' E'l Dîn - Berdān, Fālîḥ Mübārķ. "Siyasat E'l Te'āiūş E'l Silmî fî E'l 'Irak be'de 2003". (2003 Sonrası Irak'ta Barış İçinde Bir Arada Yaşama

Politikaları: Engeller ve Mekanizmalar). *E'l Siyasiye ve E'l Devlîye Dergisi* 39 - 40 (2019), 283 - 300.

Nürî, İsrâ' 'Elâ' E'l Dîn- Hüseyîn, 'Ali 'Ösmân. "E'l Nizâm E'l Siyasi fî E'l 'Irak". (2003'ten Sonra Irak'taki Siyasi Sistem). *Kezâya Siyasiye Dergisi* 12 /63 (2020), 93 – 126.

Nürî, İsrâ' 'Elâ' E'l Dîn. "E'l 'Emeliye E'l Siyasiye fî E'l 'Irak Meşâhid E'l İstmrâr ve E'l Teğîr". (Irak'taki Siyasi Süreç: Süreklilik ve Değişim Sahneleri). *E'l Müsteḳbel E'l 'Irakî Dergisi* 232 (2006), 35 – 53.

Nüfel, Ahmed Se'îd. *Deûr İsrâ'îl fî Teftît E'l Vetân E'l 'Arabî*. (Arap Dünyasının Parçalanmasında İsrail'in Rolü). Lübnan: E'l Zeitûne Lildirâsât, 2 Basım, 2010.

'Ömer, Şvrş Hasan. *Hukuk E'l Şe'ab E'l Kürdî fî E'l Desâtîr E'l 'Irakîye*. (Irak Anayasalarında Kürt Halkının Hakları). Süleymaniye: Merkez Kürdîstan lil Dîrâsât E'l Strâticiye, 2005.

'Ösmân, Arşed Tâhâ. "Esbâb ve Heşâ's ve Eşâr E'l Beṭâle fî Medînet Erbil". (Erbil Şehrinde İşsizliğin Nedenleri, Özellikleri ve Etkileri). *Tkrît Lil 'Ülüm E'l İdâriye ve A'l İktisâdiye Dergisi* 16/47 (Mart 2020), 117 – 134.

Padfield, Edward. *E'lmüvâṭene ve E'lsilûk E'lheẓârî*. (Vatandaşlık ve Medeni Davranış). çev. Semîr 'İzet Neşâr. Ürdün: Dâru'Iniser, 1994.

Palombara, Joseph La - Welner, Myron. *Political Parties and Political Developments*. Amerika Birleşik Devletleri: Princeton University Press, 1966.

Petras, James. *Seṭût İsrâ'îl fî E'l Vilâyât E'l Müteḥide*. (Amerika Birleşik Devletleri'ndeki İsrail Efsanesi). çev. Hasan E'l Büstânî. Beyrut: E'l Dâru'l 'Arabiye lil 'Ülüm, 2007.

Polk, William R. *Likî Neḥm E'l 'Irak*. (Irak'ı Anlamak İçin). çev. 'Abdu'l Hâî Yeḥîâ Zelûm. Beyrut: E'l Mü'sese E'l 'Arabiye, 2006.

Radio, Sawa. *Nürî A'l Mâlkî Yühâcim Mebde' A'l Dîmoḳrâṭiye Al Mebnî 'alâ A'l Teuâfḳ ve Yü'ked 'alâ A'l 'Üde Lilḳânûn ve Mebde' A'l Münâfese*. (Nuri El Maliki Uzlaşmaya Dayalı Demokrasi İlkesine Saldırıyor, Hukuka Dönüş ve Rekabet İlkesini Vurguluyor). Erişim Tarihi 23/05/2009: <https://l24.im/He13zdt>

Rağib, Nebil. *Esrâr E'l Meṭbeḥ E'l Siyasi Red E'l İ'tibâr ile Mâkiâfîll*. (Siyaset Mutfağının Sırları : Machiavelli'ye Saygının Yeniden Tesis Edilmesi) Ḳâhire: Dâr Ğerîb, 1997.

Râzî, Mâzn Lîlû. "Zemânât İḥtrâm E'l Ḳû'd E'l Distûriye". (Irak'ta Anayasal Kurallara Saygı Garantisi). <http://www.brob.org/hadatha/makala1/destor117.htm>

Rebî', Muḥemed 'Abdu'l 'Azîz. *E'l Şekâfe ve Ezmet E'l Hevîye E'l 'Arabîye*. (Kültür ve Arap Kimliğinin Krizi). Ürdün: Müntedâ E'l Fîkîr E'l 'Arabî, 2010.

- Receb, İmān. “E’l ‘Irak be‘de 2011 E’l Tehdīyāt fī Ftret mā be‘de E’l İnshāb E’l Amrīkīye”. (2011’den Sonra Irak: ABD’nin Çekilmesi Sonrası Dönemdeki Zorluklar). *E’l Müsteḳbel E’l ‘Arabi Dergisi* 34/396 (2011), 63 – 82.
- Reḡib, Vecdī. “Neḥū Fikre ‘Ame Liḳezā’ E’l Vektī fī Ḳānūn E’l Mūrāf‘āt”. (Medeni Usul Hukukunda Geçici Yargıya İlişkin Genel Bir Fikire Doğru). *E’l ‘Ülüm E’l Ḳānūniye ve E’l İḳtişādiye Dergisi* 13/1 (1973), 167 – 275.
- Remīḥ, Tel‘āt. “Be‘de Fecvet Ḳrneīn Ahlu’l Sünne fī E’l ‘Irak”. (İki Asırlık Bir Aradan Sonra: Irak’ta Sünni Halkı). *E’l Beyān Dergisi* 2 (2004), 85 – 97.
- Reşīd, ‘Abdu’l Vehāb Hemīd . *E’l Tehūl E’l Dīmokrāṭiye fī E’l ‘Irak* . (Irak’ta Demokratik Geçiş). Beyrut: Merkez Dīrāsāt E’l Vḥde E’l ‘Arabiye, 2006.
- Reşīd, ‘Abdu’l Vehāb Hemīd. *Müsteḳbl E’l ‘Irak E’l Fırş E’l Żā’i‘e ve E’l Ḥiṯārāt E’l Mūtāḥe*. (Irak’ın Geleceği: Kaçırılmış Fırsatlar ve Mevcut Seçenekler). Demşḳ: Dāru’l Medā, 1997.
- Reşīd, Meḥmmmed. “E’lte‘āiṣ E’l İsiyāsī Cedeliyīyet E’lte‘āiṣ ve E’lindimac ve E’ltheūyīe”. (Birlikte Yaşama ve Ulusal Kimlik). *Beşeri Bilimler Açısından Bir Arada Yaşama Kültürü ve Biçimleri*. ed. Metin ŞERİFOĞLU. 79- 119. Ankara: Sonçağ Akademi, 2020.
- Re’ūf, ‘Adīl. *E’l ‘Āmel E’l İslāmī beyne E’l Mercī’yāt E’l Dīniye ve E’l Ḥzbīye fī E’l ‘Irak*. (Irak’ta Dini Merciler ve Partizan Arasındaki İslami Eylem). Demşḳ: Merkez E’l ‘Irak, 3 Basım, 2005.
- Re’ūf, ‘Adīl. *‘Irak bilā Ḳīyāde Ḳirā’e fī ‘Ezmet E’l Ḳīyāde E’l İslāmiye E’l Şi’iye*. (Liderliği Olmayan Bir Irak: Modern Irak’ta Şii İslami Liderliğinin Krizinin Okunması). Demşḳ: Merkez E’l ‘Irak, 2002.
- Ribāt, Ādmūn. *E’l Vesīṭ fī E’l Ḳānūn E’l Distūrī E’l ‘Ām*. (Genel Anayasa Hukukunda Arabulucu). 1 Cilt. Beyrut: Dāru’l Melāīn, 1983.
- Roberts vd, Adam. *E’l İhtilāl E’l Amrīkī lil ‘Irak Şüre ve Meşā’ir*. (Amerika’nın Irak İşgali : Bir Görüntü ve Kaderler). Beyrut: Merkez Dīrāsāt E’l Vḥde E’l ‘Arabiye, 2005.
- Rşīd, Tāhā ‘Ömer. *E’lesās E’l Ḳānūnī lihḳ E’l Mü‘ārze E’l Siyasiye E’l ‘Irak Nmūzcñ* . (Siyasi Muhalefet Hakkının Yasal Temeli: Model Olarak Irak). E’l Sūlīmāniye, Dār Sernm, 2011.
- Şāḡīe, Ḥāzım. *Bā ṣ E’l ‘Irak*. (Irak’ın Baası). Beyrut: Dāru’l Sāḳī, 2003.
- Şalīh, Ġānīm Muḥamed. *E’l ‘Irak ve E’l Vḥde E’l ‘Arabiye beyīn 1939 – 1958 E’l Fīkir ve E’l Mūmārese*. (Irak ve 1939 – 1958 Yılları Arasında Arap Birliği: Düşünce ve Uygulama). Bağdat: Dāru’l Ḥikme, 1990.

- Şalih, Neğm Muhammed. “E’l Te’üddiye E’l Hzbîye fî E’l ‘Irak fî Zil Ğiâb E’l Kânûn”. (Kanunun Yokluğunun Gölgesinde Irak’ta Parti Çoğulculuğu). *E’l ‘Ülüm E’l Siyâsiye Dergisi* 34 (2011), 55 – 74.
- Şalih, Neğm Muhammed. “Müstekbel E’l Nizâm E’l Hzbî fî E’l ‘Irak”. (Irak’ta Parti Sisteminin Geleceği). *E’l ‘Ülüm E’l Siyâsiye Dergisi* 41 (2010), 294 – 299.
- Şalih, Müzhir Muhammed. “İtlâle ‘alâ Dîûn E’l ‘Irak E’l Siyâdiye”. (Irak’ın Devlet Borcunun Tarihine Bir Bakış). *E’l Hûâr E’l Mütemedin Eliktrunik Dergisi* 6455. Erişim Tarihi 04/01/2020. <https://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=661174>
- Şalih, Rebî Half. “Müstekbl E’l İktşâd E’l ‘Irakî fî Zil E’l ‘İlâkât E’l İktşâdiye E’l İklîmiye”. (Bölgesel Ekonomik İlişkiler Işığında Irak Ekonomisinin Geleceği). *E’l Kût Lil ‘Ülüm E’l İktşâdiye Dergisi* 1/14 (2014), 107 – 135.
- Şalih, Şenâ’ Mehemmed. *Kirâ’ât fî ‘İlim E’l ictimâ’ E’l siyâsî rû’yâ İstişrâfiye*. (Siyaset Sosyolojisinde Okumalar: İleriye Dönük Bir Vizyon). Bağdat: Beytu’l Hikme, 2013
- Salihi, Emin. *Irak Siyaseti Ve Etnik Kimlikler*. İstanbul: Kerkük vakfı, Şubat 2008.
- Salim, ‘Alî ‘Abdu’l Hādî - Hōmādî, Ahmed Hemîd . “Tehlîl Siyâsât Mü‘alect E’l Fükûr fî E’l ‘Irak ve E’l İstrâtiçiye E’l Vateniye E’l Mükterhâ”. (Irak’ta Yoksulluğu Ele Almaya Yönelik Politikaların Analizi ve Önerilen Ulusal Strateji). *E’l Enbâr Lil ‘Ülüm E’l İktşâdiye ve E’l İdâriye Dergisi* 7/13 (2015), 158 – 177.
- Sâmî, Zübeyide. *Şû‘ūd ve Sükût E’l Müctama’ E’l Medenî fî E’l ‘Irak*. (Irak’ta Sivil Toplumun Yükselişi ve Düşüşü). Bağdat: E’l Dîrâsât E’l İstrâtiçiye Enstitü, 2006.
- Sebi’, Südâd Meûlûd. “E’l Hevîye E’l Vateniye ve Te’zîz E’l Te’âiûş E’l Silmî fî E’l ‘Irak”. (Ulusal Kimlik ve Irak’ta Barış İçinde Bir Arada Yaşamının Teşvik Edilmesi). *Dirâsât Devliye Dergisi* 68 (2017), 103 – 124.
- Şedâm, Şelâh Ceber. “E’l Fîdrâliye ve İdaret E’l Nizâ’ fî E’l ‘Irak”. (Irak’ta Federalizm ve Çatışma Yönetimi). *Risâlet E’l Hûkûk Dergisi* 2 (2012), 108 – 113.
- Se’îd, ‘Alî Kerîm. *Hvle Müstqbel E’l ‘Irak E’l Siyâsî*. (Irak’ın Siyasi Geleceği Hakkında). Bağdat: 2004.
- Se’îd, Emîn. *Esrâr E’l şvre E’l ‘Arabiye E’l kübrâ ve M’sât E’l Şerîf Hüseîn*. (Büyük Arap İsyanının Sırları ve Şerif Hüseyin Trajedisi). Beyrut: Dâru’l Kâtb E’l ‘Arabî, 1950.
- Selâme, Ğessân. *E’l Dîmoqrâtiye min Ecil E’l Selâm E’l Emnî*. (Güvenlik Barışı İçin Demokrasi). Beyrut: Merkez Dîrâsât E’l Vhde E’l ‘Arabiye, 1995.

- Selāme, Ğessān. *E'l Müctama' ve E'l Devle fī E'l Meşrk E'l 'Arabi*. (Arap Doğusunda Toplum ve Devlet). Beyrut: Merkez Dīrāsāt E'l Vhde E'l 'Arabiye, 2 Basım, 1999.
- Selmān, Keḥtān Aḥmed. “E'l Üsüs E'l Fkrīye li Binā' E'l Devle fī E'l 'Irak”. (Irak'taki Devlet Binasının Entelektüel Temelleri). *E'l 'Ülüm E'l Siyāsīye Dergisi* 34 (2007), 125 – 148.
- Selmān, Sā'dī Kerīm. “E'l Distūr ve E'l Dimokṛātīye İ'ādet T'esīs E'l Devle E'l 'Irakye Dīrāse Nezrīye”. (Anayasa ve Demokrasi: Irak Devletinin Yeniden Kurulması: Teorik Bir Çalışma). *E'l 'Ülüm E'l Siyāsīye Dergisi* 33 (2006), 243 – 256.
- Selūm, S'ād. “‘Irak E'l Devle 1921 ile 2003 mīn Şedmet E'l Hevīye ile Şāḥvet E'l Hevīyāt”. (Devlet Irak 1921 – 2003: Bir Kimlik Şokundan Kimliklerin Uyanmasına). *Mesārāt Dergisi* 1 (2007).
- Sevim, Tuğçe Varol. “*Rethinking Past Today and Future of Kirkuk and Its Black Gold*” *European Journal of Research on Education, Special Issue* (2014).
- Slugelitt, Marion Farouk – Sluglett, Peter. *mine E'l Şvre ilā E'l Dīktātūrīye E'l 'Irak Münzū Senet 1958*. (Devrimden Diktatörlüğe: 1958'den Beri Irak). Ąlmanya: Menşūrāt E'l Cemel, 2003.
- Smith, D. National Identity. Harmondsworth: Penguin books, 1991.
- Sorumluluk ve Adalet Yüksek Ulusal Kurumu Kanunu. Ceridet E'l Veḳā'ī' E'l 'Irakīye 4061. 14 Şubat 2008.
- Sömürge İdaresi Altındaki űlkelere ve Halklara Bağımsızlık Verilmesine İlişkin Bildiri. Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun. Genel Kurul'un 1514 (XV) sayılı 14 Aralık 1960 tarihli kararı.
- Sprunva, Marina. *E'l Tehvilāt E'l Dstūrīye fī E'l 'Irak Şfeḥāt min Tārīḥ E'l Teteūr E'l Distūrī ve E'l Siyasi fī E'l 'Irak*. (Anayasal Dönüşümler Irak'ta: Irak'ta Anayasal ve Siyasal Gelişme Tarihinden Sayfalar). çev. Fāliḥ E'l Ḥmrānī. Bağdat: Mektebet 'Ādnān, 2006.
- Strange, Guy Le. *The Lands of the Eastern Caliphate Mesopotamia Persia and Central Asia from the Moslem Conquest to the Time of Timu*. London: Cambridge at University Press, 1905.
- Strayer, Joseph R. *E'l Üşül E'l Vesīte līl'devle E'l Hedīse*. (Modern Devletin Orta İlkeleri). çev. Muḥamed 'İtānī. Beyrut: Dāru'l Tenvīr, 1982.
- Sun, Nigel Dawood. *E'l 'Irak Ev E'l Devle E'l Cdīde*. (Irak veya Yeni Devlet). çev. 'Ecāc Nvīḥş. Ḳūdūs: Metb'āt E'l 'Arab, 1932.
- Sűltān, Ḥāmid. *E'lḳānűn E'ldeűlī E'l'āum fī Veḳt E'l'silm*. (Barış Zamanında Uluslararası Kamu Hukuku). Mısır: Dāru'lnehze E'l'arabīye 1962.

- Sürür, Ahmed Fethi. *E'lhimāye E'ldistūriye Lilhūkūk ve E'lhūriyāt*. (Hak ve Özgürlüklerin Anayasal Koruması). Mısır: Dāru'İşrūk, 1991.
- Şahin vd, İsmail. “Birinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere'nin Irak'ta Devlet Kurma Çabaları”. Gazi Akademik Bakış 8/15 (Aralık 2014), 112 – 113.
- Şebān vd, 'Abd E'l Hüsīn. *E'l İhtilāl E'l Amrikiye ve İşkaliet E'l Dīstūr ve E'l Keūānīn*. (Amerikan İşgali ve Kaosun Ayırt Edici Özelliklerinde Anayasa ve Yasalar Sorunu). Bağdat: Merkez Hamūrābī, 2013.
- Şebān, 'Abdu'l Hüsīn. “E'l Distūr ve Nizām E'l Hüküm”. (Anayasa ve Yönetim Sistemi). *İhtelāl E'l 'Irak ve Tedā'iyāth 'Arabiyeñ ve İklemeñ ve Devliyeñ*. mlf. Ahmed Yüsuf Ahmed vd. 499 – 544. Beyrut: Merkez Dīrāsāt E'l Vhde E'l 'Arabiye, 2004.
- Şebān, 'Abdu'l Hüsīn. *Cedel E'l Heviyāt fī E'l 'Irak*. (Irak'ta Kimliklerin Tartışması). Beyrut: E'l Dāru'l 'Arabiye li E'l 'Ülüm, 2010.
- Şebān, 'Abdu'l Hüsīn. *E'l Dīstūri ve E'l Devle mine E'l İhtilāl ilā E'l İhtilāl*. (Anayasa ve Devlet: İşgalden İşgala). Kahır: E'l Mehrüse, 2004.
- Şebān, 'Abdu'l Hüsīn. *E'l Distūr ve E'l Müctama' E'l Medenī Rū'yā Müsteḳbeliye*. (Anayasa ve Sivil Toplum: Gelecek görüşü). Bağdat: Merkez Fecr, 2005.
- Şekāre, 'Adil 'Abdu'l Hüseyīn. *Nezeriyyet Hophous fī E'l Tenmiyetu'l İctimā'ye ve Teḳbīkātēha 'alā Siyāset Tenmiyetu'l Müctema' E'l Aṣā'eri fī E'l 'Irak*. (Hop House'un Sosyal Kalkınma Teorisi ve Irak'ta Aşiret Toplumu Gelişimi Politikasına Uygulamaları). Bağdat: Metḳe't Dāru'l Selām, 1975.
- Şerīf, Emīn Ferēc. *E'l Mūvāṭene ve Devrūhā fī Tekāmül E'l Müctem'āt E'l T'adūdiye E'l Müctam' E'l 'Irakī Nemūzc*. (Vatandaşlık ve Çoğulcu Toplumlarda Entegrasyonundaki Rolü: Örnek Olarak Irak Toplumu). Sülymanīye: Mekteb E'l Fikīr ve E'l Va'īlilithād Kürdīstān, 2009.
- Şerīf, Emīn. *E'lmūvāṭene ve Deūrūhā fī Tekāmül E'lmücteme'āt E'lte'edūdiye*. (Vatandaşlık ve Çoğulcu Toplumlarda Entegrasyonundaki Rolü). Kāhire: Dār E'l kütüb E'l kānūniye, 2012.
- Şetīb, Muḥmmmed Şālīh. “E'l Nizām E'l Siyasi ve İşkaliet E'l Te'dūdiye E'l Şkāfiye fī E'l 'Irak be'de 2003”. (2003'ten Sonra Irak'ta Siyasi Sistem ve Kültürel Çoğulculuk Sorunu). *Dirāsāt İklīmīye Dergisi* 12/37 (2018), 237 – 268.
- Şīblāk, 'Abbās. *Hicret Yehūd E'l 'Irak E'l zūrūf ve E'l T'eşīrāt*. (Irak Yahudilerinin Göçü: Koşullar ve Etkiler). çev. Mustāfā Nu'mān Ahmed. Bağdat: Dāru'l Mürteẓā, 2008.
- Şīhā, İbrāhīm 'Abdu'l 'Azīz. *E'l Nüzūm E'l Siyasiye ve E'l Kānūn E'l Distūri*. (Siyasi Sistemler ve Anayasa Hukuku). Mısır: Dāru'l Nehze E'l 'Arabiye, 2006.

- Şīyhā, İbrāhīm ‘Abdu’l‘azīz. *E’lnüžüm E’lsiyāsīye ve E’lkānūn E’ldistūrī*. (Siyasi Sistemler ve Anayasa Hukuku). Mısır: Münşe’et E’lme‘ārif, 2000.
- Şmrān, ‘Alī Muḥmmmed. *Şırā’ E’l Mü‘āreze*. (Muhalefet Çatışması). London: Dāru’l Hikme, 2003.
- Şüber, Rāfi‘ Şālih. *Dirāsāt fī Ms’ulīyet Re’īs E’l Devle E’l ‘Irakīye*. (Irak Devleti Başkanının Sorumluluğu Üzerine Çalışmalar). Bağdat: Merkez E’l ‘Irak lil Dirāsāt, 2009.
- Tāhirn, Nercis - Remezān, Dünyā Bin. *Vereke Nikāş Ān Şīyāget Meşrū’ E’ldistūr*. (Anayasa Taslağının Hazırlanmasına İlişkin Tartışma Belgesi). Stockholm: IDEA, 2023.
- Taneja, Preti. *Şehir ve Nizūh ve İst’sāl Cemā’āt E’l Aklīyāt fī E’l ‘Irak Menz 2003*. (2003’ten Bu Yana Irak’taki Azınlık Grupları). çev. ‘Abdu’l İlāh E’l Ni‘īmī . Beyrut: Dirāsāt ‘Irakīye, 2009.
- Tekūş, Muḥmed Sühīl. *Tārīḥ E’l ‘Irak E’l Hedīs ve E’l Mü‘āşīr*. (Irak Tarihi: Modern ve Çağdaş). Beyrut: Dāru’l Nefā’s, 2015.
- The World Factbook. “Iraq map showing major cities as well as parts of surrounding countries and the Persian Gulf“.Erişim Tarihi 03/03/2020. <https://l24.im/39Cj>
- Theodor, Schieder. “ Typology und Erscheinungs – formdes Neuron alistaats in Europa”. Heinrich August Winkler ed. *National-İsmus*. Athenaeum: konigsterinrrs, 1985. 37 – 119 .
- Topçu, Nurettin. *Ahlāk*. İstanbul: Dergah Yayınları, 12Basım, 2018.
- Touré, Ahmed Sékou. *Efrīkyā ve E’l Şvre*. (Afrika ve Devrim). çev. Edīb E’l Lcmī. Demşķ: Vezāret E’l Şķāfe, 1967.
- Tripp, Charles R. H. *Şefhāt mīn Tārīḥ E’l ‘Irak*. (Irak Tarihinden Sayfalar). çev. Zīne Cāber İdrīs. Beyrut: E’l Dāru’l ‘Arabīye lil ‘Ülüm, 2006.
- Türkī, Aḥmed E’l Seīd. “A‘rāz mā be’de E’l İhtilāl E’l Tedā’iāt E’l Siyasiye ve E’l Emnīye Linşāb E’l ‘Amrikīye min E’l ‘Irak”. (İşgal Sonrası Belirtiler: ABD’nin Irak’tan Çekilmesinin Siyasi ve Güvenlikteki Yansımaları). *E’l Siyase E’l Devliye Dergisi* 48 (2012),146 - 149.
- Üālī, ‘Abd E’lhadī Meḥmmmed. *E’ltekāmul ve E’ltenmīye*. (Entegrasyon ve Geliştirme). Mısır: E’lmaṭbe’e E’lmışrīye, 1983.
- Üetfe, ‘Alī Es‘ed. “İşkālīyet E’lheūīye ve E’lntimā’ fī E’lmücteme‘āt E’l ‘arabīye E’lmü’eāşire”. (Çağdaş Arap Topluluklarında Kimlik ve Aidiyetin Biçimselliği). *E’l Müsteķbel E’l ‘Arabi Dergisi* 25/282 (2002). 96 - 112.

- ‘Übed, Kāsım Muḥmmmed. “Esr E’l Nizām E’l İnḥābī fī Edā’ E’l Perlemān E’l ‘Irakī’”. (Seçim Sisteminin Irak Parlamentosunun Performansı Üzerindeki Etkisi). *Ḳzāyā Siyāsiye Dergisi* 27-28 (2012), 89 - 90.
- ‘Ümīr, Ḥasan Türkī. “E’l Mü’sese E’l ‘Eskerīye E’l ‘Irakīye fī Muvācehet E’l Tenzīmāt E’l İrhābīye”. (Terörist Örgütlerle Karşılaşan Irak Askeri Kuruluşu: Başarı ve Başarısızlık Faktörleri). *Defātr E’l Siyase ve E’l Ḳanūn Dergisi* 12 (2015), 121 – 148.
- ‘Ürfī, Meḥmmmed ‘Abdu’l Kāzım. “Āḥkām E’l Trşīh Limenşb Re’īs E’l Cumhuriye Vfkeñ Lidistūr Cumhuriye E’l ‘Irak Lisenet 2005”. (2005 Yılı Irak Cumhuriyeti Anayasası Uyarınca Cumhurbaşkanlığı Görevine Aday Gösterilme Hükümleri). *Risālet E’l Hūḳūḳ Dergisi* 9/3 (Aralık 2017), 297 – 317.
- ‘Üzeībāt, ‘Ātifu’l ‘Aḳle. *E’l Dīn ve E’l Tgeiūru’l İctimā’i fī E’l Müctam’a E’l İslāmi E’l Dīn fī E’l Müctem’u’l ‘Arabi*. (İslam Toplumunda Din ve Sosyal Değişim: Arap Toplumunda Din). Beyrut: Merkez Dirāssat E’l Viḥde E’l ‘Arabye, 1990.
- Vetūt, ‘Alī. “fī Sü’āl E’l Heūīye ‘an eī Cinūn Neteḥdes”. (Kimlik Meselesi Üzerine...Tek Irak... Hangi Çılgınlıktan Bahsedilir). *E’l Müvāṭene ve E’l Heūīye E’l Veṭenīye Dergisi* 1 (2006), 35 – 59.
- Vetūt, ‘Ali Cvād Kāzım. *E’l Devle ve E’l Müctem’ fī E’l ‘Irak E’l Mü’aşır Dirāse Tehlīliye fī Sosiolocīā E’l Mü’sese E’l Siyāsiye fī E’l Irak 1922 - 2003*. (Çağdaş Irak’ta Devlet ve Toplum: Analiz Bir Çalışma). Bağdat: Bağdat Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004 .
- Weber, Max. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, trans Talcott Parsons. London: Routledge Classics, 2001.
- Wright, Robin. “How 5 Countries Could Become 14. Analysis by The New York Times”. (Erişim Tarihi 28/09/2013). Published on the Official Website of The New York Times : <https://124.im/xsmEt>
- Yādkār, Tālib. “İstiftā’ İstiḳlāl İḳlīm Şimāl A’l ‘Irak”. (Kuzey Irak Bağımsızlık Referandumu). Erişim Tarihi 09/07/2016. Rudaw Haber Sitesinde Yer Alan Makale. <https://www.rudawarabia.net/arabic/opinion/070920161>
- Yāsīn, ‘Adnān. *E’lmüctem’ E’l ‘Irakī ve Dīnāmīyāt E’ltegyīr*. (Irak Toplum ve Değişimin Dinamikleri). Bağdat: Beytu’ḥikme, 2011.
- Yāsīn, ‘İmād E’l Dīn Tāhā. “E’l İstrātīciye E’l Ḳītālīye Lidā’ş fī Muvācht E’l Ḳūāt E’l Emnīye”. (DAEŞ’in Güvenlik Güçleriyle Karşı Karşıya Geldiği Mücadele Stratejisi). *E’l İrhāb Da’ş Nemūzcn*. mlf. Mecmūa’t Bāhişin. Bağdat: Merkez E’l Nehrīn lil Dirāsāt E’l İstrātīciye, 2015.
- Yāsīn, Şebāḥ. “E’l İhtilāl E’l Amīrkī ve Tefkīk E’l Bünā E’l Ḥzbīye E’l ‘Irakīye”. (Amerikan İşgali ve Irak’taki Partizan Yapıların Parçalanması). *İhtilāl E’l ‘Irak E’l Ehdāf E’l Netā’c E’l Müsteḳbl*. mlf. Muḥmmmed E’l Hzāt vd. Beyrut: Merkez Dirāsāt E’l Vḥde E’l ‘Arabiye, 2004.

- Yıldırım, Ali- Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 1999 .
- Zāhir, Zīā' E'l Dīn. *Mūkedime fī E'l Dirāsāt E'l Müsteḳbelīye*. (Gelecek Çalışmalara Giriş). Kahire: Merkez E'l Kitāb, 2004.
- Zeīn E'l Dīn, Bilāl Emīn . *E'l Āḥzāb E'l Siyasiye min Mnẓūr E'l Dīmoḳrāṭīye E'l Mū'āşire*. (Çağdaş Demokrasi Perspektifinden Siyasi Partiler). Mısır: E'l Fikir E'l Cāmi'ī, 2011.
- Zerīḳ, Ḳstentīn. *Neḥnū ve E'l Müsteḳbel*. (Biz ve Gelecek). Beyrut: Dāru'l 'İlim limelāīn, 1980 .
- Zīdān, Mes'ūdAbdul Rehman. *Tedḥīl E'l 'Ümm E'l Mūḥide fī E'l Nizā'āt E'l Müselḥe Ġīr Zāt E'l Tāb' E'l Devlī*. (Uluslararası Nitelikte Olmayan Silahlı Çatışmalara Birleşmiş Milletler Müdahalesi). Mısır: Dāru'l Kütüb E'l Ḳānūnīye, 2008.
- Zolotyā, Kimana – Bisaria, Fulcher Wsumit. *İḥtīyār (İntihāb) hey'et ūzi' E'ldistūr fī E'lbüldān E'lheşe ve E'lmütezerire mine E'lnizā'āt*. (Kırılgan ve Çatışmalardan Etkilenen Ülkelerde Anayasa Yapıcı Organların Seçimi). Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance IDEA, 2021.
- Zünūn, 'Ömer Hāşim. “Mürtkzāt E'l Te'āūş E'l Silmī be'de E'l Ḥerb Mūşūl İnmüzeçñ”. (Savaş Sonrası Barış İçinde Bir Arada Yaşamının Temelleri: Bir Model Olarak Musul). *Tikrīt Üniversite Dergisi* 16 (2019), 178 – 195.

EK

Ek 1: Irak Devleti Geçiş Dönemi Yönetim Kanunu

**8 MART 2004 TARİHİNDE YÜRÜRLÜĞE GİRİP IRAK
CUMHURİYETİ RESMİ GAZETESİ’NİN MAYIS 2004
TARİHİNDE YAYIMLANAN 3981. SAYISINDA VE
DEĞİŞİKLİKLER İLE EYLÜL 2004 TARİHİNDE
3986.SAYISINDA YAYINLANMIŞ OLAN
IRAK DEVLETİ GEÇİŞ DÖNEMİ YÖNETİM KANUNU ⁹⁹¹
ÖNSÖZ**

Geçmiş istibdat yönetiminin gasp ettiği özgürlüğünü geri almaya çalışan Irak halkı, şiddet ve baskının her türlüünü ve özellikle bir yönetim tarzı olarak kullanılmasını reddederek, hukuk kurallarınca yönetilen özgür bir halk olarak kalmaya karar vermiştir. Irak halkı, milletler arasındaki meşrû konumunu yeniden kazanmaya çalışarak, aynı zamanda kardeşlik ve yardımlaşma ruhuyla vatanının birliğini korumaya gayret ederek, yeni Irak’ın geleceğini tasarlamak amacıyla, grupçuluk ve ırkçılık siyaset ve uygulamalarının izlerini gidermeyi ve geçiş dönemi sorunlarının üstesinden gelmeyi hedefleyen bir işleyiş biçimi yerleştirmeyi amaçlayarak; özellikle Birleşmiş Milletler’in kurucularından biri olarak, bugün uluslararası hukuka olan saygısını ifade eder.

Bu kanun, geçiş döneminden, tam demokrasiyi hedefleyen dâimi meşrû bir anayasanın egemenliği altında çalışan seçilmiş bir hükümetin kurulmasına kadar olan sürede Irak’ın işlerini yürütebilmek amacıyla kabul edilmiştir.

⁹⁹¹ “Irak Devleti Geçiş Dönemi Yönetim Kanunu” olarak isimlendirilen 2004 Geçici Irak Anayasası’nın Türkçe çevirisi, A.Ü. Erzincan Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi Yrd.Doç.Dr. Ayhan CEYLAN tarafından yapılmış E-Akademi dergisinde Haziran 2004- Sayı: 28’de yayınlanmıştır. (Erişim Tarihi 28/08/2024. bkz. <http://www.e-akademi.org/incele.asp?konu=2004%20IRAK%20GE%C7%DD%DE%20ANAYASASI&kimlik=1086772176&url=makaleler/aceylan-5.htm>). Bu çalışma kapsamında, Geçici Irak Anayasası’nın Türkçe tercümesi, orijinal Arapça metni üzerinden tekrar gözden geçirilmiş, gerekli düzeltmeler yapılmış ve düzeltilmiş metin sunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

Temel İlkeler

Madde 1- A- Bu kanun, “Irak Devleti Geçiş Dönemi Yönetim Kanunu” olarak isimlendirilir. Kanun metninde geçen, “bu kanun” ibaresiyle “Irak Devleti Geçiş Dönemi Yönetim Kanunu” kastedilir.

B- Bu kanunda erkek için işaret edilenler kadını da kapsayıcı niteliktedir.

C- Bu kanunun girişi, onun ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilir.

Madde 2- A- “Geçiş Dönemi” ibaresiyle, 30 Haziran 2004’ten başlayıp bu kanun hükümlerince düzenlenen dâimi bir anayasa gereğince seçilen Irak hükümetinin oluşturulmasına kadar olan dönem kastedilir. Bu kanunun 61. maddesinin uygulanması durumu dışında, bu dönemin son süresi 31 Aralık 2005’tir.

B- Geçiş dönemi iki safhadan oluşur:

1- İlk aşama, 30 Haziran 2004’te iktidarı üstlenen tam egemen Geçici Irak hükümetinin kurulmasıyla başlar. Bu hükümet, Yönetim Meclisi ve Geçici Koalisyon Otoritesi’nin Irak toplumunun kesimleriyle gerçekleştirecekleri geniş çaplı istişare yöntemiyle oluşturulacaktır. Bu konuda, Birleşmiş Milletler’le de istişare yapılabilecektir. Bu hükümet iktidarını; bu kanun, kanundaki ilkeler, kanunda belirlenen temel haklar ve bu kanunun ayrılmaz bir parçası olan; üzerinde ittifak edilmiş ve geçici dönemin başlangıcından önce yayınlanan ekler uyarınca kullanacaktır.

2- İkinci aşama, bu kanunda düzenlendiği gibi, mümkün olduğunca 31 Aralık 2004 tarihine kadar yapılacak ve her halde 31 Ocak 2005 tarihini geçmeyecek Milli Meclis seçimlerinin gerçekleştirilmesinden sonra oluşacak Geçici Irak hükümetinin kurulmasından sonra başlar. İkinci aşama, dâimi anayasaya göre Irak Hükümeti kurulduğunda sona erer.

Madde 3- A- Bu kanun, ülkede en üstün kanun olarak kabul edilir. Tüm Irak’ta, istisnasız herkesi bağlayıcı niteliktedir. Bu kanun, ancak Milli Meclis üyelerinin dörtte üç çoğunluğu ve Başkanlık Meclisinin ittifakıyla değiştirilebilir. Aynı şekilde, ikinci bölümde zikredilen Irak halkının haklarından herhangi bir şekilde eksiltme yapılması, geçiş döneminin bu kanunda belirtilen sürelerin daha sonrasına uzatılması, yeni Meclis seçimlerinin yapılmasının ertelenmesi, bölge ve vilayetlerin yetkilerinin azaltılması, İslam’ı, diğer dinleri ve toplulukları ve de dini törenlerini etkileyecek herhangi bir değişiklik bu kanunda yapılamaz.

B- Bu kanuna aykırı herhangi bir hukuki düzenleme geçersiz sayılır.

C- Bu kanunun yürürlüğü, dâimi anayasa gereği seçilmiş hükümetin kurulmasıyla sona erer.

Madde 4- Irak'ta yönetim şekli, cumhuriyetçi, federal, demokratik ve çoğulcudur. Yetkiler, federal hükümet, bölgesel hükümetler, vilayetler, belediyeler ve mahalli idareler arasında paylaşılmıştır. Federal sistem; coğrafi ve tarihi gerçeklere ve kuvvetler arasında ayrılık esasına dayanır. Soy, ırk, etnik köken, milliyet ve mezhep temeline dayanmaz.

Madde 5- Irak silahlı kuvvetleri, bu kanunun 3. ve 5. bölümlerinde belirtildiği üzere, geçici Irak hükümetinin sivil egemenliğine bağlıdır.

Madde 6- Geçici Irak hükümeti, geçmiş yönetim tarafından gerçekleştirilen ve siyasi, ırkî ve ait olunan topluluk nedeniyle; ülkeden zorla kovma, vatandaşlıktan çıkarma, menkul ve gayrimenkul mallara el koyma ve kamu görevinden zorla çıkarma sonucu doğuran ezici hareketlerin izlerini gidermek için etkili adımlar atar.

Madde 7- A- İslam, resmî devlet dinidir. Yasamanın bir kaynağı olarak kabul edilir. Geçici dönem boyunca, İslam'ın üzerinde icmâ olan değişmezlerine, demokratik ilkelere ve bu kanunun ikinci bölümünde geçen haklara aykırı kanun çıkarılamaz. Bu kanun, Irak halkının çoğunluğunun İslamî kimliğine saygı gösterir. İnanç hürriyeti ve dini uygulamalarda tüm fertlerin dini haklarının tamamını garanti eder.

B- Irak, farklı etnik yapılardan oluşan bir ülkedir. Oradaki Arap halkı, Arap milletin ayrılmaz bir parçasıdır.

Madde 8- Devletin bayrağı, milli marşı ve amblemi kanunla belirlenir.

Madde 9- Arapça ve Kürtçe, Irak'ın resmi dilleridir. Iraklılar'ın nesillerinin; Türkmence, Süryanice ve Ermenice ana dillerinde, eğitimin gereklerine uygun olarak öğretim hakkı devlet öğretim kurumlarında veya diğer herhangi bir dilde ise özel eğitim kurumlarında gerçekleştirilmek üzere garanti edilmiştir. “Resmi dil” teriminin kapsamı ve bu madde hükmünün tatbik keyfiyeti;

1- Resmi gazetenin(el-Vekâiu'l-Irakıyye) iki dilde yayınlanması,

2- Milli Meclis, Bakanlar Kurulu, mahkemeler ve resmi konferanslar gibi resmi alanlarda; konuşma, hitap etme ve dile getirmenin iki dilden herhangi birisiyle yapılması,

3- Resmi belge ve yazışmaların iki dilde kabulü ve yayınlanması,

- 4- Eğitimin gereklerine uygun olarak iki dilde okulların açılması,
- 5- Banknotlar, pasaportlar ve pullar gibi eşitlik ilkesinin gerekli kıldığı diğer alanlarda iki dil kullanılması,
- 6- Kürdistan bölgesinde, federal teşkilat ve kurumlarda iki dil kullanılması, hususlarını içeren kanunla belirlenir.

İKİNCİ BÖLÜM

Temel Haklar

Madde 10- Irak halkının egemen ve özgür iradesinin ifadesi olarak, onun temsilcileri, Irak devletinin hükümet yapısını oluşturacaklardır. Geçici Irak hükümeti, bölgesel hükümetler, vilayetler, belediyeler ve mahalli idareler, bu bölümde zikredilen Irak halkının haklarına saygı göstereceklerdir.

Madde 11- A- Irak vatandaşlığı taşıyan herkes Irak vatandaşı kabul edilir. Vatandaşa, bu kanunda düzenlenen tüm hak ve yükümlülükler verilir. Devlet ve vatanla bağlantıda vatandaşlık esastır.

B- Vatandaşlığa geçen kişinin, vatandaşlığa kabul talebinde verdiği ve ona istinaden vatandaşlık aldığı bilgilerin aslının yalan olduğunun yargılamada ortaya çıkması durumu hariç, Iraklılar, Irak vatandaşlığından çıkarılamaz ve ülkeden sürülemez.

C- Iraklılar birden fazla vatandaşlık taşıma hakkına sahiptir. Başka bir vatandaşlık kazanılması sebebiyle Irak vatandaşlığı düşürülen Iraklılar, Iraklı sayılır.

D- Siyasi, dini, etnik veya ait olduğu topluluk sebebiyle Irak vatandaşlığından çıkarılanlar, onu geri alma hakkına sahiptir.

E- Feshedilen Devrim Komuta Meclisi'nin 1980 yılına ait 666 sayılı kararı ilga edilmiştir. Bu karar gereğince kendisinden Irak vatandaşlığı düşürülen herkes, Iraklı'dır.

F- Milli Meclis, vatandaşlık, vatandaşlığa kabul ve bu kanun hükümleriyle uyumlu özel kanunlar yayınlar.

G- Vatandaşlıkla ilgili hükümlerin uygulanmasından kaynaklanan uyuşmazlıkların hepsine mahkemeler bakar.

Madde 12 - Iraklılar, cinsiyet, düşünce, inanç, ırk, din, mezhep veya soy ayrımı olmaksızın tüm olarak haklarında eşittirler. Iraklılar, kanun önünde eşittirler. Irak vatandaşına karşı, cinsiyet, ırk, diyanet veya soy esasına dayanan bir ayırım yapılamaz. Kişisel güvenlik, hayat ve hürriyet hakları vardır. Herhangi bir kimse, kanuni

uygulamalar dışında hayat veya özgürlüğünden mahrum edilemez. Herkes yargı önünde eşittir.

Madde 13- A- Genel ve özel hürriyetler korunmuştur.

B- İfade hürriyeti hakkı korunmuştur.

C- Barışçı toplantı hakkı ve derneklere üyelik hakkı güvence altındadır. Aynı şekilde, sendikalar ve siyasi partiler kurma hürriyeti ve kanuna uygun olarak katılma hakkı teminat altındadır.

D- Iraklılar, tüm Irak bölgesinde yer değiştirme hakkına sahiptir. Aynı şekilde, Irak dışına yolculuk ve geri dönme hakkına sahiptir.

E- Iraklılar, gösteri ve kanuna uygun barışçı grev hakkına sahiptir.

F- Iraklılar, düşünce, vicdan, dini inanç ve dini törenlerini yerine getirme hürriyetine ve o konuda zorlanmama hakkına sahiptir.

G- Kölelik, köle ticareti, zorla çalıştırma ve zorunlu hizmet(zorunlu ve ücretsiz iş) yasaklanmıştır.

H- Iraklılar, özel hayatın gizliliği hakkına sahiptir.

Madde 14 - Her fert, güvenlik, öğretim, sağlıklı bakım ve sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Irak devleti ve onun hükümet birimleri, bölgeler, vilayetler, belediyeler ve mahalli idareler de dahil olmak üzere, diğer hayati ihtiyaçlarını gözönüne alarak kaynaklarıyla sınırlı olmak üzere, halka, refah ve iş fırsatları sağlamaya çalışırlar.

Madde 15 - A- Orada bu konuda düzenleme olmadıkça, medeni kanun hükümlerinden herhangi birisi makalede şamil olamaz. İşlendiği sırada yürürlükte olan bir kanunda yer almadıkça suç ve ceza yüklenemez.

B - Yalan yere yemin etmenin cezâi sorumluluğunu bilen bir kişinin, yemin ederek verdiği bilgilere dayanarak hakim veya sorgu hakimi tarafından yürürlükteki kanuna göre verilmiş teftiş izni olmadıkça; polis, müfettiş veya gerek federal hükümet, gerekse bölgelere, vilayetlere, belediyelere veya mahalli idarelere bağlı diğer hükümet otoriteleri tarafından özel meskenlere dokunulamaz. Oldukça zorunlu durumlarda, yetkili mahkeme tarafından kararlaştırıldığı şekilde, izinsiz teftiş yapılabilir. Ancak, bu zorunlu şartlar yorumu geniş tutulamaz. İzinsiz yapılan teftişin, geçerli olduğu ve iyi niyetle gerçekleştirildiği inancı dolayısıyla mahkeme tarafından kanuna uygunluğu kararlaştırılmadıkça; oldukça zorunlu şartların olmadığı izinsiz teftiş uygulamasında, teftiş sırasında farkına varılan cinayet suçu ile ilgili deliller ve karineler kabul edilemez.

C- Kişi kanuna aykırı olarak alıkonulamaz ve tutuklanamaz. Siyasi ve dini inançları sebebiyle alıkonulamaz.

D - Herkes için, gerek hukuki gerekse cezai yargılamada, tarafsız ve bağımsız bir mahkemede adil ve aleni yargılama garanti edilmiştir. Sanık yargılama ve onun hukuki temelleri konusunda geciktirilmeksizin bilgilendirilmelidir.

E - Sanık, kanun uyarınca suçluluğu sabit oluncaya kadar masumdur. Aynı şekilde, dirayetli bağımsız bir avukatı vekil kılma, sessizliğini sürdürme, herhangi bir sebeple beyanatta bulunmaya zorlanmama, savunma hazırlığına katılma, şahitler çağırma ve ifadelerinin alınmasını hakimden talep etme hakkına sahiptir. Kişiye tutuklandığı sırada bu hakları bildirilir.

F - Adil, hızlı ve aleni yargılanma hakkı garanti edilmiştir.

G -Yakalanma veya tutuklanma suretiyle hürriyetinden mahrum kalan herkes, gözaltı veya tutuklanmasının kanuniliğine, şayet bu uygulamalar kanuna aykırı ise serbest bırakılmasının emredilmesine gecikmeksizin karar verilmesini mahkemeden talep hakkına sahiptir.

H- Sanık, beraat ettikten sonra aynı suçlama ile tekrar yargılanamaz.

I- Siviller askeri mahkeme önünde yargılanamaz. Özel veya istisnâî mahkemeler kurulamaz.

J - Bedeni ve rûhi her halde, işkence, bütün şekilleriyle yasaklanmıştır. Aynı şekilde, insanlık dışı ve aşağılayıcı kötü muamele yasaktır. Zorla, işkenceyle, herhangi bir tehditle veya benzeri diğer herhangi bir uygulama yoluyla alınan itiraf mahkemede delil olarak kabul edilemez.

Madde 16 - A- Kamu mallarına dokunulamaz. Her vatandaş onları korumak zorundadır.

B- Özel mülkiyet korunmuştur. Kanuni sınırlamalar hariç, kimse mülkünde tasarruftan alıkonulamaz. Kişi ancak; kanunda belirlenen durumlarda kamu yararı amacıyla, orada düzenlendiği şekliyle ve adil ve hızlı bir tazminat ödenmesi şartıyla mülkünden çıkarılabilir.

C- Irak vatandaşları, sınırlama olmaksızın tüm Irak'ta, tam ve şartsız mülkiyet hakkına sahiptir.

Madde 17- Kanun uyarınca çıkarılmış bir ruhsat olmadıkça, silah sahipliği, taşınması, satılması veya satın alınması yasaklanmıştır.

Madde 18 - Vergi ve resim ancak kanunla konur.

Madde 19 - Yürürlükte olan bir kanun gereğince sığınma hakkı verilen siyasi sığınmacılar teslim edilemez. Kaçtığı ülkeye zorla iade edilemez.

Madde 20 - **A**-Seçim kanununda düzenlenen şartları sağlayan her Iraklı, kendisini seçimlerde aday gösterebilir ve hür, açık, adil, rekabete dayanan periyodik seçimlerde oyunu gizlice ifade edebilir.

B - Seçimlerdeki oylama dolayısıyla herhangi bir Iraklı'ya karşı; cinsiyet, din, mezhep, ırk, inanç, kavmiyet, dil, servet veya okuma ve yazma bilgisine dayanan bir ayrımcılık yapılamaz.

Madde 21- Geçici Irak hükümeti, bölge hükümetleri ve idareleri, vilayetler, belediyeler veya mahalli idareler, Irak halkının, gerek uluslararası sivil toplum kuruluşlarıyla yardımlaşma şeklinde, gerekse de diğer herhangi bir şekilde sivil toplum örgütlerini geliştirme hakkına karışamaz.

Madde 22- İster federal hükümette isterse bölge hükümetleri, vilayet, belediye veya mahalli idarelerdeki bir devlet görevlisi, görevini yerine getirirken, bir şahıs veya topluluğu, bu kanun veya yürürlükte olan diğer Irak kanunlarında güvencede olan haklarından mahrum ederse, bu şahıs veya cemaat, görevliye karşı, mahrumiyet sebebiyle uğranılan zarardan dolayı tazminat, hakkın tespiti ve diğer herhangi bir hukuki vesileyle dava açabilir. Ancak, mahkeme, görevlinin eylemini gerçekleştirirken; kanuna uygun olduğu inancıyla kabul edilebilir derecede iyi niyetli davranmış olduğuna karar verirse, görevlinin tazminat ödemesi gerekmez.

Madde 23- Yukarıda ismi geçen hakların sayılması, onların, Irak halkının yararlanacağı yegane haklar olduğu şeklinde yorumlanamaz. Irak halkı, uluslararası antlaşma ve ittifaklarda, onun dışında, Irak'ın imzaladığı veya katıldığı hukuk belgelerinde veya uluslararası hukuk uyarınca bağlı olduğu kabul edilen metinler kapsamında, insanlık onuruna sahip hür bir halkın layık olduğu tüm haklardan yararlanır. Irak'ta bulunan Iraklı olmayanlar, vatandaş olmamalarının dikkate alınma konumuyla çelişmeyen tüm insan haklarından yararlanırlar.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Geçici Irak Hükümeti

Madde 24 -A- Bu kanunda federal hükümet olarak da işaret edilen Geçici Irak Hükümeti; Milli Meclis, Başkanlık Meclisi, başbakanın da yer aldığı Bakanlar Kurulu ve Yargı Kuvveti'nden oluşur.

B- Yasama, yürütme ve yargı kuvvetleri ayrıdır ve biri diğerinden bağımsızdır.

C- Geçici Irak hükümetindeki herhangi bir görevli veya sorumlu, görevini ifa esnasında işlediği suç niteliğindeki bir eylemden dolayı dokunulmazlıktan yararlanamaz.

Madde 25 - Geçici Irak hükümeti münhasıran aşağıdaki işlerde yetkilidir:

A- Diplomatik temsil ve dış politikanın belirlenmesi, uluslararası antlaşma ve ittifaklarla ilgili görüşmeler yapılması ve onların imzalanması ve onaylanması, ekonomik, dış ticaret ve borç alım politikalarının belirlenmesi,

B- Ülkenin savunması ve sınırlarının güvenliğini korumak ve garantiye almak amacıyla, silahlı kuvvetler oluşturma ve sürdürme de dahil olmak üzere, milli güvenlik politikaları konması ve uygulanması,

C- Mâlî politikanın belirlenmesi, para basımı, gümrüklerin düzenlenmesi, Irak'ta bölge ve vilayet sınırları boyunca ticari politikanın düzenlenmesi, devletin genel bütçesinin konması, para politikasının belirlenmesi ve merkez bankası kurulması ve yönetilmesi.

D- Ölçü ve tartı işlerinin düzenlenmesi ve genel ücret politikasının belirlenmesi,

E- Tabii kaynakların, Irak'ta bu kaynaklara sahip bölge ve vilayetlerdeki hükümetler ve idarelerle istişare edilmek suretiyle yönetimi. Bu kaynaklardan sağlanan gelirlerin genel bütçe yoluyla; adil bir şekilde, ülkenin tüm kesimlerinde nüfus dağılımıyla uyumlu olarak, geçmiş yönetim tarafından taraf tutulması suretiyle ondan mahrum bırakılan bölgelerin durumunu gözönüne alarak, olumlu bir şekilde onların sorunlarının üstesinden gelmeye çalışarak, ülkenin değişik bölgelerindeki ihtiyaca ve gelişme derecesine göre dağıtılması,

F- Irak vatandaşlığı, göç ve sığınma işlerinin düzenlenmesi,

G- İletişim politikasının düzenlenmesi.

Madde 26 - A- Bu kanun aksini düzenlemedikçe ve Irak geçici hükümeti bu kanun uyarınca onları tâdil ve ilgâ etmedikçe, 30 Haziran 2004'te Irak'ta yürürlükte olan kanunlar geçerli olmaya devam edecektir.

B- Federal Yasama Otoritesi tarafından gerçekleştirilen yasama işlemleri, bu kanunun 54/B maddesindeki düzenleme istisna olmak üzere, bir çelişme halinde, diğer herhangi bir yasama otoritesi tarafından gerçekleştirilen yasama işlemlerinden üstündür.

C- Geçici Koalisyon Otoritesi tarafından, uluslararası hukuka dayanan otoritesince çıkarılan kanunlar, tüzükler, emirler ve talimatlar, usulünce çıkarılan ve kanun kuvvetinde kabul edilen bir yasama işlemiyle tâdil ve ilgâ edilmedikçe yürürlükte kalır.

Madde 27- A- Irak silahlı kuvvetleri, aktif birlikler ve yedek birliklerden oluşur. Bu kuvvetlerin amacı, Irak'ın savunmasıdır.

B- Geçici Irak hükümetinin liderlik otoritesine doğrudan bağlı olmayan silahlı ve milis kuvvetler, ancak federal kanunla oluşturulabilir.

C- Irak silahlı kuvvetleri ve mensupları, savunma bakanlığı veya ona bağlı daire ve kuruluşlarda çalışan askerler de dahil olmak üzere; seçimlerde siyasi merkezleri doldurmak için aday olamazlar, adaylar lehine seçim kampanyası yapamazlar ve de savunma bakanlığı tüzüklerinde yasaklanan benzeri diğer eylemlere katılamazlar. Adı geçen şahısların faaliyetlerindeki bu yasaklılık, kişisel veya görevli olarak gerçekleştirebilecekleri faaliyetleri de kapsar. Bu madde, bu kişilerin seçimlerde oy kullanma hakkını engellemez.

D- Irak İstihbarat Dairesi, bilgi toplar, milli güvenliğe yönelik tehditleri belirler ve Irak hükümetine görüş sunar. Bu daire, sivil yönetimin otoritesi altındadır. Yasama heyetinin denetimine tabidir. Kanuna ve insan haklarının bilinen ilkelerine uygun olarak çalışır.

E- Geçici Irak hükümeti, uluslararası yükümlülüklerine riayet eder. Özellikle, nükleer, kimyasal ve biyolojik silahların yayılması, geliştirilmesi, üretilmesi ve kullanılmasının yasaklanması ve onların geliştirilmesi, endüstri haline getirilmesi, üretilmesi ve kullanılmasıyla ilgili aletlerin, maddelerin, teknolojinin ve biraraya getirici sistemlerin yasaklanmasıyla ilgili yükümlülüklerini yerine getirir.

Madde 28 -A- Milli Meclis üyeleri, Başkanlık Meclisi, Başbakan ve Bakanlar Kurulu ve mahkemelerdeki hakimler hükümet içinde veya dışında diğer herhangi bir göreve tayin edilemezler. Başkanlık Meclisi veya Bakanlar Kurulunda olan Milli Meclis üyeliği, Milli Meclis üyeliğinden bağımsız olarak kabul edilir.

B- Herhangi bir şekilde, silahlı kuvvetler mensupları, silahlı kuvvetlerdeki görevlerinden istifa veya emekliye ayrılmaları üzerinden 18 ay geçmedikçe, Milli Meclis üyesi, bakan, başbakan veya Başkanlık Meclisi üyesi olamazlar.

Madde - 29 - Geçici Irak hükümeti, 2. maddenin B/1 fıkrası gereği tam otoriteyi üstlendiğinde, geçici koalisyon otoritesi feshedilir ve yürütme meclisinin görevi sona erer.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Geçici Yasama Kuvveti

Madde 30 - A- Irak devleti, geçici dönem boyunca Milli Meclis adıyla bilinen bir yasama kuvvetine sahiptir. Bu meclisin başlıca görevi, yasama yapma ve yürütme kuvvetinin çalışmalarını denetlemedir.

B- Kanunlar Irak halkı adına yayınlanır. Kanunlar, tüzükler ve onlarla ilgili talimatlar resmi gazetede yayınlanır ve aksi düzenlenmedikçe, yayınlanma tarihinden itibaren yürürlüğe girerler.

C- Milli Meclis, seçim kanunu ve siyasi partiler kanununa uygun olarak seçilir. Seçim kanunu, kadınlar için, Milli Meclis üyelerinin dörtte birinden az olmayan bir temsil oranı ve Türkmenler, Keldaniler ve Asuriler ve diğer tüm Irak toplum kesimleri için adil bir temsil gerçekleştirmeyi hedefler.

D- Milli Meclis seçimleri, mümkün olduğunca 31 Aralık 2004 öncesinde veya her halde 31 Ocak 2005 tarihini geçmeyecek şekilde gerçekleştirilecektir.

Madde 31 -A- Milli Meclis 275 üyeden oluşur. İstifa, görevden alma veya vefat halinde üyelerinin yerine yenisini koyacak yasa çıkarır.

B- Milli Meclis adayının aşağıdaki şartları taşıması gerekir:

- 1- Iraklı ve 30 yaşından az olmamak,
- 2- Kanun kurallarının istisnası dışında, feshedilen Baas Partisi'nin üyesi veya daha üst bir derecede mensubu olmamak,
- 3- Feshedilen Baas Partisi'ne geçmişte üye derecesinde mensup olduğunda, aday olmadan önce, Baas Partisi ile geçmiş tüm irtibatını kestiğine ilişkin aklanma belgesi imzalaması ve Baas Partisi örgütü ile ilişkisi ve irtibatı olmadığına dair yemin etmesi gerekir. Ancak, bu konuda yalan söylediği veya hile yaptığı mahkemede sabit olursa, Milli Meclis koltuğunu kaybeder.
- 4- Geçmiş baskıcı teşkilatların mensubu bulunmamak veya vatandaşlara eziyet edilmesine katılan veya katkıda bulunan biri olmamak,
- 5- Kamu malı ve ülke aleyhine gayrimeşru bir şekilde zenginleşmiş olmamak,
- 6- Onur kırıcı bir suçla mahkum olmamak ve iyi halle tanınmış olmak,

7- En az lise veya ona denk bir ğretim diploması taşımak,

8- Adaylığı sırasında silahlı kuvvetlere mensup olmamak.

Madde 32 -A- Milli Meclis kendisi için içtüzük çıkarır. İçtüzüğe göre şartlar aksini gerektirmedikçe oturumlarını aleni yapar. İlk oturuma yaşça en büyük Meclis üyesi başkanlık eder.

B- Milli Meclis, üyeleri arasından başkan ve iki başkanvekili seçer. Bu makam için yapılan oylamada en çok oyu alan kişi Milli Meclis başkanı olur. Oylamada, başkana en yakın oyu alan birinci başkanvekili, ona en yakın oyu alan da ikinci başkanvekili olur. Başkan sorunu sadece oylamaya sunar, doğrudan sorunun konuşulmasından önce oturum başkanlığından geçici olarak ayrılmadıkça, kendisi müzakereye katılamaz.

C- Bir kanun tasarısı Milli Meclisin normal oturumunda iki kere okunmadıkça oylanamaz. Bu iki okuma arasında en az iki gün olması gerekir. Kanun tasarısı, oturum çalışma gündemine alındıktan sonra dört gün geçmedikçe oylanamaz.

Madde 33 - A- Milli Meclis toplantıları alenidir. Toplantı tutanakları kaydedilir ve yayınlanır. Milli Meclis üyelerinin her birinin oylaması kaydedilir ve ilan olunur. Milli Meclis, bu kanunda aksi düzenlenmedikçe, basit çoğunlukla karar alır.

B- Milli Meclis, bütçe kanun tasarısı da dahil olmak üzere, bakanlar kurulu tarafından teklif edilen kanun tasarılarını ele alır.

C- Bakanlar Kurulu, genel bütçe tasarısını tek başına sunar. Milli Meclis, bütçe bölümleri arasında aktarma yapabilir, toplam genel bütçe miktarını azaltabilir. Milli Meclis, gerektiğinde bakanlar kuruluna, toplam gider miktarının artırılmasını önerebilir.

D- Milli Meclis üyeleri, Meclis'in koyduğu içtüzük uyarınca, kanun teklifi sunma hakkına sahiptir.

E- Başkanlık Meclisinin talebi ve Mili Meclis'in onayı olmadıkça, Irak silahlı kuvvetleri, bir dış saldırıya karşı savunma amacıyla da olsa, Irak dışına gönderilemez.

F- Milli Meclis, uluslararası antlaşma ve ittifakları onaylamaya tek başına yetkilidir.

G- Milli Meclis ve onun komisyonları tarafından gerçekleştirilen denetim faaliyeti, Başkanlık Meclisi üyeleri, Bakanlar Kurulu ve başbakandan yürütme kuvvetindeki daha düşük bir yetkiliye kadar, yürütmenin görevlileri hakkında gensoru verme hakkını içerir. Bu hak, soruşturma, bilgi isteme ve şahısların huzura getirilmesi için emirler verilmesini de kapsar.

Madde - 34- Milli Meclis üyesi, Meclis toplantıları esnasında yapmış olduğu açıklamalarda dokunulmazlık hakkından yararlanır. Bu konuyla ilgili, üye hakkında mahkemede dava açılamaz. Üye, bir suçla itham olunup Milli Meclis tarafından dokunulmazlığının kaldırılmasına onay verilmedikçe veya bir cinayet suçundan suç üstü yakalanmadıkça Milli Meclis toplantıları süresince tutuklanamaz.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Geçici Yürütme Kuvveti

Madde - 35- Geçici dönemde yürütme kuvveti; Başkanlık Meclisi, Bakanlar Kurulu ve ona başkanlık eden başbakandan oluşur.

Madde – 36 - A- Milli Meclis, devlet başkanı ve onun iki vekilini seçer. Bunlar, görevi; Irak'ın egemenliğini temsil etmek ve ülkenin önemli meselelerine nezaret etmek olan Başkanlık Meclisini oluştururlar. Başkanlık Meclisinin seçimi, tek liste halinde ve üyelerin üçte iki çoğunluğuyla gerçekleşir. Milli Meclis, Başkanlık Meclisi üyelerinden birini, üyelerinin dörtte üç çoğunluğuyla, yetersizlik veya dürüst olmama nedeniyle görevden alma yetkisine sahiptir. Başkanlık Meclisinde bir yerin boşalması halinde, Milli Meclis, üyelerinin üçte ikisinin oyuyla boş mevkii dolduran seçimi yapar.

B- Başkanlık Meclisi üyeleri, aşağıda belirtilen özellikler de gözetilerek, Milli Meclis üyeleriyle aynı özel şartları taşırlar:

- 1- En az kırk yaşında olmak,
- 2- Saygın, dürüst ve doğruluk sahibi olmak,
- 3- Feshedilen Baas Partisinin bir üyesi olunmuş ise, bu partinin ortadan kalkmasından en az on yıl önce partiden ayrılmış olmak,
- 4- 1991 eyleminin ve Enfâl'in bastırılmasına katılmamak ve Irak halkının hakkına karşı suç işlememiş olmak.

C- Başkanlık meclisi kararlarını ittifakla alır. Üyeler, birbirlerine vekalet edemezler.

Madde - 37- Başkanlık Meclisi, Milli Meclis tarafından kabul edilen bir yasama işlemini, Milli Meclis başkanı tarafından karara bağlandığının Başkanlık Meclisine bildirilmesinden itibaren 15 gün içinde iptal edebilme hakkına sahiptir. İptal olma durumunda, yasama işlemi, üçte iki çoğunlukla, onu tekrar kararlaştırabilme hakkına sahip olan Milli Meclise iade edilir ve 30 günü geçmeyen süre boyunca iptal edilemez.

Madde 38 -A- Başkanlık Meclisi, oybirliği ile başbakanı ve başbakanın tavsiyesi üzerine bakanlar kurulunu belirler. Bundan sonra, Başbakan ve Bakanlar Kurulu, bir

hükümet olarak çalışmalarına başlamadan önce, Milli Meclisin mutlak çoğunluğunun güvenoyunu elde etmeye çalışır. Başkanlık Meclisinin, iki hafta içinde, oybirliğiyle başbakanlık makamı adayını belirlemesi gerekir. Bunu başaramaması halinde, başbakanı tespit sorumluluğu Milli Meclise ait olur. Bu durumda, Milli Meclisin bu tespiti üçte iki çoğunluğuyla kabul etmesi gerekir. Başbakan, 1 ay içerisinde Bakanlar Kurulu adaylarını belirleyemez ise, Başkanlık Meclisi, başka birini başbakan atar.

B- Makamı üstlendiği sırada yaşının 35'ten az olmaması şartı dışında, Başbakan, Başkanlık Meclisi üyelerinin sahip olması gereken şartların aynısını taşır.

Madde 39 -A- Bakanlar Kurulu, Başkanlık Meclisinin onayı ile, uluslararası antlaşma ve ittifaklar yapılmasını görüşmek amacıyla temsilciler atar. Başkanlık Meclisi, bu antlaşma ve ittifaklara onay vermek üzere Milli Meclis tarafından kanun çıkarılmasını önerir.

B- Başkanlık Meclisi, sadece tören ve protokol amaçlarına yönelik olarak Irak silahlı kuvvetlerine başkomutanlık görevi yapar. Başkanlık Meclisi komuta yetkisine sahip olmayıp; bilgilenme, sorup öğrenme ve görüş belirtme hakkına sahiptir. Askeri işlerde fiili otorite, uygulamada, başbakandan, savunma bakanına ve Irak silahlı kuvvetlerine doğru bir silsile halinde uzanır.

C- Başkanlık Meclisi, altıncı bölümde genişçe açıklandığı üzere, Yüksek Yargı Meclisi'nin tavsiyesine binaen yüksek mahkeme başkan ve üyelerini tayin eder.

D- Bakanlar Kurulu, genel istihbatat dairesi genel müdürü ve aynı şekilde, tuğgeneral ve yukarısı üst düzey yüksek rütbeli Irak silahlı kuvvetler subaylarını atar. Bu atamalar, Milli Meclisin hazır olan üyelerinin basit çoğunluğunun onayına tabidir.

Madde 40 -A- Başbakan ve Bakanlar Kurulu, Milli Meclis önünde sorumludur. Milli Meclis, gerek başbakan ve gerekse tek veya toplu olarak bakanlar hakkında güvensizlik oyu verme hakkına sahiptir. Başbakan hakkında güvensizlik oyu ortaya çıkmışsa, hükümet fesholur ve bu durumda aşağıdaki 40/B maddesi uygulanır.

B- Bakanlar Kurulunun tümü hakkında güvensizlik oyunun ortaya çıkması halinde, başbakan veya bakanlar, yukarıda 38. maddeye göre, yeni bir Bakanlar Kurulu teşkil oluncaya kadar, 30 günü geçmeyen bir süre boyunca görevlerinde kalmaya devam ederler.

Madde 41- Başbakan, hükümet yönetiminin gündelik sorumluluklarıyla meşgul olur. Başbakan, Milli Meclisin mutlak çoğunluğunun muvafakatıyla bakanları görevden

alabilir. Başkanlık Meclisi, kanuni uygulamaları gözettikten sonra Kamu Dürüstlük Kurulu'nin tavsiyesiyle, başbakan da dahil olmak üzere, Bakanlar Kurulu üyesini görevden alabilir.

Madde 42- Bakanlar Kurulu, çalışmalarını yerine getirmek üzere bir içtüzük çıkarır. Kanunları uygulamak üzere, tüzükler ve gerekli talimatlar yayınlar. Aynı zamanda, Milli Meclise kanun tasarıları teklif edebilir. Her bakanlık, ihtisas alanına göre; bakanlık vekilleri, elçiler ve diğer özel dereceli görevlileri aday gösterir. Bu adaylıklara, Bakanlar Kurulu tarafından muvafakat verildikten sonra, onaylanmak üzere Başkanlık Meclisine sunulur. Bakanlar Kurulu kararları, hazır olan üyelerinin basit çoğunluğuyla alınır.

ALTINCI BÖLÜM

Federal Yargı Kuvveti

Madde 43- A- Yargı bağımsızdır. Herhangi bir şekilde, yürütme kuvveti ve onun içerisinde olan adalet bakanlığı tarafından yönetilemez. Yargı, yasama ve yürütme kuvvetlerinin müdahalesi olmaksızın, sanığın, kanuna uygun olarak suçsuzluğunu veya suçluluğunu kararlaştırmada tam olarak yetkilidir.

B- Yargı çalışanları, bu kanuna göre görevlerine son verilenler dışında, 1 Temmuz 2004'te görevlerinde kalmaya devam ederler.

C- Milli Meclis, yargı için, bağımsız ve yeterli miktarda bütçe koyar.

D- Federal mahkemeler, federal kanunların uygulanmasından kaynaklanan meselelerde karar verir. Bu mahkemelerin kurulması federal hükümetin münhasır yetkileri arasındadır. Bölgelerde bu mahkemelerin kurulması, bölgelerdeki yargı meclisleri başkanlarıyla yapılacak istişare suretiyle olacaktır. Bu mahkeme hakimlerinin atanmasında ve yer değiştirmesinde öncelik, bölgede ikamet eden hakimlere ait olacaktır.

Madde 44 - A- Irak'ta mahkeme kurulması, Federal Yüksek Mahkeme adı verilen bir kanunla gerçekleşir.

B- Federal Yüksek Mahkemenin yetkileri şunlardır:

1- Geçici Irak hükümeti ile bölge hükümetleri, vilayet idareleri, belediyeler ve mahalli idareler arasındaki davalarda ilk ve tek yetkili mahkeme olmak.

2- Bir davacının iddiasına veya diğer bir mahkemenin göndermesine binaen; federal hükümet, bölgesel hükümetler, vilayet idareleri, belediyeler veya mahalli idareler

tarafından çıkarılan kanun, tüzük veya talimatların bu kanunla uyumlu olmamasından kaynaklanan davalarda, ilk ve tek yetkili mahkeme olmak.

3- Federal Yüksek Mahkemenin takdîrî istinâf yetkisi federal kanunla belirlenir.

C- Federal Yüksek Mahkeme, bir kanunun, tüzüğün, talimatın veya hakkında itiraz olan bir uygulamanın bu kanunla uyumlu olmadığına karar verirse, o hükümsüz sayılır.

D- Yüksek Mahkeme, davaların açılması için gerekli uygulamaları gerçekleştirmek ve avukatların mahkemede savunmalarını yapmalarını sağlamak üzere tüzük çıkarır ve yayınlar. Federal Yüksek Mahkeme, 44. maddenin B/1 fıkrasında düzenlenen ve üçte iki çoğunluk gerektiren kararları dışında, kararlarını basit çoğunlukla alır. Kararları bağlayıcıdır. Kararlarının uygulanmasında mutlak otorite sahibidir. Bu kapsamda, mahkemenin önemszenmesine yönelik ve bu tür uygulamaları gerekli kılan karar yayınlama yetkisine sahiptir.

E- Federal Yüksek Mahkeme, dokuz üyeden oluşur. Yüksek Yargı Meclisi, önce, bölge yargı meclisleriyle istişare ederek Federal Yüksek Mahkeme üyeliklerini doldurmak amacıyla, 18'den az olmamak üzere 27 kişiye kadar aday gösterir. Aynı usulle bundan sonra; vefat, istifa ve görevden alma sebebiyle boşalan her mevki için üç aday gösterir. Başkanlık Meclisi, bu mahkemenin üyelerini atar ve içlerinden birini başkan olarak belirler. Bir atamanın reddi durumunda, yüksek yargı meclisi üç kişiden oluşan yeni bir aday grubu belirler.

Madde 45- Yüksek Yargı Meclisi kurulur ve hakimler meclisi işlevini üstlenir. Yüksek Yargı Meclisi, federal yargıyı denetler ve meclis bütçesini yönetir. Bu meclis; Federal Yüksek Mahkeme Başkanı, Federal Temyiz Mahkemesi Başkanı ve Başkanvekilleri, Federal İstinâf Mahkemeleri başkanları ve her bölgenin temyiz mahkemesi başkanı ve iki başkanvekilinden oluşur. Federal Yüksek Mahkeme Başkanı, Yüksek Yargı Meclisine başkanlık eder. Onun bulunmaması durumunda, meclise, Federal Temyiz Mahkemesi Başkanı başkanlık eder.

Madde 46 - A- Federal yargı teşkilatı, Kürdistan bölgesi dışında; ilk derece mahkemeleri, merkezi ceza mahkemesi, istinâf mahkemeleri ve bu kanunun 44. maddesinde düzenlenen istisna dışında son derece mahkemesi olan temyiz mahkemesini kapsamına alır. Kanunla, diğerlerine ilave olarak federal mahkemeler kurulabilir. Bu mahkemelerin hakimleri Yüksek Yargı Meclisi tarafından tayin olunur. Bu kanun, kanunun belirlediği hakimlerin atanmasıyla ilgili gerekli şartları korur.

B- Kürdistan bölgesi mahkemeleri de dahil olmak üzere, bölgesel ve yerel mahkemelerin kararları kesindir. Ancak bu kararlar, bu kanun veya herhangi bir federal kanun ile çeliştiğinde federal yargının denetimine tâbidir. Bu denetimin uygulanma şekli kanunla belirlenir.

Madde 47- Onur kırıcı veya fesat niteliğindeki bir suçtan mahkum olmadıkça ya da daimi bir acizlik haline tutulmadıkça, hakim veya yüksek yargı meclisi üyesi azlolunamaz. Azil, yüksek yargı meclisinin önerisi, bakanlar kurulunun kararı ve başkanlık meclisinin onayı ile gerçekleşir. Azil, bu onayın yayınlanması ile uygulanır. Yukarıda zikredilen ithamlara maruz kalan hakim, itham konusu dava kesinleşinceye kadar yargıdaki görevinden alınır. Hakimin hizmeti süresince, herhangi bir şekilde maaşının azaltılması veya ödenmesinin durudurulması mümkün değildir.

YEDİNCİ BÖLÜM

İhtisas Mahkemesi ve Milli Kurullar

Madde 48 -A- 10.12.2003'te yayınlanan Irak İhtisas Mahkemesi Kurulması Kanunu onaylanmıştır. Kanun, bu kanunda geçen düzenlemeleri gözönüne almaksızın, münhasıran yetkilerini ve uygulanma şeklini belirler.

B- Ceza İhtisas Mahkemesi Kurulması Kanunu'nun düzenlediği şeklin dışında, herhangi bir mahkeme, Irak ihtisas mahkemesinin yetkisine giren davaları ele alamaz.

C- Ceza İhtisas Mahkemesi hakimleri, kuruluş kanununda düzenlenen hükümlere göre atanırlar.

Madde 49- A- Milli Kamu Dürüstlük Kurulu, Gayrimenkul Uyuşmazlıklarını Çözme Yüksek Kurulu, Baas'ı Yoketme Milli Yüksek Kurulu gibi milli kurulların kurulması onaylanmıştır. Aynı şekilde, bu kanunun yürürlüğünden sonra sorunlarla ilgili kurulların kurulması onaylanmıştır. 51. madde hükmü gözönünde bulundurularak, bu milli kurulların üyeleri, bu kanunun yürürlüğünden sonra faaliyetlerine devam ederler.

B- Milli kurulların üyelerinin atanması kanunla gerçekleşir.

Madde - 50 - Geçici Irak hükümeti, bu kanunda açıklanan haklarla ilgili taahhütlerini yerine getirmek ve insan haklarıyla ilgili şikayetleri ele almak amacıyla, İnsan Hakları Milli Kurulu kurar. Bu kurul, Birleşmiş Milletler'in Paris İlkeleri ve milli kurumların sorumlulukları gözönüne alınarak kurulur. Kurul bünyesinde, şikayetlerin yapılabileceği bir büro bulunur. Bu büro, devlet otoriteleri tarafından hukuka aykırı olarak ve haksızca

gerçekleştirilen herhangi bir tasarruf iddiası karşısında, bizzat araştırma girişimi yetkisine sahip olduğu gibi, kendisine de bu konuda şikayetler iletebilecektir.

Madde 51- İhtisas mahkemesi veya federal hükümetçe kurulan bir kurul üyesi, hükümet teşkilatı içinde veya dışında herhangi bir sıfatla görevlendirilemez. Bu yasak, bir sınırlama olmaksızın, geçici Irak hükümetinin; yasama, yürütme ve yargı organlarında geçerlidir. Ancak, ihtisas mahkemesi üyeleri, adı geçen mahkemedeki görevleri süresince diğer dairelerdeki görevlerini erteleyebilirler.

Madde 52- Irak'ta federal sistemin tasarımı, geçmiş yönetim döneminde zulüm ve baskının sürmesine imkan veren federal hükümet elinde otorite toplanmasını engelleyici şekilde gerçekleştirilir. Bu sistem; tüm bölge ve vilayetlerde, mahalli yetkililerin mahalli otoritenin kullanımına katılımını cesaretlendirici; vatandaşın yönetim işlerine etkili katılımını, haklarını garanti etmeyi ve tahakkümden kurtulmasını sağlayıcı, birleşik Irak oluşturmayı amaçlar nitelikte olacaktır.

Madde 53 -A- 19 Mart 2003'te, Dahok, Erbil, Süleymaniye, Kerkük, Diyalâ ve Ninava vilayetlerinde yer alan toprakları yöneten hükümet, Kürdistan Bölgesi Hükümeti olarak resmi hükümet sıfatıyla tanınmıştır. Bu kanunda geçen, Kürdistan bölgesi hükümeti terimi ile; Kürdistan Milli Meclisi, Kürdistan Bakanlar Kurulu ve Kürdistan Bölgesi Bölgesel Yargı Otoritesi kastedilir.

B- Geçiş dönemi boyunca, 18 vilayet sınırı değişmeksizin kalır.

C- Kürdistan bölgesi dışında, sayısı üçü geçmeyen vilayetler, Bağdat ve Kerkük hariç, aralarında bölgeler oluşturma hakkına sahiptirler. Geçici Irak hükümeti, bu bölgelerin oluşturulması için, gerekli teklif biçimini, ele alınmak ve kararlaştırılmak üzere seçilmiş milli meclise sunar. Milli Meclisin yeni bir bölge teşkiline ilişkin yasama işlemine muvafakatine ilaveten, ilgili vilayetler halklarının referandum aracılığıyla onayları gerekir.

D- Bu kanun, Türkmenlerin, Keldanilerin ve Asurilerin ve diğer tüm vatandaşların; idari, kültürel ve siyasal haklarını garanti eder.

Madde 54 -A- Bu kanunda düzenlendiği şekilde münhasıran federal hükümetin yetkisi dahilinde olan konular dışında, Kürdistan bölgesi hükümeti, geçiş dönemi boyunca halihazırdaki işlevlerini yerine getirmeye devam eder. Bu hizmetler, halihazırdaki uygulama şekline ve bu kanunun 25/E maddesindeki düzenlemeye uygun olarak federal hükümet tarafından finanse edilir. Kürdistan bölgesi hükümeti, iç güvenlik ve polis

kuvvetleri üzerinde bölgesel kontrole sahiptir. Kürdistan bölgesi içinde, vergi ve resim koyma hakkı vardır.

B- Kürdistan Milli Meclisi, Kürdistan bölgesinde, federal kanunların uygulanmasını değiştirme yetkisine sahiptir. Ancak bu yetki, federal hükümetin münhasır yetkileri kapsamında olan ve bu kanunun 25 ve 43/D maddelerinde düzenlenen konularda geçerli değildir.

Madde 55 -A- Her vilayet, vilayet meclisi kurma, valiyi belirleme ve aynı şekilde belediye ve mahalli meclisler oluşturma hakkına sahiptir. Kanuna uygun olarak yetkili bir mahkeme tarafından suçlu bulunmadıkça; bölge hükümeti üyesi, vali, vilayet, belediye ve mahalli meclis üyeleri, federal hükümet veya onun yetkililerinden biri tarafından görevden alınamaz. Aynı şekilde, bölge hükümeti; valiyi, vilayet, belediye ve mahalli meclis üyelerini azledemez. 25 ve 43/D maddeleri kapsamındaki konularla ilgili tanınan yetkiler hariç; vali veya vilayet, belediye veya mahalli meclis üyeleri federal hükümetin denetimine tâbi değildir.

B-1 Temmuz 2004 öncesinde görevli olan valiler ve vilayet meclisi üyeleri; kanun gereğince gerçekleşecek tam, doğrudan ve özgür seçimlerin yapılacağı zaman yayınlanması beklenen mahalli yönetim kanunu hükümleri gereğince; görevinden istifa etmedikçe, bu tarihten önce onur düşürücü veya fesat niteliğindeki bir suçtan suçlanmadıkça ya da daimi bir acizlik haline tutulmadıkça veya yukarıda zikredilen kanun uyarınca görevinden alınmadıkça makamlarında kalmaya devam ederler. Vali, belediye başkanı veya meclis üyelerinden biri azledildiğinde, ilgili meclis, üyeliği doldurmak amacıyla, vilayette ikamet eden herhangi bir şahsın başvurusunu kabul eder. Adaylık şartları, 31. maddedeki milli meclis üyeliği için gerekli şartların aynısıdır. Yeni adayın boş koltuğu doldurmak için, meclisteki oyların çoğunluğunu elde etmesi gerekir.

Madde 56 -A- Vilayet meclisleri; yıllık bakanlık planlarının ve vilayette yerine getirilecek faaliyetlerle ilgili bütçenin gözden geçirilmesi de dahil olmak üzere, vilayet dahilinde federal bakanlık çalışmalarının düzenlenmesinde federal hükümete yardımcı olur. Vilayet meclislerinin giderleri, devletin genel bütçesinden karşılanır. Meclisler, bağımsız olarak vergi ve resim koyma yoluyla gelirlerini artırmak, vilayetin yönetim çalışmalarını düzenlemek, vilayet ölçeğinde tek başına veya uluslararası kuruluşlar ve resmi olmayan kuruluşlarla ortaklık yoluyla projeler ortaya koymak ve onları

uygulamak ve federal kanunlarla uyumlu olarak diğer etkinlikleri gerçekleştirmek yetkisine sahiptir.

B- Kaza, nahiye ve onların dışındaki ilgili meclisler; bulundukları yerlerde federal bakanlık projelerinin gözden geçirilmesi, mahalli ihtiyaç ve menfaatlerin doğru bir şekilde yerine getirilmesinin temini, genel bütçe uygulamaları içinde mahalli bütçe ihtiyaçlarını belirleme, mahalli gelirleri toplama, vergi ve resim tahsil etme ve onları koruma, mahalli yönetim çalışmalarını düzenleme, tek başına veya uluslararası kuruluşlarla ve resmi olmayan kuruluşlarla ortaklık yoluyla mahalli projeler ortaya koyma ve kanunla uyumlu olarak diğer faaliyetleri gerçekleştirme suretiyle; federal hükümet sorumluluklarının yerine getirilmesine ve kamu hizmetlerinin sunulmasına yardımcı olurlar.

C- Federal hükümet, pratik olduğunda, vilayetlere, bölgelere ve mahalli idarelere sistemli bir şekilde ilave yetkiler vermek için tedbirler alır. Kürdistan bölgesi hükümeti de dahil olmak üzere, bölgesel birlikler ve vilayet idarelerinin tanzimi, ademimerkeziyet prensibi ve belediye ve mahalli idarelere yetki verilmesi temeline dayanır.

Madde 57 -A- Münhasıran geçici Irak hükümetine ait olmayan tüm yetkiler, uygun hükümet kurumlarının oluşturulmasından sonra ve mümkün olduğunca en kısa zamanda, bölge hükümetleri ve vilayetler tarafından kullanılabilir.

B-Tüm Irak'ta vilayet meclisleri seçimleri ve Kürdistan Milli Meclisi seçimleri aynı zamanda gerçekleştirilir ve bu tarih 31 Ocak 2005'i geçemez.

Madde 58- A- Geçici Irak hükümeti ve özellikle Gayrimenkul Uyuşmazlıklarını Çözme Yüksek Kurulu ve diğer ilgili kurullar, geçmiş yönetim uygulamalarının sebebiyet verdiği; fertleri yerleşim yerlerinden göçettirme ve sürgüne yollama, bölge içinden ve dışından zorunlu göçettirme, yabancı kişilerin bölgeye yerleştirilmesi, bölge sakinlerinin işten yoksun bırakılması ve kavmiyet yapısını düzeltme suretiyle, Kerkük dahil olmak üzere belirli bölgelerin nüfus yapısını değiştirmek şeklinde ifadesini bulan zulmü ortadan kaldırmak için süratli bir şekilde tedbir alırlar. Bu zulmün üstesinden gelmek için geçici Irak hükümeti aşağıdaki adımları atar:

1- İkamet edenler, zorla göçettirilenler, sürgüne gönderilenler, sığınanlar ve göçmenler hakkında, Gayrimenkul Uyuşmazlıklarını Çözme Yüksek Kurulu Kanunu ve diğer kanuni uygulamalarla uyumlu olarak, hükümet; makul bir süre içerisinde, ikamet

edenlere ev ve mallarının iade edilmesini sağlamak, bu imkansız olduğunda ise, onlara adil bir tazminat ödemek zorundadır.

2- Belirli toprak ve bölgelere nakledilen fertler hakkında, hükümet, Gayrimenkul Uyuşmazlıklarını Çözme Yüksek Kurulu Kanunu'nun 10. maddesine göre hareket ederek; yerleşim yerlerine geri dönme imkanı sağlar veya devletten tazminat alma, geldikleri vilayetteki ikamet yerleri yakınında devletin kendilerine yeni bir arazi vermesi ya da bu bölgelere taşınma giderleri için tazminat isteme imkanlarından birini sunar.

3- Bölge ve topraklarındaki ikamet yerlerinden göçe zorlanmak gayesiyle, işten veya geçim araçlarından mahrum bırakılan kişilerle ilgili olarak, devlet, bu arazi ve bölgelerde, onlar için yeni iş fırsatları sağlanmasını destekler.

4- Hükümet, kavmiyet yapısını düzeltme ile ilgili tüm kararları ilga eder. Zarar gören şahıslara, zorlama ve baskı olmaksızın, milli kimliklerini ve ırkî mensubiyetlerini kararlaştırma hakkını tanır.

B- Geçmiş yönetim, ayrıca, siyasi hedeflerini gerçekleştirmek için idari sınırlarla ve başkaca oynamalar yapmıştır. Başkanlık Meclisi ve Irak geçici hükümeti, adil olmayan bu değişikliklerin çözüme kavuşturulabilmesi için, Milli Meclise öneriler sunar. Başkanlık Meclisi, öneri grubu üzerinde ittifakla anlaşamazsa, konuyu araştırmak ve öneriler sunmak amacıyla ittifakla tarafsız bir hakem atar. Başkanlık Meclisi, hakem üzerinde anlaşamazsa, Başkanlık Meclisi; Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nden hakem tayinini gerçekleştirmek üzere uluslararası önemli bir şahsiyeti atamasını ister.

C- Kerkük de dahil olmak üzere, tartışmalı toprakların nihâi çözüme kavuşturulması; yukarıdaki önlemler tamamlanıncaya, adil ve şeffaf nüfus sayımı yapıncaya ve daimi anayasa onaylanıncaya kadar geciktirilebilir. Bu çözüm, bu topraklarda yaşayanların iradesi gözönüne alınarak, adalet ilkesiyle uyumlu bir şekilde gerçekleştirilir.

DOKUZUNCU BÖLÜM

Geçiş Dönemi Sonrası

Madde 59 -A- Daimi anayasa, Irak silahlı kuvvetlerinin, Irak halkına karşı terör ve zulüm amacıyla tekrar kullanılmayacağını temin eden garantiler içerir.

B- Irak'ın egemen bir devlet olma konumuyla uyumlu olarak, geçiş dönemi boyunca; güvenliğin ve barışın korunması ve teröre karşı mücadeleye katılma isteği sonucu; Güvenlik Konseyi'nin 2003 yılındaki 1511 sayılı ve sonraki diğer kararlarına uygun

olarak ve de daimi bir anayasanın onaylanmasına ve bu anayasaya göre yeni hükümetin seçilmesine kadar, Irak silahlı kuvvetleri, Irak'ta birleşik bir komuta altında, çokuluslu düzenli kuvvetlerin başlıca katılımcısı olacaktır.

C- Otoritenin teslim alınmasından sonra, Irak'ın egemen bir devlet olma konumuyla uyumlu olarak, seçilen Irak geçiş hükümeti; Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 2003 yılındaki 1511 sayılı kararındaki şartlara ve daha sonra yayınladığı kararlarına uygun olarak, Irak'ta birleşik bir komuta altında, çokuluslu düzenli kuvvetlerin faaliyetleriyle ilgili uluslararası bağlayıcı ittifaklar akdetme yetkisine sahiptir. Bu kanundaki hiçbir şey, çokuluslu düzenli kuvvetlerin faaliyetleriyle ilgili, bu ittifaklardan veya Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 2003 yılındaki 1511 sayılı ve sonraki diğer kararlarından kaynaklanan hak ve yükümlülükleri, bu ittifaklar yürürlüğe girinceye kadar etkilemeyecektir.

Madde 60- Milli Meclis, Irak daimi anayasa taslağını kaleme alır. Milli Meclis anayasa taslağını kaleme alma sorumluluğunu yerine getirirken; bütün Irak bölgesinde periyodik ve aleni genel toplantılar yapma, iletişim araçlarından yararlanma ve Irak vatandaşlarından teklifler alma yollarıyla anayasa hakkındaki tartışmaları özendirme usulüne başvurur.

Madde 61 -A- Milli Meclis, daimi anayasa taslağını en geç 15 Ağustos 2005'e kadar yazar.

B- Daimi anayasa taslağı, genel bir halkoylamasıyla Irak halkının onayına sunulur. Daimi anayasa taslağı, halk oylaması öncesi devrede, kamuoyu önünde tartışılması amacıyla geniş ölçüde basılır ve dağıtılır.

C- Irak'taki seçmenlerin çoğunluğunca onay verilmesi ve üç veya daha fazla vilayette seçmenlerin üçte ikisi tarafından reddedilmemesi durumunda, anayasa taslağı onaylanmış ve halkoylaması başarılı olmuş sayılır.

D- Halkoylamasıyla daimi anayasa kabul edildiğinde, en geç 15 Aralık 2005'te daimi hükümet seçimleri yapılır ve en geç 31 Aralık 2005'te yeni hükümet görevi üstlenir.

E- Halkoylamasıyla daimi anayasa taslağı reddedildiğinde, Milli Meclis fesholunur ve en geç 15 Aralık 2005'te yeni Milli Meclis seçimleri yapılır. Yeni Milli Meclis ve yeni Irak geçiş hükümeti, o zaman, en geç 31 Aralık 2005'e kadar görevi üstlenirler ve görevlerini bu kanuna uygun olarak sürdürürler. Ancak, daimi bir anayasanın konulması

için yeni taslak oluşturmada son süre, 1 yılı aşmayacak şekilde değiştirilebilir. Yeni Milli Meclis, diğer bir daimi anayasa taslağı yazmak için görevlendirilir.

F- Zaruret halinde, Milli Meclis Başkanı, yelerinin çoğunluğunun uygun görmesiyle, Başkanlık Meclisine, en geç 1 Ağustos 2005'e kadar, anayasa taslağı yazımının tamamlanması için ilave süreye ihtiyaç duyulduğunu bildirebilir. Başkanlık Meclisi, o zaman, anayasa taslağının yazım süresini 6 aylık bir süre için uzatabilir. Bu süre tekrar uzatılamaz.

G- Milli Meclis, 15Ağustos 2005'te daimi anayasa taslağı yazımını tamamlayamaz ve 61/F. maddede zikredilen süre uzatımını talep etmezse, 61/E maddesi uygulanır.

Madde 62- Bu kanun, daimi anayasa yayınlanıncaya ve o anayasa gereğince yeni Irak hükümeti kuruluncaya kadar yürürlükte kalır.

Ek 2: Irak Cumhuriyeti Anayasası

**28 ARALIK 2005 TARİHİNDE IRAK
CUMHURİYETİ RESMİ GAZETESİ 4012.
SAYISINDA YAYINLANMIŞ OLAN
IRAK CUMHURİYETİ ANAYASASI ⁹⁹²
ÖNSÖZ**

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla,

(Biz Ademoğullarını onurlandırdık)

Peygamberlerin vatani, temiz imamların barınağı, yazıyı icat edenlerin, rakamları bulanların, ziraatı ilk uygulayanların ve medeniyetin beşiği; toprağında insanoğlunun ilk yasayı düzenlediği ve en eski siyasi misakı yazdığı, üzerinde sahabeler ve evliyaların namaz kıldığı, filozoflar ve bilginlerin fikir ürettiği, şairler ve edebiyatçıların sanatlarını icra ettiği Mezopotamya evlatları olarak biz, Allah'ın üzerimizdeki hakkını minnetle karşılayarak, ülkemizin, vatandaşlarımızın, dini, ulusal liderlerimizin ve ulusal güçlerimizin çağrısına cevap vererek ve yüce mercilerimizin, önderlerimizin, siyasetçilerimizin, kararlılığını, dostlarımızın ve bizi sevenlerin verdiği uluslararası desteği yanımıza alarak, dikta rejimin mezhep ayrımcılığı politikası kapsamında verdiği eziyet ve acılarını, Şii-Sünni, Arap-Kürt-Türkmen ve diğer Irak şehitlerinin trajedilerini, Şaban ayaklanmasında düşen kutsal şehirlerimizi ve güney bölgesinin yağmalanmasını hatırlayarak, bataklık bölgesi, Duceyl ve başka bölgelerdeki toplu mezarların acısını içimizde hissederek, Halepçe'de, Barzan'da ve Anfal'dekiler ile Feyli Kürtlere karşı gerçekleştirilen soykırımları dile getirerek, Türkmenlere karşı Beşir'de yapılan trajedi ve Irak'ın diğer bölgelerindekilerle birlikte batı bölgesinde liderlerin, sembol şahsiyetlerin ve şeyhlerin öldürülmesi, yetenekli şahısların göçe zorlaması, ülkede düşünce ve kültür kaynaklarının kurutulmasını anımsayarak, ırkçılık, mezhepçilik, bölgecilik ukdelerinin bulunmadığı, deskriminasyon ve dışlamanın olmadığı yeni Irak'ımızı, gelecek Irak'ı el ele, omuz omuza yapmaya karar vererek

⁹⁹² Irak Anayasası'nın Türkçe çevirisi, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM) tarafından yapılmıştır (Bkz. <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=1352>). Bu çalışma kapsamında ise, ORSAM tarafından hazırlanan Türkçe tercüme, orijinal Arapça metinle karşılaştırılarak tekrar gözden geçirilmiş, gerekli düzeltmeler yapılmış ve düzeltilmiş metin sunulmuştur.

tarihimizde ilk defa 30 Ocak 2005'te milyonlarca erkek, kadın, genç ve yaşlı seçim sandıklarına akın ettik.

Kafirlik suçlamaları veya terör, hukuk devleti kurmamızı engelleyemedi. Mezhepçilik ve ırkçılık bizi, ulusal birliğimizi güçlendirmek için gayret sarf etmekten, egemenliğin barışçıl yöntemlerle el değiştirmesini sağlama yolunda hareket etmekten, tabii kaynakların adil şekilde paylaşılması ilkesini benimsemekten ve herkese fırsat eşitliği tanımaktan alıkoyamadı. Biz Irak milleti, sendelediğimiz yerden ayağa kalkarken geleceğe cumhuriyetçi, federal, demokratik ve çoğulcu bir sistemden güvenle bakıyor; kadın, erkek, yaşlı, genç bütün halkımızın gösterdiği kararlılıkla hukuk temellerine saygı gösterilmesi, şiddet yanlısı siyasetin bir kenara bırakılması, kadın haklarına, yaşlıların sorunlarına, çocukların esirgenmesine önem verilmesi, çoğulculuk kültürünün yaygınlaştırılması ve terörizmin etkisiz hale getirilmesi hususlarında azimliyiz.

Biz bütün kesim ve bileşenleriyle Irak halkı olarak, kendi kaderimizi tayin etmek, yarın için dünden ders çıkartmak üzere medeniyet ve bilimin ortaya koyduğu eşsiz mesajlar ve bulguların değer ve idealleri ışığında bu anayasayı hazırlama sorumluluğunu üzerimize aldık. Bu anayasaya bağlılık Irak için halklarının, topraklarının ve egemenliğinin güvencesidir.

I. TEMEL İLKELER

Madde 1: Irak Cumhuriyeti egemen, bağımsız ve federal bir devlettir. Yönetim şekli cumhuriyetçi, temsili (parlamentar) ve demokrattır. Bu anayasa Irak'ın bütünlüğünü garanti eder.

Madde 2:

1. Devletin resmi dini İslam'dır ve yasamada temel bir kaynaktır.
 - a. İslam'ın değişmez hükümleriyle çelişen yasa çıkartılamaz.
 - b. Demokrasi ilkeleriyle çelişen yasa çıkartılamaz.
 - c. Bu anayasada yer alan temel hak ve özgürlüklerle çelişen yasa çıkartılamaz.
2. Bu anayasa Irak halkının çoğunluğunun Müslüman kimliğini korumayı, Hristiyanlar, Yezidiler, Mendai Sabiiler gibi bütün fertlerin inanç ve dini vecibelerini yerine getirme özgürlüğünü teminat altına alır.

Madde 3: Irak milletler, dinler ve mezhepler ülkesidir. Arap Camiasının kurucu, aktif üyesidir, Arap Camiası sözleşmesine bağlıdır ve İslam âleminin parçasıdır.

Madde 4:

1. Arapça ve Kürtçe Irak Cumhuriyeti'nin resmi dilleridir. Irak halkının, mevcut eğitim kuralları çerçevesinde devlet okullarında çocuklarına Türkmençe, Asurice ve Ermenice gibi anadillerde veya özel eğitim kurumlarında her hangi bir dille eğitim yapma hakları bu anayasayla güvence altına alınmıştır.
2. Resmi dil kavramının kapsamı ve bu maddenin uygulanma yolları aşağıda belirtilen şekilde bir yasayla belirlenir:
 - a. Resmi Gazete her iki dilde yayınlanır.
 - b. Millet Meclisi, Bakanlar Kurulu, mahkemeler, resmi konferanslar gibi resmi alanlarda resmi dillerden herhangi biri kullanılabilir.
 - c. Resmi belgeler her iki dilde düzenlenebilir ve kabul edilir. Resmi yazışmalar her iki dilde yapılır.
 - d. Mevcut eğitim kuralları çerçevesinde, resmi dillerden herhangi birisinde okullar açılabilir.
 - e. Para, pasaport, pul ve benzeri eşitlik gerektiren alanlarda her iki dil kullanılır.
3. Kürdistan Bölgesindeki federal ve resmi kurumlar her iki dili kullanır.
4. Nüfuslarının yoğun olduğu idari birimlerde Türkmençe ve Süryanice diğer iki resmi dildir.
5. Bir bölge veya ilde yaşayan ahalinin düzenlenecek bir referandumda çoğunlukla karar vermesi halinde herhangi bir yerel dil ek resmi dil olarak kabul edilir.

Madde 5: Egemenlik hukukundur. Halk yetkilerin ve bunların meşruiyetinin kaynağıdır, bu iradeyi gizli, genel ve doğrudan oy vererek, anayasal kurumlar aracılığıyla kullanır.

Madde 6: Rejim, bu anayasada belirtilmiş demokratik araçlar yoluyla barışçıl olarak devredilir.

Madde 7:

1. Saddam Baasçılığı ve bütün sembolleri başta olmak üzere ırkçı, terörist, kökten dinci veya etnik ayrımcılığını benimseyen, ona teşvik eden, önünü açan, propagandasını yapan veya gerekçelendiren herhangi program veya doktrin hangi ad altında olursa olsun yasaktır ve Irak'taki siyasi çoğulculukta yer alamaz. (bu durum) Yasayla belirlenir.

2. Devlet, terörün bütün çeşitlerine karşı mücadele etmekle yükümlüdür. Topraklarının terör şebekelerine üs, geçiş noktası ve/veya konuşlanma alanı haline gelmemesi için çalışır.

Madde 8: Irak iyi komşuluk ilkesini benimser, diğer devletlerin işlerine müdahale etmeme ilkesine bağlıdır ve anlaşmazlıklarının barışçıl yollarla çözülmesi için çalışır. İlişkilerini ortak çıkar ve karşılıklı mütekabiliyet esasına göre tesis eder, uluslararası yükümlülüklerine saygı gösterir.

Madde 9:

1. a) Irak Silahlı Kuvvetleri ve Emniyet Güçleri, Irak milletini oluşturan kesimlerden ayrımcılık gözetmeksizin ve hiçbir kesimi dışlamadan dengeli bir şekilde oluşturulur, sivil otoritenin komutasına bağlanır ve yönetim değişikliğinde rol oynamaz.
b) Silahlı Kuvvetler haricinde askeri milis kuvveti oluşturulamaz.
c) Savunma Bakanlığı ve bu Bakanlığa bağlı alt birimlerde çalışanlar dâhil olmak üzere Silahlı Kuvvetler ve mensupları seçimlerde aday olamaz, adaylar için propaganda yapamaz, Savunma Bakanlığı yönetmelik ve düzenlemeleriyle yasaklanan işlerle iştigal edemezler. Bu yasaklar, sözü geçen yetkililerin kişisel ve görevleriyle ilgili bütün davranışlarını kapsar. Bu anayasada yer alan hiçbir hüküm söz konusu yetkililerin de seçimlerde oy kullanma hakkına hâlel getirmez.
d) Irak Ulusal istihbarat Teşkilatı bilgi toplar, ulusal güvenliğe yönelik tehditleri değerlendirir ve hükümete tavsiyelerde bulunur. Faaliyetlerini insan hakları ilkelerine uygun olarak yürütür.
e) Irak Hükümeti, nükleer, kimyasal ve biyolojik silahlar ve bunlarla ilgili malzemeleri yaymaması, geliştirmemesi, üretmemesi ve kullanmamasıyla ilgili uluslararası yükümlülüklerini kabul eder ve yerine getirir. Bu silahların geliştirilmesi ve kullanılmasına yarayan araç, gereç, malzeme, teknoloji ve iletişim sistemlerini yasaklar.
2. Askerlik hizmeti yasayla düzenlenir.

Madde 10: Irak'taki kutsal yatırırlar ve dini mekânlar, dini eserler ve uygarlık eserleridir. Devlet bunların saygınlığını korur, buralarda dini ayinlerin özgür bir şekilde gerçekleşmesini sağlar.

Madde 11: Irak Cumhuriyeti'nin başkenti Bağdat'tır.

Madde 12:

1. Irak'ın bayrağı, sembolü ve milli marşı Irak haklının bileşenlerini yansıtacak şekilde yasayla belirlenir.
2. Madalyalar, resmi tatiller, dini ve milli bayramlar ile hicri ve miladi takvim yasayla düzenlenir.

Madde 13:

1. Bu anayasa Irak'taki en üst yasa olup, Irak'ın istisnasız her bölgesinde geçerlidir.
2. Anayasayla bağdaşmayan yasa çıkartılamaz. Bölgesel anayasalarda veya diğer hukuki belgelerde Irak anayasasıyla çelişen hükümler geçersiz sayılır.

II. HAKLAR VE ÖZGÜRLÜKLER I.**1. HAKLAR****1. Medeni ve Siyasi Haklar:**

Madde 14: Iraklılar cins, ırk, milliyet, köken, renk, din, mezhep, inanç, görüş, iktisadi veya sosyal statü ayrımı yapılmaksızın kanun önünde eşittirler.

Madde 15: Her fert yaşam, güvenlik ve özgürlük hakkına sahiptir. Yetkili yargı organları tarafından verilecek kararlar ve yasayla belirlenecek haller dışında bu haklardan mahrum bırakılma veya hakların sınırlandırılması yasaktır.

Madde 16: Bütün Iraklıların fırsat eşitliği teminat altına alınmıştır. Devlet, fırsat eşitliğinin sağlanması için gerekli tedbirleri alır.

Madde 17:

1. Bütün vatandaşların kamu ahlakına ve diğer vatandaşların haklarına saygılı olduğu sürece özel hayata sahip olma hakkı vardır.
2. Konut dokunulmazlığı ihlal edilemez, hukuka uygun ve yargı kararı olmadıkça konutlara girilmesi, arama yapılması veya konutlara tecavüz yasaktır.

Madde 18:

1. Iraklı uyruğu her Iraklı için bir haktır ve vatandaşlığının temelidir.
2. Iraklı baba veya Iraklı anadan doğan herkes Iraklı addedilir. Bu hüküm yasayla düzenlenir.
3. a) Doğuştan Iraklı olanların hiçbir sebeple Irak vatandaşlığı düşürülemez. Vatandaşlıktan çıkartılan bir Iraklı, vatandaşlığını geri almak hakkına sahiptir. Bu hüküm yasayla düzenlenir.

- b) Irak vatandaşlığını sonradan kazananların yasada yer alan hususlara uygun olarak vatandaşlıkları sona erdirilebilir.
4. Iraklılar aynı anda birden fazla ülkenin vatandaşlığına sahip olabilirler. Cumhurbaşkanlığı veya herhangi bir yüksek düzeydeyada güvenlikle ilgili makamlarda görev yapanlar sonradan kazandıkları vatandaşlıklardan feragat etmek zorundadır. Bu hüküm yasayla düzenlenir.
5. Irak vatandaşlığı, Irak'taki nüfus dengelerini değiştirmek içi güdülen nüfus yerleştirme politikası amacıyla verilemez.
6. Vatandaşlık hükümleri bir yasayla düzenlenir ve vatandaşlıkla ilgili davalar ilgili mahkemeler tarafından görülür.

Madde 19:

1. Yargı bağımsızdır ve yasalar dışında yargının üstünde güç yoktur.
2. Yasada belirtilmedikçe suç ve ceza yoktur. Ceza yalnızca işlendiği dönemde yasalar tarafından suç sayılan eylemler için verilebilir. Hiç kimse suçun işlendiği zaman geçerli olan yasayla belirlenenden daha ağır bir cezaya çarptırılamaz.
3. Yargıya başvurma herkes için teminat altına alınmış bir haktır.
4. Savunma hakkı kutsaldır. Sorgulama ve yargılamanın tüm safhalarında bu hak garanti altındadır.
5. Sanık, adil yargıyla suçu ispat edilene kadar suçsuzdur. Serbest bırakılan sanık, yeni deliller ortaya çıkmadıkça aynı suçtan tekrar yargılanamaz.
6. Her fert yargı ve idari işlemlerde adaletli bir şekilde muamele görme hakkına sahiptir.
7. Mahkeme tarafından aksi kararlaştırılmadıkça, mahkeme celseleri aleni yapılır.
8. Ceza kişiseldir.
9. Aksi belirtilmedikçe yasaların geriye dönük olarak uygulanması mümkün değildir. Bu istisna vergi ve harçlarla ilgili yasaları kapsamaz.
10. Ceza yasası, sanığın menfaati doğrultusunda olmadığı sürece geriye dönük olarak uygulanamaz.
11. Cürüm veya kabahat suçları işlediği gerekçesiyle mahkemeye sevk edilen sanığın avukatı yoksa mahkeme devlet hesabına kendisine avukat tahsis eder.
12. a) Hiç kimse mahkeme önüne çıkartılmadan süresiz şekilde tutuklu bulundurulamaz.

b) Hapis veya gözaltında tutma yerleri devlet tarafından sağlık ve sosyal imkânları haiz olacak şekilde tanzim edilir. Sanıklar ancak buralarda hapsedilebilir veya gözaltında tutulabilir.

13. Sanığın gözaltına alınmasını takip eden 24 saat içerisinde ön soruşturma evrakıyla birlikte hâkim karşısına çıkartılması gerekir. Bu süre ancak bir defaya mahsus olarak 24 saat uzatılabilir.

Madde 20: Vatandaşlar kadın-erkek ayrımı yapılmaksızın genel hayata katılma hakkına sahiptir, seçme, seçilme ve aday olma dâhil bütün siyasi haklardan yararlanırlar.

Madde 21:

1. Hiçbir Iraklı yabancı makamlara teslim edilemez.
2. Irak’a siyasi iltica hakkı yasayla düzenlenir. Siyasi mülteci yabancı bir cihete teslim edilemez ve kaçmış olduğu ülkeye zorla iade edilemez.
3. Uluslararası cinayet işlemek, terör eylemleri gerçekleştirmekle suçlananlar veya Irak’a zarar verenlere siyasi iltica hakkı tanınmaz.

II. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar:

Madde 22:

1. Onurlu hayat sürmek için çalışmak her Iraklının hakkıdır.
2. Yasalar işçi ve işveren arasındaki ilişkileri sosyal adalet ilkelerine uygun olarak iktisadi temeller üzerinde düzenler.
3. Devlet, vatandaşların sendika, meslek örgütleri kurma ve bunlara üye olma hakkını teminat altına alır. Bu hususlar yasayla düzenlenir.

Madde 23:

1. Özel mülkiyet güvence altındadır. Mülk sahipleri yasaların çizdiği sınırlar dâhilinde mallarından yararlanabilir ve dilediği şekilde tasarrufta bulunabilir.
2. Hiç kimsenin özel mülküne, kamu menfaati için ve adil bir tazminat verilmediği sürece el konulmaz. Bu husus yasayla düzenlenir.
3. a) Iraklıların Irak’ın herhangi bir yerinde gayrimenkul edinme hakkı vardır. Irak vatandaşı olmayanlar yasalarla getirilen istisnalar haricinde gayrimenkul edinemezler.
b) Demografik yapının değiştirilmesi amacıyla gayrimenkul edinmek yasaktır.

Madde 24: Devlet Iraklı iş gücünün, mallarının ve sermayelerinin bölgeler ve iller arasında özgür bir şekilde dolaşmasını güvence altına alır. Bu hususu bir yasa düzenler.

Madde 25: Devlet, Irak'ın bütün kaynaklarından faydalanılmasını ve bu kaynakların çeşitlendirilmesini temin etmek amacıyla, modern iktisadi esaslara uygun olarak özel sektörün teşvik edilmesini ve geliştirilmesi sağlar, bu şekilde Irak ekonomisinin ıslah edilmesini güvence altına alır.

Madde 26: Devlet çeşitli sektörlere yatırım yapılmasını teşvik eder. Bu husus yasayla düzenlenir.

Madde 27:

1. Kamu mallarının saygınlığı vardır. Bunları koruyup kollamak her vatandaşın görevidir.
2. Devlet mallarının korunması, yönetilmesi, bunlar üzerinde tasarrufta bulunulması ve/veya bunlardan hangi şartlar altında feragat edileceğinin esas ve sınırları yasayla düzenlenir.

Madde 28:

1. Yasada belirtilmedikçe vergi ve harç konulamaz, değiştirilemez, toplanamaz ve kimseye muafiyet tanınmaz.
2. Dar gelirliler asgari yaşam standardı sağlamak üzere vergiden muafiyet tanınır. Bu husus yasayla düzenlenir.

Madde 29:

1. a) Aile toplumun temelidir. Devlet aile yapısını, dini, ahlaki ve milli değerlerini korur.
b) Devlet ana, çocuk ve yaşlıları korumakla sorumludur. Yeni nesli ve gençleri himaye eder. Bunların yeteneklerini geliştirebilmeleri için uygun imkânları sağlar.
2. Çocukların anne-babalar üzerinde eğitim, öğrenim, bakım ve korunma hakkı vardır. Anne-babaların da özellikle ihtiyaç duyduklarında, sakat kaldıklarında ve yaşlandıklarında çocuklarının üzerinde saygı göstermeleri ve kendilerine bakmaları hakları vardır.
3. Çocukların ekonomik olarak sömürülmesi yasaktır. Devlet, çocukların korunması için gerekli tedbirleri almalıdır.
4. Ailede, okulda ve toplumda her türlü şiddet ve kötü muamele yasaktır.

Madde 30:

1. Devlet, fert ve aileye ve özellikle çocuklara ve kadınlara sosyal ve sağlık hizmetleri ve özgür, onurlu bir şekilde yaşayabilmeleri için gereken temel ihtiyaçları sağlamakla yükümlüdür. Bunlara uygun ölçüde gelir sağlamak ve mesken tahsis etmekle de yükümlüdür.
2. Devlet, Iraklılar yaşlandığında, hastalandığında, çalışamayacak duruma geldiklerinde, evsiz, yetim veya işsiz kaldıklarında sosyal güvenlik ve sağlık hizmetleri sağlamak ve bunların göz ardı edilmelerinin, cahil kalmalarının, korku ve fakirliğe mahkûm bırakılmalarının engellenmesi için çalışmakla mükelleftir. Ayrıca, bu durumdaki Iraklılara mesken, bakım ve iyileştirilmeleri için özel programlar sağlar. Tüm bu hususlar yasayla düzenlenir.

Madde 31:

1. Her Iraklının sağlık hizmetlerinden yararlanma hakkı vardır. Devlet, önleyici sağlık tedbirleri almak, hastane ve sağlık kurumları inşa etmek suretiyle genel sağlık hizmetlerini sunar. Hastalıklardan korunma ve tedavi imkânlarını sağlamakla yükümlüdür.
2. Fertlerin ve kurumların devletin gözetimi altında özel hastane, dispanser veya sağlık ocağı açmaları mümkündür. Bu husus yasayla düzenlenir.

Madde 32: Devlet, özürlü ve özel bakıma ihtiyaç duyanları korur. Bunları, topluma kazandırmak amacıyla yetiştirir. Bu konu yasayla düzenlenir.

Madde 33:

1. Her şahsın güvenli bir çevrede yaşama hakkı mevcuttur.
2. Devlet çevrenin ve biyolojik çeşitliliğin korunması ve muhafaza edilmesiyle yükümlüdür.

Madde 34:

1. Eğitim toplumun ilerlemesi için temel faktördür ve Devlet tarafından güvence altında tutulan bir haktır. İlk öğretim mecburidir. Devlet, yetişkinlere okuma-yazmayı öğretmekle yükümlüdür.
2. Ücretsiz öğretim bütün Iraklılar için her kademedede bir haktır.
3. Devlet barışçıl amaçlar için yapılan insanlığa, mükemmeliyete, yaratıcılığa, icat etmeye ve dehanın farklı veçhelerine hizmet eden bilimsel araştırmaları teşvik eder.

4. Özel öğretim güvence altına alınmıştır ve yasayla düzenlenir.

Madde 35: Devlet, Irak'ın uygar ve kültürel tarihine uygun şekilde kültürel kurum ve aktiviteleri destekler ve asil Irak kültürü akımlarının benimsenmesine dikkat eder.

Madde 36: Spor yapmak her ferdin hakkıdır. Devlet spor aktivitelerini özendirmek, kollamak ve ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlüdür.

II. ÖZGÜRLÜKLER

Madde 37:

1. a) insanların özgürlükleri ve onurları koruma altındadır.
b) Mahkeme kararı olmadan kimse tutuklanamaz ve sorgulanamaz.
c) Her türlü psikolojik, bedensel işkence ve insanlık dışı muamele yasaktır. Zorla, tehdit veya işkence altında itirafların geçerliliği yoktur. Bu eylemlerden zarar görenler, yasalar uyarınca uğradıkları maddi ve manevi zararların tazmin edilmesini talep edebilirler.
2. Devlet kişileri fikri, siyasi ve dini zorlamalara karşı korur.
3. Zorla çalıştırmak, kölelik ve köle ticareti yasaktır. Kadın, çocuk ve seks ticareti yasaktır.

Madde 38: Devlet kamu düzeni ve genel ahlaka aykırı düşmeyecek şekilde aşağıdaki hususları güvence altında tutar.

1. Tüm vesilelerle ifade özgürlüğü,
2. Gazetecilik, basın, reklâm, medya ve yayın özgürlüğü,
3. Toplantı ve barışçı şekilde gösteri yapma özgürlüğü; bu hüküm yasayla düzenlenir.

Madde 39:

1. Dernek ve siyasi parti kurma ve bunlara üye olma özgürlüğü güvence altındadır. Bu hususlar yasayla düzenlenir.
2. Hiç kimse bir partiye, derneğe veya siyasi oluşuma üye olması ve/veya üye olmaya devam etmesi için zorlanmaz.

Madde 40: Posta, telgraf, telefon, elektronik haberleşme ve diğer iletişim ve haberleşme özgürlükleri güvence altındadır. Bir yargı kararı ve yasal ve güvenlik zarureti olmaksızın hiç kimsenin ve haberleşme işleminin gözetlenmesi, dinlenmesi veya açıklanması mümkün değildir.

Madde 41: Iraklılar din, mezhep, inançları seçenekleri doğrultusunda aile hukuklarına bağlı kalma özgürlüğüne sahiptirler. Bu husus yasayla düzenlenir.

Madde 42: Her ferdin fikir, vicdan ve inanç özgürlüğü vardır.

Madde 43:

1. Bir din veya mezhebe bağlı olanlar aşağıda sayılan konularda özgürdürler:
 - a) Şii Hüseyiniye törenleri dâhil, dini törenler düzenlemek,
 - b) Vakıf işlerini ve dini kuruluşlarını idare etmek; bu husus yasayla düzenlenir,
2. Devlet, ibadet özgürlüğünü ve ibadet yerlerinin korunmasını sağlar.

Madde 44:

1. Iraklıların Irak içinde ve dışında dolaşma, seyahat etme ve yerleşme özgürlüğü vardır.
2. Iraklıların sürgüne gönderilmesi, ülkeden uzaklaştırılması veya vatana dönmekten mahrum bırakılmasına izin verilmez.

Madde 45:

1. Devlet, sivil toplum örgütlerinin rollerini, meşru amaçlarını barışçı yollarla gerçekleştirmelerini sağlayacak şekilde güçlendirmeye, desteklemeye, geliştirmeye ve bunların bağımsız bir şekilde hareket etmelerini sağlamaya çalışır. Bu husus yasayla düzenlenir.
2. Devlet, Iraklı kabile ve aşiretlerin kalkındırılmasına özen gösterir, din ve hukuk kurallarına uygun olan işleriyle ilgilenir, toplumu geliştirme yönünde katkısı olan asil insani değerlerini pekiştirir ve insan haklarıyla bağdaşmayan aşiret gelenekleri yasaklar.

Madde 46: Bu anayasada yer alan herhangi bir hak veya özgürlükten faydalanmaya, sadece bir yasayla veya o yasaya dayanarak sınırlama getirilebilir. Ancak, söz konusu sınırlama hak ve özgürlüğün özüne dokunamaz.

III. FEDERAL OTORİTELER

Madde 47: Federal otoriteler yasama, yürütme ve yargı makamlarından oluşur. Söz konusu makamlar güçler ayrılığı ilkesine göre görevlerini yerine getirir.

I. YASAMA ORGANI

Madde 48: Federal Yasama organı Millet Meclisi ve Federal Meclis'ten oluşur.

Madde 49:**I. Millet Meclisi:**

1. Millet Meclisi bütün Irak halkını temsil eden ve seçim bölgelerinden her 100.000 kişiye bir sandalye düşecek şekilde seçilen temsilcilerden oluşur. Milletvekilleri genel, gizli ve doğrudan oylama yoluyla seçilir. Mecliste halkın bütün kesimlerinin temsil edilmesine dikkatedilir.
2. Milletvekili adaylarının tam ehliyetli Iraklılar olması gerekir.
3. Aday ve seçmen olma koşulları ile seçimlerle ilgili esaslar yasayla düzenlenir.
4. Seçim yasası, kadınlara Millet Meclisi'nde üye sayısının ¼'den daha az olmayan bir temsil imkânı sağlamayı amaçlar.
5. Millet Meclisi çıkaracağı bir yasayla ölüm, istifa ve görevden alma gibi sebeplerle boşalacak milletvekilliklerinin nasıl doldurulacağını belirler.
6. Millet Meclisi üyeleri milletvekilliğiyle birlikte eş zamanlı olarak başka bir resmi görev veya işle iştigal edemezler.

Madde 50: Milletvekilleri Meclis'te göreve başlamadan önce aşağıda kayıtlı yemini ederler: “Yasal görev ve sorumluluklarımı özveri ve sadakat içerisinde yerine getireceğime, Irak'ın bağımsızlığı ve egemenliğini koruyacağıma, halkımın çıkarlarını savunacağıma, topraklarını, havasını, sularını ve doğal servetlerini muhafaza edeceğime, demokratik federal rejimin selameti için çalışacağıma, genel ve bireysel özgürlüklere saygılı hareket edeceğime, yargının bağımsızlığını müdafaa edeceğime, yasaların dürüst ve tarafsız bir şekilde uygulanması için çalışacağıma Yüce Allah'ın huzurunda yemin ederim”.

Madde 51: Millet Meclisi çalışma usullerini düzenleyen bir iç tüzük hazırlar.

Madde 52:

1. Millet Meclisi, milletvekili seçilen üyelerin gerekli şartları taşımadığı yönünde alınan itirazları dilekçe alındıktan sonraki 30 gün içerisinde karara bağlar. Karar, üye sayısının üçte ikisi çoğunluğuyla alınır.
2. Meclis'in aldığı kararı takip eden 30 gün içerisinde Federal Yüksek Mahkeme'ye itiraz edilebilir.

Madde 53:

1. Millet Meclisi oturumları aksi gerekmedikçe açık yapılır.

2. Oturum tutanakları Meclis tarafından uygun görüldüğü şekilde yayınlanır.

Madde 54: Cumhurbaşkanı genel seçim sonuçlarının onaylandığı tarihi takip eden 15 gün içerisinde yayınlayacağı bir bildiri ile Meclis'i toplantıya çağırır. İlk Meclis oturumu en yaşlı üyenin başkanlığında gerçekleştirilir ve bu oturumda Meclis Başkanı ile iki yardımcısı seçilir. Yukarıda belirtilen toplantıya çağırma süresi uzatılamaz.

Madde 55: Millet Meclisi ilk oturumda bir başkan ve iki başkan yardımcısı seçer. Gizli ve doğrudan oylama yapılır ve nitelikli çoğunluğu alan adaylar seçilir.

Madde 56:

1. Millet Meclisi 4 yıl süreyle görev yapar. Bu süre ilk oturumun yapıldığı tarihte başlar ve dördüncü yılın sonunda sona erer.
2. Millet Meclisi seçimleri, önceki Meclis'in görev süresinin dolmasından 45 gün önce yapılır.

Madde 57: Millet Meclisi toplam sekiz aydan oluşan iki yasama dönemi içerisinde görev yapar. Meclis oturumları iç tüzükle belirlenir. Genel bütçenin ele alındığı yasama dönemi bütçe kabul edilmeden sona ermez.

Madde 58:

1. Cumhurbaşkanı, Başbakan, Millet Meclisi Başkanı veya Millet Meclisi üyelerinin 50'sinin istemiyle Meclis olağanüstü toplantıya çağırılabilir ve yalnızca toplantıya çağırılmasına gerekçe gösterilen husus ele alınır.
2. Her bir yasama dönemi devam eden çalışmaların tamamlanması için 30 günden fazla olmamak kaydıyla uzatılabilir. Bu uzatma da Cumhurbaşkanı, Başbakan, Millet Meclisi Başkanı veya Millet Meclisi üyelerinin 50'sinin talebiyle gerçekleşir.

Madde 59:

1. Millet Meclisi, üyelerinin nitelikli çoğunluyla toplanır.
2. Toplantı yeter sayısı sağladıktan sonra Millet Meclisi oturumlarında kararlar aksi belirtilmedikçe salt çoğunlukla alınır.

Madde 60:

1. Yasa tasarıları Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından Millet Meclisi'ne sunulur.
2. Yasa tasarıları 10 milletvekili veya ilgili komisyondan biri tarafından Millet Meclisi'ne sunulur.

Madde 61:

Millet Meclisi aşağıdaki görevleri yerine getirir:

1. Federal yasaları çıkartmak,
2. Yürütme organının faaliyetlerini denetlemek,
3. Cumhurbaşkanı seçmek,
4. Uluslararası sözleşme ve antlaşmaların onaylanması için Meclis üyelerinin 2/3 çoğunluğuyla yasa çıkartmak,
5. Aşağıda belirtilen atamaları onaylamak:
 - a) Yüksek Yargı Konseyi'nin önerisi üzerine Federal Temyiz Mahkemesi Başkan ve üyeleri, Genel Savcılık Başkanı ile Yargıtay Başkan ve üyeleri nitelikli çoğunlukla atamak,
 - b) Bakanlar Kurulunun önerisi üzerine büyükelçiler ve özel atamaya tabi diğer yetkililer,
 - c) Bakanlar Kurulu'nun önerisi üzerine Genelkurmay Başkanı ve Yardımcıları ile tümen ve daha üst askeri birliklerin komutanları ve Milli istihbarat Teşkilatı Başkanı.
6. a) Millet Meclisi'nin nitelikli çoğunluğunun öne sürdüğü bir gerekçeyle Cumhurbaşkanı sorgulama,
 - b) Milletvekillerinin nitelikli çoğunluğunun talebi üzerine Federal Yüksek Mahkeme tarafından suçu sabit bulunduğu takdirde, aşağıdaki suçlardan herhangi birini işlemesi nedeniyle Cumhurbaşkanı görevden almak,
 1. Anayasal yemini ihlal.
 2. Anayasa hükümlerini ihlal.
 3. Vatana ihanet.
7. a) Milletvekilleri görev alanları konusunda Başbakan veya Bakanlara soru yöneltebilirler. Adı geçenler sorulara yanıt verebilirler. Yalnızca soruyu yönelten milletvekilinin aynı konuda yorum yapma hakkı vardır.
 - b) Bakanlar Kurulunun veya bir Bakanlığın politikası ve işleyişi konusunda en az 25 milletvekilinin imzasıyla bir konu tartışılmak ve Kabine veya ilgili Bakanların bu konudaki politika ve performansı hakkında açıklayıcı bilgi almak üzere Meclis gündemine getirilebilir veya soru önergesi verilebilir. Bu husus Millet Meclisi

Başkanına sunulur. Başbakan veya ilgili Bakan bu konunun Millet Meclisi'nde görüşülmesi için tarih tespit eder.

c) Millet Meclisi'nin en az 25 üyesinin imzasıyla Başbakan veya Bakanlar aleyhinde yetkileri dâhilinde olan konular hakkında soru önergesi verilebilir. Soru önergesi Meclis Başkanlığına ulaştıktan en az 7 gün sonra bu konuda soruşturma va tartışma başlatılır.

8. a) Millet Meclisi nitelikli çoğunlukla bir Bakan hakkında güvensizlik oyu verebilir. Böyle bir kararın alındığı tarihten itibaren oylamaya konu Bakan istifa etmiş sayılır. Bir Bakanla ilgili güven oylaması ancak o Bakanın şahsen talep etmesi veya 50 milletvekilinin yazılı istemiyle yapılır. Meclis, talep hakkındaki kararını ancak talebin sunulduğu tarihten en az 7 gün sonra verir.

b) 1.Cumhurbaşkanı Millet Meclisi'ne başvuruda bulunarak Başbakan hakkında güven oylaması yapılması isteminde bulunabilir.

2. Milletvekillerinin 1/5'inin talebi üzerine Başbakan hakkında güven oylaması gerçekleştirilebilir. Bu talep yalnızca Başbakan aleyhinde bir gensoru önergesi verildikten ve Meclis gündemine getirildikten 7 gün sonra sunabilir.

3. Millet Meclisi üyelerinin nitelikli çoğunluğuyla Başbakan hakkında güvensizlik kararı alabilir.

c) Başbakan hakkında güvensizlik kararı alınırsa, Bakanlar Kurulu istifa etmiş addedilir.

d) Bakanlar Kurulu hakkında güvensizlik oyu verildiği takdirde, mevcut kabine ve Bakanlar günlük rutin işleri yürütmek üzere yeni Bakanlar Kurulu bu anayasanın 74. maddesinde yer alan hükümlere uygun olarak oluşturulana kadar en fazla 30 gün süreyle görevde kalır.

e) Millet Meclisi, özerk kurulların yetkililerini Bakanlar için uygulanan prosedürleri takip ederek sorgulama hakkına sahiptir. Nitelikli çoğunlukla karar alındığı takdirde bunların görevlerine son verebilir.

9. a) Cumhurbaşkanı ve Başbakanın ortak talebi ve Millet Meclisi'nin 2/3 çoğunluğunun kabulüyle savaş ve olağanüstü hal ilan edilebilir.

b) Olağanüstü hal 30 gün süreyle ilan edilir. Bu süre her defasında Meclis tarafından onaylanarak uzatılabilir.

- c) Savaş ve olağanüstü hal durumlarında Başbakan gerekli yetkilerle donatılır. Bu yetkiler anayasaya aykırı olmayacak şekilde yasayla belirlenir.
- d) Başbakan savaş veya olağanüstü hal sona erdiği tarihten itibaren 15 gün içerisinde yapılan icraatları ve sonuçları Meclis'e sunar.

Madde 62:

1. Bakanlar Kurulu genel bütçe ve kesin hesap yasa tasarısını ve kesin hesabı onaylanmak üzere Millet Meclisi'ne sunar.
2. Meclis, Genel Bütçe'nin bölüm ve fasılları arasında münakale yapabilir, toplam tahsis atında azaltma yapabilir ve gerektiğinde toplam harcama meblağlarının miktarını arttırmak hususunu Bakanlar Kuruluna önerebilir.

Madde 63:

1. Meclis Başkan ve Yardımcıları ile Millet Meclisi üyelerinin sahip oldukları hak ve ayrıcalıklar yasayla belirlenir.
2. a) Millet Meclisi üyeleri yasama dönemi içerisinde dile getirdikleri görüşler konusunda dokunulmazlığa sahiptirler. Milletvekilleri bu görüşleri nedeniyle mahkemede sorgulanamazlar.
b) Yasama dönemi içerisinde cinayetle suçlanmadıkça veya suç üstü yakalanmadıkça milletvekillerinin tutuklanabilmeleri için Meclis tarafından nitelikli çoğunlukla dokunulmazlıklarının kaldırılması gerekir.
c) Yasama dönemi dışında milletvekillerinin cürüm işlemekle suçlanmadığı ve Meclis Başkanının bu yönde karar vermediği veya milletvekilinin cürüm işlerken suçüstü yakalanmadığı sürece tutuklanamaz.

Madde 64:

1. Millet Meclisi, üyelerinin 1/3'ünün istemi veya Başbakanın talebi ve Cumhurbaşkanının onayı üzerinde nitelikli çoğunlukla karar alındığı takdirde fesh olunabilir. Ancak, Başbakan hakkında verilen gensoru önergesi sonuçlandırılmadan Meclis feshedilmez.
2. Millet Meclisi feshedildiği takdirde, Cumhurbaşkanı fesih tarihinden itibaren en çok 60 gün içerisinde ülkede genel seçimlerin yapılması çağrısında bulunur. Bu durumda Bakanlar Kurulu da istifa etmiş addedilir ve günlük işleri yürütmek üzere seçimler yapılana kadar görevde kalır.

Madde 65:**II. Federal Meclis**

Federal Meclis Federal Meclis adı altında bir yasama Meclisi ihdas edilir. Bu Meclis, bölgelerden ve bir bölgeye dâhil olmayan illerden gelen temsilcilerden oluşur. Millet Meclisi üyelerinin 2/3 çoğunlukla çıkartacağı bir yasayla yapısı, üyelik koşulları ve görev alanları ve bu Meclisle ilgili tüm hususlar düzenlenir.

II. YÜRÜTME ORGANI

Madde 66: Federal Yürütme organı Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu'ndan oluşur. Bu makamlar yetkilerini anayasa ve yasalara uygun olarak yürütürler.

I. Cumhurbaşkanı:

Madde 67: Cumhurbaşkanı, Devletin Başkanıdır. Vatanın birliğinin sembolüdür. Ülkenin egemenliğini temsil eder. Anayasaya bağlılığı teminat altına alır. Irak'ın bağımsızlığının, egemenliğinin ve toprak bütünlüğünün Anayasa hükümlerine uygun olarak korunması için faaliyet gösterir.

Madde 68: Cumhurbaşkanına aday olan kişilerde şu şartlar aranır:

1. Doğuştan Iraklı olmak, Iraklı ana ve Iraklı babadan doğmak,
2. Tam ehliyetli ve 40 yaşını bitirmiş olmak,
3. İyi bir üne ve siyasi tecrübeye sahip olmak; nezih, dürüst, adil olması ve vatanına bağlılığıyla tanınır olmak,
4. Yüz kızartıcı suçlardan hüküm giymemiş olmak.

Madde 69:

1. Cumhurbaşkanlığı için aday olma işlem ve prosedürleri yasayla düzenlenir.
2. Cumhurbaşkanına bir veya daha fazla sayıda yardımcı seçilme koşulları yasayla düzenlenir.

Madde 70:

1. Millet Meclisi, üyeler arasından üyelerinin 2/3 çoğunluğu ile Cumhurbaşkanı seçer.
2. Adayların hiçbirisi gerekli çoğunluğu oluşturacak sayıda oy alamadığı takdirde, ilk turda en fazla oy alan iki aday arasında ikinci tur seçim yapılır. Bu turda en çok oy alan aday Cumhurbaşkanı ilan edilir.

Madde 71:

Cumhurbaşkanı, Millet Meclisi huzurunda, anayasanın 50. maddesinde yer alan şekilde yemin eder.

Madde 72 :

1. Cumhurbaşkanlığı görev süresi 4 yılla sınırlıdır ve aynı kişi bir sefere mahsus ikinci defa Cumhurbaşkanı seçilebilir.
2. a) Cumhurbaşkanının görev süresi Millet Meclisi'nin görev süresinin bitmesiyle sona erer.
b) Cumhurbaşkanı yeni Millet Meclisi için seçimler yapılana ve Meclis toplanana kadar görevine devam eder. Ancak, Millet Meclisi'nin ilk oturumunu takip eden 30 gün içerisinde yeni Cumhurbaşkanı seçilmelidir.
c) Cumhurbaşkanlığı makamı herhangi bir sebeple boşaldığı takdirde kalan görev süresi için yeni bir Cumhurbaşkanı seçilir.

Madde 73: Cumhurbaşkanı aşağıdaki yetkileri kullanır:

1. Başbakanın tavsiyesi doğrultusunda kişisel haklara tecavüz, uluslararası suçlar, terör, suç işleme, mali ve idari yolsuzluklar ile hüküm giyenler haricindeki suçlular için af ilan etmek,
2. Uluslararası sözleşme ve antlaşmaları Millet Meclisi tarafından kabul edildikten sonra onaylamak, bunlar teslim alınmalarını takip eden 15 gün içerisinde Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmadıkları takdirde, otomatik olarak onaylanmış addedilir.
3. Millet Meclisi tarafından çıkartılan yasaları onaylamak, yasalar Cumhurbaşkanına teslim edilmelerinden sonraki 15 gün içerisinde imzalanmazsa onaylanmış kabul edilir.
4. Seçim sonuçlarının onaylandığı tarihten sonraki 15 gün içerisinde Millet Meclisi'ni toplantıya çağırarak, ayrıca bu anayasada belirtilen diğer durumlarda Millet Meclisi'ni toplanmaya davet etmek,
5. Başbakanın tavsiyesi doğrultusunda ve yasalara uygun olarak madalya ve şilt vermek,
6. Büyükelçileri kabul etmek,
7. Cumhurbaşkanlığı kararnameleri çıkarmak,
8. İlgili mahkemelerin verdiği idam cezalarını onaylamak,

9. Resmi protokol ve törenlerde Silahlı Kuvvetlere komuta etmek,
10. Bu anayasada yer alan diğer yetkileri kullanmak.

Madde 74: Cumhurbaşkanı'nın aylık ve yan ödemeleri yasayla belirlenir.

Madde 75:

1. Cumhurbaşkanı istifasını yazılı olarak Millet Meclisi Başkanına sunabilir. Bu yazı Meclis Başkanlığı'na sunulduktan 7 gün sonra geçerli sayılır.
2. Cumhurbaşkanı olmadığında Cumhurbaşkanı Yardımcısı yerine vekalet eder.
3. Cumhurbaşkanlığı makamı herhangi bir sebeple boşaldığı takdirde Cumhurbaşkanı Yardımcısı göreve vekâlet eder. Bu durumda Millet Meclisi, görevin boşladığı tarihten itibaren 30 gün içerisinde Anayasa hükümlerine uygun olarak yeni Cumhurbaşkanıyı seçer.
4. Cumhurbaşkanlığı makamı boşaldığında ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı bulunmadığında, Millet Meclisi Başkanı bu göreve vekâlet eder. Bu durumda da makamın boşaldığı tarihten itibaren 30 gün içerisinde ve anayasanın hükümlerine uygun olarak yeni Cumhurbaşkanı seçilir.

II. Bakanlar Kurulu:

Madde 76:

1. Cumhurbaşkanı seçildiği tarihi takip eden 15 gün içerisinde en fazla sandalyeye sahip olan siyasi kitlenin adayını Bakanlar Kurulunu oluşturmakla görevlendirir.
2. Başbakan adayı bu görev kendisine tevdi edildikten sonraki 30 gün içerisinde kabine üyelerini tespit eder.
3. Görevlendirilen Başbakan adayı bu maddenin ikinci bendinde belirtilen süre içerisinde kabinesini oluşturamazsa, Cumhurbaşkanı yeni bir adayı 15 gün içerisinde Bakanlar Kurulunu kurmakla görevlendirir.
4. Görevlendirilmiş Başbakan, Bakanlar Kurulu'nun listesini ve hükümet programını Millet Meclisi'ne sunar. Bakanlar tek tek ve program, nitelikli çoğunlukla onaylandıktan sonra Başbakan Meclis'ten güven oyu almış olur.
5. Bakanlar Kurulu güvenoyu alamadığı takdirde, Cumhurbaşkanı 15 gün içerisinde yeni bir Başbakan adayını hükümeti kurmakla görevlendirir.

Madde 77:

1. Başbakanın Cumhurbaşkanı olmak için gerekli olan koşulları taşımasının yanı sıra, üniversite veya dengi okul diplomasına sahip olması ve 35 yaşını tamamlamış olması gerekir.
2. Bakan olmak için milletvekillerinde aranan koşulların olmasının yanı sıra, üniversite veya dengi okul diplomasına sahibi olmak gerekir.

Madde 78: Başbakan devletin genel politikasının yürütülmesinden sorumludur. Silahlı Kuvvetlerin Başkomutanıdır. Bakanlar Kurulu'nu yönetir, toplantılarına başkanlık eder. Millet Meclisi onayı ile bakanları görevlerinden alabilir.

Madde 79: Başbakan ve Bakanlar anayasanın 50. maddesinde yer alan yemini içerler.

Madde 80: Bakanlar Kurulu aşağıda kayıtlı yetkileri kullanır:

1. Devletin genel politikasını ve genel projelerini planlamak ve uygulamak, bakanlıkların ve bir bakanlığa bağlı olmayan kurumların çalışanlarının faaliyetlerini denetlemek.
2. Yasa tasarılarını önermek,
3. Yasaların uygulanması için kararnameler, talimatlar ve yönetmenlikler çıkarmak
4. Genel bütçe, kesin hesap ve kalkınma planlarını hazırlamak,
5. Bakanlık Müsteşarları, Büyükelçiler, Genelkurmay Başkanı ve Yardımcıları, tümen ve daha üst askeri birliklerin komutanları, Milli istihbarat ve Emniyet Teşkilatı Başkanları ve özel statüyü haiz üst düzey devlet memurlarının atamalarını Millet Meclisi'ne tavsiye etmek.
6. Uluslararası sözleşme ve antlaşmalar hakkında müzakere etmek ve imzalamak veya bu amaçla yetki vermek.

Madde 81:

1. Başbakanlık makamı herhangi bir sebepten dolayı boşalırsa Cumhurbaşkanı bu görevi de üstlenir.
2. Bu durumda Cumhurbaşkanı, anayasanın 76. maddesi uyarınca 15 gün içerisinde yeni bir adayı Hükümeti kurmakla görevlendirir.

Madde 82: Başbakan, Bakanlar ve eş dereceli üst yönetim kadrolarının maaş ve yan ödemeleri yasayla düzenlenir.

Madde 83: Başbakan ve Bakanlar, Millet Meclisi'ne karşı ayrı ayrı ve kollektif olarak sorumludurlar.

Madde 84:

1. Emniyet ve Milli İstihbarat Teşkilatlarının çalışmaları, görev ve yetkileri yasayla düzenlenir. Bu kurumlar insan haklarına saygılı bir şekilde görevlerini yürütürler ve Millet Meclisi'nin denetimine tabidirler.
2. Milli istihbarat Teşkilatı Bakanlar Kuruluna bağlıdır.

Madde 85: Bakanlar Kurulu çalışmalarını düzenlemek üzere bir iç tüzük çıkarır.

Madde 86: Bakanlıkların yapısı, görevleri, sorumluluk sahaları ve Bakanların yetkileri yasayla düzenlenir.

III. YARGI ORGANI

Madde 87: Yargı organı bağımsızdır. Bu görevi çeşitli tür ve dereceli mahkemeler yürütür ve kararlarını yasalara uygun olarak verirler.

Madde 88: Yargıçlar bağımsızdırlar. Yasalar haricinde hiç kimsenin yargı üzerinde otoritesi yoktur. Hiçbir makam yargı veya adalet mekanizmasının işlerine müdahale edemez.

Madde 89: Federal yargı organı, Yüksek Yargı Kurulu, Federal Yüksek Mahkeme ve Federal Temyiz Mahkemesi (Yargıtay) ile Savcılık Teşkilatı, Yargı Denetim Kurulu ve yasayla düzenlenen diğer federal mahkemelerden oluşur.

I. Yüksek Yargı Kurulu:

Madde 90: Yüksek Yargı Kurulu, yargı kurumlarının işlerini yönetir. Yapısı, ihtisas alanları ve çalışma kuralları yasayla belirlenir.

Madde 91: Yüksek Yargı Kurulu aşağıdaki yetkileri kullanır:

1. Yargı işlerini idare eder ve federal yargıyı denetler
2. Federal Temyiz Mahkemesi Başkanlığına, Başsavcılığa ve Yargı Denetim Kurulu Başkanlığına aday gösterir ve bunların atamalarının onaylanması için isimlerini Millet Meclisi'ne sunar.
3. Federal yargı organının yıllık bütçe taslağını önererek, onaylanmak üzere Millet Meclisi'ne sunar.

II. Federal Yüksek Mahkeme

Madde 92: Federal Yüksek Mahkeme mali ve idari bakımdan bağımsız bir yargı kurumudur.

1. Federal Yüksek Mahkeme belirli sayıda yargıçlar, islam fikhı ve hukuk uzmanlarından oluşur. Millet Meclisi üye sayısının 2/3 çoğunluğu ile çıkartılacak bir yasayla üye sayısı ve nasıl seçilecekleri ve mahkemenin işleyiş şekli belirlenir.

Madde 93: Federal Yüksek Mahkeme aşağıdaki yetkileri kullanır:

1. Yürürlükte bulunan yasa ve yönetmenliklerin anayasaya uygunluğunu denetler.
2. Anayasadaki hükümlerin yorumunu yapar.
3. Federal yasaların ve federal otorite tarafından uygulamaya konulan karar, yönetmenlik, talimat ve emirlerin uygulanmasından kaynaklanan sorunları hükme bağlar. Bakanlar kurulu, ilgili kişiler ve başkalarının mahkemeye direkt olarak itiraz hakkı yasal güvence altındadır.
4. Federal Hükümet ile bölgesel hükümetler, iller, belediyeler ve mahalli idareler arasındaki anlaşmazlıkları hükme bağlar.
5. Bölgesel Hükümetler veya iller arasında ortaya çıkabilecek anlaşmazlıkları hükme bağlar.
6. Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Bakanlara yöneltilen suçlamaları karara bağlar. Bu husus bir yasayla düzenlenir.
7. Millet Meclisi için yapılan genel seçimlerin sonuçlarını onaylar.
8. a) Federal yargı ile bölgelerin ve bir bölgeye dâhil olmayan illerin yargı organları arasında görev alanları konusunda ortaya çıkabilecek anlaşmazlıkları karara bağlamak, b) Bölgeler ve bir bölgeye dâhil olmayan illerin yargı organları arasında görev alanları konusunda ortaya çıkabilecek anlaşmazlıklara karara bağlamak,

Madde 94: Federal Yüksek Mahkeme kararları kesindir ve bütün diğer organlar için bağlayıcıdır.

III. Genel Hükümler

Madde 95: Özel veya olağanüstü mahkeme kurmak yasaktır.

Madde 96: Mahkemelerin yapısı, çeşitleri, dereceleri, ihtisas alanları ile yargıçların ve savcılarının atanması, görevleri, disiplin konuları ve emekliye sevk edilmelerine ilişkin esaslar yasayla düzenlenir.

Madde 97: Yargıçlar yasaların belirlediği durumlar dışında görevden alınamazlar. Yargıçlarla ilgili hükümler, uyarma, kınama ve benzeri cezalara çarptırılmaları yasayla düzenlenir.

Madde 98: Yargıç ve savcılar aşağıda sayılan işlerle iştigal edemez:

1. Yargı görevi yasama, yürütme veya başka bir görevle birlikte eşzamanlı olarak üstlenilemez.
2. Hiçbir siyasi parti veya oluşuma üye olamaz. Hiçbir siyasi faaliyette bulunamazlar.

Madde 99: Askeri yargı yasayla düzenlenir. Söz konusu yasa, Silahlı Kuvvetler ve Emniyet Teşkilatı mensupları tarafından işlenen askeri özelliğe sahip suçlara bakmakla sınırlı olan askeri mahkemelerin görev alanını yasayla çizilen sınırlar dâhilinde tespit eder.

Madde 100: Yasalarda bir işe veya idari karara itiraz etme imkânını ortadan kaldıran hükme yer verilemez.

Madde 101: Çıkarılacak bir yasayla idari yargının görevleri, yorumlanması, esaslarının hazırlanması, Devletin rolü konusunda uzmanlaşmış devlet ve çeşitli kamu kurumlarını yargı makamları önünde temsil etmekle görevli bir Devlet Meclisi kurulabilir.

IV. BAĞIMSIZ KURUMLAR

Madde 102: İnsan Hakları Yüksek Komisyonu, Bağımsız Seçim Kurulu ve Yolsuzluklarla Mücadele Heyeti Millet Meclisi'nin denetimine tabi bağımsız kurullar olup, çalışmaları yasayla düzenlenir.

Madde 103: Irak Merkez Bankası, Mali Denetim Divanı, Enformasyon ve iletişim Kurulu ile Vakıflar Divanları mali ve idari bakımdan bağımsız kurum sayılırlar. Yasalar, her bir kurumun çalışma şeklini düzenler.

1. Irak Merkez Bankası, Millet Meclisi'ne karşı sorumludur. Mali Denetim Divanı ve Enformasyon ve iletişim Kurulu Millet Meclisi'ne bağlıdır.
2. Vakıflar Divanları Bakanlar Kurulu'na bağlıdır.

Madde 104: Şehitler Kurumu adı altında bir kurum ihdas edilir. Bu kurum, Bakanlar Kurulu'na bağlı olur, faaliyet ve görev alanı yasayla düzenlenir.

Madde 105: Bölgelerin ve bir bölgeye dâhil olmayan illerin çeşitli federal devlet kuruluşlarının idaresinde, öğrenim burslarının dağıtımında, yurtdışına gönderilecek

heyetlerde, bölgesel ve uluslararası kongrelerde adil bir şekilde temsil edilmelerini sağlamak üzere bir kamu kurumu kurulur. Bu kurum federal hükümet, bölgeler ve bir bölgeye dâhil olmayan il temsilcilerinden oluşturulur. Bu kurumla ilgili hükümler yasayla düzenlenir.

Madde 106: Çıkartılacak bir yasayla federal gelirleri denetleyecek ve tahsis edecek bir kamu kuruluşu kurulacaktır. Bu kuruluş, federal hükümet, bölgeler ve illerin uzman ve temsilcilerinden oluşacak ve aşağıdaki sorumlulukları üstlenecektir:

1. Uluslararası hibe, yardım ve kredilerin, bölgeler ve bir bölgeye dâhil olmayan iller arasında tahsis edilen paylarına göre adil bir şekilde dağılımını denetlemek,
2. Federal mali kaynakların iyi bir şekilde kullanılmasını ve paylaşılmasını sağlamak,
3. Paranın, Bölgesel hükümetler veya bir bölgeye dâhil olmayan illere tahsis paylarına göre dağılımında şeffaflık ve adalet ilkelerine riayet edilmesini sağlamak.

Madde 107: Federal Kamu Hizmeti Konseyi adı altında atama ve terfi dâhil olmak üzere federal kamu görevlileri işlerini düzenlemek üzere bir kuruluş ihdas edilir. Konseyin yapısı ve görev alanı yasayla düzenlenir.

Madde 108: İhtiyaç ve zaruret olduğu takdirde, yasayla başka bağımsız kurullar da teşkil edilebilir.

V. FEDERAL MAKAMLARIN GÖREV ALANLARI

Madde 109: Federal otoriteler Irak'ın birliğini, bütünlüğünü, bağımsızlığını, egemenliğini ve demokratik federal düzenini korur.

Madde 110: Federal otoriteler sadece aşağıdaki görevleri yerine getirir.

1. Dış politikayı ve diplomatik temsil faaliyetlerini belirlemek, uluslararası sözleşmeler ile dış borç politikasını müzakere etmek, imzalamak ve onaylamak, dış iktisat ve ticaret politikasını belirlemek,
2. Silahlı Kuvvetlerin teşkil edilmesi, Irak'ın sınır güvenliğini sağlanması ve ülkenin savunulması dâhil olmak üzere milli güvenlik politikasını belirlemek ve uygulamak,
3. Maliye politikası ve gümrük rejimini belirlemek, para basmak ve Irak'ta bölgelerin ve illerin sınırlarından yapılan ticaret politikasını düzenlemek, devletin genel bütçesini ve para politikasını belirlemek, Merkez Bankasını kurmak ve idare etmek,

4. Ölçü, tartı ve ağırlık birimlerini belirlemek,
5. Vatandaşlık, vatandaşlığa kabul, ikamet ve siyasi iltica taleplerine ilişkin politikaları düzenlemek,
6. Yayın frekansları ve posta politikasını belirlemek.
7. Genel bütçe ve yatırım projelerini düzenlemek.
8. Irak dışından gelen su kaynaklarıyla ilgili siyaseti planlamak, Irak'a suyun belli bir seviyede akmasını ve Irak'ın içerisinde adil şekilde dağılımını uluslararası yasa ve kurallara göre sağlamak.
9. Genel nüfus sayımı ve istatistiklerini düzenlemek.

Madde 111: Irak'ta bulunan petrol ve doğal gaz, çeşitli bölge ve illerde yaşayan bütün Irak halkının malıdır.

Madde 112:

1. Federal Hükümet, mevcut yatlardan çıkarılan petrol ve doğal gaz yönetimini bölge hükümetleri ve illerle birlikte yapar. Elde edilen gelir, ülkenin tamamında nüfus dağılımına göre adaletli bir şekilde dağıtılır. Eski rejim tarafından haksız bir şekilde mahrum bırakılarak zarara uğratılan veya sonradan zarar gören bölgelere, tüm bölgelerin de dengeli olarak kalkınmasını sağlayacak şekilde belirli bir süre için ilave pay verilir. Bu husus yasayla düzenlenir.
2. Federal Hükümet ile petrol ve gaz üreten bölge ve il hükümetleri bir araya gelerek, Irak milletine en fazla menfaati sağlayacak şekilde ve mevcut en ileri pazarlama ve yatırım ilkelerini ve teknolojisini kullanarak petrol ve doğal gaz yataklarını geliştirmek için gerekli strateji ve siyaseti tayin ederler.

Madde 113: Tarihi eserler, mevkiler, yapılar, el yazmaları ve sikkeler ulusal servet olup federal otorite yetkisinde kalarak bölge ve iller ile yardımlaşarak idare edilir. Bu husus yasayla düzenlenir.

Madde 114: Aşağıdaki görevler federal ve bölgesel hükümetler arasında ortak olarak yürütülür:

1. Gümrüklerin yönetimi ve düzenlemeleri bölgesel hükümet ve bir bölgeye dâhil olmayan illerle eşgüdüm sağlanarak yapılır. Bu husus yasayla düzenlenir.
2. Elektrik enerjisi ana kaynaklarının düzenlenmesi ve dağıtımı,

3. Çevre kirliliğinin önlenmesi, bölgeler ve bir bölgeye dâhil olmayan illerle işbirliği halinde çevrenin temiz tutulmasına yönelik çevre siyasetinin belirlenmesi,
4. Kalkınma ve genel planlama politikasının belirlenmesi,
5. Bölgelerle ve bölgeye dâhil olmayan illerle yapılacak işbirliği ile genel sağlık politikasının belirlenmesi.
6. Bölgelerle ve bölgeye dâhil olmayan illerle istişare içerisinde eğitim ve öğretim politikasının belirlenmesi.
7. Ülke içi su kaynakları politikası ve dağılımın adil olarak düzenlenmesi. Bu husus yasayla düzenlenir.

Madde 115: Federal otoritenin görev alanı içerisinde sayılmayan bütün yetkiler bölgelere ve bir bölgeye dâhil olmayan illere verilmiştir. Federal otorite ile bölgesel ve il yönetimleri arasında diğer yetkilerin kullanımı konusunda anlaşmazlık ortaya çıktığı takdirde, bölge ve il yasaları geçerlidir.

V. BÖLGESEL OTORİTELER

V.I. BÖLGELER

Madde 116: Irak Cumhuriyeti'nin federal sistemi başkent, bölgeler, bir bölgeye dâhil olmayan iller ve mahalli idarelerden oluşur.

Madde 117:

1. Yürürlüğe girdikten sonra bu anayasa, Kürdistan Bölgesini ve mevcut organlarını federal bir bölge olarak kabul eder.
2. Bu anayasa, hükümleri uyarınca kurulacak yeni bölgeleri tanıır.

Madde 118: Millet Meclisi ilk oturum tarihini takip eden altı ay içerisinde toplantıya katılan üyelerin salt çoğunluğuyla çıkartacağı bir yasayla bölgelerin oluşturulmasına ilişkin yürütme yetkilerini tespit eder.

Madde 119: Bir veya daha fazla sayıda ilin, aşağıdaki belirtildiği şekilde talep gelmesi durumunda referandumla bir bölge oluşturması mümkündür.

1. Bölge oluşturmak isteyen il meclislerinden her birinin üyelerinin 1/3'ünün talebi üzerine.
2. Bölge oluşturmak isteyen illerdeki seçmenlerin 1/10'unun talebi üzerine.

Madde 120: Federal anayasaya tezat teşkil etmeyecek şekilde bölgesel otorite, görev alanları ve bunların uygulanmasını belirleyen bölgesel bir anayasa hazırlar.

Madde 121:

1. Bu anayasada federal otorite görev alanı içerisine dâhil edilen konular dışında, bölgesel otoriteler anayasaya uygun olarak yasama, yürütme ve yargı erklerini kullanma hakkına sahiptirler.
2. Federal otoritenin görev alanına giren yetkiler dışındaki bir hususa ilişkin federal yasa ile bölge yasası arasında bir uyumsuzluk ortaya çıktığı takdirde, bölgesel makamlar bölgede federal yasanın uygulamasını düzeltme hakkına sahiptir.
3. Bölgelere üstlendikleri görev ve sorumlulukları yerine getirmelerine yetecek kadar federal otorite tarafından toplanan kaynaklardan adil bir pay tahsis edilir. Bu yapılırken bölgenin kaynak ihtiyaçları ve nüfusu göz önünde tutulur.
4. Kültürel, sosyal işler ve kalkınmayı takip etmek üzere Irak Büyükelçiliklerinde ve diplomatik misyonlarında bölgeler ve iller için ofisler açılır.
5. Bölgesel hükümet, başta polis, güvenlik güçleri ve bölgesel muhafızları da içeren bölgesel güvenlik birimlerinin kurulması ve örgütlenmesi olmak üzere bölgenin bütün idari ihtiyaçlarının karşılar.

V. II. BİR BÖLGEYE DÂHİL OLMAYAN İLLER**Madde 122:**

1. İller ilçe, nahiye ve köylerden oluşur.
2. Bir bölgeye dâhil olmayan illere adem-i merkeziyet ilkesi temelinde işlerini yürütebilmek için geniş idari ve mali yetkiler tanınır. Bu husus yasayla düzenlenir.
3. İl Meclisi tarafından seçilen vali ildeki en yüksek yürütme merciidir ve meclis tarafından kendisine tanınan yetkileri kullanır.
4. İl meclisi seçimi ve yetkileri yasayla belirlenir.
5. İl meclisi, hiçbir bakanlığın veya bir bakanlığa bağlı olmayan kurum ve kuruluşların kontrol ve denetimine tabi değildir ve bütçesi bağımsızdır.

Madde 123: İki tarafın kabulü ile federal hükümet yetkilerini illere devredebilir veya aksi olabilir. Bu husus yasayla düzenlenir.

V. III. BAŞKENT**Madde 124:**

1. Bağdat belediye sınırları itibarı ile Irak Cumhuriyeti'nin başkentidir. Ayrıca, idari sınırlarıyla Bağdat İlini teşkil eder.

2. Başkentin durumu bir yasayla düzenlenir.
3. Başkent bir bölgeye dâhil olamaz.

V. IV. MAHALLİ İDARELER

Madde 125: Bu anayasa Türkmenler, Keldaniler, Asurîler ve diğer topluluklar gibi çeşitli milliyetlerin idari, siyasi, kültürel ve eğitim haklarını güvence altına alır. Bu hususlar yasayla düzenlenir.

VI. SONUÇ VE GEÇİŞ HÜKÜMLERİ:

VI. I. SONUÇ HÜKÜMLERİ

Madde 126:

1. Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu birlikte veya Millet Meclisi üyelerinin 1/5'i anayasada değişiklik yapılması teklifinde bulunabilirler.
2. Anayasanın birinci bölümünde yer alan temel ilkeler ile ikinci bölümde yer alan haklar ve özgürlüklere ilişkin hükümler ancak arka arkaya iki seçim döneminden sonra, Millet Meclisi üye sayısının 2/3'ünün onayı, halkın referandumla kabulü ve Cumhurbaşkanı'nın yedi gün içerisinde onayı ile değiştirebilir.
3. Bu maddenin ikinci fıkrasında belirtilmeyen maddeler, Millet Meclisi üyelerinin 2/3'ünün onayı, halkın referandumla kabulü, Cumhurbaşkanı'nın yedi gün içerisinde onayı dışında değiştirilemez.
4. Federal makamların kesin görev alanı kapsamına girmeyen bölgesel yetkileri azaltacak şekilde anayasa maddelerinde değişiklik yapılması ancak ilgili bölgedeki yasama organının kabulü ve yapılacak bir referandumla bölge sakinlerinin çoğunlukla kabulü ile mümkündür.
5. a) Cumhurbaşkanı bu maddenin ikinci ve üçüncü alt maddelerinde belirtilen süre içerisinde değişikliklere onay vermese dahi, değişiklikler onaylanmış sayılır.
b) Değişiklikler Resmi Gazete'de yayınlandığı tarihten itibaren yürürlüğe girer.

Madde 127: Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu Başkan ve üyeleri, Millet Meclisi Başkanı ve iki yardımcısı ile üyeleri, yargı makamları üyeleri, özel statüyü haiz üst düzey memurların görevlerini kullanarak devlet mallarını satın almaları veya kiralamaları, devlete şahsi mallarını satmaları veya kiralamaları veya bu amaçla

Devlet'e karşı dava açmaları, ithalatçı, mal temin eden veya müteahhit sıfatıyla devletle sözleşme veya akit etmeleri mümkün değildir.

Madde 128: Yasalar ve yargı kararları milletin adına çıkartılır.

Madde 129: Yasalar Resmi Gazete'de yayınlanır ve aksi belirtilmedikçe yayınlandıkları tarihte yürürlüğe girer.

Madde 130: Yürürlükteki yasalar bu anayasaya uygun olarak değiştirilmedikleri veya iptal edilmedikleri sürece yürürlükte kalmaya devam eder.

Madde 131: Bu anayasada zikredilen referandumlar, aksi belirtilmedikçe oy verenlerin salt çoğunluğuyla geçerli sayılır.

VI. II. GEÇİŞ HÜKÜMLERİ

Madde 132:

1. Devlet, şehit ailelerine, eski dikta rejiminin haksız uygulamaları nedeniyle cezaevlerine konulan siyasi tutuklular ile bu uygulamalardan zarar görenlere bakmakla yükümlüdür.
2. Devlet, şehit ailelerine ve terör eylemleri neticesinde yaralananlara tazminat öder. 3.
3. Bu maddenin birinci ve ikinci fıkrasında yer alan hususlar yasayla düzenlenir.

Madde 133: Millet Meclisi ilk oturumunda kendine yeni bir içtüzük hazırlayana kadar Ulusal Geçiş Meclisi'nin içtüzüğünü kullanır.

Madde 134: Irak Yüksek Ceza Mahkemesi, bağımsız yargı kurulu sıfatıyla eski dikta rejiminin ve yandaşlarını işledikleri suçların davasına bakmaya devam eder. Millet Meclisi, görevini tamamladıktan sonra Mahkeme'yi bir yasayla lağvetme hakkına sahiptir.

Madde 135:

1. Baas Partisi'nin Kökünü Kazıma Heyeti, bağımsız bir kurul sıfatıyla işlerini düzenleyen yasalar çerçevesinde, yargı ve yürütme organları ile gerekli eşgüdümü sağlayarak görevine devam edecektir. Kurul Millet Meclisi'ne bağlı olacaktır.
2. Millet Meclisi, görevini tamamladıktan sonra üyelerinin nitelikli çoğunluğu ile bu Kurulu lağvetme hakkına sahiptir.
3. Cumhurbaşkanı, Başbakan, Bakanlar, Millet Meclisi Başkan ve üyeleri, Federal Meclis Başkan ve üyeleri ile bölgelerdeki muadilleri, yargı kurulu üyeleri ile

Baas'ı kökten kazıma kapsamına giren diğer makamlar için aday olanların Baas'ı Kökten kazıma yasası hükümleri kapsamında olmamaları gerekir.

4. Bu maddenin 1. fıkrasında adı geçen kurul lağvedilmedikçe, bu maddenin üçüncü fıkrasındaki hükümler yürürlükte kalmaya devam eder.
5. Kapatılmış Baas Partisi'ne üye olmak yargılanmak için yeterli dayanak sayılmaz. Üye, Baas'ı kökten kazıma hükümleri ve onların mucibince çıkan talimatların kapsamı dâhilinde olmadığı sürece, yasal haklardan ve güvenlikten eşit şekilde yararlanır.
6. Millet Meclisi üyeleri arasından bir heyet teşkil ederek, adalet, objektiflik ve şeffaflığı sağlamak maksadıyla, Baas Partisi'nin Kökünü Kazıma Yüksek Kurulu ve devlet organlarının uygulamalarını gözden geçirir, denetler ve yasalara uyumluluğunu inceler. Bu heyetin kararları Millet Meclisi onayına sunulur.

Madde 136:

1. Gayrimenkul Davaları Heyeti, bağımsız bir kurum olarak yargı makamlarıyla ve yürütme teşkilatlarıyla eşgüdüm yaparak yasalar çerçevesinde çalışmalarına devam eder. Kurul, Millet Meclisi'ne bağlı olur.
2. Millet Meclisi üyelerinin 2/3'ünün oyu ile söz konusu Kurulu lağvedebilir.

Madde 137: Bu anayasada Federal Meclis'e ilişkin hükümlerin uygulanması, bu anayasanın yürürlüğe girmesini takip eden birinci seçim döneminden sonra 2/3 çoğunlukla karar vermesine kadar ertelenir.

Madde 138:

1. Bu anayasada yer verilen (Cumhurbaşkanı) deyimini (Başkanlık Konseyi) olarak okunur. Cumhurbaşkanı ile ilgili hükümler, bu anayasa yürürlüğe girdikten bir dönem sonra uygulamaya geçer.
2. a) Millet Meclisi, Devlet Başkanını ve iki yardımcısını seçer. Bunlar Başkanlık Konseyi adı altında bir konsey teşkil ederler. Konsey üyeleri tek liste olarak 2/3 çoğunlukla seçilirler.
b) Bu anayasada Cumhurbaşkanı'nın azledilmesiyle ilgili hükümler Başkanlık Konseyi Başkanı ve üyeleri için de geçerlidir.
c) Millet Meclisi, üye sayısının dörtte üçünün oyuyla yetersizlik veya dürüst olmama gerekçeleriyle Başkanlık Konseyi üyelerinden herhangi birini azledebilir.

- d) Başkanlık Konseyi Başkan ve üyeliklerinden birisi herhangi bir sebeple boşaldığı takdirde, Millet Meclisi bu makama üyelerinin 2/3'ünün oyuyla yeni bir üye seçer.
3. Başkanlık Konseyi üyelerinin Millet Meclisi üyesi şartları taşımanın yanı sıra;
- a. 40 yaşını tamamlamış olması,
 - b. İyi üne sahip, yolsuzluktan uzak ve dürüstlikle tanınır olması,
 - c. Yasaklanan partinin bir üyesi ise, Baas Partisi iktidardan düşmeden 10 yıl önce istifa etmiş olması,
 - d. 1991 yılında meydana gelen ayaklanmanın bastırılmasında ve Anfal harekâtına katılmamış olması, Irak milletine karşı bir suç işlememiş olması gerekir.
4. Başkanlık Konseyi kararlarını oybirliğiyle alır. Bir üye, diğer üyeleri üyelerden birini yerine vekil tayin edebilir.
5. a) Millet Meclisi'nin çıkarttığı yasa ve aldığı kararlar Başkanlık Konseyi'ne sunulur. Başkanlık Konseyi yasa ve kararların sunulmasını takip eden 10 gün içerisinde bunları onaylar ve yayınlar. Bölge oluşturulmasıyla ilgili 118. ve 119. maddeler bu hükme istisna teşkil ederler.
- b) Başkanlık Konseyi, yasa ve kararları onaylamadığı takdirde itiraz konuları yeniden görüşülmek üzere Millet Meclisi'ne iade edilir. Meclis, itiraz edilen maddeleri yeniden gözden geçirdikten sonra bu hususları oylar. Nitelikli çoğunlukla kabul edilen yasa ve kararlar onaylanmak üzere tekrar Başkanlık Konseyi'ne sunulur.
- c) Başkanlık Konseyi kendisine sunulan yasa ve karar tasarılarını 10 gün içerisinde onaylamadığı takdirde, Millet Meclisi'ne iade edilir. Millet Meclisi, bu defa bu yasa ve karar tasarılarını üye sayısının 3/5 çoğunluğuyla aynen kabul ettiği takdirde bunlar onaylanmış addedilir ve itiraz hakkı düşer.
6. Başkanlık Konseyi, bu anayasada yer alan Cumhurbaşkanı'nın yetkilerini kullanır.

Madde 139: İlk seçim döneminde bakanlar kurulu başkanının iki yardımcısı olur.

Madde 140:

1. Yürütme organı, Irak Geçici idare Yasası'nın 58. maddesinin tüm fıkralarıyla uygulanmasının tamamlanması için gerekli adımları atar.
2. Irak Geçici idare Yasası'nın 58. maddesinde yer alan ve Geçiş Hükümeti'nin sorumluluğunda uygulanan hususlar, bu anayasaya uygun olarak seçilecek yürütme organı tamamı yerine getirilene değin sürdürülür. Bu çalışmalar, normalleştirme,

nüfus sayımı ve sakinlerinin iradesini tespit için Kerkük'te ve diğer anlaşmazlık bölgelerinde en geç 31.12.2007 tarihinde referandum düzenlenmesi tamamlanmalıdır.

Madde 141: 1992 yılından bu yana Kürdistan Bölgesinde çıkartılan yasalar yürürlükte kalmaya devam eder. Mahkeme kararları ve sözleşmeler dâhil olmak üzere, Kürdistan Bölgesel Hükümeti tarafından alınan kararlar, Kürdistan Bölgesi yasaları gereğince ve bölgenin ilgili makamları tarafından değiştirilmedikçe, iptal edilmedikçe ve bu anayasayla çelişmedikleri sürece geçerli sayılır.

Madde 142:

1. Millet Meclisi, çalışmaya başladığında, Irak toplumunun bileşenlerini temsil eden bir komisyon oluşturulur. Bu komisyon 4 ayı geçmemesi gereken bir sürede Anayasa üzerinde yapılması mümkün olan gerekli tadilat önerisi raporunu Millet Meclisine sunar. Komisyon, önerileri karara bağladıktan sonra, lağvedilir.
2. Heyet tarafından önerilen tadilat tek paket olarak Millet Meclisi oyuna sunulur ve Meclis üyelerinin nitelikli çoğunluğu ile kararlaştırılır.
3. İkinci fıkrada geçen şekilde tadilat Millet Meclisi tarafından onaylanması tarihinden itibaren en geç 2 ay içerisinde referanduma sunulur.
4. Oy verenlerin çoğu olumlu oy ve 3 veya fazla ilde oy verenlerin 2/3'ünün ret oyu kullanmadığı takdirde referandum tadilatı onaylanmış addedilir.
5. Bu maddedeki tadilat karara bağlanıncaya kadar, bu maddede geçen hükümler Anayasa tadilatı ile ilgili 126. maddenin hükümlerinden müstesna kılınır.

Madde 143: Yeni Irak Hükümeti kurulduktan sonra Geçici İdari Yasa ve eki 53/a ve 58. madde dışında iptal edilir.

Madde 144: İşbu anayasa referandumla onaylanmasından, Resmi Gazete'de yayınlanmasından ve bu anayasa uyarınca hükümet kurulduktan sonra yürürlüğe girer.

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Wassan Theab Muner JANABİ	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Al Nahrin Üniversitesi
Fakülte	Siyasal Bilimler Fakültesi
Bölümü	Siyasal Bilimler
Yüksek Lisans	
Üniversite	Al Nahrin Üniversitesi
Enstitü Adı	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Siyaset Bilim ve Kamu Yönetim
Programı	Siyaset Bilim ve Kamu Yönetim
Makale ve Bildiriler	
1. Janabi, Wassan Theab Muner. “2005 Anayasası Kapsamında Irak’ta İdari Âdem-i Merkeziyetçiliğin Uygulanması Sorunu”. Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi 10/2, (Ağustos 2024) 117-132. https://doi.org/10.25272/icps.1488422 2. Janabi, Wassan Theab Muner. “2005 Anayasasındaki Federal Sistem Kapsamında Irak’ın Yönetiminde Azınlıkların Rolü”. Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi 1/26 (Mayıs 2024), 194 – 224. https://doi.org/10.54838/bilgisosyal.1488261	